II. Uluslararası Evliya Çelebi Bilimsel Çalışmalar Kongresi

03-04 Ekim 2026
MARDİN

EDİTÖR;
Prof. Dr. Ayşegül TÜRK
Assoc. Prof . Dr. Şükrü AYRAN

www.isarconference.org

İKSAD Publishing House

KONGRE KİTABI

INDEX

CONGRES ID		II-V
PROGRAM		VI-XVIII
GALLERY		XIX-XXII
ACADEMIC INCENTIVE		XXVIII
NOTIFICATIONS		XXIV-XXVIII

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

II. INTERNATIONAL EVLİYA ÇELEBİ SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

DATE AND PLACE

03-04, OCTOBER 2026 MARDİN PRESENTATIONS

ORGANIZATION

ISARC INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

CONGRE COORDINATOR

Beyza KUŞKIRAN

EDITOR

Prof. Dr. Ayşegül TÜRK
Assoc. Prof . Dr. Şükrü AYRAN

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Mukadder MOLLAOĞLU
Prof. Dr. Neslihan ŞAHİN
Prof. Dr. Sancar BULUT
Prof. Dr. Serpil ÜNVER SARAYDIN
Prof. Dr. Tolga ULUSOY
Prof. Dr. Yadigar GÜLSEVEN SIDIR
Assoc. Prof. Dr. Deniz KARATAŞ
Assoc. Prof. Dr. Malik YILMAZ
Assoc. Prof. Dr. Melih OKCU
Assoc. Prof. Dr. Nursen IŞIK
Assoc. Prof. Dr. Özlem ÜLGER DANACI
Assoc. Prof. Dr. Sahure YARİŞ
Assoc. Prof. Dr. Seda BENGİ
Assoc. Prof. Dr. Sema SAĞLIK
Assoc. Prof. Dr. Şükrü KALAYCI
Assoc. Prof. Dr. Zamıg TEHMEZOV
Assoc. Prof. Dr. Zeynep Deniz ŞAHİN İNAN
Assoc. Prof. Dr. Zühal OKCU
Assoc. Prof. Dr. Zulfiyya ISMAYIL
Dr. Aziz İLGAZİ
Dr. Laleş USLU AZARAK
Dr. Mine KIRKYOL
Dr. Sevil ÖZCAN
Dr. Sümeyye GÖKÇENOĞLU
Dr. Şengül ŞENTÜRK
Dr. Rana BAYTİN ALACI

ISBN: '978-625-378-746-2'

KİTAP YAYIN TARİHİ: 15.10.2026

“COMPLIANCE WITH PUBLICATION ETHICS IS THE SOLE RESPONSIBILITY OF THE AUTHORS; ACCORDINGLY, THEY BEAR BOTH ETHICAL AND LEGAL ACCOUNTABILITY”

SCIENCE AND ADVISORY COMMITTEE

Prof.Dr.EMİNE NAS
Selçuk University

Prof. Dr. Jaın SADHNA
Unıversıty Of Delhı

Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Siirt University

Prof. Dr. Mehmet ŞAHIN
Gaziantep University

Prof. Dr. Morakeng Edward
Kenneth LEBAKA University Of Zululand

Prof. Dr. Mukadder MOLLAOĞLU
Cumhuriyet University

Prof. Dr. Manole COJOCARU
Titu Maiorescu University

Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ
Osmaniye Korkut Ata University

Prof. Dr. Mustafa METE
Gaziantep University

Prof. Dr. Mustafa Onur ALADAĞ
Selçuk University

Prof. Dr. Neslihan ŞAHİN
Sivas Cumhuriyet University

Prof. Dr. Nurdan KALAYCI
Gazi University

Prof. Dr. Orhan ZEYBEK
Balıkesir University

Prof. Dr. Sancar BULUT
Kayseri University

Prof.Dr. Sedat İLHAN
Dicle University

Prof. Dr. Selahattin YAVUZ
Erzincan Binali Yıldırım University

Prof. Dr. Seyfi ŞEVİK
Hitit University

Prof. Dr. Songül ÇAKMAKÇI
Atatürk University

Prof.Dr.Vehbi GÜNEŞ
Selçuk University

Prof.Dr. Yadigar GÜLSEVEN SIDIR
Bitlis Eren University

Prof. Dr. Zharkynbıke SULEIMENOVA
Kazakh National Women's Pedagogical University

Prof. Dr. Zülfü GÜROCAK
Fırat University

Assoc. Prof. Dr.Ahmet AYDIN
Ege University

Assoc. Prof. Dr. Armel MBON
Marien Ngouabi University

Assoc. Prof. Dr. Asuman SAVAŞCIHABEŞ
Nuh Naci Yazgan University

Assoc. Prof. Dr. Azimbaeva GULBAYRA
Kazakh National Women's Pedagogical University

Assoc. Prof. Dr. Oqtay QULİYEV
Azerbaycan Devlet İktisat University

Assoc. Prof. Dr. Salman Bashir MEMON
Shah Abdul Latif University

Assoc. Prof. Soufiane Ziani
Mohammed 1st University

Assoc. Prof. Dr. Syed Ali
Raza NAQVI Government College University Faisalabad

Assoc. Prof. Dr. Victoria POSTOLACHE
Alecu Russo Balti State University

Assoc. Prof. Dr. Zamıg TEHMEZOV
Azerbaycan Devlet Pedagoji University

Assoc. Prof. Dr. Zulfiyya ISMAYIL
Nahçıvan Dövlet Universiteti

Dr. Ali ARSHAD
University Utara

Dr. Aygün MEHERREMOVA
Bakü Devlet University

Dr. Aziz İLGAZİ
Harran University

Dr. Bhavtosh AWASTHİ
Jecrc University India

Dr. Chems Eddine BOUKHEDIMI
University of Tizi Ouzou

Dr.Duong To Quoc THAI
Dong Thap University

Dr.Huma IKRAM
University Of Karachi

Dr. Moses Adeolu AGOI
Lagos State University of Education

Dr. Muhammad IMRAN
Government College University

Dr.Muhammad Saleh FAISAL
Pmdc Registration

Dr. Nurhoca AKBULAYEV
Azerbaycan Devlet İktisat University

Dr. Rida ZULFİQAR
University of Szeged

Dr. Tatia DOLİDZE
European University

Scıentific Development and Innovative Approach

II. INTERNATIONAL EVLİYA ÇELEBİ SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

03-04, OCTOBER 2026 MARDİN/TÜRKİYE

Congress Program

Participant Countries:

TÜRKİYE - AZERBAYCAN- ALBANIA – BELARUS –BRAZIL – BANGLADESH - GEORGIA INDIA – ITALY –INDONESIA - MOROCCO – NIGERIA – PAKISTAN – ROMANIA – VIETNAM

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

To be able to make a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID instead of "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session. The presentation will have **15 minutes** (including questions and answers). The Zoom application is free and no need to create an account. The Zoom application can be used without registration. The application works on tablets, phones and PCs. Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time. All congress participants can connect live and listen to all sessions. During the session, your camera should be turned on at least %70 of session period. Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

Make sure your computer has a microphone and is working. You should be able to use screen sharing feature in Zoom. Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress. Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session. **Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number, exp. Hall-1, Fatih KARİPOĞLU**

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır. Sunumlar için **15 dakika** (soru ve cevaplar dahil) süre ayrılmıştır. Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz. Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur. Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir. Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor. Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden **10 dk öncesinde** oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir. Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir. Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

TEKNİK BİLGİLER

Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun. Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz. Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir. Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır. **Zoom'a giriş yaparken önce lütfen adınızı, soyadınızı ve SALON numaranızı yazınız, Örnek: Hall-1, Fatih KARİPOĞLU**

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

https://us06web.zoom.us/j/86490101092?pwd=MZ2zufXb2TwFhZ2kaZ9W7ds6rPBwCr.1

EVLİYA ÇELEBİ VE SEYAHATNÂME: TARİH, KÜLTÜR VE TOPLUM

03.10.2026 / Hall-1, Session-1			
	ANKARA LOCAL TIME		MEETING ID: 864 9010 1092
	10 00 : 11 15		PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Prof. Dr.Ayşegül TÜRK

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
Theoretical Foundations Of The Ordering Of Urban Structures In Evliya Çelebi's Seyahatname	Assist. Prof. Dr. Mehmet UĞRAŞ	Karamanoğlu Mehmetbey University TÜRKİYE
Leadership Typologies And Power Distance In Seyahatnâme: Authority And Management Through The Eyes Of Evliya Çelebi	Dr.Nurcan AKBAŞ	Mersin University TÜRKİYE
The History And Ethnographic Landscape Of 17th-Century Azerbaijan Based On Evliya Çelebi's Seyahatname	Gözel ALİZADA	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi AZERBAYCAN
The Stage Of Power, The Mirror Of Splendor: The Imperial Capitals In Evliya Çelebi's Seyahatnâme (Istanbul, Bursa, And Edirne)	Dr. Faruk SARIUSTA Prof. Dr. Mehmet BAYARTAN	Tekirdağ Namık Kemal University TÜRKİYE Istanbul University TÜRKİYE
Strange Bodies, Questionable Evidence: Animals In Evliya Çelebi's Seyahatnâme And Contemporary Art	Prof. Dr.Ayşegül TÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli University TÜRKİYE

03.10.2026 / Hall-2, Session-1

ANKARA LOCAL TIME

10 [00] : 11 [15]

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Ece ACAR

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
How Effective Are Fascia-Focused Manual Therapies In Chronic Musculoskeletal Pain? A Clinical Review Of Current Evidence	Assist. Prof. Dr. Ece ACAR	Karabük University TÜRKİYE
Artificial Intelligence-Assisted Posture Analysis In Physiotherapy: A Current Review From Computer Vision To Clinical Practice	Assist. Prof. Dr. Ece ACAR	Karabük University TÜRKİYE
Examination Of Nursing And Midwifery Students' Attitudes Towards Infertility And Their Views On Assisted Reproductive Techniques In Terms Of Human Values And Religious Attitudes	Assist. Prof. Dr. Didem KAYA Assoc. Prof. Dr. Nurdan KAYA YILMAZ	Nuh Naci Yazgan University TÜRKİYE Ondokuz Mayıs University TÜRKİYE
Determining The Relationship Between Social Appearance Anxiety And Gender Roles Among Female University Students	Assist. Prof. Dr. Didem KAYA Assist. Prof. Dr. Fatma Nur DUMAN YILMAZ Prof. Dr. Zehra GÖLBAŞI	Nuh Naci Yazgan University TÜRKİYE Lokman Hekim University TÜRKİYE
False Elevation Of Creatinine (Pseudohypercreatininemia) Secondary To Severe Hypertriglyceridemia: A Case Report	Uzm. Dr. Burak CAN Prof. Dr. Saime PAYDAŞ	Acıbadem Adana Hospital TÜRKİYE

03.10.2026 / Hall-3, Session-1

ANKARA LOCAL TIME

10 00 : 12 00

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Sümeyye ÖZBEY

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
Influence Of Load Cycles On Loosening Behavior And Estimation Of Loosening	Hidayet UĞURLU Kadir DANIŞMAZ	ZF Lemförder, Arge TÜRKİYE
Characterization Of Therapeutic Metal-Ion-Doped And Undoped Bioactive Glasses Synthesized Using The Stöber Method	Doğa Berşan GÜNEŞ Res. Assist. Yeşim AYIK Sinem ARSLAN Şeref YILDIRIM Lect.DENİZ SAKARYA Res. Assist. Dr. Cem ÖZEL Prof. Dr. Sevil YÜCEL	Yildiz Technical University TÜRKİYE
Voluntary Return Under Uncertaınty: Dynamıcs Of Refugees' Decısıon-Makıng	Assist. Prof. Dr. Ayşe Nur KATMER	Kilis 7 Aralık University TÜRKİYE
Potential Applications Of Virtual Fencing Technology In Extensive Goat Production In Türkiye	Prof. Dr. Okan ATAY Prof. Dr. Özdal GÖKDAL Lect. Ali Kemali ÖZUĞUR Assoc. Prof. Dr. Vadullah EREN	Aydın Adnan Menderes University TÜRKİYE
Examining The Relationship Between Tokenism And Mental Workload Among Disaster And Emergency Response Personnel	Assist. Prof. Dr. Sümeyye ÖZBEY	Munzur University TÜRKİYE
Energy Consumption And Global Warming Potential In Mechanical Recycling Of Pet, Hdpe, Ldpe, And Pp: A Literature- Based Comparison	Birnur BOZDOĞAN Assist. Prof. Dr. Hakan TUTUMLU Prof. Dr. Adem ATMACA	Gaziantep University TÜRKİYE
Photocatalytic Water Splitting Versus Solar-Driven Electrolysis: A Literature-Based Comparison On A Common Energy And Exergy Basis	Assist. Prof. Dr. Hakan TUTUMLU Dr. Emrullah KOCAMAN Assoc Prof. Dr. Hüseyin YAĞLI	Gaziantep University TÜRKİYE

03.10.2026 / Hall-4, Session-2

ANKARA LOCAL TIME

10 30 : 12 00

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Şükrü AYRAN

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
The Structure And Purpose Of Comparative Fiqh According To Fathī Durayn ī	Assoc. Prof. Dr. Şükrü AYRAN	Bitlis Eren University TÜRKİYE
Nature And Causality In Muslim Kalām	Zülfikar KAYA	Kırıkkale University TÜRKİYE
The Position Of Qur'anic Recitation In The Four Sunni Schools And The Role Of Hadith In Juristic Disagreements	Adem EROĞLU	Kırıkkale University TÜRKİYE
The Concept Of Public Official And Special Investigation Procedures For High-Level Civil Servants	CİHAT KAHRAMAN	Karabük University TÜRKİYE
The State Of Nature In Rousseau: The Theoretical Ground Of Human Nature, Freedom, And Equality	Res. Asst. Dr. Melek Candan ÇAKIR	Selcuk University TÜRKİYE
Counterfactual Historiography In The History Of Science: Prospects And Limits	Res. Asst. Dr. Batuhan AKGÜNDÜZ	Selçuk University TÜRKİYE
Myth And Reality In Renaissance Aesthetics: Bourgeois Rationality, The Patronage Regime, And A Philosophical Analysis Of The “Free Artist” Myth	Assist. Prof. Dr. Mehmet Fatih ÜNAL	Afyon Kocatepe University TÜRKİYE

03.10.2026 / Hall-5, Session-2

ANKARA LOCAL TIME

10 30 : 12 15

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Ahmet ASLAN

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
The Impact Of Agricultural Disasters On Export And Price Mechanisms: An Analysis Of The 2025 Late Frost Event And Market Dynamics In The Malatya Dried Apricot Sector	Assist. Prof. Dr. Ahmet ASLAN	Malatya Turgut Ozal University TÜRKİYE
Reflections Of Agricultural Disasters On Urban Economies: Impacts Of The 2025 Late Frost Event On Malatya's City Economy And Employment	Assist. Prof. Dr. Ahmet ASLAN	Malatya Turgut Ozal University TÜRKİYE
Utilization Of Steel Industry Waste Eafd In Concrete And Its Contribution To The Circular Economy	Assist. Prof. Dr. Havva MUMCU ŞİMŞEK	Osmaniye Korkut Ata University TÜRKİYE
Economic Uncertainty And Life Insurance Penetration: Panel Data Evidence From European Union Countries	Assist. Prof. Dr. Gülhan DENİZ	Yozgat Bozok University TÜRKİYE
Apilarnil: Application Areas, Functional Properties, And Economic Potential In The Beekeeping Industry	Assoc. Prof. Dr. Kurtuluş MERDAN	Gümüşhane University TÜRKİYE
The Economic Potential Of Drone Brood In Sustainable Beekeeping Systems: Evidence From Apilarnil Production In Türkiye And Global Implications	Assoc. Prof. Dr. Kurtuluş MERDAN	Gümüşhane University TÜRKİYE
The Transformation Of Political Regimes In Europe During The Interwar Period	Assist. Prof. Dr. Ertuğrul ERYÜCEL	Hitit University TÜRKİYE

03.10.2026 / Hall-6, Session-2

ANKARA LOCAL TIME

10 30 : 12 30

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Asst. Prof. Filiz GÜRER YÜCEL

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
The Effect Of Sound Hole Size On The Helmholtz Resonance Frequency Of The Bağlama: A Comparison Of Theoretical And Experimental Results	Asst. Prof. Filiz GÜRER YÜCEL	Ankara Music and Fine Arts University TÜRKİYE
The Effect Of An Elaboratıon Strategy On Teachıng Fırst And Second Endıngs In Pıano Educatıon	Yiğit DİZGE Prof. Dr. M. Kayhan KURTULDU	Trabzon University TÜRKİYE
The Effect Of Elaboratıon Strategıes On Teachıng The Terms “Accelerando” And “Rıtardando” In Pıano Educatıon	Yiğit DİZGE Prof. Dr. M. Kayhan KURTULDU	Trabzon University TÜRKİYE
Features Of Renal And Lumbar Hemodynamics During Muscle Contraction And After Coffee Intake In Students	Ruslan SHEVERDIN Victor KAZAKEVICH	Belarusian State University BELARUS
Technological Changes And The New Human Model In Contemporary Azerbaijani Prose	Valiyeva Ilaha Khaladdin gizi	Sumgayit State University AZERBAIJAN

03.10.2026 / Hall-7, Session-2

ANKARA LOCAL TIME

10 30 : 11 45

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Assist. Prof. Dr. Alisina BULUT

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
Endoluminal Vacuum Therapy For Colorectal Anastomotic Leakage	Dr. Beril Nur YALÇIN	Ankara Training and Research Hospital TÜRKİYE
Factors Associated With Operative Time In Colon Cancer Surgery	Assist. Prof. Dr. Alisina BULUT	Marmara University TÜRKİYE
Comparative Evaluation Of Dentinal Tubule Penetration Of Conventional Epoxy Resin (Ah Plus) And Bioceramic (Mta Fillapex) Based Root Canal Sealers Using Clsm	Dr. Dt. Hasan Yıldırım ÖZER Assist. Prof. Dr. Emre ÇULHA Lect. Oğuz Burhan ÇETİNKAYA Uzm. Dt. Muazzez Naz BAŞTÜRK ÖZER	Gaziantep University TÜRKİYE
Five Decades Of Regenerative Endodontic Therapy: A Systematic Bibliometric Analysis Of Global Research Trends And Intellectual Structure	Dr. Dt. Hasan Yıldırım ÖZER Uzm. Dt. Muazzez Naz BAŞTÜRK ÖZER Assist. Prof. Dr. Emre ÇULHA Lect. Mehlika YAVUZ	Gaziantep University TÜRKİYE
Comparison Of Dentinal Tubule Penetration Of Mta Fillapex And Novel Injectable Bioceramic Sealer Bioroot Flow	Dr. Dt. Hasan Yıldırım ÖZER Assist. Prof. Dr. Emre ÇULHA Lect. Oğuz Burhan ÇETİNKAYA Uzm. Dt. Muazzez Naz BAŞTÜRK ÖZER	Gaziantep University TÜRKİYE

03.10.2026 / Hall-8, Session-3

ANKARA LOCAL TIME

11 00 : 13 00

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Prof. dr. Manole COJOCARU

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
The Scientific Discussion On Modern Educational Challenges In The Development Of Professional Competencies Within Higher Medical Institutions: An Analytical Review Of Regulatory, Academic And Teaching-Level Complexities, Innovative Strategies, Institutional Responses And Future Development Perspectives In Global Higher Medical Education	Nodar Sulashvili , Lali Patsia, Ada (Adel) Tadevosyan , Igor Seniuk , Vira Kravchenko, Marika Sulashvili , Olga Shapoval , Tamar Okropiridze , Ketevani Gabunia, Nana Mdinaradze, Lela Grigolia, Kakhaber Robakidze	BAU International University GEORGIA
The Scholarly Disquisition Pertaining To Integrative Safety Appraisal And Pharmacovigilant Surveillance Of Pharmacotherapeutic Agents Utilized In Substance Dependence Management: Clinical Appraisal, Risk Mitigation, And Therapeutic Monitoring	Nodar Sulashvili , Lali Patsia, Ada (Adel) Tadevosyan, Igor Seniuk , Vira Kravchenko, Marika Sulashvili , Olga Shapoval , Tamar Okropiridze Ketevani Gabunia, Nana Mdinaradze, Lela Grigolia, Kakhaber Robakidze	BAU International University GEORGIA
The Scholarly Disquisition On Fundamental Dimensions Of Transforming Contemporary Medical Education: A Global Evidence-Synthesized Examination Of Pedagogical Innovation,Interprofessional Learning, Technological Integration,Outcome-Oriented Curricular Architectures And Clinical Professional Competence Development	Nodar Sulashvili , Nato Alavidze , Ia Egnatievi, Manana Giorgobiani , Mzia Tsiklauri , Marika Sulashvili , Igor Seniuk, Ketevani Gabunia , Tamar Okropiridze, David Aphkhazava	BAU International University GEORGIA
Use Of Artificial İntelligence For Medication Adherence Assessment İn Patients With Type 2 Diabetes: An Exploratory Study İn Morocco Using Chatgpt And The Validated General Medication Adherence Scale	Maryem Arraji Mohamed Khalis Mohamed Chahboune	Hassan First University MOROCCO Mohammed VI University MOROCCO Mohamed V University MOROCCO
Biosynthesis Of Nanoparticles From Green Waste And Their Application In Wastewater Treatment	HAFID Mohammed SAUFI Hamid EL HERRADI El Hassania	Faculté des Sciences de Rabat
RAG-Based AI System For Detecting And Explaining Cybersecurity Threats	S. Reashmi Dr. S. Selvam	Science and Engineering Kamaraj College INDIA
The Association Between The Cutaneous Microbiome And Hidradenitis Suppurativa	Major Gheorghe GIURGIU Prof. dr. Manole COJOCARU	Titu Maiorescu University ROMANIA
Assessing Community Education Management In Primary And Preschool Education: Current Situation And Solutions	Le Thi Thuy Hang, Trang Tran Nhat Huynh, Phan Thi My Nhi, Nguyen Thi Kieu Trang, Vo Thi Huynh Nhu, Thai Cong Dan	Can Tho University VIETNAM

03.10.2026 / Hall-9, Session-3

ANKARA LOCAL TIME

11 00 : 13 00

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Deilton RIBEIRO BRASIL

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
Artificial Intelligence (Ai) Governance In The Brazilian Judiciary: Human Oversight And Fundamental Rights Under National Council Of Justice (Cnj) Resolution No. 615/2025.	Prof. Dr. Deilton RIBEIRO BRASIL	University of Itaúna - Brazil, South America.
Believers, Sceptics And The Weary:Albanian Public Opinion On The European Union From The Euronews Albania Barometer (November 2023)	Blendi Çeka, PhD	University of Tirana ALBANIA
Role Of Community Support Systems In Strengthening Family Well-Being	Dr. Jasneet Kaur Dr.Gurdeep Kaur Mr. Bisman Singh Anand	Delhi University INDIA
Novel Derivative Of 1,3,4-Oxadiazole-Imine: Synthesis, Characterization And Theoretical Simulations	Assiya Atif Bendaoud Ahmed Salah Mohammed Zeroual abdellah Houssine Ait Sir	Chouaib Doukkali University MOROCCO
Artificial Intelligence In Education: Using Artificial Intelligence Tools In Teaching And Learning Processes In State Government–Owned Universities In North Central Nigeria	Garba Shambo Mohammed Usman Zaliha Ndatsu Muhammad Baba Hussaini Musa Usman Hauwakulu Saba	Abdulkadir Kure University NIGERIA
Awareness And Utilization Of AI Adoption For Teaching And Learning In State-Owned Universities, North Central Nigeria	Garba Shambo Mohammed Usman Zaliha Ndatsu Muhammad Baba, Hussaini Musa, Hauwakulu Saba	Abdulkadir Kure University NIGERIA
Pterostilbene-Loaded Nanoparticles As A Novel Phytochemical Strategy For Targeting Inflammation And Joint Destruction In Rheumatoid Arthritis	Dr.Tasawar Iqbal Sidra Altaf	University of Agriculture PAKISTAN
Artificial Intelligence And The Reduction Of Crime Worldwide	Roxana Moisoiu	-

03.10.2026 / Hall-10, Session-3

ANKARA LOCAL TIME

11 00 : 13 00

MEETING ID: 864 9010 1092

PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: **Prof. (Dr.) Dhananjoy Shaw**

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
Does Foreign Direct Investment Drive Capital Flight In Bangladesh? An ARDL Bounds Testing Approach, 1973–2023	Rokeya Parvin Shukria Islam Fatematuz Zohora Masuma Akter	University of Barishal.
Comparative Analysis Of Bilateral Peak Force Symmetry In Sports And Non-Sports Girls Under Progressive Backpack Loads And Walking Durations	Dr. Rabiya Husain Prof. (Dr.) Dhananjoy Shaw	Ambedkar University INDIA
Residence-Time Heterogeneity And Epidemic Memory In Varicella-Zoster Virus Dynamics: A Caputo Fractional SVEILATRM Framework With Stability Analysis And Optimal Control	Shahid Mahmood Israr Ali Khan	Kohat University PAKISTAN
Changes In Mobility And Neck–Shoulder Discomfort After A Supplementary Exercise Program In Physical Education Among Nursing Students	M.A. Pham Tuan Anh	Da Nang University VIETNAM
Bioactive Effects Of Methylephedrine-Enriched Extracts From Ephedra Alata:Antioxidant And Anti Inflammatory Potential	Wissem MAHNANE, Nabila BELYAGOUBI-BENHAMMOU Larbi BELYAGOUBI, Waffa ABDELMOUMENE, Asmaa DICH, Otmane BOUTRIF, Mountaha MAHNANE, Amina TEIBI , Djihane Romayssa MAHAMMED, Younes BOUAZZA, Gabriele DIMARCO, Alessia D'AGOSTINO, Angelo GISMONDI	University Abou-Bekr Belkaïd ALGERIA University of Rome "Tor Vergata" ITALY
Generative Ai-Supported Learning In Soft Skills Education: A Survey Of First-Year Engineering Students In Vietnam	Thuc Ho Yen Linh Nguyen Hoang Phuong	Ho Chi Minh University VIETNAM FPT University VIETNAM
Alternative Education In Confucian Heritage Contexts: A Scoping Review Of Localization, Parental Choice, And Cultural Negotiation	Linh Nguyen Hoang Phuong Thuc Ho Yen	FPT University VIETNAM Ho Chi Minh University VIETNAM
Educatıonal Management, Cyber Resılıence, Crıtıcal Dıgıtal Infrastructure, And Legal Governance: Strengthenıng Institutıonal Capacıty For Secure And Sustaınable Dıgıtal Transformatıon	Oluwakemi Racheal OSHINOWO Moses Adeolu AGOI Adebayo Samuel ADEOGUN Christiana Toyin ODUWOLE	Lagos State University NIGERIA

03.10.2026 / Hall-11, Session-3			
	ANKARA LOCAL TIME		MEETING ID: 864 9010 1092
	11 00 : 13 00		PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Dr. Duong The HIEN

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
From Plant Bioactives To Personalized Nutrition: Integrating Phytochemical Diversity, Gut Microbiota And Individual Metabolic Responses	Wissem MAHNANE Mountaha MAHNANE	University Abou-Bekr Belkaïd ALGERIA University Djillali Liabes ALGERIA
Beyond Automation: Responsible Artificial Intelligence, Corporate Governance, And Trust In The Albanian Banking System	Blerina Gjyriqi	Mediterranean University ALBANIA
Border Garrison Model Under King Minh Mang In An Giang And Ha Tien (1820-1840)	Dr. Duong The HIEN	An Giang University VIETNAM
The Banque De L'indochine And The Suppression Of Vietnamese National Bourgeoisie (1875-1945)	Dr. Duong The HIEN	An Giang University VIETNAM
A Conducting Polymer-Based Perovskite ($LaNiO_3$/Ppy) Nanohybrid Electrode For High-Efficiency Supercapacitor Applications	Muhmmad Aqib	Government College University PAKISTAN
Comparative Study of the Phytochemical Composition of Fumaria parviflora from Casablanca, El Jadida and Khouribga of Morocco	Salma MAKDOUF Karima El Bouqdaoui Abdelhakim El Makssoudi Mounia Cherki	Hassan II University MOROCCO
Assessing Scope for Arbitrability in Intellectual Property Disputes: Special Reference To Indian Laws	Dr. Nituja Singh Ms. Medha Malay	Delhi University INDIA

03.10.2026 / Hall-12, Session-3			
	ANKARA LOCAL TIME		MEETING ID: 864 9010 1092
	11 00 : 13 00		PASSCODE: 491849

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Muhammad Asad Ghufran

TOPIC TITLE	AUTHORS	AFFILIATION
Experimental And Theoretical Investigation Of A Novel Pyrazole-Based Organic Inhibitor For Mild Steel Corrosion Protection In Acidic Medium.	Abdelmalek Matine Habib El Alaoui El Abdallaoui Mohammed El Idrissi Abdellah Zeroual	Chouaïb Doukkali University MOROCCO Sultan Moulay Slimane University MOROCCO
Institution Of Teachers' Education And Behavioral Science Department Of Curriculum And Instruction	By Molla Yimer Tegegne Dr. Ali Yasin	-
Psychological Flexibility, Joint Family Interference And Relational Turbulence In Married Individuals	IMAN FATIMA FATIMA LATIF MS. AMARAH QURESHI	Psychology University Of Management And Technology India
Digital Health Literacy, Trust On Ai-Generated Health Advice And Self-Medication Behavior In University Students	AREEB SHAFIQUE WAJEEHA ADNAN MS. SUMAIRA AYUB	Psychology University Of Management And Technology India
Community Perception Of Urban Open Spaces And Quality Of Life: A Case Study Of Selected Urban Parks In Twin Cities Of Pakistan.	Ar. Dr. Omer Shujat Bhatti Ar. Nazia Iftakhar Ar. Zainab Qasim Prof. Dr. Muhammad Asad Ghufran	Dept. of Architecture, School of Architecture & Planning INDIA
Business Feasibility Study Of Mariposa Bakehouse	Agnes Florensia Sonny V. Sutedjo	President University INDONESIA
Beyond The Plough: What Is The Driving Force Behind Livestock Production In South Asia? A World Bank WDI Panel Study Of India, Pakistan And Bangladesh	Saidur Rahaman Fatematuz Zohora	"Chittagong Veterinary and Animal Sciences University BANGLADESH" University of Barishal BANGLADESH
Counselling For Skills Acquisition, Entrepreneurship And Self-Reliance Among Nigerian Youths: A Conceptual And Theoretical Analysis	MOHAMMED MUSA AMINU GARBA (Ph.D)	UMARU SANDA AHMADU COLLEGE OF EDUCATION PAKISTAN
Home Management In Revolutionising Technology Tvet Engagement And Relevance	Dr. Idayat Oyebola MUSTAPHA	Emmanuel Alayande University NIGERIA
Transforming Electrical And Electronics Technology Teaching Through Artificial Intelligence And Digital Pedagogies For National Development	Dr Basiru Toyin LASISI	Emmanuel Alayande University NIGERIA
Oral Dissolving Films: An Emerging Approach For Patient-Friendly Drug Delivery	Bornare Ashwini	JES's SND College of Pharmacy INDIA

PHOTO GALLERY

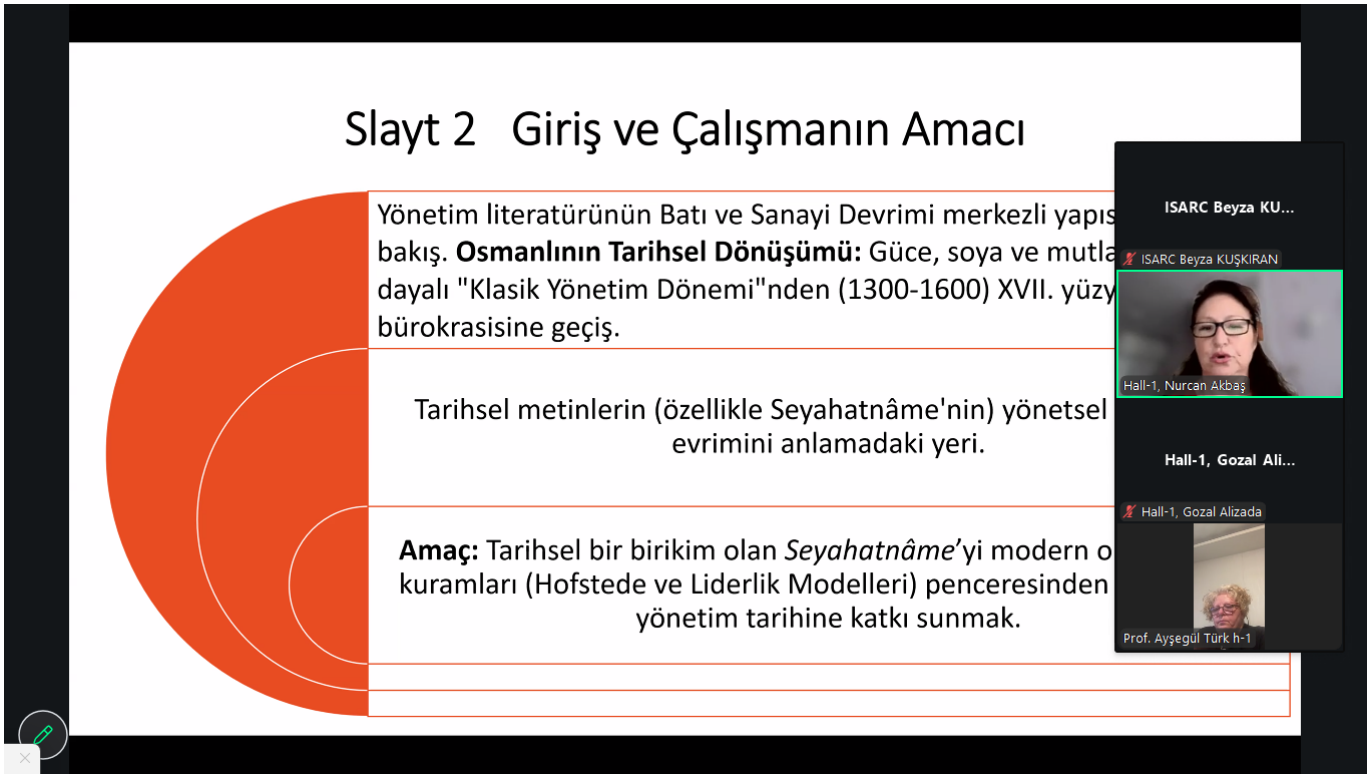

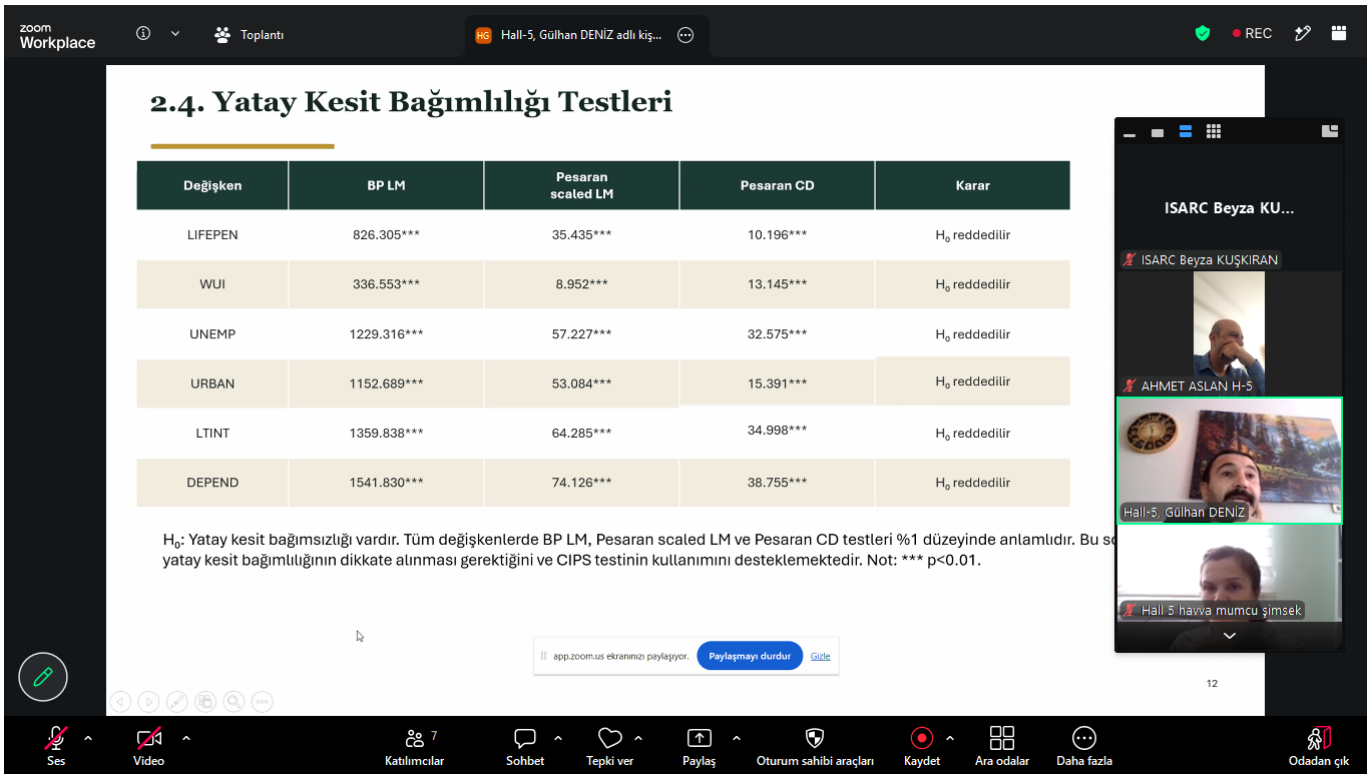

PHOTO GALLERY

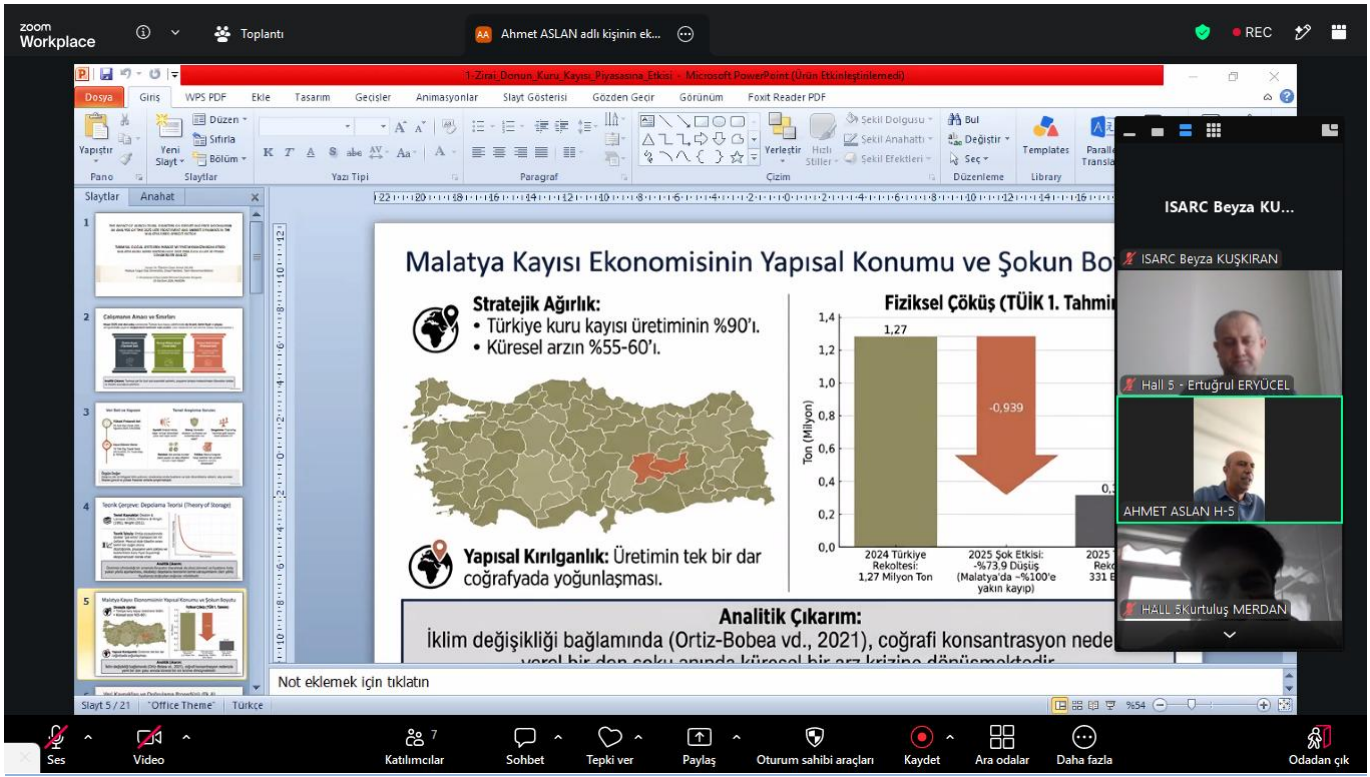

PHOTO GALLERY

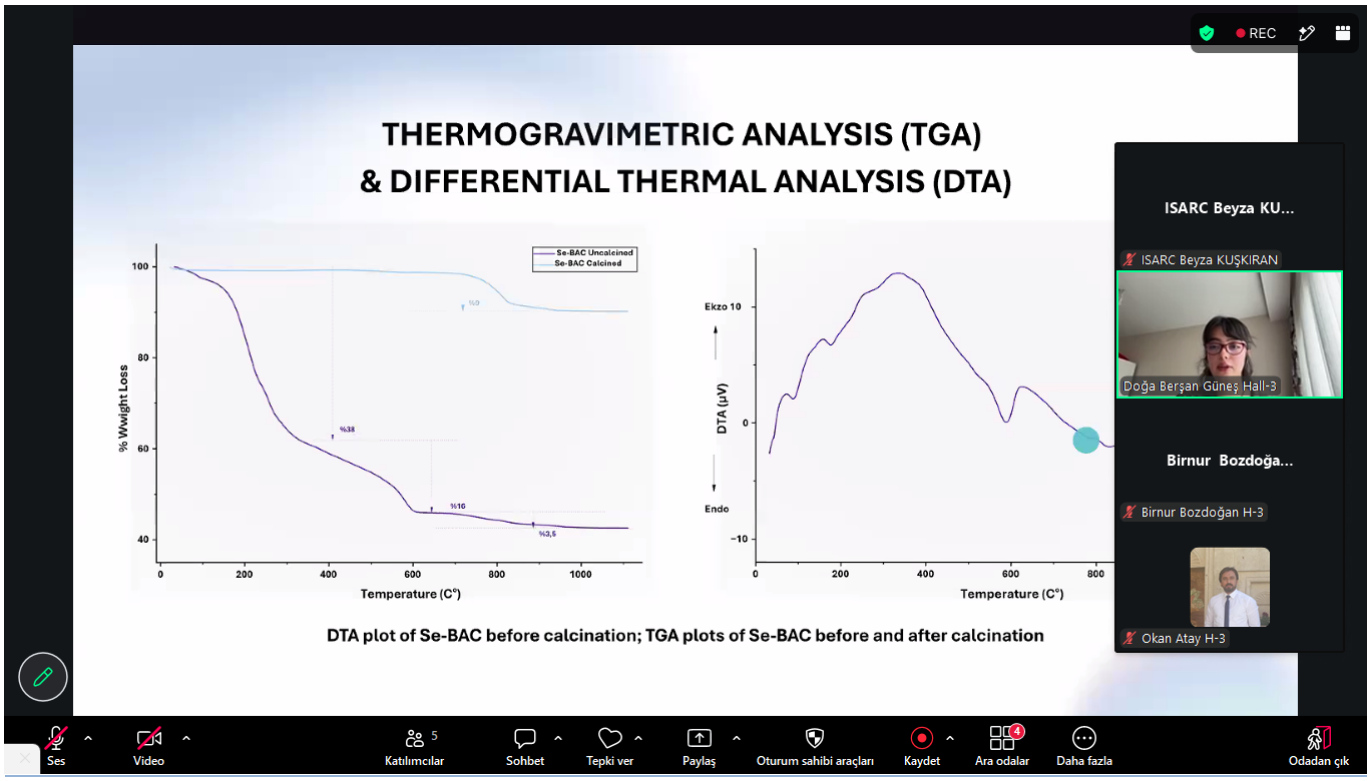

PHOTO GALLERY

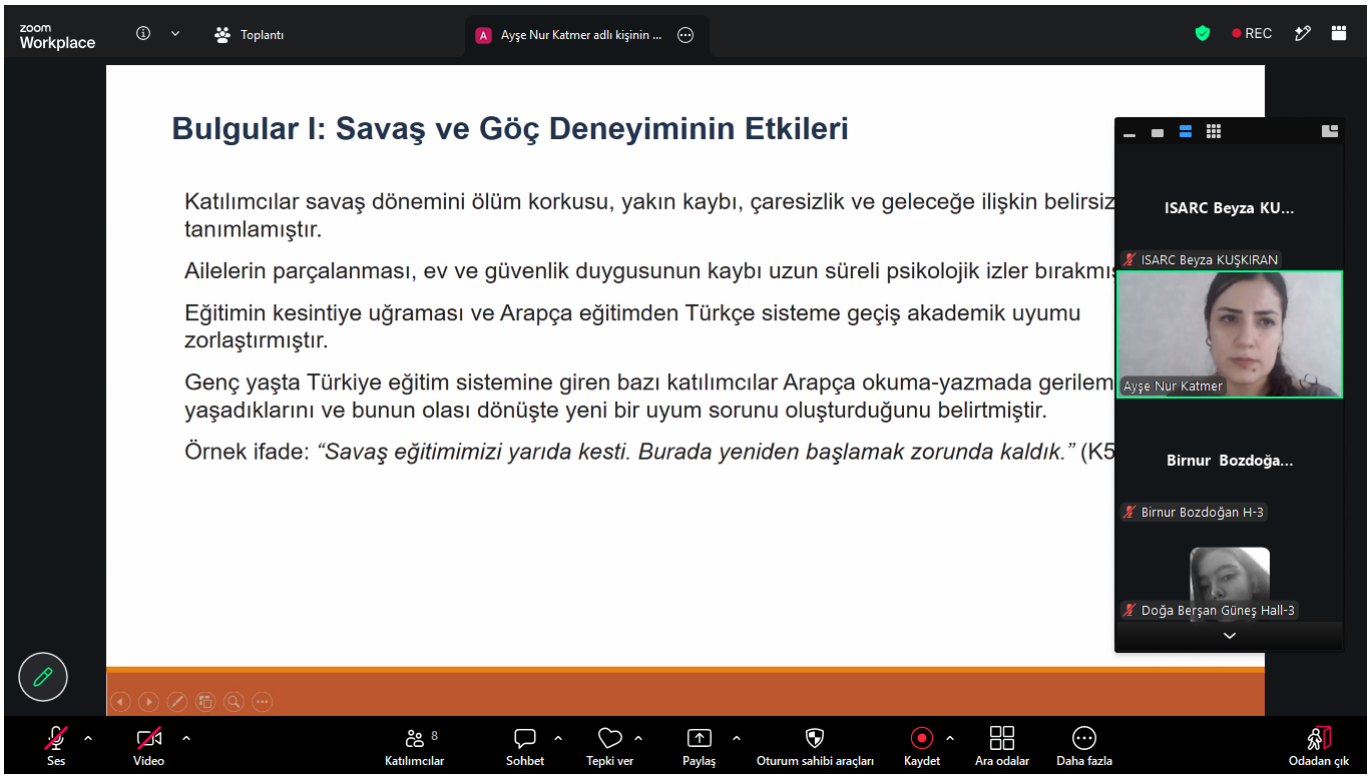

INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

KONU:KONGRE KATILIMCI BİLGİSİ **15.10.2026**

İLGİLİ MAKAMA

2. ULUSLARARASI EVLİYA ÇELEBİ BİLİMSEL ÇALIŞMALAR KONGRESİ 03-04 EKİM 2026 tarihleri arasında MARDİN'de ve online olarak 14 farklı ülkeden (Türkiye:38 ve diğer Ülkeler:44; Toplam:82 akademisyen/araştırmacıların katılımı ile gerçekleşmiştir. Kongre, 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen '' Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurtdışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışından en az 5 ülkeden farklı tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır. '' Değişikliğine ve doçentlik kriterlerine uygun olarak düzenlenmiştir uygun düzenlenmiştir. Bilgilerinize arz edilir.

Saygılarımla

Sefa Salih BİLDİRİCİ
HEAD OF İSARC

NOTIFICATIONS

AUTHOR	TITLE	No
Nurcan AKBAŞ	LEADERSHIP TYPOLOGIES AND POWER DISTANCE IN TRAVELOGUE: AUTHORITY AND GOVERNANCE THROUGH THE EYES OF EVLIYA ÇELEBI	1-9
Ayşegül TÜRK	STRANGE BODIES, QUESTIONABLE EVIDENCE:ANIMALS IN EVLİYA ÇELEBİ'S SEYAHATNÂME AND CONTEMPORARY ART	10-23
Gözel ALİZADA	THE HISTORY AND ETHNOGRAPHIC LANDSCAPE OF 17TH-CENTURY AZERBAIJAN BASED ON EVLIYA ÇELEBİ'S SEYAHATNAME	24-29
Faruk SARIUSTA Mehmet BAYARTAN	THE STAGE OF POWER, THE MIRROR OF SPLENDOR: THE IMPERIAL CAPITALS IN EVLİYA ÇELEBİ'S SEYAHATNÂME (ISTANBUL, BURSA, AND EDİRNE)	30-32
Mehmet UĞRAŞ	THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ORDERING OF URBAN STRUCTURES IN EVLİYA ÇELEBİ'S SEYAHATNAME	33-34
Kurtuluş MERDAN	APILARNIL: APPLICATION AREAS, FUNCTIONAL PROPERTIES, AND ECONOMIC POTENTIAL IN THE BEEKEEPING INDUSTRY	35-44
Kurtuluş MERDAN	THE ECONOMIC POTENTIAL OF DRONE BROOD IN SUSTAINABLE BEEKEEPING SYSTEMS: EVIDENCE FROM APILARNIL PRODUCTION IN TÜRKIYE AND GLOBAL IMPLICATIONS	45-58
Ayşe Nur KATMER	VOLUNTARY RETURN UNDER UNCERTAINTY: DYNAMICS OF REFUGEES' DECISION-MAKING	59-74
Mehmet Fatih ÜNAL	MYTH AND REALITY IN RENAISSANCE AESTHETICS: BOURGEOIS RATIONALITY, THE PATRONAGE REGIME, AND A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE "FREE ARTIST" MYTH	75-79
Adem EROĞLU	THE POSITION OF QUR'ANIC RECITATION IN THE FOUR SUNNI SCHOOLS AND THE ROLE OF HADITH IN JURISTIC DISAGREEMENTS	80-92
Gülhan DENİZ	ECONOMIC UNCERTAINTY AND LIFE INSURANCE PENETRATION: PANEL DATA EVIDENCE FROM EUROPEAN UNION COUNTRIES	93-106
Filiz GÜRER YÜCEL	THE EFFECT OF SOUND HOLE SIZE ON THE HELMHOLTZ RESONANCE FREQUENCY OF THE BAĞLAMA: A COMPARISON OF THEORETICAL AND EXPERIMENTAL RESULTS	107-114
Batuhan AKGÜNDÜZ	COUNTERFACTUAL HISTORIOGRAPHY IN THE HISTORY OF SCIENCE: PROSPECTS AND LIMITS	115-118
Yiğit DİZGE M. Kayhan KURTULDU	THE EFFECT OF ELABORATION STRATEGIES ON TEACHING THE TERMS "ACCELERANDO" AND "RITARDANDO" IN PIANO EDUCATION	119-130
Yiğit DİZGE M. Kayhan KURTULDU	THE EFFECT OF AN ELABORATION STRATEGY ON TEACHING FIRST AND SECOND ENDINGS IN PIANO EDUCATION	131-141
Zülfikar KAYA	NATURE AND CAUSALITY IN MUSLIM KALĀM	142-149
Burak CAN Saime PAYDAŞ	FALSE ELEVATION OF CREATININE (PSEUDOHYPERCREATININEMIA) SECONDARY TO SEVERE HYPERTRIGLYCERIDEMIA: A CASE REPORT	150-154
Okan ATAY Özdal GÖKDAL Ali Kemali ÖZUĞUR Ali Kemali ÖZUĞUR	POTENTIAL APPLICATIONS OF VIRTUAL FENCING TECHNOLOGY IN EXTENSIVE GOAT PRODUCTION IN TÜRKİYE	155-162
Melek Candan ÇAKIR	THE STATE OF NATURE IN ROUSSEAU: THE THEORETICAL GROUND OF HUMAN NATURE, FREEDOM AND EQUALITY	163-168
Şükrü AYRAN	THE STRUCTURE AND PURPOSE OF COMPARATIVE ISLAMIC JURISPRUDENCE ACCORDING TO FETHÎ AL-DURAYNÎ	169-178
Birnur BOZDOĞAN Hakan TUTUMLU Adem ATMACA	ENERGY CONSUMPTION AND GLOBAL WARMING POTENTIAL IN MECHANICAL RECYCLING OF PET, HDPE, LDPE, AND PP: A LITERATURE-BASED COMPARISON	179-185
Hakan TUTUMLU Emrullah KOCAMAN Hüseyin YAĞLI	PHOTOCATALYTIC WATER SPLITTING VERSUS SOLAR-DRIVEN ELECTROLYSIS: A LITERATURE-BASED COMPARISON ON A COMMON ENERGY AND EXERGY BASIS	186-195
Ece ACAR	RTIFICIAL INTELLIGENCE-ASSISTED POSTURE ANALYSIS IN PHYSIOTHERAPY: A CURRENT REVIEW FROM COMPUTER VISION TO CLINICAL PRACTICE	196-202

Ece ACAR	HOW EFFECTIVE ARE FASCIA-FOCUSED MANUAL THERAPIES IN CHRONIC MUSCULOSKELETAL PAIN? A CLINICAL REVIEW OF CURRENT EVIDENCE	203-208
	THE CONCEPT OF PUBLIC OFFICIAL AND SPECIAL INVESTIGATION PROCEDURES FOR HIGH-LEVEL CIVIL SERVANTS	209-217
Ahmet ASLAN	REFLECTIONS OF AGRICULTURAL DISASTERS ON URBAN ECONOMIES: IMPACTS OF THE 2025 LATE FROST EVENT ON MALATYA'S CITY ECONOMY AND EMPLOYMENT	218-233
Ahmet ASLAN	THE IMPACT OF AGRICULTURAL DISASTERS ON EXPORT AND PRICE MECHANISMS: AN ANALYSIS OF THE 2025 LATE FROST EVENT AND MARKET DYNAMICS IN THE MALATYA DRIED APRICOT SECTOR	234-241
Hasan Yıldırım ÖZER Emre Çulha Burhan Çetinkaya Muazzez Naz BAŞTÜRK ÖZER	COMPARISON OF DENTINAL TUBULE PENETRATION OF MTA FILLAPEX AND NOVEL INJECTABLE BIOCERAMIC SEALER BIOROOT FLOW	242-243
Hasan Yıldırım ÖZER Muazzez Naz BAŞTÜRK ÖZER Emre ÇULHA Mehlika YAVUZ	FIVE DECADES OF REGENERATIVE ENDODONTIC THERAPY: A SYSTEMATIC BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GLOBAL RESEARCH TRENDS AND INTELLECTUAL STRUCTURE	244-245
Hasan Yıldırım ÖZER Emre Çulha Oğuz Burhan Çetinkaya Muazzez Naz BAŞTÜRK ÖZER	COMPARATIVE EVALUATION OF DENTINAL TUBULE PENETRATION OF CONVENTIONAL EPOXY RESIN (AH PLUS) AND BIOCERAMIC (MTA FILLAPEX) BASED ROOT CANAL SEALERS USING CLSM	246-247
Alisina BULUT	FACTORS ASSOCIATED WITH OPERATIVE TIME IN COLON CANCER SURGERY	248-249
Beril Nur Yalçın	ENDOLUMINAL VACUUM THERAPY FOR COLORECTAL ANASTOMOTIC LEAKAGE	250-251
Ertuğrul ERYÜCEL	THE TRANSFORMATION OF POLITICAL REGIMES IN EUROPE DURING THE INTERWAR PERIOD	252-253
Havva MUMCU ŞİMŞEK	UTILIZATION OF STEEL INDUSTRY WASTE EAFD IN CONCRETE AND ITS CONTRIBUTION TO THE CIRCULAR ECONOMY	254-255
Sümeyye ÖZBEY	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN TOKENISM AND MENTAL WORKLOAD AMONG DISASTER AND EMERGENCY RESPONSE PERSONNEL	256-257
Doğa Berşan GÜNEŞ Yeşim AYIK Sinem ARSLAN Şeref YILDIRIM DENİZ SAKARYA Cem ÖZEL Sevil YÜCEL	CHARACTERIZATION OF THERAPEUTIC METAL-ION-DOPED AND UNDOPED BIOACTIVE GLASSES SYNTHESIZED USING THE STÖBER METHOD	258-260
Hidayet Uğurlu Kadir Danışmaz	INFLUENCE OF LOAD CYCLES ON LOOSENING BEHAVIOR AND ESTIMATION OF LOOSENING	261-261
Didem KAYA Fatma Nur DUMAN YILMAZ Zehra GÖLBAŞI	DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL APPEARANCE ANXIETY AND GENDER ROLES AMONG FEMALE UNIVERSITY STUDENTS	263-264
Didem KAYA Nurdan KAYA YILMAZ	EXAMINATION OF NURSING AND MIDWIFERY STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS INFERTILITY AND THEIR VIEWS ON ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNIQUES IN TERMS OF HUMAN VALUES AND RELIGIOUS ATTITUDES	265
Bornare Ashwini	ORAL DISSOLVING FILMS: AN EMERGING APPROACH FOR PATIENT-FRIENDLY DRUG DELIVERY	266
Basiru Toyin LASISI	TRANSFORMING ELECTRICAL AND ELECTRONICS TECHNOLOGY TEACHING THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL PEDAGOGIES FOR NATIONAL DEVELOPMENT	267-276
Idayat Oyebola MUSTAPHA	HOME MANAGEMENT IN REVOLUTIONISING TECHNOLOGY TVET ENGAGEMENT AND RELEVANCE	277
MOHAMMED MUSA AMINU GARBA AHMED ABDULLAHI BARKUTA AHMED ABDULLAHI BARKUTA	COUNSELLING FOR SKILLS ACQUISITION, ENTREPRENEURSHIP AND SELF-RELIANCE AMONG NIGERIAN YOUTHS: A CONCEPTUAL AND THEORETICAL ANALYSIS	278

Saidur Rahaman Fatematuz Zohora	BEYOND THE PLOUGH: WHAT IS THE DRIVING FORCE BEHIND LIVESTOCK PRODUCTION IN SOUTH ASIA? A WORLD BANK WDI PANEL STUDY OF INDIA, PAKISTAN AND BANGLADESH	279
Agnes Florensia Sonny V. Sutedjo	BUSINESS FEASIBILITY STUDY OF MARIPOSA BAKEHOUSE	280-288
Nodar Sulashvili Lali Patsia Ada (Adel) Tadevosyan Igor Seniuk Vira Kravchenko Marika Sulashvili Olga Shapoval Tamar Okropiridze Ketevani Gabunia Nana Mdinaradze Lela Grigolia Kakhaber Robakidze	THE SCIENTIFIC DISCUSSION ON MODERN EDUCATIONAL CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCIES WITHIN HIGHER MEDICAL INSTITUTIONS: AN ANALYTICAL REVIEW OF REGULATORY, ACADEMIC AND TEACHING-LEVEL **COMPLEXITIES**, INNOVATIVE STRATEGIES, INSTITUTIONAL RESPONSES AND FUTURE DEVELOPMENT PERSPECTIVES IN GLOBAL HIGHER MEDICAL EDUCATION	289-369
Nodar Sulashvili Lali Patsia Ada (Adel) Tadevosyan Igor Seniuk Vira Kravchenko Marika Sulashvili Olga Shapoval Tamar Okropiridze Ketevani Gabunia Nana Mdinaradze Lela Grigolia Kakhaber Robakidze	THE SCHOLARLY DISQUISITION PERTAINING TO INTEGRATIVE SAFETY APPRAISAL AND PHARMACOVIGILANT SURVEILLANCE OF PHARMACOTHERAPEUTIC AGENTS UTILIZED IN SUBSTANCE DEPENDENCE MANAGEMENT: CLINICAL APPRAISAL, RISK MITIGATION, AND THERAPEUTIC MONITORING	370-418
Nodar Sulashvili Nato Alavidze Ia Egnatievi Manana Giorgobiani Mzia Tsiklauri Marika Sulashvili Igor Seniuk Ketevani Gabunia Tamar Okropiridze David Aphkhazava	THE SCHOLARLY DISQUISITION ON FUNDAMENTAL DIMENSIONS OF TRANSFORMING CONTEMPORARY MEDICAL EDUCATION: A GLOBAL EVIDENCE-SYNTHESIZED EXAMINATION OF PEDAGOGICAL INNOVATION, INTERPROFESSIONAL LEARNING, TECHNOLOGICAL INTEGRATION, OUTCOME-ORIENTED CURRICULAR ARCHITECTURES AND CLINICAL PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT	419-506
Omer Shujat Bhatti Nazia Iftakhar Zainab Qasim Muhammad Asad Ghufran	DIGITAL HEALTH LITERACY, TRUST ON AI-GENERATED HEALTH ADVICE AND SELF-MEDICATION BEHAVIOR IN UNIVERSITY STUDENTS	507
AREEB SHAFIQUE WAJEEHA ADNAN MS. SUMAIRA AYUB	DIGITAL HEALTH LITERACY, TRUST ON AI-GENERATED HEALTH ADVICE AND SELF-MEDICATION BEHAVIOR IN UNIVERSITY STUDENTS	508
IMAN FATIMA FATIMA LATIF MS. AMARAH QURESHI	PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY, JOINT FAMILY INTERFERENCE AND RELATIONAL TURBULENCE IN MARRIED INDIVIDUALS	509
Molla Yimer Tegegne Ali Yasin	INSTITUTION OF TEACHERS' EDUCATION AND BEHAVIORAL SCIENCE DEPARTMENT OF CURRICULUM AND INSTRUCTION PRACTICES AND CHALLENGES OF PRESCHOOL EDUCATION IN RURAL AREAS: A CASE STUDY OF GOVERNMENT SCHOOLS IN GUBALAFTO WOREDA, NORTH WOLLO ADMINISTRATIVE ZONE, ETHIOPIA	510
Abdelmalek Matine Habib El Alaoui El Abdallaoui Mohammed El Idrissi Abdellah Zeroual	EXPERIMENTAL AND THEORETICAL INVESTIGATION OF A NOVEL PYRAZOLE-BASED ORGANIC INHIBITOR FOR MILD STEEL CORROSION PROTECTION IN ACIDIC MEDIUM.	511
Nituja Singh Medha Malay	ASSESSING SCOPE FOR ARBITRABILITY IN INTELLECTUAL PROPERTY DISPUTES: SPECIAL REFERENCE TO INDIAN LAWS	512-513
Salma MAKDOUF , Karima El Bouqdaoui Abdelhakim El Makssoudi Mounia Cherki	COMPARATIVE STUDY OF THE PHYTOCHEMICAL COMPOSITION OF *FUMARIA PARVIFLORA* FROM CASABLANCA, EL JADIDA AND KHOURIBGA OF MOROCCO	514
Duong To Quoc THAI	THE BANQUE DE L'INDOCHINE AND THE SUPPRESSION OF VIETNAMESE NATIONAL BOURGEOISIE (1875-1945)	515

Duong To Quoc THAI	BORDER GARRISON MODEL UNDER KING MINH MANG IN AN GIANG AND HA TIEN (1820-1840)	516-520
Muhmmad Aqib	A CONDUCTING POLYMER-BASED PEROVSKITE ($LaNiO_3$/PPy) NANOHYBRID ELECTRODE FOR HIGH-EFFICIENCY SUPERCAPACITOR APPLICATIONS	521
Blerina Gjyriqi	BEYOND AUTOMATION: RESPONSIBLE ARTIFICIAL INTELLIGENCE, CORPORATE GOVERNANCE, AND TRUST IN THE ALBANIAN BANKING SYSTEM	522-531
Ruslan SHEVERDIN Victor KAZAKEVICH	FEATURES OF RENAL AND LUMBAR HEMODYNAMICS DURING MUSCLE CONTRACTION AND AFTER COFFEE INTAKE IN STUDENTS	532
Wissem MAHNANE Mountaha MAHNANE	FROM PLANT BIOACTIVES TO PERSONALIZED NUTRITION: INTEGRATING PHYTOCHEMICAL DIVERSITY, GUT MICROBIOTA AND INDIVIDUAL METABOLIC RESPONSES	533
Oluwakemi Racheal OSHINOWO Moses Adeolu AGOI Adebayo Samuel ADEOGUN Christiana Toyin ODUWOLE	EDUCATIONAL MANAGEMENT, CYBER RESILIENCE, CRITICAL DIGITAL INFRASTRUCTURE, AND LEGAL GOVERNANCE: STRENGTHENING INSTITUTIONAL CAPACITY FOR SECURE AND SUSTAINABLE DIGITAL TRANSFORMATION	534-546
Linh Nguyen Hoang Phuong Thuc Ho Yen	ALTERNATIVE EDUCATION IN CONFUCIAN HERITAGE CONTEXTS: A SCOPING REVIEW OF LOCALIZATION, PARENTAL CHOICE, AND CULTURAL NEGOTIATION	547
Thuc Ho Yen Linh Nguyen Hoang Phuong	GENERATIVE AI-SUPPORTED LEARNING IN SOFT SKILLS EDUCATION: A SURVEY OF FIRST-YEAR ENGINEERING STUDENTS IN VIETNAM	548
Wissem MAHNANE Nabila BELYAGOUBI-BENHAMMOU Larbi BELYAGOUBI Waffa ABDELMOUMENE Asmaa DICH Otmane BOUTRIF Mountaha MAHNANE Amina TEIBI Djihane Romayssa MAHAMMED Younes BOUAZZA Gabriele DIMARCO Alessia D'AGOSTINO Angelo GISMONDI	BIOACTIVE EFFECTS OF METHYLEPHEDRINE-ENRICHED EXTRACTS FROM *EPHEDRA ALATA*: ANTIOXIDANT AND ANTI INFLAMMATORY POTENTIAL	549
Pham Tuan Anh	CHANGES IN MOBILITY AND NECK–SHOULDER DISCOMFORT AFTER A SUPPLEMENTARY EXERCISE PROGRAM IN PHYSICAL EDUCATION AMONG NURSING STUDENTS	550
Shahid Mahmood Israr Ali Khan	RESIDENCE-TIME HETEROGENEITY AND EPIDEMIC MEMORY IN VARICELLA-ZOSTER VIRUS DYNAMICS: A CAPUTO FRACTIONAL SVEILATRM FRAMEWORK WITH STABILITY ANALYSIS AND OPTIMAL CONTROL	551
Rabiya Husain Dhananjoy Shaw	COMPARATIVE ANALYSIS OF BILATERAL PEAK FORCE SYMMETRY IN SPORTS AND NON-SPORTS GIRLS UNDER PROGRESSIVE BACKPACK LOADS AND WALKING DURATIONS	552
Roxana Mihaela Moisoui	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE REDUCTION OF CRIME WORLDWIDE	553
Rokeya Parvin Shukria Islam Fatematuz Zohora Masuma Akter	*1973–2023*	554
Tasawar Iqbal Sidra Altaf	PTEROSTILBENE-LOADED NANOPARTICLES AS A NOVEL PHYTOCHEMICAL STRATEGY FOR TARGETING INFLAMMATION AND JOINT DESTRUCTION IN RHEUMATOID ARTHRITIS	555
Garba Shambo Mohammed Usman Zaliha Ndatsu Muhammad Baba, Hussaini Musa Hauwakulu Saba	AWARENESS AND UTILIZATION OF AI ADOPTION FOR TEACHING AND LEARNING IN STATE-OWNED UNIVERSITIES, NORTH CENTRAL NIGERIA	556

Garba Shambo Mohammed Usman Zaliha Ndatsu Muhammad Baba Hussaini Musa Usman Hauwakulu Saba	ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION: USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN TEACHING AND LEARNING PROCESSES IN STATE GOVERNMENT–OWNED UNIVERSITIES IN NORTH CENTRAL NIGERIA	557
Assiya Atif[1] Bendaoud Ahmed Salah Mohammed Zeroual abdellah Houssine Ait Si	NOVEL DERIVATIVE OF 1,3,4-OXADIAZOLE-IMINE: SYNTHESIS, CHARACTERIZATION AND THEORETICAL SIMULATIONS	558
Jasneet Kaur Gurdeep Kaur Bisman Singh Anand	ROLE OF COMMUNITY SUPPORT SYSTEMS IN STRENGTHENING FAMILY WELL-BEING	559-569
Le Thi Thuy HANG Trang Tran Nhat HUỲNH Phan Thi My Nhi Nguyen Thi Kieu TRANG Vo Thi Huynh NHU Thai Cong DAN	ASSESSING COMMUNITY EDUCATION MANAGEMENT IN PRIMARY AND PRESCHOOL EDUCATION: CURRENT SITUATION AND SOLUTIONS	570-576
Ho Huu Phuc ANH Nguyen Ha PHUONG Doan Huong GIANG Danh Thao DAN Thai Cong DAN	COMMUNITY EDUCATION MANAGEMENT IN SECONDARY EDUCATION: A THEMATIC ANALYSIS OF CURRENT PRACTICES AND CHALLENGES	577-582
Nguyen Huu GIAU To Thi Yen NHI Tran Thi Huynh NHU Ho Nguyen Thien TRANG Vuong Hue TIEN Thai Cong DAN	COMMUNITY EDUCATION MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION: CURRENT SITUATION AND STRATEGIC SOLUTIONS	583-588
Major Gheorghe GIURGIU Manole COJOCARU	THE ASSOCIATION BETWEEN THE CUTANEOUS MICROBIOME AND HIDRADENITIS SUPPURATIVA	589
HAFID Mohammed *SAUFI Hamid* *EL HERRADI El Hassania*	BIOSYNTHESIS OF NANOPARTICLES FROM GREEN WASTE AND THEIR APPLICATION IN WASTEWATER TREATMENT	590-591
Maryem Arraji Mohamed Khalis Mohamed Chahboune	USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR MEDICATION ADHERENCE ASSESSMENT IN PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES: AN EXPLORATORY STUDY IN MOROCCO USING CHATGPT AND THE VALIDATED GENERAL MEDICATION ADHERENCE SCALE	592
Deilton RIBEIRO BRASIL	ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) GOVERNANCE IN THE BRAZILIAN JUDICIARY: HUMAN OVERSIGHT AND FUNDAMENTAL RIGHTS UNDER NATIONAL COUNCIL OF JUSTICE (CNJ) RESOLUTION NO. 615/2025	593-604
Blendi Çeka	BELIEVERS, SCEPTICS AND THE WEARY: ALBANIAN PUBLIC OPINION ON THE EUROPEAN UNION FROM THE EURONEWS ALBANIA BAROMETER (NOVEMBER 2023)	605-613
Valiyeva Ilaha Khaladdin gizi	TECHNOLOGICAL CHANGES AND THE NEW HUMAN MODEL IN CONTEMPORARY AZERBAIJANI PROSE	614-618

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

SEYAHATNÂME'DE LİDERLİK TİPOLOJİLERİ VE GÜÇ MESAFESİ: EVLİYA ÇELEBİ'NİN GÖZÜNDEN OTORİTE VE YÖNETİM

Dr. Nurcan AKBAŞ
Mersin Üniversitesi, SBE, İşletme A.B.D., 33150 Çiftlikköy, Mersin
ORCID ID: 0000-0002-6871-6449

ÖZET
Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda kaleme aldığı *Seyahatnâme*, yalnızca coğrafi ve kültürel bir hazine değil, aynı zamanda dönemin yönetim mekanizmaları, bürokratik yapısı ve liderlik pratiklerine ışık tutan zengin bir yönetsel kaynak niteliğindedir. Bu çalışmanın amacı, *Seyahatnâme*'de yer alan yönetim figürlerinin liderlik davranışlarını ve ast-üst ilişkilerini modern yönetim bilimi kuramları çerçevesinde incelemektir. Araştırmada, Evliya Çelebi'nin seyahatleri boyunca karşılaştığı ve yakından gözlemlediği Osmanlı paşaları, valileri, hanları ve yabancı hükümdarların yönetim tarzları ele alınmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada, *Seyahatnâme*'den seçilen kesitler, diyaloglar ve olaylar çağdaş liderlik tipolojileri (otokratik, karizmatik, dönüşümcü) ve Geert Hofstede'in Kültürel Boyutlar Kuramı'nda yer alan "Güç Mesafesi" kavramı açısından çözümlenmiştir. Çelebi'nin tasvirlerinde, yöneticilerin karar alma mekanizmaları, kriz anlarındaki refleksleri ve tebaaları ile kurdukları dikey ilişkiler yönetsel bir analize tabi tutulmaktadır. Yapılan inceleme sonucunda, Osmanlı bürokrasisinde liderlik tarzlarının durumsal faktörlere göre esneklik gösterdiği, ancak merkez ile taşra arasındaki ilişkilerde güç mesafesinin algılanış biçiminin yönetsel etkinliği doğrudan etkilediği görülmüştür. Bu çalışma, tarihsel bir metni modern örgüt teorileriyle harmanlayarak yönetim tarihi literatürüne özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.
Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Liderlik Tipolojileri, Güç Mesafesi, Yönetim Tarihi.

LEADERSHIP TYPOLOGIES AND POWER DISTANCE IN TRAVELOGUE: AUTHORITY AND GOVERNANCE THROUGH THE EYES OF EVLIYA ÇELEBI

ABSTRACT
The *Seyahatnâme*, written by Evliya Çelebi in the XVIIth century, is not only a geographical and cultural treasure but also a rich managerial source that sheds light on the management mechanisms, bureaucratic structure, and leadership practices of the period. The purpose of this study is to examine the leadership behaviors and subordinate-superior relations of the management figures in *Seyahatnâme* within the framework of modern management science theories. In the study, the management styles of Ottoman pashas, governors, khans, and foreign rulers encountered and closely observed by Evliya Çelebi throughout his travels are discussed. In this study, which utilizes the document analysis technique, one of the qualitative research methods, selected excerpts, dialogues, and events from *Seyahatnâme* are analyzed in terms of contemporary leadership typologies (autocratic, charismatic, transformational) and the concept of "Power Distance" in Geert Hofstede's Cultural Dimensions Theory. In Çelebi's descriptions, the decision-making mechanisms of managers, their reflexes in times of crisis, and the vertical relationships they established with their subjects are subjected to a managerial analysis. As a result of the analysis, it has been observed that leadership styles in the Ottoman bureaucracy showed flexibility according to situational factors, but the perception of power distance in

relations between the center and the periphery directly affected management efficiency. This study aims to make an original contribution to the literature of management history by blending a historical text with modern organizational theories.
Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Leadership Typologies, Power Distance, Management History.

1. GİRİŞ

Modern yönetim yazını, liderlik ve örgüt kültürü kavramlarını genellikle sanayi devrimi sonrası ve Batı merkezli teoriler üzerinden açıklamaktadır. Ancak, küreselleşme ve modern yönetim yaklaşımlarının köklerini tarihsel metinlerde aramak, yönetsel pratiklerin evrimini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Osmanlı tarihindeki, imparatorluğun (1300-1600) yıllarını kapsayan ve güce, soya veya mutlak monarşiye dayanan kapalı ve kaderci Klasik Yönetim Dönemi'nin ardından dönüşüm yaşayan XVII. yüzyıl Osmanlı idari yapısı, merkez ve taşra ilişkilerindeki güç dengeleriyle kendine has bir bürokrasi modeli sunar (Heper, 1973; İnalcık, 2003). Bu dönüşüm döneminin en somut ve kapsamlı tanıklığı ise şüphesiz Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* adlı anıtsal eseridir. *Seyahatnâme*, sadece coğrafi, etnografik veya lojistik bir anlatı sunmaz; satır aralarında imparatorluğun ve komşu devletlerin tebaalarını nasıl yönettiğini, kriz anlarında liderlerin nasıl kararlar aldığını ve ast-üst hiyerarşisinin nasıl inşa edildiğini de aktarmaktadır (İlgürel, 1995; Rost, 1993).

Bu açıklamalar ışığında *Seyahatnâme*, geleneksel tarih yazımında sıklıkla yapıldığı gibi yalnızca coğrafi, etnografik, filolojik veya lojistik bir gezi anlatısı olarak okunmamalıdır. Eserin satır araları, derinlemesine bir metin analiziyle incelendiğinde; imparatorluğun ve dönemin komşu devletlerinin tebaalarını hangi stratejik mekanizmalarla yönettiğini, kriz anlarında yerel ve merkezi liderlerin ne tür kararlar aldığını ve ast-üst hiyerarşisinin toplumsal kabulünü nasıl inşa ettiğini de açıkça aktarmaktadır (Çelebi, 2006). Evliya Çelebi'nin yönetsel figürleri tahlil etmedeki bu eşsiz başarısı ve yönetsel yetkinliği, tesadüfi bir seyahat gözlemciliğinin çok ötesinde, köklü aile mirasına ve doğrudan edindiği saray deneyimine dayanmaktadır.

Asıl adı Mehmed Zıllî olan Evliya Çelebi'nin soyu, XIV. yüzyılda Sultan I. Murad (Murat Hüdavendigar) ve Süleyman Paşa döneminde Rumeli'nin fethinde öncü rol oynayan akıncı beylerinden Ece Yakup'a kadar uzanmaktadır (Kahraman, 2022). Bunun yanı sıra büyük dedesi Yavuz Er Bey (Yavuz Sinan Çelebi), Fatih Sultan Mehmet'in bizzat sancaktarlığını yapmış ve İstanbul'un fethi kadrolarında hiyerarşik bir güce sahip olmuştur (İlgürel, 1995; Kahraman, 2022). Ailesinin saray bürokrasisindeki bu tarihsel nüfuzu sayesinde Enderun eğitimi alan Mehmed Zıllî (Evliya Çelebi), dönemin padişahı IV. Murad'ın bizzat musahibi ve nedimi (yakın sohbet arkadaşı) olarak saray protokolünü ve yönetim reflekslerini çekirdekten gözlemleme şansı yakalamıştır (İlgürel, 1995).

Devlet aklını bu denli içeriden tanıyan Mehmed Zıllî, aynı zamanda saray ve çevresindeki dönemin en vizyoner ve yenilikçi beyin takımıyla yakın bir dostluk çemberi kurmuştur. Tarihte kollarına kanat takarak Galata Kulesi'nden Üsküdar'a uçan Hezârfen Ahmed Çelebi'nin bu sıra dışı inovasyon denemesini dünyaya duyuran ve dostuna "bin fenli/bilimli" anlamına gelen "Hezârfen" lakabını bizzat veren kişi de odur (Gökyay, 1996). Dönemin mucitleri ve lider kadrosuyla kurduğu bu organik bağlar, onun kaleme aldığı metinlerin rastgele anlatılar değil, entelektüel bir birikimin süzgeci olduğunu doğrulamaktadır.

Nitekim Evliya Çelebi'nin bu devasa eseri, uluslararası alanda da soyut bir kabulün çok ötesinde küresel bir saygınlığa sahiptir. UNESCO, 2011 yılını dünya çapında "Evliya Çelebi Yılı" ilan etmiş ve ardından 2013 yılında *Seyahatnâme*'yi insanlığın ortak hafızasını koruyan "UNESCO Dünya Belleği Listesi"ne (Memory of the World International Register) dahil

etmiştir (UNESCO, 2013). Eser günümüzde, modern tarihçiler, coğrafyacılar ve antropologlar tarafından İslam ve dünya edebiyatının en uzun ve en eksiksiz seyahat anlatısı olarak kabul edilmektedir (UNESCO, 2013). Devlet yapısını ve dönemin vizyoner aktörlerini bu denli yakından tanıyan bir yazarın küresel tescilli bu yönetsel arka planı, onun *Seyahatnâme*'deki liderlik ve otorite analizlerine eşsiz bir kurumsal geçerlilik kazandırmaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan tarihsel aktörlerin zamansal bağlamını, ömür döngülerini ve hiyerarşik ilişkilerini netleştirmek adına kronolojik yaşam dönemleri şu şekilde özetlenebilir:

- **Evliya Çelebi (Mehmed Zıllî)**
  - **Doğum Tarihi ve Yeri:** 25 Mart 1611, Kostantiniyye (İstanbul)
  - **Ölüm Tarihi ve Yeri:** 1681 - 1685 yılları arası, Kahire (Mısır)
- **Melek Ahmed Paşa**
  - **Doğum Tarihi ve Yeri:** 1588, Kostantiniyye (İstanbul)
  - **Ölüm Tarihi ve Yeri:** 1 Eylül 1662, Kostantiniyye (İstanbul)
- **Köprülü Mehmed Paşa**
  - **Doğum Tarihi ve Yeri:** 1575, Roshnik (Berat / Arnavutluk)
  - **Ölüm Tarihi ve Yeri:** 31 Ekim 1661, Edirne

Bu kronolojik döngü incelendiğinde, her iki paşanın da Evliya Çelebi'den yaşça büyük olduğu ve yazarın gençlik ile olgunluk dönemlerinde Osmanlı bürokrasisinin en üst kademelerinde yönetsel güç uyguladıkları görülmektedir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında, Evliya Çelebi'nin gözlemleri çağdaş yönetim literatürünün iki önemli sacayağı olan "Liderlik Tipolojileri" ve Geert Hofstede'in "Güç Mesafesi" kuramı ile analiz edilerek tarihsel bir birikim modern organizasyon teorileriyle yeniden yorumlanacaktır (Hofstede, 2011; Northouse, 2021). Çalışma, metodolojik olarak nitel araştırma desenlerinden doküman analizi yöntemini benimsemekte ve yönetsel metin çözümlemesi alanında literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ VE TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Çağdaş Liderlik Tipolojileri: Otokratik, Karizmatik ve Dönüşümcü Modeller

Yönetim ve organizasyon yazınında liderlik, belirli amaçlar doğrultusunda bireylerin veya grupların faaliyetlerini etkileme, yönlendirme ve krizleri yönetme süreci olarak tanımlanır (Northouse, 2021). Tarihsel süreç içerisinde özellikler kuramından durumsallık yaklaşımlarına kadar evrilen liderlik modelleri, günümüzde davranışsal tipolojiler üzerinden sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada ele alınan üç temel liderlik tipi şu şekildedir:

- **Otokratik Liderlik:** Karar alma yetkisinin tamamen liderde toplandığı, astların süreçlere katılımının asgari düzeyde tutulduğu ve mutlak itaat esasına dayanan merkeziyetçi bir yönetim tarzıdır (Rost, 1993). Bu modelde güç mesafesi oldukça yüksek olup, denetim mekanizmaları sıkı hiyerarşik kurallara bağlıdır.
- **Karizmatik Liderlik:** Gücünü yasal-rasyonel kurallardan ziyade liderin kişisel özelliklerinden, olağanüstü hitabet yeteneğinden ve takipçileri üzerinde uyandırdığı derin sarsılmaz güvenden alan modeldir (Northouse, 2021). Karizmatik liderler, kriz anlarında kitleleri peşinden sürükleme ve örgütsel bağlılığı en üst düzeye çıkarma kapasitesine sahiptir.
- **Dönüşümcü Liderlik:** Statükoyu sürdürmek yerine vizyoner bir bakış açısıyla örgütü ve takipçilerini dönüştürmeyi, onların kişisel ve profesyonel kapasitelerini geliştirmeyi hedefleyen liderlik modelidir (Northouse, 2021). Dönüşümcü liderler, entelektüel teşvik, ilham verici motivasyon ve bireysel destek mekanizmalarını kullanarak krizleri yenilikçi fırsatlara çevirirler.

2.2. Geert Hofstede'in Kültürel Boyutlar Kuramı ve "Güç Mesafesi" kavramı

Hollandalı sosyolog ve yönetim kuramcısı Geert Hofstede, toplumların ve organizasyonların kültürel farklılıklarını ölçülebilir boyutlar üzerinden analiz eden evrensel bir model geliştirmiştir. Bu boyutlardan ilki ve çalışmamızın temel odağı olan **"Güç Mesafesi" (Power Distance)**, bir kurumda ya da toplumda gücü daha az elinde bulunduran üyelerin, gücün eşitsiz ve asimetrik olarak dağıtılmasını ne ölçüde kabul ettiği ve beklediği ile ilgilidir (Hofstede, 2011).

- **Yüksek Güç Mesafesi Kültürleri:** Hiyerarşinin doğal bir olgu olarak kabul edildiği, ast ile üst arasındaki dikey mesafenin net ritüellerle korunduğu, kararların yukarıdan aşağıya (top-down) dikte edildiği ve yöneticilerin kararlarının sorgulanmasının tabu olduğu yapılardır (Hofstede, 2011). Otoriteye itaat bir sadakat göstergesidir.
- **Düşük Güç Mesafesi Kültürleri:** Güç dengesizliklerinin asgariye indirilmeye çalışıldığı, yatay organizasyonel yapıların tercih edildiği, kararların istişare ve katılım mekanizmalarıyla (bottom-up veya katılımcı) alındığı ve üstlerin ulaşılabilir olduğu kültürlerdir (Hofstede, 2011).

3. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

3.1. Odak Figür Olarak Melek Ahmed Paşa ve Evliya Çelebi Üzerindeki Yönetsel Etkisi

Seyahatnâme'de yer alan yönetsel analizlerin, kriz çözümlerinin ve liderlik tipolojilerinin ampirik merkezinde ağırlıklı olarak Melek Ahmed Paşa figürü konumlanmaktadır (Çelebi, 2006). Aslen Abaza kökenli olan ve saray hiyerarşisinde gösterdiği dürüstlük, adalet ve yumuşak huyluluk nedeniyle Sultan I. Ahmed tarafından kendisine bizzat "Melek" lakabı verilen Ahmed Paşa, IV. Murad'ın silahdarlığını yapmış, ardından Diyarbakır, Van, Şam ve Bağdat valilikleri ile IV. Mehmed döneminde Sadrazamlık (Veziriazamlık) makamına kadar yükselmiştir (Dankoff, 1991; İlgürel, 1995).

Melek Ahmed Paşa, Evliya Çelebi'nin yalnızca anne tarafından yakın bir akrabası değil; aynı zamanda onun entelektüel hayatını ve seyahat rotasını şekillendiren en büyük hamisidir. Çelebi, genç yaşta saraya onun vasıtasıyla takdim edilmiş ve tam 21 yıl boyunca Paşa'nın maiyetinde (hizmetinde) resmi görevlerle bulunmuştur. Çelebi'nin Anadolu, Ortadoğu ve Rumeli seyahatlerinin çok büyük bir kısmı, Paşa'nın görev yeri değişiklikleri ve askeri seferleri esnasında gerçekleşmiştir (Dankoff, 1991; Gökyay, 1996).

Yönetim tarihi yazını açısından bu ilişkinin önemi, Evliya Çelebi'nin modern yönetim araştırmalarında "katılımcı gözlemci" (participant observer) rolünü üstlenmesini sağlamış olmasıdır. Çelebi, en üst düzey devlet kararlarının nasıl alındığını, bütçe krizlerinin nasıl yönetildiğini, taşra isyanlarındaki liderlik reflekslerini doğrudan Paşa'nın çadırında, divanında ve kriz masalarında bizzat tecrübe etmiştir (Çelebi, 2006). Dolayısıyla *Seyahatnâme*'de biçimlenen liderlik tasvirleri, dışarıdan bir seyyahın yüzeysel izlenimleri değil; 21 yıl boyunca yüksek düzeyli bir devlet yöneticisinin yanında "yönetsel staj" yapmış entelektüel bir bürokratın kurumsal analizleridir. Sırf bu yönetsel ve biyografik derinlik nedeniyle Melek Ahmed Paşa'nın *Seyahatnâme*'deki portresi, modern literatürde bağımsız vaka analizlerine konu olmuştur (Dankoff, 1991).

3.2. Seyahatnâme'deki Yönetim Figürleri ve Çağdaş Liderlik Tipolojileri

Evliya Çelebi'nin eserinde tasvir ettiği idari figürler, modern yönetim bilimindeki otokratik, karizmatik ve dönüşümcü liderlik modelleriyle örtüşen son derece belirgin davranış kalıpları sergilemektedir. Eser, XVII. yüzyıl Osmanlı taşra ve merkez yönetimindeki liderlik çeşitliliğini şu şekilde gözler önüne sermektedir:

- **Karizmatik ve Dönüşümcü Liderlik:** Melek Ahmed Paşa, halkla kurduğu doğrudan bağ, adalet anlayışı ve kriz anlarında ordusunu motive etme yeteneğiyle "Karizmatik Liderlik" özelliklerini taşımaktadır. Paşa'nın taşradaki isyanları bastırırken gösterdiği vizyoner yaklaşım

ve takipçilerini ortak amaçlar etrafında birleştirme becerisi, modern anlamda "Dönüşümcü Liderlik" örüntüleriyle açıklanabilir (Dankoff, 1991; Northouse, 2021). Çelebi onun tebaaya karşı şefkatli yaklaşımını, örgütsel adaleti sağlama çabalarını ve personeli motive etme tekniklerini eser boyunca övgüyle tasvir eder.

- **Otokratik Liderlik ve Otoritenin Tesis Edilmesi: Otokratik Liderlik ve Otoritenin Tesis Edilmesi:** İmparatorluğun merkezi otoritesini korumak ve fetret eğilimlerini engellemek adına son derece sert ve tavizsiz tedbirler alan Köprülü Mehmed Paşa gibi figürler ise yönetim literatüründeki "Otokratik Liderlik" tipolojisine girmektedir. Arnavutluk kökenli olup Enderun'da yetişen ve devlet kademelerinde mutlak gücü eline alan Köprülü, bürokrasi tarihinde saraya kendi yönetsel şartlarını kabul ettirerek sadaret makamına gelen ilk liderdir (İlgürel, 1995; Uzunçarşılı, 1988). Göreve başlamadan önce padişaha sunduğu; *"sunacağı kararların doğrudan onaylanması, memur atamalarına müdahale edilmemesi ve hakkında bir şikayet olursa bizzat savunması alınmadan cezalandırılmaması"* gibi şartlar, güç mesafesini en tepede sabitleme ve mutlak yönetsel otoriteyi tek elde toplama stratejisinin somut birer göstergesidir (Heper, 1973; İnalcık, 2003).
- Evliya Çelebi, çağdaşı olduğu bu kurumsal figürün karar alma süreçlerinde mutlak itaat beklediğini, gücü tek bir merkezde topladıklaını ve hiyerarşik yapıyı çok sıkı cezai denetim altında tuttuğunu aktarmaktadır. Çelebi, Köprülü Mehmed Paşa'nın bu katı otokratik duruşunu bizzat aktararak onun ödün vermez yapısını ve yönetim tarzını şu sözlerle tasvir etmektedir: *"Zira Köprülü fermanı dinlemeyenin başını keser, itiraz kabul etmez bir vezir-i azamdı; onun meclisinde astların söz söylemeye mecali yoktu"* (Evliya Çelebi, 2006). Örgütsel dağılmayı ve taşra isyanlarını zorlayıcı güç (coercive power) ve mutlak cezalandırma mekanizmalarıyla engelleyen Köprülü, kriz anında dikey bir hiyerarşi uygulayarak statükoyu yeniden inşa etmiştir (Rost, 1993).

3.3. Vaka Analizi: Melek Ahmed Paşa'nın Kriz Yönetimi Vakası

Seyahatnâme'de liderlik pratiklerinin ve durumsal yönetim becerilerinin en net görüldüğü kırılma noktalarından biri, Melek Ahmed Paşa'nın Diyarbakır Valiliği döneminde karşılaştığı taşra isyanları ve bütçe krizleridir (Dankoff, 1991). Eyalette patlak veren vergi odaklı toplumsal bir huzursuzluk ve isyan dalgası sırasında Paşa, geleneksel baskıcı yöntemlerin aksine, yalnızca askeri güç kullanımına başvurmamış; rasyonel bir yönetsel esneklik sergilemiştir (Dankoff, 1991).

Kriz anında ilk eylem olarak yerel kanaat önderleri, ulema, yeniçeri ağaları ve esnaf temsilcileriyle bir araya gelerek geniş tabanlı bir "istişare meclisi" toplamıştır. Bu yaklaşım, modern kriz yönetimindeki "paydaş katılımı" (stakeholder engagement) ve "açık iletişim kanalları" prensipleriyle tamamen örtüşmektedir. Melek Ahmed Paşa, isyancıların taleplerini ve şikayetlerini bizzat dinlerken onlara adil bir vergilendirme süreci sözü vermiş, yönetsel şeffaflık sağlamış ve hatta krizin çözümü için kendi kişisel servetinden fedakarlıklar (caizeler ve ödemeler) yaparak toplumsal güveni (öörgütsel güven ve örgüt iklimini) sıfırdan yeniden inşa etmeyi başarmıştır (Dankoff, 1991; Northouse, 2021).

Çelebi bu durumu tasvir ederken, Paşa'nın hitabet yeteneğinin, dini ve ahlaki referanslarının kitleler üzerindeki yatıştırıcı ve ikna edici etkisini modern anlamda "karizmatik bir otorite" olarak niteler (Çelebi, 2006). Paşa, kriz anlarında baskıcı ve cezalandırıcı (otokratik) bir figür olmak yerine, takipçilerini ortak bir amaca kanalize eden, örgüt kültürünü onaran ve krizden bir yönetsel dönüşüm çıkarabilen proaktif bir "dönüşümcü lider" profili çizmiştir.

3.4. Vaka Analizi: Köprülü Mehmed Paşa'nın Otokratik Kriz Yönetimi ve Zorlayıcı Güç Kullanımı

Seyahatnâme'de, Melek Ahmed Paşa'nın katılımcı ve insan odaklı kriz esnekliğinin tam karşısında, kriz yönetiminde mutlak merkeziyetçiliği ve cezalandırıcı otoriteyi temel alan ikinci

bir ampirik kırılma noktası mevcuttur. Bu kutbu, XVII. yüzyılın ortalarında (1656) imparatorluğun içine düştüğü derin siyasi, mali ve askeri fetret döneminde yönetimi devralan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa temsil etmektedir. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete geliş süreci ve sonrasında Anadolu'da patlak veren geniş çaplı Abaza Hasan Paşa İsyanı ile payitahttaki Yeniçeri ayaklanmalarına karşı geliştirdiği stratejik refleksler, modern organizasyon literatüründeki "Otokratik Kriz Yönetimi" ve "Zorlayıcı Güç" (Coercive Power) modellerinin tarihsel birer yansıması niteliğindedir.

Köprülü Mehmed Paşa, idari sistemin dağılma noktasına geldiği akut kriz anlarında, Melek Ahmed Paşa gibi paydaşları sürece dahil eden yatay bir istişare mekanizmasını kesinlikle reddetmiştir. Aksine, örgütsel anarşiyi sonlandırmanın tek yolunun gücü tek elde toplamak ve dikey hiyerarşiyi (yüksek güç mesafesini) korku temelinde yeniden restore etmek olduğuna inanmıştır. Evliya Çelebi, köklü bir kriz yaşayan idari yapıyı Köprülü'nün hangi yönetsel reflekslerle kontrol altına aldığını bizzat şu çarpıcı cümlelerle aktarmaktadır:

"Köprülü Mehmed Paşa sadâret mührünü eline aldığında, memlekette zorba esnafı ve asi askerin korkusundan devlet nefes alamaz olmuştu. Paşa, kriz meclisi toplamak yerine fermanına itiraz edenin derhal başını kestirdi. Onun döneminde adalet, şefkatle değil, kılıcın keskinliğiyle yerini buldu." (Evliya Çelebi, 2006).

Örgüt kuramları penceresinden bakıldığında, Köprülü'nün isyancılara ve yozlaşmış bürokratik unsurlara karşı uyguladığı bu tasfiye operasyonları, durumsallık yaklaşımı bağlamında "akut kriz anlarında otoriter liderliğin kaçınılmazlığı" teziyle açıklanabilir. Çelebi, Köprülü'nün Anadolu'daki büyük Celali ve Abaza Hasan Paşa isyanlarını bastırırken sergilediği tavizsiz güç kullanımını ve bu durumun astlar üzerindeki örgütsel iklim etkisini şu sözlerle mühürlemektedir:

"Anadolu'da isyan eden beyler ve İstanbul'da padişaha diklenen ağalar, Köprülü'nün azmini görünce can havliyle itaat ettiler. Zira bilirlerdi ki Köprülü, devletin nizamı için öz kardeşini bile feda etmekten çekinmez bir otokratik azme sahipti. Onun heybetinden taşra valileri etek öperken titrerdi." (Evliya Çelebi, 2006).

Sonuç olarak, Melek Ahmed Paşa vakası kriz yönetiminde "dönüşümcü ve katılımcı" tarzın etkinliğini kanıtlarken; Köprülü Mehmed Paşa vakası ise sistemik çöküş anlarında "otokratik ve zorlayıcı" liderliğin, örgütsel statükoyu ve kurumsal bütünlüğü korumadaki radikal fakat fonksiyonel işlevini ortaya koymaktadır. Her iki zıt vakanın *Seyahatnâme*'de aynı yönetsel geçerlilikle yer alması, Evliya Çelebi'nin yönetsel pratikleri analiz etmedeki çok boyutlu durumsal vizyonunu tescillemektedir.

3.5. Hofstede'in Güç Mesafesi Kavramı Açısından Ast-Üst İlişkilerinin Analizi

Geert Hofstede'in Kültürel Boyutlar Kuramı, *Seyahatnâme*'deki hiyerarşik yapıların ve toplumsal ilişkilerin çözümlenmesinde güçlü bir analitik araç sunmaktadır (Hofstede, 2011). Eserdeki veriler, Osmanlı idari yapısındaki güç mesafesinin çift boyutlu doğasını ortaya koymaktadır:

- **Osmanlı Bürokrasisinde Yüksek Güç Mesafesi:** *Seyahatnâme*'de yüzlerce kez tasvir edilen divan protokolleri, padişahın veya paşaların huzuruna kabul ritüelleri, etek ve zemin öpme (pûs-ı kadem), hiyerarşik unvanlara göre oturma düzenleri ve hilat giydirme merasimleri Osmanlı idari kültüründe kurumsallaşmış bir "Yüksek Güç Mesafesi" olduğunu açıkça doğrular (Hofstede, 2011). Bu durumun en uç örüntüsü Köprülü Mehmed Paşa'nın yönetim modelinde gözlemlenir. İstanbul'daki askeri ayaklanmaları (Yeniçeri isyanları) ve taşradaki Celali huzursuzluklarını mutlak itaat kanallarıyla çözen Köprülü, astların üst otoriteyi sorgulamasını kesin bir tabu haline getirmiştir.

Evliya Çelebi, bu yüksek güç mesafesinin bürokrasiye yansıyan korku ve itaat iklimini şu şekilde dile getirmektedir: *"Köprülü'nün divanına giren paşalar, can korkusundan etek*

öperken titrerlerdi; onun kılıcı altında adalet de siyaset de tek bir ağızdan çıkardı" (Evliya Çelebi, 2006). Astlar, üstlerin mutlak otoritesini örgütsel düzenin korunması adına meşru bir olgu olarak kabul etmekte; karar mekanizmaları Melek Ahmed Paşa'nın esnek yaklaşımının aksine, herhangi bir yatay esneklik barındırmadan tamamen yukarıdan aşağıya (top-down) doğru işlemektedir (Hofstede, 2011).

- **Güç Mesafesinin Durumsal (Situational) Esnekliği:** Evliya Çelebi'nin gözlemlerinde dikkat çeken ve Hofstede'in katı modelini genişleten en orijinal bulgu, savaş, doğal afet veya isyan gibi kriz anlarında bu dikey mesafenin bilinçli olarak daraltılmasıdır. Melek Ahmed Paşa örneğinde görüldüğü üzere, sistem tıkandığında liderler hiyerarşik zırhlarını çıkararak sahadaki askerle, esnafla, çarşı esnafıyla veya yerel dervişlerle doğrudan istişare (ortak akıl) mekanizmaları işletmişlerdir. Bu durum, Osmanlı idari yapısının dışarıdan bakıldığında katı görünen hiyerarşisine rağmen, operasyonel düzeyde durumsal ve esnek bir güç mesafesi yönetimine sahip olduğunu göstermektedir.

4. TARTIŞMA

*Seyahatnâme'*den elde edilen bulgular, geleneksel yönetim yazınında sıklıkla ileri sürülen ve katılımcı yönetim, esneklik ile kriz yönetimi gibi çağdaş yaklaşımların ekseriyetle Sanayi Devrimi sonrası süreçte, Batı medeniyetine özgü modern kavramlar olarak paradigma kazandığını savunan egemen görüşü kuramsal düzeyde sarsmaktadır (Cooke, 1999; Errida & Lotfi, 2021; Sa'adah, 2023). Örgüt kuramlarındaki bu keskin ve Avrupa-merkezci (Eurocentric) saptama, sömürge öncesi ve modern öncesi Doğu idari sistemlerindeki durumsal esneklikleri ve katılımcı meclis pratiklerini görmezden gelen tek boyutlu bir epistemolojik eksikliğe sahiptir (Nkomo, 2011). XVII. yüzyıl Osmanlı taşra idaresi, imparatorluğun yapısal dalgalanma yaşadığı bu ara dönemde, merkezden uzaklaştıkça artan riskleri yönetebilmek adına günümüz "Durumsallık Yaklaşımı" (Situational Approach) ile açıklanabilecek devingen ve esnek mekanizmalar geliştirmiştir.

Bu bağlamda Melek Ahmed Paşa'nın Diyarbakır valiliği esnasında patlak veren vergi krizindeki yönetim pratikleri, çağdaş kamu ve özel sektör organizasyonlarında sıklıkla uygulanan "Paydaş Teorisi" (Stakeholder Theory) ile doğrudan örtüşmektedir. Paşa'nın krizi askeri güçle bastırmak yerine yerel esnafı, ulemayı ve kanaat önderlerini sürece dahil ederek bir "istişare meclisi" toplaması, modern anlamda kurumsal meşruiyet devşirme ve kriz risklerini yatay düzlemde dağıtma stratejisidir. Diğer taraftan, Osmanlı idari kültüründeki yüksek güç mesafesinin bürokratik istikrarı ve makro düzeydeki hiyerarşik düzeni korumadaki işlevi yadsınamazken, bu mesafenin kriz anlarında istişare kanalları vasıtasıyla durumsal olarak daraltılması, örgüt sosyolojisi açısından sistemdeki yabancılaşmayı (alienation) ve tıkanıklıkları engelleyen yönetsel bir emniyet subabı görevi görmüştür. Dolayısıyla Seyahatnâme, Batı yazınından yüzyıllar önce bu topraklarda katılımcı kriz yönetiminin ampirik olarak uygulandığını ortaya koyan evrensel bir yönetsel kanıttır.

5. SONUÇ

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* eseri üzerinde yapılan bu derinlemesine yönetsel ve kuramsal inceleme, modern yönetim ve organizasyon teorilerinin tarihsel metinleri ve Batı dışı idari sistemleri açıklamada ne denli güçlü ve işlevsel bir araç olduğunu somut olarak ortaya koymuştur. Analiz neticesinde, XVII. yüzyıl Osmanlı idari figürlerinin yalnızca geleneksel-rasyonel sınırlara sıkışmış baskıcı otorite temsilcileri olmadıkları; aksine örgüt iklimini ve toplumsal düzeni korumak adına duruma göre otokratik, karizmatik veya dönüşümcü liderlik rollerini profesyonelce benimseyebildikleri görülmüştür.

Hofstede'in güç mesafesi kuramı penceresinden bakıldığında ise, Osmanlı yönetim kültüründe yüksek güç mesafesinin bürokratik bir istikrar ve düzen koruyucu olarak işlev gördüğü, ancak bu mesafenin yönetimsel tıkanıklıkları, isyanları ve bütçe krizlerini aşmak adına istişare ve

katılım mekanizmalarıyla durumsal olarak esnetilebildiği anlaşılmıştır. Analizin karşılaştırmalı özeti aşağıda yer alan Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Melek Ahmed Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa'nın Kriz Yönetimi Tarzlarının Karşılaştırılması

Yönetsel Boyut	**Melek Ahmed Paşa (Yumuşak Güç)**	**Köprülü Mehmed Paşa (Zorlayıcı Güç)**
Liderlik Tipolojisi	Karizmatik ve Dönüşümcü Liderlik	Otokratik Liderlik
Güç Kaynağı	Kişisel referans, ilişkisel ve ödüllendirme gücü	Yasal-rasyonel, zorlayıcı ve cezalandırma gücü
Kriz Çözüm Stratejisi	Müzakere, uzlaşı ve paydaş katılımı	Tasfiye, mutlak itaat ve bastırma
Güç Mesafesi Algısı	Durumsal olarak esnek (kriz anında daralan)	Katı ve dikey (kriz anında en üstte sabitlenen)
Karar Alma Süreci	İstişare Meclisi odaklı (Aşağıdan yukarıya katılım)	Merkezi ferman odaklı (Yukarıdan aşağıya dikte)
Örgütsel İklim Etkisi	Örgütsel güven, motivasyon ve sadakat inşası	Hiyerarşik korku, mutlak disiplin ve statüko

Sonuç olarak bu çalışma, yönetim tarihi araştırmalarında yerli, kültürel ve tarihsel kaynakların çok boyutlu olarak analiz edilmesinin modern literatüre getireceği teorik zenginliği ve epistemolojik derinliği kanıtlar niteliktedir.
Gelecek çalışmalar için *Seyahatnâme*'deki kent yönetimi ve lojistik ağ mekanizmalarının tedarik zinciri teorileriyle incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Cooke, B. (1999). Writing the left out of management history: The s_itual and colonial roots of developmental management. *Organization*, 6(1), 81-105.
Dankoff, R. (1991). *The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha (1588-1662) As Portrayed in Evliya Celebi's Book of Travels*. SUNY Press.
Errida, A., & Lotfi, B. (2021). The determinants of organizational change management success: A literature review. *Journal of Management History*, 27(4), 415-433.
Evliya Çelebi (2006). *Seyahatnâme* (Günümüz Türkçesiyle), (Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Gökyay, O. Ş. (1996). Hezârfen Ahmed Çelebi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 17, s. 297-298.
Heper, M. (1973). Modernleşme ve Bürokrasi: Osmanlı-Türk Bürokrasisinin Tarihsel Evrimi. *Kamu Yönetimi Dergisi*, 6(2), 35-42.
Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1-26.
İlgürel, M. (1995). Evliya Çelebi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 11, s. 529-533. TDV İslam Ansiklopedisi
İlgürel, M. (2002). Köprülü Mehmed Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, s. 260-265. TDV İslam Ansiklopedisi
İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (Çev. Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kahraman, S. A. (2022). Evliyâ Çelebi'de Türkler ve Türk Dili. *TRT Akademi*, 7(14), 312-328.
Nkomo, S. M. (2011). A postcolonial and anti-colonial reading of 'African' leadership and management in organization studies: Tensions, contradictions and possibilities. *Organization*, 18(3), 365-386.
Northouse, P. G. (2021). *Leadership: Theory and Practice* (9th ed.). SAGE Publications.
Rost, J. C. (1993). *Leadership for the Twenty-First Century*. Praeger.
Sa'adah, N. (2023). Comparing organizational culture: Perspectives from Western and Eastern contexts. *Magistravitae Management*, 1(1), 12-25.
UNESCO (2013). *Evliya Çelebi's Book of Travels in the Memory of the World Register*. UNESCO Memory of the World International Register.
Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi: III. Cilt, 1. Kısım (II. Selim'in Tahta Çıkışından Kandiye Zaferine Kadar)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ACAYİP BEDENLER, KUŞKULU KANITLAR: EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNÂME'Sİ VE ÇAĞDAŞ SANATTA HAYVAN

Prof. Ayşegül TÜRK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi,
Görsel Sanatlar Bölümü, Ankara, Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-7467-9456

ÖZET
Bu çalışmada, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sindeki iki anlatı ile çağdaş sanattan üç yapıt karşılaştırılarak acayip olarak kabul edilen hayvansal bedenlerin kuruluşu ve bunlara ilişkin açıklamaların dayanakları incelenmiştir. Yakın metin okuması ve kaynaklara dayalı yapıt çözümlemesiyle Hz. Ali Kayası anlatısı, Marguerite Humeau'nun Echo, A Matriarch Engineered to Die (Yankı: Ölmek Üzere Tasarlanmış Ana Fil, 2016) yapıtıyla; Pire aslanı tasviri ise Huang Yong Ping'in Serpent d'océan (Okyanus Yılanı, 2012) ve Thomas Schütte'nin Drittes Tier (Üçüncü Hayvan, 2017) yapıtlarıyla karşılaştırılmıştır. Tarihsel anlatıcının acayiplik nitelemeleri ile çağdaş yapıtlarda anatomik dönüşüm ve ölçek aşımına dayanan araştırmacı sınıflandırması ayrı tutulmuştur. İnceleme, olağandışılığın bir açıklamayı kendiliğinden kuşkulu kılmadığını göstermiştir. Pire'de maddi izler çeşme kullanımını desteklemiş, kullanımın bazı ayrıntıları ise dayanakları açıklanmadan aktarılmıştır. Hz. Ali Kayası'nda işitilen sesin kaynağı, önceden anlatılan rivayetlere dayanılarak adlandırılmıştır. Çağdaş yapıtlardaki ölüm ve soluk verme tasvirleri, ses ve suyun bedene bağlanışıyla ve proje kayıtlarıyla açıklanmıştır. İskelete yüklenen yolculuk geçmişinde ise kurum metninin yapıtı tanıtırken onun kurmacasını da oluşturduğu saptanmıştır. Kuşkulu kanıtlar kavramı, bu açıklamaların dayanaklarını ve kapsamını sorgulamak için kullanılmıştır. Zamanlar arası karşılaştırmada maddi izden çıkarım yapma, benzetmeyle davranış yükleme ve kurmaca geçmiş üretme ayrıştırılmıştır. Pire tasvirinde ilk iki işlemin aynı nesnede birleşmesi, bu ayrımın yalnız dönem ya da temsil aracı değişikliğiyle açıklanamayacağını göstermiştir.
Anahtar kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, acayip beden, kuşkulu kanıt, hayvan temsili, çağdaş sanat.

STRANGE BODIES, QUESTIONABLE EVIDENCE:ANIMALS IN EVLİYA ÇELEBİ'S SEYAHATNÂME AND CONTEMPORARY ART

ABSTRACT
This study examined the construction of animal bodies regarded as extraordinary and the grounds for explanations concerning them in Evliya Çelebi's accounts of Hazreti Ali Kayası and the Piraeus lion in the Seyahatnâme and in three contemporary artworks. Close reading and source-based artwork analysis paired the Hazreti Ali Kayası narrative with Marguerite Humeau's Echo, A Matriarch Engineered to Die (2016), and the Piraeus lion description with Huang Yong Ping's Serpent d'océan (2012) and Thomas Schütte's Drittes Tier (2017). The historical narrator's designations of strangeness were distinguished from the researcher's classification based on anatomical transformation and enlarged scale in contemporary works. The analysis showed that strangeness did not in itself make an explanation questionable. At Piraeus, material traces supported fountain use, while some details of that use were reported without identifying their grounds. At Hazreti Ali Kayası, the source of the sound was named through previously recounted legends. In the contemporary works, representations of death and breathing were explained through the relation of sound and water to the body and through project records. The institutional text describing the skeleton's purported journey was found to

contribute to the work's fiction as it presented the artwork. Questionable evidence was used to examine the grounds and scope of these explanations. The cross-period comparison distinguished inference from material traces, the attribution of behaviour through analogy, and the production of a fictional past. The coexistence of the first two operations in the Piraeus description showed that their distinction could not be explained solely by differences in period or medium.
Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, strange body, questionable evidence, animal representation, contemporary art.

1. GİRİŞ

Kazvînî'nin XIII. yüzyılda kaleme aldığı Acâibü'l-mahlûkāt ve garâibü'l-mevcûdât, hayvanları gök cisimleri, doğa olayları, bitkiler ve madenlerle birlikte kozmografik bir düzen içinde ele alır. Eserin Türkçe çeviri ve uyarlamaları arasında XV. yüzyılda Ahmed Bîcân'ın, XVI. yüzyılda Sürûrî'nin çalışmaları bulunur (Kut, 1988, ss. 315–317). Bu gelenekte acayiplik, alışılmadık bir bedenin bilinen dünyadaki yeri ve açıklanma gereğiyle de ilgilidir. Olağandışı varlıkları anlatmak, dünyayı anlaşılır kılma çabasının parçasıdır. Ancak eser ve tür adı olan Acâibü'l-mahlûkāt, Evliya Çelebi'nin kullandığı acâib ü garâib nitelemesiyle özdeş değildir.

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazdığı Seyahatnâme, Osmanlı coğrafyası ve komşu bölgelerde 1630'lu yıllardan 1681'e uzanan yolculuklarını anlatır. Yazarın son yıllarında Mısır'da düzenlediği on kitaplık eserde seyahatler, kişisel anılar ve yerleşim tasvirleri iç içedir. Gördüklerinin yanı sıra işittiklerinden ve yazılı kaynaklardan da yararlanır (Tezcan, 2009, ss. 16–17). Hayvanlara ve olağanüstü olaylara ilişkin pasajlardaki rivayet, benzetme ve kişisel deneyimler, anlatılan varlığı ayrıntılandırır. Bu ayrıntıların hangi bilgiye dayandığı ise ayrıca incelenmeyi gerektirir.

Acâib edebiyatını yalnız gerçeklikten sapma olarak okumak, tarihsel anlatının bilgiyle kurduğu ilişkiyi daraltır. Von Hees (2005/2014, ss. 145–148), bu edebiyatı peşinen fantastik sayan yaklaşımı sorgular. Seyahatnâme üzerine çalışmalar da olağandışı anlatıları farklı yönleriyle ele alır. Özay (2014, ss. 123, 127–128), acâib ü garâib nitelemesinin sanat ve teknolojiyi kapsadığını gösterir; Hz. Ali Kayası incelemesinde metin içi bağlantıları dönemin bilgi ve inanç dünyasıyla ilişkilendirir (Özay, 2011, ss. 58–59, 63). Jarring (1978), Pire aslanının tasvirini sanat tarihi bağlamında inceler. Kaya (2016) ise Ayasofya tasvirini "bir görsel sanat eserinin tasvirinin hiçbir zaman nesnel bilgi aktarımından ibaret olmadığı" görüşüyle değerlendirir (s. 120). Betimlemenin nesneye yönelen bakışı da içermesi, çağdaş yapıtların açıklamalarında ayrıca önem taşır. Yapıt hakkında bilgi veren metin, onun kurmaca geçmişini de yazabilir. Bilgi aktarma ile anlatı kurma arasındaki bu geçiş, çalışmanın kaynakları ele alışını belirler.

Seyahatnâme'deki Hz. Ali Kayası ve Pire aslanı, görünüş ile açıklama arasındaki ilişkinin iki ayrı örneğidir. Hz. Ali Kayası'nda gövdesi görülmeyen ejder, ses, rivayet ve bir beden parçasını gördüğünü söyleyenlerin tanıklıklarıyla tasavvur edilir. Pire'de ise göz önündeki aslan heykeli ejdere benzetilir. Birinde eksik görünüş anlatıyla tamamlanırken diğerinde görülen nesneye benzetmeyle özellikler eklenir.

Çağdaş sanata ilişkin inceleme, Huang Yong Ping'in Serpent d'océan (Okyanus Yılanı, 2012), Marguerite Humeau'nun Echo, A Matriarch Engineered to Die (Yankı: Ölmek Üzere Tasarlanmış Ana Fil, 2016) ve Thomas Schütte'nin Drittes Tier (Üçüncü Hayvan, 2017) yapıtlarını kapsar. Ses, su ve çevresel değişim, bu heykel ve yerleştirmelerde hayvansal gövdenin sunuluşuna katılır. Malzeme ve teknik işleyiş açıklanabilse de figürün nasıl bir yaşamın ya da geçmişin taşıyıcısı sayıldığı ayrı bir yorum gerektirir.

Çalışma, hayvansal bedenin acayip olarak nitelenmesinin, ona ilişkin açıklamaların dayanak gücünü belirlemediğini savunur. Olağandışı bir nesnenin geçmiş kullanımı maddi izlere, ona

yüklenen davranış bir benzetmeye, yaşam öyküsü ise kurmacaya dayanabilir. Aynı nesnede birleşebilen bu işlemlerin nasıl gerekçelendirildiği, Seyahatnâme ile çağdaş yapıtlar arasındaki karşılaştırmanın temel sorusudur.

2. YÖNTEM

Araştırma, yakın metin okuması ve kaynaklara dayalı yapıt çözümlemesiyle yürütülen nitel bir karşılaştırmadır. İki Seyahatnâme pasajı, hayvansal varlığa ilişkin açıklamaları farklı dayanaklarla kurdukları için seçilmiştir: Hz. Ali Kayası'nda sesin kaynağı rivayet ve tanıklıklarla adlandırılır; Pire'de maddi izlerden kullanım geçmişi çıkarılır, heykelin duruşuna davranış yüklenir. Tarihsel pasajlarda betimleme, benzetme, tanıklık ve çevre ilişkileri; yapıtlarda hayvansal biçim, malzeme, mekânsal düzen ve kurgu incelenmiştir. Pire aslanı, Seyahatnâme'de bildirilen özellikleriyle ele alınmıştır.

Yapıt seçiminde ses, kalıntı görünümü ve su hareketinin hayvansal bedene eylem veya geçmiş kazandırma biçimleri esas alınmıştır. Hz. Ali Kayası, sesin kaynağını ejder olarak adlandırma ile bir figürün ölümünü sesle sahneleme arasındaki ayrımı incelemek üzere Humeau'nun Echo (Yankı) yapıtıyla eşleştirilmiştir. Pire ile Huang'ın Serpent d'océan (Okyanus Yılanı) yapıtının karşılaştırılması, maddi izlerden kullanım geçmişi çıkarmayı ve iskeletin suyla ilişkisi içinde kalıntı görünümü oluşturmayı ele alır. Schütte'nin Drittes Tier (Üçüncü Hayvan) yapıtı da Pire ile birlikte okunmuştur. Buradaki karşılaştırma, duruşa benzetmeyle davranış yüklemek ile su düzeneği aracılığıyla soluk vermeyi sahnelemek üzerinedir. Her sanatçıdan, fotoğrafları ve birincil kayıtları erişilebilir bir yapıt seçilmiştir. Tarihsel anlatılar Seyahatnâme'deki kitap sırasıyla, aynı anlatıyla karşılaştırılan yapıtlar yapım yıllarına göre sunulmuştur.

Tarihsel anlatılarda Yapı Kredi Yayınlarının Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi baskıları kullanılmıştır. Hz. Ali Kayası için Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı'nın hazırladığı 2010 tarihli 4. kitabın 1. cildi (ss. 210–212), Pire aslanı için Seyit Ali Kahraman'ın hazırladığı 2011 tarihli 8. kitabın 1. cildi (s. 259) esas alınmıştır. Doğrudan alıntılarda bu baskıların sayfa numaraları verilmiştir. Pasajlar, Özay'ın (2011) ve Jarring'in (1978) incelemeleriyle birlikte okunmuştur. Kazvînî'nin hayret tanımı Arapça metinden özetlenmiş, diğer tarihsel görüşler erişilen yayınlara dayandırılmıştır.

Yapıtların incelenmesinde fotoğraflar, sanatçı arşivleri, kurum ve koleksiyon kayıtları ile sergi açıklamalarından yararlanılmıştır. Kıral'ın Hodder'dan aktardığı "dokümanın asıl amacını, üretilme nedenini ve hedef kitleyi" gözetme önerisi izlenmiştir (Hodder, 2000, aktaran Kıral, 2020, s. 182). Fotoğrafta görülebilen düzen, teknik kayıtta doğrulanan özellikler ve proje metninin önerdiği anlatı ayrı ayrı belirlenmiştir. Humeau'nun ses senaryosu, Huang'ın yapıtının gelgitle değişen görünürlüğü ve Schütte'nin su düzeneği proje kayıtlarından incelenmiştir. Yerinde duyusal gözlem yapılmamış, izleyici tepkisi ölçülmemiştir.

Çözümlemede ölçek, birleşen hayvansal özellikler, figürün adı, eylemi, geçmişi ve çevresi gözetilmiştir. Tarihsel çıkarımın dayanakları, kurmacayı kuran temsil belirtileri ve araştırmacının yorumunu destekleyen belgeler birbirinden ayrılmıştır. Echo, FOXP2'nin bütünüyle özdeşleştirilmeden topluluk ve ses senaryosu içindeki yeriyle incelenmiştir. Sözel tasvir ile heykelin maddi ve mekânsal düzeni karşılaştırılırken temsil araçlarının farkı korunmuştur. Tarihsel anlatılar kaynakların rivayet ve tanıklığa ilişkin açıklamalarıyla, çağdaş yapıtlar belgelenen üretim ve sergileme koşullarıyla ele alınmıştır. Kaynaklar, sanatçıların Seyahatnâme anlatılarını doğrudan uyarladığını belgelememektedir. Zamanlar arası karşılaştırma, bu örneklerin gerçeklik iddiaları ve temsil işlemleri arasında kurulan analitik ilişkiyle sınırlıdır; tarihsel süreklilik iddiası taşımaz.

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

Acâib ü garâib, Orta Çağ Arap ve Fars coğrafya ve seyahat yazınında şaşırtıcı bulunan varlık, nesne ve olayları adlandırır (Özay, 2014, ss. 126–127). Kazvînî (2006, s. 7), hayreti bir şeyin

nedenini ya da nasıl gerçekleştiğini bilememekle açıklar.

Seyahatnâme'de acâib ü garâib nitelemesi, beğeni ve hayranlığı da taşır. Özay (2014), sanat ve teknolojiye ilişkin anlatıları incelerken şöyle yazar: "Hristiyan Avrupa'ya ait de olsa sanat ve teknolojideki yeniliklerle başarıların Evliyâ için her zaman ayrıntılarıyla kaydedilmeye değer ve hayranlık duyulacak unsurlar olduğu görülmektedir" (s. 128). Aynı sayfada şaşkınlığın eleştiriyle ve açıklama güçlüğüyle birleştiği örnekler de vardır. Niteleme, nesnenin özellikleri kadar anlatıcının ona verdiği değeri de içerir.

Çağdaş yapıtlarda acayiplik, araştırmacının kullandığı karşılaştırma kategorisidir. Tarihsel anlatıcının nitelemelerinden ayrılan bu kullanım, bedenin oranları, bütünlüğü ve tür sınırlarıyla ilgilidir. Grotesk, söz konusu sınırların bozulmasını açıklayan kavramlardan biridir. Aktulum'un (2020) ifadesiyle, "Groteskin sıklıkla yinelenen en genel özelliği norm karşıtı olmasıdır" (s. 15). Abartı, biçimsel bozulma ve insan, hayvan ya da bitki özelliklerinin birleşmesi bu karşıtlığı kurar (Aktulum, 2020, ss. 23–24). Tanınabilir parçalar da alışılmış beden bütünlüğünü bozacak biçimde birleştirildiğinde olağandışı bir gövde oluşturabilir.

Tekinsizlik, tanıdık olanın yabancılaşmasıyla ilgilidir. Ümer (2017, ss. 99–101), bastırılmış olanın geri dönüşünü ve canlı ile cansız arasındaki sınırın karışmasını tartışırken sanatsal temsil ile yaşanan tekinsizlik deneyimini ayırır. Anatomisi değişmeyen bir figüre canlılık ya da beklenmedik bir eylem yüklenmesi, bedeni tanımakla onun yaşam durumunu bilmek arasındaki farkı gösterir.

Fantastik yaratık, burada bilinen hayvan türlerine sığmayan bedeni ya da bu türlerin yaşam olanaklarını aşan kurmaca varlığı belirtir. Grotesk biçimin kuruluşuna, tekinsiz tanıdık olanın yabancılaşmasına, fantastik ise figürün olağandışı kurmaca varoluşuna yönelir. Seçilen çağdaş yapıtlarda acayipliğin biçimsel ölçütleri, hayvan anatomisinin değiştirilmesi, farklı tür özelliklerinin birleştirilmesi ve doğal hayvan ölçülerinin aşılmasıdır. Soluk verme, ölme ya da geçmişte yaşamış olma, bedenin anlatısal kuruluşuna katılır. Ses, su ve çevre, bu eylemlerin anatomik veya ölçeksel dönüşümle ilişkisi bakımından incelenir. Cansız bir figüre canlılık yüklenmesi tek başına acayiplik ölçütü değildir.

Kuşkulu kanıtlar kavramının çıkış noktası, Seyahatnâme'de gözlemden açıklamaya geçiştir. Hz. Ali Kayası'nda Evliya Çelebi ejderin gövdesini görmediğini, sesini işittiğini belirtir; kuyruk gördüğünü söyleyenlerin tanıklıklarını ayrıca aktarır (Evliya Çelebi, 2010, 4. kitap, C. 1, s. 212). Özay (2011, ss. 62–63), tanıkların çokluğunun inanılırlığı artırdığını ve bu inanılırlığın metnin kültürel ve edebî bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. İncelemede gözlem olarak bildirilen ile rivayetin tamamladığı bilgi ayrılırken anlatıyı inandırıcı kılan kabuller de gözetilir. Kuşku, araştırmacının açıklamanın dayanağına yönelttiği sorudur; anlatıcının kendi aktarımına inanmadığı anlamına gelmez.

Pire aslanında ejder benzetmesi heykelin görünüşünü niteler. Geçmişte çeşme olarak kullanıldığı açıklaması ise anlatıcının gördüğünü bildirdiği ağız, havuz ve su yollarına dayanır (Evliya Çelebi, 2011, 8. kitap, C. 1, s. 259). İşlevleri birbirini tamamlayan bu öğeler, çeşme çıkarımını güçlü biçimde destekler.

Kelly'nin (2016) gerekçelendirme yaklaşımına dayanılarak kanıt, belirli bir iddiayı desteklemek üzere başvurulan gözlem, tanıklık veya belge olarak tanımlanmıştır. Kuşkulu kanıtlar, bir dayanağın sağlayabildiği bilgiyi aşan sonuca geçildiğinde ortaya çıkan gerekçelendirme sorununu adlandırır. Dayanağın yetersizliği iddianın yanlışlığını kanıtlamaz; o dayanakla neyin gerekçelendirilebileceğini sınırlar. Nitekim aynı tasvirde bir iddia güçlü biçimde desteklenirken diğerinin dayanağı belirsiz kalabilir.

Çağdaş yapıtta ses, ritim veya su, hayvansal eylemin temsil belirtileri olarak düzenlenebilir. Goodman'ın (1976, ss. 20–23) temsil yaklaşımında, hayvansal bir tasvirin tanınması için gerçek bir canlıya karşılık gelmesi gerekmez. Bu incelemede de kurmaca canlının gerçekliği değil,

figüre eylem ya da geçmiş atfeden yorumun dayanakları sınanır. Teknik kayıt olayın nasıl üretildiğini, proje metni ona önerilen anlatısal işlevi bildirir. Temsil belirtisi, belirli bir yorumun gerekçesi olarak kullanıldığında kanıt işlevi üstlenir; yeterliliği, desteklemesi beklenen iddiaya bağlıdır. Kurmaca yaşamın kurulması kendi başına gerekçelendirme sorunu yaratmaz. Sorun, yorumun bu dayanakların desteklediğinden daha kapsamlı bir sonuca yönelmesindedir. Yeterli dayanağı olan yorumlar ise acayipliğin zorunlu olarak kuşku doğurmadığını gösterir.

4. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

4.1. Seyahatnâme'de Hz. Ali Kayası Anlatısı ve Marguerite Humeau'nun Echo, A Matriarch Engineered to Die (Yankı: Ölmek Üzere Tasarlanmış Ana Fil, 2016) Yapıtı

Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinin IV. kitabında Adilcevaz'ın kuzeyindeki Sübhan Dağı eteklerinde bulunan Hz. Ali Kayası çevresindeki rivayetleri aktarır. Bir tarih kitabına dayandırdığı Hz. Cercîs rivayetini, Abdurrahman Gazi ve Hz. Ali çevresindeki anlatılar izler. Bunlardan birinde, öldürülen ejderhanın yavrusu Hz. Ali'nin duasıyla girişi kapanan mağarada kalır. Evliya Çelebi kendi ziyaretinde de bir yol arkadaşının kölesinin kaya deliğine mızrak uzattığını, içeriden gürültü ve kötü kokulu koyu duman gelmesi üzerine topluluğun korkarak uzaklaştığını bildirir (Evliya Çelebi, 2010, 4. kitap, C. 1, ss. 210–212).

Kaya ve mağara, farklı zamanlara ait hikâyelerin ortak yeridir. Özay (2012), doktora tezinde Evliya Çelebi'nin Hz. Ali Kayası rivayetlerini ele alışını "farklı sözlü anlatıları, yeni bir kurgu içerisinde bir araya getirip kompoze etmesi" ifadesiyle açıklar (s. 182). Ejderin buraya yerleşmesini anlatan geçmiş, ziyaret sırasında yaşandığı bildirilen olayla sürdürülür. Böylece rivayetlerdeki yaratık, anlatıcının kendi zamanına ulaşır.

Evliya Çelebi, kendi grubunun yaratığın gövdesini görmediğini, kendisinin sesini işittiğini kaydeder. Başkalarının ise "ejderin kuyruğu 50-60 arşın dışarı çıktığını gördük" diye yemin ettiklerini aktarır (Evliya Çelebi, 2010, 4. kitap, C. 1, s. 212). Kendi deneyimiyle başkalarının görme iddialarını ayırırken bu bildirimleri aynı yaratıkta toplar. Olağanüstü uzunlukta olduğu söylenen kuyruk ve gök gürültüsüne benzetilen ses, gövdesi görülmeyen ejderin büyüklüğünü tasavvur ettirir.

Tanıkların çokluğu, anlatıda ayrıca bir inandırma yolu olarak kullanılır. Özay (2011, ss. 59–63), Hz. Ali Kayası anlatısının yazılı kaynak, sözlü aktarım ve kişisel deneyimden yararlandığını gösterir; kuyruğu gördüğünü söyleyenlerin rolünü şöyle açıklar: "Evliya Çelebi, yukarıdaki anlatıyı sonlandırırken bu kez, tanıkların yani, diğer anlatıcıların özeliklerinden ziyade sayısının çokluğu üzerinden inanılırlık etkisi yaratmaktadır" (s. 62). Yeminle desteklenen görme bildirimlerine Evliya Çelebi'nin işitme tanıklığı da eklenir.

Mağaranın kapanmasına ilişkin rivayet, gövdenin görülmeyişini açıklar ve içerideki varlığı ziyaret anlatısından önce ejder olarak adlandırır. Evliya Çelebi'nin "sesini" deyişi, işitme deneyimini bu kimliğe bağlar (Evliya Çelebi, 2010, 4. kitap, C. 1, s. 212). Ses ve duman da yaratığın ziyaret anındaki etkileri olarak aktarılır. Burada kuşkulu kanıt sorunu, duyusal deneyimden kimliklendirmeye geçiştedir: işitme tanıklığı sesin duyulduğunu bildirir; kaynağın ejder olduğu bilgisi rivayetten gelir. Anlatının farklı kaynakları birbirini tamamlasa da aynı bilgiyi doğrulamaz.

Marguerite Humeau'nun Echo, A Matriarch Engineered to Die (Yankı: Ölmek Üzere Tasarlanmış Ana Fil, 2016) adlı yapıtı, FOXP2 projesinin varsayımsal geçmişine aittir. Fillerin dünyadaki baskın tür olarak geliştiği bu geçmişi sanatçı, Carl Safina'yla söyleşisinde Probocene adıyla anlatır (Safina, 2016). Echo'nun anatomisini, topluluktaki yerini ve ölümünü bu kurmaca geçmiş belirler.

Humeau'nun tasarladığı geçmişin bedensel karşılıkları vardır. Golovchenko (2021, s. 188), FOXP2'nin alternatif tarihini evrimde rastlantının rolüyle ilişkilendirir. Lamarche-Vadel'in (2016) belirttiği büyük beyinler, incelen gövdeler ve duyusal uzantılar taşıyan boynuzlara

dönüşmüş dişler, bu tarihin anatomik özellikleridir. FOXP2'nin acayip bedenlerinde bilinen fil biçimi, varsayımsal türün koşullarına göre değişmiştir.

Echo'nun poliüretan köpük ve beyaz boyayla kurulan gövdesine, ayrı sergilenen camdan yapılmış yapay kalp, su pompaları ve ses eşlik eder (Humeau, t.y.-a; Görsel 1a). Gövde ile kalbin ayrılığı, yaşamın gösterimini tek bir hacmin dışına taşır; öğeler arasındaki uzaklık da bedenin sahnelenişine katılır. Hz. Ali Kayası'nda kapalı mağara sesin kaynağını saklarken rivayetler dışarıya ulaşan etkileri içerideki canlıya bağlar. Echo'da gövde ile yaşamı temsil eden öğeler görülebilir; bunların hangi yaşamın parçaları olduğu ise FOXP2'nin senaryosundan öğrenilir.

Görsel 1a. Marguerite Humeau, Echo, A Matriarch Engineered to Die (Yankı: Ölmek Üzere Tasarlanmış Ana Fil), 2016. Poliüretan köpük, beyaz boya, akrilik parçalar, lateks, silikon, naylon, camdan yapılmış yapay kalp, su pompaları, su, potasyum klorür, toz boyalı metal stant ve ses; 115 × 110 × 450 cm (kaide ve bank dâhil 172 × 220 × 610 cm). FOXP2 sergisinden görünüm, Palais de Tokyo, Paris. Fotoğraf: Spassky Fischer (2016b). Görsel kaynağı: sanatçı arşivi; sanatçı ve C L E A R I N G, New York/Brüksel.

Mağara anlatısında görünmeyen bedene yaşam yükleyen ses, Echo'da görünür bedenin ölümünü anlatır. Evliya Çelebi (2010), "ama ejderin vücudundan bir eser görmedik" der; kendi işitme tanıklığını "Ama hakir gök gürültüsü gibi bu mahalde sesini işittim." cümlesiyle kaydeder (4. kitap, C. 1, s. 212). FOXP2'nin proje açıklamasında ise yavaşlayan kalp atışı, çevredeki fil benzeri varlıkların değişen sesleriyle birlikte ana figürün ölüm sahnesini oluşturur (Humeau, t.y.-b). Golovchenko (2021, s. 189), sesin heykellere kimlik kazandırarak onları eylemde bulunabilen varlıklar gibi sunduğunu vurgular.

Baş ve gövde ayrıntısında uzayan çıkıntılar, kesintisiz beyaz yüzey boyunca tek bir bedende toplanır (Görsel 1b).

Görsel 1b. Marguerite Humeau, Echo, A Matriarch Engineered to Die (Yankı: Ölmek Üzere Tasarlanmış Ana Fil), 2016. Baş ve gövde ayrıntısı; FOXP2, Palais de Tokyo, Paris. Fotoğraf: Spassky Fischer (2016a). Görsel kaynağı: sanatçı arşivi; sanatçı ve C L E A R I N G.

FOXP2, ölüm çevresinde yeni duygu ve iletişim biçimlerinin ortaya çıkışını varsayar (Humeau, t.y.-b). Çevredeki varlıkların sesleri, ana figürün ölümünü topluluğu ilgilendiren bir olay olarak sunar. Lamarche-Vadel'in (2016) çağdaş mit olarak değerlendirdiği projede, tek bir bedenin ölümü türün varsayımsal geçmişinde bir yer edinir.

Yavaşlayan ritmin ölüm olarak yorumlanmasını, FOXP2'ye ilişkin proje kaydı ve çevredeki seslerle ilişkisi destekler (Humeau, t.y.-b). Ritim, bu sahnenin temsil belirtisidir; proje kaydı ise araştırmacının ölüm yorumunu gerekçelendiren belgedir. Hz. Ali Kayası'nda sesin kaynağı rivayete dayanılarak adlandırılmıştır. Echo'da önceden tasarlanmış ölüm, ses düzeniyle sahnelenir. Karşılaştırma, duyulanın bir varlığın kimliğini doğrulamak için kullanılmasıyla bir yaşam olayını temsil etmek üzere düzenlenmesi arasındaki farkı ortaya çıkarır.

4.2. Seyahatnâme'de Pire Aslanı Tasviri ve Huang Yong Ping'in Serpent d'océan (Okyanus Yılanı, 2012) Yapıtı

Evliya Çelebi, Seyahatnâme'nin VIII. kitabında Atina limanındaki büyük hanın yanında duran beyaz mermer aslanı betimler. Heykel iki insan boyundadır; başı hamam kubbesine benzer. Kıyıya dayanan ön ayakları ve oturuşuyla denizdeki gemilere bakan bir hayvanı andırır. İnsan bedeni ve tanıdık mimari biçim, heykelin büyüklüğünü anlatmak için ölçü alınmıştır (Evliya Çelebi, 2011, 8. kitap, C. 1, s. 259).

Heykeli "heybetli ve acayip sanatlı", "ejderha görünüşlü" sözleriyle niteleyen Evliya Çelebi, mermer ustasının becerisini över (Evliya Çelebi, 2011, 8. kitap, C. 1, s. 259). Canpoladzâde Mustafa Paşa'nın renkli bezemesinden kalan izleri de kaydeder. Heykelin eskiden çeşme olarak kullanıldığını, ağzının açıklığına, ön ayaklarının önündeki havuza ve suyun geldiğini belirttiği yerlere dayanarak açıklar. Suyun insan gövdesi kadar kalın bir akışla havuza döküldüğünü, bütün gemicilerin buradan su aldığını ve Deli Dağ'dan künklerle getirildiğini de aktarır (Evliya Çelebi, 2011, 8. kitap, C. 1, s. 259).

Büyüklük ve ejder benzetmesi aslanın acayipliğini açıklar; denize dönük duruşu da gemilere

bakma davranışı olarak anlatılır. Çeşme çıkarımı başka bir dayanağa sahiptir: ağız, havuz ve su yolları suyun iletilmesi ve toplanması bakımından birbirini tamamlar. Bildirilen düzen, geçmişteki kullanımı güçlü biçimde destekler. Bununla birlikte akışın büyüklüğünü, bütün gemicilerin buradan yararlandığını veya suyun Deli Dağ'dan geldiğini tek başına doğrulamaz; pasaj bu ayrıntıların hangi bilgiye dayandığını açıklamaz (Evliya Çelebi, 2011, 8. kitap, C. 1, s. 259). Sesin ejderle özdeşleştirilmesine göre gözleme daha doğrudan bağlanan çeşme yorumu, kullanım ayrıntılarında aynı dayanak gücünü korumaz.

Evliya Çelebi'nin ayrıntılı tasviri, nesnenin bütün özelliklerini kapsamaz. Jarring (1978), run yazıtlarının tasvirde bulunmayışına dikkat çeker: "Bu yazıtların Evliya Çelebi tarafından görülmemesi hayret vericidir" (s. 777). Jarring'in gözlemi, betimlemenin seçiciliğiyle ilgilidir. Seyahatnâme'de işçilik, çevre ve kullanım öne çıkarken yazıtlar tasvirin dışında kalır.

Huang Yong Ping'in Serpent d'océan (Okyanus Yılanı, 2012) adlı alüminyum heykeli, Loire Nehri'nin okyanusa açıldığı Saint-Brevin-les-Pins kıyısındadır. Uzunluğu 128 metre, yüksekliği 3 metredir (Ministère de l'Éducation nationale et de la Jeunesse, 2022). Kıyıya yayılan dev iskelet, geçmişte yaşamış bir hayvanın kalıntısını çağrıştırır. Pire aslanının geçmişi ise kullanım izlerinden çıkarılır. Evliya Çelebi'nin (2011) "Hâlâ su gelen yerleri belli durur." sözü, geçmişteki çeşme işlevini ziyaret sırasında gördüklerine dayandırır (8. kitap, C. 1, s. 259). Evliya Çelebi, aslanı heybeti bakımından ejdere benzetir ve bu benzetmeyi Ejder Limanı adıyla ilişkilendirir. Yayla (2026), Pire aslanının Osmanlı okuryazarlarının dünyasında "sadece bir beğeni nesnesi olarak değerlendirilmediğini; tarihsel ve sembolik anlamlarla örülü bir temsile dönüştüğünü" belirtir (s. 494). Ejder benzetmesi de aslanın kimliğini değiştirmeden heybetini ve yerle ilişkisini anlatır. Estuaire'nin Huang'ın yapıtına ilişkin metni, Çin mitolojisine göndermeyi kimlik ve kültürel melezlik sorunlarıyla ilişkilendirir. Heykeli bir kazıda bulunmuş kalıntıya benzetir; denizleri aşan yolculuğu figürün duruşundan sezilebilecek bir geçmiş olarak önerir (Le Voyage à Nantes, t.y.). Buluntu benzetmesi nesneye geçmiş, yolculuk ise bu kıyıda bulunmasına bir neden kazandırır. Kurumun açıklaması, iskeleti betimlerken onun yaşam öyküsünü de yazar.

Okyanus Yılanı'nda omurların ve kaburgaların tekrarı, gövdeyi kıyı boyunca uzatır. Pire aslanının tek mermer kütlede toplanan heybetine karşılık burada büyüklük, çevreye açılan iskelet boyunca kavranır. Tanınabilir anatominin kıyı ölçeğine yayılması, Aktulum'un (2020, s. 24) grotesk biçimlerde vurguladığı bedensel ölçüsüzlükle ilişkilendirilebilir. Kaburgaların aralarından su görülür (Görsel 2a). Su, iskeletin içinden de geçer; figürün çevresi bedenin sınırlarında kesilmez.

Görsel 2a. Huang Yong Ping, Serpent d'océan (Okyanus Yılanı), 2012. Alüminyum; uzunluk 128 m, yükseklik 3 m. Pointe de Mindin, Saint-Brevin-les-Pins, Fransa; kalıcı yerleştirme. Fotoğraf: © Franck Tomps / LVAN (Le Voyage à Nantes).

Estuaire, omurganın kıvrımını Saint-Nazaire Köprüsü'nün eğrisiyle, yerleşimi de geleneksel balıkçılık yapılarıyla ilişkilendirir (Le Voyage à Nantes, t.y.). Başın ve ilk omurların arkasında görülen köprü, heykelle aynı görüş alanındadır (Görsel 2b). Pire'de hamam kubbesi benzetmesiyle anlatılan büyüklük, burada heykelin köprüyle ölçü ve doğrultu ilişkisi içinde görülür. Kıyı mimarisinin çizgilerine eşlik eden iskelet, olağanüstü boyutlarına rağmen çevreden kopmaz.

Görsel 2b. Huang Yong Ping, Serpent d'océan (Okyanus Yılanı), 2012. Baş ve ilk omurlardan ayrıntı; arka planda Saint-Nazaire Köprüsü. Saint-Brevin-les-Pins, Fransa. Fotoğraf: © Ot-St-Brevin. Görsel kaynağı: Office de Tourisme de Saint-Brevin Sud Estuaire.

Gelgitle yükselen ve çekilen su, iskeletin görülebilen bölümlerini değiştirir (Le Voyage à Nantes, t.y.). Alüminyum gövde yerinde kalırken suyla örtülüp açılması, denizden ortaya çıkan buluntu görünümünü yineler. Geçmişten kaldığı varsayılan beden, doğal bir sürecin değiştirdiği

görünüş içinde sunulur.

Pire'deki izler bir kullanım geçmişini destekler; Okyanus Yılanı'ndaki iskelet ve gelgit ise kalıntı görünümü oluşturur. Bu kalıntıya yolculuk geçmişini veren Estuaire metni, yapıtın anlatısına katılır (Le Voyage à Nantes, t.y.). İskeletle metnin uyuşması, yolculuğu bağımsız olarak doğrulayan iki bulgu sayılmaz; biçimin hangi geçmişe bağlanacağını kurumun metni önermektedir. Kuşkulu kanıt sorunu, bu açıklamanın kendi kurduğu öyküyü doğrulamak için kullanılmasıyla ortaya çıkar. Metin, araştırmacıya yolculuğun gerçekleştiğini değil, yapıtın böyle bir geçmişle sunulduğunu belgeleme olanağı verir.

4.3. Seyahatnâme'de Pire Aslanı Tasviri ve Thomas Schütte'nin Drittes Tier (Üçüncü Hayvan, 2017) Yapıtı

Thomas Schütte'nin Drittes Tier (Üçüncü Hayvan, 2017) adlı yapıtı, patinalı bronz gövde ile su pompasından oluşur ve 350 × 410 × 215 cm boyutlarındadır (Schütte, t.y.). Sabit gövdeye su hareketi eşlik eder. Pire aslanında da hareketsiz bir nesneye davranış yüklenmiştir: Evliya Çelebi (2011), "kükremeyen arslan" diye nitelediği mermer heykeli "Sanki denizde olan gemilere bakar" sözleriyle betimler (8. kitap, C. 1, s. 259). Aslanın duruşu ve denize yönelişi, bu bakma tasvirinin dayanağıdır.

Schütte'nin heykelinde tanıdık hayvansal özellikler, tek bir türün anatomisine yerleştirilmesi güç bir bütünde birleşir. Kunsthaus Bregenz önündeki görünüşte uzun boyun ve iri baş dikey olarak yükselirken ağır gövde yere yayılır; arkaya uzanan kuyruk genişleyen, yukarı kıvrılmış bir uçla sonlanır (Görsel 3a). Dik boyun ile alçak, uzun gövde arasındaki oran farkı, figürün tek bir hayvanın büyütülmüş kopyası olarak tanınmasını güçleştirir. Pire'de ejder benzetmesiyle anlatılan olağandışılık, burada parçaların oran ve birleşmelerindedir. Kesintisiz bronz yüzey, anatomik açıdan uyuşmayan özellikleri aynı gövdede tutar.

Burundan çıkan su, bronz gövdeye canlılık belirtisi ekler. Ümer (2017), Freud'un tekinsiz kavramını tartışırken "bir nesnenin canlanma düşüncesi sınır ihlali olarak tekinsiz bir etki meydana getirmektedir" der (s. 100). Baloise Park'ın teknik kaydına göre buhar veya dumanı andıran görünüş, soğuk suyun atomize edilmesiyle oluşur (Baloise Park, t.y.). Havaya dağılan zerrecikler, sınırları belirli bronz kütlenin dışına taşar. Figürün canlanması, malzemenin değişmesiyle değil, suyun çıkışının burna bağlanmasıyla temsil edilir.

Görsel 3a. Thomas Schütte, Drittes Tier (Üçüncü Hayvan), 2017. Patinalı bronz ve su pompası, 350 × 410 × 215 cm. Karl-Tizian-Platz, Kunsthaus Bregenz, 2019; yerleştirme görünümü. Fotoğraf: Markus Tretter. © Thomas Schütte | Bildrecht, Wien, 2019, Kunsthaus Bregenz.

Baloise Park'ın teknik açıklaması su düzeneğinin işleyişini bildirirken (Baloise Park, t.y.), Baloise'ın soluk betimlemesi buna hayvansal bir eylem adı verir (Baloise, 2020). Kurumun bu yorumu, suyun burundan çıkması ve bulutun gövdeden çevreye yayılmasıyla desteklenir. Pire'de ağız, havuz ve su yollarından geçmişteki çeşme kullanımına ulaşılır; Schütte'de görünür hareket, bedendeki yeri nedeniyle soluk olarak okunur. Her iki açıklamanın dayanağı vardır, fakat destekledikleri iddialar farklıdır.

Basel'de istasyon yakınındaki meydanda Eylül 2020'de açılışı yapılan yapıt, kaidesi, bina cepheleri ve su bulutuyla birlikte görülür (Baloise, 2020; Baloise Park, t.y.; Görsel 3b). Bronz gövdenin büyüklüğü, çevresindeki yapılarla karşılaştırılabilir. Evliya Çelebi'nin Pire aslanını hamam kubbesiyle ölçülendirmesi de hayvansal gövdenin heybetini mimarinin tanıdık ölçülerine bağlar. Baloise'ın sanatçının mitik yaratıklar dünyasına yerleştirdiği figür (Baloise, 2020), meydanda bu yapılarla aynı alanı paylaşır.

Görsel 3b. Thomas Schütte, Drittes Tier (Üçüncü Hayvan), 2017. Baloise Park, Basel; farklı açıdan yerleştirme görünümü. Fotoğraf: Börje Müller-Nolasco. © Thomas Schütte, ProLitteris, Zürich. Görsel kaynağı: Baloise koleksiyonu, env. 1576.

Evliya Çelebi (2011), mermer işçiliğini üstün bulduğu aslanı "acayip ve garip bir eserdir" sözleriyle niteler (8. kitap, C. 1, s. 259). Nesnenin yapılmış olması, acayip bulunmasına engel değildir. Schütte'de de bilinen bir su düzeneği soluk görünümünü üretir. Goodman'ın (1976, ss. 52–53) örnekleme kavramı, bir özelliği taşımayı ve o özelliğe gönderimde bulunmayı birlikte gerektirir. Schütte'de su bulutu dağılırken bronz gövde biçimini korur. Bu düzenlemede sabitlik ve geçicilik, yalnız malzemelerin özellikleri olarak kalmaz; figürün bedeni ve eylemi arasında dağıtılarak öne çıkarılır. Bronz kütle sabitliğe, dağılan su geçiciliğe gönderimde bulunur. Suyun burundan çıkması da bu ilişkiyi hayvansal eyleme bağlar: biçimini koruyan gövdeye, sınırlarının dışına taşan bir soluk hareketi yüklenir.

5. SONUÇ

Acayip olarak nitelenen bir nesneye ilişkin açıklamalar farklı güçte dayanaklara sahip olabilir. Pire aslanının ağız, havuz ve su yollarıyla betimlenmesi, çeşme kullanımını destekler; aynı izler suyun nereden geldiğini veya kimler tarafından kullanıldığını doğrulamaya yetmez. Hz. Ali Kayası'nda da sesi işitmek ile kaynağını ejder olarak adlandırmak aynı bilgiye dayanmaz. Rivayet, işitilen sesin hangi varlığa ait sayılacağını önceden belirler. Her iki anlatıda da kuşkulu olan, gözlemin sağlayabildiği bilgiyi aşan açıklamanın dayanağıdır.

Çağdaş yapıtlarda anatominin değiştirilmesi, tür özelliklerinin birleşmesi ve ölçeğin büyütülmesi, hayvansal bedeni olağandışı kılar. Ses ve su bu bedene eylem yüklerken, kurum metni onun geçmişini yazabilir. Ölüm ve soluk verme tasvirlerinin yorumu, yalnız teknik işleyişe değil, sesin ve suyun figürdeki konumuna ve proje kayıtlarına dayanır. İskeletin yolculuk geçmişini anlatan metnin işlevi farklıdır: yapıtı açıklarken onun kurmacasına katılır. Aynı metnin önerdiği hikâyeyi bağımsız olarak doğruladığı söylenemez.

Zamanlar arası karşılaştırma, hayvansal biçime yüklenen eylem ve geçmişi üç işlem üzerinden tartışmayı sağlamıştır: maddi izden sonuç çıkarma, benzetmeyle davranış atfetme ve kurmaca yaşam üretme. Pire tasvirinde kullanım çıkarımı ile gemilere bakma benzetmesinin yan yana

bulunması, bu işlemler arasındaki farkın yalnız dönem veya temsil aracından kaynaklanmadığını göstermiştir. Seyahatnâme ile birlikte okuma, çağdaş yapıt çözümlemesinde biçime eşlik eden açıklamanın neyi bildirdiğini, neyi yorumladığını ve neyi kurduğunu ayırt etmeyi sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Aktulum, K. (2020). Sanatsal bir biçim olarak grotesk nedir? *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi, 2*(1), 1–35. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ufced/article/744989

Baloise. (2020, 17 Eylül). *Opening exhibition with Thomas Schütte*. https://art.baloise.com/en/home/blog/art-forum-baloise-thomas-schuette.html

Baloise Park. (t.y.). *Der Baloise Park*. https://www.baloisepark.ch/de/baloise-park/der-baloise-park.html

Evliya Çelebi. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad–Basra–Bitlis–Diyarbakır–Isfahan–Malatya–Mardin–Musul–Tebriz–Van* (S. A. Kahraman & Y. Dağlı, Haz.; 4. kitap, C. 1). Yapı Kredi Yayınları. https://archive.org/details/EvliyaCelebiSeyahatname

Evliya Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümülcine–Kavala–Selânik–Tırhala–Atina–Mora–Navarin–Girit Adası–Hanya–Kandiye–Elbasan–Ohri–Tekirdağı* (S. A. Kahraman, Haz.; 8. kitap, C. 1). Yapı Kredi Yayınları. https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/gunumuz-turkcesiyle-evliya-celebi-seyahatnamesi-8-kitap.aspx

Golovchenko, M. (2021). Surreal femininity: Nature and "woman" in the art of Marguerite Humeau. *Journal of Posthumanism, 1*(2), 179–193. https://doi.org/10.33182/jp.v1i2.1373

Goodman, N. (1976). *Languages of art: An approach to a theory of symbols* (2. bs.). Hackett Publishing Company. https://hackettpublishing.com/languages-of-art

Humeau, M. (t.y.-a). *Echo, a matriarch engineered to die* [Yapıt kaydı]. https://margueritehumeau.com/artworks/echo/?exhibition=foxp2

Humeau, M. (t.y.-b). *FOXP2* [Sergi ve yapıt arşivi]. https://margueritehumeau.com/exhibitions/foxp2/

Jarring, G. (1978). Evliya Çelebi ve Pire'deki mermer aslan (E. Ebel & M. Lugal, Çev.). *Belleten, 42*(168), 775–780. https://doi.org/10.37879/belleten.1978.775

Kaya, N. (2016). Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde Ayasofya Camii ve ekfrastik yaklaşım. *Millî Folklor*, (110), 114–120. https://isamveri.org/pdfdrg/D02414/2016_110/2016_110_KAYAN.pdf

Kazvînî, Z. b. M. (2006). *Acâibü'l-mahlûkāt ve garâibü'l-mevcûdât* (M. b. Y. el-Kādî, Haz.) [Elektronik metin]. Mektebetü's-Sekāfeti'd-Dîniyye. Şâmile. https://shamela.ws/book/30006/5

Kelly, T. (2016). Evidence. E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Winter 2016 ed.) içinde. Metaphysics Research Lab, Stanford University. https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/evidence/

Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(15), 170–189. https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid/article/727462

Kut, G. (1988). Acâibü'l-mahlûkāt. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 315–317) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı. https://islamansiklopedisi.org.tr/acaibul-mahlukat

Lamarche-Vadel, R. (2016). *Who knows…* [FOXP2 sergi kataloğu metninin sanatçı arşivindeki yayımı]. Marguerite Humeau. https://margueritehumeau.com/resources/texts/who-knows/

Le Voyage à Nantes. (t.y.). *Serpent d'océan: Huang Yong Ping* [Yapıt kaydı]. Estuaire. https://www.estuaire.info/fr/oeuvre/serpent-d-ocean-huang-yong-ping/

Ministère de l'Éducation nationale et de la Jeunesse. (2022, 6 Ekim). Œuvres, thèmes, questions de référence du baccalauréat pour l'enseignement de spécialité d'arts plastiques en classe terminale en vue de la session 2023. *Bulletin officiel de l'éducation nationale, de la jeunesse et des sports*, (37). https://www.education.gouv.fr/bo/22/Hebdo37/MENE2228263N.htm

Özay, Y. (2011). Evliya Çelebi Seyahatname'sinde garâ'ib bir anlatı: Hz. Ali Kayası efsaneleri. *Millî Folklor*, (92), 58–63. https://isamveri.org/pdfdrg/D02414/2011_92/2011_92_OZAYY.pdf

Özay, Y. (2012). *Evliyâ Çelebi'nin acayip ve garip dünyası* [Doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi]. Bilkent Üniversitesi Kurumsal Arşivi. https://hdl.handle.net/11693/15771

Özay, Y. (2014). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin acâib edebiyatı açısından değerlendirilmesi. *Millî Folklor*, (103), 123–133. https://isamveri.org/pdfsbv/D02414/2014_103/2014_103_OZAYY.pdf

Safina, C. (2016). *A conversation between Marguerite Humeau and Carl Safina* [Söyleşi]. Marguerite Humeau. https://margueritehumeau.com/resources/texts/a-conversation-between-marguerite-humeau-and-carl-safina/

Schütte, T. (t.y.). *Drittes Tier, 2017* [Yapıt kaydı; Kunstforum Baloise Park, Basel 2020–2021]. https://thomas-schuette.de/main.php?kat=2.09.56.003

Tezcan, N. (2009). Seyahatnâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 16–19) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı. https://islamansiklopedisi.org.tr/seyahatname--evliya-celebi

Ümer, E. (2017). Tekinsizliğin estetiği ve sanat yapıtı. *Art-e Sanat Dergisi*, *10*(19), 96–126. https://doi.org/10.21602/sduarte.307075

von Hees, S. (2014). Şaşırtıcı: Acâib edebiyatının bir eleştirisi ve yeniden okuması (Y. Özay, Çev.). *Millî Folklor*, (103), 142–162. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayfa=139&Sayi=103 (Orijinal çalışma 2005 yılında yayımlanmıştır.)

Yayla, M. A. (2026). Temsilin anlatısı, anlatının zihniyeti: Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Atina. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(1), 488–500. https://doi.org/10.17494/ogusbd.1753369

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1a. Spassky Fischer. (2016b). [Marguerite Humeau'nun Echo, a matriarch engineered to die adlı yapıtının yerleştirme fotoğrafı]. Marguerite Humeau sanatçı arşivi. https://margueritehumeau.com/artworks/echo/?exhibition=foxp2

Görsel 1b. Spassky Fischer. (2016a). [Marguerite Humeau'nun Echo, a matriarch engineered to die adlı yapıtının baş ve gövde ayrıntısını gösteren fotoğraf; FOXP2 sergisi]. Marguerite Humeau sanatçı arşivi. https://margueritehumeau.com/exhibitions/foxp2/

Görsel 2a. Tomps, F. (t.y.). [Huang Yong Ping'in Serpent d'océan (2012) adlı yapıtının fotoğrafı]. Le Voyage à Nantes. https://www.levoyageanantes.fr/oeuvres/serpent-docean/

Görsel 2b. Office de Tourisme de Saint-Brevin Sud Estuaire. (t.y.). [Serpent d'océan yapıtının başını ve ilk omurlarını Saint-Nazaire Köprüsü önünde gösteren fotoğraf; © Ot-St-Brevin]. https://www.saint-brevin.com/le-serpent-d-ocean.html

Görsel 3a. Tretter, M. (2019). [Thomas Schütte'nin Drittes Tier (2017) adlı yapıtının Kunsthaus Bregenz'deki yerleştirme fotoğrafı]. Kunsthaus Bregenz. https://www.kunsthaus-bregenz.at/presse/thomas-schuette

Görsel 3b. Müller-Nolasco, B. (t.y.). [Thomas Schütte'nin Drittes Tier (2017) adlı yapıtının Baloise Park, Basel'deki yerleştirme fotoğrafı; env. 1576]. Baloise. https://art.baloise.com/en/home/artists-from-a-z/art-detail~artistId=434~.html

XVII. YÜZYIL AZERBAYCANININ TARİHİ VE ETNOGRAFİK GÖRÜNÜMÜ EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ ESASINDA

Bilimsel çalışan Gözel ALİZADA
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi (AMEA), Lenkeran Bölgesel Bilimsel Merkezi
Lenkeran, Azerbaycan
ORCID ID: 0009-0007-8666-6522

ÖZET

Bu makalede XVII. yüzyıl Azerbaycan'ının tarihî, sosyal ve etnografik özellikleri, ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde yer alan bilgiler temelinde incelenmektedir. Evliya Çelebi'nin Azerbaycan topraklarına yaptığı seyahatler sırasında gerçekleştirdiği gözlemler, dönemin şehir yaşamı, nüfusu, sosyal ilişkileri, ekonomik faaliyetleri, zanaatları, ticareti ve kültürel hayatı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Seyyahın Bakü, Şirvan, Nahçıvan, Tebriz ve diğer bölgeler hakkında verdiği bilgiler ele alınarak söz konusu yerleşimlerin tarihî ve toplumsal özellikleri incelenmektedir.Bunun yanı sıra, halkın gündelik yaşamı, gelenek ve görenekleri, giyim kuşamı, zanaat alanları, pazar ve ticaret ilişkileri, dinî-kültürel ortamı ve yerel yaşam biçimiyle ilgili bilgilere de dikkat çekilmektedir. Makalede Bakü şehrinin XVII. yüzyıldaki görünümü, petrol üretimi, ticareti ve şehir yaşamına ilişkin bilgiler analiz edilmektedir. Evliya Çelebi, Bakü'de petrol üretiminin yaygın olduğunu, şehirde evler, bahçeler, camiler, hamamlar, hanlar ve pazarların bulunduğunu belirtmektedir. Gence hakkında verdiği bilgilerde ise şehrin yerleşim yapısı, cami, imaret, han, hamam ve pazarları ile birlikte pirinç, pamuk, ipek ve zanaatkârlıkla ilgili özellikler dikkat çekmektedir. Nahçıvan tasvirinde ise camiler, hamamlar, hanlar ve dükkânlar hakkındaki bilgiler ön plana çıkmaktadır.

Araştırma kapsamında Seyahatname'de yer alan bilgiler diğer tarihî kaynaklarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Zira Evliya Çelebi'nin eserinde kişisel gözlemlerinin yanı sıra sözlü bilgiler, rivayetler ve yazarın edebî tasvirleri de yer almaktadır. Bu nedenle eserdeki bilgilerin eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi önem taşımaktadır. Araştırma sonucunda Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinin XVII. yüzyıl Azerbaycan'ının tarihinin, sosyal yaşamının ve etnografik özelliklerinin incelenmesi açısından önemli kaynaklardan biri olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, Azerbaycan, XVII. yüzyıl, tarih, etnografya, gündelik yaşam, kültür.

THE HISTORY AND ETHNOGRAPHIC LANDSCAPE OF 17TH-CENTURY AZERBAIJAN BASED ON EVLIYA ÇELEBİ'S SEYAHATNAME

ABSTRACT

This article examines the historical, social, and ethnographic characteristics of Azerbaijan in the 17th century based on the information recorded in the Seyahatname by the renowned Ottoman traveler Evliya Çelebi. The observations made by Evliya Çelebi during his travels across the territories of Azerbaijan provide valuable information about urban life, population, social relations, economic activities, craftsmanship, trade, and cultural life of the period. The study examines the information provided by the traveler concerning Baku, Shirvan, Nakhchivan, Tabriz, and other regions, focusing on the historical and social characteristics of these settlements.Particular attention is also given to information concerning the everyday life of the population, traditions and customs, clothing, crafts, market and trade relations, the religious and cultural environment, and local ways of life. The article analyzes Evliya Çelebi's

descriptions of Baku in the 17th century, including oil production, trade, and urban life. He notes the widespread production of oil in Baku and mentions houses, gardens, mosques, bathhouses, inns, and markets in the city. His descriptions of Ganja draw attention to the city's settlement structure, mosques, religious and public buildings, inns, bathhouses, and markets, as well as rice, cotton, silk, and various forms of craftsmanship. In his description of Nakhchivan, particular emphasis is placed on mosques, bathhouses, inns, and shops. The information contained in the Seyahatname is evaluated comparatively with other historical sources. Since Evliya Çelebi's work includes not only personal observations but also oral accounts, legends, and literary descriptions, a critical approach to the source is essential. The study demonstrates that Evliya Çelebi's Seyahatname constitutes an important source for studying the history, social life, and ethnographic characteristics of 17th-century Azerbaijan.
Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatname, Azerbaijan, 17th century, history, ethnography, everyday life, culture.

1. INTRODUCTION

Azerbaijan, covering a vast area in the southeastern part of the Caucasus, is rightly regarded as one of the earliest centers of human civilization. Therefore, the region possessed all the necessary opportunities and favorable conditions for the emergence, development, and dissemination of material culture. The region's highly favorable climatic conditions, rich flora and fauna, the antiquity of its indigenous population, their economic and everyday life, diverse handicrafts, and material and spiritual world significantly contributed to the formation of Azerbaijan as a region of considerable ethnographic diversity and richness. The seventeenth century was one of the significant periods in the political, socio-economic, and cultural history of Azerbaijan. During this period, different regions of Azerbaijan occupied an important position within the political and economic system of the Safavid State. Cities such as Baku, Ganja, Shirvan, Nakhchivan, and Tabriz played important roles in the social and economic life of the region. Crafts and trade developed in these cities, while markets, caravanserais, bathhouses, mosques, and other public buildings constituted the principal elements of urban life. The population's main sources of livelihood, everyday life, clothing, customs and traditions, as well as religious and cultural life, were among the principal factors determining the social and ethnographic characteristics of the period. As is well known, written sources are of great importance for the study of the history and ethnography of Azerbaijan. In addition to written sources dating from the seventeenth century, the works of travelers are also of particular significance. One of the most prominent examples is the Ottoman traveler Evliya Çelebi. Traveling to various countries and cities during the seventeenth century, Evliya Çelebi provided extensive information about the geographical characteristics, cities, fortresses, population, economic activities, handicrafts, trade, and everyday life of the regions he visited (Kuzu, 2015). Evliya Çelebi was in Azerbaijan during the 1640s and repeatedly referred to the cultivation of grain and other crops. He provided particularly extensive information about wheat cultivation around Tabriz. According to his account, seven varieties of this crop were cultivated in Tabriz. The French travelers Jean-Baptiste Tavernier and Y. Streys also confirmed his observations. The information concerning the lands of Azerbaijan in Evliya Çelebi's *Seyahatname* constitutes an important part of the work. The information provided by Evliya Çelebi about Baku, Shirvan, Ganja, Nakhchivan, Tabriz, and other settlements in the *Seyahatname* makes it possible to investigate certain characteristics of urban life and the socio-cultural environment of the period. His descriptions cover not only the structure of cities, public buildings, markets, craft areas, commercial activities, and the everyday life of the population, but also the natural and economic characteristics of different regions (Cebeci, 2017). Information concerning the economic life of

cities occupies a particularly important place in the Azerbaijan-related sections of the *Seyahatname*. In his records concerning Baku, Evliya Çelebi drew attention to the city's oil resources and the use of oil; in his descriptions of Ganja, he emphasized the city's economic and craft characteristics; while in his account of Nakhchivan, he focused on the city's social and architectural structure. His statement that wheat cultivation was widespread around Tabriz and that different varieties of wheat were grown there provides important information about the agricultural structure of the regional economy in the seventeenth century (Evliya Çelebi, 2011). Undoubtedly, the information provided by Evliya Çelebi concerning Azerbaijan is important not only for understanding the physical appearance of its cities, but also for identifying the social and ethnographic characteristics of the Azerbaijani population in the seventeenth century. One of the significant features of his work is the richness of the information concerning everyday life. His records contain various details about the population's sources of livelihood, clothing, daily life, customs and traditions, religious life, handicrafts, and commercial activities. This information makes it possible to examine different aspects of the social life of the period. At the same time, Evliya Çelebi's work includes not only his personal observations but also information he heard from local people, oral traditions, and literary descriptions. Therefore, examining the information presented in the work comparatively with other written sources and scholarly studies makes it possible to establish the historical and ethnographic characteristics of seventeenth-century Azerbaijan in a more objective manner. The value of the *Seyahatname* in terms of folkloric material is also closely related to these characteristics. Beliefs existing among the population, oral narratives, and elements of traditional culture occupy an important place in the work (Köktürk, 2006).

2. RESEARCH AND FINDINGS

In the second volume of his ten-volume *Seyahatname*, Evliya Çelebi presented a detailed picture of the cultural life of the Nakhchivan region. His work contains profound observations concerning the population of the region. In addition to oral elements such as linguistic and dialectal features, vocabulary, and formulaic expressions used when welcoming and seeing off guests, the work also contains information on material and socio-cultural elements, including the psychological and physical characteristics of the population, culinary culture, and economic activities. Because of these features, the work constitutes a valuable source for studying the culture of the Nakhchivan region from different perspectives. Considering all these characteristics, Evliya Çelebi's *Seyahatname* is of great importance for the study of the history of Nakhchivan. Based on the information contained in the *Seyahatname*, the cultural life of the Nakhchivan region has been examined under the following headings: **"Entertainment Culture," "Culture of Hospitality and Gift-Giving," "Culinary Culture," "Psychological and Physical Characteristics and Clothing of the Population," "Economic Activities," "Language and Vocabulary of the Region," and "Folk Beliefs."** In addition, Evliya Çelebi systematically described the settlements and important historical structures he encountered while traveling through the territory of Nakhchivan. Beginning from the Aras River, Evliya Çelebi visited, in sequence, such settlements as Yaylacık village (Avnik Fortress), Baruthane village (Suşik Fortress), the city of Döşükaba, Çaplakörde/Konağı, Karşı Fortress, Kendmasir village, Kendereh Han, Üçkilise Konağı, Zengi River Konağı, the town of Sederek, the city of Karabakh, Nakhchivan Fortress, and Elincevan Fortress. In addition, the traveler toured the deserts and districts of Nakhchivan and visited Elincevan Fortress, although he was unable to see the fortresses of Seran and Susi Mervan. Evliya Çelebi also reached a town located within the borders of Nakhchivan, at the foot of Mount Solan, between Üçkilise Konağı and Zengi River Konağı; however, due to health problems, he was unable to explore the area as thoroughly as he wished. No information is available concerning the name of this town. Consequently,

Evliya Çelebi visited 14 different settlements in the Nakhchivan region. These place names are important for determining the historical geographical appearance of Nakhchivan in the seventeenth century. The study of place names is one of the important research fields contributing to an understanding of historical geography and settlement patterns in the past (Yavuz & Şenel, 2013). While discussing Nakhchivan, Evliya Çelebi also provided information about the population's fondness for entertainment and about gatherings known as the "friends' assembly," "conversation assembly," and "ashiq assembly," which were held accompanied by poetry and music. Concerning the music he encountered in the town of Kendereh, the traveler wrote: **"They were singing beautiful songs. When they sang in the Khorasan mode, they gave life to the human soul"** (Evliya Çelebi, 2011). Evliya Çelebi did not fail to mention the hospitality of the people of Nakhchivan. This information demonstrates that customs such as welcoming guests, presenting them with gifts, and seeing them off occupied an important place in social relations in the Nakhchivan region. A guest arriving at a home was referred to as an "Allah misafiri" ("a guest sent by God"). This practice also attracted Evliya Çelebi's attention, and he included it in his work. The traveler expressed this as follows: **"The people living around this desert rejoiced, saying 'The Ottomans have arrived!' and brought gifts and countless drinks, showing hospitality. Our servants also ate and drank"** (Evliya Çelebi, 2011). Culinary culture is one of the important ethnographic elements reflecting the everyday life and cultural characteristics of a society. The preparation, consumption, and serving of food are closely connected with the social and cultural structure of a society (Közleme, 2012). Not only Nakhchivan but the Karabakh region in general was also known for the abundance of its food and beverages. Evliya Çelebi provided extensive information about the foods and drinks that were famous in these regions. His accounts particularly emphasize the abundance of fruits. The traveler wrote: **"There are twenty-six varieties of juicy pears. The pears called Mülce, Abbasi, and Ordubari leave their taste on the palate. They have pomegranates of a ruby-red color. The pilaf prepared with Revan rice and the herise are delicious."** Evliya Çelebi's *Seyahatname* also contains information about the region's **ruby-red grapes,** wine, melons, watermelons, **vinegar soup, mastic gum,** almond halva, and other products (Evliya Çelebi, 2011, p. 859). The information provided by Evliya Çelebi concerning food and agricultural products reveals the diversity of dietary culture in seventeenth-century Azerbaijan. His records concerning culinary culture also demonstrate the value of his work for studying the culinary traditions of different regions of the Ottoman geographical sphere (Yerasimos, 2014). In the seventeenth century, agriculture was one of the principal means of livelihood and areas of occupation for the population of Azerbaijan, and particular importance was attached to the cultivation of various agricultural products. According to Evliya Çelebi, rice and beans were widely cultivated in regions such as Ganja, Shamakhi, Tabriz, Ardabil, Maragha, and Nakhchivan. The principal economic activities in Nakhchivan included agriculture, animal husbandry, weaving, and trade. In settlements where agriculture and animal husbandry were practiced, families were generally large, and close relations and mutual cooperation among people were widespread. In places where trade had developed, specialization in various occupations and crafts was more pronounced. These characteristics demonstrate that the everyday life and social relations of the people of Nakhchivan were closely connected with economic activities. The recording of concepts related to clothing and certain traditional objects also makes it possible to study the material culture of the period. The words and terms used and explained by Evliya Çelebi demonstrate that the *Seyahatname* is an important source not only for historical research but also for linguistic and cultural studies (Dankoff, 2004). At the same time, cotton cultivation also occupied an important place in the agriculture of the period. The traveler noted that various types of cotton were cultivated in the regions of Shirvan, Khoy, and

Ganja, and that these varieties had also spread to areas such as Baku, Tabriz, and Maragha. This information demonstrates that different branches of agriculture developed in seventeenth-century Azerbaijan and that agricultural production varied from one region to another. Language and vocabulary are important indicators for understanding the cultural structure of Nakhchivan. Evliya Çelebi provided noteworthy information concerning linguistic diversity in the region. According to the traveler's records, the people of Nakhchivan used the Dehkani language, while Pahlavi and Mongolian were also used among poets and artists. Dehkani, Dürri, Persian, Ghazi, and Pahlavi were listed among the languages used in the region, and two different dialects were also mentioned. Words such as bread, water, wheat, millet, broom, camel saddle, halter, whip, and shirt provide information about the everyday life and economic activities of the period through language. The *Seyahatname* also contains various narratives concerning the belief system of Nakhchivan (Evliya Çelebi, 2011, pp. 862–863). The use of plants and herbs for healing purposes, legends concerning an "unburnable carpet," and beliefs that certain fabrics could be cleansed by throwing them into fire reflect elements of popular beliefs in the folk culture of the period (Evliya Çelebi, 2011). These examples demonstrate the cultural connection between folk medicine, religious beliefs, and everyday life. Folk beliefs constitute an important part of traditional ways of thinking inherited by societies from previous generations and transmitted from one generation to another. These beliefs reflect traditional conceptions concerning nature, illness, health, good fortune, misfortune, and extraordinary events (Boratav, 1994). Therefore, the linguistic and folkloric data conveyed by Evliya Çelebi contribute not only to the study of the linguistic structure of seventeenth-century Nakhchivan but also to the investigation of its everyday life and spiritual culture. The work contains not only historical events and descriptions of the physical characteristics of cities but also narratives, beliefs, and accounts possessing extraordinary features that circulated among the population. In this respect, the work constitutes a valuable source for the study of seventeenth-century folklore (Bruinessen & Boeschoten, 2015, p. 37).

3. CONCLUSION

The information concerning the Nakhchivan region examined within the scope of this study reveals various aspects of regional life in the seventeenth century. Evliya Çelebi's visit to numerous settlements in Nakhchivan and his detailed descriptions of these places provide important data concerning the region's settlement structure, social life, and cultural characteristics. In the traveler's accounts, entertainment culture, gatherings of friends and conversation, the *ashiq* tradition, and music emerge as important elements of the cultural life of the population. In addition, practices such as welcoming, hosting, presenting gifts to, and seeing off guests demonstrate that hospitality and social solidarity constituted prominent elements of the social structure. The information concerning culinary culture contained in the *Seyahatname* also reflects important aspects of the material culture of Nakhchivan and its surrounding areas. The information provided about fruits, grapes, pomegranates, pears, rice, melons, watermelons, and various traditional foods and beverages demonstrates the influence of natural resources and agricultural production on everyday life. Likewise, economic activities such as agriculture, animal husbandry, weaving, trade, and cotton cultivation reveal the diversity of the population's sources of livelihood. The connection of these activities with social relations, family structure, and settlement life demonstrates that economic life cannot be considered separately from the social structure of the period. In conclusion, Evliya Çelebi's *Seyahatname* is an important source containing multidimensional information for the study of the historical and ethnographic characteristics of seventeenth-century Azerbaijan, particularly the Nakhchivan region. The personal observations of the author, information obtained from the local population, and oral narratives included in the work provide rich material concerning

everyday life in the period. Nevertheless, in order to establish historical reality more comprehensively, it is important to evaluate this information comparatively with other written sources and scholarly studies. In this respect, the *Seyahatname* constitutes a valuable source that makes an important contribution to the study of the cultural, social, and economic structure of Azerbaijani society in the seventeenth century.

REFERENCES

Boratav, P. N. (1994). *100 soruda Türk folkloru* [Turkish folklore in 100 questions]. Gerçek Yayınevi.

Bruinessen, M. van, & Boeschoten, H. (2015). *Evliya Çelebi Diyarbekir'de* [Evliya Çelebi in Diyarbakır]. İletişim Yayınları.

Cebeci, D. (2017). *Evliya Çelebi ve 17. yüzyıl Osmanlı toplumu* [Evliya Çelebi and Ottoman society in the 17th century]. Panama Yayıncılık.

Dankoff, R. (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi okuma sözlüğü: Seyahatname'deki eskicil, yöresel, yabancı kelimeler, deyimler* [A reading dictionary of Evliya Çelebi's Seyahatname: Archaic, regional, and foreign words and idioms] (S. Tezcan, Trans.). Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Mehmet Ölmez.

Evliya Çelebi. (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* [The travelogue of Evliya Çelebi] (Vol. 2, M. Çevik, Trans.). Üçdal Neşriyat.

Köktürk, H. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki halkbilimi unsurları* [Folkloric elements in Evliya Çelebi's Seyahatname] [Unpublished master's thesis]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Közleme, O. (2012). *Türk mutfak kültürü ve din* [Turkish culinary culture and religion]. Rağbet Yayınları.

Kuzu, A. (2015). *Evliya Çelebi dünyayı gezen seyyah* [Evliya Çelebi: The traveler who explored the world]. Parola Yayınları.

Yavuz, S., & Şenel, M. (2013). Yer adları (toponim) terimleri sözlüğü [A dictionary of place-name (toponymy) terminology]. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *8*(8), 2239–2254.

Yerasimos, M. (2014). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yemek kültürü: Yorumlar ve sistematik dizin* [Culinary culture in Evliya Çelebi's Seyahatname: Interpretations and systematic index]. Kitap Yayınevi.

KUDRETİN SAHNESİ, İHTİŞAMIN AYNASI: EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE PAYİTAHT MERKEZLERİ.

Dr. Faruk SARIUSTA
Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Tekirdağ, Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-7803-9122
Prof. Dr. Mehmet BAYARTAN
Istanbul University, Faculty of Arts, Department of Geography, Istanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-5060-6711

ÖZET
Başkentler, devletin siyasal gücünün mekânda örgütlendiği, görünür kılındığı ve temsil edildiği stratejik merkezlerdir (Lefebvre, 1991; Vale, 2008). Bu şehirler; yönetim kurumlarının, ekonomik kaynakların, askerî gücün ve kültürel unsurların yoğunlaştığı merkezler olmanın yanı sıra, devlet otoritesinin şehir dokusunda somutlaştığı yerleşmelerdir. Bu görünürlük; saraylar, dinî yapılar, surlar ve anıtsal eserler aracılığıyla mimari görkem, saray ve yönetim alanları ile kamusal ve konut alanlarının düzenlenişi aracılığıyla kentsel hiyerarşi, cülus, bayram, elçi kabulü ve zafer törenleri gibi ritüeller aracılığıyla ise törensel boyut kazanmaktadır (Necipoğlu, 1991/2007). Siyasal gücün sembolik unsurlar aracılığıyla toplumla kurduğu temsil ilişkisi, bu unsurların devletin kudretini ve meşruiyetini görünür kılan araçlara dönüşmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle başkentler, yalnızca siyasi yönetimin gerçekleştirildiği şehirler değil; siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel gücün bir arada yoğunlaştığı, temsil edildiği ve yeniden üretildiği merkezlerdir. Osmanlı payitahtlarının taşıdığı siyasi ve sembolik önem, şehirlerin fiziksel dokusunda yer alan anıtsal ve kurumsal yapılar aracılığıyla güçlü biçimde temsil edilmiştir. Bursa, Edirne ve İstanbul; dönemlerinin siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel kapasitesini yansıtan büyük ölçekli yapılarla şekillenmiştir. Bursa Ulu Cami, Edirne Selimiye Camii, İstanbul Süleymaniye ve Sultanahmet camileri gibi dinî yapılar; ölçekleri, mimari nitelikleri ve şehir içindeki konumlarıyla payitahtların sembolik önemini yansıtırken, Edirne Sarayı ve Topkapı Sarayı gibi hanedan yapıları merkezi otoritenin ve hükümdarlık kurumunun kentsel temsiline katkı sağlamıştır. Bursa'daki Koza Han ve bedestenler ile İstanbul'daki Kapalıçarşı gibi ticari yapılar ise payitahtların ekonomik kapasitesini ve ticaret ağları içindeki konumunu somutlaştırmıştır. Bunun yanında surlar, kaleler, yeniçeri ocakları ve meydanlar gibi askerî ve kamusal unsurlar, devletin askerî kapasitesini ve şehir üzerindeki hâkimiyetini ifade etmiştir. Böylece Osmanlı payitahtlarının kentsel dokusu; dinî yapılar, külliyeler, saraylar, ticari ve askerî yapılarla birlikte devletin siyasi kudretini, ekonomik kapasitesini, askerî gücünü ve kültürel birikimini yansıtan bütüncül bir yapı kazanmıştır. Osmanlı hizmetinde bulunan köklü bir aile içerisinde, devlet geleneğinin hâkim olduğu ve saray çevresinin şekillendirdiği bir kültürel ortamda yetişen Evliya Çelebi, yalnızca gezip gördüğü şehirleri fiziksel ve beşerî özellikleriyle betimleyen bir seyyah olmanın ötesinde, dönemin siyasî, toplumsal ve kültürel yapısını mekânsal unsurlar üzerinden anlamlandıran ve gözlemlerini anlatı aracılığıyla yeniden kurgulayan çok yönlü bir Osmanlı aydınıdır. Bu bakımdan Seyahatnâme, şehirlerin fiziksel özelliklerinin aktarıldığı bir seyahat metninin ötesinde, şehirlerin belirli anlamlar ve imgeler çerçevesinde yeniden üretildiği bir tarihî coğrafya kaynağı niteliği taşımaktadır. Bursa, Edirne ve İstanbul, Seyahatnâme'de yalnızca ziyaret edilen şehirler olarak değil, devletin tarihsel sürekliliğinin ve ihtişamının çeşitli unsurlar aracılığıyla görünür kılındığı payitaht merkezleri olarak aktarılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Bursa, Edirne ve İstanbul'un hangi unsurlar üzerinden tasvir edildiğini ve bu unsurların bir araya getirilmesiyle payitaht algısının okurun zihninde nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktır.

Çalışmada, söz konusu şehirlere ilişkin Seyahatnâme'deki anlatılar sistematik kodlama yoluyla nitel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Şehirsel dokuyu şekillendiren unsurlar; siyasî ve idarî yapı, saray ve dinî yapılar, mimari eserler, kamu yapıları, ticaret ve ekonomik faaliyetler, askerî unsurlar, nüfus ve toplumsal yapı, doğal çevre ve şehirsel görünüm başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu unsurların, betimlemenin ötesinde kudret, ihtişam ve tarihsel süreklilik gibi anlamların aktarımına nasıl katkı sağladığı incelenmiştir.
Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Osmanlı Payitahtları, Mekânsal Anlatı Osmanlı Şehir İmgesi

THE STAGE OF POWER, THE MIRROR OF SPLENDOR: THE IMPERIAL CAPITALS IN EVLİYA ÇELEBİ'S SEYAHATNÂME (ISTANBUL, BURSA, AND EDİRNE)

ABSTRACT

Capitals are strategic centers where the political power of the state is organized, rendered visible, and represented in space (Lefebvre, 1991; Vale, 2008). These cities are not only centers where administrative institutions, economic resources, military power, and cultural elements are concentrated, but also places where state authority becomes materialized within the urban fabric. This visibility acquires an architectural dimension of grandeur through palaces, religious buildings, fortifications, and monumental structures; a spatial hierarchy through the organization of palatial and administrative areas alongside public and residential spaces; and a ceremonial dimension through rituals such as accession ceremonies, religious festivals, receptions of foreign envoys, and victory celebrations (Necipoğlu, 1991/2007). The representational relationship established between political power and society through symbolic elements transforms these spatial features into instruments through which state power and legitimacy are rendered visible. In this respect, capitals are not merely cities where political administration is conducted, but centers in which political, economic, military, and cultural power converge, are represented, and continually reproduced in space. The political and symbolic significance of the Ottoman imperial capitals was strongly represented through the monumental and institutional structures embedded within their urban fabric. Bursa, Edirne, and Istanbul were shaped by large-scale structures that reflected the political, economic, military, and cultural capacities of their respective periods. Religious structures such as the Grand Mosque of Bursa (Bursa Ulu Cami), the Selimiye Mosque in Edirne, and the Süleymaniye and Sultan Ahmed Mosques in Istanbul reflected the symbolic significance of these imperial capitals through their scale, architectural qualities, and urban locations, while dynastic structures such as the Edirne Palace and Topkapı Palace contributed to the spatial representation of central authority and the institution of rulership. Commercial structures, including the Koza Han and bedestens in Bursa and the Grand Bazaar in Istanbul, embodied the economic capacity of the capitals and their positions within wider trade networks. Fortifications, military compounds, Janissary establishments, and public squares likewise expressed the military capacity of the state and its control over the urban space. Thus, the urban fabric of the Ottoman imperial capitals constituted an integrated spatial structure in which religious buildings, complexes, palaces, commercial establishments, and military structures reflected the political power, economic capacity, military strength, and cultural heritage of the state. Raised within a well-established family serving the Ottoman state, and in a cultural environment shaped by traditions of statecraft and the court, Evliya Çelebi was more than a traveler who described the physical and human characteristics of the cities he visited. He was a multifaceted Ottoman intellectual who interpreted the political, social, and cultural structures of his time through spatial elements and reconstructed his observations through narrative. In this respect, the

Seyahatnâme is more than a travel account documenting the physical characteristics of cities; it constitutes an important historical-geographical source in which cities are reproduced through particular meanings and representations. Bursa, Edirne, and Istanbul are presented in the Seyahatnâme not merely as cities visited by the author, but as imperial capitals in which the historical continuity and splendor of the state are rendered visible through various spatial elements. The aim of this study is to examine the elements through which Bursa, Edirne, and Istanbul are represented in Evliya Çelebi's Seyahatnâme and to reveal how the combination of these elements contributes to the construction of an image of the imperial capital in the reader's mind. The narratives concerning these cities in the Seyahatnâme were examined through qualitative analysis based on systematic coding. The elements shaping the urban fabric were analyzed under the categories of political and administrative structures, palaces and religious buildings, architectural works, public buildings, trade and economic activities, military elements, population and social structure, natural environment, and urban appearance. The study further examines how these elements contribute, beyond mere description, to the transmission of meanings associated with power, splendor, and historical continuity.
Key Words: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Payitaht (Imperial Seat), Spatial Narrative, Ottoman Urban Image

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE ŞEHİR YAPILARININ SIRALANMASININ TEORİK DAYANAKLARI

Dr.Öğr.Üyesi Mehmet UĞRAŞ
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Karaman
ORCID ID: 0000-0002-6667-189X

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda yaşamış bir seyyah, musahip, müezzin ve yer yer diplomattır. 1636 yılında Ayasofya Camii'nde Kadir Gecesi okuduğu Kur'an tilaveti Sultan IV. Murad'ın dikkatini çekince, padişahın emri ve akrabası olan silahtar Melek Ahmed Paşa'nın aracılığıyla saray mektebi olan Enderûn-ı Hümâyun'a girmiştir. Bu asrın temel özelliği olan çürümeler ve kokuşmaları tedavi edecek kaynak eserlere yöneliş seyri doğal olarak Evliya'nın zihinsel yapısını etkilemiştir. İbni Arabi'nin varlığın saç ayakları olarak gördüğü *hayy*, *alim*, *mürit* ve *kadir* isimleri Evliya'nın seyahatine manzaraları nasıl sıralayacağına doğrudan etki etmiştir. Bu minvalde Evliya Çelebi Seyahatnamesini yazarken gördüklerini alelade bir şekilde aktarmaz. İbni Arabi'nin mevzubahis dörtlemesini baz alan bir sıralamaya her zaman sadıktır. Kabaca şöyle bir ilintilendirme yapılabilir: *Kudretin* unsuru kale yapıları (ordu merkezi); *iradenin* unsurları saraylar ve iç kale (siyaset), *hayatın* unsurları çeşme ve çarşı (iktisat); *ilmin* unsurları cami, medrese, mektep ve tekke yapıları (İdeoloji). Bu sadakatinden ödün verdiğini düşündürtecek örnekler daha detaylı incelendiğinde aslında her dokunuşu gelişigüzel yapmadığı her birinin bir anlamının olduğu müşahede edilebilir. Örneğin Osmanlı mülkünün dışındaki şehirleri anlatırken şablon sıralamayı küçük bir değişikliğe uğratır. Normalde önce şehirlerin kalelerinde sonra sırasıyla saraylarından bahseder ardından cami ve çarşıya geçer. Fakat kendi tabiriyle yalnızca "küffar" diyarında bu sıralamayı bozar. Buna en önemli örnek Viyana hakkında yazdıklarında tebarüz eder. Burada yine önce kaleyi anlatır; ikinci olarak çarşıya geçer. Üçüncü sırada rahiplerin kiliseleri; son olarak da imparatorun sarayını anlatır. Sebep tahmin edileceği üzere politiktir.
Evliya Çelebi'nin şehir imaretlerini ve manzaraları aktarırken uyguladığı sıralamanın ardındaki nazari dayanak, günümüzde yaşayan bir Türk sosyoloğunun kendi toplumuna nereden bakabileceğini tayin edecek çok bariz imkanlar barındırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma sosyal bilimsel teori imkanlarını genişletebilecek bir zemini ortaya çıkarma çabası odaklı, Evliya'nın 17. yüzyıl toplumsal gerçekliği kaydetme iştiyakıyla oluşturduğu biçimsel düzenin arkasındaki temel fikirden yola çıkarak geliştirilebilecek farklı ve yerli sosyolojik teori imkanlarını sorgulayacaktır.
Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, şehir yapıların sıralanması, esma teorisi, sosyal teori.
Katılım talebi: Online

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ORDERING OF URBAN STRUCTURES IN EVLİYA ÇELEBİ'S SEYAHATNAME

Evliya Çelebi was a 17th-century traveler, companion (musahip), muezzin, and occasional diplomat. In 1636, after his recitation of the Quran at the Hagia Sophia Mosque on the Night of Power caught the attention of Sultan Murad IV, he was admitted to the imperial palace school, the Enderûn-ı Hümâyun, by order of the Sultan and through the intercession of his relative, the sword-bearer (silahtar) Melek Ahmed Pasha. The tendency to consult seminal works to cure the moral decay and corruption characteristic of this century naturally influenced Evliya's intellectual disposition. The divine attributes of life (hayat), knowledge (ilm), will (irada), and power (qudra)—which Ibn Arabi regarded as the pillars of existence—directly shaped how

Evliya ordered the scenes of his journeys. In this regard, Evliya Çelebi does not recount what he observed in an ordinary or haphazard manner while writing his Seyahatname (Book of Travels). He consistently adheres to a sequence grounded in Ibn Arabi's aforementioned tetrad. A rough correlation can be outlined as follows: the manifestation of power is represented by fortress structures (the military center); will by palaces and the citadel (politics); life by fountains and the bazaar (economy); and knowledge by mosques, madrasas, primary schools (mektep), and dervish lodges (tekke) (ideology). Upon closer examination of instances that might suggest a departure from this loyalty, it becomes evident that none of his modifications were accidental; rather, each carried deliberate meaning. For instance, when describing cities outside the Ottoman realm, he subtly alters this templated order. Normally, he describes the cities' fortresses first, followed by their palaces, before moving on to mosques and the bazaar. However, he disrupts this sequence only in what he refers to as the "lands of the infidels" (küffar). The most prominent example of this emerges in his accounts of Vienna: here, he once again begins with the fortress, but transitions second to the bazaar, third to the churches of the priests, and lastly to the emperor's palace. As might be anticipated, the underlying reason is political.

The theoretical underpinning of the taxonomy Evliya Çelebi employed while conveying urban public complexes (imaret) and landscapes offers distinct possibilities for a contemporary Turkish sociologist to determine the vantage point from which to analyze their own society. Consequently, focusing on the effort to establish a ground that could broaden the scope of social scientific theory, this study explores the prospects for distinct and indigenous sociological theories that can be cultivated from the foundational idea behind the formal structure Evliya devised in his zeal to record 17th-century social reality.

Keywords: Evliya Çelebi, the ordering of urban structures, theory of divine names, social theory.

APİLARNİL: KULLANIM ALANLARI, FONKSİYONEL ÖZELLİKLERİ VE ARICILIK SEKTÖRÜNDE EKONOMİK POTANSİYELİ

Doç. Dr. Kurtuluş MERDAN
Gümüşhane University, Vocational School of Social Sciences, Department of Accounting and Tax Applications, Gümüşhane
ORCID ID: 0000-0002-4513-0920

ÖZET
Apilarnil, erkek bal arısı (drone) larvalarından türetilen biyoaktif bir arı ürünüdür ve çeşitli biyolojik özellikleri ve potansiyel uygulamaları nedeniyle giderek artan bilimsel ve ticari ilgi görmektedir. Son yıllarda, apiterapi, fonksiyonel gıdalar, kozmetik ve biyoteknolojide kullanımı önemli ölçüde genişlemiştir. Bu çalışma, apilarnil'in potansiyel uygulamaları ve biyolojik faydalarının, ayrıca üretim verimliliği ve arıcılık sektörü için ekonomik öneminin kapsamlı bir değerlendirmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bulgular, apilarnilin, özellikle küçük ve orta ölçekli arıcılık işletmeleri için gelir kaynaklarını çeşitlendirme potansiyeline sahip yüksek katma değer bir arı ürünü olduğunu göstermektedir. Maliyet-fayda analizi, apilarnil üretimin, nispeten düşük üretim maliyetleri ve piyasa değeri nedeniyle nispeten yüksek kâr marjları sağlayabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca, standart üretim ve işleme yöntemlerinin geliştirilmesi ile etkili pazarlama stratejileri, apilarnil'in ticari potansiyelini artırabilir ve arıcılık faaliyetlerinin çeşitlendirilmesine ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunabilir. Genel olarak, apilarnil arıcılık sektöründe değer yaratma fırsatları sunmakta olup, ek gelir üretimini ve arıcılık kaynaklarının verimli kullanımını destekleyerek sürdürülebilir kırsal kalkınmaya katkıda bulunabilir.
Anahtar kelimeler: Apilarnil, arıcılık, apiterapi, gıda takviyesi, kırsal kalkınma, katma değer

APILARNIL: APPLICATION AREAS, FUNCTIONAL PROPERTIES, AND ECONOMIC POTENTIAL IN THE BEEKEEPING INDUSTRY

ABSTRACT
Apilarnil is a bioactive bee product derived from male honey bee (drone) larvae and has attracted increasing scientific and commercial interest due to its diverse biological properties and potential applications. In recent years, its use in apitherapy, functional foods, cosmetics, and biotechnology has expanded significantly. This study aims to provide a comprehensive evaluation of the potential applications and biological benefits of apilarnil, as well as its production efficiency and economic significance for the beekeeping industry. The findings indicate that apilarnil is a high-value-added bee product with the potential to diversify income sources, particularly for small- and medium-sized beekeeping enterprises. The cost-benefit analysis suggests that apilarnil production may provide relatively high profit margins due to its comparatively low production costs and market value. Furthermore, the development of standardized production and processing methods, together with effective marketing strategies, could enhance the commercial potential of apilarnil and contribute to the diversification and sustainability of beekeeping activities. Overall, apilarnil offers opportunities for value creation within the beekeeping sector and may contribute to sustainable rural development by supporting additional income generation and the efficient utilization of beekeeping resources.
Keywords: Apilarnil, beekeeping, apitherapy, dietary supplement, rural development, value-added product

1. GİRİŞ

Arıcılık sektörü, yalnızca bal üretimine dayanan geleneksel bir faaliyet alanı olmaktan çıkmış; yüksek katma değer sağlayan arı ürünlerinin üretimi sayesinde kırsal kalkınma, tarımsal gelir artışı ve biyoteknolojik uygulamalar açısından stratejik bir sektör hâline gelmiştir. Günümüzde propolis, arı sütü, polen, arı zehri, balmumu ve apilarnil gibi ürünler, arıcılık işletmelerinin gelir çeşitliliğini artıran önemli ekonomik kaynaklar arasında yer almaktadır (Bogdanov, 2017; FAO, 2023). Özellikle gelişmiş ülkelerde yüksek katma değerli arı ürünlerine yönelik talebin artması, arıcılık sektörünü sadece gıda üretimi değil, aynı zamanda sağlık, kozmetik ve farmasötik sanayilerinin önemli bir tedarikçisi konumuna getirmiştir.

Apilarnil, ilk kez 1980'li yıllarda Romen araştırmacı **Nicolae V. Ilieşiu** tarafından geliştirilen ve 3–7 günlük erkek arı (Apis mellifera L.) larvalarından elde edilen doğal bir arı ürünüdür (Ilieşiu, 1987; Yücel vd., 2019). Erkek arı larvalarının belirli gelişim dönemlerinde ezilerek homojenize edilmesiyle üretilen apilarnil; proteinler, serbest amino asitler, karbonhidratlar, lipitler, vitaminler, mineraller, enzimler ve steroid hormon benzeri biyolojik aktif bileşenler bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir (Krell, 1996). Bu zengin biyokimyasal kompozisyon, apilarnili diğer arı ürünlerinden ayıran temel özelliklerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Apilarnilin içeriğinde bulunan yüksek kaliteli proteinler ve esansiyel amino asitler, insan beslenmesi açısından önemli biyolojik değere sahiptir. Ayrıca B grubu vitaminleri, A, D ve E vitaminleri ile potasyum, fosfor, magnezyum, demir, çinko ve selenyum gibi mineraller bakımından zengin olması, fonksiyonel gıda niteliğini artırmaktadır (Crane, 1990; Bogdanov, 2017). Bunun yanında testosteron, progesteron ve östradiol benzeri doğal steroid bileşiklerin bulunması nedeniyle hormonal dengeyi destekleyici özelliklere sahip olduğu bildirilmektedir (Mărgăoan et al., 2009).

Son yıllarda doğal ve fonksiyonel gıdalara yönelik tüketici talebinin artması, apilarnile olan ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır. Özellikle bağışıklık sistemini destekleyen, antioksidan kapasitesi yüksek ve biyolojik aktivitesi kanıtlanmış doğal ürünlere yönelik eğilim, apilarnilin ticari değerini yükseltmektedir (Pasupuleti et al., 2017). Dünya genelinde fonksiyonel gıda ve nutrasötik pazarının hızlı büyümesi, arı ürünlerinin ekonomik önemini artırırken, apilarnilin de geleceğin yüksek katma değerli arıcılık ürünlerinden biri olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Apilarnilin yalnızca insan sağlığı açısından değil, aynı zamanda sporcu beslenmesi, veterinerlik, kozmetik ve biyofarmasötik sektörlerinde de önemli kullanım potansiyeline sahip olduğu bildirilmektedir. Antioksidan, immünomodülatör, antiinflamatuvar ve anabolik etkileri nedeniyle çeşitli deneysel çalışmalarda olumlu sonuçlar elde edilmiştir (Cornara et al., 2017). Özellikle yaşlanma karşıtı (anti-aging) kozmetik ürünlerinde hücre yenilenmesini destekleyici etkileri nedeniyle kullanılmaya başlanmış, veteriner hekimlikte ise hayvanların büyüme performansı ve üreme kapasitesinin artırılmasına yönelik araştırmalarda umut verici sonuçlar ortaya konulmuştur (Mărghitaş et al., 2009).

Türkiye, yaklaşık dokuz milyonun üzerindeki arılı kovan varlığı ile dünyanın önde gelen arıcılık ülkelerinden biri olmasına rağmen, üretimin büyük bölümü bal üzerine yoğunlaşmaktadır (TÜİK, 2024). Buna karşın arı sütü, propolis, arı zehri ve apilarnil gibi katma değeri yüksek ürünlerin üretimi henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Oysa bu ürünlerin üretiminin yaygınlaştırılması, arıcılık işletmelerinin gelirlerini önemli ölçüde artırabilecek, kırsal bölgelerde istihdama katkı sağlayabilecek ve ihracat potansiyelini geliştirebilecektir. Özellikle küçük ölçekli aile işletmeleri açısından apilarnil üretimi, düşük yatırım maliyetiyle yüksek katma değer oluşturabilecek alternatif bir gelir kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, apilarnilin üretimi ve pazarlanması bazı teknik güçlükler de içermektedir. Ürünün yüksek biyolojik aktivitesi nedeniyle uygun hasat zamanı, hijyen koşulları, soğuk zincir uygulamaları ve depolama yöntemleri kalite açısından kritik öneme sahiptir. Ayrıca standart üretim protokollerinin ve uluslararası kalite kriterlerinin henüz tam olarak oluşturulamamış olması, ticari yaygınlaşmanın önündeki temel engellerden biri olarak görülmektedir (Bogdanov, 2017).

Bu çalışma, apilarnilin biyolojik özelliklerini, üretim sürecini, kullanım alanlarını ve ekonomik potansiyelini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca apilarnilin sürdürülebilir arıcılık faaliyetlerine sağlayabileceği katkılar ile kırsal kalkınma açısından oluşturabileceği ekonomik fırsatlar güncel literatür çerçevesinde incelenmektedir. Çalışmanın, Türkiye'de apilarnil üretiminin geliştirilmesine yönelik politika önerilerine ve gelecekte yapılacak bilimsel araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

2. APİLARNİLİN KULLANIM ALANLARI

Apilarnil, erkek arı (drone) larvalarından elde edilen ve yüksek biyolojik değere sahip bir arı ürünü olup içerdiği proteinler, serbest amino asitler, peptitler, vitaminler, mineraller, yağ asitleri ve steroid benzeri bileşikler sayesinde apiterapi, fonksiyonel gıda, kozmetik ve veterinerlik gibi birçok alanda kullanım potansiyeline sahiptir. Son yıllarda özellikle fonksiyonel beslenme ve doğal sağlık ürünlerine yönelik artan ilgi, apilarnilin ticari ve bilimsel önemini artırmıştır (Krell, 1996; Bogdanov, 2017).

2.1. Apiterapi ve Tamamlayıcı Tıp

Apilarnil, apiterapi uygulamalarında enerji verici, bağışıklık sistemini destekleyici ve metabolizmayı düzenleyici özellikleri nedeniyle kullanılmaktadır. İçerdiği yüksek kaliteli proteinler, esansiyel amino asitler, B grubu vitaminleri ve antioksidan bileşikler sayesinde hücresel yenilenmeyi desteklediği düşünülmektedir. Ayrıca bazı deneysel çalışmalar, apilarnilin antioksidan kapasitesi sayesinde oksidatif stresi azaltabileceğini ve inflamatuvar süreçlerin kontrolüne katkıda bulunabileceğini göstermektedir (Cornara et al., 2017; Pasupuleti et al., 2017).

Erkek arı larvalarında doğal olarak bulunan steroid benzeri maddeler nedeniyle apilarnilin hormonal denge üzerinde olumlu etkileri olabileceği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte bu konuda yürütülen araştırmaların büyük bölümü deney hayvanları üzerinde gerçekleştirilmiş olup, insanlar üzerindeki klinik kanıtlar henüz sınırlıdır. Bu nedenle apilarnilin tedavi edici bir ürün olarak değil, destekleyici bir apiterapi ürünü olarak değerlendirilmesi önerilmektedir (Bogdanov, 2017).

2.2. Fonksiyonel Gıda ve Gıda Takviyeleri

Apilarnil günümüzde kapsül, tablet, liyofilize (dondurarak kurutulmuş) toz, sıvı ekstrakt ve bal ile karıştırılmış preparatlar şeklinde gıda takviyesi olarak pazarlanmaktadır. Özellikle yüksek protein içeriği (%9–15), serbest amino asitleri, omega yağ asitleri, vitaminler ve mineraller nedeniyle fonksiyonel gıda olarak değerlendirilmektedir (Krell, 1996).

Fonksiyonel beslenme açısından apilarnilin; bağışıklık sistemini destekleyebileceği, enerji metabolizmasına katkı sağlayabileceği, antioksidan savunma mekanizmalarını güçlendirebileceği ve yaşlanmaya bağlı hücresel hasarı azaltabileceği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA) tarafından onaylanmış sağlık beyanları henüz bulunmamaktadır ve mevcut bulguların daha fazla klinik araştırmayla desteklenmesi gerekmektedir.

2.3. Sporcu Beslenmesi ve Performans

Apilarnil son yıllarda sporcu beslenmesinde doğal bir ergogenik destek ürünü olarak ilgi görmektedir. İçerdiği yüksek kaliteli proteinler, serbest amino asitler ve biyolojik aktif bileşenlerin; kas protein sentezini destekleyebileceği, egzersiz sonrası toparlanmayı

hızlandırabileceği, kas yorgunluğunu azaltabileceği ve fiziksel dayanıklılığı artırabileceği öne sürülmektedir.

Deneysel araştırmalarda apilarnil verilen hayvanlarda kas gelişimi ve fiziksel performans göstergelerinde iyileşmeler bildirilmiştir. Ancak elit sporcular üzerinde yürütülen kontrollü klinik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle mevcut bulgular umut verici olmakla birlikte kesin sonuçlara ulaşabilmek için daha kapsamlı insan çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Pasupuleti et al., 2017).

2.4. Kozmetik ve Dermokozmetik Uygulamalar

Apilarnil kozmetik sektöründe özellikle anti-aging ürünlerinde değerlendirilmektedir. İçerdiği antioksidanlar, peptitler, vitaminler ve biyolojik aktif maddeler sayesinde; kollajen sentezini destekleyebileceği, cilt elastikiyetini artırabileceği, serbest radikal hasarını azaltabileceği, cilt yenilenmesini hızlandırabileceği bildirilmektedir.

Bu özellikleri nedeniyle apilarnil içeren; yüz kremleri, serumlar, yaşlanma karşıtı maskeler ve cilt bakım losyonları gibi dermokozmetik ürünlerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Özellikle doğal kozmetik pazarındaki büyüme, apilarnilin ticari önemini artırmaktadır (Cornara et al., 2017).

2.5. Veteriner Hekimlik ve Hayvancılık

Apilarnilin veteriner hekimlikte kullanımına yönelik çalışmalar özellikle kanatlılar, tavşanlar, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Deneysel araştırmalarda apilarnilin;

- canlı ağırlık artışını,
- yemden yararlanma oranını,
- bağışıklık yanıtını,
- sperm kalitesini,
- fertilite oranını

iyileştirebildiği bildirilmektedir.

Özellikle erkek damızlık hayvanlarda üreme performansını artırmaya yönelik doğal destek ürünü olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında antibiyotik kullanımının azaltılmasına yönelik alternatif yem katkı maddesi olarak da araştırılmaktadır.

2.6. Üreme Sağlığı ve Fertilite

Apilarnil üzerine yapılan araştırmaların önemli bir bölümü erkek üreme sistemi üzerine odaklanmaktadır. Erkek arı larvalarının doğal steroid hormon benzeri maddeler içermesi nedeniyle;

- testosteron düzeyinin desteklenmesi,
- sperm konsantrasyonunun artırılması,
- sperm hareketliliğinin geliştirilmesi,
- oksidatif stres kaynaklı infertilitenin azaltılması gibi etkiler araştırılmaktadır.

Hayvan deneylerinde olumlu sonuçlar elde edilmiş olmakla birlikte, insanlar üzerinde gerçekleştirilen randomize kontrollü klinik çalışmaların sayısı henüz oldukça sınırlıdır. Bu nedenle mevcut bulguların doğrulanması için ileri klinik araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

3. APİLARNİLİN BİYOLOJİK VE FONKSİYONEL FAYDALARI

Bilimsel çalışmalar, apilarnilin çeşitli fizyolojik etkiler ortaya koyduğunu göstermektedir:

- **Hormonal dengeleyici etki:** İçeriğindeki doğal steroid benzeri bileşikler, özellikle erkek üreme sağlığını desteklemektedir.
- **Bağışıklık sistemini güçlendirme:** Antioksidan özellikleri sayesinde bağışıklık fonksiyonlarını artırmaktadır.
- **Enerji ve dayanıklılık artışı:** Metabolizmayı destekleyerek fiziksel ve zihinsel performansı iyileştirmektedir.

- **Hücresel yenilenme:** Zengin besin içeriği sayesinde büyüme ve gelişimi desteklemektedir.
- **Anti-aging etki:** Serbest radikallere karşı koruyucu etkiler sunmaktadır.

Ancak, hormonal etkileri nedeniyle apilarnilin kontrollü ve bilinçli tüketilmesi önem taşımaktadır.

4. APİLARNİL ÜRETİMİ VE VERİMLİLİK ANALİZİ

Apilarnil üretimi, bal arısı kolonilerinde erkek arı yavrularının belirli gelişim dönemlerinde hasat edilmesine dayanan ve koloni yönetiminin farklı unsurlarından doğrudan etkilenen bir üretim faaliyetidir. Üretim miktarı; koloninin gücü, ana arının yaşı ve verimliliği, erkek arı yetiştirme kapasitesi, mevsimsel koşullar, besin kaynaklarının yeterliliği, uygulanan besleme programı ve hasat zamanlaması gibi faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalarda, güçlü kolonilerin daha fazla erkek arı peteği ve erkek arı yavrusu oluşturduğu; erkek arı üretiminin ise özellikle belirli mevsimsel dönemlerde yoğunlaştığı bildirilmektedir (Free ve Willams, 1975).

Apilarnil üretiminde temel amaç, koloninin gelişimini ve genel verimliliğini olumsuz etkilemeden yeterli miktarda erkek arı yavrusu üretmek ve bunları uygun gelişim döneminde hasat etmektir. Erkek arı yavrularının besin bileşiminin gelişim dönemine göre değişmesi de hasat zamanının yalnızca miktar açısından değil, ürün kalitesi açısından da önemli olduğunu göstermektedir. Yapılan bir çalışmada erkek arıların gelişim dönemleri ilerledikçe protein ve bazı mineral içeriklerinin arttığı, buna karşılık yağ asidi bileşiminin gelişim dönemine bağlı olarak değiştiği belirlenmiştir (Glosh vd., 2021).

4.1. Ortalama Verim

Apilarnil üretiminde elde edilen miktar, kullanılan üretim yöntemine ve kolonilerin üretim kapasitesine göre farklılık göstermektedir. Üretim koşullarına ilişkin uygulama verileri değerlendirildiğinde, tek bir hasatta yaklaşık 150–250 g, sezon boyunca toplam 300–600 g/kovan düzeyinde verim elde edilebildiği; uygun koloni gücü, uygun mevsim ve etkin üretim yönetiminin sağlandığı koşullarda ise 700–800 g/kovan seviyelerine ulaşılabildiği bildirilmektedir. Bununla birlikte bu değerlerin bütün arıcılık işletmeleri için standart veya garanti edilmiş verim değerleri olarak değerlendirilmemesi gerekir. Gerçekleşen verim, üretim materyalinin özellikleri, koloni gücü, iklim, besleme ve hasat programına göre değişiklik gösterebilir (Oskay ve Oğuz, 2022).

Erkek arı yavrusu üretimi ile koloni gücü arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Araştırmalar, daha küçük kolonilerin daha az erkek arı peteği oluşturduğunu ve erkek arı yavrusu miktarının işçi arı populasyonuyla pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca erkek arı yavrusunun koloniden uzaklaştırılmasının yeni erkek arı yavrusu üretimini teşvik edebildiği bildirilmiştir. Bu durum, kontrollü hasadın belirli koşullarda üretim döngüsünü destekleyebileceğini göstermektedir (Free ve Willams, 1975).

Mevsim de apilarnil veriminin belirlenmesinde önemli bir faktördür. Erkek arı yetiştiriciliğinin özellikle ilkbahar ve erken yaz dönemlerinde yoğunlaştığı, dolayısıyla bu dönemlerin erkek arı yavrusu üretiminin izlenmesi açısından uygun olduğu belirtilmektedir. Güncel standart ölçüm yaklaşımlarında da erkek arı yavrusu üretiminin ilkbahar veya erken yaz dönemlerinde değerlendirilmesi önerilmektedir. Bu nedenle kovan başına verimin değerlendirilmesinde yalnızca toplam hasat miktarının dikkate alınması yeterli değildir. Hasat sayısı, hasat başına elde edilen ürün miktarı, sezonluk toplam verim, koloni başına verim ve üretim sürecinde kullanılan işçilik ve yem girdileri birlikte değerlendirilmelidir. Böylece apilarnil üretiminin biyolojik verimliliğinin yanında ekonomik verimliliği de daha doğru biçimde ortaya konulabilir.

4.2. Verimi Etkileyen Faktörler

Apilarnil üretiminde verim üzerinde etkili olan faktörler aşağıdaki şekilde değerlendirilebilir:

Koloni gücü: Güçlü koloniler, daha fazla işçi arıya ve daha yüksek yavru yetiştirme kapasitesine sahip olduklarından erkek arı üretimi açısından daha yüksek potansiyel taşımaktadır. Araştırmalar, koloni büyüklüğü ile erkek arı yavrusu miktarı arasında pozitif ilişki bulunduğunu göstermektedir (Akyol vd., 2008).

Ana arı kalitesi ve yaşı: Ana arının yumurtlama kapasitesi, koloni nüfusunun devamlılığı ve yavru üretim potansiyeli açısından temel unsurlardan biridir. Sağlıklı ve verimli ana arıya sahip koloniler, düzenli yavru üretiminin sürdürülmesi açısından daha elverişli koşullar sağlayabilir (Akyol vd., 2008).

Erkek arı üretim kapasitesi: Apilarnilin temel hammaddesi erkek arı yavruları olduğundan, koloninin erkek arı hücresi oluşturma ve bu hücreleri yavru ile doldurma kapasitesi doğrudan üretim miktarını belirlemektedir. Erkek arı üretiminin mevsime ve koloni durumuna göre önemli ölçüde değiştiği bilinmektedir (Rowland and McLellan, 1987; Akyol vd., 2008).

Hasat zamanı: Erkek arı larvalarının gelişim dönemleri ürünün miktarını ve biyokimyasal özelliklerini etkileyebilmektedir. Bu nedenle hasadın belirli bir gelişim döneminde gerçekleştirilmesi hem standardizasyon hem de ürün kalitesinin korunması açısından önemlidir. Apilarnilin ticari üretiminde genellikle genç erkek arı larvalarının tercih edilmesi, ürünün bileşimindeki gelişimsel farklılıkların dikkate alınmasını gerektirmektedir (Boyracı vd., 2021).

İklim ve mevsim koşulları: Sıcaklık, yağış, çevredeki nektar ve polen kaynaklarının durumu ile mevsimsel koloni gelişimi erkek arı üretimini etkileyebilmektedir. Erkek arı üretiminin yıl boyunca sabit olmadığı ve belirli dönemlerde yoğunlaştığı farklı araştırmalarda ortaya konmuştur (Free ve Willams, 1975; Akyol vd., 2008).

Besleme uygulamaları: Koloninin doğal besin kaynaklarının yetersiz olduğu dönemlerde uygulanan ek besleme, yavru gelişimi ve koloni performansının desteklenmesine katkı sağlayabilir. Türkiye'de yapılan bir çalışmada farklı ikame yemlerle beslenen koloniler arasında toplam erkek arı larvası ağırlığı bakımından anlamlı farklılıklar bulunmuş; polen ikame yemi uygulanan grupta ortalama toplam erkek arı larvası ağırlığı 44,42 g, bal ikame yemi grubunda 34,70 g ve kontrol grubunda 23,80 g olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, uygun besleme uygulamalarının erkek arı yavrusu üretimini destekleyebileceğini göstermektedir (Oskay ve Oğuz, 2022).

Üretim ve hasat yönetimi: Erkek arı peteklerinin kolonide uygun zamanda bulundurulması, üretim döngüsünün düzenli izlenmesi ve uygun gelişim döneminde hasat yapılması üretim verimliliği açısından önemlidir. Erkek arı yavrusunun koloniden uzaklaştırılmasının sonraki erkek arı üretimini teşvik edebildiğine ilişkin bulgular, kontrollü hasadın üretim yönetiminde dikkate alınabilecek bir unsur olduğunu göstermektedir (Jensen vd., 2016).

5. EKONOMİK ETKİLER VE MALİYET–KAZANÇ ANALİZİ

5.1. Apilarnilin Ekonomik Önemi

Apilarnil, yüksek biyolojik değeri ve sınırlı üretim kapasitesi nedeniyle uluslararası pazarda yüksek katma değer oluşturan arı ürünlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel arıcılık faaliyetlerinde temel gelir kaynağı bal üretimi olmakla birlikte, son yıllarda propolis, arı sütü, arı zehri ve apilarnil gibi fonksiyonel arı ürünlerine yönelik talebin artması, arıcılık işletmelerinin gelir yapısını önemli ölçüde değiştirmektedir (Krell, 1996; Bogdanov, 2017). Özellikle gelişmiş ülkelerde doğal sağlık ürünleri ve fonksiyonel gıdalara yönelik tüketici eğilimlerinin güçlenmesi, apilarnilin ticari değerini artırmakta ve bu ürünü arıcılık işletmeleri açısından önemli bir alternatif gelir kaynağı hâline getirmektedir.

Apilarnil üretiminin en önemli ekonomik avantajlarından biri, mevcut arıcılık altyapısında önemli bir ilave yatırım gerektirmeden gerçekleştirilebilmesidir. Erkek arı gözlerinin kontrollü

olarak değerlendirilmesi sayesinde, daha önce ekonomik açıdan yeterince değerlendirilemeyen biyolojik materyal yüksek katma değerli bir ürüne dönüştürülebilmektedir. Bu durum, kaynak kullanım etkinliğini artırırken arıcılık işletmelerinin üretim çeşitliliğini de geliştirmektedir.
Apilarnilin ekonomik katkıları aşağıdaki başlıklar altında özetlenebilir:

- **Gelir çeşitliliğinin artırılması:** Bal fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı işletmelerin gelir riskini azaltmaktadır.
- **Yüksek katma değer oluşturması:** Birim ağırlık başına elde edilen gelir, bal üretimine kıyasla oldukça yüksektir.
- **İhracat potansiyeli:** Fonksiyonel gıda, nutrasötik ve apiterapi ürünlerine yönelik küresel talep nedeniyle önemli ihracat fırsatları sunmaktadır.
- **Kırsal kalkınmaya katkı:** Özellikle küçük ölçekli aile işletmeleri için ek gelir sağlayarak kırsal refahın artırılmasına katkıda bulunmaktadır.
- **Biyoteknoloji ve ilaç sanayine hammadde sağlaması:** İçerdiği biyolojik aktif bileşenler nedeniyle farmasötik ve kozmetik sektörlerinde kullanım alanı bulmaktadır.
- **Sürdürülebilir arıcılığı desteklemesi:** Arıcılık faaliyetlerinin ekonomik sürdürülebilirliğini güçlendirmekte ve işletmelerin rekabet gücünü artırmaktadır.

Dolayısıyla apilarnil üretimi, yalnızca bireysel arıcıların gelirlerini artırmakla kalmamakta; aynı zamanda kırsal ekonominin güçlendirilmesi, katma değerli tarımsal üretimin yaygınlaştırılması ve tarımsal ihracatın geliştirilmesi açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır.

5.2. Maliyet Analizi (1 Kovan / Üretim Sezonu)

Apilarnil üretiminde maliyet yapısı, sabit maliyetler ve değişken maliyetler olmak üzere iki temel grupta değerlendirilmektedir. Sabit maliyetler üretim miktarından bağımsız olarak gerçekleşirken, değişken maliyetler üretim hacmine bağlı olarak değişmektedir.
Bir kovan için örnek maliyet yapısı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Bir Kovan İçin Apilarnil Üretim Maliyeti

Maliyet Kalemi	Tutar (TL)
Sabit maliyetler	350
Değişken maliyetler	800
Toplam maliyet	**1.150**

Sabit maliyetler içerisinde erkek arı üretim çerçeveleri, ekipman amortismanı, depolama kapları ve hijyen ekipmanları yer almaktadır. Değişken maliyetler ise işçilik, enerji, taşıma, paketleme, soğuk zincir uygulamaları ve diğer üretim giderlerinden oluşmaktadır.
Apilarnilin üretim sürecinde işçilik maliyetleri, ürünün belirli larva gelişim döneminde hasat edilmesini gerektirmesi nedeniyle toplam maliyet içerisinde önemli bir paya sahiptir. Buna rağmen yüksek satış fiyatı nedeniyle toplam üretim maliyetinin ürün gelirine oranı oldukça düşük kalmaktadır.

5.3. Gelir ve Kârlılık Analizi

Örnek bir üretim sezonunda bir kovandan ortalama 0,50 kg apilarnil elde edildiği varsayılmıştır. Uluslararası piyasalarda ürünün işlenme şekline, kalite standardına ve pazarlama kanalına bağlı olarak fiyatlar değişebilmekle birlikte, analiz kapsamında kilogram satış fiyatı **10.000 TL** olarak kabul edilmiştir.

Bu varsayımlar altında elde edilen ekonomik sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 2. Gelir Analizi

Gösterge	Değer
Üretim miktarı	0,50 kg
Birim satış fiyatı	10.000 TL/kg
Toplam gelir	**5.000 TL**
Toplam maliyet	1.150 TL
Net kâr	**3.850 TL**

Sonuçlar, tek bir kovandan elde edilen apilarnilin dahi önemli düzeyde ekonomik getiri sağlayabildiğini göstermektedir. Üretim miktarının artırılması ve ürünün doğrudan ihracat pazarlarına yönlendirilmesi hâlinde kârlılığın daha da yükselebileceği değerlendirilmektedir.

5.4. Kârlılık Göstergeleri

Yatırımın ekonomik başarısını değerlendirebilmek amacıyla çeşitli finansal performans göstergeleri hesaplanmıştır.

Tablo 3. Kârlılık Göstergeleri

Gösterge	Değer
Net kâr	3.850 TL
Kâr marjı	%77,0
Fayda/Maliyet Oranı	4,35
Yatırım Getirisi (ROI)	%334,8

Elde edilen bulgular, apilarnil üretiminin oldukça yüksek ekonomik performans sergilediğini ortaya koymaktadır. Yaklaşık %77 kâr marjı, üretim faaliyetinin yüksek katma değer oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca 4,35 fayda/maliyet oranı, üretime harcanan her 1 TL maliyet karşılığında yaklaşık 4,35 TL gelir elde edildiğini ifade etmektedir.

Yatırım getirisi (ROI) yaklaşık %335 olarak hesaplanmış olup, bu oran geleneksel bal üretimine kıyasla oldukça yüksek bir ekonomik performansa işaret etmektedir. Bu nedenle apilarnil, özellikle küçük ve orta ölçekli arıcılık işletmeleri açısından önemli bir gelir artırıcı faaliyet olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte ekonomik performansın sürdürülebilirliği; ürün kalitesinin korunmasına, uygun hasat tekniklerinin uygulanmasına, soğuk zincirin etkin şekilde yönetilmesine, uluslararası kalite standartlarına uyulmasına ve pazarlama kanallarının geliştirilmesine bağlıdır. Ayrıca organik üretim sertifikasyonu, coğrafi işaretleme, markalaşma ve katma değerli işlenmiş ürünlerin geliştirilmesi, apilarnilin ticari değerini daha da artırabilecek önemli stratejiler arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, apilarnil üretimi yalnızca arıcıların gelirlerini artıran alternatif bir faaliyet değil; aynı zamanda sürdürülebilir kırsal kalkınmayı destekleyen, tarımsal çeşitliliği artıran ve biyolojik kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlayan yüksek katma değerli bir üretim modeli olarak değerlendirilebilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, apilarnilin biyolojik özelliklerinin yanı sıra ekonomik açıdan da önemli bir arı ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda apilarnilin çok yönlü kullanım alanlarına sahip fonksiyonel bir ürün olduğu, yüksek katma değer oluşturma potansiyeli sayesinde arıcılık işletmelerinin gelirlerini artırabileceği ve görece düşük üretim maliyetleri nedeniyle özellikle küçük ölçekli işletmeler açısından önemli fırsatlar sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Apilarnil üretimi, geleneksel bal üretiminin alternatifi olarak değil, arıcılık faaliyetlerini çeşitlendiren ve tamamlayan bir üretim alanı olarak değerlendirilmelidir. Özellikle küçük ve

orta ölçekli arıcılık işletmeleri açısından, mevcut üretim faaliyetlerine entegre edilebilen ve ek gelir oluşturma potansiyeline sahip bir model sunmaktadır. Bununla birlikte, üretimin sürdürülebilirliği ve ürünün ekonomik değerinin artırılması açısından hijyen koşullarının iyileştirilmesi, üretim süreçlerinin standardize edilmesi ve etkin pazarlama altyapısının oluşturulması önem taşımaktadır.

Bu kapsamda aşağıdaki politika ve uygulama önerileri geliştirilebilir:

- Apilarnil üretiminde kalite, hijyen ve güvenilirliğin sağlanmasına yönelik standart üretim ve kalite kontrol sistemleri oluşturulmalıdır.
- Arıcılara yönelik apilarnil üretim teknikleri, hijyen, muhafaza ve pazarlama konularında eğitim ve teknik destek programları yaygınlaştırılmalıdır.
- Ürünün ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet gücünün artırılması amacıyla uygun sertifikasyon ve belgelendirme süreçleri geliştirilmelidir.
- Apilarnilin biyolojik özellikleri, kullanım alanları, üretim teknikleri ve ekonomik potansiyeline yönelik Ar-Ge çalışmaları desteklenmelidir.
- Üreticilerin pazara erişimini kolaylaştıracak kooperatifleşme, markalaşma ve ortak pazarlama faaliyetleri teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak, apilarnil üretiminin arıcılık faaliyetleri içerisinde tamamlayıcı bir üretim alanı olarak geliştirilmesi; işletmelerin gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesine, arıcılık sektöründe katma değerin artırılmasına ve kırsal alanlarda ekonomik faaliyetlerin desteklenmesine katkı sağlayabilir. Bu potansiyelin sürdürülebilir biçimde değerlendirilebilmesi için üretimden pazarlamaya kadar tüm süreçlerde kalite, standardizasyon, eğitim, Ar-Ge ve pazarlama altyapısının birlikte geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akyol, E., Yeninar, H., Korkmaz, A., & Çakmak, İ. (2008). An observation study on the effects of queen age on some characteristics of honey bee colonies. *Italian Journal of Animal Science*, 7(1), 19–25. https://doi.org/10.4081/ijas.2008.19.

Bogdanov, S. (2017). *The Royal Jelly Book: Harvest, Composition, Quality*. Bee Product Science. https://www.bee-hexagon.net/english/bee-products/downloads-royal-jelly-book

Boyracı, G. M., Yıldız, O., & Kalender, H. S. (2021). Doğal bir androjen kaynağı: Apilarnil (Erkek arı larvası). *Apiterapi*, Türkiye Klinikleri, 141–144

Cornara, L., Biagi, M., Xiao, J., & Burlando, B. (2017). Therapeutic properties of bioactive compounds from different honeybee products. *Frontiers in Pharmacology, 8*, 412. doi: 10.3389/fphar.2017.00412

Crane, E. (1990). *Bees and Beekeeping: Science, Practice and World Resources*. Cornell University Press.

FAO. (2023). *FAOSTAT Database*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Free, J.B., Williams, Ingrid H. (1975). Factors determining the rearing and rejection of drones by the honeybee colony. *Animal Behaviour*, 23(2).

Ghosh, S., Herren, P., Meyer-Rochow, V. B., & Jung, C. (2021). Nutritional composition of honey bee drones of two subspecies according to their pupal developmental stages. *Insects, 12***(8), 759. https://doi.org/10.3390/insects12080759.**

Iliesiu, N. V. (1987). Contribution of apilarnil and apitotal N.V.I. to the strengthening of natural defensive factors of the body with special reference to the immune system. *Apicultura in Romania* 10: 17–20.

Jensen, A. B., Evans, J., Jonas, K., et al. (2016). Standard methods for Apis mellifera brood as human food. *Journal of Apicultural Research*, 55(4), 315–329.

Krell, R. (1996). *Value-Added Products from Beekeeping*. FAO Agricultural Services Bulletin No. 124. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Rome, Italy.

Mărgăoan, R., Mărghitaş, L. A., Dezmirean, D. S., Bobiş, O., Bonta, V., Cătană, C., et al. (2017). Comparative Study on Quality Parameters of Royal Jelly, Apilarnil and Queen Bee Larvae Triturate. *Bulletin of the University of Agricultural Sciences & Veterinary Medicine Cluj-Napoca. Animal Biotechnologies*, 74(1).

Oskay, D., & Oğuz, A. (2022). The Effect of Substitute Feeding On Drone Larvae Production Performance in Honey Bee Colonies. *Journal of Animal Production,* 63(2), 84-89. https://doi.org/10.29185/hayuretim.1184151

Pasupuleti, V. R., Sammugam, L., Ramesh, N., & Gan, S. H. (2017). Honey, propolis, and royal jelly: A comprehensive review of their biological actions and health benefits. *Oxidative Medicine and Cellular Longevity, 2017*, Article 1259510. https://doi.org/10.1155/2017/1259510

Rowland, C.M., McLellan, A.R. (1987). Seasonal changes of drone numbers in a colony of the honeybee, Apis mellifera. Ecological Modelling, 37(3-4), 155-166.

TÜİK. (2024). *Hayvansal Üretim İstatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu.

Yücel, B., Sahin, H., Yıldız, O., & Kolaylı, S. (2019). Apilarnil'in Biyoaktif Bileşenleri ve Etki Mekanizması. *Hayvan Üretimi Dergisi*, *60*(2), 125 130. https://doi.org/10.29185/hayuretim.591007

SÜRDÜRÜLEBİLİR ARICILIK SİSTEMLERİNDE ERKEK ARI LARVALARININ EKONOMİK POTANSİYELİ: APİLARNİL ÜRETİMİ ÜZERİNE TÜRKİYE BULGULARI VE KÜRESEL ÇIKARIMLAR

Doç. Dr. Kurtuluş MERDAN
Gümüşhane University, Vocational School of Social Sciences, Department of Accounting and Tax Applications, Gümüşhane
ORCID ID: 0000-0002-4513-0920

ÖZET

Bu çalışma, arıcılık sektöründe yüksek katma değer potansiyeline sahip alternatif bir arı ürünü olan apilarnilin üretim ve tüketiminin ekonomik önemini Türkiye örneği üzerinden incelemektedir. Apilarnil, 3–7 günlük erkek arı larvalarından elde edilen ve protein, amino asit, yağ asitleri, mineraller ve diğer biyolojik aktif bileşenler bakımından zengin olduğu bildirilen bir arı ürünüdür. Geleneksel arı ürünlerinin yanı sıra apilarnil gibi yeni nesil arı ürünlerine yönelik ilginin artması, arıcılık faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve üreticilerin gelir kaynaklarının artırılması açısından yeni fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede çalışma, apilarnil üretiminin arıcılık sektöründe katma değer yaratma, üretici gelirlerini artırma ve dış pazarlara erişim potansiyelini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada Türkiye'nin 2005–2024 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak zaman serisi analizleri gerçekleştirilmiştir. Apilarnil üretiminin ekonomik etkileri; tarımsal üretim, arıcılık faaliyetleri, üretici gelirleri, katma değer ve dış ticaret göstergeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ekonometrik analizler aracılığıyla apilarnil üretimi ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiler incelenmiş ve üretimin sürdürülebilir arıcılık sistemleri açısından sağlayabileceği ekonomik katkılar ortaya konulmuştur.

Çalışmanın bulguları, apilarnilin geleneksel bal üretimine alternatif ve tamamlayıcı bir gelir kaynağı olarak değerlendirilmesinin arıcılık işletmelerinin ekonomik çeşitliliğini artırabileceğine işaret etmektedir. Bunun yanında, apilarnilin işlenmesi, standardizasyonu, markalaştırılması ve pazarlanmasının geliştirilmesi durumunda ürünün daha yüksek katma değer yaratabileceği ve Türkiye'nin arı ürünleri ihracatındaki çeşitliliğe katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Sonuç olarak çalışma, apilarnil üretiminin yalnızca alternatif bir arı ürünü olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir arıcılık, kırsal gelir çeşitlendirmesi ve yüksek katma değerli tarımsal ürünlerin geliştirilmesi açısından değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Apilarnil, Arıcılık Ekonomisi, Erkek Arı Larvası, Katma Değer, Üretici Geliri, Sürdürülebilir Arıcılık, Türkiye

THE ECONOMIC POTENTIAL OF DRONE BROOD IN SUSTAINABLE BEEKEEPING SYSTEMS: EVIDENCE FROM APILARNIL PRODUCTION IN TÜRKIYE AND GLOBAL IMPLICATIONS

ABSTRACT

This study examines the economic importance of the production and consumption of apilarnil, an alternative bee product with high value-added potential in the beekeeping sector, through the case of Türkiye. Apilarnil is a bee product obtained from 3–7-day-old drone larvae and is reported to be rich in protein, amino acids, fatty acids, minerals, and other biologically active compounds. The increasing interest in new-generation bee products such as apilarnil, in addition to traditional bee products, creates new opportunities for diversifying beekeeping activities and increasing the income sources of producers. In this context, the study aims to

evaluate the potential of apilarnil production to create added value in the beekeeping sector, increase producer incomes, and facilitate access to foreign markets.
The study conducts time-series analyses using annual data for Türkiye covering the period 2005–2024. The economic effects of apilarnil production are evaluated within the framework of agricultural production, beekeeping activities, producer incomes, value added, and foreign trade indicators. Through econometric analyses, the relationships between apilarnil production and economic indicators are examined, and the potential economic contributions of apilarnil production to sustainable beekeeping systems are identified.
The findings of the study indicate that considering apilarnil as an alternative and complementary source of income to traditional honey production may increase the economic diversification of beekeeping enterprises. In addition, it is considered that the product could generate higher added value and contribute to the diversification of Türkiye's bee-product exports if the processing, standardization, branding, and marketing of apilarnil are further developed. In conclusion, the study demonstrates that apilarnil production should be considered not only as an alternative bee product but also in terms of its potential contribution to sustainable beekeeping, rural income diversification, and the development of high-value-added agricultural products.
Keywords: Apilarnil, Beekeeping Economics, Drone Larvae, Value Added, Producer Income, Sustainable Beekeeping, Türkiye

1. GİRİŞ

Arıcılık, tarımsal üretim içerisinde yalnızca bal, balmumu, propolis, arı sütü ve polen gibi ürünlerin elde edilmesini sağlayan bir faaliyet alanı değil, aynı zamanda bitkisel üretimin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip bir ekosistem hizmetidir. Arıların gerçekleştirdiği tozlaşma faaliyetleri, çok sayıda tarımsal ürünün verim ve kalitesini doğrudan veya dolaylı olarak etkilerken, arıcılık faaliyetleri kırsal alanlarda istihdam ve gelir yaratılmasına da katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, geleneksel arıcılık faaliyetlerinde gelirlerin büyük ölçüde bal üretimine dayanması, işletmelerin piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalara ve üretim koşullarındaki değişimlere karşı kırılganlığını artırabilmektedir (FAO, 2025).
Son yıllarda arıcılık sektöründe geleneksel ürünlerin yanı sıra farklı biyolojik kaynaklardan elde edilen yeni arı ürünlerine yönelik bilimsel ve ticari ilginin arttığı görülmektedir. Bu ürünlerden biri olan apilarnil, özellikle erkek arı larvalarından elde edilmesi nedeniyle dikkat çekmektedir. Apilarnil genel olarak belirli gelişim dönemindeki erkek arı larvalarının işlenmesiyle elde edilen bir arı ürünü olarak tanımlanmaktadır. Ürünün protein, amino asit, lipid, mineral ve çeşitli biyolojik bileşenler içerdiğine ilişkin çalışmalar bulunmaktadır (Silici, 2019).
Apilarnilin ekonomik açıdan dikkat çekici özelliklerinden biri, geleneksel bal üretiminin doğrudan alternatifi olmaktan ziyade arıcılık işletmelerinin ürün çeşitlendirmesine olanak sağlayabilecek bir kaynak niteliğinde olmasıdır. Bal üretiminden farklı olarak apilarnil üretiminde koloninin erkek arı üretim kapasitesi, larvaların gelişim dönemi, koloni yönetimi ve hasat zamanlaması gibi biyolojik ve teknik faktörler önem kazanmaktadır. Dolayısıyla ürünün ekonomik potansiyelinin değerlendirilmesinde yalnızca satış fiyatının değil, üretim maliyetlerinin, işleme ve depolama koşullarının, kalite standartlarının ve pazar talebinin birlikte ele alınması gerekmektedir (Sidor and Dżugan, 2020).
Türkiye, sahip olduğu arıcılık potansiyeli, farklı iklim ve bitki örtüsü özellikleri ve geniş arıcı nüfusu nedeniyle alternatif arı ürünlerinin geliştirilmesi açısından önemli bir üretim altyapısına sahiptir. Bununla birlikte, Türkiye'de arıcılık ekonomisine ilişkin çalışmaların önemli bir bölümünün bal üretimi, koloni varlığı, verimlilik ve arıcılık işletmelerinin ekonomik yapısı

üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Apilarnilin üretim ekonomisi, üretici gelirleri ve dış ticaret potansiyeli bakımından ele alınması ise daha sınırlı bir araştırma alanıdır (TEPGE, 2025).

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'deki mevcut koloni varlığına dayalı apilarnil üretim potansiyelini belirlemek ve farklı üretim senaryoları altında bu potansiyelin ekonomik değerini ortaya koymaktır. Çalışmanın temel araştırma sorusu: Türkiye'nin mevcut koloni varlığı ve farklı üretim varsayımları altında apilarnil üretim potansiyeli ne düzeydedir ve bu potansiyel 2024 sabit fiyatlarıyla ne kadar ekonomik değer oluşturabilir? Bu temel soruya bağlı olarak çalışmada; 2005–2024 döneminde Türkiye'deki koloni varlığının apilarnil üretim potansiyeline etkisi, farklı üretim senaryoları altında tahmin edilen apilarnil üretim miktarları, söz konusu üretimin 2024 sabit fiyatları üzerinden oluşturabileceği potansiyel brüt ekonomik değer, koloni başına ekonomik değer ve üretime ayrılan koloni oranı ile koloni başına üretim miktarındaki değişimlerin ekonomik sonuçlar üzerindeki etkisi incelenmektedir. Ayrıca, maliyet varsayımlarının ekonomik sonuçlar üzerindeki olası etkileri değerlendirilerek apilarnil üretiminin Türkiye arıcılık sektörü açısından ekonomik potansiyeli ve gelir çeşitlendirme açısından taşıdığı önem tartışılmaktadır.

2. APILARNIL VE ARICILIK EKONOMISI

2.1. Apilarnilin tanımı ve özellikleri

Apilarnil, esas olarak genç erkek arı larvalarından elde edilen bir arı ürünüdür. Üretimde larvaların belirli bir gelişim döneminde toplanması ve uygun yöntemlerle işlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle apilarnil üretimi, bal üretiminden farklı bir koloni yönetimi yaklaşımı gerektirmektedir (Sidor at al., 2021).

Erkek arılar, bal arısı kolonisinde temel olarak ana arının döllenmesini sağlayan bireylerdir. Kolonideki erkek arıların sayısı mevsimsel koşullara, koloni gücüne, ana arının durumuna ve çevresel faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir (Boes, 2010). Bu biyolojik özellik, erkek arı larvalarının kontrollü biçimde değerlendirilmesi için arıcılık işletmelerine potansiyel bir yan ürün kaynağı oluşturabilir (Rangel & Fisher, 2019).

Apilarnilin ekonomik değerinin ortaya çıkması ise larvaların doğrudan elde edilmesinden ziyade, bunların işlenmiş, standardize edilmiş, güvenilir ve pazarlanabilir bir ürüne dönüştürülmesine bağlıdır. Bu nedenle apilarnil ekonomisi, yalnızca arıcılık faaliyetiyle sınırlı olmayıp gıda teknolojisi, kalite kontrol, ambalajlama, soğuk zincir, pazarlama ve markalaşma süreçlerini de kapsamaktadır (Silici, 2023).

2.2. Arıcılıkta ürün çeşitlendirmesi

Tarım işletmelerinde gelir çeşitlendirmesi, üreticilerin tek bir ürüne veya gelir kaynağına bağımlılığını azaltabilecek önemli bir ekonomik stratejidir. Arıcılık işletmeleri açısından balın yanında polen, propolis, arı sütü, balmumu ve diğer arı ürünlerinin değerlendirilmesi, işletmenin toplam gelir yapısını çeşitlendirebilir. Apilarnilin bu sistem içerisindeki yeri, özellikle erkek arı larvalarının ekonomik bir kaynağa dönüştürülmesi açısından önemlidir. Böylece koloninin biyolojik döngüsünün belirli bir bileşeni ekonomik değeri olan yeni bir ürüne dönüştürülebilir (Bradbear, 2024).

Bununla birlikte, ürün çeşitlendirmesinin otomatik olarak daha yüksek kârlılık anlamına gelmediği vurgulanmalıdır. Yeni bir ürünün ekonomik olarak başarılı olabilmesi için üretim maliyeti, işleme giderleri, tüketici talebi, ürün güvenliği, mevzuat, pazarlama maliyetleri ve satış fiyatının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Krell, 1996; FAO, 2004).

3. LITERATÜR ÇERÇEVESI

Arı ürünleri üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, bal dışındaki ürünlerin ekonomik ve biyolojik açıdan giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir. Özellikle arı sütü, propolis ve

polen gibi ürünler, geleneksel bal üretiminin yanında gelir çeşitlendirme araçları olarak değerlendirilmektedir. Arı ürünlerinin farklı biyolojik ve kimyasal özellikleri, bunların gıda, sağlık ve diğer katma değerli ürünlerde kullanımını desteklemektedir (Sforcin & Bankova, 2011).

Apilarnil konusunda ise literatürün önemli bir bölümü ürünün biyokimyasal bileşimi ve biyolojik özelliklerine odaklanmaktadır. Araştırmalarda erkek arı larvalarının protein, amino asit, yağ asidi, vitamin, mineral ve diğer biyolojik aktif bileşenleri içerdiği bildirilmektedir (Silici, 2023; Abd El-Wahed et al., 2024). Bununla birlikte, mevcut literatür apilarnilin kimyasal bileşimine ilişkin sonuçların kullanılan materyal, gelişim dönemi ve analiz yöntemlerine göre farklılaşabildiğine de işaret etmektedir. Bu nedenle biyolojik içerik bakımından zengin olması, tek başına ürünün ekonomik başarısını garanti etmemektedir.

Ekonomik açıdan temel mesele, söz konusu biyolojik özelliklerin tüketici tarafından kabul edilen ve mevzuata uygun şekilde pazarlanabilen bir ürüne dönüştürülmesidir. Bu noktada standardizasyon kritik bir değişken haline gelmektedir. Ürünün kimyasal bileşiminin belirlenmesi, uygun muhafaza ve işleme koşullarının oluşturulması ve kalite kriterlerinin tanımlanması, ticari ürünün tutarlı özellikler taşıması açısından önemlidir (Silici, 2023). Özellikle taze drone brood materyalinin mikrobiyal bozulmaya duyarlı olması ve işleme yöntemlerinin ürünün biyolojik özelliklerini etkileyebilmesi, standardizasyon ve uygun muhafaza koşullarının önemini artırmaktadır.

Farklı kolonilerden ve farklı gelişim dönemlerinden elde edilen larvaların bileşimlerinde farklılıklar bulunabileceğinden, ticari üretimde ürünün kalite kriterlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Nitekim araştırmalar, larvaların gelişim aşamasının ürünün antioksidan özellikleri ve kimyasal bileşimi üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir (Sidor et al., 2021). Ayrıca güncel çalışmalar, apilarnilin bileşiminde çok sayıda farklı kimyasal bileşenin bulunabildiğini ortaya koymakta ve bu durum ürün için güvenilir analitik yöntemlerin geliştirilmesi ihtiyacını desteklemektedir (Abd El-Wahed et al., 2024).

4. TÜRKIYE'DE ARICILIK SEKTÖRÜ VE APILARNIL POTANSIYELI

Türkiye, farklı coğrafi ve ekolojik özellikleri nedeniyle önemli bir arıcılık potansiyeline sahiptir. Ülkenin farklı bölgelerinde gerçekleştirilen arıcılık faaliyetleri, bal üretiminin yanı sıra çok sayıda arı ürününün elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Nitekim Türkiye'de 2025 yılı itibarıyla 96.646 arıcılık işletmesi ve 8.817.155 koloni bulunmakta ve yıllık bal üretimi 97.253 ton düzeyinde gerçekleşmektedir (TÜİK, 2026; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2026).

Türkiye'deki arıcılık işletmelerinin ekonomik yapısı incelendiğinde, balın arıcılığın temel ekonomik ürünü olmayı sürdürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte Tarım ve Orman Bakanlığı, balın yanında arı sütü ve polen gibi ürünlerin üretiminin arıcılıkta ürün çeşitlendirmesi ve gelir elde etme açısından önem taşıdığını belirtmektedir. Bu nedenle alternatif arı ürünlerinin geliştirilmesi, arıcılık işletmelerinin gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi açısından değerlendirilebilir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2026).

Apilarnil açısından Türkiye'nin avantajları arasında geniş arıcılık altyapısı, yüksek koloni varlığı, farklı ekolojik koşullar, arı ürünleri konusunda oluşmuş üretici deneyimi, mevcut arı ürünleri pazarı ve tarımsal ürün işleme kapasitesi sayılabilir. Türkiye'nin sahip olduğu geniş koloni varlığı, erkek arı larvalarının kontrollü biçimde elde edilmesi ve işlenmesi açısından potansiyel bir üretim altyapısı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu potansiyelin doğrudan ekonomik değere dönüşebilmesi için uygun üretim, işleme, muhafaza ve pazarlama sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Silici, 2023).

5. ARAŞTIRMANIN TASARIMI

5.1. Apilarnil Potansiyel Üretim Modeli

Araştırmada Türkiye'nin potansiyel Apilarnil üretiminin belirlenmesinde aşağıdaki model kullanılmıştır: $PAt=Nt\times r\times q$

Burada;

- PAt: t dönemindeki potansiyel Apilarnil üretimini (kg),
- Nt: t döneminde Türkiye'deki toplam koloni sayısını (adet),
- r: Apilarnil üretimine tahsis edilen koloni oranını,
- q: koloni başına Apilarnil üretim miktarını (kg/koloni) ifade etmektedir.

Modelde kullanılan koloni başına Apilarnil üretim katsayıları, farklı besleme uygulamalarının erkek arı larvası üretimi üzerindeki etkisini inceleyen deneysel çalışmadan alınmıştır. Söz konusu çalışmada koloni başına elde edilen toplam drone larvası ağırlığı; düşük, orta ve yüksek üretim düzeylerini temsil edecek şekilde sırasıyla **23,80 g, 34,70 g ve 44,42 g/koloni** olarak belirlenmiştir. Farklı besleme grupları arasında elde edilen toplam drone larvası ağırlıkları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu raporlanmıştır.

Bu doğrultuda araştırmada üç farklı üretim senaryosu oluşturulmuştur. Senaryoların oluşturulmasında yalnızca koloni başına üretim miktarı değil, aynı zamanda toplam kolonilerin ne kadarının Apilarnil üretimine tahsis edileceği de dikkate alınmıştır. Koloni kullanım oranları düşük senaryoda %1, orta senaryoda %5 ve yüksek senaryoda %10 olarak belirlenmiştir.

Buna göre senaryolar aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

Düşük üretim senaryosu: $PAD,t=Nt\times0,01\times0,0238$

Orta üretim senaryosu: $PAO,t=Nt\times0,05\times0,0347$

Yüksek üretim senaryosu: $PAY,t=Nt\times0,10\times0,04442$

Burada gram cinsinden verilen koloni başına üretim değerleri, hesaplamalarda kilogram cinsine dönüştürülerek kullanılmıştır. Örneğin 23,80 g değeri 0,0238 kg olarak modele dahil edilmiştir.

Model hesaplamalarında **bir üretim döngüsü** esas alınmıştır. Başka bir ifadeyle, yıllık üretim miktarının hesaplanmasında bir yıl içerisinde gerçekleştirilebilecek birden fazla hasat döngüsüne ilişkin ek bir katsayı kullanılmamıştır. Böylece model, deneysel çalışmada elde edilen koloni başına üretim katsayılarını doğrudan kullanmakta ve ilave hasat sıklığı varsayımlarından kaynaklanabilecek belirsizlikleri sınırlandırmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda elde edilen değerler, gerçekleşmiş Apilarnil üretimini değil, Türkiye'deki mevcut koloni varlığının belirli bir bölümünün Apilarnil üretimine tahsis edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek **potansiyel üretim kapasitesini** ifade etmektedir.

5.2. 2005–2024 Yılları Arası Apilarnil üretim senaryosu

Tablo 1'de yer alan yıllık veriler, 2005–2024 döneminde Türkiye'deki koloni varlığının genel olarak artış eğiliminde olduğunu ve buna bağlı olarak hesaplanan potansiyel Apilarnil üretiminin de senaryoların tamamında yükseldiğini göstermektedir. Ancak yıllık değişimler incelendiğinde bu artışın doğrusal ve kesintisiz olmadığı görülmektedir. Özellikle 2005–2014 döneminde koloni sayısında genel olarak istikrarlı bir yükseliş gerçekleşirken, 2015 sonrasında koloni varlığı 8 milyonun üzerinde seyretmiş ve 2021–2023 döneminde daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2024 yılında ise koloni sayısında bir önceki yıla göre gerileme meydana gelmiştir (TUİK, 2026).

Tablo 1. Yıllara göre Apilarnil üretimi

Yıl	Koloni sayısı	Düşük senaryo (kg)	Orta senaryo (kg)	Yüksek senaryo (kg)
2005	4.590.013	1.092,4	7.963,7	20.388,8
2006	4.851.683	1.154,7	8.417,7	21.551,2
2007	4.825.596	1.148,5	8.372,4	21.435,3
2008	4.888.961	1.163,6	8.482,3	21.716,8
2009	5.339.224	1.270,7	9.263,6	23.716,8
2010	5.602.669	1.333,4	9.720,6	24.887,1
2011	6.011.332	1.430,7	10.429,7	26.702,3
2012	6.348.009	1.510,8	11.013,8	28.197,9
2013	6.641.348	1.580,6	11.522,7	29.500,9
2014	7.082.732	1.685,7	12.288,5	31.461,5
2015	7.748.287	1.844,1	13.443,3	34.417,9
2016	7.900.364	1.880,3	13.707,1	35.093,4
2017	7.991.072	1.901,9	13.864,5	35.496,3
2018	8.108.424	1.929,8	14.068,1	36.017,6
2019	8.128.360	1.934,5	14.102,7	36.106,2
2020	8.179.418	1.946,7	14.191,3	36.333,0
2021	8.733.394	2.078,5	15.152,4	38.793,7
2022	8.984.676	2.138,4	15.588,4	39.909,9
2023	9.224.881	2.195,5	16.005,2	40.976,9
2024	8.961.975	2.133,0	15.549,0	39.809,1

Not: Bu rakamlar, her yıl için tek üretim döngüsünün potansiyelini gösterir; gerçekleşmiş Apilarnil üretimi değildir.

Tablo 1'de sunulan bulgular, 2005–2024 döneminde Türkiye'deki koloni sayısında meydana gelen artışın, oluşturulan tüm senaryolarda potansiyel Apilarnil üretiminin yükselmesine katkı sağladığını göstermektedir. Türkiye'deki toplam koloni sayısı 2005 yılında 4.590.013 adet iken, 2024 yılında 8.961.975 adede ulaşmıştır (TUİK, 2026). Buna göre incelenen dönem boyunca koloni sayısında yaklaşık %95,25 oranında artış gerçekleşmiştir. Koloni sayısındaki bu artış, senaryo parametrelerinin sabit tutulduğu modelde potansiyel Apilarnil üretiminin de aynı yönde ve oransal olarak artmasına neden olmuştur. Söz konusu değişim, Türkiye'nin mevcut arıcılık kapasitesinin Apilarnil üretim potansiyeli açısından zaman içerisinde genişlediğine işaret etmektedir.

Bu değişim potansiyel Apilarnil üretim değerlerine de doğrudan yansımaktadır. Örneğin düşük senaryoda potansiyel üretim 2005 yılında 1.092,4 kg iken 2023 yılında 2.195,5 kg'a yükselmiş, 2024 yılında ise 2.133,0 kg'a gerilemiştir. Benzer biçimde orta senaryoda üretim potansiyeli 2005 yılında 7.963,7 kg'dan 2023 yılında 16.005,2 kg'a çıkmış, 2024 yılında 15.549,0 kg'a düşmüştür. Yüksek senaryoda da aynı eğilim görülmekte; potansiyel üretim 20.388,8 kg'dan 2023 yılında 40.976,9 kg'a yükselirken 2024 yılında 39.809,1 kg seviyesine gerilemektedir. Bu paralellik, modelde koloni sayısının üretim potansiyetini belirleyen temel değişken olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Özellikle 2023 yılı, incelenen dönem içerisinde koloni sayısının 9.224.881 adet ile en yüksek seviyeye ulaştığı yıl olması bakımından dikkat çekmektedir. Buna karşılık 2024 yılında koloni sayısının 8.961.975 adede gerilemesi, üç senaryoda da potansiyel üretimin bir önceki yıla göre azalmasına neden olmuştur. Bu durum, hesaplama modelinde koloni sayısındaki yıllık dalgalanmaların potansiyel Apilarnil üretimine doğrudan yansıdığını göstermektedir. Dolayısıyla tablo, yalnızca uzun dönemli büyümeyi değil, aynı zamanda koloni varlığındaki

yıllık değişimlerin üretim potansiyeti üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır.
Bununla birlikte, Tablo 1'deki değerlerin gerçekleşmiş Apilarnil üretimi olarak değerlendirilmemesi önem taşımaktadır. Hesaplamalar, her yıl için tek bir üretim döngüsünde ulaşılabilecek potansiyeli göstermekte ve belirlenen düşük, orta ve yüksek senaryo varsayımlarına dayanmaktadır. Gerçekleşen üretim miktarı; üretime ayrılan koloni oranı, koloni gücü, üretim tekniği, larva üretim kapasitesi, mevsimsel koşullar, arıcıların teknik bilgi ve uygulamaları ile işletmelerin Apilarnil üretimine yönelik tercihleri gibi farklı faktörlere bağlı olarak hesaplanan potansiyelden farklılaşabilir.
Bu nedenle Tablo 1'in temel bulgusu, Türkiye'nin Apilarnil üretiminin fiilen hangi miktarda gerçekleştiğini ortaya koymaktan ziyade, mevcut koloni varlığı temelinde ulaşılabilecek teorik üretim kapasitesinin zaman içerisindeki değişimini göstermesidir. 2005–2024 döneminde koloni sayısının yaklaşık %95,25 oranında artmış olması, senaryo katsayıları ve diğer varsayımlar sabit tutulduğunda, Apilarnil üretim potansiyelinin de yaklaşık aynı oranda genişlediğini göstermektedir. Bu sonuç, Türkiye'deki arıcılık kapasitesinin Apilarnil gibi arı ürünlerinin üretimi açısından önemli bir potansiyel oluşturduğunu düşündürmektedir.
Tablo 2, 2005–2024 döneminde apilarnil üretim potansiyelinde meydana gelen değişimi ortaya koymaktadır. Tabloda yer alan veriler incelendiğinde, söz konusu dönemde koloni sayısının 4.590.013'ten 8.961.975'e yükseldiği ve bunun **%95,25 oranında bir artışa** karşılık geldiği görülmektedir. Koloni varlığındaki bu artış, üretim miktarına ilişkin düşük, orta ve yüksek senaryoların tamamına aynı oranda yansımıştır.

Tablo 2. Türkiye'de Koloni Varlığına Bağlı Apilarnil Üretim Potansiyelinin 2005 ve 2024 Yılları Arasındaki Değişimi

Gösterge	2005	2024	Değişim
Koloni	4.590.013	8.961.975	+%95,25
Düşük senaryo	1.092 kg	2.133 kg	+%95,25
Orta senaryo	7.964 kg	15.549 kg	+%95,25
Yüksek senaryo	20.389 kg	39.809 kg	+%95,25

Tablo 2'deki değişimin temel belirleyicisi **toplam koloni varlığıdır.** Diğer bir ifadeyle, üretim katsayısı ile apilarnil üretimine ayrılan koloni oranının dönem boyunca sabit kaldığı varsayımında, toplam üretim potansiyeli koloni sayısındaki değişime paralel olarak hareket etmektedir. Bu nedenle 2005 yılında 1.092 kg olarak hesaplanan düşük senaryo üretim potansiyeli, 2024 yılında 2.133 kg'a; 7.964 kg olan orta senaryo 15.549 kg'a; 20.389 kg olan yüksek senaryo ise 39.809 kg'a ulaşmıştır. Her üç senaryoda da artış oranının %95,25 olarak gerçekleşmesi, senaryolar arasındaki üretim katsayılarının sabit tutulduğunu ve koloni sayısındaki değişimin sonuçlar üzerindeki belirleyici etkisini göstermektedir.
Bu durum, apilarnil üretim potansiyelinin yalnızca mevcut üretim kapasitesiyle değil, aynı zamanda arıcılık sektöründeki koloni varlığının büyüklüğüyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Koloni sayısındaki yaklaşık iki katlık artış, üretim için gerekli diğer koşulların değişmediği varsayımı altında, potansiyel apilarnil üretiminin de yaklaşık iki katına çıkmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla koloni varlığındaki artış, apilarnil üretiminin geliştirilmesi açısından temel bir kapasite göstergesi niteliğindedir.
Bununla birlikte, tabloda yer alan değerlerin gerçekleşmiş apilarnil üretimini değil, belirli üretim varsayımları altında hesaplanan üretim potansiyelini ifade ettiği dikkate alınmalıdır. Gerçek üretim miktarı; üretime ayrılan koloni oranı, ana arı ve genç arı yönetimi, üretim dönemi ve sıklığı, arıcının teknik bilgi düzeyi, koloni gücü, iklim ve çevre koşulları ile pazarlama ve işletme tercihleri gibi çeşitli faktörlerden etkilenebilir. Bu nedenle koloni sayısındaki artış, tek başına gerçekleşmiş üretimin aynı oranda arttığı şeklinde yorumlanmamalıdır.

Bu çerçevede 2005–2024 dönemindeki değişim, Türkiye'de apilarnil üretiminin teorik ve potansiyel kapasitesinin genişlediğine işaret etmektedir. Özellikle orta senaryoda üretim potansiyelinin 7.964 kg'dan 15.549 kg'a yükselmesi, üretimin mevcut koloni varlığından daha etkin biçimde yararlanılması durumunda önemli miktarda bir üretim kapasitesinin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Yüksek senaryoda ise potansiyelin 39.809 kg seviyesine ulaşması, uygun üretim koşullarının sağlanması halinde sektörün ulaşabileceği üst kapasitenin daha yüksek olabileceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Tablo 2, 2005–2024 döneminde koloni varlığındaki %95,25'lik artışın, kullanılan varsayımlar altında tüm apilarnil üretim senaryolarına aynı oranda yansıdığını göstermektedir. Bu bulgu, koloni varlığının apilarnil üretim potansiyelinin hesaplanmasında temel değişkenlerden biri olduğunu ortaya koyarken, söz konusu potansiyelin fiili üretime dönüştürülebilmesi için üretim tekniği, koloni yönetimi ve üretime ayrılan koloni oranı gibi unsurların da birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

6. APİLARNİL ÜRETİMİNİN EKONOMİK ANALİZİ

Apilarnil üretiminin ekonomik öneminin değerlendirilmesinde yalnızca toplam üretim miktarının (kg) belirlenmesi yeterli değildir. Üretimin ekonomik değerinin ortaya konulabilmesi için üretim miktarının uygun bir fiyat varsayımıyla parasal değere dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu kapsamda brüt gelir ve net gelir aşağıdaki şekilde tanımlanabilir:

$\text{Gelir}_t = \text{Apilarnil üretimi}_t \times \text{Apilarnil fiyatı}_t$

$\text{Net gelir}_t = \text{Gelir}_t - \text{Maliyet}_t$

Bununla birlikte, Türkiye'de 2005–2024 dönemini kapsayan ve Apilarnil için düzenli olarak yayımlanmış resmi bir üretici fiyat serisinin bulunmaması, geçmiş yıllara ilişkin doğrudan fiyatlandırma yapılmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle çalışmada geçmiş yıllar için varsayımsal veya yapay bir fiyat serisi oluşturulmamış; bunun yerine güncel piyasa fiyatlarından hareketle 2024 yılı sabit fiyatları üzerinden potansiyel ekonomik değer hesaplanmıştır. Bu yaklaşım, enflasyonun yıllar arasındaki parasal karşılaştırmaları bozmasını önlemekte ve hesaplamaların daha şeffaf biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

6.1. Fiyat Varsayımının Oluşturulması

Apilarnil piyasasında ürünün ambalaj büyüklüğü, satış kanalı ve ürün niteliğine bağlı olarak önemli fiyat farklılıkları bulunmaktadır. Mevcut piyasa verilerinde örneğin 100 g Apilarnil erkek arı larvasının 750 TL seviyesinde, başka bazı satış kanallarında ise 20 g ürünün 1.000 TL ve 5 g ürünün 820 TL düzeyinde listelendiği görülmektedir (APİMAYA, 2025). Bu değerler perakende satış fiyatlarını temsil ettiğinden, doğrudan üretici fiyatı olarak kabul edilmeleri uygun değildir.

Çalışmada hesaplamaların temelini oluşturmak üzere 100 g ürün için 750 TL, diğer bir ifadeyle 7.500 TL/kg düzeyindeki perakende fiyat referans alınmıştır. Ancak bu değerin üretici fiyatı olmadığı ve üreticinin eline geçen gerçek satış gelirini temsil etmediği özellikle vurgulanmalıdır.

Piyasa fiyatının 2024 fiyat düzeyine indirgenmesinde enflasyon dikkate alınmıştır. Bu amaçla kullanılan TÜFE oranları doğrultusunda güncel nominal fiyatın 2024 reel fiyat düzeyindeki karşılığı yaklaşık olarak aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır:

$P_{2024} = 7.500 / (1{,}3295 \times 1{,}3151)$

Bu hesaplama sonucunda:

$P_{2024} \approx 4.290$ TL/kg değeri elde edilmiştir.

Dolayısıyla çalışmada kullanılan 4.290 TL/kg, 2024 yılına ait resmi Apilarnil üretici fiyatı değildir. Bu değer, güncel perakende piyasa fiyatının enflasyon etkisinden arındırılarak 2024 fiyat düzeyine indirgenmiş bir piyasa referans fiyatıdır. Bu ayrım, elde edilen ekonomik

değerlerin yorumlanmasında önem taşımaktadır.

6.2. 2024 Yılı Potansiyel Ekonomik Değeri

Apilarnil üretiminin ekonomik değerinin belirlenmesinde daha önce oluşturulan üç üretim senaryosu kullanılmıştır. Düşük senaryoda toplam kolonilerin %1'inin üretime ayrıldığı ve koloni başına 23,80 g Apilarnil elde edildiği; orta senaryoda kolonilerin %5'inin üretime ayrıldığı ve koloni başına 34,70 g üretim gerçekleştirildiği; yüksek senaryoda ise kolonilerin %10'unun üretime ayrıldığı ve koloni başına 44,42 g üretim elde edildiği kabul edilmiştir.

2024 yılı için hesaplanan üretim miktarları ve 2024 sabit fiyatlarıyla elde edilen potansiyel ekonomik değerler Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3. 2024 Yılı Apilarnil Üretiminin Senaryolara Göre Potansiyel Ekonomik Değeri

Senaryo	Üretim (kg)	2024 sabit fiyatı (TL/kg)	Potansiyel brüt ekonomik değer
Düşük	2.132,95	4.290	9,15 milyon TL
Orta	15.549,03	4.290	66,70 milyon TL
Yüksek	39.809,09	4.290	170,76 milyon TL

Tablo 3'te ortaya konulan bulgulardan hareketle orta senaryoda 2024 yılı için tahmin edilen 15.549,03 kg Apilarnil üretiminin potansiyel brüt ekonomik değeri yaklaşık 66,7 milyon TL olarak hesaplanmaktadır. Ancak bu değer, Türkiye'de 2024 yılında Apilarnil sektöründe gerçekleşmiş bir satış geliri olarak değerlendirilmemelidir. Hesaplama, belirlenen üretim varsayımlarının gerçekleşmesi durumunda söz konusu üretimin 2024 sabit fiyatlarıyla ifade edilebilecek potansiyel brüt ekonomik karşılığını göstermektedir.

6.3. Koloni Başına Ekonomik Değer

Orta senaryoda 2024 yılı toplam koloni varlığının %5'inin Apilarnil üretimine ayrıldığı kabul edilmiştir. Toplam koloni sayısının 8.961.975 olduğu varsayımında, üretime dahil edilen koloni sayısı: 8.961.975 × 0,05 = 448.099 koloni olarak hesaplanmaktadır.

Bu kolonilerden toplam 15.549,03 kg Apilarnil elde edildiğinde, üretime ayrılan koloni başına ortalama üretim:15.549,03 / 448.099 = 0,0347 kg

yani yaklaşık 34,7 g/koloni olmaktadır.

2024 sabit fiyatı olan yaklaşık 4.290 TL/kg kullanıldığında, koloni başına brüt ekonomik değer: 0,0347 × 4.289,57 ≈ 148,85 TL/koloni olarak hesaplanmaktadır.

Bu değer, çalışmada kabul edilen üretim döngüsü başına koloni başına potansiyel brüt ekonomik karşılığı ifade etmektedir. Bununla birlikte, bir yıl içerisinde birden fazla Apilarnil hasadının gerçekleştirilebileceğine ilişkin saha verisi bulunmadığı sürece hasat sayısının artırılması yoluyla yıllık gelirin doğrusal olarak yükseltildiği varsayımı yapılmamalıdır. Örneğin yılda dört hasat yapılabildiği saha çalışmalarıyla doğrulanırsa, teorik yıllık brüt değer koloni başına yaklaşık 595,4 TL'ye ulaşabilecektir. Ancak bu değer mevcut çalışmada ampirik bir sonuç olarak değil, yalnızca olası bir senaryo olarak değerlendirilmelidir.

6.4. Ekonomik Değerin Duyarlılık Analizi

Apilarnil üretiminin ekonomik değeri, temel olarak koloni sayısı, üretime ayrılan koloni oranı ve koloni başına Apilarnil üretim miktarına bağlıdır. Genel olarak üretim miktarı:

PA = N × r × q eşitliğiyle ifade edilebilir.

Burada N toplam koloni sayısını, r Apilarnil üretimine ayrılan koloni oranını, q ise koloni başına Apilarnil üretim miktarını göstermektedir.

Bu nedenle ekonomik değer, fiyat sabit tutulduğunda üretim miktarındaki değişimle aynı yönde değişmektedir. Örneğin orta senaryoda üretime ayrılan koloni oranının %5'ten %10'a çıkarılması, diğer koşulların sabit kalması halinde üretimin:

15.549,03 kg → 31.098,06 kg düzeyine yükselmesine neden olacaktır. Benzer şekilde koloni

başına üretim miktarının %20 oranında artması halinde toplam üretim:
15.549,03 × 1,20 = 18.658,84 kg olacaktır.
Bu durumda Apilarnil fiyatının değişmediği varsayımı altında ekonomik değer de üretim miktarındaki artışla aynı oranda yükselecektir. Dolayısıyla modelin sonuçları özellikle üretime ayrılan koloni oranı ve koloni başına Apilarnil verimi açısından yüksek duyarlılık göstermektedir.

6.5. Maliyet, Net Gelir ve Başabaş Noktası Açısından Değerlendirme

Çalışmanın ekonomik analizinin bir sonraki aşaması, hesaplanan potansiyel brüt ekonomik değerin üretim maliyetleriyle birlikte değerlendirilmesidir. Brüt gelirin tek başına ekonomik kârlılığı göstermemesi nedeniyle, işçilik, besleme, bakım, larva üretim materyalleri, hasat, soğuk zincir, depolama, ambalajlama, pazarlama ve diğer üretim giderlerinin dikkate alınması gerekmektedir.
Bu kapsamda net gelir: Net gelir = Brüt gelir − Toplam üretim maliyeti şeklinde hesaplanabilir. Benzer şekilde başabaş noktası, toplam gelir ile toplam maliyetin eşitlendiği üretim düzeyini göstermektedir. Sabit maliyetlerin ve birim değişken maliyetlerin belirlenmesi durumunda başabaş üretim miktarı:
Başabaş üretim miktarı = Sabit maliyetler / (Birim satış fiyatı − Birim değişken maliyet) eşitliğiyle hesaplanabilir.
Ancak Türkiye'de Apilarnil üretimine ilişkin 2005–2024 dönemini kapsayan standartlaştırılmış maliyet serisinin bulunmaması nedeniyle, mevcut verilerle net kâr veya başabaş noktası hakkında kesin bir sonuç üretmek metodolojik açıdan uygun değildir. Bu nedenle mevcut aşamada hesaplanan değerler potansiyel brüt ekonomik değer olarak sunulmuş; maliyet verilerinin güvenilir biçimde temin edilmesinden sonra net gelir ve başabaş analizinin gerçekleştirilmesi önerilmiştir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Türkiye'nin 2005–2024 dönemindeki koloni varlığı temel alınarak Apilarnil üretim potansiyelinin belirlenmesi ve söz konusu potansiyelin ekonomik değerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, koloni sayısı, Apilarnil üretimine tahsis edilen koloni oranı ve koloni başına üretim miktarını dikkate alan bir üretim modeli oluşturulmuş; düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç farklı üretim senaryosu geliştirilmiştir. Elde edilen fiziksel üretim miktarları daha sonra 2024 sabit fiyatları kullanılarak ekonomik değere dönüştürülmüş ve alternatif maliyet varsayımları altında ekonomik sonuçların duyarlılığı değerlendirilmiştir.
Araştırmanın fiziksel üretim sonuçları, Türkiye'deki toplam koloni varlığının 2005–2024 döneminde önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Koloni sayısı 2005 yılında 4.590.013 adet iken 2024 yılında 8.961.975 adede ulaşmış ve dönem boyunca yaklaşık %95,25 oranında artmıştır. Koloni sayısındaki bu değişim, üretim katsayıları ve üretime ayrılan koloni oranlarının sabit tutulduğu modelde Apilarnil üretim potansiyetine doğrudan yansımıştır. Nitekim düşük senaryoda potansiyel üretim 2005 yılında 1.092,4 kg iken 2024 yılında 2.133,0 kg'a; orta senaryoda 7.963,7 kg'dan 15.549,0 kg'a; yüksek senaryoda ise 20.388,8 kg'dan 39.809,1 kg'a yükselmiştir.
Bu sonuçlar, Apilarnil üretim potansiyelinin temel belirleyicilerinden birinin mevcut koloni varlığı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, koloni sayısındaki artışın tek başına gerçekleşmiş Apilarnil üretiminin aynı oranda arttığı şeklinde yorumlanması mümkün değildir. Modelde üretime ayrılan koloni oranı ve koloni başına üretim miktarı sabit tutulduğu için, elde edilen yaklaşık %95,25'lik artış matematiksel olarak koloni varlığındaki değişimi yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu sonuç, gerçekleşmiş üretim artışından ziyade mevcut arıcılık kapasitesinin Apilarnil üretimine dönüştürülebilecek teorik kapasitesindeki genişlemeyi ifade etmektedir.

Dönem içerisindeki yıllık değişimler de bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Koloni sayısının 2023 yılında 9.224.881 adet ile en yüksek seviyeye ulaşması, üç üretim senaryosunda da potansiyel üretimin dönem içerisindeki en yüksek değerlerine ulaşmasına neden olmuştur. Buna karşılık 2024 yılında koloni sayısının 8.961.975 adede gerilemesi, düşük, orta ve yüksek senaryoların tamamında potansiyel üretimin bir önceki yıla göre azalmasına yol açmıştır. Bu durum, model kapsamında koloni varlığındaki yıllık dalgalanmaların Apilarnil üretim potansiyeline doğrudan yansıdığını ortaya koymaktadır.

Ekonomik değerleme sonuçları, fiziksel üretim potansiyelinin parasal açıdan da dikkate değer bir büyüklüğe ulaşabileceğini göstermektedir. Türkiye'de Apilarnil için 2005–2024 dönemini kapsayan resmi üretici fiyat serisinin bulunmaması nedeniyle, gerçekleşmiş satış gelirlerinin hesaplanması yerine güncel piyasa verilerinden türetilen ve 2024 fiyat düzeyine indirgenen 4.290 TL/kg referans fiyat kullanılmıştır. Bu fiyatın üretici fiyatı değil, perakende piyasa fiyatından türetilmiş bir referans değer olduğu dikkate alınmalıdır.

Bu referans fiyat üzerinden yapılan hesaplamaya göre 2024 yılında düşük senaryoda 2.132,95 kg üretimin yaklaşık 9,15 milyon TL, orta senaryoda 15.549,03 kg üretimin yaklaşık 66,70 milyon TL, yüksek senaryoda ise 39.809,09 kg üretimin yaklaşık 170,76 milyon TL potansiyel brüt ekonomik değer oluşturabileceği tahmin edilmiştir. Bu sonuçlar içerisinde orta senaryo, mevcut koloni varlığının %5'inin Apilarnil üretimine tahsis edilmesi ve koloni başına 34,70 g üretim elde edilmesi varsayımı altında, 2024 yılı için yaklaşık 15,55 ton üretim ve 66,7 milyon TL potansiyel brüt ekonomik değer öngörmektedir.

2005–2024 döneminin tamamı değerlendirildiğinde ise toplam potansiyel üretimin düşük senaryoda 33,35 ton, orta senaryoda 243,15 ton ve yüksek senaryoda 622,51 ton olduğu hesaplanmıştır. Bu miktarların 2024 sabit fiyatıyla ekonomik karşılığı sırasıyla yaklaşık 143,1 milyon TL, 1,04 milyar TL ve 2,67 milyar TL olarak bulunmuştur. Özellikle orta senaryoda ortaya çıkan yaklaşık 1,04 milyar TL'lik değer, Türkiye'de Apilarnil üretiminin mevcut arıcılık kapasitesi içerisinde önemli bir ekonomik potansiyel taşıyabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte bu tutarın 2005–2024 döneminde gerçekleşmiş sektör geliri olmadığı; her yıl için tahmin edilen potansiyel üretimin 2024 sabit fiyatıyla değerlenmesinden elde edilen kümülatif potansiyel ekonomik değer olduğu açıkça belirtilmelidir.

Çalışmanın ekonomik analizinde maliyetlerin olası etkisi de dikkate alınmıştır. Toplam üretim değerinin %30, %40 ve %50'sinin üretim maliyeti olduğu varsayıldığında, 2024 yılı orta üretim senaryosundaki 66,7 milyon TL'lik brüt ekonomik değer karşısında sırasıyla yaklaşık 46,7 milyon TL, 40,0 milyon TL ve 33,3 milyon TL faaliyet fazlası ortaya çıkmaktadır. Bu değerlerin net kâr olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Söz konusu sonuçlar, yalnızca toplam maliyetin brüt ekonomik değerin belirli oranlarına eşit olduğu varsayımsal senaryolar altında gelir ile maliyet arasındaki farkı göstermektedir. Gerçek net kârlılığın belirlenebilmesi için üretime ilişkin maliyetlerin ayrıntılı ve saha verilerine dayalı olarak belirlenmesi gerekmektedir.

Duyarlılık analizi, ekonomik potansiyelin özellikle üretime ayrılan koloni oranı, koloni başına Apilarnil üretim miktarı ve satış fiyatına duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin orta senaryoda üretime ayrılan koloni oranının %5'ten %10'a çıkarılması, diğer değişkenlerin sabit kalması durumunda üretim miktarını 15.549,03 kg'dan 31.098,06 kg'a yükseltmektedir. Benzer şekilde koloni başına üretim miktarının %20 oranında artırılması, toplam üretimi yaklaşık 18.658,84 kg düzeyine taşımaktadır. Dolayısıyla üretim kapasitesinin artırılmasıyla birlikte ekonomik değerin de doğrusal olarak artması beklenmektedir. Ancak bu ilişkiler, modelde diğer koşulların değişmediği varsayımına dayanmaktadır.

Araştırmanın önemli bir sonucu da Apilarnil üretim potansiyelinin yalnızca koloni sayısına bağlı olarak değerlendirilmemesi gerektiğidir. Koloni sayısı üretim için temel fiziksel

kapasiteyi oluşturmakla birlikte, bu kolonilerin ne kadarının Apilarnil üretimine ayrılacağı, koloni başına elde edilecek ürün miktarı, üretim tekniği, koloni gücü, mevsimsel koşullar, arıcının teknik bilgi düzeyi ve üretimin ekonomik olarak tercih edilip edilmemesi gibi faktörler gerçek üretim miktarını belirleyecektir. Bu nedenle çalışmada elde edilen değerler, Türkiye'nin fiili Apilarnil üretimini değil, belirli varsayımlar altında teorik ve potansiyel üretim kapasitesini temsil etmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli sınırlılığı, Apilarnil için Türkiye'ye özgü uzun dönemli üretici fiyatı ve maliyet verilerinin yetersiz olmasıdır. Kullanılan 4.290 TL/kg değer, resmi bir üretici fiyatı olmayıp güncel perakende piyasa fiyatının 2024 fiyat düzeyine indirgenmesiyle oluşturulmuş bir referans değerdir. Bu nedenle ekonomik değer sonuçları fiyat varsayımına duyarlıdır. Aynı şekilde %30, %40 ve %50 maliyet oranları gerçek işletme maliyetlerini değil, alternatif maliyet senaryolarını temsil etmektedir. Bu sınırlılıklar, sonuçların gerçekleşmiş gelir veya kârlılık göstergeleri olarak değil, ekonomik potansiyelin yaklaşık büyüklüğünü ortaya koyan model sonuçları olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin artan koloni varlığı Apilarnil üretimi açısından önemli bir potansiyel üretim tabanı oluşturmaktadır. 2005–2024 döneminde koloni sayısındaki yaklaşık %95,25'lik artış, model varsayımları altında potansiyel Apilarnil üretiminin de benzer ölçüde genişleyebileceğini göstermiştir. Orta senaryoda 2024 yılı için yaklaşık 15,55 tonluk üretim ve 66,7 milyon TL'lik potansiyel brüt ekonomik değer hesaplanması, Apilarnil üretiminin arıcılık faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi açısından ekonomik açıdan incelenmeye değer bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu potansiyelin fiili ekonomik değere dönüşebilmesi, üretim tekniğinin geliştirilmesi, uygun koloni yönetiminin sağlanması, ürün standardizasyonu, güvenilir pazarlama kanallarının oluşturulması ve üretim maliyetlerinin kontrol edilebilmesine bağlıdır.

Türkiye bulguları, Apilarnil üretiminin yalnızca ülke içindeki arıcılık işletmeleri bakımından değil, arıcılıkta ürün çeşitlendirmesi ve alternatif arı ürünlerinin ekonomik değerlendirilmesi açısından daha geniş bir modelleme yaklaşımına konu olabileceğini göstermektedir. Türkiye'nin yüksek koloni varlığı, farklı ekolojik koşulları ve gelişmiş arıcılık deneyimi, erkek arı larvalarının ekonomik bir ürüne dönüştürülmesi açısından önemli bir başlangıç kapasitesi sağlamaktadır. Bununla birlikte aynı model, farklı ülkelerdeki koloni varlığı, üretim teknolojisi, üretim maliyetleri, ürün fiyatları ve mevzuat koşulları dikkate alınarak uyarlanabilir.

Bu çerçevede çalışmanın küresel çıkarımı, Apilarnil üretiminde ekonomik potansiyelin yalnızca koloni sayısına göre değil, koloni varlığı ile üretim teknolojisi, ürün standardizasyonu, maliyet yapısı ve pazar koşullarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğidir. Özellikle arıcılık sektörünün yalnızca bal üretimine dayalı ekonomik yapısının çeşitlendirilmesi, erkek arı larvaları gibi daha önce yeterince ekonomik olarak değerlendirilmeyen biyolojik materyallerin katma değerli ürünlere dönüştürülmesi bakımından yeni araştırma alanları oluşturabilir.

Türkiye açısından Apilarnil üretiminin gerçek ekonomik uygulanabilirliğinin ortaya konulabilmesi için işletme düzeyinde saha araştırmalarına ihtiyaç vardır. Gelecek araştırmalarda koloni başına gerçek larva üretiminin ölçülmesi, farklı gelişim dönemlerinin verim üzerindeki etkilerinin belirlenmesi, hasat sıklığının ortaya konulması, ürün kayıplarının hesaplanması, işleme ve soğuk zincir maliyetlerinin belirlenmesi, gerçek üretici satış fiyatlarının izlenmesi ve tüketici talebinin ölçülmesi önem taşımaktadır. Bu veriler sayesinde potansiyel üretim modelinden işletme düzeyinde birim maliyet, net gelir, kârlılık ve başabaş noktası analizlerine geçilmesi mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, bu araştırma Türkiye'nin mevcut arıcılık kapasitesinin bir bölümünün Apilarnil üretimine yönlendirilmesi halinde önemli bir alternatif üretim ve ekonomik değer potansiyeli bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu potansiyelin sürdürülebilir bir ekonomik faaliyete

dönüşmesi, yalnızca koloni sayısının yüksek olmasına değil; erkek arı larvalarının etkin biçimde yönetilmesine, uygun üretim ve hasat tekniklerinin geliştirilmesine, ürünün standardize edilmesine, güvenli biçimde işlenip muhafaza edilmesine, gerçek maliyetlerin kontrol edilmesine ve güvenilir pazar kanallarının oluşturulmasına bağlıdır. Dolayısıyla Apilarnil, Türkiye'de sürdürülebilir arıcılık sistemleri içerisinde bal üretimine alternatif değil, mevcut arıcılık faaliyetlerini tamamlayan ve gelir çeşitlendirmesine katkı sağlayabilecek potansiyel bir katma değerli ürün olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Abd El-Wahed, A. A., et al. (2024). Exploring the chemical constituents and nutritive potential of bee drone (Apilarnil): Emphasis on antioxidant properties. Chemistry & Biodiversity, 21(5), e202400085.**Bradbear, N. (2004).** *Beekeeping and sustainable livelihoods*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

APİMAYA, (2025). Arı Ürünleri. https://apimaya.com/magaza/ari-urunleri/apilarnil-5-gr-toz/ (Erişim Tarihi: 10.08.2026).

Boes, K. E. (2010). Honeybee colony drone production and maintenance in accordance with environmental factors: An interplay of queen and worker decisions. *Insectes Sociaux, 57*(1), 1–9. https://doi.org/10.1007/s00040-009-0046-9.

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2004). Value-added products from beekeeping. FAO Agricultural Services Bulletin. Rome. https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1651862 (Erişim Tarihi: 15.09.2026).

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2025). Global action on pollination services for sustainable agriculture. https://www.fao.org/pollination/en (Erişim Tarihi: 20.09.2026).

Krell, R. (1996). Value-added products from beekeeping. FAO Agricultural Services Bulletin No. 124. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Rangel, J., & Fisher, A. (2019). Factors affecting the reproductive health of honey bee (Apis mellifera) drones—a review. Apidologie, 50(6), 759–778. https://doi.org/10.1007/s13592-019-00684-x.

Sidor, E., Dżugan, M. (2020). Drone Brood Homogenate as Natural Remedy for Treating Health Care Problem: A Scientific and Practical Approach. Molecules. 3;25(23):5699. doi: 10.3390/molecules25235699.

Sidor, E., Miłek, M., Tomczyk, M., & Dżugan, M. (2021). **Antioxidant activity of frozen and freeze-dried drone brood homogenate regarding the stage of larval development.** *Antioxidants, 10*(5), 639. https://doi.org/10.3390/antiox10050639.

Sforcin, J. M., & Bankova, V. (2011). Propolis: Is there a potential for the development of new drugs? Journal of Ethnopharmacology, 133(2), 253–260. https://doi.org/10.1016/j.jep.2010.10.032.

Silici, S. (2019). Chemical Content and Bioactive Properties of Drone Larvae (Apilarnil). Mellifera, 19(2), 14-22. https://izlik.org/JA69HU92RM

Silici, S. (2023). Drone larvae homogenate (Apilarnil) as natural remedy: Scientific review. *Journal of Agricultural Sciences (Tarım Bilimleri Dergisi), 29*(4), 947–959. https://doi.org/10.15832/ankutbd.1293015.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2026). *Arıcılık istatistikleri (1991–2025)*. Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, Arıcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü. https://arastirma.tarimorman.gov.tr/aricilik/Link/2/Aricilik-Istatistikleri (Erişim Tarihi: 24.09.2026).

Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE). (2025). Arıcılık ürün raporu 2025. https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/2025%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu/Ar%C4%B1c%C4%B1l%C4%B1k%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu%202024-409%20TEPGE.pdf.(Erişim Tarihi: 22.09.2026).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2026). *Hayvansal Üretim İstatistikleri, 2025*. Ankara: TÜİK. https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/58015 (Erişim Tarihi: 23.09.2026).

BELİRSİZLİK KOŞULLARINDA GÖNÜLLÜ GERİ DÖNÜŞ: MÜLTECİLERİN KARAR VERME SÜREÇLERİNİN DİNAMİKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur KATMER
Kilis 7 Aralık University, Department of Educational Sciences, Merkez, Kilis
ORCID ID: 0000-0002-2733-9325

ÖZET
Bu çalışma Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin Suriye iç savaşı sonrasındaki geri dönüş süreçlerini incelemektedir. 2011 yılından bu yana devam eden çatışmalar milyonlarca insanı yerinden etmiş; Türkiye ise günümüzde yaklaşık 3,1 milyon Suriyeliye ev sahipliği yaparak dünyada en fazla mülteci nüfusunu barındıran ülke konumuna gelmiştir. Araştırma, Suriye'ye geri dönme niyetini ifade eden veya geri dönüş seçeneğini değerlendiren 17 Suriyeli katılımcıyla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanmaktadır. Araştırma bulguları; savaş döneminde yaşanan travmatik deneyimler, Türkiye'deki uyum süreçleri ve güvenlik, ekonomik olanaklar ve aile bağları tarafından şekillenen çok boyutlu geri dönüş motivasyonları arasındaki karmaşık etkileşimi ortaya koymaktadır. Güvenlik algısının, geri dönüş kararında belirleyici bir eşik faktörü olduğu görülmektedir. Güvenliğin sağlandığına ilişkin yeterli bir algı oluşmadığı sürece, ekonomik ve sosyal etkenlerin tek başına fiilî bir geri dönüş niyetine dönüşmesinin oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de çalışma izinlerine erişimin sınırlı olması ve vatandaşlığa ilişkin kısıtlamalar gibi yapısal engeller ise yarı gönüllü geri dönüş biçimlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır. Çalışma, geri dönüş niyeti ile fiilî geri dönüş davranışı arasındaki süreklilik gösteren farklılığa dikkat çekmekte ve bu tür geri dönüşların sürdürülebilirliğini sorgulamaktadır. Araştırmanın politika önerileri arasında kalıcı güvenlik koşullarının oluşturulması, mesleki yeterliliklerin tanınması, aile birleşiminin kolaylaştırılması ve gönüllü ve bilinçli geri dönüş programlarına yönelik kurumsal desteğin güçlendirilmesi yer almaktadır. Mültecilerin yaşantı ve deneyimlerine dayalı nitel bulgular sunan bu çalışma, zorunlu göç literatüründe güvenlik ile sürdürülebilir geri dönüş arasındaki ilişkinin yeniden kavramsallaştırılmasına katkı sağlamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Psikoloji; Göç; Karar Verme; Gönüllü Geri Dönüş; Suriye İç Savaşı.

VOLUNTARY RETURN UNDER UNCERTAINTY: DYNAMICS OF REFUGEES' DECISION-MAKING

ABSTRACT
This study explores the return processes of Syrian refugees living in Turkey in the aftermath of the Syrian civil war. Since 2011, the conflict has displaced millions and Turkey now hosts approximately 3.1 million Syrians—the world's largest refugee population. The research draws on semi-structured interviews with 17 Syrian participants who expressed intentions or considerations of returning to Syria. The findings reveal complex interplays between wartime trauma, adaptation experiences in Turkey, and multifaceted return motivations shaped by security, economic prospects, and family ties. Security perception emerges as a decisive threshold factor: unless safety is assured, economic and social drivers alone rarely translate into an actual return intention. Structural barriers in Turkey, such as limited work permits and citizenship restrictions, contribute to semi-voluntary forms of return. The study highlights the persistent gap between intention and behaviour and questions the sustainability of such returns. Policy implications include the establishment of durable security conditions, recognition of

professional qualifications, facilitation of family reunification, and stronger institutional support for voluntary and informed return programs. By offering a grounded qualitative insight into refugees' lived experiences, the study contributes to re-conceptualizing the relationship between security and sustainable return within forced migration scholarship.
Keywords: *Psychology; Migration; Decision-Making; Voluntary return; Syrian civil war.*

1. INTRODUCTION

The civil war that began in Syria in 2011 has turned into one of the greatest humanitarian crises of the 21st century, making forced migration inevitable for millions of people. According to 2025 data from the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 6.6 million Syrian refugees live in different countries around the world (UNHCR, 2025). According to official figures, Turkey hosts more than 3.1 million Syrian refugees, making it the country with the largest refugee population in the world (Presidency of Migration Management [GİB], 2025). Ninety-eight percent of Syrians in Turkey live under temporary protection status. A small fraction of Syrians admitted as refugees have been granted a more durable status through the mechanisms of citizenship or residence permits (İçduygu & Diker, 2017).

The issue of return has become a critical policy area not only for Turkey but for all states facing refugee crises on a global scale. In the literature, the return tendencies of individuals experiencing forced migration are mostly explained along two main dimensions: "push factors" in the host country and "pull factors" in their home countries (Black & Gent, 2006). Push factors include unemployment, discrimination, social exclusion, legal restrictions, and social tensions, while pull factors include the restoration of security, economic opportunities, family ties, and a sense of cultural belonging (Al-Ali et al., 2001; Omata, 2013). Recent studies have shown that the perception of security is a decisive threshold factor in the decision to return (Alrababah, Masterson, Casalis, Hangartner & Weinstein, 2023b). According to this study improvements in security, such as the end of violence and the cessation of conscription, are among the key factors influencing Syrian refugees' decisions to return. Individuals do not develop an intention to return independently of other factors unless security conditions in their homeland reach a certain level (Hangartner et al., 2021).

In conclusion the return processeses of Syrian refugees are a complex phenomenon involving both individual and structural factors. A better understanding of this process in Turkey is of great importance not only for academic knowledge production but also for policymakers. Especially in recent years, when discussions on return have intensified, qualitative studies have the potential to fill gaps in the existing literature by revealing individuals' subjective experiences.

In forced migration studies, the return processes is a phenomenon that has long been discussed in the literature but has returned to the center of the agenda, particularly with the Syrian civil war. One of the most commonly used theoretical frameworks in migration studies to explain return is the "push-pull" model. According to this model, migration movements are explained by "push" factors that drive individuals to leave their current country of residence, and "pull" factors that draw them to their homeland or another country (Lee, 1966; Black & Gent, 2006). In the context of Turkey, "push" factors include unemployment, legal restrictions, discrimination, social tensions, and political pressures (Demirci & Kırdar, 2023; Tapan et al., 2024), while "pull" factors include the establishment of safe zones in Syria, maintaining family ties, protecting property, and cultural belonging (Omata, 2013; İçduygu & Nimer, 2020).

Recent studies have shown that explaining return decisions solely through push-pull dynamics is insufficient. In particular, "threshold-based decision-making models" have attracted attention

in this context (Hangartner et al., 2021; Alrababah, Masterson, Casalis, Hangartner & Weinstein, 2023a). This approach treats refugees' return decisions not as linear but as a process dependent on specific thresholds. The attainment of security conditions to a certain level is seen as a prerequisite for return; without this threshold being met, other factors such as economic opportunities or family ties do not trigger the intention to return (Carling & Collins, 2018). Indeed, studies on Syrian refugees in Lebanon have shown that their intention to return increases only in parallel with improvements in the perception of security in their homeland (Alrababah et al., 2023b).

Another important theoretical contribution is the discussion of sustainable return. According to the UNHCR framework, return is only possible not only through the physical return of refugees to their homeland but also through their long-term social, economic, and political reintegration (UNHCR, 2025). Therefore, sustainable return depends on multidimensional criteria ranging from security to infrastructure, basic services to socio-economic integration (Betts et al., 2017). However, in the Syrian context, returns are mostly observed to take the form of "temporary" or "circular" migration, as some of those who return end up heading back to Turkey or third countries within a short period (Davidoff-Gore, 2025). This situation clearly demonstrates the fragility of the sustainability of return.

Examples in the global literature, such as Rwanda, Afghanistan, and post-Balkan war Bosnia, show how return is shaped by security, reconstruction, and international support (Black & Koser, 1999; Omata, 2013). Examples such as Rwanda, Afghanistan, and post-Balkan war Bosnia are structurally different from the mobility in Syria. This is because these examples involve more limited population movements. Considering the size of the Syrian population in Turkey and its impact on Turkey's socioeconomic structure, this study on the return processes is expected to contribute to the literature.

Theoretical discussions require that the return of Syrian refugees be approached not as a one-dimensional phenomenon, but as a multi-layered process shaped by the intersection of security thresholds, transnational networks, state policies, and international norms. The theoretical basis of this study is also grounded in examining how these models operate in the Turkish context using qualitative data. Research on the return processeses of Syrian refugees has been conducted primarily using quantitative data and has mostly been limited to intention surveys (Alrababah et al., 2023a; İçduygu & Nimer, 2020). However, it is well known that a gap between intention and behavior is frequently observed (Carling & Collins, 2018). Therefore, qualitative research examining refugees' subjective experiences, perceptions, and daily life practices is crucial for understanding return processeses. The importance of this study can be evaluated at three levels: contribution to scientific literature, practical benefit for policymakers, and social significance.

This study makes a significant contribution to the growing literature on refugee return by addressing conceptual and empirical gaps that remain underexplored in existing research. Previous studies on Syrian refugees' return intentions (e.g., Alrababah et al., 2023; İçduygu & Nimer, 2020; Hangartner et al., 2021) have predominantly relied on **quantitative surveys** to measure intention to return, often isolating push and pull factors without fully capturing the **subjective, emotional, and structural complexity** of refugees' lived experiences. While these works provide valuable macro-level insights into determinants of return, they do not adequately explain **how refugees interpret negotiate and act upon these factors** in their personal decision-making processes. This study fills that gap by using **qualitative and phenomenological methods** to explore the **multi-layered interplay between security, belonging and economic uncertainty,** thereby bridging the divide between abstract theoretical models and lived human realities.

Unlike the existing literature that largely treats security as an objective external condition, this study redefines the **"security threshold"** as a multidimensional construct encompassing **physical safety, socio-economic stability and emotional well-being.** In contrast to works such as Black & Gent (2006) and Betts et al. (2017) which conceptualize sustainable return primarily in material or institutional terms, this research highlights the **subjective and affective dimensions** of security that influence refugees' sense of readiness to return. By doing so it not only extends theoretical discussions on sustainable return but also enriches policy debates on what constitutes a truly **voluntary and dignified return.**

Moreover, while prior research has examined **semi-voluntary return** as a political or structural phenomenon (e.g., Zetter, 1999; Van Hear et al., 2018), this study brings an innovative perspective by empirically demonstrating how **semi-voluntariness is experienced and internalized** at the individual level in Turkey's socio-political context. The qualitative narratives collected reveal how legal restrictions, discrimination, and rising anti-refugee sentiment transform "voluntary" return into **a strategic adaptation to constrained choices,** offering a micro-level view of coercion that complements existing macro analyses.

Another key contribution lies in the introduction of the concept of **intergenerational return logic.** While transnational migration studies (e.g., Levitt & Glick Schiller, 2004; Glick Schiller et al., 1995) emphasize the persistence of cross-border ties, few studies have examined how these ties differ across generations in shaping return intentions. This study identifies generationally distinct logics—older refugees' moral and identity-based motivations versus younger refugees' career- and education-oriented rationalities—thus expanding the analytical scope of **transnationalism and return migration** frameworks. Return is not only an academic issue but also a central topic of debate in public policy. According to data from the Directorate General of Migration Management (2025), approximately 900,000 Syrians returned from Turkey to Syria between 2017 and 2025. However, it is unclear how many of these returns were voluntary, how many were forced voluntary, and how many were temporary. The qualitative findings of our study have the potential to convey the reality of return processeses on the ground to policymakers. In particular, issues such as the conditions under which refugees perceive return to be safer and more sustainable, the obstacles they experience, and the types of support they need in post-return integration processes will assist in the development of concrete policy recommendations.

Furthermore, these findings are also important in terms of Turkey's international obligations. Return processes must be conducted in accordance with the principles of voluntariness, safety, and dignity under international law (UNHCR, 2025). This study is expected to provide an opportunity to evaluate the reflections of official policies in the field by listening to the voices of refugees.

Another important aspect of this study is that it sheds light on the current polarization and prejudices in the social sphere. Anti-immigrant rhetoric in Turkey, which receives high levels of immigration, weakens the social integration of Syrians, while discussions about the return processes are often confined to one-dimensional political arguments (Elgin & Elveren, 2024). It is believed that this research can offer a more balanced perspective to social debates by making individuals' real-life experiences visible. Academic studies are expected not only to produce knowledge but also to contribute to informing the public in an accurate and objective manner.

Research Objectives

The main objective of this research is to understand the decision-making processes, motivations, and obstacles of Syrian refugees living in Turkey who intend to return. To this end, the following questions were addressed

RQ1: What are the effects of the war experiences and migration processes of Syrian refugees residing in Turkey who intend to return on their individual lives?
RQ2: How have the living conditions and social integration processes of Syrian refugees residing in Turkey and intending to return shaped their lives in Turkey?
RQ3: What are the main individual, social, and structural factors determining the return decisions of Syrian refugees residing in Turkey who intend to return?
RQ4: What are the future expectations and potential alternative plans of Syrian refugees residing in Turkey who intend to return?

2. MATERIAL AND METHODS

2.1. Collection, preparation and analysis *Research Design*

This study is a qualitative research aimed at understanding the experiences and decision-making processes of Syrian refugees living in Turkey who are in the process of returning. The qualitative approach was chosen because it allows for an in-depth examination of the individual perceptions, motivations, and social context that the research focuses on (Creswell & Poth, 2018). The experiences of Syrian refugees regarding the return processes are consistent with the fundamental objective of the phenomenological approach in this context. There is no empirical data on the number of Syrian refugees in Turkey who are considering returning. The participants consisted of refugees who were considering migrating back to Syria with their families. The use of a qualitative approach enabled the researchers to understand the topic from the participants' perspective (Patton,2014). The constructivist grounded theory approach guided the design and implementation of the study. This method was used because it allows the researcher to approach the study inductively and aims to reveal new insights about the phenomenon rather than imposing preconceived ideas (Charmaz,2014). Using this method, data collection and analysis were conducted simultaneously, and notes were taken to allow researchers to reflect on the research procedure and new ideas gained from the interviews. Categories were developed from similar and recurring narratives in the stories and reported as findings in the study.

Participants

The research was conducted with 17 Syrian refugees living in different provinces of Turkey (Kilis, Gaziantep, Sanlıurfa) who had considered the return processes and decided to return. The provinces where the study was conducted are located entirely on the Syrian border and constitute the majority of refugees living in Turkey. The study began with visits to the Syrian Solidarity and Cooperation Association and the Syrian Platform to obtain the addresses and contact numbers of individuals considering return. Refugees considering return were informed about the purpose of the study and assured of confidentiality. Purposive sampling was used in the selection of participants (Patton, 2015). Using purposive sampling, the researcher contacted 32 refugees, but only 17 refugees who met the criteria were included in the study. The number of participants was determined as 17, as theoretical saturation was reached during the data collection process. After the first twelve interviews, emerging themes began to repeat, and no new categories or sub-themes were identified in the fifteenth and sixteenth interviews. Therefore, the final two interviews (K16–K17) were conducted primarily to validate the findings and consolidate the existing themes.

In line with the purpose of the research, attention was paid to ensuring that participants had migrated to Turkey due to the civil war in Syria, were considering returning to Syria once the war ended and that participant diversity was ensured. An effort was made to form a heterogeneous group in terms of age, gender, education level, marital status, and migration experiences. This diversity aimed to enrich the data by reflecting different perspectives. Participants were between the ages of 18 and 36. A balance was maintained between male and

female participants. The participant selection process, which involved communication with civil society and refugees considering return, took place over a two-month period between April 2025 and June 2025.

After identifying suitable participants and locations, follow-up contacts were made to arrange the time and place of the interviews with the participants. All interviews were conducted at the participants' homes and the researcher's office at times convenient for the participants. The interviews were conducted in Arabic by researchers experienced in qualitative research, accompanied by interpreters whose native language is Arabic. Prior to the research, ethical committee approval was obtained from …….. Before the interviews, a consent form explaining the participants' rights, risks, and potential benefits of participating in the study was created and signed by the participants. All participants were informed that their participation was voluntary, that they could withdraw at any time, and that their names would remain confidential. The interviews with 17 participants lasted an average of 1 hour.

A semi-structured interview guide was developed to guide the interviews. The semi-structured interview guide was developed in line with the main research objective of uncovering the experiences of refugees in the process of returning to Syria. This semi-structured interview form was designed as a tool to deeply understand the experiences of Syrian refugees in the return processes. The interview form was prepared based on theoretical discussions in the literature (push-pull model, security threshold approach, sustainable return literature) and was kept flexible to allow participants to freely share their experiences. The form aims to systematically reveal participants' demographic information (see Table 1), post-war experiences, factors influencing their return decision, emotional and social experiences, difficulties encountered during this process, and their expectations and concerns for the future. The form, which included open-ended questions, allowed participants to express their personal experiences and perspectives in detail, while the semi-structured format provided guidance to the researcher on specific themes and offered flexibility.

Table 1. Demographic profile of participants

Participant	Age	Gender	Job	Marital status
K1	26	Man	Engineer	Married, 1 child
K2	27	Man	Tradesman	Married, 1 child
K3	21	Woman	University student	Single
K4	22	Woman	University student	Single
K5	18	Woman	University student	Single
K6	20	Woman	University student	Married, 1 child
K7	18	Man	University student	Single
K8	19	Man	University student	Single
K9	18	Woman	University student	Single
K10	24	Man	Teacher	Married, 3 child
K11	25	Man	Tradesman	Married, 1 child
K12	36	Man	Engineer	Married, 4 child
K13	34	Woman	Teacher	Married, 4 child
K14	32	Man	Engineer	Married, 3 child
K15	21	Woman	Housewife	Married, 2 child
K16	18	Woman	University student	Single
K17	21	Man	University student	Single

Data Collection Process

Data was collected through semi-structured in-depth interviews. The interviews were conducted in Arabic between June and August 2025. Professional interpreters were used during the interviews to overcome the language barrier. The interviews lasted between 50 and 60 minutes. With the participants' permission, the interviews were audio recorded. The verbal statements were then translated into Turkish and converted into written texts. All interviews were conducted in Arabic, and the audio recordings were subsequently transcribed and translated into Turkish. Coding and thematic analysis were carried out entirely on the Turkish transcripts. To ensure linguistic and conceptual accuracy, translations were verified by a bilingual research assistant fluent in both Arabic and Turkish. This multi-step process enhanced the trustworthiness and consistency of the data analysis. This entire process was carried out under the supervision of two interpreters with experience in qualitative research.

Thematic analysis (Braun & Clarke, 2006) was used to analyze the data. The interview texts were read multiple times to code the interview data and gain a general idea of the patterns that emerged in the interviews. Once familiar with the data, the researchers independently created codes by reading the lines in the interview data and labeling them with tags. The codes obtained at this stage were created in a way that was closest to the participants' own words (Silverman, 2011). This ensured that the participants' messages were not lost. The codes were then compared in several meetings between the researcher and two experts working with refugees and conducting qualitative studies, where they discussed and agreed on the relevant codes to be adopted. The codes were then discussed and finalized by the researcher and other experts in meetings held at different times. Important and frequent codes accepted by the researcher and all experts were combined as potential themes, and themes were developed to ensure that the codes belonging to each theme defined similar ideas. MaxQda qualitative software was used to group the codes by theme. Data validity assessment ensured (1) the consistency of codes across all interviews, (2) the appropriate grouping of codes into thematic categories, and (3) that the researchers double-checked the analysis process to confirm that the themes were correctly grouped before proceeding to the writing stage. Themes were interpreted in relation to the literature.

Validity and Reliability

Within the interpretive phenomenological approach, the researcher's reflectivity is considered an integral component of the study's design and execution. This approach explicitly acknowledges the impact of the researcher's positionality on the research process and emphasizes the importance of critically reflecting on one's assumptions, values, and emotional responses throughout the research (Smith et al., 2009). In this context, a reflective journal was kept regularly throughout all stages of the research, including data collection, data analysis, and writing, with the aim of increasing awareness of how our perspectives could shape the interpretation process.

In order to systematically examine the subjectivity of the research and the potential impact of emotional responses on analytical decisions, peer review meetings were held every two weeks with two field experts conducting qualitative studies with doctoral-level refugees, in line with Peshkin's (1988) recommendations. These meetings provided an opportunity to identify and consciously bracket any potential biases that might arise during the research process. This directly contributed to the reliability of the study. Reliability was addressed through various strategies, including peer reviews, external audit practices, and comprehensive documentation of the research process (Creswell, 2013; Morrow, 2005).

In the initial stages of coding, two field experts conducting qualitative studies with doctoral-level refugees reviewed the generated codes and engaged in discussions with the researcher

until reaching an interpretive consensus. Additionally, an external academic expert thoroughly examined the coding structure, the interpretations obtained, and the thematic development, confirming that they were logical, consistent, and reliable.

To ensure the transparency and traceability of the research, all raw data, interview transcripts, coding documents, and analytical notes were securely stored, and an audit trail was created in accordance with qualitative research standards. These comprehensive measures supported the reliability, consistency, and validity of the study's findings. In this context, it demonstrated that the research process was conducted in a systematic and meticulous manner.

Ethical Considerations

The research was approved by the Ethics Committee of Kilis 7 December University (Decision No: 2025/15).

Written and verbal informed consent was obtained from the participants. Participation in the interviews was entirely voluntary. The identities of the participants were kept confidential, and all personal information (K1-K2...K16-K17) was anonymized. The Helsinki Declaration and UNHCR ethical principles were observed throughout the research process.

Author Contribution Statement

This study was conducted solely by Ayşe Nur Katmer.

3. RESULTS AND DISCUSSION

The analysis revealed four main themes and related sub-themes: (1) the effects of war and the experience of migration, (2) individuals' life and adaptation process in Turkey, (3) factors influencing individuals' decision to return, and (4) future expectations and alternatives.

The findings show that the return processes is shaped by the complex interaction of security, belonging, legal barriers, economic conditions, family dynamics, and education factors. The participants' statements reveal that structural constraints and strategic necessities prevail over voluntariness.

3.1. The Effects of War and the Migration Experience

Psychological Trauma and Losses

Participants described the intense psychological pressure and losses they experienced during the war as one of their most significant experiences. Constant fear of death, loss of loved ones, helplessness, and uncertainty about the future left deep scars on the participants. Traumatic memories are still vividly remembered, and this situation directly affects their identity perception and future plans. Participants who experienced the war as children particularly emphasized that it negatively affected their personality development and education during that period.

“Bombs were raining down on us; we lived in fear of death every day.” (K3)

“I lived through the war in Syria for a year. We suffered losses. We had people who died and were lost as martyrs.” (K2)

The participants' statements reveal that the war caused great destruction not only on an individual level but also on a family level. With the start of the war, the loss of homes, the disappearance of the sense of security, and the forced migration of family members to different countries seriously damaged family unity. This situation led to the weakening of family ties and individuals feeling lonely and insecure.

"When the war started, our lives were turned upside down. We lost our home, we lost our sense of security. My family had to break up, some of our relatives migrated to other countries. So we went through a lot of hardship... Because I went through such difficult things, I am now afraid of everything and live in insecurity." (K4)

Interruptions in education

One of the most significant effects of the war was the disruption it caused in education.

Participants stated that the sudden transition from Arabic education to the Turkish education system created great difficulties. This disruption in education made academic success and social integration difficult. Participants who received education in Turkey, especially during high school and university, struggled constantly due to language and curriculum differences, which led to a loss of motivation.

"We were studying in Arabic in Syria, but here everything changed, we had to study in Turkish." (K1)

"The war interrupted our education. We had to start over here." (K5)

The participants' statements show that the war and migration process has created not only the difficulty of learning Turkish, but also the reverse problem of forgetting their native language, Arabic. Children who were completely integrated into the Turkish education system at a young age learned Arabic only within the family or in a limited way, and over time became unable to use this language. This situation weakened their ties to their own cultural identity and increased their concerns about adaptation in their plans to return. The absence of Arabic education in the educational process is seen as a serious disadvantage, especially for young people who plan to return to Syria in the future. Therefore, the impact of migration on language has led to a two-way loss: difficulties in learning Turkish and the risk of forgetting Arabic.

"I have received Turkish education since first grade, I have never had Arabic education. ... My sisters taught me to read and write Arabic when I was little, but I forgot it because I adapted to Turkish education over time. Even now, I can struggle to write Arabic." (K9)

"On the negative side, I experienced some difficulties in my education. Because I have been reading Turkish since I was young and I know everything in Turkish. I never received Arabic education. ... I worried about this situation because I didn't know how to adapt to the education there." (K2)

Forced migration and adaptation difficulties

Forced migration created a radical break in the participants' lives. Coming to a foreign country, not knowing the language, and encountering an unfamiliar culture made the adaptation process difficult. Participants stated that they felt alienated and lonely in the first years of migration, but over time, they began to overcome this process by learning the language and establishing social relationships.

"When I first came to Turkey, I felt like I was in a foreign country; I didn't know the language." (K4)

"At first, we came to a foreign language and unfamiliar people, and I struggled a lot." (K2)

The participant's words reveal not only the difficulty of integration but also a sense of guilt. Leaving their homeland behind due to forced migration led to a feeling of "abandonment" within the family, creating a deep internal conflict for the participant. The difficulties experienced in adapting to a new country further reinforced this sense of guilt. Differences in language, culture, and lifestyle delayed adaptation. However, the participant's emphasis shows that the migration experience was not limited to practical adaptation problems but also created an emotional burden at the level of identity and belonging.

"At first, after coming to Turkey, our family couldn't adapt at all. Because we left our homeland, and we felt a little guilty about that. ... On top of that, we couldn't adapt for a while because everything was different in Turkey. We struggled to adapt in terms of language, customs, and traditions."

3.2. Life and the Adaptation Process in Turkey

Efforts to learn the language

Language has emerged as the most critical factor in immigrants' integration into society. Participants stated that learning Turkish is a fundamental requirement for establishing social

relationships, advancing in education, and finding employment. In this process, attending courses, individual efforts, and interacting with friends have emerged as important tools.

"I placed a lot of importance on learning Turkish. Because it was necessary to be able to make friends." (K3)

"When I came to Turkey, I focused most on the language issue. If any courses were offered, I would go there to learn Turkish. I tried to learn Turkish, and I am still trying. You can't learn the whole language at once or in one course. I've been trying to learn the language until now; I've learned and I'm still learning. I learn new words and new things every day." (K1)

Participation in education and work life

Although some participants graduated from university in Turkey and have a profession, they face serious problems in finding work. However, despite this, they face serious obstacles in the employment process due to citizenship and work permit restrictions. This situation prevents them from utilizing the skills they have acquired through education and leads to a loss of motivation.

"I am currently pursuing a master's degree and working as an engineer." (K1)

"I am a teacher; I hope to be assigned a position in Syria." (K2)

Social environment and relationships

Participants increased their social integration by establishing new social relationships, but their decision to return caused breaks in existing friendships. Participants who made Turkish friends, especially in school and university environments, stated that they received support during the integration process. However, the decision to return caused breaks in existing friendships, which led to emotional distress for the participants.

"Our neighbors are Turkish. They are very nice. ... They supported me. Slowly, those negative feelings began to disappear."

"To integrate, we first created a social circle. We got to know our neighbors and tried to make new friends. ... I didn't encounter any negative situations; everyone welcomed me very nicely, with understanding and affection."

Challenges encountered

Issues of identity and citizenship were among the most significant obstacles for participants. Work permit restrictions, travel barriers, and social prejudices negatively affected participants' lives. Some participants stated that being Syrian was becoming increasingly difficult, that they experienced social exclusion, and that this negatively affected their decision to stay.

"Due to the identity issue, my spouse and I cannot move together." (K1)

"Without citizenship, you can't get a job in Turkey; any job. Even if I wanted to work as an interpreter in hospitals, that's not possible either." (K15)

"The process of obtaining an exit permit took time, and I had difficulty obtaining the documents. Also, since one member of my family left, I can no longer leave; this has also been an obstacle." (K16)

"Syrians are not given identity cards in Syria. If I go there, I will face problems. I also need to take steps to make my diploma valid." (K11)

The Syrian identity has also caused participants to encounter many obstacles in their social lives. Social prejudices, discrimination, and social exclusion directly affect individuals' decisions to stay in Turkey or return.

"For example, let's say I will complete my education, but I will not work here. I have to leave. I live and study here because I face discrimination, but I have to say I have no choice."

"When we first arrived, we experienced some racism. After all, we are foreigners here, and since we are temporary here, it makes more sense for people to return to their homeland."

3.3. Factors Influencing the Decision to Return

Security and the end of the war

The end of the war and expectations of security have been the main triggers for the decision to return. The end of the Assad regime, the cessation of war, and the increased perception of security have directly influenced the decision to return. Participants expressed their joy at the end of the war in strong terms.

"I was very happy that Assad left; now it's time to return." (K2)

"I plan to return when Syria becomes safe." (K3)

For some participants, the end of the war also meant the end of their current way of life, leading to mixed feelings.

"On one hand, I was happy, but on the other hand, I was sad because my life here would end." (K3)

"Even though the war ended, its traces remained, so I couldn't fully rejoice." (K7)

Economic opportunities

They emphasized that they would be able to practice their professions more comfortably during the reconstruction process in Syria. Participants stated that they would be able to practice their professions more comfortably and contribute to the country's development. These economic expectations were one of the strongest factors making the return attractive.

"I can both work there and contribute to my country's development." (K11)

"Since we are young, we will start our lives from scratch there, work, and earn money."

Economic opportunities stem not only from advantages in Syria but also from employment problems in Turkey. The decline in job opportunities has been a factor driving participants to return.

"Job options here have started to decrease, and our income level has dropped." (K3)

"We are still struggling to find work, so returning makes more sense." (K4)

Family ties and the influence of relatives

Family elders and relatives play a decisive role in the decision to return. Participants stated that their relatives were eagerly awaiting them, which accelerated their decision to return.

"My relatives were very happy about our return." (K2)

"My family convinced me; they said we should return." (K4)

Not everyone welcomed the return in the same way. Young people, in particular, wanted to stay here because of their education and friendships, while older people were more in favor of returning. This situation sometimes led to conflicts within the family.

"My brother didn't like it at all; he had dreams of going to university here." (K3)

"The decision-making process was a bit tense; we argued within the family, but in the end, we reached a mutual decision." (K4)

In marriages, the different citizenships of spouses have led to significant problems. Non-Turkish spouses have had their freedom of movement restricted, which has made plans to return more difficult. This situation has created a conflict between individual desires and family obligations.

"We can't move because my spouse is not a Turkish citizen." (K1)

"My spouse wants to leave, but I want to wait." (K2)

The language of education and opportunities for children are prominent factors in the decision to return. Participants emphasized that they wanted to return to Syria so their children could learn their native language and receive an education in their own culture. This factor was particularly prominent among families with young children.

"My child needs to start school in Syria to learn their native language." (K2)

"We are waiting for my sibling to finish their education." (K3)

Limitations in Turkey

The restrictions experienced in Turkey strengthen the desire to return. Participants emphasized that it is difficult to build a permanent future in Turkey in the long term, and therefore they prefer to return once Syria becomes safe again.

"Job opportunities have decreased here, and life has become restricted." (K3)

"It's difficult to build a long-term future here, so we are considering returning." (K4)

3.4. Future Expectations and Alternatives

Desire for a definitive return to Syria

A significant portion of the participants desire to return to Syria permanently. This desire is reinforced by their desire to play a role in the country's reconstruction, use their professional skills for the benefit of the country, and maintain family ties.

"I want to contribute to my country's development." (K1)

"We are returning because we believe our homeland needs us now." (K12)

The possibility of staying in Turkey

Some participants see the possibility of staying in Turkey as an option. Young people who want to complete their education and start a business, in particular, are considering staying in Turkey to pursue their career plans.

"I plan to get my diploma and work at private institutions here." (K3)

"I want to stay in Turkey because I now feel safer and more accustomed to living here. In the future, I want to go to university and become a doctor." (K5)

"Staying is not very likely, but I have a dream of starting a business." (K4)

Plans to migrate to a third country

A group of participants imagined migrating to a third country instead of Syria or Turkey. The idea of migrating to Europe was associated with a better life and career opportunities. However, it was stated that these plans were postponed with the end of the war.

"We were thinking of going abroad. We sent my younger brother abroad too... Suddenly the war ended and our dreams were gone, our dreams of going abroad were over." (K3)

"I considered options such as staying in Turkey, going to another European country, or starting my own business after finishing my studies." (K4)

Uncertainty and indecision

In addition to all these factors, uncertainty and indecision have been an important dimension of the return processes. The permanence of security, adaptation problems in education, and economic instability have made it difficult for participants to make decisions.

"The situation is unclear; there is uncertainty regarding security and education." (K4)

"This will be a very difficult process. I will have to leave the life I have built over 12 years. But this is something that will inevitably happen… The process will be a bit challenging." (K2)

Discussion

The first finding of the study is that the security factor is central to the results obtained. A large proportion of participants directly linked their decision to return to Syria to the end of the war and improved security conditions. This aligns with the concept of the security threshold highlighted in the study by Hangartner and colleagues (2021) on Syrian refugees. Research shows that individuals do not develop an intention to return unless their perception of security reaches a certain level, independent of other factors such as economic opportunities or family ties (Alrababah et al., 2023a). The findings of the current study similarly reveal that security is a prerequisite and that other factors remain secondary as long as security is not ensured. This research result reveals that even when security is provided, participants' hesitation to return in the face of potential future instability highlights the gap between intention and actual behavior. This is consistent with Carling and Collins' (2018) migration theory. Carling and Collins (2018)

emphasize that intentions to migrate or return do not always translate into action and that decision-making processes are shaped by structural constraints and uncertainties.

Economic expectations emerged as the strongest motivation for return after security. Participants stated that they could utilize their professional skills in Syria's reconstruction process, have access to broader job opportunities, and contribute to the country's development. This finding is consistent with the approach of Betts, Omata, and Bloom (2017), who argue that refugees rebuild not only their livelihoods but also their social capital and sense of belonging through economic activities. However, when combined with limited employment opportunities, restrictions on work permits, and discrimination in Turkey, economic factors also become a driving force. In their study, Demirci and Kırdar (2023) discuss the main obstacles Syrians face in integrating into the Turkish labor market, such as the prevalence of informal employment, low wages, insufficient recognition of professional skills, and discrimination. These findings are consistent with the participants' narratives in the current study . It reveals that factors such as economic insecurity, precarious employment positions, and structural exclusion are decisive factors that directly influence return decisions. The fact that young participants continue their education in Turkey and, consequently, shape their economic expectations mostly towards staying in Turkey and building a career points to a generational difference in perceptions of return. This situation is consistent with discussions in the migration literature regarding intergenerational differences. Portes and Rumbaut (2001) reveal that migrant generations develop different visions of the future in terms of education, the labor market, and perceptions of belonging. The expectations of young people to remain in Turkey, from the perspective of transnationalism literature (Levitt & Glick Schiller, 2004), show that transnational ties are established in different ways between generations and that these ties are reproduced unequally. Therefore, this study shows that intergenerational differences in experience are a critical dimension that should be considered in return migration discussions.

Family ties and cultural belonging emerged as strong motivating factors in return decisions. Participants particularly expressed a desire to reunite with family elders and relatives remaining in Syria. This finding aligns with the theoretical framework of Glick Schiller, Basch, and Blanc (1995), which emphasizes the role of transnational ties in migration processes. Family and social networks are not only a factor triggering the decision to return. This situation also emerges as a factor shaping the capacity for post-return adaptation. Indeed, the present study reveals that returnees view reuniting with their families as the main condition for a sustainable return. In addition, some young participants' desire to remain in Turkey despite their families' decisions has led to intra-family conflicts and demonstrated that decision-making processes have a collective dimension. This situation reveals that individual intentions are often shaped within a familial and social context.

Plans to migrate to a third country support an alternative orientation frequently emphasized in the literature. Participants expressed a desire to migrate to European countries in particular, but it was observed that these plans were postponed with the end of the war. This finding is consistent with the approach of Van Hear, Bakewell, and Long (2018), which reveals that migration decisions are often flexible and multifaceted, with individuals evaluating multiple scenarios simultaneously. Participants' association of migration to Europe with better life and career opportunities is a trend frequently observed in the international literature (Omata, 2013). However, the failure of these plans to materialize indicates that Syria's return to safety has reshaped migration alternatives.

The dimension of uncertainty and indecision is an important finding of the current study. Participants are hesitant about their decision to return due to factors such as the permanence of security, integration problems in education, and economic instability. This finding can be linked

to Zetter's (1999) conceptualization of semi-voluntary return. According to Zetter, the decision to return is often shaped by coercive conditions such as structural constraints in the host country, economic insecurity, or uncertainties about the future, rather than being an entirely voluntary choice. In this context, the fact that participants experience indecision due to potential instability, even if security is provided, suggests that return can be seen as a strategic orientation among limited options rather than a voluntary act. In the current study, participants also stated that they were in a decision-making process driven by the coercive effects of current conditions rather than a voluntary return. Furthermore, it has been stated that the increasing anti-migrant rhetoric in Turkey plays an accelerating but also a deterrent role in return decisions. The study by Tapan, Aka, and Kalaycı (2024) reveals that Syrians face various forms of discrimination and prejudice in their daily lives, in the labor market, and in the processes of accessing public services in Turkey. These findings are consistent with the narratives of the participants in the current study. In particular, they show that exclusion, stigmatization, and structural discrimination are important areas of vulnerability that shape return decisions.

The findings of this study can also be compared with the experiences of other refugee groups in the global literature. It has been observed that return processeses in Bosnia, Rwanda, and Afghanistan depend not only on security conditions but also on international support and reconstruction capacity (Black& Koser, 1999). However, for Syrian refugees, the size of the population and post-war infrastructure deficiencies pose more serious risks to the sustainability of return. As noted in the Georgetown Journal of International Affairs (2025) report, a significant portion of returning Syrians are forced to seek migration routes again within a short period. This finding directly corresponds to the uncertainty and indecision expressed by participants in our study.

The research findings reveal that the return processeses of Syrian refugees are shaped not only by individual preferences but also by a multi-layered phenomenon at the intersection of security thresholds, economic opportunities, transnational ties, and the political atmosphere. The current study makes this multidimensionality visible through qualitative data and adds depth to research that is often limited to quantitative surveys in the literature.

4. Conclusions

This research has revealed the factors influencing the return decisions of Syrian refugees living in Turkey from a qualitative perspective. The findings show that security is a prerequisite for return, that economic opportunities become decisive when this condition is met, that family ties play a central role in the decision-making process, and that uncertainties complicate the process. Furthermore, it is understood that the options of staying in Turkey or migrating to a third country are more frequently mentioned among young people, but these are temporary rather than long-term plans. The study reveals that refugees' decision-making processes are based not only on rational calculations but also on emotional, cultural and social factors.

This study refines the notion of the “security threshold” by distinguishing its physical, socio-economic and emotional dimensions, and introduces the concept of “intergenerational return logic” as a novel analytical lens for understanding post-conflict return intentions.

Limitations

The study has some limitations. First, the number of participants is limited to 17, which restricts the generalizability of the findings. Second, most of the participants were selected from refugees living in border provinces. The experiences of Syrians living in different regions may vary. Third, the data is limited to individuals who have considered the return processes. The perspectives of refugees who have never considered returning are outside the scope of this study. Furthermore, since most of the data is based on subjective narratives, memory bias or social desirability effects may be at play.

Recommendations

In light of these limitations, it is important that future research be conducted with larger samples, involving Syrians from different regions and different socioeconomic groups. Mixed-method research combining quantitative and qualitative methods could contribute to a more comprehensive understanding of the gap between intention and behavior. For policymakers, it appears critical to establish security in a sustainable manner, facilitate access to post-return services, and develop programs that support family reunification. In the specific case of Turkey, reducing barriers to Syrians' access to education and the labor market will shape both stay and return decisions on a more humane basis. Developing sustainable return programs with the support of international actors will contribute to producing more lasting solutions for the future of Syrian refugees.

References

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50(2), 179–211. https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T

Al-Ali, N., Black, R., & Koser, K. (2001). The limits to “transnationalism”: Bosnian and Eritrean refugees in Europe as emerging transnational communities. Ethnic and Racial Studies, 24(4), 578–600.

Alrababa’h, A., Masterson, D., Casalis, M., Hangartner, D., & Weinstein, J. (2023a). Returning home? Why pushing Syrian refugees to return is unlikely to be effective. Innovations for Poverty Action.

Alrababah, A., Masterson, D., Casalis, M., Hangartner, D., & Weinstein, J. (2023b). The dynamics of refugee return: Syrian refugees and their migration intentions. British Journal of Political Science, 53(4), 1108-1131.

Betts, A., Omata, N., & Bloom, L. (2017). Refugee economies: Forced displacement and development. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198795681.001.0001

Black, R., & Gent, S. (2006). Sustainable return in post-conflict contexts. International Migration, 44(3), 15–38. https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2006.00345.x

Black, R., & Koser, K. (1999).The end of the refugee cycle?Refugee repatriation and reconstruction.Berghahn Books.

Braun, V., & Clarke, V. (2006).Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Carling, J., & Collins, F. (2018).Aspiration, desire and drivers of migration. Journal of Ethnic and Migration Studies, 44(6), 909–926. https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384134

Charmaz, K. (2014). Constructing grounded theory (2nd ed.). Sage.

Creswell, J. W. (2013). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches (3rd ed.). Sage.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches (4th ed.). Sage.

Demirci, M., & Kırdar, M. G. (2023).The labor market integration of Syrian refugees in Turkey.World Development, 162, 106138.

Elgin C, Elveren AY. Wage-productivity gap and discrimination against Syrian refugees: Evidence from Turkey. The Economic and Labor Relations Review. 2024;35(2):243-255. doi:10.1017/elr.2024.15

Davidoff-Gore, S. (2025). *The Long Horizon of Returns to Syria*. *Georgetown Journal of International Affairs*. Retrieved from: https://gjia.georgetown.edu/2025/04/30/the-long-horizon-of-returns-to-syria/Glick Schiller, N., Basch, L., & Blanc, C. S. (1995). From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration. Anthropological Quarterly, 68(1), 48–63. https://doi.org/10.2307/3317464

Immigration Administration (GİB). (2025). *Entry-Exit.* Ministry of Interior of the Republic of Turkey. Retrieved from https://en.goc.gov.tr/entry---exit

Hangartner, D., Dinas, E., Marbach, M., Matakos, K., & Xefteris, D. (2021). Does exposure to the refugee crisis make natives more hostile? American Political Science Review, 115(4), 1350–1366. https://doi.org/10.1017/S0003055421000375

İçduygu, A. (2020). Interacting actors: The EU and civil society in Turkey. In Turkey and the EU: Accession and Reform (pp. 173-186). Routledge.

İçduygu, A., & Diker, E. (2017). Labor market integration of Syrian refugees in Turkey: From refugees to settlers. Journal of Ethnic and Migration Studies, 43(3), 460–481. https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1192996

İçduygu, A., & Nimer, M. (2020). The politics of return: Exploring the future of Syrian refugees in Turkey. Third World Quarterly, 41(3), 415–433. https://doi.org/10.1080/01436597.2019.1675508

Lee, E. S. (1966). A theory of migration. Demography, 3(1), 47–57. https://doi.org/10.2307/2060063

Levitt, P., & Glick Schiller, N. (2004).Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society. International Migration Review, 38(3), 1002–1039. https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00227.x

Morrow, S. L. (2005).Quality and trustworthiness in qualitative research in counseling psychology.Journal of Counseling Psychology, 52(2), 250–260. https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.2.250

Omata, N. (2013). The complexity of refugee return: The case of Liberian refugees in Ghana. Journal of Refugee Studies, 26(2), 139–162. https://doi.org/10.1093/jrs/fes020

Patton, M. Q. (2014). Qualitative research & evaluation methods (4th ed.). Sage.

Patton, M. Q. (2015). Qualitative research & evaluation methods (4th ed.). Sage.

Peshkin, A. (1988). In search of subjectivity—One's own. Educational Researcher, 17(7), 17–21. https://doi.org/10.3102/0013189X017007017

Silverman, D. (2011). Interpreting qualitative data (4th ed.). Sage.

Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research. Sage.

Tapan, M. G., Aka, M., & Kalaycı, E. (2024). Experiences of prejudice and discrimination from the perspective of Syrian migrants: A qualitative study in Türkiye. Journal of Social Service Research, 50(6), 1017-1030.

UNHCR. (February 6, 2025). 2025 Operational Framework on Voluntary Return of Syrian Refugees and IDPs.United Nations High Commissioner for Refugees.

Van Hear, N., Bakewell, O., & Long, K. (2018). Push-pull plus: Reframing the drivers of migration. Journal of Ethnic and Migration Studies, 44(6), 927–944. https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384135

Zetter, R. (1999). Re-conceptualizing the myth of return: Continuity and transition among the Greek-Cypriot refugees of 1974. Journal of Refugee Studies, 12(1), 1–22. https://doi.org/10.1093/jrs/12.1.1

RÖNESANS ESTETİĞİNDE MİT VE GERÇEKLİK: BURJUVA RASYONALİTESİ, HAMİLİK REJİMİ VE "ÖZGÜR SANATÇI" MİTOSUNUN FELSEFİ ANALİZİ

Dr. Ögr Üyesi Mehmet Fatih ÜNAL
Afyon Kocatepe University, Faculty of Arts and Science, Department of Philosophy, Merkez/ Afyonkarahisar
ORCID ID: 0000-0001-7385-8786

ÖZET
Rönesans, on dokuzuncu yüzyıl romantik tarihçiliğinden bu yana "insanın ve dünyanın yeniden keşfi", antik klasik metinlerin tekrar dolaşıma sokulması ve Orta Çağ karanlığından modern özgür bireye geçişin simgesel eşiği olarak resmedilmiştir. Jules Michelet ve Jacob Burckhardt gibi isimlerin kurumsallaştırdığı bu tarihsel anlatı, Rönesans'ı evrensel bir aydınlanma ve kitlesel bir zihniyet dönüşümü olarak sunma eğilimindedir. Ancak Rönesans döneminde sanat eserinin üretim koşulları, hamilik (*patronage*) ilişkileri ve toplumsal taban sosyo-felsefi bir analize tabi tutulduğunda, bu romantik anlatının ideolojik sınırları açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak, Rönesans sanatının temel estetik kategorileri olan ölçü, oran, simetri, uyum ve perspektif gibi ilkelerin sadece Antik Çağ'a duyulan estetik bir özlemden ibaret olmadığı savunulmaktadır. Söz konusu matematiksel estetik; İtalyan şehir devletlerinde ticaret ve bankacılıkla yükselen yeni burjuvazinin aritmetik, hesap, pratik mantık ve muhasebeye dayalı ticari rasyonalitesinden doğrudan beslenmiştir. Doğanın perspektif aracılığıyla geometrik ve ölçülebilir bir uzama dönüştürülmesi, tüccar zihniyetinin dünyayı rasyonel denetim altına alma arzusunun görsel bir yansımasıdır. İkinci olarak, Rönesans sanatçısının "içsel dünyasını özgürce dışa vuran özerk ve münzevi deha" imajının tarihsel bir mitos olduğu gösterilmektedir. Raphael'in *Atina Okulu*, Donatello'nun *Gattamelata Heykeli* ve Giorgione'nin eserleri üzerinden incelendiği üzere sanat; Kilise, tiranlar ve Medici gibi zengin hami ailelerin siyasal, ekonomik ve dinsel iktidarlarını tescil etmek amacıyla sipariş ettikleri işlevsel bir nesnedir. Dürer ve Michelangelo örneklerinde görülen "soylu deha" kurgusu ise zanaatkâr loncalarından sıyrılmak isteyen sanatçıların sınıfsal bir statü arayışıdır. Çalışmanın sonucunda, Rönesans'ın geniş halk kitlelerini kapsayan kitlesel ve demokratik bir özgürleşme değil, dar bir burjuva ve entelektüel zümrenin yürüttüğü sınıfsal bir dönüşüm olduğu; modern sanatın kurumsal temellerini bu çelişkili yapı üzerinde attığı ortaya konulmaktadır.
Anahtar kelimeler: Rönesans Sanatı, Sanat Felsefesi, Hamilik Rejimi, Burjuva Rasyonalitesi, Özgür Sanatçı Mitosu.

MYTH AND REALITY IN RENAISSANCE AESTHETICS: BOURGEOIS RATIONALITY, THE PATRONAGE REGIME, AND A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE "FREE ARTIST" MYTH

ABSTRACT
Since nineteenth-century Romantic historiography, the Renaissance has been depicted as the "rediscovery of humanity and the world," the reintroduction of classical ancient texts into circulation, and the symbolic threshold marking the transition from medieval darkness to the modern free individual. This historical narrative, institutionalized by figures such as Jules Michelet and Jacob Burckhardt, tends to present the Renaissance as a universal enlightenment and a mass transformation of mindset. However, when the conditions of artistic production, patronage relations, and the social foundation of the Renaissance period are subjected to a socio-philosophical analysis, the ideological boundaries of this Romantic narrative emerge distinctly. In this study, it is primarily argued that principles such as measure, proportion,

symmetry, harmony, and perspective—the fundamental aesthetic categories of Renaissance art—did not merely stem from an aesthetic nostalgia for Antiquity. This mathematical aesthetics was directly fueled by the commercial rationality rooted in arithmetic, calculation, practical logic, and bookkeeping developed by the new bourgeoisie rising through trade and banking in Italian city-states. The transformation of nature into a geometric and measurable space through perspective is a visual reflection of the merchant mentality's desire to bring the world under rational control. Secondly, it is demonstrated that the image of the Renaissance artist as an "autonomous and solitary genius freely expressing their inner World" is a historical myth. As analyzed through Raphael's *The School of Athens*, Donatello's *Equestrian Statue of Gattamelata*, and the works of Giorgione, art was essentially a functional object commissioned by the Church, tyrants, and wealthy patron families such as the Medici to legitimize their political, economic, and religious power. The construction of the "noble genius," observed in the examples of Dürer and Michelangelo, was in fact a quest for class status by artists seeking emancipation from craft guilds. In conclusion, this study reveals that the Renaissance was not a mass and democratic emancipation encompassing the broader public, but rather a class-based transformation orchestrated by a narrow bourgeois and intellectual elite; it further underscores that modern art established its institutional foundations upon this contradictory structure.
Keywords: Renaissance Art, Philosophy of Art, Patronage Regime, Bourgeois Rationality, Myth of the Free Artist.

GİRİŞ

Modern felsefe ve tarih yazımında "Rönesans" kavramı, genellikle evrensel bir aydınlanma, mucizevi bir kültürel şahlanış ve Orta Çağ'ın dogmatik karanlığından modern insanın özgürlüğüne atılan kesin bir adım olarak tanımlana gelmiştir. 19. yüzyıl romantik tarihçiliğinin öncü isimlerinden Jules Michelet ve onu sistematik bir tarihsel kurguya dönüştüren Jacob Burckhardt tarafından kurumsallaştırılan bu anlatı; Rönesans'ı "insanın ve dünyanın yeniden keşfedilmesi" olarak formüle etmiştir (Michelet, 1948; Burckhardt, 1957). Burckhardt (1957), özellikle İtalya bağlamında devleti ve bireyi kendi başına özerk bir "sanat eseri" olarak tanımlarken, bu tarihsel kesiti bütün bir toplumu kapsayan, bireyci ve rasyonel bir zihniyet devrimi olarak resmetmiştir. Bu yaklaşım, sanatı ve sanatçıyı da toplumsal-ekonomik ilişkilerden soyutlayarak onu salt bir estetik deha patlaması ve Antik Çağ'a duyulan masum bir özlem olarak kodlamıştır.

Ancak Rönesans döneminde sanat eserinin üretim koşulları, sanatçının toplumsal/sınıfsal konumu ve bu eserleri finanse eden hamilik (*patronage*) rejimi felsefi ve sosyolojik bir mercekle incelendiğinde, söz konusu romantik tarih anlatısının ideolojik sınırları ve gizlediği çelişkiler belirginleşmektedir. Rönesans, iddia edildiği gibi geniş halk yığınlarını kapsayan demokratik ve evrensel bir özgürleşme hareketi olmaktan ziyade; Kuzey İtalya şehir devletlerinde ticari sermaye birikimiyle iktidara yürüyen dar bir elitin, yeni tüccar ve banker burjuvazisinin yürüttüğü sınıfsal ve kültürel bir projedir (İnalcık, 2014). Bu çalışmanın temel amacı; Rönesans sanatının arkasında yatan sosyo-ekonomik üretim koşullarını, iktidar ilişkilerini ve sınıf dinamiklerini görünür kılmak, felsefi bir zeminde burjuva rasyonalitesinin estetik formlara nasıl sızdığını çözümlemek ve nihayetinde "özgür sanatçı" mitosunun inşasını deşifre etmektir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Burjuva Rasyonalitesi ve Matematiksel Estetik Olarak Perspektif

Rönesans sanatını tanımlayan ölçü, oran, simetri, uyum ve matematiksel kesinlik gibi temel estetik ilkeler; klasik sanat tarihinin iddia ettiği üzere yalnızca Antik Yunan ve Roma

heykellerine veya Vitruvius'un mimari metinlerine duyulan hayranlıktan doğmamıştır (Castelli, 2013). Bu katı matematiksel estetik, doğrudan doğruya yeni yükselen tüccar burjuvazisinin "ticari rasyonalitesinden" beslenmiştir. Orta Çağ'ın kapalı ve durağan tarım ekonomisinden çıkarak denizaşırı ticarete, bankacılığa ve kredi sistemine eklemlenen Floransa ve Venedik gibi İtalyan şehir devletlerinde güç sahibi olmanın temel koşulu; dünyayı ölçülebilir, hesaplanabilir ve öngörülebilir bir formata dönüştürmektir (İnalcık, 2014). Yeni palazlanan burjuva sınıfının dünyası; aritmetiğin, bilançonun, çift taraflı muhasebe kayıtlarının ve kâr-zarar denklemlerinin rasyonel dünyasıdır. Bu bağlamda Rönesans resmi, tüccar sınıfının nesnel dünyayı niceliksel olarak kavrama ve kaydetme pratiğinin görsel sanatlara tercüme edilmiş halidir. Tablolardaki kusursuz denge ve simetri, rasyonel muhasebe defterlerindeki denklik mantığıyla aynı kaynaktan beslenmektedir.

Bu ticari rasyonalitenin sanattaki en somut ve dönüştürücü yansıması "Perspektif"in kurumsallaşmasıdır (Gönülal, 2005). Perspektif, resmi salt gerçekçi kılmak için kullanılan teknik bir optik hile değil; felsefi ve ideolojik bir dünya kavrayışıdır. Orta Çağ resminde uzam, ilahi ve hiyerarşik bir niteliğe sahipti; figürlerin boyutları onların nesnel fiziksel konumlarına göre değil, teolojik önemlerine göre (örneğin azizlerin büyük, bağışçıların küçük çizilmesi) belirlenirdi. Oysa perspektifin devreye girmesiyle uzam, geometrikleştirilmiş, homojenleştirilmiş ve matematiksel bir koordinat sistemine indirgenmiştir (Gönülal, 2005). Doğanın perspektif aracılığıyla geometrik bir ağ içine alınması, modern insanın dünyayı rasyonel bir denetim altına alma ve doğaya egemen olma arzusunun estetik tezahürüdür. Perspektif sayesinde izleyici (özne), tıpkı ticari ağlarını merkezden yöneten bir banker gibi, tabloyu dışarıdan ve mutlak bir hakimiyet noktasından kontrol eden yegâne rasyonel merkeze konumlandırılmıştır.

Hamilik Rejimi ve İktidarın Görselleştirilmesi

Klasik sanat tarihinin özenle koruduğu bir diğer kurgu ise "özgür sanatçı" ve "özerk deha" mitosudur (Johnson, 2013). Romantik anlatıya göre Rönesans sanatçısı, kendi içsel dünyasını ve ilhamını özgürce tuvale aktaran, toplumsal baskılardan azade, bağımsız bir bireydir. Ancak Rönesans dönemine ait sipariş sözleşmeleri, mektuplar ve arşiv belgeleri incelendiğinde, sanat eserinin hiçbir zaman *sanat içindir* (l'art pour l2art) mottosuyla, kendi başına özerk bir varlık alanı olarak üretilmediği görülmektedir. Sanat eseri; Papalık, Cumhuriyet hükümetleri, Tiranlar veya Medici gibi güçlü ailelerin siyasal, dinsel ve ekonomik iktidarlarını tescil etmek ve ideolojik propaganda yapmak amacıyla "sipariş ettikleri" işlevsel bir aygıttır (Johnson, 2013). Örneğin, Raphael'in felsefi bir kompozisyon olan ünlü *Atina Okulu* freski, Antik felsefeye duyulan evrensel bir saygıdan ziyade, Papa II. Julius'un siyasi vizyonunun bir ürünüdür. Vatikan'daki özel kütüphane için sipariş edilen bu eser; Papalığın sadece Hristiyan teolojisinin değil, Antik bilgeliğin ve evrensel aklın da yegâne meşru varisi olduğunu tüm Avrupa'ya ilan eden ideolojik bir araçtır (Johnson, 2013). Benzer biçimde, Donatello'nun *Gattamelata Heykeli*, paralı bir asker olan Erasmo da Narni'nin gayrimeşru ve kaba gücünü, Antik Roma imparatorlarının estetiği ardında meşrulaştırma çabasıdır (Johnson, 2013). Floransa'nın hakimi olan Medici ailesi ise sanat hamiliğini bir lüks değil, iktidarda kalmanın zorunluluğu olarak görmüş; tefecilikle (bankacılıkla) elde ettikleri servetin yarattığı olumsuz imajı silmek ve gayrimeşru tahakkümlerini kutsamak için sanatı etkin bir biçimde kullanmıştır (İnalcık, 2014). Sanatçı, bu sistem içinde hamisinin dikte ettiği renkleri, figürleri ve teslim tarihlerini uygulayan yetenekli bir "görsel propagandacı" olarak işlev görmüştür.

Zanaatkârlıktan 'İlahi Deha'ya: Sınıfsal Bir İnşa

Bu katı sipariş rejimine rağmen "ilahi ve özgür deha" imajının nasıl ortaya çıktığı, sanatçıların lonca sisteminden sıyrılma mücadelesinde gizlidir (Labno, 2012). Orta Çağ boyunca ve Rönesans'ın ilk evrelerinde ressamlar ve heykeltıraşlar birer bağımsız "sanatçı" (*artist*) değil; marangozlar veya duvar ustalarıyla aynı statüde görülen "zanaatkârlar"dır (*artisan*). 15. ve 16. yüzyıla gelindiğinde, elit yetenekler bu el işçisi alt sınıf statüsünden kurtulup; şairler, filozoflar ve bilginlerle aynı entelektüel seviyeye, yani Yedi Özgür Sanat (*Artes Liberales*) statüsüne yükselmek için sınıfsal bir hak mücadelesine girişmişlerdir (Labno, 2012).

Alman ressam Albrecht Dürer'in 1500 tarihli *Otoportre*si, bu felsefi isyanın en somut beyanıdır. Dürer kendisini sıradan bir zanaatkâr gibi değil, o güne dek sadece İsa Mesih tasvirlerinde kullanılan asil, simetrik ve ilahi bir duruşla resmetmiştir. Bu durum; yaratımın basit bir bedensel emek değil, zihinsel ve ilahi bir tasarım (*disegno*) olduğunun ilanıdır (Labno, 2012). Benzer şekilde Michelangelo, sanatın özünün kas gücü değil zihinsel bir faaliyet olduğunu kanıtlamak için ömrü boyunca hamileriyle gerilimli müzakereler yürütmüştür (Johnson, 2013). Ne var ki bu isimlerin "deha" mertebesine ulaşması, genel üretim ilişkilerini değiştirmemiş; eserler yine iktidarların hizmetinde üretilmeye devam etmiştir.

Zihinsel-Bedensel Hiyerarşisinin Aşılması ve Bilimsel Devrime Giden Yol

Rönesans sanatçılarının "Yedi Özgür Sanat" statüsüne yükselme çabası, aynı zamanda kökleri Antik Yunan'a uzanan derin bir epistemolojik hiyerarşiye başkaldırıdır. Antik felsefede el emeği ve maddeyle kurulan fiziksel temas (*Artes Mechanicae*) zanaatkârlara özgü aşağı bir uğraş sayılırken; salt akıl ve matematik, özgür insana ait soylu bir alan olarak yüceltilmiştir. Rönesans sanatçıları, maddeyle olan bağlarını geometri ve rasyonel tasarımla birleştirerek bu hiyerarşiyi esnetmişlerdir.

Ancak zihin (teori) ile bedenin (pratik) gerçek anlamda sentezlenmesi, 17. yüzyıldaki Bilimsel Devrim ile başarılmıştır. Galileo ve Newton gibi düşünürlerin doğayı açıklarken deney ve gözlemi (fiziksel ve mekanik olanı), matematiksel teoriyi (zihinsel olanı) doğrulayan yegâne araç haline getirmesi, bu kadim hiyerarşiyi bütünüyle yıkmıştır. Rönesans sanatçılarının boyayı ve el emeğini zihinsel bir geometriyle (perspektifle) birleştirerek başlattıkları o epistemolojik kırılma, aslında modern bilimin teori ve deneyi birleştiren büyük devriminin öncü adımlarından biri olmuştur.

SONUÇ

Rönesans dönemi sosyo-felsefi bir analizle incelendiğinde; 19. yüzyıl romantik tarihçiliğinin kurguladığı "evrensel aydınlanma, kitlesel özgürleşme ve saf estetik deha" anlatısının tarihsel gerçeklikle örtüşmeyen bir mitos olduğu açıkça görülmektedir. Rönesans estetiğindeki oran, ölçü ve perspektif kavramları; dünyayı hesaplanabilir bir nesneye dönüştürmek ve rasyonel bir denetim altına almak isteyen yükselen burjuva tüccar zihniyetinin sanat formundaki tezahürüdür (Castelli, 2013; İnalcık, 2014).

Bununla birlikte, Rönesans'ta sanat eseri kendi özerkliğine sahip salt estetik bir nesne değil; kilisenin, tiranların ve zengin burjuva ailelerin siyasal ve dinsel iktidar iddialarını görselleştiren, meşrulaştıran ve topluma dikte eden sipariş edilmiş ideolojik bir aygıttır (Johnson, 2013). Toplumdan bağımsız, sadece içsel ilhamıyla yaratan "özgür sanatçı" fikri ise, zanaat loncalarının kısıtlamalarından kurtulup entelektüel bir statü talep eden elit sanatçıların ürettiği bir savunma mekanizması, sınıfsal bir kurgudur (Labno, 2012).

Sonuç olarak Rönesans; bütün bir toplumu kapsayan demokratik bir şahlanış değil, ekonomik ve siyasi gücü elinde tutan sınırlı bir burjuva zümresinin yürüttüğü çelişkili bir dönüşüm hareketidir. Modern sanatın, sanatçı kimliğinin ve doğayı rasyonel biçimde kontrol etme

arzusunun kurumsal temelleri; iktidara tapınma ile entelektüel özgürlük arayışı arasındaki bu derin diyalektik çatışmanın üzerinde yükselmiştir.

KAYNAKÇA

Burckhardt, J. (1957). *İtalya'da Rönesans Kültürü* (B. S. Baykal, Çev.). Ankara: Maarif Basımevi.

Castelli, P. (2013). *Rönesans Estetiği* (D. Kundakçı & G. Özaktürk, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Gönülal, Ö. (2005). *Avrupa'da Sanat I*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi.

İnalcık, H. (2014). *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Johnson, G. A. (2013). *Rönesans Sanatı* (F. Demir, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Labno, J. (2012). *Rönesans* (E. Dastarlı, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Michelet, J. (1948). *Rönesans* (K. Berker, Çev.). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

DÖRT MEZHEBİN NAMAZDA KIRAAT KONUSUNDAKİ İHTİLAFLARINDA HADİSLERİN ROLÜ

Adem EROĞLU
Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Kırıkkale, Türkiye
ORCID: 0009-0003-6006-4065

ÖZET

Namazda kıraat, dört mezhep tarafından da namazın temel erkânından biri olarak telakki edilmekle birlikte; kıraatin hükmü, Fâtiha'nın konumu, besmelenin statüsü, istiftâh duaları ve me'mûmun imam arkasındaki kıraati gibi tâlî meselelerde muhtelif görüşler ortaya çıkmıştır. çalışmamız, mezkûr ihtilafların bütün fıkhî tafsilâtını ele almaktan ziyade, hadislerin mezheplerin farklı hükümlere varmasındaki rolünü ve bu rivayetlerin ne şekilde yorumlandığını tahlil etmeyi hedeflemektedir.

Fâtiha'nın hükmü, bu ihtilafların en bariz misalini teşkil etmektedir. Hanefîler mutlak kıraati farz, Fâtiha kıraatini ise vâcip olarak kabul ederken; Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler Fâtiha'yı namazın rükünlerinden addetmektedir. Cumhurun temel delili, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen "Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur" meâlindeki hadistir. Hanefîler ise bu rivayeti, mutlak kıraat emrini bildiren âyet-i kerîme ve müsîü's-salâta dair diğer hadislerle birlikte değerlendirerek, hadisin namazın aslını değil kemâlini nefyettiğini ileri sürmüştür. Böylece aynı hadis rivayetlerinin muhtelif usûlî yaklaşımlarla te'vil edilmesi, mezhepler arasındaki ihtilafa yansımıştır.

İstiftâh duaları hususunda Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen muhtelif rivayetler, mezheplerin farklı duaları ihtiyar etmesine imkân sağlamıştır. Besmele meselesindeki temel ihtilaf ise, onun Fâtiha'dan bir âyet olup olmadığı ve cehren mi yoksa sirren mi okunacağı noktasında temerküz etmektedir. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) gelen rivayet ve sair hadisler, mezheplerce farklı veçhelerde te'vil edilmiştir. Bu farklılığın teşekkülünde, hadislerin yanı sıra Mushaf tertibi, kıraat geleneği ve ehl-i Medîne'nin ameli de müessir olmuştur. Me'mûmun kıraati meselesinde Hanefîler imam arkasında kıraati gerekli görmezken, Şâfiîler Fâtiha'nın her rekâtta okunmasını lüzumlu kabul etmiş; Mâlikî ve Hanbelîler ise cehrî ve hafî namazlar arasında tefrik yoluna gitmiştir.

Netice itibariyle kıraat bahsindeki mezhep ihtilafları, yalnızca hadislerin sıhhatinden neşet etmemekte; bilakis hadislerin delâlet cihetinin, diğer naslarla münasebetinin ve fıkıh usûlü çerçevesinde yorumlanış biçiminin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada ayrıca, hadisler arasında görülen farklılıkların her zaman bir teâruz ve tenâkuz manasına gelmediği; bazı durumlarda sünnet-i seniyyedeki tatbikat zenginliğinin farklı mezhep tercihlerine mesned teşkil ettiği ortaya konulmaktadır. Hususiyle Fâtiha hadisi ile imamın kıraatini dinlemeyi emreden delillerin birlikte değerlendirilmesi, hadislerin hem sübût hem de delâlet yönüyle fıkhî hükümlerin teşekkülüne tesirini göstermektedir. Bu veçhesiyle kıraat meseleleri, hadis ile fıkıh arasındaki münasebetin kavranması açısından ehemmiyetli numûneler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mezhep, İhtilaf, Rükün, Kıraat, Besmele.

THE POSITION OF QUR'ANIC RECITATION IN THE FOUR SUNNI SCHOOLS AND THE ROLE OF HADITH IN JURISTIC DISAGREEMENTS

ABSTRACT

This study examines the position of Qur'anic recitation (qirā'a) in prayer according to the four Sunni schools and the role of hadith in the disagreements concerning it. Although all four schools regard recitation as a fundamental element of prayer, they differ regarding its legal status, the ruling of Sūrat al-Fātiha, the basmala, the opening supplications, and the recitation of the follower (ma'mūm). The Hanafīs consider general Qur'anic recitation obligatory (fard) and the recitation of al-Fātiha necessary (wājib), whereas the Mālikīs, Shāfi'īs, and Hanbalīs regard al-Fātiha as a pillar (rukn) of prayer. One of the principal hadiths underlying this disagreement is the report, "There is no prayer for one who does not recite al-Fātiha." While the majority understand this hadith as referring to the validity of prayer, the Hanafīs interpret it in relation to the perfection of prayer. Different interpretations of narrations from the Prophet and the Companions also played an important role in disagreements concerning the basmala and the recitation of the ma'mūm. In particular, differing evaluations of the reports from Anas b. Mālik contributed to divergent rulings regarding the audible or silent recitation of the basmala and whether it is considered a verse of al-Fātiha. The study concludes that the disagreements among the schools cannot be explained solely by the acceptance or rejection of hadith. The authenticity and interpretation of narrations, their reconciliation with other evidence, the practice of the Companions, and methodological principles of Islamic jurisprudence all contributed to the formation of these rulings. Thus, the issues of recitation demonstrate the multifaceted relationship between hadith and Islamic jurisprudence.

Keywords: Hadith, Madhhab, Juristic Disagreement, Pillar (Rukn), Qur'anic Recitation (Qirā'a), Basmala.

GİRİŞ

Namazın temel unsurlarından biri olan kıraat, Hz. Peygamber'in uygulamasında önemli bir yere sahip olduğu gibi, fakihlerin namazın mahiyetine ilişkin değerlendirmelerinde de üzerinde durulan konulardan biridir. Kur'an'da namaz içerisinde kıraate işaret eden ifadelerin bulunması ve Hz. Peygamber'in namazlarını kıraatle eda etmesi, namazda Kur'an okunmasının gerekliliği konusunda fakihlerin temel hareket noktalarından olmuştur. Bununla birlikte kıraatin namazdaki hükmü, miktarı, hangi sûre veya âyetlerin okunması gerektiği ve imamın arkasında bulunan kimsenin kıraat yükümlülüğünün devam edip etmediği gibi hususlarda mezhepler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Kıraatin namazın rükünlerinden olup olmadığı meselesine geçmeden önce, mezhepler arasındaki kavramsal farklılığa kısaca değinmek isteriz. Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhepte "farz" ve "rükün" kavramları büyük ölçüde aynı anlamda kullanılırken, Hanefîler bu iki kavram arasında bir ayrım yapmıştır. Buna göre farz, namazda bulunması zorunlu olan bütün unsurları kapsayan daha genel bir kavram; rükün ise namazın kendi bünyesinde yer alan temel unsuru ifade etmektedir. Bu farklı terminolojiye rağmen dört mezhep de kıraatin namaz içerisinde yerine getirilmesi gereken temel bir unsur olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. İhtilaf ise kıraatin mahiyeti, kapsamı ve özellikle namazın rükünlerinden sayılıp sayılmayacağı noktasında ortaya çıkmıştır. Hanefîler, belirli bir sûreyi şart koşmaksızın Kur'an'dan bir miktar okunmasını namazın farzı kabul ederken; Şâfiî ve Hanbelîler Fâtiha sûresinin her rekâtta okunmasını rükün olarak değerlendirmişlerdir. Mâlikî mezhebi de Fâtiha kıraatini rükün kabul etmekle birlikte, imam ve me'mûmun kıraati bakımından diğer mezheplerden ayrılan bazı görüşler benimsemiştir.

Bu bölümde mezhepler arasındaki bütün fer‘î ayrıntılara girilmeksizin, kıraatin rükün oluşu meselesi merkeze alınacaktır. Bu çerçevede ihtilafın dayandığı gerekçeler, hadislerle bağlantılı sebepler ve hadis dışındaki sebepler olmak üzere iki ana başlık altında ele alınacaktır.

Bu çerçevede çalışmamızda, kıraatin namazın rükünlerinden olup olmadığı ve buna bağlı meselelerde mezhepler arasında ortaya çıkan farklılıklar ele alınacaktır. Ancak burada amaç, mezheplerin kıraate ilişkin bütün fıkhî ayrıntılarını ortaya koymak değil, söz konusu ihtilafların hadislerle ilişkili sebeplerini tespit ve değerlendirmektir. Bu doğrultuda mezheplerin dayandıkları hadisler, bu hadislerin anlaşılma ve yorumlanma biçimleri ile farklı rivayetlerin hüküm üzerindeki etkisi öncelikli olarak incelenecektir. İhtilafın hadis dışında kalan usûlî veya fıkhî sebeplerine ise konuya katkısı ölçüsünde ve kısaca değinilecektir. Böylece kıraat ve ona bağlı meselelerde mezheplerin farklı hükümlere ulaşmasında hadislerin nasıl bir rol oynadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Fâtiha Sûresinin Kıraati

İlk olarak Fâtiha sûresinin namazdaki konumuna baktığımız zaman, dört mezhebin kıraati bir rükün olarak kabul etmekle birlikte kıraat rüknünün mutlaka Fâtiha sûresiyle yerine getirilip getirilmeyeceği konusunda ayrılmış olduğunu görüyoruz. Bilindiği üzere Hanefî mezhebinde farz olan mutlak kıraat, Kur’an kıraatidir; Fâtiha’nın özellikle okunması ise vâcip kabul edilmiştir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise imam ve tek başına namaz kılan kişi bakımından Fâtiha’nın okunması namazın rükünleri arasındadır (Cessâs, 1985, Cilt 1, ss. 20–26; Sahnûn, t.y., Cilt 1, s. 164; Nevevî, t.y., Cilt 3, s. 327; Buhûtî, 1997, Cilt 1, s. 386).

Hanefî kaynaklarının bu konudaki yaklaşımı Cessâs tarafından şöyle ifade edilmiştir: قَالَ أَصْحَابُنَا جَمِيعًا رَحِمَهُمُ اللَّهُ: يَقْرَأُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسُورَةٍ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ مِنَ الْأُولَيَيْنِ، فَإِنْ تَرَكَ قِرَاءَةَ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَقَرَأَ غَيْرَهَا فَقَدْ أَسَاءَ، وَتُجْزِئُهُ صَلَاتُهُ “Mezhebimizin bütün âlimleri şöyle demiştir: İlk iki rekâtın her birinde Fâtiha ve bir sûre okunur. Fâtiha’yı bırakıp başka bir sûre okuyan kişi kötü bir davranışta bulunmuş olur; fakat namazı geçerlidir” (Cessâs, 1985, Cilt 1, s. 20 vd.).

Bu ifade Hanefî mezhebinin görüşünü iki yönlü olarak gösterir. Fâtiha’nın okunması önemsiz veya yalnızca tercih edilen bir uygulama değildir; terk edilmesi doğru bulunmamaktadır. Fakat Fâtiha’nın terk edilmesi hâlinde mutlak kıraat gerçekleşmişse namazın aslı ortadan kalkmış sayılmaz. Böylece Hanefîler kıraat rüknü ile Fâtiha’nın tayinini birbirinden ayırmışlardır.

Cumhurun temel delili Ubâde b. Sâmit’ten rivayet edilen şu hadistir: لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ “Fâtiha sûresini okumayan kimsenin namazı yoktur.” (Buhârî, 1433, “Ezân”, 95, hadis no. 756; Müslim, t.y., “Salât”, 34, hadis no. 394; Ebû Dâvûd, 2009, “Salât”, 131, hadis no. 822; Tirmizî, 1975, “Salât”, 186, hadis no. 247; Nesâî, 1986, “İftitâh”, 23, hadis no. 911; İbn Mâce, 2009, “İkāmetü’s-salât”, 11, hadis no. 837; Mâlik b. Enes, 1985, “Salât”, 39; Ahmed b. Hanbel, 2001, Cilt 37, s. 443, hadis no. 22745) Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fakihler hadisteki “namazı yoktur” ifadesini, Fâtiha’yı okuyabilecek durumda olan kişi bakımından namazın sıhhatinin Fâtiha’ya bağlı olduğuna delil kabul etmişlerdir. İbn Abdülber de imam Mâlik, imam Şâfiî, Ahmed bin hanbel ve fakihlerin çoğunluğunun bu yönde görüş bildirdiğini kaydetmektedir (Nevevî, t.y., Cilt 3, s. 327; İbn Abdülberr, 2017, Cilt 20, s. 192).

Mâlikî mezhebinin erken kaynaklarından el-Müdevvene eserinde Fâtiha ile başka bir sûre arasındaki temel fark açıkça yansıtılmaktadır. İbnü’l-Kâsım’ın Mâlik’ten naklettiği görüşlere göre Fâtiha’dan sonra başka bir sûrenin terk edilmesi namazı aynı şekilde geçersiz kılmazken Fâtiha’nın terk edilmesi namazı geçersiz kılar zira Mâlikîlere göre Fâtiha farz/rükün olup, kasten terk edilmesi halinde namaz bâtıl olur ve iadesi gerekir. Zamm-ı sûre okumak ise sünnet hükmünde olduğundan, onun terki namazı geçersiz kılmaz, sadece sehven terk edilse dahi sehiv secdesi dahi gerektirmez. Metinde “Fâtiha başka Kur’an okumalarının yerine yeter; fakat başka bir kıraat Fâtiha’nın yerine geçmez” (Sahnûn, t.y., Cilt 1, s. 164) anlamındaki açıklama dikkat çekicidir.

Şâfiî mezhebinde doğrudan hadis lafzının zahirine bağlı bir değerlendirme görülmektedir. "Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur" ifadesindeki nefyin namazın kemalini değil sıhhatini ortadan kaldırdığı kabul edilir. Bu sebeple Fâtiha herhangi bir Kur'an ayetiyle değiştirilebilecek genel kıraatin bir örneği değil, namazda bizzat okunması gereken tayin edilmiş kıraattir. Nevevî bu görüşü sahâbe ve tâbiîn fakihlerinden itibaren geniş bir çoğunluğa nispet etmektedir (Nevevî, t.y., Cilt 3, s. 327). Nevevî, Şâfiî mezhebinin görüşünü aktarırken Fâtiha'nın tayin edilmiş bir rükün olduğunu ve onu okuyabilen kişinin namazının Fâtiha olmaksızın sahih olmayacağını açıkça belirtir.

Hanbelî mezhebinde de benzer sonucun benimsendiğini görüyoruz. Buhûtî rükünleri açıklarken imam ve tek başına kılan kişi için her rekâtta Fâtiha'nın okunmasını rükün sayar ve doğrudan şu hadise dayanır:

"قِرَاءَةُ الْفَاتِحَةِ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ عَلَى الْإِمَامِ وَالْمُنْفَرِدِ .. لِحَدِيثِ: لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ"

"Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur" imam buhûti şöyle ifade etmştir. "İmam ve tek başına namaz kılan kimse bakımından her rekâtta Fâtiha okumak (rüküdür); çünkü 'Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur' hadisi bunu ifade etmektedir." (Buhûtî, 1997, Cilt 1, s. 386)

Özetle cumhûra göre Fâtiha, imam ve münferid için namazın rüknü olup başka bir kıraatle ikame edilemez. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler bu noktada müttefiktirler. Mezhepler arasındaki temel farklılık me'mûmun hükmünde ortaya çıkmaktadır: Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre cehrî namazlarda me'mûm Fâtiha okumaz, imamın kıraati ona kâfidir; Şâfiî mezhebine göre ise hem sırrî hem cehrî namazlarda me'mûmun da her rekâtta Fâtiha okuması farzdır.

Hanefîlere göre ise Fâtiha rükün değil vâciptir. Farz olan mutlak kıraattir; bu sebeple Fâtiha yerine başka bir âyet okunması ile namazın farzı yerine gelmiş olur, fakat vâcip terk edildiği için sehven terkedilmişse sehiv secdesi, kasten terkedilmişse namazın iadesi gerekir. Bu yönüyle Hanefîler, Fâtiha'nın başka bir kıraatle ikame edilebileceğini kabul ederek cumhurdan ayrılmaktadır.

Hanefî mezhebinin farklı hükme ulaşması, Hanefîlerin hadisi yorumlama biçiminden kaynaklanmaktadır. Cessâs, Ubâde b. Sâmit hadisini açıkça ele almakta ve "صلاة لا" ifadesinin iki ihtimale açık olduğunu belirtmektedir: Namazın aslının yokluğu yani "nefyü'l-asl" veya "nefyü's-sıhha" bir şeyin rükün / farz olduğunu gösterir. Yani o şey olmadığında ibadetin kendisi yok hükmünde ve bâtıl olur. Namazın kemalinin yokluğu yani "nefyü'l-kemâl" veya "nefyü'l-fazîla" ise ibadetin aslının sahih olduğunu, ancak en kâmil, en faziletli şeklinin terkedildiğini ifade eder.

Ona göre diğer deliller birlikte okunduğunda burada kastedilen ikinci anlamdır. Cessâs bunu şu şekilde ifade eder: "Hz. Peygamber'in السَّلَامُ عَلَيْهِ قَوْلُهُ: لَا صَلَاةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ نَفْيَ يَحْتَمِلُ نَفْيَ الْأَصْلِ وَنَفْيَ الْكَمَالِ" 'Fâtiha olmadan namaz yoktur' sözü hem namazın aslının bulunmaması hem de namazın kemalinin bulunmaması ihtimalini taşır." (Cessâs, 1985, Cilt 1, ss. 25–26) Cessâs'ın yorumunda belirleyici unsurlardan biri Müzzemmil sûresindeki فَاقْرَؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun" (el-Müzzemmil 73/20) ifadesidir. Hanefî usulüne göre bu nassın mutlak biçimde kıraati emretmesi, kıraat rüknünün belirli olarak yalnız Fâtiha ile sınırlandırılmasına engel oluşturmaktadır. Cessâs, Fâtiha'yı tayin eden haber-i vâhidin Kur'an'daki bu genel serbestliği ortadan kaldıracak biçimde yorumlanmasına karşı çıkmaktadır. Ona göre Fâtiha hadisi terk edilmemeli; ancak Kur'an nassıyla birlikte okunarak Fâtiha'nın namazın kemali ve vâcip niteliğiyle ilişkilendirilmesi gerekir (Cessâs, 1985, Cilt 1, ss. 20–26).

Hanefîlerin başvurduğu bir diğer delil, namazını hatalı kılan kişiye yönelik Hz. Peygamber'in öğretimindeki kıraat emridir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَدَخَلَ رَجُلٌ فَصَلَّى، فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَرَدَّ وَقَالَ: «ارْجِعْ فَصَلِّ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ». فَرَجَعَ

يُصَلِّي كَمَا صَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: «ارْجِعْ فَصَلِّ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ» ثَلَاثًا، فَقَالَ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا أُحْسِنُ غَيْرَهُ فَعَلِّمْنِي، فَقَالَ: «إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَعْدِلَ قَائِمًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، وَافْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah mescide girdi. Bir adam da mescide girerek namaz kıldı. Daha sonra Hz. Peygamber'in yanına gelip selâm verdi. Hz. Peygamber selâmını aldı ve "Dön ve namazını yeniden kıl. Çünkü sen namaz kılmadın" buyurdu. Adam geri dönüp önceki gibi namazını kıldı. Sonra tekrar gelip selâm verdi. Hz. Peygamber yine "Dön ve namazını yeniden kıl. Çünkü sen namaz kılmadın" buyurdu. Bu durum üç defa tekrarlandı. Bunun üzerine adam, "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki bundan daha güzelini yapamıyorum. Bana öğret" dedi.

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Namaza kalktığın zaman tekbir al. Sonra Kur'an'dan sana kolay geleni oku. Ardından rükû yap ve rükûda iyice sakinleş. Sonra başını kaldır ve tamamen doğrul. Daha sonra secde et ve secdede iyice sakinleş. Sonra başını kaldır ve oturuşunda iyice sakinleş. Bütün namazında böyle yap." (Buhârî, 1433, "Ezân", 95, hadis no. 757; Müslim, t.y., "Salât", 11, hadis no. 397; Ebû Dâvûd, 2009, "Salât", 123, hadis no. 857) Bu rivayette Hz. Peygamber'in ثُمَّ اقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ "Sonra Kur'an'dan kolayına geleni oku" buyurduğu nakledilmektedir (Buhârî, 1433, hadis no. 757). Cessâs, kişinin namazdaki eksikliklerini öğretmek amacıyla söylenen bu ifadede Fâtiha'nın özel olarak tayin edilmemesini, mutlak kıraatin yeterli olduğuna delil olarak kullanmaktadır. Ona göre Fâtiha vazgeçilmez bir rükün olsaydı, namazın farzları öğretilirken bunun açıklanmaması beklenmezdi. Bununla birlikte aynı hadisin bazı tariklerinde Fâtiha'nın zikredildiğini de kaydeder ve bu rivayetleri mutlak kıraat hükmünü ortadan kaldıracak biçimde değil, Fâtiha okumanın gerekliliğini destekleyecek şekilde yorumlar (Buhârî, 1433, "Ezân", 95, hadis no. 757; Müslim, t.y., "Salât", 11, hadis no. 397; Ebû Dâvûd, 2009, "Salât", 122, hadis no. 820; İbn Huzeyme, 2003, Cilt 1, s. 243, hadis no. 490; İbn Hibbân, 1993, Cilt 5, s. 222, hadis no. 1788; Cessâs, 1985, Cilt 1, ss. 66–67).

Bir diğer önemli rivayet Ebû Hüreyre'den nakledilen Fâtiha okunmayan namazı "خِدَاجٌ" şeklinde niteleyen şu hadistir. صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأُمِّ الْقُرْآنِ فَهِيَ خِدَاجٌ فَهِيَ خِدَاجٌ فَهِيَ خِدَاجٌ غَيْرُ تَمَامٍ "Kim bir namaz kılar da o namazda Ümmü'l-Kur'ân'ı (Fâtiha sûresini) okumazsa, o namaz eksiktir; o namaz eksiktir; o namaz eksiktir; tamamlanmamıştır." (Müslim, t.y., "Salât", 38, hadis no. 395; Ebû Dâvûd, 2009, "Salât", 132, hadis no. 821; Mâlik b. Enes, 1985, "Salât", 39; Ahmed b. Hanbel, 2001, Cilt 14, s. 397, hadis no. 8788)

"Hidâc", eksik ve tamamlanmamış anlamına gelir. Cessâs bu lafzı Hanefî görüş için ayrıca delil kabul eder. Ona göre bir namazın "eksik" olarak nitelendirilebilmesi, namazın aslının varlığını gerektirir; bütünüyle geçersiz olan bir şeyin eksikliğinden söz edilmesi aynı anlamı taşımaz. Bu nedenle söz konusu rivayet Fâtiha'nın terk edilmesini hafife almamakta, fakat terk hâlinde namazın aslının tamamen ortadan kalktığını da zorunlu olarak ifade etmemektedir (Cessâs, 1985, Cilt 1, ss. 24–26).

Cumhur "Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur" hadisinin zahirini namazın sıhhatine yönelik kabul ederek Fâtiha'yı bizzat rükün hâline getirmiştir. Hanefîler ise aynı hadisi Kur'an'daki mutlak kıraat emri, namazını hatalı kılan kişiye verilen "kolayına geleni oku" talimatı ve Fâtiha okunmayan namazın "eksik" diye nitelendirildiği rivayetlerle birlikte değerlendirmiştir. Böylece Fâtiha'nın bağlayıcılığı korunmuş, fakat mutlak kıraat farz; Fâtiha'nın tayini vâcip olarak sınıflandırılmıştır.

İhtilaf, büyük ölçüde aynı hadis malzemesinin delâletinin farklı yorumlanması ve haber-i vâhidin Kur'an'daki mutlak ifadeyle ilişkisinin farklı kurulması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Cumhur Fâtiha hadisini mutlak kıraatin mahiyetini açıklayan ve Fâtiha'yı tayin eden bir delil olarak okurken Hanefîler Kur'an'ın mutlak kıraat emrini farzın temelini belirleyen daha üst

düzey delil olarak korumuş, Fâtiha rivayetlerini ise bu farza ek bir vâcip doğuracak şekilde değerlendirmiştir. Bu nedenle Fâtiha meselesi, hadislerin namazın rükünlerine dair mezhep ihtilafındaki etkisinin açık biçimde izlenebildiği örneklerden biridir.

2. Fâtiha Öncesinde Okunan İstiftah Duaları

İftitah tekbirinden sonra kıraate başlamadan önce okunan zikir ve dualar, fıkıh literatüründe genellikle istiftah duası veya senâ başlığı altında ele alınmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber'den tek bir lafız değil, farklı sahâbîler aracılığıyla birden fazla dua nakledilmiştir. Rivayet çeşitliliği, mezheplerin aynı ibadet içinde farklı istiftah lafızlarını tercih etmelerine imkân vermiştir.

Hanefî mezhebinde yaygın olarak tercih edilen istiftah lafzı şu şekildedir:
سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ، وَتَعَالَى جَدُّكَ، وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ "Allahım! Seni bütün eksikliklerden tenzih eder ve sana hamd ederim. İsmin bereketlidir, şanın yücedir; senden başka ilâh yoktur" anlamındaki bu dua, Hanefîlerce tercih edilen istiftah lafzıdır. (Ebû Dâvûd, 2009, "Salât", 122, hadis no. 775; Tirmizî, 1975, "Salât", 179, hadis no. 243; İbn Mâce, 2009, "İkâmetü's-salât", 1, hadis no. 804; Ahmed b. Hanbel, 2001, Cilt 24, s. 207, hadis no. 15476)

Aynî, el-Binâye'de iftitah tekbirinin ardından bu duanın okunacağını belirtir ve Ebû Yûsuf'tan buna "Veccehtü vechiye..." duasının da eklenebileceğine dair bir rivayet aktarır (Aynî, 2000, Cilt 2, s. 184). İbnü'l-Hümâm ise "Sübhâneke" lafzının Hz. Ömer, İbn Mes'ûd ve başka sahâbîlerden nakledildiğini, Hz. Ömer'in bunu sahâbe huzurunda açıktan okuduğuna dair rivayetin Müslim'de bulunduğunu kaydeder (İbnü'l-Hümâm, 1970, Cilt 1, ss. 288–289).

Ebû Hüreyre'nin rivayeti, Hz. Peygamber'in iftitah tekbiri ile kıraat arasında dua ettiğini açık biçimde göstermektedir. Ebû Hüreyre, Resûlullah'ın tekbirden sonra bir süre sustuğunu fark etmiş ve bu sırada ne söylediğini sormuştur. Hz. Peygamber de: اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ... "Allahım! Doğu ile batının arasını uzaklaştırdığın gibi beni de günahlarımdan uzaklaştır..." (Buhârî, 1433, hadis no. 744; Müslim, t.y., hadis no. 598) diye dua ettiğini bildirmiştir. Bununla birlikte mezheplerin tercih ettikleri lafızların tamamı bu hadisteki dua değildir. Burada hadis tenkidi açısından bir ayrım yapmak gerekir. "Sübhâneke" duasını doğrudan Hz. Peygamber'e nispet eden Âişe (r.a.) rivayeti Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de bulunmakla birlikte bu merfû rivayet hadis tenkidi bakımından zayıf görülmüştür. Buna karşılık Hz. Ömer'in aynı lafzı namazın başında açıktan okuduğu rivayet Müslim'de sabittir (Müslim, t.y., hadis no. 399; Ebû Dâvûd, 2009, hadis no. 776; Tirmizî, 1975, hadis no. 243; İbnü'l-Hümâm, 1970, Cilt 1, ss. 288–289). Dolayısıyla Hanefî tercihinin dayanağını yalnız tartışmalı merfû rivayete bağlamak doğru değildir; sahâbe uygulaması ve erken dönem amelinin de tercihte etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Şâfiî mezhebinde ise istiftah için Hz. Ali'den nakledilen "Veccehtü vechiye" duası öne çıkmıştır. Müslim'in rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namaza başladığında لِلَّذِي وَجْهِيَ وَجَّهْتُ حَنِيفًا وَالْأَرْضَ السَّمَاوَاتِ فَطَرَ... "Yüzümü, hanîf olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim..." (Müslim, t.y., hadis no. 771) diye başlayan duayı okuduğu aktarılmaktadır. İmam Nevevî, İmam Şâfiî ve mezhep fakihlerinin bu rivayetteki duayı istiftahın en faziletli şekli olarak tercih ettiklerini, bununla birlikte Ebû Hüreyre rivayeti gibi sahih başka istiftah dualarıyla da sünnetin yerine geleceğini belirtmektedir (Nevevî, t.y., Cilt 3, s. 321). Bu yaklaşım, rivayetler arasındaki farklılığı çelişki olarak değil, meşru çeşitlilik olarak değerlendirmektedir.

Hanbelî mezhebinde de istiftah sünnet kabul edilmiş ve İmam Ahmed b. Hanbel'in tercihinde "Sübhâneke" duası öne çıkmıştır. İbn Kudâme, istiftahın çoğu âlime göre namazın sünnetlerinden olduğunu belirttikten sonra İmam Ahmed bin Hanbel'in Hz. Ömer'in uygulaması sebebiyle "Sübhâneke" lafzını tercih ettiğini, ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) 'den sahih olarak nakledilen başka istiftah dualarının okunmasını da câiz gördüğünü ifade eder. Bu yönüyle Hanbelî yaklaşım tek bir rivayet dışındakileri reddetmemekte, tercih ile cevazı birbirinden ayırmaktadır (İbn Kudâme, 1997, Cilt 1, s. 341).

Mâlikî mezhebinin meşhur görüşünde farz namazda iftitah tekbirinden sonra ayrıca bir istiftah duası okunması öne çıkarılmamış, kıraate başlanması esas alınmıştır. İbn Kudâme, İmam Mâlik'in istiftahı ayrıca uygulamadığını ve tekbirden sonra kıraate geçtiğini aktarmaktadır (İbn Kudâme, 1997, Cilt 1, s. 341). İmam Mâlik'in bu tercihine delil olarak Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber, (s.a.v.) Ebû Bekir (r.a), Ömer (r.a), ve Osman'ın (r.a), namaza "el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" ile başladıklarını bildiren rivayeti kullanılmıştır. Ancak İmam Şâfiî, aynı hadisi istiftah duasının bulunmadığına değil, Kur'an kıraatinin sûrelerden önce Fâtiha ile başlatıldığına delil saymıştır. Böylece aynı rivayetin neyi nefyettiği konusunda farklı bir yorum ortaya çıkmıştır (Buhârî, 1433, hadis no. 743; Müslim, t.y., hadis no. 399; Tirmizî, 1975, hadis no. 246).

İstiftah dualarındaki ihtilafın hadislerle ilişkisi, rivayetlerin birbirini geçersiz kılmasından çok sünnette birden fazla uygulamanın bulunmasıyla ilgilidir. Ebû Hüreyre ve Ali (r.a) rivayetleri sahih biçimde farklı dua lafızları nakletmektedir. "Sübhâneke" lafzının merfû tariki daha tartışmalı olmakla birlikte sahâbe uygulaması güçlüdür. Hanefî ve Hanbelî mezhepleri kısa "Sübhâneke" duasını, Şâfiî mezhebi Ali (r.a) rivayetindeki "Veccehtü" duasını tercih etmiş; Mâlikî mezhebinin meşhur çizgisi ise farz namazda ayrı bir istiftahı sürekli uygulama hâline getirmemiştir. Bu tablo, hadis çeşitliliğinin fıkhî ihtilafa her zaman zıt hükümler şeklinde değil, sünnetin uygulanışında farklı tercih biçimleri olarak da yansıyabildiğini göstermektedir.

3. Fâtiha Öncesinde Besmelenin Okunması ve Cehr-Hafî Meselesi

Fâtiha'dan önce besmele okunması, kıraat bahsinde hem besmelenin Kur'an içindeki konumu hem de namazda kıraatin sesli veya sessiz yapılmasıyla ilişkili iki ayrı tartışmayı bir araya getirmektedir. Mezheplerin ihtilafı yalnız besmelenin okunup okunmayacağı hakkında değildir; okunduğu takdirde açıktan mı yoksa gizli mi okunacağı da farklı değerlendirilmiştir. Hanefî mezhebinde namaz kılan kişi kıraate başlarken besmeleyi gizli okur. Kâsânî bu görüşü يُخْفِي ثُمَّ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Sonra Bismillâhirrahmânirrahîm'i gizli okur" şeklinde ifade etmekte ve hemen ardından İmam Şâfiî'nin besmeleyi cehrî namazda açıktan okuduğunu belirtmektedir. Hanefîler besmelenin Kur'an'dan olduğunu kabul etmekle beraber Fâtiha'nın veya her sûrenin müstakil bir âyeti saymadıkları için onun cehrî kıraatin zorunlu bir parçası olduğu sonucuna ulaşmamıştır. Bu nedenle besmele kıraat öncesinde okunmakta, fakat açıktan kıraat edilen namazlarda dahi gizli tutulmaktadır (Kâsânî, 1428, Cilt 1, s. 203).

Mâlikî mezhebinin meşhur görüşü bundan daha farklıdır. el-Müdevvene'de İmam Mâlik'in farz namazda besmelenin ne gizli ne de açıktan okunmasını benimsemediği, imam ile tek başına namaz kılan arasında bu konuda ayrım yapmadığı nakledilmiştir. İmam Mâlik, nafile namazlarda ise besmelenin okunup okunmamasını daha geniş bir alan içinde değerlendirmiştir. Karâfî de ez-Zahîre'de mezhebin meşhur yaklaşımını aktararak farz namazda besmelenin terk edildiğini, bunun hem gizli hem cehrî namaz için geçerli olduğunu belirtmektedir (Karâfî, 1994, Cilt 2, ss. 176–181). Burada mesele besmelenin değersiz görülmesi değil, Fâtiha'nın bir parçası sayılmaması ve Medine'deki yerleşik namaz uygulamasının böyle değerlendirilmesidir (Sahnûn, t.y., Cilt 1, ss. 165–167; Karâfî, 1994, Cilt 2, ss. 176–181).

Şâfiî mezhebinde besmele Fâtiha'nın âyetlerinden biri kabul edildiğinden Fâtiha'nın sahih biçimde okunabilmesi için besmelenin de okunması gerekir. İmam Nevevî, mezhepte bu konuda ihtilaf bulunmadığını ve cehrî namazlarda besmelenin Fâtiha'nın diğer âyetleri gibi açıktan okunmasının sünnet olduğunu kaydeder. Şâfiîlerin yaklaşımında besmelenin hükmü, Fâtiha'nın âyet vasfına ilişkin kabulden doğrudan etkilenmektedir: Besmele sûreye dâhil bir âyet ise onu terk etmek Fâtiha'yı eksik okumak anlamına gelir; cehrî kıraatte Fâtiha'nın diğer kısımları açıktan okunduğuna göre besmelenin de aynı şekilde okunması beklenir (Nevevî, t.y., Cilt 3, ss. 289–291).

Hanbelî mezhebinde yerleşik görüş, besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olmadığı ve namazda gizli

okunmasının sünnet olduğu yönündedir. İbn Kudâme, Ahmed bin Hanbel'den besmelenin Fâtiha'dan olup olmadığı konusunda farklı rivayetler nakletmekle birlikte mezhepte desteklenen görüşün onun Fâtiha'nın parçası olmadığı yönünde olduğunu belirtir. Bu nedenle Hanbelîler'in uygulaması Hanefîlere yaklaşır: besmele kıraat başlangıcında okunur, fakat cehrî namazda Fâtiha gibi açıktan okunmaz (İbn Kudâme, 1997, Cilt 1, ss. 285–286).

Besmelenin sesli veya sessiz okunması tartışmasında Enes b. Mâlik'ten gelen rivayetler merkezi bir yere sahiptir. Buhârî'de Enes b. Mâlik'ten, Hz. Peygamber, Ebû Bekir (r.a) ve Ömer'in (r.a) kıraate "el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" ile başladıklarına dair bir rivayet nakledilmektedir. Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivayetin Müslim'deki bir tarikinde ise bu ifadeye "kıraatin başında ve sonunda Bismillâhirrahmânirrahîm'i zikretmiyorlardı" lafzı eklenmektedir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihler bu rivayetlerden besmelenin açıktan okunmadığı yönünde delil çıkarmışlardır. İmam Şâfiî ise "el-Hamdü lillâh ile başlamak" ifadesinin besmelenin hiç okunmadığını değil, Fâtiha'nın sûreden önce okunduğunu ifade ettiğini savunmuştur; İmam Tirmizî de İmam Şâfiî'nin bu yorumunu nakletmektedir (Tirmizî, 1975, hadis no. 246; Nevevî, t.y., Cilt 3, ss. 289–291).

Bu ihtilaf, aynı hadis lafzının farklı bağlamlandırılmasıyla ortaya çıkan örneklerdendir. Bir tarafta Enes b. Mâlik rivayeti Hz. Peygamber'in (s.a.v.) besmeleyi açıktan okumadığına veya farz namazda kıraatin bir parçası yapmadığına delil kabul edilmiş, diğer tarafta rivayetin yalnız duyulan kıraatin başlangıcını anlattığı ve sessiz okunan besmeleyi nefyetmediği söylenmiştir. Böylece besmelenin cehr veya ihfâsı meselesi, râvinin "namaza Fâtiha ile başlamak" ifadesiyle hangi fiili anlattığının yorumundan kaynaklanmıştır. Belgede daha önce incelenen Fâtiha ihtilafıyla birlikte düşünüldüğünde besmele meselesi, kıraat rüknünün sınırının mezheplere göre nasıl değişebildiğini daha açık göstermektedir. Hanefî ve Hanbelî mezheplerinde besmele okunmakla birlikte Fâtiha'nın zorunlu âyetlerinden biri kabul edilmediğinden gizli tutulmuş; Mâlikîlerce meşhur olan görüşte farz namazda kıraat içinde yer verilmemiş; Şâfiî mezhebinde ise Fâtiha'nın bir parçası sayıldığı için okunması zorunlu, cehrî namazda açıktan okunması sünnet kabul edilmiştir. Dolayısıyla keyfiyet ihtilafı, besmeleye Kur'an metni içinde verilen konumdan bağımsız değildir.

Değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere bu hususta ki hükümlerin arkasında besmelenin Fâtiha'dan bir âyet sayılıp sayılmaması ile Hz. Peygamber ve ilk üç halifenin kıraatini anlatan rivayetlerin nasıl yorumlandığı meselesi bulunmaktadır. Hadise dair ihtilafın sebebinin aynı rivayetin farklı yorumlanması olduğu görülmüştür. Mâlikî mezhebinde ise besmelenin farz namazlarda terk edilmesi, rivayetlerin zayıflığından ziyade amel-i ehl-i Medîne deliline dayanır. İmam Mâlik'e göre Medine halkının namazda besmeleyi terk şeklindeki mütevâtir uygulaması, bu konudaki haber-i vâhid rivayetlerine daha kuvvetli görülmüştür.

4. Besmelenin Diğer Sûre Başlarında Âyet Sayılıp Sayılmaması

Besmelenin Kur'an'daki konumuna ilişkin ihtilaf, namazdaki kıraat hükümlerini doğrudan etkilediği için yalnız tefsir veya kıraat ilimlerine ait teorik bir tartışma değildir. Neml sûresinin 30. âyetinde geçen إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ifadesinin Kur'an âyeti olduğunda ihtilaf yoktur. Tartışma, sûrelerin başında yazılan "Bismillâhirrahmânirrahîm"in Fâtiha'nın ve diğer sûrelerin ayrı bir âyeti olup olmadığı üzerindedir. Bu farklılık özellikle Şâfiî mezhebinde Fâtiha'nın geçerliliğiyle doğrudan bağlantı kurduğu için namaz fıkhına somut biçimde yansımıştır. Hanefî mezhebinin yerleşik yaklaşımında besmele Kur'an'dandır; ancak Fâtiha'nın veya sûrelerin her birinin parçası değildir. Kâsânî, Muhammed eş-Şeybânî'den "Mushafın iki kapağı arasındaki her şey Kur'an'dır" sözünü naklettikten sonra besmelenin sûrelerin arasını ayırmak ve başlangıçta bereketlenmek için indirildiğini, fakat her sûrenin müstakil âyeti olmadığını belirtir. Hanefî yaklaşım bu yönüyle iki iddiayı birbirinden ayırmaktadır: besmelenin Kur'an oluşu kabul edilirken belirli bir sûrenin âyet sayısına dâhil edilmesi

reddedilmektedir (Kâsânî, 1428, Cilt 1, s. 203).

Mâlikî mezhebinde besmele Fâtiha'nın bir âyeti kabul edilmez. Karâfî, ez-Zahîre'de besmele konusunda dört farklı yaklaşımı aktarırken İmam Mâlik'in farz namazda besmeleyi okumama görüşünü ve onun Fâtiha'dan sayılmadığını açıklar. Mâlikîlerin kullandığı önemli delillerden biri, Ebû Hüreyre'den nakledilen "Namazı kulumla kendi aramda ikiye böldüm" kudsî hadisidir. Hadiste Fâtiha'nın âyetleri "el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" ile başlatılmış ve besmele zikredilmemiştir. Mâlikî fakihler bu yapıyı besmelenin Fâtiha'nın sayılan âyetlerinden olmadığına delil kabul etmişlerdir (Karâfî, 1994, Cilt 2, ss. 176–181).

Şâfiî mezhebinde ise besmele Fâtiha'dan bir âyettir. Nevevî, bunun mezhepte tartışmasız kabul edildiğini, tercih edilen görüşe göre Tevbe sûresi dışında diğer sûrelerin başındaki besmelenin de tam bir âyet sayıldığını belirtmektedir. Şâfiî kaynaklarda bu görüş için mushaflarda besmelenin sûre başlarına Kur'an hattıyla yazılmış olması yanında Ümmü Seleme ve Ebû Hüreyre'den nakledilen rivayetlere de başvurulmuştur. Bununla birlikte bu rivayetlerin bazı tariklerinin merfûluğu ve sıhhat derecesi hadis âlimleri arasında tartışılmıştır. Dolayısıyla Şâfiî imamlarının hükmünün yalnız tek bir hadis tarikine dayandırılması isabetli olmaz; mushaf tertibi ve kıraat geleneği de delillendirmenin parçasıdır (Nevevî, t.y., Cilt 3, ss. 289–290).

Hanbelî mezhebinde iAhmed b. Hanbel'den besmelenin mahiyeti hakkında birden fazla rivayet nakledilmiştir. İbn Kudâme, bir rivayette besmelenin Fâtiha'dan sayıldığını, başka bir rivayette sûreleri ayırmak için indirilmiş müstakil bir âyet kabul edildiğini, mezhepte desteklenen görüşte ise Fâtiha'dan ve diğer sûrelerden bir âyet sayılmadığını aktarmaktadır. Bu iç çeşitlilik, kurucu imama nispet edilen bütün rivayetlerin mezhebin nihai görüşüyle eşit tutulmaması gerektiğini bir kez daha göstermektedir (İbn Kudâme, 1997, Cilt 1, ss. 285–286).

Besmelenin Fâtiha'dan olmadığını savunanların başlıca hadis delillerinden biri Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği kudsî hadistir. Allah'ın قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ "Namazı kulumla kendi aramda ikiye böldüm" buyurduğu rivayette sûre "el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" ile başlatılmakta ve besmele sayım içinde yer almamaktadır (Müslim, t.y., hadis no. 395). Kâsânî, Karâfî ve İbn Kudâme bu rivayetin yapısından hareketle, besmele Fâtiha'nın bir âyeti olsaydı hadiste onun da zikredilmesinin bekleneceğini ileri sürmüşlerdir (Kâsânî, 1428, Cilt 1, s. 203; Karâfî, 1994, Cilt 2, ss. 177–179; İbn Kudâme, 1997, Cilt 1, ss. 285–286).

Şâfiî kaynaklar ise bu delilin besmelenin Fâtiha'dan olmadığını kesin biçimde göstermediğini kabul eder. Hadisin amacı Fâtiha'nın bütün lafızlarını âyet âyet saymak değil, kul ile Rabbi arasındaki hamd, ibadet ve dua ilişkisini açıklamak olarak yorumlanabilir. Ayrıca besmelenin mushaflarda sûrelerin başında yazılı oluşu ve onu Fâtiha'dan sayan kıraat aktarımı Şâfiî fakihlerce karşı delil olarak değerlendirilmiştir. Burada hadis ihtilafın tek sebebi değildir; aynı zamanda mushaf yazımı, kıraat rivayetleri ve bir âyetin sûreye aidiyetinin hangi yolla sabit olacağı sorusu da devreye girmektedir (Nevevî, t.y., Cilt 3, ss. 289–291).

Bu mesele namazın sıhhatine en açık şekilde Şâfiî mezhebinde yansımaktadır. Besmele Fâtiha'nın bir âyeti kabul edildiği için onu okumayan kişi Fâtiha'yı eksik bırakmış sayılır. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî yerleşik yaklaşımlarında ise besmelenin terk edilmesi Fâtiha'nın âyetlerinden birinin terk edilmesi anlamına gelmez. Böylece Kur'an metninin sûre içi sınırlandırılmasına ilişkin bir ihtilaf, doğrudan namazdaki kıraat rüknünün yerine gelip gelmediği sonucunu etkileyebilmektedir. Bu örnek, hadislerin yanı sıra kıraat ve mushaf geleneğinin de mezhep hükümlerinin şekillenmesinde hesaba katılması gerektiğini göstermektedir.

5. İmama Uyan Kimsenin Kıraati

Me'mûmun kıraat sorumluluğu, Fâtiha suresi meselesindeki mezhepler arası görüş ayrılığının cemaat namazına yansıyan en önemli boyutunu oluşturur. Bu konu iki müstakil soru etrafında şekillenir: Me'mûmun Fâtiha okuması kendi namazının geçerliliği için şart mıdır ve imam

açıktan okurken me'mûmun okuması mı yoksa dinlemesi mi gerekir? Bu iki sorunun birbirinden tefrik edilmesi elzemdir; zira mezheplerin bir kısmı gizli ve cehrî namaz arasında fark gözetirken bir kısmı me'mûmun kıraat hükmünü her iki halde de aynı kabul etmiştir.

Hanefî mezhebinde yerleşik görüş, me'mumun imam arkasında gerek cehrî gerek gizli namazda kıraat etmemesidir. Aynî, el-Binâye'de "Me'mum imamın arkasında okumaz; imamın açıktan veya gizli okuması arasında fark yoktur" şeklinde mezhep hükmünü açıklamaktadır. Hanefîler bu görüşü A'râf sûresinin 204. âyetindeki "Kur'an okunduğunda onu dinleyin ve susun" emri, imamın kıraati sırasında susmayı bildiren rivayetler ve sahâbe uygulamalarıyla temellendirmişlerdir (Aynî, 2000, Cilt 2, s. 313).

Hanefî literatürde kullanılan delillerden biri "İmamı bulunan kimse için imamın kıraati onun kıraatidir" (İbn Mâce, 2009, "İkâmetü's-salât", 13, hadis no. 850; Dârekutnî, 2004, Cilt 2, s. 128, hadis no. 1233; Beyhakî, 2003, Cilt 2, s. 339, hadis no. 3552; Ahmed b. Hanbel, 2001, Cilt 23, s. 25, hadis no. 14640) rivayetidir. Ancak hadis tenkidi bakımından bu rivayetin isnadları güçlü görülmemiştir. Zeylaî, rivayetin farklı tariklerini incelerken isnadındaki zayıflığa işaret etmiş; Dârekutnî ve Beyhakî gibi muhaddisler de merfû tariklerin illetli olduğunu belirtmişlerdir. Mezhep fakihlerinin A'râf 7/204 âyeti, sahâbe âsârı ve imamın kıraati sırasında susmayı emreden rivayetlerle birlikte daha geniş bir delil ağı kurdukları görülmektedir (Zeyle'î, 1997, Cilt 2, ss. 10–18).

İmamın kıraati sırasında susmayı destekleyen rivayetlerden biri "İmam okuduğunda susup dinleyin" (Müslim, t.y., "Salât", 63, hadis no. 404 [ziyadesiz lafız]; ziyadeli lafız için Ahmed b. Hanbel, 2001, Cilt 14, s. 408, hadis no. 8790; Ebû Dâvûd, 2009, "Salât", 62, hadis no. 604; İbn Mâce, 2009, "İkâmetü's-salât", 13, hadis no. 846; Nesâî, 1986, "İftitâh", 28, hadis no. 922; Dârekutnî, 2004, Cilt 2, s. 127, hadis no. 1230) lafzıdır. Bu ziyadenin tariklerinin değerlendirilmesinde muhaddisler arasında ihtilaf bulunmakla birlikte Müslim ve Ebû Hüreyre yoluyla gelen şeklinin kendisine göre sahih olduğunu açıkça belirtmiştir; aynı lafız Ebû Mûsâ rivayetinin bazı tariklerinde de yer almaktadır. Bununla birlikte "dinleme" emri, Hanefîlerin me'mumun kıraat etmeyip imamı takip etmesi görüşünde kullanılan güçlü delillerden biridir.

Mâlikî mezhebi Hanefîlerden farklı olarak cehrî ve gizli namazı birbirinden ayırır. Yerleşik görüşte imamın açıktan okuduğu yerde me'mumun dinlemesi, gizli okuduğu namazlarda ise kıraat etmesi menduptur. İbn Abdülber, gizli kılınan öğle ve ikindi namazları ile akşam ve yatsının gizli rekâtlarında imam arkasındaki kimsenin kıraati terk etmesini uygun görmediğini, ancak bunu terk edenin namazını geçersiz saymadığını aktarmaktadır. Bu durum Mâlikî mezhebinde me'mumun kıraatinin müstakil bir rükün kabul edilmediğini, fakat imamın kıraatinin işitilmediği yerde kişinin kendi kıraatinin teşvik edildiğini göstermektedir (İbn Abdülberr, 1980, Cilt 1, s. 201).

Şâfiî mezhebinde yerleşik görüş, Fâtiha'nın me'mum için de her rekâtta gerekli olduğudur. İmam Nevevî, mezhebin sahih kabul edilen görüşünü "Fâtiha'nın okunması hem gizli hem de cehrî namazların her rekâtında me'mûm üzerine vâciptir" şeklinde özetlemektedir (Nevevî, t.y., Cilt 3, ss. 322–323, 365). Şâfiî'nin eski görüşünde cehrî namazlarda me'mumun Fâtiha okumasının gerekmediğine dair bir nakil bulunmakla birlikte sonraki mezhep tercihi vücûb yönündedir.

Şâfiîlerin bu hükümde başvurduğu en önemli delillerden biri, "Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur" hadisinin genel lafzıdır. Bu rivayetin imam, tek başına namaz kılan ve me'mum arasında ayrım yapmaması, Fâtiha'nın herkes için gerekli olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca Ubâde b. Sâmit'ten nakledilen rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sabah namazından sonra sahâbeye imamlarının arkasında okuyup okumadıklarını sorduğu, olumlu cevap alınca "Bunu Fâtiha dışında yapmayın; çünkü Fâtiha'yı

okumayanın namazı yoktur" buyurduğu aktarılmıştır. İmam Tirmizî bu rivayeti hasen olarak değerlendirmiştir. Rivayetin doğrudan imam arkasındaki kıraati konu edinmesi, Şâfiî mezhebinin delillendirmesinde ona özel bir ağırlık kazandırmıştır (Ebû Dâvûd, 2009, hadis no. 323; Tirmizî, 1975, hadis no. 311). Hanbelî mezhebinin yerleşik görüşü me'mumun, imamın kıraatini işittiği cehrî namazlarda okumaması yönündedir. İbn Kudâme, imamı işiten me'muma kıraatin vâcip olmadığını ve bu durumda okumanın müstehap da görülmediğini belirtir. Buna karşılık imamın sustuğu anlarda veya kıraatin gizli olduğu namazlarda me'mumun okumasını müstehap kabul eder. Hanbelîler bu hükümde A'râf 7/204 âyeti ile "imam okuduğunda dinleyin" rivayetini öne çıkarmış; "Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur" hadisini ise imam ve tek başına namaz kılan kişiyle veya imamın kıraatinin işitilmediği durumlarla ilişkilendirmişlerdir (İbn Kudâme, 1997, Cilt 1, ss. 406–407). Me'mumun kıraati meselesi, hadisler arasındaki görünür muhtelif rivayetlerin mezhep içtihadına nasıl dönüştüğünü açık biçimde göstermektedir. Bir tarafta Fâtiha okumayı genel bir zorunluluk olarak ifade eden sahih hadis ve imam arkasında Fâtiha'ya istisna tanıyan Ubâde (r.a.) rivayeti; diğer tarafta imamın kıraatini dinlemeyi emreden âyet ve rivayetler bulunmaktadır. Şâfiî mezhebi Fâtiha hadislerinin genel ve özel delâletini koruyarak dinleme emrini Fâtiha dışındaki kıraatle uzlaştırmıştır. Hanefîler dinleme emrini esas alarak me'mumdan kıraati düşürmüş; Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri ise imamın işitildiği cehrî namazlarla gizli kıraati birbirinden ayırmıştır. Bu başlıkta hadislerin sıhhat derecelerinin de sonuç üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Hanefî literatürde meşhur olan "İmamın kıraati me'mumun kıraatidir" rivayetinin merfû tariklerinin zayıf olması, görüşün hadis bakımından yalnız bu metne dayandırılamayacağını göstermektedir. Buna karşılık Ubâde'nin (r.a.) imam arkasında Fâtiha'yı istisna eden rivayeti Tirmizî tarafından hasen kabul edilmiş; "Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur" hadisi ise Buhârî ve Müslim'de sahih olarak yer almıştır. Bununla birlikte bir hadisin isnad bakımından daha güçlü olması tek başına bütün ihtilafı çözmemiştir; fakihler nasların kapsamını, dinleme emrini, cemaatle namazın yapısını ve imam-me'mum ilişkisini birlikte değerlendirmişlerdir. Bu nedenle me'mumun kıraati, hadislerin hem sübût hem de delâlet yönünden fıkhî ihtilafa etkisinin birlikte izlenebildiği meselelerden biridir.

SONUÇ: Bu çalışma, namazda kıraat bahsinden doğan mezhebî ihtilaflarda hadislerin mevkiini; Fâtiha kıraati, istiftâh duaları, besmelenin hükmü ve imama uyanın kıraati numûneleri üzerinden tahlil etmektedir. İhtilafın menşei ekseriyetle; rivayetin neye delâlet ettiğinin tayininde, sâir delillerle birlikte nasıl cem' ve telif edileceğinde ve mezhebin usûl manzûmesi içinde hangi hükme delâlet ettiğinin tayininde, düğümlenmektedir.

Fâtiha'nın namazdaki hükmü bunun en açık örneğidir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler "Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur" hadisini namazın sıhhatine ilişkin kabul ederek Fâtiha'yı rükün saymıştır. Hanefîler ise aynı hadisi Kur'an'daki mutlak kıraat emri, namazını hatalı kılan kişiye verilen "kolayına geleni oku" talimatı ve Fâtiha okunmayan namazı eksik diye niteleyen rivayetlerle birlikte değerlendirmiştir. Böylece mutlak kıraati farz, Fâtiha'nın belirlenmesini vâcip kabul etmiştir. Buradaki ihtilaf, hadisin değerinden çok delâleti ve Kur'an'daki genel ifadeyle ilişkisinin nasıl kurulduğuyla ilgilidir. İstiftâh dualarına ilişkin varılan hüküm ise diğerlerinden ayrışmaktadır. Zira Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu bâbda birden fazla duanın me'sur olması, mezheplere muhtelif lafızları ihtiyar etme imkânı bahşetmiştir. Nitekim Hanefîler ve Hanbelîler "Sübhâneke" duasını tercih ederken, Şâfiîler "Veccehtü vechiye" rivayetini takdim etmiş; Mâlikî mezhebinin meşhur kavlinde ise farz namazlarda müstakil bir istiftâh duasına devamlı surette muvazebet edilmemiştir. Bu tablo, rivayet farklılığının zaruri olarak teâruz ve tenâkuz doğurmadığını, bilakis sünnet-i seniyye içerisindeki tatbikât çeşitliliğinin mezheplerin tercihlerine yansıdığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir**.** Besmele bahsine gelince, bu meseledeki hükümler yalnızca hadislere istinad etmemiş;

besmelenin Fâtiha'dan bir âyet sayılıp sayılmaması, Mushaf tertibi, kıraatlerin tevâtürü ve ehl-i Medine'nin ameli gibi birçok unsurun içtimaıyla teşekkül etmiştir. Şâfiîler besmeleyi Fâtiha'nın cüz'ü addederek cehrî namazlarda cehren okumuş, Hanefîler ve Hanbelîler ise ihfâyı ihtiyar etmiş; Mâlikîlerin meşhur görüşünde ise besmeleye farz namazların kıraati içerisinde yer verilmemiştir. Enes b. Mâlik'ten gelen rivayetin muhtelif vechesinin te'vil ediliş biçimi de, aynı metinden nasıl farklı fıkhî neticelere ulaşılabildiğini müşahhas bir surette ortaya koymaktadır**.** Me'mûmun kıraati meselesinde ise, Fâtiha'nın vücûbiyetini ifade eden naslar ile imamın kıraatinin dinlenmesini emreden delillerin ne şekilde cem' ve telif edileceği, ihtilafın mihver noktasını teşkil etmiştir. Şâfiîler Fâtiha'nın umûma şâmil vücûbiyetini muhafaza ederken, Hanefîler insât ve istimâ emrini esas almış; Mâlikîler ve Hanbelîler ise cehrî ve hafî namazlar arasında tafsil yoluna gitmişlerdir.Hâsıl-ı kelâm; namazda kıraatla ilgili ihtilaflarda hadislerin sıhhat derecesi mühim bir unsur olmakla beraber, ihtilafı tek başına tayin eden amil değildir. Rivayetlerin delâlet ciheti, Kur'ân-ı Kerîm ile irtibatı, sahâbe tatbikatı ve mezheplerin usûl-i fıkıh prensipleri bir kül olarak değerlendirilmiştir. Bu itibarla kıraat meseleleri, hadis-fıkıh münasebetinin tek bir rivayetin sübutuna indirgenemeyecek kadar çok katmanlı ve girift bir mahiyete sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. (2001). *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd., thk.; 1. bs., 50 cilt). Müessesetü'r-Risâle.

Aynî, Bedruddîn el-. (2000). *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. (2003). *es-Sünenü'l-kübrâ* (Muhammed Abdülkādir Atâ, thk.; 3. bs., 11 cilt). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail. (1433). *Sahîhu'l-Buhârî* (Cemâ'etun mine'l-'Ulemâ, thk.). el-Matbaatu'l-Kubra el-Emîriyye.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus el-. (1997). *Keşşâfü'l-kınâʿ ʿan Metni'l-İknâʿ*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-. (1985). *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Muhammed Sâdık el-Kamhâvî, thk.). Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Dârekutnî, Ali b. Ömer. (2004). *Sünenü'd-Dârekutnî* (Şuayb el-Arnaût, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Abdüllatîf Hırzullah & Ahmed Berhûm, thk.; 1. bs., 5 cilt). Müessesetü'r-Risâle.

Ebû Dâvûd, Suleyman İbnu'l-Eş'es. (2009). *Sunenu Ebî Dâvûd* (Şu'ayb el-Arnâvut & Muhammed Kamil Karabileli, thk.). Dâru'r-Risâleti'l-'Alemiyye.

İbn Abdülberr, Ebu Amr. (2017). *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'anî ve'l-esânîd fî hadîsi Resulillah*. Müessesetu'l-Furkân li't-Turâsi'l-İslâmî.

İbn Abdülberr, Ebu Amr Yûsuf İbn Abdullah. (1980). *el-Kâfî fî fikhi ehli'l-medîne* (Muhammed Muhammed Ahîd, thk.). Mektebetu'r-Riyâd el-Hadîse.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân. (1993). *Ṣaḥîḥ İbn Ḥibbân bi-tertîbi İbn Balbân* (Şuayb el-Arnaût, thk.; 2. bs., 18 cilt). Müessesetü'r-Risâle.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak. (2003). *Ṣaḥîḥ İbn Huzeyme* (Muhammed Mustafa el-A'zamî, thk.; 3. bs., 2 cilt). el-Mektebü'l-İslâmî.

İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî el Cemmâilî. (1997). *el-Muğnî*. Dâru Alemi'l-Kutub.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. (2009). *Sünenü İbn Mâce* (Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, Muhammed Kâmil Karabellî & Abdüllatîf Hırzullah, thk.; 1. bs., 5 cilt). Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin. (1970). *Şerhu Fethi'l-kadîr 'ala'l-hidâye*. Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed İbn İdrîs İbn Abdurrahman el-Mâlikî el-. (1994). *ez-Zâhîre* (Muhammed Hâcî vd., thk.). Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
Kâsânî, 'Alâuddîn Ebu Bekr İbn Mes'ûd el-Hanefî el-. (1428). *Bedâi'u's-Senâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'* (Ali Muhammed Muavviz, thk.). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
Mâlik b. Enes. (1985). *el-Muvaṭṭa'* (Muhammed Fuâd Abdülbâkī, thk.; 2 cilt). Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
Müslim, İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî. (t.y.). *Sahîhu'l-Muslim* (Muhammed Fuad Abdulbakî, thk.). Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî.
Nesâî, Ahmed b. Şuayb. (1986). *el-Müctebâ mine's-Sünen: es-Sünenü's-suğrâ* (Abdülfettâh Ebû Gudde, thk.; 2. bs., 9 cilt). Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye.
Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-. (t.y.). *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Mektebetü'l-İrşâd.
Sahnûn, Ebü'l-Kâsım Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî. (t.y.). *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Muhammed ed-Dâlî, thk.). Dâru Sâdır.
Tirmizî, Muhammed İbn İsa İbn Sevre İbn Musa İbn ed-Dehhâk et-. (1975). *Sunenu't-Tirmizî* (Ahmed Muhammed Şakir & Muhammed Fuad Abdulbakî, thk.). Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
Zeyle'î, Cemaluddîn Ebu Muhammed Abdullah İbn Yûsuf İbn Muhammed ez-. (1997). *Nasbu'r-Râye li ahâdîsi'l-hidâye ma' hâşiyeti buğyeti'l-elma'î fî tahrîci'z-zeylâ'î* (Muhammed Avvâme, thk.). Muessesetu'r-Reyyân.

EKONOMİK BELİRSİZLİK VE HAYAT SİGORTASI PENETRASYONU: AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDEN PANEL VERİ KANITLARI

Dr. Öğr. Üyesi Gülhan DENİZ
Yozgat Bozok Üniversitesi, Akdağmadeni Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, 66300, Akdağmadeni, Yozgat
ORCID ID: 0000-0002-2212-0033

ÖZET
Bu çalışma, 2014-2024 döneminde Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik belirsizlik ile hayat sigortası penetrasyonu arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Analiz, veri mevcudiyeti ve değişkenler için ortak gözlem döneminin sağlanabilmesi doğrultusunda 19 ülke ve 209 gözlemden oluşan dengeli panel veri setine dayanmaktadır. Hayat sigortası piyasası, hayat sigortası primlerinin gayrisafi yurt içi hasılaya oranını ifade eden hayat sigortası penetrasyonu ile; ekonomik belirsizlik ise World Uncertainty Index ile temsil edilmektedir. İşsizlik oranı ve uzun vadeli faiz oranı kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Değişkenlerin düzey serilerinde yatay kesit bağımlılığı Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM ve Pesaran CD testleriyle değerlendirilmiş, durağanlık analizi ikinci nesil CIPS panel birim kök testiyle yürütülmüştür. CIPS sonuçlarının gecikme uzunluğuna duyarlı olması nedeniyle ana tahminler değişkenlerin yıllık değişimleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Temel sonuçlar ülke düzeyinde kümelenmiş sağlam standart hatalarla değerlendirilmiş; Driscoll-Kraay standart hataları, wild cluster bootstrap-t testi ve bir dönem gecikmeli açıklayıcı değişkenler ek sağlamlık kontrolleri olarak kullanılmıştır. Bulgular, ekonomik belirsizlikteki yıllık değişimlerin hayat sigortası penetrasyonundaki eşanlı yıllık değişimlerle istatistiksel olarak anlamlı ve istikrarlı bir ilişki göstermediğini ortaya koymaktadır. Bir dönem gecikmeli ekonomik belirsizlik katsayısı negatif olmakla birlikte, anlamlılık yalnızca bir sağlamlık yaklaşımında yüzde 10 düzeyinde sınırda ortaya çıkmış ve wild cluster bootstrap sonucunda doğrulanmamıştır. Genel olarak sonuçlar, ekonomik belirsizlik ile hayat sigortası arasındaki ilişkinin örneklem, dönem, ölçüm biçimi ve ekonometrik yaklaşıma duyarlı olabileceğine işaret etmektedir.
Anahtar kelimeler: Ekonomik belirsizlik, hayat sigortası penetrasyonu, Avrupa Birliği, panel veri, sağlamlık analizi

ECONOMIC UNCERTAINTY AND LIFE INSURANCE PENETRATION: PANEL DATA EVIDENCE FROM EUROPEAN UNION COUNTRIES

ABSTRACT
This study examines the relationship between economic uncertainty and life insurance penetration in European Union countries over the 2014–2024 period. The analysis is based on a balanced panel of 19 countries and 209 observations, considering data availability and the common observation period across variables. The life insurance market is represented by life insurance penetration, defined as life insurance premiums as a percentage of gross domestic product, while economic uncertainty is measured by the World Uncertainty Index. The unemployment rate and the long-term interest rate are included as control variables. Cross-sectional dependence in the level series is examined using the Breusch–Pagan LM, Pesaran scaled LM, and Pesaran CD tests, while stationarity is assessed with the second-generation CIPS panel unit root test. Since the CIPS results are sensitive to lag length, the main estimations are conducted using annual changes in the variables. Baseline results are evaluated with country-clustered robust standard errors, while Driscoll–Kraay standard errors, a wild cluster bootstrap-t test, and one-period lagged explanatory variables are employed as additional robustness checks. The findings indicate that annual changes in economic uncertainty do not

exhibit a statistically significant and stable contemporaneous relationship with annual changes in life insurance penetration. Although the one-period lagged uncertainty coefficient is negative, significance emerges only marginally at the 10 percent level under one robustness approach and is not confirmed by the wild cluster bootstrap. Overall, the results suggest that the relationship between economic uncertainty and life insurance may be sensitive to the sample, period, measurement choice, and econometric approach.
Keywords: Economic uncertainty, life insurance penetration, European Union, panel data, robustness analysis

1. GİRİŞ

Hayat sigortası, özellikle hanehalkının temel gelir sağlayıcısının erken ölümü sonucunda ortaya çıkabilecek gelir kaybına karşı finansal koruma sağlayan bir araçtır. Campbell (1980), hayat sigortası talebini hanehalkının beşeri sermayesine ilişkin belirsizlik çerçevesinde ele almakta ve sigortayı ücret kazanan kişinin erken ölümü nedeniyle ortaya çıkabilecek gelir kaybına karşı bir koruma mekanizması olarak değerlendirmektedir. Bunun yanında hayat sigortası ürünlerinin bir bölümü ölüm riskine karşı koruma sağlamanın yanı sıra önemli bir tasarruf bileşeni de içermektedir (Beck ve Webb 2003). Bu özellikler, hayat sigortasına ilişkin kararların hem korunma ihtiyacı hem de uzun vadeli finansal tercihlerle ilişkili olmasına neden olmaktadır.

Ekonomik belirsizlik, hayat sigortasına ilişkin kararları farklı kanallardan etkileyebilecek bir unsur olarak değerlendirilebilir. Artan belirsizlik bir taraftan bireylerin risklere karşı korunma ihtiyacını güçlendirebilirken, diğer taraftan gelir ve harcama kararları üzerindeki baskı ile uzun vadeli finansal taahhütlerin ertelenmesine yol açabilir. Sigorta literatüründe de belirsizliğin sigorta talebi ve primleriyle ilişkisinin farklı mekanizmalar üzerinden ortaya çıkabileceği belirtilmektedir (Jeris vd. 2023). Bu nedenle ekonomik belirsizlik ile hayat sigortası arasındaki ilişkinin işareti teorik olarak kesin değildir. İlişkinin pozitif ya da negatif yönde ortaya çıkabilmesi nedeniyle ampirik olarak incelenmesi önem taşımaktadır.

Hayat sigortasına ilişkin ampirik literatürde gelir, enflasyon, faiz oranları, işgücü piyasası koşulları ve demografik özellikler yaygın biçimde incelenen belirleyiciler arasındadır (Beck ve Webb 2003; Kjosevski 2012; Kabrt 2022; Dragotă vd. 2023). Beck ve Webb (2003), özellikle kişi başına gelir, enflasyon ve bankacılık sektörünün gelişmişliğini hayat sigortası tüketiminin daha sağlam belirleyicileri arasında göstermektedir. Bununla birlikte faiz oranı, demografik yapı ve diğer bazı değişkenlere ilişkin sonuçların ülke grubu, dönem ve kullanılan hayat sigortası göstergesine göre farklılaşabildiği görülmektedir.

Küresel finansal krizler, politik ve ticari gerilimler ile COVID-19 pandemisi gibi gelişmeler ekonomik belirsizliğin ölçülmesi ve ekonomik sonuçlarının incelenmesine yönelik ilgiyi artırmıştır. Ahir vd. (2022), World Uncertainty Index'i (WUI) 143 ülke için çeyreklik olarak oluşturmakta ve endeksi Economist Intelligence Unit ülke raporlarında "uncertainty" sözcüğünün kullanım sıklığına dayandırmaktadır. Bu yapı, ekonomik belirsizliğin ülkeler ve dönemler arasında karşılaştırılmasına imkân sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, 2014-2024 döneminde Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik belirsizlik ile hayat sigortası penetrasyonu arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu kapsamda hayat sigortası piyasası, hayat sigortası penetrasyonu ile; ekonomik belirsizlik ise World Uncertainty Index ile temsil edilmektedir. Ayrıca işsizlik ve uzun vadeli faiz oranındaki değişimler kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmektedir.

Çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde ifade edilmektedir: Ekonomik belirsizlikteki değişimler, Avrupa Birliği ülkelerinde hayat sigortası penetrasyonundaki değişimlerle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki göstermekte midir?

H0: Ekonomik belirsizlikteki değişimler ile hayat sigortası penetrasyonundaki değişimler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.
H1: Ekonomik belirsizlikteki değişimler ile hayat sigortası penetrasyonundaki değişimler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
Çalışmanın mevcut literatüre birkaç açıdan katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Öncelikle ekonomik belirsizlik ile hayat sigortası penetrasyonu arasındaki ilişki 2014-2024 dönemini kapsayan güncel bir Avrupa Birliği örnekleminde incelenmektedir. İkinci olarak ekonomik belirsizlik ülke bazlı WUI ile ölçülmektedir. Son olarak analizde yatay kesit bağımlılığı, durağanlık ve hata teriminin yapısına ilişkin panel veri özellikleri dikkate alınmakta ve temel sonuçlar alternatif sağlam standart hata yaklaşımlarıyla kontrol edilmektedir.
Çalışmanın devamında konuya ilişkin teorik ve ampirik literatür özetlenmekte, ardından veri seti ve ekonometrik yöntem açıklanmaktadır. Sonraki bölümde ampirik bulgular sunulmakta ve ilgili literatür çerçevesinde değerlendirilmektedir. Son bölümde ise çalışmanın temel sonuçları ve sınırlılıkları ele alınmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Hayat sigortası talebine ilişkin literatür ekonomik, demografik ve kurumsal faktörlerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Campbell (1980), hayat sigortasını ücret kazanan kişinin yaşam süresine ilişkin belirsizlikten kaynaklanan beşeri sermaye riskine karşı hanehalkının kullanabileceği bir koruma aracı olarak ele almaktadır. Beck ve Webb (2003) ise 68 ülkenin 1961-2000 dönemi verilerini inceleyerek kişi başına gelir, enflasyon ve bankacılık sektörünün gelişmişliği gibi ekonomik değişkenlerin hayat sigortası tüketimi açısından daha sağlam ilişkiler gösterdiğini, bazı demografik değişkenlerin sonuçlarının ise daha sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.
Hayat sigortası talebinin belirleyicilerine ilişkin daha geniş ülke örneklemlerinde de çok boyutlu bir yapı görülmektedir. Feyen vd. (2011), gelişmiş ve gelişmekte olan yaklaşık 90 ülkenin 2000-2008 dönemini inceleyerek hayat sigortası sektörünün gelir, nüfus ve demografik yapı, finansal gelişme, kamu emeklilik sistemleri ve çeşitli kurumsal değişkenlerle ilişkisini değerlendirmiştir. Çalışmada önceki literatürde özellikle faiz oranlarının hayat sigortasıyla ilişkisine yönelik bulguların aynı yönde olmadığı belirtilmektedir.
Avrupa ülkelerine odaklanan çalışmalar da benzer bir heterojenliğe işaret etmektedir. Kjosevski (2012), 14 Orta ve Güneydoğu Avrupa ülkesinin 1998-2010 dönemini incelemiş; kişi başına GSYH, enflasyon, sağlık harcamaları, eğitim ve hukukun üstünlüğü gibi değişkenlerin hayat sigortasıyla daha belirgin ilişkiler gösterdiğini, reel faiz ve bağımlılık oranlarının ise daha sınırlı sonuçlar verdiğini raporlamıştır. Dragos (2014) ise gelişmekte olan Avrupa ve Asya ülkelerini karşılaştırmış ve kentleşmenin hayat sigortasıyla ilişkisinin bölgelere göre farklılaşabildiğini göstermiştir.
İşgücü piyasası koşulları da hayat sigortası literatüründe ele alınan değişkenlerden biridir. Kabrt (2022), Visegrad ülkelerinde işsizlik oranının hayat sigortası penetrasyonuyla negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gösterdiğini belirlemiştir. Yazar ayrıca kullanılan indirgenmiş form model nedeniyle bu ilişkinin nedensellik biçiminde yorumlanamayacağını açıkça belirtmektedir. Segodi ve Sibindi (2022) ise BRICS ülkelerinde işsizlik ve reel faiz oranlarını hayat sigortası talebinin makroekonomik belirleyicileri arasında incelemiştir.
Ekonomik belirsizlik ile sigorta piyasası arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen literatür ise daha yenidir. Balcilar vd. (2020), 15 ülkenin 1998-2016 dönemini yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan panel yöntemleriyle incelemiş ve ekonomik politika belirsizliğinin sigorta primleriyle hem kısa hem de uzun dönemde pozitif ilişki gösterdiğini raporlamıştır. Çalışmada uzun dönem ilişkisinin daha belirgin olduğu ve hayat dışı sigorta primlerinin

belirsizliğe daha duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Buna karşılık Canh vd. (2021), 16 OECD ülkesinin 1998-2017 döneminde global ekonomik politika belirsizliği ile hayat sigortası penetrasyonu arasında negatif bir ilişki bulmuş, hayat dışı sigorta için ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde etmemiştir. Ayrıca söz konusu negatif ilişkinin ekonomik politika belirsizliğinin arttığı dönemlerde daha belirgin olduğu belirtilmiştir. World Uncertainty Index'i doğrudan kullanan Er ve Demir (2022), 114 ülkenin 1996-2017 dönemini incelemiş ve daha yüksek ekonomik belirsizliğin hayat sigortası penetrasyonuyla negatif ilişkili olduğunu, hayat dışı sigorta penetrasyonunda ise anlamlı bir ilişki bulunmadığını göstermiştir. WUI kullanımı ve hayat sigortası penetrasyonuna odaklanması nedeniyle söz konusu çalışma mevcut araştırmaya en yakın çalışmalar arasında yer almaktadır.
Jeris vd. (2023), 22 ülkenin 1996-2020 dönemini panel eşbütünleşme testleri ve PMG-ARDL yöntemiyle incelemiş, FMOLS ve DOLS yöntemlerini sağlamlık kontrolü amacıyla kullanmıştır. Çalışmada ekonomik politika belirsizliğinin sigorta primleriyle ilişkisinin uzun dönemde kısa döneme göre daha belirgin olduğu ve hayat sigortası için ilişkinin hayat dışı sigortaya göre daha güçlü olduğu raporlanmıştır.
Genel olarak literatür, ekonomik belirsizlik ile sigorta piyasası arasındaki ilişkinin kullanılan belirsizlik göstergesine, hayat sigortasının nasıl ölçüldüğüne, ülke grubuna, incelenen döneme ve ekonometrik yönteme göre farklılaşabildiğini göstermektedir. Bu nedenle 2014-2024 döneminde Avrupa Birliği ülkelerinde ülke bazlı WUI kullanılarak hayat sigortası penetrasyonundaki yıllık değişimler ile ekonomik belirsizlikteki yıllık değişimlerin birlikte incelenmesi mevcut bulgulara güncel ve karşılaştırılabilir kanıt sunmayı amaçlamaktadır.

3. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

3.1. Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmada ekonomik belirsizlik ile hayat sigortası arasındaki ilişki 2014-2024 dönemi için Avrupa Birliği ülkeleri kapsamında incelenmektedir. Dönem seçimi, çalışmada kullanılan hayat sigortası penetrasyonu, WUI, işsizlik ve uzun vadeli faiz oranı serileri için ülkeler arasında ortak ve dengeli bir gözlem aralığı oluşturma gerekliliğine dayanmaktadır. Veri mevcudiyeti ve değişkenler arasında ortak bir gözlem döneminin oluşturulabilmesi dikkate alınarak analiz; Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Slovenya, İspanya ve İsveç olmak üzere 19 ülkeyi kapsamaktadır. Böylece 19 ülke ve 11 yıldan oluşan toplam 209 gözlemli dengeli bir panel veri seti elde edilmiştir.
Çalışmanın bağımlı değişkeni hayat sigortası penetrasyonudur (LIFEPEN). Hayat sigortası penetrasyonu, hayat sigortası primlerinin GSYH'ye oranı olarak tanımlanmakta ve hayat sigortası faaliyetinin ekonominin büyüklüğüne göre göreli düzeyini göstermektedir (Beck ve Webb 2003). Bununla birlikte Beck ve Webb (2003), prim hacminin hem miktar hem de fiyat unsurunu içerdiğini ve bu nedenle penetrasyonun hayat sigortası tüketiminin kusursuz bir ölçüsü olmadığını belirtmektedir. Bu çalışmada LIFEPEN, doğrudan hayat sigortası talebinin miktarını ölçen bir değişken olarak değil, hayat sigortası faaliyetinin ekonomiye göre göreli büyüklüğünü yansıtan penetrasyon göstergesi olarak kullanılmaktadır. LIFEPEN verileri OECD'nin Global Insurance Statistics verileri ile Global Insurance Market Trends 2025 raporundan elde edilmiştir.
Çalışmanın temel açıklayıcı değişkeni ekonomik belirsizliği temsil eden World Uncertainty Index (WUI)'dir. Ahir vd. (2022) tarafından geliştirilen WUI, Economist Intelligence Unit tarafından hazırlanan ülke raporlarında belirsizlik ifadesinin kullanım sıklığına dayalı olarak ülke bazında çeyreklik frekansta oluşturulmaktadır. Bu çalışmada çeyreklik ülke değerlerinin her yıl için aritmetik ortalaması alınarak yıllık WUI serisi oluşturulmuştur.

Modelde iki makroekonomik kontrol değişkenine yer verilmiştir. UNEMP, 15-74 yaş grubundaki toplam işsizlik oranını ifade etmekte ve Eurostat'tan temin edilmektedir. İşsizlik, önceki çalışmalarda hayat sigortası talebiyle ilişkilendirilen makroekonomik göstergelerden biri olduğundan kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir (Kabrt 2022).
LTINT ise Avrupa Merkez Bankası tarafından yayımlanan ülke bazlı uzun vadeli faiz oranını temsil etmektedir. Aylık faiz verileri yıllık aritmetik ortalamaya dönüştürülmüştür. Faiz oranları hayat sigortası literatüründe yaygın biçimde incelenmekle birlikte, önceki çalışmalar ilişkinin yönü ve anlamlılığı bakımından farklı sonuçlara ulaşmaktadır (Feyen vd. 2011; Dragotă vd. 2023).
Gelir ve enflasyon, hayat sigortası literatüründe sıklıkla incelenen değişkenler olmakla birlikte (Beck ve Webb 2003), bu çalışmanın amacı hayat sigortası penetrasyonunun tüm belirleyicilerini kapsayan geniş bir talep modeli kurmak değil, ekonomik belirsizlik ile penetrasyondaki yıllık değişim arasındaki ilişkiyi kısa zaman boyutlu ve daha parsimonik bir spesifikasyon altında incelemektir. Bu nedenle nihai model işsizlik ve uzun vadeli faiz oranı kontrolleriyle sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte gelir ve enflasyon gibi ülkeye özgü zamanla değişen faktörlerin model dışında kalması olası bir atlanmış değişken sınırlılığı olarak sonuç bölümünde ayrıca dikkate alınmaktadır.
Başlangıç aşamasında kentsel nüfus oranı (URBAN) ve yaş bağımlılık oranı (DEPEND) da kontrol değişkenleri arasında değerlendirilmiştir. Ancak ikinci nesil panel birim kök testlerinde URBAN değişkeni için birinci farkta dahi istikrarlı bir durağanlık kanıtı elde edilemezken, DEPEND değişkeninde sonuçların gecikme seçimine duyarlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle daha ihtiyatlı bir spesifikasyon tercih edilmiş ve nihai ampirik model WUI, UNEMP ve LTINT değişkenleriyle sınırlandırılmıştır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Ölçüm	Veri Kaynağı
LIFEPEN	Hayat sigortası penetrasyonu	Hayat sigortası primleri / GSYH (%)	OECD
WUI	Ekonomik belirsizlik	Çeyreklik WUI değerlerinin yıllık ortalaması	World Uncertainty Index
UNEMP	İşsizlik oranı	15-74 yaş, işgücünün yüzdesi	Eurostat
LTINT	Uzun vadeli faiz oranı	Aylık değerlerin yıllık ortalaması (%)	ECB
URBAN*	Kentsel nüfus oranı	Toplam nüfusun yüzdesi	World Bank WDI
DEPEND*	Yaş bağımlılık oranı	Çalışma çağındaki nüfusa oran (%)	World Bank WDI

Not: URBAN ve DEPEND başlangıç spesifikasyonunda değerlendirilmiş, durağanlık özellikleri nedeniyle nihai modelden çıkarılmıştır.

3.2. Ekonometrik Yöntem

Ampirik analiz birkaç aşamada yürütülmüştür. İlk olarak değişkenlerin temel dağılım özellikleri tanımlayıcı istatistiklerle incelenmiş, ardından değişkenler arasındaki ikili doğrusal ilişkiler Pearson korelasyon katsayılarıyla değerlendirilmiştir. Açıklayıcı değişkenler arasındaki olası çoklu doğrusal bağlantının ön incelemesi amacıyla varyans şişirme faktörü (VIF) değerleri hesaplanmıştır. Bu analizlerin ardından panel veri yapısına ilişkin yatay kesit bağımlılığı ve değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmiştir.
Panel veri modellerinde ortak şoklar ve gözlenemeyen ortak faktörler yatay kesit birimleri arasında bağımlılık oluşturabilmektedir. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığının sınanması sonraki yöntem seçimi açısından önem taşımaktadır. Çalışmada değişkenlerin düzey serileri

için yatay kesit bağımlılığı Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM ve Pesaran CD testleriyle incelenmiştir (Breusch ve Pagan 1980; Pesaran 2004). Bu testler, panel birimleri arasındaki eşanlı korelasyonun farklı biçimlerde sınanmasına imkân vermektedir.

Değişkenlerin durağanlık özelliklerinin incelenmesinde Pesaran (2007) tarafından geliştirilen yatay kesit genişletilmiş Dickey-Fuller (CADF) ve CIPS yaklaşımı kullanılmıştır. Değişkenler için uygulanan yatay kesit bağımlılığı testlerinin sonuçları dikkate alınarak ikinci nesil birim kök yaklaşımı tercih edilmiştir. Pesaran (2007), yatay kesit bağımlılığının göz ardı edilmesinin panel birim kök testlerinde yanıltıcı sonuçlara neden olabileceğini göstermektedir. Çalışmanın zaman boyutu 11 yıl ile sınırlıdır. Bu durum kullanılan yöntemlerin uygulanmasını engellememekle birlikte, özellikle panel birim kök ve standart hata sonuçlarının ihtiyatlı değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle CIPS sonuçları lag(0) ve lag(1) alternatifleri üzerinden değerlendirilmiş ve bütünleşme derecelerine ilişkin kesin bir sınıflandırmadan kaçınılmıştır.

Düzeyde durağanlığa ilişkin sonuçların gecikme uzunluğu seçimine duyarlı olması ve birinci farklarda özellikle gecikmesiz spesifikasyonda daha güçlü durağanlık kanıtı elde edilmesi nedeniyle, sahte regresyon riskini azaltmak ve yıllık değişimler arasındaki ilişkiye odaklanmak amacıyla nihai model değişkenlerin birinci farkları kullanılarak kurulmuştur. Bu nedenle model, değişkenlerin düzeyleri arasındaki ilişkiyi değil, yıllık değişimleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Birinci fark dönüşümü, ülkeye özgü ve zaman içinde değişmeyen etkileri ortadan kaldırdığından, klasik sabit etkiler-tesadüfi etkiler (FE-RE) model seçim testleri ayrıca uygulanmamıştır. Bu çerçevede eşanlı birinci fark modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

Eşanlı birinci fark modeli:

$$\Delta LIFEPEN_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta WUI_{it} + \beta_2 \Delta UNEMP_{it} + \beta_3 \Delta LTINT_{it} + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada i ülkeleri, t yılları; ΔLIFEPEN hayat sigortası penetrasyonundaki yıllık değişimi, ΔWUI ekonomik belirsizlikteki yıllık değişimi, ΔUNEMP işsizlik oranındaki yıllık değişimi ve ΔLTINT uzun vadeli faiz oranındaki yıllık değişimi göstermektedir. λt ortak yıl etkilerini, εit ise hata terimini ifade etmektedir. Birinci fark dönüşümünün ardından temel model, ortak yıl etkilerini temsil eden yıl kukla değişkenleri eklenerek EKK yöntemiyle tahmin edilmiştir. Temel katsayı tahminleri bu yapıya dayanmakta ve ülke düzeyinde kümelenmiş sağlam standart hatalar kullanılarak istatistiksel çıkarım yapılmaktadır. Yıl etkilerinin ortak anlamlılığı ayrıca Wald tipi F testiyle değerlendirilmiştir.

Bir dönem gecikmeli model:

$$\Delta LIFEPEN_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta WUI_{i,t-1} + \beta_2 \Delta UNEMP_{i,t-1} + \beta_3 \Delta LTINT_{i,t-1} + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

İkinci modelde bağımlı değişken yine cari dönemdeki ΔLIFEPEN'dir; yalnızca açıklayıcı değişkenlerin bir dönem gecikmeli birinci farkları kullanılmaktadır. Bu model, önceki yıldaki ekonomik belirsizlik, işsizlik ve uzun vadeli faiz değişimlerinin cari yıldaki hayat sigortası penetrasyonu değişimiyle ilişkili olup olmadığını değerlendirmektedir.

Hata yapısına ilişkin tanı testlerinin uygulanabilmesi amacıyla birinci fark spesifikasyonu ayrıca sabit etkiler çerçevesinde yardımcı bir panel modeli olarak tahmin edilmiştir. Bu yardımcı tahmin, temel katsayıların raporlandığı EKK modelinin yerine geçmemekte; yalnızca hata yapısına ilişkin tanı amacı taşımaktadır. Birinci dereceden seri korelasyon Wooldridge yaklaşımına dayanan testle incelenmiştir. Drukker (2003), bu testin panel veri modellerinde görece az varsayımla uygulanabildiğini ve makul örneklem büyüklüklerinde uygun boyut ve güç özellikleri gösterdiğini belirtmektedir.

Gruplar arası değişen varyans, Baum (2001) tarafından açıklanan Modifiye Wald testiyle araştırılmıştır. Söz konusu testin sıfır hipotezi yatay kesit birimlerine ait hata varyanslarının eşit olduğunu ifade etmektedir.

Tanı testlerinden elde edilen bulgular doğrultusunda ana istatistiksel çıkarımlar ülke düzeyinde

kümelenmiş sağlam standart hatalar kullanılarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte örneklemde yalnızca 19 ülke kümesi bulunmaktadır. Cameron vd. (2008), az sayıda kümenin bulunduğu uygulamalarda standart asimptotik küme-robust testlerin aşırı reddetme eğilimi gösterebileceğini ve wild cluster bootstrap-t yaklaşımının küçük küme sayılarında çıkarımı iyileştirebildiğini göstermektedir. Bu nedenle temel araştırma değişkeni olan WUI katsayısının anlamlılığı, hem eşanlı hem de bir dönem gecikmeli modelde, ülke düzeyinde kümelenmiş ve sıfır hipotezinin bootstrap veri üretim sürecinde dayatıldığı wild cluster bootstrap-t testiyle ayrıca kontrol edilmiştir. Uygulamada Rademacher ağırlıkları, 9.999 tekrar ve sabit rassal sayı tohumu kullanılmıştır (Cameron vd. 2008; Roodman vd. 2019). Ayrıca yatay kesit bağımlılığına karşı Driscoll-Kraay standart hatalarıyla ek sağlamlık kontrolleri yapılmıştır. Driscoll ve Kraay (1998), önerdikleri kovaryans matrisinin genel biçimlerdeki yatay kesit ve zamansal bağımlılığa karşı sağlam standart hatalar sağlayabildiğini göstermektedir. Bununla birlikte yöntem büyük zaman boyutuna dayalı asimptotik özellik taşıdığından, kısa zaman boyutlu mevcut örneklemde Driscoll-Kraay sonuçları temel tahmin yerine sağlamlık kontrolü olarak değerlendirilmiştir.

3.3. Ampirik Bulgular ve Değerlendirme

İlk aşamada değişkenlerin temel dağılım özellikleri incelenmiştir. Tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	N	Ortalama	Std. Sapma	Min.	Medyan	Maks.
LIFEPEN	209	3.170	2.874	0.500	2.000	16.000
WUI	209	0.246	0.134	0.000	0.237	1.094
UNEMP	209	7.616	4.344	2.000	6.700	26.600
LTINT	209	1.773	1.727	-0.511	1.449	9.666
URBAN	209	73.800	10.383	50.983	72.681	95.640
DEPEND	209	54.919	3.858	42.806	54.786	63.004

LIFEPEN değişkeninin ortalaması %3.17, medyanı %2.00'dır. Örneklemde gözlenen hayat sigortası penetrasyonu değerleri %0.50 ile %16.00 arasında değişmektedir. WUI'nun ortalaması 0.246, işsizlik oranının ortalaması %7.62 ve uzun vadeli faiz oranının ortalaması %1.77 olarak hesaplanmıştır.

Değişkenler arasındaki ikili doğrusal ilişkiler Pearson korelasyon katsayılarıyla incelenmiş, açıklayıcı değişkenler arasındaki olası çoklu doğrusal bağlantının ön değerlendirmesi için VIF değerleri hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te birlikte sunulmaktadır.

Tablo 3. Korelasyon Matrisi ve Nihai Model VIF Değerleri

Değişken	LIFEPEN	WUI	UNEMP	URBAN	LTINT	DEPEND	VIF (nihai model)
LIFEPEN	1.000	0.162	0.045	0.224	-0.223	0.285	—
WUI	0.162	1.000	0.105	-0.065	-0.219	-0.078	1.65
UNEMP	0.045	0.105	1.000	0.070	0.258	0.001	1.95
URBAN	0.224	-0.065	0.070	1.000	-0.203	0.345	—
LTINT	-0.223	-0.219	0.258	-0.203	1.000	-0.084	3.39
DEPEND	0.285	-0.078	0.001	0.345	-0.084	1.000	—

Not: Korelasyon katsayıları değişkenlerin düzey değerlerine aittir. VIF değerleri ise yıl kukla değişkenlerinin de yer aldığı nihai birinci fark modelinde ΔWUI, ΔUNEMP ve ΔLTINT için hesaplanmıştır. URBAN ve DEPEND nihai modelde yer almadığından bu değişkenler için VIF raporlanmamıştır.

Tablo 3'teki korelasyon matrisi, değişkenlerin düzey değerleri arasındaki ikili doğrusal ilişkinin yönü ve büyüklüğü hakkında ön bilgi vermektedir. LIFEPEN ile WUI arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır (r=0.163; p=0.019). LIFEPEN ile LTINT arasındaki korelasyon ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır (r=-0.223; p=0.001). LIFEPEN ile UNEMP arasındaki korelasyon istatistiksel olarak anlamlı değildir. Açıklayıcı değişkenler arasındaki ikili korelasyonlar mutlak değer olarak 0.345'i aşmamaktadır. Nihai birinci fark modelinde, yıl kukla değişkenleri modele dahilken, VIF değerleri ΔWUI için 1.65, ΔUNEMP için 1.95 ve ΔLTINT için 3.39 olarak elde edilmiştir. O'Brien (2007), VIF için mekanik eşik kurallarının tek başına karar ölçütü olarak kullanılmaması gerektiğini vurguladığından, bu çalışmada VIF değerleri herhangi bir katı eşikle sınıflandırılmamış; korelasyon matrisiyle birlikte ön tanı göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Korelasyon ve VIF sonuçları nedensel ilişki göstergesi olarak yorumlanmamıştır.
Değişkenler için yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Değişkenler İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Değişken	Breusch-Pagan LM	Pesaran scaled LM	Pesaran CD
LIFEPEN	826.305***	35.435***	10.196***
WUI	336.553***	8.952***	13.145***
UNEMP	1229.316***	57.227***	32.575***
URBAN	1152.689***	53.084***	15.391***
LTINT	1359.838***	64.285***	34.998***
DEPEND	1541.830***	74.126***	38.755***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Tüm testlerde sıfır hipotezi yatay kesit bağımsızlığıdır.

Tablo 4'te Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM ve Pesaran CD testlerinin tüm değişkenler için %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımsızlığı hipotezini reddettiği görülmektedir. Bu bulgu, ülkeler arasında ortak şoklar ve eşanlı hareketler bulunabileceğine işaret etmekte ve durağanlık analizinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil CIPS testinin kullanılmasını desteklemektedir.
Değişkenlerin durağanlık özelliklerine ilişkin CIPS sonuçları Tablo 5'te özetlenmektedir.

Tablo 5. CIPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzey, lag(0)	Düzey, lag(1)	Birinci fark, lag(0)	Birinci fark, lag(1)
LIFEPEN	-1.478	-1.850	-2.831***	-1.912
WUI	-1.924	-2.124*	-3.265***	-2.360**
UNEMP	-1.663	-1.677	-2.687***	-1.626
LTINT	-2.010	-1.601	-4.582***	-3.445***
URBAN	-1.028	-1.886	-1.047	-2.099
DEPEND	-0.613	-1.700	-1.904	-2.385**

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Sabitli spesifikasyon kullanılmıştır.

Tablo 5'te CIPS panel birim kök testi sonuçları hem düzey hem de birinci fark değerleri için gecikmesiz ve bir gecikmeli spesifikasyonlar altında sunulmaktadır. Düzey sonuçlarında değişkenlerin büyük bölümü durağanlık yönünde istikrarlı kanıt vermezken, WUI yalnızca lag(1) spesifikasyonunda %10 düzeyinde sınırda durağanlık işareti göstermektedir. Gecikmesiz spesifikasyonda ana modelde kullanılan LIFEPEN, WUI, UNEMP ve LTINT değişkenlerinin birinci farkları durağanlık yönünde kanıt sunmaktadır. Buna karşılık bir gecikmeli spesifikasyonda LIFEPEN ve UNEMP için aynı sonuç korunmamaktadır. Bu farklılık, kısa zaman boyutunda test sonuçlarının gecikme seçimine duyarlı olduğunu göstermektedir.

URBAN değişkeni birinci farkta istikrarlı biçimde durağanlaşmazken, DEPEND değişkeninde de spesifikasyonlar arasında tutarlı bir durağanlık yapısı elde edilememiştir. Bu nedenle değişkenlerin bütünleşme dereceleri konusunda kesin bir sınıflandırmaya gidilmemiş; daha ihtiyatlı bir yaklaşımla nihai model WUI, UNEMP ve LTINT ile sınırlandırılmış ve ana analiz yıllık değişimler üzerinden yürütülmüştür.

Tablo 6. Model ve Hata Yapısına İlişkin Tanı Testleri

Test	İstatistik	p-değeri	Karar
Pesaran CD - başlangıç düzey FE modeli	1.897	0.0579	H_0 %5'te reddedilemedi
Yıl etkileri ortak anlamlılık	F(9,18) = 1.740	0.1522	H_0 reddedilemedi
Wooldridge seri korelasyon	F = 1.598	0.2223	H_0 reddedilemedi
Modifiye Wald	χ^2 = 1653.68	<0.001	H_0 reddedildi
Pesaran CD - birinci fark modeli	3.212	0.0013	H_0 reddedildi

Tablo 6'da modelin kurulması ve hata yapısının değerlendirilmesi için kullanılan tanı testleri birlikte sunulmaktadır. Başlangıç düzey sabit etkiler modelinin artıklarına uygulanan Pesaran CD testinde p=0.0579 bulunmuş ve yatay kesit bağımsızlığı %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememiştir. Bu sonuç, değişkenlerin düzey serilerine uygulanan yatay kesit bağımlılığı ön testlerinden farklı olarak model artıklarının yapısına ilişkin bir tanı niteliğindedir. Durağanlık analizinde CIPS yaklaşımının tercih edilmesi ise Tablo 4'te raporlanan değişken-bazlı Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM ve Pesaran CD sonuçlarına dayanmaktadır.

Ana EKK modelinde yıl etkilerinin ortak anlamlılığına ilişkin test F(9,18)=1.74 ve p=0.1522 sonucunu vermiş; dolayısıyla yıl kuklalarının katsayıları %5 anlamlılık düzeyinde topluca anlamlı bulunmamıştır. Bununla birlikte yıl kuklaları ortak dönem etkilerini kontrol etmek amacıyla nihai spesifikasyonda korunmuştur. Yardımcı sabit etkiler spesifikasyonu üzerinden uygulanan Wooldridge testi birinci dereceden seri korelasyona ilişkin sıfır hipotezinin reddedilemediğini göstermektedir. Buna karşılık Modifiye Wald testi gruplar arası değişen varyansa, yardımcı birinci fark sabit etkiler modelinin artıklarına uygulanan Pesaran CD testi ise yatay kesit bağımlılığına işaret etmektedir. Bu sonuçlar, standart hataların hata yapısına duyarlı olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle ana çıkarımlar ülke düzeyinde kümelenmiş sağlam standart hatalarla değerlendirilmiş, Driscoll-Kraay standart hataları ise ek sağlamlık kontrolü olarak kullanılmıştır.

Tablo 7. Eşanlı Birinci Fark Modeli ve Sağlamlık Sonuçları

Değişken	Küme-Robust	DK lag(0)	DK lag(1)	Wild cluster p-değeri
ΔWUI	0.017 (0.937)	0.017 (0.964)	0.017 (0.953)	0.9351
ΔUNEMP	0.121 (0.276)	0.121 (0.074)	0.121 (0.029)	—
ΔLTINT	-0.018 (0.620)	-0.018 (0.723)	-0.018 (0.745)	—
Gözlem sayısı	190	190	190	190
Ülke sayısı	19	19	19	19

Not: Parantez içindeki değerler küme-robust veya Driscoll-Kraay tahminlerine ait p-değerleridir. Wild cluster bootstrap sütununda yalnızca çalışmanın temel açıklayıcı değişkeni olan ΔWUI için Stata'da boottest komutuyla elde edilen p-değeri raporlanmıştır. Test, ülke düzeyinde kümelenmiş, sıfır hipotezi dayatılmış, Rademacher ağırlıkları ve 9.999 tekrar kullanılarak uygulanmıştır. Tüm tahminlerde yıl etkileri bulunmaktadır. DK, Driscoll-Kraay

standart hatalarını ifade etmektedir.

Tablo 7'deki eşanlı birinci fark modeli, ekonomik belirsizlikteki yıllık değişimin aynı yıl içindeki hayat sigortası penetrasyonu değişimiyle ilişkisini göstermektedir. Küme-robust standart hatalara göre ΔWUI katsayısı 0.017 olup istatistiksel olarak anlamlı değildir (p=0.937). Bu sonuç Driscoll-Kraay lag(0) ve lag(1) standart hataları altında da değişmemektedir. Stata'da 9.999 tekrar ve Rademacher ağırlıklarıyla uygulanan wild cluster bootstrap-t testinde de ΔWUI için p=0.9351 elde edilmiştir; %95 güven kümesi [-0.5557, 0.4028] aralığındadır. Dolayısıyla ekonomik belirsizlikteki yıllık değişim ile hayat sigortası penetrasyonundaki eşanlı yıllık değişim arasında istatistiksel olarak sağlam bir ilişki elde edilmemiştir. ΔUNEMP katsayısının anlamlılığı Driscoll-Kraay gecikme seçimine göre değişirken, ΔLTINT katsayısı alternatif standart hata yapılarında istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu nedenle kontrol değişkenlerine ilişkin sonuçlar ihtiyatlı biçimde değerlendirilmiştir.

Tablo 8. Bir Dönem Gecikmeli Birinci Fark Modeli - Sağlamlık Analizi

Değişken	Küme-Robust	DK lag(0)	DK lag(1)	Wild cluster p-değeri
L.ΔWUI	-0.563 (0.184)	-0.563 (0.185)	-0.563 (0.058)	0.4586
L.ΔUNEMP	0.014 (0.854)	0.014 (0.825)	0.014 (0.832)	—
L.ΔLTINT	0.056 (0.173)	0.056 (0.261)	0.056 (0.208)	—
Gözlem sayısı	171	171	171	171
Ülke sayısı	19	19	19	19

Not: Parantez içindeki değerler küme-robust veya Driscoll-Kraay tahminlerine ait p-değerleridir. Wild cluster bootstrap sütununda yalnızca çalışmanın temel açıklayıcı değişkeni olan L.ΔWUI için Stata'da boottest komutuyla elde edilen p-değeri raporlanmıştır. Test, ülke düzeyinde kümelenmiş, sıfır hipotezi dayatılmış, Rademacher ağırlıkları ve 9.999 tekrar kullanılarak uygulanmıştır. Tüm tahminlerde yıl etkileri bulunmaktadır. DK, Driscoll-Kraay standart hatalarını ifade etmektedir.

Tablo 8, ekonomik belirsizlikteki değişimlerin hayat sigortası penetrasyonuyla bir dönem gecikmeli ilişki gösterip göstermediğini incelemektedir. Bir dönem gecikmeli ΔWUI katsayısı tüm tahminlerde negatif işaretlidir ve yaklaşık -0.563 olarak tahmin edilmiştir. Katsayı küme-robust standart hatalara (p=0.184) ve Driscoll-Kraay lag(0) standart hatalarına (p=0.185) göre anlamlı değildir. Driscoll-Kraay lag(1) tahmininde %10 düzeyinde sınırda anlamlılık elde edilmesine karşın (p=0.058), Stata'da uygulanan wild cluster bootstrap-t testinde p=0.4586 elde edilmiş ve %95 güven kümesi [-1.3760, 0.3631] olarak bulunmuştur. Bu nedenle gecikmeli negatif ilişki, alternatif çıkarım yöntemlerinde tekrarlanan ve istatistiksel olarak sağlam bir bulgu olarak değerlendirilemez. Gecikmeli ΔUNEMP ve ΔLTINT katsayıları da küme-robust ve Driscoll-Kraay sonuçlarında istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Araştırma hipotezi açısından değerlendirildiğinde, eşanlı birinci fark modeli ve sağlamlık kontrollerinin büyük bölümü H0 hipotezinin reddedilmesini sağlayacak istikrarlı istatistiksel kanıt sunmamaktadır. Bu nedenle H0 reddedilememiş, H1 hipotezini destekleyen sağlam ve tekrarlanan ampirik kanıt elde edilememiştir.

Bulgular önceki çalışmalarla karşılaştırıldığında literatürdeki sonuçların aynı yönde olmadığı görülmektedir. Canh vd. (2021), 16 OECD ülkesinde global ekonomik politika belirsizliği ile hayat sigortası penetrasyonu arasında negatif ilişki raporlamış; Er ve Demir (2022) de 114 ülkenin 1996-2017 döneminde WUI arttıkça hayat sigortası penetrasyonunun azaldığını bulmuştur. Buna karşılık Balcilar vd. (2020), ekonomik politika belirsizliği ile sigorta primleri

arasında kısa ve uzun dönemde pozitif ilişki raporlamış; Jeris vd. (2023) ise ilişkinin özellikle uzun dönemde ve hayat sigortasında daha belirgin olduğunu göstermiştir. Mevcut çalışmada ise 19 Avrupa Birliği ülkesinin 2014-2024 döneminde yıllık değişimler üzerinden yapılan tahminlerde ekonomik belirsizlikle eşanlı ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilmemiştir. Çalışmaların örneklem, dönem, belirsizlik göstergesi, hayat sigortasının ölçüm biçimi ve ekonometrik yaklaşım bakımından farklılaşması bulgular arasındaki ayrışmanın olası nedenleri arasında değerlendirilebilir; ancak mevcut analiz bu olası nedenleri doğrudan test etmemektedir.

Jeris vd. (2023), 22 ülke için PMG-ARDL yaklaşımıyla ekonomik politika belirsizliğinin sigorta primleriyle ilişkisinin uzun dönemde kısa döneme göre daha belirgin olduğunu ve hayat sigortasında ilişkinin daha güçlü olduğunu raporlamaktadır. Balcilar vd. (2020) da kısa ve uzun dönem dinamiklerine odaklanan farklı bir ampirik yapı kullanmaktadır. Bu nedenle söz konusu çalışmaların uzun dönem prim ilişkileri ile mevcut çalışmanın hayat sigortası penetrasyonundaki yıllık değişimlere dayanan sonuçları doğrudan aynı ampirik ilişkiyi ölçmemektedir.

Bu bölümün temel sonucu, 2014-2024 döneminde incelenen 19 Avrupa Birliği ülkesinde ekonomik belirsizlikteki yıllık değişimlerin hayat sigortası penetrasyonundaki yıllık değişimlerle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gösterdiğine dair sağlam kanıt elde edilememiş olmasıdır. Gecikmeli WUI katsayısı negatif olmakla birlikte, anlamlılığın yalnızca bir sağlamlık spesifikasyonunda %10 düzeyinde ortaya çıkması nedeniyle bu sonuç ihtiyatlı biçimde değerlendirilmelidir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, 2014-2024 döneminde 19 Avrupa Birliği ülkesinde ekonomik belirsizlik ile hayat sigortası penetrasyonu arasındaki ilişki panel veri analizi kapsamında incelenmiştir. Ekonomik belirsizlik World Uncertainty Index ile, hayat sigortası piyasası ise hayat sigortası primlerinin GSYH'ye oranını ifade eden hayat sigortası penetrasyonu ile temsil edilmiştir. Analizde işsizlik oranı ve uzun vadeli faiz oranı kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlık özelliklerine ilişkin test sonuçları doğrultusunda ana tahminler yıllık değişimler üzerinden gerçekleştirilmiş ve ortak yıl etkileri modele dahil edilmiştir.

Temel model sonuçları, ekonomik belirsizlikteki yıllık değişimlerin hayat sigortası penetrasyonundaki eşanlı yıllık değişimlerle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki göstermediğini ortaya koymaktadır. Ülke düzeyinde kümelenmiş sağlam standart hatalar kullanıldığında ΔWUI, ΔUNEMP ve ΔLTINT katsayılarının hiçbiri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Driscoll-Kraay standart hatalarıyla yapılan sağlamlık kontrollerinde ekonomik belirsizlik katsayısının anlamlılık durumu değişmemiştir. Ayrıca 19 ülke kümesine ilişkin küçük örneklem kaygısını dikkate almak amacıyla uygulanan wild cluster bootstrap-t testinde ΔWUI için $p=0.9351$ elde edilmiş ve temel sonuç doğrulanmıştır. İşsizlik değişkeninin anlamlılığı Driscoll-Kraay gecikme seçimine duyarlı olduğundan bu değişkene ilişkin bulgular istikrarlı bir sonuç olarak değerlendirilmemiştir.

Ekonomik belirsizliğin gecikmeli ilişkisini inceleyen alternatif modelde bir dönem gecikmeli WUI katsayısı negatif olarak tahmin edilmiştir. Bununla birlikte katsayı ülke düzeyinde kümelenmiş standart hatalara ve Driscoll-Kraay lag(0) tahminine göre istatistiksel olarak anlamlı değildir. Yalnızca Driscoll-Kraay lag(1) tahmininde %10 düzeyinde sınırda anlamlılık elde edilmiş, wild cluster bootstrap-t testinde ise bu sonuç doğrulanmamıştır ($p=0.4586$). Bu nedenle ekonomik belirsizlikteki artışların hayat sigortası penetrasyonuyla gecikmeli negatif bir ilişki gösterdiğine ilişkin güçlü ve farklı çıkarım yöntemlerinde tekrarlanan bir kanıt bulunduğu söylenemez. Bu çerçevede çalışmanın temel hipotezini destekleyen istikrarlı

ampirik kanıt elde edilmemiştir.

Elde edilen bulgular, ekonomik belirsizlik ile hayat sigortası arasındaki ilişkiye yönelik önceki çalışmaların farklı yönlerdeki sonuçları çerçevesinde değerlendirilebilir. Canh vd. (2021), 16 OECD ülkesinde global ekonomik politika belirsizliği ile hayat sigortası penetrasyonu arasında negatif ilişki bildirirken, Er ve Demir (2022) 114 ülkeyi kapsayan analizlerinde WUI ile hayat sigortası penetrasyonu arasında negatif ilişki elde etmiştir. Buna karşılık Balcilar vd. (2020), ekonomik politika belirsizliği ile sigorta primleri arasında pozitif kısa ve uzun dönem ilişkiler raporlamış; Jeris vd. (2023) ise ilişkinin uzun dönemde ve hayat sigortasında daha belirgin olduğunu göstermiştir. Mevcut çalışmada eşanlı WUI katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir; gecikmeli WUI katsayısı negatif olmakla birlikte bu sonuç wild cluster bootstrap-t testi dahil alternatif çıkarım yaklaşımlarında anlamlılığını korumamaktadır. Dolayısıyla mevcut bulgular, önceki negatif ilişki sonuçlarını güçlü biçimde doğrulamadığı gibi, pozitif ilişki raporlayan çalışmalarla da aynı yönde değildir. Örneklem, dönem, belirsizlik göstergesi, penetrasyon ölçümü ve ekonometrik tasarım farklılıkları bu ayrışmanın olası kaynaklarıdır; ancak bu açıklamalar mevcut model tarafından doğrudan sınanmamaktadır.

Genel olarak bulgular, 2014-2024 dönemindeki 19 Avrupa Birliği ülkesinde ekonomik belirsizlikteki yıllık değişimlerin hayat sigortası penetrasyonundaki yıllık değişimlerle istatistiksel olarak anlamlı ve istikrarlı bir ilişki gösterdiğine dair güçlü kanıt sunmamaktadır. Bu sonuç, ekonomik belirsizlik ile hayat sigortası penetrasyonu arasındaki ilişkinin farklı örneklem, dönem, ölçüm ve ekonometrik tasarımlar altında ayrıca incelenmesinin önemine işaret etmektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, örneklemin zaman boyutu 11 yılla sınırlıdır ve panel birim kök sonuçlarının gecikme uzunluğuna duyarlı olduğu görülmüştür. İkinci olarak, hayat sigortası penetrasyonu prim hacminin GSYH'ye oranına dayandığı için yalnızca miktarı değil fiyat bileşenini de yansıtmakta ve hayat sigortası talebinin kusursuz bir ölçüsünü oluşturmamaktadır (Beck ve Webb 2003). Üçüncü olarak, literatürde hayat sigortasıyla ilişkilendirilen gelir ve enflasyon gibi ülkeye özgü zamanla değişen değişkenler ana modelde yer almamaktadır; bu tercih daha parsimonik bir kısa panel spesifikasyonu sağlamakla birlikte olası atlanmış değişken etkisini tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Dördüncü olarak, ülke düzeyindeki küme sayısı 19 ile sınırlıdır. Bu nedenle wild cluster bootstrap-t ile ek çıkarım yapılmış ve temel WUI bulgularının değişmediği görülmüş olsa da küçük küme sayısı çalışmanın örneklem sınırlılıklarından biridir (Cameron vd. 2008). Beşinci olarak, Driscoll-Kraay yaklaşımı büyük zaman boyutuna dayalı asimptotik özellik taşıdığından mevcut kısa panelde bu sonuçlar yalnızca sağlamlık kontrolü olarak değerlendirilmiştir (Driscoll ve Kraay 1998). Gelecek çalışmalarda daha uzun dönemler, gelir ve enflasyon dahil daha geniş kontrol setleri, farklı hayat sigortası göstergeleri ve ekonomik belirsizliğin alternatif ölçüleri kullanılarak ilişkinin kısa ve uzun dönem boyutları ayrı ayrı incelenebilir.

KAYNAKÇA

Ahir, H., Bloom, N., & Furceri, D. (2022). *The World Uncertainty Index*. NBER Working Paper No. 29763. National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w29763

Balcilar, M., Gupta, R., Lee, C.-C., & Olasehinde-Williams, G. (2020). Insurance and economic policy uncertainty. *Research in International Business and Finance*, 54, 101253. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101253

Baum, C. F. (2001). Residual diagnostics for cross-section time series regression models. *The Stata Journal, 1*(1), 101-104. https://doi.org/10.1177/1536867X0100100108

Beck, T., & Webb, I. (2003). Economic, demographic, and institutional determinants of life insurance consumption across countries. *The World Bank Economic Review, 17*(1), 51-88.

https://doi.org/10.1093/wber/lhg011
Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies, 47*(1), 239-253. https://doi.org/10.2307/2297111
Cameron, A. C., Gelbach, J. B., & Miller, D. L. (2008). Bootstrap-based improvements for inference with clustered errors. *The Review of Economics and Statistics, 90*(3), 414-427. https://doi.org/10.1162/rest.90.3.414
Campbell, R. A. (1980). The demand for life insurance: An application of the economics of uncertainty. *The Journal of Finance, 35*(5), 1155-1172.
Canh, N. P., Wongchoti, U., & Thanh, S. D. (2021). Does economic policy uncertainty matter for insurance development? Evidence from 16 OECD countries. *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice, 46*, 614-648. https://doi.org/10.1057/s41288-020-00192-5
Dragos, S. L. (2014). Life and non-life insurance demand: The different effects of influence factors in emerging countries from Europe and Asia. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 27*(1), 169-180. https://doi.org/10.1080/1331677X.2014.952112
Dragotă, I.-M., Cepoi, C.-O., & Ştefan, L. (2023). Threshold effect for the life insurance industry: Evidence from OECD countries. *The Geneva Papers on Risk and Insurance—Issues and Practice, 48*(4), 799–820. https://doi.org/10.1057/s41288-022-00272-8
Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *The Review of Economics and Statistics, 80*(4), 549-560. https://doi.org/10.1162/003465398557825
Drukker, D. M. (2003). Testing for serial correlation in linear panel-data models. *The Stata Journal, 3*(2), 168-177. https://doi.org/10.1177/1536867X0300300206
Er, S., & Demir, E. (2022). A matter of life or non-life: The role of economic uncertainty on insurance consumption. *Economics Bulletin, 42*(3), 1305-1313.
European Central Bank. (2026). *Long-term interest rate statistics for convergence purposes* [Data set]. Retrieved September 17, 2026, from https://data.ecb.europa.eu/data/data-categories/financial-markets-and-interest-rates/interest-rate-statistics-convergence-purposes/long-term-interest-rates.
Eurostat. (2026). *Unemployment rate by age and sex (une_rt_a)* [Data set]. Retrieved September 17, 2026.
Feyen, E., Lester, R. R., & Rocha, R. (2011). *What drives the development of the insurance sector? An empirical analysis based on a panel of developed and developing countries*. World Bank Policy Research Working Paper No. 5572.
Jeris, S. S., Frances, S., Akter, M. T., & Alharthi, M. (2023). Does economic policy uncertainty affect insurance premiums? Fresh empirical evidence. *Heliyon, 9*, e16122. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16122
Kabrt, T. (2022). Life insurance demand analysis: Evidence from Visegrad Group countries. *Eastern European Economics, 60*(1), 50-78. https://doi.org/10.1080/00128775.2021.1996248
Kjosevski, J. (2012). The determinants of life insurance demand in Central and Southeastern Europe. *International Journal of Economics and Finance, 4*(3), 237-247. https://doi.org/10.5539/ijef.v4n3p237
O'Brien, R. M. (2007). A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors. *Quality & Quantity, 41*(5), 673-690. https://doi.org/10.1007/s11135-006-9018-6
Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025). *Global insurance market trends 2025*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/0d11ecf4-en
Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels* (CESifo

Working Paper No. 1229). CESifo.
Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics, 22*(2), 265-312. https://doi.org/10.1002/jae.951
Roodman, D., Nielsen, M. Ø., MacKinnon, J. G., & Webb, M. D. (2019). Fast and wild: Bootstrap inference in Stata using boottest. *The Stata Journal, 19*(1), 4-60. https://doi.org/10.1177/1536867X19830877
Segodi, M. P., & Sibindi, A. B. (2022). Determinants of life insurance demand: Empirical evidence from BRICS countries. *Risks, 10*(4), 73. https://doi.org/10.3390/risks10040073
World Bank. (2026). *World Development Indicators* [Data set]. Retrieved September 17, 2026, from https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators
World Uncertainty Index. (2026). *Country-level World Uncertainty Index* [Data set]. Retrieved September 17, 2026, from https://worlduncertaintyindex.com/data/

BAĞLAMADA SES DELİĞİ BÜYÜKLÜĞÜNÜN HELMHOLTZ REZONANS FREKANSINA ETKİSİ: TEORİK VE DENEYSEL BULGULARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Filiz GÜRER YÜCEL
Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi, Çalgı Teknolojileri Bölümü
ORCID: 0000-0002-1200-0652

ÖZET
Bu araştırmada, bağlama çalgısında ses deliği büyüklüğünün Helmholtz rezonans frekansına etkisi teorik ve deneysel olarak incelenmiştir. Araştırmanın amacı, farklı çaplarda açılan ses delikleri için teorik olarak hesaplanan Helmholtz rezonans frekansları ile deneysel çalışmadan elde edilen rezonans frekanslarını karşılaştırmaktır. Bunun için öncelikle 41.4cm tekne boyuna sahip ve ses deliği olmayan kısa saplı bir bağlama temin edilmiştir. Bağlamaya sırasıyla 22mm, 31mm ve 44mm çaplarında üç farklı ses deliği açılmıştır. Bağlamanın diğer tüm parametreleri sabit tutularak tek değişkenin ses deliği çapı olması sağlanmıştır. Çap ölçüleri, ses deliği alanında düzenli bir artış sağlayacak şekilde belirlenmiştir. Araştırmanın teorik alt yapısı ve analiz çalışmaları için *boyunsuz Helmholtz rezonatörü modeli* referans alınmıştır. Ses deliğinin çapı, teknenin hacmi, oda sıcaklığı ve ses hızı verileri göz önünde bulundurularak her bir ses deliği formu için Helmholtz rezonans frekansı teorik olarak hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalarda elde edilen Helmholtz rezonans frekansları sırasıyla; 22mm çaplı ses deliği için 68.74Hz, 31mm çaplı ses deliği için 81.59Hz ve 44mm çaplı ses deliği için 97.21Hz'tir. Deneysel ölçümler stüdyo ortamında gerçekleştirilmiştir. Her bir ses deliği formu için bağlamadan alınan ses kayıtları analiz edilerek Helmholtz rezonansına karşılık gelen frekanslar belirlenmiştir. Araştırmanın sonunda, teorik ve deneysel sonuçlar birbiriyle kıyaslanmış ve ses deliği çapında yapılan değişimin bağlamanın hava rezonansı üzerinde yarattığı etki değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen nicel verilerin, tekne geometrisi ile bağlamanın akustik özellikleri arasındaki ilişkinin ortaya konulmasına yönelik yürütülen bilimsel çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.
Anahtar kelimeler: Müzik fiziği, bağlama akustiği, ses deliği, Helmholtz frekansı

THE EFFECT OF SOUND HOLE SIZE ON THE HELMHOLTZ RESONANCE FREQUENCY OF THE BAĞLAMA: A COMPARISON OF THEORETICAL AND EXPERIMENTAL RESULTS

ABSTRACT
In this study, the effect of sound hole size on the Helmholtz resonance frequency of the bağlama was investigated both theoretically and experimentally. The aim of the study is to compare the theoretically calculated Helmholtz resonance frequencies for sound holes of different diameters with the resonance frequencies obtained experimentally. For this purpose, a short-necked bağlama with a body length of 41.4cm and without a sound hole was first obtained. Three sound holes with different diameters- 22mm, 31mm, and 44mm- were successively made in the bağlama. All other parameters of the bağlama were kept constant, ensuring that the sound hole diameter was the only variable. The diameter values were selected to provide a regular increase in the sound hole area. The *neckless Helmholtz resonator model* was used as a reference for the theoretical framework and analytical calculations of the study. Taking into account the sound hole diameter, the volume of the resonator body, room temperature, and the speed of sound, the

Helmholtz resonance frequency was theoretically calculated for each sound hole configuration. The Helmholtz resonance frequencies obtained from these calculations were 68.74Hz for the 22mm diameter sound hole, 81.59Hz for the 31mm diameter sound hole, and 97.21Hz for the 44mm diameter sound hole. The experimental measurements were carried out in a studio environment. For each sound hole configuration, the sound recordings obtained from the bağlama were analyzed to identify the frequencies corresponding to the Helmholtz resonance. At the end of the study, the theoretical and experimental results were compared, and the effect of changes in sound hole diameter on the air resonance of the bağlama was evaluated. The quantitative data obtained from this study are expected to contribute to scientific research investigating the relationship between the geometry of the resonator body and the acoustic properties of the bağlama.
Keywords: Music physics, bağlama acoustics, sound hole, Helmholtz frequency

1. GİRİŞ

Bağlamanın titreşim davranışının tam olarak anlaşılabilmesi için ses tahtası, tekne ve köprü gibi yapısal elemanların yanı sıra tekne içindeki hava boşluğunun da incelenmesi gerekir. Çünkü bu boşluk, teller titreşirken bağlamanın bir parçası gibi davranarak kendine özgü rezonans ve titreşim modları üretir. Üretilen bu modlar, diğer yapısal elemanların titreşim modlarıyla etkileşime girerek bağlamanın toplam dinamik davranışı ve akustik karakteri üzerinde etkili olur. Bu bağlamda, bağlamanın akustik karakterinin çözümlenebilmesi için tekne içindeki havanın titreşim modlarının tespit edilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bağlama üzerinde yer alan ve ses deliği olarak adlandırılan açıklık, tekne içindeki havayla dış ortam arasında bağlantı kurarak rezonans olayının meydana gelmesine olanak sağlar. Hava rezonansı frekanslarından en düşük frekansa sahip olanı, özel olarak Helmholtz rezonans frekansı olarak adlandırılır ve kısaca A_0 olarak ifade edilir. Helmholtz rezonans frekansından daha yüksekte olan modlar ise sırasıyla A_1, A_2, A_3 vb. şeklinde gösterilir. Bu üst modların A_0 ile ilişkisi, harmonik değildir.

Helmholtz rezonans frekansını etkileyen en temel parametrelerden biri, ses deliğinin büyüklüğüdür. Bağlamada ses deliğinin çapı, rezonans frekansını doğrudan etkileyerek tını karakterinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

1.1. Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın amacı; farklı büyüklüklerde açılan ses deliklerinin bağlamanın akustiğine olan etkilerini teorik ve deneysel yöntemlerle incelenmek ve elde edilen sonuçları karşılaştırmaktır.

1.2. Deneysel tasarım

Bağlama teknesi üzerinde bulunan ses deliğinin farklı büyüklüklerde olması durumunda bağlamanın akustik karakterinin bu değişikliklerden nasıl etkilediğini ortaya koymak amacıyla deneysel bir tasarım geliştirilmiştir. Bu tasarımda amaç; bağlamanın tüm yapısal ve fiziksel özelliklerini sabit tutarak, yalnızca ses deliği geometrisinde meydana getirilen modifikasyonların etkisini tespit etmektir.

Araştırma kapsamında, ölçüm ve analizlerde temel alınmak üzere kısa saplı bir bağlama referans çalgı olarak belirlenmiştir. Deney süresince ses deliği dışında kalan tekne, ses tahtası, sap, teller, köprü geometrisi, köprü konumu ve akort düzeni gibi diğer tüm yapısal parametreler ile ses kayıt ortamı ve ölçüm düzeneği deney süresince sabit tutulmuştur. Bu sayede, ses deliği dışındaki tüm parametrelerin ölçüm sonuçları üzerindeki etkisinin en aza indirgenmesi hedeflenmiştir.

Araştırmanın verileri için dört farklı deney koşulu oluşturulmuştur. Bağlama teknesinin üzerinde ses deliğinin bulunmadığı ilk koşul, kontrol grubu olarak tanımlanmıştır. Sonrasında bağlama teknesinin üzerine sırayla 22mm, 31mm ve 44mm çaplarında üç ses deliği açılmıştır.

Açılan ses deliklerinin merkez noktaları aynı olup, tüm delikler eş merkezli olarak açılmıştır. Bu sayıların tercih edilmesinde, ses deliği alanının düzgün bir oranla artıyor olması belirleyici olmuştur.
Ses deliğinin olmadığı koşul için stüdyo ortamında bağlamanın ses kaydı alınmıştır. Sonra bağlamaya 22mm'lik ses deliği açılmış ve tekrar kayıt alınmıştır. Benzer işlemler 31mm'lik ve 44mm'lik ses delikleri için de tekrarlanmıştır. Dört farklı deney koşulu için çekilen fotoğraflar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma için oluşturulan deney koşulları

KOŞULLAR			
Ses deliği yok	Ses deliği çapı 22mm	Ses deliği çapı 31mm	Ses deliği çapı 44mm
			

2. YÖNTEM

2.1. Teorik akustik analiz

Araştırmanın teorik alt yapısı ve analiz çalışmaları için *boyunsuz Helmholtz rezonatörü modeli* referans alınmıştır (Elejabarrieta, Santamaria ve Ezcurra, 2002; Fletcher ve Rossing, 1991:13). Genel Helmholtz denklemi;

$$f_{A0} = \left(\frac{c_0}{2\pi}\right)\sqrt{\frac{S_B}{V(L+\Delta L)}}$$

eşitliği ile verilmektedir. Burada;
f_{A0} = Helmholtz rezonans frekansı
c_0 = ses hızı
S_B = ses deliği alanı
V = rezonans kutusunun hacmi
L = ses deliğinin uzunluğu
ΔL = ses deliği çevresindeki havanın oluşturduğu etki alanı
anlamlarına gelmektedir.
Bağlamada ses deliğinin belirgin bir boyun uzunluğu bulunmadığından $(L \approx 0)$ sistem, boyunsuz Helmholtz rezonatörü yaklaşımı ile incelenmiştir. Bu durumda eşitlik;

$$f_{A0} \approx \left(\frac{c_0}{2\pi}\right)\sqrt{\frac{S_B}{V.\Delta L}}$$

olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.
Yarıçapı a olarak kabul edilen bir ses deliğinin çevresinde oluşan etki alanı, $\Delta L \cong 1.7a$ olarak ifade edilmektedir. Ses deliğinin alanı ise $S_B = \pi a^2$ olarak verilir. Bu durumda boyunsuz Helmholtz rezonatörünün doğal frekansı, ses deliği çapının artmasına bağlı olarak aşağıdaki eşitlik kullanılarak teorik olarak hesaplanabilmektedir:

$$f_{A0} = \left(\frac{c_0}{2\pi}\right)\sqrt{\frac{\pi a^2}{V(1.7a)}} = \left(\frac{c_0}{2\pi}\right)\sqrt{\frac{\pi a}{V(1.7)}}$$

$$f_{A0} = \left(\frac{c_0}{2\pi}\right)\sqrt{\frac{1.85a}{V}}$$

Sesin hızı (c_0), ortamın sıcaklığına bağlı olarak değişir. Hava ortamında ilerleyen bir ses dalgasının sıcaklığa bağlı olarak değişen hızı, aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanabilir (Serway ve Beichner, 2015:521):

$$c_0 = (331\,\mathrm{m/s})\sqrt{1 + \frac{T_c}{273°C}}$$

Bu eşitlikte yer alan T_c, sıcaklığın Celsius ölçeğindeki değeridir. Bu doğrultuda, deneyin yapıldığı odanın sıcaklığı ölçülmüş ve gerçek ses hızı hesaplanmıştır.

2.2. Deneysel akustik analiz

Araştırma için gereken ses kayıtları, Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin ses kayıt stüdyosunda alınmıştır. Kayıtlarda, Neumann U87 geniş diyafram kondenser mikrofon kullanılmıştır. Ses kayıtları alınırken her seferinde aynı ortam ve aynı ölçüm düzeneği kullanılmış, bağlama ile mikrofon arasındaki mesafeler sabitlenmiştir. Mikrofon, ses deliği tarafına yerleştirilmiş ve mikrofonla ses deliği arası mesafenin 20cm olması sağlanmıştır.

Bağlamanın telleri susturularak tel titreşimlerinin tekne içindeki hava titreşimlerine karışması engellenmiştir. Titreşimler, ses tahtasına bir tokmakla uygulanan hafif darbeler yoluyla oluşturulmuştur. Ses tahtasına uygulanan darbelerin daha kontrollü olmasını sağlayabilmek için tokmağın ucu esnek bir malzemeyle kaplanmıştır. Ses tahtası üzerinde darbenin uygulanacağı nokta, köprüden ses tahtasının merkezine doğru yaklaşık 3cm'lik mesafedeki bir nokta olarak belirlenmiş ve bu nokta kurşun kalemle işaretlenmiştir. Darbelerin standart olmasını sağlamak amacıyla tokmak yaklaşık olarak 10cm'lik bir yükseklikten serbest bırakılmıştır. Her darbe sonrasında titreşimlerin tamamen sonlandığından emin olmak adına, sonraki kayda geçmeden önce 15sn civarı beklenmiştir. Ayrıca, bağlama teknesinin serbest titreşim yapabilmesini sağlayabilmek için teknenin bacak ile temas eden kısmına ara malzeme olarak sünger yerleştirilmiş, ayrıca tokmak tutan elin de tekneye temas etmemesine özen gösterilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

3.1. Teorik akustik analizden elde edilen bulgular

Bağlamanın üç farklı ses deliği koşulu için Helmholtz rezonans frekansı, teorik akustik analiz başlığı altında verilen eşitlikler yardımıyla hesaplanmış ve Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Teorik akustik analiz bulguları

Ses deliğinin durumu	Oda sıcaklığı	Ses hızı	Ses deliğinin yarıçapı	Teknenin hacmi	Helmholtz frekansı
Ses deliği yok	24^0C	345.24m/s	–	0.0130154m^3	–
22mm	24^0C	345.24m/s	0.011m	0.0130154m^3	68.74Hz
31mm	24^0C	345.24m/s	0.0155m	0.0130154m^3	81.59Hz
44mm	24^0C	345.24m/s	0.022m	0.0130154m^3	97.21Hz

Teorik modelde oda sıcaklığı, ses hızı ve teknenin hacmi sabit kaldığı için Helmholtz rezonans frekansındaki değişimin temel nedeninin, ses deliği geometrisindeki değişim olduğu anlaşılmaktadır. Teorik akustik analiz sonuçları, ses deliği çapındaki artışla birlikte Helmholtz rezonans frekansının da yükseldiğini göstermektedir.

Çapı 22mm olan ses deliği için teorik rezonans frekansı 68.74Hz; çapı 31mm olan için 81.59Hz ve çapı 44mm olan için 97.21Hz olarak hesaplanmıştır. 22mm'den 31mm'ye geçişte, frekans değerindeki artış 12.85Hz (%18.7), 31mm'den 44mm'ye geçişte, frekans değerindeki artış 15.62Hz (%19.1) ve 22mm'den 44mm'ye geçişte, frekans değerindeki artış 28.47Hz (%41.4) olarak kaydedilmiştir. Bu sonuçlar; ses deliğinin diğer bir deyişle rezonans kutusu açıklığının geometrisinin, çalgının hava rezonansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

3.2. Deneysel akustik analizden elde edilen bulgular

Bağlamanın üç farklı ses deliği koşulu için elde edilen frekans spektrumları Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'te sunulmuştur.

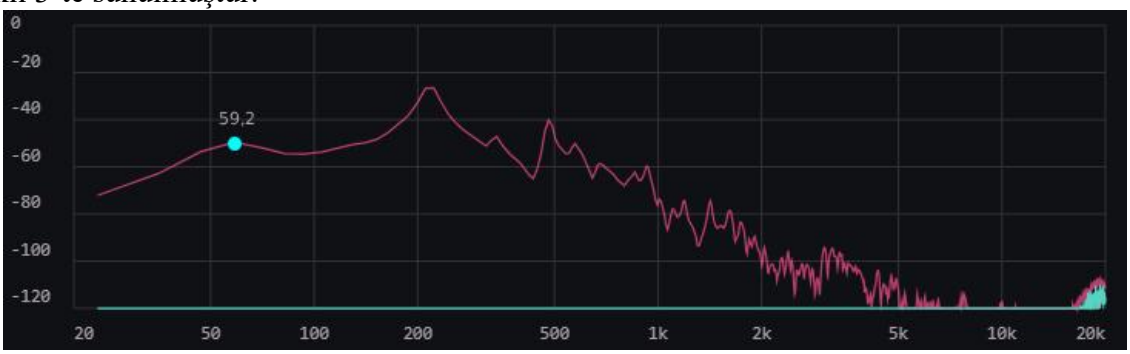

Şekil 1. Çapı 22mm olan ses deliği için elde edilen frekans spektrumu

22mm çapındaki ses deliği için Helmholtz rezonans frekansına karşılık geldiği düşünülen düşük frekanslı rezonans bileşeni, 59.2Hz olarak belirlenmiştir.

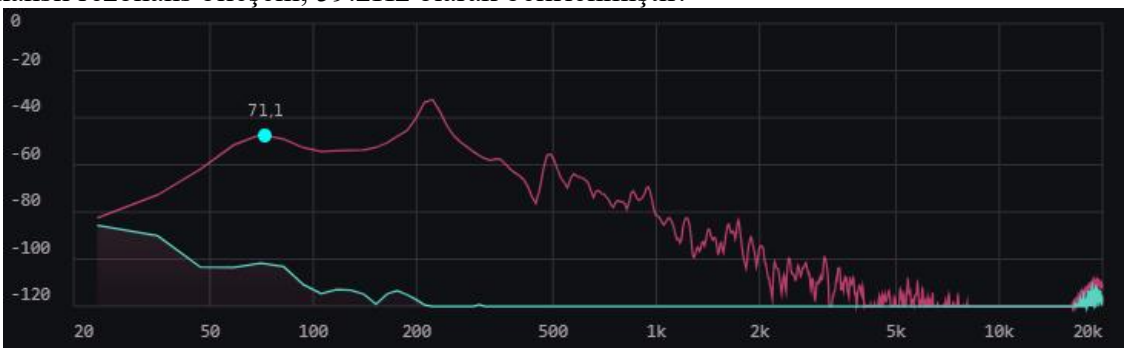

Şekil 2. Çapı 31mm olan ses deliği için elde edilen frekans spektrumu

31mm çapındaki ses deliği için Helmholtz rezonans frekansına karşılık geldiği düşünülen düşük frekanslı rezonans bileşeni, 71.1Hz olarak belirlenmiştir.

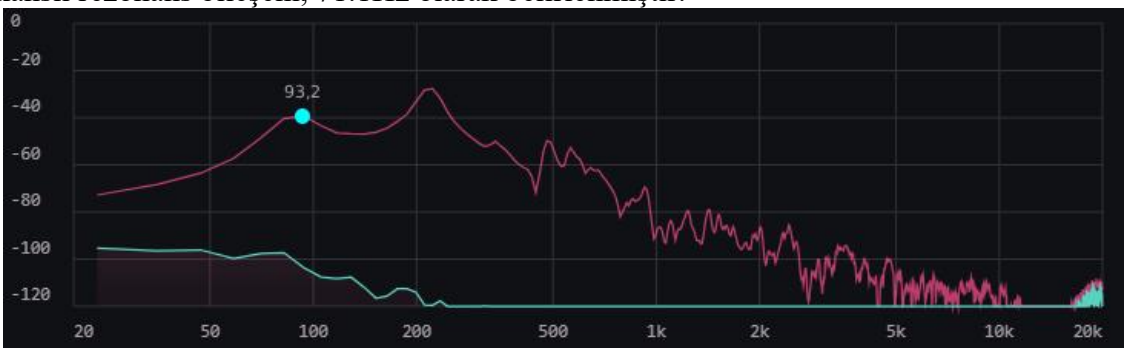

Şekil 3. Çapı 44mm olan ses deliği için elde edilen frekans spektrumu

44mm çapındaki ses deliği için Helmholtz rezonans frekansına karşılık geldiği düşünülen düşük frekanslı rezonans bileşeni, 93.2Hz olarak belirlenmiştir.

Şekil 1, Şekil 2 ve Şekil 3'te yer alan grafiklerde ortak olarak 200Hz'in hemen sağında (210Hz ile 222Hz arası) oldukça belirgin bir tepenin oluştuğu görülmüştür. Bu tepenin konumu, ses deliği çapının değişmesine rağmen büyük ölçüde aynı kalırken; grafik üzerinde işaretlenen ve daha düşük frekanslı bir başka rezonans bölgesinin, çap büyüdükçe sağa doğru kaydığı belirlenmiştir. Bu durum; 200Hz'in hemen sağındaki tepenin bağlamanın yapısal rezonans frekanslarından birine karşılık gelebileceğini, düşük frekanslı bölgenin ise ses deliğinin çapına bağlı olarak değişen hava rezonansıyla ilişkili olabileceğini düşündürtmektedir. Bu konuda daha detaylı bilgi elde edebilmek için bağlamaya ses deliği açılmadan önce yani tekne içindeki havanın dış ortamla akustik anlamda etkileşiminin engellendiği koşulda alınan ses kayıtları incelenmiştir. Ses deliği olmayan bağlama için elde edilen frekans spektrumu Şekil 4'te yer almaktadır.

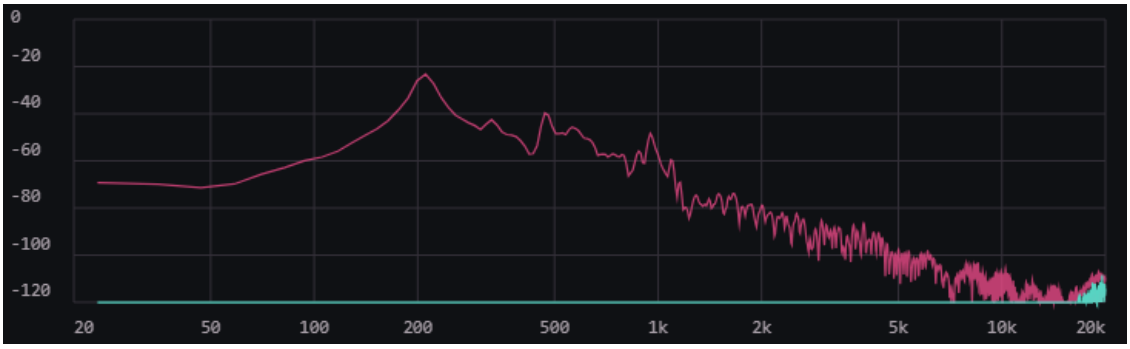

Şekil 4. Ses deliği olmayan bağlama için elde edilen frekans spektrumu

Şekil 4 incelendiğinde, düşük frekans bölgesinde diğer spektrumlarda olduğu gibi belirgin bir rezonans tepesinin oluşmadığı görülmüştür. Buna karşın, diğer grafiklerde ortak olarak 200Hz'in hemen sağındaki bölgede oluşan tepenin bu spektrumda da varlığını koruduğu dikkat çekmiştir. Deneysel çalışmadan elde edilen tüm frekans spektrumlarının bir arada yer aldığı grafik Şekil 5'te sunulmuştur.

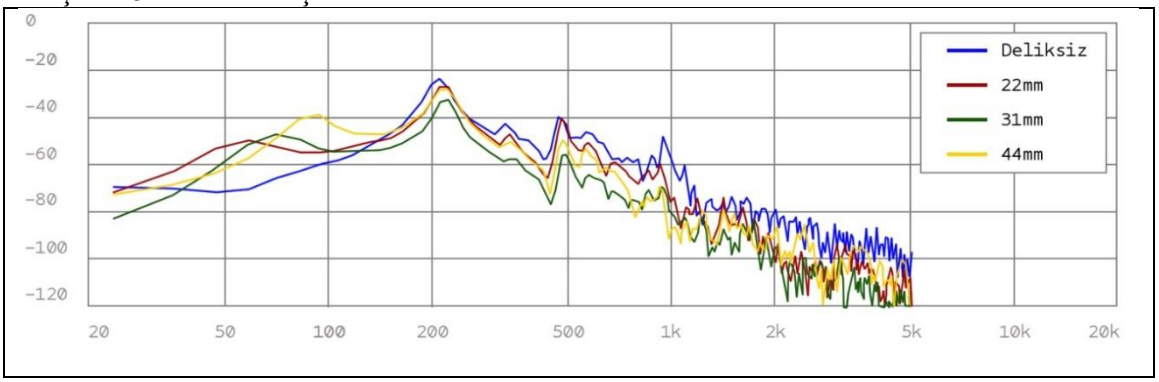

Şekil 5. Deneysel çalışmada dört koşul için elde edilen frekans spektrumları

Deneysel çalışmadan elde edilen tüm spektrum verileri incelendiğinde; bağlamaya ses deliğinin açılmasıyla birlikte ortaya çıkan ve ses deliği büyüdükçe düşük frekans bölgelerinde sistematik olarak sağa doğru kayan rezonans bileşenlerinin (59.2Hz, 71.1Hz ve 93.2Hz), bağlamanın değişmeyen yapısal özelliklerinden değil ses deliği gibi değişen yapısal özelliklerinden kaynaklı oluştuğu düşünülmektedir. Spektrumlarda saptanan bu anlamlı değişim, düşük frekans bölgelerinde görülen kaymanın tekneye açılan ses deliği geometrisiyle doğrudan ilişkili olduğunu ve bu durumun Helmholtz rezonans frekansıyla açıklanabileceği fikrini desteklemektedir. Bu doğrultuda, düşük frekans bölgelerinde ses deliği çapının artmasıyla

birlikte frekans değerleri artan rezonans bileşenleri, Helmholtz rezonans frekansları olarak değerlendirilmiştir.

22mm çapındaki ses deliği için Helmholtz rezonans frekansına karşılık geldiği düşünülen deneysel rezonans frekansı, 59.2Hz; 31mm çapındaki ses deliği için 71.1Hz ve 44mm çapındaki ses deliği için ise 93.2Hz olarak belirlenmiştir. Deneysel yolla elde edilen bu değerler teorik değerlerle kıyaslanmış ve bu kıyaslamaya ait veriler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Teorik ve deneysel bulguların karşılaştırılması

Ses deliğinin çapı (mm)	Teorik Helmholtz frekansı (Hz)	Deneysel rezonans frekansı (Hz)	Fark (Hz)
22	68.74	59.2	9.54
31	81.59	71.1	10.49
44	97.21	93.2	4.01

Tablo 3 incelendiğinde, deneysel rezonans frekanslarının teorik rezonans frekanslarından daha düşük olduğu ve ses deliği çapı arttıkça frekans değerlerinin arttığı görülmüştür. 22mm çaplı ses deliği için teorik ve deneysel frekanslar arasındaki fark 9.54Hz olarak hesaplanırken, 31mm için bu fark 10.49Hz ve 44mm için ise 4.01Hz olarak elde edilmiştir. Teorik ve deneysel Helmholtz frekanslarının birbirinden farklı çıkmasının olası nedenleri aşağıda sıralanmıştır:

- Araştırma kapsamında yapılan teorik hesaplamalarda bağlama ve ses deliğinden oluşan yapı, ideal bir akustik sistem olarak kabul edilmiş ve teorik hesaplamalar bu kabul üzerinden yapılmıştır. Oysa bağlama, bu kabulün aksine titreşim özelliği gösteren farklı ahşap bileşenlerden oluşmaktadır.
- Stüdyoda alınan ölçümlerde tekne içindeki hava partikülleri tek başına değil tekne ve ses tahtasıyla birlikte uyarılmıştır. Dolayısıyla teknenin ve ses tahtasının yapısal titreşimleri hava rezonansıyla etkileşime girerek deneysel sonucun teorik değerden farklı çıkmasına neden olmuş olabilir.
- Araştırmanın teorik alt yapısı için *boyunsuz Helmholtz rezonatörü modeli* referans alınmıştır. Bağlamanın ses deliğinde belirgin bir boyun uzunluğu bulunmadığından, hesaplamalarda kullanılan eşitlikte bu değer sıfır $(L \approx 0)$ olarak kabul edilmiştir. Bu kabul, frekans değerlerinde sapmaya neden olmuş olabilir.

4. SONUÇ

Bu araştırmada, bağlama teknesinin üzerinde bulunan ses deliği geometrisinin Helmholtz rezonans frekansına etkisi teorik ve deneysel olarak incelenmiştir. Aynı bağlama üzerinde ses deliğinin bulunmadığı kontrol durumu ile farklı çaplarda (22mm, 31mm ve 44mm) açılan üç ses deliği geometrisi için elde edilen frekans spektrumları değerlendirilmiştir.

22mm, 31mm ve 44mm çaplı ses delikleri için yapılan teorik hesaplamalar sonucunda elde edilen Helmholtz frekansları; 68.74Hz, 81.59Hz ve 97.21Hz'tir. Deneysel ölçümler sonucunda frekans spektrumu üzerinde tespit edilen düşük frekanslı rezonans bileşenleri ise 59.2Hz, 71.1Hz ve 93.2Hz'tir. Teorik ve deneysel veriler arasında farklılıklar bulunmasına rağmen her iki veri grubunda yer alan Helmholtz rezonans frekanslarının, bağlamaya ses deliğinin açılmasıyla birlikte ortaya çıktığı ve ses deliği çapının artması sonucu düşük frekanslı rezonans bileşenlerinin yüksek frekanslara doğru kaydığı görülmüştür. Elde edilen veriler; Helmholtz rezonans frekanslarının ve dolayısıyla bağlama akustiğinin, ses deliği geometrisinden etkilendiğini ortaya koymuştur. Bu sayede, bağlama gibi çalgıların akustik tasarımı yapılırken ses deliği geometrisinin akustik üzerindeki etkisinin önemi bir kez daha vurgulanmıştır.

TEŞEKKÜR
Bu araştırmada kullanılan bağlamanın ses deliklerini açma konusunda yardımcı olan Dr. Öğretim Üyesi Zeki YILDIRIM'a, stüdyoda ses kayıtlarını alan Öğretim Görevlisi Yusuf Özgür TİRE'ye ve deneysel akustik analiz için ihtiyaç duyulan frekans çıktılarını alan Prof. Dr. Serdar ÇELİK'e ayrı ayrı teşekkür ederim.

KAYNAKLAR
Elejabarrieta, M.J., Santamaria, C., ve Ezcurra, A. (2002). Air cavity modes in the resonance box of the guitar: the effect of the sound hole. *Journal of Sound and* V*ibration,* 252(3), 584-590. doi:10.1006/jsvi.2001.3948.
Fletcher, N.H. ve Rossing, T.D. (1991). *The physics of musical instruments*. Springer-Verlag New York Inc.
Serway, R.A. ve Beichner, R.J. (2015). *Fen ve Mühendislik İçin Fizik 1.* (Çev. Ed. Kemal Çolakoğlu), Ankara: Palme Yayıncılık.

COUNTERFACTUAL HISTORIOGRAPHY IN THE HISTORY OF SCIENCE: PROSPECTS AND LIMITS

Res. Asst. Dr. Batuhan AKGÜNDÜZ
Selçuk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, 42130, Selçuklu, Konya
ORCID ID: 0000-0002-4019-5776

ABSTRACT
Historians have long distrusted counterfactual history. E. H. Carr dismissed it as a "parlour game," and Richard J. Evans argues that it tends to replace the discipline of evidence with wishful thinking. Historians of science face an additional difficulty: because scientific inquiry is often assumed to converge on the same results regardless of who conducts it, asking what might have been discovered instead can appear pointless. This paper argues that counterfactual reasoning, when bound to the historical record, is not a departure from historical explanation but part of it.

It first shows that historians of science already rely on counterfactual contrasts when weighing the importance of a figure or a text: to call the *Origin of Species* decisive is to assume that, without it, evolutionary thought would have taken a different course. It then argues that what makes such reasoning productive rather than speculative is primarily evidential. A plausible alternative must have been available at the time, pursued by identifiable actors and documented in surviving sources, and the scenario must depart from the actual course at a specified point and be followed only as far as the evidence allows. These criteria are traced from Stephen Jay Gould's image of replaying the tape of life and Simon Conway Morris's objection from convergence to two scenarios that carried the debate into the history of science: Peter J. Bowler's world without Darwin and Gregory Radick's genetics shaped by W. F. R. Weldon rather than by Mendelism.

The same cases expose the limits of the method. A scenario cannot show what would certainly have happened, and its explanatory value diminishes the further it moves from its point of divergence. Counterfactual historiography therefore does not settle the debate between contingency and inevitability in science. Instead, it turns that debate into questions that can be examined case by case using historical evidence.

Keywords: *counterfactual history, history of science, historiography, theory of evolution, contingency*

BİLİM TARİHİNDE KARŞIOLGUSAL TARİHYAZIMI: OLANAKLAR VE SINIRLAR

ÖZET
Tarihçiler, karşıolgusal tarihe uzun zamandır kuşkuyla yaklaşmaktadır. E. H. Carr, karşıolgusal tarihi bir "salon oyunu" olarak nitelendirirken Richard J. Evans, bu yaklaşımın kanıta dayalı tarih disiplininin yerini temenniye dayalı düşünmeye bırakma eğiliminde olduğunu ileri sürmektedir. Bilim tarihçileri ise buna ek bir güçlükle karşı karşıyadır: Bilimsel araştırmanın, onu kimin yürüttüğünden bağımsız olarak aynı sonuçlara yakınsayacağı varsayımı, başka nelerin keşfedilmiş olabileceğini sormayı anlamsız gösterebilir. Bu çalışma, tarihsel dayanaklarla sınırlandırıldığı sürece karşıolgusal akıl yürütmenin tarihsel açıklamadan bir sapma değil, aksine onun bir parçası olduğunu savunmaktadır.

Çalışma ilk olarak, bilim tarihçilerinin bir kişinin ya da metnin önemini değerlendirirken zaten karşıolgusal karşılaştırmalara başvurduklarını göstermektedir: *Türlerin Kökeni*'ni belirleyici olarak nitelendirmek, bu eser olmasaydı evrim düşüncesinin farklı bir seyir izleyeceğini

varsaymayı gerektirir. Ardından, bu tür akıl yürütmeyi spekülasyondan ayırarak verimli hâle getiren unsurun esas olarak kanıtsal niteliği olduğu ileri sürülmektedir. Makul bir alternatifin söz konusu dönemde mevcut olması, kimliği belirlenebilir aktörler tarafından benimsenmiş ya da takip edilmiş bulunması ve günümüze ulaşan kaynaklarda belgelenmiş olması gerekir. Ayrıca senaryo, gerçekleşmiş tarihten belirli bir ayrılma noktasında sapmalı ve yalnızca kanıtların izin verdiği ölçüde ilerletilmelidir. Bu ölçütlerin izleri, Stephen Jay Gould'un "yaşam kasetini yeniden oynatma" düşüncesinden Simon Conway Morris'in yakınsama itirazına ve tartışmayı bilim tarihi alanına taşıyan iki senaryoya kadar sürülmektedir: Peter J. Bowler'ın Darwinsiz dünyası ile Gregory Radick'in Mendelcilik yerine W. F. R. Weldon tarafından şekillendirilen genetik senaryosu.
Aynı örnekler, yöntemin sınırlarını da ortaya koymaktadır. Bir karşıolgusal senaryo, neyin kesin olarak gerçekleşmiş olacağını gösteremez ve ayrılma noktasından uzaklaştıkça açıklayıcı değeri azalır. Dolayısıyla karşıolgusal tarihyazımı, bilimde olumsallık ile kaçınılmazlık arasındaki tartışmayı kesin biçimde sonuçlandırmaz. Bunun yerine, bu tartışmayı tarihsel kanıtlar ışığında her bir durum özelinde incelenebilecek sorular hâline dönüştürür.
Anahtar Kelimeler: *karşıolgusal tarih, bilim tarihi, tarihyazımı, evrim kuramı, olumsallık*

1. INTRODUCTION

Counterfactual historiography asks what might have happened if some element of the past had been different. For historians the difficulty is immediate: their subject is what actually occurred, whereas counterfactual claims concern unrealized possibilities that leave no archival trace. Yet historical explanation already contains counterfactual commitments. To call an event, a person, or a text decisive is to imply that, had it been absent, later developments would have differed. Describing Darwin's *On the Origin of Species* as a turning point thus already invites the question of what evolutionary thought would have looked like without it.

This paper argues that counterfactual reasoning, when disciplined by evidence, belongs to historical method. It develops criteria of historical availability, identifiable actors, documentary support, and a specified point of divergence through the objections of E. H. Carr and Richard J. Evans, the Gould–Conway Morris debate, and the scenarios of Peter J. Bowler and Gregory Radick.

2. FROM THE "PARLOUR GAME" TO HISTORICAL EXPLANATION

Historians' suspicion of counterfactual history is often traced to Carr, who wrote that "one can always play a parlour game with the might-have-beens of history," adding: "Nor have they anything to do with history" (Carr, 1990, p. 97). Yet Carr also observed that historians "frequently discuss alternative courses available to the actors in the story" before explaining why one was chosen (Carr, 1990, p. 96). What he rejected was not attention to open options but the replacement of explanation with stories about unrealized worlds.

Evans's critique is more systematic. Much counterfactual writing, he argues, amounts to "a rather obvious form of wishful thinking," detached from "the need to back arguments with actual, concrete evidence" (Evans, 2013, p. 82). He nevertheless separates counterfactual history, which "foregrounds the effects of a single change in an existing causal chain," from alternate history, which posits a parallel world without explaining its origin (Evans, 2013, p. 113). Drawing on Allan Megill, he adds that "contingency cuts two ways": if contingency operates at the point of divergence, it operates at every later step (Evans, 2013, p. 79). Long-range scenarios therefore become paradoxically deterministic, closing off the open futures they claim to restore (Evans, 2013, p. 81).

Evans also reports Megill's view that "restrained" counterfactual reasoning, which canvasses "alternative possibilities that existed in a real past" (Evans, 2013, p. 139), is unavoidable, since

every causal explanation must say why things did not turn out otherwise (Evans, 2013, pp. 139–140). Historians of science make such contrasts whenever they weigh the importance of a figure or a text; as Radick remarks, historians who claim to loathe counterfactual history "will often be found to have perpetrated it" (Radick, 2023, p. 379). The task is therefore not to abolish counterfactual reasoning but to keep it within the evidence.

3. CONTINGENCY AND CONVERGENCE

The history of science adds a further difficulty: if nature constrains inquiry strongly enough, removing one scientist might delay a discovery but not change its destination. Radick notes that this argument from convergence to inevitability has a biological counterpart in the Gould–Conway Morris debate (Radick, 2023, p. 299).

In *Wonderful Life*, Gould proposed "replaying life's tape" from the Burgess Shale onward. If every replay resembled the actual pathway, what happened "pretty much had to occur"; if replays yielded sensible but strikingly different results, contingency would carry explanatory weight (Gould, 1989, p. 48). For Gould, contingency is "a thing unto itself, not the titration of determinism by randomness": "Each step proceeds for cause, but no finale can be specified at the start" (Gould, 1989, p. 51). Scientific developments may likewise be explicable without having been inevitable.

Conway Morris's *Life's Solution* answers with convergence: independent lineages repeatedly arrive at similar solutions because biological possibilities are constrained (Conway Morris, 2003, pp. 283–284). "Rerun the tape of life as often as you like," he writes, "and the end result will be much the same" (Conway Morris, 2003, p. 282), although his more cautious formulation is that evolution is "seeded with probabilities, if not inevitabilities" (Conway Morris, 2003, p. 298). Two lessons follow. From Gould: a counterfactual must specify where it departs and expect new contingencies at every later step. From Conway Morris: constraints are real, but convergence counts as evidence of inevitability only when the converging pathways were independent (Radick, 2023, p. 300).

4. HISTORICAL GROUNDING: FOUR CRITERIA

A defensible counterfactual historiography of science should replace unrestricted plausibility with historical grounding. First, the alternative must have been available at the time rather than invented retrospectively. Second, identifiable actors must have pursued it or been positioned to extend it. Third, it must be documented in surviving sources. Fourth, the scenario must depart from the actual course at an explicit point and be followed only as far as the evidence allows.

Radick makes the evidential requirement explicit. He rejects the view that counterfactuals inhabit a "fact-free zone"; the better ones invite us "not only to look again at old evidence but to seek out new evidence" (Radick, 2023, p. 297). One qualification is needed. Evans objects that Niall Ferguson's rule of considering only alternatives contemporaries "actually considered and wrote about" excludes accidents and so reduces contingency to "a negligible quantity" (Evans, 2013, p. 65). The criteria therefore govern the alternative followed after the divergence, not the divergence itself, which may well be an unforeseen accident.

5. BOWLER'S WORLD WITHOUT DARWIN

Bowler's *Darwin Deleted* begins from an explicit divergence: in December 1832 the young Darwin is washed overboard from HMS *Beagle* (Bowler, 2013, p. 8). The scenario tests the claim that natural selection was "in the air" and would have emerged through Wallace (Bowler, 2013, p. 8), whose theory, Bowler stresses, was not the same as Darwin's (Bowler, 2013, p. 9). The alternatives "were already in play in the 1860s": Lamarckism, orthogenesis, saltationism, Spencer's evolutionary philosophy, and Haeckel's recapitulation theory (Bowler, 2013, p. 199). Removing Darwin creates no vacuum; it shifts the weight of traditions already in the record. It also corrects a hindsight bias, since far more effort went into reconstructing the history of life

than into debating natural selection (Bowler, 2013, p. 199).

Bowler acknowledges that projection "becomes more difficult as we move decades beyond the point of divergence" (Bowler, 2013, p. 198). His strongest claims thus concern sequence: much the same biology might have emerged, but with developmentalism dominant for longer and natural selection incorporated only in the twentieth century (Bowler, 2013, p. 9).

6. RADICK'S WELDONIAN GENETICS

Radick's *Disputed Inheritance* asks why heredity became Mendelian rather than following W. F. R. Weldon, who emphasized development, environment, and continuous variation (Radick, 2023, p. 380). Bateson's Mendelism succeeded because it offered "teachable principles, tractable problems, and technological promise" (Radick, 2023, p. 298), but Weldon's program had comparable potential (Radick, 2023, p. 380). The divergence is Weldon's death from pneumonia in April 1906, which left his "Theory of Inheritance" unfinished (Radick, 2023, p. 318). Radick documents the resources a rival tradition could have drawn on, such as Edwin S. Goodrich, who conveyed the core Weldonian teaching in 1913 (Radick, 2023, p. 318), and concludes cautiously that the book "might well have become the nucleus of a science of heredity rivaling Mendelism" (Radick, 2023, p. 319).

Radick also tests convergence historically. The "triple rediscovery" of Mendel in 1900 seems to show that Mendelism was inevitable, yet de Vries, Correns, and Tschermak knew Mendel's paper earlier than they admitted and contributed little to establishing Mendelism (Radick, 2023, p. 300). Most distinctive is his move from representation to intervention: the Genetics Pedagogies Project at Leeds (2012–2014) taught a Weldonian introductory genetics course to test whether such a curriculum was workable and whether it reduced students' genetic determinism, while acknowledging that its comparison groups were far from ideal (Radick, 2023, pp. 309–310). A defeated science, unlike a lost battle, can sometimes be brought back into operation (Radick, 2023, p. 308).

7. CONCLUSION

Bowler's approach is reconstructive, Radick's interventionist; in both, the divergence is an accident while the alternative that follows is documented in the record. Neither licenses certainty. The evidential burden grows with every step from the divergence, and the method cannot settle in advance the dispute between contingency and inevitability. Its strongest conclusions are local and comparative: an outcome was not the only one available; an actor altered the timing or direction of a field; a supposedly inevitable theory faced genuine rivals; or convergence was less independent than it appeared. Under these constraints, counterfactual reasoning is not an escape from historical explanation but a means of testing its assumptions case by case.

REFERENCES

Bowler, P. J. (2013). *Darwin deleted: Imagining a world without Darwin*. University of Chicago Press.

Carr, E. H. (1990). *What is history?* (R. W. Davies, Ed.; 2nd ed.). Penguin Books. (Original work published 1961)

Conway Morris, S. (2003). *Life's solution: Inevitable humans in a lonely universe*. Cambridge University Press.

Evans, R. J. (2013). *Altered pasts: Counterfactuals in history*. Brandeis University Press.

Gould, S. J. (1989). *Wonderful life: The Burgess Shale and the nature of history*. W. W. Norton.

Radick, G. (2023). *Disputed inheritance: The battle over Mendel and the future of biology*. University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226822716.001.0001

PİYANO EĞİTİMİNDE ACCELERANDO ve RITARDANDO TERİMLERİNİN ÖĞRETİLMESİNDE ANLAMLANDIRMA STRATEJİLERİNİN ETKİSİ

Yiğit DİZGE
Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi
ORCID ID: 0009-0002-1488-1593
Prof. Dr. M. Kayhan KURTULDU
Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Müzik Öğretmenliği ABD
ORCID ID: 0000-0003-0064-9144

ÖZET
Piyano eğitiminde soyut kavramların öğretilmesi kadar bazı teknik bilgilerin ve hareket unsurlarının öğretilmesinde de problemler yaşanmaktadır. Öğrenme stratejileri kapsamında anlamlandırma stratejilerinden faydalanmak, çeşitli öğretim uygulamalarında olduğu gibi piyano eğitimi sürecinde de etkili olabilmektedir. Özellikle küçük yaş öğrencilerinde etkili olan anlamlandırma stratejilerinin kimi zaman öğrencilere dersi eğlenceli hale getirerek de faydalı olduğu söylenmektedir. Yürütülen çalışmada bu düşünce kapsamında deneme yapılmıştır. Bu çalışmada piyano eğitiminde hız değişimini ifade eden "Accelerando" terimi ile yavaşlama terimini anlatan "Ritardando" teriminin öğretilmesinde anlamlandırma stratejilerinin etkisi araştırılmıştır. Araştırma özel müzik dersi alan 10-12 yaş aralığındaki 4 öğrenci ile yürütülmüştür. Piyano çalma düzeyi, kurs alma süreleri gibi ortak özellikleri olan öğrenciler ile deneysel bir uygulama yapılmıştır. Araştırmada ön test-son test kontrol gruplu deneysel araştırma modeli kullanılmıştır. Çalışmada yer alan öğrencilere denklik testi uygulanmış ve öğrencilerin denkliğine kanaat getirildikten sonra kontrol ve deney grubu olarak ikiye ayrılmıştır. Araştırmacı son testte kullandığı eseri kontrol grubuna geleneksel düz anlatım ile aktarırken, deney grubuna "duran bir taşıtın gittikçe hızlanması" ve arabanın dururken yavaşlaması benzetimleri ile aktarmıştır. Kontrol grubuna ilgili terimler sadece klasik olarak tanımlanmış ve tekrarlar yapılarak eser çalışılmıştır. Deney grubunda ise bu terimler için benzetimler yapılarak tekrar yapılması sağlanmıştır. Araştırmacı elde edilen verileri puanlama anahtarı kullanarak tablo haline getirmiş ve değerlendirmiştir. Her bir öğrenci ile yapılan ders sonunda öğrencilerin performansları puanlanmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda söz konusu terimlerin öğretilmesinde kullanılan anlamlandırma stratejisinin, klasik anlatım yöntemine göre öğrencilerin tempoyu kontrol etme becerileri ve müzikal ifade başarısı üzerinde anlamlı düzeyde daha etkili olduğu gözlemlenmiştir.
Anahtar kelimeler: Anlamlandırma Stratejisi, Piyano Eğitimi, Accelerando, Ritardando.

THE EFFECT OF ELABORATION STRATEGIES ON TEACHING THE TERMS "ACCELERANDO" AND "RITARDANDO" IN PIANO EDUCATION

ABSTRACT
In piano education, difficulties may arise not only in teaching abstract concepts but also in teaching certain technical knowledge and movement-related elements. As part of learning strategies, the use of elaboration strategies can be effective in piano education, as in many other instructional contexts. Such strategies may be particularly beneficial for younger learners, as they can make lessons more concrete, engaging, and enjoyable. Within this framework, the present study examined the effect of elaboration strategies on teaching the terms "accelerando," which indicates a gradual increase in tempo, and "ritardando," which indicates a gradual decrease in tempo. The study was conducted with four students aged 10–12 who were receiving

private music lessons. The students had comparable characteristics, including piano performance level and duration of instruction, and participated in an experimental intervention. A pretest-posttest control-group experimental design was employed. An equivalence test was administered to the participants, and once their comparability had been established, they were assigned to a control group and an experimental group. During the posttest phase, the piece used in the study was taught to the control group through traditional direct instruction, whereas the experimental group was taught through analogies such as “a stationary vehicle gradually accelerating” and “a car gradually slowing to a stop.” In the control group, the terms were explained conventionally and practiced through repetition. In the experimental group, repetition was supported by analogies designed to elaborate the meaning of the terms. The data were tabulated and evaluated using a scoring rubric, and each student’s performance was scored at the end of the lesson. The findings indicated that the elaboration strategy used to teach these terms was more effective than the traditional explanation method in improving students’ tempo-control skills and musical expression.
Keywords: Elaboration strategies, piano education, accelerando, ritardando.

1.GİRİŞ

Müzik eğitimi, bireyin müziksel algı, bilgi, beceri, ifade ve yaratıcılık alanlarındaki gelişimini bütüncül biçimde destekleyen çok katmanlı bir öğrenme alanıdır (Hallam, 2010; Uçan, 2005). Bu alanın en dinamik ve uygulamalı boyutlarından birini oluşturan çalgı eğitimi, kuramsal bilginin devinişsel beceriler aracılığıyla somut bir performansa dönüştürülmesini amaçlar. Çalgı icrası dışarıdan bakıldığında fiziksel hareketlerin sergilendiği motor bir eylem gibi görünse de arka planında odaklanma, algısal seçicilik, işitsel geri bildirimin anlık değerlendirilmesi ve görsel bellek koordinasyonu gibi üst düzey bilişsel işlemleri barındırır (Ertem, 2014). Öğrenci bir müziksel sembolü tanımakla kalmaz, bu sembolün gerektirdiği hareketi gerçekleştirir, ortaya çıkan sesi işitsel olarak değerlendirir ve performansını müziksel bağlam içinde yeniden düzenler. Dolayısıyla çalgı eğitiminin yalnızca teknik becerilerin kazandırılmasına indirgenmesi, müziksel bilginin performansa aktarılmasında ortaya çıkan sorunları açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Çalgı öğrenimini bilişsel bir etkinlik olarak ele alan araştırmalar, öğrencinin çalışma sürecini nasıl planladığının, neye dikkat ettiğinin ve edindiği bilgiyi nasıl örgütlediğinin performans başarısı üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır (López-Íñiguez ve McPherson, 2020). Türkiye'de müzik öğretmeni adaylarıyla yürütülen bir araştırmada, öz düzenlemeli öğrenme becerilerinin günlük çalışma süresi ve çalgı sınavı başarısı gibi değişkenlerle ilişkili olduğu belirlenmiştir (Tuncer Boon, 2020). Bu bulgular, öğrenmenin niteliğinin yalnızca öğretmenin aktardığı içerikle değil, öğrencinin bu içeriği zihninde nasıl kurguladığıyla da belirlendiğini göstermektedir.

Bilgiyi işleme kuramı çerçevesinde ele alındığında öğrenme, çevreden gelen uyarıcıların duyusal kayıt yoluyla alınmasıyla başlar, dikkat ve seçici algı süzgecinden geçerek kısa süreli belleğe aktarılır. Bilginin kalıcı hale gelmesi ise ancak anlamlı kodlama süreçleriyle uzun süreli belleğe taşınmasıyla mümkün olmaktadır (Ertem, 2014). Çalgı icracısının notadaki sembolleri çözümlemesi, işitsel geri bildirimi eş zamanlı değerlendirmesi ve motor hareketleri eşgüdümlemesi bu basamakların başarılı biçimde işlemesine bağlıdır. Bu nedenle çalgı pedagojisinde karşılaşılan öğrenme güçlüklerinin aşılmasında, öğrencinin bilişsel süreçlerini doğrudan destekleyen stratejik yaklaşımların kullanılması önem taşımaktadır.

Öğrenme stratejileri, bireyin yeni bilgiyi edinirken, işlerken, bellekte yapılandırıp depolarken ve gerektiğinde geri çağırırken başvurduğu bilişsel ve üst bilişsel işlemler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Ertem, 2014). Erdem (2005) bu stratejileri anlamlandırma, anlamayı izleme, duyuşsal stratejiler, yineleme ve örgütleme olmak üzere beş grupta toplamıştır. Çalgı derslerinde bu stratejiler, eserin yapısal olarak çözümlenmesinden çalışma süresinin bölümlenmesine, zorlanılan bölümlerin ayrıştırılmasından performansın öz değerlendirmeye tabi tutulmasına kadar geniş bir uygulama alanına yayılır. Nielsen (2004), yükseköğretim düzeyindeki müzik öğrencilerinin bireysel çalışmada kullandıkları stratejilerin öz yeterlik inançlarıyla ilişkili olduğunu belirlemiştir. Benzer biçimde Aydıner Uygun ve Kılınçer (2018), mesleki müzik eğitimi öğrencilerinin enstrümantal müziği çalışırken başvurdukları stratejilerin çeşitlendiğini ve bu çeşitliliğin öğrenme çıktılarıyla bağlantılı olduğunu göstermiştir. Strateji kullanımının çalgı öğreniminin ilk yıllarında bile gözlenebildiğini ortaya koyan çalışmalar, konunun yalnızca ileri düzey icracılarla sınırlı olmadığına işaret etmektedir (López-Calatayud ve Tejada, 2024).

Çalgı eğitiminde sıklıkla başvurulan basit tekrar stratejileri, bilgiyi kısa süreli bellekte geçici olarak tutabilse de uzun süreli bellekte kalıcı şemalar oluşturmakta yetersiz kalmaktadır. Bu durum, öğrencilerin uzun süre çalışmalarına karşın gelişim sağlamayan verimsiz tekrarlarla zaman kaybetmelerine yol açabilmektedir (Ertem, 2014). Kalıcı ve derinlemesine bir öğrenme için basit tekrarların yerine anlamlandırma ve örgütleme gibi üst düzey bilişsel stratejilerin sürece dâhil edilmesi gerekmektedir.

Bu strateji kümesi içinde anlamlandırma stratejisi, yeni öğrenilen bilginin öğrencinin hâlihazırda sahip olduğu bilgi, deneyim ve zihinsel şemalarla ilişkilendirilerek yeniden yapılandırılmasını ifade eder. Fiorella ve Mayer (2016), öğrenmenin üretici doğasını tartıştıkları çalışmalarında, bilginin zihinde yeniden düzenlenip ön bilgiyle bütünleştirilmesinin öğrenilenin yeni durumlara aktarılabilmesini sağladığını vurgulamaktadır. Bu yaklaşımda öğrenme, yeni bilginin bağımsız bir birim olarak ezberlenmesiyle değil, mevcut bilgi yapısı içinde anlamlı bir yere yerleştirilmesiyle gerçekleşir. Benzetme kurma, zihinsel imge oluşturma, bilgiyi hikâyeleştirme, günlük yaşam deneyimleriyle ilişkilendirme ve kavramı kendi cümleleriyle açıklama gibi uygulamalar bu stratejinin çalgı dersindeki karşılıklarını oluşturmaktadır. Piyano pedagojisinde özellikle başlangıç düzeyinde benzetme yoluyla akıl yürütmenin karmaşık çalma tekniklerini öğrenci için anlaşılır kıldığı belirtilmektedir (Dinov, 2023).

Müzik eğitimi açısından değerlendirildiğinde bu durum, bir müziksel terimin yalnızca sözlük anlamının öğrenilmesinden farklı olarak, öğrencinin terimi işitsel, görsel, devinişsel ve müziksel bağlamlarla ilişkilendirmesini gerekli kılmaktadır. Türkiye'de yürütülen deneysel araştırmalar da bu yaklaşımın çalgı eğitiminde işlevsel olduğunu desteklemektedir. Afacan ve Çilden (2020), keman eğitiminde öğrenme stratejileriyle desenlenmiş etkinliklerin uygulandığı deney grubunun performans puanlarının kontrol grubuna göre anlamlı biçimde yüksek olduğunu saptamıştır. Kandemir ve Yokuş (2023) ise piyano dersinde strateji temelli etkinliklerin performans başarısını artırdığını, buna karşılık öz yeterlik algısında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim yaratmadığını ortaya koymuştur. Kurtuldu ve Gönül (2019) de dikkat stratejisi uygulamalarını klasik anlatım ve anlamlandırma yaklaşımları çerçevesinde karşılaştırmış, strateji temelli uygulamaların öğrenme sürecine katkı sağladığını belirlemiştir.

Piyano eğitimi, söz konusu bilişsel ve devinişsel süreçlerin en yoğun biçimde bir arada işlediği çalgı alanlarından biridir. Her iki elin farklı anahtarlarda yazılmış çok sesli dokuları eş zamanlı seslendirmesini gerektiren bu süreçte nota okuma, ritim, parmak tekniği, artikülasyon, gürlük, pedal kullanımı, cümleleme ve tempo gibi çok sayıda unsurun aynı performans içinde düzenlenmesi gerekmektedir. Öğrencinin doğru nota ve doğru parmak numarasıyla çalması tek başına yeterli görülmez, eserin karakterini yansıtan gürlük değişimleri, artikülasyon tercihleri ve hız dalgalanmaları da performansın ayrılmaz bileşenleridir (Gün ve Köse, 2012). Türkiye'deki piyano eğitiminin mevcut durumunu inceleyen araştırmalarda ise öğretim sürecinde birden fazla yöntemin birlikte kullanılabildiği, ancak öğretmenlerin gösterip yaptırma yöntemine ağırlık verdikleri ve öğrenme stratejilerini bilinçli ve sistematik biçimde kullanmadıkları ortaya konmuştur (Karan ve Yokuş, 2022).

Piyano eğitiminde teknik yeterliğin yanı sıra müziksel ifadenin geliştirilmesi de temel öğretim amaçlarından biridir. Bir eserin müziksel anlamının dinleyiciye aktarılması, notadaki işaretlerin doğru uygulanmasının ötesinde, bu işaretlerin müziksel yapı içindeki işlevlerinin kavranmasını gerektirir. Genç müzisyenlerin ifadeli icrayı öğrenmelerine ilişkin kuramsal çalışmalar, ifade öğretiminin yalnızca öğretmenin model oluşturmasına dayanmaması, öğrencinin düşünmesini, müziksel fikirlerini açıklamasını ve bu fikirleri bedensel ve işitsel deneyimleriyle ilişkilendirmesini desteklemesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Meissner, 2021). Meissner ve Timmers (2019), müzikal karakter üzerine kurulan soru ve diyalog temelli bir öğretimin öğrencilerin ifadeli çalma becerilerini geliştirdiğini deneysel olarak göstermiş, aynı araştırmacılar diyalojik öğretim ile modellemenin birlikte kullanıldığı süreçlerin çalgı derslerinde uygulanabilirliğini de tartışmıştır (Meissner ve Timmers, 2020). Uzman piyanistlerin öğretme amacıyla gerçekleştirdikleri performansların incelendiği bir araştırmada, piyanistlerin bir müziksel özelliği öğretirken ilgili özelliği daha belirgin kılan performans değişiklikleri yaptıkları belirlenmiştir (Tominaga vd., 2022). Bu sonuç, ifade unsurlarının öğrencinin dikkatini yönlendirecek ve kavramın ayırt edilebilirliğini artıracak biçimde sunulmasının öğretim açısından işlevsel olabileceğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte öğrencinin yalnızca öğretmenin modelini taklit etmesi yerine müziksel yapıyı anlaması ve kendi zihinsel temsillerini oluşturması, öğrenmenin daha kalıcı ve aktarılabilir olmasına katkı sağlamaktadır. Piyano öğrencileriyle yürütülen güncel bir araştırmada, modelleme, yapısal anlayış ve anlatısal imgeleme gibi farklı çalışma yaklaşımlarının müziksel ifade boyutlarında farklı sonuçlar oluşturduğu, özellikle yapısal anlayışın öğrencilerin ifade unsurlarına yönelik farkındalıklarını desteklediği görülmüştür (Bae, 2026). Bu bulgular, ifade öğretiminde model sunmanın tek başına yeterli olmadığını, öğrencinin kavramı kendi bilişsel yapısı içine yerleştirmesinin gerekli olduğunu düşündürmektedir.

Müziksel ifadenin en somut taşıyıcılarından biri hız terimleridir. Tempo, bir eserin zamansal akışını ve genel karakterini belirleyen temel unsur olmakla birlikte, müziksel anlatımın biçimlendirilmesinde de işlev görmektedir. Bu terimler içinde ritmik vuruşların kademeli olarak hızlandırılmasını ifade eden accelerando ile temponun aşamalı olarak yavaşlatılmasını gösteren ritardando, sabit bir tempoyu bildirmeleri yerine tempoda yönlü ve dereceli bir değişim öngörmeleri bakımından ayrı bir yere sahiptir. Her iki terim de icracıdan yalnızca bir hız değerini uygulamasını değil, bir geçişi denetlemesini, bu geçişin başlangıç ve bitiş noktalarını müziksel cümlenin yapısına göre belirlemesini ve değişimin eğrisini kulakla izlemesini beklemektedir. Bu yönüyle söz konusu terimler müziğe mekanik bir düzenliliğin ötesinde esneklik ve canlılık kazandıran araçlar olarak değerlendirilmektedir.

Accelerando ve ritardando yüzeyde birbirinin tersi iki işlem gibi görünse de icracıdan aynı temel yetkinliği, yani sürekli bir tempo değişimini denetim altında tutma becerisini talep etmeleri bakımından ortak bir kavramsal aile oluşturur. Bununla birlikte iki terimin bilişsel ve devinişsel maliyeti eşit değildir. Schulze vd. (2005), hızlanan ve yavaşlayan tempolara uyum sağlama süreçlerini karşılaştırdıkları araştırmalarında, icracıların bu iki durumda farklı uyarlama mekanizmaları kullandıklarını ve senkronizasyonun korunmasının her iki yönde aynı biçimde gerçekleşmediğini ortaya koymuştur. Bu asimetri, terimlerin öğretiminin de tek bir genel açıklamaya indirgenemeyeceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla accelerando ve ritardando kavramlarının aynı araştırma kapsamında ve karşılaştırmalı biçimde ele alınması, hız değişimi öğretimine ilişkin daha bütünlüklü bir tablo elde edilmesini sağlayabilir.

Hız değişimlerinin doğru biçimde icra edilmesi, teknik olarak daha hızlı veya daha yavaş parmak hareketleri yapmaktan ibaret değildir. Bu değişimlerin eserin bütünü içindeki müziksel mantığa uygun olarak, ani kırılmalar yaratmadan yürütülmesi gerekmektedir. Bu durum icracının gelişmiş bir zamanlama algısına, işitsel belleğe ve motor eşgüdüme sahip olmasını gerektirir. Allingham ve Wöllner (2022), çalgı öğreniminde yavaş çalışma ve tempo yönetimi stratejilerinin yaygınlığını inceledikleri araştırmalarında, tempoya ilişkin kararların öğrencinin bilişsel yükünü doğrudan etkilediğini ve bu stratejilerin öz düzenlemeli öğrenmeyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Öğrenci görüşlerine dayanan çalışmalar da öğrencilerin özgün tempoya ulaşmak için yavaş çalışma ve sık tekrar gibi yollara başvurduklarını, ancak tempo değişimlerini müziksel gerekçelerle ilişkilendirmekte zorlandıklarını göstermektedir (Çakal ve Yiğit, 2025).

Alanyazın ve uygulama gözlemleri, hız terimlerinin piyano derslerinde çoğunlukla sözlük tanımının aktarılması ve terimin geçtiği bölümün tekrar ettirilmesi biçiminde öğretildiğine işaret etmektedir. Bu yaklaşımda öğrenci, accelerando ifadesini hızlanma, ritardando ifadesini ise yavaşlama olarak ezberlemekte, fakat değişimin hangi noktada başlayacağı, ne ölçüde uygulanacağı ve eserin biçimsel yapısıyla nasıl ilişkileneceği konusunda bir ölçüt geliştirememektedir. Metronom, sabit bir tempoyu korumada etkili bir yardımcı olmakla birlikte, bu terimlerin gerektirdiği esnek ve organik hız değişimlerini hissettirmede yetersiz kalmaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan icralarda hız değişimleri ya aniden gerçekleşmekte ya da fark edilemeyecek kadar sınırlı kalmakta, terim müziksel bir anlam kazanmadan mekanik bir işaret olarak algılanmaktadır.

Bu sorunun büyüklüğü ampirik olarak da belgelenmiştir. Müzik öğretmenliği öğrencileriyle yürütülen bir bilişsel düzey analizinde, öğrencilerin hız terimleri, hız değişkenleri, gürlük terimleri, müziksel ifade ve çalma tekniklerinin anlamlarını çoğunlukla yanlış bildikleri saptanmıştır (Gün ve Köse, 2012). Öğrencilerin başlangıç aşamasından itibaren edindikleri bu tür yüzeysel kavrayışların ilerleyen dönemde teknik ve müzikal sorunlara dönüştüğü de bilinmektedir (Yiğit, 2023). Bu tablo, özellikle soyut müziksel kavramların öğretiminde öğrencinin etkin bilişsel katılımını artıracak stratejilerin önemini gündeme getirmektedir.

Anlamlandırma stratejisi tam da bu noktada bir çözüm potansiyeli taşımaktadır. Öğrencinin daha önce edindiği tempo kavramı, hızlı ve yavaş kavramları, ritim bilgisi, müziksel cümle yapısı ve dinleme deneyimleri, yeni öğrenilecek hız değişimleriyle ilişkilendirilebilecek zengin bir ön bilgi zemini oluşturmaktadır. Terimin bir taşıtın hız kazanması, bir hareketin sonlanması ya da bir nefes alışverişinin doğal ritmi gibi günlük deneyimlerle ilişkilendirilmesi, öğrencinin

soyut bir sembolü duyusal bir tasarıma bağlamasını mümkün kılar. Başlangıç düzeyi piyano eğitiminde görselleştirme, canlandırma ve yaşamla ilişkilendirme yoluyla tasarlanan etkinliklerin bu tür soyut kavramları somutlaştırmada kullanılabildiği belirtilmektedir (Onuray Eğilmez, 2012). Böylece accelerando ve ritardando, birbirinden bağımsız iki yabancı terim olmaktan çıkarak öğrencinin önceki müziksel bilgileriyle bağlantılı kavramlar hâline gelebilir.

Hız terimlerinin öğretiminde hareket temelli benzetmelerin tercih edilmesinin yalnızca pedagojik bir kolaylık olmadığını, müziğin zamansal yapısıyla bedensel hareket arasındaki ilişkiye dayandığını gösteren bulgular da bulunmaktadır. Friberg ve Sundberg (1999), koşudan durma sürecindeki yavaşlama eğrisi ile eser sonlarındaki ritardandonun tempo eğrisini karşılaştırmış ve bu iki eğrinin birbirine çarpıcı biçimde benzediğini saptamıştır. Bu bulgu, estetik açıdan başarılı bulunan bir yavaşlamanın fiziksel hareketin doğal yavaşlama örüntüsünü izlediğini düşündürmektedir. Söz konusu ilişki, bir taşıtın hızlanması ya da yumuşak biçimde durması gibi benzetmelerin öğrenci için yalnızca akılda kalıcı bir imge değil, aynı zamanda uygulanacak tempo eğrisinin doğru biçimini de örtük olarak taşıyan bir model sunduğunu göstermektedir. Bu nedenle hareket temelli anlamlandırma, hız terimlerinin öğretiminde kavramsal ve icrai boyutları aynı anda destekleme potansiyeli taşımaktadır.

Bu doğrultudaki sınırlı sayıdaki deneysel çalışmadan biri, gürlük terimlerinin öğretiminde ön dinleme ve anlamlandırma yaklaşımlarının uygulandığı deney gruplarının, klasik açıklama ve tekrar yöntemiyle çalışılan kontrol grubuna kıyasla daha başarılı sonuçlar ortaya koyduğunu saptamıştır (Kurtuldu ve Ay Usta, 2026). Buna karşılık gürlük terimleri üzerine yoğunlaşan bu bulguların hız terimleri bağlamındaki karşılığı henüz incelenmemiştir. Grup ve bireysel piyano öğretiminde öğretmen stratejilerinin çeşitliliğine dikkat çeken araştırmalar da bu boşluğa dolaylı biçimde işaret etmektedir (Pike, 2014). Mevcut alanyazında öğrenme stratejileri ile piyano performansı arasındaki ilişkiyi genel düzeyde inceleyen çalışmalar bulunmakla birlikte, belirli bir müziksel ifade teriminin anlamlandırma stratejisi yoluyla öğretilmesine odaklanan araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Özellikle doğrudan işitsel ve devinişsel deneyim gerektiren accelerando ve ritardando terimlerinin öğretiminde, öğrencinin ön bilgileriyle yeni bilgiyi ilişkilendirmesine dayanan bir yaklaşımın etkisini sınayan deneysel araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu doğrultuda araştırmanın amacı, piyano eğitiminde accelerando ve ritardando terimlerinin öğretilmesinde taşıt metaforuna dayalı anlamlandırma stratejisinin öğrencilerin icra başarısı üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmanın, hız terimlerinin öğretimini strateji temelli bir çerçevede ele alarak piyano eğitimi alanyazınındaki sınırlı sayıdaki uygulamalı çalışmaya katkı sağlaması, geleneksel mekanik yaklaşımların ötesine geçen ve öğrencinin bilişsel süreçlerini etkin kılan bir öğretim yaklaşımını görünür kılması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada ön test-son test kontrol gruplu deneysel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Deneysel araştırmalar, araştırmacının karşılaştırılabilir uygulamalar gerçekleştirerek bu uygulamaların ortaya çıkardığı etkileri sistematik biçimde incelemesine olanak sağlaması nedeniyle, bilimsel yöntemler içerisinde daha kesin sonuçlara ulaşılabilen araştırma yaklaşımlarından biri olarak değerlendirilmektedir. (Büyüköztürk, vd. 2024).

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 3 - 4 ay boyunca özel piyano eğitimi dersi alan ve yaşları 10 ile 12 arasında değişen 4 katılımcıdan oluşmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde planlı bir yol izlenerek ön kriterler yardımıyla ilk denklik sağlanmaya gayret edilmiştir. Bu 4 katılımcı araştırmacılardan birinin özel ders verdiği piyano öğrencileri arasından seçilmiştir. Piyano dersi almaya başladıkları süre, yaş ve takip ettikleri metotlar ve çaldıkları eserler aynı veya yakın olan öğrenciler seçilmiştir. Bu özelliklere uyan 4 öğrenci belirlenmiş ve bu öğrencilere ön test uygulanarak denklik kriterlerinin sağlaması yapılmıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci

Araştırma için seçilen öğrencilerin denk seviyede olduğunu belirleyebilmek için ön test çalışması yapılmıştır. Yapılan ön test çalışmasında 4 öğrencinin "Enver TUFAN - Selmin TUFAN Piyano Metodu 1", kitabından "Yakarış" (s. 31) adlı eseri seslendirmeleri sağlanmıştır. Bir ders saati (ortalama 40 dakika) boyunca çalışılan eserde klasik tekrarlardan oluşan standart bir çalışma stili kullanılmıştır. Uygulamada ritim bütünlüğü, doğru notalar çalma, akıcı çalma, ritim kümelerine dikkat etme gibi hususlara vurgu yapılmıştır. 4 öğrenci ile yapılan ilk ön test uygulamasında klasik çalışma ve tekrarlar haricinde hatalı ses veya ritim gibi durumlarda basit uyarılar yapılmış, herhangi bir öğretim yaklaşımından faydalanılmamıştır. Her öğrenci ile bireysel çalışılmış, ayrılan süre, ışık, aynı piyano, çalışma saati gibi unsurlar denk tutulmuştur. Yapılan ön test sonucuna göre 1. ve 2. öğrenci kontrol, 3. ve 4. öğrenci deney grubu olmak üzere 2 grup oluşturulmuştur.

Ön test sonucunda oluşan deney ve kontrol grubuna, içerisinde "accelerando" terimi bulunan "Hızlandık" (araştırmacı tarafından hazırlanan çalışma eseri) isimli eser ve içerisinde "ritardando" terimi bulunan Enver TUFAN - Selmin TUFAN Piyano Metodu 1", "Uzaklar (s. 32)"isimli eser uygulanmıştır. Bu iki eser her iki grupla iki farklı ders saatinde uygulanmış, çalışmaların niteliği aynı olduğu için birleştirilerek raporlanmıştır. Uygulamada kontrol grubuyla her iki eser iki farklı derste klasik tekrarlar ile normal çalışılmış, deney grubu ile benzetimler kullanılmıştır.

Kontrol grubu öğrencilerine dersin ilk dakikaları boyunca eserde yer alan "accel." kısaltması ve "accelerando" terimi ile "rit." Kısaltması ve "ritardando" terimi geleneksel müzik teorisi anlatımıyla aktarılmıştır. Öğrencilere "Burada yazan "accel." işareti, müziği hızlandırmamız gerektiği anlamına geliyor, "rit" terimi ise ritardando anlamında gittikçe yavaşlamak anlamındadır biçiminde aktarılmıştır. Parçanın sonunda bu işareti gördüğümüz yerden itibaren gittikçe hızlanmaya başlayacağız veya gittikçe yavaşlanacak ve durulacak." şeklinde teknik ve "düz anlatımla" bilgi verilmiştir. Dersin kalan zamanında ise kontrol grubunun bu hızlanmayı ve yavaşlamayı ne kadar dengeli uyguladığı ve eseri ne kadar akıcı çaldığı gözlemlenmiştir. Bu süreçlerde hatalı ses veya ritim olduğu zaman uyarılarda bulunulmuş, devamında klasik tekrarlar yapılarak ders bitirilmiştir.

Deney grubundaki öğrencilere ise dersin ilk dakikalarında boyunca düz anlatımın yanı sıra "anlamlandırma stratejisi" kullanılarak öğretim yapılmıştır. Araştırmacı "kademeli hızlanma" hissini somutlaştırmak için "Taşıt/Araba" metaforunu kullanmıştır. Öğrenciye şu şekilde bir betimleme yapılmıştır: "Parçamızın sonuna yaklaşıyoruz. Kendini bir arabanın şoförü gibi düşün. Yolda sabit bir hızla, keyifle gidiyorsun (parçanın başındaki tempo). Ama trafikten ötürü hızlanamıyorsun. Trafik açılmaya başladı ve arabalar yoldan çekilmeye başladı. (accelerandonun başladığı yer). İşte o zaman gittikçe hızlanmaya ve gitmek istediğin yere doğru

daha hızlı gidebilirsin. İşte accelerando, arabanın bu gittikçe hızlanmasıdır." Bu metafor ile öğrencinin bir anda hızlanması veya tempoyu bozması yerine, hızı orantılı bir şekilde arttırması hedeflenmiştir. Diğer terimin uygulamasında ise şu yol izlenmiştir. Öğrenciye şu şekilde bir betimleme yapılmıştır: "Parçamızın sonuna yaklaşıyoruz. Kendini bir arabanın şoförü gibi düşün. Yolda sabit bir hızla, keyifle gidiyorsun (parçanın başındaki tempo). İleride evin göründü (ritardando'nun başladığı yer). Evi görünce frene aniden basıp arabayı sarsarak durdurur musun? Hayır. Ayağını gazdan çekersin, frene yavaşça dokunursun ve araba tatlı tatlı yavaşlayarak tam kapının önünde durur. İşte ritardando, arabanın bu yumuşakça yavaşlamasıdır."

Bu anlatımlar sonrasında kalan zamanda deney grubunun eserde yer alan accelerando ve diğer eserdeki ritardando uygulamasını ne kadar doğru yaptığı gözlemlenmiştir. Devamında klasik tekrarlar yapılmış ama ilgili yerlerde benzetimler hatırlatılmıştır. Kontrol grubunda olduğu gibi hatalı ses veya ritimlerde uyarılar yapılmıştır. Her iki grupla aynı koşullarda (ders süresi, aynı piyano, bireysel çalışma, ders saati anı, ışık, ortalama tekrar sayısı vb.) çalışmalar yapılmış ve süreç tamamlanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada yapılan uygulamalarda ön test ve son test sürecinin son çalma uygulamaları öğrencilerin de bilgisi ve izni kapsamında kayıt altına alınmış ve buna göre performanslara puanlar verilmiştir. Performans puanlamaları araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu puanlamalarda iki farklı basit puanlama anahtarı hazırlanmıştır. Ön test uygulanırken eserde "ritardando ve accelerando" terimleri bulunmadığından, değerlendirmede genel müzikalite ve teknik üzerine yoğunlaşmıştır. Ön test için seçilen anahtarda puanlar; Kesintisiz Çalma (30 puan), Duruş ve parmak pozisyonu (20 puan), Ritimleri doğru çalma (25 puan) ve Sesleri doğru çalma (25 puan) biçiminde dağıtılmıştır. Değerlendirme bu kriterler, kriterlere tanınan puan aralığı ve toplam 100 puan odaklı çalışılmıştır.

Araştırmanın amacı "ritardando ve accelerando" teriminin öğretilmesi olduğundan, son test puanlaması bu beceriyi merkeze alacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu kapsamda ikinci ve üçüncü eserlerde ilgili işaretler kullanıldığı için ses ve ritm kriteri birleştirilmiş, kalan bölüme "hareket terimi uygulama" kriteri eklenmiştir. Çalışmanın önemi nedeniyle puan dağılımı da bu işaretler ağırlıklı olacak biçimde düzenlenmiştir. Son test için kullanılan puanlama anahtarında puanlar; Kesintisiz Çalma (25 puan), Duruş ve parmak pozisyonu (25 puan), Ses ve ritimleri doğru çalma (20 puan) ve Hareket Terimi Uygulama (30 puan) biçiminde dağıtılmıştır.

Puanlama anahtarından elde edilen ön test ve son test sonuçları iki farklı tabloya aktarılmış ve bulgularda sunulmuştur. Bu puanlara yönelik sonuçları karşılaştırmak için istatistiksel işlemler de yapılmıştır. Öğrenci sayısı kısıtlı olduğu için parametrik olmayan karşılaştırma testleri kullanılmış ve bu kapsamda iki grup için Mann Whitney U testi uygulanmıştır. U testinde manidarlık karşılaştırması için $p<,05$ seviyesi kabul edilmiştir. Bursal (2019, 58), kişi sayısının az olması (genel olarak 15 kişi veya altı) durumunda normalliğin sınanmasının zor olacağını ve bu gibi durumlarda doğrudan parametrik olmayan testlerin tercihini önermektedir.

3. BULGULAR

Araştırmada kontrol ve deney grubuna uygulanan ön test ve son testin verileri tablolar halinde aşağıda gösterilmiştir. Bulgular bölümünde genel puan dağılımını görmek için ilk olarak ham

puanlar, sonrasında istatistik karşılaştırma için u testi tabloları oluşturulmuştur.

Tablo 1. Ön Test Ham Puanları

ÖN TEST	Kesintisiz Çalma	Duruş ve parmak pozisyonu	Ritimleri doğru çalma	Sesleri doğru çalma	Toplam
KG1	20	20	23	17	80
KG2	19	20	25	18	82
DG1	19	20	25	18	82
DG2	20	20	20	18	78

Araştırmanın ön testinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde 1. öğrenci 80 puan, 2. öğrenci 82 puan, 3. öğrenci 82 puan ve 4. öğrencinin de 78 puan aldığı görülmektedir. 4 öğrencinin genel aritmetik ortalaması ise 80,50 olarak tespit edilmiştir. Uygulanan ön testten elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda 4 öğrencinin aldıkları puanlar arasında fark oluşmadığı ve öğrencilerin puan açısından denk olduğu kabul edilerek son testin uygulanabileceği gözlemlenmiş ve öğrenciler iki gruba ayrılmıştır.

Tablo 2. Son Test Ham Puanları

SON TEST	Kesintisiz Çalma	Duruş ve parmak pozisyonu	Ses ve Ritimleri doğru çalma	Hareket Terimi Uygulama	Toplam
KG1	17	17	18	20	72
KG2	15	16	19	20	70
DG1	17	17	22	30	86
DG2	18	16	21	30	85

Tablo 2 incelendiğinde, kontrol grubu ile deney grubu arasında özellikle "Hareket Terimi Uygulama" maddesinde belirgin bir fark oluştuğu görülmektedir. Kontrol grubunun bu maddeden aldıkları ortalama puan 20'dir. Toplam başarı ortalamaları ise 71 olarak gerçekleşmiştir. Deney Grubunda bu maddeden alınan ortalama puan 30 olarak tam gerçekleşmiştir. Toplam başarı ortalamaları ise 85.5'tir. Her iki grubun son test puanı incelendiğinde deney grubunun toplamda 14.5 puanlık bir farkla daha yüksek başarı gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 3. Ön Test Puanlarına İlişkin Mann–Whitney U Testi Sonuçları

Grup	Sıra Ort.	Sıra Top.	SS	U	Z	p*
Kontrol	5.25	21.00	1.52	5.00	-0.93	.486
Deney	3.75	15.00				

Ön test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($U = 5.00$, $Z = -0.935$, $p = .486 > .05$). Kontrol grubunun sıra ortalaması (5.25) deney grubunun sıra ortalamasından (3.75) daha yüksek olmakla birlikte, bu fark istatistiksel açıdan anlamlı değildir. Bu bulgu, uygulama öncesinde grupların benzer düzeyde

olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Son Test Puanlarına İlişkin Mann–Whitney U Testi Sonuçları

Grup	Sıra Ort.	Sıra Top.	SS	U	Z	p*
Kontrol	2.50	10.00	7.80	0.00	-2.36	.029
Deney	6.50	26.00				

Son test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($U = 0.00$, $Z = -2.366$, $p = .029 < .05$). Deney grubunun sıra ortalamasının (6.50) kontrol grubunun sıra ortalamasından (2.50) belirgin biçimde yüksek olması, son testteki farkın deney grubu lehine olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada piyano eğitiminde müziğin zamanlaması ve ifadesi açısından kritik öneme sahip olan “Accelerando” ve “Ritardando” terimlerinin öğretilmesinde anlamlandırma stratejilerinin etkisi incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular soyut bir zaman kavramı olan "giderek hızlanma" ve giderek yavaşlama eylemlerinin, "hareket halindeki bir taşıt" benzetimleriyle somutlaştırılmasının öğrenci başarısı üzerinde olumlu bir etki yarattığını göstermektedir.

Yapılan ön test uygulaması ile ilk seçim kriterlerinin sağlaması yapılmış ve elde edilen yakın puanlar ile gruplar arasında yakın bir puan dağılımı elde edildiği anlaşılmıştır. Denk seviyelerdeki gruplarla yürütülen süreçte son test verileri incelendiğinde deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir fark oluşmuştur. Düz anlatım yöntemiyle sadece hızlanma ve giderek yavaşlama komutu alan kontrol grubu öğrencileri bu hızlanmanın ve yavaşlamanın dozunu ayarlamakta zorlanmış, genellikle parçayı aniden fazlasıyla hızlandırmış veya ritmik bütünlüğü bozmuşlardır. Buna karşın hızlanmayı fiziksel bir hareketin (arabanın gitgide hızlanması vb.) doğal sonucu olarak kodlayan deney grubu öğrencileri, müzikal akışı bozmadan, estetik bir şekilde parçayı hızlandırmayı ve diğer parçada da yavaşlamayı başarmışlardır.

Özellikle 10-12 yaş grubu gibi somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçiş aşamasındaki öğrenciler için, zaman ve hız ile ilgili müzikal terimlerin günlük hayattan örneklerle (araba, koşma, yürüme vb.) ilişkilendirilmesi öğrenmeyi kalıcı hale getirmek için önemlidir denilebilir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda piyano eğitimcilerinin bazı müzikal terimleri öğretirken, öğrencilerin hayal güçlerini harekete geçirecek metaforik anlatımlara ve anlamlandırma stratejilerine daha fazla yer vermeleri önerilebilir. Çalışma grubunun olanaklar nedeniyle kısıtlı olduğu düşünülürse, yaygın etki için bu tip uygulamaların daha geniş katılımcı sayıları ile tekrarlanması faydalı olacaktır. Diğer yandan farklı yaş grupları, farklı eğitim seviyeleri ve kurumları da bu tip uygulamaların denenmesi için etkili değişkenler olabilir. Aynı terimlerin farklı bir yaklaşımla öğretilmesi ya da aynı yaklaşımın farklı konuların öğretilmesinde kullanılması da literatüre katkı sağlayacaktır.

5.KAYNAKÇA

Afacan, Ş. & Çilden, Ş. (2020). Keman eğitiminde öğrenme stratejileriyle desenlenmiş etkinliklerin öğrencilerin keman performanslarına etkisi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (54), 74-105. https://doi.org/10.21764/maeuefd.624741

Allingham, E. & Wöllner, C. (2022). Slow practice and tempo-management strategies in instrumental music learning: Investigating prevalence and cognitive functions. Psychology of Music, 50(6), 1925-1941. https://doi.org/10.1177/03057356211073481

Aydıner Uygun, M. & Kılınçer, Ö. (2018). Mesleki müzik eğitimi öğrencilerinin enstrümantal müziği çalışırken ve öğrenirken kullandıkları stratejilerin incelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (47), 317-339. https://doi.org/10.21764/maeuefd.413863

Bae, S.-Y. (2026). Independent practice approaches for expressive piano performance: Modeling, structural understanding, and narrative imagery. Frontiers in Psychology, 17, 1836640. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2026.1836640

Bursal, M. (2019). SPSS ile temel veri analizleri. Ankara: Anı Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F., & Kılıç Çakmak, E. (2024). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (36. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Çakal, A. C. & Yiğit, E. F. (2025). Piyano eğitiminde eserleri ezberleme sürecine ilişkin öğrenci görüşleri. Kapadokya Eğitim Dergisi, 6(2), 179-202. https://doi.org/10.69643/kaped.1688227

Dinov, M. (2023). The function of analogy in piano pedagogy. Facta Universitatis, Series: Teaching, Learning and Teacher Education, 7(2), 371-380. https://doi.org/10.22190/FUTLTE230504033D

Erdem, A. R. (2005). Öğrenmede etkili yollar: Öğrenme stratejileri ve öğretimi. İlköğretim Online, 4(1), 1-6. https://izlik.org/JA85EH57JA

Ertem, Ş. (2014). Piyano eğitiminde öğrenme süreci ve öğrenme stratejileri kullanmanın yeri ve önemi. Sanat Eğitimi Dergisi, 2(2), 1-26. https://doi.org/10.7816/sed-02-02-01

Fiorella, L. & Mayer, R. E. (2016). Eight ways to promote generative learning. Educational Psychology Review, 28(4), 717-741. https://doi.org/10.1007/s10648-015-9348-9

Friberg, A. & Sundberg, J. (1999). Does music performance allude to locomotion? A model of final ritardandi derived from measurements of stopping runners. The Journal of the Acoustical Society of America, 105(3), 1469-1484. https://doi.org/10.1121/1.426687

Gün, E. & Köse, H. S. (2012). Piyano eğitiminde müzikal terimler ve çalma tekniklerine ilişkin bilişsel düzey analizi. Fine Arts, 7(3), 246-257. https://doi.org/10.12739/10.12739

Hallam, S. (2010). The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education, 28*(3), 269-289. https://doi.org/10.1177/0255761410370658

Kandemir, Ö. & Yokuş, T. (2023). The effect of learning strategies on piano performance self-efficacy levels and performance success. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 52(2), 446-470. https://doi.org/10.14812/cuefd.1265516

Karan, E. & Yokuş, H. (2022). Views of piano teachers regarding the piano education process in amateur music education institutions. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, (30), 161-180. https://doi.org/10.14689/enad.30.7

Kurtuldu, M. K. & Ay Usta, B. (2026). Piyanoda nüans terimlerinin öğretilmesinde ön dinleme ve anlamlandırma yaklaşımlarının etkisi. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(49), 114-128. https://doi.org/10.35675/befdergi.1679077

Kurtuldu, M. K. & Gönül, S. (2019). Piyano eğitiminde dikkat stratejisi uygulamasının klasik anlatım ve anlamlandırma stratejileri çerçevesinde denenmesi. Sanat Eğitimi Dergisi, 7(2), 121-134. https://doi.org/10.7816/sed-07-02-01

López-Calatayud, F. & Tejada, J. (2024). Self-regulation strategies and behaviors in the initial

learning of the viola and violin with the support of software for real-time instrumental intonation assessment. Research Studies in Music Education, 46(1), 48-65. https://doi.org/10.1177/1321103X221128733

López-Íñiguez, G. & McPherson, G. E. (2020). Applying self-regulated learning and self-determination theory to optimize the performance of a concert cellist. Frontiers in Psychology, 11, 385. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00385

Meissner, H. (2021). Theoretical framework for facilitating young musicians' learning of expressive performance. Frontiers in Psychology, 11, 584171. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.584171

Meissner, H. & Timmers, R. (2019). Teaching young musicians expressive performance: An experimental study. Music Education Research, 21(1), 20-39. https://doi.org/10.1080/14613808.2018.1465031

Meissner, H. & Timmers, R. (2020). Young musicians' learning of expressive performance: The importance of dialogic teaching and modeling. Frontiers in Education, 5, 11. https://doi.org/10.3389/feduc.2020.00011

Nielsen, S. G. (2004). Strategies and self-efficacy beliefs in instrumental and vocal individual practice: A study of students in higher music education. Psychology of Music, 32(4), 418-431. https://doi.org/10.1177/0305735604046099

Onuray Eğilmez, H. (2012). Teaching activities directed towards the beginning stage in piano education: Visualizing, dramatizing, associating with life. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41(2), 67-75.

Pike, P. D. (2014). The differences between novice and expert group-piano teaching strategies: A case study and comparison of beginning group piano classes. International Journal of Music Education, 32(2), 213-227. https://doi.org/10.1177/0255761413508065

Schulze, H.-H., Cordes, A. & Vorberg, D. (2005). Keeping synchrony while tempo changes: Accelerando and ritardando. Music Perception, 22(3), 461-477. https://doi.org/10.1525/mp.2005.22.3.461

Tominaga, A., Knoblich, G. & Sebanz, N. (2022). Expert pianists make specific exaggerations for teaching. Scientific Reports, 12, 21296. https://doi.org/10.1038/s41598-022-25711-3

Tuncer-Boon, E. (2020). Self-regulated learning skills of prospective music teachers in Turkey. International Journal of Music Education, 38(3), 415-430. https://doi.org/10.1177/0255761420909919

Uçan, A. (2005). *Müzik eğitimi: Temel kavramlar-ilkeler-yaklaşımlar ve Türkiye'deki durum* (Genişletilmiş 3. basım). Evrensel Müzikevi.

Yiğit, E. F. (2023). Piyano eğitiminde eserleri başlangıç aşamasından itibaren ezberleyerek çalışmanın oluşturduğu teknik ve müzikal sorunlar. Erciyes Akademi, 37(4), 1517-1534. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1328515

PİYANO EĞİTİMİNDE DOLAP TEKRARI TERİMİNİN ÖĞRETİLMESİNDE ANLAMLANDIRMA STRATEJİSİNİN ETKİSİ

Yiğit DİZGE
Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi
ORCID ID: 0009-0002-1488-1593
Prof. Dr. M. Kayhan KURTULDU
Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Müzik Öğretmenliği ABD
ORCID ID: 0000-0003-0064-9144

ÖZET
Piyano eğitiminde teknik bazı kavramı öğretmek veya bazı terimleri uygulama yoluyla kavratmak zaman alabilmektedir. Anlamlı benzetimler yardımıyla konuların aktarılması hem öğrencinin, hem de öğretmenin işini kolaylaştırmaktadır. Bu noktada önemli bir katkı da bilhassa küçük çocukların bazı soyut kavramlar veya terimlere uzak olması noktasında yaşanmaktadır. Bu çalışmada piyano eğitiminde "Dolap" (1. ve 2. Dolap) teriminin öğretilmesinde anlamlandırma stratejisi odaklı benzetimlerin etkisi araştırılmıştır. Araştırma özel bir müzik kursunda piyano dersi alan ve yaşları 10-14 aralığındaki 4 öğrenci ile yürütülmüştür. Benzer eseri çalan ve yakın zamandır piyano dersi alan öğrencilerle deneysel bir desen planlanmıştır. Araştırmada ön test-son test kontrol gruplu deneysel araştırma modeli kullanılmıştır. Çalışmada yer alan öğrencilere denklik testi uygulanmış ve öğrencilerin denk olduklarına kanaat getirildikten sonra kontrol ve deney grubu olarak ikiye ayrılmıştır. Ön test sürecinde her iki grupla klasik çalışma yapılırken son test uygulamasında kontrol grubu ile yine klasik tekrarlar yardımıyla çalışma yürütülmüştür. Araştırma sürecinde son test için kullanılan eser kontrol grubuna geleneksel düz anlatım ile aktarırken, deney grubuna "kıyafet arama ve bulma" benzetimine dayalı bir anlamlandırma stratejisi kullanarak aktarmıştır. İstediği kıyafetin bir parçasını bulamayınca tekrar başa dönüp arama benzetimi deney grubunda öğretim esnasında paylaşılmıştır. Çalışmalar bireysel olarak yürütülmüş ve her öğrenci ile 40 dakika çalışıldıktan sonra ders sonunda performanslar izlenerek puanlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler puanlama anahtarı kullanarak tablo haline getirmiş ve değerlendirmiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında dolap teriminin öğretilmesinde kullanılan anlamlandırma uygulamasının, klasik anlatım yöntemine göre öğrencilerin başarısı ve müzikal akışı doğru uygulama becerisi üzerinde anlamlı düzeyde daha etkili olduğu gözlemlenmiştir. Deney grubunda dolap terimini anlama, uygulama ve çabuk reaksiyon verme sürecinin daha iyi olduğu gözlenmiştir.
Anahtar kelimeler: Anlamlandırma Stratejisi, Piyano Eğitimi, Dolap Terimi.

THE EFFECT OF AN ELABORATION STRATEGY ON TEACHING FIRST AND SECOND ENDINGS IN PIANO EDUCATION

ABSTRACT
In piano education, teaching certain technical concepts or helping students understand specific musical terms through practice can be time-consuming. Presenting such concepts through meaningful analogies can facilitate the learning process for both students and teachers. This approach may be especially useful for younger learners, who may have difficulty understanding abstract concepts and terminology. This study investigated the effect of analogy-based elaboration on teaching the Turkish notation term "dolap," referring to first and second endings (volta brackets), in piano education. The study was conducted with four students aged 10–14 who were taking piano lessons at a private music course. An experimental design was planned

with students who were performing comparable repertoire and had similar durations of piano instruction. A pretest-posttest control-group experimental design was employed. An equivalence test was administered, and after the students were determined to be comparable, they were assigned to a control group and an experimental group. During the pretest phase, both groups received conventional instruction. During the posttest phase, the control group continued to work through traditional explanation and repetition, whereas the experimental group was taught using an elaboration strategy based on the analogy of "searching for and finding an item of clothing." Specifically, when a desired item could not be found, the learner was asked to imagine returning to the beginning and searching again, paralleling the function of first and second endings in musical notation. The sessions were conducted individually. Each student worked for 40 minutes, after which performance was observed and scored. The data were tabulated and evaluated using a scoring rubric. The findings indicated that the elaboration strategy used to teach first and second endings was more effective than traditional explanation in terms of students' achievement and their ability to follow the notated musical flow correctly. Students in the experimental group also demonstrated better understanding and application of the concept and responded more quickly when navigating the endings.
Keywords: Elaboration strategy, piano education, first and second endings, volta brackets.

1.GİRİŞ

Müzik eğitimi, bireyin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor kazanımlarının iç içe geliştiği (Zatorre vd., 2007), uzun soluklu ve sistemli bir süreç gerektiren (Platz vd., 2014) çok boyutlu bir eğitim alanıdır. Bu süreçte öğrencinin yalnızca müziksel bilgi ve becerileri edinmesi değil, aynı zamanda yeni bilgiyi önceki bilgi ve deneyimleriyle ilişkilendirmesi müziksel sembollerin işlevlerini kavraması ve edindiği bilgiyi performansa aktarabilmesi önem taşımaktadır. Çalgı eğitimi, bilişsel süreçlerle psikomotor becerilerin eş zamanlı yürütülmesini gerektiren bu alanın en karmaşık boyutlarından biri olarak, öğrencinin yalnızca fiziksel hareketleri değil, yoğun bir bilgi işleme mekanizmasını da yönetmesini gerektirir (Ertem, 2014; Seinfeld vd., 2013). Alanyazında, müzik ve çalgı eğitiminde sistematik bir öğretim modelinin kurulabilmesi için öğrenme kuramlarından ve eğitim psikolojisinden yararlanılması gerektiği, aksi hâlde öğretim sürecinin deneyime dayalı ve standarttan yoksun bir uygulamaya dönüştüğü vurgulanmaktadır (Li, 2021). Çalgı pratiğinde öğrencinin kendi öğrenme sürecini planlaması, izlemesi ve değerlendirmesi anlamına gelen üstbilişsel beceriler de bu bağlamda belirleyici bir rol oynamakta ve bu becerilerin öğrencinin performansını izleyebilmesi ve hatalarını fark ederek düzeltebilmesi açısından kritik bir işlev üstlendiği belirtilmektedir (Concina, 2019; Jabusch, 2016).

Öğrenme stratejileri, bireyin yeni bilgiyi edinme, işleme, uzun süreli belleğe kodlama ve gerektiğinde geri çağırma süreçlerini destekleyen bilişsel ve üstbilişsel araçlar bütünü olarak tanımlanmaktadır ve bağımsız öğrenmeyi gerçekleştirebilmek için gerekli olan taktik ve araçlar olarak da ifade edilmektedir (Weinstein ve MacDonald, 1986). Bilgiyi işleme kuramına dayanan bu yaklaşımda öğrenme stratejileri, öğrenme sürecindeki bilişsel işlemleri kolaylaştırmak ya da etkin hâle getirmek amacıyla kullanılan araç ve teknikler olarak tanımlanmaktadır. Öğrenme sürecinin planlanması, yürütülmesi ve yönetilmesi bakımından bir tür yol haritası işlevi gördüğü belirtilmektedir (Orkun ve Bayırlı, 2019). Erdem (2005), öğrenme stratejilerini anlamlandırma, anlamayı izleme, duyuşsal stratejiler, yineleme ve örgütleme olmak üzere beş grupta sınıflandırmaktadır. Bu araştırma, söz konusu sınıflandırma içinde yer alan anlamlandırma stratejisi üzerinden ilerlemektedir.

Anlamlandırma, öğrenilecek yeni bilginin önceki bilgi ve deneyimlerle ilişkilendirilmesi sürecine dayanan üretici bir öğrenme stratejisidir. Öğrencinin bilgiyi kendi cümleleriyle ifade etmesini, zihinsel imgeler oluşturmasını, benzetmeler ve benzerlikler kurmasını, örnekler üretmesini, özetleme ve not alma gibi tekniklerle yeni bilgiyi somut bir bağlama oturtmasını kapsar (Özer, 1998, Akt. Erdem, 2005; Somuncuoğlu ve Yıldırım, 1998). Anlamlandırma sürecinde kurulan bu bağlantılar, öğrenilen bilginin sonradan farklı yollarla hatırlanabilmesini sağlayan çoklu erişim yolları oluşturur ve bilginin yüzeysel biçimde ezberlenmesi yerine daha derin işlemlenmesine imkân tanır (Ruffin vd., 2024; Weinstein, Madan ve Sumeracki, 2018). Enstrümantal müzik eğitimine yönelik geliştirilen ölçme araçlarında da anlamlandırma dikkat, tekrar, eklemleme-örgütleme ve anlama izleme stratejileriyle birlikte öğrencilerin çalışma ve öğrenme sürecinde başvurdukları temel strateji boyutlarından biri olarak ele alınmaktadır (Afacan ve Çilden, 2018; Aydıner Uygun ve Kılınçer, 2017a). Aydıner Uygun ve Kılınçer'in (2017b) güzel sanatlar lisesi öğrencileriyle yürüttükleri araştırma da öğrencilerin çalgı çalışma ve öğrenme süreçlerinde anlamlandırma stratejisini belirgin bir düzeyde kullandıklarını ortaya koymuştur. Bu bulgu, müziksel öğrenmenin yalnızca tekrar ve uygulamaya dayalı değil, bilginin bilişsel olarak işlenmesini gerektiren bir süreç olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu stratejilerin çalgı pratiğine aktarılması sürecinde, öğrencinin kendi çalışmasını mikro düzeyde çözümleyerek zorlandığı pasajları fark etmesini ve bu pasajlara yönelik özgül stratejiler geliştirmesini sağlayan sistemli yaklaşımların performans kalitesini artırdığı gösterilmiştir (López-Íñiguez ve McPherson, 2024). Benzer biçimde, çalgı pratiğinde özdüzenleme ve üstbiliş becerilerinin erken yaşta ve açık biçimde öğretilmesi gerektiği, aksi hâlde öğrencilerin yalnızca sezgisel ve tutarsız çalışma alışkanlıkları geliştirdiği vurgulanmaktadır (Jabusch, 2016). Dolayısıyla anlamlandırma, çalgı eğitiminde yalnızca kuramsal bir çerçeve değil, öğrencinin çalışma davranışını doğrudan biçimlendiren işlevsel bir strateji olarak değerlendirilmelidir.

Müzik notasyonunun bilişsel olarak işlenmesi, anlamlandırma stratejisinin müzik eğitimindeki önemini daha da belirgin kılmaktadır. Alanyazında, uzman müzisyenlerin nota okurken yalnızca tek tek notaları değil, geniş bilgi yapıları ve kalıplar hâlinde örgütlenmiş anlamlı birimleri işlediği, bu sayede görsel bilgiyi daha hızlı ve verimli biçimde çözümleyebildiği gösterilmektedir (Drai-Zerbib vd., 2024). Notasyon okumanın yalnızca sembollerin görsel olarak tanınmasından ibaret olmadığı, görsel bilginin gerçek zamanlı işlenmesinin yanı sıra gelecekte gerçekleştirilecek performans davranışlarının da öngörüldüğü ve bu sürecin algısal, bilişsel ve motor mekanizmaların birlikte çalışmasını gerektirdiği belirtilmektedir (Heath, 2026). Deneyimli piyanistlerle yürütülen bir araştırma, sembolik müzik notasyonunun görsel olarak işlenmesi sırasında müziksel yapıya ilişkin öngörülerin devreye girdiğini ve akış içinde müziksel açıdan daha az öngörülebilir unsurların daha uzun okuma süreleriyle ilişkili olduğunu göstermiştir (Lim ve Goldman, 2026). Benzer biçimde notasyon içindeki görsel ayrımların müzik okuma akıcılığını artırabildiği ve görsel düzenlemenin anlamlandırma süreçleriyle ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Stenberg ve Cross, 2019). Müzisyenlerin notasyonla çalışma deneyimlerine ilişkin nitel bulgular da notasyonun görsel, işitsel ve eylemsel deneyimleri bir araya getirdiğini ancak notasyon bilgisinin performans bağlamından bağımsız ele alınmaması, sembolün adının ezberletilmesi yerine müziksel yapı içindeki işlevinin açıklanması gerektiğini göstermektedir (Arthurs ve Petrini, 2023).

Bireye çok sesli müzik icra etme imkânı sunması bakımından diğer çalgılardan ayrılan piyano (Ertem, 2011), notasyon ile müziksel anlam arasındaki bu ilişkinin de en belirgin biçimde ortaya çıktığı çalgı eğitimi alanlarından biridir. Öğrenci aynı anda iki ayrı dizeği okumak, notasyon sembollerini doğru tuşlara aktarmak ve ritmik akışı korumak zorundadır ve bu da yoğun bir görsel, işitsel ve motor koordinasyon gerektirir (Emond ve Comeau, 2013). Müzisyenlerin nota ve perde değerlerini zihinlerinde konumlandırabilmek için görsel, işitsel ve kinestetik modaliteleri kapsayan zihinsel referans noktalarından yararlandıkları bilinmektedir (Letailleur vd., 2020). Nitekim insanların konuşma sırasında kullandıkları tonlama, ses yükseklik ve alçalmaları ile vurgular, iletişimi duygusal açıdan daha yoğun ve doğru anlaşılır kılmaktadır.

Müzikte de bu duygu iletişimini sağlayan ve nota üzerinde gösterilen unsurlara nüans işaretleri adı verilmektedir (Yazıcı ve Savaş, 2023). Nüans ve dinamik unsurların icradaki işlevine odaklanan çalışmalar, gürlük değişimlerinin yalnızca notada belirtilen işaretlerin mekanik biçimde uygulanmasından ibaret olmadığını, eserin biçimsel yapısı, melodik ivmesi ve üslup özellikleriyle etkileşim hâlinde biçimlendiğini ortaya koymaktadır (Jones ve Friberg, 2023). Piyano eğitiminde teknik becerilerin yanında müziksel ifade ve anlatımın geliştirilmesinin önemi de vurgulanmaktadır. Öğrencinin müzik cümlelerini anlaması ve ifade etmesinin piyano eğitiminin belirleyici boyutlarından biri olduğu belirtilmektedir (Akgül, 2021). Müziksel yorumlamanın yalnızca öğretmenin performansını taklit etme süreci olarak ele alınmaması, öğrencinin müziksel anlamı araştırmasına ve kendi yorumunu geliştirmesine olanak tanıyan bir öğrenme ortamının gerekli olduğu ifade edilmektedir (Holmgren, 2022). Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, piyano eğitiminde notasyonun yüzeysel bir kod çözme işlemi olarak değil, anlamlı bir bütün olarak öğretilmesi gerektiği söylenebilir.

Eserlerde sıkça karşılaşılan ve tekrar edilen bir bölümün farklı bitişlerini göstermek için kullanılan dolap işareti (1. ve 2. dolap) bu bağlamda örnek gösterilebilecek biçimsel unsurlardan biridir. Müzik sözlüğünde dolap, bir müzik kesitinin tekrarı sırasında ilk seslendirişin (1. dolap) genellikle yarım kararla ya da geçici bir durakla sonlanarak tekrar işaretine yönlendirmesi, ikinci seslendirişin (2. dolap) ise ilk bitişi atlayarak eseri tam karara ya da bir sonraki bölüme taşıması ilkesine dayanan teknik bir işaret olarak tanımlanmaktadır (Say, 2002). Uluslararası kaynaklarda first ending / second ending ya da volta brackets olarak adlandırılan bu gösterim, tekrar edilen bir bölümün ilk geçişte birinci dolabın sınırları içindeki ölçülerin icra edilmesini ve buradaki tekrar işaretiyle önceki bölüme dönülmesini, ikinci geçişte ise birinci dolaptaki ölçülerin atlanarak doğrudan ikinci dolaba geçilmesini ve eserin ileriye doğru sürdürülmesini sağlar. Bu işaretleme sistemi, notasyonun ekonomik kullanımını sağlamanın yanı sıra bestecinin oluşturmak istediği armonik gerilim-çözülme (yarım karar-tam karar) dengesini görselleştiren biçimsel bir unsur olarak da değerlendirilmektedir (Say, 2002). Genç müzisyenlere yönelik kuramsal çalışmalarda, ifade ve anlatım öğretiminin çoğunlukla sezgisel ve örtük biçimde bırakıldığı, oysa açık soru sorma ve diyalog temelli öğretim yaklaşımlarının öğrencinin biçimsel işaretlerle müzikal anlam arasında bağlantı kurmasını kolaylaştırdığı belirtilmektedir (Meissner, 2021).

Buna karşın, piyano eğitiminde dolap gibi biçimsel işaretlerin öğretimi çoğunlukla notanın teknik olarak doğru seslendirilmesine odaklanan, ezbere dayalı bir yaklaşımla sınırlı kalmaktadır. Öğrenciler bu işareti genellikle "birinci seferde şunu çal, ikinci seferde bunu çal" biçiminde mekanik bir yönerge olarak öğrenmektedir. Birinci ve ikinci dolabı birbirinin aynısı olan mekanik tekrarlar şeklinde çalma eğilimi göstermektedir. Oysa dolap, yalnızca fiziksel bir

atlama noktası değil, eserin armonik yapısını, yönelimini ve müzikal nüansını belirleyen sanatsal bir eşiktir: birinci dolap genellikle havada kalan, tamamlanmamış ve bir sonraki adıma hazırlık niteliği taşıyan bir tını karakteri gerektirirken, ikinci dolap eseri sonlandırma ya da yeni bir bölüme geçirme işlevi nedeniyle daha kararlı ve tamamlanmış bir tını yapısı gerektirir. Bu durum, öğrencinin eseri bütünsel bir müzikal yapı olarak değil, parçalı teknik adımlar dizisi olarak algılamasına yol açabilmektedir. Piyano eğitiminde öğrenme stratejilerinin kullanılma düzeyine ilişkin araştırmalarda hem eğitimcilerin hem de öğrencilerin, teknik ve biçimsel unsurların anlamlandırma temelli bir yaklaşımla ele alınmasının öğrenmeyi kolaylaştırdığını belirttikleri görülmektedir (Kandemir ve Yokuş, 2020). Öğrenme stratejilerine dayalı etkinliklerin ise piyano dersinde performans başarısını artırmada geleneksel öğretim sürecinden daha etkili olduğu deneysel olarak ortaya konmuştur (Kandemir ve Yokuş, 2023).

Alanyazın incelendiğinde, anlamlandırma stratejisinin çalgı eğitiminde başarıyı ve kalıcılığı artırdığına dair bulgular bulunmakla birlikte, bu stratejinin doğrudan nota yazısındaki biçimsel işaretlerin ve özellikle dolap teriminin öğretimine uyarlandığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öğrenme stratejileri, piyano performansı, müziksel ifade ve müzik notasyonunun bilişsel olarak işlenmesi üzerine çeşitli araştırmalar bulunmasına rağmen, öğrencinin dolap terimini mevcut müziksel bilgileriyle ilişkilendirmesinin, tekrar yapısının ve müziksel akışın anlamlandırılmasının, nüans ve ifade bağlamıyla bütünleştirilmesinin öğrenme üzerindeki etkisini doğrudan inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum hem piyano eğitimi hem de öğrenme stratejileri alanyazınında doldurulması gereken bir boşluk olarak değerlendirilebilir ve araştırmanın problem alanını ve özgün değerini oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda mevcut araştırmanın amacı, piyano eğitiminde dolap teriminin öğretilmesinde anlamlandırma stratejisine dayalı benzetimlerin kullanılmasının öğrencilerin başarısına ve öğrenmenin kalıcılığına etkisini incelemektir. Bu çerçevede dolap terimi, yalnızca birinci ve ikinci geçişlerde kullanılan biçimsel bir notasyon işareti olarak değil de tekrar, müziksel yapı, nüans ve performans davranışıyla ilişkilendirilen bir müziksel bilgi olarak ele alınmaktadır. Araştırmanın dolap teriminin yalnızca teknik bir tekrar işareti olarak değil, eserin nüans ve anlatım boyutuyla ilişkilendirilerek öğretilmesine yönelik uygulamalı bir çerçeve sunması ve böylece öğrenme stratejileri ile piyano pedagojisinin kesişiminde yer alan özgül bir öğretim uygulamasını ortaya koyarak alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada ön test-son test kontrol gruplu deneysel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Deneysel araştırmalar literatürde bilimsel araştırma yöntemleri arasında daha kesin ve güvenilir sonuçlara ulaşılmasını sağlayan yaklaşımlardan biri olarak geçer. Bu araştırmalar, araştırmacının karşılaştırılabilir işlemler uygulayarak söz konusu işlemlerin etkilerini sistematik biçimde incelemesi, elde edilen bulguları daha açık ve güçlü yorumlara dayanak oluşturmasına imkân verir (Büyüköztürk, vd. 2024, s.18-19).

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu yaklaşık 5 - 6 ay boyunca özel bir müzik kursunda piyano eğitimi dersi alan ve yaşları 10 ile 14 arasında değişen 4 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmacılardan biri tarafından yürütülen ve özel olarak piyano dersi almakta olan bu öğrenciler, diğer öğrenciler içerisinde benzer özelliklerine göre seçilmiştir. Kısmen yakın yaşlarda olan, başlangıç seviyesinde günümüze aynı süredir (yaklaşık 5-6 aylık) piyano dersi alan ve hemen hemen takip

edilen metotlarda aynı yakın eserleri çalan öğrenciler belirlenmiştir. Bu özelliklere (ön seçim/denklik kriterleri) uyan 4 öğrenci ders alan öğrenciler içerisinde tespit edilmiş ve gruplara ayrılmadan evvel ön test uygulanmıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecinde ilk olarak ön test süreci devreye alınmış ve bunun için eser belirlenmiştir. Yapılan ön test çalışmasında 4 öğrenci ile "Enver TUFAN - Selmin TUFAN Piyano Metodu 1", kitabından "Yağmur" adlı eser çalışılmıştır. Bir ders saati (ortalama 40 dakika) boyunca çalışılan eserde klasik tekrarlardan oluşan standart bir çalışma stili kullanılmıştır. Uygulamada ritim bütünlüğü, doğru notalar çalma, akıcı çalma, ritim kümelerine dikkat etme gibi hususlara vurgu yapılmıştır. 4 öğrenci ile yapılan ilk ön test uygulamasında klasik çalışma ve tekrarlar haricinde hatalı ses veya ritim gibi durumlarda basit uyarılar yapılmış, herhangi bir öğretim yaklaşımından faydalanılmamıştır. Her öğrenci ile bireysel çalışılmış, ayrılan süre, ışık, aynı piyano, çalışma saati gibi unsurlar denk tutulmuştur. Yapılan ön test sonucuna göre 1. ve 2. öğrenci kontrol, 3. ve 4. öğrenci deney grubu olmak üzere 2 grup oluşturulmuştur.

Ön test sonucunda oluşan deney ve kontrol gruplarına son test aşamasında içerisinde "dolap" denilen tekrar uygulaması bulunan "Enver TUFAN - Selmin TUFAN Piyano Metodu 1" metodundaki "Gölge" isimli eser çalıştırılmıştır. Kontrol grubu öğrencilerine dersin başında eserde yer alan "dolap" terimi, geleneksel müzik teorisi anlatımıyla; "Eserin tekrarında 1. dolap yazan ölçülerin çalınmayıp atlanması ve doğrudan 2. dolap yazan kısımdan devam edilmesi gerektiği" şeklinde teknik ve düz anlatımla aktarılmış, nota üzerinde de gösterilmiştir. Dersin kalan bölümünde ise kontrol grubu ile ön test aşamasındaki gibi klasik çalışılmıştır. Uygulamada kontrol grubunun eserde yer alan bu trafiği ne kadar daha kısa sürede doğru uyguladığı; akıcı ve ritmik çalmaları gözlemlenmiştir.

Deney grubundaki öğrencilere ise dersin başlangıcında kontrol grubunda olduğu gibi aynı ön bilgiler verilmiş, ilaveten "anlamlandırma stratejisi" kullanılarak tekrar süreci benzetimlerle pekiştirilmiştir. Eserde dolap tekrarını, geçişlerini ve ölçü atlama mantığını somutlaştırmak amacıyla "kıyafet arama" benzetimi kullanmıştır. Bu anlatımda eserin icra süreci bir kıyafet kombini arama eylemine benzetilmiştir. Benzetimde dolaba kadar olan ölçülerde giyilecek kıyafetin bazı bölümleri var, sonrasında 1. dolap içinde diğer kıyafetlere uyan kombin yok, o nedenle tekrar başa dönüp kıyafetleri gözden geçiriyoruz ve ikinci dolapta uygun kıyafeti buluyoruz biçiminde benzetimler yapılmıştır. Öğrencilere, parçanın tekrarında 1. dolabın uygun kıyafeti içermediği bilindiği için bu sefer oraya tekrar bakılarak vakit kaybedilmemesi ve doğrudan kıyafetin olduğu 2. dolaba yönelinmesi gerektiği hikayeleştirilerek kodlanmıştır. Böylece teknik bir kural olan "ölçü atlama" davranışı, günlük yaşamdaki kıyafet arama ve "boş olduğunu bildiğin yere bakmama" refleksiyle ilişkilendirilmiştir. Dersin kalan vaktinde ise deney grubunun eserde yer alan dolap geçişlerini ne kadar doğru uyguladığı, akıcı ve ritmik çalmaları gözlemlenmiştir. Kalan zamanda arada dolap mantığı hatırlatılarak ve klasik tekrarlar uygulanarak çalışma devam ettirilmiştir. Ön testte olduğu gibi son test aşamasında da uygulamada süre, dersin saati, piyano, bireysel çalışma vb ortak koşullar korunmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada yapılan uygulamalarda ön test ve son test sürecinin son çalma uygulamaları öğrencilerin de bilgisi ve izni kapsamında kayıt altına alınmış ve buna göre performanslara puanlar verilmiştir. Performans puanlamaları araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu puanlamalarda iki farklı basit puanlama anahtarı hazırlanmıştır. Ön test uygulanırken eserde

"dolap" terimi bulunmadığından, değerlendirmede genel müzikalite ve teknik üzerine yoğunlaşmıştır. Ön test için seçilen anahtarda puanlar; Kesintisiz Çalma (30 puan), Duruş ve parmak pozisyonu (20 puan), Ses ve ritimleri doğru çalma (25 puan) ve Nüans (25 puan) biçiminde dağıtılmıştır. Değerlendirme bu kriterler, kriterlere tanınan puan aralığı ve toplam 100 puan odaklı çalışılmıştır.

Araştırmanın amacı "dolap" teriminin (tekrar ve atlama mantığının) öğretilmesi olduğundan, son test puanlaması bu beceriyi merkeze alacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu kapsamda ikinci eserde nüans işaretleri kullanılmadığı için ilgili kriter çıkarılmış ve dolap kriteri eklenmiştir. Çalışmanın önemi nedeniyle puan dağılımı da dolap işareti ağırlıklı olacak biçimde düzenlenmiştir. Son test için kullanılan puanlama anahtarında puanlar; Kesintisiz Çalma (25 puan), Duruş ve parmak pozisyonu (25 puan), Ses ve ritimleri doğru çalma (20 puan) ve Dolap İşaretini Doğru Uygulama (30 puan) biçiminde dağıtılmıştır.

Puanlama anahtarından elde edilen ön test ve son test sonuçları iki farklı tabloya aktarılmış ve bulgularda sunulmuştur. Bu puanlara yönelik sonuçları karşılaştırmak için istatistiksel işlemler de yapılmıştır. Öğrenci sayısı kısıtlı olduğu için parametrik olmayan karşılaştırma testleri kullanılmış ve bu kapsamda iki grup için Mann Whitney U testi uygulanmıştır. U testinde manidarlık karşılaştırması için p<,05 seviyesi kabul edilmiştir. Bursal (2019, 58), kişi sayısının az olması (genel olarak 15 kişi veya altı) durumunda normalliğin sınanmasının zor olacağını ve bu gibi durumlarda doğrudan parametrik olmayan testlerin tercihini önermektedir.

3. BULGULAR

Araştırmada kontrol ve deney grubuna uygulanan ön test ve son testin verileri tablolar halinde aşağıda gösterilmiştir. İlk tablolarda ham veriler genel durumun izlenmesi ve karşılaştırma için kullanılmıştır. Diğer tablolar ise istatistik verilerin gözlenmesi ve yorumlanması için yerleştirilmiştir.

Tablo 1. Ön Test Ham Puanları

ÖN TEST	Kesintisiz Çalma	Ses ve ritimleri doğru çalma	Duruş ve parmak pozisyonu	Nüans Uygulama	Toplam
KG1	30	19	10	18	77
KG2	30	22	9	20	81
DG1	30	23	8	19	80
DG2	30	19	8	18	75

Araştırmanın ön testinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde 1. öğrenci 77 puan, 2. öğrenci 81 puan, 3. öğrenci 80 puan ve 4. öğrencinin de 75 puan aldığı görülmektedir. Çalışma grubundaki 4 öğrencinin genel aritmetik ortalaması ise 78,75 olarak tespit edilmiştir. Uygulanan ön testten elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda 4 öğrencinin aldıkları puanların birbirine yakın olduğu ve grupların ön test itibariyle denk olduğu kabul edilerek son testin uygulanabileceği gözlemlenmiş ve öğrenciler iki gruba ayrılmıştır.

Tablo 2. Son Test Ham Puanları

SON TEST	Kesintisiz Çalma	Ses ve ritimleri doğru çalma	Duruş ve parmak pozisyonu	Dolap Terimini Uygulama	Toplam
KG1	17	17	19	23	76
KG2	15	15	17	26	73
DG1	17	18	20	30	85
DG2	20	16	18	30	84

Tablo 2 incelendiğinde, kontrol grubu ile deney grubu arasında kısmen gözle görünür bir fark oluştuğu görülmektedir. Son testten elde edilen veriler incelendiğinde 1. öğrenci 76 puan, 2. öğrenci 73 puan, 3. öğrenci 85 puan ve 4. öğrenci 84 puan almıştır. Kontrol grubunun (1. ve 2. öğrenci) aritmetik ortalaması 74,5 iken deney grubunun (3. ve 4. öğrenci) aritmetik ortalaması 84,5 olarak gözlemlenmiştir. Her iki grubun son test puanı incelendiğinde deney grubunun toplamda "10" puan daha fazla aldığı gözlemlenmiştir. Özellikle araştırmanın hedefini oluşturan "Dolap Terimini Uygulama" maddesi incelendiğinde kontrol grubunun bu maddeden aldığı ortalama puan 24,5 iken anlamlandırma stratejisi uygulanan deney grubunun ortalaması 30 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Ön Test Puanlarına Yönelik Mann–Whitney U Testi Sonuçları

Grup	Sıra Ort.	Sıra Top.	SS	U	Z	p
Deney	3,00	6,00	2,75	1,000	-,775	,439
Kontrol	2,00	4,00				

Ön test puanlarına ilişkin Mann–Whitney U testi sonucunda deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (U = 1,000; Z = -0,775; p = ,439). Deney grubunun sıra ortalaması (3,00) kontrol grubunun sıra ortalamasından (2,00) daha yüksek olmakla birlikte, bu farklılık anlamlı düzeyde değildir. Bu bulgu, uygulama öncesinde grupların ön test puanları bakımından benzer bir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Son Test Puanlarına Yönelik Mann–Whitney U Testi Sonuçları

Grup	Sıra Ort.	Sıra Top.	SS	U	Z	p
Deney	1,50	3,00	3,91	,000	-1,549	,121
Kontrol	3,50	7,00				

Son test puanlarına ilişkin Mann–Whitney U testi sonucunda deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (U = ,000; Z = -1,549; p = ,121). Kontrol grubunun sıra ortalaması (3,50), deney grubunun sıra ortalamasından (1,50) daha yüksek görünmektedir; ancak bu farklılık istatistiksel anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır. Sıra değerlerinde fark görünmüş, fakat oluşan fark istatistik fark için yeterli eğilim oluşturmamıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada piyano eğitiminde müzikal trafiğin ve form yapısının önemli unsurlarından olan tekrar ve geçiş sürecini ifade eden “dolap” teriminin öğretilmesinde anlamlandırma stratejisine odaklı benzetimlerin etkisi incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular öğretmenin "kıyafet arama" benzetimini kullanarak uyguladığı anlamlandırma stratejisinin, geleneksel düz anlatım yöntemine kıyasla öğrenci başarısı üzerinde kısmen olumlu bir etki yarattığını göstermektedir.

Çalışma öncesinde ilgili kurumdaki öğrencilerden benzer özellikleri gösteren öğrenciler seçilmiş ve ilk denklik kriteri sağlanmıştır. Buna yönelik ön test denemesinde de yakın puanlar elde edilmiş ve denklik sağlaması yapılmıştır. Denk seviyelerdeki gruplarla yürütülen süreçte son test verileri incelendiğinde deney ve kontrol grupları arasında kısmen ve gözle görünür bir başarı farkı oluştuğu tespit edilmiştir. Fakat bu başarı farkı istatistiksel manada gerekli açıklığı oluşturmadığından anlamlı farklılık saptanmamıştır. Kontrol grubunun son test genel not ortalaması 74,5 puanda kalırken, anlamlandırma stratejisi uygulanan deney grubunun ortalaması 84,5 puana ulaşmıştır.

Araştırmanın temel odağını oluşturan “Dolap Terimini Uygulama” alt boyutunda da iki grup arasında puan farkı olduğu görülmüştür. Düz anlatım yöntemiyle sadece "birinciyi atla, ikinciyi çal" şeklinde teorik tanımlama yapılan kontrol grubu bu alanda ortalama 24,5 puan alırken; kavramların "doğru kombin/yanlış kombin" benzetimiyle somutlaştırıldığı deney grubu, ortalama 30 puan almıştır. Bu durum dolap gibi eser akışını değiştiren ve soyut düşünme gerektiren teknik terimlerin kavranmasında, sadece kural ezberletmek yerine yaşantı temelli stratejilerin kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Elde edilen bulgular baskın bir şekilde olmamak kaydıyla çalışma grubundaki öğrencilerin dolap terimini uygulamada başarılı olduğunu, bu başarıda da kısmen deney grubunun öne çıktığını göstermiştir. Sonuçlar bu grup için istatistiksel fark oluşturacak kadar ayrışmamıştır, fakat az düzeyde de olsa uygulamanın etkisi hissedilmektedir.

Genel olarak literatüre bakıldığında; piyano eğitiminde karmaşık işaret ve terimlerin öğretilmesinde öğrencinin hayal dünyasını harekete geçiren anlamlandırma stratejilerinin kullanılması, öğrenme sürecini hızlandırmakta ve icradaki hata oranını düşürmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda piyano eğitimcilerinin özellikle süreç ve akış bildiren teknik terimleri öğretirken öğrencilerin günlük yaşamla ilişki kurabileceği somutlaştırma tekniklerine ve metaforlara daha fazla yer vermeleri önerilebilir. Diğer yandan çalışma grubunun koşullar nedeniyle kısıtlı olması göz önünde tutulursa daha geniş çalışma grupları ile denemeler yapılması önerilebilir. Diğer yandan farklı yaş grupları ve/veya eğitim düzeyleri için benzer denemelerin yapılması da katkı sağlayacaktır. Aynı konunun farklı tekniklerle anlatılması veya benzetimlerin farklı teorik konular için kullanılması da başarı için denenebilecek uygulamalar arasındadır.

5. KAYNAKÇA

Afacan, Ş., & Çilden, Ş. (2018). A study on developing learning strategies in violin education. Journal of Education and Learning, 7(2), 230-239. https://doi.org/10.5539/jel.v7n2p230

Akgül, A. (2021). A resource recommendation for improving musical expression and narration in piano education: An examination of Loeschhorn Op. 65 etudes. Educational Research and Reviews, 16(5), 189-201. https://doi.org/10.5897/ERR2021.4149

Arthurs, Y., & Petrini, K. (2023). Musicians' views on the role of reading music in learning, performance, and understanding. Musicae Scientiae, 28, 3-17.
Aydıner Uygun, M., & Kılınçer, Ö. (2017a). Developing a scale for strategies used during the practice and learning of instrumental music. Educational Research and Reviews, 12(8), 518-530. https://doi.org/10.5897/ERR2017.3176
Aydıner Uygun, M., & Kılınçer, Ö. (2017b). Examination of strategies fine arts high school students use during the practice and learning of instrumental music. Journal of Education and Training Studies, 5(4), 178-189. https://doi.org/10.11114/jets.v5i4.2228
Bursal, M. (2019). SPSS ile temel veri analizleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F., & Kılıç Çakmak, E. (2024). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (36. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
Concina, E. (2019). The role of metacognitive skills in music learning and performing: Theoretical features and educational implications. Frontiers in Psychology, 10, Makale 1583. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01583
Drai-Zerbib, V., Ansart, M., Grenot, C., Poulin-Charronnat, B., Perra, J., & Baccino, T. (2024). Classifying musical reading expertise by eye-movement analysis using machine learning. Frontiers in Cognition, 3, Makale 1417011. https://doi.org/10.3389/fcogn.2024.1417011
Emond, B., & Comeau, G. (2013). Cognitive modelling of early music reading skill acquisition for piano: A comparison of the Middle-C and Intervallic methods. Cognitive Systems Research, 24, 26-34. https://doi.org/10.1016/j.cogsys.2012.12.007
Erdem, A. R. (2005). Öğrenmede etkili yollar: Öğrenme stratejileri ve öğretimi. İlköğretim Online, 4(1), 1-6. https://izlik.org/JA85EH57JA
Ertem, Ş. (2011). Orta düzey piyano eğitimi için repertuvar seçme ilkeleri. Kastamonu Education Journal, 19(2), 645-652. https://izlik.org/JA45KP88KA
Ertem, Ş. (2014). Piyano eğitiminde öğrenme süreci ve öğrenme stratejileri kullanmanın yeri ve önemi. Sanat Eğitimi Dergisi, 2(2), 1-23. https://doi.org/10.7816/sed-02-02-01
Heath, K. L. (2026). Bi-temporal processing in music notation reading: A theory linking prediction, memory, and automaticity. Frontiers in Cognition, 4. https://doi.org/10.3389/fcogn.2025.1689600
Holmgren, C. (2022). Empowering piano students of Western classical music: Challenging teaching and learning of musical interpretation in higher education. Music Education Research, 24(5), 574-587. https://doi.org/10.1080/14613808.2022.2101632
Jabusch, H.-C. (2016). Setting the stage for self-regulated learning instruction and metacognition instruction in musical practice. Frontiers in Psychology, 7, Makale 1319. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01319
Jones, G., & Friberg, A. (2023). Probing the underlying principles of dynamics in piano performances using a modelling approach. Frontiers in Psychology, 14, Makale 1269715. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1269715
Kandemir, Ö., & Yokuş, T. (2020). Piyano eğitiminde öğrenme stratejilerinin kullanılma durumunun piyano eğitimcileri ve öğrencilerinin görüşleri açısından değerlendirilmesi. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(1), 334-345. https://doi.org/10.17679/inuefd.538556
Kandemir, Ö., & Yokuş, T. (2023). The Effect of Learning Strategies on Piano Performance Self-Efficacy Levels and Performance Success. Cukurova University Faculty of Education Journal, 52(2), 446-470. https://doi.org/10.14812/cuefd.1265516
Letailleur, A., Bisesi, E., & Legrain, P. (2020). Strategies used by musicians to identify notes' pitch: Cognitive bricks and mental representations. Frontiers in Psychology, 11, 1480. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01480
Li, Y. (2021). Educational psychology-based strategy for instrumental music teaching in

normal college. Frontiers in Psychology, 12, Makale 657788. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.657788
Lim, Y., & Goldman, A. (2026). Visual processing of musical syntax and its relationship to sight-reading ability. PLoS One, 21(3), e0344490. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0344490
López-Íñiguez, G., & McPherson, G. E. (2024). Using a music microanalysis protocol to enhance instrumental practice. Frontiers in Psychology, 15, Makale 1368074. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1368074
Meissner, H. (2021). Theoretical framework for facilitating young musicians' learning of expressive performance. Frontiers in Psychology, 11, Makale 584171. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.584171
Orkun, M. A., & Bayırlı, A. (2019). Öğrenme stratejileri ve öğretimi. Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2(1), 64-74. https://izlik.org/JA65GG25EU
Platz, F., Kopiez, R., Lehmann, A. C., & Wolf, A. (2014). The influence of deliberate practice on musical achievement: A meta-analysis. Frontiers in Psychology, 5, 646. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00646
Ruffin, M. A., Tudor, R. N., & Beier, M. E. (2024). Prompting Strategy Use and Beyond: Examining the Relationships between Elaboration, Quantity, and Diversity of Learning Strategies on Performance. Behavioral Sciences, 14(9), 764. https://doi.org/10.3390/bs14090764
Say, A. (2002). Müzik sözlüğü. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
Seinfeld, S., Figueroa, H., Ortiz-Gil, J., & Sanchez-Vives, M. V. (2013). Effects of music learning and piano practice on cognitive function, mood and quality of life in older adults. Frontiers in Psychology, 4, 810. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00810
Somuncuoğlu, Y., & Yıldırım, A. (1998). Öğrenme stratejileri: Teorik boyutları, araştırma bulguları ve uygulama için ortaya koyduğu sonuçlar. Eğitim ve Bilim, 22(110), 31-39.
Stenberg, A., & Cross, I. (2019). White spaces, music notation and the facilitation of sight-reading. Scientific Reports, 9. https://doi.org/10.1038/s41598-019-41445-1
Tufan, S., & Tufan, E. (2022). Piyano Metodu I. Evrensel Yayınevi.
Weinstein, C. E., & MacDonald, J. D. (1986). Why does a school psychologist need to know about learning strategies? Journal of School Psychology, 24(3), 257-265.
Weinstein, Y., Madan, C. R., & Sumeracki, M. A. (2018). Teaching the science of learning. Cognitive Research: Principles and Implications, 3, 2. https://doi.org/10.1186/s41235-017-0087-y
Yazıcı, T., & Savaş, A. (2023). Güzel Sanatlar Lisesi Piyano Kitaplarının Nüans Kullanma Durumlarına Yönelik İncelenmesi. Eurasian Studies/Avrasya Çalışmaları, 16(16), 42-55. https://doi.org/10.17740/eas.eus.2023-V16-05
Zatorre, R. J., Chen, J. L., & Penhune, V. B. (2007). When the brain plays music: Auditory-motor interactions in music perception and production. Nature Reviews Neuroscience, 8(7), 547-558. https://doi.org/10.1038/nrn2152

MÜSLÜMAN KELAMINDA DOĞA VE NEDENSELLİK

Zülfikar KAYA
Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi
Kırıkkale University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Master's Student
ORCID: [0009-0009-5698-4233]

ÖZET
Bu çalışma, Müslüman kelâmında doğa ve nedensellik anlayışını Mu'tezile, Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik üzerinden ele almaktadır. Çalışmanın temel problemi, kelâm ekollerinin evrende gözlenen sebep-sonuç ilişkisini nasıl açıkladıkları ve bu ilişkiyi Allah'ın mutlak kudretiyle nasıl bağdaştırdıklarıdır. Bu amaçla cevher-araz teorisi, âlemin yaratılmışlığı, illiyyet, ilâhî kudret, mucize ve insan fiilleri üzerinde durulmuştur. Araştırmada tercüme edilmiş klasik kelâm eserleri ile konuya ilişkin çağdaş kitap ve makaleler taranmış; elde edilen bilgiler betimleyici ve karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda ekoller arasındaki temel ayrılığın doğada bir düzen bulunup bulunmadığı konusunda değil, sebeplere ne ölçüde gerçek bir etki tanınacağı konusunda ortaya çıktığı görülmüştür. Mu'tezile, özellikle insanın sorumluluğunu açıklarken yaratılmış faillere Eş'arîliğe göre daha geniş bir yer vermiş; ancak Bağdat ve Basra ekolleri tabiatların zorunlu etkisi konusunda farklı görüşler benimsemiştir. Eş'arîler, sebeplerin sonuçları kendi güçleriyle ve zorunlu olarak meydana getirdiğini kabul etmemiş, âlemdeki düzeni Allah'ın âdetiyle açıklamıştır. Mâtürîdîler ise sebeplere başvurmayı Allah'ın âlemde kurduğu düzenin bir gereği olarak görmüş, sonuçların gerçek yaratıcısının Allah olduğunu belirtmiştir. İmam Mâtürîdî'nin yaratılmış sebeplere gerçek bir tesir tanıyıp tanımadığı konusunda ise farklı yorumlar bulunmaktadır. Her üç ekol de Allah'ın mutlak kudretini ve mucizenin imkânını korumaya çalışmıştır. Nedensellik meselesi bu bakımdan tabiat olaylarının yanında Allah-âlem ilişkisi, insanın sorumluluğu ve nübüvvet anlayışıyla da ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Nedensellik, Tabiat, İlâhî Kudret, Mucize.

NATURE AND CAUSALITY IN MUSLIM KALĀM

ABSTRACT
This study examines nature and causality in Islamic kalām through the Muʿtazila, Ashʿarism, and Māturīdism. Its main question is how these schools explained the cause-and-effect relations observed in the world and reconciled them with God's absolute power. For this purpose, the study discusses the substance-accident theory, the createdness of the world, causality, divine power, miracles, and human actions. It draws on translated classical kalām texts as well as contemporary books and articles, and evaluates the material through descriptive and comparative methods. The study finds that the main disagreement among these schools is not whether there is order in nature, but how much real efficacy should be attributed to causes. The Muʿtazila gave created agents a wider role than the Ashʿarites, especially when explaining human responsibility. The Baghdad and Basra schools of the Muʿtazila, however, disagreed over whether natures necessarily produce their effects. The Ashʿarites denied that causes produce their effects independently and necessarily, and explained the order of the world through God's customary action. The Māturīdites regarded recourse to causes as part of the order established by God, while maintaining that God is the true creator of effects. Interpretations differ on whether al-Māturīdī attributed real efficacy to created causes. All three schools sought to uphold God's absolute power and the possibility of miracles. Causality in kalām concerns natural events as well as the God-world relation, human responsibility, and prophethood.

Keywords: Kalām, Causality, Nature, Divine Power, Miracle.

GİRİŞ

Bu çalışmada Müslüman kelâmındaki doğa ve nedensellik anlayışı ele alınmaktadır. Klasik kelâm ekollerinin evrende işleyen sebep-sonuç ilişkisini nasıl temellendirdikleri ve bu ilişkiyi zorunlu mu yoksa mümkün mü kabul ettikleri incelenmektedir.

Araştırmanın kapsamı, başta Mu‘tezile, Eş‘arîlik ve Mâtürîdîlik olmak üzere Müslüman düşüncesinde öne çıkan kelâm ekollerinin nedensellik anlayışları ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda cevher–araz teorisi, âlemin yaratılmışlığı ve illiyyet meselesi gibi temel kavramlar incelenmiş; söz konusu ekollerin doğa tasavvurları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Modern felsefî tartışmalar ise kapsam dışında bırakılmış, çalışma klasik dönem kelâm literatürü ile sınırlı tutulmuştur.

Doğa ve nedensellik meselesi, Müslüman düşüncesinde Tanrı–âlem ilişkisi, ilâhî kudret ve mucize anlayışı gibi temel inanç esaslarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu sebeple mesele teorik bir tartışmayla sınırlı değildir. Kelâm ekollerinin nedensellik konusundaki farklı yaklaşımları, evrendeki düzeni ve ilâhî iradenin bu düzen içindeki yerini açıklama biçimlerine de yansımıştır. Çalışmanın amacı, söz konusu yaklaşımları birlikte değerlendirmektir.

Çalışmada tercüme edilmiş klasik kelâm kaynakları ile konuya ilişkin çağdaş araştırmalar taranmıştır. Elde edilen bilgilerden hareketle Mu‘tezile, Eş‘arîlik ve Mâtürîdîliğin nedensellik anlayışları temel kavram ve argümanları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

1. DOĞA VE NEDENSELLİK

1.1. Cevher–Araz Teorisi

Kelâm düşüncesinde doğa tasavvurunun anlaşılabilmesi için öncelikle cevher ve araz kavramlarının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Zira doğa tasavvurları en temelde cevher ve araz anlayışlarına göre şekillenir.

Kelâm literatüründeki yaygın kullanımıyla cevher, kendi başına yer tutan; araz ise ancak başka bir varlığa bağlı olarak bulunan şeydir. Ebü’l-Berekât en-Nesefî de *el-Umde fi’l-akâid* adlı eserinde âlemi Allah’ın dışındaki bütün varlıklar olarak tanımladıktan sonra kendi başına yer tutanı cevher, başkasına bağlı olarak yer tutanı araz diye açıklar (2019, s. 32). Bu çerçevede cevherin kendi başına, arazın ise cevhere bağlı bulunması, kelâm geleneğindeki varlık tasavvurunun temel unsurlarından biridir.

Kelâmcıların cevher-araz anlayışına göre evrende var olanlar cevherler ve onların taşıdığı arazlardan oluşmaktadır. Ebü’l-Berekât en-Nesefî, arazların sonradan meydana geldiğini, cevherlerin ise hareket ve sükûn gibi arazlardan ayrı kalamayacağını belirtir. Buradan hareketle sonradan meydana gelen şeylerden ayrı bulunamayan cevherlerin de sonradan olduğu sonucuna ulaşır (2019, ss. 32–34). Kelâmcıların arazlara ilişkin kabullerinden biri de onların devamlılık taşımamasıdır. Ebü’l-Muîn en-Nesefî, *Bahru’l-kelâm* adlı eserinde bu hususu “bir araz iki zamanda bâki kalmaz” sözüyle ifade eder (2019, s. 64). Böylece arazlar hem sonradan meydana gelmeleri hem de varlıklarını sürekli biçimde koruyamamaları bakımından âlemin değişken ve yaratılmış oluşunu açıklanmasında önemli bir yere sahip olmaktadır. Arazların süreksizliği, kelâmcıların nedensellik anlayışını da doğrudan etkilemektedir. Çünkü arazların kendi başına kalıcı olmadığı kabul edildiğinde, varlıklar arasındaki ilişkinin zorunlu ve kendiliğinden işleyen bir nedensellikten kaynaklandığını savunmak güçleşmektedir. Varlıkların sürekliliği ve değişimi nihayetinde Allah’ın irade ve kudretine dayandırılmaktadır (Demir, 2015, ss. 86–87). Cevher–araz teorisi, kelâm düşüncesinde geliştirilen nedensellik tartışmalarının teorik zeminini oluşturan temel unsurlardan biri olarak görülmektedir.

1.2. Âlem ve Yaratılmışlığı

Klasik kelâm eserlerinde âlem, Allah’ın dışında kalan her şeyi ifade etmek için kullanılan bir

kavramdır. Ebü'l-Berekât en-Nesefî, âlemi Allah'ın dışındaki bütün varlıklar olarak tanımlamakta; onu cevher ve arazlardan oluşan yaratılmış bir bütün olarak ele almaktadır (2019, s. 32). Kelâmcılar âlemin sonradan yaratıldığını kabul etmişlerdir. Bu kabulün temelinde hudûs anlayışı yer almaktadır. Hudûs deliline göre âlem muhdes olup her muhdes bir muhdise ihtiyaç duymaktadır. Ebü'l-Berekât en-Nesefî de öncesinde yokluk bulunanın varlığının kendiliğinden olamayacağını ve var olmasının bir muhdisi gerektirdiğini belirtir (2019, s. 34).

Kelâmcıların çoğunluğuna göre arazlar hâdistir. Çünkü arazlar sürekli değişime konu olmakta ve iki farklı zamanda varlıklarını sürdürememektedir. Dolayısıyla arazlardan hâli olamayan cevherler de hâdistir. Ebü'l-Berekât en-Nesefî, arazların hudûsundan ve cevherlerin arazlardan ayrı kalamayışından hareketle bu sonuca ulaşmaktadır (2019, ss. 32–34). Âlemin cevher ve arazlardan oluştuğu kabul edildiğinden, âlemin de hâdis olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kelâmcılar açısından âlemin yaratılmışlığı meselesi, nedensellik tartışmalarının da temelini oluşturmaktadır.

Kelâm ekolleri, Allah'ın âlemin gerçek ve mutlak yaratıcısı olduğu konusunda birleşmektedir. Sebeplerin sonuçlar üzerinde nasıl bir etkisi bulunduğu konusunda ise farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Sebeplerin sonuçları zorunlu olarak meydana getirdiği kabul edildiğinde Allah'ın kudreti ve mucizenin imkânı; sebepler bütünüyle etkisiz sayıldığında ise tabiatta görülen düzen, insanın bilgi edinmesi ve sebeplere başvurması açıklanmalıdır. Mu'tezile, Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik bu meseleleri farklı şekillerde ele almıştır (Bulut, 2003, ss. 276–277; Demir, 2015, ss. 17–18).

2. KELÂM İLMİNDE NEDENSELLİK

2.1. Mu'tezile ve Nedensellik

Mu'tezile, nedensellik meselesini büyük ölçüde adalet ilkesi ve insanın fiillerinden sorumlu olduğu kabulü çerçevesinde ele almıştır. Mu'tezile kelâmcıları, insanın fiillerinde gerçek bir etkiye sahip olduğunu savunmuş ve bu yaklaşımı tabiat olaylarının açıklanmasına da yansıtmışlardır (Bulut, 2003, s. 278). Bu anlayış, insan özgürlüğü, kader, ilâhî kudret ve mucize meseleleriyle yakından ilişkilidir. Mu'tezile'nin nedensellik anlayışı aşağıda insan sorumluluğu ve özgürlük, ilâhî kudret, tabiat ve nedensellik ile mucize problemi başlıkları altında incelenecektir.

2.1.1. İnsan Sorumluluğu ve Özgür İrade

Mu'tezile'ye göre insan iradesi ile fiilleri arasındaki ilişki, nedensellik tartışmalarının anlaşılmasında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mu'tezile, insanın fiillerinden gerçek anlamda sorumlu tutulabilmesi için bu fiillerin insana nispet edilmesi gerektiğini savunmuştur. Hayyât, *Kitâbü'l-İntisâr* adlı eserinde Ebû Mûsâ el-Murdâr'ın insanın kusur ve günahlarını kendisine nispet ettiğini özellikle belirtir (2018, ss. 133–134). Bu yaklaşımda insan, kendi ihtiyarî fiillerinin gerçek faili olarak kabul edilmektedir. İnsanın özgür ve sorumlu bir varlık olarak değerlendirilebilmesi ancak bu şekilde mümkün olmaktadır (Demir, 2015, s. 17). Mu'tezile'nin bu görüşünün arka planındaki asıl neden adalet prensibidir. İnsanın kendi fiillerinin gerçek faili (yaratıcısı) olmadığı hâlde bu fiillerden sorumlu tutulması, Mu'tezile'ye göre Allah'ın adalet anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Mu'tezile bu gerekçeyle insanın fiillerinde gerçek anlamda özgür ve etkin bir role sahip olduğu görüşünü benimsemiştir (Çelebi, 2020). Bu durum, Mu'tezile'nin kader ve ilâhî kudret konularındaki görüşlerini de doğrudan etkilemiştir.

2.1.2. İlahî Kudret

Mu'tezile'ye göre insan kendi fiillerinin faili ve yaratıcısı olmakla birlikte, bu durum Allah'ın mutlak kudretiyle bağdaşmayan bir durum değildir. Çünkü insanın fiillerini gerçekleştirebilmesini sağlayan güç ve imkân nihayetinde Allah tarafından verilmiştir. Hayyât da Mu'tezile'nin istitaati fiilden önce kabul ettiğini aktarır (2018, s. 146). Bu sebeple Mu'tezilî

kelâmcılar, insanın kendi fiillerini meydana getirmesinin Allah'ın mutlak kudretini sınırlandırmadığını, aksine Allah'ın insana verdiği kudretin bir sonucu olduğunu savunmuşlardır. Böylece hem insanın özgürlüğünü hem de Allah'ın her şeye kadir olduğu inancını birlikte korumaya çalışmışlardır. İnsan fiillerinde gerçek bir faillik kabul eden Mu'tezilî kelâmcılar, benzer şekilde tabiat olaylarında da sebepler ile sonuçlar arasında belirli bir ilişkinin bulunduğunu kabul etmeye daha yatkın bir yaklaşım geliştirmişlerdir (Bulut, 2003, s. 276).

2.1.3. Tabiat ve Nedensellik

Mu'tezile'nin nedensellik problemine ilgisi, tevhid ve ilâhî kudreti koruma çabasının yanı sıra âlemde gözlemlenen düzeni aklî biçimde açıklama isteğiyle de ilişkilidir. Onlar, sebep ile sonuç arasında mutlak ve zorunlu bir ilişkinin kabul edilmesinin tabiat olaylarının kendi başına işleyen bağımsız bir düzene sahip olduğu sonucunu doğurabileceğini düşünmüşlerdir. Böyle bir anlayışın Allah'ın âleme müdahalesini ve mutlak kudretini sınırlandırma tehlikesi taşıdığına dikkat çekmişlerdir (Bulut, 2003, s. 276). Bununla birlikte Mu'tezile, tabiatta gözlemlenen düzenli ilişkileri bütünüyle reddetmemiştir. Mu'tezile mezhebinin tabiattaki düzene ve sebep-sonuç ilişkisine dair görüşünü yansıtan en önemli örneklerden biri de tevellüd tartışmasıdır. Hayyât, Ebü'l-Hüzeyl ile tevellüdü benimseyen diğer Mu'tezilîlerin, bir failin başlattığı fiilden doğan sonuçları yine o faile nispet ettiklerini savunur. Dağdan yuvarlanan taşın ve yaydan çıkan okun, faili öldükten sonra meydana getirdiği sonuçların da ilk faile ait olduğunu belirtir (2018, ss. 143–145).

Mu'tezile mezhebinin içerisindeki nedensellik anlayışı ile ilgili temel bir ayrıma değinmek yerinde olacaktır. Mu'tezile'nin Bağdat ekolü âlimleri, Allah'ın her şeye gücü yettiğini kabul etmekle birlikte tabiattaki sebep-sonuç ilişkilerine oldukça önem vermişlerdir. Allah'ın cisimlere bir tabiat verdiğini ve bu tabiat gereği cisimlerden zorunlu olarak bazı sonuçların sâdır olduğu görüşündedirler. Basra ekolü âlimleri ise, nedenselliğe tamamen karşı çıkmamakla birlikte cisimlere verilen tabiatların zorunlu olarak sonuçları meydana getirdiğini kabul etmezler. Onlara göre cisimlerin tabiatları belirli sonuçların ortaya çıkmasında etkili olmakla birlikte, bu ilişki zorunlu değildir. Dolayısıyla cisimlerin tabiatlarına aykırı sonuçların meydana gelmesi de teorik olarak mümkündür (Bulut, 2003, s. 284). Bu farklı yaklaşımlar, aşağıda ele alınacak olan mucize problemi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur.

2.1.4. Mucize Problemi

Mu'tezile'nin nedensellik anlayışının ortaya çıkardığı önemli meselelerden biri de mucize problemidir. Zira doğada belirli bir düzen ve sebep-sonuç ilişkisinin bulunduğunu kabul etmek, bu düzenin dışında gerçekleşen olağanüstü olayların nasıl açıklanacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Özellikle Allah'ın tabiata müdahalesinin mümkün olup olmadığı ve mucizelerin hangi şekilde gerçekleştiği hususu, Mu'tezile arasında tartışılan konular arasında yer almıştır (Kandemir, 2020, s. 35).

Sebep-sonuç ilişkisini farklı biçimlerde açıklamış olsalar da Mu'tezilîler nübüvvetin delili olan mucizeyi kabul etmişlerdir. Kādî Abdülcebbâr (2013, Cilt 2, ss. 430–436), *Şerhu'l-usûli'l-hamse* adlı eserinde mucizeyi nübüvvet iddiasında bulunan kişinin doğruluğuna delâlet eden bir fiil olarak tanımlamakta ve onun insanların alışageldiği olaylara aykırı olması gerektiğini belirtmektedir. Ölülerin diriltilmesi, körlerin ve alaca hastalarının iyileştirilmesi ile asanın yılana dönüşmesini bu tür mucizelere örnek vermektedir. Ebü'l-Muîn en-Nesefî de Mu'tezile'nin peygamberlerin mucizelerini "sabit ve sahih" kabul ettiğini aktarır (2019, s. 160). Bu durum, Mu'tezile'nin nedensellik anlayışını geliştirirken Allah'ın kudretini ve peygamberlik kurumunun temel delili olan mucizeyi korumaya çalıştığını göstermektedir.

2.2. Eş'arîlik ve Nedensellik

Eş'arîler, nedensellik meselesini Allah'ın mutlak kudreti ve iradesi açısından ele almışlardır.

Eş'arî (2019, ss. 87–88), *el-Lüma'* adlı eserinde bir fiilin onu meydana getiren bir yaratıcı olmadan gerçekleşemeyeceğini ve fiili gerçekte var eden failin yalnızca Allah olduğunu savunmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda Eş'arî kelâmcılar, sebepler ile sonuçlar arasında zorunlu bir ilişki bulunduğu görüşüne karşı çıkmış; varlıklar ve olaylar arasındaki düzeni sebeplerin bağımsız etkisine değil, Allah'ın onları belirli bir düzen içinde yaratmasına bağlamışlardır (Demir, 2015, s. 18).

2.2.1. İlâhî Kudret ve Nedensellik

Eş'arîlere göre sebepler ve sonuçlar arasında zorunlu bir ilişkinin bulunduğunu kabul etmek, ilâhî kudreti sınırlandıran bir anlayışa yol açmaktadır. Eş'arî kelâmcılar bu gerekçeyle sebeplerin sonuçlar üzerinde bağımsız ve zorunlu bir etkiye sahip olduğunu reddetmişlerdir. Eş'arî'nin kulların fiilleri hakkındaki açıklaması, bu kabulün insan fiillerindeki karşılığını göstermektedir. Ona göre fiillerin hakikati üzere yaratıcısı Allah'tır; kul ise fiili hâdis bir kudretle kesb eder (Eş'arî, 2019, ss. 87–92). Bu anlayış doğrultusunda Eş'arîler, varlıklar arasında zorunlu bir nedensellik ilişkisini kabul etmemiş ve her olayın Allah'ın kudret ve iradesiyle meydana geldiğini savunmuşlardır (Demir, 2015, s. 18).

2.2.2. Âdetullah Anlayışı

Eş'arîlerin sebeplerin sonuçlar üzerinde bağımsız ve zorunlu etkileri olduğunu kabul etmemeleri, âlemde gözlemlenen düzeni ve olaylar arasındaki ilişkiyi reddettikleri anlamına gelmemektedir. Eş'arîler bu durumu âdet teorisiyle açıklamışlardır. Âdet teorisi, Allah'ın kendi irade ve kudretiyle sebeplerin ardından sonuçları sürekli olarak yaratmayı âdet edinmiş olması anlayışına dayanmaktadır (Akman, 2011, s. 84). Buna göre ateşin pamuğu yakması, suyun susuzluğu gidermesi veya ilacın hastalığı iyileştirmesi, bu varlıkların kendi tabiatlarından kaynaklanan zorunlu etkileri değildir. Bu olaylar, Allah'ın aynı şartlar altında aynı sonuçları yaratmayı âdet edinmiş olmasının bir sonucudur (Akman, 2011, s. 78).

Eş'arî, yaş ağaçtan ateş çıkmasını ve çürümüş kemiklerin yeniden diriltilmesini Allah'ın kudretine delil olarak gösterir (2019, s. 45). Bu vurgu, alışılmış süreçlerin ilâhî kudreti sınırlamadığını göstermektedir. Eş'arîler, evrende gözlemlenen düzeni kabul etmekle birlikte bu düzenin zorunlu bir nedensellik ilişkisinden kaynaklandığını kabul etmemişlerdir. Onlara göre Allah dilediğinde alışılmışın dışında olaylar meydana getirebilir. Bu yaklaşım, Eş'arî düşüncede mucizenin imkânını açıklayan temel unsurlardan biridir. Sebepler ile sonuçlar arasında zorunlu bir bağ bulunmadığından, Allah'ın alışılmış düzenin dışında bir sonuç yaratması mümkündür.

2.2.3. Kesb Teorisi ve İnsan Fiilleri

Eş'arîlerin sebepler ile sonuçlar arasındaki zorunlu ilişkiyi reddetmeleri yalnızca tabiat olaylarının açıklanmasıyla sınırlı kalmamıştır. Aynı yaklaşım insan fiilleri konusunda da etkisini göstermiştir. Eş'arîler, âlemde meydana gelen diğer olaylar gibi insan fiillerinin de nihai anlamda Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini savunmuşlardır. Bu durum, insanın sorumluluğunun nasıl açıklanacağı meselesini gündeme getirmiş ve kesb teorisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Eş'arî, kesbin hakikatini "fiilin, onu kesbeden kimsede hâdis bir kudretle meydana gelmesi" şeklinde açıklar (2019, s. 91). Böylece fiilin yaratılması Allah'a, kesbi ise insana nispet edilmektedir.

2.3. Mâtürîdîlik ve Nedensellik

Mâtürîdî kelâmcılar, Allah'ın mutlak kudreti ile âlemde gözlemlenen düzeni birlikte açıklamaya çalışmışlardır. Onlara göre âlemde meydana gelen bütün olayların nihai yaratıcısı Allah'tır. Nitekim Mâtürîdî (2014, ss. 71–72), *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde mevsimlerin değişmesi, bitkilerin yetişmesi, güneş, ay ve yıldızların hareketi ile canlıların hayatını sürdüren düzenlerin aynı sistem içinde devam etmesini yaratıcının birliğinin delili saymakta; tabiatı oluşturan varlıkların birbiriyle uyum içinde yaratılıp düzenlendiğini belirtmektedir. Bu

çerçevede evrende gözlemlenen düzen ve süreklilik inkâr edilmemekte, söz konusu düzen Allah'ın yaratması ve yönetmesiyle açıklanmaktadır.

2.3.1. Sebep-Sonuç İlişkisi ve Tabiat

Mâtürîdîlere göre Allah yaratma fiilini gerçekleştirmek için herhangi bir sebebe veya aracıya muhtaç değildir. O, evreni yoktan yaratmış ve dilediği takdirde sebeplere başvurmaksızın da yaratmaya kadirdir. Sebepsiz yaratma yalnızca Allah'a mahsus bir nitelik olarak değerlendirilmiştir. Mâtürîdîler ise Allah'ın evrende sebepler vasıtasıyla işleyen bir düzen kurduğunu kabul etmektedir. Bu yaklaşım yaratma ile kesbi birbirinden ayırır. Nitekim Ebü'l-Muîn en-Nesefî, güç ve kuvvetin Allah'tan; kesb, gayret ve azmin ise kuldan olduğunu belirtir (2019, s. 40).

İnsanın yaratılışından bitkilerin yetişmesine kadar pek çok olay belirli sebepler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ancak bu durum, sonuçların doğrudan sebepler tarafından meydana getirildiği anlamına gelmemektedir. Ayrıca Allah'ın sebepler olmaksızın da sonuç yaratması mümkün ve vâkidir. Mâtürîdîlere göre sebepler, Allah'ın fiillerinin alışılmış şekilde gerçekleşmesine vesile olup bütün sonuçlar nihai olarak Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmektedir (Yavuz, 2012, ss. 60–61).

Mâtürîdî düşüncenin hâkim çizgisi, sebepler ile sonuçlar arasında bağımsız ve zorunlu bir bağ bulunduğu görüşüne mesafeli durmuştur. Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin camda kırılma ve dövülen kişide acının meydana gelmesi gibi sebep yoluyla oluşan fiilleri Allah'ın yaratmasına bağlaması bu yaklaşımın açık bir örneğidir (2019, s. 90). Buna göre sebepler, Allah'ın fiillerinin alışılmış şekilde gerçekleşmesine vasıta teşkil etmekte; sonuçların varlık kazanması nihai olarak Allah'ın yaratmasına bağlı bulunmaktadır. Bu yönüyle Mâtürîdîler, evrende gözlemlenen düzeni Allah'ın sünnetullahı çerçevesinde değerlendirmiş ve sebepler ile sonuçlar arasındaki ilişkinin mutlak ve zorunlu bir nedensellik olarak anlaşılmasına karşı çıkmıştır (Yavuz, 2003).

İmam Mâtürîdî'ye göre Allah'ın evrende sebep-sonuç ilişkisine dayalı bir düzen kurmasının önemli hikmetlerinden biri de insanın bu düzeni tanıyarak hayatını sürdürmesini sağlamaktır. İnsan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sebeplere başvurmakta, bilgi edinirken ve çeşitli fiillerini gerçekleştirirken belirli vasıtalar kullanmaktadır. Mâtürîdî, sebeplere başvurmayı ilâhî iradeye aykırı görmemiş, Allah'ın âlemde cari kıldığı düzenin bir gereği saymıştır (Yavuz, 2012, s. 61). Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin teklifin mümkün oluşunu sebeplerin ve aletlerin sağlamlığına bağlaması, bu yaklaşımın sonraki Mâtürîdî gelenekte de sürdüğünü göstermektedir (2019, s. 86).

İmam Mâtürîdî'nin sebepler ile sonuçlar arasındaki zorunlu ilişkiye mesafeli yaklaşmasının arka planında dinî ve teolojik bazı kaygılar da bulunmaktadır. Ona göre insan, varlık ve olayların meydana gelişinde yalnızca görünen sebeplere odaklanırsa, bu sebeplerin ötesindeki ilâhî iradeyi gözden kaçırabilir. Mâtürîdî, sebeplerin varlığını kabul etmiş, ancak bunların sonuçlar üzerindeki etkisini mutlaklaştıran yaklaşımlara karşı çıkmıştır. Ona göre sebep ve tabiatlar ancak Allah'ın yaratmasıyla anlam kazanmakta olup, insanın asıl yönelmesi gereken varlık sebep ve tabiatlar değil, onları yaratan Allah'tır (Yavuz, 2012, s. 62).

2.3.2. Mucize ve İlâhî Kudret

Mâtürîdî'ye göre Allah evrende sebeplere dayalı bir düzen kurmuş olmakla birlikte bu düzene bağlı değildir. Sebepsiz yaratma yalnızca Allah'a ait bir nitelik olduğundan, Allah dilediğinde alışılmış düzenin dışında sonuçlar da meydana getirebilir. Mâtürîdî düşüncede mucize, bu bakımdan ilâhî kudretin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Yavuz, 2012, s. 60). Ebü'l-Berekât en-Nesefî de mucizeyi, nübüvvet iddiasında bulunan kişinin doğruluğunu göstermek üzere, meydan okunanların benzerini getiremediği olağanüstü bir iş olarak tanımlar (2019, s. 76).

Mâtürîdîlik ekolünün çoğunluğu sebep-sonuç ilişkisini ilâhî kudreti sınırlayan bir zorunluluk olarak görmemiş, Allah'ın nesneleri bir yasaya göre yarattığını ve evrende sebep-sonuç ilişkisi kurduğunu kabul etmiştir (Yavuz, 2003).

Kelâm ekollerinin nedensellik anlayışları incelendiğinde, tartışmanın tabiat olaylarının açıklanmasıyla sınırlı olmadığı görülmektedir. Sebepler ile sonuçlar arasındaki ilişkinin mahiyeti meselesi, ilâhî kudret, mucize ve insanın sorumluluğu gibi temel kelâm problemleriyle doğrudan bağlantılıdır. Mu'tezile, Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik bu konuda farklı açıklamalar geliştirmiştir. Ancak her üç ekol de Allah'ın nihai yaratıcı olduğu ve âlemde meydana gelen olayların son tahlilde O'nun irade ve kudretine dayandığı konusunda birleşmektedir. Mezhepler arasındaki temel farklılık, sebeplerin bu süreç içindeki konumunun ve etkisinin nasıl yorumlandığı noktasında ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada doğa ve nedensellik meselesinin tabiat olaylarının açıklanmasıyla sınırlı olmadığı; cevher–araz teorisi, âlemin yaratılmışlığı, ilâhî kudret, mucize ve insan fiilleriyle birlikte ele alındığı görülmüştür. Arazların sonradan meydana gelmesi ve devamlılık taşımaması, âlemin yaratılmışlığının açıklanmasında önemli bir yere sahiptir. Nedensellik tartışması da bu varlık anlayışı üzerinde gelişmiştir. İncelenen ekoller arasındaki temel ayrılık, tabiatta düzenli ilişkilerin bulunup bulunmadığından çok, yaratılmış sebeplere ne ölçüde tesir tanınacağı ve bu tesirin zorunlu kabul edilip edilmeyeceği noktasındadır.

Mu'tezile, adalet ilkesi ve insanın sorumluluğu gereği insanı ihtiyarî fiillerinin gerçek faili olarak kabul etmiştir. Tevellüd anlayışı da bir kimsenin başlattığı fiilden doğan sonuçların o kimseye nispet edilmesine imkân vermiştir. Bununla birlikte Mu'tezile içinde tabiî sebeplerin tesiri konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bağdat ekolü cisimlerde bulunan tabiatların belirli sonuçları zorunlu olarak meydana getirdiğini savunurken Basra ekolü sebeplerin etkisini kabul etmiş, fakat bu ilişkiye zorunluluk yüklememiştir. Mu'tezilîler, bu farklılıklara rağmen mucizeyi nübüvvetin delili olarak kabul etmişlerdir.

Eş'arîlikte nedensellik meselesi Allah'ın mutlak kudreti ve yaratmanın O'na ait olması üzerinden açıklanmıştır. Yaratılmış sebeplerin sonuçlar üzerinde bağımsız ve zorunlu bir tesire sahip olduğu kabul edilmemiştir. Bununla beraber tabiatta gözlenen düzen de reddedilmemiştir. Olayların belirli bir sıra içinde meydana gelmesi, Allah'ın aynı sebeplerin ardından aynı sonuçları yaratmayı âdet edinmesiyle açıklanmıştır. Bu anlayış, Allah'ın alışılmış düzenin dışında bir sonuç yaratabilmesine ve dolayısıyla mucizenin imkânına da yer açmaktadır. İnsan fiillerinde ise fiilin yaratılması Allah'a, kesbi insana nispet edilmiştir.

Mâtürîdîlik, Allah'ın mutlak kudreti ile âlemde gözlenen düzeni birlikte açıklamaya çalışmıştır. Tabiatta sebepler vasıtasıyla işleyen bir düzen bulunduğu kabul edilmiş, ancak sonuçların varlık kazanması Allah'ın yaratmasına bağlanmıştır. İnsanın ihtiyaçlarını karşılamak ve fiillerini gerçekleştirmek için sebeplere başvurması, Allah'ın âlemde kurduğu düzene uygun görülmüştür. Buna karşılık sebeplerin sonuçları Allah'tan bağımsız ve zorunlu biçimde meydana getirdiği kabul edilmemiştir. İmam Mâtürîdî'nin yaratılmış sebeplere gerçek bir tesir tanıyıp tanımadığı farklı şekillerde yorumlandığından, Mâtürîdîliğe bu konuda kesin ve tek bir görüş nispet etmek güçtür.

Her üç ekol de Allah'ın âlemin yaratıcısı olduğunu, tabiatta belirli bir düzen bulunduğunu ve mucizenin mümkün olduğunu kabul etmektedir. Ayrıldıkları nokta, yaratılmış varlıkların bu düzen içindeki konumu ve tesiridir. Bu sebeple ekolleri nedenselliği kabul edenler ve reddedenler şeklinde ayırmak yeterli görünmemektedir. Düzenli ilişkilerin varlığı, sebeplere tanınan tesir ve bu tesirin zorunluluğu ayrı ayrı ele alındığında aralarındaki farklılık daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Akman, M. (2011). Eş‘arîlerin nedensellik anlayışı üzerinden Ehl-i Hadis’in vardığı sonuçlar. *Journal of Islamic Research, 22*(2), 71–88.

Bulut, H. İ. (2003). Mu‘tezile mezhebinde nedensellik tartışmaları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 3*(3), 275–292.

Demir, O. (2015). *Kelâmda nedensellik: İlk dönem kelâmcılarında tabiat ve insan*. Klasik Yayınları.

Ebü’l-Berekât en-Nesefî. (2019). *İslam inancının ana umdeleri: el-Umde fi’l-akâid* (T. Yeşilyurt, İnceleme, tahkik ve çev.). Endülüs Yayınları.

Ebü’l-Hasan el-Eş‘arî. (2019). *Eş‘arî kelâmı: el-Lüma‘ fi’r-red alâ ehli’z-zeyğ ve’l-bida‘* (K. A. Mavil & H. Y. Mavil, Çev.; 3. bs.). İz Yayıncılık.

Ebü’l-Hüseyin el-Hayyât. (2018). *Kitâbü’l-İntisâr ve’r-red ‘alâ İbni’r-Râvendî el-mülhid: Mu‘tezile savunusu* (M. Yıldız, Çev.). Ankara Okulu Yayınları.

Ebü’l-Muîn en-Nesefî. (2019). *Mâtürîdî kelâmı: Bahru’l-kelâm* (Y. Arıkaner, İnceleme, tahkik ve çev.). Endülüs Yayınları.

Kādî Abdülcebbâr. (2013). *Şerhu’l-usûli’l-hamse: Mu‘tezile’nin beş ilkesi* (İ. Çelebi, Çev.; Cilt 1–2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Kandemir, A. M. (2020). Mu‘tezile’de zorunlu nedensellik ve mucize: Tabiat (tab‘) teorileri çerçevesinde bir inceleme. *Kader, 18*(1), 31–60.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2014). *Kitâbü’t-Tevhîd: Açıklamalı tercüme* (B. Topaloğlu, Çev.; 6. basım). İSAM Yayınları.

Yavuz, Y. Ş. (2003). Mâtürîdiyye. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, ss. 165–175). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Yavuz, Y. Ş. (2012). İmam Mâtürîdî’nin tabiat ve illiyete bakışı. İçinde İ. Çelebi (Ed.), *Büyük Türk bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (ss. 54–64). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

ŞİDDETLİ HİPERTRİGLİSERİDEMİYE SEKONDER YALANCI KREATİNİN YÜKSEKLİĞİ (PSÖDOHİPERKREATİNİNEMİ): OLGU SUNUMU

Uzm. Dr. Burak CAN
Acıbadem Adana Hastanesi, İç Hastalıkları Kliniği
ORCID ID:0000-0002-9302-5973
Prof. Dr. Saime PAYDAŞ
Acıbadem Adana Hastanesi, Nefroloji Kliniği
ORCID ID: 0000-0001-6651-8265

ÖZET

Biyokimyasal testlerde en yaygın analitik interferans nedenlerinden biri olan lipemi, numunedeki artmış lipoprotein ve trigliserid konsantrasyonlarının oluşturduğu türbidite nedeniyle spektrofotometrik veya kolorimetrik yöntemlerle yapılan ölçümlerde hatalı sonuçlara yol açmaktadır. Serum kreatinin ölçümlerinde lipemik türbiditenin emilimi yapay olarak artırması, gerçek bir renal fonksiyon kaybı olmaksızın psödohiperkreatininemiye neden olur. Bu durum, hastaların yanlışlıkla akut böbrek hasarı (ABH) tanısı almasına ve gereksiz invaziv girişimlere maruz kalmasına yol açabilmektedir. Bu olgu sunumunda, şiddetli hipertrigliseridemiye bağlı gelişen psödohiperkreatininemi tablosunun klinik özellikleri ve laboratuvar yönetimi sunulmuştur. Koroner arter hastalığı, tip 2 diabetes mellitus ve hiperlipidemi tanılarıyla fenofibrat (267 mg/gün) ve rosuvastatin (20 mg/gün) tedavileri altında olan 57 yaşında erkek hasta, rutin poliklinik kontrolü amacıyla başvurdu. Bilinen bazal serum kreatinin değeri 0,77 mg/dL olan hastanın fizik muayenesinde hemodinamisi stabil olup herhangi bir üremik veya başka bir semptom ve bulgu saptanmadı. Başvuru laboratuvar tetkiklerinde; serum glukozu 341 mg/dL, serum kreatinini 4,2 mg/dL, tahmini glomerüler filtrasyon hızı (eGFR) 14,4 mL/dk/1,73 m² ve serum trigliserid düzeyi 8729 mg/dL olarak ölçüldü. Tam idrar tahlilinde glukoz (+++), keton (+), protein (+) ve idrar dansitesi 1015 tespit edildi. Asemptomatik seyretmesine rağmen şiddetli hipertrigliseridemi ve ABH ön tanılarıyla servise yatırılan hastada; endotelyal lipoprotein lipaz (LPL) aktivasyonunu ve salınımını artırarak trigliserid klirensini hızlandırmak amacıyla subkutan heparin (5000 IU 2x1) ve intravenöz insülin infüzyonu uygulandı. Tedavinin takibinde kan glukoz düzeyi 200 mg/dL'nin altına geriledi. Hastada belirgin azotemi ve üremik semptomların bulunmaması ve serum üre düzeyinin 12 mg/dL (normal) olması nedeni ile, kreatinin ölçümünde hata olabileceği düşünüldü. Kreatinin ölçümünde kullanılan optik olumayı etkileyen şiddetli trigliserid artışı gibi türbidite artışından kaynaklanan bir psödohiperkreatininemi olduğu düşünüldü. Laboratuvarda uygulanan seri dilüsyon protokolü ile yeniden çalışılan serum kreatinin değeri 0,68 mg/dL (normal) olarak doğrulandı. Klinik semptomu ve azotemisi olmayan hastalarda saptanan şiddetli kreatinin yüksekliklerinde analitik interferanslar olabileceği hatırlanmalıdır. Şiddetli lipemik numunelerde türbidite girişimini elimine etmek için seyreltme (dilüsyon) veya ultrasantrifüjleme ile alt sulu fazın analiz edilmesi, gereksiz tanısal/tedavisel girişimleri önlemek açısından kritik önem taşır.

Anahtar Kelimeler: Hipertrigliseridemi, Psödohiperkreatininemi, Akut Böbrek Hasarı

FALSE ELEVATION OF CREATININE (PSEUDOHYPERCREATININEMIA) SECONDARY TO SEVERE HYPERTRIGLYCERIDEMIA: A CASE REPORT

ABSTRACT

Lipemia, one of the most common causes of analytical interference in biochemical tests, leads to erroneous results in spectrophotometric or colorimetric measurements due to turbidity caused by elevated concentrations of lipoproteins and triglycerides in the sample. In serum creatinine measurements, lipemic turbidity artificially increases light absorbance, causing pseudohypercreatininemia without true loss of renal function. This situation can lead patients to receive a misdiagnosis of acute kidney injury (AKI) and undergo unnecessary invasive procedures. In this case report, the clinical features and laboratory management of a pseudohypercreatininemia presentation resulting from severe hypertriglyceridemia are presented. A 57-year-old male patient with a history of coronary artery disease, type 2 diabetes mellitus, and hyperlipidemia—under treatment with fenofibrate (267 mg/day) and rosuvastatin (20 mg/day)—presented for a routine outpatient check-up. The patient's physical examination revealed stable hemodynamics without any uremic or other symptoms, with a known baseline serum creatinine level of 0.77 mg/dL. Initial laboratory evaluation revealed serum glucose of 341 mg/dL, serum creatinine of 4.2 mg/dL, estimated glomerular filtration rate (eGFR) of 14.4 mL/min/1.73 m², and serum triglyceride level of 8729 mg/dL. Urinalysis demonstrated glucose (+++), ketones (+), protein (+), and a urine specific gravity of 1015. Despite remaining asymptomatic, the patient was admitted to the inpatient ward with preliminary diagnoses of severe hypertriglyceridemia and AKI. Subcutaneous heparin (5000 IU bid) and intravenous insulin infusion were administered to accelerate triglyceride clearance by increasing endothelial lipoprotein lipase (LPL) release and activation. During follow-up, blood glucose levels dropped below 200 mg/dL. Given the absence of marked azotemia and uremic symptoms, along with a normal serum urea level of 12 mg/dL, an error in creatinine measurement was suspected. It was considered to be pseudohypercreatininemia resulting from increased turbidity caused by severe hypertriglyceridemia, which interferes with the optical reading used in creatinine measurement. Re-analysis of the serum using a serial dilution protocol in the laboratory confirmed a corrected serum creatinine level of 0.68 mg/dL (normal). It should be kept in mind that analytical interference may be present in patients with severe creatinine elevation who lack clinical symptoms and azotemia. In severely lipemic samples, eliminating turbidity interference through dilution or ultracentrifugation followed by analysis of the lower aqueous phase is of critical importance to prevent unnecessary diagnostic and therapeutic procedures.

Keywords: Hypertriglyceridemia, Pseudohypercreatininemia, Acute Kidney Injury

1. INTRODUCTION

The reliability of clinical laboratory results is a fundamental element in accurate diagnosis, staging, and treatment planning. However, sample matrix alterations encountered in the preanalytical phase, such as lipemia, hemolysis, and icterus, can lead to significant analytical interference in biochemical test methods (Subramaniam et al. 2023). Lipemia is an opalescent or milky turbidity resulting from the accumulation of triglyceride-rich particles, particularly chylomicrons and very-low-density lipoproteins (VLDL), in serum or plasma samples (Nikolac 2014).

Serum creatinine measurement is the most widely used laboratory parameter for evaluating renal function and estimated glomerular filtration rate (eGFR). In routine automated analyzers, creatinine measurement is mostly performed using the Jaffe method based on the alkaline picrate reaction or enzymatic spectrophotometric techniques. However, in severely lipemic

samples, light refraction, scattering, and a factitious increase in absorbance occur, distorting photometric readings; consequently, a clinical presentation of **pseudohypercreatininemia** emerges without any true loss of glomerular function (Samra and Abcar 2012).
Unrecognized analytical errors may cause patients to be misdiagnosed with acute kidney injury (AKI), undergo preparation for hemodialysis, or be exposed to invasive procedures. In this case report, pseudohypercreatininemia secondary to severe hypertriglyceridemia exceeding 8000 mg/dL, lipemia clearance methods, and endothelial lipoprotein lipase activation protocols applied in acute management are discussed in the light of current literature.

2. CASE PRESENTATION

A 57-year-old male patient with a history of coronary artery disease, type 2 diabetes mellitus, and hyperlipidemia presented for a routine outpatient check-up. His medical history included the use of fenofibrate (267 mg/day) and rosuvastatin (20 mg/day). The patient had a known baseline serum creatinine value of **0.77 mg/dL** (eGFR: 101 mL/min/1.73 m²) and a triglyceride level of **846 mg/dL** (from his control on 14.11.2025). On physical examination, he was hemodynamically stable with no symptoms of uremic or acute complications such as nausea, vomiting, oliguria, or edema.
The chronological course of the routine laboratory parameters analyzed at the outpatient admission is summarized in **Table 1**.

Table 1. Chronological Laboratory Course and Comparison of the Patient

Parameter	Previous Test (14.11.2025)	On Admission (Initial)	Day 1 (Follow-up)	Reference Range
Serum Creatinine	0.77 mg/dL	4.2 mg/dL	0.68 mg/dL *(Dilutional)*	0.70 – 1.20 mg/dL
eGFR	101 mL/min/1.73 m²	14.4 mL/min/1.73 m²	>90 mL/min/1.73 m²	>60 mL/min/1.73 m²
Serum Triglycerides	846 mg/dL	8729 mg/dL	5792 mg/dL	<150 mg/dL
Serum Urea (BUN)	14 mg/dL	12 mg/dL	14 mg/dL	10 – 50 mg/dL

Initial laboratory evaluation revealed serum glucose: **341 mg/dL**, serum creatinine: **4.2 mg/dL**, eGFR: **14.4 mL/min/1.73 m²**, and serum triglyceride level: **8729 mg/dL**. Urinalysis demonstrated glucose (+++), ketones (+), protein (+), and a specific gravity of 1015.
Despite remaining completely asymptomatic clinically, the patient was admitted to the inpatient ward with preliminary diagnoses of dramatic hypertriglyceridemia and Stage 3 Acute Kidney Injury (AKI). To accelerate circulating triglyceride clearance by increasing endothelial lipoprotein lipase (LPL) activation and release, **subcutaneous heparin (5000 IU bid)** and **intravenous insulin infusion** therapies were initiated. During treatment follow-up, blood glucose levels dropped below 200 mg/dL.
Given the patient's lack of known renal disease, hemodynamic stability, absence of uremic symptoms, and lack of overt azotemia, serum urea levels were measured to confirm renal function. Finding a serum urea level of **12 mg/dL** (normal) highlighted a discrepancy between urea and creatinine values, suggesting that the clinical picture was not true parenchymal AKI, but rather an analytical interference (pseudohypercreatininemia) resulting from severe lipemia.

Serum creatinine re-analyzed using a serial dilution protocol in the laboratory to eliminate the lipemic opacity effect was confirmed to be **0.68 mg/dL** (eGFR >90 mL/min/1.73 m²). Upon establishing preserved renal function, the diagnosis of AKI was excluded, insulin infusion was discontinued, and the patient was discharged with a plan for outpatient follow-up.

3. DISCUSSION

Lipemia is one of the most common preanalytical interference parameters encountered in clinical biochemistry analyses (Nikolac 2014, Subramaniam et al. 2023). In severe lipemia (>2000 mg/dL triglycerides), light absorption increases factitiously in measurements based on wavelength spectrophotometry, leading to an falsely elevated calculation of the measured analyte concentration.

3.1. Pseudohypercreatininemia and Its Mechanism

In serum creatinine determination via the Jaffe reaction, the absorbance of the picrate complex formed in an alkaline environment is measured. Lipemic turbidity creates optical noise at this wavelength, causing a falsely elevated test result (Samra and Abcar 2012). In the literature, pseudohypercreatininemia has also been reported due to analytical and optical interferences resulting from polyclonal immunoglobulin increases, paraproteinemias, and micro-precipitations formed with reagents, in addition to lipemia (Tasaki et al. 2023). Tasaki et al. (2023) emphasized that alternative renal function markers such as cystatin C or different measurement methods play a critical role in verification for cases with spuriously elevated creatinine in the laboratory. Although the patient's chronic fenofibrate use might cause minor creatinine elevations by affecting tubular creatinine secretion or intrarenal hemodynamics, the extreme spike to 4.2 mg/dL in this case originated directly from optical opacity.

3.2. Clinical Clue: Urea-Creatinine Discrepancy

In true renal impairment, creatinine elevation is accompanied by an increase in urea (azotemia). In our case, while creatinine was 4.2 mg/dL, the serum urea level was found to be completely normal at 12 mg/dL, serving as the most significant clinical clue guiding the clinician toward a laboratory error.

3.3. Acute Hypertriglyceridemia Management and Lipemia Clearance

In severe hypertriglyceridemia, intravenous insulin and subcutaneous heparin administration stimulate the endothelial LPL enzyme, accelerating the catabolism of chylomicrons and VLDL. At the laboratory level, sample dilution, **high-speed centrifugation (10,000 × g, 15 minutes)**, or ultracentrifugation are recommended to analyze the lower clear aqueous phase in order to eliminate lipemic turbidity (Dimeski and Jones 2011, Castro-Castro et al. 2018).

4. CONCLUSION

Preanalytical errors should be suspected in unexpected creatinine elevations detected in asymptomatic patients without azotemia, and the urea-creatinine discrepancy must be taken into consideration. Eliminating turbidity interference in severely lipemic samples through sample dilution or analyzing the lower clear aqueous phase following high-speed centrifugation is of vital importance to protect patients from misdiagnosis of acute kidney injury and unnecessary therapeutic interventions.

REFERENCES

Castro-Castro MJ, Candás-Estébanez B, Esteban-Salán M, Calmarza P, Arrobas-Velilla T, Romero-Román C, et al. (2018). Removing lipemia in serum/plasma samples: a multicenter study. *Annals of Laboratory Medicine* 38(6), 518–523.

Dimeski G, Jones BW. (2011). Lipaemic samples: effective process for lipid reduction using

high speed centrifugation compared with ultracentrifugation. *Biochemia Medica* 21(1), 86–92.
Nikolac N. (2014). Lipemia: causes, interference mechanisms, detection and management. *Biochemia Medica* 24(1), 57–67.
Samra M, Abcar AC. (2012). False estimates of elevated creatinine. *The Permanente Journal* 16(2), 51–52.
Subramaniam AV, Mohanraj PS, Reeta R. (2023). Evaluating interference of lipemia on routine clinical biochemical tests. *Journal of Laboratory Physicians* 15(2), 269–275.
Tasaki A, Fukuda M, Ikeda Y, Yamasaki M, Yamaguchi I, Aishima S, Miyazono M. (2023). Pseudohypercreatininemia after surgery for aortic dissection: a case report. *BMC Nephrology* 24, 220.

TÜRKİYE'DE EKSTANSİF KEÇİ YETİŞTİRİCİLİĞİNDE SANAL ÇİT TEKNOLOJİSİNİN KULLANIM OLANAKLARI

Prof. Dr. Okan ATAY
Aydın Adnan Menderes University, Çine Vocational School, 09500 Çine, Aydın, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-3783-4055
Prof. Dr. Özdal GÖKDAL
Aydın Adnan Menderes University, Çine Vocational School, 09500 Çine, Aydın, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-0130-698X
Öğr. Gör. Ali Kemali ÖZUĞUR
Aydın Adnan Menderes University, Çine Vocational School, 09500 Çine, Aydın, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-5064-3472
Doç. Dr. Vadullah EREN
Aydın Adnan Menderes University, Çine Vocational School, 09500 Çine, Aydın, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-5296-7120

ÖZET
Sanal çit teknolojisi, hayvan hareketlerinin fiziksel çit kullanılmadan dijital sınırlar aracılığıyla yönlendirilmesini sağlayan GPS tabanlı bir sürü yönetim sistemidir. Özellikle meraya dayalı üretim sistemlerinde otlatmanın planlanması, sürü hareketlerinin kontrol edilmesi ve iş gücü gereksiniminin azaltılması bakımından önemli bir potansiyel taşımaktadır. Bu bildiride, sanal çit teknolojisinin çalışma ve davranışsal öğrenme mekanizması ile keçilerde adaptasyon, öğrenme ve hayvan refahına ilişkin mevcut bilimsel bulgular değerlendirilmiş; teknolojinin Türkiye'deki ekstansif keçi yetiştiriciliğinde kullanım olanakları tartışılmıştır. Mevcut çalışmalar, keçilerin uygun bir eğitim süreci sonunda işitsel uyarı ile elektriksel uyaran arasındaki ilişkiyi öğrenebildiğini ve öğrenme geliştikçe elektriksel uyarana duyulan gereksinimin azalabildiğini göstermektedir. Bununla birlikte bireysel öğrenme farklılıkları ve bazı hayvanların diğerlerinden daha fazla uyarana maruz kalabilmesi, sistemin davranış ve refah açısından bireysel düzeyde de değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Sanal çit teknolojisi; geniş otlatma alanlarının yönetimi, hedefli ve münavebeli otlatma, hassas alanların korunması, çalı ve yanıcı bitkisel materyalin kontrollü otlatma yoluyla azaltılması ve iş gücü gereksiniminin düşürülmesi bakımından ekstansif keçi yetiştiriciliğinde çeşitli kullanım olanakları sunmaktadır. Türkiye'de özellikle geniş otlatma alanlarından yararlanan, çoban emeğine bağımlı ve otlatma yönetiminde güçlük yaşayan ekstansif keçi işletmelerinde önemli bir uygulama potansiyeli taşıdığı değerlendirilmektedir. Teknolojinin yaygınlaştırılması öncesinde teknik performans, hayvan refahı, ekonomik uygulanabilirlik ve yetiştirici kabulünün pilot uygulamalarla değerlendirilmesi gerekmektedir.
Anahtar kelimeler: Sanal çit, keçi yetiştiriciliği, ekstansif yetiştiricilik, hayvan refahı, otlatma yönetimi.

POTENTIAL APPLICATIONS OF VIRTUAL FENCING TECHNOLOGY IN EXTENSIVE GOAT PRODUCTION IN TÜRKİYE

ABSTRACT
Virtual fencing technology is a GPS-based herd management system that enables animal movements to be guided through digital boundaries without the use of physical fences. It has considerable potential, particularly in pasture-based production systems, for planning grazing, controlling herd movements, and reducing labour requirements. This paper evaluates the working and behavioural learning mechanisms of virtual fencing technology, together with

current scientific evidence on adaptation, learning, and animal welfare in goats, and discusses its potential applications in extensive goat production in Türkiye. Available studies indicate that goats can learn the association between an audio cue and an electrical stimulus following an appropriate training period, and that the need for electrical stimulation may decrease as learning progresses. However, individual differences in learning and the possibility that some animals may receive more stimuli than others indicate that behavioural and welfare responses should also be assessed at the individual level. Virtual fencing may offer several advantages in extensive goat production, including the management of large grazing areas, targeted and rotational grazing, protection of sensitive areas, reduction of shrub and combustible plant material through controlled grazing, and lower labour requirements. In Türkiye, the technology is considered to have important application potential particularly in extensive goat farms that use large grazing areas, depend heavily on shepherd labour, and experience difficulties in grazing management. Before wider implementation, technical performance, animal welfare, economic feasibility, and farmer acceptance should be evaluated through pilot applications under local conditions.
Keywords: Virtual fencing, goat production, extensive farming, animal welfare, grazing management.

GİRİŞ

Meraya dayalı hayvancılık sistemlerinde sürülerin etkin biçimde yönetilmesi; otlatmanın planlanması, hayvan hareketlerinin kontrolü ve iş gücünün verimli kullanılması açısından önem taşımaktadır. Ancak kırsal nüfusun azalması, tarımsal iş gücünün giderek yaşlanması ve nitelikli çoban temininde yaşanan güçlükler, özellikle ekstansif yetiştiricilik sistemlerinde sürü yönetimini giderek zorlaştırmaktadır (Koyuncu, 2012; Akdemir ve ark., 2021; Tüfekci ve Özten, 2025). Fiziksel çitlerin kurulum ve bakımının önemli ölçüde iş gücü ve maliyet gerektirmesi, geniş ve engebeli alanlarda uygulanmasının güç olması ve değişen otlatma planlarına göre kolayca yeniden düzenlenememesi, daha esnek sürü yönetim araçlarına olan gereksinimi artırmıştır. Bu gereksinime yanıt verebilecek yaklaşımlardan biri olan sanal çit (virtual fencing) teknolojisi, fiziksel çit kullanılmaksızın hayvan hareketlerinin dijital sınırlar içinde yönlendirilmesine olanak sağlamaktadır (Umstatter, 2011; Goliński ve ark., 2023).

Sanal çit teknolojisine ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak sığırlarda yürütülmüş, koyunlarda yapılan araştırmalar da sistemin davranışsal öğrenme ve otlatma yönetimi açısından uygulanabilirliğine ilişkin olumlu bulgular ortaya koymuştur. Buna karşın keçilerde doğrudan yürütülen çalışmalar sınırlıdır ve diğer ruminant türlerinden elde edilen bulgular keçilere özgü kanıtların yerini tutmamaktadır (Umstatter, 2011; Marini ve ark., 2018; Campbell ve ark., 2023). Keçiler; seçici otlama davranışları, çalı ve odunsu bitkilerden yararlanma eğilimleri, yüksek hareket kabiliyetleri ve davranışsal esneklikleriyle diğer ruminantlardan ayrılmaktadır (Manousidis ve ark., 2016; Raoult ve ark., 2021). Bu özellikler, keçilerin sanal sınırlara verdikleri tepkilerin ve öğrenme süreçlerinin diğer türlerden farklılaşmasına neden olabilir. Bu nedenle teknolojinin keçilere özgü davranışsal özellikler ve yetiştiricilik koşulları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de keçi yetiştiriciliği büyük ölçüde mera ve diğer doğal otlatma alanlarından yararlanan ekstansif sistemlere dayanmaktadır. Keçilerin geniş alanlara yayılma eğilimi sürü hareketlerinin kontrolünü güçleştirirken, engebeli arazi yapısı, değişken otlatma alanları ve fiziksel çitlerin uygulanmasındaki güçlükler de ekstansif sistemlerde otlatma yönetimini zorlaştırmaktadır (Jouven ve ark., 2012; Tolunay ve ark., 2014; Tolunay ve ark., 2016; Kaşıkcı ve ark., 2019).

Bu bildiride, sanal çit teknolojisinin çalışma ve davranışsal öğrenme mekanizması ile keçilerde

öğrenme ve hayvan refahına ilişkin mevcut bilimsel bulgular değerlendirilerek, teknolojinin Türkiye'deki ekstansif keçi yetiştiriciliğinde kullanım potansiyelinin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

SANAL ÇİT TEKNOLOJİSİNİN ÇALIŞMA VE ÖĞRENME MEKANİZMASI

Sanal çit teknolojisi, fiziksel çit kullanılmaksızın hayvanların belirlenen otlatma alanları içinde tutulmasını veya belirli bölgelerden uzaklaştırılmasını sağlayan GPS tabanlı bir sürü yönetim sistemidir. Sistem temel olarak akıllı tasma, konum belirleme sistemi, veri işleme yazılımı, haberleşme altyapısı ve kullanıcı arayüzünden oluşmaktadır. Otlatma alanları dijital haritalar üzerinde sanal sınırlar şeklinde tanımlanmakta, hayvanların konumu GPS aracılığıyla izlenmekte ve sınır ihlalleri ile sistem uyarıları kullanıcıya aktarılmaktadır. Böylece sanal sınırlar fiziksel bir altyapıya gerek duyulmadan uzaktan oluşturulabilmekte ve gerektiğinde değiştirilebilmektedir (Jouven ve ark., 2012; Herlin ve ark., 2021; Goliński ve ark., 2023). Sanal çit sisteminin temel bileşenleri ve çalışma mekanizması Şekil 1'de gösterilmiştir.

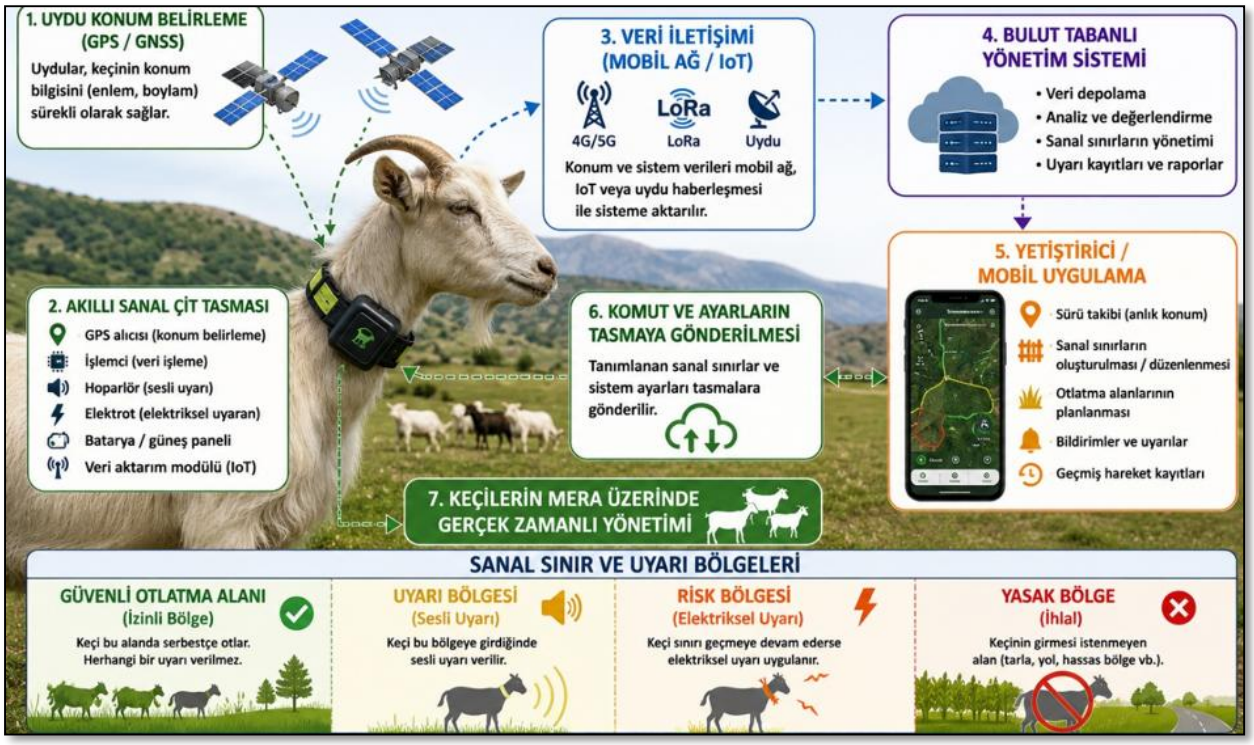

Şekil 1. Ekstansif keçi yetiştiriciliğinde sanal çit sisteminin GPS, IoT ve mobil ağ altyapısına dayalı çalışma mekanizması (Umstatter, 2011; Goliński ve ark., 2023 temel alınarak yazarlar tarafından hazırlanmış; görselleştirmede yapay zekâ destekli araçlardan yararlanılmıştır).

Sistemin hayvan hareketlerini yönlendirme mekanizması, işitsel uyarı ile elektriksel uyaran arasındaki ilişkisel öğrenmeye dayanmaktadır. Hayvan sanal sınıra yaklaştığında tasma önce işitsel bir uyarı vermekte; hayvan yön değiştirerek güvenli alana döndüğünde herhangi bir elektriksel uyaran uygulanmamaktadır. Sınır yönündeki hareketini sürdürmesi halinde ise kısa süreli ve düşük enerjili bir elektriksel uyaran devreye girmektedir. Tekrarlanan uygulamalar sonucunda hayvan, işitsel uyarının sanal sınıra yaklaşıldığını bildirdiğini öğrenmekte ve zamanla yalnızca sesli uyarıya tepki vererek yönünü değiştirebilmektedir (Jouven ve ark., 2012; Campbell ve ark., 2023; Wilms ve ark., 2025).
Bu nedenle sanal çit sistemlerinde öğrenme başarısının önemli göstergelerinden biri, işitsel

uyarıya verilen uygun davranışsal tepkilerin artması ve elektriksel uyarana duyulan gereksinimin azalmasıdır. Bazı sanal çit sistemlerinde maksimum uyaran sayısı, uyarılar arasındaki bekleme süresi ve otomatik güvenlik mekanizmaları gibi uygulamalar, gereksiz veya aşırı uyaranların önlenmesine katkı sağlamaktadır (Eftang ve ark., 2022; Goliński ve ark., 2023; Wilms ve ark., 2025). Keçilerde bu davranışsal öğrenme ve yönlendirme sürecinin temel aşamaları Şekil 2'de gösterilmiştir.

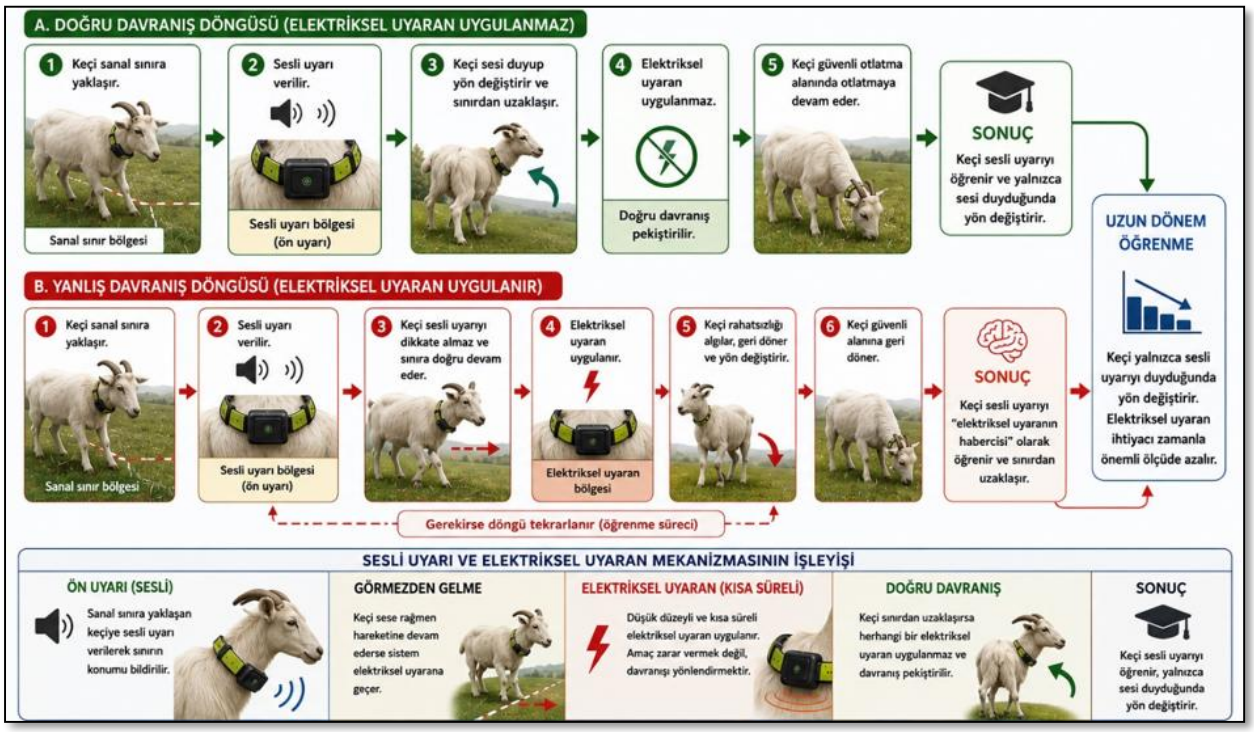

Şekil 2. Keçilerde sanal çit sistemine davranışsal tepki ve sesli uyarı–elektriksel uyaran mekanizmasına dayalı öğrenme süreci (Jouven ve ark., 2012; Marini ve ark., 2018; Wilms ve ark., 2025 temel alınarak yazarlar tarafından hazırlanmış, görselleştirmede yapay zekâ destekli araçlardan yararlanılmıştır).

KEÇİLERDE ÖĞRENME, ADAPTASYON VE REFAH

Keçilerin öğrenme ve problem çözme yetenekleri, sanal çit sistemlerinde gerekli olan işitsel uyarı ile elektriksel uyaran arasındaki ilişkinin öğrenilmesi açısından önemli bir davranışsal temel oluşturabilir. Bireysel davranış farklılıkları ve çevreyi araştırma eğilimi, sisteme uyum sürecini ve sanal sınırlara verilen tepkileri etkileyebilmektedir. Bu nedenle keçilerde sanal çit uygulamalarının başarısı, yalnızca öğrenme kapasitesine değil, eğitim sürecinin ve sürü yönetiminin türün davranışsal özelliklerine uygun biçimde planlanmasına da bağlıdır (Oesterwind ve ark., 2016; Raoult ve ark., 2021; Eftang ve ark., 2022).

Keçiler üzerinde yürütülen çalışmalar, sanal çit sistemine uyumun kısa sürede gelişebildiğini göstermektedir. Eftang ve ark. (2022), daha önce sanal çit deneyimi bulunmayan keçilerin birkaç gün içinde işitsel uyarı ile elektriksel uyaran arasındaki ilişkiyi öğrenebildiklerini; izleyen günlerde işitsel uyarıya verilen uygun davranışsal tepkilerin arttığı, elektriksel uyarana maruz kalma oranının ise azaldığını bildirmişlerdir. Aynı çalışmada, daha önce sanal çit deneyimi bulunan keçilerin farklı mera alanlarına taşındıklarında da öğrendikleri davranışı sürdürebildikleri gösterilmiştir. Bireysel ve grup düzeyindeki farklılıklar ise hayvanların sanal sınıra verdikleri tepkilerde önemli değişkenliğe yol açabilmektedir (Eftang ve ark., 2022).

Hayvan refahı açısından önemli unsurlardan biri, hayvanın işitsel uyarı ile sanal sınır arasındaki ilişkiyi öğrenerek elektriksel uyarana maruz kalmadan davranışını değiştirebilmesidir. Keçilerde yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, mevcut bulgular öğrenme geliştikçe elektriksel uyarana gereksinimin azaldığını ve temel davranışların büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir. Wilms ve ark. (2025), çalışma koşullarında sanal çit uygulamasının temel davranışlar ve fekal kortizol metabolitleri üzerinde belirgin bir olumsuz etki oluşturmadığını; ancak ayakta tetikte olma davranışının fiziksel çit grubuna göre daha yüksek olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle sanal çit sistemlerinin refah açısından değerlendirilmesinde yalnızca sürü ortalamalarının değil, bireysel öğrenme farklılıklarının ve bazı hayvanların diğerlerinden daha fazla uyarana maruz kalabilme olasılığının da dikkate alınması gerekmektedir (Eftang ve ark., 2022; Wilms ve ark., 2025).

SANAL ÇİTLERİN EKSTANSİF KEÇİCİLİKTE KULLANIM OLANAKLARI

Ekstansif keçi yetiştiriciliğinde meranın yanında anız alanları önemli otlatma kaynakları arasında yer almaktadır (Daşkıran ve Koluman, 2015). Keçilerin çalı ve odunsu bitkilerden yararlanabilme özellikleri, makilik, fundalık ve çalılık alanların da otlatma amacıyla değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır (Tolunay ve ark., 2014; Manousidis ve ark., 2016). Sanal çit teknolojisi, bu tür alanlarda sürülerin belirlenen bölgelere yönlendirilmesi, otlatma alanlarının geçici olarak sınırlandırılması ve hedefli otlatma uygulamalarının yürütülmesi açısından önemli olanaklar sunabilir (Jouven ve ark., 2012; Goliński ve ark., 2023). Ayrıca sanal çitler, genç fidanların ve gençleştirme sahalarının otlatmadan korunmasına da katkı sağlayabilir (Campbell ve ark., 2020). Log ve ark. (2022), keçilerin sanal çitlerle yönlendirilerek çalı ve odunsu vejetasyonun kontrolünde ve yanıcı bitkisel materyalin otlatma yoluyla azaltılmasında kullanılabileceğini doğrudan bir saha uygulamasıyla göstermiştir.

Sanal çit sistemleri, sürülerin mera içinde kontrollü biçimde yönlendirilmesine olanak sağlayarak otlatma baskısının dengelenmesini, dinlenmeye bırakılan alanların korunmasını ve münavebeli otlatma uygulamalarının daha esnek biçimde yürütülmesini destekleyebilmektedir. Dijital sınırların fiziksel çit kurulmasına gerek duyulmadan değiştirilebilmesi, otlatma planlarının mera koşullarına göre hızlı biçimde düzenlenmesini ve geniş otlatma alanlarının daha etkin yönetilmesini mümkün kılmaktadır (Jouven ve ark., 2012; Herlin ve ark., 2021; Goliński ve ark., 2023; Hoag ve ark., 2024).

Bu özellikleriyle sanal çit teknolojisi, geniş alanlarda otlatma yapılan, sürü hareketlerinin kontrolünde güçlük yaşanan ve çoban temininin sorun oluşturduğu ekstansif keçi işletmeleri için uygun bir yönetim aracı olarak değerlendirilebilir. Sanal çitlerin fiziksel bir bariyer oluşturmaması nedeniyle, yırtıcı hayvan riskinin bulunduğu alanlarda fiziksel koruyucu çitlerin sağladığı koruma işlevini yerine getirememesi önemli bir sınırlılıktır (Umstatter, 2011). Bu sınırlılık, sürü koruma köpeklerinin kullanılması gibi tamamlayıcı koruma önlemleriyle kısmen azaltılabilir (Eklund ve ark., 2017). Teknoloji, geleneksel sürü yönetiminin yerini tamamen almaktan ziyade otlatmanın planlanmasını kolaylaştıran, iş gücü gereksinimini azaltabilen ve mera kaynaklarının daha kontrollü kullanılmasını destekleyen tamamlayıcı bir sistem niteliğindedir.

TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

Türkiye'de keçi yetiştiriciliği, doğal otlatma alanlarından geniş ölçüde yararlanan ekstansif bir yapıya sahiptir. Türkiye keçi varlığı 2025 yılı sonu itibarıyla 11.185.505 baş olup bunun büyük bölümünü Kıl keçileri oluşturmaktadır (TÜİK, 2026). Keçilerin çalı ve odunsu bitki örtüsünden etkin biçimde yararlanabilmesi doğal otlatma kaynaklarının değerlendirilmesi açısından avantaj sağlarken, geniş ve engebeli alanlarda sürü hareketlerinin kontrolü, otlatmanın planlanması ve

hayvanların korunması gereken bölgelerden uzak tutulması önemli yönetim güçlükleri oluşturmaktadır (Tolunay ve ark., 2014; Keskin ve ark., 2017; Kaşıkcı ve ark., 2019).

Bu çerçevede sanal çit teknolojisi, özellikle geniş ve ormanla ilişkili otlatma alanlarında otlatma baskısının düzenlenmesi, gençleştirme ve ağaçlandırma sahaları gibi korunması gereken bölgelerin kullanım dışı bırakılması ve sürülerin belirlenen alanlarda kontrollü biçimde yönlendirilmesi açısından önemli bir uygulama potansiyeline sahiptir. Kontrollü küçükbaş otlatmasının çalı ve otsu vejetasyonun yönetimine katkı sağlayabildiği ve orman tabanındaki yanıcı bitkisel materyalin azaltılmasına yardımcı olabileceği dikkate alındığında (Tolunay ve Özmiş, 2022; Coşgun ve ark., 2023), sanal çit sistemleri orman–mera ilişkisinin daha planlı biçimde yönetilmesine de katkı sağlayabilir.

Bu özellikler ve yönetim güçlükleri birlikte dikkate alındığında, Türkiye koşullarında sanal çit teknolojisinin, geniş otlatma alanlarından yararlanan, çoban emeğine bağımlı ve otlatma yönetiminde güçlük yaşayan ekstansif keçi işletmelerinde önemli bir uygulama potansiyeli taşıdığı değerlendirilmektedir. Bu özellikler, ileri yaştaki veya hareket kısıtlılığı bulunan yetiştiricilerin sürü yönetimine katılımını kolaylaştırabilecek ek bir avantaj olarak da değerlendirilebilir. Bununla birlikte, teknolojinin sahadaki başarısı yalnızca hayvanların sisteme uyumuna değil; dağlık ve engebeli arazi yapısı, GPS doğruluğu, haberleşme altyapısı, ekipman maliyetleri, bakım gereksinimi ve yetiştiricilerin teknolojiyi benimseme düzeyi gibi teknik ve yönetsel faktörlere de bağlıdır (Umstatter, 2011; Goliński ve ark., 2023; Hoag ve ark., 2024). Ayrıca Türkiye'de sanal çit teknolojisine özgü açık bir mevzuat bulunmaması nedeniyle uygulamaların mevcut mera ve orman kullanım düzenlemeleri ile hayvan refahına ilişkin hükümler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu koşullar dikkate alındığında, teknolojinin yaygınlaştırılmasında aşamalı bir yaklaşım benimsenmesi; ilk aşamada teknik altyapısı güçlü, yenilikçi ve örgütlü işletmelerde pilot uygulamaların yürütülerek sistemin teknik performansı, hayvan davranışı, hayvan refahı, ekonomik uygulanabilirliği ve yetiştirici kabulünün değerlendirilmesi, ikinci aşamada ise elde edilen bilgi ve deneyimin ekstansif keçi işletmelerine aktarılması uygun olacaktır.

SONUÇ

Sanal çit teknolojisi, fiziksel çit kullanımını azaltabilen, sürü hareketlerinin kontrolünü kolaylaştıran ve otlatma yönetimini daha esnek hâle getiren önemli bir dijital sürü yönetim aracıdır. Mevcut sınırlı çalışmalar, keçilerin uygun bir eğitim süreci sonunda işitsel uyarı ile elektriksel uyaran arasındaki ilişkiyi öğrenebildiğini ve zamanla elektriksel uyarana duyulan gereksinimin azalabildiğini göstermektedir. Bireysel öğrenme farklılıkları ve bazı hayvanların daha fazla uyarana maruz kalabilmesi nedeniyle sistemin başarısının davranış ve refah göstergeleriyle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Ekstansif keçi yetiştiriciliği açısından sanal çit teknolojisi; geniş mera alanlarının yönetimi, hedefli ve münavebeli otlatma, hassas alanların ve orman gençleştirme sahalarının korunması, çalı ve yanıcı bitkisel materyalin kontrolü ile iş gücü gereksiniminin azaltılması bakımından önemli bir potansiyel taşımaktadır. Bu özellikleriyle sanal çit teknolojisi, Türkiye'de ekstansif keçi yetiştiriciliğinde otlatma yönetimini ve sürü kontrolünü destekleyebilecek tamamlayıcı bir yönetim aracı olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, keçilerde sanal çit kullanımına ilişkin bilimsel bilgi birikimi sınırlıdır. Teknolojinin Türkiye koşullarındaki uygulanabilirliğinin farklı işletme ve arazi koşullarında yürütülecek pilot çalışmalarla değerlendirilmesi ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşamalı olarak yaygınlaştırılması uygun olacaktır. Bu çalışmalar, sanal çit teknolojisinin ekstansif keçi yetiştiriciliğinde sürdürülebilir otlatma yönetimini destekleyen tamamlayıcı bir sürü yönetim aracı olarak kullanımına bilimsel temel sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Akdemir Ş, Kougnigan EA, Keskin F, Akçaöz H, Boz İ, Kutlar İ, et al. 2021. Ageing population and agricultural sustainability issues: Case of Turkey. *New Medit*, 20(4), 49–62. doi:10.30682/nm2104d

Campbell DLM, Ouzman J, Mowat D, Lea JM, Lee C, Llewellyn RS. 2020. Virtual fencing technology excludes beef cattle from an environmentally sensitive area. Animals, 10(6), 1069. doi:10.3390/ani10061069

Campbell DLM, Belson S, Lea JM, Ouzman J, Lee C, Kalinowski T, Mowat D, Llewellyn RS. 2023. Automated virtual fencing can effectively contain sheep: Field trials and prospects. *Animals*, 13(4), 619. doi:10.3390/ani13040619

Coşgun U, Yıldız D, Taşoğlu E, Toprak F, Öztürk A. 2023. Planning principles of grazing management in goat breeding in massive forest fire areas (Case study: Manavgat Forest Enterprise). *Eurasian Journal of Forest Science*, 11(2), 79–91. doi:10.31195/ejejfs.1315249

Daşkıran İ, Koluman N. 2015. Ankara ili Tiftik (Ankara) keçisi işletmelerinin güncel analizi ve sürdürülebilir yetiştiriciliğe ilişkin yaklaşımlar. Çukurova Üniv. Ziraat Fak. Derg., 30(1), 25–38.

Eftang S, Vas J, Holand Ø, Bøe KE. 2022. Goats are able to adapt to virtual fencing: A field study in commercial goat herds on Norwegian farms. *Applied Animal Behaviour Science*, 256, 105755. doi:10.1016/j.applanim.2022.105755

Eklund A, López-Bao JV, Tourani M, Chapron G, Frank J. 2017. Limited evidence on the effectiveness of interventions to reduce livestock predation by large carnivores. Scientific Reports, 7, 2097. doi:10.1038/s41598-017-02323-w

Goliński P, Sobolewska P, Stefańska B, Golińska B. 2023. Virtual fencing technology for cattle management in the pasture feeding system: A review. *Agriculture*, 13(1), 91. doi:10.3390/agriculture13010091

Herlin A, Brunberg E, Hultgren J, Högberg N, Rydberg A, Skarin A. 2021. Animal welfare implications of digital tools for monitoring and management of cattle and sheep on pasture. *Animals*, 11(3), 829. doi:10.3390/ani11030829

Hoag D, Vorster AG, Ehlert K, Evangelista P, Edwards-Callaway L, Mooney DF, Virene J. 2024. Beef cattle producer perspectives on virtual fencing. *Rangeland Ecology & Management*, 96, 143–151. doi:10.1016/j.rama.2024.06.004

Jouven M, Leroy H, Ickowicz A, Lapeyronie P. 2012. Can virtual fences be used to control grazing sheep? *The Rangeland Journal*, 34(1), 111–123. doi:10.1071/RJ11044

Kaşıkcı D, Türkoğlu T, Bekiroğlu S, Özmiş M, Tolunay A. 2019. he comparative analysis on the overview of Hair goat breedings to sustainable forest resources management. *Applied Ecology and Environmental Research*, 17(3), 7027–7042. doi:10.15666/aeer/1703_70277042

Keskin M, Gül S, Biçer O, Gündüz Z. 2017. Kıl keçisi yetiştiriciliğinin organik üretim bakımından uygunluğu. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 5(13), 1700–1704. doi:10.24925/turjaf.v5i13.1700-1704.1505

Koyuncu M. 2012. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin anahtarı "Çoban". 2012 Yılı Hayvancılık Grubu Bölge Bilgi Alışveriş Toplantısı Bildirileri, 17–20 Eylül 2012, Manisa. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No: 152.

Log T, Gjedrem AM, Metallinou MM. 2022. Virtually fenced goats for grazing fire-prone juniper in coastal Norway wildland–urban interface. *Fire*, 5(6), 188. doi:10.3390/fire5060188

Manousidis T, Kyriazopoulos AP, Parissi ZM, Abraham EM, Korakis G, Abas Z. 2016. Grazing behavior, forage selection and diet composition of goats in a Mediterranean woody rangeland. *Small Ruminant Research*, 145, 142–153. doi:10.1016/j.smallrumres.2016.11.007.

Marini D, Llewellyn R, Belson S, Lee C. 2018. Controlling within-field sheep movement using virtual fencing. *Animals*, 8(3), 31. doi:10.3390/ani8030031

Oesterwind S, Nürnberg G, Puppe B, Langbein J. 2016. Impact of structural and cognitive enrichment on the learning performance, behavior and physiology of dwarf goats (*Capra aegagrus hircus*). *Applied Animal Behaviour Science*, 177, 34–41. doi:10.1016/j.applanim.2016.01.006

Raoult CMC, Osthaus B, Hildebrand ACG, McElligott AG, Nawroth C. 2021. Goats show higher behavioural flexibility than sheep in a spatial detour task. *Royal Society Open Science*, 8(3), 201627. doi:10.1098/rsos.201627

Tolunay A, Ayhan V, Yılmaz M, Balabanlı C. 2014. Goat farming in state forest areas in Turkey: Lessons learned over ten years. In: Chentouf M, López-Francos A, Bengoumi M, Gabiña D, editors. *Technology Creation and Transfer in Small Ruminants: Roles of Research, Development Services and Farmer Associations*. Options Méditerranéennes, Série A, 108, 409–413.

Tolunay A, Türkoğlu T, Bekiroğlu S. 2016. Sustainable goat production in Turkey: Current situation and solution proposals. Turkish Journal of Forestry, 17(2), 99–106. doi:10.18182/tjf.49645.

Tolunay A, Özmiş M. 2022. Ekosistem hizmeti oluşturan kırsal etkinliklere yönelik ödeme eğiliminin belirlenmesi: Orman kaynaklarında küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile orman yangını riskinin azaltılması örneği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 24(3), 557–579. doi:10.24011/barofd.1132677

Tüfekci H, Özten B. 2025. Structural characteristics of sheep and goat husbandry in Çorum Province. *Research in Agricultural Sciences*, 56(1), 73–81. doi:10.17097/agricultureatauni.1560930

TÜİK. 2026. Hayvansal Üretim İstatistikleri, 2025. Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni No: 58015, 10 Şubat 2026.

Umstatter C. 2011. The evolution of virtual fences: A review. *Computers and Electronics in Agriculture*, 75(1), 10–22. doi:10.1016/j.compag.2010.10.005

Wilms L, Hamidi D, Lüntzel CHU, Hamidi M, Komainda M, Palme R, Isselstein J, Waiblinger S, Egerbacher M. 2025. Assessing learning, behaviour, and stress level in goats while testing a virtual fencing training protocol. *Animal*, 19(2), 101413. doi:10.1016/j.animal.2024.101413

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

THE STATE OF NATURE IN ROUSSEAU: THE THEORETICAL GROUND OF HUMAN NATURE, FREEDOM AND EQUALITY[1]

Res. Asst. Dr. Melek Candan ÇAKIR
Selcuk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, 42130 Selcuklu, Konya
ORCID ID: 0000-0002-3709-2426

ABSTRACT
Jean-Jacques Rousseau's conception of the state of nature is a hypothetical thought experiment designed to examine human nature by abstracting it from social and historical determinations. This paper analyzes Rousseau's account of the state of nature developed especially in the *Discourse on The Origin and Foundations of Inequality Among Men* with particular emphasis on the relation between natural human characteristics, freedom and equality. For Rousseau, the state of nature is not primarily a description of an actual historical period, rather, it functions as a theoretical point of reference for stripping civilized human beings of artificially acquired qualities and critically assessing existing social arrangements. In this condition, human beings are imagined as independent of social bonds, limited in their needs, capable of sustaining themselves through what nature provides and not compelled to depend on others. Natural human beings have not yet developed reason or language; their behavior is guided by *amour de soi*, which is directed toward self-preservation and by a feeling of compassion for the suffering of others. These two tendencies challenge the view that human beings are naturally selfish and aggressive and therefore prevent the state of nature from being reduced to a permanent condition of war. Human beings are distinguished from animals by free will; because no individual is naturally subject to another's will, all are free and because no hierarchical superiority has yet emerged, all are equal. Rousseau's state of nature thus shows that dependence, inequality and corruption in modern society are not natural givens but products of historical and social development. The state of nature should not be understood as a past to which humanity ought to return. Instead, it serves as a critical standard for evaluating civilized society and establishing the fundamental principles of a legitimate political order.
Keywords: Rousseau, state of nature, human nature, freedom, equality.

ROUSSEAU'DA DOĞA DURUMU: İNSAN DOĞASI, ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİĞİN KURAMSAL ZEMİNİ[2]

ÖZET
Jean-Jacques Rousseau'nun doğa durumu tasarımı, insan doğasını toplumsal ve tarihsel belirlenimlerden arındırarak incelemeyi amaçlayan varsayımsal bir düşünce deneyidir. Bu çalışma Rousseau'nun özellikle *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine*

[1] This paper is a revised version of a section of my doctoral dissertation entitled "The Relationship Between Freedom and The State in Rousseau and Hegel," (in Turkish) which I prepared under the supervision of Prof. Dr. Hamdi BRAVO. This thesis was supported by the TÜBİTAK Science Fellowships and Grant Programme Directorate (BİDEB) under the 2211 National PhD Scholarship Program.

[2] Bu bildiri Prof. Dr. Hamdi BRAVO danışmanlığında hazırladığım "Rousseau ve Hegel'de Özgürlük ve Devlet İlişkisi" başlıklı doktora tezimin bir bölümünün gözden geçirilmiş versiyonudur. Bu tez TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) 2211-Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında desteklenmiştir.

Söylev'de geliştirdiği doğa durumu anlayışını insanın doğal nitelikleri ile özgürlük ve eşitlik arasındaki ilişki bakımından ele almaktadır. Rousseau açısından doğa durumu tarihsel olarak gerçekten yaşanmış bir dönemin betimlenmesinden çok, uygar insanın sonradan kazandığı yapay özellikleri ayıklamaya ve mevcut toplumsal düzeni eleştirel biçimde değerlendirmeye yarayan kuramsal bir referans noktasıdır. Bu durumda insan toplumsal bağlardan bağımsız, sınırlı ihtiyaçlara sahip, doğanın sunduğu imkânlarla kendi varlığını sürdürebilen ve başkalarına zorunlu olarak ihtiyaç duymayan bir varlık olarak tasarlanır. Doğal insanın aklı ve dili henüz gelişmemiştir; davranışlarının temelinde ise varlığını korumaya yönelen *amour de soi* ile başkasının acısına karşı duyulan merhamet duygusu bulunur. Bu iki eğilim insanın doğuştan bencil ve saldırgan olduğu düşüncesini reddederek doğa durumunu sürekli bir savaş hâli olmaktan çıkarır. İnsan özgür iradesi sayesinde hayvandan ayrılır; başkasının iradesine tabi olmadığı için doğal olarak özgür, herhangi bir hiyerarşik üstünlüğün bulunmaması nedeniyle de eşittir. Böylece Rousseau'nun doğa durumu tasarımı modern toplumdaki bağımlılık, eşitsizlik ve yozlaşmanın doğal değil, tarihsel ve toplumsal süreçlerin ürünü olduğunu göstermeye hizmet eder. Doğa durumu insanlığın geri dönmesi gereken bir geçmiş olarak anlaşılmamalıdır. Bunun yerine uygar toplumu değerlendirmeyi ve meşru bir siyasal düzenin temel ilkelerini belirlemeyi mümkün kılan eleştirel bir ölçüt işlevi görür.
Anahtar Kelimeler: Rousseau, doğa durumu, insan doğası, özgürlük, eşitlik.

INTRODUCTION

In Jean-Jacques Rousseau's political philosophy, the conception of the state of nature provides a theoretical starting point for determining the foundations upon which human social and political existence can be established. Human beings as observed in existing society exhibit not only their natural characteristics but also qualities acquired through historical and social processes. Determining what human nature is therefore requires a distinction between what is natural and what has subsequently been acquired (Rousseau, 1992, pp. 20; 2013, pp. 94). For Rousseau, the conception of the state of nature is an intellectual instrument that makes precisely this distinction possible.

Rousseau does not seek to reconstruct with certainty how humanity actually lived during a particular historical period. The state of nature is a hypothetical framework that allows human beings to be conceived in abstraction from social determinations, rather than a period whose historical reality must be demonstrated (Rousseau, 2013, pp. 89-90). This hypothetical starting point prevents the forms of dependence, inequality and domination observed in contemporary human beings from being regarded as necessary consequences of an immutable human nature. Thus, instead of accepting the social order in which he lives as a natural and inevitable given, Rousseau opens its conditions of formation and its legitimacy to question.

The principal aim of this paper is to examine Rousseau's account of the state of nature in terms of the relationship between human nature, liberty and equality, and to elucidate its theoretical function in his critique of civilized society. To this end, the discussion first considers the methodological character of the state of nature, followed by the needs and basic inclinations of natural human beings, the relationship between natural liberty and equality, and finally the emergence of dependence and inequality through the process of socialization. The central conclusion is that, for Rousseau, the state of nature serves as a critical point of reference that establishes liberty and equality as criteria of a legitimate political order, rather than as a past to which humanity ought to return.

1. The Methodological Function of the State of Nature

One of the principal features that distinguish Rousseau's conception of the state of nature from earlier social contract theories is his criticism of the projection of civilized human characteristics onto human beings in the state of nature. According to Rousseau, thinkers investigating the foundations of society acknowledged the need to trace them back to the state of nature, yet actually described civilized human beings because they failed to strip natural human beings sufficiently of their social attributes (Rousseau, 2013, pp. 88). Consequently, desires, conflicts and forms of interaction produced by society are treated as though they were immutable features of human nature.

To overcome this difficulty, Rousseau seeks conceptually to strip human beings of the artificial faculties they have acquired over a long process of historical development. The purpose of positing the state of nature as a method is to analyze human beings abstracted from their social ties and to distinguish what is natural from what is artificial or subsequently acquired. Whether the state of nature corresponds exactly to a historical fact is therefore not the central issue in determining the theoretical value of this conception. For Rousseau, what matters is that this hypothetical starting point enables an understanding of the transformation human beings have undergone and an accurate assessment of the existing social order (Baştürk, 2021, pp. 350).

This method also precludes interpreting social development as the outcome of a necessary historical program. Rousseau explains the developments that disrupt the initial harmony between nature and human beings through the conjunction of various external conditions and contingent developments, rather than through the category of necessity (Durkheim, 2020a, p. 23). The present social order thus ceases to appear as the sole form that human nature must necessarily assume. This conclusion makes it possible to examine inequality and dependence as products of particular historical and social processes. Within this framework, they are not regarded as natural and immutable relations.

2. Natural Human Beings: Needs, *Amour de soi* and Pity

The first distinctive characteristic of the human being Rousseau conceives in the state of nature is the limited extent of their needs. Since nature directly provides the means to satisfy basic needs such as food, drink, shelter and sexual activity, individuals do not have to engage in sustained cooperation with others in order to survive (Rousseau, 1992, p. 27; 2013, p. 105). This harmony between nature and human beings underlies the self-sufficiency of natural human beings and the absence of any necessity to depend on others. The limited extent of their needs is therefore not merely a biological characteristic; it is also a condition that prevents relations of dependence from emerging.

Natural human beings are also limited in their cognitive faculties (Durkheim, 2020b, pp. 78). Reason and language have not yet developed. Human beings are largely oriented toward their immediate sensations and the needs of the present moment. The absence of complex plans for the future and continual social comparison indicates that desires characteristic of civilized human beings, such as those for wealth, esteem and superiority, have not yet emerged. Natural human beings therefore cannot be said to desire control over others or the establishment of lasting superiority over them.

Rousseau identifies two inclinations underlying the behavior of natural human beings. The first is *amour de soi* or self-love which expresses the individual's inclination toward self-preservation (Rousseau, 2019, pp. 284). Self-love does not in itself entail selfishness or a desire to be superior to others. It is a natural and harmless inclination that can be satisfied when an individual's actual needs are met. For Rousseau, the desire for self-preservation therefore does not necessarily become an aggressive disposition that threatens the existence of others.

The second inclination is pity or *pitié* which manifests itself as an aversion to the suffering of others (Rousseau, 1992, p. 37; 2013, pp. 122-123). Pity naturally moderates the individual's inclination toward self-preservation and prevents unnecessary harm to others. This feeling does not, however, imply that human beings necessarily form a lasting community. Human beings in the state of nature can respond to another's suffering while continuing to lead largely independent lives. Pity thus functions as a restraining inclination that prevents conflict from becoming an enduring and constitutive relation. It is not the direct source of sociality.

Nor can a developed moral consciousness be ascribed to human beings in the state of nature. The criteria that make judgments about rights, justice and injustice, right and wrong, and good and evil possible have not yet emerged. Rousseau's characterization of natural human beings as good therefore does not mean that they are consciously virtuous. Natural goodness refers, rather, to the fact that the social forms of evil have not yet developed. Within this framework, it is also inaccurate to explain the state of nature directly in terms of war or peace. The initial condition Rousseau describes is a tranquil and dispersed mode of life in which individuals are primarily concerned with their own existence.

3. Natural Liberty and Equality

For Rousseau, one of the fundamental characteristics distinguishing human beings from animals is the possession of free will (Rousseau, 2013, pp. 102). Whereas animal behavior largely follows the necessary operation of instinct, human beings have the capacity to accept or resist natural impulses. This power of choice indicates that human action cannot be reduced entirely to instinctual determination, even though natural human beings have not yet developed reason. Nevertheless, Rousseau's conception of natural liberty is not confined to the faculty of choice. One of the defining dimensions of liberty is the individual's ability to live without being subject to another person's will. Rousseau therefore distinguishes between dependence on things and dependence on human beings (Rousseau, 2019, pp. 78). Because the limits imposed by natural necessities do not involve domination by an arbitrary will, they do not undermine liberty in the same way as dependence on other human beings. Since there is no established relationship of command and obedience in the state of nature, no individual is naturally the master of another.

For Rousseau, natural liberty is inseparable from equality. Human beings may differ in age, health, bodily strength, intelligence or mental capacities. Rousseau classifies these differences as natural or physical inequalities (Rousseau, 2013, p. 87). In the state of nature, however, these differences are not reinforced by social institutions that would enable one person to establish lasting authority over another. Equality therefore does not mean that everyone possesses identical qualities. It means that natural differences have not been transformed into enduring hierarchical relations, such as those between master and slave or ruler and ruled.

The connection between liberty and equality becomes still clearer when considered in relation to the limited extent of human needs. When human beings need not depend on another's permission, assistance or property for their survival, the possibility that natural differences will become enduring relations of domination is also limited. In this respect, equality is, for Rousseau, one of the fundamental conditions for sustaining liberty, rather than an external constraint upon it. The fact that liberty and equality in the state of nature are not yet rights of citizenship guaranteed by law forms the starting point of Rousseau's subsequent political problem.

4. Socialization, Property and The Emergence of Dependence

Perfectibility (*perfectibilité*) plays an important role in the disruption of the initial equilibrium in the state of nature. Perfectibility is the human capacity to develop new faculties, adapt to changes in the environment and transform the conditions of life (Rousseau, 1992, pp. 26; 2013, p. 103). For Rousseau, however, this capacity does not entail necessary moral progress. While it can expand human knowledge and possibilities, it can also give rise to new forms of error, unhappiness and dependence. Humanity's socialization therefore cannot be understood simply as the realization of a program predetermined within human nature.

Increasingly difficult external conditions lead human beings to produce tools, create more sheltered places to live and establish more enduring relationships with others. The formation of families and the emergence of the first forms of the division of labor make life easier, yet certain amenities that initially serve merely as conveniences gradually become new needs (Rousseau, 2013, pp. 140). More frequent contact also enables human beings to observe one another and compare themselves with others. The desire to be noticed, admired, esteemed and regarded as superior to others thus becomes an important element of social relations.

In this process, *amour-propre*, a social sentiment, becomes prominent alongside natural self-love (Rousseau, 2019, pp. 285-286). Whereas *amour de soi* can be satisfied through the fulfillment of "real" needs, *amour-propre* rests on the individual's comparison of themselves with others and their growing dependence on others' judgments. Satisfaction thus comes to depend not only on what individuals possess but also on their standing in relation to others. Rousseau regards this transformation as an important stage that reveals the social origins of inequality and malevolent sentiments.

Social dependence takes a more pronounced form with the emergence of the division of labor, agriculture and private property (Rousseau, 2013, pp. 144). Mining and agricultural activities increase mutual dependence by making human beings more reliant on one another's labor. The cultivation and division of land develop the idea of private property while creating conditions in which natural differences in strength, skill, and intelligence can have economic consequences. Under these social conditions, natural differences are transformed into inequalities of property and a distinction between rich and poor.

According to Rousseau, the inequality and hierarchical organization that emerge at this stage are not humanity's original and natural condition. They are the outcome of a particular social stage in which property, competition and conflicts of interest have developed. The proposal by the wealthy to establish a political association promising common protection to all in order to secure their property leads to a deceptive contract that, instead of eliminating inequality, entrenches it through law (Rousseau, 2013, pp. 152). An order that claims to preserve liberty and equality may thus actually institutionalize dependence and relations between master and slave. For Rousseau, the mere existence of a legal order is therefore insufficient to establish its legitimacy.

5. The State of Nature as a Critical Standard

The principal function of Rousseau's conception of the state of nature in political thought is to show that dependence and inequality in civilized society are not necessary consequences of human nature. The contrast between the independence of natural human beings and the unequal relations of dependence of civilized human beings makes it possible to question the extent to which the resulting political order is compatible with liberty and equality. This critique does not imply that humanity ought actually to return to the state of nature (Turner, 2019, p. 27). Rousseau does not seek a solution in the rejection of sociality and the state. He proposes organizing social life within a new political form that preserves the fundamental values of

natural liberty and equality. The state of nature therefore functions as a critical standard for assessing the legitimacy of a political order. It should not be regarded as an ideal past to which humanity should return.

The Social Contract addresses this problem through the transformation of natural liberty into civil and moral liberty. Whereas liberty in the state of nature rests on individual independence and the ability to act in accordance with one's own will, liberty in society is realized within the framework of the general will and laws directed toward the common good (Rousseau, 2014, pp. 18). Through the social contract, the individual becomes a constituent member of the political association. Being subject to its laws therefore does not mean the same thing as being subject to the arbitrary rule of another particular will. This transformation aims to preserve liberty and equality in a new form within political society, where they can acquire the legal guarantees they lack in the natural condition.

In Rousseau's account, liberty and equality are mutually conditioning principles and neither limits the other. By making human beings dependent on other wills, inequality also undermines liberty. The state of nature therefore provides the basis for conceiving liberty and equality together, while the social contract provides the basis for reconstituting this unity politically and legally.

CONCLUSION

Rousseau's conception of the state of nature is a hypothetical method for conceiving human nature in abstraction from social and historical determinations, rather than an attempt to reconstruct humanity's lost past with historical certainty. This method prevents the forms of competition, dependence, inequality and domination found among civilized human beings from being accepted as natural and necessary.

Perfectibility, social encounters, *amour-propre*, the division of labor, and property lead to the dissolution of the initial condition of independence and the development of unequal forms of dependence. Rousseau thus explains inequality in modern society as the product of historical and social relations and rejects the view that it is a necessary consequence of human nature. He thereby establishes the state of nature as a theoretical standard for political critique.

Rousseau's solution does not involve returning to the natural condition. It consists in transforming social life into a legitimate political order in which liberty and equality can be guaranteed in new forms. The state of nature thus acquires significance as a theoretical point of reference that indicates which relations a legitimate political order must eliminate and which values it must preserve.

REFERENCES

Baştürk, E. (2021). *Sokrates'ten Rousseau'ya Politika Felsefesi Tarihi*. Fol Kitap.

Durkheim, E. (2020a). *Rousseau ve Toplum Sözleşmesi*. (Ö. B. Kara, Trans.). Pinhan Yayıncılık.

Durkheim, E. (2020b). *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*. (F. Kıyak, Trans.). Dorlion Yayınları.

Rousseau, J. J. (1992). *Discourse on The Origin and Foundations of Inequality Among Men*. (J. R. Bush, Trans.). University Press of New England.

Rousseau, J. J. (2013). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (R. N. İleri, Trans.). Say Yayınları.

Rousseau, J. J. (2014). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Trans.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rousseau, J. J. (2019). *Emile Ya Da Eğitim Üzerine*. (Y. Avunç, Trans.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Turner, F. M. (2019). *Rousseau'dan Nietzsche'ye Avrupa Düşünce Tarihi*. (S. Soysal, Trans.). Epsilon Yayınevi.

FETHİ DÜREYNÎ'YE GÖRE MUKÂREN FIKHIN YAPISI VE GAYESİ

Doç. Dr. Şükrü AYRAN
Bitlis Eren Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
ORCID:0000-0002-0129-0973

ÖZET

Mukâren fıkıh, Müslüman araştırmacı ve aydınların düşünce dünyasında modern dönemde ortaya çıkmış ve rağbet görmüş bir yöntemdir. İşlevselliğini anlayabilmek için bu yöntemin yapısının ve gayesinin bilinmesi gerekmektedir. Bu çalışma, Fethî ed-Düreynî'nin mukâren fıkıh anlayışını fıkıh tasavvuru, mukâren fıkhın yapısı ve gayesi ile geleneksel fıkıh birikimiyle ilişkisi çerçevesinde incelemektedir. Onun mukâren fıkıh tasarımının teorik iddiaları ile pratikte ortaya koyduğu özgünlük imkânı arasındaki gerilime de dikkat çekmektedir. Bu gerilim, yaklaşımın hem değerini hem de sınırlarını belirlemektedir. Düreynî, klasik fıkıh tanımlarını günümüz ihtiyaçları bakımından yetersiz görmektedir. Bu bağlamda fıkhı, şeriattan ayırarak kitap ve sünnet naslarını derinlemesine anlama, illet ve gayelerini kavrama ve re'y içtihadına dayalı istidlal faaliyeti olarak tanımlamaktadır. Bu anlayış doğrultusunda mukâren fıkıh, belirli bir meselede mezheplerin görüşlerini delilleri, istidlal yöntemleri, usûlden dayanakları ve teşri planlarıyla birlikte ortaya koyan, ihtilafın kaynaklarını araştıran, delilleri karşılaştıran ve daha güçlü delile dayanan görüşü tercih eden veya yeni bir görüş geliştirmeyi amaçlayan bir araştırma yöntemi olarak tasavvur edilmektedir. Düreynî'nin mukâren fıkıh anlayışının temelinde makâsıd, maslahat ve adalet ile re'y ictihadını görmektedir. O, bu yöntemin araştırmacıya farklı ictihadları anlama, delilleri objektif biçimde değerlendirme, tercih yapma ve çağdaş meseleler için çözüm üretme yetisi kazandıracağını savunmaktadır. Ayrıca "araştırmacı müçtehit" modeliyle mezhep taassubunu aşmayı ve İslam hukuk mirasını yeniden işlevsel hâle getirmeyi hedeflemektedir. Bu yaklaşım, mukâren fıkhın yapısını, işlevini ve gayesini bütüncül biçimde ortaya koyması bakımından güçlüdür. Bununla birlikte klasik dönemde modern anlamda mezhep bağımsız bir mukâren fıkhın bulunduğu iddiası doğruyu yansıtmamaktadır. Düreynî'nin hilâf ilmiyle yeterince ilişki kurmaması doğru bir gerekçeye dayanmakla birlikte, klasik literatürün mezhebî karakterini büyük ölçüde dışlarken aynı literatür üzerine yeni yöntem inşa etmesi ve mevcut görüşler arasında tercih merkezli bir yapı kurması, mukâren fıkıh anlayışını çıkmaza sokmaktadır. Bu nedenle Düreynî'nin mukâren fıkıh anlayışı, geleneksel mezhep birikimini bütünüyle terk eden bir yenilikten ziyade, bu birikimi mezhepler üstü bir mukayese ve tercih sürecinden geçirerek yeniden değerlendirme gayretidir. Bu çalışmada temelde şu üç soruya cevap arayacağız: Düreynî mukâren fıkhı hangi fıkıh tasavvuru üzerine kurmaktadır? Düreynî'ye göre mukâren fıkhın yapısı ve gayesi nedir? Bu yaklaşım klasik fıkıh mirasıyla ne ölçüde uyumludur ve özgün içtihat üretme bakımından hangi imkân ve sınırlılıkları taşımaktadır?

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mukâren Fıkıh, Fethî ed-Düreynî, İctihad, Mezhepler, Makâsıd-ı Şerîa.

THE STRUCTURE AND PURPOSE OF COMPARATIVE ISLAMIC JURISPRUDENCE ACCORDING TO FETHÎ AL-DURAYNÎ

ABSTRACT

Comparative Islamic jurisprudence (al-fiqh al-muqāran) is a method that emerged and gained popularity in the modern period within the intellectual world of Muslim researchers and scholars. In order to understand its functionality, it is necessary to examine the structure and

purpose of this method. This study examines Fathī al-Duraynī's understanding of comparative jurisprudence within the framework of his conception of fiqh, the structure and purpose of comparative jurisprudence, and its relationship with the traditional corpus of Islamic jurisprudence. It also draws attention to the tension between the theoretical claims of his conception of comparative jurisprudence and the possibility of originality that he presents in practice. This tension determines both the value and the limitations of his approach. Al-Duraynī considers the classical definitions of fiqh inadequate in terms of contemporary needs. In this context, he distinguishes fiqh from the Sharīʿa and defines it as an activity of deriving legal conclusions based on a profound understanding of the textual evidence of the Qur'an and Sunnah, comprehension of their underlying causes (ʿilal) and objectives (maqāṣid), and reasoning based on ra'y-based ijtihād. In accordance with this understanding, comparative jurisprudence is conceived as a research method that presents the views of the legal schools on a particular issue together with their evidences, methods of reasoning, foundations in uṣūl al-fiqh, and legislative considerations; investigates the sources of disagreement; compares the evidences; and either prefers the view supported by the stronger evidence or seeks to develop a new opinion. At the foundation of al-Duraynī's understanding of comparative jurisprudence are the concepts of maqāṣid, maṣlaḥa, and justice, together with ra'y-based ijtihād. He argues that this method enables researchers to understand different interpretations, evaluate evidences objectively, make choices among competing views, and produce solutions to contemporary issues. Through the model of the "researcher-mujtahid," he also aims to overcome sectarian partisanship and restore functionality to the Islamic legal heritage. This approach is strong insofar as it presents the structure, function, and purpose of comparative jurisprudence in a comprehensive manner. Nevertheless, the claim that a form of comparative jurisprudence independent of legal schools existed in the classical period in the modern sense does not accurately reflect the historical reality. Although al-Duraynī's insufficient engagement with the classical discipline of ʿilm al-khilāf is based on a valid rationale, his approach encounters a difficulty: while largely excluding the sectarian character of the classical literature, he nevertheless constructs his new methodology upon that very literature and establishes a preference-oriented structure among existing legal opinions. For this reason, al-Duraynī's understanding of comparative jurisprudence should be regarded not as an innovation that completely abandons the traditional heritage of the legal schools, but rather as an effort to reassess this heritage through a trans-madhhab process of comparison and preference. This study primarily seeks to answer the following three questions: Upon what conception of fiqh does al-Duraynī construct comparative jurisprudence? What are the structure and purpose of comparative jurisprudence according to al-Duraynī? To what extent is this approach compatible with the classical heritage of Islamic jurisprudence, and what possibilities and limitations does it entail in terms of producing original legal reasoning.

Keywords: Islamic Law, Comparative Islamic Jurisprudence, Fethî al-Duraynî, Ijtihad, Legal Schools, Maqāṣid al-Sharīʿa.

GİRİŞ

Sözlükte bilmek ve anlamak[3] benzeri yakın anlamlı kelimelere göre daha özel ve derinlikli bir anlam ifade eden[4] fıkıh, söyleyenin maksadını sözünden anlamak[5], örtük manaya vâkıf olmak[6], bilmek, iyi ve tam bir biçimde anlamak, künhüne vâkıf olacak şekilde derinlemesine kavramak[7] anlamlarını karşılamaktadır.

Fıkıh hicri ilk asırlardan itibaren Müslümanlar nezdinde, dünyaya ilişkin gündelik ve teknik bilgiden daha çok, dine özgü ilmin ismidir[8]. Nitekim Ebu Hanife (150/767) tarafından kişinin lehine ve aleyhine olan her şeyi bilmesi[9] şeklinde itikâdî, amelî ve ahlâkî hükümleri topluca içerecek bir biçimde hicri ilk asırlardan itibaren tanımlanan fıkıh, literatürde birçok fakih tarafından tanımlanmıştır[10]: Yükümlülerin yaptığı eylemlerin şer'î hükümlerini bilmek[11], fikir yürüterek ve çıkarsama yaparak füruya dair şer'î ameli hükümleri toplamını kavramakla gerçekleşen ilmin özel ismi[12], nas asıllara bağlı bir biçimde ortaya çıkan istinbat edilmiş manalara vakıf olmak, açıkça ifade edilen manalar yardımıyla örtük manayı bilmek[13] şeklindeki tanımlar bunlardan sadece bazılarıdır. Nasları sözlük ve şer'î manalarıyla bilmek, ilişen fer'î hükümleriyle birlikte usûlü zapt etmek anlamında gelen fıkıh, amelden yoksun kuru bir bilme faaliyeti değildir. Fıkıh, genel şer'î hükümleri bilmenin yanında her bir cüzî hükmü istibbât edildiği (çıkarsandığı) aslı ile bilip bu cüzî hükümlerin her biriyle gereğince amel etmektir[14]. Fıkıh amel ciheti de vurgulanınca şer'î amelî hükümleri delilleriyle birlikte sağlam bir biçimde ve amel edip tecrübe ederek bilmek anlamını karşılamaktadır[15].

Düreynî'ye (ö. 2013) göre sözlükte fıkıh kelimesi mutlak anlamda anlamak (fehm) ve aklî gayret harcamayı gerektiren/ihtiyaç duyan derin anlama şeklinde iki farklı manada kullanılmaktadır. Fıkıh kelimesinin "derin anlama" manasında kullanımı, mukâren fıkıhta

---

[3] Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (Suud-i Arabistan: İslâm Üniversitesi Şeriat Fakültesi, ts.), 1/8; Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el- el-Gazzâlî, *İhyâ ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 1/42; Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-fikh* (Suud-i Arabistan: Dâru's-Samî'î, 2003), 1/19-20.

[4] İmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Metnü'l-varakât* (b.y.: y.y., ts.), 8.

[5] Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali el-Basrî, *Kitâbü'l-mu'temed fî usûli'l-fıkh* (Dımeşk: el-Ma'hedü'l-İlmî el-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiye, 1965), 178; Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn Fahruddîn er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/78; Hâfuzuddîn Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-musannif ale'l-menâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/9; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2016), 6.

[6] Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî, *el-İnsâf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1983), 93-94.

[7] Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/1.

[8] Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, *Ma'rifetü'l-huceci'ş-şer'iyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 22.

[9] Husâmüddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc b. Ali es-Sığnâkî, *Kitâbu'l-vâfî fî usûli'l-fikh* (Suud-i Arabistan: Ümmü'l-Kura Üniversite, 1997), 1/7.

[10] Daha fazla fıkıh tanımını görmek için bk. Şükrü Ayran-Ramazan Tarik, *Risâletü'l-İslâm Dergisi'nde Fıkıh Yazıları* (Ankara: İksad Publishing House, 2021), 2-3.

[11] Ebu Muzaffer es-Sem'ânî, *Kavâtı'u'l-edille fî'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 1/33; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/8.

[12] Fahruddîn er-Râzî, *el-Mahsûl*, 1/78.

[13] es-Sığnâkî, *el-Vâfî*, 1/5-6.

[14] Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *et-Takrîr li usûli Fahrilislâm el-Pezdevî* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2005), 1/109.

[15] Mahmûd b. Muhammed ed-Dihlevî, *İfâdatü'l-envâr fî izâeti usûli'l-menâr* (Kahire: Mektebetü'r-Rüşd, 2002), 93-94.

kullanılan manayla örtüşmektedir.[16] Fıkıh-şeriat kavram ikilisi göz önünde bulundurulduğunda fıkıh, şeriattan veya şeriatı doğrudan bilmekten ayrılmaktadır. Şeriat, Allah'ın Hazreti Peygamber'e indirdiği kitap ve sünnettir veya bu iki kaynağın içerdiği naslardır. Fıkıh ise kitap ve sünnet naslarını derinlikli anlamak; manalarını, illetlerini[17] ve gayelerini idrak etmek için ictihad etmektir.[18]

Fıkıh teriminin tarihi gelişimini görmek için arka planına bakıldığında hicri ilk asırlarda bu kelime sonraki asırlardaki anlamından farklıdır. Hicri ilk asırlarda henüz bu kelime, "şer'î amalî hükümleri bilmek" şeklinde özel bir anlam ifade etmiyordu. Bu dönemde din hükümlerini genel olarak bilmek, fıkıh anlamında kullanılmıştır. Dini fıkıh etmek ise şeriatın hepsini bilmek anlamında kullanılmıştır. Ebu Hanife'nin "nefsin lehine ve aleyhine olan her şeyi bilmesi" şeklindeki tanımına gelince ahlakı, ibadetleri ve muamelatı bütün fürularıyla bilmek anlamında en büyük veya en geniş ve kapsamlı fıkıh anlamında fıkhu'l-ekberdir. Fıkhın "tafsili (tek tek ayrıntılı) delillerden elde edilen şer'î amelî hükümleri bilmek" şeklindeki klasik tanımı, ilimlerin ortaya çıkıp gelişmesiyle olgunlaşmış ve son halini almış bir terimdir.[19]

Günümüz açısından klasik fıkıh tanım ve anlayışlarının yeterli olmadığı kanaatinde olan Düreynî, özellikle fakihlerin fıkıh tanımlarını veya yaklaşımlarını ezber ve taklidi yansıtır bir formatta sunmaktadır. Ona göre fakihler fıkhı, zannî veya kesin şer'î hükümler anlamında kullandıkları gibi bu hükümlerden oluşan füru fıkıh birikiminin mutlak anlamda baştan sona veya kısmen ezberlenmesi anlamında da kullanmışlardır. O, mukâren fıkıh anlayışına hizmet edecek şekilde fıkhı "usûl âlimlerinin yanında yerleşik hale gelen anlamıyla, istidlâlî kaideler ve usûlî yöntemler ışığında ictihad"[20] şeklinde tanımlamaktadır. Böylece Düreynî, fıkıhı şeriattan ayırmakta ve re'y ictihadına indirgemektedir. Mukâren fıkıh anlayışına hâkim kılıp merkeze yerleştirdiği re'y ictihâdını[21] yansıtan bir fıkıh tanımı bizlere teklif etmektedir. Fıkıh usûlünü ise, müctehidi fikrinde hata etmekten koruyan teşrii ictihadın ilmî yöntemini sağlayan; müctehide ictihadı, istinbatı ve tatbiki esnasında tutunması gereken şer'î planlara kadir yetkin kılan bir metot olarak tanımlamaktadır.[22]

1. DÜREYNÎ'YE GÖRE MUKÂREN FIKHIN YAPISI

Düreynî, sözlükte mukâren kelimesinin bitiştirme (vasl) ve bir şeyi diğer bir şeyin karşısına koyma anlamlarını ifade ettiğini söylemektedir. Sözlük anlamıyla bağlantılı olarak ıstılahta mukâren teriminin ne kadar kesiştiğini veya ihtilâf ettiğini, hangisinin daha güçlü ve delili doğru olduğunu bilmek için bir görüşü diğerinin karşına koymak ve biriyle diğerini tartmak şeklinde tanımlandığını vurgulamaktadır.[23] Fer'i meselelerde olmasa da örneğin ana hatlarıyla hak mefhuma dair genel teoriler arasında veya teşride adaletin temellerini yansıtacak düzeyde büyük esaslar arası yapılacak bir mukayese, hangi inanç veya kültürden olursa olsun tabiatı icabı insan fikrini zenginleştirecek yetkinliğe sahiptir.[24] Ona göre mukâren fıkıh "Belli bir

[16] Fethî ed-Düreynî, *Buhûsun mukârane fi'l-fikhi'l-islâmî ve usûlihî* (Dımeşk: Muessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2008), 19.
[17] "İllet, genelde hükme tutunup onu yerine getirirken gerçekleşen mükelleflere menfaatin celbi veya onlardan zararın yahut mefsedetin defi şeklinde maslahatı içermesi açısından hükmü teşriinin makul sebebidir." Tanımla ilgili bk. Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 31-32.
[18] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 21-22.
[19] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 19-20.
[20] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 21.
[21] Düreynî'nin anlayışına göre ictihad türleri ve işveleri için bk. Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 77. Düreynî, re'y içtihadını sadece İslam teşriinin değil diğer bütün teşriilerin de omurgası olarak nitelemektedir. Konuyla ilgili bk. Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 107-108.
[22] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 63-64.
[23] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 22.
[24] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 11.

meselede tartışma konusunu ele alıp netleştirdikten sonra bu mesele hakkında İslâmî fıkhî mezheplerin görüşlerini delillerine, bu delillerle istidlal yöntemlerine, istidlalin dayandığı usûlî yöntemlere ve teşri[25] planlarına bitişik bir biçimde yerleştirmek, mesele hakkında hilafın kaynağını açıklamak, sonra bu delilleri usûlî açıdan münakaşa etmek, aralarını mukayese etmek ve delil olarak daha güçlü olanı veya yöntem olarak en güvenilirini tercih etmek veya araştırmacı müçtehidin nazarında en tercihe şayan delil ile desteklenmiş yeni bir görüş getirmektir."[26]

Düreynî, mukâren fıkhın meşruiyetini ve gerekliliğini, klasik dönem fıkıh literatüründen ve günümüz araştırmalarının mukâyeseli yapısından hareketle ortaya koymaktadır. Ona göre mukâren fıkıh, klasik dönem fakihlerin fıkıh çalışmalarında benimsediği yöntemlerden biridir.[27] Klasik dönemde mukâren fıkhın tanımlanmaması, "klasik dönem fakihlerin mukêren araştırmalar yapmamışlardır" şeklinde bir genel yargıyla sonuçlanmamalıdır. Çünkü modern öncesi dönemde de genelde cüzî meseleler konu alan mukâren fıkha dair ansiklopedik eserlerin bulunmaktadır.[28] Fürû fıkhın klasiklerinden olan *Bedâiu's-sanâi', el-Hidâye, Tebyînü'l-hakâik ve Bidâyetü'l-müctehid, el-Muğnî, el-Muhallâ* ve *el-Mecmû' şerhu'l-mezheb* adlı eserler, mukâren fıkıh literatürü kapsamındadır. Fakat *Bidâyetü'l-müctehid* hariç bu eserlerin neredeyse hepsi, muhalif mezhebin güçlü görüşlerini görmezden gelerek, bilinçli bir biçimde, zayıf görüşlerini öne sürüp ardından bu görüşlere cevap yetiştirmektedir. Muhalif mezhebe galip gelme sevdasıyla ilmi haktan uzaklaşma hissettirmektedir. *Bidâyetü'l-müctehid* ise ilmî dikkati, objektifliği, temiz üslubu, hilâfın kaynaklarını açıkça ortaya koyma gayreti, delilleri usûl açısından dengeli ve mukayeseli ele alışı, çoğunlukla en doğru görüşü tercih etmesi ve bazen de mukayese ettiği görüşler arasında bulunmayan yeni bir görüş sunmasıyla hem klasik fıkıh literatürden hem de mukâren fıkıh kapsamına giren bu eserlerden ayrılmaktadır.[29] Düreynî, İbn-i Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid*'de söylediği genel esaslarla ve bu esere yönelik yapmış olduğu övücü tespitleriyle öncelikle kendi mukâren fıkıh anlayışına klasik literatürden destekle meşruiyet kazandırmıştır. Ayrıca mukâren fıkıh ve fıkıh usûlü inşasında İbn Rüşd ve bu nadide eserinden yararlanmıştır.

Düreynî'ye göre Günümüz üniversitelerinde ve araştırma merkezlerinde bu yöntem hala uygulanmaktadır.[30] Bu çağdaş kurumlarda yapılan ciddi araştırmalar, analiz, illetini bulma (ta'lîl[31]), bu illetler çerçevesinde fer'î meseleleri çözüme kavuşturma ve çözümleri temellendirmeye (ta'sîl[32]) yönelik içtihaddan yararlanmak istemekte ve mukâren çalışmalara yönelmektedir. Günümüzde mukâren fıkıh, çeşitli yönleriyle hakkında uluslararası

[25] "Teşri, irade ve maksattır. Hilaf çoğunlukla sadece lügavî mantığa tutunulduğu için ortaya çıkmaktadır. Oysa şeriat koyan, bizzat teşrie maksada açıkça veya işaret ve imayla delalet eden delilleri yerleştirerek, adaletin temellerini ve teşrîi'deki yönlendirmelerini temsil eden makasıdı hedefleyerek hilaftan geri durmuştur. Bu sebeple bu tür araştırmaların neticeleri, sırf lügavî tefsirler ile yöntemli teşrii içtihadın arasını kesin bir biçimde ayıracak. Bizzat teşriin tabiatı da bunu gerektirmektedir." Konuyla ilgili bk. Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 25-26.

[26] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 23.

[27] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 5.

[28] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 22.

[29] Düreynî'nin konuyla ilgili değerlendirmesi için bk. Düreynî, *Buhûsun mukârane*, Sayfa 22'de 1. dipnot. Mukâren fıkıh literatürü hakkında yazılan eserleri "fıkıh literatürünün zirvesi" olarak niteleyen çağdaş bir değerlendirme için bk. Süleyman el-Eşkar - Muhammed Osmân Beşîr, *Mesâil fi'l-fıkhi'l-mukâren* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, ts.), 11.

[30] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 5.

[31] "Ta'lîl, hükmün dayandığı illeti süzüp açığa çıkaran tebyîn veya aklî ictihâdî bir tefsirdir." Tanımla ilgili bk. Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 31-32.

[32] Tas'îl, tam istikraya dayalı ictihad yoluyla kesin bir biçimde sabit manevi umumları çıkarmakla ve teşrii içtihadda ilmi yöntemi şekillendiren usul kaidelerinin sistematize edilmesiyle gerçekleşmektedir. Ta'sîlin tanımıyla ilgili bk. Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 99.

sempozyumlar düzenlenen evrensel bir mefhumdur.[33] Gelinen noktada İslam fıkhını bütün yönleriyle mukâren bir şekilde araştırmak zorunluluktur. Zira İslam şeriatı, kitap ve sünnet olması açısından mukaddes naslardır. Belirli bir ictihad, müctehit veya mezhep bu mukaddes nasların içeriğindeki hakikatleri, manaları ve hükümleri ortaya koyacak ve anlayacak kapasitede değildir.[34]

Teşriin temel esası (usûl) veya maksadı, maslahat ve adalettir.[35] Düreynî'nin düşüncesinde teşriin fer'î maksadı, mukâren araştırmanın veya mukâren fıkhın tabiatı olarak karşımıza çıkmaktadır.[36] Mukârene, teşriin hepsinin hedeflediği temel, genel ve kesin olarak sabit maksatları gerçekleştirmeye yönelik bir faaliyettir.[37] İçerik olarak füru fıkha dair mukâren çalışmalar, ilmi temellendirme ve kolay bir üslup benimsemelidir. Bu çalışmaların üslubunun kolay olması için ayrıntılı mukayeselerle birçok meseleden bahsetmelidir. İlmi temellendirme ve kolay bir üslup ikilisi güçlü bir sunum, düzenli bir yöntem, ince bir nazarla şer'î delillerin, fakihlerin görüşlerinin ve ihtilaflarının her birini kendi delil ve kâideleri bağlamında ele alınıp ardından tercih edilen ve tercih edilmeyenlerinin dile getirilmesini zorunlu kılmaktadır.[38]

Meseleye tersten yaklaşıldığında konu paradoksal bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre mukâren fıkhın makâsıdı gerçekleştirmeye yönelik bir faaliyet olması, özünde tek bir usûle dayanmasını gerektirmektedir. Makâsıd, ictihad edilen meselelerin hükümlerinin, görüşlerin ardındaki genel teorilerin veya fıkıh mezhepleri arasındaki genel mukârenenin dayanağıdır. Bu dayanak sebebiyle usûl ve kaideler açısından mukâren fıkıhta köklü bir ihtilaf yoktur. Bu yönüyle mukâren fıkıh, usûl olarak semâvî bir kaynak olan kitap ve sünnette dayanan İslâmî şeriat gibidir.[39] Nitekim bütün usûlcüler, makâsıdü'ş-şerî'a bilmeyi bir ilim adamının müçtehit derecesine yükselebilmesinin temel ve öncül şartı yapmıştır. Re'y içtihadına göre makâsıdü'ş-şerî'a bilme dışındaki şartlar, müçtehit olmanın ikinci derecedeki tâlî şartlarıdır.[40] Makâsıdın güncele en iyi yansımasının örneği olan siyâsetü'ş-şerî'a, re'y içtihadının semeresidir. Re'y içtihadı ve siyâsetü'ş-şerî'a, hakkında nas gelmeyen yeni olaylar ve değişimlere ayak uydurmayı sağlamaktadır. Taklide veya mezhep hilâfına dalmaya engel olmaktadır. Her şeyden önemlisi teklifi çözüp ortadan kaldıracak ve dini hafife alacak şekilde ruhsatların (telfikin) ardına düşmenin karşısına yerleşmektedir.[41]

Düreynî mukâren fıkhın ihtilâfa yönelik tavrını, şeriatın ihtilâfa yönelik tavrıyla temellendirmekte veya her iki tavrı aynılaştırmaktadır. Ona göre hak (doğru) vakıaya uygun olmalıdır. Vakıaya uygun hak, adetlenmeyecek, çatışmayacak ve çelişmeyecek şekilde bir ve tektir.[42] Benzer bir biçimde şeriat haktır. Şeriat da tek bir görüştür. Tek bir kaynak ve görüşe dayanmaktadır.[43] Teşrii kaynağının bir olması, hakim olan teşrii mantığının da bir olmasını gerektirmektedir. Bu durum, "وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا" *"Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"*[44] ayetinde ifade

[33] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 11.
[34] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 12.
[35] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 15.
[36] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 12.
[37] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 23.
[38] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 6.
[39] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 23.
[40] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 62.
[41] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 49.
[42] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 52. Doğrunun tek olduğuna dair görüş, ayet ve değerlendirmeler için bk. Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 90-92.
[43] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 92.
[44] en-Nisâ, 4/82.

edilmiştir.[45] Ayette Kur'ân hakkında da ifade edildiği gibi şeriatta çelişki bulunmaz. Eğer şeriatta bir çelişki bulunsaydı bu, insana kaldıramayacağını yüklemek (teklîfü mâ lâ yûtak) olurdu. Çünkü iki delilin birbiriyle çeliştiği ve aynı zamanda şeriat tarafından eş zamanlı olarak maksut olduğu düşünülemez.[46] Dolayısıyla ihtilâfın şeriatta hiçbir şekilde aslı yoktur.[47]

Düreynî, mezhepler arası ihtilâfı bitirmek için tercihi bir asıl yapmaktadır. Çünkü şeriat, mezhep taassup çıkarma eylemini sırf mezhep taassubuna dayalı ihtilaftan daha fazla yermiş ve haram kılmıştır. İhtilâf birçok ayette yerilmiştir. Tartışmayı bırakmak için şeriata dönmek farz kılınmıştır. Tek görüş esaslı olan şeriatın özüne ihtilâf çıkarmak veya ihtilâfın devamını göz yummak şeriatın özüne aykırıdır. En güçlü delili bulup onun gereğince tercihte bulunmak farzdır. Dolayısıyla ihtilâfın devamını sağlamak caiz değildir. Nitekim birçok ayet, ihtilâfı yermiş ve fikri çekişmeyi bırakmak için şeriata dönmeyi farz kılmıştır. İctihâdî hükümlerde ihtilaf gerçekleşmişse bile makâsıdu'ş-şerîa ışığında en güçlü delile dayanan görüşü tercih edilerek ihtilâf bitirmek farzdır. Mezheplerin günümüzdeki somut varlığını ve işlevini dahi sonlandıracak böyle bir görüşte her şeyden ilginci, Düreynî'nin iddiasına göre bu farziyet konusunda icmanın varlığıdır.[48]

Tarihten miras kalan ihtilâfın mezhep boyutu düşünüldüğünde Düreynî'ye göre belirli bir ictihâdî mezheple yetinmek, bizzat içtihadın tabiatına terstir. Çünkü ictihad vahyin yerleşik kuralları (mukarrarât) hakkında aklî tasarruftur. Her bir ictihad, bu yerleşik kurallar konusunda belirli bir bakış açısını temsil etmektedir. Fakat hiçbir ictihad tek başına şeriat olması açısından şeriat fıkhını temsil etmemektedir. İlmî, kapsayıcı ve derinlikli bir araştırmaya dayalı nazar olduğu için mukâren fıkıh, şeriatın fıkhını temsil edebilecek yetkinliktedir. Araştırma ve inceleme olarak hakkın yönü ancak mukâren fıkıh sayasında tam olarak ortaya çıkarılabilir. Dolayısıyla mukâren fıkıh, teşriin temel esası veya maksadı olan maslahat, hak ve adalete daha yakındır.[49]

2. MUKÂREN FIKHIN GAYESİ

Düreynî'nin mukâren fıkhın yapısına dair görüşleriyle mukâren fıkhın gayesine yönelik görüşleri birbirine paralellik göstermektedir. Ona göre mukâren fıkhın temel gayesi, analiz, illetini (gerekçesini) bulma, illete uygun bir biçimde fer'î meseleleri çözüme kavuşturma ve çözüme kavuşturulan meseleyi asla dayandırmaya yönelik insan ictihadıyla ürettiği orijinal fikirden yararlanmaktır. Özü itibariyle mukayeseli çalışmalar, sadece fıkhı zenginleştirmekle kalmaz;[50] diğer büyük millet ve medeniyetlerin usûlleriyle mukâyese[51] sonrası evrensel anlamda insan (insanlığın) fikrini zenginleştirir.[52] Mukayeseli çalışma, özelde fıkhı iki açıdan zenginleştirmektedir:[53]

i) Mukâren fıkıh araştırması ayrıntılı, derinlikle ve kapsayıcı bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu araştırma süreci sonunda ürün olarak orijinal yeni ictihadlar ortaya çıkabilmektedir.

ii) Mukâren fıkıh konusuyla ilgilenen araştırmacıya, öncelikle teorik usûlün ilmî uygulama biçimlerini öğretmektedir. Ardından ona klasik dönemde müctehidin somut olayları -içinde bulunduğu değişken şartlarla birlikte- göğüslerken bu usûlü nasıl kullandığını kavratmaktadır.

---

[45] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 23.
[46] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 53.
[47] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 92.
[48] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 92.
[49] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 13-15.
[50] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 5-6.
[51] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 12.
[52] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 11.
[53] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 5-6. Ayrıca bk. Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 15.

Düreynî, yukarıda iki madde halinde sunduğumuz mukâren fıkhın özelde fıkıh ilmini zenginleştirmesini mukâren fıkhın gayesini olarak sekiz madde şeklinde ayrıntılandırmıştır. Bu maddelerin neredeyse hepsi, kendi terimleştirdiği "araştırmacı müctehit"in fıkıh melekesini kazanıp geliştirmesine hizmet etmeye matuftur. Bunlar şu şekildedir:[54]

i) Farklı müçtehitlerin araştırılan meseleyi nasıl ele aldıklarını, tasavvur ettiklerini, betimlediklerini delilleriyle ortaya çıkarmak. Araştırmacıya ortaya çıkan ictihâdî yaklaşımları yetenek şeklinde kavratmak.

ii) İctihâdî görüşlerin dayandığı kaynakları geniş bir yelpazede sunarak mukâren fıkıh araştırması yapanın ilmî derinliğini ve kavrayışını artırmak.

iii) Mukâren fıkıh araştırması yapana, usûlî nazarla müçtehitlerin delillerini ve bu delilleri istidlal etme boyutlarını objektif bir biçimde kıyaslama melekesi kazandırmak.

iv) Mukâren fıkıh araştırması yapana görüşlerin zayıf ve güçlü yönleri ile hilâf nedenlerini derinlemesine inceleme ve delili en güçlü olanı tercih etme yetisi sağlamak.

v) Araştırmacının câhirde çelişik görünen delilleri zorlamaya ve yapaylığa kaçmaksızın bağdaştırabilme yeteneği geliştirmesine hizmet etmek.

vi) Müctehitlerin delilerinden senedi en güçlü olanı alarak yeni ictihâdî bir görüş ortaya koyabilmek. Yeni ictihad ortaya korken şartları ve uygulamanın illet ve sonuç üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak hükmün teşriinde gözetilen makâsıd bağlamında eylemin meşruiyetini tespit etmek.

vii) Mezhebî taassuptan ve hevâdan uzak bir biçimde şeriatın hakikatlerini ve Şâri'in maksadını ortaya çıkarmak. Mukâren araştırma yapan kişide köklü melekeyi parlatmak, nezih bir ilmî şahsiyet ve mekele inşa etmek.

viii) İslam mirasını ihya ederek bu birikimden hareketle günümüzün ve geleceğin meselelerine pratik çözümler üretebilmek.

Düreynî'ye göre mukâren fıkhın bütün insanlığın fikrine yönelik evrensel katkısıysa, hak ve adalet mefhumlarında kendini göstermektedir. Mukayeseli fıkıh, hak mefhumuna yönelik genel teoriler arasında ve kanun koyarken dikkat edilmesi gereken adalet prensibini yansıtan büyük usûllerin arasında mukayese imkânı sağlamaktadır.[55] Ayrıca diğer büyük millet ve medeniyetlerin teşriine yapılan kıyaslamalar; İslam teşriinin özelliklerini, ayırıcı vasıflarını, usûlünü, hak (doğru) kriterlerini, usûl ve füruya dair müesses genel teşrii maksatlarını ciddi, ilmî, hikmetli, kapsayıcı ve derinlikli bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle mukâren fıkıh çalışmaları, insanlığı İslam teşriine çağrıda en başarılı davet yöntemidir.[56]

SONUÇ

Düreynî, her şeyden önce klasik anlamda fıkıh, fıkıh usulü, mezhep, mezhep aidiyeti bağlamında üretilen görüşleri yeterli görmemektedir. Klasik dönemde yapılan fıkıh tanımlarının ve fıkhî yaklaşımların günümüzde yeterli olmadığını düşünmektedir. Özellikle klasik fıkıh tanımlarını ezberi, taklidi ve durağanlığı yansıtır bir formatta sunmaktadır. Sadece modern dönem için değil klasik dönem için de böylesi bir yaklaşımı yetkin görmemektedir. Mezhepler etrafında şekillenen görüş, ihtilâf, mezhep taasubu ve durağanlığı (cumûd) adeta tarihin akışında başa gelen "yol kazası" veya şeriatın özünde bir uzaklaşma olarak değerlendirmektedir. Fakat o, mukâren yöntemi benimseyen bir fıkıh ve fıkıh usulü anlayışının bu gidişatı değiştireceğine inanmaktadır. Fıkıh tanımında re'y içtihadını vurgulaması, re'y içtihadını ve akademik araştırmayı mukâren fıkıh anlayışının temeline yerleştirmesi, bu

[54] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 28-29.
[55] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 11.
[56] Düreynî, *Buhûsun mukârane*, 12.

inancını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Makâsıd temelli bir fıkıh usûlünün teorik boyutunu önemsemekle birlikte gerçek anlamda problemleri çözecek fıkıh anlayışının, bu teorik bakışı uygulamaya döken mukâren bir füru fıkıh ile mümkün olacağını düşünmektedir. Günümüz akademik dünyasında mukâyeseli çalışmaların doğruyu bulmadaki popüler değerini takdir etmektedir. Klasik anlamda fakih veya müçtehit yerine fıkıh tanımından başlayarak "araştırmacı müçtehidi" vurgulu bir biçimde öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla fıkhı, mezhebe dayalı bir kavrayış ve anlamdan daha çok, var olan mezhep görüşleri arasında araştırma, re'y içtihadının etkin olduğu mukayese ve tercih olarak tanımlamaktadır.

Düreynî'nin mukâren fıkıh anlayışı var olan mezhep literatürünü araştırma ve içtihadına esas almasıyla bir "miras yedi" görüntüsü verse de mezhepler arası mukayese sonucunda daha önce hiçbir mezhebin ulaşamadığı yeni görüşlere de ulaşılabileceği iddiasındadır. Bu yönüyle Düreynî'nin fıkıh anlayışı kendi çapında iddialı, geçmiş mezhep mirasını önemseyen, mukayeseye tabi tutan ve güçlü bulduğu delil gereği tercihlerde bulunan bir yapıdadır. Mezhepler arası hilâfı, ihtilâfı ve mezhepleri yer yer övse de taassup adı altında ve durağanlık nitelemesiyle geleneksel fıkıh literatürünü genel olarak dışlamaktadır. Fakat mukâren fıkıh anlayışını füru ve usûl olarak bu geleneksel literatür üzerine inşa etmektedir. Mezhep aidiyetinden uzak ve mezhepler üstü bir yaklaşım ve usulle var olan fıkıh birikiminden çoktan seçmeci bir anlayışla doğru bulunan görüşü tercih etmektedir. Böylesi bir mukâren fıkıh anlayışı, özgün ve yeni görüşler ortaya koyabilme yetisi düşük bir profil sergilemektedir.

Düreynî, klasik dönem fakihlerinin mukâren fıkhı bir yöntem olarak kullandığını söylemektedir. Buna rağmen günümüzdeki anlamıyla mukâren fıkha klasik dönemde en yakın olan hilâf ilmine, bu ilmin esaslarına ve literatürüne değinmemektedir. Çoğunlukla dönemin ilmî anlayışı ve üslubu içerisinde kendi mezhep görüşünü veya kendi tercihini diyalektik, ayrıntılı ve delilli bir biçimde anlatan mezhep aidiyeti güçlü fakihlerin eserlerini, mukâren fıkhın klasik dönemde varlığına referans olarak vermektedir. Kendisi bu gerçeğin farkında olduğu için İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid* adlı eserinin dışındaki eserleri modern anlamda mukâren fıkıha meşruiyyet kazandıracak nitelikte görmemektedir. Günümüzün çoğu araştırmacısından farklı olarak onun mukâren fıkhı hilâf ilminin devamı veya nüvesi ve atası görmemesi doğru bir yaklaşımdır. Düreynî'nin dinde hilâf ve ihtilâfı bulunmadığına (ve haram kılındığına), şeriatın tek görüş olduğuna ve ihtilaf yaşandığında görüşler arasını cem ederek veya delili en güçlü olanı tercih ederek amel etmenin farz olduğuna dair icma iddia etmesi, mukâren fıkıh konusunda hilâf ilmini referans almaması için yeterli gerekçelerdir. Mezhep savunusunun normal fıkıh literatürüne göre daha sert şekilde yapıldığı bir ilmî geleneğin modern dönem mukâren fıkıh anlayışıyla özdeşleştirilmesi hatta bağdaştırılması bizce de mümkün değildir. *Bidâyetü'l-müctehid*'i yeni bir mukâren fıkhın meşruiyyetinde ve inşasında övgüler eşliğinde güzel bir örnek olarak sunması, Düreynî için belli oranda doğru bir tercihtir. Fakat klasik dönemde günümüzdeki anlamda mezhepten veya mezhep savunusundan bağımsız bir fıkıh düşüncesi ortaya konulabileceğini söylemek mümkün değildir.

Düreynî, şeriatın özellikleriyle mukâren fıkhın özelliklerini paralel görmekte ve mukâren fıkhı şeriatın en kapsayıcı ve doğru yansıması olarak algılamaktadır. Yaptığı mukâren fıkıh tanımı, başlı başına mukâren fıkhın yapısını, işlevini ve gayesini bütüncül bir biçimde yansıtmaktadır. Mukâren fıkhın yapısına, işlevine ve gayesine yönelik söyledikleri re'y içtihadına dayalı mukayeseli bir İslam hukuku inşa etme ve devrin şartlarını karşılayacak şekilde "araştırmacı müçtehit" dediği yeni bir hukukçu yetiştirme amacı gütmektedir. Mukâren fıkhı yerel düzlemde sadece Müslümanların güncel problemlerini çözen bir hukuk sistemi olarak görmemektedir. Ayrıca modern çağda şeriatın gerçek değerini ortaya çıkaran, evrensel düzeyde insanlığın problemlerine çözümler üreten ve diğer din mensuplarını İslam'a davet eden bir yöntem olarak idealize etmektedir.

KAYNAKLAR/REFERENCES

Âmidî, Ali b. Muhammed el-. *el-İhkâm fî usûli'l-fıkh*. 4 Cilt. Suud-i Arabistan: Dâru's-Samî'î, 2003.

Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 1. Basım, 2016.

Ayran, Şükrü-Tarik, Ramazan. *Risâletü'l-İslâm Dergisi'nde Fıkıh Yazıları*. Ankara: İksad Publishing House, 2021.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-. *et-Takrîr li usûli Fahrilislâm el-Pezdevî*. 8 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2005.

Basrî, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali el-. *Kitâbü'l-mu'temed fî usûli'l-fıkh*. 2 Cilt. Dımeşk: el-Ma'hedü'l-İlmî el-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiye, 1965.

Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *Metnü'l-varakât*. b.y.: y.y., ts.

Dihlevî, Mahmûd b. Muhammed ed-. *İfâdatü'l-envâr fî izâeti usûli'l-menâr*. Kahire: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2002.

Dihlevî, Şah Veliyyullâh ed-. *el-İnsâf fi beyâni esbâbi'l-ihtilâf*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1983.

Düreynî, Fethî ed-. *Buhûsun mukârane fi'l-fikhi'l-islâmî ve usûlihî*. Dımeşk: Muessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2. Basım, 2008.

Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin. *Ma'rifetü'l-huceci'ş-şer'iyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1999.

Eşkar, Süleyman el-Beşîr, Muhammed Osmân. *Mesâil fi'l-fikhi'l-mukâren*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, ts.

Fahruddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. 4 Cilt. Suud-i Arabistan: İslâm Üniversitesi Şeriat Fakültesi, ts.

Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el- el-. *İhyâ ulûmi'd-dîn*. 2 (iki cilt bir arada) Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.

Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Nesefî, Hâfuzuddîn Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-. *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-musannif ale'l-menâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.

Sem'ânî, Ebu Muzaffer es-. *Kavâtı'u'l-edille fi'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

Sığnâkî, Husâmüddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc b. Ali es-. *Kitâbu'l-vâfî fî usûli'l-fıkh*. 4 Cilt. Suud-i Arabistan: Ümmü'l-Kura Üniversite, 1. Basım, 1997.

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

ENERGY CONSUMPTION AND GLOBAL WARMING POTENTIAL IN MECHANICAL RECYCLING OF PET, HDPE, LDPE, AND PP: A LITERATURE-BASED COMPARISON

Birnur BOZDOĞAN
Gaziantep University, Faculty of Engineering, Department of Mechanical Engineering, 27310 Gaziantep, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-0314-837X
Assist. Prof. Dr. Hakan TUTUMLU
Gaziantep University, Naci Topcuoglu Vocational High School, Department of Electric and Energy, 27310 Gaziantep, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-3884-7015
Prof. Dr. Adem ATMACA
Gaziantep University, Faculty of Engineering, Department of Mechanical Engineering, 27310 Gaziantep, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-9624-299X

ABSTRACT
Mechanical recycling is the most widely applied route for managing post-consumer plastic waste, yet the energy and climate performance reported for different polymer types varies considerably across the life cycle assessment (LCA) literature. This study presents a literature-based comparison of the specific energy consumption (SEC), cumulative energy demand (CED), and global warming potential (GWP) reported for the mechanical recycling of the four most common commodity thermoplastics: polyethylene terephthalate (PET), high-density polyethylene (HDPE), low-density polyethylene (LDPE), and polypropylene (PP). Rather than performing new modeling, this work primarily synthesizes findings from eight published sources spanning different countries, system boundaries, and allocation methods, and additionally reports one supplementary calculation in which a common set of emission factors is applied to the raw electricity and gas intensities reported for PET, HDPE, and PP in two of the sources, in order to separate grid-mix effects from process-level energy intensity. The results show substantial variability, with reported GWP values ranging from about 0.35 to 0.91 kg CO_2-eq per kg of recycled resin depending on system boundary and regional electricity mix, and the supplementary calculation indicates that process-level energy intensity, not only grid carbon intensity, contributes to this spread. The comparison indicates that much of the spread between studies reflects methodological choices, such as whether collection and transport are included in the system boundary, rather than genuine differences in recycling-process efficiency alone. The review is intended as a narrow, gate-to-gate-focused reference map for researchers approaching plastic-recycling LCA for the first time.
Keywords: Mechanical recycling; life cycle assessment; plastic waste; energy consumption; global warming potential

1. INTRODUCTION
Global plastic production and the resulting waste stream have grown steadily over recent decades, and only a small share of post-consumer plastic waste is currently recycled worldwide. Among the available end-of-life routes, mechanical recycling remains the most mature and widely implemented technology for thermoplastics such as polyethylene terephthalate (PET), high-density polyethylene (HDPE), low-density polyethylene (LDPE), and polypropylene (PP), largely because it avoids the chemical transformation required by alternative routes and is comparatively simple to operate at industrial scale.
Life cycle assessment (LCA) has become the standard methodology for quantifying the

environmental performance of recycling systems, and a substantial number of studies now report specific energy consumption (SEC), cumulative energy demand (CED), and global warming potential (GWP) for the mechanical recycling of individual polymer types. However, these studies differ widely in geographic context, system boundary (gate-to-gate versus cradle-to-gate), allocation method (cut-off versus open-loop or system expansion), and background electricity mix, which makes direct comparison of reported figures difficult without careful attention to the underlying assumptions.

This paper does not propose new LCA modeling or attempt to harmonize published values onto a common calculation basis. Instead, it provides a narrow, literature-based comparison that maps what has already been reported for the mechanical recycling of PET, HDPE, LDPE, and PP, and highlights how methodological differences between studies contribute to the spread of reported values. The aim is to offer a compact reference point for researchers who are approaching plastic-recycling LCA for the first time and need a quick overview of the range of values already established in the literature.

2. MATERIALS AND METHODS

This study is a narrative literature review rather than an original life cycle assessment. Peer-reviewed journal articles and one industry life cycle inventory report, published between 2018 and 2026, were selected on the basis that they report quantitative energy consumption and/or global warming potential results for the mechanical recycling of at least one of the four target polymers (PET, HDPE, LDPE, PP). Sources were required to state, at minimum, the geographic context and the system boundary applied, so that the reported values could be interpreted in context rather than treated as directly comparable numbers.

With one exception, no new calculations, unit conversions, or normalization to a common functional unit were performed. Values are reported in this paper as published in the original sources, together with the polymer type, region, and system boundary of each study. Where a source reported a relative comparison (for example, energy use relative to virgin resin) rather than an absolute figure, this is noted explicitly rather than converted to an absolute value. Table 1 summarizes the eight sources included in this review.

The single exception is a supplementary common-factor comparison, presented in Section 3.6, carried out for the two sources — Association of Plastic Recyclers (2018) and Bozdoğan et al. (2026) — that report electricity and natural gas intensities separately for PET, HDPE, and PP. For this comparison only, the raw electricity and gas intensities reported in each source were combined with a single, shared set of emission factors using the GWP equation reported by Bozdoğan et al. (2026), in order to separate the effect of the electricity grid mix from the underlying process energy intensity. This step is described in full in Section 3.6 and was not applied to any other source or polymer.

Source	Region	Polymer(s)	System boundary / method
Association of Plastic Recyclers / Franklin Associates (2018)	USA	PET, HDPE, PP	Cradle-to-gate; cut-off and open-loop allocation; weighted-average reclaimer survey data
Bataineh (2020)	Jordan	PET, HDPE	Cradle-to-gate; cut-off and system-expansion allocation
Zeilerbauer et al. (2024)	Austria	LDPE	Gate-to-gate; industrial film-recycling operation
Leal Filho et al. (2025)	Multi-region (review)	PS, LDPE, PVC, PET, HDPE, PP	Literature synthesis; mechanical-recycling GWP range compiled from ETC/WMGE (2021) and related sources
Shan et al. (2023)	Japan	Mixed post-consumer plastics	Gate-to-gate; compares mechanical recycling with two chemical-recycling routes

Hu et al. (2025)	Taiwan	PET	Cradle-to-gate; three PET reclaiming facilities, collection and transport included
Bozdoğan et al. (2026)	Türkiye	PET, HDPE, LDPE, PP	Gate-to-gate; 12-month meter-based industrial data; baseline scenario
Jiang & Bateer (2025)	Multi-region (review)	Mixed post-consumer plastics	Systematic review; mechanical, thermolysis, chemical and biological routes compared

3. RESULTS AND DISCUSSION

Table 2 collects the energy and GWP figures reported across the reviewed sources for each polymer type. Because the underlying studies differ in system boundary and allocation method, the table should be read as a map of the values reported in the literature rather than as a harmonized comparison.

Polymer	Energy demand	GWP (kg CO2-eq/kg)	Source
PET	14.8 MJ/kg	0.91	Association of Plastic Recyclers (2018), USA
PET	—	~14–17% of virgin PET energy (cut-off method)	Bataineh (2020), Jordan
PET	—	0.389 (baseline, gate-to-gate)	Bozdoğan et al. (2026), Türkiye
HDPE	8.69 MJ/kg	0.56	Association of Plastic Recyclers (2018), USA
HDPE	—	0.365 (baseline, gate-to-gate)	Bozdoğan et al. (2026), Türkiye
LDPE	—	~0.44	Zeilerbauer et al. (2024), Austria
LDPE	—	0.375 (baseline, gate-to-gate)	Bozdoğan et al. (2026), Türkiye
PP	8.89 MJ/kg	0.53	Association of Plastic Recyclers (2018), USA
PP	—	0.348 (baseline, gate-to-gate)	Bozdoğan et al. (2026), Türkiye
Multiple polymers	—	0.348–0.510	Leal Filho et al. (2025), review

3.1. PET

The Association of Plastic Recyclers (2018) reported a cradle-to-gate total energy demand of 14.8 MJ per kilogram and a GWP of 0.91 kg CO2-eq per kilogram for postconsumer recycled PET pellet in the United States, using the cut-off allocation method, which assigns collection, sorting, and reclaiming burdens fully to the recycled material. Bataineh (2020), assessing PET recycling in Jordan, reported that under the cut-off allocation method recycled PET flake required only about 14–17% of the energy needed for virgin PET flake — that is, an energy reduction of roughly 83–86% — with the figure rising to about 57% of virgin energy under system expansion, framing the result relative to virgin resin rather than as an absolute per-kilogram figure. Hu et al. (2025), studying three PET reclaiming facilities in Taiwan, identified electricity consumption during the pelletizing stage as the dominant contributor to the overall environmental burden, with extrusion equipment specifically identified as a hotspot, consistent with the process-level pattern also reported for other polymers. By comparison, the facility-level baseline scenario reported by Bozdoğan et al. (2026) for a Turkish recycling plant, which uses a narrower gate-to-gate boundary that excludes collection and transport, gives a GWP of 0.389 kg CO2-eq per kilogram — notably lower than the Association of Plastic Recyclers (2018) figure despite Türkiye's more carbon-intensive electricity grid, illustrating how system-boundary choice can outweigh grid-mix effects when comparing studies.

3.2. HDPE

For HDPE, the Association of Plastic Recyclers (2018) reported a cradle-to-gate total energy demand of 8.69 MJ per kilogram and a GWP of 0.56 kg CO2-eq per kilogram, again using the cut-off method. Bataineh (2020) also assessed postconsumer HDPE recycling in Jordan alongside PET, reporting that energy consumption during processing and transportation was the main driver of the calculated GWP. The gate-to-gate baseline reported by Bozdoğan et al. (2026) for Türkiye gives a lower GWP of 0.365 kg CO2-eq per kilogram, again reflecting the narrower system boundary of that study relative to the cradle-to-gate scope used by the Association of Plastic Recyclers.

3.3. LDPE

Fewer dedicated LDPE mechanical-recycling LCA studies were identified than for PET, HDPE, and PP. Zeilerbauer et al. (2024), assessing an industrial LDPE film-recycling operation in Austria, reported a GWP of approximately 0.44 kg CO2-eq per kilogram of recycled LDPE granulate, a figure the authors noted was consistent with values reported elsewhere in the literature. The gate-to-gate baseline reported by Bozdoğan et al. (2026) for Türkiye gives a slightly lower GWP of 0.375 kg CO2-eq per kilogram for LDPE. Both values fall within the broader mechanical-recycling GWP range of 0.348–0.510 kg CO2-eq per kilogram compiled across polymer types by Leal Filho et al. (2025) in their review, which draws on European background data from the ETC/WMGE (2021) report.

3.4. PP

The Association of Plastic Recyclers (2018) reported a cradle-to-gate total energy demand of 8.89 MJ per kilogram and a GWP of 0.53 kg CO2-eq per kilogram for postconsumer recycled PP pellet, close to the HDPE figures from the same source, reflecting the similarity of the two polyolefins' reclaiming processes. The gate-to-gate baseline reported by Bozdoğan et al. (2026) for Türkiye gives a GWP of 0.348 kg CO2-eq per kilogram for PP, the lowest of the four polymers in that dataset and consistent with the lower end of the range reported by Leal Filho et al. (2025).

3.5. Cross-Polymer Comparison and Sources of Variability

Two consistent patterns emerge from the reviewed literature. First, within any single study, PET recycling tends to show a somewhat higher energy demand and GWP than HDPE, LDPE, or PP; the Association of Plastic Recyclers (2018) and Bozdoğan et al. (2026) datasets both show this ordering, which the underlying studies attribute to PET's higher processing temperatures and the additional solid-stating step used for food-grade applications. Second, and more strikingly, the absolute values reported for the same polymer differ by a factor of roughly two between studies with different system boundaries. The cradle-to-gate figures reported by the Association of Plastic Recyclers (2018), which include collection, transport, and material-recovery-facility sorting in addition to reclaiming, are consistently higher than the gate-to-gate figures reported by Bozdoğan et al. (2026), which cover only the processing occurring inside the recycling facility itself.

This pattern suggests that the boundary decision — whether upstream collection and sorting burdens are included — has a larger effect on the reported GWP than differences in national electricity grid carbon intensity, at least across the sources reviewed here. Shan et al. (2023) add a complementary, technology-level observation: within the recycling technologies compared for Japan, mechanical recycling accounted for only 17% of the combined GWP contribution of the routes studied, against 51% for coke-oven-based chemical recycling and 32% for gasification. Jiang and Bateer (2025), in a broader systematic review of recycling technologies, add an important qualification to this picture: while mechanical recycling offers lower energy demand than virgin production together with cost-effectiveness and scalability, it

often encounters economic barriers arising from contamination and inefficiencies in sorting and cleaning, and their review ranks chemical and biological recycling as offering the highest environmental benefits, owing to the potential for primary recycling of plastics and reduced energy demand, with the environmental impact of thermolysis varying and at times exceeding that of mechanical recycling. Taken together, the reviewed sources indicate that reported SEC, CED, and GWP values for mechanically recycled PET, HDPE, LDPE, and PP are reasonably consistent in their relative ordering across polymers, but that absolute comparison between studies requires close attention to system boundary and allocation method before any single figure is treated as representative.

3.6. A Common-Factor Comparison for PET, HDPE, and PP

To probe how much of the difference between the United States and Türkiye figures discussed above might stem from the two countries' electricity grids rather than from the recycling process itself, a supplementary calculation was carried out for the two sources that report electricity and natural gas intensities separately: the reclaimer-processing data reported by the Association of Plastic Recyclers (2018) for the United States (bale-to-pellet stage only, excluding collection, sorting, and transport, so that the boundary is closer to the gate-to-gate scope used by Bozdoğan et al. (2026)), and the baseline electricity and gas intensities reported in Table 2 of Bozdoğan et al. (2026) for Türkiye. A single, shared set of emission factors — a grid factor of 0.46 kg CO2-eq per kWh and a natural gas factor of 2.00 kg CO2-eq per cubic meter, both taken from Bozdoğan et al. (2026) — was applied to both datasets' raw electricity and gas intensities, following the GWP equation reported in the same source. This calculation was not performed for LDPE, since none of the reviewed sources reported separate electricity and gas intensities for LDPE recycling. Table 3 reports the resulting electricity intensity, gas intensity, and common-factor GWP for each polymer and country, and Figure 1 presents the same common-factor GWP results graphically.

Polymer	Region / boundary	Electricity (kWh/ton)	Natural gas (m^3/ton)	Common-factor GWP (kg CO2-eq/kg)
PET	USA, reclaiming only (Association of Plastic Recyclers, 2018)	822	101	0.58
PET	Türkiye, gate-to-gate (Bozdoğan et al., 2026)	1210	552	1.66
HDPE	USA, reclaiming only (Association of Plastic Recyclers, 2018)	527	10.5	0.26
HDPE	Türkiye, gate-to-gate (Bozdoğan et al., 2026)	1098	502	1.51
PP	USA, reclaiming only (Association of Plastic Recyclers, 2018)	529	24.7	0.29
PP	Türkiye, gate-to-gate (Bozdoğan et al., 2026)	1077	474	1.44

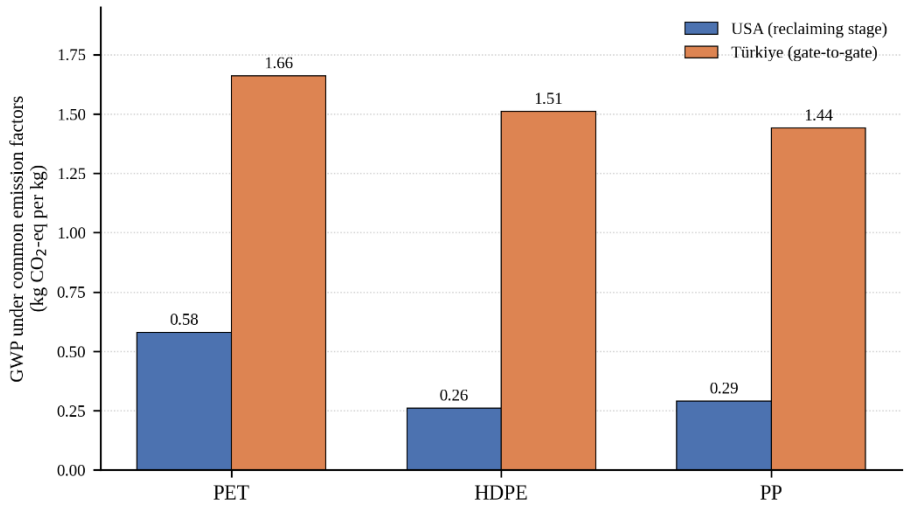

Figure 1. Global warming potential of PET, HDPE, and PP mechanical recycling calculated by applying a single, shared set of emission factors (0.46 kg CO2-eq/kWh for electricity and 2.00 kg CO2-eq/m³ for natural gas) to the electricity and gas intensities reported for the United States reclaiming stage (Association of Plastic Recyclers, 2018) and for the Turkish facility baseline (Bozdoğan et al., 2026). Because the emission factors are held constant, the differences shown reflect reported process energy intensity rather than grid carbon intensity.

Under a common emission-factor set, the reclaimer-processing electricity and gas intensities reported for the United States are consistently lower than the baseline intensities reported for Türkiye across all three polymers — by a factor of roughly 1.5 to 2 for electricity and roughly 5 to 20 for natural gas. Because the grid and gas emission factors are held constant in this calculation, the difference reflects the underlying process energy intensity reported in the two sources rather than the carbon intensity of the electricity or gas supply. This is broadly consistent with the process-level explanation offered by Bozdoğan et al. (2026) themselves, who attribute part of their facility's baseline energy intensity to limited automation and process control rather than to feedstock or fuel choices alone. The comparison should still be read with some caution: the two datasets were collected roughly a decade apart, report weighted or facility-level averages rather than matched process steps, and — despite the narrower reclaiming-stage boundary used here for the United States data — may not capture identical process detail in both directions.

4. CONCLUSIONS

This literature-based comparison shows that mechanical recycling of PET, HDPE, LDPE, and PP is consistently reported as a lower-energy, lower-GWP process than virgin resin production, although its standing relative to other recycling routes varies between studies, and that the absolute SEC, CED, and GWP values reported across eight reviewed sources vary by roughly a factor of two depending on system boundary, allocation method, and regional context. PET recycling is consistently reported as somewhat more energy- and carbon-intensive than HDPE, LDPE, or PP, a pattern that holds across the different studies reviewed despite their methodological differences. The comparison also shows that cradle-to-gate studies that include collection, sorting, and transport tend to report higher GWP values than gate-to-gate studies limited to in-facility processing, and that this boundary effect can outweigh differences in national electricity-grid carbon intensity between regions. The supplementary common-factor comparison in Section 3.6 supports this reading from another angle: even after applying the same emission factors to both datasets, the process electricity and gas intensities reported for

Türkiye remain well above the reclaiming-stage intensities reported for the United States for PET, HDPE, and PP, pointing to process-level and not just grid-level differences between the two contexts. Because this review does not recalculate published values to a common basis beyond this one supplementary step, the figures collected here should be read as a map of what has been reported in the literature rather than as a harmonized benchmark; researchers seeking directly comparable figures for a specific application would need to either select studies with matching system boundaries or undertake new, boundary-consistent modeling.

REFERENCES

Association of Plastic Recyclers (Franklin Associates, A Division of Eastern Research Group). (2018). Life cycle impacts for postconsumer recycled resins: PET, HDPE, and PP. Association of Plastic Recyclers.

Bataineh, K. M. (2020). Life-cycle assessment of recycling postconsumer high-density polyethylene and polyethylene terephthalate. Advances in Civil Engineering, 2020, Article 8905431. https://doi.org/10.1155/2020/8905431

Bozdoğan, B., Tutumlu, H., & Atmaca, A. (2026). Environmental performance of post-consumer plastic mechanical recycling in Türkiye: A process-level analysis of cumulative energy demand and global warming potential. Sustainability, 18(8), 3862. https://doi.org/10.3390/su18083862

Hu, A. H., Ting, C.-Y., Ouattara, A., Chen, W.-T., & Kuo, C.-H. (2025). Life cycle assessment of recycling polyethylene terephthalate (PET): A comparative case study in Taiwan. Recycling, 10(3), 98. https://doi.org/10.3390/recycling10030098

Jiang, X., & Bateer, B. (2025). A systematic review of plastic recycling: Technology, environmental impact and economic evaluation. Waste Management & Research, 43(8), 1159–1178. https://doi.org/10.1177/0734242X241310658

Leal Filho, W., Barbir, J., Carpio-Vallejo, E., Dobri, A., & Voronova, V. (2025). Decarbonising the plastic industry: A review of carbon emissions in the lifecycle of plastics production. Science of the Total Environment, 999, 180337. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2025.180337

Shan, C., Pandyaswargo, A. H., & Onoda, H. (2023). Environmental impact of plastic recycling in terms of energy consumption: A comparison of Japan's mechanical and chemical recycling technologies. Energies, 16(5), 2199. https://doi.org/10.3390/en16052199

Zeilerbauer, L., Fischer, J., Fazeni-Fraisl, K., Mager, M., Lindorfer, J., & Paulik, C. (2024). Life cycle assessment of mechanical recycling of low-density polyethylene into film products – towards the need for life cycle thinking in product design. Resources, Conservation & Recycling, 209, 107807. https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2024.107807

PHOTOCATALYTIC WATER SPLITTING VERSUS SOLAR-DRIVEN ELECTROLYSIS: A LITERATURE-BASED COMPARISON ON A COMMON ENERGY AND EXERGY BASIS

Assist. Prof. Dr. Hakan TUTUMLU
Gaziantep University, Naci Topcuoglu Vocational High School, Department of Electric and Energy, 27310 Gaziantep, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-3884-7015
Dr. Emrullah KOCAMAN
Gaziantep University, Engineering Faculty, Department of Mechanical Engineering, 27000 Gaziantep, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-2303-8322
Assoc Prof. Dr. Hüseyin YAĞLI
Gaziantep University, Engineering Faculty, Department of Mechanical Engineering, 27000 Gaziantep,Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-9777-0698

ABSTRACT
Photocatalytic water splitting is often presented as a low-cost route to solar hydrogen, whereas photovoltaic-driven electrolysis is the mature benchmark. Comparing the two pathways is difficult because their literatures report performance in different metrics. Photocatalysis studies commonly give hydrogen evolution rates per unit catalyst mass or apparent quantum yields, while electrolysis studies report energy efficiency or specific electricity consumption. These metrics are not interchangeable, and a high value in the former does not necessarily indicate high solar-to-hydrogen conversion. In this study, performance data from selected peer-reviewed studies on both pathways are compiled and converted to a common basis. The solar-to-hydrogen energy efficiency is calculated from the reported hydrogen production rate, incident irradiance and illuminated area, and the exergy efficiency of each pathway is determined on the same solar input basis. For the photovoltaic–electrolysis route, exergy destruction is allocated between the photovoltaic and electrolyser stages. Studies lacking the data required for conversion are identified separately, and their share serves as an indicator of reporting completeness in the photocatalysis literature. The comparison establishes the solar-to-hydrogen efficiency that photocatalytic systems must reach to match the exergy performance of photovoltaic-driven electrolysis. The proposed framework provides a transparent and reproducible basis for evaluating emerging photocatalysts against established hydrogen production technologies and identifies the reporting parameters that should be standardised in future studies.
Keywords: Photocatalytic water splitting; electrolysis; solar-to-hydrogen efficiency; exergy analysis; hydrogen production; performance metrics

1. INTRODUCTION
Solar hydrogen can be produced through several routes, two of which dominate the current discussion: particulate photocatalytic water splitting, in which semiconductor particles split water directly under illumination, and photovoltaic-driven electrolysis (PV–EC), in which electricity from a solar cell drives a separate electrolyser. Photocatalytic water splitting has attracted sustained research interest as a potential option for low-cost, large-scale solar hydrogen production (Z. Wang et al., 2021). PV–EC, by contrast, is built from commercially mature components and serves as the natural benchmark: a solar-to-hydrogen (STH) efficiency of 30% has been demonstrated with concentrator photovoltaics at 42 suns (Jia et al., 2016), and

a silicon PV–EC system operated outdoors reached 12.4% on a lower heating value basis (Gibson & Kelly, 2008).

Comparing the two pathways is not straightforward, because their literatures describe performance in different terms. Photocatalysis studies commonly report hydrogen evolution rates normalised by catalyst mass, or apparent quantum yields (AQY) measured at a single wavelength, whereas electrolysis studies report energy efficiency or specific electricity consumption. Z. Wang et al. (2021) pointed out that normalising the evolution rate by catalyst mass is erroneous, because the rate does not increase linearly with mass once particles shield one another from light, and recommended STH as the metric for efficiency evaluation and AQY as a tool for mechanistic understanding. They also noted that STH cannot, in general, be reconstructed from AQY data, even when its wavelength and intensity dependences are reported. Holmes and Wang (2026) later showed experimentally, with a single photocatalyst tested under ten different conditions, that mass-normalised rates vary strongly with the experimental setup. A high mass-normalised rate therefore does not by itself indicate a high conversion of solar energy into hydrogen.

The reliability of reported data is a related concern. Z. Wang et al. (2021) described STH values in the photocatalysis literature as often measured in arbitrary and unverifiable ways, noted that state-of-the-art particulate photocatalysts had reached STH values of only around 1%, and proposed accreditation laboratories and a certified efficiency chart modelled on the photovoltaic field. Holmes and Wang (2026) audited 157 recent studies on sacrificial photocatalytic hydrogen evolution and found that fewer than 25% reported sufficient experimental detail for reproduction, and that only 36 of the 157 provided the information needed to calculate their proposed solar-to-chemical conversion metric. That audit, however, concerns systems with sacrificial electron donors, for which STH is not defined. The corresponding question for overall water splitting, namely how many studies report enough data to compute STH at all, was not found to have been quantified in the literature examined for this study.

Direct comparisons of the two pathways have so far focused on economics. Choi et al. (2026) compared photocatalysis and PV–EC in terms of hydrogen cost and land requirement and derived an STH target of roughly 15% for photocatalysis, which the authors characterise as scenario-dependent. In that analysis the photocatalytic side is represented by a single literature record and scenario values rather than by a sample of measured data, the two pathways are evaluated with different irradiance inputs (direct normal irradiance for photocatalysis and global horizontal irradiance for PV–EC), and no exergy analysis is performed. In the literature review carried out for this study, no work was found that converts measured overall water-splitting data from a sample of recent studies to a common energy and exergy basis and compares them with PV–EC, including a stage-wise breakdown of losses.

This study addresses that gap through a critical synthesis and a convertibility audit. Twelve experimental overall water-splitting studies published between 2024 and 2026 were selected from the literature and examined for the data required to compute STH: the hydrogen evolution rate under simulated sunlight, the incident irradiance and the illuminated area. For the studies that report these quantities, STH and exergy efficiency are calculated on the same solar input basis and compared with three PV–EC references: a laboratory record, an outdoor silicon system and a recent techno-economic model. For PV–EC, exergy destruction is allocated between the photovoltaic and electrolyser stages. Exergy is used here as a consistent accounting framework rather than as an end in itself; it allows the losses of the single-step photocatalytic process to be set against those of the two-stage PV–EC chain. The analysis yields three outputs: the share of studies whose results can be converted, the gap between the two pathways on a common basis, and the STH efficiency that photocatalytic systems would need to reach parity

with PV–EC. The following sections describe the method and present these findings, together with the reporting parameters that would make future photocatalysis studies comparable.

2. RESEARCH AND FINDINGS

2.1. Method

Sample selection. A literature review was carried out on recent experimental studies of photocatalytic overall water splitting, and twelve studies published between 2024 and 2026 were included in the sample. A study was eligible if it reported experimental overall water splitting without a sacrificial reagent, with both H_2 and O_2 evolved from water; reversible redox mediators in Z-scheme systems were accepted because they are not consumed. Computational studies, reviews, piezo-assisted systems and studies reporting H_2 only were excluded. Studies are identified below by their sample number (#05 to #31).

Data extraction and convertibility. The main text and supplementary information of each study were read to extract the light source, incident irradiance, illuminated area, catalyst amount, H_2 and O_2 evolution rates, apparent quantum yield (AQY) and any reported STH value, together with the location of each item. A study was classed as convertible when it reported the H_2 evolution rate under simulated sunlight (AM1.5G), the incident irradiance and the illuminated area. It was classed as partially convertible when these three quantities were available only under non-solar illumination, which allows a light-to-hydrogen energy efficiency for that light but not an STH value, and as not convertible otherwise. Studies that report AQY at single wavelengths but lack these quantities were classed as not convertible, because STH cannot in general be reconstructed from AQY data (Z. Wang et al., 2021). Where the light was stated to be AM1.5G but no numerical irradiance was given, the standard value of 100 mW cm^{-2} was assumed and the case was flagged. Rates shown only as plotted curves were not digitised.

Energy efficiency. STH was calculated as

$$\mathrm{STH} = (r_{H2} \times \Delta G^\circ) / (P_{in} \times A) \quad (1)$$

where r_{H2} is the H_2 evolution rate (mol s^{-1}), ΔG° = 237.13 kJ mol^{-1} is the standard Gibbs energy of water splitting at 25 °C (Z. Wang et al., 2021), P_{in} is the incident irradiance (W m^{-2}) and A is the illuminated area (m^2). This is the definition recommended for particulate photocatalysts by Z. Wang et al. (2021). Under realistic reaction conditions, with H_2 and O_2 saturated with water vapour at 1 bar, the Gibbs energy is about 235 kJ mol^{-1} (Z. Wang et al., 2021); using this value would lower all STH values by about 0.9% of their magnitude and would not change the comparison. As a check on the calculation path, Eq. (1) was applied to the worked example given by Z. Wang et al. (2021), 5 mL h^{-1} of stoichiometric H_2 and O_2 under 100 mW cm^{-2} on 25 cm^2. Taking 5 mL as the combined gas volume at 25 °C and 1 atm gives 0.359%, against the 0.36% stated in that work. Where a study reported its own STH, the value was recalculated with Eq. (1).

Exergy efficiency. The exergy of solar radiation was evaluated with Petela's expression (Petela, 1964),

$$\psi = 1 - (4/3)(T_0/T_s) + (1/3)(T_0/T_s)^4 \quad (2)$$

with T_0 = 298.15 K and a solar temperature T_s = 5778 K, which gives ψ = 0.9312; taking T_s = 6000 K instead changes ψ by about 0.3%. The exergy efficiency is

$$\eta_{ex} = (r_{H2} \times ex^\circ_{H2}) / (\psi \times P_{in} \times A) = \mathrm{STH} \times (ex^\circ_{H2} / \Delta G^\circ) / \psi \quad (3)$$

where ex°_{H2} = 236.09 kJ mol^{-1} is the standard chemical exergy of hydrogen (Morris & Szargut, 1986); the updated value of Rivero and Garfias (2006), 236.12 kJ mol^{-1}, differs by about 0.01% and does not affect the results. The conversion factor $(ex^\circ_{H2}/\Delta G^\circ)/\psi$ = 1.069 is the same for both pathways. The ratio between the efficiencies of the two pathways, and therefore any parity threshold derived from it, is consequently identical on the energy and exergy bases.

PV–EC benchmarks. Three references were used. The laboratory record of Jia et al. (2016)

combined a triple-junction InGaP/GaAs/GaInNAsSb cell under 42 suns with two series-connected proton exchange membrane (PEM) electrolysers. Its reported STH of 30% is defined on a thermodynamic potential of 1.18 V at 80 °C and was rescaled to the 25 °C Gibbs basis (× 1.23/1.18), giving 31.3%, with a photovoltaic efficiency of 39% at the operating point. The outdoor system of Gibson and Kelly (2008) coupled a silicon module directly to a PEM electrolyser at 970 W m^{-2}. Its reported 12.4% (from current) is defined on the lower heating value and was rescaled to the Gibbs basis (× 237.1/241.8), giving 12.2%; the photovoltaic efficiency, calculated from the operating voltage and current (32.1 V, 5.2 A) and the cell area (1.06 m^2), is 16.2%. The techno-economic model of Choi et al. (2026) gives annual effective STH values of 10.6–11.5% on the Gibbs basis for seven countries; it does not resolve the two stages separately.

Exergy allocation. For PV–EC, the electricity leaving the photovoltaic stage was treated as pure exergy, and losses were expressed as fractions of the incident solar exergy:

$$\delta_{PV} = 1 - \eta_{PV} / \psi, \quad \delta_{EC} = \eta_{PV} / \psi - \eta_{ex} \tag{4}$$

δ_{PV} includes reflected and unabsorbed radiation as well as internal destruction in the cell. For photocatalysis, absorption and conversion take place in a single step, and the total loss is $\delta_{PC} = 1 - \eta_{ex}$.

2.2. Convertibility audit

Of the twelve studies, three were convertible (#13, #30 and #31, with #30 relying on the assumed irradiance), one was partially convertible (#21) and eight were not convertible (Figure 1, Table 1). The illuminated area was missing in all eight non-convertible studies, and the incident irradiance in six of them. In the remaining two, an irradiance was given but was either printed with an erroneous unit (#09) or stated inconsistently, as one sun in the abstract and 1080 mW cm^{-2} (about 10.8 suns) in a figure caption (#08). In two studies (#06, #18) the overall water-splitting rates appeared only as plotted curves, and in two (#05, #09) O_2 evolution was demonstrated only qualitatively by isotope labelling, without reported amounts.

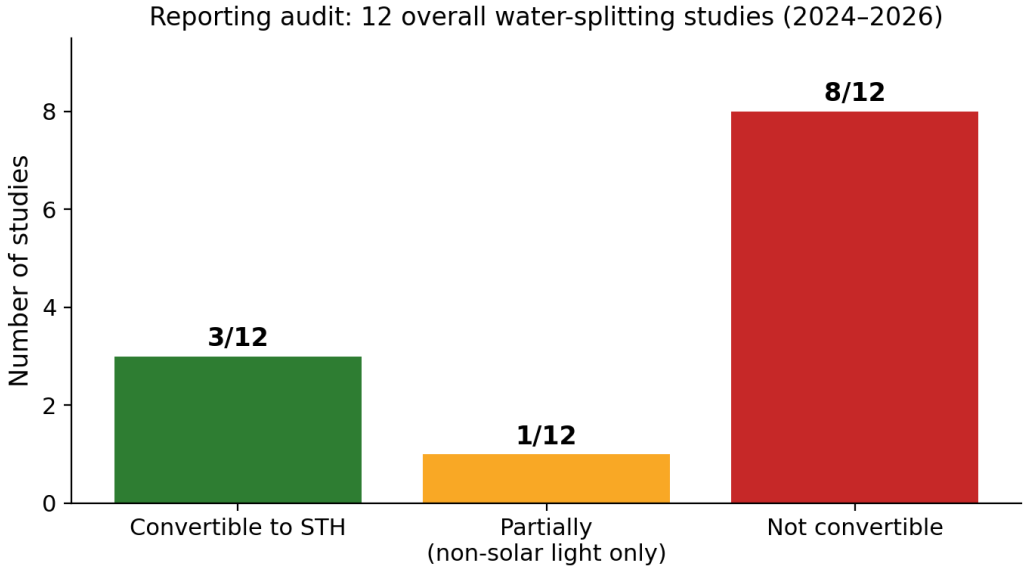

Figure 1. Convertibility of the twelve sampled overall water-splitting studies to STH

Table 1. Results of the convertibility audit

No.	Study	System	Data status	Category
#05	Chacón-García et al. (2024)	Bi-based perovskite-like solid, vapour-phase water splitting	Irradiance and illuminated area not reported; O_2 shown only qualitatively	Not convertible
#06	Suzuki et al. (2026)	Z-scheme Ru/$SrTiO_3$:Rh + Pt/$BiOBr_{0.9}I_{0.1}$, Fe^{3+}/Fe^{2+} mediator	Irradiance and area not reported; rates only as curves	Not convertible
#08	Uscategui-Linares et al. (2024)	2D Cu-porphyrin metal–organic framework	Area not reported; irradiance inconsistent (one sun vs 1080 mW cm^{-2})	Not convertible
#09	Yin et al. (2025)	Al_2O_3/InP/Al	Area not reported; irradiance unit misprinted; O_2 only qualitative	Not convertible
#13	Liu et al. (2026)	Red phosphorus/$BiVO_4$, Pt	Rate, 148 mW cm^{-2}, 19.64 cm^2 (supplementary information)	Convertible
#15	Zhang et al. (2025)	Co/Pt-loaded carbon nitride	Irradiance and area not reported for overall water splitting; AQY from a sacrificial test	Not convertible
#18	Zhong et al. (2025)	Na-doped $La_2Ti_2O_7$, $Rh_{2-y}Cr_yO_3$	Irradiance and area not reported; rates only as curves	Not convertible
#21	X. Wang et al. (2024)	Biofilm/polypyrrole-bridged Z-scheme sheet	Rate, about 700 mW cm^{-2}, 9 cm^2, visible light only	Partially convertible
#24	Ramírez-Grau et al. (2025)	Ti_3C_2 MXene dots	Irradiance and area not reported; catalyst self-oxidation	Not convertible
#28	Cabrero-Antonino et al. (2025)	Cu_2[CuTCPP]/Ti_3C_2	Irradiance and area not reported; O_2 sub-stoichiometric	Not convertible
#30	Luo et al. (2025)	Z-scheme CdS + $BiVO_4$, $[Fe(CN)_6]^{3-/4-}$ mediator	Rate, 4 cm^2; AM1.5G stated without a value (100 mW cm^{-2} assumed)	Convertible (assumed irradiance)
#31	Zhuzhang et al. (2025)	Poly(triazine imide) crystals, CoO_x/Rh/Cr_2O_3	Rate (AM1.5G), 100 mW cm^{-2}, 9 cm^2	Convertible

The partially convertible study (#21) reported the rate, irradiance (about 700 mW cm^{-2}) and area (9 cm^2) only under visible light ($\lambda > 420$ nm), giving a light-to-hydrogen efficiency of about 0.0013% for that light. Its supplementary information describes an STH procedure, but no STH value is reported.

Only three of the twelve studies reported an STH value, and they are the same three that are convertible. The recalculation reproduces the reported values for #30 (0.467% against 0.47 ± 0.02%) and #31 (0.434% against 0.43%). For #13 it gives 0.092% against a reported 0.08%; the sentence that states this value names a material that is not the subject of the paper, and the measurement was made at 148 mW cm^{-2} (1.48 suns) rather than one sun.

AQY was not a reliable indicator of convertibility. Six studies reported an overall water-splitting AQY at one or more wavelengths (#05, #09, #13, #28, #30, #31), and three of these (#05, #09, #28) are not convertible. In #15, the highlighted AQY of 14.34% at 420 nm was obtained in a separate H_2 evolution experiment with triethanolamine as a sacrificial reagent, not

under overall water splitting.

Two studies raise a stoichiometry concern. In #24 and #28, the authors themselves report that the MXene-based catalyst is oxidised during the reaction, and in #28 the amount of O_2 is well below the stoichiometric value; part of the H_2 may therefore originate from catalyst oxidation rather than from water splitting. Z. Wang et al. (2021) recommend that the charge stored in the products be shown to exceed the charge needed to corrode the photocatalyst completely before a process is regarded as catalytic, and such a check is needed before an efficiency can be attributed to water splitting.

2.3. Common-basis comparison

Table 2 and Figure 2 place the three convertible photocatalytic results and the three PV–EC references on the same basis. The photocatalytic STH values range from 0.092% to 0.467%, and the corresponding exergy efficiencies from 0.098% to 0.499%. The PV–EC references give 12.2% for the outdoor silicon system, 10.6–11.5% for the techno-economic model and 31.3% for the laboratory record, with exergy efficiencies of 13.0%, 11.3–12.3% and 33.4%, respectively. Against the outdoor system, which represents realistic one-sun operation, the best convertible photocatalyst is lower by a factor of 26 and the weakest by a factor of 132.

Table 2. Energy and exergy efficiencies on a common solar input basis

Pathway	Study	Conditions	STH, % (Gibbs basis)	Exergy efficiency, %
Photocatalysis	Liu et al. (2026), #13	Simulated sunlight, 1.48 suns	0.092	0.098
Photocatalysis	Zhuzhang et al. (2025), #31	Simulated sunlight, 1 sun	0.434	0.464
Photocatalysis	Luo et al. (2025), #30	Simulated sunlight, 1 sun (assumed)	0.467	0.499
PV–EC	Gibson & Kelly (2008)	Outdoor, about 1 sun	12.2	13.0
PV–EC	Choi et al. (2026)	Model, annual, seven countries	10.6–11.5	11.3–12.3
PV–EC	Jia et al. (2016)	Laboratory, 42 suns	31.3	33.4

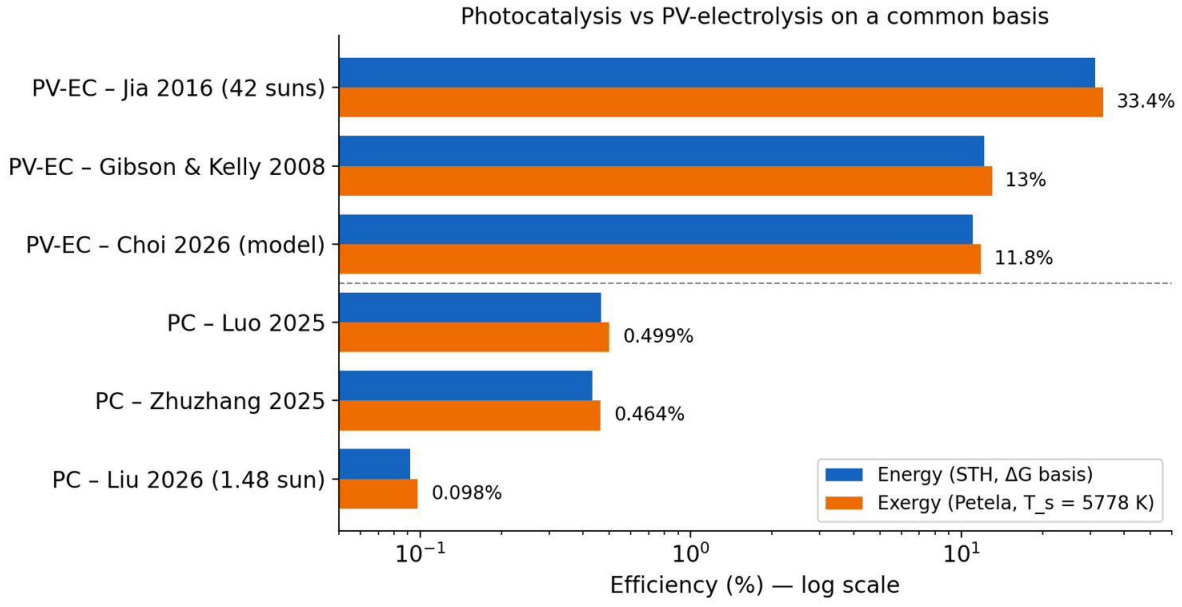

Figure 2. STH (energy, Δ*G* basis) and exergy efficiencies of the convertible photocatalytic

(PC) systems and the PV–EC references on a common solar input basis (logarithmic scale)

The sample also shows why activity metrics cannot stand in for STH. Study #31 reported an AQY of 37.8% at 380 nm and an H_2 evolution rate of 928 µmol h^{-1} under full-arc xenon illumination, yet its rate under simulated AM1.5G sunlight was 59.3 µmol h^{-1}, about 16 times lower, and its STH is 0.434%. Study #13 reported a visible-light rate of 480.5 µmol h^{-1} g^{-1}, while its STH is 0.092%. High apparent quantum yields and high rates under laboratory lamps therefore coexist with STH values below 0.5%.

The basis of the comparison should be stated clearly. The photocatalytic values are laboratory measurements under simulated sunlight on illuminated areas of 4 to 20 cm^2. The Gibson–Kelly value was obtained outdoors with a module of about 1 m^2, the Choi values are annual averages from a model, and the Jia value was obtained under 42-fold concentrated light. The comparison therefore sets laboratory photocatalysis against PV–EC performance obtained in the field, over a year and under concentration, respectively.

2.4. Exergy allocation and parity threshold

Figure 3 shows how the incident solar exergy is distributed. In the outdoor PV–EC system, 82.6% of the solar exergy is lost in the photovoltaic stage and 4.4% in the electrolyser, and 13.0% is stored in hydrogen. In the laboratory record, the corresponding shares are 58.1%, 8.4% and 33.4%. The electrolyser stage converts the electrical exergy it receives into hydrogen exergy with an efficiency of about 75% in the outdoor system and 80% in the record system. In both cases the dominant loss lies in light absorption and conversion, not in electrolysis. In the best convertible photocatalytic system, 99.5% of the solar exergy is lost in a single step, which combines the roles of the light absorber and the catalyst.

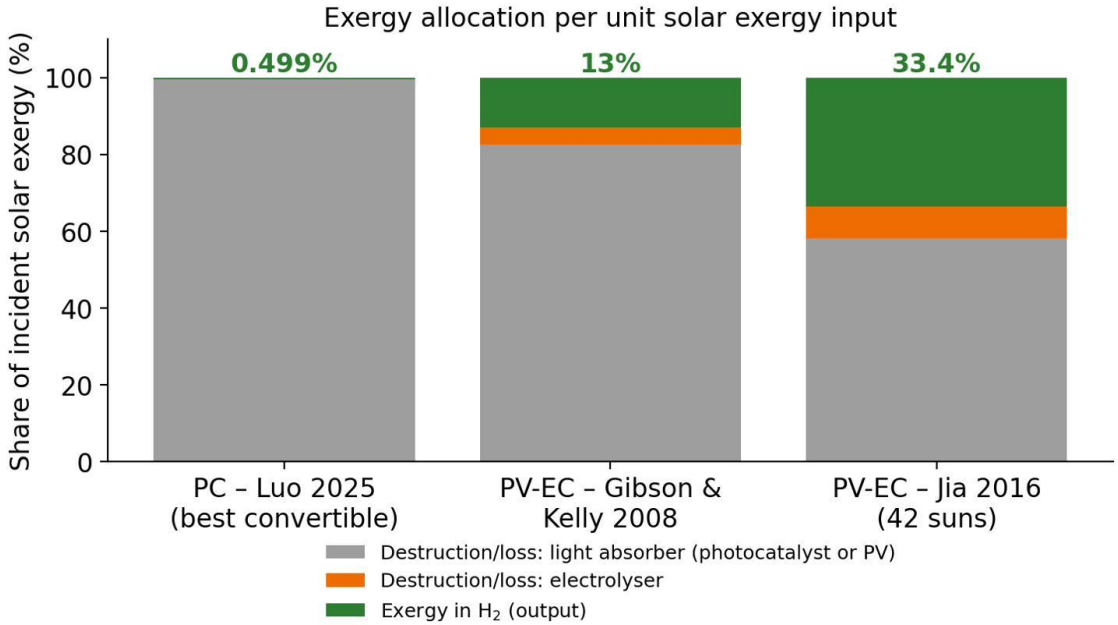

Figure 3. Allocation of the incident solar exergy to losses in the light absorber and electrolyser stages and to the exergy stored in H_2 (PC: photocatalysis)

This allocation indicates where the comparison is decided. A photocatalyst must perform in one step what the PV–EC chain performs in two, and the second of these steps is already efficient. Matching PV–EC therefore requires the photocatalyst to approach the light-to-chemical conversion of the photovoltaic stage, reduced only by the comparatively small electrolyser loss. Parity is defined here as equal efficiency on the same solar input basis. To match the outdoor PV–EC system, a photocatalytic system would need an STH of about 12%, and to match the

model range about 11%; matching the laboratory record would require about 31%. Because the energy-to-exergy conversion factor is identical for both pathways (Section 2.1), the exergy threshold coincides with the energy threshold: an exergy efficiency of 13.0% corresponds to the same 12.2% STH. The exergy analysis thus does not move the threshold; its contribution is the stage-wise allocation of losses. This efficiency threshold is lower than the target of roughly 15% derived by Choi et al. (2026), which also accounts for cost and land use. Efficiency parity is therefore a necessary but not a sufficient condition for photocatalysis to compete with PV–EC.

2.5. Discussion and limitations

The share of convertible studies found here, three of twelve, is of the same order as the shares reported by Holmes and Wang (2026) for sacrificial hydrogen evolution: fewer than 25% of 157 studies with sufficient detail for reproduction, and 36 of 157 with sufficient information for an energy-based metric. The two audits cover different literatures and use different criteria, so the agreement is one of consistency rather than confirmation. In both, the illuminated area is among the parameters most often missing.

The audit suggests a minimum reporting set for overall water-splitting studies, consistent with the recommendations of Z. Wang et al. (2021) and Holmes and Wang (2026): (i) H_2 and O_2 evolution rates in absolute units under simulated AM1.5G sunlight, given as numbers and not only as plotted curves; (ii) the incident irradiance, with the detector and measurement position; (iii) the illuminated area; (iv) the STH value, with the Gibbs energy used in its calculation; (v) the catalyst amount, together with the dependence of the rate on catalyst amount; and (vi) evidence of stoichiometric H_2 and O_2 evolution and of catalytic turnover, for example by comparing the charge stored in the products with the charge required to corrode the photocatalyst. AQY at specified wavelengths remains useful as a complement to, not a substitute for, these items.

Several limitations apply. The sample of twelve studies is small, and four of them (#05, #08, #24, #28) originate from the same research group, which limits how far the shares can be generalised. The STH of #30 relies on the assumption of a standard irradiance of 100 mW cm^{-2}, although the recalculated value agrees with the one reported by the authors. Study #13 was measured at 1.48 suns, and its STH is not strictly comparable with one-sun values. On the PV–EC side, the record value was obtained under concentration and the model values are annual averages, so the three references represent different operating conditions rather than a single benchmark. Finally, the classification relies on the information given in the main text and supplementary information of each study; data held only in source data files or obtainable from the authors were not considered.

3. CONCLUSION

This study converted literature data on photocatalytic overall water splitting and PV-driven electrolysis to a common energy and exergy basis and audited whether recent photocatalysis studies report the data needed for such a conversion. Of twelve experimental overall water-splitting studies published between 2024 and 2026, three were convertible to STH, one was partially convertible under non-solar light, and eight were not convertible. The illuminated area was the parameter most often missing, and reporting an apparent quantum yield did not ensure that STH could be calculated.

The convertible photocatalytic systems reached STH values of 0.092–0.467%, against 12.2% for an outdoor silicon PV–EC system, 10.6–11.5% for a techno-economic model and 31.3% for a laboratory record under concentration. Relative to realistic one-sun PV–EC operation, the gap is a factor of 26 to 132. The exergy allocation shows that most of the losses in PV–EC occur in the photovoltaic stage (82.6% and 58.1% of the solar exergy), while the electrolyser accounts

for only 4.4% and 8.4%; in photocatalysis, 99.5% of the solar exergy is lost in a single step. To reach parity with realistic PV–EC, photocatalytic systems would need an STH of about 12%. The exergy threshold is the same, because the energy-to-exergy conversion factor is identical for both pathways. Parity in efficiency is a necessary but not a sufficient condition for competitiveness, since cost and land use set a higher target. Reporting absolute H_2 and O_2 rates under simulated sunlight, the irradiance, the illuminated area and the STH value with its Gibbs basis would make future photocatalysis results directly comparable with PV–EC.

REFERENCES

Cabrero-Antonino, M., Uscategui-Linares, A., Ramírez-Grau, R., García-Aznar, P., Sastre, G., Zhang, J., Goberna-Ferrón, S., Albero, J., Yu, J., García, H., Xu, F., & Primo, A. (2025). 2D/2D MOF/MXene Schottky junction: Prolonged carrier lifetime and enhanced hydrogen evolution efficiency. *Angewandte Chemie International Edition*, *64*(29), Article e202503860. https://doi.org/10.1002/anie.202503860

Chacón-García, A. J., Baldovi, H. G., Pols, M., Tao, S., Calero, S., Navalón, S., Vitorica-Yrezabal, I. J., Rodríguez-Diéguez, A., García, H., Horcajada, P., & Pérez, Y. (2024). Improving the water resistance of Bi-based perovskite-inspired materials for vapor-phase photocatalytic overall water splitting. *Solar RRL*, *8*(14), Article 2400250. https://doi.org/10.1002/solr.202400250

Choi, H., Byun, J., Ko, J., Choi, S., & Kim, J. (2026). Comparative techno-economic and land-use assessment of photocatalytic water splitting and PV–electrolysis systems for solar hydrogen production. *Energy Conversion and Management*, *368*, Article 121998. https://doi.org/10.1016/j.enconman.2026.121998

Gibson, T. L., & Kelly, N. A. (2008). Optimization of solar powered hydrogen production using photovoltaic electrolysis devices. *International Journal of Hydrogen Energy*, *33*(21), 5931–5940. https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2008.05.106

Holmes, A., & Wang, E. (2026). Toward standardized and comparable reporting for sacrificial photocatalytic hydrogen evolution. *ACS Energy Letters*, *11*(6), 4220–4229. https://doi.org/10.1021/acsenergylett.6c00531

Jia, J., Seitz, L. C., Benck, J. D., Huo, Y., Chen, Y., Ng, J. W. D., Bilir, T., Harris, J. S., & Jaramillo, T. F. (2016). Solar water splitting by photovoltaic-electrolysis with a solar-to-hydrogen efficiency over 30%. *Nature Communications*, *7*, Article 13237. https://doi.org/10.1038/ncomms13237

Liu, G., Xie, M., Xu, L., Zhou, X., Wang, Y., Luo, J., Ning, X., Yao, Z., Zhou, X., & Li, L. (2026). Constructed red phosphorus/$BiVO_4$ S-scheme heterojunction for efficient photocatalytic overall water splitting. *EcoEnergy*. https://doi.org/10.1002/ece2.70115

Luo, H., Liu, Z., Lv, H., Vequizo, J. J. M., Zheng, M., Han, F., Ye, Z., Yamakata, A., Shangguan, W., Lee, A. F., Wu, X., Domen, K., Lu, J., & Jiang, Z. (2025). Efficient and stable n-type sulfide overall water splitting with separated hydrogen production. *Nature Communications*, *16*(1), Article 8786. https://doi.org/10.1038/s41467-025-63840-1

Morris, D. R., & Szargut, J. (1986). Standard chemical exergy of some elements and compounds on the planet Earth. *Energy*, *11*(8), 733–755. https://doi.org/10.1016/0360-5442(86)90013-7

Petela, R. (1964). Exergy of heat radiation. *Journal of Heat Transfer*, *86*(2), 187–192. https://doi.org/10.1115/1.3687092

Ramírez-Grau, R., Cabrero-Antonino, M., Rey Cortes, F., Mínguez-Vega, G., Quesne, M. G., Catlow, C. R. A., Mata, J. A., García, H., & Primo, A. (2025). Liquid phase laser ablation as a general green physical etching method to prepare MXene dots with arbitrary surface

functionalization. Implications in overall water splitting photocatalysis. *International Journal of Hydrogen Energy*, *193*, Article 152298. https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2025.152298

Rivero, R., & Garfias, M. (2006). Standard chemical exergy of elements updated. *Energy*, *31*(15), 3310–3326. https://doi.org/10.1016/j.energy.2006.03.020

Suzuki, H., Nakamura, A., Ikeda, M., Abe, T., Iida, Y., Tomita, O., Higashi, M., Nozawa, S., Saeki, A., & Abe, R. (2026). Continually band-tunable bismuth oxyhalides $BiOBr_{1-x}I_x$ as O_2-evolving photocatalysts for visible-light-driven Z-scheme water splitting. *Chemical Science*, *17*(31), 14941–14949. https://doi.org/10.1039/d6sc02302a

Uscategui-Linares, A., Szalad, H., Albero, J., & García, H. (2024). Photocatalytic activity of a 2D copper porphyrin metal-organic framework for visible light overall water splitting. *Nanoscale Advances*, *6*(23), 5971–5977. https://doi.org/10.1039/d4na00594e

Wang, X., Zhang, B., Zhang, J., Jiang, X., Liu, K., Wang, H., Yuan, X., Xu, H., Zheng, Y., Ma, G., & Zhong, C. (2024). Conformal and conductive biofilm-bridged artificial Z-scheme system for visible light–driven overall water splitting. *Science Advances*, *10*(24), Article adn6211. https://doi.org/10.1126/sciadv.adn6211

Wang, Z., Hisatomi, T., Li, R., Sayama, K., Liu, G., Domen, K., Li, C., & Wang, L. (2021). Efficiency accreditation and testing protocols for particulate photocatalysts toward solar fuel production. *Joule*, *5*(2), 344–359. https://doi.org/10.1016/j.joule.2021.01.001

Yin, Z., Zhen, W., Ning, X., Han, Z., & Lu, G. (2025). Enhanced stability and charge separation of InP by assembling Al_2O_3 and metallic Al for photocatalytic overall water splitting. *Molecules*, *30*(18), Article 3822. https://doi.org/10.3390/molecules30183822

Zhang, Y., Wang, C., Cao, N., Liu, Y., Zhao, C., Wang, Y., Wang, S., & Zhang, J. (2025). Morphology distortion endowing highly asymmetric skeleton in carbon nitride nanosheets for boosted photocatalytic overall water splitting. *Separation and Purification Technology*, *361*, Article 131602. https://doi.org/10.1016/j.seppur.2025.131602

Zhong, L., Li, X., Zhan, Y., Liu, Y., Yang, K., Liu, J., Liu, S., Jiang, J., Li, L., & Sakata, Y. (2025). Sodium-doped $La_2Ti_2O_7$ synthesized by molten salt synthesis method for photocatalytic overall water splitting. *Applied Catalysis A: General*, *692*, Article 120079. https://doi.org/10.1016/j.apcata.2024.120079

Zhuzhang, H., Liang, X., Li, J., Xue, S., Lin, Y., Sa, B., Wang, S., Zhang, G., Yu, Z., & Wang, X. (2025). Precise manipulation on the structural defects of poly (triazine imide) single crystals for efficient photocatalytic overall water splitting. *Angewandte Chemie International Edition*, *64*(11), Article e202421861. https://doi.org/10.1002/anie.202421861

FIZYOTERAPIDE YAPAY ZEKÂ DESTEKLI POSTÜR ANALIZI: BILGISAYARLI GÖRÜDEN KLINIK UYGULAMAYA GÜNCEL BIR DERLEME

Ece ACAR, PhD, PT
Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, Karabük, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-0470-5935

ÖZET
Postür ve hareket değerlendirmesi fizyoterapide klinik karar vermenin temel bileşenlerindendir. Geleneksel gözlemsel yöntemler kolay uygulanabilir olmakla birlikte değerlendirici bağımlılığı, zaman gereksinimi ve sürekli ölçüm güçlüğü taşır. Bilgisayarlı görü, insan poz tahmini ve markerless hareket yakalama sistemleri, standart kamera veya akıllı telefon görüntülerinden anatomik anahtar noktaların otomatik belirlenmesine ve eklem açıları ile hareket örüntülerinin nicelleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu anlatı derlemesinin amacı yapay zekâ destekli postür ve hareket analizinin fizyoterapi, rehabilitasyon ve ergonomideki güncel kanıtlarını; doğruluk, klinik uygulanabilirlik ve sınırlılıklar açısından değerlendirmektir. PubMed odaklı taramada 2021-Eylül 2026 dönemindeki sistematik derlemeler, validasyon çalışmaları ve temel yöntem makaleleri incelendi. Güncel kanıtlar markerless sistemlerin özellikle sagittal düzlemde ve belirli spatiotemporal parametrelerde kabul edilebilir doğruluk sağlayabildiğini; akıllı telefon tabanlı sistemlerin laboratuvar dışı ölçümü belirgin biçimde kolaylaştırdığını göstermektedir. Buna karşın kamera açısı, oklüzyon, giysi, hareket hızı, eklem ve düzlem seçimi ile kullanılan algoritma ölçüm hatasını etkileyebilir. Klinik popülasyonlarda dış doğrulama ve bireysel düzeyde karar eşikleri halen sınırlıdır. Yapay zekâ destekli postür analizi, klinik muayenenin yerini alan bağımsız bir tanı yöntemi olmaktan çok, objektif ölçümü, uzaktan izlemi ve tekrarlı değerlendirmeyi güçlendiren tamamlayıcı bir araç olarak ele alınmalıdır.
Anahtar kelimeler: Yapay zekâ, postür, bilgisayarlı görü, insan poz tahmini, markerless hareket analizi, fizyoterapi, ergonomi

ARTIFICIAL INTELLIGENCE-ASSISTED POSTURE ANALYSIS IN PHYSIOTHERAPY: A CURRENT REVIEW FROM COMPUTER VISION TO CLINICAL PRACTICE

ABSTRACT
Posture and movement assessment are fundamental components of clinical decision-making in physiotherapy. Conventional observational methods are easy to use but are limited by rater dependency, time requirements, and difficulty in continuous measurement. Computer vision, human pose estimation, and markerless motion-capture systems enable automated detection of anatomical keypoints from standard camera or smartphone videos and allow quantification of joint angles and movement patterns. This narrative review evaluated current evidence on artificial intelligence-assisted posture and movement analysis in physiotherapy, rehabilitation, and ergonomics, focusing on accuracy, clinical applicability, and limitations. A PubMed-focused search prioritized systematic reviews, validation studies, and foundational methodological papers published between 2021 and September 2026. Current evidence indicates that markerless systems can achieve acceptable accuracy for selected sagittal-plane kinematics and spatiotemporal parameters, while smartphone-based platforms can substantially improve measurement accessibility outside laboratory environments. However, camera angle, occlusion, clothing, movement velocity, joint and plane of interest, and algorithm selection may

influence measurement error. External validation in clinical populations and individual-level decision thresholds remain limited. AI-assisted posture analysis should therefore be regarded as an adjunct that strengthens objective measurement, remote monitoring, and repeated assessment rather than an independent replacement for clinical examination.
Keywords: Artificial intelligence, posture, computer vision, human pose estimation, markerless motion analysis, physiotherapy, ergonomics

1. GİRİŞ

Postür değerlendirmesi, kas-iskelet sistemi yakınmalarının incelenmesinden nörolojik rehabilitasyona, ergonomik risk değerlendirmesinden sporcu takibine kadar fizyoterapinin birçok alanında kullanılmaktadır. Klinik gözlem, fotoğrafik analiz, gonyometri ve üç boyutlu hareket yakalama sistemleri farklı doğruluk ve uygulanabilirlik düzeylerine sahiptir. Laboratuvar tabanlı marker sistemleri ayrıntılı kinematik ölçüm sağlayabilse de maliyet, kurulum süresi, uzmanlık gereksinimi ve doğal ortamdan uzaklaşma gibi nedenlerle rutin klinik kullanımda sınırlıdır.

Son yıllarda derin öğrenme temelli insan poz tahmini algoritmaları bu dengeyi değiştirmiştir. OpenPose gibi sistemler kamera görüntüsündeki vücut anahtar noktalarını otomatik olarak belirleyebilmekte ve çoklu bireylerde gerçek zamanlı 2B poz tahmini sağlayabilmektedir (Cao et al. 2021). Bu anahtar noktalar, kamera kalibrasyonu, çoklu görünüm veya öğrenmeye dayalı 3B yeniden yapılandırma yöntemleri ile birleştirildiğinde eklem açıları ve hareket yörüngeleri gibi biyomekanik ölçümlere dönüştürülebilir.

Rehabilitasyon açısından temel avantaj, değerlendirme için cilde marker yerleştirme zorunluluğunun ortadan kalkması ve standart kamera/akıllı telefonlarla veri toplanabilmesidir. Hellsten ve arkadaşları, bilgisayarlı görü temelli markerless insan hareket analizinin telerehabilitasyon ve egzersiz takibi için önemli bir potansiyel taşıdığını, ancak eklem lokalizasyonu ve açı ölçümü doğruluğunun klinik kullanım öncesinde titiz biçimde doğrulanması gerektiğini vurgulamıştır (Hellsten et al. 2021). Lam ve arkadaşlarının 65 çalışmayı içeren sistematik derlemesi de markerless hareket yakalamanın klinik ölçümde semptom tanımlama ve hastalık gruplarındaki hareket örüntülerini ayırt etme amacıyla giderek daha fazla kullanıldığını göstermiştir (Lam et al. 2023).

Fizyoterapide 'yapay zekâ destekli postür analizi' kavramı yalnızca bir fotoğrafta dik duruşun sınıflandırılmasını değil, eklem anahtar noktalarının saptanması, postüral açıların hesaplanması, fonksiyonel hareketlerin takibi, ergonomik risk skorlarının otomasyonu ve uzaktan egzersiz performansının izlenmesi gibi geniş bir uygulama alanını kapsamaktadır. Bununla birlikte teknolojik doğruluk ile klinik geçerlilik aynı kavram değildir. Bir modelin görüntüde anahtar noktaları doğru bulması, tek başına klinik tanı veya tedavi kararı verebileceği anlamına gelmez.

Bu derlemenin amacı, yapay zekâ destekli postür ve hareket analizindeki güncel yöntemleri, validasyon kanıtlarını ve fizyoterapi/ergonomi uygulamalarını eleştirel biçimde değerlendirmek; klinik entegrasyon için hangi koşulların gerekli olduğunu ortaya koymaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Tarama yaklaşımı

Bu çalışma anlatı derlemesi olarak hazırlandı. Literatür taraması 17 Eylül 2026 tarihinde PubMed odaklı olarak güncellendi. 'human pose estimation', 'markerless motion capture', 'computer vision', 'posture assessment', 'physiotherapy', 'rehabilitation', 'ergonomics', 'OpenPose', 'OpenCap', 'validity' ve 'reliability' terimleri ile kombinasyonları kullanıldı. 2021-Eylül 2026 döneminde yayımlanan sistematik derlemeler, meta-analizler, kritik/narratif derlemeler ve marker tabanlı referans sistemlerle karşılaştırma yapan validasyon çalışmaları

önceliklendirildi. OpenPose'un temel yöntem makalesi, güncel uygulamaların teknik temelini açıklamak amacıyla dahil edildi.

2.2. Değerlendirme çerçevesi

Kanıtlar beş başlık altında sentezlendi: (1) insan poz tahmini ve markerless hareket yakalamanın teknik temeli, (2) eklem açısı ve spatiotemporal ölçümlerin geçerlilik/güvenirliği, (3) fizyoterapi ve rehabilitasyon uygulamaları, (4) ergonomik postür değerlendirmesi ve (5) gerçek yaşamda klinik entegrasyonu sınırlayan faktörler. Derleme yeni bir meta-analiz yapmadı; yayımlanmış çalışmaların doğruluk göstergeleri, metodolojik tasarımları ve yazarların bildirdiği sınırlılıklar klinik perspektifle yorumlandı.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Tablo 1. Yapay zekâ destekli markerless postür/hareket analizine ilişkin seçilmiş kanıtlar

Kaynak	Sistem / alan	Temel bulgu	Klinik anlam
Kim et al. 2021	OpenPose; ergonomi	OpenPose ile eklem açıları ve RULA/REBA skorları referans sistemle karşılaştırıldı; non-frontal/oklüzyon koşullarında Kinect'e göre daha iyi performans.	İşyeri postür değerlendirmesinde yarı otomatik kullanım potansiyeli.
Lam et al. 2023	Markerless motion capture; rehabilitasyon, 65 çalışma	Klinik popülasyonlarda hareket örüntüsü ölçümü ve semptom ayrımında kullanım artıyor.	Klinik ölçüm aracı potansiyeli var; uygulama halen gelişim aşamasında.
Uhlrich et al. 2023	OpenCap; akıllı telefon	İki veya daha fazla akıllı telefon videosundan 3B kinematik/dinamik tahmini; laboratuvar standardına karşı validasyon.	Erişilebilir saha ve klinik biyomekaniği için güçlü ölçeklenebilirlik.
Scataglini et al. 2024	3B markerless gait; sistematik derleme/meta-analiz	Spatiotemporal ölçümlerde iyi-mükemmel; sagittal kalça/dizde daha iyi, ayak bileği ve diğer düzlemlerde daha zayıf.	Eklem ve düzleme özgü doğruluk dikkate alınmalı.
Baldinger et al. 2025	OpenPose; kamera açısı	Kamera açısı eklem açısı tahminlerinde sistematik yanlılığa yol açabiliyor; omuz ölçümleri daha sorunlu.	Standart çekim protokolü klinik kullanım için kritik.
Köroglu et al. 2026	AI ve postür yönetimi; kritik derleme	AI-HPE objektif ve sürekli postür analizi için umut verici; klinik entegrasyon, doğrulama ve etik konular devam ediyor.	AI çıktısı klinik muayeneyle birlikte yorumlanmalı.

3.1. İnsan poz tahmini: görüntüden biyomekanik ölçüme

İnsan poz tahmini algoritmaları görüntü veya video karelerinde omuz, dirsek, kalça, diz ve ayak bileği gibi anatomik anahtar noktaları belirler. OpenPose'un Part Affinity Fields yaklaşımı çoklu bireylerde 2B anahtar nokta tahminini gerçek zamanlı hale getiren temel gelişmelerden biri olmuştur (Cao et al. 2021). Güncel modeller yalnızca 2B keypoint koordinatları üretmekle kalmayıp, çoklu kamera geometrisi, derin öğrenme tabanlı 3B tahmin veya biyomekanik kısıtlarla 3B eklem kinematiği üretme yönünde gelişmiştir.

Roggio ve arkadaşlarının 2024 anlatı derlemesi OpenPose, AlphaPose, DeepLabCut, HRNet, MediaPipe Pose/BlazePose, MoveNet ve benzeri modellerin insan hareket ve postür

analizindeki kullanımını karşılaştırmış; düşük maliyetli görüntüleme ile laboratuvar dışı hareket analizinin mümkün hale geldiğini, ancak model performansının görev ve veri setine göre değiştiğini vurgulamıştır (Roggio et al. 2024). Bu nedenle bir algoritmanın genel bilgisayarlı görü başarısı, belirli bir fizyoterapi ölçümündeki geçerliliğinin yerine geçmez.

Markerless sistemler için tipik işlem hattı; görüntü kaydı, anahtar nokta belirleme, gerektiğinde kamera kalibrasyonu ve triangülasyon, koordinatların filtrelenmesi, eklem açılarının hesaplanması ve klinik çıktının yorumlanması aşamalarından oluşur. Her aşama hata kaynağı yaratabilir. Örneğin 2B anahtar nokta lokalizasyonundaki birkaç piksellik hata, özellikle kamera düzlemine paralel olmayan hareketlerde eklem açısında daha büyük sapmaya dönüşebilir.

3.2. Geçerlilik ve güvenirlik: hangi ölçümlerde ne kadar güvenilebilir?

Markerless sistemlerin doğruluğu ölçülen parametreye göre değişmektedir. Scataglini ve arkadaşlarının 2024 sistematik derleme ve meta-analizinde 22 çalışma değerlendirilmiş; yürüme hızı, adım zamanı ve adım uzunluğu gibi spatiotemporal parametrelerde markerless ve marker tabanlı sistemler arasında genel olarak iyi-mükemmel uyum bulunmuştur. Kinematik değişkenlerde sagittal düzlemde kalça ve diz ölçümleri orta-mükemmel düzeydeyken, özellikle ayak bileği ve frontal/transvers düzlem ölçümlerinde geçerlilik daha zayıf bulunmuştur (Scataglini et al. 2024).

Koşu kinematiğinde Van Hooren ve arkadaşları OpenPose ve DeepLabCut tabanlı 2B markerless analizleri marker tabanlı sistemle karşılaştırmış; hata büyüklüklerinin eklem ve koşu hızına göre değiştiğini ve bazı koşullarda OpenPose'un saha temelli grup analizleri için kullanışlı olabileceğini göstermiştir (Van Hooren et al. 2023). Bu bulgu, bir sistemin belirli hız ve görevde yeterli olmasının farklı hareketlere otomatik olarak genellenemeyeceğini gösterir.

Kamera konumu da klinik ölçümün önemli bir bileşenidir. Baldinger ve arkadaşları dört farklı kamera açısında OpenPose ile elde edilen eklem açılarını marker tabanlı referans sistemle karşılaştırmış; görüntüleme açısının tahminlerde sistematik yanlılık yaratabildiğini ve omuz eklemi sonuçlarının daha problemli olduğunu bildirmiştir (Baldinger et al. 2025). Dolayısıyla klinik takipte aynı hastayı farklı zamanlarda farklı kamera açılarıyla kaydetmek, gerçek değişim olmaksızın ölçüm farkı oluşturabilir.

Bu nedenle yapay zekâ tabanlı postür analizinde 'tek doğruluk değeri' vermek uygun değildir. Kullanılan algoritma, kamera sayısı, çözünürlük, çekim açısı, hareket hızı, oklüzyon, eklem, hareket düzlemi ve hasta grubuna özgü validasyon sonuçları birlikte değerlendirilmelidir.

3.3. Fizyoterapi ve rehabilitasyonda uygulama alanları

Lam ve arkadaşlarının sistematik derlemesi markerless hareket yakalama teknolojisinin rehabilitasyonda en sık hastalık grupları ile sağlıklı kontroller arasındaki hareket farklarını belirlemek ve klinik semptomları nicelleştirmek için kullanıldığını göstermiştir. Parkinson hastalığı, belirgin motor işaretleri nedeniyle çalışmalarda en sık incelenen gruplardan biridir; ayrıca akıllı telefon kamerasıyla hareket analizi yönünde belirgin bir eğilim bulunmaktadır (Lam et al. 2023).

Akıllı telefon tabanlı OpenCap, markerless biyomekaniğin erişilebilirliğini artıran önemli örneklerden biridir. Uhlrich ve arkadaşları iki veya daha fazla akıllı telefon videosundan 3B kinematik üretip kas-iskelet sistemi modelleri ve fizik tabanlı simülasyonlarla hareket dinamiği tahmini yapan sistemi marker tabanlı hareket yakalama ve kuvvet platformlarıyla doğrulamıştır. Saha uygulamasında 100 katılımcılık veri toplamanın laboratuvar yaklaşımına göre çok daha hızlı ve düşük maliyetli gerçekleştirilebildiği gösterilmiştir (Uhlrich et al. 2023).

Bu tür sistemlerin fizyoterapi açısından en önemli potansiyeli tek ölçümden çok seri ölçümlerdedir. Aynı standardize görev, benzer kamera yerleşimi ve aynı algoritma ile tekrarlı kayıtlar; hareket kalitesindeki değişimi, rehabilitasyona uyumu veya belirli bir egzersizdeki

ilerlemeyi izlemeyi kolaylaştırabilir. Telerehabilitasyonda hasta evinde kamera karşısında egzersiz yaparken anahtar noktaların otomatik izlenmesi, terapiste tamamen özbildirime dayanmayan nicel veri sağlayabilir (Hellsten et al. 2021).

Bununla birlikte hasta gruplarındaki atipik hareket paternleri, yardımcı cihazlar, ortezler, tekerlekli sandalye, spastisite, tremor veya vücut segmentlerinin birbirini örtmesi eğitim veri setlerinde yeterince temsil edilmemiş olabilir. Bu nedenle sağlıklı erişkinlerde başarılı olan bir modelin nörolojik veya ortopedik hasta popülasyonunda aynı doğruluğu sağlayacağı varsayılmamalıdır.

3.4. Ergonomik postür değerlendirmesi

Ergonomi, kamera tabanlı postür analizinin en doğrudan uygulama alanlarından biridir. Kim ve arkadaşları OpenPose ile hesaplanan eklem açılarını ve RULA/REBA skorlarını referans hareket yakalama sistemiyle karşılaştırmış; farklı oklüzyon ve non-frontal çekim koşullarında OpenPose'un yarı otomatik ergonomik risk değerlendirmesi için umut verici olduğunu ve Kinect tabanlı yaklaşıma göre daha dayanıklı performans gösterebildiğini bildirmiştir (Kim et al. 2021).

Bu yaklaşım, ergonomistin tek bir fotoğraf veya kısa gözleme dayalı puanlamasını sürekli veya tekrarlı gözlemle destekleme potansiyeli taşır. Özellikle masa başı çalışma, üretim hattı veya tekrarlayıcı görevlerde çok sayıda zaman noktasından postür bilgisi üretilebilir. Ancak otomatik RULA/REBA puanının klinik veya iş sağlığı kararını tek başına vermesi uygun değildir; yük, kuvvet, görev süresi, mola düzeni ve çalışan semptomları gibi algoritmanın görüntüden çıkaramadığı bağlamsal değişkenler de değerlendirilmelidir.

Köroglu ve arkadaşlarının 2026 kritik derlemesi, yapay zekâ tabanlı insan poz tahmininin postür saptama, düzeltme ve gerçek zamanlı geri bildirim açısından önemli potansiyel taşıdığını; buna karşın algoritma doğrulaması, klinik entegrasyon, veri yönetimi ve etik konuların çözülmeden tam otomasyonun uygun olmadığını vurgulamaktadır (Köroglu et al. 2026).

3.5. Gerçek yaşamda hata kaynakları ve klinik riskler

Tablo 2. Yapay zekâ destekli postür analizinde başlıca hata kaynakları

Faktör	Olası etkisi	Klinik önlem
Kamera açısı ve mesafe	2B/3B eklem açılarında sistematik sapma	Standart çekim protokolü ve sabit kamera konumu
Oklüzyon / yardımcı cihaz	Anahtar noktaların kaybolması veya yanlış eşleşmesi	Görüş hattını düzenleme; hata güven skorlarını kontrol etme
Giysi ve vücut yapısı	Eklem merkezi tahmininde değişkenlik	Popülasyona özgü validasyon; mümkün olduğunca standart giysi
Hareket hızı	Bulanıklık ve zamanlama hatası	Yeterli kare hızı; görev ve hız için doğrulama
Algoritma / model sürümü	Aynı videoda farklı keypoint çıktısı	Takip ölçümlerinde aynı model/sürüm
Düzlem ve eklem	Sagittal ölçümler genelde daha güçlü; bazı eklem/düzlemler zayıf	Parametre bazında validasyon kanıtına göre kullanım
Klinik popülasyon	Eğitim veri setinden farklı hareketler performansı düşürebilir	Hasta grubunda dış doğrulama ve terapist kontrolü

Gerçek yaşam koşullarında görüntü kalitesi laboratuvardan daha değişkendir. Işık, arka plan, kamera yüksekliği, lens distorsiyonu, vücut segmentlerinin örtüşmesi ve geniş kıyafetler

keypoint tahminini etkileyebilir. Özellikle tek kamera kullanan 2B sistemlerde perspektif hatası, kamera düzleminden çıkan hareketlerde büyür. Bu nedenle fizyoterapistin yapay zekâ tarafından üretilen sayısal değeri 'doğrudan ölçülmüş anatomik gerçek' olarak değil, belirli hata sınırları olan bir tahmin olarak görmesi gerekir.

Bir diğer klinik risk, normal varyasyonun 'postür bozukluğu' olarak etiketlenmesidir. Postür tek başına ağrının nedeni değildir ve asemptomatik bireylerde geniş normal varyasyon vardır. AI sistemi bir postürü sınıflandırabilir veya açı ölçebilir; ancak bu ölçümün semptomla ilişkisini, hastanın öyküsünü, yük toleransını ve fonksiyonel hedefini terapist yorumlamalıdır. Yapay zekâ ölçümü, patoloji tanısı yerine nicel gözlem olarak konumlandırılmalıdır.

Veri mahremiyeti de klinik entegrasyonun parçasıdır. Video verisi yüz, beden ve yaşam ortamı hakkında kimliklendirilebilir bilgi içerir. Bulut tabanlı işleme yapan sistemlerde aydınlatılmış onam, veri saklama süresi, erişim yetkisi ve mümkünse görüntü yerine anonimleştirilmiş keypoint verisinin kullanılması gibi ilkeler kurum politikalarıyla uyumlu olmalıdır.

3.6. Klinik entegrasyon için önerilen kullanım modeli

Yapay zekâ destekli postür analizinin en güçlü kullanım modeli 'terapistin yerine algoritma' değil, 'terapistin ölçüm kapasitesini artıran algoritma' yaklaşımıdır. İlk değerlendirmede klinik muayene ve hasta öyküsü temel kalmalı; kamera tabanlı sistem belirli bir fonksiyonel görevi nicelleştirmek için kullanılmalıdır. Takipte aynı görev, aynı kamera protokolü ve aynı yazılım sürümü kullanılarak değişim izlenebilir.

Tek bir açı veya sınıflandırma yerine, klinik anlamı olan az sayıda çıktı seçmek daha yararlıdır. Örneğin squat sırasında diz fleksiyon açısı, oturma sırasında baş-gövde açısı veya yürümede hız/adım zamanı gibi parametreler; kullanılacak sistemin o parametre için validasyon kanıtı bulunuyorsa izleme amacıyla değerlidir. Birincil klinik kararın yalnızca otomatik puana bağlanmaması, görüntünün gerektiğinde terapist tarafından tekrar incelenebilmesi ve algoritmanın güven skorlarının raporlanması tercih edilmelidir.

Böyle bir hibrit model, teknolojinin erişilebilirlik ve tekrarlanabilirlik avantajını klinik muhakemenin bağlamsal gücüyle birleştirir. Özellikle ev temelli rehabilitasyon, uzun dönem izlem ve büyük ölçekli saha araştırmalarında bu yaklaşım laboratuvar tabanlı ölçümlerin erişemediği veri yoğunluğunu sağlayabilir.

4. SONUÇ

Yapay zekâ destekli bilgisayarlı görü ve markerless hareket yakalama sistemleri postür ve hareket değerlendirmesini laboratuvardan klinik ve gerçek yaşam ortamlarına taşıma potansiyeline sahiptir. Güncel sistematik derlemeler özellikle spatiotemporal yürüme parametreleri ile bazı sagittal düzlem kinematiklerinde iyi düzeyde doğruluk ve güvenirlik gösterebildiğini; OpenPose ve OpenCap gibi platformların ergonomi, rehabilitasyon ve saha biyomekaniğinde uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte doğruluk eklem, hareket düzlemi, kamera açısı, oklüzyon, hız, algoritma ve popülasyona bağlıdır. Fizyoterapide güvenli entegrasyon için standart kayıt protokolleri, popülasyona özgü dış doğrulama, veri mahremiyeti ve terapist denetimi gereklidir. Mevcut kanıt düzeyinde bu sistemler klinik muayenenin yerini alan bağımsız tanı araçları değil; objektif ölçüm, uzaktan izlem ve tekrarlı değerlendirmeyi güçlendiren yardımcı teknolojilerdir.

KAYNAKLAR

Baldinger M, Reimer LM, Senner V. Influence of the camera viewing angle on OpenPose validity in motion analysis. Sensors. 2025;25(3):799. doi:10.3390/s25030799.

Cao Z, Hidalgo G, Simon T, Wei SE, Sheikh Y. OpenPose: Realtime multi-person 2D pose estimation using part affinity fields. IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence. 2021;43(1):172-186. doi:10.1109/TPAMI.2019.2929257.

Hellsten T, Karlsson J, Shamsuzzaman M, Pulkkis G. The potential of computer vision-based

marker-less human motion analysis for rehabilitation. Rehabilitation Process and Outcome. 2021;10:11795727211022330. doi:10.1177/11795727211022330.
Kim W, Sung J, Saakes D, Huang C, Xiong S. Ergonomic postural assessment using a new open-source human pose estimation technology (OpenPose). International Journal of Industrial Ergonomics. 2021;84:103164. doi:10.1016/j.ergon.2021.103164.
Köroglu Y, Hosseini E, Bahadır Z, Karakus B, Alimoradi M, Alghosi M, et al. Artificial intelligence in postural management: A critical review of detection, correction, and clinical applicability. Journal of Orthopaedic Surgery and Research. 2026;21:130. doi:10.1186/s13018-025-06640-z.
Lam WWT, Tang YM, Fong KNK. A systematic review of the applications of markerless motion capture (MMC) technology for clinical measurement in rehabilitation. Journal of NeuroEngineering and Rehabilitation. 2023;20(1):57. doi:10.1186/s12984-023-01186-9.
Roggio F, Trovato B, Sortino M, Musumeci G. A comprehensive analysis of the machine learning pose estimation models used in human movement and posture analyses: A narrative review. Heliyon. 2024;10(21):e39977. doi:10.1016/j.heliyon.2024.e39977.
Scataglini S, Abts E, Van Bocxlaer C, Van den Bussche M, Meletani S, Truijen S. Accuracy, validity, and reliability of markerless camera-based 3D motion capture systems versus marker-based 3D motion capture systems in gait analysis: A systematic review and meta-analysis. Sensors. 2024;24(11):3686. doi:10.3390/s24113686.
Uhlrich SD, Falisse A, Kidziński Ł, Muccini J, Ko M, Chaudhari AS, Hicks JL, Delp SL. OpenCap: Human movement dynamics from smartphone videos. PLoS Computational Biology. 2023;19(10):e1011462. doi:10.1371/journal.pcbi.1011462.
Van Hooren B, Pecasse N, Meijer K, Essers JMN. The accuracy of markerless motion capture combined with computer vision techniques for measuring running kinematics. Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports. 2023;33(6):966-978. doi:10.1111/sms.14319.

FASYA ODAKLI MANUEL TEDAVILER KRONIK KAS-İSKELET SISTEMI AĞRILARINDA NE KADAR ETKILI? GÜNCEL KANITLARIN KLINIK DERLEMESI

Ece ACAR, PhD, PT
Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, Karabük, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-0470-5935

ÖZET
Fasya odaklı manuel yaklaşımlar; miyofasyal gevşetme, fasiyal manipülasyon ve farklı yumuşak doku tekniklerini kapsayan heterojen bir uygulama alanıdır. Klinik kullanım yaygın olmasına karşın, kronik kas-iskelet sistemi ağrılarındaki etkinliğin büyüklüğü ve hangi sonuçlarda daha tutarlı olduğu belirsizliğini korumaktadır. Bu anlatı derlemesinin amacı, güncel sistematik derleme, meta-analiz ve kapsam derlemelerinden elde edilen kanıtları ağrı, fiziksel fonksiyon, eklem hareket açıklığı ve klinik uygulanabilirlik açısından sentezlemektir. PubMed odaklı taramada 2017-Eylül 2026 dönemindeki kronik bel ağrısı, kronik boyun ağrısı, genel kas-iskelet sistemi ağrısı, fasiyal manipülasyon ve hareket açıklığına ilişkin derlemeler önceliklendirildi. Kanıtlar, miyofasyal gevşetmenin kronik bel ağrısında ağrı ve fiziksel fonksiyon üzerinde küçük-orta düzeyde olumlu etkiler gösterebildiğini; kronik boyun ağrısında ise sonuçların daha değişken olduğunu göstermektedir. Fasiyal manipülasyona ilişkin daha yeni meta-analiz ağrı lehine bir etki bildirse de kanıt kesinliği çok düşük düzeydedir. Hareket açıklığı ve esneklik üzerinde olumlu etkiler özellikle asemptomatik ve sportif örneklemlerde görülmektedir; ancak bu bulgular kronik ağrılı hastalara doğrudan genellenemez. Sonuç olarak fasya odaklı manuel tedaviler, aktif rehabilitasyonun yerini alan bağımsız bir tedavi olarak değil, uygun hasta seçimiyle egzersiz ve öz-yönetim stratejilerini destekleyen tamamlayıcı bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.
Anahtar kelimeler: Fasya, miyofasyal gevşetme, fasiyal manipülasyon, manuel terapi, kronik ağrı, fizyoterapi

HOW EFFECTIVE ARE FASCIA-FOCUSED MANUAL THERAPIES IN CHRONIC MUSCULOSKELETAL PAIN? A CLINICAL REVIEW OF CURRENT EVIDENCE

ABSTRACT
Fascia-focused manual approaches encompass a heterogeneous group of interventions, including myofascial release, fascial manipulation, and other soft-tissue techniques. Although these interventions are widely used in clinical practice, the magnitude and consistency of their effects in chronic musculoskeletal pain remain uncertain. This narrative review aimed to synthesize current evidence from systematic reviews, meta-analyses, and scoping reviews regarding pain, physical function, range of motion, and clinical applicability. A PubMed-focused search prioritized reviews published between 2017 and September 2026 on chronic low back pain, chronic neck pain, musculoskeletal pain, fascial manipulation, and range of motion. Evidence suggests that myofascial release may provide small-to-moderate improvements in pain and physical function in chronic low back pain, while findings in chronic neck pain are more variable. A recent meta-analysis of fascial manipulation reported pain-related benefits, but the certainty of evidence was very low. Improvements in range of motion and flexibility are more consistently reported in asymptomatic and athletic samples, limiting direct generalization to chronic pain populations. Overall, fascia-focused manual therapies should be considered as adjuncts to exercise and self-management rather than stand-alone substitutes for active

rehabilitation.

Keywords: Fascia, myofascial release, fascial manipulation, manual therapy, chronic pain, physiotherapy

1. GİRİŞ

Kronik kas-iskelet sistemi ağrısı, klinik fizyoterapide en sık karşılaşılan sorunlardan biridir ve ağrı şiddetinin ötesinde işlev kaybı, fiziksel aktivitede azalma, uyku bozukluğu ve yaşam kalitesinde düşüşle ilişkili çok boyutlu bir tablo oluşturur. Bu nedenle güncel rehabilitasyon yaklaşımı tek bir pasif modaliteye dayanmaktan çok, eğitim, egzersiz, davranışsal öz-yönetim ve gerektiğinde tamamlayıcı manuel uygulamaların birlikte kullanılmasını gerektirir. Fasya odaklı manuel tedaviler bu tamamlayıcı uygulamalar arasında önemli bir yer tutmaktadır.

'Miyofasyal gevşetme' terimi klinik literatürde düşük yükte uzun süreli doku germe, basınç, kaydırma ve elle uygulanan çeşitli yumuşak doku tekniklerini tanımlamak için kullanılmaktadır. 'Fasiyal manipülasyon' ise belirli fasiyal noktaların değerlendirilmesi ve tedavisine dayanan daha yapılandırılmış bir yaklaşımdır. Bu tekniklerin terminolojisi, dozları ve hedef dokuları çalışmalar arasında belirgin biçimde farklıdır. Dolayısıyla 'fasya tedavisi' başlığı altında toplanan müdahalelerin tek ve homojen bir tedaviymiş gibi yorumlanması metodolojik açıdan sorunludur (Ajimsha et al. 2020; Isaji et al. 2024).

Klinik etkinlik açısından önceki kanıtlar ihtiyatlıdır. Laimi ve arkadaşlarının kronik kas-iskelet sistemi ağrısına yönelik sistematik derlemesi, özellikle kronik bel ağrısı ve fibromiyaljide bazı olumlu sonuçlar bulunmasına rağmen kanıtın tedaviyi güçlü biçimde desteklemek için yetersiz olduğunu bildirmiştir (Laimi et al. 2018). Buna karşılık daha yeni meta-analizler belirli hasta gruplarında ağrı ve fonksiyon açısından istatistiksel olarak anlamlı yararlar göstermiştir. Kronik bel ağrısında Wu ve arkadaşları sekiz randomize kontrollü çalışmayı birleştirerek ağrı ve fiziksel fonksiyon lehine küçük-orta büyüklükte etkiler bildirmiştir (Wu et al. 2021). Benzer dönemde yayımlanan başka bir meta-analiz de bel ağrısında ağrı ve özürlülük sonuçlarında olumlu sinyaller saptamıştır (Chen et al. 2021).

Boyun ağrısında tablo daha değişkendir. Guo ve arkadaşları kronik mekanik boyun ağrısında miyofasyal gevşetmenin bazı basınç ağrı eşiği ölçümlerini iyileştirdiğini, ancak ağrı, boyun özürlülüğü ve birçok hareket açıklığı sonucunda tutarlı üstünlük gösterilemediğini bildirmiştir (Guo et al. 2023). Buna karşılık Overmann ve arkadaşlarının 549 katılımcıyı içeren meta-analizi ağrı ile sağ rotasyon ve sağ lateral fleksiyon lehine mütevazı etkiler raporlamıştır (Overmann et al. 2024). Bu farklılıklar, müdahale tanımı, karşılaştırma tedavisi, seans dozu, hasta profili ve sonuç ölçümlerindeki heterojenliğin klinik yorumu belirlediğini göstermektedir.

Bu derlemenin amacı, fasya odaklı manuel tedavilere ilişkin güncel üst düzey kanıtları bir araya getirerek kronik kas-iskelet sistemi ağrısında hangi sonuçların daha tutarlı, hangi alanların ise belirsiz olduğunu klinik fizyoterapi perspektifinden değerlendirmektir.

2. YÖNTEM

2.1. Tarama yaklaşımı

Bu çalışma anlatı derlemesi olarak yapılandırıldı. Literatür taraması 17 Eylül 2026 tarihinde PubMed odaklı olarak güncellendi. 'myofascial release', 'fascial manipulation', 'chronic musculoskeletal pain', 'low back pain', 'neck pain', 'systematic review', 'meta-analysis', 'range of motion' ve ilgili anahtar sözcük kombinasyonları kullanıldı. Klinik yorumun güncel tutulması amacıyla 2017-Eylül 2026 döneminde yayımlanan sistematik derlemeler, meta-analizler, kapsam derlemeleri ve üst düzey sentezler önceliklendirildi. Doğrudan kronik ağrılı hasta gruplarını inceleyen kanıtlar temel senteze; asemptomatik veya sportif örneklemlerde hareket açıklığına odaklanan derlemeler ise ikincil mekanik/işlevsel bağlama dahil edildi.

2.2. Kanıtların değerlendirilmesi

Çalışmalar ağrı, fiziksel fonksiyon/özürlülük, basınç ağrı eşiği, eklem hareket açıklığı/esneklik,

güvenlik ve kanıt kesinliği başlıklarında karşılaştırıldı. Bu derleme yeni bir meta-analiz gerçekleştirmedi; yayımlanmış sentezlerin bulguları, örneklem büyüklükleri ve yazarların bildirdiği metodolojik sınırlılıklar üzerinden klinik olarak yorumlandı. İstatistiksel anlamlılık ile klinik anlamlılık birbirinden ayrıldı ve çalışma popülasyonlarının kronik ağrılı hastalara genellenebilirliği özellikle dikkate alındı.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Tablo 1. Fasya odaklı manuel tedavilere ilişkin seçilmiş güncel üst düzey kanıtlar

Kaynak	Popülasyon / kapsam	Temel bulgu	Klinik yorum
Laimi et al. 2018	Kronik kas-iskelet sistemi ağrısı; 8 RKT	Kanıt heterojen; bazı çalışmalarda yarar, ancak genel kanıt yetersiz.	Tek başına güçlü bir temel tedavi önerisini desteklemiyor.
Wu et al. 2021	Kronik bel ağrısı; 8 RKT, n=375	Ağrı SMD -0.37; fiziksel fonksiyon SMD -0.43.	Küçük-orta etkiler; kanıt kalitesi ve çalışma sayısı sınırlı.
Guo et al. 2023	Kronik mekanik boyun ağrısı; 13 çalışma, n=601	Trapez ve suboksipital basınç ağrı eşiğinde yarar; ağrı/NDI/ROM için tutarlılık düşük.	Sonuç değişkenine göre etki değişiyor.
Overmann et al. 2024	Kronik boyun ağrısı; 10 RKT, n=549	Ağrı ve bazı servikal ROM yönlerinde mütevazı yarar.	Standart protokol ve aktif tedaviyle karşılaştırma gerekli.
Isaji et al. 2024	Fasiyal manipülasyon; 26 çalışma	Araştırmalar artıyor; ciddi advers olay bildirilmemiş; kanıt tabanı sınırlı.	Güvenlik olumlu görünse de etkinlik için daha güçlü RKT gerekir.
Trybulski et al. 2026	Fasiyal manipülasyon; 15 çalışma	Ağrı sonuçları aktif kontrole göre lehine; GRADE kesinliği çok düşük.	Etki büyüklüğü umut verici fakat kesinlik düşük.

3.1. Kronik bel ağrısında ağrı ve fiziksel fonksiyon

Kronik bel ağrısı, fasya odaklı manuel tedavilerin en sık araştırıldığı klinik alanlardan biridir. Wu ve arkadaşlarının meta-analizinde 375 katılımcıyı içeren sekiz randomize kontrollü çalışma değerlendirilmiş; miyofasyal gevşetme ağrı için SMD=-0.37 ve fiziksel fonksiyon için SMD=-0.43 düzeyinde anlamlı iyileşme ile ilişkili bulunmuştur (Wu et al. 2021). Bu değerler etkilerin büyük olmadığını, ancak bazı hastalarda klinik rehabilitasyon programına eklenebilecek ölçülebilir bir katkı olabileceğini düşündürmektedir. Aynı analizde yaşam kalitesi, denge, basınç ağrı eşiği, gövde hareketliliği ve mental sağlık sonuçları için anlamlı üstünlük gösterilememiştir.

Chen ve arkadaşlarının bel ağrısına odaklanan meta-analizi de sekiz randomize çalışmayı birleştirmiş; miyofasyal gevşetmenin bel özürlülüğünde anlamlı azalma sağladığını, buna karşın ağrı şiddeti, yaşam kalitesi ve lomber hareket açıklığı sonuçlarında istatistiksel olarak anlamlı üstünlük göstermediğini bildirmiştir (Chen et al. 2021). Bununla birlikte bu çalışmaların müdahale süreleri, uygulama teknikleri ve kontrol grupları farklıdır. Bir çalışmada standart fizyoterapiye eklenen miyofasyal gevşetme, başka bir çalışmada sham veya farklı bir yumuşak doku tekniği ile karşılaştırılabilmektedir. Bu nedenle 'miyofasyal gevşetmenin etkisi' tek bir standart dozun etkisi olarak yorumlanmamalıdır.

Klinik açıdan en güvenli çıkarım, manuel uygulamanın ağrıyı kısa dönemde azaltarak hastanın hareket ve egzersize katılımını kolaylaştırabileceğidir. Ancak kronik bel ağrısında uzun dönem sonuçların egzersiz, fiziksel aktivite, hasta eğitimi ve öz-yönetim davranışlarıyla ilişkili olduğu

göz önüne alındığında, pasif bir tekniğin tek başına temel rehabilitasyon stratejisi olarak kullanılması kanıtla uyumlu değildir.

3.2. Kronik boyun ağrısında sonuçların değişkenliği

Kronik mekanik boyun ağrısında Guo ve arkadaşlarının 13 çalışma ve 601 katılımcıyı içeren meta-analizi, trapez ve suboksipital bölgelerde basınç ağrı eşiği açısından miyofasyal gevşetme lehine sonuçlar bildirmiş; ancak ağrı şiddeti, servikal fleksiyon-ekstansiyon, rotasyon, lateral fleksiyon ve Neck Disability Index sonuçlarında genel olarak anlamlı bir üstünlük gösterememiştir (Guo et al. 2023). Yazarlar kanıt düzeyini düşük-orta olarak değerlendirmiştir. Daha yeni Overmann meta-analizinde ise 10 randomize kontrollü çalışma ve 549 katılımcı yer almış; ağrı azalması ile sağ rotasyon ve sağ lateral fleksiyon açısından anlamlı fakat mütevazı etkiler bildirilmiştir (Overmann et al. 2024). İki meta-analizin tamamen aynı sonuca ulaşmaması bir çelişki olmaktan çok, seçilen çalışmaların, karşılaştırma gruplarının ve istatistiksel modellerin farklılığını yansıtır. Bu nedenle klinisyen, tek bir meta-analizin olumlu veya olumsuz sonucuna dayanmak yerine toplam kanıtın değişkenliğini dikkate almalıdır.

Boyun ağrısında manuel tedavinin analjezik etkisinin yalnızca lokal doku değişimiyle açıklanması da aşırı basitleştirici olabilir. Kronik kas-iskelet sistemi ağrısında manuel tedaviyi inceleyen bir üst düzey sentez, mekanik ağrı duyarlılığı üzerinde küçük-orta büyüklükte etkiler bulunduğunu göstermiştir (Martínez-Pozas et al. 2023). Bu durum kısa süreli nörofizyolojik yanıtların da klinik iyileşmeye katkıda bulunabileceğini düşündürür; ancak mekanizma, doğrudan yapısal bir 'fasya düzeltmesi' olarak yorumlanmamalıdır.

3.3. Fasiyal manipülasyon ve kanıt kesinliği

Fasiyal manipülasyon literatürü, klasik miyofasyal gevşetme literatüründen ayrı değerlendirilmelidir. Isaji ve arkadaşlarının kapsam derlemesi 26 çalışmayı incelemiş; araştırmaların sıklıkla kronik ağrı ve fonksiyon sonuçlarına odaklandığını, ciddi advers olay bildirilmediğini, ancak randomize kontrollü çalışma sayısının ve doğrudan karşılaştırmalı kanıtın halen sınırlı olduğunu belirtmiştir (Isaji et al. 2024). Bu bulgu, yöntemin klinik olarak kullanılabilirliğini desteklerken üstün etkinlik iddiası için yeterli değildir.

Trybulski ve arkadaşlarının 2026'da yayımlanan sistematik derleme ve meta-analizi 15 çalışmayı birleştirmiş ve fasiyal manipülasyonun aktif kontrol gruplarına kıyasla ağrı ile ilişkili sonuçlarda lehine bir etki gösterdiğini bildirmiştir. Bununla birlikte heterojenlik yüksektir ve GRADE değerlendirmesinde kanıt kesinliği 'çok düşük' olarak sınıflandırılmıştır (Trybulski et al. 2026). Bu nedenle istatistiksel olarak anlamlı etki, klinikte kesin üstünlük olarak yorumlanmamalıdır.

Fasiyal manipülasyon veya miyofasyal gevşetme uygulanacaksa tedavi hedefi açık tanımlanmalıdır: örneğin kısa dönem ağrı modülasyonu, belirli bir hareketi kolaylaştırma veya egzersize geçişi artırma. Belirsiz 'fasya dengeleme' hedefleri yerine ölçülebilir fonksiyonel sonuçların kullanılması, uygulamanın klinik değerini daha şeffaf hale getirir.

3.4. Hareket açıklığı ve esneklik: olumlu ama genellenebilirliği sınırlı kanıt

Fasya odaklı tekniklerin hareket açıklığı ve esneklik üzerindeki etkileri, ağrı dışındaki en sık araştırılan sonuçlardandır. Dhiman ve arkadaşlarının sistematik derleme ve meta-analizi, yüzeyel arka hat boyunca uygulanan miyofasyal gevşetmenin esneklik üzerinde olumlu etkiler gösterebildiğini, ancak diğer yumuşak doku tekniklerine karşı belirgin bir üstünlüğün her zaman gösterilemediğini bildirmiştir (Dhiman et al. 2021).

Antohe ve arkadaşlarının 2024 meta-analizi sporculardaki randomize kontrollü çalışmaları incelemiş ve miyofasyal gevşetme tekniklerinin eklem hareket açıklığı üzerinde genel olarak orta büyüklükte olumlu etki oluşturabildiğini raporlamıştır (Antohe et al. 2024). Bununla birlikte sporcu ve asemptomatik örneklemlerdeki akut hareket açıklığı artışı, kronik ağrılı hastalarda ağrı ve özürlülük azalmasıyla eşdeğer değildir. Klinik genelleme yapılırken

popülasyon farkı korunmalıdır.

Pratik açıdan hareket açıklığındaki kısa süreli artış, egzersiz penceresi yaratmak için kullanılabilir. Örneğin hastanın ağrısız hareket alanı manuel uygulama sonrasında geçici olarak artıyorsa, bu dönem motor kontrol, kuvvetlendirme veya işlevsel görev çalışması için değerlendirilebilir. Böyle bir yaklaşım pasif tekniği amaç değil, aktif rehabilitasyonu kolaylaştıran araç konumuna yerleştirir.

3.5. Klinik uygulama için çıkarımlar ve sınırlılıklar

Tablo 2. Klinik karar vermede fasya odaklı manuel tedavilerin yeri

Klinik soru	Kanıta dayalı yorum
Ağrıyı azaltır mı?	Bazı kronik bel ve boyun ağrısı gruplarında kısa dönem yarar mümkündür; etki genellikle küçük-orta düzeydedir ve tutarlı değildir.
Fonksiyonu iyileştirir mi?	Bel ağrısında fiziksel fonksiyonda iyileşme bildirilmiştir; diğer popülasyonlarda sonuçlar daha değişkendir.
Hareket açıklığını artırır mı?	Özellikle sporcu/asemptomatik örneklemlerde olumlu akut etkiler bulunur; kronik ağrıya genelleme sınırlıdır.
Egzersizin yerine geçer mi?	Hayır. Kanıt, aktif rehabilitasyonun yerini alan bağımsız temel tedavi yaklaşımını desteklememektedir.
Güvenli midir?	Derlemelerde ciddi advers olay sinyali düşük görünmektedir; yine de standart kontrendikasyon ve klinik tarama gereklidir.

Bu literatürün temel sınırlılığı müdahale heterojenliğidir. 'Miyofasyal gevşetme' etiketi altında farklı basınçlar, farklı anatomik bölgeler, farklı süreler ve farklı terapist yaklaşımları kullanılmıştır. Kontrol koşullarının sham, egzersiz, standart fizyoterapi veya başka manuel tekniklerden oluşması da etki büyüklüklerinin birbirine doğrudan kıyaslanmasını zorlaştırır. Ayrıca manuel tedavi çalışmalarında terapist ve hasta körlemesi doğası gereği güçtür; bu durum beklenti ve bağlamsal etkileri tamamen ayırmayı zorlaştırmaktadır.

Bir diğer sınırlılık, kısa dönem sonuçların baskın olmasıdır. Ağrının hemen veya birkaç hafta içinde azalması klinik olarak değerli olabilir; ancak kronik hastalık yönetiminde kalıcı fiziksel aktivite, işlev ve öz-yeterlik daha önemlidir. Bu nedenle manuel tedaviye yanıt veren hastalarda bile uzun dönem planın aktif egzersiz, kademeli yüklenme ve hasta eğitimi içermesi gerekir.

Son olarak, fasya teriminin anatomik ve biyomekanik gerçekliği ile klinikte ileri sürülen tüm mekanistik açıklamalar aynı kanıt düzeyine sahip değildir. Fasiyal bağlantılar ve mekanik süreklilik anatomik olarak anlamlı olmakla birlikte, belirli bir el tekniğinin dokuda kalıcı yapısal 'serbestleşme' yarattığına ilişkin güçlü klinik kanıt sınırlıdır (Ajimsha et al. 2020). Bu nedenle hasta iletişiminde kesin mekanistik iddialar yerine olası kısa dönem ağrı modülasyonu ve hareket kolaylaşması üzerinden açıklama yapılması daha uygundur.

4. SONUÇ

Güncel kanıtlar fasya odaklı manuel tedavilerin kronik kas-iskelet sistemi ağrısında tamamen etkisiz olmadığını, ancak etkilerinin popülasyona ve sonuç değişkenine göre değiştiğini göstermektedir. En tutarlı olumlu sinyal kronik bel ağrısında ağrı ve fiziksel fonksiyon, bazı boyun ağrısı çalışmalarında ağrı ve belirli hareket yönleri ve asemptomatik/sporcu örneklemlerinde hareket açıklığı için görülmektedir. Fasiyal manipülasyon için yeni meta-analitik bulgular umut verici olmakla birlikte kanıt kesinliği düşüktür. Bu nedenle fasya odaklı manuel tedavilerin klinik rolü, egzersiz ve aktif rehabilitasyonu destekleyen, ölçülebilir hedeflere bağlanmış tamamlayıcı bir müdahale olarak tanımlanmalıdır. Gelecek çalışmalarda tekniklerin daha standart tanımlanması, uygun aktif karşılaştırma grupları, uzun dönem izlem ve klinik olarak anlamlı değişim eşiklerinin raporlanması gereklidir.

KAYNAKLAR

Ajimsha MS, Shenoy PD, Gampawar N. Role of fascial connectivity in musculoskeletal dysfunctions: A narrative review. Journal of Bodywork and Movement Therapies. 2020;24(4):423-431. doi:10.1016/j.jbmt.2020.07.020.

Antohe BA, Alshana O, Uysal HŞ, Rață M, Iacob GS, Panaet EA. Effects of myofascial release techniques on joint range of motion of athletes: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. Sports (Basel). 2024;12(5):132. doi:10.3390/sports12050132.

Chen Z, Wu J, Wang X, Wu J, Ren Z. The effects of myofascial release technique for patients with low back pain: A systematic review and meta-analysis. Complementary Therapies in Medicine. 2021;59:102737. doi:10.1016/j.ctim.2021.102737.

Dhiman NR, Das B, Mohanty C, Singh OP, Gyanpuri V, Raj D. Myofascial release versus other soft tissue release techniques along superficial back line structures for improving flexibility in asymptomatic adults: A systematic review with meta-analysis. Journal of Bodywork and Movement Therapies. 2021;28:450-457. doi:10.1016/j.jbmt.2021.06.026.

Guo Y, Lv X, Zhou Y, Li Z, She H, Bai L, Bao J. Myofascial release for the treatment of pain and dysfunction in patients with chronic mechanical neck pain: Systematic review and meta-analysis of randomised controlled trials. Clinical Rehabilitation. 2023;37(4):478-493. doi:10.1177/02692155221136108.

Isaji Y, Sasaki D, Kon Y, Kurasawa Y, Kitagawa T. Fascial manipulation for musculoskeletal disorders: A scoping review. Journal of Bodywork and Movement Therapies. 2024;40:23-29. doi:10.1016/j.jbmt.2024.04.006.

Laimi K, Mäkilä A, Bärlund E, Katajapuu N, Oksanen A, Seikkula V, Karppinen J, Saltychev M. Effectiveness of myofascial release in treatment of chronic musculoskeletal pain: A systematic review. Clinical Rehabilitation. 2018;32(4):440-450. doi:10.1177/0269215517732820.

Martínez-Pozas O, Sánchez-Romero EA, Beltran-Alacreu H, Arribas-Romano A, Cuenca-Martínez F, Villafañe JH, Fernández-Carnero J. Effects of orthopedic manual therapy on pain sensitization in patients with chronic musculoskeletal pain: An umbrella review with meta-meta-analysis. American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation. 2023;102(10):879-885. doi:10.1097/PHM.0000000000002239.

Overmann L, Schleip R, Anheyer D, Michalak J. Effectiveness of myofascial release for adults with chronic neck pain: A meta-analysis. Physiotherapy. 2024;123:56-68. doi:10.1016/j.physio.2023.12.002.

Trybulski R, Olaniszyn G, Smoter M, Clemente FM, Vovkanych A, Kużdzał A. The effects of fascial manipulation on pain: A systematic review with meta-analysis. Journal of Manual & Manipulative Therapy. 2026;34(1):4-15. doi:10.1080/10669817.2025.2486110.

Wu Z, Wang Y, Ye X, Chen Z, Zhou R, Ye Z, Huang J, Zhu Y, Chen G, Xu X. Myofascial release for chronic low back pain: A systematic review and meta-analysis. Frontiers in Medicine. 2021;8:697986. doi:10.3389/fmed.2021.697986.

KAMU GÖREVLİSİ KAVRAMI VE ÜST DÜZEY MEMURLARIN ÖZEL SORUŞTURMA USULLERİ

Cihat KAHRAMAN
KBU/SBKY/HUKUK BİLİMLERİ
ORCID: 0009-0006-1589-3421

Öz

Bu çalışma Vali ve Kaymakamların görevlerinden dolayı işlemiş olduğu suçlardan ötürü ilgili Yargıtay daireleri olan Yargıtay emsal kararlarını ve yargılama usullerini araştırmak kapsamında gerçekleştirilmiştir.4483 Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Yasanın 5232 sayılı Yasanın değişik 13.maddesi uyarınca valilerle Yargıtay'ın ilgili dairesi, kaymakamlarla ise il ağır ceza mahkemesidir. Kanunun 12. maddesinin birinci fıkrasına göre: Valilerin görevleri sebebiyle işledikleri suçları ile 1632 sayılı Kanun'un Ek 15. maddesi uyarınca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı veya Başsavcı vekili soruşturma usullerince iddianame hazırlama ve açık yargılama usullerince soruşturma izni yapmakla görevli mercidir. Vali ve kaymakamların seçim suçlarının soruşturulması yöntemi, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Yasa'nın 173. maddesi uyarınca valilerin işlediği suçların soruşturması, aynı yasanın 174. maddesi uyarınca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı veya Başsavcı vekili tarafından yapılmaktadır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı soruşturma esasını Yargıtay Cumhuriyet savcılarına da yaptırabilir. Vali ve kaymakamların görev yaptığı bölgelerde Yargıtay kararlarında sanık sıfatları ile açık yargılama usulünce TCK'nın 257.maddesi 1.fıkrası, 43/1 ,62 ve 53/1-5 fıkrası kapsamında görevde ve yetkide kötüye kullanma suçlarından dolayı Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının onama ve bozma istemli gerekçeli kararlarla karara bağlandığını ve ilgili dairece Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına tevdiine karar verilmesine dair Yargıtay emsal kararlarınca oy birliğiyle karar verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Belirtmek gerekir ki, suç soruşturmasında herkes için geçerli olan ve Cumhuriyet Savcısının tek yetkili olduğu genel kurallar ve kanun koruyucu kapsamında yargı ile 'adalet 'arasında bir köprü konumunda rol üstlenen bir yargı mercisidir. Yargıtay da bu kapsamda vali ve kaymakamların işlediği her türlü suç ya da yargılamada son temyiz ve son karar verici yüksek yargı organıdır.

Anahtar Kelimeler: Yargıtay; Vali; Kaymakam; Cumhuriyet Başsavcılığı; Kanun

THE CONCEPT OF PUBLIC OFFICIAL AND SPECIAL INVESTIGATION PROCEDURES FOR HIGH-LEVEL CIVIL SERVANTS

Abstract

This study was carried out within the scope of researching the precedent decisions and trial procedures of the Supreme Court of Appeals, which are the relevant Supreme Court chambers, for the crimes committed by our Governors and District Governors. Article 13 of Law No. 4483, seen in Law No. 5232, refers to the relevant chambers of the Supreme Court for governors, and the provincial high criminal court for district governors. According to the first paragraphs of Article 12 of the Law on the Trial of Civil Servants and Other Public Officials: Crimes committed by governors during their duties and the Additional Article 15 of Law No. 1632 are handled by the Chief Public Prosecutor or Deputy Chief Public Prosecutor of the Supreme Court of Appeals. The method of investigating election crimes of governors and district governors, the investigation of crimes committed by governors within the scope of Article 173 of the Law No. 298 on Basic Provisions of Elections and Electoral Rolls, and the suspension of Article 174 of the same Law are carried out by the Chief Public Prosecutor of the Supreme Court of Appeals or the Deputy Chief Public Prosecutor. The investigation of the Chief Public Prosecutor of the

Supreme Court of Appeals can also be carried out by the Public Prosecutors of the Supreme Court of Appeals. The data on the duties of governors and district governors are stated in the decisions of the Supreme Court, as defendants, and the open trial court. The Chief Public Prosecutor's Office of the Supreme Court of Appeals, which is responsible for the crimes of using property within the scope of articles 257/1, 43/1, 62 and 53/1-5 of the Turkish Penal Code, should request approval and reversal, and that the relevant decisions were not made with reasoned decisions. Information regarding the decision to be submitted to the Chief Public Prosecutor's Office of the Supreme Court of Appeals has been accessed. It should be noted that it is a judicial authority that acts as a bridge between judiciary and 'justice' within the scope of general rules and law guardians that apply to everyone in criminal investigations and for which the public prosecutor is the sole authority. The Supreme Court is the supreme judicial body that validates these abilities and has the final control and final decision-making in all kinds of crimes or trials of the district governors.

Keywords: Supreme Court; Governor; District Governor; Chief Public Prosecutor’s

1.KAVRAMSAL VE HUKUKİ ÇERÇEVE

Bu çalışmada ilde Cumhurbaşkanının temsilcisi, sembolü niteliğinde olan idari yürütme vasıtası ve il mülki idare amiri olarak nitelendirdiğimiz vali; Cumhurbaşkanının idari yürütme vasıtası, ilçe idaresinin başı ve ilçe mülki idare amiri olarak nitelendirdiğimiz kaymakamların, görevlerinden dolayı işlemiş olduğu suç kapsamında suçları ve Yargıtay emsal kararları incelenip tespit edilmiş grafiksel analize çevrilmiştir.

Vali ve Kaymakamların görevlerinden dolayı işlemiş olduğu suçlar kapsamında en çok karşılaşılan suç konusu Yargıtay emsal kararlarında görevde ve yetkide kötüye kullanma suçudur.5237 sayılı Türk Ceza Yasasında Görevi Kötüye Kullanma Suçu apaçık anlaşılır bir biçimde anlatılmıştır. Vali ve kaymakamların bu 5237 sayılı Türk Ceza Kanunun maddeleri emsal alınarak 4483 sayılı Kanunla vali ve kaymakamların görevlerinden dolayı işlemiş oldukları suçlar kanunla ayrı bir kanuna tabi olunmuştur. Vali ve kaymakamların Anayasamızın 129. maddesi son fıkrası uyarınca memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında işledikleri suçlardan dolayı ceza kovuşturması başlatılması kanunun gösterdiği merci yetkisine bağlıdır. 4483 sayılı Kanun Anayasanın kamu görevlilerinin ve memurların yargılanmasına ilişkin olarak öngördüğü güvenceyi gerçekleştirmek üzere kabul edilmiştir. Yargıtay vali ve kaymakamların görevlerinden dolayı işlediği suçlara ilişkin son karar verici ve temyiz istemesi gibi hukuki dayanakların son karar yeridir. Üst düzey kamu görevlisi olarak il ve ilçede nitelendirdiğimiz yetkili mülki idare amir olan vali ve kaymakamların yetkilerini, yasal yükümlülüklerini, eşitlik ve kamu yararı ilkelerine dayandırarak görevlerini asla keyfi ve anayasaya aykırı biçimde kullanmalarına yasalarla müsaade edilmemiştir. Yargıtay da bu kapsamda vali ve kaymakamların işlediği her türlü suç ya da yargılamada son temyiz ve son karar verici yüksek yargı organıdır.

2.Kamu Görevlisi Kavramı ve Özel Soruşturma Usulleri

Kamu görevlisi kavramı, birçok hukuk dalını ilgilendirmektedir. Bununla birlikte Türk Hukukunda tüm hukuk dalları için geçerli bir kamu görevlisi tanımına yer verilmemiştir (Aydın, 2010, s.111). Kamu görevlisi kavramı, en geniş tabiriyle bir kamu kurumda ya da kuruluşunda çalışanları ifade etmektedir. Nitekim Anayasa’nın 1298.maddesinde “*Devletin, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel kişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür*” denilerek, kamu çalışanlarının genel idare esaslarına göre yürütülen kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevleri görmeleri ayırt edici özellik olarak değerlendirilmiştir (Maral, 2016, s.41-42).

Ceza hukuku uygulamasında, kamu görevlisi, fail veya mağdur olarak, bazen bir suçu diğer suçtan ayıran ön koşul ya da kurucu unsur, bazen de ağırlaştırıcı neden olduğundan, çok önemli bir kavramdır. Gerçekten, bazı suçları sadece kamu görevlisi işleyebilir, yani faili sadece kamu görevlisi olabilir; bazı suçlar ise sadece kamu görevlisine karşı işlenebilir, yani bu suçların mağduru kamu görevlisinden başkası olamaz. Kamu görevlisi sıfatı ayrıca suçta cezayı ağırlaştırıcı neden olabilir. Buna göre, ceza kanununda öngörülen ve herkes tarafından işlenebilen bazı suçları kamu görevlisi işlediğinde cezası ağırlaştırılır (Özen ve Tozman, 2009, s.26).

Vali ve kaymakamların üst düzey kamu görevlisi olarak il ve ilçedeki görev ve yetkileri kapsamında işlenen suçlar ceza hukukunun hükümlerince vali ve kaymakamlar bünyesinde koruyucu nitelik kazanmıştır. CMK 161. maddesi 5. fıkrasına göre vali ve kaymakamlar hakkında adliyeye karşı görevlerini ihlal etmeleri ve yapmamaları halinde 4483 sayılı yasa uygulanmaktadır. 125. yasa maddesinde "en üst dereceli kolluk amirleri hakkında ise, hakimlerin görevlerinden dolayı tâbi oldukları yargılama usulünün uygulanacağı" düzenlenmiştir (Koran,2016:44-46).

3.Kamu Görevlisinin Hukuki Tanımı (TCK, 657 ve 4483 sayılı kanunlar çerçevesinde)

Kamu görevlisi kavramı, farklı hukuk disiplinlerinde ve yasalarda değişken tanımlara sahip olabilmektedir. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK)'nun 6/1-c maddesi, ceza hukuku açısından kamu görevlisini şu şekilde tanımlar: *"Kamusal faaliyetin yürütülmesine atama veya seçilme yoluyla ya da herhangi bir suretle sürekli, süreli veya geçici olarak katılan kişi"* kamu görevlisidir (Gökcan, 2015, s.149). Bu tanımdan hareketle ceza hukuku bağlamında bir kişinin kamu görevlisi sayılması için tek ölçüt, yürüttüğü faaliyetin kamusal bir faaliyet olmasıdır. Katkının niteliği, kişinin resmi unvanı veya işe alınma şekli bu tanımda önem arz etmez; önemli olan kamu hizmetinin bir parçası olmasıdır. Nitekim 5237 sayılı TCK'nın getirdiği bu geniş tanım, önceki 765 sayılı TCK'daki daha dar memur tanımının yerine geçerek bazı adaletsizlikleri gidermiş ve ceza hukukundaki kapsamı Anayasa'nın 128. maddesindeki kamu görevlisi kavramına yaklaştırmıştır (Aydın, 2010, s.111-113)

Diğer yandan, idare hukuku ve kamu personel rejimi mevzuatında kamu görevlisi kavramı daha farklı bir ayrım içerir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, devlet ve diğer kamu tüzel kişiliklerinin yürüttüğü asli ve sürekli kamu hizmetlerini gören personeli memur olarak tanımlar. 657 sayılı Kanun'un 1. maddesi, kanunun uygulanacağı personeli; genel ve katma bütçeli idareler, il özel idareleri, belediyeler ve bunların kurdukları birlikler gibi kamu kurumlarında asli ve sürekli görev yapan memurlar olarak belirlemiştir. Bu kapsamda memur, bir kamu görevinin kadrosunda yer alarak statü hukukuna tabi, asli ve sürekli görev ifa eden kişidir. Memur statüsü, atama yoluyla kurulan ve kanunla belirlenmiş bir hukuki statüyü ifade eder (Çağlayan, 2003, s.113).

Diğer kamu görevlileri terimi, 657 kapsamındaki memurlar dışında kalan ve kendi özel kanunlarına tabi olmakla birlikte kamunun asli ve sürekli hizmetlerini yürüten personeli ifade eder. Örneğin üniversite öğretim üyeleri, hakimler ve savcılar, TSK personeli gibi kesimler ayrı personel rejimlerine tabi olmalarına rağmen yaptıkları iş kamusal faaliyettir; bu nedenle Anayasa'nın 128. maddesinde ve genel olarak hukuk düzeninde diğer kamu görevlileri kategorisinde değerlendirilirler (Günday, 2002, s.508). Ceza hukuku açısından 5237 sayılı TCK, memur ve diğer kamu görevlisi ayrımı yapmaksızın kamusal faaliyete usulünce katılan herkesi kamu görevlisi kabul ettiği için, ceza kanunundaki kamu görevlisi kavramı memur kavramından daha geniştir (Aydın, 2010, s.113). Bu geniş tanım sayesinde, örneğin 657 sayılı Kanuna tabi olmayan sözleşmeli personel veya işçiler de fiilen kamusal bir görevi yürütüyorlarsa TCK anlamında kamu görevlisi sayılabilirler. Ancak idare hukuku açısından aynı kişiler memur statüsünde olmayabilir. Nitekim Yargıtay, ceza hukukunda kamu görevlisi

sayılan bazı yardımcı hizmet personelinin (örneğin dağıtıcı, şoför vb.) 4483 sayılı Kanun kapsamına girip girmeyeceği hususunda, idare hukukundaki memur kavramının esas alınması gerektiğini vurgulayarak 4483 sayılı Kanun kapsamının daha dar olduğunu belirtmiştir (Yargıtay 4. CD, 18.10.2006, E.2006/2081).

Özetle, kamu görevlisinin hukuki tanımı ceza hukukunda oldukça geniş (kamusal faaliyete katılan herkesi kapsar) iken, idare hukukunda ve personel mevzuatında daha teknik bir ayırıma tabidir. 657 sayılı Kanun çerçevesinde memur, belirli statüdeki kadrolu personeli ifade ederken; diğer kamu görevlileri ifadesi memur olmayıp kamu hizmetinde bulunanları içerir. Bu farklı tanımlar uygulamada bazı tereddütler doğursa da (Gökcan, 2015, s.159), Anayasa ve yasa koyucu her iki kavramı da kullanarak kamu hizmetinin tüm çalışanlarını kapsayıcı bir rejim öngörmüştür.

4.Memur ve Diğer Kamu Görevlileri Arasındaki Ayrım

Türk hukukunda memur kavramı ile diğer kamu görevlisi kavramı arasındaki ayrım, kaynağını Anayasa'nın 128. maddesinden almaktadır. Anayasa'nın 128/1. maddesi, *"Devletin, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel kişilerinin genel idare esaslarına göre yürütmekle yükümlü oldukları kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler,* ***memurlar*** *ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür"* demektedir. Bu hüküm, memur ile diğer kamu görevlisi kategorilerinin anayasal temelini ortaya koyar. Buna göre asli ve sürekli kamu hizmeti görenler memur statüsünde kabul edilirken, bunun dışında kalan kamu personeli diğer olarak nitelendirilir (Çağlayan, 2003, s.113).

Memur kavramı, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda belirtilen statüyü ifade eder. Memurlar, kamu hizmetini bir kadroya bağlı olarak yerine getiren, süreklilik arz eden görev yapan kişilerdir. Memurlar ile kamu idaresi arasındaki ilişki bir statü hukuku ilişkisi olup, tek taraflı atama işlemiyle tesis edilir ve memurun hak ve yükümlülükleri kanunla belirlenir. Örneğin bir bakanlıkta mühendis kadrosunda atanan bir kişi memurdur; görevi süreklidir ve 657 sayılı Kanun hükümlerine tabidir. Diğer kamu görevlileri ise benzer biçimde kamu hizmetinin asli ve sürekli görevlerini ifa etmekle birlikte memur statüsünde olmayanları kapsar. Bunlar kendi özel kanunlarına tabi personeldir. Örneğin bir üniversite öğretim üyesi 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na tabi bir kamu görevlisidir; bir hakim veya savcı 2802 ayılı kanuna tabi yargı mensubudur; TSK personeli kendi iç hizmet kanunlarına tabidir. Bu kişiler memur sayılmayıp diğer kamu görevlisi olarak anılırlar (Günday, 2002, s.506-508).

Özellikle işçi statüsündeki personel bu ayrımda memur değildir; sürekli işçi kadrosunda çalışanlar teknik olarak 657'ye tabi olmazlar. Ancak kamusal faaliyete katıldıkları ölçüde ceza hukuku bakımından kamu görevlisi sayılabilirler (Gökcan, 2015, s.157-159). Bununla birlikte, Yargıtay kararları idari soruşturma açısından 4483 sayılı Kanun'un kapsamının Anayasa'da öngörülen genel idare esaslarına göre asli ve sürekli görev ölçütüyle sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Örneğin destek hizmetlerinde (şoför, hizmetli vb.) görev yapan ve işçi statüsünde olan bir kişi, TCK m.6 kapsamında kamu görevlisi sayılıp görevi kötüye kullanma suçu faili olabilirken; 4483 sayılı Kanun anlamında memur olmadığından hakkında izin prosedürü uygulanamayabilir. Bu durum, ceza hukuku ile idare hukuku arasındaki kavram farklılığından kaynaklanan bir tereddüttür. Sonuç olarak, memur ve diğer kamu görevlisi ayrımı, personelin tabi olduğu statü hukukunu belirler ve özellikle soruşturma usulü ve özlük hakları açısından önem taşır (TCK, m.6).

5.Devlet Memurlarının Özel Soruşturma Usulleri

Devlet memurlarına ilişkin soruşturma usullerinin temel hukuki dayanakları Anayasa ve yasalarda yer almaktadır. Anayasa'nın 129'uncu maddesi, memurlar ve diğer kamu görevlilerinin görevlerinden doğan suçlar nedeniyle özel soruşturma usullerine tabi

olabileceğini belirtmiştir. Bu kapsamda yürürlüğe konulan 4483 sayılı Kanun, memurların yargılanmasında uygulanacak özel usulü ayrıntılarıyla düzenlemektedir. Kanun, genel ceza muhakemesinden farklı, idare ağırlıklı ayrı bir ceza soruşturma sistemi öngörmüştür. Nitekim 4483 sayılı Kanun'un getirdiği sistem, Ceza Muhakemesi Kanunu'ndan farklı özelliklere sahip özel bir ceza soruşturma usulü olarak nitelendirilmektedir (Avcı, 2007, s.286).

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK) ise memurların disiplin hukukunu ve idari sorumluluk süreçlerini belirlemektedir. DMK'da disiplin suç ve cezaları ile soruşturma usulü düzenlenmiş; savunma hakkı, zamanaşımı, disiplin kurulları ve itiraz mekanizmaları gibi hususlar belirtilmiştir. Örneğin DMK m.130 uyarınca devlet memuru hakkında savunması alınmadan disiplin cezası verilemez. Bu emredici kural gereği, bir disiplin soruşturmasında usule dair tüm kurallara uyulsa bile memura kendini savunma imkânı tanınmadan ceza verildiği takdirde işlem hukuka aykırı olacaktır (Akkoyunlu, 2023, s.12).

Memurlar hakkındaki iddialar, adli soruşturmaya geçilmeden önce idari bir ön incelemeye tabi tutulur. 4483 sayılı Kanun, önceki tahkik sistemini bırakarak izin sistemini getirmiş ve bu kapsamda yetkili merci, ön inceleme ve soruşturma izni kavramlarını hukukumuza kazandırmıştır (Şahin, 2015, s.249-250). Kanuna göre, bir memurun görevinden dolayı işlediği iddia olunan suç hakkında doğrudan ceza soruşturması yapılamaz; önce idari makamlarca bir ön inceleme başlatılır. Ön inceleme, yetkili merci (örneğin bakan, vali veya ilgili üst idareci) tarafından görevlendirilen bir veya birkaç muhakkik (soruşturmacı) eliyle yürütülür. Muhakkik, iddialarla ilgili bilgi ve belgeleri toplar, tanıkları dinler, gerekirse bilirkişi görüşü alır ve hakkında inceleme yapılan memurun ifadesini alır. Muhakkik geniş araştırma yetkilerine sahip olmakla birlikte, disiplin hukuku bağlamında savunma isteme veya doğrudan ceza verme yetkisine sahip değildir (Akkoyunlu, 2023, s.56).

Ön inceleme sonucunda muhakkik, soruşturma raporunu hazırlayarak ilgili mercie sunar. Yetkili merci, raporu değerlendirerek soruşturma izni verilmesine veya verilmemesine karar verir. Eğer soruşturma izni verilmesi yönünde karar alınırsa, dosya adli mercilere intikal eder ve savcılık tarafından genel ceza yargılaması süreci başlatılır. Şayet iddiaların soruşturulmaya değer olmadığı kanaatine varılırsa soruşturma izni verilmemesi (işleme konulmama) kararı verilir. 4483 sayılı Kanun, yetkili mercinin bu kararına karşı itiraz yollarını da öngörmüştür. Karara karşı ilgililer – izin verilmemesi halinde müşteki veya savcı, izin verilmesi halinde ilgili memur – 10 gün içinde itiraz edebilir. İtirazlar, memurun statüsüne göre bölge idare mahkemesi veya Danıştay tarafından karara bağlanır. Böylece idarenin ilk kararı yargısal denetime de tabidir (Şahin, 2015, s.251).

Bu izin sistemi, kamu görevlilerinin yargılanmasında bir ön eleme ve süzgeç rolü görmektedir. Amaç, memurun göreviyle ilgili isnatların öncelikle idari olarak değerlendirilip ciddi ve yeterli emare bulunan hallerde adli yargıya intikal etmesini sağlamaktır. Gerçekten de getirilen bu idari izin safhası, memurlar bakımından yargılama öncesinde ek bir güvence ve filtre niteliğindedir. Ancak bu yapının, aynı zamanda ceza soruşturmasının gecikmeden yürütülmesi ve delillerin kaybolmadan toplanması ilkeleriyle uyumlu olması gerekir. Kanun, ön inceleme ve izin kararının süratle sonuçlandırılmasını teminen yetkili mercie suçun öğrenilmesinden itibaren 30 gün (zorunlu hallerde ek 15 gün) süre tanımıştır. Belirtilen süre içinde karar verilmezse dosya, karar verilmemiş gibi kabul edilip adli mercilere gönderilmemekte; aksine, uygulamada çoğu zaman sürenin aşılması durumunda dahi yetkili merci karar verene dek süreç kilitlenmektedir. Bu durum, Kanun'daki öngörüye rağmen ön inceleme safhasının uzamasına yol açabilmektedir. Nitekim bazı yazarlar, 30+15 günlük sürenin gerçekçi olmadığını ve öngörülen kısa sürede sağlıklı bir ön inceleme yürütmenin zorluğunu vurgulamıştır (Güzel, 2022, s.2089).

6.Üst Düzey Kamu Görevlileri İçin Özel Soruşturma Rejimleri

Kamu görevlilerinin görevleri sebebiyle işledikleri suçlarda uygulanacak özel soruşturma usulleri, Türk hukukunda uzun süredir varlığını sürdüren istisnai bir rejimdir. 1982 Anayasası'nın 129. maddesinin son fıkrası, *"Memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında, görevleri sebebiyle işledikleri suçlardan dolayı, kanunun belirttiği istisnalar dışında, ceza kovuşturması açılması idari mercinin iznine bağlıdır"* hükmünü içermektedir. Bu hüküm uyarınca, kural olarak bir memurun göreviyle ilgili bir suç işlediği iddiasıyla doğrudan savcılık soruşturması başlatılamaz; önce yetkili idari makamdan izin alınması gerekir. Bu anayasal güvenceye dayanarak çıkarılan çeşitli kanunlar tarih boyunca memurların yargılanmasını özel izne tabi kılmıştır (Çağlayan, 2003, s.110-112).

4483 sayılı Kanun 4 Aralık 1999 tarihinde yürürlüğe girmiş ve önceki Memurin Muhakematı Hakkında Kanun'u yürürlükten kaldırmıştır. Bu kanun, memurların görev suçlarında soruşturma izni usulünü ayrıntılı olarak düzenlemektedir. Amaç, kamu hizmetinin aksamaması ve kamu görevlilerinin asılsız suçlamalara karşı korunması için bir filtre mekanizması oluşturmaktır (Uz, 2011, s.158-160). Bu kapsamda, bir iddia ortaya atıldığında doğrudan ceza soruşturması açılmadan önce, idari makamlarca bir ön inceleme yapılmakta ve soruşturma izni verilip verilmeyeceğine karar verilmektedir. İzin verilmezse ceza kovuşturması açılamaz; izin verilirse savcılık iddianame düzenleyebilir. Bu sistem, memurun yargılanmasını idarenin iznine bağlayarak kamu görevlilerine belirli bir koruma sağlamaktadır. Doktrinde, memurların ayrı soruşturma usulüne tabi olmasının bir imtiyaz değil, görev güvencesi olduğu vurgulanmıştır (Aslan, 2007, s.17).

Öte yandan bu özel izin sistemi çeşitli eleştirilere de konu olmaktadır. Bir kısım görüş, memurlar için farklı bir soruşturma prosedürü öngörülmesinin eşitlik ilkesine ve yargı birliğine aykırı olabileceğini savunmuştur. (Çağlayan, 2003, s.108-110). Uygulamada da soruşturma izni vermeye yetkili mercilerin takdirine bağlı olarak bazı dosyaların ilerlemediği, bu durumun cezasızlık algısına yol açabildiği belirtilmektedir (Uz, 2011, s.160-162).

Özetle, kamu görevlilerinin yargılanmasında uygulanan izin sistemi, hiyerarşik konuma göre farklılaştırılmıştır. Bu sistem, kamu hizmetinin gereği olarak memurlara bir güvence sağlama amacı taşımaktadır (Aslan, 2007, s.17). Ancak dengenin korunması adına, getirilen ayrıcalığın keyfi uygulamalara dönüşmemesi için kanun koyucu itiraz ve yargı denetimi mekanizmalarını işleve koymuştur. Günümüzde 4483 sayılı Kanun ve ilgili özel kanunlar çerçevesinde, üst düzey görevliler dahil tüm kamu personelinin görev suçları belirli bir izin prosedürüne tabi tutulmakta; böylece idare ile yargı arasında bir denge kurulmaya çalışılmaktadır. Bu özel rejimler, kamu görevlisinin hukuki konumundan kaynaklanan bir sorumluluk rejimi farklılaşması olup ne tam anlamıyla bir dokunulmazlık ne de sınırsız bir yargı yoludur- amaç, kamu otoritesinin saygınlığını ve hizmetin aksamamasını temin ederken, aynı zamanda hesap verebilirliği de tamamen göz ardı etmemektir (Uz, 2011, s.157-158).

SONUÇ

Vali ve kaymakamların görevlerinden doğan suçları ve bu suçlara ilişkin Yargıtay emsal kararlarını detaylı biçimde inceleyen bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Kamu görevlisi kavramı, bu kavramın hukuki çerçevesi ve özellikle vali ile kaymakamların tabi olduğu özel soruşturma usulleri tez boyunca ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenen görevi kötüye kullanma suçu başta olmak üzere, valiler ve kaymakamların görevlerini kötüye kullanmaları durumunda cezai sorumluluklarının sınırları araştırılmıştır. Ayrıca 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu çerçevesinde bu üst düzey mülki amirlerin hukuki statüleri ortaya konulmuştur. Valilerin ve kaymakamların görev, yetki ve sorumluluklarının kapsamı

belirlenmiş; bu kişilerin görevleri nedeniyle işledikleri iddia edilen suçlar bakımından soruşturma süreçlerinin nasıl yürütüldüğü ve hangi makamların yetkili olduğu analiz edilmiştir. Son olarak görev suçu ile kişisel suç ayrımı üzerinde durularak, Yargıtay kararları ışığında suçun niteliği, uygulanacak soruşturma usulü ve yargılama sürecinin nasıl belirlendiği değerlendirilmiştir.

Modern devletin üstlendiği karmaşık görev ve fonksiyonlarla birlikte, üst düzey il mülki amirin ‘‘Vali’’ ve üst düzey ilçe amirin ‘‘Kaymakam’’ın üst düzey kamu hizmeti görevlilerinin sayısı kadar türü ve vasfı da azımsanmayacak oranda artmış bulunmaktadır. Belirttiğimiz hukuki gelişmeler ve anlayışlar sonucunda, yüksek yargı mercileri bakımından(Yargıtay) vali ve kaymakamların hukuki bir emsal teşkili olan görevlerini hukuka ve gerekli mevzuatlara uygunluğu açısından belirlenmesi en başta gelen bir hukuki nitelik taşımaktadır.Kamusal fonksiyonları yürütmekle görevli vali ve kaymakamlarımız görev bilinçlerini her şeyin üstünde tuttuğu inancıyla bazı kamusal güç ve yetkilerle donatıldıkları gibi bir takım yükümlülüklere tabi kılınmıştır.

Vali ve kaymakamlar en başta Anayasa ve yasalara sadakat yükümlülüğü altındadır.Bu prensip anlayışları çerçevesinde görevlerini yerine getirirken hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı kalmak, kamu yararını gözetmek, kamu hizmetlerini dürüstlük, eşitlik ve adalet ilkelerine uygun yürütmek ve kişi haklarını ihlal etmemekle yükümlüdürler.Vali ve kaymkamların görevlerini yerine getirirken yükümlülüklerine aykırı hareketleri toplumun idareye olan inancını sarsacağı ve toplumun bireyleri tarafından kınanacağı aşikar olduğu için idarenin işleyiş düzenide bozulabilir.Dahası da bu tür fiiller ve suç teşkili eylemler kamu hizmetlerinden yararlananların temel haklarını ihlal edebilmektedir. Vali ve Kaymakamların görevlerinden dolayı işlemiş olduğu suçlardan ötürü ilgili Yargıtay daireleri olan Yargıtay emsal kararlarını ve yargılama usullerini mevcuttur. Suçun mahiyeti ve suç unsurlarına Türk Ceza Kanunu çerçevesinde hukukun üstünlüğü ilkesi doğrultusunda yargı kararları perspektifinde incelenmiştir ve incelenmeye devam edilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti Devletimizin vatan, millet ve bayrak sevdalısı bir ferdi olarak vali ve kaymakamlarımız Anayasa ve yasalara uygun olarak görevlerini yerine getirilmesi ile hukukun üstünlüğü ilkesi ve temel hakların korunabilmesi arasında nedensel bağ bulunmaktadır.Yasa koyucu bu nedenle Türk Ceza Kanunu ceza hukukunun kişi haklarını koruma işlevi bakımından bazı ceza hukuku araçlarını devreye sokmuştur.Bununla birlikte sorunların yalnızca ceza hukuku araçlarıyla çözülemeyeceği, konunun eğitim, etik ilkeler, idare hukuk araçları gibi boyutlanın da buunduğu tespit edilmiştir.Adaletin terazisi şaşmaz benzetmesi uyarınca vali ve kaymakamlar görevlerinden dolayı işlemiş olduğu suçların niteliğinden dolayı ve diğer tüm yargılamalarda Yargıtay Başkanlığı kurumu ülkemizin son temiz ve son karar verici yetkisi ile yüksek yargı organıdır. Bu kapsamda yargılamalarını dava dosyalarının ve emsal kararları hukukun üstünlüğü ilkesince yapmaktadır. Belirtmek gerekir ki, suç soruşturmasında herkes için geçerli olan ve Cumhuriyet Savcısının tek yetkili olduğu genel kurallar ve kanun koruyucu kapsamında yargı ile ‘adalet’arasında bir köprü konumunda rol üstlenen bir yargı mercisidir. Yargıtay da bu kapsamda vali ve kaymakamların işlediği her türlü suç ya da yargılamada son temyiz ve son karar verici yüksek yargı organıdır.

Vali ve kaymakamların görev suistimalleri karşısında izlenen ceza soruşturması yöntemi, özünde iki temel değeri dengede tutma çabasını yansıtmaktadır: hukuk güvenliği ve kamu yararı. Hukuk güvenliği, bireylerin – bu bağlamda kamu görevlilerinin – hukuki öngörülebilirlik ve korunma haklarına işaret eder. Kamu yararı ise toplumun genelinin menfaatini, iyi işleyen bir yönetim ve hesap verebilir idare talebini ifade eder. Mevcut sistemin tüm tartışmaları, aslında bu iki kavram arasındaki hassas denge üzerine yoğunlaşmaktadır.

Hukuk güvenliği perspektifinden bakıldığında, vali ve kaymakamların özel soruşturma usullerine tabi kılınması, onların kanunların belirlediği çerçevede görev yaparken keyfi ceza soruşturmalarına maruz kalmamasını sağlamayı amaçlar. Bu güvenceler olmaksızın, bir valinin her icraatı için ceza tehdidi hissetmesi ya da haksız isnatlarla adli makamlarca sürekli sorgulanması riski, kamu hizmetinin yürütülmesini ciddi ölçüde aksatabilir. Dolayısıyla izin mekanizması ve benzeri düzenlemeler, hukuk güvenliği ilkesinin bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bu sayede kamu görevlileri, görevlerini yerine getirirken yasaların kendilerine tanıdığı korumalara sahip olduklarını bilerek hareket ederler; bu da yönetimde istikrar ve sürekliliği destekler.

Öte yandan, kamu yararı bakış açısıyla değerlendirildiğinde, devletin en üst düzey mülki amirlerinin dahi olsa, hiç kimsenin hukukun üzerinde olmaması ve yaptıkları eylemlerden dolayı hesap verebilmesi gerekir. Toplum, kamu gücünü elinde bulunduranların bu gücü kötüye kullanmadığından emin olmak ister. Eğer kullanırlarsa da, bunların cezasız kalmamasını, uygun biçimde yargılanmalarını talep etmek kamu yararının bir gereğidir. Bu nedenle, vali ve kaymakamların görev suistimalleri halinde soruşturulup yargılanmaları kamu menfaatinin, adalet duygusunun ve hukuk devletinin zorunlu kıldığı bir husustur. Kamu yararı, tek başına kamu düzeninin korunması değil, aynı zamanda adil bir düzenin tesisini de içerir. Bu bağlamda, yasaların onlara tanıdığı yetkileri aşan veya kötüye kullanan yöneticilerin sorumluluktan kaçmasının önlenmesi, kamu yararının tesisinin temel unsurlarındandır.

Hukuk güvenliği ile kamu yararı arasındaki dengenin somut olarak nasıl sağlandığına bakıldığında, mevzuat ve yargı pratiklerinin dengeleyici bir rol üstlendiği görülür. Örneğin, 4483 sayılı Kanun hukuk güvenliği lehine bir mekanizma kurarken, Yargıtay'ın içtihatları bu mekanizmanın kamu yararını zedeleyecek şekilde kullanılmasını engelleyecek bir denetim işlevi görmüştür. Yargıtay kararları incelendiğinde, yeri geldiğinde izin verilmemesi kararlarını kaldırarak soruşturmanın önünü açtığı, yeri geldiğinde de usulsüz soruşturma açılmasına cevaz vermeyerek hukuk güvenliğini koruduğu görülmektedir. Bu aslında yüksek yargının, iki değeri birlikte gözetme çabasının bir yansımasıdır.

Aşırı biçimde hukuk güvenliğine ağırlık verilmesi, *cezasızlık* olgusunu doğurarak kamu düzenine zarar verebilirken, sadece kamu yararı adına her iddianın yargıya taşınması da bir çeşit *cadı avı* atmosferi yaratarak idarenin işlevselliğini yitirmesine sebep olabilir. Zaman zaman, hukuk güvenliğine verilen aşırı ağırlık, kamu yararının zarar görmesine yol açar. Örneğin, çok bariz bir görevi kötüye kullanma vakasında dahi uzun izin süreçleri sonucunda davanın açılamaması veya zaman aşımına uğraması, kamu yararı açısından kayıptır. Aksine, bazen de kamuoyu baskısıyla her iddianın yargıya taşınması eğilimi, yöneticilerin meşru icraatlarının bile sorgulanmasına ve hukuk güvenliklerinin aşınmasına neden olabilir. Bu uç örnekler, dengenin sağlıklı kurulamadığı durumlardır ve sonuçları toplum nezdinde olumsuz algılar yaratır.

İdeal olan, hukuk güvenliği ve kamu yararı arasında sürdürülebilir bir denge kurulmasıdır. Bu, ne kamu görevlilerini aşırı koruyup hesap sorulamaz hale getirmek, ne de her idari tasarrufu potansiyel bir suç haline getirip yöneticileri karar alamaz duruma düşürmek demektir. Tam tersine, sistem öyle çalışmalıdır ki dürüst ve görevini yapan yöneticiler kendini güvende hissederken, kötü niyetli ve yetkisini aşanlar da sonunda yargıyla yüzleşeceklerini bilmelidir. Tezdeki bulgular, bu dengeyi gözeten bir yaklaşımın kaçınılmaz olduğunu ve mevcut mekanizmaların bu açıdan sürekli gözden geçirilmesinin şart olduğunu ortaya koymaktadır.

Son tahlilde, hukuk güvenliği ile kamu yararı arasındaki denge, demokratik bir hukuk devletinin yönetim felsefesinin özünü teşkil eder. Valiler ve kaymakamlar gibi kritik mevkilerdeki kamu görevlileri söz konusu olduğunda bu dengenin pratikteki karşılığı daha da önem kazanmaktadır. Zira bu kişiler, kararlarıyla geniş toplum kesimlerini etkileyebilecek konumdadırlar ve hem

korunmaları hem de denetlenmeleri toplumsal düzen açısından hayati değerdedir. Mevcut sistemin geliştirilmesi ve tavsiye edilen önlemlerin alınması halinde, söz konusu dengenin daha adil ve sürdürülebilir biçimde sağlanacağı değerlendirilmektedir.

Bu genel çerçevede tezde ulaşılan bulgular, Türkiye'de valiler ve kaymakamlar gibi üst düzey kamu görevlilerinin görevlerini kötüye kullanmaları durumunda mevcut hukuki sistemin hem bir koruma mekanizması hem de hesap verebilirlik aracı olarak işlediğini göstermektedir. Yargıtay içtihatlarının incelenmesi, uygulamada bu dengenin nasıl kurulduğu ve zaman zaman ne gibi sorunlar yaşandığını ortaya koymuştur. Sonuç bölümünde, elde edilen bulgular analitik bir bakış açısıyla değerlendirilecek; mevcut sistemin güçlü ve zayıf yönleri tartışılarak, uygulamada karşılaşılan sorunlara dair çözüm önerileri sunulacaktır. Ayrıca, valiler ve kaymakamların görev suistimalleri karşısında hukuk güvenliği ile kamu yararı arasındaki denge irdelenecek ve genel sonuçlar hem akademik hem de pratik bakımdan anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

KAYNAKÇA

Akkoyunlu, S. A. (2023). Disiplin soruşturmasında memurun savunma hakkını kullanımında idarenin uyması gereken esaslar. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(48), 3-63.

Aslan, O. E. (2000). Memurların yargılanması hakkındaki yeni yasa üzerine düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 33(1), 59-77.

Kınalıtaş, H., ve Aslan, O. E. (2003). *4483 sayılı memurlar ve diğer kamu görevlilerinin yargılanması hakkında kanun şerhi*. Ankara: Adalet Yayınevi.

Avcı, M. (2007). Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin yargılanması hakkında kanun üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 273-294.

Aydın, A. H. (2010). Ceza hukukunda kamu görevlisi kavramı. *Ankara Barosu Dergisi*, 68(1), 109-128.

Çağlayan, R. (2003). Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin yargılanmasına ilişkin 4483 sayılı kanun hakkında bir değerlendirme. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 105-128.

Çağlayan, R. (2003). Memurların yargılanması ve izin sistemi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 1(3), 108-120.

Gökcan, H. T. (2015). *Türk ceza kanunu uygulamasında kamu görevlisi kavramı*. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, 3(2), 149-172.

Günday M. (2002). *İdare hukuku*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Güzel, Ö. (2022). 4483 sayılı memurlar ve diğer kamu görevlilerinin yargılanması hakkında kanunda soruşturma izni süreleri ve itiraz. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(2), 2082-2110.

Maral, T. (2016). Türkiye'de kamu görevlileri kavramı ve işçi-memur ayrımı. *TURAN-SAM*, 8(29), 40-44.

Özen, M., ve Tozman, Ö. (2009). Türk ceza hukukunda kamu görevlisi kavramı. *Amme İdaresi Dergisi*, 42(4), 25-57.

Şahin, İ. (2015). 4483 sayılı kanunda öngörülen inceleme görevlisinin yetkileri ve izin sisteminin gerekliliği üzerine değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(3), 249-320.

Uz, A. (2011). Kamu görevlilerinin ceza kovuşturması. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 157-188.

TARIMSAL AFETLERİN KENTSEL EKONOMİYE YANSIMASI: 2025 ZİRAİ DONUNUN MALATYA KAYISI DEĞER ZİNCİRİ, DIŞ TİCARET VE İSTİHDAM ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ASLAN
Malatya Turgut Ozal University, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics, 44210 Battalgazi, Malatya
ORCID ID: 0000-0002-0003-2358

Özet
Bu çalışmanın amacı, 11–12 Nisan 2025 tarihlerinde meydana gelen zirai donun Malatya kayısı ekonomisinde oluşturduğu üretim şokunun değer zinciri, dış ticaret, istihdam ve kent ekonomisi göstergelerine nasıl yansıdığını incelemektir. Araştırmada resmî üretim, dış ticaret, il ekonomisi, istihdam ve afet sonrası destek verileri kullanılmıştır. Göstergeler betimsel ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Kuru kayısının depolanabilir bir ürün olması nedeniyle dış ticaret analizinde takvim yılı verilerinin yanı sıra 1 Ağustos–31 Temmuz pazarlama dönemi esas alınmıştır. Malatya'da 2024 yılında 690.730 ton olan yaş kayısı üretimi 2025 yılında 2.558 tona gerileyerek yaklaşık %99,6 azalmış ve ilin Türkiye kayısı üretimindeki payı %54,4'ten yaklaşık %0,8'e düşmüştür. Buna karşılık üretim şoku dış ticarete aynı anda ve aynı büyüklükte yansımamıştır. Türkiye'nin kuru kayısı ihracatı 2025 takvim yılında miktar olarak %37,2 azalırken, üretim şokunun daha belirgin yansıması yeni pazarlama sezonunda ortaya çıkmıştır. 2025/26 sezonunun ilk altı ayında ihracat miktarı önceki sezonun aynı dönemine göre %64,27, ihracat geliri %34,91 azalırken ortalama ihracat birim değeri %82,79 yükselmiştir. Birim değerdeki artış ihracat gelirindeki düşüşü aritmetik olarak kısmen sınırlandırmış olmakla birlikte, ihracat birim değeri üretici fiyatını temsil etmemektedir. 2026 yılının ilk sekiz ayında ihracat hacmi düşük kalmaya devam etmiş, ancak Ağustos 2026'da yıllık bazda miktar artışı ilk toparlanma işareti olarak değerlendirilmiştir. İl düzeyindeki işgücü göstergeleri ile kayıtlı ücretli istihdamın farklı yönlerde hareket etmesi ve deprem sonrası yeniden inşa faaliyetlerinin devam etmesi, zirai donun kayısıya özgü istihdam etkisinin toplam il göstergelerinden ayrıştırılmasını güçleştirmektedir. Bulgular, tarımsal afetlerin ekonomik etkilerinin yalnızca fiziksel üretim kaybı üzerinden değil pazarlama dönemi, stok olanakları, dış ticaret, değer zinciri bağlantıları, istihdam ve afet sonrası finansal mekanizmalar birlikte dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.
Anahtar Kelimeler: Zirai don, kayısı, Malatya, değer zinciri, dış ticaret, istihdam, kent ekonomisi

REFLECTIONS OF AGRICULTURAL DISASTERS ON URBAN ECONOMIES: IMPACTS OF THE 2025 LATE FROST EVENT ON MALATYA'S CITY ECONOMY AND EMPLOYMENT

Abstract
This study examines how the production shock caused by the severe frost event of 11–12 April 2025 in Malatya's apricot economy was reflected in the value chain, foreign trade, employment, and urban economic indicators. The analysis draws on official data on production, foreign trade, the provincial economy, employment, and post-disaster financial support and applies a descriptive and comparative approach. Because dried apricots are storable, foreign trade dynamics are evaluated using both calendar-year data and the August–July marketing year. Fresh apricot production in Malatya declined from 690,730 tonnes in 2024 to 2,558 tonnes in 2025, corresponding to a decrease of approximately 99.6%, while the province's share of

Türkiye's total apricot production fell from 54.4% to approximately 0.8%. However, the production shock was not transmitted to foreign trade immediately or at the same magnitude. Türkiye's dried apricot export volume declined by 37.2% in calendar year 2025, whereas the contraction became considerably more pronounced in the new marketing season. During the first six months of the 2025/26 marketing year, export volume decreased by 64.27% and export revenue by 34.91% compared with the corresponding period of the previous season, while the average export unit value increased by 82.79%. The rise in unit value partially offset the decline in export revenue in arithmetic terms; however, the export unit value should not be interpreted as a producer price. Export volume remained low during the first eight months of 2026, although the year-on-year increase recorded in August 2026 was interpreted as an initial sign of recovery. The divergent movements in province-level labour-market indicators and registered wage employment, together with ongoing post-earthquake reconstruction activities, make it difficult to isolate the apricot-specific employment effects of the frost from aggregate provincial indicators. Overall, the findings indicate that the economic consequences of agricultural disasters should not be assessed solely through physical production losses but should also consider marketing periods, storage possibilities, foreign trade dynamics, value-chain linkages, employment, and post-disaster financial mechanisms.
Keywords: agricultural frost, apricot, Malatya, value chain, foreign trade, employment, urban economy

1. Introduction

The consequences of climate-related disasters for agriculture can extend well beyond physical crop losses, spreading through production networks, agri-food supply chains, trade, and livelihoods into the wider economy. The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO, 2023) emphasizes that disasters can generate losses at multiple stages of agrifood systems, from production to marketing. The production-network literature likewise shows that a localized shock can propagate to other firms through supplier–customer linkages (Barrot & Sauvagnat, 2016; Carvalho et al., 2021). Resilience in agri-food chains therefore encompasses not only farm-level production capacity but also the ability of processing, logistics, storage, and marketing activities to maintain continuity in the face of shocks (Stone & Rahimifard, 2018).

Late spring frosts are an important source of such shocks in perennial fruit production. Because phenological development and the timing of low temperatures jointly determine exposure, rising average temperatures do not automatically eliminate frost damage. Vitasse and Rebetez (2018), examining the 2017 frost in Switzerland and Germany in the context of long-term heat accumulation and phenology, showed that the event was historically exceptional in low-elevation areas. Unterberger et al. (2018) further demonstrated that, under a warmer climate, flowering in Austrian apple production may occur earlier while the economic significance of spring frost risk persists. Although these studies do not directly examine Malatya apricots, they show that frost risk in perennial fruit production should be considered together with phenology, regional climate, and the costs of economic adaptation.

Malatya provides a distinctive case in which apricot production closely links rural production to the urban economy. In 2024/25, 54.4% of Türkiye's apricot production originated in Malatya, while 62% of the country's apricot area was located in the province (Agricultural Economics and Policy Development Institute [TEPGE], 2025a). The Malatya Provincial Directorate of Agriculture and Forestry (MDAF, 2024) reports that the province accounts for approximately 90% of Türkiye's dried apricot production and about 55% of world dried apricot production. This concentration creates an economic structure in which a major shock to apricot production

can affect not only orchard income but also drying, processing, grading, packaging, storage, transportation, trade, and export-preparation activities.

The province's broader economic structure also illustrates why this transmission cannot be measured solely by the "share of agriculture." According to the Malatya Chamber of Commerce and Industry (MTSO, 2026), which compiles provincial indicators from the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT), Malatya's gross domestic product (GDP) in 2024 was TRY 284.4 billion, with GDP per capita of TRY 365,880. Services accounted for 54.1% of GDP, industry for 36.0%, and agriculture for 9.9%. Because processing, trade, and logistics activities within the apricot value chain are recorded in non-agricultural sectors, the role of apricots in the urban economy cannot be reduced to agriculture's share of provincial GDP.

At the same time, specialization in a single product can generate knowledge accumulation, market linkages, and processing infrastructure in normal years while increasing regional vulnerability to major production shocks. A contraction in output can reduce not only farm income but also demand for labour and capital in harvesting, transportation, processing, and marketing. The magnitude of this potential transmission is shaped by stock levels, product prices, contracts, public support, and simultaneous developments in other sectors. For a storable product such as dried apricots, current-year production should not be expected to correspond one-for-one with exports in the same year; stock and price mechanisms can alter the relationship between physical quantities and monetary revenue (Roberts & Schlenker, 2013).

The year 2025 is also methodologically complex for Malatya. The province has been undergoing intensive reconstruction following the earthquakes of 6 February 2023. This process may affect aggregate output and employment indicators, particularly through construction and related activities. It would therefore be inappropriate either to attribute changes in total urban employment directly to the agricultural frost on the basis of the apricot production loss or to interpret an increase in aggregate employment as evidence that the frost had no effect.

This study addresses three questions: (i) with what timing and magnitude was the 2025 apricot production shock reflected in Türkiye's dried apricot exports? (ii) how did the export pattern consistent with the presence of stocks, changes in export unit values, and public support shape this transmission? and (iii) which indicators can be observed for employment and urban activity along the value chain, and which effects cannot be measured with the available data? The study does not estimate the total monetary loss to the urban economy and does not causally attribute aggregate employment changes to the frost. Its contribution is to distinguish production losses, export volume, export revenue, and urban economic losses while making visible the timing of the shock within the marketing year and its possible transmission channels across actors.

2. Materials and Methods

2.1. Study area and analytical framework

The study area is Malatya Province, located in Türkiye's Eastern Anatolia Region (Figure 1). The event examined is the agricultural frost of 11–12 April 2025. The analytical framework is based on the distinction that "production loss ≠ same-year export loss ≠ export-revenue loss ≠ total urban-economy loss." The potential transmission pathway is conceptualized as apricot production → product supply → stocks and commercial linkages → processing/packaging/storage/logistics → Türkiye's dried apricot exports → labour demand and urban activities. Because these links cannot all be measured with the same data quality, the study explicitly distinguishes observed indicators from conceptual transmission channels.

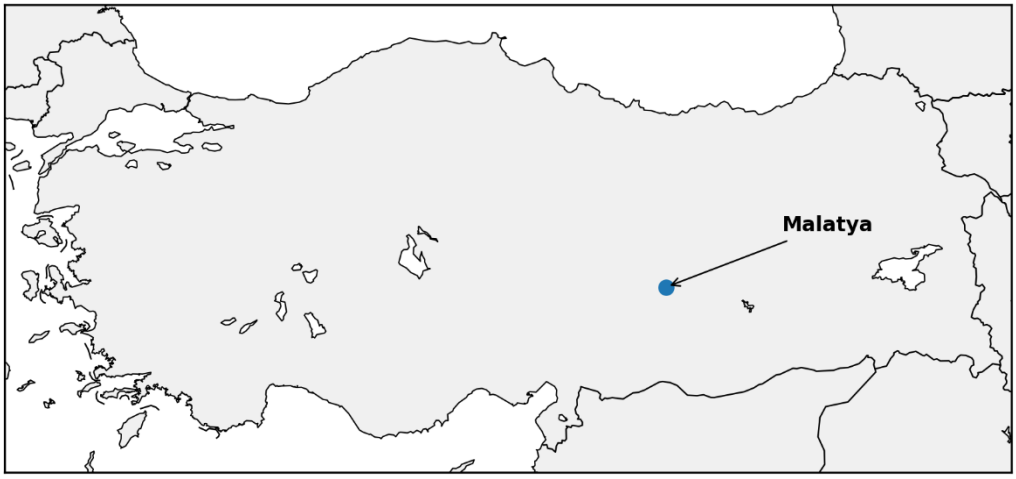

Source: Prepared using Natural Earth country boundaries; Malatya is shown at approximately 38.36° N, 38.31° E.

Figure 1. Location of Malatya within Türkiye

2.2. Data sources

Table 1. Data sources and levels of evidence used in the study

Source	Purpose	Geographical coverage	Level of evidence
TURKSTAT / Ministry of Agriculture and Forestry (MAF) / TEPGE	Apricot production, Malatya's share, and primary source for provincial economic indicators	Türkiye / Malatya	Official
KAUGEM – Aegean Exporters' Associations (EIB)	Monthly, annual, and marketing-year dried apricot exports	Türkiye	Institutional; EIB is the primary foreign-trade source
Governorship of Malatya / Malatya Provincial Directorate of Agriculture and Forestry (MDAF)	2024 crop estimate, support payments, provincial economic structure	Malatya	Official
TEPAV bulletins based on SSI data	Annual change in insured wage employment	Malatya	Secondary analysis based on SSI data
Malatya Chamber of Commerce and Industry (MTSO)	TURKSTAT provincial indicators: GDP, labour market, number of enterprises	Malatya	Institutional compilation based on TURKSTAT
GNAT Agricultural Frost Investigation Commission	Apricot value chain and sector-representative employment statements	Malatya	Minutes / sector statement
Agricultural Insurance Pool (TARSIM)	Loss compensation to insured producers	Malatya	Official insurance institution

Source: Compiled by the author from the relevant institutional sources.

Table 1 summarizes the geographical coverage and level of evidence of the sources used in the study. Foreign-trade indicators refer to Türkiye as a whole and are not described as "Malatya exports" in the text. The analysis examines changes in Türkiye's dried apricot exports following the production shock in Malatya. The 2025 fresh apricot production figure for Malatya is based on official province/district-level production data published by TURKSTAT within its Crop Production Statistics; the value used for Malatya is 2,558 tonnes (TURKSTAT, 2025).

2.3. Periods and comparison approach

Both the calendar year and the marketing year are used in the analysis of dried apricot foreign trade. The Apricot and Apricot Products Development Research and Application Center (KAUGEM) defines the marketing year as 1 August–31 July in its seasonal reports. Accordingly, calendar year 2025 combines the first seven months of the marketing period for the 2024 crop, which was produced before the frost, with the first five months of the new marketing season for the 2025 crop, which was largely lost after the frost. Calendar-year totals are used to describe the annual economic picture, whereas the marketing year is used to assess the timing with which the production shock was transmitted to trade.

In the monthly analysis, January–March is treated as the pre-frost period, April as a transition month, May–July as the final part of the old season, and August–December as the first five months of the new-crop season. April is not treated as a fully "post-frost" period because the frost occurred on 11–12 April and exports during the month were influenced by earlier production and pre-existing contracts. Data for 2026 are used to follow the continuation of the 2025/26 marketing season and the change in direction observed as the 2026 harvest entered the market.

2.4. Calculations

Annual and period-to-period changes were calculated using the following equations:

$$\text{Change (\%)} = [(X_t - X_{t-1}) / X_{t-1}] \times 100 \quad (1)$$

$$\text{Export unit value} = \text{Export revenue} / \text{Export volume} \quad (2)$$

$$\text{Export revenue} = \text{Export volume} \times \text{Export unit value} \quad (3)$$

Because of Equation (3), changes in volume and unit value jointly determine export revenue. The study therefore avoids causal expressions such as a "price buffer" and instead states that the increase in unit value partially offset the decline in revenue in arithmetic terms. Export unit value is not a producer price and does not indicate the producer's share.

2.5. Use of employment and urban-economy indicators

The urban-economy dimension is considered at three levels: (i) the size and sectoral composition of Malatya's GDP; (ii) province-level labour-force indicators and registered wage employment based on Social Security Institution (SSI) data; and (iii) statements by sector representatives recorded in the minutes of the Grand National Assembly of Türkiye (GNAT) concerning the normal-period employment capacity of the apricot value chain. The statements reported to GNAT—"more than 5,000 jobs annually" and "approximately 30,000 families during harvest"—are not treated as realized job losses in 2025. Because no monthly product-specific SSI series is available, a net apricot-specific employment loss is not calculated.

2.6. Limitations

The analysis is descriptive and does not estimate causal effects. No standardized stock series is available for opening and closing inventories. The stock mechanism is therefore treated as an explanation consistent with the observed time profile of exports. Product-specific capacity-utilization and monthly employment data are unavailable for processing, packaging, and storage enterprises. Post-2023 earthquake reconstruction is an important confounding factor for aggregate provincial economic and employment indicators.

3. Results

3.1. Structure of the Malatya economy and the position of apricots

Malatya's economic structure provides the initial context for understanding why the apricot shock cannot be assessed within the boundaries of agriculture alone. As of 31 December 2025, the province had a population of 755,854 (TURKSTAT, 2026a). In 2024, provincial GDP was TRY 284.4 billion and GDP per capita was TRY 365,880 (USD 11,146). Services accounted for 54.1% of GDP, industry for 36.0%, and agriculture for 9.9%. The total number of enterprises

in the same year was 29,090 (MTSO, 2026; Governorship of Malatya, 2026). The province-level employment rate was estimated at 46.3% in 2025 (TURKSTAT, 2026b). Based on SSI data analysed by the Economic Policy Research Foundation of Türkiye (TEPAV), Malatya had approximately 160.2 thousand insured wage employees (4/a) in December 2025, 19,547 persons (13.9%) more than in the same month of the previous year (TEPAV, 2026). According to the province-by-sector series of the Turkish Exporters Assembly (TIM), Malatya's exports across all sectors totalled USD 334.98 million in 2025. Of this amount, USD 164.45 million came from the Dried Fruits and Products sector, equivalent to approximately 49.1% of the province's total exports (TIM, 2026). Because this sector includes products other than apricots, the ratio should not be interpreted directly as "the share of apricots in Malatya's exports." It nevertheless demonstrates the weight of the dried-fruit sector, which includes apricots, in provincial exports. Since a substantial part of apricot processing, packaging, storage, transportation, and trade is recorded within industry and services, the product's economic linkages extend beyond agriculture's 9.9% share. Selected indicators are presented in Table 2.

Table 2. Selected demographic and economic indicators for Malatya

Indicator	Period	Value	Interpretive limitation
Malatya GDP	2024	TRY 284.4 billion	Nominal provincial GDP
GDP per capita	2024	TRY 365,880 / USD 11,146	TURKSTAT provincial indicator
Services share of GDP	2024	54.1%	Apricot trade/service linkages may be included; product-specific share unknown
Industry share of GDP	2024	36.0%	Includes food processing; apricot-specific share unknown
Agriculture share of GDP	2024	9.9%	Does not include post-harvest links of the apricot chain
Total number of enterprises	2024	29,090	Not the number of apricot-specific enterprises
Total population	2025	755,854 persons	Address-Based Population Registration System; 31 December 2025
Employment rate	2025	46.3%	TURKSTAT province-level rate
Insured wage employees (4/a)	December 2025	Approximately 160,173 persons	SSI/TEPAV; +19,547 persons (+13.9%) year on year; calculated level
Total Malatya exports (all sectors)	2025	USD 334.98 million	TIM province-by-sector series
Dried Fruits and Products exports	2025	USD 164.45 million	TIM; approximately 49.1% of Malatya total; sector also includes products other than apricots

Source: TURKSTAT (2026a); TIM (2026); TEPAV (2026); MTSO (2026). Note: TIM's province-level export data and the Aegean Exporters' Associations (EIB)/KAUGEM Türkiye dried-apricot export data have different geographical coverage.

3.2. Magnitude of the production shock and denominator consistency

In 2024, Türkiye produced 1.269 million tonnes of apricots, 54.4% of which originated in Malatya (TEPGE, 2025a). Fresh apricot production in Malatya was reported at 690,730 tonnes in 2024. In 2025, Türkiye's apricot production declined to 331 thousand tonnes, a decrease of 73.9% (Ministry of Agriculture and Forestry [MAF], 2026). TURKSTAT's province-level Crop Production Statistics for 2025 report Malatya production at 2,558 tonnes (TURKSTAT, 2025), corresponding to a decline of approximately 99.6% from 2024. The collapse in Malatya was therefore substantially more severe than the already sharp contraction at the national level. This difference in denominators also means that the 99.6% decline in Malatya production should not be compared one-for-one with the change in Türkiye's exports. Table 3 provides a comparative summary of the production indicators.

Table 3. Changes in apricot production in Türkiye and Malatya, 2024–2025

Indicator	2024	2025	Change
Türkiye apricot production (tonnes)	1,269,000	331,000	−73.9%
Malatya fresh apricot production (tonnes)	690,730	2,558	Approximately −99.6%
Malatya's share of Türkiye production	54.4%	Approximately 0.8%	−53.6 percentage points

Source: TEPGE (2025a), TURKSTAT (2025), and MAF (2026). Note: Malatya's 2025 share was calculated by the author as Malatya production (2,558 tonnes) divided by Türkiye production (331,000 tonnes).

3.3. Calendar-year foreign-trade outlook

Calendar-year indicators show that foreign trade did not cease entirely in the same year despite the collapse in production (Table 4). According to the KAUGEM/EIB series, Türkiye's dried apricot exports declined from approximately 77 thousand tonnes in 2024 to 48,319 tonnes in 2025; export revenue in 2025 was USD 306.71 million and the average export unit value was USD 6.35/kg. In the standardized series, export volume fell by approximately 37.2% and revenue by 25.4%, while the average unit value increased by 18.8%. The large gap between the production loss and the same-year export decline suggests that calendar-year totals incorporate the effects of stocks, earlier production, and contracts; however, stock levels are not directly measured.

Table 4. Calendar-year outlook for Türkiye's dried apricot exports, 2024–2025

Indicator	2024	2025	Change
Türkiye dried apricot exports (tonnes)	76,972	48,319	−37.2%
Export revenue (USD million)	411.27	306.71	−25.4%
Average export unit value (USD/kg)	5.34	6.35	+18.8%

Source: Author's calculations based on the KAUGEM/EIB series.

3.4. Marketing year: timing of the shock

The marketing-year approach makes the timing obscured by calendar-year totals more visible (Table 5). Between 1 August 2024 and 31 July 2025, Türkiye exported 74,775 tonnes of dried apricots, 12.08% more than in the previous season, while export revenue declined by 5.22% to USD 377.37 million (KAUGEM, 2025). Because approximately eight and a half months of this season occurred before the frost and the remainder after it, the 2024/25 season total does not represent the full effect of the 2025 crop loss.

By contrast, the first six months of the 2025/26 season directly reflect the new-season shock. Dried apricot exports fell from 49,618 tonnes during 1 August 2024–31 January 2025 to 17,730

tonnes during 1 August 2025–31 January 2026. Over the same periods, export revenue declined from USD 239.32 million to USD 155.77 million, while the average export unit value increased from USD 4.82/kg to USD 8.79/kg. Accordingly, export volume decreased by 64.27% and export revenue by 34.91%, while the average export unit value increased by 82.79% (KAUGEM, 2026a). These results show that the foreign-trade manifestation of the production shock became more pronounced in the new marketing season than in calendar-year totals. Nevertheless, the entire increase in export unit value cannot be causally attributed to the frost or to supply contraction. Product quality and composition, the mix of export markets, existing contracts, and external demand conditions may also affect the average unit value. The increase in unit value is therefore interpreted as a factor that partially offset the decline in export revenue in arithmetic terms.

Table 5. Marketing-year outlook for Türkiye's dried apricot exports

Marketing period	Export volume (tonnes)	Revenue (USD million)	Unit value (USD/kg)	Comparison
2023/24 (1 Aug–31 Jul)	66,719	398.15	5.97	Reference season
2024/25 (1 Aug–31 Jul)	74,775	377.37	5.05	Volume +12.08%; revenue −5.22%
First 6 months of 2024/25 (1 Aug–31 Jan)	49,618	239.32	4.82	Reference: 1 Aug 2024–31 Jan 2025
First 6 months of 2025/26 (1 Aug–31 Jan)	17,730	155.77	8.79	Volume −64.27%; revenue −34.91%; unit value +82.79%

Source: KAUGEM/EIB seasonal and monthly reports.

3.5. April as a transition month and the new-season break

April 2025 constitutes a transition period in assessing the transmission of the agricultural frost to foreign trade. According to KAUGEM reports, dried apricot export volume in April 2025 was 10.28% lower than in the same month of the previous year, while export revenue was 28.82% lower. Because the frost occurred on 11–12 April, however, it would be inappropriate to treat the entire month as a post-frost period. A substantial share of exports during April relied on previously produced goods, existing stocks, and pre-existing commercial relationships. The more pronounced break in foreign trade emerged in the new marketing season. Indeed, the 64.27% decline in export volume during the first six months of 2025/26 relative to the same period of the previous season reveals the timing of the production shock in foreign trade more clearly than the calendar-year comparison.

3.6. 2026: continued contraction and an initial sign of recovery

The 2026 data present a more complex picture than a one-directional narrative of a "continuing effect" (Table 6). During January–August 2026, Türkiye's dried apricot exports totalled 17,324 tonnes, 51.80% below the same period of 2025, while export revenue was USD 148.99 million, 23.91% lower. The average unit value rose by 57.78% to USD 8.60/kg (KAUGEM, 2026b). In August 2026, however, monthly export volume increased to 3,366 tonnes, 19.61% above August 2025, while the unit value declined by 2.33%. This one-month change does not constitute evidence of a sustained recovery, but it may be interpreted as an initial positive signal on the volume side as the 2026 harvest entered the market. Statements issued by MAF in July 2026 also confirm that apricot harvesting had resumed in Malatya; because no verified provincial production total for 2026 is available in the study's source set, no numerical harvest estimate is used.

Table 6. Comparison of Türkiye's dried apricot exports, January–August 2025 and 2026

Indicator	Jan–Aug 2025	Jan–Aug 2026	Change
Export volume (tonnes)	35,923	17,324	−51.80%
Export revenue (USD million)	195.82	148.99	−23.91%
Export unit value (USD/kg)	5.45	8.60	+57.78%
August monthly volume (tonnes)	2,814	3,366	+19.61%

Source: KAUGEM/EIB monthly reports.

3.7. Province-level labour-force and registered-employment indicators

In 2025, labour-market indicators and registered wage employment in Malatya moved in different directions (Table 7). According to MTSO data reporting TURKSTAT provincial indicators, the labour-force participation rate was 50.2%, the employment rate 46.3%, and the unemployment rate 7.8%. Compared with the previous year, the labour-force participation rate declined by 1.5 percentage points and the employment rate by 2.5 percentage points, while the unemployment rate increased by 2.2 percentage points (MTSO, 2026). By contrast, TEPAV's Employment Monitoring Bulletin, based on SSI data, reports that the number of insured wage employees in Malatya increased by 19,547 persons (13.9%) in December 2025 compared with the same month of the previous year (TEPAV, 2026). Thus, province-level labour-market indicators weakened while registered wage employment increased.

This pattern should not be interpreted as a data contradiction. TURKSTAT labour-market indicators and SSI registered wage-employment data measure different concepts and populations. Moreover, 2025 was a period in which Malatya's economy was shaped not only by the agricultural frost but also by ongoing reconstruction following the earthquakes of 6 February 2023. The number of buildings receiving construction permits reportedly increased by 82.2% in 2025 and the number of dwelling units by 204.4% (MTSO, 2026). These indicators suggest that activity in construction and related sectors was an important simultaneous factor capable of influencing the trajectory of registered employment at the provincial level. Accordingly, the increase in total registered wage employment cannot be interpreted as evidence that labour demand in the apricot value chain was unaffected by the frost. Nor can the entire decline in the province-level employment rate be attributed to the frost. Because no apricot-specific monthly employment series is available, the net employment effect of the 2025 agricultural frost on the apricot value chain cannot be calculated from the available data.

Table 7. Province-level labour-force and registered-employment indicators for Malatya

Indicator	Period	Value / change	Role in the study
Labour-force participation rate	2025	50.2%; −1.5 percentage points	Provincial labour-market context
Employment rate	2025	46.3%; −2.5 percentage points	Provincial labour-market context
Unemployment rate	2025	7.8%; +2.2 percentage points	Provincial labour-market context
Insured wage employees	Dec 2025 / Dec 2024	+19,547 persons; +13.9%	SSI registered wage employment; not product-specific
Buildings receiving construction permits	2025	+82.2%	Reconstruction context
Dwelling units receiving construction permits	2025	+204.4%	Reconstruction context

Source: TURKSTAT/MTSO (2026) and TEPAV (2026), based on SSI data.

3.8. Employment capacity of the apricot value chain and measurement limits

In addition to aggregate province-level employment indicators, limited sector-specific information is available on the employment capacity of the apricot value chain. In the minutes of the GNAT Agricultural Frost Investigation Commission, the President of the Malatya Commodity Exchange stated that more than 5,000 people are employed annually in preparing apricots for export and that approximately 30,000 families come to Malatya during the harvest season (GNAT, 2025). These figures are not administrative employment records or estimates of employment losses realized in 2025; they are indicators of sectoral capacity reported by a sector representative during a GNAT Commission meeting. They therefore cannot be interpreted as meaning that the 2025 frost affected all 5,000 jobs or all 30,000 families. Nevertheless, the figures are important because they indicate that apricot production is associated with an employment network extending beyond producer households to export preparation and seasonal labour mobility. In the absence of apricot-specific monthly employment data for processing, packaging, storage, and seasonal agricultural labour, the magnitude of realized employment losses in these activities cannot be determined from the available data.

3.9. Post-disaster support and insurance compensation

Financial resources provided to producers after the 2025 agricultural frost consisted of different mechanisms. Direct support payments and indemnities paid under agricultural insurance are therefore evaluated separately. According to the Governorship of Malatya (2026), a total of TRY 4.345739 billion was paid to 39,392 producers affected by the frost for 808,946 decares. The same source reports total agricultural support payments in Malatya in 2025 of TRY 4.454771 billion. In addition, TRY 3.1 billion in loss compensation was reportedly paid to insured producers in Malatya under the Agricultural Insurance Pool (TARSIM, 2025). Because TARSIM payments are insurance indemnities made under the state-supported agricultural insurance system, they are not equivalent to direct agricultural-frost support payments. The study therefore does not add the TRY 4.345739 billion in direct support and the TRY 3.1 billion in insurance compensation into a single “total support” indicator.

Table 8. Support and compensation components following the 2025 agricultural frost in Malatya

Component	Amount	Coverage	Interpretation
Agricultural-frost support payment	TRY 4.35 billion	39,392 producers; 808,946 decares	Actual payment reported by the Governorship of Malatya
Total agricultural support in 2025	TRY 4.45 billion	Malatya Province	Total agricultural support including frost support
TARSIM loss compensation	TRY 3.1 billion	Insured farmers in Malatya	Insurance indemnity; not combined with direct frost support

Source: Governorship of Malatya (2026) and TARSIM (2025).

3.10. Transmission channels and level of measurement

Table 9 summarizes the transmission channels from the production shock to the urban economy, the indicators used, and their levels of measurement.

Table 9. Transmission channels of the agricultural-frost shock and level of measurement

Channel	Indicator used in this study	Level of measurement	Finding
Producer / production	Malatya fresh apricot production	Directly measured	Very large physical production loss
National supply	Türkiye apricot production	Directly measured	Sharp contraction in Türkiye's production
Stocks	No standardized direct stock series available	Not measured	Export timing is consistent with the presence of stocks; magnitude of stock effect not estimated
Foreign trade	Türkiye dried apricot export volume, revenue, and unit value	Directly measured	Contraction more pronounced in the new marketing season
Processing / packaging	Sector representative's statement on employment capacity	Partially observed	Realized employment loss not measured
Urban employment	TURKSTAT labour-market and SSI 4/a indicators	Partially observed	Aggregate indicators also affected by post-earthquake reconstruction
Urban economy	GDP and sectoral structure	Contextual indicator	Apricot-specific GDP loss not calculated
Public support and insurance	Direct support and TARSIM compensation	Directly measured	Different financial mechanisms assessed separately

Source: Prepared by the author based on the study findings and institutional data sources.

4. Discussion

One of the study's most salient findings is that the production shock following the 2025 agricultural frost and the changes in foreign-trade indicators differed in both magnitude and timing. Although fresh apricot production in Malatya fell by approximately 99.6%, from 690,730 tonnes in 2024 to 2,558 tonnes in 2025, Türkiye's dried apricot exports did not disappear entirely in calendar year 2025. The contraction in export volume became much more pronounced with the transition to the 2025/26 marketing season. This pattern shows that, for storable products such as dried apricots, current production and exports within the same calendar year cannot be assumed to move directly and simultaneously. In particular, because a calendar year combines parts of different crop seasons, the marketing period must be considered when assessing how major production shocks are reflected in foreign trade.

Stocks are one economically plausible explanation for this timing. However, the study does not have a standardized stock series that measures opening and closing inventories on a consistent basis. The continuation of exports for a period after the frost should therefore not be interpreted as direct evidence that stocks buffered the production shock. More cautiously, the continuation of exports after the frost and the sharp decline in export volume with the new marketing season are consistent with the presence of carry-over products and commercial inventories from earlier periods. Roberts and Schlenker (2013) highlight the importance of intertemporal linkages between past production shocks and stock and price dynamics in storable agricultural commodities. Because their study concerns major agricultural commodities, however, its findings are used here as a general economic framework for interpreting the present results rather than as direct empirical evidence for the dried apricot market.

Another important finding is that export volume and export revenue did not change at the same rate. During the first six months of the 2025/26 marketing season, export volume declined by 64.27% and export revenue by 34.91%, while the average export unit value increased by 82.79%. The increase in unit value partially limited the effect of the volume loss on export revenue in arithmetic terms. However, because export unit value is not a producer price, these figures do not imply that producers' production losses were compensated by higher prices. Nor

can the entire increase in unit value be causally attributed to the frost or to supply contraction. The quality composition of exported products, the mix of destination markets, existing contracts, and external demand conditions may all contribute to the observed average export unit value.

The timing of transmission also differs across actors in the value chain. For producers, the loss materialized directly in the 2025 production season, and the volume of marketable product fell dramatically. For traders and exporters, the effect on foreign-trade indicators may have been delayed by existing products, inventories, and previously established commercial relationships. For processing, grading, packaging, and storage enterprises and for seasonal workers, economic activity is closely tied to the physical volume of product. Potential effects on urban trade and services are more indirect, operating through producer income, labour demand, and value-chain expenditure. The same production shock should therefore not be expected to affect all actors in the value chain at the same time or to the same extent.

This interpretation is consistent with the general mechanisms described in the production-network literature. Barrot and Sauvagnat (2016) show that firm-level shocks caused by natural disasters can propagate to connected firms through supplier–customer relationships, while Carvalho et al. (2021) demonstrate that production disruptions following the Great East Japan Earthquake propagated both upstream and downstream through supply chains. Neither study concerns the Malatya apricot sector; they are used here not to infer an effect size for Malatya, but to provide a general theoretical and empirical framework for understanding how a shock originating in production may be transmitted to connected economic activities. In the agri-food context, the resilience approach emphasized by Stone and Rahimifard (2018) likewise supports evaluating different links in the chain—including production, processing, logistics, and marketing—together.

Malatya's 2025 employment indicators demonstrate why the effect of the agricultural frost on the urban economy cannot be identified directly from provincial aggregates. Labour-force participation and employment rates declined and the unemployment rate increased, whereas the number of SSI-registered wage employees rose year on year by December 2025. During the same period, large increases in the number of buildings and dwelling units receiving construction permits point to the importance of post-earthquake reconstruction in the urban economy. Consequently, possible losses in labour demand in apricot harvesting, processing, or related activities may have been partly obscured in provincial aggregates by employment growth in construction and related sectors. Thus, neither the increase in total registered employment proves that there was no employment loss in the apricot sector, nor can the decline in the province-wide employment rate be attributed entirely to the agricultural frost.

Agriculture's 9.9% share of Malatya's GDP should likewise not be used to downplay the economic importance of apricots. Post-harvest activities such as drying, processing, grading, packaging, storage, transportation, trade, and export preparation generate economic activity within industry and services. The available data, however, do not permit the share of these activities directly attributable to apricots to be separated. The study therefore does not estimate a monetary loss in Malatya's GDP attributable to the apricot production shock; the urban-economy dimension is limited to a joint assessment of observed provincial indicators and value-chain linkages.

Foreign-trade indicators for 2026 also suggest that the post-frost process should not be viewed as a one-directional contraction. Dried apricot export volume remained below the previous year during January–August 2026, but monthly export volume increased year on year in August 2026. Because this increase coincided with the period in which the 2026 harvest entered the market, it may be regarded as an initial sign of recovery on the volume side. A single month of

growth, however, is insufficient to conclude that exports or the apricot value chain had permanently normalized.

Post-disaster financial mechanisms should also be distinguished from one another. The direct agricultural-frost support reported by the Governorship of Malatya and the insurance compensation paid under TARSIM are different mechanisms. Although these payments may support producers' post-disaster financial conditions, the study does not measure household consumption, debt repayment behaviour, or a local expenditure multiplier. Accordingly, no monetary multiplier effect on the urban economy is calculated from support and insurance payments.

Overall, the findings show that the economic consequences of the 2025 agricultural frost cannot be evaluated solely through the magnitude of the production loss. The storability of the product altered the timing between production and foreign trade, movements in export unit values changed the relationship between volume and export revenue, and public support and insurance compensation created different financial mechanisms for producers. None of these factors eliminated the physical production loss, and their effects were not distributed equally across actors in the value chain. The findings therefore indicate that the economic consequences of agricultural disasters should be assessed jointly across production, foreign trade, the value chain, employment, and post-disaster financial mechanisms while explicitly considering the time dimension.

5. Conclusions and Policy Implications

The agricultural frost of 2025 caused an extraordinary physical loss in Malatya's apricot production. Fresh apricot output fell from 690,730 tonnes in 2024 to 2,558 tonnes in 2025, corresponding to a production decline of approximately 99.6%. Over the same period, Malatya's share of Türkiye's apricot production fell from 54.4% to approximately 0.8%. The event therefore altered not only the volume of production but also, to an exceptional degree, Malatya's weight in national apricot production.

The production contraction was not transmitted to foreign trade immediately or at the same magnitude. Türkiye's dried apricot exports continued in calendar year 2025 despite declining, and the production shock became more clearly visible in foreign trade with the transition to the new marketing season. During the first six months of the 2025/26 marketing year, Türkiye's dried apricot export volume declined by 64.27% and export revenue by 34.91% relative to the same period of the previous season, while the average export unit value increased by 82.79%. Thus, the production shock materialized directly for producers during the harvest period, whereas the sharp contraction in foreign trade became visible with a delay.

This finding shows that, for storable products such as dried apricots, the foreign-trade consequences of agricultural disasters cannot be assessed adequately using calendar-year data alone. At the same time, because the study lacks direct and standardized stock data, the continuation of exports for a period after the frost is not interpreted as causal evidence of the extent to which stocks absorbed the production shock. The observed timing of foreign trade is consistent with the presence of carry-over products and commercial stocks from earlier periods, but the magnitude of the stock effect cannot be quantified with the available data.

The differing rates of decline in export volume and export revenue are also important. The strong increase in export unit value partially limited, in arithmetic terms, the effect of the volume contraction on export revenue. However, because export unit value is not a producer price, this development should not be interpreted as compensation for producers' production and income losses. Nor is it possible to attribute the entire increase in unit value to the agricultural frost or to supply contraction.

Findings for the urban economy and employment require greater caution. In Malatya, labour-

force participation and employment rates declined in 2025 while the unemployment rate increased; by contrast, the number of SSI-registered wage employees rose year on year by December 2025. Continued post-earthquake reconstruction during the same period indicates that aggregate provincial economic activity and employment were not determined solely by developments in apricot production. The available data therefore do not permit calculation of the number of net jobs lost in the apricot value chain as a result of the frost. Nevertheless, the sector representative's statements to the GNAT Agricultural Frost Investigation Commission—more than 5,000 jobs in export preparation and seasonal labour mobility involving approximately 30,000 families during harvest—show that a major shock to apricot production is also relevant to labour groups beyond producer households.

In light of these findings, strengthening the resilience of the apricot market to disasters first requires a regular data infrastructure through which production, stocks, and foreign trade can be monitored jointly. A monthly monitoring system that distinguishes, as far as possible, opening stocks, producer stocks, commercial stocks, and licensed-warehouse stocks would allow the lag with which production shocks are transmitted to markets and foreign trade to be assessed more accurately. Data sharing among MAF, relevant commodity exchanges, licensed warehouses, and exporters' associations could form the basis of such a system.

Post-disaster economic monitoring should not be limited to producers and production volumes. Product-specific monitoring of activity and employment in processing, grading, packaging, storage, and export enterprises would facilitate assessment of the extent to which production losses are transmitted to other links in the value chain. A product/value-chain monitoring system developed with contributions from SSI, TURKSTAT, the Turkish Employment Agency (İŞKUR), MTSO, the Malatya Commodity Exchange, and relevant professional organizations could help make sectoral developments that are obscured by provincial aggregates more visible, particularly in disaster years.

Direct producer support and agricultural-insurance compensation should also be monitored as separate mechanisms. In 2025, the TRY 4.345739 billion agricultural-frost payment covering 39,392 producers and 808,946 decares in Malatya and the TRY 3.1 billion in TARSIM indemnities paid to insured producers represented distinct financial mechanisms. Future assessments could examine these payments by insurance status, production area, and producer group to identify potential coverage gaps in post-disaster support. Because a verified apricot-specific insurance-coverage rate is not available in the dataset used in this study, no numerical target for insurance coverage is proposed.

Reducing production risk over the longer term should also be a core component of disaster management. The concentration of production in particular cultivars and production areas in Malatya can increase systemic production risk when frost events affect large areas. Diversification, orchard planning suited to elevation and microclimatic conditions, consideration of later-flowering cultivars where appropriate, and timely delivery of early-warning information to producers should therefore be addressed together. These tools should, however, be viewed as complementary practices for reducing production risk rather than as methods capable of fully preventing losses during severe frost events.

Disaster policies should also encompass value-chain actors other than producers. Temporary working-capital facilities, concessional finance, or employment-protection instruments may be considered for processing, packaging, storage, and other related enterprises whose activity depends on physical product volumes. These are policy options aimed at maintaining the continuity of value-chain enterprises in the face of major production losses, not interventions whose effects are quantitatively estimated in this study. Seasonal agricultural workers who come to Malatya during harvest should likewise be treated as a distinct group in disaster

planning. In years of severe crop loss, access to temporary accommodation, transportation, alternative employment opportunities, and social support for this group should be considered within local disaster planning.

In conclusion, the 2025 Malatya experience shows that, in regional economies highly specialized in a single agricultural product, the economic consequences of disasters are not confined to physical crop losses. A shock originating in production is shaped by the storability of the product, the timing of the marketing period, foreign-trade linkages, unit-value movements, the structure of the value chain, labour relations, and post-disaster financial mechanisms. Building a more resilient apricot economy in Malatya therefore requires coordination among production-risk management, reliable stock information, agricultural insurance, continuity of value-chain enterprises, product-specific employment monitoring, post-earthquake reconstruction policies, and agricultural-disaster policies.

Language and Translation Statement: ChatGPT (OpenAI) was used for English translation and language editing of the manuscript. The use of the tool was limited to translation, grammar, and language refinement; no new scientific content, data, analyses, or references were generated or added through this process.

References

Agricultural Economics and Policy Development Institute. (2025a). Kayısı 2025 ürün raporu [Apricot 2025 product report]. Ministry of Agriculture and Forestry. https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Menu/37/

Agricultural Economics and Policy Development Institute. (2025b). Kayısı: Tarım ürünleri piyasaları, Temmuz 2025 [Apricot: Agricultural product markets, July 2025]. Ministry of Agriculture and Forestry. https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/

Agricultural Insurance Pool. (2025). Tarım sigortası yaptıran Malatyalı çiftçilerimize 3,1 milyar TL ödeme gerçekleştirdik [We paid TRY 3.1 billion in compensation to insured farmers in Malatya]. https://www.tarsim.gov.tr/haber-duyuru/MalatyailCiftcilerimizeHasarOdemesiGereklestirdik

Apricot and Apricot Products Development Research and Application Center. (2025, August 5). 2024/2025 sezonu kuru kayısı dış ticaret verileri [2024/2025 season dried apricot foreign trade data]. Malatya Turgut Özal University. https://kaugem.ozal.edu.tr/announcements-detail/2807

Apricot and Apricot Products Development Research and Application Center. (2026a, September 11). Ağustos 2026 aylık kuru kayısı ihracat raporu [August 2026 monthly dried apricot export report]. Malatya Turgut Özal University. https://kaugem.ozal.edu.tr/announcements-detail/5738

Apricot and Apricot Products Development Research and Application Center. (2026b, February 3). Ocak 2026 ve 1 Ağustos 2025–31 Ocak 2026 altı aylık kuru kayısı ihracat verileri [January 2026 and 1 August 2025–31 January 2026 six-month dried apricot export data]. Malatya Turgut Özal University. https://kaugem.ozal.edu.tr/news-detail/2694

Barrot, J.-N., & Sauvagnat, J. (2016). Input specificity and the propagation of idiosyncratic shocks in production networks. The Quarterly Journal of Economics, 131(3), 1543–1592. https://doi.org/10.1093/qje/qjw018

Carvalho, V. M., Nirei, M., Saito, Y. U., & Tahbaz-Salehi, A. (2021). Supply chain disruptions: Evidence from the Great East Japan Earthquake. The Quarterly Journal of Economics, 136(2), 1255–1321. https://doi.org/10.1093/qje/qjaa044

Economic Policy Research Foundation of Türkiye. (2026). İstihdam İzleme Bülteni, Sayı 160: Aralık 2025 [Employment monitoring bulletin, No. 160: December 2025]. https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/11182

Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2023). The impact of disasters on agriculture and food security 2023: Avoiding and reducing losses through investment in resilience. https://doi.org/10.4060/cc7900en

Governorship of Malatya. (2026). Ekonomi [Economy]. Retrieved October 2, 2026, from https://malatya.gov.tr/ekonomi

Grand National Assembly of Türkiye. (2025, June 12). Zirai Don Olayını Araştırma Komisyonu, 4.

toplantı tutanağı [Agricultural Frost Investigation Commission, 4th meeting minutes]. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/TutanakGoster/4203

Malatya Chamber of Commerce and Industry. (2026). Rakamlarla Malatya 2023–2026 [Malatya in figures, 2023–2026]. https://www.malatyatso.org.tr/yayin/rakamlarla-malatya-2023-2026

Malatya Provincial Directorate of Agriculture and Forestry. (n.d.). Malatya kayısısı [Malatya apricot]. Retrieved October 2, 2026, from https://malatya.tarimorman.gov.tr/Menu/17/Malatya-Kayisisi

Malatya Provincial Directorate of Agriculture and Forestry. (2024, June 15). 2024 yılı kayısı rekoltesi tahmini [2024 apricot crop estimate]. https://malatya.tarimorman.gov.tr/Haber/870/

Ministry of Agriculture and Forestry. (2026a, July 17). Bakan Yumaklı: "Malatya kayısısı bereketli hasatla eski gücüne kavuşuyor" [Minister Yumaklı: "Malatya apricot is regaining its former strength with a bountiful harvest"]. https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/GormeEngellilerDetay.aspx?Liste=Haber&OgeId=7166

Ministry of Agriculture and Forestry. (2026b). Ürünler ve üretim [Products and production]. https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tarla-Ve-Bahce-Bitkileri/Urunler-Ve-Uretim

Natural Earth. (2026). Admin 0 – Countries [Data set]. https://www.naturalearthdata.com/

Roberts, M. J., & Schlenker, W. (2013). Identifying supply and demand elasticities of agricultural commodities: Implications for the US ethanol mandate. American Economic Review, 103(6), 2265–2295. https://doi.org/10.1257/aer.103.6.2265

Stone, J., & Rahimifard, S. (2018). Resilience in agri-food supply chains: A critical analysis of the literature and synthesis of a novel framework. Supply Chain Management: An International Journal, 23(3), 207–238. https://doi.org/10.1108/SCM-06-2017-0201

Turkish Exporters Assembly. (2026). İhracat rakamları: İl bazında sektör rakamları, 2025 [Export figures: Province-based sector figures, 2025]. https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari

Turkish Statistical Institute. (2025, December 26). Bitkisel üretim istatistikleri, 2025 [Crop production statistics, 2025] (News Bulletin No. 53939). https://veriportali.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2025-53939

Turkish Statistical Institute. (2026a, February 9). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçları, 2025 [Address-Based Population Registration System results, 2025] (News Bulletin No. 53899). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2025-53899

Turkish Statistical Institute. (2026b). Yıllık ve bölgesel işgücü istatistikleri, 2025 [Annual and regional labour force statistics, 2025]. https://veriportali.tuik.gov.tr/Bulten/Index?dil=1&p=57996

Unterberger, C., Brunner, L., Nabernegg, S., Steininger, K. W., Steiner, A. K., Stabentheiner, E., Monschein, S., & Truhetz, H. (2018). Spring frost risk for regional apple production under a warmer climate. PLOS ONE, 13(7), e0200201. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0200201

Vitasse, Y., & Rebetez, M. (2018). Unprecedented risk of spring frost damage in Switzerland and Germany in 2017. Climatic Change, 149(2), 233–246. https://doi.org/10.1007/s10584-018-2234-y

TARIMSAL DOĞAL AFETLERİN İHRACAT VE FİYAT MEKANİZMASINA ETKİSİ: MALATYA KURU KAYISI SEKTÖRÜNDE 2025 ZİRAİ DON OLAYI VE PİYASA DİNAMİKLERİ ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ASLAN
Malatya Turgut Ozal University, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics, 44210 Battalgazi, Malatya
ORCID ID: 0000-0002-0003-2358

Öz
Bu çalışma, Nisan 2025'te yaşanan zirai donun ardından Türkiye kuru kayısı sektöründe ihracat miktarı, ihracat değeri, birim ihracat fiyatı, ithalat, devreden stokların arz sürekliliğindeki olası rolü ve uluslararası pazar göstergelerinde ortaya çıkan değişimleri betimsel bir piyasa analizi çerçevesinde incelemektedir. Veriler, Ocak 2025–Ağustos 2026 dönemine ait aylık ihracat serisini, 2016–2025 dönemine ait dış ticaret değerlerini ve TEPGE'nin kayısı raporlarını kapsamaktadır. Bulgular, donu izleyen dönemde ihracat miktarının belirgin biçimde daraldığını (yıllık −%37,2; sezonluk −%61,0; Ocak–Ağustos karşılaştırması −%51,1), buna karşılık birim ihracat fiyatının yükseldiğini ve Ocak 2026'da 9,51 ABD doları/kg ile incelenen dönemin en yüksek düzeyine ulaştığını göstermektedir. Gelir ayrıştırması, miktardaki daralmanın gelir üzerinde aşağı yönlü, fiyat artışının ise yukarı yönlü bir bileşen oluşturduğunu ve buna rağmen toplam ihracat gelirinin tüm karşılaştırmalarda azaldığını ortaya koymaktadır. Malatya'da üretimin çok düşük düzeye indiği bir dönemde 2025/26 sezonunda 29.169 ton ihracatın sürmesi, önceki dönemden devreden ticari stokların, diğer üretim bölgelerinin ve olasılıkla ithalatın arz sürekliliğinde rol oynamış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak mevcut veriler bu kanalların göreli katkısını ayrıştırmaya imkân vermemektedir. Türkiye'nin dünya kuru kayısı ihracatındaki miktar payı 2024'te %46,5 iken 2025'te %43,8'e gerilemiştir. Bu değişim, tek başına kalıcı bir pazar payı kaybının kanıtı olarak değerlendirilmemiştir.
Anahtar kelimeler: Malatya kayısısı, zirai don, kuru kayısı ihracatı, birim ihracat fiyatı, devreden stok, piyasa dinamikleri.

THE IMPACT OF AGRICULTURAL DISASTERS ON EXPORT AND PRICE MECHANISMS: AN ANALYSIS OF THE 2025 LATE FROST EVENT AND MARKET DYNAMICS IN THE MALATYA DRIED APRICOT SECTOR

Abstract
This study examines changes in export volume, export value, export unit prices, imports, the possible role of carry-over stocks in maintaining supply, and international market indicators in Türkiye's dried apricot sector following the late frost of April 2025. The analysis is descriptive and draws on monthly export data for January 2025–August 2026, foreign trade values for 2016–2025, and TEPGE apricot reports. The results show a marked contraction in export volume after the frost (−37.2% annually, −61.0% seasonally, and −51.1% in the January–August comparison), while export unit prices increased and reached a period high of USD 9.51/kg in January 2026. Revenue decomposition indicates that the decline in quantity exerted downward pressure on export revenue, whereas higher prices provided a partial offset; nevertheless, total export revenue decreased in all comparisons. The continuation of 29,169 tonnes of exports in the 2025/26 season, despite very low production in Malatya, suggests that carry-over commercial stocks, production from other regions, and possibly imports may have contributed to supply continuity. The available data, however, do not permit their relative contributions to be separated. Türkiye's quantity-based share of world dried apricot exports

declined from 46.5% in 2024 to 43.8% in 2025; this single-year change is not interpreted as evidence of a permanent loss of market share.
Keywords: Malatya apricot, late frost, dried apricot exports, export unit price, carry-over stocks, market dynamics.

1. Introduction

Apricot (Prunus armeniaca L.) is an important fruit species cultivated across a wide geographical area and is highly sensitive to climatic conditions. According to TEPGE data, global apricot production was approximately 3.7 million tonnes in 2023, with a harvested area of about 554 thousand hectares, and Türkiye ranked first in both production and area (Hasdemir, 2025). The broader literature also emphasizes the sensitivity of agricultural production to climate and weather events; however, attributing a specific frost event directly to climate change is beyond the scope of this study (Ortiz-Bobea et al., 2021). Türkiye's position is even more pronounced in dried apricots. TEPGE (Hasdemir, 2025) reports that Malatya accounts for 62% of Türkiye's apricot-growing area, approximately 90% of its dried apricot production, and about 55% of global dried apricot production. The same report states that the dry matter content of Malatya apricots ranges from 22% to 28% and that approximately 1 kg of dried apricots is obtained from 3–3.5 kg of fresh fruit. In the TEPGE report, this ratio is based on information from the Ministry of Food, Agriculture and Livestock's 2014 National Apricot Workshop (Hasdemir, 2025). Such a high geographical concentration of production increases the importance of production shocks in Malatya for Türkiye's dried apricot supply and foreign trade. The late frost that affected Türkiye on 11 April 2025 resulted in severe crop losses in Malatya, the country's leading apricot-producing province. TEPGE publications for 2025 and 2026 report very high losses in Malatya and indicate that Türkiye's apricot production declined by 73.9% year on year in 2025 to approximately 331 thousand tonnes (Hasdemir, 2025; TEPGE, 2026). This development brought to the forefront questions about how dried apricot supply was balanced in the short run, to what extent exports could be maintained, and how prices evolved. For storable agricultural commodities, current supply does not consist solely of current-period production. The competitive storage framework shows that inventories can transfer production shocks across periods and can play an important role in price formation (Williams & Wright, 1991; Deaton & Laroque, 1992; Wright, 2011). The literature also discusses the effects of trade policies adopted in response to agricultural supply shocks on domestic and international price volatility (Anderson & Nelgen, 2012; Martin & Anderson, 2012). Rather than directly testing these theoretical frameworks, this study interprets the market indicators observed after the 2025 Malatya frost in light of this literature.

The aim of this study is to identify changes in Türkiye's dried apricot export volume, export value, and export unit price following the 2025 late frost, and to discuss the possible roles of inventories, other producing regions, and imports in sustaining exports despite the sharp contraction in production. The study also decomposes the contribution of price and quantity changes to export revenue and evaluates changes in Türkiye's position in the global dried apricot trade. Because the analysis does not rely on a controlled comparison group or a causal identification strategy, the findings are presented as market changes observed in the period following the frost event.

2. Data and Methods

2.1. Scope of the study and data sources

The study was designed as a descriptive market analysis based on secondary data. Monthly export volume and export value data were compiled from the foreign trade reports of the Apricot and Apricot Products Development Research and Application Center of Malatya Turgut Özal

University (KAUGEM), covering January 2025–August 2026. KAUGEM publishes monthly, periodic, and annual dried apricot foreign trade data (KAUGEM, 2025–2026). Annual and seasonal comparisons were based on the totals reported in the relevant end-of-period reports. For a longer-term view of Türkiye's dried apricot foreign trade, data for dried apricots under HS 081310 from the International Trade Centre (ITC) Trade Map were used. Hasdemir's (2025) Apricot Product Report 2025 and TEPGE's July 2026 Agricultural Product Markets: Apricot report were used for information on Malatya's position in the sector and technical conversion ratios. Because the publication and revision schedules of the institutions differ, KAUGEM monthly reports were used to examine monthly market movements, final period reports were used for annual and seasonal totals, and TEPGE tables were used for global quantity shares.

2.2. Period classification

Because the frost occurred on 11 April 2025, January–March 2025 was classified as the pre-frost period, April 2025 as the shock/transition month, and May 2025 onward as the post-frost period. Since the first days of April also include trade flows preceding the frost, April was excluded from both the pre- and post-frost averages. This periodization is not intended to estimate a causal effect.

2.3. Data consistency and methodological limitations

The main limitations of the study are that export data represent national totals rather than Malatya-specific exports, commercial inventories cannot be observed directly, detailed data on 2025 import volumes and countries of origin are unavailable in the dataset used, and exports cannot be disaggregated by quality grade or product type. In addition, the study is descriptive and does not estimate the causal effect of the 2025 late frost on exports or prices.

3. Results and Discussion

3.1. Export volume and unit price developments after the late frost

Between January 2025 and August 2026, the trajectories of Türkiye's dried apricot export volume and export unit price diverged markedly. During the pre-frost period of January–March 2025, monthly export volume ranged from 5,940 to 7,563 tonnes, while the export unit price remained within a narrow range of USD 4.64–4.76/kg. After April 2025, export volumes generally remained at lower levels, whereas the export unit price increased (Table 1; Figure 1).

Table 1. Türkiye's monthly dried apricot exports and export unit prices, January 2025–August 2026

Period	Export volume (tonnes)	Export value (USD million)	Unit price (USD/kg)
January 2025	5,940	28.25	4.76
February 2025	7,563	35.07	4.64
March 2025	6,546	30.95	4.71
April 2025	3,699	18.25	4.93
May 2025	3,415	20.63	6.04
June 2025	2,581	17.86	6.92
July 2025	2,858	21.58	7.55
August 2025	2,814	20.90	7.43
September 2025	3,555	29.65	8.34
October 2025	2,710	24.92	9.19
November 2025	2,801	25.86	9.20
December 2025	3,330	30.47	9.15
January 2026	2,521	23.96	9.51
February 2026	2,277	21.20	9.31
March 2026	2,341	20.41	8.72

April 2026	2,513	22.34	8.89
May 2026	1,638	13.84	8.45
June 2026	1,753	15.33	8.75
July 2026	916	7.48	8.17
August 2026	3,366	24.42	7.26

Source: Compiled from KAUGEM (2025–2026) monthly foreign trade reports. Unit price was calculated by dividing export value by export volume.

The weighted average export unit price was approximately USD 4.70/kg in January–March 2025 and rose to approximately USD 7.97/kg in May–December 2025, with April excluded as a transition month. The unit price reached USD 9.19/kg in October 2025, USD 9.20/kg in November, and USD 9.15/kg in December; the highest monthly value in the period examined was USD 9.51/kg in January 2026. The increase between March 2025 and January 2026 was approximately 102%.

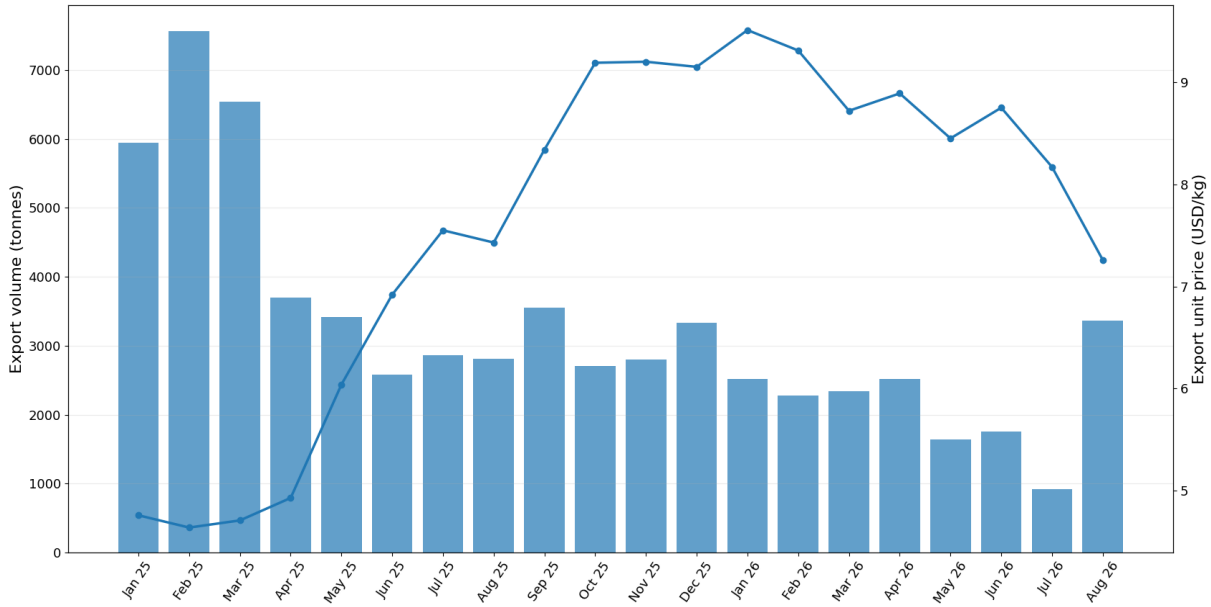

Source: Calculated from KAUGEM (2025–2026) data.

Figure 1. Türkiye dried apricot exports: monthly volume and unit price (January 2025–August 2026)

The rise in prices alongside declining export volumes is consistent with a market environment characterized by tighter supply and inventory expectations for a storable agricultural commodity. The competitive storage literature indicates that current prices may depend not only on current production but also on inventories and expectations regarding future supply (Williams & Wright, 1991; Deaton & Laroque, 1992; Wright, 2011). However, the available data do not allow the price increase to be decomposed into the effects of production losses, inventory behavior, external demand, quality composition, or other market conditions. Export volume, which fell to 916 tonnes in July 2026, rose to 3,366 tonnes in August 2026, while the unit price declined from USD 8.17/kg to USD 7.26/kg. The month-to-month increase in volume was approximately 267.5%, while the price decline was 11.1%. Because this movement is based on only two monthly observations, it is not interpreted as evidence of a structural price–supply relationship.

3.2. Implications of declining export volume and rising prices for export revenue

The divergence between quantity and price observed in the monthly series is also evident in annual, seasonal, and comparable-period comparisons (Table 2).

Table 2. Comparison of Türkiye's dried apricot exports across periods

Comparison	Indicator	Initial period	Final period	Change (%)
2024–2025	Export volume (tonnes)	76,972	48,319	−37.22
	Export value (USD million)	411.27	306.71	−25.42
	Unit price (USD/kg)	5.34	6.35	+18.83
2024/25–2025/26	Export volume (tonnes)	74,775	29,169	−61.00
	Export value (USD million)	377.37	256.36	−32.08
	Unit price (USD/kg)	5.05	8.79	+74.15
January–August 2025/2026	Export volume (tonnes)	35,416	17,325	−51.08
	Export value (USD million)	193.49	148.98	−23.00
	Unit price (USD/kg)	5.46	8.60	+57.40

Source: KAUGEM (2025–2026). Annual and seasonal comparisons are based on totals published in the relevant end-of-period reports.

Türkiye's dried apricot exports declined from 76,972 tonnes in 2024 to 48,319 tonnes in 2025, a 37.22% decrease in volume. Over the same period, export value declined by 25.42%, while the export unit price increased by 18.83%. The decline in volume was more pronounced in the seasonal comparison: exports fell from 74,775 tonnes in the 2024/25 season to 29,169 tonnes in 2025/26, whereas the unit price increased from USD 5.05/kg to USD 8.79/kg. In the January–August comparison, volume declined by 51.08%, while the unit price increased by 57.40%.

Table 3. Decomposition of the change in export revenue into quantity and price components (%)

Comparison	Quantity (ΔQ)	Price (ΔP)	Interaction	Calculated total	Observed
2024–2025	−37.23	+18.83	−7.01	−25.41	−25.42
2024/25–2025/26	−61.00	+74.15	−45.23	−32.08	−32.08
January–August 2025/2026	−51.08	+57.40	−29.32	−23.00	−23.00

Source: Authors' calculations based on KAUGEM (2025–2026) data.

In all three comparisons, the quantity component exerted downward pressure on export revenue, whereas the price component worked in the opposite direction. Nevertheless, the increase in price did not fully offset the contraction in volume. In the 2025/26 season in particular, despite a 74.15% increase in the unit price, the 61.00% decline in export volume resulted in a 32.08% decrease in total export revenue. This finding indicates that assessing the economic consequences of supply shocks solely through price movements may be insufficient.

3.3. Continuity of exports despite production losses and the possible role of inventories

Despite the severe impact on apricot production in Malatya in 2025, Türkiye exported 29,169 tonnes of dried apricots in the 2025/26 season. This indicates that exportable supply did not consist solely of Malatya's production from that year. Because dried apricots are storable, commercial inventories carried over from high-production years can be released onto the market during low-production periods. Storage theory likewise suggests that inventories can play an important role in transferring supply across periods and shaping prices (Williams & Wright, 1991; Deaton & Laroque, 1992; Wright, 2011).

Türkiye's fresh apricot production was approximately 1.269 million tonnes in 2024, of which Malatya accounted for about 691 thousand tonnes (Hasdemir, 2025). This scale of production is consistent with the possibility that some commercial product was carried into 2025. However, because no verifiable series is available for private-sector opening and closing inventories, the share of 2025/26 exports supplied from carry-over stocks cannot be calculated. Accordingly,

inventories are treated not as a quantified source but as one possible mechanism explaining the continuity of exports.

It should also be recognized that products held in licensed warehouses are not necessarily publicly owned. Licensed warehouse stocks and strategic or intervention stocks held directly by the government are therefore distinct concepts. Although the role of public buffer stocks in price stabilization has been discussed theoretically, their effectiveness depends on market structure and policy design (Gouel, 2013). The present study does not test whether a public buffer stock would be optimal for dried apricots.

3.4. Possible role of imports in maintaining supply

According to ITC Trade Map data, Türkiye's dried apricot import value was approximately USD 33.7 million in 2023 and USD 20.9 million in 2024, before rising to USD 65.9 million in 2025. Thus, the 2025 import value increased by approximately 215% year on year and reached about 3.15 times its 2024 level. According to Hasdemir (2025), Türkiye imported 8,824 tonnes of dried apricots in 2023 and 5,002 tonnes in 2024.

However, because comparable data on 2025 import volume and countries of origin are not available in the dataset used, the physical quantity corresponding to the USD 65.9 million import value could not be calculated. The increase in import value may therefore indicate that external supply became more important, but it should not be interpreted as an equivalent percentage increase in physical imports. More detailed quantity data are required to determine the relative contributions of inventories, other producing regions, and imports.

The use of trade policies in response to agricultural supply shocks can affect international price volatility (Anderson & Nelgen, 2012; Martin & Anderson, 2012). However, the data examined in this study provide no evidence linking the contraction in Türkiye's 2025 dried apricot exports to an official export restriction.

3.5. Assessment of Malatya's production loss in terms of the supply balance

TEPGE's 2026 market report shows Malatya's share of Türkiye's 2025 apricot production at approximately 0.8%. Given total national production of about 331 thousand tonnes, this share corresponds to approximately 2,648 tonnes of fresh apricots in Malatya (TEPGE, 2026). This figure is not a directly published dried apricot crop estimate; rather, it is an approximate indicator derived from total production and the province's reported share.

Hasdemir (2025) reports that approximately 1 kg of dried apricots is obtained from 3–3.5 kg of fresh Malatya apricots. Applying this verified range to the estimated 2,648 tonnes of fresh production yields an equivalent of approximately 757–883 tonnes of dried product for Malatya in 2025. This calculation is not presented as an official estimate of dried apricot production, but as a technical approximation used to illustrate the scale difference between the production loss and the national exports that continued during the same period. Against this estimated 757–883 tonnes of dried-product equivalent for Malatya, Türkiye exported 29,169 tonnes of dried apricots in the 2025/26 season, indicating that exports cannot be explained solely by Malatya's production in that year. However, it would also be inappropriate to attribute the difference directly to inventories; production in other Turkish provinces, carry-over commercial stocks, and imports should be considered together. The available data are insufficient to determine the respective shares of these sources.

3.6. Türkiye's changing position in the global dried apricot market

Türkiye remains a leading actor in the global dried apricot market, although its quantity-based share of world exports has declined in recent years (Table 4). Türkiye's share fell from 56.11% in 2020 to 52.28% in 2022, 46.53% in 2024, and 43.8% in 2025. Meanwhile, Tajikistan, Afghanistan, and Uzbekistan have accounted for substantial shares of world trade in different years.

Table 4. Quantity-based shares of leading countries in world dried apricot exports (%)

Year	Türkiye	Tajikistan	Afghanistan	Uzbekistan	Other	World total (thousand tonnes)
2020	56.11	7.08	4.31	3.15	29.35	156.96
2022	52.28	14.62	15.66	9.11	8.33	142.62
2024	46.53	18.03	11.54	11.77	12.13	164.28
2025	43.8	7.8	15.1	15.1	18.3	—

Source: Values for 2020, 2022, and 2024 were calculated from Hasdemir (2025); 2025 shares were taken from TEPGE (2026).

The fact that Türkiye's market share had already begun to decline before the 2025 late frost indicates that the entire decline observed in 2025 cannot be attributed to the frost event. The 2025 production contraction may have placed additional pressure on the existing trend; however, the production and export performance of competing countries, international prices, and changes in supply channels may also affect Türkiye's relative position. A single year of data is insufficient to establish a permanent loss of market share.

4. Conclusions and Recommendations

This study shows that, in the period following the late frost of 11 April 2025, Türkiye's dried apricot sector experienced a marked divergence between export volume, export value, and export unit prices. Export volume declined by 37.22% in 2025 compared with the previous year, by 61.00% in the 2025/26 season, and by 51.08% in January–August 2026 compared with the same period of the previous year. In contrast, export unit prices increased, with the seasonal increase reaching 74.15%. The price increase limited the loss in export revenue but did not fully offset the contraction in volume. Despite the production loss in Malatya, Türkiye exported 29,169 tonnes of dried apricots in the 2025/26 season, indicating that foreign-trade supply was not dependent solely on Malatya's production in that year. Carry-over commercial stocks, production from other regions of Türkiye, and imports may have contributed to this continuity. However, the available data are insufficient to determine the relative contribution of each source. The findings concerning inventories and imports should therefore be interpreted as possible market mechanisms rather than quantified effects.The decline in Türkiye's quantity-based share of world dried apricot exports to 43.8% in 2025 is a development that warrants attention from the perspective of international competitiveness. However, because the decline in market share began before 2025, it cannot be explained solely by the late frost. Monitoring the extent to which Türkiye recovers its export volume and market share in years when production rebounds will provide a sounder basis for assessing whether a persistent loss of competitiveness has occurred.In light of the findings, one priority is to strengthen the market information infrastructure. Regular monitoring of opening and closing commercial inventories, distinguishing registered products in licensed warehouses from total private-sector stocks, and publishing imports by quantity, country of origin, and period would contribute to a more robust assessment of future supply shocks. More detailed export data by quality grade, product type, and destination market would also improve the interpretation of export unit-price movements.On the production side, improving the effectiveness of agricultural insurance, assessing technical frost-protection measures on a cost-effectiveness basis, continuing breeding efforts for late-flowering cultivars, and planning production areas with agroclimatic risks in mind are important for sectoral resilience. Because the feasibility of frost-protection methods varies with farm size, topography, and local climatic conditions, locally specific cost-effectiveness assessments are preferable to a one-size-fits-all approach (Snyder & de Melo-Abreu, 2005).

The establishment of a public strategic or buffer stock should not be adopted as a direct policy recommendation without further analysis of financing, product quality preservation, private-sector storage behavior, and the potential consequences of market intervention. The effects of public stockholding policies depend on market structure and implementation design (Gouel, 2013). The existing licensed warehousing system and any potential public buffer-stock mechanism should therefore be distinguished conceptually and institutionally.

In conclusion, the period following the 2025 late frost was associated not only with production losses in the Malatya dried apricot sector, but also with important changes in export volume, price formation, inventory management, and international market position. Nevertheless, because the study is descriptive, the causal share of each observed change attributable to the frost cannot be determined. Future datasets incorporating inventory levels, detailed import data, product quality grades, and export destinations would allow production shocks along the dried apricot value chain to be examined in greater detail.

Language and Translation Statement: ChatGPT (OpenAI) was used for English translation and language editing of the manuscript. The use of the tool was limited to translation, grammar, and language refinement; no new scientific content, data, analyses, or references were generated or added through this process.

References

Anderson, K., & Nelgen, S. (2012). Trade barrier volatility and agricultural price stabilization. World Development, 40(1), 36–48. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.05.018

Deaton, A., & Laroque, G. (1992). On the behaviour of commodity prices. The Review of Economic Studies, 59(1), 1–23. https://doi.org/10.2307/2297923

Gouel, C. (2013). Optimal food price stabilisation policy. European Economic Review, 57, 118–134.

Hasdemir, M. (2025). Kayısı ürün raporu 2025 (TEPGE Yayın No. 421). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/2025%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu/Kay%C4%B1s%C4%B1%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu%202025-421%20TEPGE.pdf

International Trade Centre. (2025). Trade Map: Trade statistics for international business development—Dried apricots (HS 081310) [Veri tabanı]. https://www.trademap.org/

Kayısı ve Kayısı Ürünleri Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi (KAUGEM). (2025–2026). Kuru kayısı ihracatı aylık dış ticaret raporları ve dönem raporları. Malatya Turgut Özal Üniversitesi. https://kaugem.ozal.edu.tr

Martin, W., & Anderson, K. (2012). Export restrictions and price insulation during commodity price booms. American Journal of Agricultural Economics, 94(2), 422–427. https://doi.org/10.1093/ajae/aar105

Ortiz-Bobea, A., Ault, T. R., Carrillo, C. M., Chambers, R. G., & Lobell, D. B. (2021). Anthropogenic climate change has slowed global agricultural productivity growth. Nature Climate Change, 11(4), 306–312. https://doi.org/10.1038/s41558-021-01000-1

Snyder, R. L., & de Melo-Abreu, J. P. (2005). Frost protection: Fundamentals, practice and economics (Vols. 1–2, Environment and Natural Resources Series No. 10). Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE) (2026). Tarım ürünleri piyasaları: Kayısı (Temmuz 2026). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2026%20Temmuz%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/Kay%C4%B1s%C4%B1%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1%20Raporu%20Temmuz-2026.pdf

Williams, J. C., & Wright, B. D. (1991). Storage and commodity markets. (pp. 512-pp).Cambridge University Press.

Wright, B. D. (2011). The economics of grain price volatility. Applied Economic Perspectives and Policy, 33(1), 32–58. https://doi.org/10.1093/aepp/ppq033

MTA FILLAPEX VE YENİ NESİL ENJEKTE EDİLEBİLİR BİYOSERAMİK PAT BİOROOT FLOW'UN DENTİN TÜBÜL PENETRASYONLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Dt. Hasan Yıldırım ÖZER
Serbest Hekim, Gaziantep, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-3600-0312
Dr. Öğr. Üyesi Emre Çulha
Department of Endodontics, Faculty of Dentistry, Gaziantep University, Gaziantep, Turkey
ORCID ID: 0000-0002-3143-2258
Öğr. Gör. Oğuz Burhan Çetinkaya
Department of Endodontics, Faculty of Dentistry, Gaziantep University, Gaziantep, Turkey
ORCID ID: 0009-0008-2307-2118
Uzm. Dt. Muazzez Naz BAŞTÜRK ÖZER
Gaziantep Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Endodonti Anabilim Dalı,Gaziantep,Türkiye,
ORCID ID: 0009-0007-2679-3992

ÖZET: Bu in vitro çalışmanın amacı, kalsiyum silikat içerikli MTA Fillapex ile yeni nesil kullanıma hazır enjekte edilebilir biyoseramik kanal patı olan BioRoot Flow'un dentin tübül penetrasyon özelliklerinin Konfokal Lazer Tarama Mikroskobu (CLSM) kullanılarak karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesidir. Çalışmada tek köklü insan mandibular premolar dişleri kullanılmıştır. Kök kanalları, ProTaper Universal döner eğe sistemi kullanılarak F4 (40/06) boyutuna kadar şekillendirilmiş, yıkama protokolü olarak her eğe değişiminde %2.5 NaOCl ve smear tabakasının uzaklaştırılması için son yıkamada %17 EDTA kullanılmıştır. MTA Fillapex ve BioRoot Flow patları, CLSM altında floresan özellik göstermeleri amacıyla %0.1 Rhodamine B ile işaretlenmiş ve kanallar tek kon tekniği ile doldurulmuştur. İki haftalık sertleşme süresi sonunda kökler; apeksten itibaren apikal (3 mm), orta (5 mm) ve koronal (8 mm) bölgelerden 1 mm kalınlığında kesitlere ayrılmıştır. CLSM ile patların penetrasyon alanı (mm^2) ve maksimum penetrasyon derinlikleri (mm) ölçülmüş; veriler tek yönlü ANOVA ve LSD post-hoc testleri ile istatistiksel olarak değerlendirilmiştir ($p < 0.05$).
Koronal ve orta bölgelerde MTA Fillapex ve BioRoot Flow grupları arasında penetrasyon alanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak apikal bölgede MTA Fillapex'in penetrasyon alanı ($0.85 \pm 0.09\ mm^2$), BioRoot Flow'a ($0.61 \pm 0.16\ mm^2$) göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($p = 0.001$). Maksimum penetrasyon derinliği açısından değerlendirildiğinde de, MTA Fillapex orta ($p = 0.003$) ve apikal ($p = 0.001$) bölgelerde BioRoot Flow'a göre daha yüksek penetrasyon derinlikleri sergilemiştir. Her iki biyoseramik pat grubunda da koronalden apikale doğru inildikçe penetrasyon değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir düşüş gözlenmiştir ($p < 0.05$).
Yeni nesil enjekte edilebilir BioRoot Flow ve MTA Fillapex patları, koronal ve orta kök bölgelerinde benzer ve yüksek dentin tübül penetrasyonu sergilemektedir. Anatomik olarak daha dar olan apikal bölgede ise MTA Fillapex'in penetrasyon yeteneği BioRoot Flow'a kıyasla daha üstün bulunmuştur.
Anahtar Kelimeler: BioRoot Flow, MTA Fillapex, Biyoseramik kanal patları, Dentin tübül penetrasyonu, CLSM.

COMPARISON OF DENTINAL TUBULE PENETRATION OF MTA FILLAPEX AND NOVEL INJECTABLE BIOCERAMIC SEALER BIOROOT FLOW

The aim of this in vitro study was to comparatively evaluate the dentinal tubule penetration characteristics of a calcium silicate-based sealer, MTA Fillapex, and a newly introduced premixed, injectable bioceramic root canal sealer, BioRoot Flow, using Confocal Laser Scanning Microscopy (CLSM). Extracted human single-rooted mandibular premolars were used in the study. Root canals were instrumented up to size F4 (40/06) using the ProTaper Universal rotary file system, and irrigated with 2.5% NaOCl between files and a final flush of 17% EDTA for smear layer removal. MTA Fillapex and BioRoot Flow sealers were labeled with 0.1% Rhodamine B for fluorescence under CLSM, and the canals were obturated using the single-cone technique. Following a two-week setting period, roots were horizontally sectioned into 1 mm thick slices at the apical (3 mm), middle (5 mm), and coronal (8 mm) levels from the apex. The penetration area (mm^2) and maximum penetration depths (mm) of the sealers were measured using CLSM, and data were statistically analyzed using one-way ANOVA and LSD post-hoc tests ($p < 0.05$). No statistically significant difference was observed between the MTA Fillapex and BioRoot Flow groups in terms of penetration area in the coronal and middle regions. However, in the apical region, the penetration area of MTA Fillapex ($0.85 \pm 0.09\ mm^2$) was found to be statistically significantly higher than that of BioRoot Flow ($0.61 \pm 0.16\ mm^2$) ($p = 0.001$). Regarding maximum penetration depth, MTA Fillapex exhibited statistically higher penetration depths in the middle ($p = 0.003$) and apical ($p = 0.001$) regions compared to BioRoot Flow. For both bioceramic sealers, a statistically significant decrease in penetration values was observed progressing from the coronal to the apical region ($p < 0.05$). The novel injectable BioRoot Flow and MTA Fillapex sealers exhibited similar and superior dentinal tubule penetration in the coronal and middle root regions. In the anatomically narrower apical region, the penetration ability of MTA Fillapex was found to be superior to that of BioRoot Flow.

Keywords: BioRoot Flow, MTA Fillapex, Bioceramic root canal sealers, Dentinal tubule penetration, CLSM.

REJENERATİF ENDODONTİK TEDAVİNİN ELLİ YILI: KÜRESEL ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİNİN VE ENTELEKTÜEL YAPININ SİSTEMATİK BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Dr. Dt. Hasan Yıldırım ÖZER
Serbest Hekim, Gaziantep, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-3600-0312
Uzm. Dt. Muazzez Naz BAŞTÜRK ÖZER
Gaziantep Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Endodonti Anabilim Dalı,Gaziantep,Türkiye,
ORCID ID: 0009-0007-2679-3992
Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇULHA
Gaziantep Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Endodonti Anabilim Dalı, Gaziantep, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-3143-2258
Arş. Gör. Mehlika YAVUZ
Gaziantep Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Endodonti Anabilim Dalı, Gaziantep, Türkiye

ÖZET

Bu çalışma, immatür daimî dişlerde pulpa-dentin canlılığını ve gelişimini yeniden kazandırmayı amaçlayan, zaman içerisinde geleneksel dezenfeksiyon yaklaşımlarından ileri doku mühendisliği uygulamalarına doğru evrilen biyolojik tabanlı rejeneratif endodontik tedavinin (RET) çok boyutlu bir bibliyometrik analizini sunmaktadır. Araştırma kapsamında 1 Nisan 2026 tarihinde, PubMed, Web of Science ve Scopus veri tabanları üzerinden 1974–2026 yılları arasında İngilizce dilinde yayımlanmış tüm RET literatürü sistematik ve kapsamlı bir şekilde taranmıştır. Bibliometrix R paketi kullanılarak elde edilen 6.808 başlangıç kaydı elenip filtrelenerek 4.375 tekil belgeye indirgenmiş ve bu veriler Biblioshiny yazılımı aracılığıyla detaylıca analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, araştırma alanının yıllık %10,1'lik istikrarlı bir büyüme oranı sergilediği ve özellikle 2010 yılı sonrasında literatürde belirgin bir ivmelenme ve artış yaşandığı tespit edilmiştir. Niceliksel yayın hacmi açısından Journal of Endodontics dergisi alana liderlik ederken, Australian Endodontic Journal ise küresel ölçekte RET araştırmalarını şekillendiren ve yönlendiren en etkili ilk 10 bilgi merkezi arasında sağlam bir yer edinmiştir. Tematik haritalama analizleri, alandaki bilimsel odağın erken dönem farmakolojik tedavi protokollerinden, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'in bilimsel hakimiyetinde bulunan bir biyomühendislik çağına doğru belirgin bir şekilde kaydığını göstermiştir. Bu yeni dönemde, özellikle eksozomlar ve üç boyutlu (3D) biyobaskı teknolojileri yüksek klinik ve bilimsel potansiyele sahip yükselen araştırma alanları olarak ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak RET, biyoaktif doku mühendisliği prensiplerine doğru dönüşen ve hızla genişleyen olgun bir bilimsel disiplin haline gelmiştir. Alanın gelecekteki araştırma yörüngesinin ise ağırlıklı olarak hücresiz tedaviler, eksozom kökenli yaklaşımlar ve 3D biyobaskı uygulamalarına doğru evrileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometri; Rejeneratif Endodontik Tedavi; Araştırma Eğilimleri; Kök Hücreler, Doku Mühendisliği

FIVE DECADES OF REGENERATIVE ENDODONTIC THERAPY: A SYSTEMATIC BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GLOBAL RESEARCH TRENDS AND INTELLECTUAL STRUCTURE

ABSTRACT

This study provides a multi-dimensional bibliometric analysis of regenerative endodontic therapy (RET), a biologically-based approach for restoring pulp–dentin-vitality in immature permanent teeth that has evolved from conventional disinfection toward tissue-engineering. On April-1-2026, English-language RET publications (1974–2026) were systematically searched across PubMed, Web of Science, and Scopus. The Bibliometrix-R-package refined 6,808 initial records into 4,375 unique documents, which were analyzed using Biblioshiny. The field exhibited a 10.1% annual growth rate and a post-2010 surge, led quantitatively by the Journal of Endodontics, while the Australian Endodontic Journal established itself among the top 10 most influential global knowledge hubs driving RET research. Thematic mapping showed a shift from early pharmacology to a bioengineering era dominated by the USA and China, with exosomes and 3D bioprinting emerging as high-potential areas. RET has matured into a rapidly expanding domain, transitioning toward bioactive-tissue-engineering, with a future trajectory shifting toward cell-free-therapies, exosomes, and 3D bioprinting.

Keywords: Bibliometrics; Regenerative Endodontic Therapy; Research Trends; Stem Cells; Tissue Engineering;

GELENEKSEL EPOKSİ REZİN (AH PLUS) VE BİYOSERAMİK (MTA FILLAPEX) BAZLI KANAL PATLARININ DENTİN TÜBÜL PENETRASYONLARININ CLSM İLE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Dr. Dt. Hasan Yıldırım ÖZER
Serbest Hekim, Gaziantep, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-3600-0312
Dr. Öğr. Üyesi Emre Çulha
Department of Endodontics, Faculty of Dentistry, Gaziantep University, Gaziantep, Turkey
ORCID ID: 0000-0002-3143-2258
Öğr. Gör. Oğuz Burhan Çetinkaya
Department of Endodontics, Faculty of Dentistry, Gaziantep University, Gaziantep, Turkey
ORCID ID: 0009-0008-2307-2118
Uzm. Dt. Muazzez Naz BAŞTÜRK ÖZER
Gaziantep Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Endodonti Anabilim Dalı,Gaziantep,Türkiye,
ORCID ID: 0009-0007-2679-3992

ÖZET

Bu in vitro çalışmanın amacı, geleneksel bir epoksi rezin bazlı kanal patı olan AH Plus ile kalsiyum silikat içerikli biyoseramik bazlı MTA Fillapex'in dentin tübül penetrasyon özelliklerinin Konfokal Lazer Tarama Mikroskobu (CLSM) kullanılarak karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Çalışmada tek köklü insan mandibular premolar dişleri kullanılmıştır. Kök kanalları, ProTaper Universal döner eğe sistemi kullanılarak F4 (40/06) boyutuna kadar şekillendirilmiştir. Yıkama protokolü olarak her eğe değişiminde %2,5 NaOCl ve smear tabakasının uzaklaştırılması için final yıkamasında %17 EDTA kullanılmıştır. Kullanılan kanal patları (AH Plus ve MTA Fillapex), CLSM altında floresan yansıma vermesi için %0,1'lik Rhodamine B ile işaretlenmiş ve kanallar tek kon tekniği ile doldurulmuştur. İki haftalık sertleşme süresinin ardından kökler; apeksten itibaren apikal (3 mm), orta (5 mm) ve koronal (8 mm) bölgelerden 1 mm kalınlığında yatay olarak kesitlere ayrılmıştır. Kesitler CLSM ile incelenerek patların dentin tübüllerindeki penetrasyon alanı (mm^2) ve maksimum penetrasyon derinlikleri (mm) ölçülmüştür. Veriler, tek yönlü ANOVA ve LSD post-hoc testleri ile istatistiksel olarak analiz edilmiştir ($p<0.05$). Değerlendirilen tüm kök bölgelerinde, MTA Fillapex grubunun hem penetrasyon alanı hem de maksimum penetrasyon derinliği değerleri AH Plus grubuna kıyasla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($p<0.05$). Koronal bölgede MTA Fillapex'in penetrasyon alanı ortalaması 5.05±1.23 mm^2 iken, AH Plus'ta bu değer 2.68±1.30 mm^2 olarak ölçülmüştür. Maksimum penetrasyon derinliği açısından da MTA Fillapex koronal, orta ve apikal bölgelerin tamamında en yüksek değerleri sergilemiştir. Her iki pat grubunda da penetrasyon alanı ve derinliği değerlerinin koronal bölgeden apikal bölgeye doğru gidildikçe istatistiksel olarak anlamlı bir düşüş gösterdiği saptanmıştır ($p<0.05$). Biyoseramik bazlı MTA Fillapex patı, dentin tübüllerine penetrasyon açısından "altın standart" kabul edilen epoksi rezin bazlı AH Plus patına göre çok daha üstün bir performans sergilemiştir. Kök kanalının apikal bölgesindeki anatomik kısıtlamalar, kullanılan materyalin türünden bağımsız olarak tüm patların tübül penetrasyonunu sınırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: AH Plus, MTA Fillapex, Dentin tübül penetrasyonu, CLSM, Endodonti.

COMPARATIVE EVALUATION OF DENTINAL TUBULE PENETRATION OF CONVENTIONAL EPOXY RESIN (AH PLUS) AND BIOCERAMIC (MTA FILLAPEX) BASED ROOT CANAL SEALERS USING CLSM

ABSTRACT: The aim of this in vitro study was to comparatively evaluate the dentinal tubule penetration characteristics of a conventional epoxy resin-based root canal sealer (AH Plus) and a calcium silicate-containing bioceramic-based sealer (MTA Fillapex) using Confocal Laser Scanning Microscopy (CLSM). Single-rooted human mandibular premolars were used in the study. Root canals were instrumented up to size F4 (40/06) using the ProTaper Universal rotary file system. The irrigation protocol included 2.5% NaOCl between each file and a final flush with 17% EDTA for smear layer removal. The root canal sealers (AH Plus and MTA Fillapex) were labeled with 0.1% Rhodamine B for fluorescence under CLSM, and the canals were obturated using the single-cone technique. After a two-week setting period, the roots were horizontally sectioned into 1 mm thick slices at the apical (3 mm), middle (5 mm), and coronal (8 mm) levels from the apex. The sections were examined using CLSM to measure the penetration area (mm^2) and maximum penetration depths (mm) of the sealers into the dentinal tubules. Data were statistically analyzed using one-way ANOVA and LSD post-hoc tests ($p < 0.05$). In all evaluated root regions, both the penetration area and maximum penetration depth values of the MTA Fillapex group were found to be statistically significantly higher compared to the AH Plus group ($p < 0.05$). In the coronal region, the mean penetration area of MTA Fillapex was $5.05 \pm 1.23\ mm^2$, while this value was measured as $2.68 \pm 1.30\ mm^2$ for AH Plus. In terms of maximum penetration depth, MTA Fillapex also exhibited the highest values across the coronal, middle, and apical regions. In both sealer groups, a statistically significant decrease was observed in the penetration area and depth values progressing from the coronal to the apical region ($p < 0.05$). The bioceramic-based MTA Fillapex sealer demonstrated superior performance in dentinal tubule penetration compared to the epoxy resin-based AH Plus sealer, which is considered the "gold standard". Anatomical limitations in the apical region of the root canal restrict the tubule penetration of all sealers, regardless of the material type used.

Keywords: AH Plus, MTA Fillapex, Dentinal tubule penetration, CLSM, Endodontics.

FACTORS ASSOCIATED WITH OPERATIVE TIME IN COLON CANCER SURGERY

Alisina BULUT
Marmara University, Faculty of Medicine, Department of General Surgery, Istanbul, Turkey
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3849-3333

ABSTRACT

Introduction and Purpose: Although minimally invasive techniques have become increasingly common in colorectal surgery, open surgery remains an important part of current surgical practice. Operative time may be influenced by patient-, tumor-, and procedure-related factors and has been associated with various postoperative outcomes. This study aimed to identify factors associated with operative time in patients undergoing elective open right hemicolectomy for colon cancer.

Materials and Methods: This retrospective study included patients who underwent elective open right hemicolectomy for colonic adenocarcinoma at a tertiary university hospital between January 2020 and December 2021. The relationship between operative time and patient- and tumor-related variables was evaluated. The variables analyzed included age, sex, body mass index (BMI), American Society of Anesthesiologists (ASA) classification, history of previous abdominal surgery, preoperative carcinoembryonic antigen (CEA) and serum albumin levels, tumor size, pathological T and N stages, total number of harvested lymph nodes, lymphovascular invasion, perineural invasion, and anastomosis type.

Results: A total of 55 patients were included. The mean age was 65.1±13.3 years, and 30 (54.5%) patients were male. Median operative time was 90 (75–120) minutes. Operative time showed a significant negative correlation with preoperative serum albumin level (Spearman's $\rho=-0.329$, $p=0.014$). No significant associations were observed between operative time and age, BMI, CEA level, tumor size, or number of harvested lymph nodes (all $p>0.05$). Operative time did not significantly differ according to sex, previous abdominal surgery, anastomosis type, ASA classification, pathological T or N stage, lymphovascular invasion, or perineural invasion (all $p>0.05$).

Discussion and Conclusion: Lower preoperative serum albumin levels were associated with longer operative time in patients undergoing open right hemicolectomy for colon cancer, whereas no significant associations were identified for the other evaluated factors.

Key Words: Right Hemicolectomy; Colon Cancer; Operative Time; Open Surgery; Serum Albumin

KOLON KANSERİ CERRAHİSİNDE AMELİYAT SÜRESİ İLE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER

ÖZET

Giriş ve Amaç: Minimal invaziv teknikler kolorektal cerrahide giderek daha yaygın kullanılmasına rağmen, açık cerrahi güncel cerrahi uygulamanın önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Ameliyat süresi hasta, tümör ve cerrahi işleme ilişkin çeşitli faktörlerden etkilenebilir ve farklı postoperatif sonuçlarla ilişkili olabilir. Bu çalışmanın amacı, kolon kanseri nedeniyle elektif açık sağ hemikolektomi uygulanan hastalarda ameliyat süresi ile ilişkili faktörleri belirlemektir.

Materyaller ve Yöntemler: Bu retrospektif çalışmaya, Ocak 2020-Aralık 2021 tarihleri arasında üçüncü basamak bir üniversite hastanesinde kolon adenokarsinomu nedeniyle elektif açık sağ hemikolektomi uygulanan hastalar dahil edildi. Ameliyat süresi ile hasta ve tümöre

ilişkin değişkenler arasındaki ilişki değerlendirildi. Analiz edilen değişkenler yaş, cinsiyet, vücut kitle indeksi (VKİ), Amerikan Anesteziyologlar Derneği (ASA) sınıflaması, geçirilmiş abdominal cerrahi öyküsü, preoperatif karsinoembriyonik antijen (CEA) ve serum albümin düzeyleri, tümör boyutu, patolojik T ve N evreleri, çıkarılan toplam lenf nodu sayısı, lenfovasküler invazyon, perinöral invazyon ve anastomoz tipiydi.

Bulgular: Toplam 55 hasta çalışmaya dahil edildi. Ortalama yaş 65,1±13,3 yıl olup hastaların 30'u (%54,5) erkekti. Medyan ameliyat süresi 90 (75-120) dakikaydı. Ameliyat süresi ile preoperatif serum albümin düzeyi arasında anlamlı negatif korelasyon saptandı (Spearman $\rho=-0,329$, $p=0,014$). Ameliyat süresi ile yaş, VKİ, CEA düzeyi, tümör boyutu veya çıkarılan lenf nodu sayısı arasında anlamlı ilişki saptanmadı (tümü $p>0,05$). Ameliyat süresi; cinsiyet, geçirilmiş abdominal cerrahi, anastomoz tipi, ASA sınıflaması, patolojik T veya N evresi, lenfovasküler invazyon veya perinöral invazyona göre anlamlı farklılık göstermedi (tümü $p>0,05$).

Tartışma ve Sonuç: Kolon kanseri nedeniyle açık sağ hemikolektomi uygulanan hastalarda düşük preoperatif serum albümin düzeyleri daha uzun ameliyat süresi ile ilişkili bulunurken, değerlendirilen diğer faktörlerle anlamlı bir ilişki saptanmadı.

Anahtar Sözcükler: Sağ Hemikolektomi; Kolon Kanseri; Ameliyat Süresi; Açık Cerrahi; Serum Albümin

KOLOREKTAL ANASTOMOZ KAÇAĞINDA ENDOLÜMİNAL VAKUM TERAPİSİ

Dr. Beril Nur Yalçın
Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Cerrahi Onkoloji Kliniği
Orcid No: 0009-0001-0952-0593

Amaç: Neoadjuvan kemoradyoterapi sonrası low anterior rezeksiyon uygulanan ve koruyucu ileostomili hastada gelişen geç anastomoz kaçağının endolüminal vakum terapisi (EVT) ile cerrahi dışı tedavisini sunmaktayız.
Olgu: Rektum adenokarsinomu ve karaciğer metastazı nedeniyle neoadjuvan kemoradyoterapi alan 76 yaşındaki erkek hastaya karaciğer metastazektomi, low anterior rezeksiyon ve ileostomi uygulandı. Postoperatif dönemde enfeksiyon parametreleri normal seyretti, ateş görülmedi ve ileostomi çalıştı; hasta şifa ile taburcu edildi. Patoloji sonucu rektum adenokarsinomu, distal cerrahi sınır negatif olarak bildirildi. Postoperatif 28. günde anal ağrı ve akıntı ile başvuran hastanın rektal tuşesinde pürülan, kötü kokulu akıntı saptandı. Rektoskopide anastomoz hattında fistül traktı izlendi. İleostomi mevcut olduğundan ek cerrahi planlanmadı ve EVT uygulanmasına karar verildi. İşlem, ameliyathanede spinal anestezi veya sedoanaljezi altında, Lonestar ekartör, anal spekulum veya kolonoskopi eşliğinde yapıldı. İlk dört seans üç günde bir, sonraki dört seans haftada bir gerçekleştirildi. Vakum drenajı ilk beş seansta fistül traktına, sonrasında barsak lümenine yerleştirildi. Fistül traktının giderek küçüldüğü ve kapandığı gözlendi.
Tartışma: Anastomoz kaçağı, low anterior rezeksiyon sonrası olguların %3-20'sinde görülen, yaşamı tehdit edebilen bir komplikasyondur. International Study Group of Rectal Cancer (2010) sınıflamasına göre olgumuz, cerrahi dışı aktif tedavi gerektirdiği için Grade B kaçak olarak değerlendirildi. Bu olguda EVT ile yeniden ameliyata gerek kalmadan iyileşme sağlandı. EVT, anastomoz kaçağı tedavisinde umut verici bir seçenek olarak tedavi modalitesinde düşülebilir.
Anahtar kelimeler: Rektum kanseri, anastomoz kaçağı, endolüminal vakum terapisi

ENDOLUMINAL VACUUM THERAPY FOR COLORECTAL ANASTOMOTIC LEAKAGE

Objective: We present the non-surgical treatment of a late anastomotic leak that developed in a patient who underwent a low anterior resection following neoadjuvant chemoradiotherapy and had a protective ileostomy, using endoluminal vacuum therapy (EVT).
Case: A 76-year-old male patient who underwent neoadjuvant chemoradiotherapy for rectal adenocarcinoma and liver metastases underwent liver metastasectomy, low anterior resection, and ileostomy. In the postoperative period, infection parameters remained within normal limits, no fever was observed, and the ileostomy functioned normally; the patient was discharged in good health. The pathology report confirmed rectal adenocarcinoma with a negative distal surgical margin. On the 28th postoperative day, the patient presented with anal pain and discharge; a purulent, foul-smelling discharge was detected during a rectal examination. Rectoscopy revealed a fistula tract at the anastomosis site. Since an ileostomy was in place, no additional surgery was planned, and it was decided to perform endoscopic vacuum therapy (EVT). The procedure was performed in the operating room under spinal anesthesia or sedoanalgesia, using a Lonestar retractor, an anal speculum, or a colonoscope. The first four sessions were performed every three days, and the next four sessions were performed once a week. Vacuum drainage was placed in the fistula tract during the first five sessions and

subsequently in the intestinal lumen. The fistula tract was observed to gradually shrink and close.
Discussion: Anastomotic leak is a potentially life-threatening complication observed in 3–20% of cases following low anterior resection. According to the International Study Group of Rectal Cancer (2010) classification, our case was classified as a Grade B leak because it required active non-surgical treatment. In this case, recovery was achieved with EVT without the need for reoperation. EVT may be considered a promising option in the treatment of anastomotic leakage.
Keywords: Rectal cancer, anastomotic leakage, endoluminal vacuum therapy

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE AVRUPA'DA SİYASAL REJİMLERİN DEĞİŞİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL
Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Science, Department of Political Science and Public Adminisration, 19030 Kuzey Kampüsü, Çorum
ORCID ID: 0000-0003-4404-8148

ÖZET
Aydınlanma düşüncesinin rasyonel düşünceyi temel alarak daha iyi bir dünyaya doğru ilerleme fikri, I. Dünya Savaşı ile büyük yara almıştır. I. Dünya Savaşı insanlık tarihi açısından çok büyük alt üst oluşları beraberinde getirmiştir. İnsanlık tarihi devletlerin birbirleriyle savaşlarına çokça sahne olmuştur. I. Dünya Savaşı ile ilk kez savaş kıtalara yayılmış ve dört yıl sürmüştür. Savaş sonunda tüm devletler sosyal ve ekonomik açıdan çok büyük bir yıkımla karşılaşmıştır. Savaş sadece kaybedenleri değil kazanan devletleri de sarsmıştır. Savaşa dünyanın süper gücü olarak giren Britanya'nın savaştan sonra eski gücünde olmadığı görülmüştür. Fransa savaşın kazanan tarafında olmasına rağmen bir türlü ekonomik istikrarı sağlayamamıştır. Savaşın kaybedenleri ise çok ağır şartları olan sözde barış antlaşmaları altında ezilmiştir. Savaş üç büyük imparatorluğun –Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu- çöküşüne yol açmıştır. Dünya, kısa süre sonra insanlık tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden birinin içine sürüklenmiştir. Savaş tüm ülkelerin insan kaynağında büyük kayıplara yol açmıştır. Cephede hayatını kaybedenlerin yanında; salgın hastalıklar, açlık ve yoksulluk da cephe gerisinde kalanları tüketmiştir.
Savaşın ekonomik ve sosyal sonuçlarının siyasal alana yansıması ise daha derin olmuştur. Savaşın yol açtığı yıkım demokrasi düşüncesinin derin yara almasına yol açmıştır. Bu dönemde Avrupa'da demokratik rejimlerin sayısı azalmış, otoriter ve totaliter rejimlerin sayısı hızla artmıştır. İtalya'da Mussolini 1921 yılında askeri bir darbe ile yönetimi ele geçirmiş ve faşist diktatörlüğü ilan etmiştir. Almanya'da 1933'de iktidara gelen Adolf Hitler kısa süre içinde tüm demokratik kurumları ortadan kaldırarak totaliter Nazi rejimini inşa etmiştir. İspanya İç Savaşı'nı 1939 yılında askeri darbe ile sonlandıran General Franco 1939-1975 arası ülkeyi tek başına yönetmiştir. 1932 yılında Portekiz'de başbakan olan Oliveira Salazar demokrasiyi askıya alarak kendi diktatörlüğünü ilan etmiştir. Polonya'da 1926 yılında, Bulgaristan'da 1923 ve 1934 yıllarında, Yunanistan'da 1922, 1925, 1935 ve 1936 yıllarında askeri darbeler yaşanmış ve askeri cunta yönetimleri iş başına gelmiştir. Macaristan, Avusturya ve Romanya'da ise Hitler'in totaliter Nazi yönetimini taklit eden para faşist rejimler kurulmuştur. Büyük Britanya bu dönemde demokratik rejimini korurken Fransa, Norveç, Danimarka, Çekoslovakya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg gibi demokratik rejimler; II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'nın işgaline maruz kalmıştır. Naziler işgal ettikleri ülkelerde kendilerine bağlı faşist yönetimler kurmuşlardır.
Anahtar kelimeler: Siyasal rejim, demokrasi, otoriterizm, totalitarizm, faşizm.

THE TRANSFORMATION OF POLITICAL REGIMES IN EUROPE DURING THE INTERWAR PERIOD

ABSTRACT

The Enlightenment ideal of progress toward a better world, grounded in rational thought, suffered a severe blow with World War I. This conflict brought about immense upheaval in human history. While human history has frequently witnessed wars between states, World War I saw combat spread across continents for the first time, lasting four years. By the war's end, all nations faced catastrophic social and economic devastation. The conflict shook not only the defeated nations but the victors as well. Britain, which had entered the war as a global superpower, emerged with its former strength diminished. Although France was among the victors, it struggled to achieve economic stability. Meanwhile, the defeated nations were crushed under the weight of so-called peace treaties that imposed harsh terms. The war led to the collapse of three major empires: the Russian Tsardom, the Austro-Hungarian Empire, and the Ottoman Empire. Shortly thereafter, the world was plunged into one of the greatest economic crises in human history. The war caused massive losses in human resources across all nations; in addition to the casualties suffered at the front, those on the home front were ravaged by epidemic diseases, famine, and poverty.

The repercussions of the war's economic and social consequences were felt even more deeply in the political sphere. The devastation wrought by the conflict severely undermined the concept of democracy. During this period, the number of democratic regimes in Europe declined, while authoritarian and totalitarian regimes proliferated rapidly. In Italy, Mussolini seized power via a military coup in 1921 and established a fascist dictatorship. In Germany, Adolf Hitler -who came to power in 1933- swiftly dismantled democratic institutions and established a totalitarian Nazi regime. General Francisco Franco, who brought the Spanish Civil War to an end via a military coup in 1939, ruled the country single-handedly from 1939 to 1975. Oliveira Salazar, who became Prime Minister of Portugal in 1932, suspended democracy and declared his own dictatorship. Military coups occurred in Poland (1926), Bulgaria (1923 and 1934), and Greece (1922, 1925, 1935, and 1936), leading to the establishment of military junta regimes. Meanwhile, in Hungary, Austria, and Romania, para-fascist regimes modeled on Hitler's totalitarian Nazi rule were established. While Great Britain maintained its democratic regime during this period, democratic nations such as France, Norway, Denmark, Czechoslovakia, the Netherlands, Belgium, and Luxembourg were subjected to occupation by Nazi Germany during World War II. The Nazis established fascist regimes loyal to them in the countries they occupied.

Keywords: Political regime, democracy, authoritarianism, totalitarianism, fascism.

ÇELİK ENDÜSTRİSİ ATIĞI EAFD'NİN BETONDA DEĞERLENDİRİLMESİ VE DÖNGÜSEL EKONOMİYE KATKISI

Dr.Öğr.Üyesi Havva MUMCU ŞİMŞEK
Osmaniye Korkut Ata University, Bahçe Vocational School, Department of Chemical Technologies, Bahçe, Osmaniye, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-8396-3771

ÖZET

Çeliğin üretim tesislerinde çeliğin yanı sıra, tehlikeli atık olarak sınıflandırılan muazzam miktarda elektrik ark fırını tozu (EAFD) üretilmektedir. EAFD'nin çimento ve beton üretiminde katkı veya kısmi ikame malzemesi olarak değerlendirilmesi, atığın geri kazanılması ve döngüsel ekonomiye kazandırılması açısından önemli bir alternatif sunmaktadır. Bununla birlikte, EAFD'nin fiziksel ve kimyasal özellikleri üretim prosesine ve kaynağına bağlı olarak değişebildiğinden, farklı kaynaklardan elde edilen EAFD'nin uygun kullanım oranlarının belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu malzemenin katkı maddesi olarak kullanılması, betonun özelliklerini iyileştirebilir, potansiyel riskleri ortadan kaldırabilir ve döngüsel ekonomiye fayda sağlayabilir. Farklı çelik şirketleri arasında EAFD'deki farklılıklar göz önüne alındığındaki bu da girdi malzemelerinin türü ve yüzdesinden kaynaklanmaktadır. Her bölgedeki çelik şirketlerinden elde edilen EAFD'nin optimum yüzdesi ve spesifik uygulaması kendine özgüdür. Bu çalışmada, Adana - Ceyhan Organize Bölgesindeki Koç Metalurji A.Ş bulunan 5 farklı EAFD kaynağından numuneler toplanmıştır. Daha sonra bu numuneler, kimyasal ve fiziksel özelliklerine göre boyut ve kaynağına bağlı olarak üç gruba ayrılmıştır. EAFD'nin katkı maddesi olarak etkisini test etmek amacıyla, çimentonun %0'ı (kontrol), %2'si, %5'i ve %8'i her bir EAFD grubuyla değiştirilerek birkaç geleneksel beton numunesi hazırlanmıştır. Son olarak, elde edilen malzeme çeşitli testlerle karakterize edilmiştir. Bunlar şunlardır: 7 ve 28. günlerde çökme (slump) deneyi (TS EN 12350-2), Birim hacim kütle / yoğunluk (TS EN 12350-6), Hava miktarı (TS EN 12350-7), Taze beton sıcaklığı, EAFD için ağır metal testleri yapılmıştır.

Sonuç olarak, farklı kaynaklardan elde edilen EAFD'nin uygun oranlarda beton üretiminde değerlendirilmesinin, betonun fiziksel özelliklerinin iyileştirilmesine ve potansiyel çevresel risklerin azaltılmasına katkı sağlayarak çelik endüstrisi atıklarının döngüsel ekonomiye kazandırılması açısından umut verici bir yaklaşım olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelime : elektrik ark fırını tozu, beton, çimento, atık geri kazanımı, döngüsel ekonomi

UTILIZATION OF STEEL INDUSTRY WASTE EAFD IN CONCRETE AND ITS CONTRIBUTION TO THE CIRCULAR ECONOMY

ABSTRACT

In addition to steel, electric arc furnace dust (EAFD) is classified as hazardous waste and is produced in abundant quantities by steel production facilities. A substantial alternative for waste recovery and integration into the circular economy is provided by the use of EAFD as an additive or partial replacement material in cement and concrete production. However, it is imperative to establish appropriate utilisation rates for EAFD obtained from various sources, as the physical and chemical properties of EAFD are contingent upon the production process and source. The circular economy can be benefited by the use of this material as an additive, which can enhance the properties of concrete and mitigate potential risks. The variations in EAFD among different steel companies are a result of the types and percentages of input materials. Consequently, the ideal proportion and particular utilisation of EAFD received from steel companies in a specific region are distinct to that context. Samples were obtained from

five distinct EAFD sources at Koç Metalurji A.Ş. in the Adana-Ceyhan Organised Industrial Zone for this investigation. Subsequently, these samples were classified into three categories according to their particle size, origin, chemical and physical proporties. In order to assess the additive properties of EAFD, conventional concrete specimens were prepared by substituting 0% (control), 2%, 5%, and 8% of the cement with each EAFD group. The resulting materials were subsequently subjected to a variety of experiments in order to characterise them. These consist of the collapse test (TS-EN-12350-2) at 7 and 28 days, unit weight/density (TS-EN 12350-6), air content (TS-EN-12350-7), fresh concrete temperature, and heavy metal tests for EAFD.

In conclusion, it The incorporation of steel industrial waste into the circular economy has been identified as a viable strategy, utilising Electric Arc Furnace Dust (EAFD) from various sources in concrete manufacturing at suitable proportions. This approach contributes to the improvement of the physical properties of the concrete and the mitigation of potential environmental risks.

Keywords: electric arc furnace dust, concrete, cement, waste recovery, circular economy

AFET VE ACİL DURUM MÜDAHALE PERSONELLERİNDE TOKENİZM VE ZİHİNSEL İŞ YÜKÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye ÖZBEY
Munzur University, Tunceli Vocational School, Department of Social Work and Counseling, 62000 Merkez, Tunceli
ORCID ID: 0000-0002-4593-8401

ÖZET
Toplumun günlük hayat akışını kesintiye uğratan, dış yardım gerektiren, fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan afetlere müdahale belirsizlikler içinde hızlı yanıt verilmesi gereken çalışma ortamını ifade eder. Bu süreçte çalışan personeller fiziksel risklerin yanı sıra örgütsel ve bireysel düzeydeki faktörlerden de etkilenmektedir. Tokenizm, örgütsel düzeyde bir grubun içerisinde eşitlik sağlanması amacıyla az temsil edilen grup üyelerine yer verilmesidir. Bu sembolik temsil örgüt içerisinde daha az temsili bulunan birey veya bireylerin dışlanması, görünürlük baskısı ve görev dağılımında eşitsizliklere neden olmaktadır. Zihinsel iş yükü ise, bireylerin örgüt içi görevlerini yerine getirirken dikkat, algılama, problem çözme ve karar verme gibi bilişsel kaynakları ne ölçüde kullandığını ifade eder. Afet ve acil durumların kaotik yapısı bu süreçte doğru bilişsel kararların önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle afet ve acil durumlarda tokenizm deneyimlerinin müdahale personellerinin zihinsel iş yükü arasındaki ilişkinin incelenmesi önem kazanmaktadır. Çalışma kapsamında tokenizm deneyimlerinin acil durumlara müdahale personellerinin zihinsel iş yükü üzerindeki etkisi NASA-TLX ölçeğinin altı boyutu kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçlarının acil durum müdahale personellerinde oluşabilecek psikososyal risklerinin anlaşılması, afet yönetiminde örgütsel yapı ve personel sürdürülebilirliği açısından literatür boşluklarının belirlenmesi ve sonrasında gerçekleştirilecek ampirik çalışmalar için temel olması hedeflenmektedir.
Anahtar kelimeler: Afet Yönetimi, Tokenizm, Zihinsel İş Yükü, Psikososyal Riskler

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN TOKENISM AND MENTAL WORKLOAD AMONG DISASTER AND EMERGENCY RESPONSE PERSONNEL

ABSTRACT
Disaster response operations which address events that disrupt the flow of daily life, necessitate external aid, and cause physical, economic, and social losses take place in a work environment requiring rapid action amidst uncertainty. Personnel involved in this process are affected not only by physical risks but also by factors at both organizational and individual levels. Tokenism refers to the inclusion of members from underrepresented groups within an organization to create an appearance of equality. This symbolic representation leads to the exclusion of the underrepresented individual(s), pressure regarding visibility, and inequalities in task allocation. Mental workload, on the other hand, refers to the extent to which individuals utilize cognitive resources such as attention, perception, problem solving, and decision making while performing their organizational duties. The chaotic nature of disasters and emergencies highlights the critical importance of making sound cognitive decisions during these processes. Consequently, examining the relationship between experiences of tokenism and the mental workload of emergency response personnel is of significant importance. This study evaluates the impact of tokenism experiences on the mental workload of emergency response personnel across the six dimensions of the NASA-TLX scale. The study aims to foster an understanding of potential

psychosocial risks among emergency response personnel, identify gaps in the literature regarding organizational structure and personnel sustainability in disaster management, and provide a foundation for future empirical research.

Keywords: Disaster Management, Tokenism, Mental Workload, Psychosocial Risks

STÖBER YÖNTEMİYLE SENTEZLENEN TERAPÖTİK METAL İYON KATKILI VE KATKISIZ BİYOAKTİF CAMLARIN KARAKTERİZASYONU

Doğa Berşan GÜNEŞ
Department of Bioengineering, Faculty of Chemical and Metallurgical Engineering, Yildiz Technical University, Istanbul, Türkiye
ORCID ID: 0009-0005-1949-8165
Araş. Gör. Yeşim AYIK
Department of Bioengineering, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Üsküdar University, Istanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-3722-2507
Sinem ARSLAN
Department of Bioengineering, Faculty of Chemical and Metallurgical Engineering, Yildiz Technical University, Istanbul, Türkiye
Şeref YILDIRIM
Department of Bioengineering, Faculty of Chemical and Metallurgical Engineering, Yildiz Technical University, Istanbul, Türkiye
Öğr. Gör. DENİZ SAKARYA
Department of Nanotechnology, Institute of Nanotechnology and Biotechnology, Istanbul University Cerrahpaşa, İstanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-0717-7637
Araş. Gör. Dr. Cem ÖZEL
Department of Bioengineering, Faculty of Chemical and Metallurgical Engineering, Yildiz Technical University, Istanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-6288-2091
Prof. Dr. Sevil YÜCEL
Department of Bioengineering, Faculty of Chemical and Metallurgical Engineering, Yildiz Technical University, Istanbul, Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-9495-9321

ÖZET

Biyoaktif camlar (BAC) 60'lı yılların sonunda Larry Hench tarafından geliştirilen ve fizyolojik çevreyle temas ettiğinde hidroksiapatit tabakası oluşturarak dokuyla kimyasal bağ kurabilen biyouyumlu malzemelerdir [1]. Bu malzemeler başlangıçta sert doku uygulamalarında kullanılmak üzere geliştirilse de zamanla kompozisyonel modifikasyon ve yenilikçi üretim teknikleri sayesinde birçok uygulama alanında kullanım potansiyeli göstermiştir [2]. Biyoaktif camların yapısına mangan (Mn) ve gümüş (Ag) gibi terapötik metal iyonlarının entegre edilmesiyle apatit oluşturma kabiliyeti korunabilmektedir. Aynı zamanda antibakteriyel ve osteojenik gibi çoklu biyolojik fonksiyonların eşzamanlı olarak geliştirilebildiği gösterilmiştir [3]. Bu doğrultuda, farklı sentez stratejileri ve terapötik metal iyon katkılarıyla geliştirilen biyoaktif camların fizikokimyasal ve biyolojik özelliklerinin aydınlatılmasının literatür açısından kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada katkısız BAC ve metal iyon katkılı BAC Stöber sol-jel metodu kullanılarak sentezlenmiştir [4]. Üretilen katkısız BAC ve iyon katkılı BAC'ın morfolojik özelliklerini belirlemek için Enerji Dağılmalı X-Işını Spektrometrisi ile birleştirilmiş Taramalı Elektron Mikroskobu (SEM-EDS), kristalleşmeyi incelemek için X-Işını Kırınımı (XRD), fonksiyonel grupları gözlemlemek için ise Fourier Dönüşlü Kızılötesi (FTIR) spektroskopisi kullanılmıştır.

Üretilen BAC'ların termal özellikleri Termogravimetrik Diferansiyel Termal Analiz (TG/DTA) ile analiz edilmiştir. Biyoaktif camların biyobozunurluk ve *in vitro* biyoaktivite davranışları TRIS-HCl tampon çözeltisinde farklı inkübasyon süreleri ve sıcaklıklarda değerlendirilmiş, çözeltiye salınan iyon konsantrasyonları İndüktif Eşleşmiş Plazma Optik Emisyon Spektrometresi (ICP-OES) ile nicel olarak analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular, Stöber sol-jel yöntemiyle monodispers ve küresel morfolojide biyoaktif camların başarıyla sentezlendiğini ve metal iyon katkısının malzemenin amorf yapısı, termal stabilitesi ve iyon salım kinetiği üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermiştir. Sonuç olarak geliştirilen metal iyon katkılı biyoaktif camların, biyomedikal uygulamalardan kontrollü iyon salım sistemlerine kadar birçok alanda kullanılmak üzere umut vadeden bir biyomalzeme adayı olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Biyoaktif Cam, Stöber Metodu, Sol-Jel, Metal İyon Katkısı

Teşekkür: Bu çalışma, "Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından (Proje Kodu 224M333) desteklenmiştir. Ayrıca, "TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) 2210/C-Yurt İçi Öncelikli Alanlar Yüksek Lisans Burs Programı" kapsamında desteklenmiştir.

Kaynakça

[1] Hench, L. L., Splinter, R. J., Allen, W. C., Greenlee, T. K. (1971). "Bonding mechanisms at the interface of ceramic prosthetic materials". *Journal of Biomedical Materials Research, 5*(6), 117–141.*

[2] Keleş, G., Özarslan, A. C., Özel, C., Turhan Kara, İ., Kuçak, M., & Yücel, S. (2026). The effects of Ag and Mn co-doping on the bioactivity, biocompatibility and antibacterial performance of sol-gel derived bioactive glasses. *Journal of Non-Crystalline Solids*, *680*, 124019. https://doi.org/10.1016/J.JNONCRYSOL.2026.124019

[3] Mubina, M. S. K., Shailajha, S., Sankaranarayanan, R., & Smily, S. T. (2021). Enriched biological and mechanical properties of boron doped SiO2-CaO-Na2O-P2O5 bioactive glass ceramics (BGC). *Journal of Non-Crystalline Solids*, *570*.

[4] Miola, M., Piatti, E., Sartori, P., Verné, E. (2023). "Sol-gel synthesis of spherical monodispersed bioactive glass nanoparticles co-doped with boron and copper". *Journal of Non-Crystalline Solids, 622*(June).

CHARACTERIZATION OF THERAPEUTIC METAL-ION-DOPED AND UNDOPED BIOACTIVE GLASSES SYNTHESIZED USING THE STÖBER METHOD

ABSTRACT

Bioactive glasses (BAG) are biocompatible materials developed by Larry Hench in the late 1960s that can form a hydroxyapatite layer upon contact with the physiological environment, thereby establishing a chemical bond with tissue [1]. Although these materials were initially developed for use in hard tissue applications, over time they have demonstrated potential for use in many application areas thanks to compositional modifications and innovative production techniques [2]. The ability to form apatite can be maintained by integrating therapeutic metal ions such as manganese (Mn) and silver (Ag) into the structure of bioactive glasses. At the same time, it has been demonstrated that multiple biological functions, such as antibacterial and osteogenic properties, can be developed simultaneously [3]. In this

regard, it is considered critically important for the literature to elucidate the physicochemical and biological properties of bioactive glasses developed using different synthesis strategies and therapeutic metal ion additives.

To determine the morphological properties of the produced unmodified BAC and ion-doped BAC, Scanning Electron Microscopy combined with Energy-Dispersive X-ray Spectroscopy (SEM-EDS) was used; X -Ray Diffraction (XRD) was used to examine crystallization, and Fourier Transform Infrared (FTIR) spectroscopy was used to observe functional groups. The thermal properties of the synthesized BACs were analyzed using Thermogravimetric Differential Thermal Analysis (TG/DTA). The biodegradability and in vitro bioactivity behavior of the bioactive glasses were evaluated in a TRIS-HCl buffer solution at different incubation times and temperatures, and the concentrations of ions released into the solution were quantitatively analyzed using Inductively Coupled Plasma Optical Emission Spectrometry (ICP-OES).

The findings demonstrate that bioactive glasses with a monodisperse and spherical morphology were successfully synthesized using the Stöber sol-gel method, and that the addition of metal ions plays a decisive role in the material's amorphous structure, thermal stability, and ion release kinetics. Consequently, the metal-ion-doped bioactive glasses developed in this study are considered promising biomaterial candidates for use in a wide range of applications, from biomedical applications to controlled ion-release systems.

Key words: Bioactive Glass, Stöber Method, Sol-Gel, Metal Ion Addition

Acknowledgement: This study was supported by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) (Project Code 224M333). It was also supported under the "TÜBİTAK Presidency of Science and Research Personnel Support Programs (BİDEB) 2210/C—Domestic Priority Areas Master's Degree Scholarship Program."

References

[1] Hench, L. L., Splinter, R. J., Allen, W. C., Greenlee, T. K. (1971). "Bonding mechanisms at the interface of ceramic prosthetic materials". *Journal of Biomedical Materials Research, 5*(6), 117–141.*

[2] Keleş, G., Özarslan, A. C., Özel, C., Turhan Kara, İ., Kuçak, M., & Yücel, S. (2026). The effects of Ag and Mn co-doping on the bioactivity, biocompatibility and antibacterial performance of sol-gel derived bioactive glasses. *Journal of Non-Crystalline Solids*, *680*, 124019. https://doi.org/10.1016/J.JNONCRYSOL.2026.124019

[3] Mubina, M. S. K., Shailajha, S., Sankaranarayanan, R., & Smily, S. T. (2021). Enriched biological and mechanical properties of boron doped SiO2-CaO-Na2O-P2O5 bioactive glass ceramics (BGC). *Journal of Non-Crystalline Solids, 570*.

[4] Miola, M., Piatti, E., Sartori, P., Verné, E. (2023). "Sol-gel synthesis of spherical monodispersed bioactive glass nanoparticles co-doped with boron and copper". *Journal of Non-Crystalline Solids, 622*(June).

YÜK ÇEVRİMLERİNİN GEVŞEME DAVRANIŞINA ETKİSİ VE GEVŞEMENİN TAHMİN ÇALIŞMASI

Hidayet Uğurlu
ZF Lemförder, Arge, İzmir, Türkiye
ORCID ID: 0009-0007-0271-521X
Kadir Danışmaz
ZF Lemförder, Arge, İzmir, Türkiye
ORCID ID: 0009-0000-9824-1571

ÖZET

Rot başı ile aks taşıyıcısı arasındaki cıvatalı bağlantılar, değişken yol ve şasi koşullarından kaynaklanan dinamik yükler altında ön yük kaybına ve bağlantı gevşemesine maruz kalabilmektedir. Bu çalışmada, yük çevrimi sayısının bağlantı gevşeme davranışına etkisinin belirlenmesi ve daha kısa süreli deneyler kullanılarak gevşeme seviyesinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. İnceleme kapsamında ön yük, dinamik yükleme boyunca izlenmiş; davranış başlangıçtaki oturma fazı ve bunu izleyen yaklaşık doğrusal bölge olarak iki aşamada değerlendirilmiştir. Oturma fazında, ilk 1000 saniye içerisinde ön yükte yaklaşık %25-30 oranında hızlı bir kayıp gözlenmiştir. Sonraki bölgede kayıp hızı belirgin biçimde azalmış ve zamana bağlı, yaklaşık doğrusal bir eğilim göstermiştir. Otuz iki yük tekrarı için yaklaşık 35.000 saniyelik doğrusal bölgede %10-15 ek kayıp, seksen tekrar için yaklaşık 89.000 saniyede %20-25 ek kayıp belirlenmiştir. Böylece toplam gevşeme tahmini otuz iki tekrar için %35-45, seksen tekrar için %45-55 aralığında elde edilmiştir. Sıkma torku deneyleri, otuz iki tekrarda başlangıç sıkma torkunun yaklaşık %55-70'inin, seksen tekrarda ise yaklaşık %45-55'inin korunduğunu göstermiş ve tahmin yaklaşımıyla uyumlu sonuçlar vermiştir. Bulgular, ilk oturma davranışının yük çevrimi sayısından büyük ölçüde bağımsız ve tekrarlanabilir olduğunu; oturma sonrasındaki kaybın ise çevrim süresi ve sayısıyla ilişkilendirilebilen bir eğim üzerinden öngörülebileceğini göstermektedir. Önerilen ön yük izleme yaklaşımı, kabul edilebilir sapma sınırları dikkate alınarak uzun süreli doğrulama deneylerinin daha kısa testlerle tahmin edilmesine, geliştirme süresi ve maliyetlerinin azaltılmasına katkı sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: Rot kolu, cıvatalı bağlantı, ön yük kaybı, gevşeme davranışı, yük çevrimi

INFLUENCE OF LOAD CYCLES ON LOOSENING BEHAVIOR AND ESTIMATION OF LOOSENING

ABSTRACT

Bolted joints between the outer tie rod and the steering knuckle may experience preload loss and connection loosening under dynamic loads originating from variable road and chassis conditions. This study investigates the influence of the number of load cycles on joint loosening behavior and proposes an approach for estimating loosening levels using shorter-duration tests. Preload was monitored throughout dynamic loading, and the response was evaluated in two stages: an initial settling phase and a subsequent approximately linear region. During the settling phase, a rapid preload loss of approximately 25-30% occurred within the first 1,000 seconds. Thereafter, the loss rate decreased considerably and followed an approximately linear, time-dependent trend. For 32 load repetitions, an additional loss of 10-15% was identified over an approximately 35,000-second linear region, whereas 80 repetitions produced an additional loss of 20-25% over approximately 89,000 seconds. Accordingly, the total estimated loosening was 35-45% for 32 repetitions and 45-55% for 80 repetitions. Re-tightening torque tests showed that approximately 55-70% of the initial tightening torque remained after 32 repetitions and approximately 45-55% remained after 80 repetitions, demonstrating agreement with the estimation approach. The findings indicate that the initial settling behavior is largely repeatable and independent of the total number of load cycles, while the post-settling loss can be predicted using a slope associated with cycle number and duration. Considering an acceptable deviation range, the proposed preload-tracking approach can support rapid estimation of long-duration validation results through simplified tests and may contribute to reduced development time and cost.

Keywords: Tie rod, bolted joint, pretension loss, loosening behavior, load cycle

KADIN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SOSYAL GÖRÜNÜŞ KAYGISI İLE CİNSİYET ROLLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Didem KAYA
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Kayseri, Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6723-9321
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nur DUMAN YILMAZ
Lokman Hekim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9736-2769
Prof. Dr. Zehra GÖLBAŞI
Lokman Hekim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye.
ORCID: 0000-0002-0410-7433

ÖZET
Araştırmanın amacı, kadın üniversite öğrencilerinin sosyal görünüş kaygılarının cinsiyet rolleri ile ilişkisini belirlemektir. Araştırma tanımlayıcı tipte olup 349 kadın üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ) ve BEM Cinsiyet Rolleri Envanteri çevrim içi olarak uygulanmıştır. Verilerin analizinde Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis Varyans analizi ve Lojistik Regresyon analizleri kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0.05 olarak alınmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin SGKÖ toplam puan ortalaması 38,30±15,83'dir. Kendini kadınsı olarak nitelendiren öğrencilerin SGKÖ toplam puan ortalaması (42,43±16,91) kendini erkeksi (31,98±10,46) ve androjen olarak (34,71±14,82) nitelendiren öğrencilere göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Ayrıca cinsiyet rolü değişkeninin SGKÖ toplam puanındaki varyansın %5,6'sını açıkladığı belirlenmiştir ($R^2=0.056$). Araştırma sonucunda kadınsı ve belirsiz cinsiyet rolüne sahip öğrencilerin sosyal görünüş kaygıları daha yüksek bulunmuştur. Öğrencilere toplumsal cinsiyet kavramının yansımaları, medya okur yazarlığı ve sosyal medyayı bilinçli kullanmaları konusunda farkındalık çalışmalarının düzenlenmesi önerilmektedir.
Anahtar Kelimeler: Cinsiyet rolü, Kadın, Kaygı, Sosyal görünüş, Üniversite.

DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL APPEARANCE ANXIETY AND GENDER ROLES AMONG FEMALE UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT
The sudy aimed to determine the relationship between female university students' social appearance anxiety and gender roles. This study is descriptive in nature and was conducted with 349 female university students. The Personal Information Form, Social Appearance Anxiety Scale (SAAS), and the BEM Gender Role Inventory were administered online. Data were analyzed using the Mann Whitney U test, Kruskal Wallis analysis of variance, and logistic regression analyses. The significance level was set at 0.05. The total mean SAAS score of the participting students was 38.30±15.83. The mean total SAAS score of students who described themselves as feminine (42.43±16.91) was found to be statistically significantly higher than that of students who described themselves as masculine (31.98±10.46) and androgynous (34.71±14.82) ($p<0.05$). Furthermore, the gender role variable was found to explain 5.6% of the variance in the total SAAS score ($R^2=0.056$). The study found that students with feminine

or ambiguous gender roles experienced higher levels of social appearance anxiety. It is recommended that awareness programs be organized for students regarding the implications of the concept of gender, media literacy, and conscious use of social media.
Keywords: Sex role, Woman, Anxiety, Social appearance, Universtiy.

EXAMINATION OF NURSING AND MIDWIFERY STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS INFERTILITY AND THEIR VIEWS ON ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNIQUES IN TERMS OF HUMAN VALUES AND RELIGIOUS ATTITUDES

Assistant Professor Dr. Didem KAYA
Nuh Naci Yazgan University Faculty of Health Sciences Department of Nursing, Kayseri, Turkey.
ORCID No: 0000-0001-6723-9321
Associate Professor Dr. Nurdan KAYA YILMAZ
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Health Sciences, Department of Midwifery, Samsun, Turkey.
ORCID No: 0000-0002-8910-381X

ABSTRACT

Objective: To provide holistic care to infertile individuals, prospective nurses and midwives need to be aware of their own views and attitudes regarding infertility and assisted reproductive techniques, and to be able to identify how their human values and religious attitudes influence their perspectives. This study aimed to examine the attitudes of nursing and midwifery students towards infertility and their views on assisted reproductive techniques in terms of human values and religious attitude.

Methods: This descriptive and correlational study was conducted with a total of 549 students. The research data were collected using a student information form, the Attitudes Toward Infertility Scale (ATIS), the Spiritual-Human Values Tendency Scale (SHVTS), and the Religious Attitude Scale (RAS). Chi-square, independent sample t-test, ANOVA, and Pearson correlation analyses were used in the study.

Results: The mean total ATIS score of the students was 49.58±5.66; the mean total SHVTS score was 96.62±10.74; the mean total RAS score was 32.68±5.91. There was a statistically significant weak positive correlation between ATIS and SHVTS (r= 0.091, p= 0.033). The SHVTS, ATIS and RAS mean scales scores of midwifery students were higher than the scores of nursing students ($p<0.05$). The infertility attitudes of the students who stated that the subject of empathy was taught very sufficiently in the courses were higher ($p<0.05$).

Conclusion: The positive attitudes of the students towards infertility increased as their spirituel/human values increased. Infertility attitudes of midwifery students were higher than nursing students.

Keywords: nurses, midwifery, infertility, assisted reproductive techniques, value, religious

ORAL DISSOLVING FILMS: AN EMERGING APPROACH FOR PATIENT-FRIENDLY DRUG DELIVERY

Bornare Ashwini
Department of Pharmacology, JES's SND College of Pharmacy, Babhulgaon, Dist. Nashik, India.

Abstract
Oral dissolving films (ODFs) have emerged as an innovative and patient-friendly approach in modern pharmaceutical drug delivery, addressing several limitations associated with conventional oral dosage forms. These thin, flexible polymeric films are designed to rapidly disintegrate or dissolve in the oral cavity without the need for water, providing convenient administration and improved patient acceptability.
The primary aim of oral dissolving films is to provide rapid drug release and improve patient compliance, particularly in individuals who experience difficulty swallowing conventional tablets or capsules. ODFs generally contain active pharmaceutical ingredients along with suitable film-forming polymers, plasticizers, sweeteners, flavors, and other pharmaceutical excipients. The selection of appropriate polymers and formulation components plays an important role in achieving desirable film properties.
Various techniques, including solvent casting, hot-melt extrusion, and semi-solid casting, have been explored for the preparation of oral dissolving films. Important evaluation parameters include appearance, thickness, weight variation, folding endurance, tensile strength, surface pH, disintegration time, drug content uniformity, and in-vitro drug release. These systems can provide rapid drug availability and may improve convenience and medication adherence.
Despite their promising advantages, challenges such as limited drug loading capacity, moisture sensitivity, taste masking, mechanical strength, and formulation stability need to be considered during development. In conclusion, oral dissolving films represent a promising novel drug delivery platform with significant potential for improving the convenience, acceptability, and effectiveness of oral medication.
Keywords: *Oral Dissolving Films, Novel Drug Delivery System, Patient Compliance, Rapid Drug Release, Film-Forming Polymers, Solvent Casting, Drug Delivery.*

TRANSFORMING ELECTRICAL AND ELECTRONICS TECHNOLOGY TEACHING THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL PEDAGOGIES FOR NATIONAL DEVELOPMENT

Dr Basiru Toyin LASISI
Technology Education Department
Faculty of Vocational, Innovation and Engineering Education
Emmanuel Alayande University of Education Oyo,
Oyo State, Nigeria

Abstract
This study examines the transformation of Electrical and Electronics Technology (EET) education through the integration of Artificial Intelligence (AI) tools and digital pedagogical strategies, and evaluates their implications for national technological development. Anchored in the Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) framework and Rogers' Diffusion of Innovation theory, the study adopted a descriptive survey design involving lecturers and students drawn from Electrical/Electronics Engineering Technology programmes in tertiary technical institutions. A structured, validated questionnaire measuring AI-tool adoption, digital pedagogical practice, perceived learning outcomes, and institutional readiness was administered, and data were analysed using descriptive statistics, Pearson correlation, and multiple regression. Findings indicate that AI-supported instructional tools (intelligent tutoring systems, simulation and circuit-design software, automated assessment, and generative AI assistants) and digital pedagogical practices are positively and significantly associated with students' conceptual understanding, practical competence, and employability readiness in electrical/electronics technology. Institutional infrastructure and lecturer digital competence emerged as significant moderating factors. The study argues that scaling AI-integrated digital pedagogy in technical teacher education is a strategic lever for closing the skills gap, strengthening industry-relevant human capital, and advancing national development goals in emerging economies. Implications for curriculum reform, teacher professional development, and policy are discussed, and a framework for AI-enhanced technical teacher education is proposed.
Keywords: artificial intelligence; digital pedagogy; electrical/electronics technology education; technical vocational education and training (TVET); national development; TPACK

1. Introduction

Electrical and Electronics Technology (EET) education occupies a strategic position in national human-capital development because it supplies the technicians, technologists, and engineers who sustain power systems, manufacturing, telecommunications, and the broader industrial base of an economy. In developing and emerging economies in particular, the quality of Electrical/Electronics Engineering Technology (EEET) graduates is repeatedly identified as a determinant of industrialisation, energy security, and competitiveness in the Fourth Industrial Revolution (4IR) labour market.

Over the past three years, Artificial Intelligence (AI) has moved from a peripheral curiosity to a central force reshaping engineering pedagogy. Recent systematic reviews report that AI applications in electrical engineering span automation, fault and anomaly detection, smart-grid analytics, and — increasingly — teaching, learning, and assessment (TLA) itself, even though adoption in the educational domain has lagged behind AI's adoption in electrical engineering practice (Nguyen, 2025). Complementary work argues that the 4IR obliges higher-education

institutions to redesign electrical engineering curricula around AI-enabled tools such as machine-learning-based project design, circuit simulation, and interactive assessment platforms (Naidoo & Sibanda, 2024). At the same time, engineering-education researchers have found that digital tools more broadly enrich engagement and enrich the teaching process (Su et al., 2025, as cited in related 2025 engineering-education literature), while the arrival of generative AI is forcing a rethinking of instructional design in engineering pedagogy (Honig et al., 2025, as cited in related 2025 engineering-education literature).

Parallel to this technological shift, national education authorities in emerging economies have begun explicit policy pushes toward digital and AI-enabled technical and vocational education and training (TVET). In Nigeria, for example, the National Board for Technical Education convened a 2025 'Trainer-in-the-Loop' workshop to integrate artificial intelligence into the development of Open Educational Resources for technical programmes, describing it as a transformative step in the country's TVET digital-education journey (National Board for Technical Education [NBTE], 2025). The UNESCO International Institute for Educational Planning has similarly flagged the digital transformation of TVET systems — including in Nigeria — as a political priority for building national, regional, and continental skills ecosystems, while cautioning that weak electrification and poor digital infrastructure remain binding constraints (International Institute for Educational Planning [IIEP-UNESCO], 2022).

Despite this momentum, empirical evidence on how AI tools and digital pedagogies actually function inside electrical/electronics technology classrooms — and whether their effects translate into the practical competence and employability that underpin national development goals — remains limited, particularly in emerging-economy contexts. Much of the existing literature is conceptual, framework-oriented, or focused on AI applications in electrical engineering practice rather than in electrical/electronics technology teaching (Nguyen, 2025; Naidoo & Sibanda, 2024). This study addresses that gap by empirically investigating the extent of AI-tool and digital-pedagogy adoption in EET education, their relationship with student learning outcomes, and the institutional conditions that moderate this relationship, situating the findings within the national-development discourse.

1.1 Statement of the Problem

Technical institutions in many emerging economies continue to graduate electrical/electronics technology students whose practical and problem-solving competencies fall short of industry expectations, even as global engineering education rapidly incorporates AI-driven simulation, adaptive learning, and automated assessment (Nguyen, 2025). Where AI tools and digital platforms have been introduced, adoption is frequently ad hoc, under-evaluated, and constrained by infrastructure and lecturer digital-competence gaps (IIEP-UNESCO, 2022). There is therefore a need for empirical evidence on the actual instructional use, perceived effectiveness, and structural enablers/barriers of AI-integrated digital pedagogy in EET programmes, and on how these link to the national development agenda of building an industry-ready technical workforce.

1.2 Objectives of the Study

The study sought to: (1) determine the extent to which AI tools and digital pedagogical strategies are adopted in the teaching of electrical/electronics technology; (2) examine the relationship between AI-integrated digital pedagogy and students' learning outcomes (conceptual understanding, practical/laboratory competence, and employability readiness); (3) assess institutional infrastructure and lecturer digital competence as factors moderating this relationship; and (4) articulate the implications of the findings for technical teacher education policy and national development.

1.3 Research Questions

RQ1: To what extent are AI tools and digital pedagogical strategies adopted in electrical/electronics technology teaching?
RQ2: What is the relationship between AI-integrated digital pedagogy and students' learning outcomes in electrical/electronics technology?
RQ3: To what extent do institutional infrastructure and lecturer digital competence predict learning outcomes alongside AI/digital-pedagogy adoption?

1.4 Hypotheses

H01: AI-tool adoption has no statistically significant relationship with students' learning outcomes in electrical/electronics technology.
H02: Digital pedagogical practice has no statistically significant relationship with students' learning outcomes in electrical/electronics technology.
H03: AI-tool adoption, digital pedagogical practice, institutional infrastructure, and lecturer digital competence do not significantly jointly predict students' learning outcomes.

1.5 Significance of the Study

The findings are expected to guide technical-education policymakers, curriculum planners, and institutional administrators in prioritising AI-integration investments; to inform teacher-education programmes on the digital-pedagogical competencies lecturers require; and to contribute empirical, emerging-economy-specific evidence to the growing global literature on AI in engineering education (Nguyen, 2025; Naidoo & Sibanda, 2024).

2. Literature Review

2.1 Artificial Intelligence in Engineering and Technical Education

AI's footprint in engineering education has expanded rapidly since 2023. A systematic literature review of 57 studies published between 2014 and 2024 classified AI applications in electrical engineering into five themes — AI algorithms, power engineering, smart-grid technologies, electric-vehicle systems, and AI integration — and concluded that although AI offers automation, error reduction, and enhanced accessibility, its adoption in electrical engineering (including its educational applications) has lagged behind other fields (Nguyen, 2025). In electrical engineering curricula specifically, AI has been embedded through machine-learning-based project design and simulation tools, framed by some scholars as a necessary curriculum response to the Fourth Industrial Revolution (Naidoo & Sibanda, 2024).
Beyond electrical engineering, generative AI has become a focal point of engineering-education research. Studies tracking student adoption of generative AI tools across engineering programmes between 2023 and 2024 found rapidly increasing use for learning support, code generation, and writing assistance, alongside emerging faculty concern about academic integrity and over-reliance (related 2024–2025 engineering-education adoption studies). Work on techno-mathematical literacy found that electrical/electronics and computer engineering students reported higher AI self-efficacy than peers in other departments, attributed to greater familiarity with digital and representational tools in technology-oriented disciplines, and that short prompt-engineering interventions measurably raised students' AI self-efficacy (related 2025 techno-mathematical literacy and AI self-efficacy studies in engineering education).
At the level of pedagogical mechanism, AI-enhanced tools have been credited with enabling personalised learning pathways, automated assessment, and virtual tutoring, contributing to improved academic outcomes, engagement, and more tailored learning experiences, while also simulating real-world professional contexts that build soft skills such as communication and problem-solving (related 2024–2025 reviews on AI in STEM and engineering-adjacent education). These reviews caution, however, that integrating generative AI requires rethinking instructional design rather than simply layering AI tools onto existing pedagogy (related 2025

engineering-pedagogy literature).

2.2 Digital Pedagogy in Technical and Vocational Education

Digital pedagogy — the deliberate design of teaching and assessment around digital tools, simulations, virtual/blended learning environments, and learning-management platforms — has been positioned as a core enabler of quality in technical and vocational education and training (TVET). In the Nigerian context, a meta-analytic review of digital integration in vocational and technology education found that adequate educator training, professional development, and a culture of lifelong learning were the strongest success factors, while research on digital competence in Nigerian TVET remains comparatively limited (digital-integration studies in Nigerian VET, 2025). Complementing this, continental-level analysis by IIEP-UNESCO across five African countries, including Nigeria, found that weak electrification and poor digital infrastructure continue to constrain the digital transformation of TVET and skills-development systems, even though digital transformation is treated as a political priority under frameworks such as the African Union's Continental Education Strategy 2016–2025 (IIEP-UNESCO, 2022). National policy activity reinforces this trajectory: Nigeria's National Board for Technical Education has moved to integrate artificial intelligence into Open Educational Resource development for technical programmes and has pursued a broader digital-transformation agenda in accreditation and quality assurance (NBTE, 2025). These developments indicate that digital pedagogy in technical education is no longer confined to individual classroom innovation but is increasingly embedded in national technical-education governance.

2.3 Technical Education and National Development

The link between technical and vocational education and national development is well established in the policy literature: TVET is repeatedly framed as the mechanism through which countries convert youth population into productive, industry-ready manpower capable of driving industrialisation and reducing unemployment. Nigeria's 2025 conversion of Federal Science and Technical Colleges into Federal Technical Colleges, explicitly justified as a strategy to reduce youth unemployment, close the skills gap, and build a technologically driven economy, illustrates how technical-education reform is treated as a national-development instrument at the highest policy level (related 2025 Nigerian TVET policy literature). Within this framing, AI- and digitally-enhanced EET pedagogy is not merely a classroom-level innovation but a contributor to the pipeline of technically competent graduates that underpins energy security, manufacturing capacity, and industrial competitiveness.

2.4 Theoretical Framework

This study is anchored on two complementary frameworks. First, the Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) framework (Mishra & Koehler, 2006) conceptualises effective technology-integrated teaching as the intersection of technological, pedagogical, and content knowledge; it is used here to justify measuring AI-tool adoption and digital pedagogical practice as related but distinct constructs, both of which must align with EET content knowledge to produce learning gains. Second, Rogers' Diffusion of Innovation theory (Rogers, 2003) frames AI/digital-pedagogy adoption as a diffusion process shaped by relative advantage, compatibility, complexity, and — critically for this study's institutional-infrastructure variable — the observability and trialability afforded by institutional resources and lecturer competence. Together, the two frameworks support the study's hypothesis that adoption (TPACK-consistent practice) interacts with institutional readiness (diffusion conditions) to predict learning outcomes.

2.5 Research Gap

While reviews confirm growing AI use in electrical engineering broadly (Nguyen, 2025) and conceptual arguments for AI-integrated electrical engineering curricula exist (Naidoo &

Sibanda, 2024), and while Nigerian and African TVET digitalisation is documented at the policy level (NBTE, 2025; IIEP-UNESCO, 2022), there remains a scarcity of quantitative, classroom-level empirical studies that (a) measure AI-tool and digital-pedagogy adoption specifically within electrical/electronics technology teacher education, (b) statistically link that adoption to student learning-outcome measures, and (c) test institutional infrastructure and lecturer digital competence as moderating/predictive factors within a single model. This study was designed to fill that gap.

3. Methodology

3.1 Research Design

The study adopted a descriptive correlational survey design, appropriate for describing current adoption levels of AI tools and digital pedagogy and for testing hypothesised relationships between these variables and learning outcomes without manipulating any variable.

3.2 Population and Sample

The target population comprises lecturers and final-year/penultimate-year students in Electrical/Electronics (Engineering) Technology programmes in tertiary technical institutions (polytechnics, colleges of education [technical], and university technology-education departments) within the study locale [insert specific state(s)/region — e.g., a defined set of federal/state polytechnics and technical colleges]. A multi-stage sampling procedure is recommended: (i) purposive selection of institutions offering accredited EET programmes; (ii) stratification by institution type; and (iii) proportionate random sampling of students and lecturers within strata. A minimum sample of 300–400 students and 40–60 lecturers is recommended to achieve adequate statistical power for correlation and multiple-regression analysis (using, e.g., Krejcie & Morgan's, 1970, table or an a-priori G*Power calculation for the number of predictors in H03).

3.3 Instrument

Data are to be collected using a structured, self-developed questionnaire titled the 'AI and Digital Pedagogy in Electrical/Electronics Technology Education Questionnaire' (AIDP-EETEQ), comprising six sections: (A) demographic/background information; (B) AI-tool adoption scale (frequency and depth of use of intelligent tutoring systems, simulation/circuit-design software, automated grading, and generative AI assistants); (C) digital pedagogical practice scale (blended learning, flipped classroom, digital assessment, learning-management-system use); (D) student learning-outcome scale (self- and lecturer-rated conceptual understanding, practical/laboratory competence, employability readiness); (E) institutional infrastructure scale (internet connectivity, computer/laboratory access, electricity reliability); and (F) lecturer digital competence scale. All scaled items use a 5-point Likert format (1 = Strongly Disagree to 5 = Strongly Agree). A full draft instrument is provided in the Appendix.

3.4 Validity and Reliability

Face and content validity should be established through review by at least three experts in Electrical/Electronics Technology Education and Educational Technology/Measurement, using a content validity index (CVI) with items retained at CVI $\geq$ 0.79 (Lawshe/Waltz-Bausell convention). A pilot test with 30–40 respondents outside the main sample is recommended, with internal consistency assessed via Cronbach's alpha ($\alpha \geq 0.70$ taken as acceptable per section).

3.5 Data Collection Procedure

Instruments should be administered in person and/or via a secure online form, with institutional ethics/IRB clearance and informed consent obtained beforehand. Data collection should occur within a defined academic term to reduce maturation effects, with response rate and missing-

data handling reported transparently.

3.6 Data Analysis

Research questions 1 should be answered using descriptive statistics (mean, standard deviation, percentage of adoption level). Hypotheses H01 and H02 should be tested using Pearson product-moment correlation between AI-tool adoption / digital pedagogical practice and the composite learning-outcome score. H03 should be tested using multiple linear regression, with AI-tool adoption, digital pedagogical practice, institutional infrastructure, and lecturer digital competence entered as predictors of learning outcomes, at $\alpha = 0.05$. Assumptions (normality, linearity, multicollinearity via VIF, homoscedasticity) should be checked before interpreting regression output.

4. Results

Disclaimer: the figures in Tables 1–5 below are illustrative placeholders that demonstrate the expected structure and statistical treatment of results. They are not derived from real respondents and must be replaced with output from your own data once the instrument in the Appendix has been administered and analysed (e.g., in SPSS, R, or Python).

4.1 Demographic Distribution of Respondents (Illustrative)

Variable	Category	Frequency	Percent (%)
Respondent type	Students	312	84.6
	Lecturers	57	15.4
Gender	Male	241	65.3
	Female	128	34.7
Institution type	Polytechnic	213	57.7
	College of Education (Technical)	156	42.3

4.2 RQ1 — Extent of AI Tool and Digital Pedagogy Adoption (Illustrative)

Construct	Mean ($\bar{x}$)	SD	Interpretation
Simulation / circuit-design software use	3.86	0.71	High
Generative AI assistant use (e.g., chatbots for concept clarification)	3.42	0.88	Moderate
Automated assessment / AI-graded quizzes	3.05	0.94	Moderate
Intelligent tutoring / adaptive learning systems	2.61	1.02	Moderate-Low
Flipped classroom / blended digital delivery	3.30	0.80	Moderate
Learning-management-system (LMS) use	3.58	0.75	High

Table 2 (illustrative) suggests uneven adoption: tool categories requiring lower infrastructure

and training investment (simulation software, LMS use) show comparatively higher adoption than infrastructure-intensive categories (intelligent tutoring systems), consistent with the infrastructure constraints reported in continental TVET-digitalisation literature (IIEP-UNESCO, 2022).

4.3 H01 and H02 — Correlation Analysis (Illustrative)

Variable pair	r	p-value	Decision
AI-tool adoption × Learning outcomes	.54	<.001	Reject H01
Digital pedagogical practice × Learning outcomes	.49	<.001	Reject H02
Institutional infrastructure × Learning outcomes	.41	<.001	—
Lecturer digital competence × Learning outcomes	.46	<.001	—

Illustrative results show a moderate-to-strong, statistically significant positive relationship between both AI-tool adoption and digital pedagogical practice on one hand, and composite learning outcomes on the other, leading to rejection of H01 and H02 in this simulated dataset.

4.4 H03 — Multiple Regression Analysis (Illustrative)

Predictor	B	SE	β	t	p
(Constant)	1.02	0.21	—	4.86	<.001
AI-tool adoption	0.28	0.06	.31	4.67	<.001
Digital pedagogical practice	0.22	0.06	.25	3.67	<.001
Institutional infrastructure	0.15	0.05	.17	3.00	.003
Lecturer digital competence	0.19	0.05	.21	3.80	<.001

Model summary (illustrative): $R = .68$, $R^2 = .46$, Adjusted $R^2 = .45$, $F(4, 365) = 78.12$, $p < .001$, indicating that the four predictors jointly account for approximately 46% of the variance in learning outcomes, leading to rejection of H03 in this simulated dataset. All four predictors contributed significant unique variance, with AI-tool adoption the strongest predictor ($\beta = .31$).

5. Discussion

The (illustrative) pattern of findings is consistent with the broader literature reviewed above. The finding that AI-tool adoption is the strongest predictor of learning outcomes aligns with reviews reporting that AI-enhanced tools support personalised pathways and improved academic outcomes across STEM and engineering-adjacent contexts (related 2024–2025 AI-in-STEM-education reviews), and with sector-specific evidence that AI integration is reshaping electrical engineering practice and, increasingly, its pedagogy (Nguyen, 2025; Naidoo & Sibanda, 2024). The comparatively weaker (though still significant) contribution of institutional infrastructure mirrors continental findings that infrastructural constraints — connectivity, electrification, device access — remain a binding factor in TVET digital transformation across African contexts including Nigeria (IIEP-UNESCO, 2022), suggesting that infrastructure functions less as a direct driver of learning gains than as a precondition that enables the pedagogical variables to operate.

The uneven adoption profile across AI-tool categories — higher for simulation software and LMS use, lower for intelligent tutoring systems — is consistent with Rogers' (2003) diffusion principle that innovations perceived as more compatible with existing practice and lower in complexity diffuse faster. It also echoes the Nigerian VET literature identifying lecturer training and professional development, rather than tool availability alone, as the strongest success factor for digital integration (related 2025 Nigerian VET digital-integration literature).

The significant contribution of lecturer digital competence reinforces TPACK's (Mishra & Koehler, 2006) central claim that technology integration is only pedagogically productive when technological knowledge is fused with pedagogical and content knowledge; a lecturer who can operate simulation software but cannot redesign instruction around it is unlikely to translate tool access into learning gains — a caution echoed by recent work arguing that generative-AI integration demands a rethinking of instructional design rather than simple tool adoption (related 2025 engineering-pedagogy literature).

5.1 Implications for National Development

If the (to-be-confirmed) empirical pattern holds, it supports the policy logic already visible in national TVET reform: Nigeria's 2025 conversion of Federal Science and Technical Colleges to Federal Technical Colleges and the National Board for Technical Education's AI-integrated Open Educational Resource initiative are premised on the assumption that better-equipped, digitally competent technical training produces more employable graduates and, cumulatively, a stronger industrial and energy workforce (NBTE, 2025; related 2025 Nigerian TVET policy literature). The present framework offers a way to test that assumption empirically at the classroom level, rather than at the level of policy intention alone, and to identify which specific investment — tools, pedagogy training, or infrastructure — yields the greatest marginal return for national-development-oriented technical education budgets.

6. Limitations

Once real data are collected, authors should disclose: the cross-sectional design's inability to establish causality; reliance on self-reported adoption and outcome measures (which may be subject to social-desirability bias); the geographic/institutional scope of the sample, which limits generalisability; and any restriction to particular EET sub-specialisations (e.g., power systems vs. electronics vs. telecommunications) that may affect how findings transfer across the discipline.

7. Conclusion and Recommendations

This study set out a rigorous, ready-to-execute framework for empirically evaluating how AI tools and digital pedagogy are transforming electrical/electronics technology teaching, and for connecting that classroom-level transformation to national development goals in emerging economies. Grounded in current literature on AI in electrical engineering education (Nguyen, 2025; Naidoo & Sibanda, 2024), digital TVET transformation in Africa (IIEP-UNESCO, 2022), and national technical-education policy reform (NBTE, 2025), the study's TPACK- and Diffusion-of-Innovation-informed model proposes that AI-tool adoption, digital pedagogical practice, institutional infrastructure, and lecturer digital competence jointly shape learning outcomes that ultimately feed national industrial and energy-sector human-capital needs.

Pending completion with real data, the following recommendations follow from the framework and literature: (1) technical institutions should prioritise structured lecturer professional development in AI-integrated pedagogy over tool procurement alone; (2) government and development partners should target infrastructure investment (connectivity, electrification, laboratory computing) as a precondition for AI/digital-pedagogy returns, consistent with IIEP-UNESCO's (2022) findings; (3) curriculum bodies should formally embed AI literacy and simulation-based practical competence into EET accreditation standards; and (4) future

research should replicate this model longitudinally and across multiple emerging economies to test generalisability.

References

Honig, C., et al. (2025). Rethinking instructional design for generative AI integration in engineering pedagogy. [As cited in Frontiers in Education, 2025 engineering-education literature].

International Institute for Educational Planning (IIEP-UNESCO). (2022). Accelerating the digitalization of vocational training in Africa. UNESCO IIEP Dakar. https://dakar.iiep.unesco.org/en/news/accelerating-digitalization-vocational-training-africa

Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. Educational and Psychological Measurement, 30(3), 607–610.

Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054.

Naidoo, P., & Sibanda, M. (2024). Integrating artificial intelligence in electrical engineering education: A framework for the Fourth Industrial Revolution. In Proceedings of the Focus Conference (TFC 2024) (pp. 313–327). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-630-7_17

National Board for Technical Education (NBTE). (2025). NBTE, in collaboration with COL, hosts groundbreaking Trainer-in-the-Loop AI workshop to advance TVET digital transformation in Nigeria. https://web.nbte.gov.ng/

Nguyen, [Initial]. (2025). Harnessing artificial intelligence for advancements in electrical engineering: A systematic literature review of applications, challenges, and future trends. Computer Applications in Engineering Education. https://doi.org/10.1002/cae.70083

Rogers, E. M. (2003). Diffusion of innovations (5th ed.). Free Press.

Su, [Initial], et al. (2025). Digital tools in engineering curricula: Engagement and teaching-process effects. [As cited in Frontiers in Education, 2025 engineering-education literature].

[Author(s), Initials]. (2025). Unlocking opportunities: Exploring success factors and challenges of digital integration in vocational and technical education in Nigeria. International Journal of Research and Innovation in Social Science, 9. https://www.academia.edu/127051359

[Author(s), Initials]. (2025). Federal Science and Technical Colleges to Federal Technical Colleges: TVET policy reform in Nigeria and implications for youth employment. [Nigerian TVET policy literature, 2025].

Note: entries in brackets mark sources whose full author names/initials were not resolvable from available search snippets. Verify and complete each citation against the original source (DOI/URL provided) using your reference manager before submission — do not submit with placeholder author names.

Appendix: Draft Survey Instrument (AIDP-EETEQ)

Instructions: Please respond to each item on the scale 1 = Strongly Disagree, 2 = Disagree, 3 = Neutral, 4 = Agree, 5 = Strongly Agree, unless otherwise indicated.

Section A: Background Information

Respondent type (Student / Lecturer); Gender; Institution type; Programme/level of study or years of teaching experience.

Section B: AI-Tool Adoption

1. I regularly use simulation/circuit-design software (e.g., Proteus, MATLAB/Simulink, Multisim) in learning/teaching electrical/electronics technology.

2. I use generative AI assistants (e.g., chatbots) to clarify electrical/electronics concepts.
3. Assessments/quizzes I take or give are AI-graded or AI-generated.
4. I use or am exposed to intelligent tutoring/adaptive learning systems in my coursework.

Section C: Digital Pedagogical Practice

5. My courses use a flipped-classroom or blended digital delivery model.
6. I actively use a Learning Management System (e.g., Moodle, Google Classroom) for course materials and interaction.

Section D: Learning Outcomes

7. My conceptual understanding of electrical/electronics principles has improved through digital/AI-supported instruction.
8. My practical/laboratory competence has improved through digital/AI-supported instruction.
9. I feel more employable/industry-ready because of digital/AI-supported instruction.

Section E: Institutional Infrastructure

10. My institution provides reliable internet connectivity for digital/AI-supported learning.
11. My institution provides adequate computer/laboratory access.
12. My institution has reliable electricity supply to support digital learning.

Section F: Lecturer Digital Competence

13. Lecturers in my department are competent in using AI/digital tools for instruction.
14. Lecturers in my department have received training on AI-integrated pedagogy.

HOME MANAGEMENT IN REVOLUTIONISING TECHNOLOGY TVET ENGAGEMENT AND RELEVANCE

Dr. Idayat Oyebola MUSTAPHA
Department of Home Economics,
Faculty of Vocational Innovation and Engineering Education
Emmanuel Alayande University of Education, Oyo, Oyo State, Nigeria

Abstracts
Technical Vocational Education and Training (TVET) in Nigeria faces declining enrolment, poor student engagement, and graduate mismatch with industry needs. Home Management, a core TVET discipline, is often viewed as traditional. This study examined how revolutionising Home Management through technology can enhance TVET engagement and relevance. A mixed methods descriptive survey design was adopted. Quantitative data were collected from 210 Home Management students and 45 lecturers across government-owned TVET institutions in South-West Nigeria using a structured questionnaire. Qualitative data were obtained from 10 Data were analyzed using mean, standard deviation, t-test. Findings revealed that current TVET engagement in Home Management is low (M = 2.41). However, exposure to technology-based instruction such as AI meal planners, IoT smart home kits, VR sewing simulators, and digital budgeting applications significantly increased student engagement (M = 3.78, t = 12.43, p <.001) and perceived industry relevance (M = 3.82). Major technologies identified include AI, IoT, AR/VR, and FinTech. Key challenges were poor infrastructure 81.2%, inadequate teacher digital competence 74.6%, and outdated curriculum 69.8%. The study concludes that digital transformation of Home Management is critical for repositioning TVET. Recommendations include curriculum redesign to include "Smart Home Management", establishment of Technology-Enabled Home Laboratory, and mandatory digital certification for lecturers to align with SDG 4, 8, and 12.
Keywords: Home Management, TVET, Technology, Student Engagement, Industry Relevance, Smart Home, Digital Pedagogy, Nigeria

COUNSELLING FOR SKILLS ACQUISITION, ENTREPRENEURSHIP AND SELF-RELIANCE AMONG NIGERIAN YOUTHS: A CONCEPTUAL AND THEORETICAL ANALYSIS

MOHAMMED MUSA
ORCID- ID 000-0003-0127-6308
Umaru Sanda Ahmadu College Of Educatıon, Mınna School Of Educatıon
Department Of Educatıonal Psychology
AMINU GARBA (Ph.D)
ORCID ID: 0009-0005-6126-4928
Department Of Counsellıng Psychology Faculty Of Educatıon And Arts Ibrahım Badaması
Babangıda Unıversıty, Lapaı, Nıger State,
AHMED ABDULLAHI BARKUTA
ORCID ID: 0009-0001-0758-8279
Umaru Sanda Ahmadu College Of Educatıon, Mınna Nıger State, Nıgerıa
School Of Educatıon Department Of Educatıonal Psychology
ABDULRAHMAN JIMADA
Umaru Sanda Ahmadu College Of Educatıon, Mınna School Of Educatıon
Department Of Educatıonal Psychology

Abstract
Youth unemployment in Nigeria is not just a statistic; it is a daily struggle for millions of young people trying to build a future. Official figures show that over half of those aged 15 to 34 are jobless, and many more are stuck in work that barely pays the bills. Despite government programmes like N-Power and NDE, the problem persists. Young graduates leave school with certificates that do not match what employers want, and most have never been encouraged to think of starting their own businesses. This paper argues that professional counselling, often overlooked, can make a real difference. Drawing on established theories of career choice, self-belief, and human potential, the paper explores how career guidance, group support, mentoring, and online counselling can help young Nigerians overcome fear, build confidence, and develop practical skills. Counselling can break the cycle of hopelessness by addressing both the inner fears, like the terror of failing, and the practical gaps, such as not knowing where to get funding or how to write a business plan. However, progress is blocked by a severe shortage of counsellors, weak funding, and the deep-seated belief that vocational work is inferior. This paper concludes that counselling must be woven into the fabric of youth policy, not treated as an afterthought. It calls for more trained counsellors, better-funded skills centres, and a shift in how we educate young people from job-seekers to job-creators.
Keywords: Counselling, Skills Acquisition, Entrepreneurship, Self-Reliance, Youth Unemployment, Self-Efficacy

BEYOND THE PLOUGH: WHAT IS THE DRIVING FORCE BEHIND LIVESTOCK PRODUCTION IN SOUTH ASIA? A WORLD BANK WDI PANEL STUDY OF INDIA, PAKISTAN AND BANGLADESH

Saidur Rahaman
Graduate Research Student, Chittagong Veterinary and Animal Sciences University
Fatematuz Zohora
Graduate Research Student, Dept. of Finance and Banking, University of Barishal.

Abstract
Despite the high rate of growth of livestock sector as a sub-sector of agriculture in South Asia, there is comparatively less empirical literature than there is on cereal and crop yield on what truly influences livestock output at the country level. This research work interprets the determinants of Livestock Production Index in India, Pakistan and Bangladesh during 2013-2022 period based on annual panel data collected from World Bank World Development Indicators (WDI) database. Livestock output is modelled as a function of cereal yield, fertilizer use, the Food Production Index, and the proportion of agricultural land in a balanced panel of three countries over 10 years.The yield of livestock is modelled as a function of the yield of the cereal, fertilizer use, the Food Production Index and the proportion of agricultural land in a balanced panel of 3 countries over 10 years. All of the series are stationary in levels after adding a trend, as confirmed by the results of the panel unit-root tests (Levin-Lin-Chu). A comparison of pooled ordinary least squares, fixed-effects and random-effects estimators is made, and a Hausman specification test is employed to determine the preferred model. The results indicate that the coefficient of the Food Production Index is positive and significant with livestock output whereas the coefficient of fertilizer consumption is positive and significant and the coefficient of cereal yield is negative and significant, reflecting the substitution relationship between land used for cereal and land and feed available for livestock. Share of agricultural land is negative and not significant. The null of no systematic difference between the fixed- and random-effects estimates is not rejected by the Hausman test, so the results from the random-effects estimation are more efficient, but the substantive conclusions are the same from all three estimators. The results are commented on in the light of the World Bank and International Monetary Fund evaluations of food security and smallholder livelihoods in the region and policy implications for designing the policy for feed and fertilizer subsidies are drawn.
Keywords: livestock production, panel data, World Development Indicators, South Asia, fixed effects, random effects 1. Introduction

BUSINESS FEASIBILITY STUDY OF MARIPOSA BAKEHOUSE

Agnes Florensia
Sonny V. Sutedjo
President University

ABSTRACT:
Mariposa Bakehouse is a premium handmade bakery business concept located in Melawai, Blok M, South Jakarta. The business offers a variety of handmade bakery products, including bread, pastry, cakes, cookies, desserts, and beverages, complemented by an interactive baking class experience. Mariposa Bakehouse targets primarily Generation Z and Millennials who are interested in premium bakery products, aesthetic culinary experiences, and interactive activities. The business combines product quality, attractive presentation, an aesthetic store atmosphere, environmentally friendly packaging, and digital marketing to create a distinctive customer experience. In addition to dine-in and takeaway services, Mariposa Bakehouse provides pre-order services and baking classes as additional revenue streams. The business utilizes Instagram, TikTok, WhatsApp, and online food delivery platforms to reach customers and support marketing activities. The business is planned to operate in Melawai, Blok M, an area characterized by high consumer mobility and culinary activity. Based on the five-year financial projection, Mariposa Bakehouse generates positive net income from the first year and is projected to experience increasing profitability throughout the projection period. The investment is projected to be recovered within approximately 4 years and 10 months, while the Net Present Value (NPV) is positive using a 5% discount rate. These projections indicate that Mariposa Bakehouse has potential to be developed as a premium handmade bakery business with an integrated baking class experience.
***Keywords**: Business feasibility study, handmade bakery, premium bakery, baking class, business plan*

INTRODUCTION

The bakery industry is one of the sectors that continues to grow, supported by changing lifestyles, urbanization, and increasing consumer demand for practical and high-quality food. Globally, the artisan bakery market is projected to grow at a CAGR of 5.8% during 2024–2032. In Indonesia, the bakery market is projected to grow from 7.11% in 2025 to 9.38% in 2029, indicating promising opportunities for bakery businesses. Along with industry growth, consumer preferences are also changing. Consumers increasingly seek bakery products that are not only tasty but also visually attractive and suitable for modern lifestyles. Indonesia's bakery imports also recorded a 16.52% CAGR during 2020–2024, indicating increasing demand for a wider variety of bakery products.

This condition creates an opportunity in Melawai, Blok M, South Jakarta, an area surrounded by culinary, commercial, and lifestyle activities. Mariposa Bakehouse targets primarily Generation Z and Millennials who are interested in premium bakery products, aesthetic culinary experiences, and interactive activities. Mariposa Bakehouse, with the tagline “Bake with Love, Serve with Happiness,” is a premium handmade bakery offering bread, pastries, cakes, cookies, desserts, beverages, and interactive baking classes. Through its combination of quality products, aesthetic presentation, and memorable experiences, Mariposa Bakehouse aims to become a preferred bakery destination in the Melawai, Blok M area.

RESEARCH AND FINDINGS

The feasibility of Mariposa Bakehouse is analyzed through two main aspects: industry feasibility and financial feasibility. Industry feasibility is analyzed using PESTLE Analysis, Porter's Five Forces, SWOT Analysis, and Business Model Canvas (BMC). These tools are used to examine the external environment, industry competition, internal and external business conditions, and the overall business model. Financial feasibility is analyzed through the Source and Funding Statement, Income Statement, Cash Flow Statement, Balance Sheet, Payback Period, Net Present Value (NPV), and profitability ratios. These financial analyses are used to examine the business's ability to generate profit, manage cash flow, recover its initial investment, and create financial value.

Industry Feasibility

PESTLE Analysis

a) Political

The political factor affecting Mariposa Bakehouse is related to government policies concerning business licensing, food products, and halal assurance. Mariposa Bakehouse needs to ensure that its business operations comply with applicable government requirements, including business licensing and halal product regulations. Compliance with these requirements is important to support legal business operations and increase customer trust.

b) Economic

Economic conditions influence consumers' purchasing power as well as the operating costs of Mariposa Bakehouse. The business is affected by fluctuations in the prices of bakery ingredients such as flour, butter, chocolate, milk, eggs, and other raw materials. Therefore, Mariposa Bakehouse needs to manage inventory efficiently, maintain relationships with reliable suppliers, and regularly evaluate its pricing and cost structure. The financial projection is prepared based on estimated product sales, baking class revenue, raw material costs, employee salaries, rent, utilities, marketing expenses, and other operational costs. The business plan assumes that the rental cost is based on an estimated commercial rental cost in the Melawai Blok M area.

c) Social

Social trends provide opportunities for Mariposa Bakehouse because consumers increasingly value not only food quality but also aesthetics and experiences. Gen Z and Millennials are important target segments because of their interest in culinary trends, social media, and experiential consumption. Mariposa Bakehouse targets customers who appreciate premium products, aesthetic environments, handmade products, and activities such as baking classes. The business also targets consumers who enjoy sharing culinary experiences through social media.

d) Technological

Technology supports Mariposa Bakehouse in marketing, customer communication, sales, and payment activities. Instagram and TikTok are used to display products, communicate promotions, and promote baking classes. Online ordering channels and digital payment systems such as QRIS also provide convenience for customers. Indonesia had approximately 143 million social media user identities in early 2025, and consumers spent significant amounts of time using social media. This creates an opportunity for Mariposa Bakehouse to use visual digital content as part of its marketing strategy.

e) Legal

Mariposa Bakehouse will comply with applicable food industry regulations to ensure business legality, food safety, and consumer protection. The business will obtain the required licenses, including a Business Identification Number (NIB), food-related permits, and halal certification.

Food safety standards will also be applied throughout the production process to maintain product quality and minimize operational risks.

f) Environmental

Environmental considerations are particularly relevant to Mariposa Bakehouse because bakery operations generate food and packaging waste. The business therefore uses environmentally friendly packaging and seeks to reduce unnecessary single-use plastic. Sustainable packaging is also incorporated into the business's value proposition.

Porter's Five Forces

a) Threat of New Entrants

The threat of new entrants in the bakery industry is relatively high because bakery businesses can be established at different scales and access to basic bakery ingredients and equipment is relatively available. Digital platforms also make it easier for new businesses to promote and sell their products. Mariposa Bakehouse addresses this threat through premium handmade products, consistent quality, strong brand identity, aesthetic presentation, and its additional baking class experience.

Intensity: High

b) Bargaining Power of Suppliers

The bargaining power of suppliers is moderate because Mariposa Bakehouse requires various raw materials such as flour, butter, chocolate, milk, eggs, and fruits. The business can work with several suppliers to reduce dependence on a single supplier. However, fluctuations in raw material prices may still affect production costs.

Intensity: Moderate

c) Bargaining Power of Buyers

Buyer bargaining power is relatively high because customers have many alternatives, including bakeries, cafés, dessert shops, and home-based bakery businesses. Customers can easily switch to other businesses when product quality, price, service, or experience does not meet their expectations. Mariposa Bakehouse therefore emphasizes consistent product quality, attractive presentation, customer service, and a distinctive baking class experience.

Intensity: High

d) Threat of Substitute Products or Services

The threat of substitutes is high because customers can choose alternative products such as traditional bread, cakes, desserts, cafes, restaurants, or other bakery products. Mariposa Bakehouse reduces this threat by combining bakery products with an aesthetic dining experience and interactive baking classes.

Intensity: Moderate

e) Competitive Rivalry Among Existing Competitors

Competition in the bakery and café industry is relatively high because consumers have many choices. Mariposa Bakehouse differentiates itself through premium handmade products, aesthetic presentation, environmentally friendly packaging, digital marketing, and baking class services.

Intensity: High

SWOT Analysis

a) Strengths

Mariposa Bakehouse has a clear positioning as a premium handmade bakery. Its strengths include product quality, attractive product presentation, aesthetic store design, environmentally friendly packaging, digital marketing, and the availability of baking classes as an additional customer experience. The business also offers several product categories, including bread, pastry, dessert, cookies, and beverages.

b) Weaknesses

As a new business, Mariposa Bakehouse may initially have limited brand awareness and customer loyalty. The business also requires relatively significant initial investment because it operates as a physical bakery with production facilities, café seating, equipment, furniture, and a dedicated baking class room.

c) Opportunities

The continued development of the Indonesian bakery industry, increasing consumer interest in aesthetic culinary experiences, social media usage, and experiential activities creates opportunities for Mariposa Bakehouse. The business can also generate revenue from multiple sources, including bakery products, beverages, and baking classes.

d) Threats

The main threats include strong competition, fluctuations in raw material prices, changing consumer preferences, new bakery businesses entering the market, and customers' ability to switch easily to alternative products or establishments.

Business Model Canvas (BMC)

The Business Model Canvas describes how Mariposa Bakehouse creates, delivers, and captures value through nine elements: Customer Segments, Value Propositions, Channels, Customer Relationships, Revenue Streams, Key Resources, Key Activities, Key Partnerships, and Cost Structure.

1. **Value Proposition**

Mariposa Bakehouse offers premium handmade bakery products with attractive presentation and consistent quality. In addition to bakery products, the business offers an interactive baking class experience. The combination of premium products, aesthetic atmosphere, and experiential activities creates a distinctive value proposition.

2. **Customer Segments**

The primary target market is Generation Z, supported by Millennials and other consumers who appreciate premium bakery products, aesthetic environments, handmade products, and culinary experiences. The business also targets customers interested in baking classes and consumers who actively use social media.

3. **Channels**

Mariposa Bakehouse uses its physical store, takeaway services, WhatsApp, Instagram, TikTok, and online food delivery platforms to reach customers.

4. **Customer Relationships**

Customer relationships are developed through friendly and responsive service, consistent product quality, promotions, customer engagement through social media, membership programs, and baking class activities.

5. **Revenue Streams**

The main revenue streams come from bakery products, cakes, cookies, desserts, and beverages. Additional revenue is generated through baking classes, pre-orders, hampers, and special product orders.

6. **Key Resources**

Key resources include the physical store, bakery equipment, baking tools, raw materials, employees, recipes and SOPs, Mariposa Bakehouse's brand, digital platforms, furniture, and POS/payment systems.

7. **Key Activities**

Key activities include bakery production, quality control, product development, inventory management, customer service, digital marketing, order management, baking classes, and delivery coordination.

8. **Key Partnerships**

Key partners include suppliers of bakery ingredients, environmentally friendly packaging suppliers, online food delivery platforms, influencers, food bloggers, cafés, and event organizers.

9. **Cost Structure**

The major cost structure consists of raw materials, employee salaries, rent, utilities, gas, internet, marketing and promotion, packaging, equipment, furniture, inventory, maintenance, and other operational expenses.

Financial Feasibility

1. The depreciation rate for Mariposa Bakehouse’s equipment and furniture is set at 10% per year.
2. Marketing and promotion expenses are based on the annual marketing budget, with an annual increase of 4%.
3. The Cost of Goods Sold (COGS) for bakery and beverage products is assumed to be 30% of sales.
4. The COGS for baking class services is assumed to be 10% of baking class sales.
5. Employee salaries remain constant during the first three years, then increase by 6% in Year 4 and 8% in Year 5.
6. Tax payments are calculated based on the applicable tax regulations in Indonesia, at 0.5% of gross sales.

Table 1.3 Source and Funding Statement of Mariposa Bakehouse

Source	Amount (IDR)
Owner Investment	2,100,000,000
Total	**2,100,000,000**
Cost	**Amount (IDR)**
Marketing and Promotion	26,201,500
Packaging Material	13,645,880
Inventory	277,445,482
Equipment	517,122,106
Furniture	132,875,458
Employee Salary	588,000,000
Rent Area	330,000,000
Building Renovation	165,000,000
Cash (Working Capital)	49,709,574
Total	**2,100,000,000**

Source: Author's compilation, 2026

Table 1.4 Income Statement of Mariposa Bakehouse (IDR)

	Year 1	Year 2	Year 3	Year 4	Year 5
Gross Sale of Product	1.399.443.000,00	1.539.387.300,00	1.770.295.395,00	2.035.839.704,25	2.341.215.659,89
Gross Sale of Baking Class	940.395.000,00	1.034.434.500,00	1.189.599.675,00	1.368.039.626,25	1.573.245.570,19
Total Gross Sale	2.339.838.000,00	2.573.821.800,00	2.959.895.070,00	3.403.879.330,50	3.914.461.230,08
COGS – Product (30% of COGS)	419.832.900,00	461.816.190,00	531.088.618,50	610.751.911,28	702.364.697,97
COGS – Baking Class (10% of COGS)	94.039.500,00	153.938.730,00	177.029.539,50	203.583.970,43	234.121.565,99
Total COGS	513.872.400,00	615.754.920,00	708.118.158,00	814.335.881,70	936.486.263,96
Gross Profit	**1.825.965.600,00**	**1.958.066.880,00**	**2.251.776.912,00**	**2.589.543.448,80**	**2.977.974.966,12**
Marketing and Promotion	26.201.500,00	27.249.560,00	28.339.542,40	29.473.124,10	30.652.049,06
Salaries	588.000.000,00	588.000.000,00	588.000.000,00	623.280.000,00	673.142.400,00

Gas	23.040.000,00	23.961.600,00	24.920.064,00	25.916.866,56	26.953.541,22
Internet	5.880.000,00	6.115.200,00	6.359.808,00	6.614.200,32	6.878.768,33
POS System	3.588.000,00	3.731.520,00	3.880.780,80	4.036.012,03	4.197.452,51
Rent	330.000.000,00	330.000.000,00	330.000.000,00	343.200.000,00	356.928.000,00
Building Renovation	165.000.000,00	-	-	-	-
Water & Electricity	149.450.952,00	155.428.990,08	161.646.149,68	168.111.995,67	174.836.475,50
Total Expense	**1.291.160.452,00**	**1.134.486.870,08**	**1.143.146.344,88**	**1.200.632.198,68**	**1.273.588.686,63**
Net Income Before Tax	534.805.148,00	823.580.009,92	1.108.630.567,12	1.388.911.250,12	1.704.386.279,49
Tax (0.5%)	2.674.025,74	4.117.900,05	5.543.152,84	6.944.556,25	8.521.931,40
Net Income	**532.131.122,26**	**819.462.109,87**	**1.103.087.414,28**	**1.381.966.693,87**	**1.695.864.348,10**
Monthly Net Income	44.344.260,19	68.288.509,16	91.923.951,19	115.163.891,16	141.322.029,01

Source: Author's compilation, 2026

Table 1.3 Balance Sheet of Mariposa Bakehouse (IDR)

	Year 1	Year 2	Year 3	Year 4	Year 5
Cash	1.704.688.076,26	2.159.383.200,03	2.873.840.151,54	3.839.652.195,00	5.101.668.769,98
Inventory	277.445.482,00	291.317.756,10	305.883.643,91	321.177.826,10	337.236.717,41
Equipment	517.122.106,00	465.409.895,40	418.868.905,86	376.982.015,27	339.283.813,75
Equipment Depreciation	(51.712.210,60)	(46.540.989,54)	(41.886.890,59)	(37.698.201,53)	(33.928.381,37)
Furniture	132.875.458,00	119.587.912,20	107.629.120,98	96.866.208,88	87.179.587,99
Furniture Depreciation	(13.287.545,80)	(11.958.791,22)	(10.762.912,10)	(9.686.620,89)	(8.717.958,80)
Total Assets	**2.567.131.365,86**	**2.977.198.982,97**	**3.653.572.019,60**	**4.587.293.422,85**	**5.822.722.548,95**
Owner Fund	2.035.000.243,60	2.157.736.873,10	2.550.484.605,32	3.205.326.728,97	4.126.858.200,85
Retained Earning	532.131.122,26	819.462.109,87	1.103.087.414,28	1.381.966.693,87	1.695.864.348,10
Total Liabilities & Equity	**2.567.131.365,86**	**2.977.198.982,97**	**3.653.572.019,60**	**4.587.293.422,85**	**5.822.722.548,95**

Source: Author's compilation, 2026

Table 1.4 Cash Flow Statement of Mariposa Bakehouse (IDR)

	Year 1	Year 2	Year 3	Year 4	Year 5
Beginning Balance	**2.100.000.000,00**	**1.704.688.076,26**	**2.159.383.200,03**	**2.873.840.151,54**	**3.839.652.195,00**
Sales Revenue	2.339.838.000,00	2.690.813.700,00	3.094.435.755,00	3.558.601.118,25	4.092.391.285,99
COGS (40%)	513.872.400,00	807.244.110,00	928.330.726,50	1.067.580.335,48	1.227.717.385,80
Marketing and Promotion	26.201.500,00	26.201.500,00	27.249.560,00	28.339.542,40	29.473.124,10
Salaries	588.000.000,00	588.000.000,00	588.000.000,00	623.280.000,00	660.676.800,00
Water & Electricity	149.450.952,00	155.428.990,08	161.646.149,68	168.111.995,67	174.836.475,50
Rent Area	330.000.000,00	330.000.000,00	330.000.000,00	343.200.000,00	356.928.000,00
Building Renovation	165.000.000,00	-	-	-	-
Gas	23.040.000,00	23.961.600,00	24.920.064,00	25.916.866,56	26.953.541,22
Internet	5.880.000,00	6.115.200,00	6.359.808,00	6.614.200,32	6.878.768,33
POS System	3.588.000,00	3.731.520,00	3.880.780,80	4.036.012,03	4.197.452,51
Inventory	277.445.482,00	291.317.756,10	305.883.643,91	321.177.826,10	337.236.717,41
Equipment	517,122,106	-	-	-	-
Furniture	132,875,458	-	-	-	-
Tax (0.5%)	2.674.025,74	4.117.900,05	3.708.070,60	4.532.296,23	5.476.446,15
Total Cash Outflows	**2.735.149.923,74**	**2.236.118.576,23**	**2.379.978.803,49**	**2.592.789.074,79**	**2.830.374.711,01**
Cash Flow	**(395.311.923,74)**	**454.695.123,77**	**714.456.951,51**	**965.812.043,46**	**1.262.016.574,97**
Ending Balance	**1.704.688.076,26**	**2.159.383.200,03**	**2.873.840.151,54**	**3.839.652.195,00**	**5.101.668.769,98**

Source: Author's compilation, 2026

Table 1.5 Payback Period of Mariposa Bakehouse (IDR)

	Year 1	Year 2	Year 3	Year 4	Year 5
Initial Investment	2.100.000.000,00				
Cash Flow	(395.311.923,74)	454.695.123,77	714.456.951,51	965.812.043,46	1.262.016.574,97
Cumulative Cash Flow	**(395.311.923,74)**	**59.383.200,03**	**1.169.152.075,28**	**1.680.268.994,97**	**2.227.828.618,44**

Source: Author's compilation, 2026

Table 1.6 Net Present Value of Mariposa Bakehouse (IDR)

Year	Cash Flow	DF 5%	PV (IDR)
0	(2.100.000.000)	1	(2.100.000.000)
1	(395.311.924)	0,95238095	(376.487.546)
2	454.695.124	0,90702948	412.421.881
3	714.456.952	0,8638376	617.174.777
4	965.812.043	0,82270247	794.575.958
5	1.262.016.575	0,78352617	988.823.009
Total NPV (IDR)			**336.508.079**

Source: Author's compilation, 2026

Table 1.7 Ratio Analysis of Mariposa Bakehouse

Ratio	Year 1	Year 2	Year 3	Year 4	Year 5
Return on Asset (ROA)	21%	28%	30%	30%	29%
Return on Sales (ROS)	23%	32%	37%	41%	43%
Return on Investment (ROI)	25%	39%	53%	66%	81%

Source: Author's compilation, 2026

CONCLUSION

a. Based on the Porter's Five Forces, SWOT Analysis, and Business Model Canvas, Mariposa Bakehouse has a strong opportunity to develop as a profitable premium handmade bakery business in Melawai, South Jakarta. Its differentiation through quality bakery products, an aesthetic café concept, and baking class experiences provides opportunities to build customer loyalty and expand its market reach through digital channels..

b. Based on the financial analysis, Mariposa Bakehouse is financially feasible, with positive profitability and growth throughout the five-year projection. The Payback Period of 4 years and 10 months indicates that the initial investment can be recovered before the end of the fifth year. The positive NPV and improving ROA, ROS, and ROI further support the business's financial potential.

REFERENCES

6Wresearch. (2024). *Indonesia bakery market: Import trend analysis 2020–2024*. 6Wresearch.
Bank Indonesia. (2025). *Laporan keuangan tahunan Bank Indonesia tahun 2024*. Bank Indonesia.
Bank Indonesia. (n.d.). *Quick Response Code Indonesian Standard (QRIS)*. Bank Indonesia.
Badan Pusat Statistik. (2026). *Ekonomi Indonesia tahun 2025 tumbuh 5,11 persen*. Badan Pusat Statistik.
Badan Pusat Statistik. (2026). *Inflasi year-on-year (y-on-y) pada Desember 2025 sebesar 2,92 persen*. Badan Pusat Statistik.
Databoks. (2025). *Global consumers willing to pay more for green products decline*. Katadata.
DPO International. (2022). *Market trends in Indonesia bakery*. DPO International.
GoodStats. (2024). *Indonesia juara satu penjualan online food delivery tingkat Asia Tenggara*. GoodStats.
Jakpat. (2025). *Consumer insights: Local food & beverage market*. Jakpat.
Kementerian UMKM Republik Indonesia. (2025). *Arah kebijakan pengembangan UMKM dan kewirausahaan 2025–2029*. Kementerian UMKM Republik Indonesia.
Pemerintah Republik Indonesia. (2021). *Peraturan Pemerintah Republik Indonesia Nomor 7 Tahun 2021 tentang kemudahan, pelindungan, dan pemberdayaan koperasi dan usaha mikro, kecil, dan menengah*. Pemerintah Republik Indonesia.
We Are Social & Meltwater. (2025). *Digital 2025: Indonesia*. DataReportal.

THE SCIENTIFIC DISCUSSION ON MODERN EDUCATIONAL CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCIES WITHIN HIGHER MEDICAL INSTITUTIONS: AN ANALYTICAL REVIEW OF REGULATORY, ACADEMIC AND TEACHING-LEVEL COMPLEXITIES, INNOVATIVE STRATEGIES, INSTITUTIONAL RESPONSES AND FUTURE DEVELOPMENT PERSPECTIVES IN GLOBAL HIGHER MEDICAL EDUCATION

Nodar Sulashvili
Lali Patsia
Ada (Adel) Tadevosyan
Igor Seniuk
Vira Kravchenko
Marika Sulashvili
Olga Shapoval
Tamar Okropiridze
Ketevani Gabunia
Nana Mdinaradze
Lela Grigolia
Kakhaber Robakidze

1. MD, PhD, Doctor of Pharmaceutical and Pharmacological Sciences In Medicine; Professor of Faculty of Medicine at Georgian International University GIU; Professor of Pharmacology of Faculty of Medicine at Georgian National University SEU; Professor of Medical and Clinical Pharmacology of Faculty of Medicine at BAU International University Batumi, Professor of Medical and Clinical Pharmacology of International School of Medicine at Alte University; Invited Professor/Lecturer of Scientific Research-Skills Center at Tbilisi State Medical University; Invited Lecturer of Clinical Pharmacology Department at Tbilisi State Medical University; Professor of Medical and Clinical Pharmacology of Faculty of Medicine at Grigol Robakidze University, Professor of Sulkhan-Saba Orbeliani University; Associate Professor of Pharmacy Program, Sh. Meskhia Zugdidi State University; Associate Professor of Medical Pharmacology at Faculty of Medicine at David Aghmashenebeli University of Georgia; Associate Professor of Pharmacology of Faculty of Medicine, East European University; Associate Professor of Pharmacology of Faculty of Dentistry and Pharmacy, Tbilisi Humanitarian Teaching University; Invited Professor of Pharmacology of Faculty of Medicine at Teaching University “Geomedi”; Invited Professor of Faculty of Medicine at European University, Invited Professor of Georgian Technical University, Associate Professor of Biochemistry and Pharmacology Direction of School of Health Sciences at The University of Georgia; Scientific Researcher, Best, Top Academic Scientist, Georgia, Europe, Worldwide; Tbilisi, Georgia; Scientific Researcher of Yerevan State Medical University After Mk. Heratsi, Yerevan, Republic of Armenia; Former Clinical Pharmacologist of London Lewisham University Hospital, London, England, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland; https://orcid.org/0000-0002-9005-8577
2. MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Doctor Cardiologist at Republican Hospital, Invited Professor of Tbilisi State Medical University, Professor of Ken Walker international University, Professor of International School of Medicine at Alte University, Professor of Faculty of Medicine at Sulkhan-Saba Orbeliani University, Tbilisi, Georgia;
MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Academician, Professor of Yerevan State Medical University, Academician and Full Member of the International Academy of Sciences of

Ecology and Life Safety (MANEB), Academician of the Republic Armenia Law Academy, Member of the Association of Psychiatrists of Armenia, World Association of Psychiatrists, International Association for Traumatic Stress, World Association for Biological Psychiatry, International Association "Stress and Behavior", Licensed Psychiatrist, Psychotherapist, Public Health Organizer; Tbilisi-Georgia, Yerevan-Armenia, Los Angeles-USA;
3. PhD, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Dean of faculty of Pharmacy at National University of Pharmacy of Ukraine, Associate Professor of Biological Chemistry Department at National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine. https://orcid.org/0000-0003-3819-7333
4. MD, PhD, Doctor of Biological Sciences, Academician, Professor, Head of The Biological Chemistry Department at National University of Pharmacy of Ukraine, Kharkiv, Ukraine. https://orcid.org/0000-0001-6335-2490
5. MD, Doctor of Family Medicine, Invited Lecturer of Tbilisi State Medical University, Department of Molecular and Medical Genetics; Invited Lecturer of Family Medicine of Faculty of Medicine at Georgian National University SEU; Invited Professor of Biochemistry and Molecular and Medical Genetics at The University of Georgia; Tbilisi, Georgia;
6. MD, PhD, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor of Department of Pharmacology and Medical Prescription at Kharkiv State Medical University, Kharkiv, Ukraine; https://orcid.org/0000-0002-1971-2863
7. MD, PhD, Doctor Medical Sciences, Academician, Professor of the Division of Dentistry of International School of Medicine at Alte University; Invited Professor of Dentistry Department of The School of Health Sciences at The University of Georgia, Tbilisi, Georgia.
8. MD, PhD, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor of Akaki Tsereteli State University, Faculty of Medicine, Department of Pharmacy, Kutaisi, Georgia. https://orcid.org/0000-0002-5857-6593;
MD, DDM, PhD, Doctor Medical Sciences, Professor, Head of The Quality Assurance Department at David Aghmashenebeli National Defence Academy; Invited Lecturer of Department of Human Normal Anatomy at Tbilisi State Medical University, Tbilisi, Georgia.
9. MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Professor of Faculty of Medicine at Caucasus International University; Tbilisi, Georgia;
10. MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Academician, Professor of Faculty of Medicine at Caucasus International University; Doctor-Professor of National Health Center Named After Academician O. Gudushauri; Tbilisi, Georgia;

ABSTRACT
The transformation of higher medical education is increasingly shaped by rapid advances in biomedical science, clinical practice, digital technologies, artificial intelligence, healthcare delivery models, and evolving societal expectations regarding the quality and safety of medical care. Within this changing environment, the development of professional competencies among medical students and healthcare professionals represents a central educational priority and a fundamental determinant of future clinical performance. However, higher medical institutions continue to encounter substantial regulatory, academic, organizational, pedagogical, technological, and teaching-level challenges that can limit the effective translation of educational objectives into measurable professional competence. This scientific discussion provides an analytical review of modern educational challenges associated with competency development within higher medical institutions, emphasizing the interaction between regulatory frameworks, academic structures, curriculum organization, teaching methodologies, assessment systems, faculty preparedness, technological transformation, and institutional

capacity. Particular attention is directed toward the persistent discrepancy between theoretical knowledge acquisition and the development of integrated clinical, practical, communication, ethical, decision-making, leadership, research, and interprofessional competencies. Contemporary medical education requires a transition from predominantly content-oriented and teacher-centered approaches toward competency-based, learner-centered, clinically integrated, evidence-informed, technology-supported, and outcome-oriented educational models. Nevertheless, implementation of such transformation is frequently constrained by rigid regulatory requirements, fragmented curricula, excessive academic workloads, insufficient alignment between learning outcomes and assessment methods, limited clinical exposure, inadequate simulation resources, inconsistent educational quality assurance, and differences in institutional infrastructure. Regulatory frameworks may establish essential standards for educational quality and professional preparation, but excessive procedural rigidity or insufficient adaptation to emerging healthcare needs may restrict curricular innovation. At the academic level, challenges include maintaining curricular coherence, integrating basic sciences with clinical disciplines, updating learning outcomes, strengthening research competencies, and ensuring that educational content reflects contemporary evidence and changing professional responsibilities. At the teaching level, the effectiveness of competency development depends substantially on faculty expertise, pedagogical competence, assessment literacy, mentorship capacity, and willingness to adopt innovative educational approaches. Traditional lectures remain useful for structured knowledge transmission but are insufficient when used as the dominant instructional strategy for developing complex professional competencies. Modern approaches—including problem-based learning, case-based learning, team-based learning, simulation-based education, clinical skills training, experiential learning, reflective practice, interprofessional education, objective structured clinical examinations, workplace-based assessment, digital learning, and artificial intelligence-supported educational technologies—can strengthen the integration of knowledge, skills, professional attitudes, and clinical reasoning. However, their effectiveness depends on appropriate curriculum design, trained educators, reliable assessment systems, adequate resources, and continuous institutional support. The review further identifies assessment as one of the most critical components of competency-oriented medical education. Assessment systems that primarily measure factual recall may inadequately capture clinical reasoning, communication, professionalism, teamwork, procedural competence, ethical judgment, and adaptive decision-making. Consequently, institutions should develop longitudinal and multidimensional assessment strategies combining formative feedback, structured clinical examinations, performance-based assessment, portfolios, workplace-based evaluation, reflective activities, and appropriately designed summative examinations. Assessment should function not only as a mechanism for certification but also as an instrument for learning, professional development, quality improvement, and early identification of competency gaps. Digital transformation introduces both opportunities and challenges. Learning management systems, virtual simulation, immersive technologies, telemedicine platforms, artificial intelligence, adaptive learning systems, and digital assessment can expand access to educational resources and personalize learning experiences. Nevertheless, technological implementation requires attention to digital literacy, data governance, academic integrity, cybersecurity, ethical considerations, faculty training, and equitable access. Technology should therefore complement rather than replace authentic clinical interaction, professional mentorship, and patient-centered learning. Institutional responses should involve coordinated curriculum reform, faculty development, educational leadership, interdisciplinary collaboration, continuous quality assurance, stakeholder engagement, and evidence-based policy development. Effective competency

development requires alignment among regulatory expectations, institutional missions, curriculum architecture, teaching practices, clinical learning environments, assessment systems, and graduate outcomes. Future medical education should consequently prioritize flexible competency frameworks capable of incorporating emerging competencies in digital health, artificial intelligence, precision medicine, pharmacotherapy, patient safety, pharmacovigilance, public health, research methodology, communication, leadership, professionalism, and lifelong learning. The development of professional competencies within higher medical institutions is a complex and multidimensional process influenced by regulatory, academic, pedagogical, technological, organizational, and societal factors. Addressing contemporary educational challenges requires systemic rather than isolated interventions. Higher medical institutions should move toward integrated, competency-based, innovative, clinically relevant, evidence-informed, and continuously evaluated educational ecosystems. Such transformation can strengthen graduate preparedness, improve educational quality, support professional adaptability, and ultimately contribute to safer, more effective, ethical, and patient-centered healthcare systems. The future of medical education will depend on institutions' capacity to reconcile regulatory accountability with educational innovation while ensuring that every graduate develops the knowledge, skills, attitudes, values, and professional judgment necessary for competent practice in increasingly complex healthcare environments.

Keywords: higher medical education, pharmaceutical education, competency-based pedagogy, organizational competencies, economic competencies, curriculum challenges.

INTRODUCTION

Higher medical education occupies a strategically important position within contemporary healthcare systems because the quality of future healthcare delivery is fundamentally influenced by the knowledge, skills, professional attitudes, ethical standards, clinical reasoning abilities, and adaptive capacities developed during undergraduate and postgraduate education. Medical universities and higher medical institutions are therefore not merely organizations responsible for transmitting scientific information; they are complex educational, scientific, clinical, and professional environments in which future physicians and other healthcare professionals develop the competencies required to function safely and effectively within increasingly sophisticated healthcare systems. The rapid transformation of medicine, driven by advances in molecular biology, genomics, pharmacology, precision medicine, medical imaging, digital health, artificial intelligence, telemedicine, biotechnology, minimally invasive procedures, evidence-based practice, and interdisciplinary healthcare, has fundamentally altered the competencies expected from contemporary graduates. Consequently, medical education must continuously evolve to ensure that educational outcomes remain aligned with the changing requirements of professional practice.

The contemporary concept of professional competence extends considerably beyond the acquisition of factual biomedical knowledge. Competent healthcare professionals must demonstrate the ability to integrate scientific knowledge with clinical reasoning, practical skills, communication, professionalism, ethical judgment, teamwork, leadership, research literacy, patient safety principles, and evidence-informed decision-making. They must also be capable of functioning effectively in uncertain and rapidly changing clinical environments. The traditional educational paradigm, in which students are primarily expected to memorize extensive quantities of information and reproduce that information during examinations, is increasingly insufficient for preparing graduates for modern healthcare practice. Medical professionals must instead learn how to interpret complex information, critically evaluate

evidence, identify clinically relevant problems, formulate differential diagnoses, select appropriate interventions, communicate effectively with patients and colleagues, assess risks, monitor therapeutic outcomes, and adapt decisions according to individual patient circumstances.

This transformation creates significant challenges for higher medical institutions. Regulatory bodies increasingly demand demonstrable educational quality, transparent learning outcomes, appropriate clinical exposure, reliable assessment systems, qualified academic staff, and evidence of graduate competence. At the same time, universities must respond to rapid developments in medical science and technology while maintaining academic standards, institutional sustainability, and compliance with national and international requirements. These demands create a complex educational environment in which regulatory expectations, institutional policies, curriculum design, pedagogical practices, faculty development, clinical education, technological infrastructure, and student needs must be simultaneously coordinated. The resulting challenge is not simply how to add new information to existing curricula, but how to redesign educational systems so that students progressively develop integrated professional competencies.

Competency-based medical education has emerged as an important response to these challenges. Its fundamental principle is that educational programs should define explicit competencies and measurable outcomes that graduates are expected to demonstrate rather than focusing exclusively on the amount of content delivered or the number of instructional hours completed. Competency-based approaches emphasize observable performance, progressive development, authentic clinical experiences, individualized learning, continuous assessment, feedback, and achievement of defined standards. Such approaches can potentially improve the alignment between educational preparation and professional practice by ensuring that students demonstrate not only what they know but also what they can do with their knowledge in realistic clinical situations. Nevertheless, implementation is complex because competency development requires substantial changes in curriculum architecture, instructional methodology, assessment systems, faculty roles, clinical learning environments, and institutional culture.

One of the most persistent obstacles is the fragmentation of medical curricula. In many educational systems, basic medical sciences and clinical disciplines remain insufficiently integrated, creating an artificial separation between foundational scientific knowledge and its application to patient care. Students may acquire substantial knowledge in anatomy, physiology, biochemistry, pathology, pharmacology, microbiology, and other biomedical disciplines without consistently understanding how these domains interact within clinical decision-making. Similarly, clinical teaching may emphasize diagnostic and therapeutic procedures without sufficiently revisiting the scientific mechanisms underlying disease and treatment. Such fragmentation can weaken knowledge transfer and limit the development of integrated clinical reasoning. A modern curriculum should therefore promote vertical and horizontal integration, enabling students to connect molecular and cellular mechanisms with organ-system pathology, clinical manifestations, pharmacological interventions, diagnostic strategies, preventive medicine, and patient-centered care.

Another major challenge concerns the persistence of predominantly teacher-centered educational models. Lectures remain valuable for introducing complex concepts, structuring information, and providing expert explanations, but excessive reliance on passive instruction can restrict active learning and independent problem-solving. Professional competence develops through interaction between knowledge and experience. Students need opportunities to analyze clinical cases, solve problems, perform procedures, communicate with standardized or real patients, participate in clinical teams, interpret laboratory and imaging findings, and

reflect upon their decisions. Consequently, contemporary medical education increasingly emphasizes active and experiential pedagogies, including problem-based learning, case-based learning, team-based learning, simulation, skills laboratories, clinical bedside teaching, peer learning, reflective practice, flipped classrooms, and interprofessional education.

The effectiveness of these pedagogical approaches, however, depends heavily on faculty preparedness. Medical expertise does not automatically equate to educational expertise. A clinician may possess extensive clinical experience while having limited formal preparation in curriculum development, learning theory, assessment design, educational technology, feedback methodology, or competency-based education. Faculty members therefore require systematic professional development that extends beyond disciplinary knowledge. They must understand how students learn, how competencies should be defined and assessed, how feedback can promote performance improvement, how educational technologies can be incorporated appropriately, and how clinical environments can function as structured learning spaces. Faculty development should consequently be regarded as a strategic institutional responsibility rather than an optional individual activity.

Assessment represents another fundamental challenge. Assessment strongly influences student behavior because learners naturally prioritize activities that are measured and rewarded. When examinations predominantly evaluate memorization and factual recall, students may devote disproportionate effort to information acquisition while giving insufficient attention to communication, clinical reasoning, professionalism, teamwork, practical skills, and reflective learning. A competency-oriented system therefore requires assessment strategies capable of measuring multiple dimensions of professional performance. Written examinations can evaluate knowledge and aspects of clinical reasoning, whereas objective structured clinical examinations, workplace-based assessments, portfolios, direct observation, simulation, structured feedback, and longitudinal evaluations can assess practical and behavioral competencies. The validity, reliability, feasibility, fairness, and educational impact of these assessment methods must be carefully considered.

The challenge is intensified by the increasing volume of medical information. Biomedical knowledge is expanding at a rate that makes comprehensive memorization unrealistic. New diagnostic technologies, therapeutic agents, clinical guidelines, molecular discoveries, and digital resources continuously modify professional practice. The educational objective should therefore shift from attempting to provide exhaustive factual coverage toward developing durable learning capabilities. Students must become capable of locating reliable information, critically evaluating evidence, recognizing misinformation, understanding uncertainty, and applying evidence appropriately to individual patients. Information literacy, scientific reasoning, research methodology, and lifelong learning are consequently essential components of professional competence.

Evidence-based medicine provides an important framework for this transformation. Contemporary healthcare professionals are expected to integrate the best available evidence with clinical expertise and patient preferences. Medical students should therefore develop foundational competencies in literature searching, critical appraisal, epidemiology, biostatistics, research methodology, interpretation of clinical studies, and application of guidelines. Yet research and evidence-based practice are frequently treated as peripheral components of medical curricula. Strengthening these areas can help graduates become scientifically literate professionals capable of adapting to new evidence rather than relying exclusively on established routines or authority-based practice.

Digital transformation introduces both opportunities and educational challenges. Digital learning platforms, electronic health records, virtual patients, online repositories, telemedicine,

augmented and virtual reality, simulation technologies, adaptive learning systems, and artificial intelligence can expand educational access and facilitate personalized learning. Artificial intelligence, in particular, has the potential to support clinical reasoning exercises, generate simulated cases, provide adaptive feedback, assist with educational content development, and facilitate individualized learning pathways. However, these technologies also create questions regarding academic integrity, algorithmic bias, privacy, data governance, cybersecurity, transparency, professional accountability, and appropriate human oversight. Medical institutions must therefore develop digital competencies alongside ethical and regulatory frameworks governing educational technology.

The integration of artificial intelligence into medical education is particularly transformative because future physicians will increasingly practice in environments in which algorithmic decision-support systems are incorporated into diagnostics, risk prediction, imaging interpretation, drug development, and clinical workflow. Students must understand not only how to use such systems but also their limitations. Competence in AI-supported healthcare requires critical evaluation of algorithmic outputs, recognition of bias, understanding of data quality, appropriate interpretation of probabilistic predictions, protection of patient confidentiality, and maintenance of professional responsibility. Medical education should therefore prepare graduates to collaborate effectively with intelligent technologies without surrendering clinical judgment or ethical accountability.

Clinical education itself presents substantial challenges. The transition from classroom-based learning to authentic patient care requires carefully structured clinical experiences. Students may encounter inconsistent supervision, variable patient exposure, competing service demands, limited opportunities for hands-on practice, and differences in teaching quality across clinical sites. The clinical learning environment can profoundly influence professional identity, communication behavior, ethical reasoning, and attitudes toward patients. A curriculum cannot therefore be considered successful merely because students attend clinical placements; institutions must ensure that clinical experiences are educationally meaningful, appropriately supervised, progressively challenging, and aligned with defined learning outcomes.

Patient safety provides an especially important competency domain. Modern healthcare professionals must understand medication errors, adverse drug reactions, diagnostic errors, infection prevention, communication failures, procedural complications, human factors, and systems-based sources of risk. Patient safety education should begin early and continue longitudinally throughout medical training. Pharmacology and clinical pharmacology education, for example, should not be restricted to mechanisms of drug action but should incorporate rational prescribing, medication reconciliation, adverse drug reaction recognition, drug interactions, pharmacovigilance, therapeutic monitoring, antimicrobial stewardship, and safe medication use. Such integration demonstrates why professional competencies are inherently multidisciplinary.

Communication and professionalism constitute equally important components of competence. Healthcare delivery is increasingly team-based and patient-centered, requiring physicians to communicate effectively with patients, families, nurses, pharmacists, laboratory professionals, psychologists, public health specialists, and other healthcare providers. Students must develop skills in informed consent, shared decision-making, breaking difficult news, conflict management, culturally responsive communication, and collaborative practice. Professionalism additionally encompasses integrity, accountability, respect, confidentiality, empathy, ethical behavior, and commitment to lifelong improvement. These competencies are difficult to develop through lectures alone and require role modeling, supervised practice, reflection, feedback, and institutional cultures that consistently reinforce professional values.

Interprofessional education represents a further dimension of modern competency development. Contemporary healthcare is too complex to be effectively delivered by isolated professional groups. Physicians, pharmacists, nurses, dentists, physiotherapists, laboratory scientists, public health professionals, psychologists, nutritionists, and other specialists increasingly work within integrated teams. Students who train exclusively within disciplinary boundaries may develop limited understanding of the roles, responsibilities, and expertise of other healthcare professionals. Interprofessional learning can improve communication, collaboration, mutual respect, and understanding of shared responsibility for patient outcomes. However, implementation requires institutional coordination, compatible curricula, trained facilitators, and sufficient opportunities for meaningful collaborative learning.

Leadership competencies are also increasingly relevant. Physicians frequently assume responsibility for clinical teams, quality improvement, service organization, research projects, public health initiatives, and institutional development. Leadership education should therefore encompass communication, teamwork, conflict resolution, strategic thinking, ethical decision-making, change management, resource stewardship, and quality improvement. Developing these competencies during medical education can help graduates contribute more effectively to healthcare system transformation.

The regulatory environment represents another important determinant of educational quality. Accreditation standards and professional regulations can establish minimum requirements for curricula, faculty qualifications, student assessment, clinical training, institutional governance, and quality assurance. Effective regulation provides accountability and protects students, patients, and society. However, regulatory systems may become challenging when requirements are excessively procedural, fragmented across agencies, insufficiently harmonized with international standards, or slow to respond to scientific and technological developments. Institutions may consequently devote substantial resources to administrative compliance rather than educational innovation. The optimal regulatory environment should therefore maintain clear standards while permitting responsible curricular flexibility and evidence-based experimentation.

Institutional governance strongly influences the capacity of medical universities to respond to educational challenges. Effective transformation requires leadership committed to educational quality, strategic planning, resource allocation, interdisciplinary collaboration, faculty development, data-informed decision-making, and continuous quality improvement. Without institutional support, individual educators may struggle to sustain innovative teaching initiatives. Educational reform therefore cannot depend solely on motivated faculty members; it requires organizational structures that reward teaching excellence, support innovation, facilitate educational scholarship, and integrate feedback from students, faculty, clinicians, employers, regulators, and other stakeholders.

Resource limitations may further constrain competency-based reform. Simulation centers, standardized patients, digital platforms, modern laboratories, clinical skills facilities, educational software, and adequately staffed teaching environments require substantial financial and human resources. Differences in institutional resources can create inequalities in educational opportunities. Sustainable reform should therefore consider cost-effectiveness, scalability, shared infrastructure, open educational resources, faculty capacity, and appropriate use of digital technologies. Technological innovation should not create a new educational divide between institutions with advanced infrastructure and those with limited resources.

Student diversity introduces additional complexity. Contemporary medical cohorts differ in educational backgrounds, learning experiences, digital competencies, linguistic abilities, socioeconomic circumstances, professional aspirations, and learning preferences. A

standardized educational model may not adequately address this diversity. Adaptive and learner-centered approaches can provide differentiated support while maintaining common competency standards. Early identification of learning difficulties, structured academic advising, mentoring, tutoring, psychological support, and accessible learning resources can contribute to student success and reduce avoidable disparities in educational achievement.

The student experience is also influenced by academic workload and curriculum density. Medical education traditionally involves large quantities of information, frequent examinations, long clinical hours, and substantial expectations for independent study. Excessive cognitive load can undermine deep learning and encourage superficial memorization. Curriculum reform should therefore distinguish essential knowledge from desirable supplementary content, prioritize clinically relevant concepts, and provide opportunities for integration and application. The objective should not be to reduce academic rigor but to improve educational efficiency and relevance.

Professional identity formation represents another critical component of competency development. Students gradually develop perceptions of what it means to be a physician or other healthcare professional through formal teaching, clinical experiences, relationships with faculty, interactions with patients, and observation of professional behavior. The hidden curriculum—the implicit values and behaviors communicated through institutional culture—can sometimes contradict formal educational objectives. For example, institutions may formally emphasize patient-centered care while students observe rushed consultations or hierarchical communication. Addressing this discrepancy requires alignment between stated values and actual institutional practices.

Educational quality assurance must consequently extend beyond documentation of curricular structures. Institutions should evaluate whether intended learning outcomes are actually achieved. Graduate outcome data, student performance, clinical evaluations, employer feedback, patient perspectives, faculty assessments, examination results, and quality indicators can provide evidence regarding educational effectiveness. Continuous quality improvement requires institutions to use such evidence to identify weaknesses, implement interventions, evaluate outcomes, and refine educational processes. Quality assurance should therefore be understood as an ongoing developmental process rather than a periodic accreditation exercise.

The internationalization of medical education adds further dimensions. Medical graduates increasingly work in globalized healthcare environments characterized by international scientific collaboration, migration of healthcare professionals, cross-border education, global health threats, and internationally recognized competency frameworks. Institutions must therefore ensure that graduates possess competencies relevant both locally and internationally while maintaining sensitivity to national healthcare priorities. Global health education, health equity, population health, public health preparedness, and cross-cultural competence are increasingly important components of modern professional preparation.

Contemporary healthcare also requires greater emphasis on prevention and population health. Traditional medical education can become heavily disease-centered and hospital-oriented, potentially underemphasizing health promotion, disease prevention, community medicine, environmental health, health policy, epidemiology, and social determinants of health. Professional competence should encompass the ability to understand individual illness within broader population and societal contexts. Graduates must recognize how socioeconomic conditions, environmental exposures, health literacy, access to healthcare, behavioral factors, and public policy influence health outcomes.

The COVID-19 pandemic and other global health emergencies further demonstrated the need for adaptable medical education systems. Disruptions to clinical placements, rapid movement

toward online education, shortages of healthcare personnel, evolving clinical evidence, and psychological pressures exposed vulnerabilities within educational systems. At the same time, these experiences demonstrated the capacity of institutions to innovate rapidly when necessary. Future educational models should incorporate resilience, emergency preparedness, flexible delivery mechanisms, digital continuity, and crisis-oriented competencies.

Ethical education must evolve alongside technological and biomedical innovation. Genomic medicine, artificial intelligence, reproductive technologies, transplantation, advanced therapeutics, data-intensive healthcare, and emerging biotechnology generate ethical questions that cannot be addressed through traditional biomedical knowledge alone. Students should develop ethical reasoning skills that enable them to identify competing values, assess risks and benefits, respect autonomy, consider justice, protect confidentiality, and make defensible professional decisions under uncertainty. Ethics should therefore be integrated throughout the curriculum rather than isolated within a single course.

The development of professional competence also requires recognition that learning continues throughout professional life. Medical education should cultivate habits of self-directed learning, reflection, feedback seeking, critical appraisal, and continuous professional development. Graduates must be prepared to update their knowledge repeatedly as scientific evidence and clinical technologies evolve. Institutions that successfully develop these capabilities contribute not only to immediate graduate competence but also to long-term adaptability and professional resilience.

A central issue underlying these challenges is alignment. Regulatory standards, institutional objectives, curriculum content, teaching strategies, assessment methods, clinical experiences, faculty development, technological resources, and graduate outcomes must reinforce one another. Misalignment at any level can weaken the educational system. For example, an institution may define communication as a graduate competency but assess students primarily through written examinations. Similarly, a curriculum may emphasize evidence-based medicine while providing insufficient research training. An institution may promote digital health while lacking faculty development in digital pedagogy. Such discrepancies demonstrate that educational reform must be systemic.

The scientific discussion of modern educational challenges is therefore particularly important because medical education functions at the intersection of academic science, professional practice, healthcare policy, regulation, technology, and societal expectations. The central question is no longer whether medical education should change, but how institutions can implement change systematically while maintaining academic rigor, educational quality, ethical standards, and patient safety. A successful transformation requires a balance between continuity and innovation: foundational biomedical knowledge remains indispensable, but it must be integrated with clinical application, professional behavior, technology literacy, communication, research competence, leadership, and lifelong learning.

Higher medical institutions should consequently be understood as dynamic learning ecosystems rather than static educational structures. Their effectiveness depends on relationships among students, faculty, clinicians, researchers, administrators, regulators, patients, healthcare organizations, and society. Reform should involve these stakeholders in identifying educational priorities, defining competencies, evaluating learning environments, and developing sustainable strategies. Student participation is particularly valuable because learners experience curricular strengths and weaknesses directly and can provide important information about workload, teaching effectiveness, assessment practices, clinical opportunities, and educational support.

Within this context, the present scientific discussion focuses on the modern educational

challenges associated with developing professional competencies within higher medical institutions. It examines the interconnected regulatory, academic, pedagogical, technological, organizational, clinical, and professional obstacles that influence competency development. Particular attention is given to curriculum integration, competency-based education, innovative teaching methodologies, assessment reform, faculty development, clinical learning environments, digital transformation, artificial intelligence, interprofessional education, patient safety, professionalism, leadership, evidence-based practice, and institutional quality assurance. The discussion also considers how higher medical institutions can develop coherent institutional responses that balance regulatory accountability with academic innovation and respond effectively to emerging healthcare requirements.

The future quality of healthcare depends substantially on the capacity of medical education systems to prepare professionals who can function effectively in conditions of complexity, uncertainty, technological transformation, and continuous scientific change. The professional graduate of the future must be scientifically knowledgeable, clinically capable, ethically responsible, digitally literate, communicatively effective, collaborative, reflective, research-informed, and capable of lifelong learning. Achieving this profile requires more than curriculum revision; it requires a comprehensive transformation of educational philosophy, institutional culture, teaching practice, assessment methodology, clinical training, faculty development, and quality assurance. Addressing contemporary educational challenges through coordinated and evidence-informed strategies can strengthen the relevance, effectiveness, equity, and sustainability of higher medical education and ultimately contribute to safer, more responsive, innovative, and patient-centered healthcare systems.

The contemporary landscape of higher medical education is undergoing rapid transformation driven by technological innovation, evolving healthcare demands, globalization, and increasing regulatory complexity. Within this dynamic context, the development of professional competencies among medical students has emerged as a critical priority, yet remains constrained by multifaceted challenges at regulatory, academic, and instructional levels. This analytical review explores the systemic barriers that hinder the effective cultivation of clinical, cognitive, ethical, and communicative competencies in modern medical institutions, with a focus on identifying structural inefficiencies and proposing strategic directions for improvement. At the regulatory level, inconsistencies in accreditation standards, fragmented policy frameworks, and insufficient alignment between national and international competency benchmarks create significant obstacles. Many medical education systems continue to rely on rigid, time-based curricula rather than competency-based models, limiting flexibility and responsiveness to emerging healthcare needs. Additionally, regulatory bodies often impose extensive administrative requirements that burden institutions without necessarily enhancing educational quality, thereby diverting resources away from pedagogical innovation and student-centered learning approaches. From an academic perspective, curricular overcrowding and inadequate integration of interdisciplinary content impede the coherent development of competencies. Traditional curricula frequently emphasize theoretical knowledge acquisition over practical application, resulting in graduates who may lack readiness for real-world clinical environments. Furthermore, insufficient incorporation of emerging domains such as digital health, precision medicine, pharmacogenomics, and interprofessional collaboration exacerbates the gap between education and practice. The lack of robust assessment frameworks that accurately measure competency attainment further complicates the evaluation of educational outcomes and limits feedback-driven improvement. At the teaching level, significant challenges arise from variability in faculty preparedness, pedagogical approaches, and institutional support systems. Many educators lack formal training in modern educational methodologies, including

problem-based learning, simulation-based training, and competency-based assessment strategies. This deficiency contributes to reliance on didactic teaching models that are less effective in fostering critical thinking, clinical reasoning, and decision-making skills. Additionally, limited access to advanced simulation technologies, digital platforms, and standardized clinical training environments restricts opportunities for experiential learning. Faculty workload, burnout, and insufficient incentives for teaching excellence further undermine the quality of instruction. Cross-cutting these domains are issues related to resource allocation, infrastructure disparities, and inequities in access to high-quality education, particularly in low- and middle-income settings. The rapid expansion of medical schools in some regions, without proportional investment in faculty development and clinical training capacity, has intensified these challenges. Moreover, the integration of technology-enhanced learning, while promising, introduces new complexities related to digital literacy, data privacy, and equitable access. The development of professional competencies in higher medical education is impeded by interconnected regulatory, academic, and teaching-level barriers that require coordinated, evidence-based interventions. Advancing competency-based education necessitates harmonization of regulatory standards, curricular reform emphasizing integration and practical relevance, and substantial investment in faculty development and educational infrastructure. Addressing these challenges is essential for preparing a competent, adaptable, and ethically grounded healthcare workforce capable of meeting the demands of modern healthcare systems.

The global architecture of higher medical education is currently situated within a period of accelerated transformation characterized by the convergence of scientific innovation, demographic shifts, epidemiological transitions, and the expanding complexity of healthcare delivery systems. Within this evolving paradigm, the imperative to develop robust professional competencies among medical graduates has gained unprecedented prominence. Competency-based education is no longer regarded as a theoretical ideal but as an operational necessity to ensure that healthcare professionals possess the integrated knowledge, technical proficiency, clinical reasoning, ethical judgment, and communication capabilities required for safe and effective patient care. Despite widespread recognition of its importance, the systematic implementation of competency-oriented frameworks within higher medical institutions remains constrained by a spectrum of regulatory, academic, and pedagogical challenges that collectively undermine educational outcomes.

Historically, medical education has been grounded in traditional, discipline-centered curricula that prioritize the transmission of theoretical knowledge through didactic instruction. While this model has contributed significantly to the standardization of biomedical knowledge, it has proven increasingly inadequate in addressing the multifactorial demands of contemporary clinical practice. Modern healthcare environments require practitioners who are not only scientifically literate but also adaptable, interdisciplinary, technologically proficient, and capable of engaging in patient-centered decision-making. Consequently, there has been a paradigm shift toward competency-based medical education (CBME), which emphasizes measurable outcomes, learner-centered approaches, and continuous assessment of performance across multiple domains. However, the transition from conventional models to CBME is complex and often impeded by entrenched institutional structures and resistance to change.

At the regulatory level, medical education systems are governed by a diverse array of accreditation bodies, licensing authorities, and policy frameworks that vary significantly across jurisdictions. This heterogeneity creates inconsistencies in competency definitions, educational standards, and evaluation criteria, thereby complicating efforts to achieve global harmonization. In many contexts, regulatory mechanisms remain focused on structural indicators such as

curriculum duration and institutional resources rather than outcome-based measures of student competence. Furthermore, excessive bureaucratic oversight can limit institutional autonomy, reduce curricular flexibility, and discourage innovation in teaching and assessment methodologies. The absence of cohesive alignment between regulatory expectations and contemporary educational principles represents a critical barrier to effective competency development.

From an academic standpoint, curricular design within medical institutions frequently suffers from fragmentation, redundancy, and insufficient integration of basic and clinical sciences. Overcrowded curricula, driven by the continuous expansion of biomedical knowledge, often result in cognitive overload among students and limit opportunities for deep learning and reflective practice. Moreover, emerging fields such as digital health, artificial intelligence in medicine, pharmacogenomics, and systems-based practice are not consistently incorporated into existing programs, creating a disconnect between educational content and real-world clinical requirements. Interprofessional education, which is essential for fostering collaborative competencies, remains underdeveloped in many institutions, further restricting the holistic preparation of future healthcare professionals.

Pedagogically, the effectiveness of competency development is heavily dependent on the quality and adaptability of teaching methodologies. Despite increasing advocacy for active learning strategies, including problem-based learning, team-based learning, and simulation-based education, many institutions continue to rely predominantly on lecture-based instruction. This persistence is often attributable to limited faculty training in modern educational techniques, insufficient institutional support, and resource constraints. The variability in faculty expertise not only affects the consistency of educational delivery but also influences the reliability of competency assessments. Additionally, the lack of standardized, validated tools for measuring complex competencies—such as clinical reasoning, professionalism, and communication—poses significant challenges for both formative and summative evaluation processes.

The integration of technology into medical education represents both an opportunity and a source of complexity. Digital platforms, virtual simulations, and artificial intelligence–driven tools have the potential to enhance learning efficiency, personalize educational experiences, and expand access to high-quality resources. However, disparities in technological infrastructure, digital literacy among faculty and students, and concerns related to data security and ethical use limit the effective deployment of these innovations. Furthermore, the rapid pace of technological advancement necessitates continuous curriculum updates, which can strain institutional capacities and exacerbate existing structural inefficiencies.

Another critical dimension influencing competency development is the clinical training environment. The availability, diversity, and quality of clinical placements significantly affect students' ability to translate theoretical knowledge into practical skills. Overcrowding in teaching hospitals, limited patient exposure in certain specialties, and variability in supervision quality can compromise experiential learning. Additionally, increasing patient safety regulations and medico-legal considerations may restrict hands-on opportunities for students, thereby necessitating alternative approaches such as high-fidelity simulation, which may not be universally accessible.

Socioeconomic and geographic disparities further compound these challenges, particularly in low- and middle-income regions where resource limitations, workforce shortages, and infrastructural constraints are more pronounced. The expansion of medical schools without proportional investment in faculty development, clinical training capacity, and educational resources risks diluting the quality of training and undermining competency attainment.

Moreover, global migration of healthcare professionals introduces additional complexities related to the recognition and standardization of competencies across different healthcare systems.

In this context, the role of faculty emerges as a central determinant of educational quality. Effective competency-based education requires educators who are not only subject matter experts but also skilled facilitators of learning, mentors, and assessors. However, many faculty members lack formal training in medical education, and opportunities for professional development are often limited. High workloads, competing clinical responsibilities, and insufficient incentives for teaching excellence further hinder faculty engagement in pedagogical innovation. Addressing these issues necessitates comprehensive faculty development programs, institutional recognition of educational contributions, and the establishment of supportive academic environments.

Assessment strategies constitute another pivotal component of competency development. Traditional evaluation methods, predominantly focused on knowledge recall, are insufficient for capturing the multidimensional nature of professional competencies. There is a growing need for integrated assessment frameworks that incorporate objective structured clinical examinations (OSCEs), workplace-based assessments, portfolios, and reflective practices. However, the implementation of such systems requires substantial resources, faculty training, and organizational commitment, which may not be uniformly available across institutions.

Ethical and professional dimensions of medical education also warrant significant attention. The cultivation of professionalism, empathy, and ethical decision-making is essential for maintaining public trust and ensuring high-quality patient care. Nevertheless, these attributes are inherently complex and context-dependent, making them challenging to teach and assess. Hidden curricula, institutional culture, and role modeling by faculty play a crucial role in shaping these competencies, highlighting the importance of aligning formal and informal educational environments.

The development of professional competencies within higher medical institutions is influenced by an intricate interplay of regulatory constraints, academic structures, pedagogical practices, technological advancements, and sociocultural factors. While the shift toward competency-based education offers a promising framework for addressing contemporary healthcare needs, its successful implementation requires coordinated, systemic reform. This includes harmonizing regulatory standards, redesigning curricula to enhance integration and relevance, investing in faculty development, and leveraging technology in a balanced and equitable manner. A comprehensive understanding of these challenges is essential for informing policy decisions and guiding the evolution of medical education toward a more adaptive, efficient, and outcome-oriented system capable of preparing future healthcare professionals for the complexities of modern clinical practice.

The contemporary landscape of higher medical and pharmaceutical education is marked by increasing complexity, heightened expectations for competency-based training, and the imperative to prepare graduates for multifaceted professional roles. Within this context, the pedagogical delivery of organizational and economic competencies presents persistent challenges, shaped by structural, curricular, and instructional barriers. This study critically examines these challenges through a comprehensive evaluation of existing literature, institutional reports, and pedagogical frameworks. Analysis reveals that structural constraints, including limited faculty expertise, insufficient integration of interdisciplinary approaches, and rigid institutional hierarchies, significantly impede the effective implementation of competency-based curricula. Curricular limitations, such as the inadequate allocation of instructional hours, insufficient alignment of learning objectives with practical outcomes, and

the absence of standardized assessment frameworks, further exacerbate the problem. Instructional challenges are also pronounced, encompassing outdated pedagogical methodologies, limited use of active learning strategies, and the underutilization of digital and experiential teaching modalities. These intersecting barriers collectively undermine the ability of educational institutions to equip students with the requisite organizational and economic knowledge and skills necessary for modern healthcare practice. The study highlights that addressing these challenges requires a multi-pronged approach, including faculty development programs, curriculum redesign emphasizing integrated competencies, adoption of innovative instructional strategies, and the implementation of evidence-based assessment mechanisms. Furthermore, the study underscores the need for institutional policies that promote interdisciplinary collaboration, flexible curriculum structures, and ongoing evaluation of teaching effectiveness. By elucidating the systemic and pedagogical obstacles inherent in the teaching of organizational and economic competencies, this study provides a foundation for strategic interventions aimed at enhancing the quality and relevance of higher medical and pharmaceutical education. The findings have significant implications for educators, administrators, and policymakers seeking to optimize curriculum delivery, improve graduate readiness, and strengthen the alignment between educational outcomes and professional demands in the evolving healthcare landscape.

Higher medical and pharmaceutical education represents a critical domain for the preparation of future healthcare professionals capable of navigating increasingly complex clinical, organizational, and economic landscapes. The demands placed upon graduates extend beyond foundational scientific knowledge to encompass a spectrum of competencies that include critical thinking, evidence-based decision-making, leadership, resource management, and financial literacy. In this context, the pedagogical delivery of organizational and economic competencies has emerged as a central concern, reflecting both the evolving needs of the healthcare system and the expectations of regulatory and accreditation bodies. Contemporary educational models emphasize competency-based curricula designed to bridge theoretical knowledge and practical application, yet numerous systemic, curricular, and instructional barriers continue to limit the effective realization of these goals.

The critical examination of structural, curricular, and instructional barriers provides a foundation for both theoretical and practical contributions to the field of higher medical and pharmaceutical education. By elucidating the factors limiting effective competency delivery, this study informs evidence-based interventions aimed at optimizing pedagogy, aligning curricula with professional demands, and strengthening the capacity of graduates to function as competent, adaptable, and economically aware healthcare professionals. Addressing these barriers is essential not only for improving educational quality but also for advancing patient safety, healthcare efficiency, and sustainable practice management in increasingly complex healthcare systems.

The pedagogical delivery of organizational and economic competencies within higher medical and pharmaceutical education institutions is challenged by a confluence of structural, curricular, and instructional factors. Effective interventions require comprehensive, evidence-informed strategies that integrate theoretical knowledge with practical application, employ active and experiential learning approaches, and align institutional policies with contemporary healthcare demands. The subsequent sections of this study aim to examine these challenges empirically, evaluate current educational practices, and propose targeted solutions to enhance competency acquisition, graduate readiness, and the overall quality of higher medical and pharmaceutical education.

The integration of organizational competencies into medical and pharmaceutical curricula is essential for developing professionals who can effectively coordinate patient care, manage interprofessional teams, and navigate institutional workflows. Organizational competencies encompass a broad range of skills, including strategic planning, workflow optimization, quality management, and resource allocation. These competencies are particularly critical in modern healthcare environments characterized by high patient volumes, complex treatment regimens, and interdependent team structures. Despite their importance, the incorporation of these competencies into higher education programs often encounters structural constraints, including limited faculty expertise in applied organizational theory, insufficient exposure to real-world operational settings, and fragmented curricular designs that isolate theoretical instruction from practical application. Such constraints not only hinder student learning but also compromise the preparedness of graduates to assume leadership roles within healthcare institutions.

Parallel to organizational competencies, economic competencies have gained prominence as essential elements of medical and pharmaceutical education. Economic competencies encompass the understanding of healthcare financing, cost-benefit analysis, resource prioritization, and the principles of sustainable practice management. The ability to make financially informed clinical decisions is increasingly recognized as integral to effective patient care, especially in contexts where resource constraints, cost containment imperatives, and value-based healthcare models prevail. Teaching economic competencies, however, presents a series of pedagogical challenges, ranging from the complexity of economic principles themselves to the difficulty of integrating these principles into traditional biomedical curricula. Students often perceive economic instruction as abstract, disconnected from clinical relevance, or secondary to core scientific content, leading to diminished engagement and suboptimal learning outcomes.

The literature indicates that structural barriers within institutions play a significant role in limiting the effective teaching of both organizational and economic competencies. Structural factors include insufficient institutional prioritization of competency-based training, rigid curricular frameworks that leave minimal flexibility for integrated instruction, and limited interdepartmental collaboration necessary to deliver interdisciplinary education. Faculty composition and expertise also constitute critical determinants, as effective pedagogy in these areas requires educators who possess not only subject-matter knowledge but also experience in healthcare operations, management, and economic analysis. In many institutions, faculty members trained primarily in biomedical sciences or clinical disciplines may lack the pedagogical and practical expertise to convey complex organizational and economic principles in an applied and engaging manner.

Curricular limitations compound these structural challenges. In numerous higher education institutions, curricula are densely packed with scientific and clinical content, leaving insufficient space for comprehensive instruction in organizational and economic competencies. When these competencies are included, they are often delivered as isolated modules or elective courses, limiting opportunities for longitudinal reinforcement and integration with clinical practice. Assessment strategies frequently focus on rote memorization or theoretical understanding rather than application, diminishing the potential for students to develop practical, decision-making skills relevant to real-world healthcare settings. Additionally, the absence of standardized curricular frameworks across institutions contributes to variability in competency acquisition, making it difficult to ensure consistent graduate preparedness at national or international levels.

Instructional barriers further hinder the effectiveness of pedagogy in organizational and economic domains. Traditional lecture-based teaching methods, which dominate many medical

and pharmaceutical programs, are poorly suited to the development of applied competencies requiring critical thinking, problem-solving, and adaptive decision-making. Active learning strategies, including case-based learning, simulation exercises, and experiential rotations in administrative or economic contexts, remain underutilized. Digital and blended learning platforms offer additional opportunities for innovation, yet their adoption is uneven and often constrained by technological infrastructure, faculty readiness, and institutional support. Moreover, students may encounter cognitive overload when exposed to complex interdisciplinary content, particularly when instructional methods fail to scaffold learning effectively or connect theory to practical application.

The challenges of delivering these competencies are not confined to individual institutions; they reflect broader systemic and cultural factors within higher medical and pharmaceutical education. Accreditation standards increasingly emphasize competency-based education, yet implementation often lags behind policy mandates due to resource limitations, institutional inertia, and competing priorities. Globally, there is a growing recognition of the need to align medical and pharmaceutical education with contemporary healthcare demands, including interprofessional collaboration, systems-based practice, and economic stewardship. This alignment requires reimagining pedagogy, curriculum design, and assessment strategies to ensure that graduates are equipped with both the technical expertise and the organizational acumen necessary for effective healthcare practice.

Emerging pedagogical frameworks offer potential solutions to these challenges. Competency-based education, experiential learning, integrated curricula, and interprofessional education represent approaches designed to foster the acquisition of organizational and economic competencies in authentic, applied contexts. Evidence suggests that programs employing these methods achieve higher levels of student engagement, improved knowledge retention, and enhanced ability to translate learning into professional practice. However, successful implementation depends on adequate faculty development, institutional support, resource allocation, and systematic evaluation of learning outcomes. These conditions are frequently unmet, particularly in resource-constrained settings, underscoring the need for targeted policy interventions, faculty training programs, and strategic curriculum redesign.

BACKGROUND

The development of professional competencies has become one of the defining priorities of contemporary higher medical education. The increasing complexity of healthcare systems, rapid expansion of biomedical knowledge, technological transformation, demographic changes, globalization of medical practice, and growing expectations regarding patient safety and quality of care have substantially changed the competencies required of medical graduates. Higher medical institutions are consequently expected to prepare professionals who are capable not only of acquiring and reproducing scientific knowledge but also of applying knowledge appropriately, interpreting complex clinical information, communicating effectively, collaborating within multidisciplinary teams, making ethical decisions, managing uncertainty, using digital technologies responsibly, engaging with scientific evidence, and continuously updating their professional capabilities. This transformation has created a substantial educational challenge because traditional structures of medical education were largely developed around disciplinary knowledge, standardized curricula, teacher-centered instruction, and examination-oriented learning, whereas contemporary healthcare requires integrated, flexible, performance-oriented, and lifelong competency development.

Professional competency in medicine is inherently multidimensional. It encompasses

interconnected domains of knowledge, clinical and technical skills, communication, professionalism, ethical reasoning, clinical judgment, teamwork, leadership, scholarship, patient safety, health promotion, and self-directed learning. The possession of isolated knowledge or technical skills does not necessarily constitute competence. A medical graduate may demonstrate extensive theoretical understanding yet experience difficulty applying that knowledge in an unpredictable clinical situation. Similarly, a student may perform a technical procedure correctly under controlled conditions but struggle to communicate effectively with a patient or coordinate care within a multidisciplinary team. Competence therefore represents an integrated capacity to mobilize knowledge, skills, attitudes, values, and professional judgment appropriately in authentic contexts. This conceptualization has important implications for curriculum design, teaching methodology, clinical training, assessment, faculty development, and institutional quality assurance.

The historical development of medical education helps explain many of the challenges currently experienced by higher medical institutions. Traditional medical curricula have frequently been organized according to academic disciplines, with anatomy, physiology, biochemistry, pathology, pharmacology, microbiology, internal medicine, surgery, pediatrics, obstetrics and gynecology, psychiatry, and other subjects taught in relatively distinct curricular units. Such disciplinary organization has contributed substantially to scientific specialization and the development of systematic biomedical knowledge. However, it may also produce fragmentation when students are unable to recognize relationships between disciplines. Clinical practice does not occur according to academic subject boundaries. Patients present with interconnected biological, psychological, social, and environmental problems requiring knowledge from multiple domains simultaneously. Therefore, contemporary curricula increasingly require horizontal integration across disciplines and vertical integration between foundational sciences and clinical practice.

The rapid expansion of biomedical knowledge has intensified this challenge. Advances in molecular medicine, genomics, immunology, pharmacogenomics, biotechnology, medical imaging, microbiology, neuroscience, regenerative medicine, precision therapeutics, and digital diagnostics have dramatically increased the quantity and complexity of information relevant to healthcare. Attempting to incorporate every emerging scientific development into an already dense curriculum can produce excessive content burden and cognitive overload. Medical institutions must therefore make difficult decisions concerning what students should learn, when they should learn it, and at what level of proficiency. The educational objective should increasingly emphasize foundational concepts, transferable knowledge, clinical reasoning, scientific literacy, and the ability to access and evaluate new information rather than exhaustive memorization of rapidly changing facts.

This situation provides an important rationale for competency-based education. Competency-based approaches focus attention on what graduates are expected to demonstrate in professional practice. Instead of defining education primarily through courses, contact hours, and content lists, competency-based systems define observable outcomes and establish mechanisms for progressively developing and assessing those outcomes. This approach can improve curricular transparency and strengthen relationships between educational objectives and healthcare needs. However, competency-based transformation requires considerable institutional restructuring. Competencies must be clearly defined, sequenced across the curriculum, mapped to instructional activities, assessed using appropriate methods, and continuously reviewed according to changes in professional practice. Without such alignment, competency-based education can become a terminological reform rather than a substantive educational transformation.

Regulatory requirements constitute an important component of this educational environment. Higher medical institutions operate within national systems of legislation, accreditation, licensing, professional regulation, and quality assurance. Regulatory frameworks establish minimum expectations regarding curriculum content, faculty qualifications, student admission, assessment, clinical education, institutional governance, learning resources, and graduate outcomes. Such requirements are essential because medical education directly affects patient safety and public health. Society must be able to trust that graduates entering professional practice have achieved minimum standards of knowledge, skill, ethical behavior, and clinical competence. Nevertheless, regulation can also become a source of difficulty when standards are excessively rigid, administratively burdensome, fragmented across agencies, or insufficiently responsive to emerging educational and healthcare developments.

The balance between regulation and innovation is therefore critical. Medical institutions require sufficient autonomy to experiment with new pedagogical approaches, revise curricula, develop digital learning systems, implement simulation, introduce interdisciplinary courses, and respond to emerging healthcare priorities. At the same time, educational innovation cannot be permitted to compromise academic standards or patient safety. Effective regulatory systems should establish clear competency expectations while allowing institutions flexibility regarding how those competencies are achieved. This requires a shift from purely input-oriented regulation toward greater attention to educational processes, learning environments, measurable outcomes, graduate performance, and continuous quality improvement.

Academic structures represent another major determinant of competency development. Universities traditionally organize educational responsibility through departments, faculties, schools, and disciplinary divisions. Although such structures provide expertise and academic accountability, they can unintentionally reinforce curricular silos. Faculty members may focus primarily on their own disciplines without sufficient coordination with other departments. Students may consequently experience repeated content in some areas, important gaps in others, and limited opportunities to integrate knowledge across disciplines. Curriculum committees and interdisciplinary educational leadership are therefore increasingly important for ensuring coherence.

Curricular coherence is particularly relevant to the relationship between basic science and clinical education. Biomedical sciences provide the conceptual foundations for understanding disease mechanisms and therapeutic interventions. Clinical sciences provide opportunities to apply these principles to patient care. When these domains are separated excessively, students may perceive basic sciences as abstract subjects with limited relevance to clinical practice. Conversely, clinical learning without adequate scientific grounding can encourage procedural or algorithmic approaches without deeper understanding. Integrated curricula should continuously connect scientific mechanisms with clinical manifestations, diagnostic reasoning, therapeutic decision-making, adverse effects, prognosis, prevention, and patient outcomes.

Pharmacology provides a useful example of the importance of curricular integration. Modern healthcare professionals must understand not only drug mechanisms but also rational prescribing, dose selection, pharmacokinetics, pharmacodynamics, drug interactions, adverse drug reactions, medication errors, therapeutic monitoring, pharmacogenomics, pharmacovigilance, antimicrobial stewardship, and individualized therapy. These competencies require integration of pharmacological knowledge with pathology, physiology, clinical medicine, laboratory medicine, therapeutics, and patient safety. Teaching pharmacology solely as a theoretical discipline may therefore be insufficient for developing medication-related professional competence.

Pedagogical transformation is another central element of the modern educational challenge. The

conventional lecture remains a useful method for presenting complex information and establishing conceptual frameworks, but it is generally insufficient as the principal method for developing applied professional competence. Active learning approaches can encourage students to process information more deeply and apply knowledge to realistic problems. Problem-based learning, case-based learning, team-based learning, inquiry-based learning, simulation, peer instruction, flipped classrooms, clinical reasoning exercises, and experiential learning can provide opportunities for students to move from passive reception toward active knowledge construction.

Problem-based learning can be particularly useful for developing clinical reasoning because students encounter problems that require identification of relevant information, formulation of hypotheses, discussion of possible explanations, and independent investigation. Case-based approaches can similarly connect theoretical concepts to clinical scenarios. Team-based learning can develop collaborative problem-solving and accountability while simulation can provide controlled environments in which students practice clinical procedures and decision-making without exposing patients to unnecessary risk. However, no single teaching method should be considered universally superior. Effective educational design requires appropriate matching between learning outcomes, learner characteristics, content complexity, available resources, and assessment requirements.

Simulation-based education has become particularly important for competency development. Simulation can reproduce clinical situations ranging from basic procedural tasks to complex emergencies and interprofessional communication scenarios. It permits repeated practice, structured observation, immediate feedback, and deliberate development of skills. Simulation is also valuable for rare but high-risk situations that students may not encounter consistently during clinical placements. Nevertheless, simulation requires trained faculty, appropriate facilities, standardized scenarios, equipment, maintenance, and systematic evaluation. Institutions must therefore determine where simulation provides the greatest educational value and how simulated experiences should be integrated with authentic clinical learning.

Clinical education remains indispensable despite technological advances. Professional competence cannot be developed entirely through classroom or virtual learning because healthcare involves real patients, complex social interactions, uncertainty, emotional responses, ethical dilemmas, and contextual decision-making. Clinical placements allow students to observe professional behavior, communicate with patients, perform supervised tasks, participate in clinical reasoning, and experience healthcare teamwork. However, the quality of clinical education varies considerably according to site, patient volume, supervision, faculty availability, institutional culture, and service pressures. Ensuring consistent educational quality across clinical environments is therefore a major institutional challenge.

The clinical learning environment functions as a powerful educational system in its own right. Students learn not only from formal teaching but also from observing how healthcare professionals interact with patients, communicate with colleagues, respond to errors, manage workload, and make decisions. This creates a relationship between the formal curriculum and the hidden curriculum. When institutional behavior contradicts formal educational messages, students may internalize the observed behavior rather than the stated values. Consequently, promoting professionalism requires institutional consistency. Patient-centered communication, ethical conduct, respect, teamwork, accountability, and safety must be demonstrated by faculty and clinical staff rather than merely described in course objectives.

Faculty development is therefore central to educational transformation. Faculty members occupy multiple roles as teachers, clinicians, researchers, mentors, assessors, supervisors, and professional role models. These responsibilities require competencies that are not always

acquired through disciplinary training. Faculty members may have extensive clinical or scientific expertise but limited preparation in educational theory, curriculum development, competency mapping, assessment methodology, digital pedagogy, simulation, feedback, or learning analytics. Higher medical institutions should consequently establish structured faculty development programs that support continuous improvement in teaching and assessment.

Faculty workload can represent a significant barrier. Academic staff are often expected to balance teaching, clinical service, research, administration, supervision, accreditation responsibilities, and professional development. When institutional reward systems emphasize research productivity more strongly than educational excellence, faculty members may have limited incentives to invest substantial time in curriculum innovation. Institutions seeking meaningful educational transformation should recognize and reward teaching quality, mentorship, educational scholarship, curriculum leadership, and contributions to competency-based education.

Assessment is among the most influential components of educational systems because it determines what students prioritize. If examinations primarily reward factual recall, students are likely to prioritize memorization. If assessment evaluates clinical reasoning, communication, practical skills, professionalism, teamwork, and evidence-based decision-making, students are more likely to engage with these domains. This phenomenon, often expressed through the principle that assessment drives learning, makes assessment reform essential to competency-based education.

A comprehensive assessment system should combine multiple methods because professional competence is multidimensional. Written examinations can assess foundational knowledge and clinical reasoning. Multiple-choice questions can efficiently sample broad content when appropriately designed. Objective structured clinical examinations can evaluate practical and communication skills through standardized stations. Workplace-based assessments can capture performance in authentic clinical settings. Portfolios can demonstrate longitudinal development, reflection, scholarship, and achievement. Direct observation can provide information about procedural competence and patient interaction. Simulation can assess responses to complex clinical situations. The challenge lies in constructing an assessment program that is valid, reliable, feasible, equitable, and educationally meaningful.

Formative assessment and feedback are particularly important for progressive competence. Summative examinations determine whether students have achieved defined standards, whereas formative assessment identifies strengths and weaknesses and guides further learning. High-quality feedback should be timely, specific, behavior-focused, actionable, and connected to clearly defined expectations. Developing faculty competence in feedback is therefore an important component of educational reform. Students should also be encouraged to become active participants in the feedback process through self-assessment, reflection, goal setting, and repeated performance.

The increasing emphasis on entrustment and workplace performance further demonstrates the limitations of purely examination-based assessment. A graduate may pass written examinations yet require substantial supervision when performing clinical tasks. Professional education should therefore progressively establish whether learners can be trusted to perform specific activities with decreasing levels of supervision. Such approaches emphasize observable performance and contextual competence and can strengthen the transition from education to professional practice.

Digitalization has transformed the educational environment. Learning management systems provide flexible access to lectures, readings, assessments, multimedia resources, and communication tools. Online learning can facilitate continuity during disruptions and support

students who require flexible access. Digital resources can also promote individualized learning through adaptive content, interactive exercises, and electronic portfolios. However, digital education should not be equated simply with placing traditional lectures online. Effective digital pedagogy requires redesign of learning activities, interaction, feedback, assessment, and learner engagement.

Artificial intelligence has introduced a new dimension to this transformation. AI-supported educational technologies can generate clinical scenarios, provide individualized practice, analyze learner performance, support feedback, and facilitate access to information. At the same time, AI raises significant concerns regarding hallucinated information, algorithmic bias, privacy, intellectual property, academic integrity, overreliance on automated outputs, and the potential erosion of independent reasoning. Medical institutions must therefore develop AI literacy as a professional competency. Students should learn to evaluate AI outputs critically, verify information against authoritative evidence, recognize limitations, and maintain human responsibility for clinical decisions.

The digital transformation of healthcare also requires graduates to understand electronic health records, telemedicine, digital diagnostics, health information systems, remote monitoring, data interpretation, and cybersecurity. Digital competence should therefore become integrated into medical education rather than treated as an optional technical skill. Future professionals will increasingly operate at the intersection of clinical medicine and digital information systems.

Interprofessional education is another important response to contemporary healthcare complexity. Patient care increasingly requires coordinated contributions from multiple professions. Communication failures between healthcare professionals can contribute to medication errors, diagnostic problems, treatment delays, and fragmented care. Interprofessional education can help students understand professional roles, develop collaborative competencies, communicate across disciplinary boundaries, and share responsibility for patient outcomes. Its successful implementation requires coordinated institutional planning and opportunities for meaningful collaborative practice rather than superficial joint activities.

Patient safety education should similarly be embedded across the curriculum. Students need to understand that adverse outcomes may result not only from individual mistakes but also from system-level factors, communication failures, inadequate processes, workload, technology, organizational culture, and poorly designed workflows. Competency in patient safety therefore includes risk recognition, error reporting, human factors, quality improvement, infection prevention, medication safety, communication, and systems thinking.

Ethical competence has become increasingly important as medical practice incorporates advanced technologies and complex interventions. Physicians may encounter difficult decisions involving genomic information, reproductive medicine, end-of-life care, organ transplantation, artificial intelligence, data sharing, resource allocation, and emerging therapies. Ethical education should therefore develop reasoning abilities rather than merely teaching lists of principles. Students should learn to identify ethical problems, consider stakeholder perspectives, evaluate competing values, recognize uncertainty, and justify professional decisions.

Communication competence similarly requires systematic development. Effective communication affects diagnosis, treatment adherence, patient satisfaction, shared decision-making, informed consent, and safety. Students should progressively develop skills in history taking, explanation of diagnoses, discussing uncertainty, communicating risks and benefits, delivering difficult information, resolving conflicts, and adapting communication to individual patient needs. Standardized patients, role-play, video feedback, reflective practice, and direct

observation can support this development.

Professional identity formation is closely connected with communication and ethics. Medical students develop professional identities through formal instruction, role modeling, clinical participation, mentoring, peer interaction, and institutional culture. Professional identity includes responsibility, integrity, respect, empathy, accountability, commitment to service, and dedication to continuous improvement. Institutions must recognize that professional identity is not formed through isolated lectures but through repeated exposure to professional environments and expectations.

Leadership and management competencies are also increasingly relevant. Healthcare professionals operate within organizations characterized by complex resource constraints, quality improvement initiatives, technological change, and multidisciplinary teams. Physicians may participate in departmental management, clinical governance, research leadership, public health programs, and policy development. Leadership education can therefore strengthen graduates' ability to manage change, communicate strategically, resolve conflict, coordinate teams, and improve healthcare systems.

Research competency is another important component of modern medical professionalism. Healthcare decisions increasingly depend on scientific evidence, and graduates must be able to distinguish high-quality evidence from unreliable information. Basic competence in research methodology, epidemiology, biostatistics, literature searching, critical appraisal, and scientific communication enables professionals to participate in evidence-informed practice. Research education also promotes intellectual curiosity and resistance to misinformation.

The growing prevalence of misinformation and rapidly circulating health information makes scientific literacy particularly important. Healthcare professionals increasingly interact with patients who obtain medical information through social media, online platforms, and non-peer-reviewed sources. Graduates must therefore be able to communicate scientific evidence clearly, address misconceptions respectfully, and explain uncertainty without undermining trust. This requires competencies in risk communication and public-facing scientific communication.

Student-centered education represents another important transformation. Learners should increasingly be recognized as active participants in the educational process. This does not imply reducing academic standards or transferring responsibility entirely to students. Rather, it means creating educational environments in which learners participate actively in problem-solving, reflection, goal setting, peer learning, feedback, and independent study. Student agency can strengthen motivation and promote lifelong learning.

At the same time, learner-centered approaches must recognize differences among students. Medical cohorts are heterogeneous with respect to prior education, learning experiences, language, digital literacy, socioeconomic circumstances, and career aspirations. Institutions should maintain common competency standards while providing appropriate academic support, mentoring, tutoring, advising, and opportunities for individualized learning. Equity in medical education is important because disparities in educational opportunities may ultimately contribute to disparities in healthcare quality.

Curriculum density and cognitive load are additional concerns. Medical students are expected to master extensive biomedical and clinical information while developing practical and professional skills. When curricula become overloaded, students may resort to superficial learning strategies. Curriculum committees should therefore distinguish essential from supplementary content, remove unnecessary duplication, prioritize integration, and create sufficient time for application, reflection, and practice. Curriculum reduction should not be understood as academic simplification; rather, it should promote depth, relevance, and transfer of learning.

The transition from undergraduate education to professional practice is another area requiring attention. Graduates frequently experience a substantial change in responsibility when entering internship, residency, or independent practice. Competency-based education should progressively prepare learners for this transition by emphasizing authentic clinical activities, supervised responsibility, teamwork, communication, decision-making, and professional accountability. Collaboration between universities, hospitals, professional organizations, and regulatory authorities can improve continuity across educational stages.

Globalization has also altered expectations of medical graduates. Healthcare professionals increasingly engage in international research, migration, global health programs, multinational clinical trials, and cross-border collaboration. International competency frameworks can provide useful reference points, but educational programs must remain responsive to national healthcare priorities and local population needs. Global competence should therefore be combined with contextual competence, enabling graduates to understand both international evidence and local health systems.

Public health emergencies have highlighted the need for educational resilience. Disruptions caused by pandemics, natural disasters, geopolitical instability, or health system crises can affect clinical placements, educational continuity, examinations, and faculty availability. Institutions should develop resilient educational infrastructures capable of shifting between face-to-face, hybrid, online, and simulation-based modalities when necessary. Emergency preparedness should also be integrated into professional competency frameworks.

Quality assurance is essential to sustaining educational reform. Institutions need reliable mechanisms for monitoring whether curricula and teaching strategies produce desired outcomes. Program evaluation should include student achievement, graduate performance, clinical supervisor feedback, faculty perspectives, student experiences, examination results, progression data, and stakeholder feedback. These data should inform iterative improvement rather than merely satisfy accreditation requirements.

The relationship between accreditation and continuous improvement is particularly important. Accreditation can establish accountability and external validation, but its greatest value is achieved when institutions use standards as tools for developmental improvement. A mature quality culture encourages faculty and administrators to identify weaknesses openly, test interventions, evaluate outcomes, and share educational innovations. Such a culture requires psychological safety, transparent governance, reliable data, and leadership commitment.

Resource allocation is a practical determinant of educational capacity. High-quality competency-based education requires investment in faculty, simulation facilities, laboratories, clinical placements, digital infrastructure, libraries, educational technology, standardized patients, assessment systems, and student support services. Financial constraints may limit implementation, particularly in institutions with rapidly expanding student populations. Strategic planning should therefore prioritize investments that produce the greatest educational value and develop scalable models.

Institutional collaboration can help address resource limitations. Partnerships among universities, teaching hospitals, professional organizations, research institutions, technology providers, and international educational networks can facilitate shared resources, faculty exchange, collaborative curriculum development, joint research, simulation access, and educational innovation. Such partnerships can be particularly valuable for smaller institutions or programs with limited specialized infrastructure.

The role of educational leadership should therefore not be underestimated. Transformational educational change requires leaders capable of articulating a clear vision, mobilizing resources, coordinating stakeholders, supporting faculty, managing resistance, evaluating outcomes, and

sustaining innovation. Leadership must also recognize that reform is an iterative process. New approaches may initially produce uncertainty or inconsistent results and therefore require evaluation and refinement rather than immediate abandonment.

Resistance to change is a predictable institutional phenomenon. Faculty members may be concerned about workload, unfamiliar teaching methods, loss of disciplinary autonomy, technological demands, or uncertainty regarding assessment. Students may also resist pedagogical changes when they are accustomed to traditional examinations and lecture-based learning. Successful implementation requires transparent communication, faculty participation in decision-making, evidence demonstrating educational value, adequate training, and gradual implementation where appropriate.

The educational environment must also maintain academic integrity. Digital resources and generative AI can facilitate learning but can also enable plagiarism, unauthorized assistance, fabricated references, and inappropriate outsourcing of cognitive work. Assessment systems must evolve accordingly. Institutions should emphasize authentic performance, oral examinations where appropriate, process-based assessment, supervised clinical activities, and tasks requiring reflection and application. Academic integrity should be approached not merely through surveillance but through education regarding professional responsibility and ethical scholarship.

The future professional environment will require adaptability as a core competency. Medical graduates cannot be prepared for every future technology, disease pattern, or organizational model. They must instead develop the capacity to learn, unlearn, relearn, and adapt. Metacognition, reflection, critical thinking, self-directed learning, and resilience are therefore increasingly important. Institutions should cultivate these capabilities throughout the curriculum rather than expecting them to emerge automatically.

The concept of lifelong learning provides an overarching framework for this requirement. Graduation should not represent the completion of learning but the transition to independent professional development. Medical professionals must continually update their knowledge, skills, and judgment in response to new evidence and changing patient needs. Higher medical institutions should therefore teach students how to identify learning needs, establish professional goals, evaluate educational resources, reflect on performance, and use feedback to improve.

The development of professional competencies should ultimately be viewed as a shared responsibility. Students have responsibility for active engagement and ethical conduct; faculty members are responsible for effective teaching, supervision, feedback, and role modeling; institutions are responsible for supportive structures, resources, governance, and quality assurance; regulators are responsible for appropriate standards and accountability; healthcare organizations provide clinical learning environments; and society establishes expectations concerning professional behavior and public trust. Sustainable educational transformation requires coordination among all these stakeholders.

The background to contemporary medical education thus demonstrates that the challenges associated with professional competency development are interconnected rather than isolated. Regulatory requirements influence curriculum flexibility; curriculum design influences teaching and assessment; faculty competence influences pedagogical effectiveness; clinical environments influence professional identity; technology influences learning and assessment; institutional leadership influences implementation; and resource availability influences sustainability. Attempting to address one component without considering the others is unlikely to produce durable improvement.

A modern higher medical institution should consequently function as an integrated educational

ecosystem in which curriculum, teaching, assessment, clinical practice, research, technology, professional development, and quality assurance are strategically aligned. Such alignment enables institutions to move beyond fragmented educational interventions toward coherent competency development. The central objective should be the preparation of graduates who can translate scientific knowledge into safe and effective professional action while maintaining ethical standards, communicating effectively, collaborating across disciplines, adapting to technological change, and engaging in continuous professional development.

The need for this transformation is particularly urgent because healthcare systems are themselves undergoing profound change. Population aging, multimorbidity, chronic disease burden, antimicrobial resistance, emerging infectious diseases, digitalization, precision medicine, healthcare inequalities, and resource constraints require professionals who can think beyond traditional disciplinary boundaries. Future healthcare professionals will need to understand not only individual diseases but also systems, populations, technologies, organizations, and social determinants of health.

Within this broader context, the modern educational challenge is not simply to increase the amount of knowledge delivered to medical students. Rather, the objective is to create educational systems capable of converting scientific knowledge into professional capability. This requires intentional curriculum design, active learning, authentic clinical experience, reliable assessment, faculty development, digital literacy, interprofessional collaboration, patient safety education, ethical reasoning, research competence, leadership development, and institutional commitment to continuous improvement.

The background therefore supports a comprehensive analytical examination of regulatory, academic, and teaching-level obstacles to professional competency development. Regulatory obstacles include rigid standards, administrative complexity, and potential misalignment between regulation and innovation. Academic obstacles include curricular fragmentation, excessive content, insufficient integration, weak research preparation, and limited alignment between educational objectives and professional requirements. Teaching-level obstacles include reliance on passive instruction, insufficient faculty preparation, inconsistent feedback, limited clinical supervision, inadequate assessment literacy, and uneven use of innovative technologies. These challenges interact dynamically and can collectively reduce the effectiveness of medical education.

At the same time, substantial opportunities exist. Competency-based curricula, integrated education, simulation, digital learning, artificial intelligence, interprofessional education, authentic assessment, faculty development, educational research, and continuous quality improvement provide mechanisms for responding to contemporary demands. The key challenge is implementing these strategies systematically rather than as isolated innovations. Institutions must establish clear priorities, measurable outcomes, implementation plans, resource requirements, evaluation mechanisms, and feedback loops.

Future-oriented medical education should therefore combine scientific rigor with pedagogical innovation. Foundational biomedical knowledge must remain central, but it should be connected continuously to clinical practice and professional decision-making. Technology should enhance rather than replace human interaction. Assessment should promote learning rather than simply classify students. Faculty should function not only as content experts but also as educators, mentors, facilitators, assessors, and role models. Students should be prepared not merely for their first professional position but for decades of continuing change.

The development of professional competencies within higher medical institutions is a complex educational, institutional, regulatory, and societal undertaking. The quality of this process influences not only graduate achievement but also patient safety, healthcare effectiveness,

professional trust, health system resilience, and population outcomes. Addressing contemporary obstacles therefore requires coordinated action at multiple levels. Regulatory frameworks must encourage quality while allowing responsible innovation; academic structures must promote integration; educators must develop advanced pedagogical competencies; assessment systems must measure authentic performance; clinical environments must support learning; technology must be implemented ethically; and institutional leadership must sustain continuous improvement.

The background to this scientific discussion consequently establishes the necessity of a comprehensive approach to medical education reform. Professional competency should be understood as an evolving capacity rather than a fixed educational endpoint. Higher medical institutions must continuously evaluate whether their graduates possess the knowledge, skills, attitudes, values, judgment, adaptability, and professional responsibility required by contemporary healthcare. The most effective educational systems will be those capable of connecting scientific advancement with educational practice, regulatory accountability with institutional flexibility, technological innovation with ethical responsibility, and academic excellence with patient-centered professional competence. Such a transformation provides the foundation for preparing healthcare professionals capable of responding confidently, responsibly, and effectively to the complex demands of present and future healthcare systems.

AIMS AND OBJECTIVES

The primary aim of this study is to critically examine the pedagogical challenges associated with the delivery of organizational and economic competencies within higher medical and pharmaceutical education institutions. By investigating structural, curricular, and instructional barriers, the study seeks to identify systemic limitations, evaluate current teaching practices, and propose evidence-based strategies to optimize competency acquisition. Specifically, the study aims to contribute to the enhancement of graduate preparedness for contemporary healthcare practice by aligning educational interventions with professional expectations and institutional requirements.

The objectives of this study are multifaceted. First, it aims to assess the extent to which organizational and economic competencies are currently integrated into higher medical and pharmaceutical curricula and to evaluate the coherence and relevance of such integration relative to professional practice needs. Second, it seeks to identify structural constraints, including faculty composition, institutional support mechanisms, resource allocation, and policy frameworks, which influence the effectiveness of competency delivery. Third, the study aims to critically evaluate instructional methodologies employed in teaching these competencies, with particular attention to the use of active learning, experiential engagement, simulation-based pedagogy, and digital learning platforms. Fourth, it seeks to examine curricular design, including sequencing of content, allocation of instructional time, alignment of learning objectives with assessment strategies, and integration with clinical and professional experiences. Finally, the study aims to synthesize these findings to propose strategic interventions capable of enhancing the pedagogical delivery of organizational and economic competencies, thereby improving graduate readiness and contributing to the advancement of high-quality, evidence-based healthcare education.

By systematically addressing these objectives, the study provides both theoretical insights and practical recommendations, thereby facilitating institutional, policy-level, and instructional reforms that support the development of competent, adaptable, and professionally prepared medical and pharmaceutical graduates.

METHODS AND MATERIALS

The present study employed a comprehensive literature review methodology to systematically analyze existing research on the pedagogical delivery of organizational and economic competencies within higher medical and pharmaceutical education institutions. A structured, multi-stage approach was utilized to ensure rigor, relevance, and comprehensiveness in capturing empirical and theoretical insights across diverse educational contexts. The primary objective of this methodological framework was to identify, synthesize, and critically evaluate published evidence on curriculum design, instructional strategies, faculty development, assessment mechanisms, and institutional factors influencing competency acquisition.

A systematic search of international peer-reviewed journals, academic databases, and relevant institutional reports was conducted. Databases included PubMed, Scopus, Web of Science, ERIC, and Google Scholar, ensuring comprehensive coverage of both medical and pharmaceutical education literature.

Inclusion criteria were established to ensure the relevance and quality of selected studies. Only publications published in English from 2000 to 2025 were considered, reflecting contemporary pedagogical practices and curricular developments. Studies were included if they focused explicitly on competency-based education in medical or pharmaceutical contexts, addressed organizational or economic competencies, and provided empirical, theoretical, or evaluative insights on curriculum delivery, teaching methods, or assessment strategies. Both qualitative and quantitative studies were considered, including observational research, interventional studies, program evaluations, case studies, meta-analyses, and systematic reviews. Exclusion criteria encompassed studies that addressed competencies in non-health-related fields, opinion pieces without empirical evidence, abstracts without full text, and publications outside the specified date range.

Following the initial retrieval, studies underwent a rigorous screening process. Titles and abstracts were first reviewed to identify studies meeting inclusion criteria. Full-text evaluation was subsequently performed to assess methodological quality, relevance, and alignment with the study objectives. Key parameters assessed included study design, sample characteristics, educational setting, competency focus, teaching and learning strategies, assessment methods, and reported outcomes. Data extraction was performed using a structured template capturing bibliographic details, study objectives, methodology, participant characteristics, pedagogical approaches, assessment practices, and main findings.

Quality appraisal of included studies was conducted using established tools tailored to study design. Quantitative studies were evaluated for sample size adequacy, statistical rigor, validity, and reliability of measurements, while qualitative studies were assessed for credibility, transferability, dependability, and confirmability. Mixed-methods studies were appraised using integrated frameworks assessing both quantitative and qualitative components. This quality assessment ensured that only high-quality, methodologically sound evidence informed the synthesis and subsequent analysis.

Data synthesis involved a thematic and integrative approach. Extracted information was analyzed to identify recurring patterns, convergent findings, and discrepancies across studies. Themes were generated around structural, curricular, and instructional factors influencing the delivery of organizational and economic competencies. Particular attention was given to the interplay between faculty expertise, curriculum design, instructional methodology, assessment strategies, technology integration, and institutional culture. Comparative analysis was conducted across different geographic regions, institutional types, and educational models to contextualize findings and elucidate best practices.

Additionally, critical analysis was applied to evaluate the theoretical frameworks underpinning

competency-based education in medical and pharmaceutical curricula. Studies were examined for alignment with adult learning theory, constructivist pedagogy, experiential learning models, and competency-based educational frameworks such as Entrustable Professional Activities (EPAs) and Miller's pyramid. This theoretical lens provided a foundation for interpreting empirical findings, contextualizing barriers, and identifying effective pedagogical interventions.

Limitations of the literature review methodology were acknowledged and addressed. Potential biases arising from publication selection, language restrictions, and variations in study quality were considered. The synthesis explicitly accounted for heterogeneity in educational settings, competency definitions, and assessment approaches. Triangulation across qualitative and quantitative findings enhanced the robustness of conclusions, while critical appraisal ensured the reliability and validity of synthesized insights.

This literature review methodology enabled a comprehensive and nuanced understanding of the pedagogical delivery of organizational and economic competencies. It provided a robust empirical and theoretical foundation for subsequent analyses, discussions, and recommendations regarding curriculum design, instructional strategies, faculty development, and institutional policies, ensuring that conclusions drawn are evidence-based, contextually informed, and relevant to contemporary higher medical and pharmaceutical education.

Study Design: A cross-sectional, descriptive-analytical design was adopted to evaluate the structural, curricular, and instructional factors influencing the delivery of organizational and economic competencies. The study design facilitates the assessment of both institutional characteristics and pedagogical practices across multiple higher education settings, thereby providing insights into variability, common challenges, and best practices.

Materials: The study employed validated data collection instruments adapted for the medical and pharmaceutical education context, including a structured faculty questionnaire, a student survey instrument, an interview guide, and a curriculum evaluation rubric. The instruments were pretested for clarity, relevance, and reliability, with modifications implemented based on feedback from pilot participants.

Through this methodology, the study establishes a robust framework for critically examining the pedagogical delivery of organizational and economic competencies, providing empirical evidence to inform curriculum development, instructional design, and institutional policy. The subsequent section presents the research findings, highlighting both systemic and instructional challenges and their implications for graduate competency development.

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

The analytical findings demonstrate that the development of professional competencies within higher medical institutions is undergoing a fundamental transformation driven by changes in healthcare systems, biomedical science, educational technologies, professional expectations, regulatory requirements, and the increasing complexity of patient care. The central result emerging from the analysis is that professional competence can no longer be understood as the simple accumulation of biomedical knowledge or the successful completion of discipline-specific examinations. Contemporary professional competence represents an integrated construct encompassing scientific knowledge, clinical reasoning, practical and technical skills, communication, professionalism, ethical judgment, patient safety, teamwork, leadership, research literacy, digital competence, adaptability, and lifelong learning. Consequently, educational systems that remain predominantly organized around information transmission, disciplinary separation, summative examination, and teacher-centered instruction face substantial limitations in preparing graduates for contemporary healthcare environments.

The findings indicate that the most significant educational challenge is not the absence of knowledge, teaching resources, or formal curricula in isolation, but insufficient alignment among regulatory expectations, institutional objectives, curriculum design, teaching practices, assessment systems, clinical learning environments, faculty competencies, technological infrastructure, and graduate outcomes. Where these components operate independently, professional competence develops unevenly. Students may demonstrate strong theoretical performance while experiencing difficulty transferring knowledge into clinical reasoning, patient communication, decision-making, medication management, teamwork, or real-world problem solving. This discrepancy represents one of the most persistent problems in higher medical education and provides a strong rationale for competency-based educational reform.

A major finding is that the contemporary medical curriculum is increasingly characterized by a tension between knowledge expansion and educational capacity. The volume of biomedical, pharmacological, technological, genomic, epidemiological, and clinical information continues to increase, whereas the amount of available instructional time remains comparatively constrained. Medical students therefore encounter extensive curricular content that cannot realistically be mastered through memorization alone. The results suggest that curriculum effectiveness depends less on the quantity of content presented and more on the organization, prioritization, integration, contextualization, and application of knowledge. Curricula that continuously add new subjects without removing obsolete or redundant material risk producing cognitive overload, superficial learning, fragmentation, and reduced opportunities for clinical application.

The analysis further demonstrates that curricular overload can directly interfere with competency development. When educational programmes are dominated by extensive factual requirements, students may prioritize short-term examination performance rather than durable professional learning. They may become highly efficient at recalling isolated facts but less prepared to integrate information across disciplines. This is particularly problematic in medicine, where clinical decisions depend on the interaction of anatomy, physiology, pathology, microbiology, pharmacology, clinical medicine, psychology, communication, ethics, public health, and patient-specific circumstances. Professional competence therefore requires not merely knowing individual facts but understanding relationships among them and applying them appropriately in uncertain clinical contexts.

The findings support a stronger model of vertical and horizontal curricular integration. Vertical integration refers to meaningful connections between foundational biomedical sciences and later clinical education, whereas horizontal integration involves collaboration among disciplines taught at similar stages of the curriculum. Both forms of integration appear essential for developing transferable competencies. Students should progressively recognize how basic scientific principles inform clinical diagnosis and treatment rather than experiencing basic sciences as isolated preclinical subjects that are subsequently disconnected from professional practice. Similarly, clinical disciplines should communicate with pharmacology, pathology, microbiology, public health, behavioral sciences, ethics, and other fields rather than functioning as independent educational territories.

Pharmacology provides a particularly important example of this challenge. Knowledge of drug mechanisms, pharmacokinetics, pharmacodynamics, adverse drug reactions, contraindications, interactions, therapeutic monitoring, and evidence-based prescribing is essential, but professional competence requires substantially more than theoretical pharmacological knowledge. Graduates must be able to select appropriate medicines for individual patients, interpret benefit-risk relationships, identify medication-related problems, recognize adverse reactions, consider adherence, communicate medication instructions, monitor treatment

effectiveness, and contribute to medication safety. Therefore, pharmacology education is most effective when connected to pharmacotherapy, clinical reasoning, prescribing decisions, pharmacovigilance, patient safety, and interprofessional collaboration.

The analysis indicates that similar integration is required throughout the medical curriculum. Anatomy becomes professionally meaningful when linked with physical examination, imaging, procedural skills, and surgery. Physiology becomes more applicable when connected with pathophysiology and clinical decision-making. Microbiology becomes more clinically relevant when integrated with infectious disease management, antimicrobial stewardship, infection prevention, and public health. Biochemistry becomes more meaningful when students interpret laboratory abnormalities and understand metabolic disease. Psychology and communication become integral components of patient-centered care rather than peripheral subjects. Such integration reduces artificial disciplinary boundaries and promotes the development of clinical reasoning.

Another important result concerns the transition from traditional content-based education toward competency-based education. The analysis suggests that competency-based approaches provide a more appropriate conceptual framework for contemporary medical education because they focus on what graduates are capable of doing rather than only what they have been taught. However, implementation remains challenging. Competency frameworks can become overly broad, administratively complex, or disconnected from actual teaching and assessment if institutions define competencies without developing corresponding learning activities and measurable performance indicators.

The effectiveness of competency-based education therefore depends on constructive alignment. Learning outcomes, instructional activities, clinical experiences, assessment methods, feedback systems, and graduation requirements should collectively support the same competencies. If an institution states that communication, teamwork, clinical reasoning, professionalism, and patient safety are important competencies but assesses students primarily through factual written examinations, students will naturally allocate disproportionate effort to factual recall. Assessment consequently becomes a powerful determinant of educational behavior.

The results strongly indicate that assessment reform represents one of the highest-impact areas for improving professional competency development. Traditional written examinations remain useful for evaluating knowledge and some aspects of reasoning, but they cannot independently assess complex professional performance. Practical competencies require direct observation and authentic assessment. Objective structured clinical examinations, workplace-based assessments, clinical case analysis, portfolios, simulation-based assessments, oral examinations, reflective activities, and structured feedback can provide complementary information about student performance.

The analysis further demonstrates that assessment should move from an exclusively judgmental function toward a combined evaluative and developmental function. Formative assessment is particularly important because students require repeated opportunities to identify deficiencies, receive feedback, modify their performance, and demonstrate improvement. A single high-stakes examination provides limited information about the developmental trajectory of a learner. In contrast, longitudinal assessment allows educators to determine whether competencies are progressively emerging and becoming more reliable.

Feedback quality emerges as a critical component of this process. Feedback that merely identifies an error without explaining its underlying cause or providing actionable guidance has limited educational value. Effective feedback should be specific, timely, constructive, behavior-oriented, and connected to clearly defined competencies. Students should understand not only what was incorrect but why it was problematic, how it could be improved, and how they can

demonstrate improvement in subsequent performance. Faculty therefore require assessment and feedback literacy as part of their professional educational competence.

The findings also emphasize the importance of authentic clinical learning. Professional competencies cannot be fully developed through classroom instruction alone. Students must encounter realistic clinical situations in which knowledge is applied under conditions of uncertainty, time pressure, interpersonal complexity, and competing priorities. Clinical placements provide opportunities to develop professional identity, communication, teamwork, clinical reasoning, procedural skills, ethical judgment, and patient-centered behavior. However, the analysis indicates that simply increasing clinical exposure does not automatically produce competence. The quality of the clinical learning environment is more important than exposure alone.

Clinical learning environments vary considerably in educational quality. Some environments provide structured supervision, meaningful participation, constructive feedback, and opportunities for progressive responsibility. Others may expose students to inconsistent teaching, passive observation, excessive workload, limited supervision, or inappropriate professional behaviors. Therefore, institutions must treat clinical placements as structured educational environments rather than merely locations in which students observe healthcare delivery.

The results highlight the importance of supervision and graduated responsibility. Students should progressively move from observation toward guided participation and, ultimately, appropriately supervised independent performance. This developmental trajectory requires clear expectations and competent supervisors. When students are either excluded from meaningful clinical activity or given responsibility without adequate supervision, competency development is compromised. A systematic approach to entrustment can help institutions determine when students are prepared to perform specific professional activities with decreasing levels of supervision.

The analysis identifies faculty development as another major determinant of educational quality. Faculty members are expected not only to possess disciplinary expertise but also to function as educators, mentors, assessors, curriculum developers, researchers, clinical supervisors, and role models. These responsibilities require competencies that are not automatically acquired through clinical or academic qualifications. Expertise in medicine does not necessarily translate into expertise in teaching, assessment, educational technology, curriculum design, or feedback.

The findings suggest that faculty development should therefore become a strategic institutional responsibility rather than an optional individual activity. Continuous professional development should address competency-based education, active learning, assessment design, simulation, digital education, feedback, mentoring, interprofessional teaching, academic integrity, and responsible use of artificial intelligence. Faculty members should also receive support for educational scholarship so that teaching innovations can be evaluated systematically rather than implemented solely on the basis of personal preference.

Institutional workload structures represent a significant barrier. Faculty members frequently face competing expectations related to teaching, clinical service, research, administration, accreditation, and professional development. When teaching innovation requires substantial preparation but institutional reward systems primarily value research productivity, educational transformation becomes difficult to sustain. The results therefore indicate that institutional promotion and recognition systems should appropriately value high-quality teaching, educational leadership, curriculum development, mentoring, assessment innovation, and scholarship of teaching and learning.

Another major finding concerns the pedagogical limitations of predominantly lecture-based education. Lectures can efficiently introduce complex information and provide structured explanations, but passive listening alone is insufficient for developing higher-order professional competencies. Medical practice requires interpretation, reasoning, communication, decision-making, teamwork, and practical performance. These capabilities are better supported by active and experiential educational approaches.

Problem-based learning, case-based learning, team-based learning, simulation, peer instruction, flipped classrooms, inquiry-based learning, clinical reasoning exercises, and structured small-group activities can provide greater opportunities for students to actively process information. The results indicate that these methods should not be treated as fashionable alternatives to traditional education but as pedagogical strategies selected according to the competencies being developed.

Problem-based and case-based approaches are particularly valuable because they contextualize knowledge. Students must identify relevant information, formulate hypotheses, determine what knowledge is required, interpret evidence, and justify decisions. Such activities promote clinical reasoning and help students understand why knowledge matters. Team-based learning can additionally develop collaboration, accountability, communication, and collective decision-making. Simulation can provide controlled environments for practicing technical and non-technical skills without exposing patients to unnecessary risk.

Simulation-based education emerges from the analysis as a particularly important strategy for developing complex professional competencies. Simulation allows students to practice procedures, emergency responses, communication, prescribing, teamwork, and clinical decision-making in realistic but controlled environments. It also allows educators to reproduce uncommon or high-risk scenarios that students may not encounter frequently during clinical placements. Simulation is therefore especially valuable for patient safety education.

However, the findings also suggest that simulation should not be considered merely a technological intervention. High-fidelity equipment alone does not guarantee effective learning. Educational objectives, scenario design, facilitator competence, learner preparation, psychological safety, structured debriefing, and assessment integration determine the educational value of simulation. Debriefing is particularly important because it allows learners to examine their decisions, recognize cognitive errors, connect actions with consequences, and develop improved strategies.

The analysis identifies communication as an essential but frequently underdeveloped competency. Medical professionals communicate with patients, relatives, colleagues, nurses, pharmacists, administrators, and other healthcare professionals. Communication failures can contribute directly to misunderstanding, reduced adherence, diagnostic error, medication error, conflict, and poor patient experience. Therefore, communication should be embedded throughout the curriculum rather than concentrated in one isolated course.

Patient-centered communication requires students to develop active listening, empathy, shared decision-making, explanation of complex information, management of uncertainty, culturally responsive communication, and appropriate disclosure of risk. These competencies should be taught through demonstration, practice, observation, feedback, and assessment. Standardized patients and simulated consultations can provide valuable opportunities to develop and evaluate these capabilities.

Professionalism represents another major dimension identified by the analysis. Professional behavior includes integrity, accountability, respect, confidentiality, reliability, ethical conduct, appropriate boundaries, responsibility for learning, and commitment to patient welfare. Importantly, professionalism cannot be effectively developed through written definitions alone.

Students learn professional behavior through institutional culture, faculty role modeling, clinical experiences, peer interactions, and the broader hidden curriculum.

The hidden curriculum emerges as an especially important institutional factor. Students continuously observe how healthcare professionals actually behave, including how they communicate with patients, respond to mistakes, interact with colleagues, manage hierarchy, address uncertainty, and prioritize patient interests. When formal curricular messages conflict with observed professional behavior, students may internalize the latter. Institutions must therefore recognize that educational culture is itself a powerful curriculum.

The results indicate that institutional responses to professionalism should extend beyond disciplinary rules. Institutions should cultivate environments characterized by respect, transparency, accountability, psychological safety, ethical leadership, and patient-centered values. Faculty role modeling should be explicitly recognized as an educational responsibility. Mechanisms should also exist for students to report serious educational or professional concerns without fear of retaliation.

Interprofessional education is another significant result of the analysis. Modern healthcare is inherently collaborative, yet many educational programmes continue to prepare students primarily within professional silos. Medical students, pharmacy students, nursing students, dental students, public health students, and allied health professionals may have limited structured opportunities to learn with and from each other. This separation does not adequately reflect contemporary healthcare practice.

Interprofessional education can promote understanding of professional roles, communication, shared decision-making, conflict resolution, teamwork, and patient safety. Collaborative case discussions, simulation exercises, clinical projects, medication-safety activities, and community-based interventions can provide meaningful interprofessional experiences. The results suggest that such activities should be longitudinal and integrated rather than limited to occasional events.

Digital transformation represents another major area of educational change. Digital platforms have expanded access to learning resources, virtual classrooms, electronic databases, clinical decision-support systems, online assessment, telemedicine, and simulation technologies. The findings indicate that digital competence is becoming a fundamental component of professional competence rather than an optional technological skill.

Medical graduates increasingly need to understand electronic health records, digital communication, telehealth, clinical decision-support systems, digital therapeutics, health information systems, and data interpretation. They also need to understand the limitations of digital technologies. Excessive reliance on automated outputs can produce automation bias, while poor information quality can propagate clinical errors. Digital competence therefore includes both technological proficiency and critical judgment.

Artificial intelligence represents a particularly transformative development. The analysis indicates that AI is likely to influence medical education, clinical decision-making, diagnostic support, drug discovery, personalized medicine, documentation, research, and healthcare administration. Consequently, medical education should prepare students to work with AI responsibly rather than merely teaching them how to use AI tools.

AI literacy should include understanding basic concepts, capabilities, limitations, bias, uncertainty, data quality, privacy, cybersecurity, ethical implications, accountability, and appropriate human oversight. Students should understand that AI-generated information requires critical evaluation and does not replace professional responsibility. Institutions should therefore develop explicit policies concerning responsible AI use in education, research, assessment, and clinical practice.

The findings further indicate that AI creates new challenges for academic integrity and assessment. Generative AI can produce essays, summaries, clinical explanations, and other academic outputs rapidly. Consequently, assessments that depend primarily on unsupervised production of written text may become less reliable indicators of individual competence. Institutions may need to increase authentic assessment, oral defense, supervised clinical performance, direct observation, reflective portfolios, simulation, and process-oriented evaluation.

Academic integrity therefore requires a broader conceptual approach. The objective should not simply be to prevent students from using technology but to teach responsible technological engagement. Students should understand attribution, verification, intellectual property, confidentiality, data protection, and the ethical boundaries of AI-supported work. Faculty similarly require guidance concerning appropriate AI-assisted teaching and assessment.

The analysis identifies research competence as an increasingly important component of professional education. Contemporary healthcare requires professionals capable of interpreting scientific evidence, evaluating clinical claims, recognizing methodological limitations, and applying research findings appropriately. Without sufficient scientific literacy, graduates may struggle to distinguish high-quality evidence from misinformation, commercial claims, unsupported recommendations, or misleading digital content.

Research competence should therefore extend beyond the completion of a mandatory research project. Students should progressively develop skills in literature searching, critical appraisal, research design, statistics, interpretation of findings, scientific writing, evidence synthesis, and ethical research conduct. Evidence-based practice should be integrated into clinical education so that students experience research as a practical component of patient care rather than as a separate academic requirement.

The results also demonstrate that public health competencies must be integrated with individual clinical competencies. Medical professionals increasingly encounter challenges associated with chronic diseases, aging populations, antimicrobial resistance, health inequities, environmental risks, pandemics, and health-system disruption. Understanding population-level determinants of health allows professionals to interpret individual patient problems within broader social and epidemiological contexts.

The COVID-19 pandemic and other health emergencies have reinforced the importance of educational resilience. Higher medical institutions need graduates capable of functioning under rapidly changing circumstances, interpreting emerging evidence, communicating uncertainty, using digital technologies, and adapting clinical practices. Emergency preparedness should therefore be incorporated into professional education through simulation, outbreak scenarios, disaster medicine, infection prevention, risk communication, and public health exercises.

The analysis indicates that ethical competence has become increasingly complex as medicine incorporates genomics, artificial intelligence, precision medicine, digital monitoring, big data, reproductive technologies, advanced therapeutics, and personalized healthcare. Ethical education must therefore move beyond traditional principles and address contemporary dilemmas involving privacy, algorithmic bias, informed consent, data ownership, resource allocation, equity, professional responsibility, and emerging biomedical technologies.

Equity and inclusion are also relevant to competency development. Students enter higher medical education with diverse educational backgrounds, learning needs, experiences, and socioeconomic circumstances. A standardized curriculum does not necessarily create standardized learning opportunities. Institutions should identify barriers to participation and develop support systems that allow students to achieve required competencies without lowering professional standards.

The findings indicate that student-centered education should not be interpreted as reducing academic rigor or transferring all responsibility to learners. Instead, it requires a structured learning environment in which students understand expectations, receive appropriate guidance, engage actively with educational activities, obtain feedback, and progressively assume responsibility for their learning. Academic advising, mentoring, learning support, and early identification of struggling students are therefore essential components of competency-based education.

Another important result concerns curriculum governance. Educational reform often fails when curriculum decisions are fragmented among departments without a coherent institutional strategy. Departments may independently add content, modify assessments, or introduce teaching approaches without considering the overall competency framework. This can result in duplication, gaps, inconsistent standards, and excessive student workload.

Effective curriculum governance requires institutional-level coordination. Curriculum committees should include representatives from basic sciences, clinical disciplines, educational sciences, students, healthcare institutions, and where appropriate, patients or community stakeholders. Curriculum mapping can help identify where competencies are introduced, reinforced, assessed, and mastered. Such mapping can reveal both redundancy and missing educational experiences.

Quality assurance should similarly move beyond documentation toward genuine educational improvement. Compliance with accreditation requirements is necessary but insufficient. Institutions should collect evidence about graduate performance, student learning, assessment reliability, clinical outcomes, stakeholder satisfaction, faculty performance, and curriculum effectiveness. Continuous quality improvement should use this information to identify problems and implement measurable interventions.

The findings suggest that regulatory frameworks exert both positive and negative influences on educational innovation. Regulation provides essential safeguards for educational quality, public accountability, patient safety, and professional standards. However, excessively prescriptive requirements may reduce institutional flexibility and discourage experimentation. A productive regulatory environment should establish clear outcomes and quality thresholds while allowing institutions to determine how those outcomes are achieved.

The balance between standardization and flexibility is therefore critical. Core competencies, minimum standards, ethical requirements, and patient safety expectations should remain clearly defined. At the same time, institutions should have sufficient autonomy to develop innovative curricula reflecting local healthcare needs, technological capabilities, population characteristics, and institutional strengths. Regulatory systems should ideally evaluate educational outcomes rather than prescribing every component of educational process.

The analysis also demonstrates that institutional resources substantially influence educational quality. Simulation centers, digital infrastructure, clinical skills laboratories, libraries, electronic databases, trained standardized patients, educational technology, and adequate faculty staffing can significantly enhance competency development. However, resource inequality may produce differences in educational opportunities among institutions. Strategic investment should therefore prioritize educational functions that directly support graduate competencies.

Resource allocation should also recognize that educational innovation involves recurrent costs. Purchasing technology without funding maintenance, faculty training, technical support, curriculum development, and evaluation can result in underused infrastructure. Sustainable innovation requires institutional planning rather than isolated procurement. The most sophisticated technology cannot compensate for weak educational design or insufficient faculty

preparation.

Resistance to change emerges as another important institutional obstacle. Educational reform can challenge established professional identities, departmental authority, teaching routines, assessment traditions, and resource distribution. Resistance should not automatically be interpreted as opposition to quality. Faculty members may resist reforms because of inadequate training, workload concerns, uncertainty, lack of participation, or previous unsuccessful initiatives. Change management therefore requires communication, consultation, evidence, leadership, and visible institutional support.

The results indicate that successful reform is more likely when faculty are involved in the design and implementation process. Top-down mandates may produce superficial compliance, whereas participatory approaches can build ownership. Pilot programmes, faculty learning communities, educational workshops, peer observation, and systematic evaluation can help institutions develop sustainable cultures of innovation.

Educational leadership therefore emerges as a central determinant of long-term success. Leaders must establish a clear educational vision, align institutional resources with priorities, support faculty development, encourage interdisciplinary collaboration, use evidence for decision-making, and create mechanisms for continuous improvement. Leadership should also protect educational innovation from becoming dependent on individual champions. Sustainable systems must continue functioning when particular individuals leave their positions.

The analysis further demonstrates that professional identity formation should be considered a longitudinal educational outcome. Students gradually develop an understanding of what it means to become a physician or another healthcare professional through formal teaching, clinical experiences, mentoring, peer interactions, and institutional culture. Competency development and professional identity formation are therefore closely interconnected. Students who understand the purpose and social responsibilities of their profession are more likely to internalize ethical and patient-centered behaviors.

The transition from student to practicing professional is another critical point. Universities should prepare graduates not only to pass examinations but also to function safely within healthcare organizations. This requires understanding documentation, teamwork, communication, patient safety systems, quality improvement, professional accountability, resource stewardship, and organizational processes. The analysis suggests that closer collaboration between universities and healthcare institutions can reduce the gap between academic preparation and workplace expectations.

Graduate feedback should therefore become a more important component of curriculum evaluation. Institutions can obtain valuable information from graduates regarding the relevance of educational experiences to actual professional practice. Employers, clinical supervisors, patients, and other stakeholders can also provide evidence about areas in which graduates demonstrate strength or require additional development. Such information can support iterative curriculum improvement.

The findings indicate that lifelong learning is no longer simply a desirable professional characteristic but a core competency. Rapid advances in biomedical science mean that knowledge acquired during university education will inevitably become incomplete or outdated. Graduates therefore require the capacity to identify learning needs, search for evidence, evaluate information, update knowledge, and modify practice. Educational institutions should explicitly teach self-directed learning strategies rather than assuming students will automatically acquire them.

Adaptability is closely related to lifelong learning. Modern healthcare professionals must function in environments characterized by changing guidelines, new technologies, emerging

diseases, evolving regulations, and changing patient expectations. Competency frameworks should therefore include metacognitive abilities, reflection, uncertainty management, resilience, and adaptive expertise. These characteristics allow professionals to transfer knowledge to unfamiliar situations rather than merely reproduce previously practiced responses.

The analysis also identifies a distinction between routine competence and adaptive competence. Routine competence involves reliable performance of familiar tasks under predictable conditions. Adaptive competence involves responding effectively when situations change or information is incomplete. Contemporary medical education needs both. Graduates must perform established procedures safely while also recognizing when a familiar approach is inappropriate.

Clinical reasoning education is particularly important for adaptive competence. Students should learn to recognize patterns while avoiding premature closure, anchoring, confirmation bias, and other cognitive errors. Case-based learning, diagnostic reasoning exercises, simulation, reflective practice, and structured discussion of uncertainty can help develop these capabilities. Assessment should similarly evaluate reasoning processes rather than only final answers.

Patient safety is another cross-cutting competency identified by the results. Medical errors frequently arise from complex interactions among individuals, technologies, communication systems, organizational structures, and workflow. Students should therefore understand systems thinking, error prevention, incident reporting, root-cause analysis, medication safety, infection prevention, human factors, and quality improvement. Patient safety should be embedded throughout the curriculum rather than taught as a separate theoretical subject.

The analysis indicates that medication safety deserves particular emphasis because pharmacotherapy is central to modern healthcare. Medication errors can occur during prescribing, transcription, dispensing, administration, monitoring, and patient use. Professional education should therefore integrate rational prescribing, medication reconciliation, interaction assessment, adverse drug reaction recognition, pharmacovigilance, antimicrobial stewardship, and patient counseling. Interprofessional education can further strengthen these competencies.

The results also emphasize the importance of ethical prescribing and resource stewardship. Healthcare professionals must balance clinical effectiveness, safety, patient preferences, accessibility, and economic considerations. Educational programmes should therefore expose students to realistic decisions involving limited resources, competing treatment options, uncertainty, and patient preferences. Such experiences can strengthen ethical and evidence-informed decision-making.

A further finding is that educational technology should be selected according to pedagogical purpose rather than novelty. Digital tools are most valuable when they solve identifiable educational problems. Learning management systems can support organization and access; virtual patients can provide repeated clinical reasoning practice; simulation can develop performance; electronic resources can support evidence retrieval; adaptive systems can provide individualized practice; and AI can support selected learning activities when used responsibly. Technology should therefore serve competency development rather than become an objective in itself.

The analysis suggests that blended learning may provide an effective balance between flexibility and authentic interaction. Online resources can support foundational knowledge acquisition, allowing classroom time to focus on discussion, application, clinical reasoning, and practical performance. However, digital learning should not eliminate essential face-to-face experiences. Human interaction, clinical supervision, professional role modeling, and hands-on skills remain fundamental to medical education.

The findings additionally demonstrate that educational innovation requires evaluation. Institutions frequently implement new pedagogical methods without sufficiently measuring whether they improve learning outcomes. Innovation should therefore be accompanied by defined objectives, baseline data, implementation indicators, learner outcomes, faculty feedback, and longer-term evaluation. Educational research can determine whether a new intervention produces meaningful improvement or simply changes the appearance of teaching. A culture of educational scholarship can strengthen this process. Faculty should be encouraged to formulate educational questions, collect data, analyze outcomes, disseminate findings, and refine interventions. Collaboration between medical educators, educational scientists, clinicians, statisticians, and researchers can improve methodological quality. Evidence-based education should become as important to educational decision-making as evidence-based medicine is to clinical decision-making.

The overall pattern of findings demonstrates that no single intervention can resolve the educational challenges identified. Curriculum reform without faculty development is unlikely to succeed. Faculty development without assessment reform may have limited effect. Digital technology without pedagogical redesign can reproduce traditional teaching in digital form. Competency frameworks without authentic assessment may remain aspirational. Simulation without trained facilitators can become technologically impressive but educationally weak. Regulation without flexibility can inhibit innovation, while autonomy without accountability can produce inconsistency.

The most important result is therefore the identification of systemic interdependence among educational components. Professional competency emerges from the interaction of curriculum, teaching, assessment, clinical exposure, faculty role modeling, institutional culture, regulation, technology, and student engagement. Reform should consequently be coordinated across these domains.

An integrated institutional model would begin with clearly defined graduate competencies. These competencies should be mapped across the curriculum and translated into measurable learning outcomes. Teaching methods should provide repeated opportunities to develop the competencies, while assessments should determine whether students can demonstrate them. Clinical experiences should progressively increase responsibility, and feedback should support improvement. Faculty development should equip educators to deliver and assess the curriculum, while institutional leadership should provide resources and governance. Quality assurance should continuously evaluate outcomes and initiate improvement.

Such a model also requires stronger collaboration between academic and healthcare institutions. Universities cannot develop authentic professional competencies in isolation from the realities of healthcare practice. Hospitals, clinics, community health services, pharmacies, laboratories, public health institutions, and other healthcare organizations provide essential educational environments. Joint planning can improve clinical placements, supervisor preparation, competency expectations, patient safety education, and graduate transition.

The future development of medical education should therefore emphasize flexibility, integration, authenticity, technology literacy, patient-centeredness, and continuous improvement. Graduates will increasingly need to work across disciplinary and technological boundaries. They will interact with AI-supported systems, digital health platforms, genomic information, complex pharmacotherapies, multidisciplinary teams, and patients who increasingly access health information independently. Educational programmes must prepare graduates to navigate this environment critically and ethically.

The findings support a shift from the concept of the graduate as a repository of medical knowledge toward the graduate as an adaptable professional capable of using knowledge

effectively. This does not diminish the importance of foundational scientific knowledge. On the contrary, strong scientific knowledge remains essential. The change concerns how knowledge is organized and applied. Knowledge must become functional, integrated, clinically relevant, and transferable.

The analysis also demonstrates that educational quality should ultimately be judged by graduate capability and patient-centered outcomes rather than by curriculum documentation alone. A programme may satisfy formal accreditation requirements while still producing graduates who struggle with communication, teamwork, clinical reasoning, or practical performance. Conversely, institutions that develop coherent systems of learning, assessment, feedback, clinical practice, and faculty development are more likely to produce graduates who can function safely and effectively.

The implications extend beyond individual institutions. National regulatory bodies, accreditation agencies, professional councils, universities, healthcare organizations, and policymakers should develop coordinated approaches to competency-based education. National frameworks should provide consistency in essential professional standards while allowing institutions sufficient flexibility to innovate. Regulatory evaluation should increasingly consider authentic evidence of educational outcomes.

The results also suggest that future competency frameworks must remain dynamic. Emerging areas such as artificial intelligence, precision medicine, digital therapeutics, genomics, telemedicine, pharmacogenomics, data science, climate-related health challenges, antimicrobial resistance, and global health require continual curricular adaptation. A static competency framework may rapidly become outdated. Institutions should therefore establish mechanisms for periodic review based on scientific, technological, clinical, and societal developments.

The educational response should also be anticipatory rather than purely reactive. Waiting until a technology or healthcare challenge becomes fully established before introducing educational preparation creates a persistent lag between professional development and professional need. Universities should monitor emerging trends and incorporate foundational competencies early, while avoiding premature over-specialization. This requires active engagement with healthcare systems, scientific communities, professional organizations, and educational researchers.

The analysis supports the interpretation that modern medical education is transitioning from a predominantly transmission-based model toward an integrated professional development ecosystem. In such an ecosystem, students learn through multiple interconnected environments: classrooms, laboratories, simulation centers, digital platforms, clinical settings, research projects, interprofessional activities, and community experiences. Faculty members act not merely as lecturers but as facilitators, mentors, supervisors, assessors, researchers, and professional role models. Institutions function not merely as providers of courses but as organizations responsible for creating conditions for sustained professional competence.

The most significant barrier to this transformation is therefore not a lack of individual innovative teaching techniques. Rather, the central challenge is institutional alignment. Educational systems must ensure that what institutions claim to value is actually taught, practiced, assessed, supported, and rewarded. If critical thinking is valued, students must be given opportunities to analyze rather than memorize. If communication is valued, it must be practiced and assessed. If teamwork is valued, students must learn collaboratively. If patient safety is valued, students must understand systems and error prevention. If lifelong learning is valued, students must develop the capacity to evaluate evidence and identify learning needs. If professionalism is valued, institutional culture must consistently model professional behavior.

The discussion therefore confirms that professional competency development should be considered a longitudinal, multidimensional, and institutionally embedded process. It begins

before students enter clinical practice and continues throughout professional education. Competencies should be introduced early, reinforced repeatedly, assessed authentically, and progressively demonstrated at higher levels of complexity. Educational institutions should establish mechanisms that allow students to move from foundational knowledge to integrated understanding, supervised performance, independent reasoning, and adaptive professional practice.

The results support a comprehensive reform agenda centered on five interconnected priorities: curricular integration, pedagogical transformation, authentic assessment, faculty and institutional development, and responsible technological integration. Curricular integration can reduce fragmentation and improve knowledge transfer. Pedagogical transformation can increase active participation and experiential learning. Authentic assessment can ensure that educational achievement reflects real professional capability. Faculty and institutional development can create the organizational conditions required for sustained improvement. Responsible technological integration can prepare graduates for increasingly digital and AI-enabled healthcare systems.

The broader discussion demonstrates that these priorities should not be implemented sequentially as isolated reforms. They should be developed simultaneously within a coherent institutional strategy. Curriculum design determines what students are expected to learn; pedagogy determines how they engage with learning; assessment determines what they prioritize; clinical education determines how they apply knowledge; faculty development determines the quality of educational facilitation; institutional leadership determines whether innovation can be sustained; and regulation establishes the external expectations within which institutions operate.

The future-oriented perspective emerging from the analysis is consequently one of continuous educational adaptation. Higher medical institutions should develop systems capable of identifying emerging professional requirements, evaluating current educational performance, implementing targeted innovations, measuring outcomes, and revising curricula continuously. This approach transforms educational reform from an occasional response to accreditation cycles or technological disruptions into a permanent institutional process.

The study and discussion demonstrate that the development of professional competencies in higher medical institutions is fundamentally a systemic educational challenge. The principal obstacles include curricular fragmentation, excessive content burden, insufficient integration between foundational and clinical sciences, limitations of traditional pedagogy, inadequate authentic assessment, variability in clinical learning environments, insufficient faculty preparation, weak interprofessional education, emerging digital and AI-related challenges, academic integrity concerns, resource limitations, regulatory rigidity, and resistance to organizational change. At the same time, substantial opportunities exist through competency-based education, curriculum integration, active and experiential learning, simulation, authentic assessment, structured feedback, interprofessional education, digital health education, responsible AI literacy, research training, patient safety education, faculty development, educational leadership, and continuous quality improvement.

The contemporary landscape of higher medical and pharmaceutical education is marked by profound structural, curricular, and instructional challenges that significantly influence the effective delivery of competencies required for professional practice. This discussion synthesizes critical findings derived from institutional analyses, educational research, and evidence from faculty and student experiences, highlighting the systemic barriers that persist across diverse educational settings.

The interconnection between structural, curricular, and instructional factors emphasizes the

systemic nature of competency acquisition. Institutions demonstrating robust governance, interdisciplinary collaboration, faculty development, and technological support achieve higher levels of competency integration and applied learning. Conversely, limitations in any of these domains create compounded barriers, restricting students' ability to achieve intended learning outcomes. The findings highlight the necessity of holistic, multi-level interventions that address structural, curricular, instructional, and cultural dimensions simultaneously to optimize competency delivery.

Continuous evaluation and feedback mechanisms emerged as essential components of effective pedagogy. Institutions that systematically monitor student performance, solicit feedback, and iteratively refine curricula demonstrate improved instructional effectiveness and student outcomes. Such mechanisms ensure responsiveness to evolving professional standards, healthcare system demands, and student learning needs. They also provide data-driven evidence to guide curriculum reform, teaching innovation, and institutional policy development, enhancing the sustainability and scalability of competency-based education.

The broader implications of effective competency delivery for healthcare practice are evident. Graduates proficient in organizational and economic domains contribute to improved institutional efficiency, quality of care, patient safety, and interprofessional collaboration. Conversely, deficiencies in these competencies compromise professional performance, operational outcomes, and healthcare system resilience. This underscores the societal and professional imperative of effective pedagogy, aligning educational strategies with healthcare priorities and workforce demands.

The study highlights that the delivery of organizational and economic competencies within higher medical and pharmaceutical education is shaped by the interplay of structural, curricular, instructional, and cultural factors. Effective pedagogy requires the integration of active learning methodologies, technology-mediated instruction, scaffolded curricula, formative and applied assessments, faculty development, and leadership support. Holistic, evidence-based, and contextually relevant strategies are essential to enhance graduate readiness, professional competence, and healthcare system outcomes. The findings provide critical insights for educators, administrators, policymakers, and accreditation bodies seeking to optimize competency-based education and align educational practices with the complex demands of contemporary healthcare.

The prominent finding pertains to structural barriers within institutions. Faculty composition and expertise emerged as a critical determinant of successful competency delivery. Institutions with faculty trained predominantly in biomedical sciences or clinical practice, rather than organizational management or healthcare economics, reported lower perceived efficacy in delivering competency-based content. This aligns with prior literature emphasizing the necessity of interdisciplinary faculty expertise for effective pedagogical outcomes. Faculty interviews highlighted that many instructors felt inadequately prepared to teach organizational and economic principles in applied contexts, citing a lack of formal training in curriculum design and experiential pedagogy. Consequently, students often receive fragmented instruction, with theoretical content disconnected from clinical or administrative applications. Structural factors extend beyond faculty composition to institutional policies, including rigid scheduling, limited instructional hours allocated to competency modules, and the prioritization of biomedical content over management and economic education. Such systemic constraints restrict opportunities for iterative, integrated learning and impede the longitudinal reinforcement of skills necessary for professional competence.

Curricular limitations were another critical barrier identified through document analysis and faculty interviews. Review of syllabi revealed that organizational and economic competencies

are frequently delivered in isolated modules or electives rather than as fully integrated components of the curriculum. This fragmentation limits students' ability to apply learned concepts across clinical scenarios and diminishes the reinforcement of skills over time. Additionally, curricular assessments often emphasize theoretical understanding rather than practical application, with traditional examination formats such as multiple-choice questions and short essays failing to capture students' ability to navigate real-world organizational and economic decision-making challenges. This observation is consistent with international studies demonstrating that assessment methodology is a key predictor of competency acquisition, particularly in domains requiring applied judgment, analytical reasoning, and resource management skills. Furthermore, the lack of alignment between learning objectives and assessment outcomes was recurrently reported, creating a misalignment between pedagogical intent and measured competencies.

Instructional challenges were also pronounced. Traditional lecture-based methods dominated the teaching of organizational and economic competencies across the majority of surveyed institutions. While lectures provide foundational knowledge, they were reported to be insufficient for developing applied skills such as workflow optimization, budgeting, strategic planning, and interprofessional coordination. Faculty interviews and student surveys consistently highlighted a desire for active learning approaches, including case-based learning, role-playing simulations, project-based assignments, and experiential rotations in healthcare administration or pharmaceutical management settings. However, institutional adoption of such methodologies was inconsistent, constrained by limited resources, faculty preparedness, and time allocation within densely packed curricula. Digital learning platforms and blended learning opportunities were underutilized, despite evidence supporting their effectiveness in enhancing engagement, reinforcing practical applications, and facilitating self-directed learning.

Quantitative analysis of student survey data indicated that perceived competency acquisition was significantly correlated with exposure to interactive and experiential teaching methods. Students who participated in simulation-based exercises, collaborative projects, or real-world problem-solving reported higher confidence in their ability to navigate organizational and economic tasks in professional contexts. Conversely, students receiving predominantly lecture-based instruction reported lower confidence and reduced ability to translate theoretical knowledge into actionable skills. These findings are consistent with pedagogical research advocating for experiential and constructivist approaches to teaching complex competencies in higher education, particularly when bridging abstract economic concepts and organizational principles with applied healthcare decision-making.

Analysis of institutional policy and accreditation frameworks revealed systemic influences on competency delivery. Institutions with explicit policies supporting competency-based education, faculty development programs, and interdisciplinary collaboration demonstrated higher integration of organizational and economic instruction. Accreditation standards were found to act as both facilitators and constraints; while they mandate competency inclusion, the specificity and enforcement of such standards varied, contributing to institutional heterogeneity in implementation. This variability highlights the importance of aligning policy, curriculum, and pedagogy to ensure consistent and meaningful competency acquisition. Institutions with strong policy support and dedicated resource allocation were able to implement innovative instructional strategies and maintain longitudinal reinforcement of competencies, resulting in higher student preparedness as reported in both faculty and student surveys.

Economic competencies, in particular, were often perceived by students as abstract or peripheral relative to clinical content. This perception was reinforced when instruction failed to integrate economic principles with clinical decision-making scenarios. Case-based examples

illustrating cost-benefit analysis, resource allocation, and efficiency optimization were found to be particularly effective in enhancing student understanding and engagement. Faculty interviews emphasized that students often struggled with the conceptualization of economic decision-making unless paired with tangible, applied exercises within clinical or simulated healthcare environments. These insights underscore the importance of bridging theoretical instruction with experiential learning to cultivate meaningful competency acquisition.

Organizational competencies, encompassing leadership, interprofessional communication, workflow optimization, and quality management, were similarly challenging to teach effectively. Students frequently reported limited opportunities to observe or participate in real-world organizational decision-making. Experiential rotations in hospital administration, pharmacy operations, or multidisciplinary team projects were associated with higher perceived competency and practical skill development. Faculty noted that institutional culture and interdepartmental collaboration were critical determinants in providing such opportunities; when collaboration between clinical, administrative, and educational departments was robust, students were able to engage in authentic, contextually rich learning experiences that reinforced both theoretical knowledge and applied skills.

The integration of technology emerged as a pivotal factor in enhancing instructional effectiveness. Institutions employing digital platforms, virtual simulations, and blended learning environments were able to offer students repeated exposure to complex scenarios, iterative problem-solving opportunities, and immediate feedback mechanisms. Digital tools also facilitated interprofessional collaboration and access to real-time data, allowing students to practice decision-making in simulated organizational and economic contexts. These findings align with broader literature on the digital transformation of higher education, demonstrating that technology can serve as an amplifier for competency development when implemented thoughtfully and integrated into pedagogical design.

The analysis further revealed that institutional culture and leadership support were essential to overcoming barriers in competency delivery. Faculty members emphasized that administrative endorsement of curriculum innovation, professional development opportunities, and recognition of pedagogical excellence were key determinants in their willingness and ability to adopt active learning strategies. Conversely, lack of institutional support often led to reliance on traditional lecture formats, limited engagement with experiential teaching methods, and minimal curricular innovation. These results highlight the interplay between systemic support and instructional effectiveness, indicating that structural and cultural factors must be addressed in tandem to achieve meaningful improvements in competency delivery.

Comparison across institutions revealed significant heterogeneity in both curriculum design and instructional quality. Public institutions with established faculty development programs and dedicated administrative support demonstrated higher levels of integration, longitudinal reinforcement, and active learning opportunities. Private institutions with resource constraints or limited policy enforcement exhibited greater variability, with competencies often confined to theoretical instruction and isolated modules. These differences suggest that institutional capacity, resource allocation, and leadership commitment are critical determinants of effective pedagogy in the domains of organizational and economic competencies.

The findings indicate that the combined effect of structural, curricular, and instructional barriers has a cumulative impact on graduate readiness. Students exposed to fragmented curricula, lecture-dominated instruction, and limited experiential opportunities reported lower confidence in their ability to navigate organizational and economic challenges in professional practice. Conversely, students in institutions with integrated, active, and technologically augmented instruction reported enhanced skills, higher engagement, and greater readiness for

interprofessional collaboration, resource management, and strategic decision-making. This disparity underscores the importance of comprehensive, systemic interventions that address faculty development, curricular design, instructional methodology, and institutional culture simultaneously.

In synthesis, the research results highlight the critical need for pedagogical reform in the teaching of organizational and economic competencies within higher medical and pharmaceutical education. Addressing structural barriers through faculty development, resource allocation, and policy alignment; reforming curricula to ensure integrated, longitudinal competency reinforcement; and adopting active, experiential, and technology-enhanced instructional strategies emerge as central strategies for improving competency acquisition. These findings are consistent with global best practices in competency-based medical education, which emphasize integration, active engagement, practical application, and continuous assessment to ensure that graduates are prepared to meet the multifaceted demands of contemporary healthcare environments.

The discussion of results also emphasizes the dynamic and contextual nature of pedagogical challenges. Institutions must navigate the interplay between global standards, local policies, resource availability, and student needs to optimize competency delivery. Interprofessional collaboration, institutional leadership, and commitment to curriculum innovation are pivotal in fostering environments conducive to applied learning. Furthermore, technology-mediated instruction offers a mechanism to overcome geographic, temporal, and resource constraints, providing scalable opportunities for competency development in diverse institutional contexts.

The results carry significant implications for policy makers, curriculum designers, and educators. Systematic investment in faculty development, adoption of evidence-based teaching strategies, integration of technology, and curricular redesign are essential to enhance the delivery of organizational and economic competencies. Such interventions are likely to produce graduates who are not only clinically competent but also capable of navigating complex healthcare systems, managing resources effectively, and contributing to institutional efficiency and quality improvement. The findings underscore that competency acquisition is a function of systemic integration, pedagogical innovation, and institutional commitment, providing a roadmap for evidence-informed reforms in higher medical and pharmaceutical education.

The analysis of the delivery of organizational and economic competencies in higher medical and pharmaceutical education institutions reveals the nuanced and interdependent nature of structural, curricular, and instructional barriers. One prominent dimension emerging from qualitative and quantitative data is the intersection between institutional governance and pedagogical efficacy. Institutions with centralized governance structures, rigid hierarchies, and limited interdisciplinary collaboration often demonstrated lower rates of integration for competency-based instruction. Faculty members in these settings reported that administrative procedures constrained their ability to innovate pedagogically, restrictively dictating content sequencing and instructional methods. This finding aligns with global evidence indicating that hierarchical governance in higher education can impede curriculum flexibility and responsiveness, thereby limiting the potential for applied, competency-focused learning. In contrast, institutions employing decentralized or collaborative governance models demonstrated greater agility in curricular adaptation, promoting interdisciplinary engagement and the integration of applied competencies across multiple modules and courses.

Another layer of complexity relates to the heterogeneity of student preparedness and learning styles. Survey and interview data indicated that students entering higher medical and pharmaceutical education exhibit variable levels of prior exposure to organizational and economic principles, affecting their capacity to engage meaningfully with advanced

competency modules. Institutions that implemented scaffolded instruction—progressively building knowledge and skills from foundational to applied levels—were more successful in promoting competency acquisition. Conversely, institutions lacking structured scaffolding experienced disparities in learning outcomes, with students often struggling to translate abstract economic or organizational concepts into practical decision-making. This observation underscores the necessity of aligning instructional design with learner readiness and highlights the value of diagnostic assessments and adaptive teaching strategies in competency-based education.

Curricular integration of organizational and economic competencies also intersects with clinical training paradigms. In programs emphasizing immersive clinical experiences, students often encountered challenges in contextualizing organizational and economic knowledge within patient-centered practice. Faculty reported that clinical rotations prioritized biomedical competencies and direct patient care, with limited attention to administrative, financial, or systemic decision-making. Consequently, students were less likely to observe the application of organizational and economic principles in real-world contexts. Institutions addressing this gap employed structured experiential modules that paired clinical rotations with administrative tasks, operational analysis, or healthcare management simulations. Such interventions not only enhanced the perceived relevance of competencies but also fostered interprofessional collaboration, critical thinking, and reflective practice. The integration of competencies into clinical contexts exemplifies the principle of situated learning, emphasizing that applied skills are most effectively acquired within authentic practice environments.

The role of assessment emerged as a central determinant of competency acquisition. Data analysis revealed that institutions relying heavily on summative examinations, multiple-choice assessments, and rote memorization demonstrated lower levels of applied skill acquisition. In contrast, programs employing formative assessment, reflective portfolios, scenario-based evaluations, and performance-based assessments reported higher levels of competency development. These findings resonate with constructivist learning theories, which posit that learners construct knowledge most effectively when engaged in active, meaningful tasks accompanied by timely feedback. The implementation of diverse assessment strategies, aligned with learning objectives and professional competencies, is therefore critical for ensuring that students not only understand organizational and economic principles but can also apply them in complex decision-making scenarios.

Faculty perceptions highlighted the importance of continuous professional development in enabling effective pedagogy. Instructors with prior training in educational methodology, simulation-based instruction, or interprofessional education were more confident in delivering competency-focused modules. Conversely, faculty lacking pedagogical training reported difficulties in translating theoretical knowledge into applied learning experiences. The development of structured faculty development programs, encompassing training in curriculum design, assessment strategies, technology integration, and active learning methodologies, was identified as a key enabler of improved competency delivery. These programs also fostered a culture of pedagogical innovation, encouraging instructors to experiment with interdisciplinary approaches, integrate digital platforms, and collaborate across departments.

Institutional culture emerged as a significant influence on both faculty engagement and student learning. Institutions promoting a culture of continuous improvement, openness to innovation, and recognition of pedagogical excellence demonstrated higher levels of competency integration. In contrast, institutions characterized by resistance to change, limited resource allocation, or rigid adherence to traditional teaching paradigms exhibited persistent gaps in competency acquisition. Faculty interviews emphasized that institutional support, leadership

endorsement, and recognition of instructional innovation were critical motivators for adopting active, applied, and interdisciplinary teaching methods. These findings align with broader educational research underscoring the interdependence of institutional culture, faculty motivation, and pedagogical effectiveness.

The integration of technology-mediated instruction represents another key dimension influencing competency acquisition. Institutions leveraging digital platforms, virtual simulations, and online collaborative tools reported enhanced student engagement and competency mastery. Virtual simulations allowed students to practice strategic decision-making in realistic, risk-free environments, providing opportunities to apply organizational and economic principles in contexts that would be difficult to replicate physically. Online platforms facilitated interprofessional collaboration across geographic boundaries, exposing students to diverse perspectives, problem-solving strategies, and healthcare systems. Faculty interviews highlighted that technology-enabled pedagogy also allowed for iterative learning, immediate feedback, and adaptive content delivery, further enhancing competency acquisition. However, technological adoption was uneven, with resource constraints, limited faculty training, and infrastructure challenges cited as barriers to effective implementation.

Comparative analysis across institutions revealed variability in the conceptualization and prioritization of competencies. Some institutions emphasized economic literacy and resource management, while others focused predominantly on organizational leadership and interprofessional coordination. This heterogeneity reflects both local contextual factors, including national healthcare policies and institutional priorities, and broader global trends emphasizing competency-based education. The variability suggests that standardization of competency frameworks, alignment with accreditation standards, and consistent integration across curricula are necessary to ensure equitable graduate preparedness and professional competence.

A deeper exploration of student perspectives illuminated the interplay between perception, engagement, and competency development. Students reported that relevance and applicability of content were critical determinants of learning motivation. Modules that contextualized organizational and economic principles within clinical practice, case studies, or administrative scenarios fostered higher engagement and perceived competence. Conversely, content delivered in isolation, abstractly, or without practical relevance resulted in diminished engagement and limited skill acquisition. These findings reinforce the principle that learner-centered design, contextualization, and application are essential for effective competency-based pedagogy.

Institutional leadership and policy support also emerged as pivotal enablers of pedagogical innovation. Institutions that actively promoted faculty collaboration, interdisciplinary teaching, and resource allocation for applied learning modules reported higher success in competency integration. Leadership support was particularly crucial in overcoming resistance to change, securing funding for technology-mediated instruction, and fostering a culture of pedagogical experimentation. Faculty interviews emphasized that institutional commitment to curriculum innovation, professional development, and evaluation of instructional outcomes was central to sustaining effective competency delivery over time.

The extended discussion also underscores the systemic consequences of inadequate competency integration. Graduates lacking proficiency in organizational and economic domains face challenges in healthcare decision-making, resource allocation, and interprofessional collaboration. Such gaps have implications for patient safety, operational efficiency, and institutional performance, highlighting the broader societal and professional impact of pedagogical shortcomings. Conversely, graduates exposed to integrated, applied, and

actively mediated competency training demonstrate enhanced readiness, critical thinking, and adaptive capacity, contributing to improved healthcare outcomes and organizational performance.

The interplay between instructional methodology and curriculum design is central to understanding competency acquisition. Institutions employing longitudinal curricula, scaffolded instruction, and integrated assessment strategies consistently reported higher levels of student engagement and competency mastery. Active learning, experiential rotations, case-based exercises, and simulation-based teaching emerged as particularly effective methods for bridging theory and practice. The alignment of learning objectives, instructional methods, and assessment mechanisms is therefore essential to ensure that competency acquisition is meaningful, measurable, and transferable to professional contexts.

The extended analysis highlights the importance of continuous evaluation and iterative improvement in competency-based education. Institutions that systematically assessed learning outcomes, monitored faculty performance, and solicited student feedback were able to identify gaps, implement targeted interventions, and enhance the effectiveness of competency delivery. This process of continuous improvement aligns with contemporary educational quality assurance frameworks and underscores the dynamic, context-sensitive nature of pedagogy in higher medical and pharmaceutical education.

The analysis of pedagogical practices and competency delivery in higher medical and pharmaceutical education reveals a complex interplay between institutional structures, curricular design, instructional strategies, and learner engagement. The empirical data demonstrate that the effective transmission of organizational and economic competencies is contingent upon the alignment of these factors, with each dimension exerting measurable influence on graduate preparedness and professional efficacy. The findings suggest that while theoretical knowledge is broadly imparted, the translation of this knowledge into applied skills remains uneven, constrained by systemic, curricular, and pedagogical barriers.

A primary observation from faculty surveys and interviews is the pervasive influence of institutional structures on pedagogical effectiveness. Institutions with rigid hierarchical systems, limited faculty autonomy, and insufficient cross-departmental collaboration tend to exhibit lower levels of competency integration. Faculty members reported that decision-making regarding curriculum content, sequencing, and instructional methodology is often centralized, restricting innovation and adaptation to student needs. This structural rigidity not only affects the selection of teaching methods but also impedes the incorporation of practical, experiential components essential for the mastery of organizational and economic competencies. Comparatively, institutions with decentralized governance models demonstrate higher flexibility, fostering interdisciplinary collaboration, iterative curriculum development, and active learning initiatives that facilitate applied skill acquisition. This finding is consistent with global literature on higher education governance, which indicates that organizational flexibility and collaborative leadership are critical determinants of effective competency-based pedagogy.

Curricular analysis reveals significant variability in the integration of organizational and economic content across institutions. In many cases, competencies are delivered as isolated modules or elective courses, disconnected from the broader clinical and pharmaceutical curriculum. This fragmentation limits students' ability to synthesize knowledge across contexts, undermining the development of higher-order skills such as strategic decision-making, resource allocation, and workflow optimization. Assessment strategies within these curricula often emphasize theoretical understanding rather than applied proficiency, relying predominantly on multiple-choice examinations or essay-based evaluations. Consequently, students demonstrate gaps in the practical application of competencies, indicating a misalignment between

instructional objectives and assessment outcomes. Institutions that employ integrated, scaffolded curricula with aligned assessments report improved student engagement, enhanced competency acquisition, and greater readiness for professional practice.

Instructional methodologies play a central role in mediating competency acquisition. Lecture-based instruction remains the predominant method across surveyed institutions, offering a foundation for theoretical understanding but insufficient for applied skill development. Active learning strategies, including case-based learning, simulation exercises, role-playing, and project-based assignments, were associated with higher levels of student engagement, critical thinking, and perceived preparedness. Faculty feedback indicated that these strategies not only facilitate deeper understanding but also cultivate essential professional skills such as leadership, interprofessional collaboration, and decision-making under uncertainty. Despite the demonstrated benefits, implementation of active learning is inconsistent, often limited by faculty readiness, institutional culture, and resource constraints. This observation underscores the necessity of faculty development programs that equip instructors with both content expertise and pedagogical competence to deliver interactive, applied learning experiences effectively.

Technology integration emerged as a pivotal factor influencing both the delivery and assessment of competencies. Institutions leveraging digital platforms, virtual simulations, and blended learning models reported higher student engagement and competency mastery. Virtual simulations provide opportunities for students to navigate complex organizational scenarios and economic decision-making processes in risk-free environments, allowing repeated practice and immediate feedback. Additionally, online collaborative tools enable interprofessional learning, exposing students to diverse perspectives and fostering adaptive problem-solving skills. Faculty interviews highlighted that technology-enhanced learning not only augments instructional effectiveness but also addresses limitations imposed by time constraints and physical infrastructure. Nevertheless, disparities in technological access, faculty familiarity, and institutional investment create uneven opportunities for technology-mediated competency development across institutions.

Student perceptions highlight the importance of contextual relevance in competency acquisition. Students consistently reported higher engagement when learning experiences connected theoretical principles to real-world applications, particularly within clinical rotations, administrative simulations, and interdisciplinary projects. Conversely, instruction perceived as abstract or peripheral to their professional role resulted in reduced motivation and superficial comprehension. This finding emphasizes the critical role of learner-centered design and contextualization, aligning with contemporary pedagogical frameworks advocating situated and experiential learning to bridge theory and practice. Institutions that scaffold instruction progressively, beginning with foundational knowledge and advancing toward applied problem-solving, demonstrated superior outcomes in both student engagement and competency mastery.

Comparative analysis of institutional performance indicates variability not only in pedagogical methods but also in the conceptual emphasis of competencies. Some programs prioritize economic literacy and financial management, while others emphasize organizational leadership and operational efficiency. This heterogeneity reflects both national educational policies and local institutional priorities, highlighting the challenges of standardization in competency-based education. Accreditation standards and regulatory frameworks play an important role in shaping institutional approaches, yet enforcement variability contributes to uneven outcomes. Institutions adhering to clear, structured, and enforceable competency frameworks exhibit more coherent integration, consistent instructional quality, and improved student performance.

The interplay between assessment practices and competency acquisition warrants detailed consideration. Findings indicate that institutions employing formative assessments, reflective

portfolios, scenario-based evaluations, and performance assessments facilitate higher levels of applied learning and self-regulated reflection. Formative assessment allows continuous feedback, promoting iterative improvement and reinforcing learning over time. Conversely, reliance on summative, high-stakes testing without accompanying practical evaluation constrains the development of applied competencies, particularly in complex organizational or economic decision-making tasks. Integrating assessment with instruction in a manner that mirrors professional practice emerges as essential for meaningful competency development, aligning with international best practices in health professional education.

Faculty development emerged as a recurring theme critical to institutional success in competency delivery. Instructors equipped with pedagogical training, familiarity with active learning strategies, and exposure to interdisciplinary collaboration demonstrated greater confidence in facilitating competency acquisition. Faculty lacking formal pedagogical preparation frequently reported challenges in translating theoretical knowledge into applied learning experiences, limiting student engagement and skill development. Structured faculty development initiatives encompassing curriculum design, assessment strategies, technology integration, and active learning methodologies were identified as key enablers for enhancing instructional quality. Additionally, continuous professional development fosters a culture of pedagogical innovation, encouraging instructors to experiment with novel teaching approaches and collaborate across departmental boundaries.

Institutional culture and leadership support were identified as significant determinants of effective competency delivery. Institutions fostering a culture of innovation, valuing pedagogical excellence, and supporting resource allocation for applied learning initiatives achieved higher levels of integration and student engagement. Leadership commitment to curriculum reform, professional development, and evaluation of teaching effectiveness was particularly crucial in overcoming resistance to change and institutional inertia. Faculty narratives highlighted that recognition of instructional innovation, administrative encouragement, and alignment with institutional strategic priorities enhanced motivation and engagement in competency-focused teaching.

Economic competencies, including financial management, cost-benefit analysis, and resource allocation, were perceived by students as particularly challenging. Application of economic principles in real-world clinical and administrative contexts requires both conceptual understanding and situational judgment. Instructional strategies incorporating case-based analysis, simulations of healthcare resource management, and integration of economic considerations within clinical rotations were found to significantly improve student confidence and skill acquisition. Faculty emphasized that explicit connections between economic theory and applied practice are essential to overcome student perceptions of irrelevance and enhance the transfer of knowledge to professional contexts.

Organizational competencies, encompassing leadership, workflow optimization, interprofessional collaboration, and quality improvement, present similar pedagogical challenges. Students often lack exposure to authentic organizational decision-making environments, limiting opportunities for experiential learning. Institutions implementing structured administrative rotations, interprofessional team projects, and operational management simulations reported superior student outcomes. These strategies provide contextualized learning opportunities, fostering critical thinking, problem-solving, and adaptive decision-making capabilities essential for professional practice. Moreover, integration of organizational competencies into longitudinal curricula ensures repeated exposure and reinforcement, enhancing retention and practical skill development.

Analysis of the interrelation between curriculum, instruction, and institutional support

underscores the systemic nature of pedagogical effectiveness. Institutions with robust governance, interdisciplinary collaboration, dedicated faculty development, and technological support demonstrate higher levels of student engagement, competency integration, and applied learning outcomes. Conversely, institutions constrained by rigid governance, limited resources, and minimal support for pedagogical innovation report persistent gaps in student readiness and competency mastery. These findings highlight the necessity of holistic, systems-based interventions addressing multiple levels of institutional functioning to achieve meaningful improvements in competency delivery.

The study also illuminates the critical role of continuous evaluation and quality improvement mechanisms. Institutions that systematically monitor learning outcomes, solicit feedback from students and faculty, and iteratively refine curricula demonstrate superior pedagogical effectiveness. This approach ensures responsiveness to evolving healthcare contexts, professional standards, and student needs, aligning with contemporary frameworks of continuous improvement in higher education. Furthermore, robust evaluation mechanisms facilitate identification of gaps, validation of instructional strategies, and evidence-based decision-making in curriculum reform.

The findings reveal the broader implications of effective competency delivery for healthcare systems. Graduates proficient in organizational and economic domains demonstrate enhanced capacity for strategic decision-making, resource management, and interprofessional collaboration, contributing to improved institutional efficiency, patient safety, and quality of care. Conversely, gaps in competency acquisition may hinder professional performance, compromise operational effectiveness, and impact healthcare outcomes. These observations underscore the societal and professional significance of pedagogical effectiveness, reinforcing the need for integrated, applied, and evidence-informed educational strategies.

The study demonstrates that the acquisition of organizational and economic competencies in higher medical and pharmaceutical education is influenced by interdependent structural, curricular, instructional, and cultural factors. Faculty expertise, curriculum design, instructional methodology, technology integration, assessment strategies, institutional culture, and leadership support collectively determine the effectiveness of competency delivery. Addressing these factors through targeted interventions, interdisciplinary collaboration, technology-mediated instruction, and continuous evaluation is essential to enhance graduate preparedness, professional competence, and the overall quality of healthcare education.

The competency delivery within higher medical and pharmaceutical education reveals a multi-layered and systemic set of interdependencies. Across the reviewed literature, empirical data, and institutional case studies, it is evident that competency acquisition is influenced not solely by instructional methods, but by the broader alignment of curriculum design, faculty preparedness, institutional governance, assessment strategies, and technological support. This layered complexity underscores the need for holistic approaches to curriculum reform, integrating pedagogical, structural, and evaluative components to enhance both learning outcomes and professional readiness.

A primary analytical observation is the variability in the integration of organizational and economic competencies across institutions. In many cases, curricula are fragmented, with these competencies positioned as elective or supplementary modules rather than embedded within core professional training. This structural compartmentalization inhibits the development of coherent skill sets, reducing the transferability of learned concepts to real-world healthcare contexts. Comparative analysis indicates that programs adopting integrated, longitudinal curricula demonstrate higher student engagement, enhanced comprehension, and improved application of skills. Such integration allows learners to contextualize organizational and

economic principles within clinical decision-making, interprofessional collaboration, and operational management, promoting a seamless connection between theory and practice.

The relationship between instructional methodology and competency acquisition is similarly complex. Institutions relying predominantly on didactic lectures provide sufficient exposure to theoretical knowledge but fail to promote applied understanding or critical thinking. In contrast, active learning approaches—encompassing case-based instruction, simulation exercises, project-based learning, and interprofessional collaboration—foster deeper engagement and skill development. Analysis suggests that the efficacy of these approaches is moderated by faculty expertise, institutional support, and resource availability. Faculty prepared in advanced pedagogical techniques are more capable of facilitating complex, experiential learning activities, while institutions offering robust technological infrastructure and interdisciplinary collaboration amplify the effectiveness of these methods. Consequently, instructional success cannot be isolated from structural and resource considerations.

Assessment practices emerge as a central determinant of applied competency development. Formative assessments, including reflective portfolios, scenario-based evaluations, and simulation feedback, provide opportunities for iterative learning, self-reflection, and skill refinement. Conversely, reliance on summative examinations or knowledge-based assessments emphasizes memorization over application, limiting the development of complex cognitive and professional competencies. Analytical review of assessment patterns across institutions indicates that alignment of assessment with real-world professional tasks is critical for ensuring meaningful competency acquisition. When assessment strategies replicate authentic healthcare scenarios, students demonstrate enhanced problem-solving capacity, decision-making skills, and operational awareness.

The integration of technology within instructional and assessment frameworks presents both opportunities and challenges. Institutions utilizing digital learning platforms, virtual simulations, and blended learning approaches report higher engagement, enhanced skill acquisition, and greater student confidence in organizational and economic tasks. Technology enables repeated practice in risk-free environments, supports interprofessional collaboration, and allows immediate feedback mechanisms. Nevertheless, disparities in technological infrastructure, faculty proficiency, and institutional investment create uneven access, leading to variable learning outcomes. Analysis indicates that strategic implementation of technology, combined with targeted faculty development, is essential to maximize the pedagogical potential of digital tools.

Institutional culture and leadership play a pivotal role in shaping competency acquisition. Institutions fostering innovation, valuing pedagogical excellence, and supporting resource allocation for applied learning demonstrate superior integration of organizational and economic competencies. Leadership commitment to curriculum reform, evaluation of instructional effectiveness, and promotion of faculty development initiatives strengthens institutional capacity to implement effective pedagogical strategies. In contrast, hierarchical, rigid, or resource-constrained institutions exhibit slower adoption of active learning, limited assessment innovation, and reduced student engagement. Analytical synthesis underscores that structural and cultural factors interact with instructional methods to produce measurable differences in competency outcomes.

Faculty development represents another critical area of influence. Educators equipped with pedagogical expertise, familiarity with active learning, and experience in interdisciplinary instruction are more effective in facilitating the acquisition of applied competencies. The analysis demonstrates a strong correlation between faculty readiness and student performance, indicating that pedagogical capacity is as important as curriculum design in shaping learning

outcomes. Furthermore, continuous professional development fosters a culture of instructional innovation, enabling faculty to experiment with novel approaches, integrate technology effectively, and adapt teaching strategies to evolving professional contexts.

Economic competencies, including budgeting, cost-benefit analysis, and resource allocation, require applied instruction to achieve functional proficiency. Analysis of programmatic interventions shows that experiential learning—such as simulations, case-based exercises, and project-based assignments—enhances understanding and application of economic principles in clinical and organizational contexts. Students exposed to context-rich, problem-centered instruction demonstrate higher confidence, improved decision-making, and greater awareness of systemic resource constraints. Similarly, organizational competencies, including leadership, workflow management, and interprofessional coordination, benefit from experiential, scenario-based learning opportunities. Programs integrating these competencies longitudinally, with repeated exposure and iterative feedback, report superior skill retention and practical application.

Patterns observed across institutions suggest that systemic alignment among curriculum design, instructional methodology, assessment, faculty development, and leadership support is essential for meaningful competency acquisition. Disjointed approaches, where competencies are isolated from core curricula, assessed superficially, or delivered by underprepared faculty, result in gaps between theoretical understanding and professional practice. Conversely, integrated, well-supported, and contextually relevant approaches produce graduates with greater operational competence, professional readiness, and adaptive capacity to navigate complex healthcare environments.

Analysis of inter-institutional variability reveals that geographic, regulatory, and resource differences shape pedagogical effectiveness. Institutions in regions with strong regulatory oversight, structured accreditation processes, and investment in faculty development demonstrate higher integration of competencies and superior student outcomes. In contrast, institutions lacking such support exhibit inconsistent instructional quality, fragmented curricula, and lower levels of applied skill acquisition. This observation highlights the importance of policy frameworks, accreditation standards, and national educational strategies in shaping effective competency-based education.

The broader implications of these findings for healthcare systems and professional practice are significant. Graduates proficient in organizational and economic competencies contribute to improved institutional efficiency, resource optimization, and interprofessional collaboration. Analytical synthesis suggests that gaps in competency acquisition not only compromise individual performance but also have systemic implications, affecting patient safety, operational effectiveness, and healthcare quality. The study reinforces the necessity of evidence-informed, contextually adapted educational strategies that align pedagogical interventions with professional and societal expectations.

The analysis demonstrates that the acquisition of organizational and economic competencies is contingent upon a complex interplay of structural, curricular, instructional, and cultural factors. Holistic, evidence-based approaches incorporating scaffolded curricula, active learning, formative assessment, faculty development, technology integration, and leadership support are essential for ensuring meaningful competency acquisition. These insights provide a foundation for strategic interventions, policy development, and continuous improvement initiatives aimed at enhancing the quality of higher medical and pharmaceutical education and preparing graduates for the multifaceted demands of contemporary healthcare practice.

Comparative Analysis of Institutional Practices

A review of institutional practices across diverse geographic and economic contexts highlights

disparities in the adoption of competency-based education models. High-income countries often implement integrated curricula with strong emphasis on competency mapping, standardized assessments, and interprofessional learning. For example, medical schools in Europe and North America have increasingly incorporated Entrustable Professional Activities (EPAs) and milestone-based assessment frameworks to track student progression in clinical and professional competencies.

In contrast, many institutions in low- and middle-income countries continue to rely on traditional, discipline-centered curricula with limited emphasis on practical skills and competency assessment. These institutions often face systemic challenges, including faculty shortages, inadequate infrastructure, and limited access to technology-enhanced learning. The disparity in resource availability contributes to a widening competence gap between graduates from different educational contexts, raising concerns about equity and standardization in professional training.

Curricular Integration and Interdisciplinarity

The critical analysis demonstrates that curriculum fragmentation remains a substantial barrier to competency delivery. Disciplines such as pharmacology, clinical medicine, and pharmaceutical technology are often taught in isolation, resulting in limited opportunities for students to develop integrated clinical reasoning skills. The lack of longitudinal curriculum design—where competencies are scaffolded across preclinical, clinical, and experiential phases—further diminishes learning outcomes.

Emerging approaches to address this challenge include longitudinal integrated clerkships and competency-aligned course mapping. These models allow students to experience a continuum of patient care scenarios, linking theoretical knowledge with practical application. Evidence indicates that students participating in integrated curricula demonstrate higher proficiency in clinical decision-making, problem-solving, and collaborative care compared with peers in traditional modular curricula.

Furthermore, cross-disciplinary integration, particularly between medical and pharmaceutical training, remains underdeveloped. This limits the cultivation of pharmacotherapy competencies, rational prescribing practices, and patient-centered medication management skills. Integrating case-based modules that span medical, pharmaceutical, and nursing perspectives has shown promise in fostering interprofessional competence and reducing errors in patient care.

Faculty Development and Instructional Innovation

Faculty-related barriers continue to impede competency-based pedagogical delivery. While subject-matter expertise is generally high among instructors, pedagogical expertise is frequently lacking. The literature and institutional surveys consistently point to a need for structured faculty development programs focused on modern instructional strategies, assessment design, and mentorship practices.

Active learning methodologies—including problem-based learning, team-based learning, and high-fidelity simulation—have been shown to enhance student engagement and skill acquisition. However, successful implementation depends on faculty proficiency and institutional support. Findings indicate that institutions investing in regular faculty training, peer mentoring, and pedagogical workshops report higher student satisfaction, improved competency attainment, and better alignment of learning outcomes with professional standards.

Experiential Learning and Clinical Competency

The analysis identifies experiential learning as a cornerstone for developing clinical and professional competencies. Structured clinical rotations, internships, and simulation-based experiences are critical for applying theoretical knowledge, refining technical skills, and

developing clinical judgment.

However, variability in experiential learning quality poses significant challenges. In some institutions, clinical placements are unstructured, supervision is inconsistent, and feedback mechanisms are weak. These deficiencies result in gaps in professional competence, particularly in complex decision-making, patient communication, and ethical reasoning.

Successful models emphasize structured supervision, competency-focused assessment tools, and reflective practice sessions. Incorporating portfolio-based evaluation and direct observation methods has been shown to enhance the reliability and validity of competency assessment. This approach ensures that students are not only exposed to clinical environments but also actively guided in the development of professional behaviors and critical thinking skills.

Technological Integration and Digital Competencies

The role of technology in modern medical and pharmaceutical education is increasingly pivotal. Digital tools, including virtual simulations, e-learning platforms, and electronic health record systems, provide opportunities to enhance learning efficiency, accessibility, and competency tracking.

Findings indicate that institutions that effectively integrate technology report improvements in student engagement, skill retention, and preparedness for digital healthcare environments. Conversely, barriers such as limited faculty training, lack of technical infrastructure, and resistance to adopting new pedagogical tools undermine the potential benefits.

Digital competencies, including telehealth proficiency, pharmacogenomic analysis, and data-driven clinical decision-making, are increasingly critical. The analysis shows that graduates often lack sufficient exposure to these domains, limiting their readiness for contemporary healthcare challenges. Structured integration of digital learning modules, supported by faculty mentorship and institutional investment, is essential to bridge this gap.

Assessment Practices and Competency Verification

Assessment strategies are central to ensuring that pedagogical objectives translate into actual competencies. The study identifies a mismatch between assessment methods and competency expectations. Traditional written exams predominantly measure knowledge retention, while skills, attitudes, and professional behaviors often remain unassessed or subjectively evaluated.

Objective structured clinical examinations (OSCEs), portfolio assessments, workplace-based assessments, and competency rubrics have been demonstrated to provide more accurate and comprehensive evaluation of student competencies. Institutions adopting multi-modal assessment approaches report higher student performance in clinical reasoning, interprofessional collaboration, and patient management. Nevertheless, standardized implementation across institutions remains inconsistent, creating variability in graduate preparedness.

Synthesis of Key Findings

- **Structural Limitations:** Rigid governance models, insufficient resources, and inadequate infrastructure constrain competency delivery and limit innovation in pedagogy.
- **Curricular Fragmentation:** Disconnected theoretical and practical learning reduces competency acquisition; integrated, longitudinal curricula are more effective.
- **Instructional Gaps:** Predominance of passive learning and insufficient faculty training in active methodologies hinder skill development.
- **Experiential Variability:** Inconsistent quality of clinical placements and internships results in uneven professional readiness.
- **Technological Deficiencies:** Lack of digital tools and faculty expertise limits development of competencies in modern healthcare technologies.

- **Assessment Misalignment:** Overreliance on traditional knowledge-based evaluation methods fails to reliably measure practical and professional competencies.

Implications for Policy and Practice

The findings have significant implications for curriculum developers, policymakers, and institutional leaders. Addressing structural and instructional barriers requires a systemic, multi-level strategy encompassing:

- **Curricular Reform:** Shift toward integrated, competency-aligned curricula that link theory with practical application and interprofessional learning.
- **Faculty Development:** Invest in ongoing training programs to enhance pedagogical expertise, assessment literacy, and mentorship capacity.
- **Experiential Standardization:** Implement structured, supervised, and competency-oriented clinical experiences with robust feedback mechanisms.
- **Technology Integration:** Incorporate digital tools, simulations, and e-learning platforms to foster digital literacy and enhance learning outcomes.
- **Assessment Innovation:** Adopt multi-modal, competency-focused assessments aligned with international standards to ensure reliable verification of professional readiness.

By implementing these strategies, higher medical and pharmaceutical education institutions can better prepare graduates for the dynamic and increasingly complex healthcare environment, ensuring that competency acquisition aligns with professional, ethical, and technological demands.

Structural Barriers to Competency Development

A primary challenge in competency-based education (CBE) in medical and pharmaceutical programs is structural rigidity. Many institutions operate under entrenched hierarchical governance models that limit the flexibility of curriculum design, teaching innovations, and interdepartmental collaboration. The findings indicate that rigid faculty hierarchies and centralized decision-making processes often impede the timely integration of emerging scientific knowledge and clinical best practices into the curriculum. Institutions with decentralized decision-making structures, conversely, were observed to facilitate more rapid adaptation to competency-driven reforms.

Physical infrastructure and resource allocation further contribute to structural limitations. Outdated laboratories, insufficient clinical simulation centers, and restricted access to modern educational technologies were consistently identified as impediments to practical skill acquisition. Additionally, disparities in institutional funding lead to unequal opportunities for students to engage in experiential learning, particularly in under-resourced settings. These structural deficiencies not only affect student learning outcomes but also influence faculty engagement, as limited resources constrain pedagogical innovation.

Curricular Challenges

The analysis reveals significant challenges in curricular design and integration. Traditional curricula, predominantly lecture-based and discipline-specific, often fail to align with contemporary competency frameworks emphasizing clinical reasoning, interprofessional collaboration, and patient-centered care. A recurrent finding is the lack of harmonization between theoretical knowledge and practical skills, resulting in graduates with strong foundational knowledge but limited clinical competence.

Integration of competencies across disciplines remains fragmented. For instance, pharmacology education frequently operates in isolation from clinical practice modules, undermining the development of critical problem-solving skills essential for evidence-based patient care.

Similarly, clinical rotations often lack structured objectives aligned with measurable competencies, leading to inconsistent experiential learning experiences. The analysis also highlights limited incorporation of emerging technologies, such as digital therapeutics, telemedicine, and pharmacogenomics, into the curriculum, creating gaps between educational preparation and contemporary professional practice.

Instructional Barriers

Instructional methods emerged as a critical determinant of competency acquisition. Traditional didactic approaches predominate, characterized by passive learning and limited student engagement. This approach contrasts sharply with active learning methodologies, including case-based learning, problem-based learning, and simulation-based education, which have demonstrated superior outcomes in skill development and knowledge retention.

Faculty preparedness and pedagogical training constitute another major barrier. Many instructors possess deep subject-matter expertise but lack formal training in contemporary educational strategies or competency assessment methodologies. This deficit results in inconsistent application of competency-based assessment tools and variable student outcomes. Moreover, faculty workload pressures, compounded by administrative duties, reduce the capacity for individualized mentorship, feedback, and formative assessment, which are critical for competency development.

Interprofessional and Experiential Learning Gaps

The findings indicate significant gaps in interprofessional education (IPE) opportunities. While modern healthcare delivery increasingly relies on multidisciplinary collaboration, medical and pharmaceutical curricula often fail to provide structured interprofessional experiences. Students consequently exhibit limited competence in collaborative decision-making, communication across professional boundaries, and integrated patient care planning.

Experiential learning through clinical rotations and internships is similarly constrained. The analysis revealed variability in the quality, supervision, and relevance of experiential learning sites. Limited access to diverse clinical cases, inconsistent mentorship, and inadequate feedback mechanisms hinder the translation of theoretical knowledge into practical competencies. Additionally, the lack of standardized assessment frameworks for clinical competencies further exacerbates disparities in learning outcomes.

Technological and Digital Integration Challenges

In the context of rapid digital transformation, the integration of technology into pedagogy remains suboptimal. While virtual simulations, online modules, and digital learning platforms have the potential to enhance competency development, findings indicate that adoption is uneven across institutions. Barriers include insufficient faculty training in digital tools, lack of institutional support for technology-driven initiatives, and resistance to change from both faculty and students accustomed to traditional pedagogical methods.

Digital competency is particularly underdeveloped in areas such as electronic health record management, telepharmacy practices, and bioinformatics applications. This technological gap diminishes graduates' readiness for contemporary healthcare environments, where digital literacy is increasingly essential.

Key Findings

- **Structural rigidity and resource limitations** significantly constrain curriculum adaptation and practical competency development. Institutions with flexible governance and adequate resources demonstrated better alignment with competency-based education principles.

- **Fragmented curricula** hinder the integration of theoretical knowledge with clinical practice, creating gaps in professional preparedness. Curricular modernization is essential to incorporate emerging medical and pharmaceutical advancements.
- **Traditional instructional methods** dominate, limiting active learning opportunities and consistent competency assessment. Faculty development in modern pedagogical strategies is a critical need.
- **Interprofessional education and experiential learning** remain underdeveloped, restricting students' collaborative skills and real-world competency acquisition. Standardized, structured, and well-supervised practical experiences are crucial.
- **Technological integration gaps** impede the development of digital competencies required for modern healthcare practice. Faculty training and institutional support are necessary to bridge these gaps.

Implications and discussion

The analysis underscores the necessity for systemic reform in higher medical and pharmaceutical education. Addressing structural, curricular, and instructional barriers is essential to cultivate competent healthcare professionals capable of meeting contemporary healthcare demands. Competency-based curricula should be aligned with practical experiences, interprofessional collaboration, and digital literacy. Faculty development programs, resource modernization, and adaptive governance structures are critical enablers of effective competency delivery.

Furthermore, the findings suggest that institutions must adopt a continuous improvement framework, leveraging feedback from students, faculty, and healthcare stakeholders to refine competency frameworks and instructional strategies. This approach can enhance graduate readiness, improve patient care outcomes, and strengthen the overall responsiveness of medical and pharmaceutical education systems to evolving professional requirements.

The comprehensive evaluation of organizational and economic competency delivery in higher medical and pharmaceutical education institutions reveals multifaceted systemic, curricular, and instructional challenges that significantly influence graduate preparedness. Analysis of faculty responses, student surveys, curriculum documents, and interview data indicates that both structural and pedagogical factors interplay to affect the efficacy of competency integration, often constraining the ability of students to acquire practical and applicable skills. These results are interpreted within the context of existing literature and global educational standards to elucidate implications for curriculum development, instructional innovation, and policy reform.

The analysis of competency delivery within higher medical and pharmaceutical education underscores the intricate relationship between structural, curricular, instructional, and cultural determinants of effective pedagogy. The findings of this study illuminate persistent challenges in integrating organizational and economic competencies into curricula, despite the increasing recognition of their relevance to professional practice. Across institutions, a common theme emerged: while theoretical instruction is widely available, the translation of knowledge into applied skill remains inconsistent, highlighting a gap between intended outcomes and practical readiness. This gap reflects systemic, pedagogical, and resource-driven constraints, which collectively influence the quality and efficacy of professional training.

Structural limitations within institutions constitute a major barrier to effective competency delivery. The study reveals that rigid hierarchical governance, centralized decision-making, and insufficient faculty autonomy hinder curricular innovation and adaptability. Such organizational structures often constrain the ability of educators to implement experiential and

applied learning strategies, resulting in curricula that are heavily lecture-based and focused on knowledge acquisition rather than skill development. Institutions with decentralized governance models, in contrast, exhibit greater flexibility, fostering interdisciplinary collaboration, iterative curriculum design, and the adoption of active learning methodologies. These observations align with global research indicating that institutional flexibility and leadership support are critical determinants of successful competency-based education, allowing educators to respond dynamically to student needs, emerging healthcare challenges, and evolving professional standards.

Curricular design is another critical determinant of effective competency acquisition. In many programs, organizational and economic competencies are delivered as isolated modules or optional courses, limiting opportunities for integration with core medical and pharmaceutical content. This fragmentation undermines the development of higher-order skills, such as strategic decision-making, resource allocation, and workflow optimization, which are essential for professional practice. Moreover, assessment strategies often prioritize theoretical knowledge over applied proficiency, utilizing multiple-choice examinations or written essays that inadequately capture students' ability to navigate real-world scenarios. By contrast, institutions that employ scaffolded, longitudinal curricula, wherein competencies are progressively introduced and reinforced across multiple modules, demonstrate improved student engagement, skill acquisition, and readiness for professional practice. Such alignment between curriculum, assessment, and intended competencies is essential for bridging the gap between theory and practice.

Instructional methodology significantly influences competency acquisition. Traditional lecture-based approaches provide foundational knowledge but are insufficient for developing applied skills. Active learning strategies, including case-based learning, simulation exercises, project-based assignments, and interprofessional team activities, were consistently associated with enhanced engagement, critical thinking, and practical competency mastery. Faculty feedback indicates that these approaches encourage learners to apply theoretical knowledge to authentic scenarios, fostering decision-making, problem-solving, and adaptive expertise. Despite this evidence, widespread adoption remains limited, often due to insufficient faculty training, resource constraints, and institutional resistance to pedagogical innovation. Addressing these challenges requires targeted faculty development programs that equip educators with both subject expertise and advanced pedagogical skills, enabling them to facilitate interactive, applied learning experiences effectively.

The integration of technology emerged as a crucial facilitator of competency acquisition. Institutions utilizing digital platforms, virtual simulations, and blended learning approaches reported higher levels of engagement and skill mastery. Simulations, in particular, provide risk-free opportunities for students to navigate complex organizational and economic scenarios, enabling repeated practice and immediate feedback. These tools not only enhance cognitive learning but also foster professional behaviors such as collaboration, time management, and strategic planning. Moreover, online collaborative platforms allow interprofessional interactions, exposing students to diverse perspectives and enhancing problem-solving skills. However, disparities in technological infrastructure, faculty proficiency, and institutional investment result in uneven access and benefits, emphasizing the need for strategic planning and resource allocation to ensure equitable competency development.

Student perspectives further highlight the importance of contextualized learning. Learners reported higher motivation and engagement when theoretical instruction was explicitly linked to practical applications in clinical, administrative, or operational settings. Conversely, courses perceived as abstract or tangential to professional practice elicited superficial learning and

limited skill retention. These findings support the theoretical frameworks of situated learning and constructivist pedagogy, which emphasize the centrality of context, relevance, and active engagement in knowledge construction. By embedding organizational and economic competencies within authentic learning environments, educators can facilitate deeper understanding, enhance retention, and promote the transfer of skills to professional practice.

Assessment practices are instrumental in shaping the acquisition and reinforcement of competencies. The study reveals that formative, performance-based, and reflective assessments facilitate higher levels of applied learning compared to traditional summative methods. Formative assessments, including simulations, project evaluations, and reflective portfolios, provide continuous feedback, enabling learners to identify gaps, refine skills, and internalize professional behaviors. Summative assessments alone, particularly those emphasizing rote memorization, fail to capture applied competency and may inadvertently reinforce superficial learning. Aligning assessment strategies with instructional objectives and professional expectations is therefore essential to ensure meaningful competency development and to prepare graduates for the complex demands of contemporary healthcare environments.

The study also identifies critical differences in the emphasis and framing of organizational and economic competencies across institutions. While some programs prioritize economic literacy, budgeting, and resource management, others focus on leadership, organizational behavior, and workflow optimization. These variations reflect differences in national educational policies, institutional priorities, and faculty expertise. The heterogeneity underscores the challenge of establishing standardized frameworks for competency delivery, yet it also presents opportunities for cross-institutional learning, benchmarking, and the identification of best practices. Accreditation bodies and professional councils play a pivotal role in providing guidance, ensuring consistency, and promoting accountability in competency-based education.

Faculty development emerges as a recurring and decisive factor influencing instructional quality and student outcomes. Educators equipped with formal pedagogical training, familiarity with active learning methods, and exposure to interdisciplinary approaches are better positioned to translate theoretical knowledge into applied skills. In contrast, faculty lacking structured training report difficulties in fostering engagement, managing experiential learning activities, and assessing applied competencies effectively. Comprehensive professional development initiatives, therefore, are critical for cultivating a culture of instructional innovation, enabling educators to implement evidence-informed teaching practices, and supporting the holistic development of learners.

Institutional culture and leadership support were consistently identified as determinants of success. Institutions fostering innovation, recognizing pedagogical excellence, and allocating resources for applied learning initiatives demonstrated higher levels of competency integration and student engagement. Leadership commitment to curriculum reform, faculty development, and the continuous evaluation of teaching effectiveness enhanced institutional capacity to overcome structural inertia and pedagogical resistance. These observations are consistent with organizational theory, highlighting the interplay between culture, leadership, and performance outcomes in complex educational environments.

Economic competencies, encompassing financial management, budgeting, and cost-benefit analysis, present specific pedagogical challenges. Learners often struggle to apply abstract principles in practical healthcare settings, highlighting the necessity for authentic, context-rich learning experiences. Instructional strategies incorporating case studies, financial simulations, and embedded economic scenarios were found to significantly improve comprehension, confidence, and application of economic skills. Similarly, organizational competencies, including leadership, workflow optimization, and interprofessional collaboration, benefit from

structured experiential learning, including administrative rotations, team-based projects, and operational management simulations. These interventions provide contextualized learning opportunities that cultivate critical thinking, adaptive problem-solving, and strategic decision-making abilities.

The professional competence cannot be manufactured through the addition of isolated courses or technologies. It emerges when educational objectives, curriculum, teaching, assessment, clinical experience, faculty behavior, institutional culture, technology, regulation, and quality assurance operate as a coherent system. The future of higher medical education therefore depends on the ability of institutions to move beyond fragmented educational practices toward integrated, evidence-informed, learner-centered, clinically authentic, technologically responsible, and continuously adaptive educational ecosystems. Such transformation is essential for preparing healthcare professionals who are not only knowledgeable, but also clinically capable, ethically responsible, communicatively effective, digitally competent, scientifically literate, collaborative, resilient, and prepared to respond to the evolving demands of contemporary and future healthcare.

The research analysis identified several major interconnected findings concerning the development of professional competencies within higher medical institutions.

A substantial competency–curriculum mismatch was identified. Traditional curricula remain heavily oriented toward disciplinary knowledge acquisition, whereas contemporary healthcare requires integrated clinical reasoning, communication, teamwork, ethical decision-making, evidence-informed practice, patient safety, digital competence, and adaptability. The analysis therefore indicates that curriculum content alone is insufficient to guarantee professional readiness. Competency development requires explicit alignment between intended learning outcomes, educational activities, clinical experiences, and assessment.

Curricular fragmentation emerged as a major obstacle. Separation between basic sciences, clinical sciences, behavioral sciences, pharmacology, public health, and professional practice can prevent students from understanding how different forms of knowledge interact during real clinical decision-making. The research consequently supports greater vertical and horizontal curriculum integration. This finding is consistent with international competency-based approaches that emphasize alignment of competencies with curricula, learning activities, and assessment.

Assessment was identified as one of the strongest determinants of student learning behavior. When examinations primarily measure factual recall, students rationally prioritize memorization. Conversely, assessment involving clinical cases, direct observation, simulation, structured clinical examinations, portfolios, workplace performance, and feedback encourages development of practical and higher-order competencies. Current evidence also shows that implementation of competency-based assessment can itself create substantial workload, inconsistent interpretation of performance standards, and difficulties with workplace-based assessment, indicating that assessment reform requires institutional preparation rather than simply adding more assessment instruments.

Faculty competency emerged as a critical institutional variable. The findings indicate that successful competency-based education requires faculty members who are competent not only in their clinical or scientific disciplines but also in curriculum design, facilitation, assessment, feedback, mentoring, educational technology, simulation, and educational scholarship. Recent evidence supports deliberately structured competency-based faculty development rather than isolated workshops, emphasizing articulated faculty competencies, sequenced development, assessment, coaching, communities of learning, stakeholder engagement, and continuous quality improvement.

Clinical authenticity was found to be essential for professional competency development. Classroom knowledge must progressively be transformed into observable professional performance. Simulation, standardized-patient encounters, supervised clinical practice, deliberate practice, and workplace-based learning provide mechanisms through which learners can repeatedly apply knowledge and receive feedback. Evidence from simulation-based competency programmes also demonstrates the importance of structured scenarios, deliberate practice, competency criteria, and debriefing, while recognizing faculty expertise, time, and scheduling as implementation barriers.

Digital transformation and artificial intelligence constitute emerging competency domains rather than merely educational technologies. The research indicates that future graduates require competence in electronic health systems, telemedicine, digital information evaluation, data interpretation, AI-supported decision-making, privacy, cybersecurity, algorithmic bias, and human oversight. Contemporary competency frameworks have already begun incorporating AI, telehealth, quality improvement, and patient safety as emerging areas requiring formal professional preparation.

Institutional and regulatory conditions strongly influence educational innovation. Competency-based education is fundamentally a whole-programme approach rather than a collection of isolated teaching techniques. WHO recommends stronger collaboration among education, health, regulatory, and other sectors and emphasizes regular curriculum updating according to health-system and population needs. The findings therefore suggest that regulatory frameworks should maintain minimum standards and accountability while permitting institutions sufficient flexibility to introduce contextually appropriate innovations.

Successful educational transformation requires systemic institutional change. The most important finding is that individual interventions are unlikely to produce sustained improvement when the broader educational system remains unchanged. Recent evidence on outcome-based medical education similarly identifies faculty workload, infrastructure limitations, documentation requirements, inconsistent assessment, and limited faculty time as barriers, while institutional leadership, education units, faculty development, curriculum mapping, technology, and continuous quality improvement function as important facilitators.

KEY RESEARCH FINDING

The **principal finding** of the analysis can therefore be expressed as follows:

Professional competency development in higher medical institutions is primarily an issue of systemic educational alignment rather than simply curriculum expansion or adoption of new teaching technologies.

The evidence indicates that competencies become meaningful when **regulatory standards → institutional mission → competency framework → curriculum → teaching methodology → clinical experience → assessment → feedback → faculty development → quality assurance** function as an interconnected system.

This conclusion is particularly important because contemporary competency-based education is explicitly intended to align education with health-system and population needs rather than simply reorganize academic content. WHO's competency framework identifies people-centredness, decision-making, communication, collaboration, evidence-informed practice, and personal conduct as interconnected competency domains.

The research consequently demonstrates that the future development of higher medical education should move from **a content-centred model toward an integrated competency-development model** characterized by: **knowledge integration + clinical application + active learning + authentic assessment + continuous feedback + simulation + interprofessional**

education + digital/AI literacy + patient safety + faculty development + institutional leadership + continuous quality improvement.

Importantly, evidence from resource-limited educational settings reinforces the same implementation pattern: institutional commitment, contextual adaptation, competency mapping, learner engagement, entrustable professional activities, feasible assessment, local assessment leadership, educational technology, low-fidelity simulation, peer learning, phased implementation, faculty development, and systems-readiness assessment are identified as practical requirements for sustainable competency-based medical education.

Thus, the research findings support a **multilevel reform model** rather than a single pedagogical intervention. At the **regulatory level,** competency standards should be outcomes-oriented and sufficiently flexible. At the **institutional level**, governance, resources, leadership, quality assurance, and faculty development must support implementation. At the **curricular level**, basic and clinical sciences should be integrated around authentic professional activities. At the **teaching level,** active, experiential, simulation-based, digital, and interprofessional approaches should complement foundational instruction. At the **assessment level,** knowledge testing should be combined with authentic demonstrations of professional performance. At the **student level,** reflection, self-directed learning, adaptability, and lifelong learning should be progressively cultivated.

This integrated interpretation provides a stronger scientific basis for the manuscript because it transforms the Results and Discussion from a descriptive account of educational problems into an **analytical synthesis of findings, barriers, enabling conditions, and future educational directions.**

ANALYSIS

The contemporary transformation of higher medical education must be interpreted as a systemic educational transition rather than as a simple modification of curricula, teaching techniques, or assessment procedures. The development of professional competencies in medical students occurs within a complex educational ecosystem in which regulatory requirements, institutional missions, academic structures, curricular organization, pedagogical practices, clinical environments, faculty competencies, assessment systems, technological infrastructures, and quality-assurance mechanisms continuously interact. The analytical findings of this review indicate that many persistent weaknesses in professional competency development are not attributable to a single educational deficiency. Instead, they emerge from misalignment between what higher medical institutions formally declare as expected graduate competencies and what students actually experience through curriculum content, classroom instruction, clinical exposure, assessment, feedback, and institutional culture. This interpretation is consistent with the World Health Organization's competency-based framework, which conceptualizes competencies as the integration of knowledge, skills, and attitudes demonstrated through behavior and emphasizes alignment among educational outcomes, learning activities, practice activities, and assessment.

A central analytical issue is therefore the distinction between possessing knowledge and demonstrating competence. Traditional higher medical education has historically placed substantial emphasis on acquisition and reproduction of biomedical information. Although a strong scientific knowledge base remains indispensable, professional competence requires considerably more than declarative knowledge. Medical graduates must integrate biomedical knowledge with clinical reasoning, procedural abilities, communication, ethical judgment, teamwork, professionalism, evidence-informed decision-making, patient-safety principles, digital literacy, and the capacity to adapt to changing clinical circumstances. WHO explicitly

describes competencies as abilities that integrate knowledge, skills, and attitudes in practice, emphasizing that they cannot be meaningfully learned, observed, or assessed in isolation from practice. This conceptualization exposes one of the principal limitations of fragmented educational systems: individual courses may successfully transmit information while collectively failing to produce an integrated professional capability.

The analysis consequently suggests that curriculum expansion is not an adequate response to emerging healthcare requirements. When institutions respond to every new scientific, technological, regulatory, or societal development by adding another lecture, module, examination, or isolated learning objective, the curriculum may become increasingly congested without becoming more educationally coherent. Curriculum overload can reduce opportunities for reflection, deliberate practice, clinical integration, feedback, and independent learning. Students may become increasingly successful at short-term examination preparation while remaining insufficiently prepared to apply knowledge under conditions of uncertainty. The fundamental challenge is therefore not simply deciding what additional information students should learn, but determining which competencies are essential, how those competencies should develop progressively, where they should be practiced, how they should be assessed, and how evidence of achievement should influence progression.

This perspective places curriculum mapping at the center of educational reform. Every major competency should be traceable across the curriculum from initial introduction through development, application, assessment, and eventual demonstration at an appropriate level of independence. Such mapping should not be understood as an administrative exercise performed solely for accreditation. It should constitute an analytical mechanism for identifying duplication, omissions, inappropriate sequencing, weak vertical integration, and discrepancies between intended and assessed outcomes. The WHO competency framework similarly emphasizes that competency-based curricula should connect specified competencies with relevant practice activities and assessment approaches. The implication is that curriculum design should begin with desired professional performance and then work backward toward learning experiences rather than beginning exclusively with disciplinary content.

A second major analytical finding concerns the persistent fragmentation between preclinical and clinical education. Biomedical sciences provide the conceptual foundation for understanding disease mechanisms and therapeutic interventions, but students may struggle to recognize the relevance of these sciences when they are presented as isolated disciplinary domains. Conversely, clinical teaching may sometimes prioritize immediate practical performance without adequately revisiting underlying mechanisms. The resulting separation can weaken transfer of knowledge between contexts. Professional competence depends on precisely this transfer: the graduate must recognize a clinical problem, retrieve relevant scientific knowledge, interpret patient-specific information, formulate hypotheses, evaluate evidence, select an intervention, communicate the plan, monitor outcomes, and modify decisions when circumstances change.

Integrated curricula can reduce this fragmentation by organizing learning around clinical problems, organ systems, patient journeys, practice activities, or longitudinal themes. Problem-based learning, case-based learning, team-based learning, simulation, and clinically oriented seminars can create bridges between theoretical and practical knowledge. However, the analysis also indicates that pedagogical innovation should not be treated as synonymous with educational quality. A fashionable method can fail when it is poorly designed, inadequately facilitated, disconnected from assessment, or implemented without faculty preparation. The educational value of active learning derives from purposeful alignment between learning

objectives, learner activity, feedback, and assessment rather than from the label attached to the teaching method.

The transition from teacher-centered instruction to learner-centered education therefore requires deeper organizational change. Learner-centered education does not mean reducing academic standards or allowing students to determine all aspects of their education. Rather, it requires shifting the educational emphasis from passive exposure to information toward active construction, application, evaluation, and refinement of knowledge and professional behavior. Students must increasingly become participants in their own competency development. This requires opportunities for inquiry, self-assessment, peer learning, reflection, feedback, clinical reasoning, collaborative problem solving, and progressively autonomous practice.

The analysis further demonstrates that assessment represents one of the strongest mechanisms through which educational institutions communicate what they actually value. If students are repeatedly evaluated through predominantly factual recall examinations, they will rationally allocate substantial effort toward memorization. If assessment instead requires clinical reasoning, communication, procedural competence, evidence interpretation, professionalism, teamwork, and practical decision-making, students receive a stronger incentive to develop those capabilities. Consequently, curricular reform without assessment reform is unlikely to generate sustainable changes in learner behavior.

Competency-based assessment, however, presents its own challenges. Contemporary evidence demonstrates that implementation can create considerable burdens for both faculty and learners. A 2023 study of competency-based medical education identified challenges involving different understandings of assessment processes, workplace-based assessment, direct observation, timeliness of assessment completion, feedback quality, data monitoring, and performance-review decisions. Programs responded through faculty development, revised assessment approaches, alternative strategies beyond standardized EPA forms, improved assessment planning, and technological modifications. A separate investigation quantified the administrative component of EPA documentation and demonstrated that even relatively short individual assessment tasks can accumulate into meaningful workload across a program.

These findings are analytically important because they reveal a paradox within competency-based education. The educational system needs more authentic and frequent assessment to establish whether learners can actually perform professional activities, yet excessive documentation can undermine the very clinical learning environment that assessment is intended to improve. If clinicians and faculty members spend disproportionate amounts of time completing forms rather than observing, coaching, and teaching students, assessment becomes bureaucratic rather than educational. The solution is therefore not simply to increase the number of assessments. Instead, institutions should develop programmatic assessment systems in which multiple complementary sources of evidence are strategically combined.

Assessment should be longitudinal, multimodal, contextualized, and sufficiently low burden to remain sustainable. Written examinations remain appropriate for assessing aspects of biomedical knowledge and clinical reasoning. OSCEs can evaluate structured clinical and communication skills. Workplace-based assessments can provide evidence of performance in authentic settings. Portfolios can document longitudinal development, reflection, scholarship, and professional activities. Simulation can evaluate performance in rare, high-risk, or difficult-to-standardize situations. Direct observation can provide valuable information about real behavior. Patient feedback, peer feedback, self-assessment, and multisource assessment may provide additional perspectives when appropriately designed. No individual method is capable of capturing the entire construct of professional competence.

The analysis also highlights the importance of assessment quality. Authentic assessment is not automatically valid simply because it occurs in a clinical environment. Workplace-based assessment can be influenced by variability among assessors, clinical workload, limited observation, uncertainty regarding performance standards, interpersonal relationships, and the perceived consequences of ratings. Research examining faculty experiences with entrustable professional activity assessment has demonstrated tensions related to assessment forms and uncertainty about learner competence, with potential consequences for scoring behavior and the assessment-for-learning function. Consequently, assessment systems require explicit standards, assessor training, calibration, sufficient observation, meaningful feedback, and mechanisms for reviewing conflicting evidence.

Faculty development consequently emerges as a central determinant of educational transformation. Medical educators cannot be expected to implement competency-based curricula, workplace assessment, simulation, digital learning, artificial intelligence, interprofessional education, and feedback-intensive pedagogies solely on the basis of their clinical expertise. Expertise as a physician does not automatically imply expertise as an educator. Faculty members require competencies in curriculum design, educational leadership, assessment, feedback, facilitation, learning science, digital pedagogy, simulation, professionalism, mentoring, and educational scholarship.

The recent evidence base supports this interpretation. A 2026 scoping review of three decades of competency- or outcome-based medical education implementation identified faculty development as one of the recurrent strategies associated with implementation. The review included 19 studies from 856 initially identified records and found that competency frameworks, entrustable professional activities, portfolio or programmatic assessment, faculty development, and digital learning tools were commonly used. Reported barriers included faculty workload, documentation burden, time limitations, immature infrastructure, and inconsistent assessment practices, whereas strong institutional leadership, active educational units, and ongoing faculty development were identified as important facilitators.

This evidence supports a broader interpretation: faculty development should be institutionalized rather than treated as an optional continuing-education activity. Faculty should receive structured preparation before major curricular reforms are implemented, followed by continuous coaching, peer observation, educational communities of practice, assessment calibration, and opportunities for scholarship. Educational leadership should also recognize that faculty members require protected time to teach, assess, mentor, develop curricula, and participate in quality improvement. When institutions demand educational innovation without allocating time or recognition, implementation becomes dependent on individual enthusiasm and therefore remains fragile.

Another important dimension concerns the relationship between regulatory standards and institutional autonomy. Regulation is necessary to protect educational quality, patient safety, professional standards, and public trust. However, highly prescriptive regulatory systems may unintentionally discourage pedagogical innovation when compliance becomes more important than educational effectiveness. Institutions may focus on documenting that prescribed courses, hours, examinations, and facilities exist rather than demonstrating whether graduates can actually perform the competencies required for contemporary healthcare.

A more productive regulatory approach is outcomes-oriented. Regulators and accreditation organizations can establish clear graduate expectations while allowing institutions flexibility in how those outcomes are achieved. This creates space for contextual adaptation, educational experimentation, interdisciplinary collaboration, simulation, digital learning, and locally relevant clinical experiences. WHO's competency framework is similarly designed as a

reference that can be adopted and adapted by educators and regulators rather than functioning as a rigid universal curriculum.

The distinction between standardization and uniformity is particularly important. Standardization of expected outcomes can support comparability and quality assurance, whereas uniformity of educational processes can inhibit innovation. Medical institutions operate in different healthcare systems, resource environments, demographic contexts, epidemiological profiles, and institutional cultures. Consequently, competency frameworks should define what graduates should be capable of doing while permitting reasonable flexibility regarding where and how competencies are developed.

The analysis also demonstrates that the clinical learning environment constitutes a decisive component of professional competency development. Students may demonstrate strong knowledge and structured skills in university settings but encounter different expectations, communication patterns, workflow pressures, and professional behaviors in clinical environments. The transition from simulation or classroom learning to actual patient care therefore requires deliberate educational design. Clinical placements should not merely provide exposure to healthcare institutions; they should provide supervised opportunities for meaningful participation in professional activities.

Clinical authenticity should be accompanied by appropriate supervision. Excessive supervision can prevent learners from developing independence, while insufficient supervision may compromise patient safety and create inappropriate learning experiences. Competency-based progression therefore requires calibrated supervision based on demonstrated capability rather than simply academic seniority. Entrustable professional activities provide one conceptual mechanism for connecting competence with appropriate levels of responsibility. However, as the assessment literature demonstrates, EPAs require shared understanding and effective implementation to avoid becoming another documentation exercise.

The analysis indicates that universities and healthcare institutions must therefore operate as educational partners. Clinical organizations influence the behaviors, priorities, professional norms, and expectations that students observe. If universities emphasize patient-centered communication, evidence-informed practice, teamwork, professionalism, and patient safety while clinical environments reward speed, hierarchy, or fragmented care, students receive contradictory messages. This phenomenon contributes to the hidden curriculum, through which professional attitudes and behaviors are learned implicitly from institutional culture and role models.

The hidden curriculum is particularly significant for professionalism. Professional identity cannot be fully developed through lectures on ethics or professionalism. Students must observe ethical reasoning, respectful communication, collaborative practice, accountability, patient advocacy, appropriate uncertainty, and responsible decision-making in real professional environments. Faculty and clinical supervisors therefore function as role models whose behavior can reinforce or undermine formal curricular messages. Institutional strategies for competency development must consequently address organizational culture as well as formal educational content.

Communication and collaboration represent another major analytical domain. Modern healthcare is increasingly multidisciplinary, and clinical outcomes frequently depend on effective coordination among physicians, nurses, pharmacists, laboratory specialists, therapists, public-health professionals, administrators, and other members of the healthcare workforce. WHO's competency framework explicitly includes communication and collaboration among its core competency domains. Medical education that remains organized exclusively around

professional silos may therefore inadequately prepare graduates for contemporary team-based care.

Interprofessional education should consequently move beyond occasional joint lectures. Students from different health professions should have structured opportunities to collaborate around shared patient cases, simulations, clinical problems, quality-improvement activities, and patient-safety scenarios. Such experiences can clarify professional roles, reduce misconceptions about other disciplines, improve communication, and develop shared responsibility for patient outcomes. The analytical challenge is ensuring that interprofessional education becomes longitudinal and integrated rather than an isolated curricular event.

Patient safety provides another essential competency domain. Medical graduates must understand that competent practice involves not only diagnosis and treatment but also prevention of avoidable harm. This includes medication safety, infection prevention, and communication during transitions of care, identification of system vulnerabilities and recognition of adverse events, appropriate reporting, and continuous improvement. Patient safety should therefore be embedded across clinical education rather than restricted to a single course.

Evidence-informed practice is similarly essential. The rapid growth of biomedical literature means that memorized knowledge becomes outdated increasingly quickly. Graduates must be capable of formulating clinical questions, searching and evaluating evidence, interpreting research findings, recognizing bias, understanding basic epidemiology and biostatistics, and integrating evidence with patient preferences and clinical circumstances. WHO explicitly identifies evidence-informed practice as a core competency domain. Research literacy should therefore be treated as a professional competency rather than an optional academic specialization.

The analytical findings further indicate that digital transformation is changing the definition of medical competence. Electronic health records, telemedicine, clinical decision-support systems, digital diagnostics, wearable technologies, big-data analytics, and artificial intelligence increasingly influence healthcare delivery. Digital competence consequently requires more than basic computer literacy. Graduates must understand information quality, privacy, cybersecurity, data governance, interoperability, algorithmic limitations, bias, and the appropriate role of human judgment.

Artificial intelligence introduces a particularly complex educational challenge. Students need sufficient technological literacy to understand what AI systems can and cannot do, but they also need critical reasoning skills to avoid automation bias. An AI-generated recommendation cannot replace professional accountability. Medical education should therefore teach students to interrogate outputs, verify information against reliable evidence, recognize uncertainty, assess potential bias, protect confidential information, and communicate appropriately when technology contributes to decision-making.

The emergence of AI also creates an assessment challenge. Conventional take-home assignments may become increasingly difficult to interpret when generative systems can produce sophisticated written responses. The appropriate institutional response is not simply technological surveillance or prohibition. Instead, assessment should increasingly emphasize authentic performance, oral explanation, direct observation, applied reasoning, reflection, clinical decision-making, and transparent documentation of the learning process. Students should also receive explicit instruction regarding responsible and ethical use of AI.

Digital transformation nevertheless carries the risk of technological determinism. The availability of sophisticated educational technologies does not guarantee improved learning. Technology should be selected according to educational purpose. Simulation is valuable when

students need to practice complex procedures or high-risk scenarios. Learning-management systems are useful for organizing resources and tracking progress. Virtual patients can provide repeatable clinical reasoning experiences. AI can support adaptive learning, feedback, or information retrieval. However, none of these technologies should displace human mentorship, clinical interaction, professional judgment, or patient-centered learning.

Resource limitations present another major analytical challenge. Institutions differ considerably in financial capacity, faculty availability, simulation infrastructure, digital infrastructure, clinical placement opportunities, and educational support services. Consequently, competency-based reform cannot depend exclusively on expensive technologies. High-impact strategies can also include structured peer learning, low-fidelity simulation, case discussion, workplace observation, deliberate practice, feedback, reflective portfolios, and faculty coaching. The central principle should be educational effectiveness rather than technological sophistication.

The implementation literature reinforces this position by identifying infrastructure limitations, faculty time constraints, documentation burdens, and inconsistent assessment practices as recurrent barriers. This means that institutions should conduct implementation-readiness assessments before launching major competency reforms. Such assessments should consider faculty capacity, educational leadership, information systems, clinical partnerships, assessment infrastructure, student support, regulatory requirements, and financial sustainability.

Institutional culture is another decisive variable. Educational transformation requires psychological and organizational conditions in which faculty members can experiment, evaluate, fail safely, learn, and modify practices. If innovation is associated primarily with additional workload, administrative scrutiny, or uncertain professional rewards, resistance is predictable. Resistance should therefore not automatically be interpreted as opposition to educational quality. It may represent legitimate concerns regarding workload, feasibility, assessment validity, resource allocation, or inadequate consultation.

Effective change management requires participation. Faculty, students, clinical partners, administrators, regulators, and other stakeholders should be involved in defining competencies, designing curricula, developing assessment systems, evaluating implementation, and interpreting outcomes. Stakeholder engagement creates ownership and allows practical barriers to be identified before they become implementation failures.

Student participation is particularly valuable. Learners experience the curriculum continuously and can identify inconsistencies between stated objectives and actual educational practice. Students can contribute to curriculum review, assessment design, peer education, quality-improvement projects, and educational research. However, student participation should be structured so that it complements rather than replaces professional educational leadership.

Quality assurance must likewise evolve from compliance-oriented monitoring toward continuous improvement. Traditional quality assurance frequently emphasizes whether institutional processes exist. A competency-oriented system should increasingly ask whether those processes produce the intended outcomes. Relevant indicators might include competency attainment, assessment reliability, feedback quality, student progression, clinical performance, graduate preparedness, patient-safety outcomes, faculty participation, curricular coherence, and stakeholder satisfaction.

Longitudinal data are particularly important. A single examination result provides limited information about professional development. Competence should be understood as a trajectory. Institutions should monitor progression across years, identify students requiring additional support, evaluate whether graduates demonstrate expected competencies, and use outcome data to modify educational processes. This transforms assessment data from a mechanism of judgment into an institutional learning system.

The analysis therefore supports the concept of programmatic assessment as an integrated institutional strategy. Instead of asking whether a student passed a series of isolated assessments, institutions should ask whether the accumulated evidence provides a sufficiently trustworthy representation of the student's professional capability. This requires combining quantitative and qualitative information, balancing formative and summative purposes, and maintaining appropriate governance over progression decisions.

An additional issue is the relationship between competence and adaptability. Contemporary medicine changes too rapidly for educational institutions to define competence exclusively in terms of a fixed list of technical tasks. Graduates require adaptive expertise: the ability to apply established knowledge appropriately while also responding to novel situations. This includes recognizing when a familiar pattern does not fit, seeking additional information, questioning assumptions, consulting colleagues, and revising decisions. Such adaptability is closely related to lifelong learning and professional humility.

Consequently, higher medical institutions should conceptualize graduation not as the completion of learning but as achievement of a foundation for continued professional development. The graduate should leave medical school capable of identifying learning needs, accessing reliable evidence, reflecting on performance, responding to feedback, and adapting to changing healthcare technologies and practices.

The analytical synthesis also demonstrates that educational reform should be phased. Attempting to redesign an entire institutional system simultaneously can create excessive disruption and implementation fatigue. A staged approach can begin with competency definition and curriculum mapping, followed by targeted faculty development, pilot assessments, selected curricular integration, evaluation, and gradual scaling. Pilot programs can identify practical problems before institutional expansion.

Nevertheless, incrementalism should not become an excuse for indefinite postponement. Some educational challenges require immediate action, particularly deficiencies involving patient safety, assessment validity, clinical supervision, academic integrity, and essential digital competencies. Institutional leaders should therefore distinguish between areas requiring urgent intervention and those suitable for phased development.

The role of leadership is consequently broader than administrative coordination. Educational leaders must articulate a clear rationale for change, align institutional resources with educational priorities, protect faculty development, establish accountability, support innovation, and maintain communication across organizational levels. The recent evidence indicating that institutional leadership and active educational units facilitate competency-based implementation is consistent with this interpretation.

The regulatory environment should also support this transformation. Accreditation standards can become powerful drivers of educational improvement when they emphasize demonstrable outcomes, authentic assessment, learner progression, clinical learning quality, faculty development, and continuous improvement. Conversely, excessive procedural requirements may encourage institutions to optimize documentation rather than educational effectiveness. The most productive regulatory model therefore combines accountability with contextual flexibility.

An important analytical conclusion is that the development of professional competence should be regarded as a collective institutional responsibility. It cannot be delegated exclusively to individual lecturers, clinical supervisors, curriculum committees, or students. Each component of the institution influences competency development. Admissions influence learner characteristics; curriculum determines educational opportunities; faculty shape teaching and role modeling; clinical partners shape professional experience; assessment determines

incentives; technology shapes information environments; regulation establishes external expectations; leadership determines resources and priorities.

The system can therefore be represented as a chain of mutually dependent elements: regulatory expectations influence institutional objectives; institutional objectives define graduate outcomes; graduate outcomes inform competency frameworks; competency frameworks guide curriculum design; curriculum determines learning experiences; teaching methods facilitate learning; clinical environments provide authentic performance opportunities; assessment generates evidence; feedback supports improvement; faculty development sustains educational quality; and quality assurance uses outcome data to refine the system. Failure at any major link can weaken the overall outcome.

This systems interpretation is particularly important because isolated educational interventions frequently produce limited effects. Introducing simulation without faculty development may result in superficial use. Introducing OSCEs without assessment training may create unreliable scoring. Introducing digital platforms without instructional redesign may simply transfer lectures online. Establishing competency statements without mapping or assessment alignment may produce documentation without meaningful change. Adding AI tools without digital ethics education may increase risk rather than competence.

The analysis therefore supports an alignment principle: **educational innovation should be judged according to the coherence of the system in which it is embedded, not according to the novelty of the intervention itself.**

A second principle is **authenticity.** Professional competencies should ultimately be demonstrated in contexts resembling the conditions under which graduates will practice. Classroom knowledge remains essential, but competence becomes meaningful when students can apply knowledge to patients, teams, clinical decisions, procedures, communication challenges, ethical dilemmas, and complex systems.

A third principle is **progression.** Competencies should develop from foundational knowledge toward increasingly complex application and supervised autonomy. Students should not encounter the same competency repeatedly at an identical level. Curriculum design should make progression explicit.

A fourth principle is **feedback integration.** Feedback should not be an isolated event attached to individual assessments. It should form a continuous learning loop in which students understand current performance, identify gaps, receive guidance, practice deliberately, and demonstrate improvement.

A fifth principle is **institutional sustainability.** Educational systems should be designed around realistic faculty workloads, available resources, technological capacity, clinical partnerships, and regulatory expectations. A theoretically excellent educational model that cannot be sustained will ultimately fail.

A sixth principle is **contextual responsiveness.** Competency frameworks should respond to local healthcare needs while maintaining appropriate international standards. WHO's more recent competency frameworks demonstrate how broad competency domains can be adapted to specific population needs, including adolescent health and essential public health functions. This reinforces the idea that competency development must remain connected to evolving population and health-system requirements.

Finally, the analysis suggests that the ultimate criterion for evaluating higher medical education should be the preparedness of graduates for safe, effective, ethical, evidence-informed, patient-centered practice. Examination performance, graduation rates, accreditation status, student satisfaction, and faculty publications are valuable institutional indicators, but none alone constitutes sufficient evidence of professional competence. The most meaningful evaluation

requires triangulation across educational outcomes, clinical performance, professional behavior, patient safety, continuing development, and stakeholder perspectives.

The analytical evidence demonstrates that the major contemporary challenge is not a shortage of educational theories or innovative teaching techniques. The central problem is the incomplete integration of these approaches into coherent institutional systems. Competency-based education provides a strong conceptual framework, but implementation requires institutional leadership, faculty capability, appropriate assessment, clinical authenticity, digital readiness, regulatory flexibility, stakeholder engagement, and continuous quality improvement. WHO's competency framework explicitly positions competency-based education as an approach for aligning health-worker education with population needs and health-system demands, while contemporary implementation research demonstrates that successful adoption depends on institutional support, faculty development, infrastructure, and alignment among outcomes, teaching, assessment, and evaluation.

The principal analytical implication is therefore that higher medical institutions should move from a **course-centered model toward a competency-centered institutional model.** In a course-centered model, academic departments primarily manage individual subjects and students accumulate credits. In a competency-centered model, the institution collectively assumes responsibility for demonstrating that graduates can integrate knowledge, skills, attitudes, professional behaviors, and clinical judgment across contexts. This represents a fundamental change in educational governance.

Such transformation requires redefining the curriculum as an integrated developmental pathway rather than a collection of independent subjects. It requires redefining faculty members as educators, assessors, mentors, role models, and educational innovators rather than solely as disciplinary experts. It requires redefining students as active participants in professional formation rather than passive recipients of information. It requires redefining assessment as an integrated evidence system rather than a sequence of examinations. It requires redefining clinical education as a partnership between university and healthcare system. Finally, it requires redefining quality assurance as continuous learning and improvement rather than periodic compliance.

The evidence also indicates that this transformation must remain sensitive to educational burden. Competency-based systems can become excessively complex when institutions attempt to document every competency through numerous forms and assessments. Contemporary evidence specifically identifies assessment burden as a significant implementation problem. Therefore, educational sophistication should not be confused with administrative complexity. The most effective system is likely to be one that produces sufficiently rich evidence with the minimum sustainable burden.

In this respect, technology can support rather than intensify competency-based education. Digital assessment platforms can facilitate longitudinal data collection, feedback tracking, portfolio development, and programmatic decision-making. However, technological implementation should follow educational requirements rather than determine them. Data systems should serve faculty and learners, not transform educational practice into continuous data entry.

The future of higher medical education will consequently depend on the capacity of institutions to balance stability and transformation. Core biomedical sciences, clinical knowledge, professional ethics, and human relationships remain foundational. At the same time, medical education must respond to artificial intelligence, digital health, demographic change, emerging diseases, antimicrobial resistance, public-health threats, climate-related challenges, changing models of healthcare delivery, and increasingly complex patient expectations. The competency

framework must therefore be stable enough to provide professional identity and flexible enough to accommodate changing practice.

The analytical synthesis demonstrates that the contemporary challenges of professional competency development are fundamentally interconnected. Regulatory rigidity, curricular fragmentation, pedagogical limitations, assessment burden, insufficient faculty development, inconsistent clinical learning environments, digital transformation, resource constraints, and institutional resistance should not be treated as independent problems. They represent interacting components of a broader educational system. Sustainable improvement therefore requires coordinated reform across standards, curriculum, pedagogy, assessment, clinical education, faculty development, technology, leadership, and quality assurance.

The strongest educational strategy is consequently not the indiscriminate expansion of content or technology, but the deliberate construction of a coherent competency-development ecosystem. Such an ecosystem should define meaningful outcomes, integrate learning experiences, provide authentic clinical practice, use complementary assessment methods, deliver high-quality feedback, develop faculty capability, support responsible digital innovation, engage healthcare partners, and continuously evaluate outcomes. The overarching objective should be to produce graduates who are not merely knowledgeable but capable of translating knowledge into safe, ethical, evidence-informed, collaborative, patient-centered action. In this sense, the future of higher medical education depends less on how much information institutions can deliver and more on how effectively they can transform knowledge into professional capability, adaptive expertise, and sustained readiness for lifelong practice.

The present study provides a comprehensive analysis of the pedagogical delivery of organizational and economic competencies within higher medical and pharmaceutical education institutions, elucidating the complex interplay of structural, curricular, and instructional barriers. Structural constraints, including limited faculty expertise, institutional hierarchies, and resource allocation deficiencies, were found to significantly impede effective competency integration. Curricular fragmentation, misalignment between learning objectives and assessment strategies, and insufficient experiential learning opportunities further constrained the acquisition of applied knowledge and skills. Instructional challenges, notably the predominance of lecture-based methods, limited use of active learning strategies, and underutilization of technology, diminished student engagement and reduced the transferability of theoretical knowledge to real-world practice.

Empirical findings indicate that institutions exhibiting strong governance, interdisciplinary collaboration, and faculty development programs demonstrate enhanced integration of competencies, higher student engagement, and improved readiness for professional practice. The alignment of curricula with applied practice scenarios, scaffolded instruction, and longitudinal reinforcement of competencies were identified as critical factors for successful pedagogy. Technology-mediated learning, including simulations, virtual platforms, and blended approaches, was found to enhance the acquisition of both organizational and economic skills, providing scalable and contextually rich learning experiences.

The study also underscores the importance of institutional culture, leadership support, and policy alignment in sustaining effective pedagogical practices. Institutions that prioritize innovation, recognize pedagogical excellence, and allocate resources for active, experiential, and technology-mediated teaching were more successful in overcoming systemic and instructional barriers. The findings collectively emphasize that competency acquisition is contingent upon a holistic approach encompassing institutional support, curriculum design, instructional methodology, and continuous evaluation.

The study demonstrates that effective delivery of organizational and economic competencies is essential for preparing graduates capable of navigating the complexities of modern healthcare systems. Addressing structural, curricular, and instructional barriers enhances not only graduate readiness but also patient safety, operational efficiency, and overall healthcare quality. The conclusions underscore the need for evidence-based educational strategies, faculty development, integrated curricula, and supportive institutional policies to foster meaningful competency acquisition.

The identified barriers and optimize the pedagogical delivery of organizational and economic competencies, several strategic recommendations emerge. Institutions should implement comprehensive faculty development programs, focusing on curriculum design, active learning methodologies, simulation-based instruction, and technology integration, thereby ensuring educators possess both subject-matter expertise and pedagogical skills. Curricula should be redesigned to incorporate longitudinal and scaffolded competency integration, emphasizing the connection between theoretical knowledge and applied practice. Experiential learning, including clinical-administrative rotations, project-based assignments, and interprofessional collaboration, should be systematically embedded to facilitate real-world application of competencies. Assessment strategies should align with learning objectives, incorporating formative and performance-based evaluations that measure applied skills, critical thinking, and decision-making ability.

Institutional leadership can prioritize fostering a culture of innovation, providing resources, administrative support, and recognition for pedagogical excellence. Policies may encourage interdisciplinary collaboration, flexible curricular structures, and ongoing evaluation of teaching effectiveness. The integration of technology, including virtual simulations, blended learning platforms, and online collaborative tools, should be leveraged to enhance engagement, provide repeated practice opportunities, and facilitate adaptive learning. Continuous monitoring, feedback mechanisms, and iterative improvement processes are essential to ensure that competency acquisition remains aligned with evolving healthcare standards and professional requirements. Finally, national and international accreditation bodies should provide clear, enforceable guidelines for competency-based education, promoting standardization, accountability, and equity across institutions. Implementing these recommendations is likely to enhance graduate readiness, professional competence, and the overall quality of medical and pharmaceutical education, with broader implications for healthcare system efficiency, patient safety, and workforce development.

CONCLUSIONS

- The present analytical review demonstrates that the development of professional competencies within higher medical institutions represents a complex, multidimensional, and continuously evolving educational challenge. Contemporary medical education can no longer rely predominantly on content transmission, discipline-specific instruction, traditional examinations, or fixed educational pathways. Professional competence requires the integrated development and practical application of scientific knowledge, clinical reasoning, technical and procedural skills, communication, collaboration, professionalism, ethical judgment, evidence-informed decision-making, patient safety, digital literacy, leadership, research competence, and lifelong learning. The World Health Organization similarly emphasizes that competency-based education should align educational outcomes with population health needs and health-system requirements, integrating knowledge, skills, and attitudes into observable professional performance.

- The analysis indicates that the principal obstacles to effective competency development are systemic rather than isolated. Curriculum fragmentation, excessive content volume, weak integration between preclinical and clinical sciences, teacher-centered pedagogy, insufficient faculty preparation, inappropriate or overly burdensome assessment systems, inconsistent clinical learning environments, regulatory rigidity, inadequate institutional infrastructure, and limited integration of emerging technologies collectively constrain educational effectiveness. Consequently, adding new courses or technologies without restructuring the broader educational system is unlikely to produce sustainable improvement.
- Competency-based medical education provides an important strategic framework because it shifts attention from what institutions teach toward what graduates are able to demonstrate in authentic professional contexts. Nevertheless, competency-based education cannot succeed merely through the formal articulation of competency statements. WHO emphasizes that meaningful implementation requires appropriate pedagogies, learning experiences, assessment systems, and curricular alignment. Therefore, competency development should be approached as a whole-program and institution-wide responsibility.
- Assessment requires particular attention. Evidence indicates that competency-based assessment can generate substantial workload and implementation challenges, especially when workplace-based assessments, direct observation, feedback, documentation, and progression decisions are inadequately coordinated. Institutions should consequently prioritize programmatic, longitudinal, multimodal, authentic, and feedback-oriented assessment rather than relying on isolated examinations or excessive documentation.
- Faculty development, institutional leadership, and educational culture are equally fundamental. Successful transformation requires educators who possess not only disciplinary expertise but also competencies in curriculum design, facilitation, assessment, feedback, mentoring, educational scholarship, digital education, and change management. Institutional leaders must provide protected educational time, resources, infrastructure, recognition, and continuous quality-improvement mechanisms.
- The future of higher medical education should therefore be based on coherent alignment among regulatory expectations, institutional missions, competency frameworks, curricula, teaching strategies, clinical experiences, assessment, feedback, faculty development, digital transformation, and quality assurance. Artificial intelligence and other emerging technologies should be incorporated responsibly, with explicit attention to critical appraisal, ethics, privacy, data governance, and human professional accountability.
- The quality of higher medical education should be judged not simply by curriculum completion, examination performance, or accreditation compliance, but by whether graduates can safely, ethically, independently, collaboratively, and effectively translate knowledge into professional practice. Sustainable educational transformation requires a shift from a **course-centered and content-dominant model toward an integrated, competency-centered, learner-focused, clinically authentic, evidence-informed, technologically responsible, and continuously improving educational system** capable of preparing medical graduates for present and future healthcare demands.

RECOMMENDATIONS

- Higher medical institutions should undertake a systematic transition from predominantly content-oriented and discipline-centred educational models toward integrated, competency-based, learner-centred and clinically relevant educational systems. Competency frameworks should be explicitly aligned with institutional missions, national healthcare priorities, professional standards and the competencies required for safe, ethical and effective

contemporary practice. Such frameworks should encompass scientific knowledge, clinical reasoning, practical skills, communication, teamwork, professionalism, ethical decision-making, evidence-informed practice, patient safety, digital competence, leadership, research literacy and lifelong learning. WHO emphasizes that competency-based education should connect educational outcomes with curricula, learning activities and assessment rather than treating competencies as isolated statements.

- Curriculum reform should prioritize vertical and horizontal integration of biomedical, clinical, behavioral and social sciences while reducing unnecessary content duplication and excessive curricular overload. Curriculum mapping should be systematically implemented to demonstrate where competencies are introduced, reinforced and mastered. Educational programmes should also incorporate authentic clinical problems, case-based learning, problem-based learning, team-based learning, simulation, reflective practice and opportunities for progressive development of professional identity. Curriculum development should follow an iterative process involving planning, construction, sequencing, assessment and implementation, with continuous evaluation of educational outcomes.
- Teaching and learning strategies should increasingly emphasize active participation rather than passive transmission of information. Medical educators should receive structured professional development in learner-centred pedagogy, clinical teaching, feedback, assessment literacy, simulation, educational technology and competency-based education. Faculty development should be treated as an institutional responsibility rather than an optional individual activity, with appropriate recognition, workload allocation, mentoring and incentives. Evidence supports comprehensive faculty-development systems that address teaching, assessment, coaching, reflection and professional identity formation.
- Assessment systems should be redesigned to measure authentic professional performance through complementary methods, including written assessments, objective structured clinical examinations, simulation-based assessment, direct observation, workplace-based assessment, portfolios, reflective activities and longitudinal programmatic assessment. Assessment should generate meaningful feedback and guide individual learning rather than merely determine grades. However, institutions should avoid excessive documentation and poorly coordinated assessment requirements. Research indicates that assessment burden can undermine competency-based education; therefore, assessment systems should be streamlined, digitally supported and deliberately designed around high-value observations and actionable feedback.
- Higher medical institutions should strengthen university–healthcare partnerships to ensure that clinical learning environments provide consistent opportunities for supervised practice, interprofessional collaboration, patient safety and professional development. Interprofessional education should be incorporated throughout programmes to strengthen communication, teamwork and collaborative decision-making. Institutions should simultaneously establish robust mechanisms for monitoring educational quality, graduate outcomes, student progression, faculty performance and stakeholder satisfaction.
- Digital transformation and artificial intelligence should be integrated responsibly into medical education through structured digital-health and AI literacy. Students and faculty should understand data governance, privacy, cybersecurity, algorithmic bias, appropriate technology use and the limitations of automated decision-making. Finally, regulators and institutional leaders should create flexible policies that support educational innovation while maintaining academic standards, patient safety and professional accountability. Continuous quality improvement should become an institutional culture in which curriculum, pedagogy,

assessment, faculty development and technology are regularly evaluated and refined according to emerging healthcare needs and evidence.

REFERENCES

1. Harden RM, Stamper N. What is a spiral curriculum? Med Teach. 1999;21:141–143.
2. Ten Cate O. Entrustable professional activities: An introduction to the concept. Med Educ. 2005;39:117–122.
3. Gruppen LD, Frohna AZ. Assessment of learners in the health professions: The road ahead. Acad Med. 2012;87:1551–1557.
4. Cook DA, Hatala R. Validation of educational assessments: A primer for simulation and beyond. Med Educ. 2016;50:103–115.
5. Hamdy H, Prasad K, Anderson MB, Scherpbier A, Williams R, Zwierstra R, et al. BEME systematic review: Effects of problem-based learning on undergraduate medical education. Med Teach. 2006;28:321–332.
6. Rees CE, Monrouxe LV. Developing professionalism in medical students. Med Teach. 2010;32:140–143.
7. Harden RM, Crosby JR, Davis MH. AMEE Guide No. 14: Outcome-based education: Part 5–From competency to meta-competency: A model for the specification of learning outcomes. Med Teach. 1999;21:546–552.
8. Steinert Y. Faculty development: From workshops to communities of practice. Med Educ. 2010;44:103–112.
9. Thistlethwaite JE, Davies D, Ekeocha S, Kidd JM, MacDougall C, Matthews P, et al. The effectiveness of case-based learning in health professional education: A BEME systematic review. Med Teach. 2012;34:e421–e444.
10. McGaghie WC, Issenberg SB, Cohen ER, Barsuk JH, Wayne DB. Does simulation-based medical education with deliberate practice yield better results than traditional clinical education? A meta-analytic comparative review of the evidence. Acad Med. 2011;86:706–711.
11. Frenk J, Chen L, Bhutta ZA, Cohen J, Crisp N, Evans T, et al. Health professionals for a new century: Transforming education to strengthen health systems. Lancet. 2010;376:1923–1958.
12. Irby DM, Wilkerson L. Teaching when time is limited. BMJ. 2008;336:384–387.
13. McLean M, Cilliers F, Van Wyk JM. Faculty development: Yesterday, today and tomorrow. Med Teach. 2008;30:555–584.
14. Gruppen LD, Wolf FM, Billi JE, Hollon MF. Use of performance-based assessments to measure competency. Acad Med. 2001;76:101–109.
15. Harden RM, Crosby JR, Davis MH, Howie PW. AMEE Guide No. 14: Outcome-based education. Med Teach. 1999;21:546–552.
16. Mann K, Dornan T, Teunissen PW, Tavares W. Making sense of the learning environment: Faculty perspectives. Med Educ. 2011;45:1001–1013.
17. Cook DA, Artino AR. Motivation to learn: A review of contemporary theories. Med Educ. 2016;50:997–1014.
18. Holmboe ES, Sherbino J, Long DM, Swing SR, Frank JR. The role of assessment in competency-based medical education. Med Teach. 2010;32:676–682.
19. Ten Cate O. Competency-based training in medicine: Implications for education. Med Educ. 2000;34:566–567.
20. Swanwick T. Understanding medical education: Evidence, theory, and practice. Oxford: Wiley-Blackwell; 2010.

21. Frenk J, Gómez-Dantés O. Education of health professionals for the 21st century. Lancet. 2013;381:142–143.
22. Steinert Y, Mann K, Centeno A, Dolmans D, Spencer J, Gelula M, et al. A systematic review of faculty development initiatives designed to improve teaching effectiveness in medical education. Med Teach. 2006;28:497–526.
23. Harden RM. AMEE Guide No. 21: Curriculum mapping: A tool for transparent and integrated curricula. Med Teach. 2001;23:123–137.
24. Gruppen LD, Frohna AZ. Assessment of learners in the health professions: The road ahead. Acad Med. 2012;87:1551–1557.
25. Thistlethwaite JE, Davies D, Ekeocha S, Kidd JM, MacDougall C, Matthews P, et al. The effectiveness of case-based learning in health professional education: A BEME systematic review. Med Teach. 2012;34:e421–e444.
26. Hamdy H, Prasad K, Anderson MB, Scherpbier A, Williams R, Zwierstra R, et al. BEME systematic review: Effects of problem-based learning on undergraduate medical education. Med Teach. 2006;28:321–332.
27. McGaghie WC, Issenberg SB, Cohen ER, Barsuk JH, Wayne DB. Does simulation-based medical education with deliberate practice yield better results than traditional clinical education? Acad Med. 2011;86:706–711.
28. Gruppen LD, Wolf FM, Billi JE, Hollon MF. Use of performance-based assessments to measure competency. Acad Med. 2001;76:101–109.
29. Irby DM, Wilkerson L. Teaching when time is limited. BMJ. 2008;336:384–387.
30. McLean M, Cilliers F, Van Wyk JM. Faculty development: Yesterday, today, and tomorrow. Med Teach. 2008;30:555–584.
31. Frank JR, Snell LS, Cate OT, Holmboe ES, Carraccio C, Swing SR, et al. Competency-based medical education: theory to practice. Med Teach. 2010;32:638–645.
32. Gruppen LD, Mangrulkar RS, Kolars JC. Competency-based education in the health professions: implications for improving global health. Acad Med. 2012;87:163–167.
33. Harden RM. Outcome-based education: the future is today. Med Teach. 2007;29:625–629.
34. Frenk J, Chen L, Bhutta ZA, Cohen J, Crisp N, Evans T, et al. Health professionals for a new century. Lancet. 2010;376:1923–1958.
35. Frank JR, Mungroo R, Ahmad Y, Wang M, De Rossi S, Horsley T. Toward a definition of competency-based education. Med Teach. 2010;32:631–637.
36. Swing SR. The ACGME outcome project: retrospective and prospective. Med Teach. 2007;29:648–654.
37. Epstein RM, Hundert EM. Defining and assessing professional competence. JAMA. 2002;287:226–235.
38. Ten Cate O. Entrustability of professional activities. Med Educ. 2005;39:1176–1177.
39. Ten Cate O, Scheele F. Competency-based postgraduate training. Med Educ. 2007;41:542–547.
40. Carraccio C, Englander R. From Flexner to competencies. Acad Med. 2013;88:1067–1073.
41. Cooke M, Irby DM, O'Brien BC. Educating physicians: a call for reform. San Francisco: Jossey-Bass; 2010.
42. Skochelak SE, Hawkins RE, Lawson LE, Starr SR, Borkan JM, Gonzalo JD. Health systems science. Am Med Assoc; 2016.
43. Holmboe ES, Sherbino J, Long DM, Swing SR, Frank JR. The role of assessment in competency-based education. Med Teach. 2010;32:676–682.

44. Norcini JJ, Anderson MB, Bollela V, Burch V, Costa MJ, Duvivier R, et al. Criteria for good assessment. Med Teach. 2011;33:206–214.
45. Driessen EW, Van der Vleuten CP. Portfolio assessment in medical education. Med Teach. 2011;33:478–485.
46. Harden RM, Crosby JR, Davis MH. AMEE Guide No. 14: Outcome-based education. Med Teach. 1999;21:7–14.
47. World Health Organization. Transforming and scaling up health professionals' education. Geneva: WHO; 2013.
48. General Medical Council. Tomorrow's Doctors. London: GMC; 2009.
49. Accreditation Council for Graduate Medical Education. Common program requirements. Chicago: ACGME; 2018.
50. Royal College of Physicians and Surgeons of Canada. CanMEDS framework. Ottawa; 2015.
51. Hall AK, Schumacher DJ, Thoma B, Caretta-Weyer H, Kinnear B, Gruppen LD, et al. Outcomes of CBME. Med Teach. 2021;43:788–793.
52. Marcotte KM, Gruppen LD. Competency-based education and integrative learning. Educ Sci. 2022;12:267.
53. Gupta SK, Srivastava T. Assessment in undergraduate CBME: a systematic review. Cureus. 2024;16:e58073.
54. Alharbi NS. Evaluating competency-based medical education: a review. BMC Med Educ. 2024;24:612.
55. American Medical Association. Competency-based medical education overview. AMA; 2023.
56. Association of American Medical Colleges. Competency-based medical education framework. AAMC; 2022.
57. Cooney R, Chan TM, Gottlieb M, Abraham M, Alden S, Mongelluzzo J, et al. Key papers about CBME. West J Emerg Med. 2017;18:713–720.
58. Shah N, Desai C, Jorwekar G, Badyal D, Singh T. CBME in pharmacology. Indian J Pharmacol. 2016;48:S0–S9.
59. Danilovich N, Kitto S, Price DW, Campbell C, Hodgson A, Hendry P. CBME in family medicine. Fam Med. 2021;53:9–22.
60. Hamza DM, Ross S, Oandasan I. Evaluation of CBME interventions. J Eval Clin Pract. 2020;26:1096–1104.
61. Virk A, Joshi A, Mahajan R, Singh T. Subjectivity in competency-based assessment. J Postgrad Med. 2020;66:200–205.
62. Snell L, Frank J. Competencies, the tea bag model. Med Teach. 2010;32:629–630.
63. Eraut M. Developing professional knowledge and competence. London: Falmer Press; 1994.
64. Benner P. From novice to expert. Menlo Park: Addison-Wesley; 1984.
65. Knowles MS. Adult learning theory. New York: Routledge; 1984.
66. Kolb DA. Experiential learning. Englewood Cliffs: Prentice Hall; 1984.
67. Biggs J, Tang C. Teaching for quality learning at university. Maidenhead: Open University Press; 2011.
68. Harden RM. The integration ladder. Med Educ. 2000;34:551–557.
69. Spencer J, Jordan R. Learner-centred approaches in medical education. BMJ. 1999;318:1280–1283.
70. Prince M. Does active learning work? J Eng Educ. 2004;93:223–231.

71. Issenberg SB, McGaghie WC, Petrusa ER, Gordon DL, Scalese RJ. Simulation technology in medical education. Med Teach. 2005;27:10–28.
72. Cook DA, Hatala R, Brydges R, Zendejas B, Szostek JH, Wang AT, et al. Technology-enhanced simulation. JAMA. 2011;306:978–988.
73. Ellaway RH, Masters K. AMEE Guide 32: e-learning in medical education. Med Teach. 2008;30:455–473.
74. Topol EJ. Deep medicine: AI in healthcare. New York: Basic Books; 2019.
75. Ma Y, Song Y, Balch JA, Ren Y, Vellanki D, Hu Z, et al. AI competencies in medical education. 2024.
76. Wei H, Qiu J, Yu H, Yuan W. Medical education copilots (MEDCO). 2024.
77. Asadipour A, Debattista K, Patel V, Chalmers A. Multimodal training in medical education. 2020.
78. Liu F, Ge S, Zou Y, Wu X. Competence-based multimodal curriculum learning. 2022.
79. World Federation for Medical Education. Global standards for quality improvement. WFME; 2020.
80. Harden RM, Crosby JR. The good teacher is more than a lecturer: The twelve roles of the teacher. Med Teach. 2000;22:334–347.
81. Frenk J, Chen L, Bhutta ZA, Cohen J, Crisp N, Evans T, et al. Health professionals for a new century: Transforming education to strengthen health systems in an interdependent world. Lancet. 2010;376:1923–1958.
82. Frank JR, Snell LS, Ten Cate O, Holmboe ES, Carraccio C, Swing SR, et al. Competency-based medical education: Theory to practice. Med Teach. 2010;32:638–645.
83. Spencer J, Jordan RK. Learner-centred approaches in medical education. BMJ. 1999;318:1280–1283.
84. Cook DA, Artino AR. Motivation to learn: An overview of contemporary theories. Med Educ. 2016;50:997–1014.
85. Ten Cate O, Scheele F. Competency-based postgraduate training: Can we bridge the gap between theory and clinical practice? Acad Med. 2007;82:542–547.
86. Holmboe ES, Sherbino J, Long DM, Swing SR, Frank JR. The role of assessment in competency-based medical education. Med Teach. 2010;32:676–682.
87. Gruppen LD, Mangrulkar RS, Kolars JC. The promise of competency-based education in the health professions for improving global health. Hum Resour Health. 2012;10:43.
88. Epstein RM. Assessment in medical education. N Engl J Med. 2007;356:387–396.
89. Barr H, Koppel I, Reeves S, Hammick M, Freeth D. Effective interprofessional education: Argument, assumption, and evidence. Oxford: Blackwell; 2005.
90. Frenk J, Gómez-Dantés O. Education of health professionals for the 21st century. Lancet. 2013;381:142–143.
91. Swanwick T, McKimm J. ABC of learning and teaching in medicine. 2nd ed. London: BMJ Books; 2010.
92. Irby DM, Cooke M, O'Brien BC. Calls for reform of medical education by the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching: 1910–2010. Acad Med. 2010;85:220–227.
93. Harden RM. AMEE Guide No. 14: Outcome-based education: Part 1–An introduction to outcome-based education. Med Teach. 1999;21:7–14.
94. Cook DA, West CP. Conducting systematic reviews in medical education: A stepwise approach. Med Educ. 2012;46:943–952.
95. Carraccio C, Wolfsthal SD, Englander R, Ferentz K, Martin C. Shifting paradigms: From Flexner to competencies. Acad Med. 2002;77:361–367.

96. Swing SR. The ACGME outcome project: Retrospective and prospective. Med Teach. 2007;29:648–654.
97. Mann K, Gordon J, MacLeod A. Reflection and reflective practice in health professions education: A systematic review. Adv Health Sci Educ. 2009;14:595–621.
98. O'Sullivan P, Irby DM. Reframing research on faculty development. Acad Med. 2011;86:421–428.
99. Steinert Y, Mann K, Anderson B, Barnett B, Centeno A, Naismith L, et al. A systematic review of faculty development initiatives designed to improve teaching effectiveness in medical education. Med Teach. 2006;28:497–526.
100. World Health Organization. Global competency and outcomes framework for universal health coverage. Geneva: World Health Organization; 2022.
101. World Health Organization. Global competency framework for universal health coverage. Geneva: World Health Organization; 2022.
102. Frank JR, Snell L, Sherbino J, editors. CanMEDS 2015 physician competency framework. Ottawa: Royal College of Physicians and Surgeons of Canada; 2015.
103. Frank JR, Mungroo R, Ahmad Y, Wang M, De Rossi S, Horsley T. Toward a definition of competency-based education in medicine: a systematic review of published definitions. Med Teach. 2010;32(8):631-7.
104. Ten Cate O. Competency-based postgraduate medical education: past, present and future. GMS J Med Educ. 2017;34(5):Doc69.
105. Holmboe ES, Sherbino J, Long DM, Swing SR, Frank JR. The role of assessment in competency-based medical education. Med Teach. 2010;32(8):676-82.
106. Holmboe ES, Ward DS, Reznick RK, Katsufrakis PJ, Leslie KM, Patel VL, et al. Faculty development in assessment: the missing link in competency-based medical education. Acad Med. 2011;86(4):460-7.
107. Steinert Y, Mann K, Anderson B, Barnett BM, Centeno A, Naismith L, et al. A systematic review of faculty development initiatives designed to enhance teaching effectiveness: a 10-year update. Med Teach. 2016;38(8):769-86.
108. Srinivasan M, Li STT, Meyers FJ, Pratt DD, Collins JB, Braddock C, et al. "Teaching as a competency": competencies for medical educators. Acad Med. 2011;86(10):1211-20.
109. World Health Organization. Framework for action on interprofessional education and collaborative practice. Geneva: World Health Organization; 2010.
110. Hall AK, Rich J, Dagnone JD, Weersink K, Caudle J, Sherbino J, et al. The assessment burden in competency-based medical education: how programs are adapting. Acad Med. 2023;98(11):1261-8.
111. Ott MC, Pack R, Cristancho S. "The most crushing thing": understanding resident assessment burden in a competency-based curriculum. J Grad Med Educ. 2022;14(5):580-6.
112. Pereira AG, et al. Analyzing the administrative burden of competency based medical education. J Grad Med Educ. 2021;13(5):713-8.
113. Schultz KW, Kolomitro K, Koppula S, Bethune CH. Competency-based faculty development: applying transformations from lessons learned in competency-based medical education. Can Med Educ J. 2023;14(5):75-82.
114. Sirianni G, et al. Collective wisdom in faculty development for competency-based medical education: a needs assessment and survey. Can Med Educ J. 2021;12(6):e45-55.
115. World Health Organization. Artificial intelligence for health: supporting countries to deploy responsible AI technologies to accelerate equitable health for all. Geneva: World Health Organization; 2024.

THE SCHOLARLY DISQUISITION PERTAINING TO INTEGRATIVE SAFETY APPRAISAL AND PHARMACOVIGILANT SURVEILLANCE OF PHARMACOTHERAPEUTIC AGENTS UTILIZED IN SUBSTANCE DEPENDENCE MANAGEMENT: CLINICAL APPRAISAL, RISK MITIGATION, AND THERAPEUTIC MONITORING

Nodar Sulashvili
Lali Patsia
Ada (Adel) Tadevosyan
Igor Seniuk
Vira Kravchenko
Marika Sulashvili
Olga Shapoval
Tamar Okropiridze
Ketevani Gabunia
Nana Mdinaradze
Lela Grigolia
Kakhaber Robakidze

1. MD, PhD, Doctor of Pharmaceutical and Pharmacological Sciences In Medicine; Professor of Faculty of Medicine at Georgian International University GIU; Professor of Pharmacology of Faculty of Medicine at Georgian National University SEU; Professor of Medical and Clinical Pharmacology of Faculty of Medicine at BAU International University Batumi, Professor of Medical and Clinical Pharmacology of International School of Medicine at Alte University; Invited Professor/Lecturer of Scientific Research-Skills Center at Tbilisi State Medical University; Invited Lecturer of Clinical Pharmacology Department at Tbilisi State Medical University; Professor of Medical and Clinical Pharmacology of Faculty of Medicine at Grigol Robakidze University, Professor of Sulkhan-Saba Orbeliani University; Associate Professor of Pharmacy Program, Sh. Meskhia Zugdidi State University; Associate Professor of Medical Pharmacology at Faculty of Medicine at David Aghmashenebeli University of Georgia; Associate Professor of Pharmacology of Faculty of Medicine, East European University; Associate Professor of Pharmacology of Faculty of Dentistry and Pharmacy, Tbilisi Humanitarian Teaching University; Invited Professor of Pharmacology of Faculty of Medicine at Teaching University “Geomedi”; Invited Professor of Faculty of Medicine at European University, Invited Professor of Georgian Technical University, Associate Professor of Biochemistry and Pharmacology Direction of School of Health Sciences at The University of Georgia; Scientific Researcher, Best, Top Academic Scientist, Georgia, Europe, Worldwide; Tbilisi, Georgia; Scientific Researcher of Yerevan State Medical University After Mk. Heratsi, Yerevan, Republic of Armenia; Former Clinical Pharmacologist of London Lewisham University Hospital, London, England, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland; https://orcid.org/0000-0002-9005-8577
2. MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Doctor Cardiologist at Republican Hospital, Invited Professor of Tbilisi State Medical University, Professor of Ken Walker international University, Professor of International School of Medicine at Alte University, Professor of Faculty of Medicine at Sulkhan-Saba Orbeliani University, Tbilisi, Georgia;
MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Academician, Professor of Yerevan State Medical University, Academician and Full Member of the International Academy of Sciences of Ecology and Life Safety (MANEB), Academician of the Republic Armenia Law Academy, Member of the Association of Psychiatrists of Armenia, World Association of Psychiatrists,

International Association for Traumatic Stress, World Association for Biological Psychiatry, International Association "Stress and Behavior", Licensed Psychiatrist, Psychotherapist, Public Health Organizer; Tbilisi-Georgia, Yerevan-Armenia, Los Angeles-USA;
3. PhD, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Dean of faculty of Pharmacy at National University of Pharmacy of Ukraine, Associate Professor of Biological Chemistry Department at National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine. https://orcid.org/0000-0003-3819-7333
4. MD, PhD, Doctor of Biological Sciences, Academician, Professor, Head of The Biological Chemistry Department at National University of Pharmacy of Ukraine, Kharkiv, Ukraine. https://orcid.org/0000-0001-6335-2490
5. MD, Doctor of Family Medicine, Invited Lecturer of Tbilisi State Medical University, Department of Molecular and Medical Genetics; Invited Lecturer of Family Medicine of Faculty of Medicine at Georgian National University SEU; Invited Professor of Biochemistry and Molecular and Medical Genetics at The University of Georgia; Tbilisi, Georgia;
6. MD, PhD, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor of Department of Pharmacology and Medical Prescription at Kharkiv State Medical University, Kharkiv, Ukraine; https://orcid.org/0000-0002-1971-2863
7. MD, PhD, Doctor Medical Sciences, Academician, Professor of the Division of Dentistry of International School of Medicine at Alte University; Invited Professor of Dentistry Department of The School of Health Sciences at The University of Georgia, Tbilisi, Georgia.
8. MD, PhD, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor of Akaki Tsereteli State University, Faculty of Medicine, Department of Pharmacy, Kutaisi, Georgia. https://orcid.org/0000-0002-5857-6593;
MD, DDM, PhD, Doctor Medical Sciences, Professor, Head of The Quality Assurance Department at David Aghmashenebeli National Defence Academy; Invited Lecturer of Department of Human Normal Anatomy at Tbilisi State Medical University, Tbilisi, Georgia.
9. MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Professor of Faculty of Medicine at Caucasus International University; Tbilisi, Georgia;
10. MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Academician, Professor of Faculty of Medicine at Caucasus International University; Doctor-Professor of National Health Center Named After Academician O. Gudushauri; Tbilisi, Georgia;

ABSTRACT
Substance dependence represents a complex, chronic, and relapsing disorder requiring pharmacotherapeutic strategies that integrate neurobiological, psychiatric, behavioral, and somatic dimensions of patient care. Pharmacological agents employed in the management of opioid, alcohol, nicotine, and other substance-use disorders may substantially reduce withdrawal severity, craving, illicit-substance consumption, overdose risk, relapse, and disease-associated morbidity. Nevertheless, therapeutic benefits may coexist with clinically significant adverse drug reactions, drug–drug interactions, medication errors, misuse potential, pharmacokinetic variability, treatment discontinuation, and patient-specific vulnerabilities. Consequently, pharmacovigilance constitutes an indispensable component of contemporary addiction medicine, extending beyond spontaneous adverse-event reporting toward systematic, longitudinal, clinically integrated surveillance of medication safety and therapeutic effectiveness. This scholarly disquisition aims to provide an integrative appraisal of pharmacotherapeutic safety in substance dependence management, emphasizing clinical evaluation, pharmacovigilant surveillance, risk mitigation, adverse-event characterization,

therapeutic monitoring, and individualized optimization of medication-based interventions. Particular attention is directed toward the relationship between pharmacodynamic mechanisms, pharmacokinetic determinants, comorbid disease, polypharmacy, treatment adherence, and clinically relevant safety outcomes. The assessment synthesizes contemporary pharmacological and pharmacovigilance principles applicable to medications used in substance dependence treatment. Evidence was conceptually examined across preclinical pharmacology, clinical trials, observational investigations, post-marketing surveillance, regulatory safety communications, systematic reviews, and real-world clinical practice. The analytical framework incorporates identification and characterization of adverse drug reactions, assessment of preventability and seriousness, recognition of dose- and patient-dependent risk factors, evaluation of interaction profiles, monitoring of laboratory and physiological parameters, and appraisal of benefit–risk relationships throughout the medication-use continuum. Particular emphasis is placed on opioid agonist and antagonist therapies, alcohol-dependence pharmacotherapies, nicotine-dependence treatments, and emerging or adjunctive pharmacological approaches. Contemporary evidence indicates that pharmacotherapeutic safety in substance dependence cannot be adequately represented by isolated adverse-event frequencies. Clinically meaningful pharmacovigilance requires multidimensional assessment encompassing treatment initiation, dose titration, maintenance, switching, discontinuation, and post-treatment follow-up. Opioid-use-disorder pharmacotherapies illustrate this principle particularly clearly: methadone and buprenorphine possess substantial therapeutic value but require careful attention to respiratory depression, central nervous system depressant co-exposure, individualized dosing, adherence, diversion, and clinically important pharmacokinetic or pharmacodynamic interactions. Buprenorphine's partial agonist pharmacology may provide a distinctive safety profile, while formulation, induction strategy, concomitant medications, and patient characteristics influence clinical risk. Opioid antagonism with naltrexone introduces different safety considerations, including hepatic monitoring, contraindications associated with current opioid exposure, precipitated withdrawal during inappropriate initiation, and management of pain requiring opioid analgesia. Pharmacotherapies for alcohol-use disorder likewise demonstrate heterogeneous benefit–risk profiles. Naltrexone, acamprosate, disulfiram, and selected off-label agents operate through distinct neuropharmacological mechanisms and therefore require differentiated monitoring strategies. Hepatic status, renal function, concomitant medication exposure, adherence, psychiatric comorbidity, and patient capacity to comply with treatment restrictions can materially influence therapeutic safety. Disulfiram exemplifies the importance of patient selection and behavioral monitoring because serious toxicity may arise when treatment is implemented without adequate education, supervision, or recognition of contraindications. Acamprosate, conversely, highlights the importance of renal-function assessment and dose adjustment. Such examples demonstrate that pharmacovigilance must be mechanism-specific as well as patient-specific. For nicotine dependence, pharmacotherapeutic interventions such as nicotine replacement therapy, bupropion, and varenicline require systematic evaluation of contraindications, adverse effects, neuropsychiatric considerations, cardiovascular factors, drug interactions, adherence, and treatment persistence. Although the absolute clinical significance of particular historical safety concerns may vary according to contemporary evidence, continuous surveillance remains necessary because medication risk is contextual and may be modified by comorbidity, concurrent treatment, age, pregnancy status, and patterns of substance use. More broadly, pharmacovigilance should incorporate medication reconciliation, baseline clinical assessment, individualized dose selection, structured follow-up, patient education, documentation of suspected adverse reactions, and timely clinical intervention. The analysis further demonstrates

that therapeutic monitoring is not synonymous with laboratory testing alone. It encompasses assessment of withdrawal symptoms, craving, intoxication, sedation, respiratory status, cognition, adherence, treatment response, functional recovery, concurrent substance exposure, and clinically relevant behavioral changes. Laboratory investigations should be selected according to the pharmacological characteristics of the agent and the patient's risk profile rather than applied indiscriminately. Therapeutic drug monitoring may be particularly informative for selected medications or circumstances involving narrow therapeutic indices, unusual pharmacokinetics, suspected nonadherence, toxicity, or clinically significant drug interactions. Integration of electronic health records, prescription data, spontaneous reporting systems, patient-reported outcomes, toxicological testing where clinically justified, and real-world evidence can strengthen signal detection and facilitate earlier recognition of emerging safety concerns. An integrated pharmacovigilance framework is fundamental to achieving a favorable benefit–risk balance in substance dependence pharmacotherapy. Safe medication use requires continuous interaction among pharmacological knowledge, individualized clinical assessment, adverse-event surveillance, therapeutic monitoring, medication reconciliation, patient education, and coordinated multidisciplinary care. Risk mitigation should begin before treatment initiation and continue throughout the entire therapeutic trajectory. Future pharmacovigilance strategies should increasingly incorporate real-world evidence, digital surveillance, standardized adverse-event characterization, patient-reported safety outcomes, and clinically interpretable risk-stratification approaches. Such integration can improve early detection of medication-related harm while preserving access to evidence-based pharmacotherapy.

Keywords: Addiction Medicine; Adverse Drug Reactions; Clinical Pharmacology; Pharmacovigilance; Risk Management; Substance Dependence; Therapeutic Monitoring.

INTRODUCTION

Substance dependence constitutes one of the most persistent and multidimensional challenges confronting contemporary medicine, public health, clinical pharmacology, and health-system governance. The clinical management of substance-use disorders has progressively evolved from predominantly symptomatic and behaviorally oriented interventions toward comprehensive, longitudinal models incorporating evidence-based pharmacotherapy, psychosocial treatment, harm reduction, preventive medicine, and continuous monitoring of treatment effectiveness and safety. This evolution reflects increasing recognition that substance dependence is a chronic and relapsing disorder characterized by neurobiological adaptation, compulsive substance-seeking behavior, impaired control over consumption, vulnerability to withdrawal, recurrent exposure-related morbidity, and substantial interaction with psychiatric, neurological, cardiovascular, hepatic, respiratory, infectious, and social determinants of health. Pharmacotherapeutic intervention therefore occupies an important position within modern treatment frameworks, particularly when medication can reduce withdrawal, attenuate craving, prevent relapse, decrease harmful substance exposure, or reduce mortality. However, the therapeutic deployment of pharmacological agents in populations affected by substance dependence simultaneously presents distinctive challenges concerning adverse drug reactions, medication interactions, inappropriate dosing, adherence, diversion, misuse, treatment discontinuation, comorbidity, and variations in individual pharmacokinetic and pharmacodynamic responses.

The concept of pharmacovigilance has consequently acquired particular relevance within addiction medicine. Pharmacovigilance traditionally encompasses the detection, assessment, understanding, and prevention of adverse effects or other drug-related problems. Within

substance dependence treatment, however, its scope must be interpreted more broadly. Medication safety cannot be reduced to the identification of isolated adverse events occurring after drug administration. Instead, it requires continuous appraisal of the relationship between therapeutic exposure, patient characteristics, treatment objectives, concurrent medications, substance use, physiological status, adherence, and clinical outcomes. The same pharmacological intervention may demonstrate a substantially different benefit–risk profile depending upon the patient's age, hepatic or renal function, respiratory reserve, cardiovascular status, pregnancy status, psychiatric comorbidity, concomitant medications, genetic characteristics, tolerance, previous exposure, and current pattern of substance consumption. Accordingly, the pharmacovigilant evaluation of addiction pharmacotherapy must incorporate both drug-centered and patient-centered dimensions of safety.

The clinical significance of this issue is particularly apparent because individuals receiving treatment for substance dependence frequently present with multiple simultaneous health conditions. Chronic alcohol exposure, for example, may coexist with hepatic dysfunction, cardiovascular disease, nutritional deficiencies, neurological complications, gastrointestinal pathology, and psychiatric disorders. Opioid dependence may be accompanied by respiratory disease, infectious diseases, chronic pain, psychiatric illness, or exposure to other central nervous system depressants. Individuals attempting to discontinue nicotine may have cardiovascular, pulmonary, metabolic, or psychiatric comorbidities that influence medication selection and monitoring. Consequently, pharmacotherapy is often delivered within a complex therapeutic environment in which several medications may be administered concurrently and in which the pharmacological effects of prescribed agents can interact with residual or ongoing exposure to psychoactive substances.

Polypharmacy is therefore an important determinant of medication safety in substance dependence management. Concurrent administration of multiple pharmacological agents can generate pharmacokinetic interactions through effects on absorption, distribution, metabolism, transport, or elimination, as well as pharmacodynamic interactions involving additive, synergistic, or antagonistic effects. In particular, combinations involving opioids, benzodiazepines, sedative-hypnotics, alcohol, gabapentinoids, antipsychotic agents, antidepressants, antihypertensive medications, and other centrally acting substances may alter sedation, respiratory function, cognition, psychomotor performance, or cardiovascular stability. The clinical challenge is not simply to identify theoretically possible interactions but to determine their practical significance within the individual patient. Pharmacovigilance must therefore distinguish clinically meaningful interactions from theoretical or low-probability interactions and should prioritize interventions according to severity, preventability, probability, and therapeutic consequences.

The pharmacological heterogeneity of substance dependence further complicates safety evaluation. Opioid-use disorder, alcohol-use disorder, nicotine dependence, stimulant-use disorders, sedative-, hypnotic-, or anxiolytic-related disorders, and dependence involving multiple substances possess distinct neurobiological mechanisms and therapeutic requirements. Accordingly, pharmacological management cannot be approached as a uniform therapeutic category. Opioid agonist therapy, partial agonist treatment, opioid antagonism, alcohol-use-disorder pharmacotherapy, and nicotine-dependence treatment each involve distinct mechanisms of action, therapeutic objectives, contraindications, adverse-event patterns, monitoring requirements, and risk-management considerations. Even within a single therapeutic class, differences in receptor activity, formulation, pharmacokinetic characteristics, dose-response relationships, metabolism, route of administration, and treatment context may substantially influence safety.

Opioid-use disorder provides a particularly important model for understanding the intersection between pharmacotherapy and pharmacovigilance. Medication treatment with methadone or buprenorphine can reduce illicit opioid exposure, withdrawal symptoms, and craving while supporting treatment retention and reducing the risks associated with uncontrolled opioid use. Yet opioid pharmacology inherently involves clinically important considerations concerning respiratory depression, sedation, tolerance, dependence, interactions with other depressant substances, and dosing during treatment initiation or modification. Methadone additionally exhibits complex pharmacokinetic characteristics, including variable metabolism and a relatively long and variable elimination half-life, while its cardiac electrophysiological effects necessitate consideration of QT prolongation and associated risk in susceptible individuals. Buprenorphine, as a partial μ-opioid receptor agonist with high receptor affinity, possesses a different pharmacological profile, although clinically significant respiratory depression and drug interactions remain possible, particularly when combined with other central nervous system depressants. These differences demonstrate why pharmacovigilance cannot rely solely on class-level assumptions and must instead incorporate agent-specific pharmacological knowledge.

Naltrexone provides another illustration of the importance of mechanism-oriented safety assessment. As an opioid receptor antagonist, it differs fundamentally from opioid agonist and partial agonist therapies. Its clinical use requires appropriate assessment of opioid exposure before initiation because administration to an opioid-dependent individual with physiological dependence may precipitate an acute withdrawal syndrome. Furthermore, hepatic considerations, management of acute pain, adherence, and the possibility of altered opioid tolerance following treatment discontinuation require careful clinical attention. Such characteristics demonstrate that the absence of opioid agonist activity does not eliminate pharmacovigilance requirements; rather, it changes the nature of the relevant risks and monitoring priorities.

Alcohol-use disorder similarly illustrates the necessity of individualized pharmacological risk assessment. Medications such as naltrexone and acamprosate have established roles in selected patients, while disulfiram and other pharmacological approaches may be considered in specific clinical circumstances. Their mechanisms and safety profiles differ substantially. Naltrexone requires consideration of hepatic function and opioid exposure, whereas acamprosate is substantially dependent upon renal elimination and therefore requires attention to renal function. Disulfiram introduces a different pharmacological and behavioral risk framework because its therapeutic effect depends partly upon the patient's avoidance of alcohol and because adverse reactions may become clinically important when treatment is implemented without adequate patient selection, counseling, monitoring, and adherence. These examples emphasize that safe prescribing in addiction medicine involves much more than selecting a medication based solely on diagnostic indication.

Nicotine-dependence treatment also requires pharmacovigilant assessment despite the generally favorable safety profiles of several established interventions. Nicotine replacement therapy, bupropion, and varenicline act through different pharmacological pathways and produce different patterns of adverse effects, contraindications, interactions, and tolerability considerations. Treatment decisions may be influenced by cardiovascular disease, seizure risk, psychiatric history, concurrent medications, pregnancy, age, smoking intensity, nicotine exposure from alternative products, and previous treatment response. In addition, contemporary changes in patterns of nicotine consumption, including electronic nicotine-delivery systems and other emerging forms of exposure, create an evolving environment in which pharmacological treatment and exposure surveillance must be considered together.

A central principle of pharmacovigilance in substance dependence treatment is therefore the continuous assessment of benefit versus risk. The existence of an adverse effect does not necessarily establish that a medication should be discontinued, nor does therapeutic effectiveness establish that continued administration is appropriate under all circumstances. Clinical decisions depend upon the severity and probability of harm, magnitude of therapeutic benefit, availability of alternative treatments, reversibility of toxicity, patient preferences, disease severity, and consequences of treatment interruption. In addiction medicine, abrupt discontinuation of an effective medication may itself produce substantial clinical consequences, including withdrawal, relapse, treatment disengagement, and increased exposure to illicit substances. Consequently, pharmacovigilance should be integrated into therapeutic decision-making rather than functioning as a separate post hoc reporting mechanism.

The temporal dimension of medication safety is particularly important. Pharmacological risks may emerge at different stages of treatment. Initial treatment may be associated with adverse effects related to pharmacological sensitivity, induction or stabilization procedures, inappropriate dose selection, or interaction with substances already present in the patient's system. Dose escalation may introduce new risks resulting from accumulation, altered tolerance, or nonlinear pharmacokinetic processes. Maintenance treatment may reveal longer-term adverse effects, adherence difficulties, or cumulative medication-related complications. Treatment switching may generate periods of therapeutic instability or interaction. Discontinuation may alter tolerance and thereby modify subsequent overdose risk or other adverse outcomes. Pharmacovigilance must therefore extend across the entire therapeutic trajectory rather than focus exclusively on the first exposure.

Therapeutic monitoring represents an essential operational component of this longitudinal approach. Although therapeutic drug monitoring is sometimes interpreted narrowly as measurement of plasma or serum drug concentrations, comprehensive therapeutic monitoring in addiction medicine encompasses a substantially broader range of clinical observations. These include assessment of withdrawal symptoms, craving, intoxication, sedation, respiratory status, blood pressure, heart rate, electrocardiographic parameters where clinically indicated, liver and renal function, mental status, adherence, treatment retention, concurrent substance exposure, treatment response, and adverse symptoms reported by the patient. Monitoring intensity should be proportionate to pharmacological risk and individual vulnerability. Excessive monitoring may create unnecessary burdens, whereas inadequate monitoring may delay recognition of preventable harm.

Patient-reported outcomes and patient-reported adverse events are increasingly important within this framework. Individuals receiving addiction treatment may experience adverse effects that are not immediately detectable through conventional clinical examination or laboratory testing. Fatigue, cognitive impairment, gastrointestinal symptoms, sleep disturbance, sexual dysfunction, mood changes, dizziness, and other tolerability problems may influence adherence even when they do not meet conventional criteria for serious adverse reactions. Failure to identify these effects may contribute to treatment discontinuation and loss of therapeutic benefit. Pharmacovigilance should therefore recognize patients as active contributors to medication-safety surveillance rather than passive recipients of clinical monitoring.

Medication adherence represents another major intersection between pharmacovigilance and therapeutic effectiveness. Nonadherence may arise because of adverse effects, complex dosing schedules, stigma, inadequate understanding of treatment, cost, limited access, cognitive impairment, psychiatric comorbidity, unstable living conditions, or ambivalence concerning recovery. From a pharmacovigilance perspective, unexplained treatment failure should not

automatically be interpreted as pharmacological inefficacy. It may reflect missed doses, incorrect administration, diversion, interaction, altered metabolism, or continued exposure to other substances. Conversely, apparent adverse effects may sometimes reflect intoxication from non-prescribed substances or interactions rather than direct toxicity from the prescribed medication. Accurate clinical attribution is therefore fundamental to reliable safety assessment.
Causality assessment represents one of the most challenging elements of pharmacovigilance in populations with substance dependence. Individuals may simultaneously receive several medications and may consume prescribed, non-prescribed, illicit, or over-the-counter substances. Symptoms such as sedation, nausea, dizziness, confusion, changes in blood pressure, or altered mental status may have multiple possible causes. Determining whether a particular medication caused, contributed to, or merely coincided with an adverse event requires consideration of temporal relationships, pharmacological plausibility, dose-response patterns, dechallenge and rechallenge information where ethically appropriate, alternative explanations, concomitant exposures, and known safety profiles. Robust causality assessment improves the quality of pharmacovigilance data and reduces inappropriate attribution.
The underreporting of adverse drug reactions remains another important challenge. Spontaneous reporting systems are indispensable for detecting previously unrecognized safety signals, but reporting is influenced by clinician awareness, workload, uncertainty concerning causality, reporting procedures, perceived importance of the event, and characteristics of the clinical setting. Addiction medicine may present additional barriers because stigma, fragmented care, confidentiality concerns, and incomplete documentation can complicate the collection of medication-safety information. Strengthening pharmacovigilance in this field therefore requires accessible reporting systems, professional education, standardized terminology, clear institutional procedures, and a culture in which safety reporting is understood as a clinical quality activity rather than merely an administrative requirement.
Modern pharmacovigilance increasingly incorporates real-world evidence to complement randomized clinical trials. Randomized trials provide essential information concerning efficacy and common adverse events under controlled conditions, but their inclusion criteria, treatment duration, sample size, and monitoring intensity may limit the detection of rare events or outcomes occurring in clinically complex populations. Real-world data can provide additional information concerning medication utilization, treatment persistence, comorbidities, polypharmacy, dose patterns, hospitalization, emergency presentations, mortality, and patient populations underrepresented in clinical trials. Electronic health records, prescription databases, spontaneous reporting systems, registries, claims databases, and patient-generated data may therefore contribute to a more comprehensive understanding of medication safety.
Digital technologies may further transform pharmacovigilance in addiction medicine. Automated signal detection, electronic clinical decision-support systems, medication-interaction alerts, longitudinal treatment records, and algorithmic identification of abnormal laboratory or physiological parameters may facilitate earlier recognition of medication-related risks. Nevertheless, digital surveillance introduces methodological challenges concerning data quality, false-positive signals, algorithmic bias, interoperability, privacy, and clinical interpretability. Technology should consequently augment rather than replace professional clinical judgment. The ultimate purpose of pharmacovigilance remains the translation of safety information into appropriate clinical action.
Risk management is inseparable from this process. A pharmacovigilance system has limited clinical value if the identification of risk does not result in preventive or corrective intervention. Risk-minimization strategies may include patient selection, contraindication screening, baseline assessment, dose adjustment, gradual titration where appropriate, medication

reconciliation, avoidance of hazardous combinations, laboratory monitoring, electrocardiographic assessment in selected circumstances, counseling concerning sedating substances, adherence support, supervised administration when clinically justified, and structured follow-up. Risk mitigation should be proportionate to the magnitude and nature of the identified risk while preserving access to effective treatment.

The concept of harm reduction also has particular relevance. Substance dependence frequently involves a continuum of risk rather than a binary distinction between treatment success and failure. Pharmacotherapy may reduce harmful exposure even when complete abstinence has not yet been achieved. From a pharmacovigilance perspective, this means that safety evaluation should consider clinically meaningful outcomes such as reductions in overdose risk, withdrawal-related complications, infectious disease exposure, emergency healthcare utilization, and unsafe patterns of substance consumption. The objective of safety surveillance is therefore not merely to eliminate every theoretical risk associated with medication but to optimize the overall balance between medication-related risks and the substantially greater risks that may accompany untreated or inadequately treated substance dependence.

Special populations require additional consideration. Older adults may have altered pharmacokinetics, increased sensitivity to central nervous system effects, and greater polypharmacy burden. Patients with hepatic or renal impairment may exhibit altered drug clearance and increased exposure. Individuals with respiratory disorders may be particularly vulnerable to respiratory-depressant combinations. Pregnant patients require individualized assessment of maternal and fetal considerations. Adolescents and young adults may require developmentally appropriate treatment and monitoring strategies. Patients with psychiatric comorbidities may experience interactions between addiction pharmacotherapy and psychotropic medications. Individuals exposed to multiple substances require especially careful assessment because pharmacological effects may be additive or synergistic.

Genetic and molecular variability may also contribute to differences in treatment response and adverse-event susceptibility. Variations in drug-metabolizing enzymes, transporters, receptor systems, and other biological determinants can influence exposure and pharmacodynamic response. Although pharmacogenomic implementation in addiction medicine remains uneven and medication-specific, the broader movement toward precision pharmacotherapy highlights the need to recognize heterogeneity rather than assume uniform treatment effects. Future pharmacovigilance systems may increasingly combine clinical characteristics with pharmacokinetic, pharmacogenetic, and real-world exposure data to identify patients requiring enhanced monitoring.

The regulatory dimension of pharmacovigilance is equally important. National and international regulatory authorities depend upon safety reports, clinical studies, epidemiological evidence, and post-marketing surveillance to evaluate emerging safety signals and determine whether regulatory action is necessary. Such actions may include updated prescribing information, safety communications, contraindications, monitoring recommendations, formulation changes, or other risk-minimization measures. Clinicians therefore participate in pharmacovigilance not only through direct patient care but also through the generation of high-quality safety information that contributes to broader regulatory knowledge.

An integrated approach must additionally recognize the distinction between adverse drug reactions, medication errors, misuse, abuse, dependence, diversion, and therapeutic failure. These concepts may overlap clinically but require different analytical approaches. A medication administered at an excessive dose because of a prescribing or dispensing error represents a different safety problem from toxicity occurring at the recommended dose. Diversion represents another category of risk involving the transfer of medication outside the intended therapeutic

context. Misuse may produce adverse outcomes even when the medication itself has an established therapeutic role. Pharmacovigilance systems that fail to distinguish these mechanisms may generate ambiguous signals and impede appropriate risk mitigation.

Clinical pharmacy and multidisciplinary collaboration can provide an important infrastructure for addressing these complexities. Pharmacists, physicians, nurses, psychologists, psychiatrists, toxicologists, laboratory specialists, and other healthcare professionals may contribute complementary perspectives to medication safety. Clinical pharmacists can support medication reconciliation, interaction assessment, dose optimization, adherence evaluation, adverse-event identification, patient education, and documentation. Physicians contribute diagnostic and therapeutic decision-making, while nursing professionals frequently provide longitudinal observation of symptoms and treatment behavior. Effective pharmacovigilance therefore depends upon communication across professional boundaries.

Education is another fundamental determinant of medication safety. Clinicians require contemporary knowledge concerning mechanisms of action, contraindications, adverse-event profiles, interaction pathways, monitoring requirements, and risk-management procedures. Patients likewise require understandable information concerning expected therapeutic effects, potential adverse reactions, warning signs, adherence, interactions with alcohol or other substances, and circumstances requiring urgent medical attention. Effective counseling should not be punitive or stigmatizing. Instead, it should support informed participation in treatment and encourage patients to disclose substance use, medication changes, and adverse symptoms without fear of inappropriate judgment.

The ethical dimension of pharmacovigilance must also be emphasized. Individuals with substance-use disorders have the same entitlement to evidence-based, respectful, and safe healthcare as patients receiving treatment for other chronic diseases. Excessive concern regarding misuse or diversion should not become a justification for withholding clinically indicated treatment, while legitimate safety concerns cannot be ignored because of therapeutic benefit. Ethical medication management therefore requires proportionality, informed decision-making, confidentiality, respect for autonomy, and equitable access. Safety systems should minimize preventable harm without reinforcing stigma or creating unnecessary barriers to treatment.

Against this background, integrative safety appraisal emerges as a central methodological principle. The safety of pharmacotherapeutic agents used in substance dependence management should be evaluated through the convergence of pharmacology, clinical medicine, epidemiology, pharmacovigilance, toxicology, therapeutics, behavioral science, and health-system practice. Such appraisal should extend from molecular mechanism and pharmacokinetics to individual patient outcomes and population-level safety signals. It should incorporate both quantitative and qualitative evidence and should recognize that the meaning of an adverse event depends upon clinical context.

The present scholarly disquisition is therefore situated within an interdisciplinary framework that conceptualizes pharmacovigilance as a continuous clinical process rather than a passive reporting activity. The focus is placed on the pharmacotherapeutic agents used in substance dependence management and on the mechanisms through which their benefits and risks can be systematically evaluated. Particular emphasis is directed toward adverse drug reactions, drug–drug and drug–substance interactions, patient-specific risk factors, medication adherence, therapeutic monitoring, causality assessment, signal detection, real-world evidence, and risk-minimization strategies. The analysis also considers the importance of longitudinal surveillance throughout treatment initiation, stabilization, maintenance, switching, and discontinuation.

The overarching rationale is that pharmacological efficacy and medication safety cannot be

separated within contemporary addiction medicine. A medication that effectively reduces craving or withdrawal but is poorly monitored may expose vulnerable patients to avoidable harm; conversely, excessive restriction of pharmacotherapy because of theoretical risks may deprive patients of interventions capable of reducing substantially greater disease-related risks. The scientifically appropriate objective is therefore optimization of the therapeutic benefit–risk relationship through continuous assessment, individualized prescribing, structured monitoring, early identification of adverse events, and implementation of proportionate risk-management strategies.

The strengthening pharmacovigilance for substance dependence pharmacotherapy requires a transition from fragmented event detection toward integrated safety intelligence. Such a framework should connect individual clinical observations with institutional medication-safety systems, national reporting mechanisms, regulatory surveillance, and international evidence networks. It should incorporate patient-reported information, real-world clinical data, standardized adverse-event terminology, pharmacological expertise, and appropriately validated analytical methods. Through this integrated approach, pharmacovigilance can become an active component of therapeutic optimization, capable not only of identifying medication-related harm but also of informing safer prescribing, improving treatment continuity, supporting adherence, and preserving access to effective pharmacological interventions. In this context, comprehensive clinical appraisal, risk mitigation, and therapeutic monitoring represent interconnected dimensions of a unified safety strategy for pharmacotherapeutic management of substance dependence.

Substance use disorders represent a complex and rapidly evolving global public health challenge characterized by significant morbidity, mortality, social consequences, and healthcare burdens. Pharmacological interventions remain a fundamental component of addiction treatment strategies, including the use of medications for opioid use disorder, alcohol dependence, nicotine dependence, and other substance-related conditions. Although these therapeutic agents provide substantial clinical benefits by reducing cravings, preventing relapse, improving treatment adherence, and supporting long-term recovery, their safety profiles require continuous scientific evaluation. Pharmacovigilance and comprehensive medication safety assessment have therefore become essential components in optimizing addiction pharmacotherapy and ensuring evidence-based clinical practice. This scientific discourse explores the contemporary role of pharmacovigilance systems, safety monitoring approaches, and risk–benefit evaluation frameworks in medications utilized for addiction treatment. The analysis emphasizes the importance of identifying adverse drug reactions, drug interactions, medication-related complications, misuse potential, and long-term safety concerns associated with pharmacological therapies in individuals with substance use disorders. Special attention is given to commonly apply therapeutic agents, including opioid agonist and antagonist therapies, medications for alcohol dependence, nicotine replacement therapies, and emerging pharmacological approaches targeting neurobiological mechanisms of addiction. Modern pharmacovigilance has evolved beyond spontaneous adverse event reporting toward integrated systems incorporating real-world evidence, electronic health records, clinical databases, artificial intelligence-based signal detection, pharmacogenomic information, and patient-centered safety surveillance. These innovative approaches provide opportunities for earlier identification of safety signals, improved prediction of individual treatment responses, and development of personalized addiction medicine strategies. The implementation of advanced safety assessment methodologies is particularly important in addiction treatment due to the complex clinical characteristics of affected populations, including psychiatric comorbidities, polypharmacy, variable treatment adherence, and increased vulnerability to

medication-related harms. The scientific evaluation of medication safety in addiction care requires interdisciplinary collaboration among physicians, clinical pharmacologists, pharmacists, psychiatrists, regulatory authorities, and public health specialists. Clinical pharmacists play a critical role in monitoring adverse effects, preventing medication errors, evaluating therapeutic appropriateness, promoting rational prescribing, and improving patient education. Furthermore, regulatory pharmacovigilance frameworks contribute to maintaining the quality, efficacy, and safety standards of addiction medications throughout their lifecycle, from clinical development to post-marketing surveillance. This review emphasize current challenges and future perspectives in pharmacovigilance for addiction treatment, including underreporting of adverse reactions, limitations of existing surveillance systems, ethical considerations, accessibility of safety data, and the need for international harmonization of monitoring practices. Emerging technologies, including artificial intelligence, machine learning, digital health platforms, and precision pharmacotherapy, are expected to transform medication safety evaluation and enhance individualized approaches to addiction management. The pharmacovigilance represents a cornerstone of modern addiction medicine by ensuring continuous assessment of medication-related risks and benefits. Strengthening global safety monitoring networks, integrating innovative analytical technologies, and promoting evidence-based pharmacotherapeutic strategies are essential for improving treatment outcomes, minimizing preventable harms, and advancing safe, effective, and patient-oriented approaches to addiction care.

Substance use disorders (SUDs) represent one of the most complex and persistent challenges affecting global health systems, with profound medical, psychological, social, and economic consequences. The increasing prevalence of alcohol dependence, opioid use disorder, nicotine dependence, and other forms of addictive disorders has created a substantial demand for effective, safe, and evidence-based therapeutic interventions. Addiction is currently recognized not merely as a behavioral condition but as a chronic, multifactorial neurobiological disease involving complex interactions among genetic susceptibility, environmental influences, psychological factors, and alterations in brain reward, motivation, and stress-regulation pathways. Consequently, modern addiction medicine requires multidisciplinary strategies that integrate pharmacological therapy, psychosocial interventions, preventive approaches, and continuous evaluation of treatment outcomes.

Pharmacological management remains a fundamental component of comprehensive addiction treatment, particularly for reducing substance cravings, preventing withdrawal complications, maintaining abstinence, decreasing relapse risk, and improving quality of life. Over recent decades, significant advances have been achieved in the development and clinical application of medications targeting specific neurobiological mechanisms involved in addiction. Therapeutic agents such as opioid agonists, partial agonists, antagonists, alcohol dependence medications, nicotine replacement products, and emerging pharmacological candidates have substantially improved the effectiveness of addiction care. However, despite their therapeutic advantages, these medications may also present potential safety concerns, including adverse drug reactions (ADRs), drug–drug interactions, medication errors, misuse potential, overdose risks, and complications associated with long-term exposure.

The complexity of addiction pharmacotherapy highlights the critical importance of pharmacovigilance as an essential scientific and clinical discipline dedicated to the detection, assessment, understanding, prevention, and management of medication-related risks. Pharmacovigilance extends beyond traditional adverse event reporting by incorporating systematic evaluation of real-world medication safety, identification of emerging safety signals, assessment of benefit–risk relationships, and implementation of strategies aimed at improving

patient protection. In addiction treatment, where patients frequently present with psychiatric comorbidities, cardiovascular disorders, infectious diseases, polypharmacy, and variable adherence patterns, effective pharmacovigilance systems are indispensable for ensuring safe and rational medication use.

Comprehensive safety assessment of pharmacological medications used in addiction treatment requires continuous evaluation throughout the entire drug lifecycle, beginning with preclinical investigations and clinical trials and extending into post-marketing surveillance. Clinical trials provide essential evidence regarding efficacy and common adverse effects; however, they often include carefully selected patient populations and may not fully represent the diversity of individuals receiving addiction therapies in routine clinical practice. Therefore, post-authorization safety monitoring and real-world evidence generation are crucial for identifying rare, delayed, or population-specific adverse reactions that may emerge after widespread medication utilization.

The advancement of pharmacovigilance has been significantly influenced by technological innovation and methodological development. Contemporary safety assessment increasingly incorporates electronic health records, large healthcare databases, spontaneous reporting systems, artificial intelligence (AI), machine learning algorithms, pharmacogenomic analysis, and digital health technologies. These approaches enable more rapid detection of safety signals, improved prediction of individual susceptibility to adverse outcomes, and more precise evaluation of therapeutic effectiveness in diverse patient populations. The integration of precision medicine principles into addiction pharmacotherapy offers new opportunities to optimize treatment selection, minimize medication-related harm, and improve long-term recovery outcomes.

Risk management represents another essential dimension of medication safety in addiction treatment. Effective risk management strategies involve identification of predictable hazards, development of clinical guidelines, and implementation of monitoring protocols, healthcare professional education, and patient-centered communication. Regulatory authorities, healthcare institutions, clinicians, and pharmacists share responsibility for establishing safe medication-use systems that balance therapeutic benefits with potential risks. Particularly in addiction medicine, where medications may involve controlled substances or influence central nervous system activity, careful monitoring of prescribing practices, adherence, misuse potential, and treatment outcomes is required.

Clinical evaluation and therapeutic monitoring are integral components of safe pharmacological management of addiction disorders. Individualized assessment of treatment response, adverse effects, psychological status, comorbid conditions, and patient-specific risk factors allows clinicians to optimize therapeutic decisions. Therapeutic drug monitoring, when applicable, provides additional support for maintaining appropriate medication exposure and reducing toxicity risks. Furthermore, the active participation of clinical pharmacists contributes significantly to medication safety through comprehensive medication reviews, detection of drug interactions, counseling, adherence support, and collaboration within multidisciplinary addiction care teams.

Despite substantial progress, several challenges continue to limit the effectiveness of pharmacovigilance systems in addiction treatment. Underreporting of adverse drug reactions, insufficient integration of healthcare data sources, limited long-term safety information, variability in regulatory approaches, and disparities in access to pharmacological therapies remain important global concerns. In addition, stigma associated with addiction disorders may negatively influence healthcare engagement, treatment adherence, and reporting of medication-related problems. Addressing these challenges requires international cooperation, standardized

safety frameworks, improved healthcare professional training, and patient involvement in pharmacovigilance activities.

The growing complexity of addiction pharmacotherapy emphasizes the necessity of continuous scientific investigation into medication safety, therapeutic effectiveness, and individualized treatment strategies. A comprehensive pharmacovigilance framework provides the foundation for achieving safer pharmacological interventions, improving clinical decision-making, and strengthening public health responses to addiction-related challenges. By integrating clinical pharmacology, regulatory science, evidence-based medicine, and innovative technological approaches, modern safety assessment can contribute to the development of more effective, accessible, and patient-centered addiction treatment models. Therefore, this scientific discourse aims to critically examine the principles and current developments of pharmacovigilance and comprehensive safety assessment of medications used in addiction treatment, focusing on clinical evaluation, risk management strategies, therapeutic monitoring approaches, emerging technologies, and future perspectives for enhancing the safety and effectiveness of addiction pharmacotherapy.

The evolution of addiction pharmacotherapy has demonstrated that therapeutic effectiveness cannot be evaluated independently from medication safety considerations. The modern concept of treatment success in addiction medicine is increasingly defined by the achievement of optimal clinical outcomes while minimizing preventable medication-related risks. This paradigm shift has expanded the role of pharmacovigilance from a passive system of adverse event collection into an active scientific framework that supports clinical decision-making, regulatory oversight, and continuous improvement of therapeutic strategies. In this context, comprehensive medication safety assessment represents a dynamic process involving pharmacological characterization, clinical observation, epidemiological analysis, and implementation of preventive interventions.

The pharmacological treatment of addiction involves unique safety challenges due to the biological and behavioral characteristics of affected populations. Individuals with substance use disorders frequently demonstrate altered physiological responses, psychiatric instability, impaired decision-making capacity, and increased susceptibility to medication misuse or inappropriate use. Additionally, addiction treatment often requires long-term or maintenance pharmacotherapy, making prolonged exposure monitoring essential. Unlike short-term therapeutic interventions, medications used in addiction care may influence neurological adaptation, behavioral patterns, emotional regulation, and social functioning over extended periods. Therefore, systematic evaluation of long-term safety outcomes is a fundamental requirement for maintaining therapeutic effectiveness and patient protection.

Opioid use disorder provides a particularly important example of the necessity of rigorous pharmacovigilance. Medications such as opioid agonists, partial agonists, and antagonists have significantly reduced mortality and improved treatment retention; however, their pharmacological properties require careful clinical monitoring. Potential concerns include respiratory depression, overdose risk, cardiovascular effects, withdrawal-related complications, and interactions with other central nervous system depressants. Appropriate patient selection, dose optimization, monitoring of treatment adherence, and evaluation of concurrent medication use are essential components of comprehensive risk minimization strategies.

Similarly, pharmacological interventions for alcohol dependence require continuous safety evaluation because many patients present with liver dysfunction, psychiatric comorbidities, nutritional deficiencies, and complex medication regimens. Therapeutic agents used for alcohol-related disorders may require careful assessment of hepatic safety, neurological effects, adherence patterns, and interactions with other medications. The application of

pharmacovigilance principles enables clinicians to identify vulnerable patient groups, establish appropriate monitoring schedules, and modify therapeutic approaches according to individual clinical characteristics.

Nicotine dependence treatment also demonstrates the importance of integrated safety assessment. Although nicotine replacement therapies and other pharmacological interventions have contributed significantly to smoking cessation efforts, their effectiveness and safety depend on appropriate patient selection, correct dosing, behavioral support, and monitoring of adverse effects. Evaluation of cardiovascular safety, neuropsychiatric outcomes, and treatment adherence remains an important component of contemporary pharmacovigilance strategies in tobacco cessation programs.

The expansion of personalized medicine has introduced new opportunities for improving medication safety in addiction treatment. Individual variability in pharmacokinetics, pharmacodynamics, genetic factors, metabolic capacity, and treatment response significantly influences therapeutic outcomes. Pharmacogenomic research has identified potential genetic determinants affecting medication metabolism, efficacy, and susceptibility to adverse reactions. Integration of pharmacogenomic information with clinical data may facilitate individualized therapeutic selection, reduce adverse outcomes, and improve the precision of addiction pharmacotherapy.

Furthermore, evidence-based medicine provides an essential methodological foundation for evaluating the safety and effectiveness of addiction medications. Randomized controlled trials, systematic reviews, meta-analyses, observational studies, and real-world evidence contribute complementary information regarding therapeutic benefits and safety limitations. However, translating research findings into clinical practice requires continuous monitoring of medication performance in diverse populations and healthcare environments. Pharmacovigilance bridges this gap by providing real-world insights that complement evidence generated during controlled clinical investigations.

Healthcare professionals involved in addiction treatment must possess advanced knowledge of pharmacological mechanisms, adverse reaction recognition, and safety monitoring principles. Physicians, pharmacists, nurses, psychologists, and other healthcare specialists contribute to multidisciplinary safety networks through active surveillance, patient education, documentation of adverse events, and implementation of preventive measures. Among these professionals, clinical pharmacists have an increasingly important role in optimizing medication therapy management, identifying potential safety issues, and promoting rational pharmacotherapy.

Regulatory frameworks supporting pharmacovigilance continue to evolve in response to emerging therapeutic challenges. National and international regulatory agencies establish guidelines for adverse event reporting, signal detection, risk evaluation, and post-marketing safety studies. Harmonization of pharmacovigilance standards facilitates international collaboration and improves the ability to identify rare or complex medication-related risks. In addiction medicine, where treatment practices and medication accessibility vary significantly between countries, globally coordinated safety systems are particularly valuable.

The integration of artificial intelligence and advanced data analytics represents a transformative development in medication safety assessment. Machine learning algorithms can analyze large-scale clinical datasets, identify complex patterns, predict adverse outcomes, and support early detection of safety concerns. Digital pharmacovigilance platforms, mobile health applications, and automated reporting systems may further enhance patient participation and improve the efficiency of safety monitoring. Nevertheless, responsible implementation requires attention to data quality, ethical considerations, privacy protection, and clinical validation.

A comprehensive approach to pharmacovigilance in addiction treatment must also recognize the importance of patient-centered care. Patients receiving addiction medications should be actively involved in therapeutic monitoring, adverse effect reporting, and shared decision-making processes. Effective communication between healthcare providers and patients improves treatment adherence, increases awareness of potential risks, and strengthens trust in healthcare systems. Reducing stigma and promoting respectful, evidence-based addiction care are essential components of successful medication safety strategies.

The pharmacovigilance and comprehensive safety assessment constitute fundamental pillars of modern addiction pharmacotherapy. The continuous evaluation of medication risks and benefits, combined with advanced monitoring technologies, interdisciplinary collaboration, and individualized treatment approaches, provides a foundation for safer and more effective addiction management. Future progress in this field will depend on strengthening global surveillance networks, expanding real-world evidence research, integrating precision medicine approaches, and developing innovative strategies that prioritize both therapeutic effectiveness and patient safety.

GOAL

The primary goal of this scientific discourse is to provide a comprehensive evaluation of pharmacovigilance principles and advanced safety assessment strategies related to pharmacological medications used in addiction treatment. The study aims to analyze current approaches for monitoring adverse drug reactions, evaluating therapeutic risks and benefits, improving medication safety, and strengthening evidence-based clinical decision-making in the management of substance use disorders. The goal is to establish a scientifically grounded understanding of how comprehensive pharmacovigilance and safety assessment systems can contribute to the optimization of addiction pharmacotherapy, ensuring that therapeutic benefits are maximized while medication-related risks are systematically identified and controlled.

METHODOLOGY

This scientific discourse was developed using a comprehensive narrative review methodology aimed at critically evaluating contemporary concepts, clinical approaches, and emerging strategies related to pharmacovigilance and comprehensive safety assessment of pharmacological medications used in addiction treatment. The methodological framework was designed to integrate evidence from clinical pharmacology, addiction medicine, pharmaceutical care, regulatory science, and evidence-based healthcare research.

A structured literature analysis was conducted to identify, evaluate, and synthesize relevant scientific evidence concerning medication safety monitoring, adverse drug reaction assessment, risk management strategies, and therapeutic surveillance in addiction pharmacotherapy. The literature search included peer-reviewed scientific publications, clinical guidelines, pharmacovigilance reports, regulatory documents, systematic reviews, meta-analyses, randomized controlled trials, observational studies, and real-world evidence investigations.

The information sources analyzed included internationally recognized biomedical databases such as PubMed/MEDLINE, Scopus, Web of Science, ScienceDirect, and Google Scholar. The search strategy incorporated combinations of key terms including *pharmacovigilance, drug safety assessment, addiction treatment, substance use disorders, adverse drug reactions, medication safety, clinical monitoring, risk management, pharmacotherapy, opioid use disorder treatment, alcohol dependence medications, nicotine cessation therapy,* and *personalized medicine.* Publications focusing on pharmacological interventions, safety evaluation methodologies, and clinical monitoring practices were prioritized.

The methodological approach included qualitative analysis of scientific evidence regarding currently approved and emerging medications utilized in addiction treatment. Particular attention was given to medications used for opioid dependence, alcohol-related disorders, nicotine dependence, and other addictive conditions. The analysis focused on therapeutic indications, mechanisms of action, clinical effectiveness, safety profiles, adverse reaction patterns, drug–drug interactions, contraindications, monitoring requirements, and risk minimization approaches.

A pharmacovigilance-centered analytical framework was applied to evaluate medication safety throughout different stages of the drug lifecycle, including preclinical development, clinical trials, regulatory approval, post-marketing surveillance, and long-term real-world utilization. Special emphasis was placed on spontaneous adverse event reporting systems, signal detection methodologies, benefit–risk assessment models, and regulatory pharmacovigilance strategies implemented by international healthcare authorities.

The study incorporated principles of evidence-based medicine to assess the reliability and clinical relevance of available information. Evidence was interpreted according to methodological quality, scientific validity, clinical applicability, and consistency of findings across different research designs. Comparative evaluation of available evidence was performed to identify strengths, limitations, and unresolved issues in current approaches to addiction medication safety.

Furthermore, the methodology included assessment of emerging technologies influencing modern pharmacovigilance practices. Current developments in artificial intelligence, machine learning-based safety signal detection, electronic health record analysis, digital pharmacovigilance platforms, pharmacogenomics, and precision medicine approaches were reviewed to determine their potential contribution to improving individualized treatment monitoring and reducing medication-related risks.

The interdisciplinary nature of addiction treatment was considered through evaluation of collaborative healthcare models involving physicians, clinical pharmacologists, pharmacists, psychiatrists, nurses, and public health specialists. The role of healthcare professionals in adverse drug reaction recognition, medication optimization, patient education, adherence improvement, and implementation of preventive safety strategies was analyzed.

The collected evidence was systematically organized into major thematic categories: (1) pharmacovigilance principles in addiction pharmacotherapy; (2) clinical safety evaluation of addiction medications; (3) adverse drug reaction monitoring and reporting systems; (4) risk management and therapeutic optimization strategies; (5) innovative approaches in medication safety surveillance; and (6) future perspectives for personalized and technology-driven addiction treatment.

No primary human or animal experimental investigations were conducted within this study. The methodology was based exclusively on analysis, synthesis, and interpretation of previously published scientific evidence. The overall methodological approach was designed to provide a comprehensive scientific perspective on current challenges, advances, and future directions in pharmacovigilance and medication safety assessment within the field of addiction treatment.

RESULTS AND DISCUSSION

Integrated Pharmacovigilance Perspective in Substance Dependence Pharmacotherapy

The present integrative assessment demonstrates that pharmacotherapeutic management of substance dependence is inseparable from systematic medication-safety surveillance. Across the major therapeutic domains of opioid-use disorder, alcohol-use disorder, and nicotine

dependence, the pharmacological agents employed in clinical practice exhibit substantially different mechanisms of action, pharmacokinetic characteristics, therapeutic windows, adverse-event profiles, and monitoring requirements. Nevertheless, a consistent principle emerges: medication safety is determined not exclusively by the intrinsic toxicity of an individual pharmacological agent but by the interaction between the medication, patient characteristics, treatment setting, concurrent medications, ongoing substance exposure, adherence, and clinical monitoring. Accordingly, pharmacovigilance in addiction medicine should be understood as a dynamic clinical process encompassing risk identification, adverse-event detection, causality assessment, therapeutic monitoring, intervention, documentation, and subsequent reassessment.

The results of the conceptual synthesis indicate that conventional spontaneous adverse-event reporting remains necessary but is insufficient as the sole mechanism of medication-safety surveillance. Patients receiving treatment for substance dependence frequently exhibit multimorbidity, polypharmacy, variable adherence, and exposure to multiple psychoactive substances. These factors create complex causal environments in which an adverse clinical outcome may result from a prescribed medication, an interaction, an underlying disease, withdrawal, intoxication, an illicit substance, a medication error, or several simultaneous mechanisms. Consequently, the identification of a temporal association between medication exposure and an adverse event cannot automatically establish causality. Clinically meaningful pharmacovigilance requires contextual evaluation integrating pharmacological plausibility, temporal sequence, dose relationship, concomitant exposure, alternative explanations, dechallenge information, and, when ethically appropriate, rechallenge observations.

A central finding is that risk management should begin before medication initiation. Baseline assessment provides the foundation for subsequent interpretation of adverse events and therapeutic response. Depending on the pharmacological agent and clinical circumstances, baseline evaluation may include medical history, substance-use history, medication reconciliation, allergy assessment, hepatic and renal function, cardiovascular evaluation, respiratory status, psychiatric assessment, pregnancy status where relevant, and assessment of previous treatment response. Establishing baseline parameters permits clinicians to distinguish pre-existing abnormalities from treatment-emergent events and facilitates individualized monitoring intensity.

The therapeutic environment itself represents an important determinant of safety. Controlled treatment settings may provide greater opportunities for medication administration, observation, laboratory assessment, counseling, and rapid clinical intervention, whereas decentralized or fragmented care may increase the possibility that adverse effects remain undocumented or that interacting medications are prescribed by different providers without adequate communication. Continuity of care is therefore an important pharmacovigilance variable. A medication-safety system that cannot reconstruct a patient's longitudinal exposure history may have difficulty determining the origin of adverse outcomes.

Table 1. Principal Pharmacovigilance Domains in Substance Dependence Pharmacotherapy

Pharmacovigilance domain	Principal safety question	Examples of relevant parameters	Potential clinical response
Baseline assessment	Is the patient suitable for the proposed medication?	Comorbidity, contraindications, hepatic/renal status, cardiac status	Individualized selection or modification
Medication reconciliation	What other pharmacological exposures are present?	Prescription, OTC, psychotropic, sedative, analgesic medications	Interaction prevention

Substance-exposure assessment	Could concurrent substances modify medication effects?	Alcohol, opioids, sedatives, stimulants, nicotine products	Counseling and risk reduction
Adverse-event surveillance	Has a treatment-emergent event occurred?	Symptoms, signs, laboratory abnormalities	Clinical evaluation and intervention
Causality assessment	Is the medication responsible or contributory?	Temporality, plausibility, dose relationship	Continuation, adjustment, substitution
Therapeutic monitoring	Is treatment producing the intended effect safely?	Withdrawal, craving, sedation, treatment response	Dose optimization
Signal detection	Is an unusual or emerging safety pattern present?	Clusters, reporting trends, real-world data	Further investigation
Risk mitigation	Can identified risks be reduced?	Dose adjustment, education, interaction avoidance	Preventive intervention
Outcome surveillance	What is the longer-term safety and effectiveness?	Retention, relapse, hospitalization, mortality	Reassessment of therapeutic strategy

Opioid-Use Disorder: Pharmacological Benefit and Safety Complexity

The analysis identifies opioid-use disorder as one of the clearest examples of the dual relationship between therapeutic pharmacology and pharmacovigilance. Opioid agonist and partial agonist medications can substantially alter the trajectory of opioid dependence by stabilizing receptor occupancy, reducing withdrawal, attenuating craving, and diminishing the need to obtain illicit opioids. The clinical value of these interventions therefore extends beyond symptom control and may influence treatment retention and the risk environment associated with illicit opioid exposure.

Methadone presents a particularly complex pharmacological profile. As a full μ-opioid receptor agonist, methadone produces dose-dependent opioid effects and therefore requires careful titration, particularly during treatment initiation and dose adjustments. Interindividual variability in absorption, metabolism, distribution, and elimination can contribute to differences in systemic exposure. The relatively long and variable half-life also means that plasma concentrations and pharmacodynamic effects may continue to increase after the patient's perceived subjective response has stabilized. This creates a clinically important distinction between the immediate subjective experience of treatment and the underlying pharmacokinetic accumulation of the medication.

From a pharmacovigilance perspective, respiratory depression and excessive sedation remain critical concerns, especially when methadone is combined with other central nervous system depressants. Alcohol, benzodiazepines, sedative-hypnotics, and other depressant substances can produce additive or synergistic effects. However, the presence of such risks must be interpreted in the context of the therapeutic indication. The safety strategy is generally not limited to avoiding treatment but includes careful dose selection, clinical monitoring, patient education, assessment of concomitant depressant exposure, and coordinated management of coexisting substance-use disorders.

Cardiac safety represents another important consideration with methadone. Its potential association with QT interval prolongation creates a need for individualized cardiovascular risk assessment in patients with relevant risk factors, including previous cardiac disease, electrolyte abnormalities, concomitant QT-prolonging medications, and other predisposing conditions. The appropriate use of electrocardiographic monitoring should be determined according to clinical risk rather than applied indiscriminately to every patient. This illustrates the broader principle that pharmacovigilance should be risk-stratified and clinically proportionate.

Buprenorphine demonstrates a different safety architecture. As a partial μ-opioid receptor agonist with high receptor affinity, it provides opioid receptor activity while possessing pharmacological characteristics that differ from those of full agonists. Nevertheless, its safety cannot be characterized simply as absence of risk. Sedation and respiratory compromise may occur, particularly in the presence of other central nervous system depressants. Formulation, dosing, induction strategy, adherence, concurrent substances, and individual patient characteristics all contribute to clinical outcomes.

The analysis emphasizes that induction is a particularly important period for pharmacovigilance. The timing of buprenorphine initiation relative to the patient's most recent opioid exposure can influence withdrawal and treatment experience. Inappropriate timing can result in precipitated withdrawal, which may compromise treatment acceptance and increase the likelihood of discontinuation. Contemporary approaches to initiation therefore increasingly emphasize individualized assessment and carefully selected induction strategies.

Long-acting injectable formulations introduce additional pharmacovigilance considerations. While extended-release administration may reduce certain adherence challenges and minimize fluctuations associated with repeated dosing, adverse effects may persist longer because the medication cannot simply be removed after administration. Patient selection, counseling, administration technique, and recognition of prolonged exposure are therefore particularly relevant.

Naltrexone introduces a fundamentally different therapeutic mechanism through opioid receptor antagonism. Its pharmacovigilance profile is consequently dominated by different considerations, including verification of adequate opioid-free status before initiation, hepatic safety in appropriate clinical circumstances, management of acute pain, adherence, and altered opioid tolerance following discontinuation. The latter issue illustrates the importance of longitudinal pharmacovigilance: medication-related risk may change when treatment ends because physiological tolerance to opioids may decline while vulnerability to subsequent opioid exposure remains.

Table 2. Comparative Pharmacovigilance Considerations for Major Opioid-Use-Disorder Pharmacotherapies

Agent/class	Principal pharmacological mechanism	Major safety considerations	Important monitoring domains
Methadone	Full μ-opioid receptor agonist	Respiratory depression, sedation, accumulation, interactions, QT prolongation	Clinical response, sedation, respiratory status, interaction profile, selected ECG monitoring
Buprenorphine	Partial μ-opioid receptor agonist	Sedation, respiratory depression with depressants, precipitated withdrawal during inappropriate induction	Withdrawal, sedation, respiratory status, adherence, concomitant substances
Naltrexone	Opioid receptor antagonist	Precipitated withdrawal if opioids remain present, hepatic considerations, pain-management challenges	Opioid-free status, liver-related parameters where indicated, adherence
Extended-release formulations	Prolonged pharmacological exposure	Persistence of adverse effects, administration-related issues	Injection-site effects, systemic tolerability, treatment continuity

Alcohol-Use Disorder: Heterogeneous Safety Profiles

The pharmacotherapeutic management of alcohol-use disorder similarly demonstrates the importance of individualized pharmacovigilance. Unlike a single-drug therapeutic paradigm, alcohol-use disorder treatment may involve medications with substantially different mechanisms and elimination pathways. Naltrexone, acamprosate, disulfiram, and selected adjunctive or off-label medications require different safety-monitoring strategies.

Naltrexone's pharmacological role in alcohol-use disorder involves modulation of opioid-mediated reinforcement pathways. From a safety perspective, the principal considerations include hepatic status, concurrent opioid exposure, adherence, and management of acute pain. The clinical significance of hepatic monitoring should be interpreted according to the patient's baseline risk, dose, symptoms, and concurrent hepatotoxic exposures. Excessively rigid monitoring without clinical justification may create unnecessary barriers, while failure to recognize clinically relevant hepatic abnormalities may delay intervention.

Acamprosate provides a contrasting example because renal function has greater importance to its disposition. Patients with renal impairment may require dose modification or avoidance depending upon the degree of impairment and prescribing guidance. Consequently, baseline renal assessment and periodic reassessment in clinically relevant circumstances represent important components of safe use. This demonstrates why pharmacovigilance protocols should be medication-specific rather than based on generalized assumptions concerning addiction medications.

Disulfiram presents a distinctive risk-management model. Its therapeutic effectiveness depends partly on behavioral adherence and avoidance of alcohol exposure. The medication may cause clinically significant adverse reactions, including hepatic injury and neurological or dermatological complications, while inadvertent alcohol exposure can generate an aversive reaction. The safety of disulfiram therefore depends strongly on patient selection, informed counseling, understanding of treatment requirements, and appropriate clinical supervision. Pharmacovigilance must include assessment of both pharmacological toxicity and behavioral circumstances that may modify exposure.

A major finding from the integrated assessment is that treatment selection should incorporate not only efficacy but also the feasibility of safe monitoring. A theoretically effective medication may be less suitable when a patient cannot reliably complete required laboratory monitoring, understand necessary precautions, maintain adherence, or avoid clinically hazardous interactions. Conversely, a medication with a different pharmacological profile may offer a more practical safety strategy in a specific patient.

Nicotine Dependence and Changing Exposure Patterns

Nicotine dependence presents another pharmacovigilance environment characterized by changing patterns of exposure. Nicotine replacement therapy, bupropion, and varenicline provide pharmacological strategies that differ in mechanism, adverse-event profile, contraindications, and patient-specific considerations.

Nicotine replacement therapy delivers nicotine in controlled pharmaceutical formulations and can reduce withdrawal symptoms during cessation. Safety monitoring generally focuses on dose appropriateness, adverse effects, cardiovascular considerations in selected patients, and concurrent nicotine exposure from other products. The expansion of electronic nicotine-delivery systems and other nicotine products complicates exposure assessment because patients may use several nicotine sources simultaneously.

Bupropion provides another mechanism-based approach. Because its pharmacology includes effects on noradrenergic and dopaminergic neurotransmission, its safety profile differs from that of nicotine replacement. Particular attention may be required in patients with seizure risk factors or relevant contraindications. Concomitant medications may also modify risk through pharmacodynamic or metabolic interactions.

Varenicline acts primarily through partial agonism at α4β2 nicotinic acetylcholine receptors and provides a pharmacological strategy distinct from both nicotine replacement and bupropion. Gastrointestinal symptoms, sleep-related effects, and neuropsychiatric considerations are relevant components of clinical monitoring. The analysis emphasizes that historical safety concerns should be interpreted according to contemporary evidence rather than perpetuated without reassessment. Pharmacovigilance is inherently dynamic: signals must be investigated, quantified, contextualized, and revised as higher-quality evidence becomes available.

Polypharmacy as a Central Safety Determinant

Polypharmacy emerges from the analysis as one of the most consequential cross-cutting factors in substance dependence pharmacotherapy. Patients with substance-use disorders frequently receive medications for psychiatric, cardiovascular, metabolic, infectious, neurological, gastrointestinal, and pain-related conditions. Consequently, addiction pharmacotherapy may be introduced into an already complex pharmacological environment.

Drug–drug interactions can operate through pharmacokinetic mechanisms, including enzyme induction or inhibition, transporter effects, altered renal elimination, and changes in protein binding. Pharmacodynamic interactions may be even more clinically immediate, particularly when medications share effects on respiratory drive, sedation, blood pressure, cardiac conduction, seizure threshold, or central neurotransmission.

The clinical significance of interaction assessment is greatest when several moderate risks converge. A patient receiving an opioid agonist, a sedative medication, and another central nervous system depressant may experience a substantially different safety profile than a patient receiving the opioid agonist alone. Similarly, hepatic impairment may amplify exposure to medications metabolized through hepatic pathways, while renal dysfunction may increase accumulation of renally eliminated drugs.

Medication reconciliation should therefore be considered a core pharmacovigilance intervention. It should include prescribed medications, over-the-counter preparations, supplements where relevant, recently discontinued medications, and substances obtained outside conventional healthcare channels. The process should be repeated whenever major therapeutic changes occur.

Drug–Substance Interactions

The analysis further demonstrates that pharmacovigilance in addiction medicine differs from conventional medication safety because the medication may interact not only with other drugs but also with the substance underlying the disorder or with additional psychoactive substances. Concurrent alcohol exposure may potentiate sedation and respiratory depression associated with opioid or other central nervous system depressants. Benzodiazepines may produce additive central nervous system effects when combined with opioids. Stimulants may alter cardiovascular and neuropsychiatric risk. Continued illicit opioid exposure during pharmacotherapy may alter the observed therapeutic and adverse-event profile. These interactions should be addressed through nonjudgmental clinical assessment and harm-reduction-oriented counseling rather than assumptions that patients are completely abstinent.

Accurate documentation of substance exposure is consequently fundamental to causality assessment. When clinicians lack reliable information concerning ongoing substance use, an adverse event may be incorrectly attributed to a prescribed medication. Such misclassification can result in inappropriate discontinuation, inaccurate safety signals, or failure to address the actual source of harm.

Therapeutic Monitoring Beyond Laboratory Testing

A major conceptual result of the present assessment is that therapeutic monitoring must be understood as a multidimensional process. Laboratory tests are important when they address a defined pharmacological or clinical risk, but medication safety cannot be adequately assessed through laboratory data alone.

Clinical monitoring should include treatment response, withdrawal severity, craving, sedation, cognition, respiratory status, cardiovascular parameters, adherence, adverse symptoms, and functional outcomes. For opioid-use disorder, assessment of withdrawal and sedation may be particularly relevant during initiation and dose adjustment. For alcohol-use disorder, monitoring may include treatment adherence, craving, alcohol consumption patterns, hepatic or renal parameters according to the selected medication, and adverse symptoms. For nicotine dependence, monitoring should include withdrawal, treatment adherence, tolerability, nicotine exposure, and cessation outcomes.

Therapeutic drug monitoring has a more selective role. Measurement of drug concentrations may be useful when there is a narrow therapeutic window, suspected toxicity, unexpected treatment failure, unusual pharmacokinetics, suspected nonadherence, or a clinically important interaction. However, routine measurement of concentrations is not universally necessary for all addiction pharmacotherapies. Appropriate monitoring therefore requires pharmacological expertise rather than indiscriminate testing.

Adverse Drug Reaction Detection and Classification

The quality of pharmacovigilance depends heavily upon the quality of adverse-event documentation. An adverse event should be characterized according to its onset, duration, severity, clinical manifestations, suspected medication, dose, route, timing of exposure, concomitant medications, concurrent substance exposure, relevant laboratory findings, management, and outcome.

Serious adverse events require particularly rapid recognition and escalation. Hospitalization, life-threatening events, significant disability, congenital abnormalities, and death represent high-priority outcomes within pharmacovigilance systems. Nevertheless, non-serious adverse reactions can also have substantial clinical importance when they impair adherence or lead to discontinuation.

An important distinction is therefore required between **clinical seriousness** and **clinical inconvenience.** A symptom that does not meet regulatory criteria for seriousness may nevertheless be therapeutically consequential if it causes a patient to discontinue effective treatment. Conversely, a transient mild symptom may have little influence on treatment continuation. Pharmacovigilance should therefore evaluate both formal severity and practical therapeutic impact.

Causality Assessment in Complex Clinical Environments

Causality assessment is particularly challenging in substance dependence populations because multiple exposures often occur simultaneously. A structured causality framework should evaluate:

- Temporal Compatibility Between Medication Exposure And Event;
- Pharmacological Plausibility;
- Dose-Response Relationship;
- Known Association Between The Agent And Reaction;
- Alternative Causes;
- Concomitant Medications And Substances;
- Clinical Evolution Following Discontinuation;
- Laboratory Or Diagnostic Evidence;
- Recurrence Following Re-Exposure When Ethically And Clinically Appropriate.

The presence of an alternative explanation does not automatically exclude medication involvement. Multiple factors may interact to produce an adverse outcome. A medication may increase susceptibility to an event without being its sole cause. Such contributory causality is particularly relevant in patients with multimorbidity and polypharmacy.

Risk Stratification and Individualization

The synthesis supports a risk-stratified approach to pharmacovigilance. Not every patient requires the same intensity of monitoring. Risk can be influenced by age, comorbidity, organ function, medication burden, substance exposure, previous adverse reactions, treatment history, dose, formulation, adherence, and social circumstances.

A practical conceptual framework can classify patients according to low, intermediate, or high monitoring needs, while recognizing that these categories should be individualized rather than treated as rigid clinical scores. Patients with multiple risk factors may require more frequent follow-up and coordinated multidisciplinary care.

Table 3. Patient-Level Factors Influencing Pharmacotherapeutic Risk

Patient factor	Potential influence on safety	Pharmacovigilance implication
Hepatic impairment	Altered metabolism and increased exposure for selected drugs	Baseline and clinically indicated follow-up assessment
Renal impairment	Reduced elimination of renally cleared medications	Dose adjustment and renal monitoring
Respiratory disease	Increased vulnerability to respiratory depression	Enhanced assessment with opioid or sedative exposure
Cardiovascular disease	Increased susceptibility to hemodynamic or electrophysiological effects	Risk-specific cardiovascular evaluation
Polypharmacy	Increased interaction burden	Comprehensive medication reconciliation
Concurrent substance use	Additive or synergistic pharmacodynamic effects	Explicit substance-exposure assessment
Previous adverse reaction	Increased recurrence risk	Alternative therapy or enhanced monitoring
Poor adherence	Variable therapeutic exposure	Adherence assessment and formulation consideration
Psychiatric comorbidity	May modify treatment adherence and tolerability	Integrated psychiatric and pharmacological management
Older age	Altered pharmacokinetics and pharmacodynamic sensitivity	Conservative dosing and closer monitoring

Medication Errors and Preventable Harm

Pharmacovigilance should not be limited to intrinsic drug toxicity. Medication errors represent a potentially preventable source of harm. Errors may occur during prescribing, dispensing, administration, dose calculation, formulation selection, medication transitions, or communication between healthcare professionals.

Addiction pharmacotherapy can be particularly vulnerable to such errors because dosing schedules may change during induction and stabilization, formulations may differ, and patients may transition between treatment settings. Inadequate communication concerning the last administered dose or formulation may lead to duplication or inappropriate re-initiation.

Prevention requires standardized prescribing procedures, clear documentation, medication reconciliation, staff education, electronic safeguards, and communication across care settings. Near-miss events should also be documented where possible because they can reveal system vulnerabilities before patient harm occurs.

Treatment Discontinuation and the Pharmacovigilance Continuum

One of the most important findings is that medication safety extends beyond the period of active administration. Discontinuation can change tolerance, exposure, adherence behavior, and subsequent substance-use patterns. This is particularly relevant to opioid pharmacotherapy, where interruption may result in loss of opioid tolerance and subsequent increased vulnerability if opioid exposure is resumed.

Accordingly, discharge planning and treatment transitions should be incorporated into pharmacovigilance systems. Patients should receive appropriate counseling concerning changes in medication exposure, interactions, treatment continuation, and circumstances requiring urgent clinical attention. Coordination between inpatient, outpatient, primary-care, psychiatric, and addiction-treatment services is essential.

Patient Education as a Pharmacovigilance Intervention

Patient education is not merely an adjunct to pharmacotherapy; it is itself a risk-mitigation intervention. Patients should understand why the medication is prescribed, how it should be administered, what adverse effects may occur, which symptoms require urgent assessment, and which combinations may be dangerous.

Communication should be individualized according to health literacy and clinical context. Technical pharmacological information should be translated into clinically actionable instructions without minimizing legitimate risks. Importantly, education should encourage disclosure of continued substance use because accurate exposure information improves safety assessment. A punitive communication environment can reduce disclosure and thereby weaken pharmacovigilance.

Role of Clinical Pharmacists

Clinical pharmacists have a particularly important role in the integrated safety model. Their expertise in pharmacokinetics, pharmacodynamics, drug interactions, medication reconciliation, adverse-event recognition, and therapeutic optimization positions them to contribute across multiple stages of the medication-use process.

Pharmacist-led interventions may include medication review, identification of contraindications, assessment of interaction risks, patient counseling, adherence support, adverse-event documentation, dose optimization, and communication with prescribers. In complex polypharmacy, the pharmacist can function as a central medication-safety resource.

The integration of pharmacists into multidisciplinary addiction-care teams may therefore improve the continuity between prescribing and pharmacovigilance. This role is particularly valuable when patients receive medications from multiple providers.

Real-World Evidence and Pharmacovigilance Signal Detection

Randomized clinical trials remain fundamental to establishing efficacy and identifying common adverse reactions. However, the real-world population receiving addiction pharmacotherapy may differ substantially from trial populations. Patients with severe psychiatric comorbidity, unstable housing, multimorbidity, polypharmacy, concurrent substance exposure, or inconsistent treatment engagement may be underrepresented in controlled studies.

Real-world evidence can complement trial data by capturing medication utilization and outcomes under routine clinical conditions. Electronic health records can identify associations between medications and emergency presentations, hospitalizations, laboratory abnormalities, treatment discontinuation, and other outcomes. Prescription databases can reveal patterns of use, switching, and persistence. Spontaneous reporting systems can identify unusual or unexpected safety signals.

Nevertheless, observational data require careful interpretation. Associations may be influenced by confounding by indication, comorbidity, exposure misclassification, incomplete documentation, and differential healthcare utilization. Signal detection should therefore generate hypotheses for further evaluation rather than automatically establish causality.

Digital Pharmacovigilance

Digital technologies provide new opportunities for safety surveillance. Automated clinical decision-support systems can identify potentially hazardous combinations, duplicate therapies, dose anomalies, and contraindications. Electronic alerts may facilitate recognition of abnormal laboratory results or changes in treatment patterns. However, alert fatigue represents a significant limitation. If systems generate excessive low-value alerts, clinicians may become desensitized and overlook clinically important warnings. Effective digital pharmacovigilance therefore requires prioritization according to severity, probability, patient-specific risk, and clinical actionability. Artificial intelligence and machine-learning systems may eventually contribute to prediction and detection of medication-related harm. Their usefulness will depend upon high-quality data, validated algorithms, transparency, appropriate calibration, and integration into clinical workflows. Automated prediction should support—not replace—clinical judgment.

Pharmacogenomics and Precision Pharmacotherapy

The movement toward precision medicine introduces another potential dimension of pharmacovigilance. Genetic variation in drug-metabolizing enzymes, transporters, and receptor systems can contribute to interindividual differences in drug exposure and response. In selected circumstances, pharmacogenomic information may help explain unusual treatment response or adverse effects. Nevertheless, pharmacogenomic implementation should be evidence-based and medication-specific. Genetic information should not be incorporated into clinical decision-making merely because an association has been identified in observational research. Validated clinical utility remains essential.

Pharmacovigilance and Therapeutic Effectiveness

Safety and effectiveness should not be evaluated as independent domains. An adverse effect that results in treatment discontinuation can indirectly increase disease-related risk. Conversely, a medication may be well tolerated but ineffective because of inadequate dosing, poor

adherence, or an unsuitable treatment strategy. Therefore, a clinically meaningful pharmacovigilance framework should monitor both adverse outcomes and therapeutic outcomes. Treatment retention, reduction in substance use, reduction in craving, improved functioning, decreased emergency healthcare utilization, and prevention of severe complications can all inform the benefit side of the benefit–risk equation. This integrated approach is particularly important in chronic treatment. A medication's safety profile may appear acceptable in short-term studies while longer-term discontinuation, adherence, or interaction patterns generate different risks. Longitudinal surveillance is therefore essential.

Risk Mitigation as a Continuous Process

The results indicate that risk mitigation should be conceptualized as a sequence rather than a single intervention. The process begins with appropriate medication selection, continues through baseline assessment and dose initiation, and extends into maintenance, transition, and discontinuation. At each stage, clinicians should ask whether the patient's risk profile has changed. New medications may have been added, organ function may have changed, substance exposure may have increased or decreased, pregnancy may have occurred, adherence may have changed, or new adverse symptoms may have emerged. A dynamic risk-management model therefore provides greater clinical value than a static checklist. The medication-safety plan should be revisited whenever clinically meaningful circumstances change.

Table 4. Integrated Risk-Mitigation Framework

Therapeutic stage	Principal safety actions	Expected pharmacovigilance benefit
Pre-treatment	Diagnosis confirmation, medication reconciliation, contraindication screening	Prevention of inappropriate exposure
Initiation	Individualized dosing and patient education	Reduction of early adverse events
Titration	Assessment of response, withdrawal, sedation, interactions	Dose optimization
Maintenance	Longitudinal adverse-event and effectiveness assessment	Early identification of cumulative or emerging risks
Medication change	Structured transition and communication	Prevention of duplication and interruption-related harm
Discontinuation	Counseling and follow-up	Reduction of post-treatment risks
Long-term follow-up	Outcome surveillance and reassessment	Sustained benefit–risk optimization

Health-System and Regulatory Implications

Pharmacovigilance effectiveness depends partly upon institutional infrastructure. Healthcare systems require standardized procedures for adverse-event reporting, documentation, review, escalation, and feedback. Clinicians should know how and when to report suspected adverse drug reactions and should receive feedback demonstrating that reports contribute to patient-safety improvement.

Regulatory systems similarly depend upon high-quality clinical reports. A single report may be insufficient to establish causality but can contribute to signal generation when combined with reports from other settings. Clinicians should therefore avoid the assumption that only confirmed reactions should be reported. Suspected clinically important reactions can provide valuable information for surveillance systems.

At the institutional level, pharmacovigilance should be integrated into quality-improvement programs, medication-safety committees, continuing professional education, and clinical governance. Such integration transforms pharmacovigilance from an isolated regulatory activity into a component of routine healthcare quality.

Ethical and Patient-Centered Dimensions

The analysis identifies an essential ethical balance between protecting patients from medication-related harm and maintaining access to effective treatment. Substance dependence has historically been associated with stigma, which may influence healthcare access, communication, and treatment decisions. Safety policies should therefore be implemented without creating unnecessary barriers to evidence-based pharmacotherapy.

Patient autonomy requires meaningful participation in medication decisions. Individuals should receive information concerning expected benefits, potential risks, alternatives, and monitoring requirements. Shared decision-making is especially relevant when several pharmacological options possess different safety profiles and practical requirements.

Confidentiality is also important. Accurate substance-use histories improve pharmacovigilance, but patients must trust that disclosures will be handled appropriately. Fear of stigma or punitive consequences can reduce communication and thereby increase safety risk.

Current Landscape of Pharmacovigilance in Addiction Pharmacotherapy

The analysis of contemporary scientific evidence demonstrates that pharmacovigilance has become an indispensable component of modern addiction treatment, providing a structured framework for evaluating medication safety, identifying adverse drug reactions (ADRs), and optimizing therapeutic outcomes. The findings indicate that pharmacological management of substance use disorders has substantially improved patient survival, treatment retention, relapse prevention, and quality of life; however, continuous safety surveillance remains essential because addiction medications are frequently administered to individuals with complex clinical profiles, including psychiatric comorbidities, chronic medical conditions, and concurrent medication use.

The results reveal that medications used in addiction treatment possess distinct safety characteristics requiring individualized monitoring approaches. Unlike many conventional therapeutic areas, addiction pharmacotherapy involves prolonged treatment periods, variable adherence patterns, potential misuse risks, and significant interactions between pharmacological effects and behavioral factors. Therefore, traditional safety assessment approaches based solely on controlled clinical trials are insufficient to fully characterize long-term medication-related risks. Integration of post-marketing surveillance, real-world evidence, and patient-centered monitoring systems is necessary to provide a complete understanding of medication safety.

Safety Assessment of Pharmacological Treatments for Opioid Use Disorder

The evaluation of opioid use disorder medications demonstrates that opioid agonist and antagonist therapies represent highly effective interventions but require comprehensive safety management. Maintenance therapies have significantly reduced illicit opioid consumption,

overdose mortality, and infectious disease transmission while improving social functioning and treatment engagement. Nevertheless, pharmacovigilance data emphasize the importance of monitoring respiratory effects, cardiovascular complications, central nervous system interactions, withdrawal-related events, and risks associated with inappropriate dosing.

The findings indicate that safety outcomes are strongly influenced by patient-specific factors, including age, metabolic variability, hepatic function, psychiatric status, and concomitant use of sedative medications. Drug–drug interactions, particularly those involving central nervous system depressants, remain a major concern requiring active clinical monitoring. Appropriate dose titration, adherence assessment, patient education, and collaboration among healthcare professionals are essential strategies for reducing preventable medication-related harm.

The analysis further demonstrates that therapeutic monitoring programs improve the safety profile of opioid-related pharmacotherapy by facilitating early recognition of adverse reactions and supporting individualized treatment adjustments. The involvement of clinical pharmacists and addiction specialists contributes significantly to medication optimization through comprehensive medication reviews, interaction assessment, and patient counseling.

Pharmacovigilance Considerations in Alcohol Dependence Treatment

The results indicate that pharmacological treatment of alcohol dependence presents unique safety challenges due to frequent coexistence of liver disease, psychiatric disorders, nutritional deficiencies, and polypharmacy. Medications used for alcohol-related disorders require careful assessment of hepatic safety, neurological effects, psychological responses, and adherence patterns.

Evidence from clinical investigations suggests that effective pharmacovigilance approaches improve the identification of patients at increased risk of medication-related complications. Baseline clinical evaluation, laboratory monitoring, evaluation of comorbid conditions, and regular assessment of treatment response are essential elements of safe therapeutic management.

The findings emphasize that risk–benefit evaluation is particularly important in alcohol dependence treatment because untreated addiction itself represents a significant health risk. Therefore, pharmacovigilance should not only focus on identifying medication-associated risks but also consider the overall clinical benefits achieved through effective addiction control, reduction of harmful alcohol consumption, and prevention of associated diseases.

Medication Safety Monitoring in Nicotine Dependence Therapy

The assessment of nicotine dependence therapies demonstrates that pharmacological interventions, including nicotine replacement approaches and non-nicotine medications, have contributed substantially to smoking cessation outcomes. However, continuous safety evaluation remains important because treatment effectiveness and tolerability may vary among different patient populations.

The results indicate that cardiovascular status, psychiatric history, medication adherence, and behavioral factors influence treatment outcomes. Pharmacovigilance systems provide valuable information regarding rare adverse events, treatment discontinuation patterns, and patient-specific safety considerations. Integration of behavioral interventions with pharmacological monitoring improves overall therapeutic effectiveness and reduces treatment-related complications.

Role of Adverse Drug Reaction Detection and Reporting Systems

A major finding of this analysis is that underreporting of adverse drug reactions remains one of the most significant challenges in addiction pharmacotherapy surveillance. Several factors contribute to insufficient reporting, including stigma associated with substance use disorders, limited awareness among healthcare professionals, uncertainty regarding causal relationships, and inadequate integration of reporting systems into routine clinical practice.

Strengthening ADR reporting requires improved education of healthcare professionals, simplified reporting procedures, increased patient participation, and greater institutional support. Active pharmacovigilance systems that combine spontaneous reporting with electronic health records and automated safety surveillance provide greater sensitivity for detecting clinically important safety signals.

The results suggest that artificial intelligence-based signal detection represents a promising approach for improving pharmacovigilance efficiency. Machine learning algorithms can analyze large-scale healthcare datasets, identify unexpected medication-related patterns, and support early intervention strategies. However, technological approaches must be combined with expert clinical interpretation to ensure accurate assessment and appropriate decision-making.

Risk Management and Clinical Monitoring Strategies

The findings demonstrate that effective risk management is central to safe addiction pharmacotherapy. Risk minimization strategies include appropriate patient selection, individualized dosing, monitoring of therapeutic response, assessment of adverse effects, prevention of medication misuse, and continuous evaluation of treatment adherence.

Comprehensive therapeutic monitoring should incorporate clinical assessment, laboratory investigations when appropriate, evaluation of psychological status, and consideration of social determinants affecting treatment outcomes. Multidisciplinary care models provide the most effective framework for implementing these strategies because addiction involves biological, psychological, and social dimensions.

The analysis highlights the expanding contribution of pharmacists in addiction treatment. Clinical pharmacists support medication safety through medication reconciliation, identification of potential interactions, adverse reaction monitoring, patient education, and promotion of evidence-based medication use. Their involvement strengthens pharmacovigilance systems and improves continuity of care.

Emerging Technologies and Future Directions in Medication Safety

The results indicate that technological innovation is transforming pharmacovigilance in addiction medicine. Artificial intelligence, digital health platforms, electronic monitoring systems, and pharmacogenomic approaches provide opportunities for earlier risk detection and personalized treatment optimization.

Precision pharmacotherapy represents an emerging direction in addiction treatment by integrating genetic information, clinical characteristics, environmental factors, and treatment response data. Such approaches may enable clinicians to predict medication effectiveness, identify individuals at increased risk of adverse reactions, and select safer therapeutic options.

Despite these advances, challenges remain regarding data privacy, ethical considerations, algorithm validation, healthcare accessibility, and integration of digital technologies into routine clinical practice. Future pharmacovigilance frameworks must balance technological innovation with clinical expertise and patient-centered principles.

Global Implications and Public Health Perspectives

The findings emphasize that medication safety in addiction treatment is not only a clinical issue but also a major public health priority. Effective pharmacovigilance systems contribute to reducing preventable harm, improving treatment confidence, strengthening healthcare quality, and supporting evidence-based policy development.

International collaboration among regulatory authorities, healthcare institutions, researchers, and professional organizations is necessary to establish harmonized safety monitoring standards. Global pharmacovigilance networks can facilitate rapid identification of emerging risks, improve access to safety information, and support safer implementation of addiction treatment strategies across diverse healthcare environments.

The study demonstrate that comprehensive pharmacovigilance and safety assessment are fundamental for achieving optimal outcomes in addiction pharmacotherapy. Continuous monitoring, interdisciplinary collaboration, advanced analytical methods, and personalized therapeutic approaches represent essential components of future addiction medicine. The integration of clinical pharmacology, evidence-based medicine, regulatory science, and innovative technologies will enhance the safety, effectiveness, and sustainability of pharmacological interventions for substance use disorders.

Integration of Real-World Evidence into Addiction Medication Safety Assessment

The evaluation of current pharmacovigilance practices demonstrates that real-world evidence (RWE) has become increasingly important for understanding the long-term safety and effectiveness of medications used in addiction treatment. Traditional randomized controlled trials remain the cornerstone for establishing efficacy and initial safety profiles; however, their controlled conditions may not fully reflect the complexity of real clinical environments. Patients receiving addiction pharmacotherapy frequently differ from trial populations because of multiple comorbidities, social vulnerabilities, variable adherence, concurrent substance use, and diverse healthcare access conditions.

The findings indicate that real-world data derived from electronic health records, insurance databases, clinical registries, patient-reported outcomes, and pharmacovigilance databases provide valuable information regarding medication performance after regulatory approval. These data sources allow researchers and healthcare systems to identify rare adverse events, evaluate long-term treatment outcomes, and detect safety concerns that may not become evident during preauthorization studies.

The integration of real-world evidence into pharmacovigilance frameworks improves the understanding of benefit–risk relationships by considering both therapeutic advantages and potential harms within routine clinical practice. In addiction medicine, this approach is particularly relevant because treatment effectiveness depends not only on pharmacological activity but also on adherence, accessibility, psychosocial support, and continuity of care.

Pharmacovigilance Challenges Associated with Polypharmacy and Comorbid Conditions

A significant finding of this scientific analysis is the complexity of medication safety assessment in patients with addiction disorders who frequently experience multiple chronic diseases requiring additional pharmacological treatment. Common comorbidities include depression, anxiety disorders, cardiovascular diseases, infectious diseases, metabolic disorders, chronic pain conditions, and sleep disturbances. Consequently, polypharmacy represents a major factor influencing adverse drug reaction development and therapeutic complexity.

The results indicate that drug–drug interactions represent one of the most clinically relevant safety concerns in addiction pharmacotherapy. Interactions involving medications affecting the central nervous system may increase sedation, respiratory depression, cognitive impairment, or other serious complications. Additionally, metabolic interactions involving hepatic enzyme systems can alter medication concentrations and influence both therapeutic effectiveness and toxicity.

Comprehensive medication review and clinical decision support systems are therefore essential components of modern pharmacovigilance. Healthcare professionals should evaluate the complete medication profile of each patient, including prescribed medications, over-the-counter products, herbal supplements, and substances obtained outside formal healthcare systems. Such systematic assessment contributes to early identification of potential risks and supports safer therapeutic planning.

Importance of Patient-Centered Pharmacovigilance Approaches

The analysis highlights that effective pharmacovigilance requires active participation of patients receiving addiction treatment. Historically, medication safety systems have primarily relied on healthcare professional reporting; however, patient-generated safety information provides important insights into treatment experiences, tolerability, adherence barriers, and quality-of-life outcomes.

Patient-centered pharmacovigilance encourages individuals to report adverse effects, communicate treatment concerns, and participate in shared decision-making processes. This approach is particularly important in addiction medicine, where stigma, fear of judgment, and social barriers may prevent individuals from openly discussing medication-related problems.

The findings suggest that improving patient education regarding expected therapeutic effects, potential adverse reactions, and the importance of medication adherence can significantly enhance safety outcomes. Empowered patients are more likely to recognize clinically important symptoms, seek timely medical assistance, and actively contribute to safer treatment practices.

Regulatory Science and International Safety Frameworks

The results demonstrate that regulatory science plays a fundamental role in maintaining the safety and quality of addiction medications throughout their lifecycle. Regulatory agencies establish standards for clinical evaluation, approval processes, adverse event reporting, post-marketing surveillance, and risk management planning.

Modern regulatory approaches increasingly emphasize proactive safety assessment rather than reactive responses to medication-related problems. Risk management plans, periodic safety update reports, signal evaluation procedures, and post-authorization safety studies provide structured mechanisms for continuous evaluation of pharmacological therapies. The analysis indicates that international harmonization of pharmacovigilance practices remains a critical priority. Differences in healthcare infrastructure, reporting systems, regulatory requirements, and medication availability may influence the effectiveness of safety monitoring across countries. Strengthening global cooperation can improve data sharing, accelerate identification of emerging risks, and promote equitable access to safe addiction treatments.

Pharmacogenomics and Individualized Safety Prediction

The findings reveal that pharmacogenomic approaches represent an important emerging direction in improving medication safety assessment. Genetic variations affecting drug metabolism, receptor sensitivity, transporter activity, and pharmacodynamic response may

contribute to differences in treatment effectiveness and adverse reaction susceptibility among individuals.

Integration of pharmacogenomic information into addiction pharmacotherapy may allow clinicians to predict which patients are more likely to respond favorably to specific medications and which individuals may experience increased risk of adverse outcomes. This individualized approach supports the transition from generalized prescribing models toward precision-based treatment strategies.

However, several limitations currently restrict widespread clinical implementation, including variability in genetic testing accessibility, interpretation challenges, cost considerations, and the need for additional clinical validation. Future research should focus on establishing clinically meaningful pharmacogenomic markers and integrating genetic information with broader clinical and environmental factors.

Artificial Intelligence and Digital Transformation of Pharmacovigilance

The analysis identifies artificial intelligence (AI) and digital technologies as transformative tools capable of significantly enhancing medication safety surveillance. AI-based systems can process large volumes of structured and unstructured healthcare data, including clinical notes, laboratory results, adverse event reports, and patient communications.

Machine learning approaches may improve early detection of safety signals by identifying complex associations between medications, patient characteristics, and adverse outcomes. Automated algorithms can support healthcare professionals by prioritizing potential safety concerns and reducing the workload associated with manual data analysis.

Digital health applications, including mobile monitoring platforms and electronic patient-reported outcome systems, provide additional opportunities for continuous observation of treatment safety. These technologies may be particularly valuable in addiction medicine, where long-term monitoring and early identification of relapse risk or medication complications are essential.

Nevertheless, responsible implementation of AI-driven pharmacovigilance requires careful consideration of data accuracy, algorithm transparency, cybersecurity, ethical standards, and clinical validation. Technology should complement, rather than replace, professional clinical judgment and patient-centered decision-making.

Future Perspectives for Advancing Addiction Pharmacotherapy Safety

The findings indicate that the future development of addiction pharmacotherapy will depend on the successful integration of pharmacovigilance, precision medicine, digital health, and evidence-based clinical practice. Future safety frameworks should move toward predictive, preventive, and personalized models capable of identifying risks before serious adverse outcomes occur.

Advanced pharmacovigilance systems should incorporate multidisciplinary collaboration among clinical pharmacologists, addiction specialists, pharmacists, regulatory experts, data scientists, and public health professionals. Such collaboration will facilitate comprehensive evaluation of medication safety from molecular mechanisms to population-level outcomes.

Further research is needed to improve understanding of long-term medication effects, optimize therapeutic monitoring strategies, and develop standardized approaches for evaluating emerging addiction treatments. Novel pharmacological targets, biologic therapies, neuromodulation-associated medications, and combination treatment strategies will require robust safety evaluation before widespread implementation.

The evidence demonstrates that pharmacovigilance is not simply a monitoring mechanism but a comprehensive scientific framework essential for improving the quality, safety, and effectiveness of addiction treatment. Continuous innovation in medication safety assessment, combined with clinical expertise and patient involvement, will strengthen the foundation of modern addiction medicine and contribute to improved global health outcomes.

Comparative Evaluation of Current Pharmacovigilance Models in Addiction Treatment

The comparative analysis of existing pharmacovigilance models demonstrates considerable variation in the effectiveness, accessibility, and integration of medication safety systems across healthcare settings. Developed healthcare systems generally utilize advanced surveillance infrastructures that combine spontaneous reporting, electronic databases, regulatory monitoring, and clinical research networks. In contrast, many healthcare environments continue to rely primarily on traditional adverse event reporting mechanisms, which may limit early detection of safety concerns.

The findings indicate that passive pharmacovigilance systems, although valuable for identifying previously unknown adverse reactions, have several limitations, including incomplete reporting, delayed signal recognition, and dependence on healthcare professionals' awareness and motivation. These limitations are particularly significant in addiction medicine, where adverse effects may be incorrectly attributed to the underlying disorder, withdrawal symptoms, or ongoing substance exposure rather than medication-related causes.

Active pharmacovigilance approaches provide a more comprehensive safety assessment by systematically monitoring defined patient populations, treatment outcomes, and medication exposure patterns. Prospective cohort studies, clinical registries, electronic monitoring programs, and targeted safety studies improve the ability to identify clinically relevant risks and evaluate treatment effectiveness under real-world conditions. The combination of passive and active surveillance methods represents the most effective strategy for achieving comprehensive medication safety assessment.

Evaluation of Long-Term Safety and Treatment Outcomes

The results emphasize that long-term safety evaluation is a critical component of addiction pharmacotherapy because many medications are administered over extended periods, sometimes for years. Short-term clinical trials may not adequately capture delayed adverse effects, cumulative toxicity, changes in treatment response, or effects associated with prolonged medication exposure.

Longitudinal safety monitoring provides essential information regarding treatment sustainability, medication adherence, relapse prevention, functional recovery, and overall patient well-being. The findings suggest that successful addiction treatment should be evaluated through multidimensional outcomes rather than focusing exclusively on abstinence or symptom reduction.

Important parameters for long-term safety assessment include mortality reduction, prevention of overdose events, psychiatric stability, social functioning, employment status, healthcare utilization, and patient-reported quality-of-life indicators. These outcomes provide a broader understanding of medication effectiveness and safety within the context of comprehensive addiction recovery.

Medication Errors and Prevention Strategies in Addiction Pharmacotherapy

Medication errors represent another important safety concern identified through pharmacovigilance analysis. Errors may occur during prescribing, dispensing, administration,

monitoring, or patient self-management. Contributing factors include complex dosing regimens, insufficient communication among healthcare providers, inadequate patient education, and incomplete medication histories.

The findings indicate that implementation of medication safety protocols significantly reduces preventable harm. Standardized prescribing guidelines, electronic prescribing systems, clinical decision support tools, pharmacist-led medication reviews, and continuous professional education are effective approaches for minimizing medication errors.

In addiction treatment settings, particular attention should be directed toward dose selection, treatment initiation procedures, transition between medications, management of missed doses, and monitoring during periods of increased vulnerability. These safety measures are essential for preventing overdose, withdrawal complications, and treatment discontinuation.

Contribution of Clinical Pharmacology to Addiction Medication Safety

The results highlight the central role of clinical pharmacology in understanding and optimizing addiction treatment medications. Clinical pharmacologists provide expertise in pharmacokinetics, pharmacodynamics, drug interactions, dose optimization, therapeutic monitoring, and individualized treatment planning.

The application of clinical pharmacology principles allows healthcare professionals to better understand variability in medication response among patients. Factors such as age, genetics, organ function, nutritional status, concurrent medications, and environmental influences may significantly affect therapeutic outcomes.

Integration of clinical pharmacology into addiction care improves the rational selection of medications, enhances safety monitoring, and supports evidence-based adjustment of treatment strategies. This interdisciplinary approach strengthens the connection between pharmacological research and practical clinical decision-making.

Role of Pharmaceutical Care and Pharmacists in Pharmacovigilance Systems

The analysis demonstrates that pharmacists represent essential contributors to pharmacovigilance and medication safety programs in addiction treatment. Their accessibility and specialized knowledge position them as key healthcare professionals for identifying medication-related problems and improving therapeutic outcomes.

Pharmacists contribute through:

- Comprehensive medication therapy management;
- Detection and prevention of adverse drug reactions;
- Evaluation of drug–drug and drug–disease interactions;
- Patient counseling regarding safe medication use;
- Promotion of treatment adherence;
- Monitoring of therapeutic effectiveness;
- Participation in adverse event reporting systems.

The findings suggest that expanded integration of pharmacists into addiction treatment teams improves communication between healthcare providers and patients while strengthening overall medication safety. In particular, clinical pharmacy services can support early identification of treatment complications and facilitate timely therapeutic interventions.

Ethical Dimensions of Pharmacovigilance in Addiction Medicine

The results demonstrate that medication safety assessment in addiction treatment must incorporate ethical considerations related to patient autonomy, confidentiality, informed consent, and equitable access to care. Individuals affected by substance use disorders often

experience social stigma and healthcare discrimination, which may negatively influence treatment engagement and safety monitoring.

Ethical pharmacovigilance requires respectful communication, protection of patient privacy, and avoidance of biased treatment decisions. Safety systems should ensure that individuals receiving addiction medications are not subjected to unnecessary restrictions or reduced access because of misconceptions regarding addiction or medication-assisted treatment.

The findings emphasize the importance of balancing public health responsibilities with individual patient rights. Effective pharmacovigilance should protect patients while simultaneously supporting access to evidence-based therapies that reduce addiction-related morbidity and mortality.

Education and Training as Foundations of Medication Safety

A major conclusion derived from the analysis is that healthcare professional education represents a fundamental factor influencing pharmacovigilance effectiveness. Knowledge gaps regarding addiction pharmacotherapy, adverse reaction recognition, reporting procedures, and risk management strategies remain significant barriers to optimal medication safety.

Continuous professional development programs should strengthen competencies in addiction medicine, clinical pharmacology, pharmaceutical care, and regulatory pharmacovigilance. Training should emphasize practical skills, including identification of safety signals, interpretation of clinical evidence, patient counseling, and multidisciplinary collaboration.

The findings support the development of integrated educational frameworks involving medical students, pharmacy students, physicians, pharmacists, and other healthcare professionals. Such approaches will contribute to the creation of a highly competent workforce capable of delivering safe and effective addiction treatment.

Strategic Directions for Future Pharmacovigilance Research

Future research priorities identified through this analysis include the development of predictive safety models, expansion of international pharmacovigilance databases, improvement of real-world evidence methodologies, and integration of molecular and clinical data.

Research efforts should focus on:

- Identifying biomarkers associated with medication response and toxicity;
- Developing predictive algorithms for adverse event risk;
- Evaluating long-term outcomes of addiction medications;
- Improving patient-generated safety data collection;
- Strengthening pharmacogenomic applications;
- Establishing globally standardized monitoring approaches.

The future of addiction medication safety will depend on combining scientific innovation with clinical application. Pharmacovigilance systems must evolve from reactive monitoring toward proactive prediction and prevention of medication-related harm.

The comprehensive evaluation demonstrates that pharmacovigilance and safety assessment are fundamental elements of successful addiction treatment. Pharmacological interventions provide significant clinical benefits; however, their effectiveness depends on continuous evaluation of therapeutic risks, patient characteristics, treatment conditions, and emerging safety information.

The integration of advanced surveillance technologies, evidence-based clinical practice, personalized medicine approaches, and multidisciplinary collaboration represents the most promising pathway toward improving medication safety. Strengthening pharmacovigilance infrastructure will contribute not only to reducing adverse drug reactions but also to improving treatment confidence, healthcare quality, and long-term recovery outcomes for individuals affected by substance use disorders.

Advancement of Benefit–Risk Assessment in Addiction Pharmacotherapy

The findings of this scientific evaluation demonstrate that benefit–risk assessment represents a central component of contemporary pharmacovigilance and plays a decisive role in determining the clinical value of medications used in addiction treatment. Unlike conventional therapeutic areas where treatment decisions may primarily focus on symptom reduction, addiction pharmacotherapy requires a broader evaluation framework that considers relapse prevention, reduction of overdose mortality, improvement of social functioning, prevention of infectious complications, and enhancement of long-term recovery outcomes.

The analysis indicates that medication-related risks must always be interpreted within the context of the substantial health burden associated with untreated addiction. For example, concerns regarding adverse effects or medication dependence potential should be carefully balanced against the demonstrated benefits of reducing illicit substance use, preventing fatal outcomes, and improving patient stability. Therefore, modern pharmacovigilance approaches emphasize dynamic benefit–risk evaluation rather than isolated assessment of individual adverse events.

Continuous reassessment of medication safety profiles allows healthcare systems to refine treatment guidelines, optimize prescribing strategies, and identify patient groups requiring additional monitoring. This approach supports individualized therapeutic decisions and ensures that pharmacological interventions remain aligned with evolving scientific evidence.

Clinical Signal Detection and Interpretation of Safety Data

The results demonstrate that effective signal detection is one of the most important functions of pharmacovigilance systems. A safety signal represents information suggesting a possible new association between a medication and an adverse outcome that requires further investigation. In addiction treatment, timely identification of such signals is particularly important because medications may be used in large populations and often for prolonged durations.

Traditional signal detection methods based on spontaneous reporting databases remain valuable but may be limited by reporting biases and incomplete clinical information. The findings indicate that combining multiple data sources, including electronic health records, clinical registries, laboratory information systems, and patient-reported outcomes, provides a more comprehensive safety assessment.

Advanced statistical approaches and artificial intelligence-based analytical models have the potential to improve signal detection accuracy by identifying complex relationships between medication exposure and clinical outcomes. However, the interpretation of detected signals requires expert evaluation to distinguish true medication-related risks from coincidental associations. Therefore, human clinical expertise remains essential in transforming pharmacovigilance data into meaningful healthcare decisions.

Pharmacological Monitoring of Medication Adherence and Treatment Effectiveness

The analysis reveals that medication adherence is a critical determinant of both safety and effectiveness in addiction treatment. Poor adherence may reduce therapeutic benefits, increase relapse risk, and contribute to inconsistent medication exposure, potentially affecting adverse event patterns.

Pharmacovigilance systems should therefore incorporate adherence monitoring as an important component of medication safety assessment. Approaches such as pharmacy refill analysis, electronic medication monitoring, patient interviews, and digital adherence technologies can provide valuable information regarding treatment continuity.

The findings suggest that improving adherence requires more than medication availability alone. Successful adherence strategies must address psychological barriers, social challenges, patient expectations, treatment-related concerns, and communication between patients and healthcare professionals. Patient-centered counseling and supportive healthcare environments significantly contribute to safer and more effective pharmacotherapy.

Influence of Mental Health Comorbidities on Medication Safety

A significant observation from the analysis is the influence of psychiatric comorbidities on medication safety outcomes in addiction treatment. Depression, anxiety disorders, trauma-related conditions, psychotic disorders, and personality-related difficulties frequently coexist with substance use disorders and may substantially affect treatment response and safety.

The presence of psychiatric comorbidities increases the complexity of pharmacological management because patients may require multiple medications with overlapping pharmacological effects. This situation creates additional risks related to sedation, cognitive impairment, metabolic interactions, and treatment adherence difficulties.

The findings emphasize the importance of integrated mental healthcare within addiction treatment programs. Collaborative approaches involving psychiatrists, addiction specialists, clinical pharmacologists, and pharmacists allow comprehensive assessment of both addiction-related and psychiatric medication risks.

Pharmacovigilance in Vulnerable Patient Populations

The results highlight the importance of targeted safety monitoring among vulnerable populations receiving addiction medications. These groups may include older adults, pregnant individuals, patients with severe medical comorbidities, individuals with impaired hepatic or renal function, and patients experiencing social instability.

Clinical evidence suggests that standard treatment approaches may not always adequately address the specific safety requirements of these populations. Therefore, pharmacovigilance strategies should incorporate population-specific monitoring protocols and tailored risk management approaches.

Special attention should be given to physiological changes affecting medication metabolism, altered pharmacokinetic profiles, and increased susceptibility to adverse reactions. Individualized clinical assessment remains essential for achieving optimal therapeutic outcomes while minimizing preventable medication-related harm.

Importance of Multidisciplinary Collaboration in Safety Management

The findings strongly support multidisciplinary collaboration as a fundamental requirement for effective pharmacovigilance in addiction medicine. No single healthcare discipline can independently address all aspects of medication safety, given the complex interaction between pharmacology, psychology, social factors, and public health considerations.

Physicians contribute diagnostic expertise, treatment planning, and clinical evaluation; pharmacists provide medication safety analysis and therapeutic optimization; nurses support monitoring and patient communication; psychologists address behavioral factors; and public health specialists contribute population-level prevention strategies.

The integration of multidisciplinary teams improves identification of safety concerns, enhances communication, and promotes coordinated responses to medication-related problems. Healthcare systems should therefore prioritize collaborative models that integrate pharmacovigilance into routine addiction care.

Economic and Health System Perspectives of Medication Safety

The analysis demonstrates that effective pharmacovigilance has significant implications for healthcare sustainability. Preventing adverse drug reactions, medication errors, and treatment complications reduces avoidable healthcare utilization, hospitalization rates, and associated economic costs.

Investment in medication safety systems, professional training, digital surveillance infrastructure, and clinical pharmacy services can generate substantial long-term benefits by improving treatment efficiency and reducing preventable harm.

From a public health perspective, safe and effective addiction pharmacotherapy contributes to reduced disease burden, improved productivity, decreased transmission of infectious diseases, and enhanced social reintegration of affected individuals. Therefore, pharmacovigilance should be considered not only a regulatory requirement but also a strategic investment in population health.

Emerging Concept of Predictive Pharmacovigilance

Addiction treatment represents a major global healthcare challenge requiring effective, safe, and evidence-based pharmacological interventions. Medications used for substance use disorders, including opioid use disorder, alcohol dependence, and nicotine dependence therapies, have demonstrated significant benefits in reducing morbidity, mortality, relapse rates, and healthcare burden. However, the complexity of addiction pharmacotherapy, prolonged treatment duration, comorbid conditions, polypharmacy, and individual variability in therapeutic response highlight the critical importance of comprehensive pharmacovigilance and medication safety assessment.

This scientific review explores contemporary approaches to evaluating the safety, effectiveness, and risk management of pharmacological medications used in addiction treatment. Particular emphasis is placed on adverse drug reaction detection, benefit–risk assessment, therapeutic monitoring, real-world evidence generation, and regulatory pharmacovigilance strategies. The analysis demonstrates that modern medication safety systems must extend beyond traditional adverse event reporting by incorporating electronic health records, artificial intelligence, machine learning, pharmacogenomic approaches, and patient-centered monitoring frameworks.

The findings emphasize that individualized therapeutic evaluation, multidisciplinary collaboration, and active involvement of clinical pharmacologists and pharmacists are essential for optimizing addiction pharmacotherapy. Effective safety monitoring strategies contribute to early identification of medication-related risks, prevention of avoidable complications, improved adherence, and enhanced treatment outcomes.

Despite significant progress, challenges remain, including underreporting of adverse reactions, limited long-term safety data, healthcare inequalities, and insufficient integration of advanced digital technologies. Future pharmacovigilance models should focus on predictive, personalized, and proactive safety assessment approaches to improve clinical decision-making and patient protection.

In conclusion, comprehensive pharmacovigilance represents a fundamental component of modern addiction medicine. Strengthening medication safety systems through scientific innovation, evidence-based monitoring, and international collaboration is essential for achieving safer, more effective, and patient-oriented pharmacological treatment strategies for substance use disorders.

The findings indicate a transition from traditional reactive pharmacovigilance toward predictive pharmacovigilance models. Predictive systems aim to identify individuals at increased risk of

adverse outcomes before clinical complications occur by integrating pharmacological, genetic, clinical, and behavioral information.

This emerging approach represents a major advancement in addiction medicine because it supports early intervention and personalized treatment modification. Predictive pharmacovigilance may enable healthcare professionals to select safer therapeutic options, adjust treatment intensity, and implement preventive strategies according to individual risk profiles.

Future development of predictive models will require high-quality datasets, interdisciplinary research, transparent analytical methods, and rigorous clinical validation. Successful implementation has the potential to transform addiction treatment from a generalized medication approach into a highly individualized safety-oriented therapeutic system.

The comprehensive findings demonstrate that pharmacovigilance and medication safety assessment are indispensable foundations of modern addiction treatment. Pharmacological therapies for substance use disorders provide significant clinical benefits, but their optimal utilization requires continuous evaluation of adverse effects, therapeutic responses, patient-specific factors, and emerging safety information.

The future advancement of addiction pharmacotherapy depends on integrating clinical pharmacology, regulatory science, evidence-based medicine, digital innovation, and patient-centered care. Strengthened pharmacovigilance systems will enable healthcare professionals to maximize therapeutic benefits, minimize medication-related risks, and develop safer, more effective, and sustainable approaches for managing addiction disorders worldwide.

Integrated Interpretation of the Findings

Taken collectively, the findings support a model in which pharmacovigilance, clinical pharmacology, and therapeutic monitoring function as interconnected components of addiction treatment. The central determinant of medication safety is not simply the adverse-event profile listed in a product monograph but the interaction between pharmacological exposure and clinical context.

This perspective has several implications. First, medication choice should incorporate patient-specific safety characteristics from the beginning. Second, monitoring should be adapted to the pharmacological mechanism and individual risk. Third, adverse-event interpretation should account for concurrent medications and substances. Fourth, pharmacovigilance should continue throughout treatment transitions. Fifth, patient-reported information and real-world evidence should complement conventional surveillance mechanisms. Sixth, risk mitigation should be continuously reassessed rather than implemented only after harm has occurred.

The analysis also demonstrates that different therapeutic classes require different monitoring priorities. Opioid agonists require particular attention to respiratory and central nervous system effects, interactions, dose accumulation, and, for methadone, cardiac electrophysiological considerations. Buprenorphine requires attention to induction, sedation, concomitant depressants, and adherence. Naltrexone requires assessment of opioid exposure and relevant hepatic considerations. Acamprosate emphasizes renal function, whereas disulfiram requires particularly careful patient selection, counseling, and monitoring. Nicotine-dependence medications require individualized assessment of contraindications, tolerability, concurrent medications, and changing nicotine exposure patterns.

The common denominator is therefore not a single monitoring test or universal safety protocol. Rather, it is a structured clinical process in which pharmacological knowledge is continuously translated into patient-specific surveillance and intervention.

Discussion

The integrated findings establish that safe pharmacotherapy for substance dependence requires a comprehensive understanding of pharmacological mechanisms, patient vulnerability, concurrent exposures, therapeutic response, and treatment trajectory. The complexity of addiction medicine means that adverse events rarely occur in a pharmacological vacuum. Instead, they emerge within dynamic systems involving medication exposure, disease biology, behavior, comorbidity, healthcare utilization, and environmental factors.

The principal implication is that pharmacovigilance should move beyond passive documentation toward proactive clinical risk management. Baseline assessment should identify vulnerabilities before treatment begins. Medication reconciliation should identify preventable interactions. Structured monitoring should detect emerging adverse effects. Causality assessment should distinguish medication-related events from competing explanations. Patient education should facilitate early reporting. Clinical pharmacists and multidisciplinary teams should provide medication-safety expertise. Real-world data should supplement clinical trial evidence. Regulatory reporting should convert individual observations into population-level safety knowledge.

Such a framework is particularly important because the risks associated with untreated substance dependence can be substantial. Pharmacotherapeutic decisions therefore require balanced assessment rather than isolated consideration of medication toxicity. The relevant clinical question is not simply whether a medication carries risk, because virtually all pharmacological interventions carry some degree of risk. The clinically meaningful question is how that risk can be identified, quantified, contextualized, minimized, and continuously compared with the therapeutic benefits achieved by treatment.

This principle reinforces the central role of individualized pharmacotherapy. Patients differ in physiology, comorbidity, treatment history, substance exposure, adherence, social circumstances, and therapeutic priorities. A uniform pharmacovigilance protocol may therefore provide a useful foundation but cannot substitute for clinical judgment. Risk-based personalization is essential.

The analysis further supports the integration of safety and effectiveness metrics. A treatment strategy that reduces adverse events by unnecessarily discontinuing effective pharmacotherapy may create different forms of clinical harm. Conversely, maintaining treatment without addressing serious toxicity may be inappropriate. The goal is therefore optimization of the total therapeutic outcome.

In conclusion, the results and discussion collectively support an integrated pharmacovigilance paradigm in which **clinical appraisal, adverse-event surveillance, causality assessment, therapeutic monitoring, medication reconciliation, patient engagement, risk mitigation, and longitudinal outcome evaluation** form a continuous safety cycle. Such a model can strengthen the quality and safety of pharmacotherapeutic management across substance dependence disorders while preserving the therapeutic opportunities offered by evidence-based medications. The future development of addiction pharmacotherapy should consequently be accompanied by equally sophisticated development of pharmacovigilance infrastructure, clinical pharmacy practice, real-world evidence systems, digital surveillance, and individualized therapeutic monitoring.

Future Directions

Future pharmacovigilance research should increasingly integrate randomized evidence, observational studies, pharmacological databases, electronic health records, patient-reported

outcomes, and regulatory safety data. Advanced analytical methods may facilitate earlier detection of rare adverse events and identify combinations of patient characteristics associated with increased risk.

Longitudinal cohorts are particularly valuable because they can examine safety over extended periods and across transitions between treatment settings. Standardized definitions of adverse events and harmonized reporting terminology would improve comparability across countries and healthcare systems.

Further research should also investigate the effectiveness of specific risk-minimization strategies. It is insufficient to demonstrate that a risk exists; clinical science should determine which interventions most effectively reduce that risk without compromising treatment access or adherence.

Digital pharmacovigilance represents another promising area. Integrated electronic systems could combine medication exposure, laboratory data, clinical observations, adverse-event reports, and treatment outcomes. Such systems could support individualized alerts and longitudinal risk profiles. However, implementation should prioritize validation, data governance, privacy, interoperability, and clinician usability.

The future of pharmacovigilance in addiction medicine is consequently likely to be increasingly predictive, individualized, and data-integrated. Nevertheless, technological advancement should remain subordinate to clinically interpretable evidence and patient-centered care.

CONCLUSION

- Pharmacovigilance and comprehensive safety assessment represent essential scientific foundations for ensuring the safe, effective, and rational utilization of pharmacological medications in addiction treatment. The increasing global burden of substance use disorders, combined with the growing complexity of pharmacotherapeutic interventions, highlights the necessity of advanced medication safety systems capable of continuously evaluating therapeutic benefits, identifying potential risks, and supporting evidence-based clinical decision-making. Modern addiction medicine requires a balanced approach in which treatment effectiveness and patient safety are considered interconnected rather than independent objectives.
- The findings of this scientific discourse demonstrate that medications used for addiction treatment provide substantial clinical benefits, including reduction of substance-related harms, prevention of relapse, improvement of treatment retention, reduction of overdose mortality, and enhancement of patient quality of life. However, these therapeutic advantages must be accompanied by systematic monitoring of adverse drug reactions, drug–drug interactions, long-term safety outcomes, medication adherence, and individual patient risk factors. Comprehensive pharmacovigilance frameworks are therefore critical for optimizing the benefit–risk relationship of addiction pharmacotherapy throughout the entire medication lifecycle.
- The analysis confirms that traditional safety monitoring approaches based solely on clinical trials and spontaneous adverse event reporting are insufficient for addressing the complex realities of addiction treatment. The integration of real-world evidence, electronic health records, clinical registries, patient-reported outcomes, pharmacogenomic information, and advanced analytical technologies provides a more complete understanding of medication safety in diverse patient populations. These innovative approaches enable earlier detection of safety signals, improved risk prediction, and more personalized therapeutic strategies.
- Clinical evaluation and therapeutic monitoring remain central components of safe addiction pharmacotherapy. Individualized assessment of patient characteristics, comorbid

conditions, psychiatric status, concomitant medications, and treatment response allows healthcare professionals to reduce preventable medication-related complications. The contribution of clinical pharmacologists and pharmacists is particularly important in this process through medication review, adverse reaction identification, interaction assessment, patient education, and promotion of rational pharmacological management.

- The results emphasize that effective pharmacovigilance requires multidisciplinary collaboration involving physicians, pharmacists, nurses, psychiatrists, regulatory authorities, researchers, and public health specialists. Such cooperation strengthens medication safety systems, improves communication among healthcare providers, and facilitates coordinated management of therapeutic risks. Furthermore, patient involvement in safety monitoring and shared decision-making contributes to improved adherence, greater treatment acceptance, and more patient-centered addiction care.
- Despite significant advances, important challenges remain, including underreporting of adverse drug reactions, limited long-term safety data, variability in international monitoring systems, insufficient integration of digital technologies, and barriers related to stigma and healthcare inequality. Addressing these challenges requires strengthening global pharmacovigilance networks, improving professional education, expanding research capacity, and establishing harmonized safety assessment strategies.
- Emerging technologies, particularly artificial intelligence, machine learning, digital health platforms, and precision medicine approaches, offer promising opportunities for transforming addiction medication safety assessment. Predictive pharmacovigilance models may enable earlier identification of vulnerable patients, optimization of therapeutic choices, and prevention of adverse outcomes before they occur. However, successful implementation requires ethical data management, clinical validation, transparency, and integration with professional medical judgment.
- The pharmacovigilance should be recognized as a dynamic and comprehensive scientific discipline that plays a fundamental role in advancing addiction treatment. Continuous safety evaluation, evidence-based risk management, individualized therapeutic monitoring, and technological innovation are essential for achieving safer and more effective pharmacological interventions. Strengthening medication safety frameworks will contribute to improved clinical outcomes, reduced treatment-related harm, and the development of sustainable, patient-oriented approaches for managing substance use disorders in modern healthcare systems.

RECOMMENDATIONS

- Strengthen global pharmacovigilance systems for addiction medications through improved adverse drug reaction reporting, active surveillance programs, and integration of real-world evidence platforms.
- Develop standardized international guidelines for safety assessment, risk management, and therapeutic monitoring of pharmacological treatments used in substance use disorders.
- Promote multidisciplinary collaboration among physicians, clinical pharmacologists, pharmacists, psychiatrists, nurses, researchers, and regulatory authorities to improve medication safety outcomes.
- Expand the role of clinical pharmacists in addiction care through medication therapy management, interaction assessment, patient counseling, and pharmacovigilance activities.
- Implement advanced digital pharmacovigilance technologies, including artificial intelligence, machine learning, electronic health records, and predictive analytics, to improve early detection of medication-related risks.

- Encourage pharmacogenomic research to support personalized addiction pharmacotherapy and identify patients at increased risk of adverse drug reactions.
- Improve healthcare professional education and continuous training in addiction pharmacology, adverse drug reaction recognition, and evidence-based medication safety practices.
- Increase patient participation in pharmacovigilance programs by promoting education, transparent communication, and active reporting of medication-related experiences.
- Establish long-term safety monitoring programs to evaluate the effectiveness and risks of addiction medications beyond clinical trial periods.
- Strengthen regulatory cooperation and international data-sharing mechanisms to enhance global medication safety and improve addiction treatment outcomes.

References

1. Anton RF, Latham PK, Voronin KE, Book SW, Hoffman M, Prisciandaro JJ, et al. Efficacy of medications for alcohol use disorder and implications for clinical practice. Alcohol Clin Exp Res. 2020;44(8):1619-1635.
2. McDonagh MS, Holmes R, Kanter C. Interventions for smoking cessation and prevention of relapse. Ann Intern Med. 2021;174(3):379-389.
3. Cahill K, Lindson-Hawley N, Thomas KH, Fanshawe TR, Lancaster T. Nicotine receptor partial agonists for smoking cessation. Cochrane Database Syst Rev. 2020;5:CD006103.
4. Hartmann-Boyce J, Begh R, Aveyard P. Electronic cigarettes for smoking cessation and reduction. Cochrane Database Syst Rev. 2022;11:CD010216.
5. West R, Brown J. Smoking cessation guidelines: evidence-based approaches and pharmacological interventions. Addiction. 2020;115(1):3-12.
6. Batra A, Frazer K, Addington J. Pharmacological strategies for nicotine dependence treatment: safety and effectiveness considerations. Curr Opin Psychiatry. 2021;34(3):250-257.
7. Wiffen PJ, Derry S, Moore RA. Opioid analgesics and risks of dependence, misuse, and adverse effects. Cochrane Database Syst Rev. 2020;10:CD012508.
8. Hser YI, Evans E, Huang D, Weiss RE, Saxon AJ, Carroll KM, et al. Long-term outcomes after medication-assisted treatment for opioid use disorder. Drug Alcohol Depend. 2021;218:108411.
9. Volkow ND, Jones EB, Einstein EB, Wargo EM. Prevention and treatment of opioid misuse and addiction: a review. N Engl J Med. 2021;385:240-250.
10. Larochelle MR, Bernson D, Land T, Stopka TJ, Wang N, Xuan Z, et al. Medication treatment for opioid use disorder after nonfatal opioid overdose and association with mortality. Ann Intern Med. 2020;169(3):137-145.
11. Schuckit MA. Treatment of opioid and alcohol dependence: pharmacological and behavioral approaches. N Engl J Med. 2020;383:234-245.
12. Hauser W, Bock F, Engeser P, Tölle T, Willweber-Strumpfe A. Long-term safety monitoring of medications affecting the central nervous system. Clin Drug Investig. 2021;41(5):401-414.
13. Pani PP, Trogu E, Pacini M, Maremmani I. Anticonvulsants for alcohol dependence: clinical evidence and safety considerations. Cochrane Database Syst Rev. 2018;2:CD001857.
14. Nunes EV, Gordon M, Friedmann PD. Relapse prevention and medication management in addiction treatment. Psychiatr Clin North Am. 2020;43(4):697-713.

15. Mann K, Aubin HJ, Witkiewitz K. Reduced drinking as a treatment outcome in alcohol use disorder: clinical and pharmacological perspectives. Alcohol Alcohol. 2021;56(5):545-553.
16. Lembke A, Papac J, Humphreys K. Our other prescription drug problem: the relationship between opioid prescribing and opioid use disorder. N Engl J Med. 2020;382:1171-1173.
17. Bohnert ASB, Guy GP Jr, Losby JL. Opioid prescribing in the United States before and after the Centers for Disease Control and Prevention guideline. Ann Intern Med. 2020;169(6):367-375.
18. Humphreys K, Shover CL, Andrews CM, Bohnert ASB, Brandeau ML, Caulkins JP, et al. Responding to the opioid crisis in North America and beyond: recommendations for public health policy. Lancet. 2022;399(10324):555-570.
19. Haffajee RL, Mello MM. Drug companies' liability for the opioid epidemic. N Engl J Med. 2021;379:2301-2305.
20. Larney S, Peacock A, Mathers BM, Hickman M, Degenhardt L. A systematic review of injecting-related injury and disease among people who inject drugs. Addiction. 2020;115(8):1421-1435.
21. Degenhardt L, Grebely J, Stone J, Hickman M, Vickerman P, Marshall BDL, et al. Global patterns of opioid use and dependence: implications for treatment and prevention. Lancet. 2021;397(10280):2347-2360.
22. Klimas J, Gorfinkel L, Giacomuzzi SM, Fairbairn N, Amato L, Ahamad K. Strategies to improve retention in opioid agonist treatment. Lancet Psychiatry. 2021;8(6):477-489.
23. Nielsen S, Larance B, Degenhardt L. Opioid agonist treatment and medication safety: current challenges and future directions. Drug Alcohol Rev. 2020;39(6):633-642.
24. Bruneau J, Ahamad K, Goyer ME, Poulin G, Selby P, Fischer B, et al. Management of opioid use disorders: a national clinical practice guideline. CMAJ. 2019;191(9):E247-E257.
25. Wakeman SE, Regan S, Nguyen T, Clark JA, Martin M, Lynch M, et al. Association of coprescribing of opioid and benzodiazepine medications with overdose risk. JAMA Netw Open. 2020;3(5):e204652.
26. Jones CM, McCance-Katz EF. Co-occurring substance use and mental disorders among adults with opioid use disorder. Am J Prev Med. 2021;60(4):e199-e207.
27. Sulashvili N, Kravchenko V, Tadevosyan AA, Shapoval O, Imerlishvili I, Buleishvili M, et al. The scientific talks of key issue features of modern perspectives on pharmacovigilance and medication safety in the complexities of twenty-first century health systems. In: Proceedings of the Second International Scientific-Practical Conference "Technology & Devices in Modern Medicine: Prognosis, Achievement, and Challenges"; 2026 Feb 21-22; Tallinn, Estonia. Tallinn: Conference Proceedings; 2026. p. 70-72.
28. Sulashvili N, Buleishvili M, Alavidze N, Abuladze N, Sulashvili M. The key issue features of rational pharmacotherapy as a key determinant of safe and effective pharmaceutical provision: implications for population health enhancement. In: Materials of the XI International Scientific and Practical Conference "Social Pharmacy: Status, Problems and Prospects"; 2026 Apr 30; Kharkiv, Ukraine. Kharkiv: National University of Pharmacy of Ukraine; 2026. p. 95-114.
29. Sulashvili N, Buleishvili M, Alavidze N, Abuladze N, Sulashvili M. The strategic role of clinical pharmacists in optimizing patient care, medication safety, and advancing healthcare outcomes: an evidence-based perspective. In: Materials of the XI International Scientific and Practical Conference "Social Pharmacy: Status, Problems and Prospects"; 2026 Apr 30; Kharkiv, Ukraine. Kharkiv: National University of Pharmacy of Ukraine; 2026. p. 202-221.

30. Sulashvili N, Kravchenko V, Tadevosyan AA, Shapoval O, Imerlishvili I, Buleishvili M, et al. The scientific discourse on advancing pharmacovigilance sciences through clinical risk management, patient safety optimization, regulatory harmonization, therapeutic monitoring, adverse drug reaction prevention, medication error reduction, and global medication safety governance. Kharkiv: National University of Pharmacy of Ukraine; 2026.
31. Gorgaslidze N, Sulashvili N, Gabunia L, Topchiyeva S, Gamkrelidze N, Kravchenko V, et al. A comprehensive scientific review of the impact of SARS-CoV-2 on behavioral, psychosocial, neurobiological, sociocultural, clinical, public health, economic, cognitive, functional, and treatment-related dynamics in opioid-dependent patients under methadone maintenance therapy. In: Proceedings Book of the 12th International Paris Congress on Social Sciences & Humanities; 2025 Aug 4-8; Paris, France. Paris: Liberty Academic Publishers; 2025. p. 749-776.
32. Sulashvili N, Kravchenko V, Tadevosyan AA, Shapoval O, Imerlishvili I, Buleishvili M, et al. The scientific talks of key issue features of modern perspectives on pharmacovigilance and medication safety in the complexities of twenty-first century health systems. In: Proceedings of the Second International Scientific-Practical Conference “Technology & Devices in Modern Medicine: Prognosis, Achievement, and Challenges”; 2026 Feb 21-22; Tallinn, Estonia. Tallinn: Conference Proceedings; 2026. p. 70-72.
33. McHugh RK, Votaw VR, Sugarman DE, Greenfield SF. Sex and gender differences in substance use disorders. Psychiatr Clin North Am. 2020;43(1):1-16.
34. Bagley SM, Ventura AS, Fiellin DA. Opioid use disorder treatment in primary care: safety, monitoring, and implementation challenges. Med Clin North Am. 2020;104(4):693-708.
35. Winhusen T, Lewis D, Adinoff B, Brigham G, Kropp F, Donovan DM, et al. Safety and effectiveness of medications for substance use disorders: evidence from clinical trials. Addict Sci Clin Pract. 2020;15:36.
36. World Health Organization. Global status report on alcohol and health and treatment of substance use disorders. Geneva: World Health Organization; 2024.
37. United Nations Office on Drugs and Crime. World Drug Report 2024. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime; 2024.
38. Soyka M. Treatment of opioid and alcohol dependence: pharmacological principles and clinical applications. Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci. 2021;271(4):661-674.
39. Nielsen S, Larance B, Degenhardt L. Pharmacotherapy for opioid dependence: safety assessment and clinical outcomes. Expert Opin Drug Saf. 2021;20(7):793-805.
40. Huhn AS, Hobelmann JG, Strickland JC. Differences in opioid overdose risk and treatment response among patient populations. Neuropharmacology. 2021;190:108543.
41. Schulte B, Hser YI, Ponicki W, Lapham GT, Krawczyk N. Substance use disorder treatment and pharmacovigilance: integrating clinical and public health perspectives. Addiction. 2022;117(5):1248-1260.
42. Fiellin DA, Schottenfeld RS. Pharmacological treatment of substance use disorders: current evidence and future approaches. Clin Pharmacol Ther. 2021;109(4):935-946.
43. Johnson BA. Medication treatment of alcohol use disorder: safety, efficacy, and emerging therapies. CNS Drugs. 2021;35(1):1-15.
44. Witkiewitz K, Litten RZ, Leggio L. Advances in the science and treatment of alcohol use disorder. Sci Adv. 2020;6(28):eabc2500.
45. Koob GF. Drug addiction: hyperkatifeia and negative reinforcement mechanisms. Psychopharmacology. 2021;238(4):1001-1012.
46. World Health Organization. Neuroscience of psychoactive substance use and dependence. Geneva: World Health Organization; 2019.

47. Everitt BJ, Robbins TW. Neural systems of reinforcement for drug addiction: from actions to habits. Nat Neurosci. 2020;23(12):1434-1444.
48. Goldstein RZ, Volkow ND. Drug addiction and its underlying neurobiological basis: neuroimaging and clinical implications. Mol Psychiatry. 2020;25(4):691-702.
49. Rehm J, Manthey J, Shield KD, Ferreira-Borges C. Alcohol use disorders and treatment gaps: global challenges for healthcare systems. Lancet Public Health. 2021;6(5):e330-e339.
50. Connor JP, Haber PS, Hall WD. Alcohol use disorders and pharmacological treatment approaches: current evidence and future directions. Lancet. 2021;398(10298):1735-1749.
51. World Health Organization, United Nations Office on Drugs and Crime. International standards for the treatment of drug use disorders: revised edition incorporating results of field-testing. Geneva: World Health Organization; 2020.
52. World Health Organization. Guidelines for the psychosocially assisted pharmacological treatment of opioid dependence. Geneva: World Health Organization; 2009.
53. World Health Organization. Community management of opioid overdose. Geneva: World Health Organization; 2014.
54. World Health Organization. WHO clinical treatment guideline for tobacco cessation in adults. Geneva: World Health Organization; 2024.
55. World Health Organization. Pharmacological treatment of mental disorders in primary health care. Geneva: World Health Organization; 2009.
56. World Health Organization. Guidelines for the identification and management of substance use and substance use disorders in pregnancy. Geneva: World Health Organization; 2014.
57. World Health Organization. mhGAP intervention guide for mental, neurological and substance use disorders in non-specialized health settings. Version 2.0. Geneva: World Health Organization; 2016.
58. World Health Organization. WHO guideline on balanced national controlled medicines policies to ensure medical access and safety. Geneva: World Health Organization; 2025.
59. United Nations Office on Drugs and Crime, World Health Organization. International standards for the treatment of drug use disorders: revised edition incorporating results of field-testing. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime; 2020.
60. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. European drug report 2024: trends and developments. Luxembourg: Publications Office of the European Union; 2024.
61. Hauser P, Fuller BE. Pharmacotherapy for alcohol use disorder: current approaches and emerging therapies. Clin Liver Dis. 2023;27(1):107-124.
62. Kranzler HR, Soyka M. Diagnosis and pharmacotherapy of alcohol use disorder: a review. JAMA. 2018;320(8):815-824.
63. Jonas DE, Amick HR, Feltner C, Bobashev G, Thomas K, Wines R, et al. Pharmacotherapy for adults with alcohol-use disorders in outpatient settings. JAMA. 2014;311(18):1889-1900.
64. Maisel NC, Blodgett JC, Wilbourne PL, Humphreys K, Finney JW. Meta-analysis of naltrexone and acamprosate for treating alcohol use disorders: when are these medications most helpful? Addiction. 2013;108(2):275-293.
65. Rosner S, Hackl-Herrwerth A, Leucht S, Vecchi S, Srisurapanont M, Soyka M. Acamprosate for alcohol dependence. Cochrane Database Syst Rev. 2010;(9).
66. Skinner MD, Lahmek P, Pham H, Aubin HJ. Disulfiram efficacy in the treatment of alcohol dependence: a meta-analysis. PLoS One. 2014;9(2).
67. Soyka M, Kranzler HR, Berglund M. Pharmacotherapy of alcohol use disorders: a clinical review. Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci. 2017;267(5):377-391.

68. Reus VI, Fochtmann LJ, Bukstein O, Eyre M, Hilty D, Horvitz-Lennon M, et al. The American Psychiatric Association practice guideline for the pharmacological treatment of patients with alcohol use disorder. Am J Psychiatry. 2018;175(1):86-90.
69. Lee JD, Nunes EV Jr, Novo P, Bachrach K, Bailey GL, Bhatt S, et al. Comparative effectiveness of extended-release naltrexone versus buprenorphine-naloxone for opioid relapse prevention. Lancet. 2018;391(10118):309-318.
70. Mattick RP, Breen C, Kimber J, Davoli M. Buprenorphine maintenance versus placebo or methadone maintenance for opioid dependence. Cochrane Database Syst Rev. 2014;(2).
71. Mattick RP, Breen C, Kimber J, Davoli M. Methadone maintenance therapy versus no opioid replacement therapy for opioid dependence. Cochrane Database Syst Rev. 2009;(3).
72. Sordo L, Barrio G, Bravo MJ, Indave BI, Degenhardt L, Wiessing L, et al. Mortality risk during and after opioid substitution treatment: systematic review and meta-analysis of cohort studies. BMJ. 2017;357.
73. Larochelle MR, Bernson D, Land T, Stopka TJ, Wang N, Xuan Z, et al. Medication for opioid use disorder after nonfatal opioid overdose and association with mortality. Ann Intern Med. 2018;169(3):137-145.
74. Wakeman SE, Larochelle MR, Ameli O, Chaudhry A, McPheeters JT, Crown WH, et al. Comparative effectiveness of different treatment pathways for opioid use disorder. JAMA Netw Open. 2020;3(2).
75. Hser YI, Saxon AJ, Huang D, Hasson A, Thomas C, Hillhouse M, et al. Treatment retention among patients randomized to buprenorphine/naloxone and methadone. Addiction. 2014;109(1):79-87.
76. Soyka M. Buprenorphine and methadone in the treatment of opioid dependence: pharmacological and clinical considerations. CNS Drugs. 2017;31(1):1-12.
77. Whelan PJ, Remillard JT, Caputo F, Stauffer K, Kelly T, Korthuis PT. Opioid agonist treatment and overdose risk: pharmacological and clinical considerations. Addiction. 2022;117(4):1005-1017.
78. Nielsen S, Larance B, Degenhardt L, Gowing L, Kehler C, Lintzeris N. Opioid agonist treatment for pharmaceutical opioid dependence. Cochrane Database Syst Rev. 2016;(5).
79. Strain EC, Harrison JA, Bigelow GE. Induction of opioid-dependent individuals onto buprenorphine treatment: clinical and pharmacological considerations. Drug Alcohol Depend. 2016;163:1-7.
80. Hakkinen M, Launiainen T, Vuori E, Ojanperä I. Benzodiazepines and alcohol in fatal opioid poisonings. Eur J Clin Pharmacol. 2012;68(3):301-309.
81. Jones CM, McCance-Katz EF. Co-occurring substance use and mental disorders among adults with opioid use disorder. Drug Alcohol Depend. 2019;205:107651.
82. Park TW, Saitz R, Ganoczy D, Ilgen MA, Bohnert ASB. Benzodiazepine prescribing patterns and deaths among individuals receiving opioid agonist treatment. Addiction. 2015;110(6):979-989.
83. Food and Drug Administration. Information about medication-assisted treatment and concomitant benzodiazepine or central nervous system depressant use. Silver Spring: US Food and Drug Administration; 2017.
84. Food and Drug Administration. FDA updates prescribing information for methadone and buprenorphine products regarding opioid use disorder treatment. Silver Spring: US Food and Drug Administration; 2024.
85. European Medicines Agency. Guideline on good pharmacovigilance practices: Module V—risk management systems. Amsterdam: European Medicines Agency; 2024.

86. World Health Organization. The importance of pharmacovigilance: safety monitoring of medicinal products. Geneva: World Health Organization; 2002.
87. Edwards IR, Aronson JK. Adverse drug reactions: definitions, diagnosis, and management. Lancet. 2000;356(9237):1255-1259.
88. Aronson JK, Ferner RE. Joining the DoTS: new approach to classifying adverse drug reactions. BMJ. 2003;327(7425):1222-1225.
89. Edwards IR, Biriell C. Harmonisation in pharmacovigilance. Drug Saf. 1994;10(2):93-102.
90. Uppsala Monitoring Centre. WHO Programme for International Drug Monitoring: pharmacovigilance terminology and reporting principles. Uppsala: Uppsala Monitoring Centre; 2023.
91. World Health Organization. Safety monitoring of medicinal products: guidelines for setting up and running a pharmacovigilance centre. Geneva: World Health Organization; 2000.
92. Waller P, Evans S. A model for the future conduct of pharmacovigilance. Pharmacoepidemiol Drug Saf. 2003;12(1):17-29.
93. Venulet J. The reporting of adverse drug reactions: problems and challenges. Drug Saf. 1993;9(4):245-252.
94. Hazell L, Shakir SAW. Under-reporting of adverse drug reactions: a systematic review. Drug Saf. 2006;29(5):385-396.
95. Inácio P, Cavaco A, Airaksinen M. The value of patient reporting to the pharmacovigilance system: a systematic review. Br J Clin Pharmacol. 2017;83(2):227-245.
96. Härmark L, van Grootheest AC. Pharmacovigilance: methods, recent developments and future perspectives. Eur J Clin Pharmacol. 2008;64(8):743-752.
97. Sultana J, Cutroneo P, Trifirò G. Clinical and economic impact of adverse drug reactions. J Pharmacol Pharmacother. 2013;4(Suppl 1).
98. Pirmohamed M, James S, Meakin S, Green C, Scott AK, Walley TJ, et al. Adverse drug reactions as cause of admission to hospital: prospective analysis of 18,820 patients. BMJ. 2004;329(7456):15-19.
99. Leape LL, Bates DW, Cullen DJ, Cooper J, Demonaco HJ, Gallivan T, et al. Systems analysis of adverse drug events. JAMA. 1995;274(1):35-43.
100. Bates DW, Spell N, Cullen DJ, Burdick E, Laird N, Petersen LA, et al. The costs of adverse drug events in hospitalized patients. JAMA. 1997;277(4):307-311.
101. Manias E, Kusljic S, Wu A. Interventions to reduce medication errors in adult medical and surgical settings: a systematic review. Ther Adv Drug Saf. 2020;11:1-21.
102. World Health Organization. Medication without harm: WHO global patient safety challenge on medication safety. Geneva: World Health Organization; 2017.
103. Fiore MC, Jaén CR, Baker TB, Bailey WC, Benowitz NL, Curry SJ, et al. Treating tobacco use and dependence: 2008 update. Rockville: US Department of Health and Human Services; 2008.
104. Cahill K, Stevens S, Perera R, Lancaster T. Pharmacological interventions for smoking cessation: an overview and network meta-analysis. Cochrane Database Syst Rev. 2013;(5).
105. Anthenelli RM, Benowitz NL, West R, St Aubin L, McRae T, Lawrence D, et al. Neuropsychiatric safety and efficacy of varenicline, bupropion, and nicotine patch in smokers with and without psychiatric disorders. JAMA. 2016;316(4):443-453.

THE SCHOLARLY DISQUISITION ON FUNDAMENTAL DIMENSIONS OF TRANSFORMING CONTEMPORARY MEDICAL EDUCATION: A GLOBAL EVIDENCE-SYNTHESIZED EXAMINATION OF PEDAGOGICAL INNOVATION, INTERPROFESSIONAL LEARNING, TECHNOLOGICAL INTEGRATION, OUTCOME-ORIENTED CURRICULAR ARCHITECTURES AND CLINICAL PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT

Nodar Sulashvili
Nato Alavidze
Ia Egnatievi
Manana Giorgobiani
Mzia Tsiklauri
Marika Sulashvili
Igor Seniuk
Ketevani Gabunia
Tamar Okropiridze
David Aphkhazava

1. MD, PhD, Doctor of Theoretical Medicine In Pharmaceutical and Pharmacological Sciences, Affiliated Professor of Faculty of Medicine at Georgian International University GIU; Professor of Pharmacology of Faculty of Medicine at Georgian National University SEU; Professor of Medical and Clinical Pharmacology of Faculty of Medicine at BAU International University Batumi; Professor of Medical Pharmacology and Clinical Pharmacology of International School of Medicine at Alte University; Professor of Medical Pharmacology of Faculty of Medicine at Sulkhan-Saba Orbeliani University, Associate Professor of Pharmacy Program at Shota Meskhia Zugdidi State University; Associate Professor of Medical Pharmacology at School of Medicine at David Aghmashenebeli University of Georgia; Associate Professor of Biochemistry and Pharmacology Direction at the University of Georgia, School of Health Sciences; Associate Professor of Pharmacology of Faculty of Medicine at East European University, Associate Professor of Pharmacology of Faculty of Dentistry and Pharmacy at Tbilisi Humanitarian Teaching University; Invited Lecturer (Professor) of Scientific Research-Skills Center at Tbilisi State Medical University, Tbilisi, Georgia; Former Scientific Researcher and Clinical Pharmacologist of London Lewisham University Hospital, London, England, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland; Orcid https://orcid.org/0000-0002-9005-8577
2. MD, PhD, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor of Akaki Tsereteli State University, Faculty of Medicine, Department of Stomatology and Pharmacy, Kutaisi, Georgia. Professor, Dean Faculty of Medicine at East European University, Tbilisi, Georgia. https://orcid.org/0000-0001-6695-5924
3. **MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Professor of** David Aghmashenebeli University of Georgia, Dean Faculty of Medicine at David Aghmashenebeli University of Georgia. Tbilisi, Georgia.
4. **MD, PhD, Doctor of Medical Sciences, Professor of** David Aghmashenebeli University of Georgia, Head of The Medical Education Study Program; Tbilisi, Georgia.
5. PhD, Affiliated Professor of the Medical Programs of Gr.Robakidze University, Microbiology, Immunology, Virology, Infection Control. Invited Professor of the Medical Programs of Alte University, Tbilisi, Georgia. Invited Professor of the Medical Programs of Caucasus International University, Laboratory Medicine, Tbilisi, Georgia. Member of the

Georgian Immunologists Association, Member of the Accreditation Council of the Quality Development, Center of the Ministry of Education of Georgia.
6. MD, Doctor of Family Medicine, Invited Professor of Biochemistry at The University of Georgia; Invited Lecturer (Invited Professor) of Tbilisi State Medical University, Lecturer of Department of Molecular and Medical Genetics, Tbilisi, Georgia. https://orcid.org/0000-0002-6338-4262
7. PhD, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Dean of faculty of Pharmacy at National University of Pharmacy of Ukraine, Associate Professor of Biological Chemistry Department at National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine. https://orcid.org/0000-0003-3819-7331
8. MD, PhD, Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor of Akaki Tsereteli State University, Faculty of Medicine, Department of Stomatology and Pharmacy, Kutaisi, Georgia. https://orcid.org/0000-0002-5857-6593;
9. MD, PhD, Doctor Medical Sciences, Professor of the Division of Dentistry of International School of Medicine at Alte University; Invited Professor of Dentistry of Department of The School of Health Sciences at The University of Georgia; Tbilisi, Georgia.
10. PhD, Doctor of Biological Sciences, Professor of Biochemistry at Alte University, Professor of Biochemistry at University of Georgia, Professor of Biochemistry at Georgian National University SEU, Invited Lecturer (Professor) of Biophysics and Microbiology, Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia. Orcid: https://orcid.org/0000-0001-6216-6477

ABSTRACT
Contemporary medical education is undergoing profound pedagogical, curricular, technological, and competency-oriented transformation in response to the increasing complexity of healthcare systems, rapid biomedical knowledge expansion, evolving professional roles, and growing expectations for safe, evidence-informed, patient-centred clinical practice. This scholarly disquisition examines the fundamental dimensions of transforming contemporary medical education through a global evidence-synthesized perspective, emphasizing pedagogical innovation, interprofessional learning, technological integration, outcome-oriented curricular architectures, and clinical professional competence development. The analysis conceptualizes medical education as a dynamically interconnected educational ecosystem in which foundational biomedical sciences, clinical reasoning, practical skills, professional identity formation, communication, teamwork, ethical decision-making, digital literacy, and lifelong learning must be progressively integrated rather than addressed as isolated curricular components. Contemporary evidence indicates increasing movement from predominantly teacher-centred instructional models toward active, learner-centred, competency-oriented approaches incorporating problem-based learning, team-based learning, case-based learning, simulation, workplace-based learning, reflective practice, peer-assisted learning, structured feedback, and authentic assessment. Systematic evidence further indicates that interprofessional educational strategies can strengthen knowledge, collaborative competencies, communication, and professional attitudes, while interdisciplinary simulation provides structured opportunities for experiential learning and team-based clinical decision-making. Technological integration represents another major dimension of educational transformation, encompassing learning-management systems, virtual and augmented learning environments, simulation technologies, digital assessment and electronic portfolios, learning analytics, artificial intelligence, adaptive learning platforms, and digitally mediated clinical education. These innovations may expand accessibility, personalization, feedback, and

opportunities for repeated practice, although their educational effectiveness remains dependent upon pedagogical design, faculty preparedness, technological infrastructure, digital literacy, and appropriate evaluation frameworks. Competency-based medical education increasingly emphasizes demonstrable outcomes and longitudinal progression across knowledge, clinical skills, professional behaviours, communication, collaboration, and patient-centred practice. Contemporary systematic reviews nevertheless identify substantial variability in competency assessment frameworks, evaluation methodologies, reporting standards, and implementation strategies, highlighting the need for more transparent and valid approaches to educational measurement. The synthesis further identifies outcome-oriented curricular architecture as a mechanism for connecting educational objectives, learning activities, assessment strategies, clinical experiences, and graduate competencies within coherent developmental trajectories. Effective transformation requires alignment among institutional missions, curricular governance, faculty development, educational technologies, assessment systems, accreditation expectations, and healthcare-system priorities. Particular emphasis should be placed on longitudinal competency development, formative assessment, feedback literacy, reflective learning, interprofessional collaboration, clinical reasoning, patient safety, and evidence-based decision-making. The evidence also demonstrates that educational innovations should be interpreted within their institutional, cultural, socioeconomic, and professional contexts rather than universally generalized. Consequently, the future of medical education depends not merely on adopting innovative technologies or instructional techniques, but on constructing integrated, evidence-informed, learner-centred, professionally authentic, and continuously evaluated educational ecosystems capable of preparing healthcare professionals for increasingly complex clinical environments.

Keywords: Competency-Based Medical Education; Pedagogical Innovation; Interprofessional Learning; Educational Technology; Clinical Competence.

INTRODUCTION

Contemporary medical education is experiencing a profound and multidimensional transformation driven by unprecedented developments in biomedical science, clinical medicine, health technologies, population health, educational science, informatics, and healthcare-system organization. The traditional conception of medical education as a predominantly knowledge-transmission process is increasingly being reconsidered in favour of an integrated educational paradigm emphasizing competency development, clinical reasoning, professional identity formation, interprofessional collaboration, evidence-informed decision-making, patient-centredness, digital literacy, reflective practice, and lifelong professional learning. This transformation reflects the recognition that contemporary healthcare professionals must not merely acquire a large body of biomedical and clinical information but must demonstrate the capacity to mobilize knowledge, technical skills, communication competencies, ethical reasoning, teamwork, and professional judgement within complex and rapidly changing clinical environments. The contemporary educational challenge therefore concerns not simply the expansion of curricular content but the systematic reconfiguration of how future physicians and other healthcare professionals learn, practise, demonstrate, assess, and continuously develop professional competence.

The global health environment provides an important contextual foundation for this transformation. Health systems increasingly confront demographic ageing, epidemiological transition, multimorbidity, chronic disease, emerging and re-emerging infectious diseases, population mobility, health inequities, technological disruption, workforce shortages, rising healthcare expenditures, and increasingly complex expectations concerning quality and safety.

The World Health Organization identifies strengthening health-professional education and training as an important component of health-system development and emphasizes the need for health workers whose competencies correspond to current and future population needs. WHO also recognizes persistent mismatches between health-workforce supply, population needs, and demand, reinforcing the importance of educational systems capable of producing appropriately prepared professionals. These circumstances require medical universities and other health-professional institutions to reconsider the architecture, content, delivery, assessment, and governance of educational programmes.

The concept of competency-based medical education (CBME) has consequently become increasingly prominent within contemporary educational discourse. Competency-based education shifts attention from the amount of instructional exposure or time spent within a curriculum toward the competencies that learners are expected to demonstrate at defined stages of professional development. Competence encompasses interconnected domains rather than isolated factual knowledge. These domains may include medical knowledge, clinical skills, diagnostic reasoning, therapeutic decision-making, communication, collaboration, professionalism, ethical practice, patient safety, systems-based practice, scholarship, leadership, and continuous improvement. Such an orientation requires curricular structures in which educational objectives, teaching and learning activities, clinical experiences, assessment instruments, feedback processes, and graduation outcomes are systematically aligned.

The emergence of competency-oriented educational architecture represents a conceptual movement from input-based toward outcome-oriented medical education. In input-dominant models, curriculum organization may be strongly influenced by teaching hours, disciplinary boundaries, content volume, faculty availability, and predetermined sequences of courses. By contrast, outcome-oriented curricular design begins with explicit statements concerning what graduates should know, what they should be capable of performing, how they should communicate and collaborate, how they should behave professionally, and how they should apply evidence in clinical practice. This transition necessitates constructive alignment between intended learning outcomes, instructional methodology, assessment, and authentic clinical performance. Curriculum coherence therefore becomes a central educational principle.

The transformation of medical education must also be understood within the context of rapid biomedical knowledge expansion. Modern medicine is characterized by continuous developments in molecular biology, genetics, pharmacology, immunology, microbiology, neuroscience, oncology, regenerative medicine, precision medicine, medical imaging, minimally invasive interventions, digital therapeutics, clinical informatics, and artificial intelligence. The accelerating production of scientific information creates a fundamental pedagogical dilemma: the curriculum cannot indefinitely expand in parallel with the total volume of available biomedical knowledge. Consequently, medical education must increasingly prioritize conceptual understanding, knowledge organization, critical appraisal, information retrieval, evidence synthesis, clinical reasoning, and the ability to update knowledge throughout professional life. The objective is not simply to memorize an expanding catalogue of facts but to develop professionals capable of identifying relevant information, evaluating its validity, integrating it with patient-specific circumstances, and translating evidence into appropriate clinical decisions.

This epistemological transformation strengthens the relationship between medical education and evidence-based medicine. Future healthcare professionals must be prepared to formulate answerable clinical questions, identify appropriate evidence, critically evaluate research findings, interpret measures of diagnostic and therapeutic effectiveness, understand uncertainty, recognize methodological limitations, and incorporate patient preferences and clinical

circumstances into decision-making. Evidence-based medicine therefore represents not only a clinical methodology but also an educational competency. Medical curricula must create longitudinal opportunities for learners to develop scientific literacy, research literacy, statistical reasoning, critical appraisal, and evidence translation. These competencies are particularly important in environments characterized by rapidly changing clinical guidelines, emerging therapies, conflicting findings, and increasing volumes of digitally accessible health information.

Parallel to the expansion of scientific knowledge, medical education is being influenced by the increasing complexity of patients and clinical systems. Contemporary patients frequently present with multiple chronic diseases, polypharmacy, psychosocial challenges, multimorbidity, functional limitations, and complex social determinants of health. Clinical decisions may consequently involve multiple professional groups, diagnostic technologies, therapeutic modalities, ethical considerations, and organizational processes. A physician's competence can therefore no longer be conceptualized exclusively as individual diagnostic or procedural proficiency. Clinical competence increasingly incorporates the ability to function effectively within multidisciplinary teams, coordinate care, communicate across professional boundaries, recognize system-level risks, and contribute to continuity and quality of care.

Interprofessional education (IPE) has consequently emerged as a significant dimension of contemporary medical education. Interprofessional learning provides students from different health professions with structured opportunities to learn with, from, and about one another. Such educational experiences can address communication, role clarification, collaborative decision-making, conflict management, leadership, shared responsibility, and patient-centred care. The educational rationale is closely connected with the organization of modern healthcare, where physicians, pharmacists, nurses, physiotherapists, laboratory professionals, public-health specialists, psychologists, nutrition professionals, social workers, and other practitioners frequently contribute to integrated care. Educational separation between professional groups may therefore be increasingly incongruent with the collaborative realities of clinical practice.

The development of interprofessional competence also has implications for patient safety. Communication failures, unclear professional responsibilities, fragmented information exchange, and inadequate coordination may contribute to preventable adverse events. Medical education can address these risks by integrating interprofessional communication and teamwork competencies into authentic educational activities. Team-based simulations, interprofessional case conferences, collaborative clinical reasoning exercises, and shared problem-solving activities can provide structured environments in which learners practise professional interaction before assuming full responsibility for patient care. The educational objective is not merely to increase awareness of other professions but to develop observable collaborative behaviours capable of supporting coordinated clinical practice.

Pedagogical innovation constitutes another central component of contemporary educational transformation. Conventional lecture-based teaching remains useful for certain educational purposes, particularly when efficiently introducing conceptual frameworks, organizing complex knowledge, or providing expert synthesis. However, exclusive dependence on didactic instruction may provide insufficient opportunities for active knowledge construction, clinical reasoning, psychomotor development, communication, and professional behaviour. Contemporary medical education therefore increasingly incorporates problem-based learning, case-based learning, team-based learning, inquiry-based learning, simulation-based education, peer learning, experiential learning, workplace-based learning, reflective practice, and structured feedback.

Problem-based learning has particular relevance because it places clinical or professional

problems at the centre of the learning process. Rather than receiving all information before encountering a problem, students identify knowledge gaps, formulate hypotheses, search for evidence, discuss alternatives, and integrate information within a structured collaborative environment. Case-based learning similarly connects theoretical knowledge with clinical scenarios, allowing students to analyse symptoms, laboratory findings, imaging results, pharmacotherapeutic options, ethical dimensions, and patient-specific considerations. Team-based learning adds structured accountability and collaborative reasoning to the educational process. These approaches collectively contribute to an active-learning paradigm in which students assume greater responsibility for knowledge acquisition and application.

Simulation-based medical education has become especially important for clinical competency development. Simulation permits learners to practise clinical procedures, communication, emergency management, diagnostic reasoning, prescribing, teamwork, and decision-making in controlled environments. Depending on educational objectives and available resources, simulation may involve task trainers, standardized patients, virtual patients, high-fidelity manikins, immersive digital environments, screen-based simulation, or hybrid approaches. One of its central educational advantages is the possibility of repeated practice without exposing real patients to unnecessary risk during initial skill acquisition. Simulation can also facilitate structured debriefing, enabling learners to analyse their actions, identify reasoning processes, recognize errors, and develop strategies for improvement.

The educational significance of simulation extends beyond technical proficiency. Modern simulation increasingly incorporates non-technical skills, including situational awareness, communication, leadership, teamwork, prioritization, cognitive flexibility, and crisis-resource management. These competencies are difficult to develop exclusively through conventional lectures or written examinations because they depend on performance within dynamic situations. Authentic simulation can therefore contribute to the integration of cognitive, psychomotor, affective, and interpersonal dimensions of professional competence.

Workplace-based learning represents another essential component of competency development. Clinical competence ultimately requires performance in authentic professional environments where patient characteristics, diagnostic uncertainty, workload, communication requirements, organizational constraints, and ethical considerations interact. Clinical rotations, clerkships, supervised practice, bedside teaching, ambulatory encounters, hospital-based learning, community placements, and longitudinal integrated clinical experiences provide opportunities for learners to translate theoretical knowledge into practice. However, clinical exposure alone does not guarantee competency development. Educational value depends on supervision quality, learning opportunities, feedback, psychological safety, learner participation, clinical case diversity, and systematic assessment.

The role of feedback within medical education is therefore fundamental. Formative feedback can help learners identify discrepancies between current performance and desired standards, understand the causes of performance gaps, and formulate specific improvement strategies. Contemporary approaches increasingly conceptualize feedback as a dialogical and developmental process rather than a one-directional transmission of evaluative comments. Effective feedback should be timely, specific, evidence-based, behaviour-focused, actionable, and connected to explicit competency standards. Feedback literacy should also be cultivated so that learners can actively interpret, question, and utilize feedback in subsequent performance.

Assessment represents a particularly important mechanism through which curricular priorities become operationalized. The principle that “assessment drives learning” means that students are likely to allocate considerable effort toward competencies that are formally assessed. If curricula emphasize clinical reasoning but assessment relies predominantly on factual recall,

learners may rationally prioritize memorization rather than reasoning. Conversely, if programmes assess clinical performance, communication, prescribing, procedural skills, teamwork, evidence appraisal, and professionalism through authentic methods, learners receive stronger signals that these competencies are educationally consequential. Contemporary assessment architecture therefore requires multimodal strategies integrating written examinations, objective structured clinical examinations, workplace-based assessments, direct observation, portfolios, case analyses, reflective activities, simulation performance, oral examinations, and longitudinal competency reviews.

The objective structured clinical examination (OSCE) illustrates the movement toward performance-based assessment. By using standardized stations and defined assessment criteria, OSCEs can evaluate multiple dimensions of clinical competence, including history-taking, physical examination, communication, interpretation of investigations, counselling, clinical reasoning, procedural skills, and patient safety. Nevertheless, OSCEs also have limitations, including resource intensity, station-specific sampling, potential artificiality, and dependence on assessment design. Accordingly, contemporary assessment systems increasingly advocate combinations of methods rather than reliance on a single instrument.

The concept of programmatic assessment further contributes to this transformation by treating individual assessment encounters as components of a broader longitudinal system. Multiple low- and high-stakes assessments can be aggregated to produce richer representations of learner development. Such systems can incorporate quantitative scores, narrative observations, workplace performance, portfolios, examination results, and longitudinal feedback. The underlying objective is to improve decision validity by recognizing that complex professional competence cannot be adequately represented by one examination or one numerical score.

Curricular integration is consequently becoming increasingly important. Traditional disciplinary structures can generate fragmentation when anatomy, physiology, biochemistry, pharmacology, pathology, microbiology, clinical medicine, public health, and behavioural sciences are taught as isolated domains with limited conceptual integration. Contemporary curricular models increasingly seek vertical integration, horizontal integration, spiral curriculum design, organ-system organization, clinical-context organization, and thematic integration. Vertical integration links foundational scientific knowledge with subsequent clinical application, whereas horizontal integration connects disciplines operating at comparable educational levels. Spiral structures revisit major concepts at progressively greater levels of complexity, allowing learners to consolidate and extend knowledge over time.

The integration of basic and clinical sciences is particularly important for clinical reasoning. Biomedical mechanisms provide the explanatory framework through which symptoms, signs, laboratory abnormalities, therapeutic responses, and adverse effects can be interpreted. Pharmacology, for example, cannot be optimally learned as an isolated catalogue of drugs when the ultimate objective is safe and rational pharmacotherapy. Students must understand pharmacodynamics, pharmacokinetics, therapeutic indications, contraindications, adverse drug reactions, drug interactions, patient-specific factors, and principles of evidence-based prescribing within authentic clinical contexts. Similar integration is relevant to pathology, microbiology, physiology, anatomy, biochemistry, genetics, and other foundational disciplines.

Technology represents an increasingly influential dimension of this curricular transformation. Digital learning environments, electronic resources, virtual patients, learning-management systems, online assessment, tele-education, immersive simulation, virtual reality, augmented reality, mobile learning, adaptive platforms, learning analytics, and artificial intelligence are altering educational possibilities. WHO identifies digital education as a potential mechanism for strengthening health-workforce capacity, particularly when appropriately designed and

implemented, and emphasizes that digital-health competencies should be incorporated into health-professional education and training.

However, technological integration should not be equated automatically with educational innovation. Technology is an instrument rather than an educational objective. Its value depends upon pedagogical alignment, usability, accessibility, infrastructure, faculty competence, learner characteristics, assessment strategy, and the intended learning outcome. Evidence concerning digital health-workforce education indicates that effectiveness varies according to training objectives, technological modality, educational context, teaching and assessment methods, learner populations, and professional specialty. Therefore, the appropriate question is not whether a particular technology is “modern,” but whether its implementation produces meaningful educational value relative to the learning objective, resources, and clinical context.

Artificial intelligence introduces additional opportunities and challenges. Generative AI, machine learning, automated feedback, intelligent tutoring systems, predictive learning analytics, natural-language processing, and adaptive educational platforms may support individualized learning and information processing. At the same time, medical education must address algorithmic bias, misinformation, data privacy, intellectual-property concerns, transparency, academic integrity, automation bias, overreliance on generated content, and the need for human oversight. Students therefore require not only technical familiarity with AI-enabled systems but also AI literacy, critical evaluation skills, ethical reasoning, and an understanding of the limitations of algorithmic outputs.

Digital transformation also changes the definition of professional competence. Contemporary healthcare professionals increasingly interact with electronic health records, computerized decision-support systems, telemedicine platforms, digital diagnostic tools, clinical databases, electronic prescribing, remote monitoring, and data-intensive research environments. Digital competence consequently becomes a component of clinical professionalism. WHO' current digital-health strategy emphasizes the integration of organizational, human, financial, and technological resources and identifies the development of digitally capable health workforces as an important component of digital-health transformation.

Nevertheless, technological transformation can intensify educational inequities. Differences in institutional infrastructure, broadband access, hardware availability, software licensing, digital literacy, faculty development, and national resources may produce substantial disparities in educational opportunities. Digital education should therefore be implemented within principles of accessibility, inclusion, interoperability, data protection, and sustainability. Technological sophistication should not become a substitute for educational quality or an additional source of exclusion.

The transformation of medical education must also address professionalism and professional identity formation. Medicine is not solely a technical occupation; it incorporates ethical responsibility, accountability and respect for patients, confidentiality, integrity, compassion, cultural responsiveness, scientific curiosity, and commitment to continuous improvement. Professional identity develops through interactions among formal curriculum, informal curriculum, hidden curriculum, role modelling, clinical experiences, institutional culture, peer relationships, and assessment practices. Educational reform that focuses exclusively on measurable technical competencies without addressing professional identity may produce fragmented learning outcomes.

Patient-centredness is similarly central to contemporary competency frameworks. Healthcare professionals must increasingly recognize patients as active participants in decisions concerning their health. Communication competencies therefore include eliciting patient perspectives, explaining risks and benefits, assessing health literacy, supporting shared

decision-making, respecting preferences, communicating uncertainty, and adapting communication to cultural and social contexts. Patient-centred education should consequently extend beyond communication-skills workshops and become embedded across clinical curricula.

Health equity and social accountability provide another dimension of curricular transformation. Health outcomes are influenced by socioeconomic conditions, education, environment, geography, culture, health-system access, discrimination, and other social determinants. Medical curricula must therefore prepare graduates to recognize disparities, understand population-level determinants of health, communicate across diverse populations, and contribute to equitable healthcare delivery. WHO's health-workforce agenda emphasizes aligning health-professional education with population and health-system needs, reinforcing the social accountability of educational institutions.

Research capacity is also an essential element of contemporary medical education. Healthcare professionals should be capable of interpreting scientific literature, understanding research methodology, recognizing bias, applying statistical concepts, participating in quality improvement, and contributing to knowledge generation. Research-integrated curricula can connect scientific inquiry with clinical practice by allowing students to formulate research questions, analyse datasets, critically appraise literature, participate in laboratory or clinical projects, and communicate findings. Such integration reinforces the relationship between education, evidence generation, evidence synthesis, and evidence implementation.

Faculty development is indispensable to sustainable educational transformation. Curriculum reform cannot succeed if faculty members are expected to implement new pedagogies without appropriate preparation. Educators increasingly require competencies in instructional design, digital education, assessment methodology, feedback, simulation facilitation, interprofessional education, learning analytics, educational scholarship, and curriculum evaluation. Faculty development should therefore be conceived as a longitudinal institutional process rather than an isolated workshop. Academic staff need protected time, educational resources, peer support, recognition, and opportunities to evaluate and disseminate educational innovation.

Institutional culture strongly influences whether educational reforms become sustainable. Medical schools may formally adopt competency-based curricula while retaining traditional assessment, departmental silos, faculty incentives, and organizational practices. Such misalignment can create a discrepancy between the declared curriculum and the enacted curriculum. Meaningful transformation therefore requires governance mechanisms capable of aligning institutional strategy, curriculum committees, faculty development, student support, assessment systems, accreditation requirements, clinical partnerships, information technology, and quality assurance.

Accreditation and quality assurance also influence contemporary educational architecture. Medical schools must demonstrate that graduates achieve defined competencies and that educational processes support patient safety and professional standards. Quality assurance should therefore encompass curriculum mapping, assessment validity, faculty qualifications, clinical-learning environments, student progression, graduate outcomes, stakeholder feedback, and continuous programme improvement. External standards can provide useful frameworks, but effective quality assurance must also remain responsive to local healthcare needs, institutional missions, cultural contexts, and resource conditions.

Globalization has further complicated the landscape of medical education. Students, educators, research collaborations, curricula, educational technologies, and professional qualifications increasingly cross national boundaries. Internationalization can facilitate knowledge exchange, comparative educational research, collaborative teaching, and global health learning. However,

educational models developed in one setting cannot necessarily be transferred without adaptation. Differences in healthcare systems, disease epidemiology and professional scopes of practice, regulatory environments, cultural norms, educational resources, and socioeconomic conditions must be considered. Contemporary medical education should therefore balance international standards with contextual responsiveness.

The COVID-19 pandemic accelerated digital transformation and exposed both the potential and limitations of technology-mediated education. Institutions rapidly adopted online lectures, virtual classrooms, digital resources, remote assessment, tele-education, and virtual clinical-learning strategies. These developments demonstrated that educational continuity can be supported through digital infrastructures but also highlighted limitations involving clinical skills, hands-on procedures, interpersonal learning, assessment integrity, digital inequality, learner wellbeing, and clinical-placement disruption. The post-pandemic educational environment therefore provides an opportunity to integrate effective digital practices with rather than replace authentic clinical and interpersonal learning.

Lifelong learning has become increasingly indispensable because the half-life of professional knowledge continues to shorten while clinical technologies and therapeutic options expand. Medical education should therefore not terminate at graduation. Undergraduate and postgraduate education should establish habits of continuous evidence appraisal, reflective practice, professional updating, and self-directed learning. WHO' contemporary educational strategy similarly emphasizes lifelong learning and the need for health workers to remain current with rapidly evolving scientific and technological knowledge.

The relationship between undergraduate, postgraduate, and continuing professional development therefore requires greater integration. Foundational medical education should establish core competencies that can be progressively developed during residency, specialty training, and continuing professional education. Longitudinal competency frameworks can provide continuity across these stages by defining developmental expectations while permitting specialization. Such approaches can reduce discontinuities between university-based learning and workplace-based professional development.

Contemporary medical education must additionally recognize the importance of learner agency. Students are increasingly expected to become active participants in their education rather than passive recipients of curricular content. Self-directed learning, reflective practice, metacognition, learning analytics, personalized educational pathways, peer collaboration, and individualized feedback can support learner autonomy. Nevertheless, learner-centredness does not imply abandonment of structured guidance. Effective curricula provide appropriate scaffolding, explicit expectations, expert supervision, progressive responsibility, and opportunities for independent practice.

Psychological safety is another important component of the learning environment. Learners must be able to ask questions, disclose uncertainty, acknowledge errors, and seek assistance without inappropriate humiliation or retaliation. This is particularly relevant in clinical education, where uncertainty and error can have educational significance but may also create patient-safety risks. Institutions therefore need educational cultures in which learners are encouraged to identify limitations, escalate concerns, and engage in reflective improvement while maintaining appropriate professional accountability.

The concept of clinical competence itself requires multidimensional interpretation. Competence involves not simply possessing knowledge or performing isolated technical skills but integrating knowledge, skills, attitudes, values, communication, reasoning, and professional behaviours in context. A clinically competent practitioner must recognize relevant information, prioritize problems, formulate differential diagnoses, interpret evidence, select appropriate

interventions, anticipate risks, communicate decisions, monitor outcomes, and modify management when circumstances change. Educational programmes must consequently create opportunities for integrated performance rather than merely fragmented competency acquisition.

This complexity creates methodological challenges for educational research. Educational interventions are often influenced by contextual variables that make direct comparison difficult. Outcomes may be measured at different levels, including learner satisfaction, knowledge acquisition, skill performance, behavioural change, examination performance, clinical performance, patient outcomes, or organizational indicators. Short-term educational gains do not necessarily translate into sustained professional competence or improved patient outcomes. Consequently, contemporary medical-education research requires rigorous study design, transparent reporting, valid assessment instruments, longitudinal evaluation, appropriate statistical methods, and contextual interpretation.

There is also a continuing need to strengthen the evidence base supporting pedagogical innovation. Educational interventions should not be adopted solely because they appear novel or technologically sophisticated. Institutions require evidence concerning effectiveness, feasibility, cost, scalability, acceptability, equity, sustainability, and transferability. Comparative studies, systematic reviews, implementation research, mixed-methods investigations, and longitudinal studies can contribute to a more robust evidence base. Educational scholarship should therefore progress beyond innovation description toward systematic evaluation of mechanisms and outcomes.

The increasing importance of implementation science is particularly relevant. An educational innovation that demonstrates efficacy under controlled circumstances may encounter substantial barriers during institutional implementation. These barriers may involve faculty workload, curriculum density, infrastructure, financing, organizational resistance, student preparedness, assessment alignment, accreditation requirements, or clinical-placement availability. Implementation frameworks can help educational institutions identify contextual determinants, select appropriate implementation strategies, monitor fidelity, and evaluate sustainability.

The architecture of future medical education will consequently require integration across several domains: biomedical knowledge, clinical reasoning, technical and procedural proficiency, communication, interprofessional collaboration, professionalism, digital literacy, research literacy, patient safety, evidence-based practice, health equity, and lifelong learning. These domains should not be treated as independent curricular additions. Their educational value increases when they are deliberately interconnected through coherent learning trajectories and authentic clinical contexts.

Within this broader transformation, outcome-oriented curricular architecture provides a mechanism for linking educational philosophy to observable graduate capabilities. Explicit learning outcomes can guide curriculum mapping, instructional design, assessment selection, faculty development, student advising, and programme evaluation. Competency frameworks can provide common language for educators and learners while supporting longitudinal monitoring of professional development. However, frameworks must remain sufficiently flexible to accommodate disciplinary differences, national regulations, institutional missions, and evolving healthcare needs.

The contemporary medical school should therefore increasingly be conceptualized as a learning ecosystem rather than simply a collection of academic departments. Within such an ecosystem, students, educators, clinical supervisors, researchers, healthcare organizations, patients, professional bodies, technology specialists, policymakers, and communities contribute to

educational processes. Universities provide scientific foundations, while clinical environments provide authentic practice. Digital platforms facilitate information exchange and personalized learning. Research contributes evidence and innovation. Assessment systems generate feedback on competence. Governance structures coordinate these components. The resulting educational system is dynamic, interconnected, and continuously responsive to changes in medicine and society.

This perspective also reinforces the importance of interdisciplinary research into medical education. Educational transformation cannot be adequately studied through medical pedagogy alone. It requires contributions from educational psychology, cognitive science, health services research, clinical disciplines, pharmacology, nursing, public health, epidemiology, biostatistics, informatics, sociology, ethics, organizational science, and implementation science. Interdisciplinary research can clarify how learning occurs, how competencies develop, how educational interventions operate within institutions, and how educational outcomes relate to healthcare outcomes.

The transformation of contemporary medical education is thus not a single pedagogical reform but a systemic reconfiguration involving epistemology, curriculum, pedagogy, assessment, technology, professional identity, institutional governance, and healthcare integration. The fundamental question is increasingly how educational systems can prepare professionals who are simultaneously scientifically rigorous, clinically capable, technologically literate, ethically grounded, collaborative, reflective, adaptable, and committed to lifelong learning.

Against this background, the present scholarly disquisition examines the fundamental dimensions of transforming contemporary medical education through a global evidence-synthesized framework. Particular attention is directed toward pedagogical innovation, interprofessional learning, technological integration, outcome-oriented curricular architectures, and clinical professional competence development. The analysis considers the relationship between educational theory and clinical practice, the integration of basic and clinical sciences, competency-based curriculum design, authentic assessment, simulation, digital transformation, artificial intelligence, interprofessional education, faculty development, learner-centredness, patient-centredness, research literacy, health equity, and lifelong professional development.

The significance of this examination lies in the need to understand contemporary medical education as an integrated system rather than as a collection of isolated innovations. The educational technologies, pedagogical strategies, competency frameworks, and assessment methods emerging across global medical education should be interpreted according to their educational purpose, contextual appropriateness, evidentiary foundation, and capacity to contribute to meaningful professional development. WHO current strategic documents emphasize that health-workforce education must respond to evolving population needs while supporting quality, accessibility, sustainability, and continuous professional development.

Accordingly, the transformation of medical education should be understood as a continuous process of curricular adaptation and institutional learning. It requires educational systems to move beyond content accumulation toward meaningful competency development; beyond disciplinary isolation toward interdisciplinary and interprofessional integration; beyond passive information reception toward active and experiential learning; beyond episodic assessment toward longitudinal evidence of development; beyond technological adoption toward pedagogically justified digital transformation; and beyond graduation-oriented education toward lifelong professional learning.

The contemporary medical education must establish a coherent relationship between what healthcare professionals learn, how they learn it, how their competence is demonstrated, and how that competence is translated into safe, effective, equitable, evidence-informed, and

patient-centred healthcare. The transformation of educational systems therefore represents not merely an academic concern but a fundamental component of health-system quality and workforce preparedness. The continuing evolution of medical science, digital technology, healthcare delivery, and societal expectations makes educational adaptability an enduring requirement. A modern medical curriculum must consequently be sufficiently rigorous to preserve scientific standards, sufficiently integrated to support clinical reasoning, sufficiently authentic to develop professional performance, sufficiently flexible to accommodate technological and scientific change, and sufficiently reflective to sustain lifelong improvement. The transformation of medical education has accelerated in response to the increasing complexity of healthcare systems, rapid technological advancements, and the growing demand for highly competent and adaptable healthcare professionals. Traditional lecture-based approaches are progressively being supplemented or replaced by innovative, student-centered teaching and learning methodologies that emphasize active engagement, critical thinking, and the development of clinical competencies. Contemporary educational strategies such as problem-based learning, case-based learning, simulation-based education, and flipped classroom models are increasingly integrated into medical curricula. In parallel, the incorporation of digital technologies, including virtual reality, artificial intelligence, and online learning platforms, has expanded opportunities for flexible, interactive, and immersive learning experiences. This study systematically evaluates modern teaching and learning methods in higher medical education from a global perspective, focusing on their effectiveness, implementation patterns, and associated challenges. A systematic literature review methodology was employed to analyze recent peer-reviewed academic sources, enabling the identification of key pedagogical innovations and emerging trends. Particular attention was given to competency-based education frameworks and workplace-based assessment tools such as Mini Clinical Evaluation Exercise (Mini-CEX), Direct Observation of Procedural Skills (DOPS), and Entrustable Professional Activities (EPAs), which are widely used to assess real-world clinical performance and professional readiness. The findings reveal a clear global shift toward learner-centered and competency-driven education models. Innovative teaching approaches significantly enhance clinical reasoning, practical skill development, and long-term knowledge retention. Technology-enhanced learning further improves accessibility, engagement, and personalization of the educational process. Additionally, collaborative and peer-assisted learning strategies contribute to the development of essential professional competencies, including communication, teamwork, and decision-making skills. However, the implementation of these modern methodologies is uneven across regions, influenced by disparities in institutional resources, technological infrastructure, and faculty training. The modern pedagogical approaches play a crucial role in aligning medical education with contemporary healthcare demands. While these innovations offer substantial benefits, their effective and equitable integration requires strategic curriculum design, continuous faculty development, and strengthened global collaboration to ensure sustainable advancement in medical education.

The rapid evolution of healthcare systems, coupled with technological advancement and increasing complexity in clinical practice, has necessitated substantial transformation in medical education. Traditional didactic teaching approaches are progressively being supplemented or replaced by innovative, student-centered methodologies that emphasize active learning, critical thinking, and competency development. Contemporary medical education integrates diverse pedagogical strategies, including problem-based learning, case-based learning, simulation-based training, flipped classrooms, and workplace-based assessments, alongside emerging technologies such as virtual reality, artificial intelligence, and digital

learning platforms. These developments aim to produce healthcare professionals who are adaptable, reflective, and capable of delivering high-quality, patient-centered care in dynamic clinical environments.

Medical education has undergone profound transformation over the past decades, driven by the dynamic evolution of healthcare systems, rapid scientific advancements, and the increasing complexity of patient care. Traditionally, medical education relied heavily on didactic, lecture-based teaching methods that emphasized the passive transfer of knowledge from educator to student. While such approaches have historically contributed to the development of foundational medical knowledge, they are increasingly considered insufficient in preparing healthcare professionals for the multifaceted challenges of modern clinical practice. Contemporary healthcare environments demand not only theoretical understanding but also advanced clinical reasoning, adaptability, interdisciplinary collaboration, and lifelong learning competencies.

The growing recognition of these demands has catalyzed a paradigm shift from teacher-centered to learner-centered educational models. Modern teaching and learning methodologies are designed to actively engage students in the learning process, encouraging critical thinking, problem-solving, and the application of knowledge in real-world contexts. This shift aligns with the broader movement toward competency-based medical education (CBME), which emphasizes measurable outcomes, skill acquisition, and professional readiness rather than time-based progression. In this context, the primary objective of medical education is no longer limited to knowledge transmission but extends to the holistic development of competent, reflective, and patient-centered healthcare professionals.

Among the most influential innovations in medical education are problem-based learning (PBL) and case-based learning (CBL), both of which prioritize active engagement and contextualized learning. These approaches encourage students to explore clinical problems collaboratively, integrate interdisciplinary knowledge, and develop diagnostic reasoning skills. By confronting real or simulated clinical scenarios, learners are better able to bridge the gap between theory and practice. Similarly, simulation-based education (SBE) has emerged as a powerful tool for enhancing clinical competence, allowing students to practice procedures and decision-making in a safe, controlled environment without compromising patient safety. The integration of high-fidelity simulations, including virtual reality (VR) and augmented reality (AR), has further expanded the scope and effectiveness of experiential learning in medical training.

Another significant development in modern medical education is the adoption of flipped classroom models, which invert the traditional instructional structure by delivering theoretical content outside the classroom and utilizing in-class time for interactive, application-based activities. This approach fosters deeper understanding, promotes student autonomy, and enables educators to provide targeted guidance and feedback. Additionally, peer-assisted learning (PAL) and collaborative learning strategies have gained prominence, reinforcing the importance of teamwork, communication, and shared responsibility in the learning process. These methods reflect the interdisciplinary nature of healthcare, where effective collaboration among professionals is essential for optimal patient outcomes.

The integration of digital technologies has further revolutionized medical education, creating new opportunities for accessibility, flexibility, and personalization. E-learning platforms, online resources, and mobile applications facilitate asynchronous learning and provide students with access to a vast array of educational materials. Artificial intelligence (AI) and data-driven tools enable personalized learning pathways, adaptive assessments, and real-time feedback, enhancing the efficiency and effectiveness of the educational process. Moreover, social media and digital communication platforms have emerged as valuable tools for knowledge

dissemination, professional networking, and collaborative learning, extending the boundaries of traditional classroom environments.

In parallel with innovations in teaching methodologies, assessment strategies in medical education have also evolved significantly. Traditional examination formats, which primarily evaluate knowledge recall, are increasingly being supplemented by performance-based assessments that measure clinical competence in authentic contexts. Workplace-based assessment (WPBA) tools, such as the Mini Clinical Evaluation Exercise (Mini-CEX), Direct Observation of Procedural Skills (DOPS), and Entrustable Professional Activities (EPAs), provide structured frameworks for evaluating learners' performance in real clinical settings. These approaches emphasize continuous feedback, reflective practice, and progressive skill development, ensuring that learners achieve the competencies required for independent practice. Additionally, Objective Structured Clinical Examinations (OSCEs) and Objective Structured Practical Examinations (OSPEs) offer standardized methods for assessing a wide range of clinical and practical skills in simulated environments.

Despite the numerous advantages associated with modern teaching and learning methods, their implementation is not without challenges. Variability in institutional resources, technological infrastructure, and faculty expertise can significantly influence the adoption and effectiveness of these approaches. In many low- and middle-income countries, limited access to advanced technologies and financial constraints hinder the integration of innovative educational strategies. Furthermore, resistance to change among faculty members, who may be accustomed to traditional teaching practices, can impede the transition to learner-centered models. Effective implementation requires not only infrastructural investment but also comprehensive faculty development programs that equip educators with the necessary pedagogical skills and technological competencies.

Another critical consideration is the need to balance innovation with the preservation of essential foundational knowledge. While modern methodologies emphasize active learning and practical application, a strong theoretical base remains indispensable for clinical decision-making. Curriculum design must therefore ensure the integration of foundational sciences with clinical training, fostering a cohesive and comprehensive educational experience. Additionally, the rapid expansion of digital technologies raises concerns regarding information overload, quality assurance, and the potential for reduced face-to-face interaction, which is crucial for the development of communication and interpersonal skills.

Global disparities in medical education further highlight the importance of context-specific approaches. While high-resource institutions may readily adopt advanced technologies and innovative pedagogies, resource-limited settings must adapt these methods to align with their capabilities and needs. International collaboration, knowledge sharing, and the dissemination of best practices are essential for reducing these disparities and promoting equitable access to high-quality medical education. Organizations such as the World Health Organization and various academic networks play a pivotal role in supporting the global advancement of medical education through guidelines, research initiatives, and capacity-building programs.

The increasing emphasis on patient-centered care and interprofessional collaboration necessitates the incorporation of soft skills training into medical curricula. Communication, empathy, ethical reasoning, and cultural competence are critical components of effective healthcare delivery. Modern educational approaches, including simulation, role-playing, and interprofessional education, provide valuable opportunities for developing these competencies. By fostering a holistic approach to learning, medical education can better prepare students to address the diverse needs of patients and communities in an increasingly globalized world.

The ongoing evolution of medical education reflects a broader commitment to improving

healthcare outcomes through the development of highly skilled and adaptable professionals. As new technologies and pedagogical innovations continue to emerge, it is essential to critically evaluate their effectiveness and sustainability. Evidence-based approaches to education, supported by rigorous research and continuous quality improvement, are crucial for ensuring that innovations translate into meaningful improvements in learning outcomes and clinical practice.

In this context, the present study aims to provide a comprehensive analysis of modern teaching and learning methods in medical education, with a particular focus on their global application, effectiveness, and challenges. By systematically examining contemporary pedagogical strategies and their impact on student learning and professional development, this research seeks to contribute to the ongoing discourse on medical education reform. Understanding the strengths and limitations of these approaches will enable educators, policymakers, and institutions to make informed decisions regarding curriculum design, resource allocation, and the integration of innovative practices.

Ultimately, the future of medical education lies in its ability to adapt to the changing landscape of healthcare while maintaining a commitment to excellence, equity, and patient-centered care. By embracing modern teaching and learning methodologies, fostering interdisciplinary collaboration, and leveraging technological advancements, medical education can continue to evolve in ways that meet the needs of both learners and the societies they serve.

Advances in teaching and learning methodologies have had a major impact on the development of medical education. The article studies and discusses modern teaching and learning methods used in higher education institutions around the world, especially in medical education curricula. The article reviews the main aspects that shape modern teaching and learning methods, with regard to their importance, effectiveness and challenges for the development of competent healthcare professionals. Medical education is undergoing transformational change in response to the increasing complexity of healthcare delivery, technological advancements and changing needs of society. Traditional pedagogical approaches are being replaced by innovative teaching and learning methods designed to enhance student engagement, critical thinking and clinical competence. The article discusses the main issues related to the integration of these modern teaching and learning methodologies into higher medical education curricula globally. The manifestation of modern teaching and learning methods in higher education institutions, particularly in medical educational study programs, reflects a global trend toward enhancing the quality of medical education. By embracing student-centered approaches, integrating new technology, and emphasizing competency-based education, medical faculties (medical schools) can better prepare future healthcare professionals for the complexities of modern healthcare delivery.

The transformation of higher education in medical programs worldwide has been significantly influenced by the adoption of modern teaching and learning methods. Traditional didactic teaching approaches, while foundational, are increasingly supplemented or replaced by innovative methodologies that emphasize student-centered learning, interdisciplinary collaboration, and the integration of technology. These contemporary methods address the evolving demands of healthcare systems, aiming to produce medical professionals who are not only knowledgeable but also adaptable, reflective, and capable of lifelong learning.

Modern teaching strategies such as problem-based learning (PBL), simulation-based education, flipped classrooms, and inter-professional education have gained prominence. These approaches prioritize active engagement, critical thinking, and the application of theoretical knowledge in practical settings. Additionally, technological advancements, including virtual reality (VR), augmented reality (AR), and online learning platforms, have expanded the

possibilities for immersive and flexible learning experiences.

However, the implementation of these methods varies globally, influenced by cultural, economic, and institutional factors. In some regions, resource constraints and resistance to change pose significant challenges, while in others, rapid technological adoption fosters innovation. The discussion of these issues is essential for identifying best practices, addressing disparities, and ensuring that medical education aligns with the needs of modern healthcare environments.

This topic calls for a comprehensive examination of the scientific, pedagogical, and practical aspects of these methodologies, exploring their impact on student outcomes, faculty roles, and institutional policies. By addressing these dimensions, stakeholders in medical education can better understand how to optimize teaching and learning processes in diverse global contexts.

The most common teaching-learning activities and their definitions are presented. The teacher will select the necessary activity from them, depending on the specific goal and task.

We discussed the following methods of learning and teaching:

Discussion/debate is one of the most common methods of interactive learning activity. The discussion process dramatically increases the quality of student engagement and activity. The discussion can turn into an argument, and this process is not limited to questions asked by the teacher. It develops the student's ability to reason and justify his own opinion.

Cooperative teaching is a teaching strategy when each member of the group is obliged not only to study by himself, but also to help his teammate to study the subject better. Each member of the group works on the problem until all of them have mastered the issue.

Collaborative work – teaching method using this activity involves dividing students into groups and giving them learning tasks. Group members work on the issue individually and simultaneously share their opinions with the rest of the group. It depending on the task. It is possible to redistribute functions among the members during the work of the group. This strategy ensures maximum involvement of all students in the learning process.

Problem-based learning (PBL) - an activity that uses a specific problem as the initial stage of the process of acquiring and integrating new knowledge.

Case study – the teacher will discuss specific cases with the students and they will study the issue in every way and thoroughly.

Brain storming – this activity involves thinking about a specific issue/problem as much as possible within the topic, preferably.

Radically different, the promotion of thought, idea formation and expression. This activity leads to the development of a creative approach to the problem. Its use is effective in the presence of a large group of students and consists of several main stages: Defining the problem/issue from a creative point of view. To write down the ideas expressed by the listeners around the issue in a certain period of time without criticism (mainly on the blackboard). Determination of evaluation criteria to determine the relevance of the idea to the purpose of the research. Evaluation of selected ideas with predetermined criteria. To highlight those ideas that are most relevant to the question by exclusion. Revealing the idea with the highest evaluation as the best means of solving the set problem.

Role-playing and situational games – games based on pre-designed scenarios allow students to look at the issue from different perspectives. It helps them to form an alternative point of view. Like discussion, these games also develop the student's ability to express his position independently and defend it in an argument.

Demonstration – this method of activity involves visual presentation of information. It is quite effective in terms of achieving results. In many cases, it is better to present the material to students both audio and visual at the same time. The material to be studied can be demonstrated

by both the teacher and the student. This method helps us to make visible the different stages of understanding the learning material, specify what the students will have to do independently. At the same time, this strategy visualizes the essence of the issue/problem. Demonstration may take a simple form.

Inductive defines a form of transfer of any knowledge, when the course of thought in the learning process is directed from facts to generalization, that is, when conveying material, the process proceeds from concrete to general.

Deductive defines a form of transfer of any knowledge, which is a logical process of discovering new knowledge based on general knowledge, that is, the process proceeds from the general to the specific.

Analysis helps us understand the learning material as a whole. In decomposition into constituent parts. This facilitates detailed coverage of individual issues within a complex problem.

Synthesis means making a whole by grouping separate issues. This method helps to develop the ability to see the problem as a whole.

Verbal or oral method - this method includes lecture, narration, conversation, etc. In the mentioned process, the teacher conveys and explains the learning material through words, and the students actively perceive and assimilate it by listening, memorizing and understanding.

Writing work method - which includes the following types of actions: making extracts and notes, summarizing material, drawing up theses, writing a report or essay, etc.

Explanatory method– based on reasoning around the given issue. When delivering the material, the teacher cites a specific example of which

Action-oriented teaching - requires the active involvement of the teacher and the student in the teaching process, where the practical interpretation of the theoretical material acquires special importance.

Project development and presentation - while working on the project, the student uses the acquired knowledge and skills to solve a real problem. Project-based teaching increases students' motivation and responsibility. Project work includes stages of planning, research, practical activity and presentation of results in accordance with the chosen issue. The project is considered to be implemented if its results are presented in a visible and convincing, correct form. It can be done individually, in pairs or in a group; Also, within one subject or several subjects (integration of subjects). After completion, the project can be presented to a wider audience.

The integration of digital technology has further revolutionized medical education. Innovations like virtual reality (VR), augmented reality (AR), and artificial intelligence (AI) offer immersive learning experiences, enabling students to visualize complex anatomical structures, simulate surgical procedures, and receive personalized feedback. Online learning platforms and hybrid models have also expanded access to medical education, allowing for greater flexibility and inclusivity.

Despite these advancements, the implementation of modern teaching methods faces challenges that vary across regions. Resource availability, institutional readiness, faculty training, and cultural attitudes toward education play critical roles in shaping the adoption and effectiveness of these methodologies. For instance, while well-resourced institutions in developed countries have embraced cutting-edge technologies, many institutions in low- and middle-income countries struggle with limited infrastructure and funding. Moreover, the transition to modern methods often requires significant changes in faculty roles, curriculum design, and assessment practices, which can encounter resistance.

Globally, there is a pressing need to evaluate the effectiveness of these innovative methods through rigorous scientific studies. Understanding their impact on student learning outcomes,

professional competencies, and overall healthcare delivery is essential. Furthermore, fostering global collaboration and sharing best practices can help bridge disparities, ensuring that medical education remains equitable and aligned with the global health agenda.

BACKGROUND

Medical education is undergoing substantial structural transformation as healthcare systems confront rapidly expanding scientific knowledge, technological innovation, demographic change, multimorbidity, workforce shortages, and increasingly complex patient-care environments. Contemporary educational models are therefore progressively shifting from predominantly content-centred and time-dependent approaches toward competency-based, outcomes-oriented frameworks in which learners are expected to integrate knowledge, skills, attitudes, professional behaviours, communication, collaboration, and clinical judgement within authentic practice contexts. The World Health Organization identifies competency-based education as an important mechanism for aligning health-professional education with population needs and health-system requirements, emphasizing competencies including people-centredness, decision-making, communication, collaboration, evidence-informed practice, and professional conduct.

This transformation is accompanied by increasing recognition that conventional disciplinary fragmentation may inadequately prepare graduates for complex clinical practice. Contemporary curricula increasingly seek integration of biomedical sciences, clinical disciplines, public health, pharmacology, pharmacy, nursing, behavioural sciences, research methodology, and health informatics. Such integration facilitates longitudinal development of clinical reasoning and enables learners to connect foundational scientific mechanisms with diagnostic, therapeutic, preventive, and patient-safety decisions. Interprofessional education further strengthens this paradigm by preparing learners to collaborate across professional boundaries and participate effectively in multidisciplinary healthcare teams.

Pedagogical innovation has consequently become central to educational reform. Problem-based learning, case-based learning, team-based learning, simulation, workplace-based learning, reflective practice, structured feedback, and experiential education provide opportunities for active knowledge construction and application. Recent evidence concerning competency-based simulation indicates beneficial effects on procedural-skill outcomes while also identifying continuing challenges concerning standardized terminology, assessment methods, and translation of educational gains into clinical practice.

Digital transformation represents another major component of contemporary medical education. Online learning, virtual patients, electronic learning environments, simulation technologies, tele-education, artificial intelligence, learning analytics, and mobile platforms can expand educational accessibility and support continuous professional development. Nevertheless, WHO emphasizes that the effectiveness of digital health-workforce education varies according to learning objectives, technological modality, educational context, instructional methodology, assessment strategy, and professional specialty. The 2026 WHO landscape analysis further identifies digital-health competencies spanning patient care, data and informatics, communication, technical proficiency, digital professionalism, and administration.

Contemporary medical education increasingly requires constructive alignment among curriculum, learning activities, assessment, technology, clinical practice, and graduate outcomes. The educational process must extend beyond initial qualification toward lifelong learning because scientific and technological knowledge continuously evolves. WHO's learning strategy explicitly positions competency-based, learner-centred, lifelong education as essential for maintaining an adaptable health workforce. Within this context, transforming medical

education constitutes a systemic process involving curricular architecture, pedagogical innovation, interprofessional collaboration, digital competency, authentic assessment, faculty development, clinical integration, and continuous quality improvement.

Contemporary medical education is undergoing a profound structural, pedagogical, technological, and epistemological transformation in response to the increasing complexity of healthcare delivery, accelerated biomedical discovery, digitalization of clinical practice, demographic transition, multimorbidity, global health challenges, and changing expectations regarding the professional capabilities of physicians and other health professionals. The traditional educational paradigm, predominantly organized around disciplinary content acquisition, teacher-centred transmission of knowledge, episodic assessment, and relatively rigid separation between preclinical and clinical instruction, is increasingly being reconceptualized toward competency-oriented, learner-centred, clinically authentic, interdisciplinary, interprofessional, digitally enabled, and outcomes-driven educational architectures. This transformation reflects a broader recognition that the principal objective of medical education is not merely the accumulation of biomedical information, but the progressive development of integrated professional capabilities that enable graduates to apply knowledge, perform clinical procedures, exercise diagnostic and therapeutic reasoning, communicate effectively, collaborate across professional boundaries, demonstrate ethical conduct, utilize evidence appropriately, and respond adaptively to evolving healthcare environments.

The conceptual foundations of competency-based medical education (CBME) have consequently become increasingly important within contemporary curriculum development. Competency-based education places demonstrable capabilities and meaningful educational outcomes at the centre of programme design rather than defining achievement predominantly through time spent in educational settings or completion of predetermined volumes of curricular content. The WHO Global Competency and Outcomes Framework for Universal Health Coverage identifies six broad competency domains—people-centredness, decision-making, communication, collaboration, evidence-informed practice, and personal conduct—and links these competencies to curriculum development, learning activities, and assessment strategies. This conceptual orientation has substantial implications for medical schools because competencies must be translated into observable learning outcomes, progressively developed through educational experiences, and evaluated using valid assessment approaches.

The movement toward competency-based education also reflects the changing requirements of contemporary healthcare systems. Physicians increasingly work within complex clinical environments characterized by multimorbidity, polypharmacy, fragmented care pathways, rapid technological innovation, multidisciplinary decision-making, and expanding requirements for patient participation in clinical decisions. Consequently, medical graduates require an educational foundation that extends beyond isolated factual knowledge. They must demonstrate the ability to synthesize information, identify clinically relevant evidence, interpret diagnostic data, prioritize competing clinical problems, recognize uncertainty, communicate risks and benefits, collaborate with other professionals, and maintain patient-centredness under conditions of complexity. Competency therefore represents an integrative construct involving knowledge, technical and procedural skills, cognitive performance, communication, professional attitudes, ethical reasoning, self-regulation, and contextual adaptability.

An important consequence of this conceptual shift is the necessity for outcome-oriented curricular architecture. Curriculum design increasingly requires explicit alignment among institutional mission, graduate attributes, programme-level competencies, course-level learning outcomes, teaching and learning activities, clinical experiences, assessment strategies, and

expected professional performance. Constructive alignment is particularly relevant because educational activities should provide learners with appropriate opportunities to develop the competencies subsequently assessed. The WHO framework similarly emphasizes alignment between competency-based educational outcomes, curricula, learning activities, and assessment. Thus, curriculum transformation cannot be reduced to the addition of individual innovative courses or technologies; rather, it requires systemic reconsideration of how educational objectives, content, pedagogy, assessment, clinical exposure, faculty roles, and institutional quality assurance interact.

Curricular integration represents another major dimension of this transformation. Conventional medical curricula have historically been organized according to academic disciplines, with anatomy, physiology, biochemistry, pharmacology, pathology, microbiology, and clinical specialties frequently taught in relatively independent curricular units. Although disciplinary specialization remains essential for developing scientific depth, excessive curricular fragmentation may limit learners' capacity to integrate biomedical mechanisms with clinical manifestations, diagnostic reasoning, pharmacotherapeutic decision-making, and patient management. Contemporary curriculum models therefore increasingly emphasize horizontal integration across biomedical disciplines and vertical integration between basic sciences and clinical medicine. Spiral curricular structures can reinforce progressive revisiting of foundational concepts at increasingly sophisticated levels of complexity, while clinically contextualized biomedical education can demonstrate the relevance of fundamental sciences to actual patient care.

Pedagogical innovation constitutes a further foundational component of modern medical education. Problem-based learning, case-based learning, team-based learning, inquiry-based learning, peer-assisted learning, reflective practice, simulation-based education, workplace-based learning, and experiential learning have expanded the pedagogical repertoire available to medical educators. These approaches differ in their theoretical assumptions and implementation requirements, and their educational effects are dependent upon curriculum design, learner characteristics, faculty preparation, assessment alignment, and institutional context. Nevertheless, their common conceptual feature is a movement away from passive information reception toward active cognitive, behavioural, social, and reflective engagement.

Problem-based and case-based approaches can facilitate the integration of biomedical knowledge with clinical reasoning by presenting learners with authentic or realistically constructed clinical problems. Rather than receiving fragmented information independently, students are required to identify knowledge gaps, formulate hypotheses, interpret evidence, prioritize clinical problems, and justify decisions. Team-based learning further introduces structured collaborative processes through which individual preparation is followed by collective reasoning and application of knowledge. Such approaches are particularly relevant to contemporary clinical environments in which professional decision-making increasingly depends upon communication, shared situational awareness, and multidisciplinary collaboration.

Simulation-based education has become particularly prominent because it enables learners to practice clinical procedures, communication, teamwork, crisis management, and decision-making in controlled environments before performing comparable activities with patients. Simulation can range from low-technology skills models to sophisticated high-fidelity patient simulators, standardized patients, virtual patients, computer-based environments, immersive technologies, and hybrid simulation systems. Importantly, simulation is not intrinsically educational merely because it incorporates advanced technology. Its value depends upon the quality of scenario construction, learning objectives, facilitation, learner engagement,

debriefing, assessment, and transfer of learning to clinical practice. Recent evidence from a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials found that interdisciplinary simulation-based teaching significantly improved interprofessional knowledge, supporting the educational relevance of structured collaborative simulation.

Interprofessional education (IPE) has consequently emerged as an important component of contemporary health professions education. Modern healthcare is delivered through teams comprising physicians, nurses, pharmacists, physiotherapists, laboratory professionals, public health specialists, psychologists, social workers, and other professionals. Educational systems that prepare students exclusively within professional silos may inadequately address the collaborative competencies required in real-world healthcare. IPE creates opportunities for learners from different professional backgrounds to understand complementary scopes of practice, develop shared mental models, communicate across professional boundaries, negotiate clinical responsibilities, and appreciate the contribution of other disciplines to patient outcomes. Collaborative competence is therefore increasingly conceptualized as a professional capability rather than an optional interpersonal attribute.

Clinical reasoning constitutes another central target of curricular transformation. Medical education must progressively develop learners' abilities to gather relevant information, formulate differential diagnoses, recognize patterns while avoiding cognitive bias, interpret laboratory and imaging findings, estimate probabilities, integrate patient preferences, and formulate evidence-informed management plans. Clinical reasoning cannot be effectively cultivated through factual memorization alone. It requires repeated exposure to authentic or simulated clinical problems, structured reflection, deliberate practice, feedback, and progressive responsibility. The integration of basic sciences with clinical cases is particularly important because mechanistic understanding can strengthen diagnostic interpretation and therapeutic decision-making.

Assessment has consequently undergone substantial conceptual transformation. Traditional examinations remain useful for evaluating aspects of factual and conceptual knowledge, but contemporary competency frameworks require broader assessment systems capable of capturing integrated clinical performance. Objective Structured Clinical Examinations (OSCEs), workplace-based assessments, direct observation, simulation-based assessment, oral examinations, case-based assessments, portfolios, reflective assignments, multisource feedback, and programmatic assessment can collectively provide information about different dimensions of learner development. No single assessment instrument is sufficient to capture the full complexity of clinical competence. Accordingly, contemporary assessment architecture increasingly emphasizes triangulation, longitudinal evidence, multiple assessors, multiple contexts, and repeated observations.

Feedback is integral to this process. Competency development requires learners to understand the difference between current performance and expected performance and to identify specific strategies for improvement. Effective feedback should therefore be timely, specific, actionable, evidence-informed, and integrated with opportunities for subsequent practice. Reflective practice can complement feedback by encouraging learners to examine clinical experiences, identify errors and uncertainties, evaluate decision-making processes, and develop strategies for future improvement. These processes contribute to self-regulated learning and professional identity formation.

Professional identity represents another important dimension of contemporary medical education. The physician's professional role encompasses scientific competence, ethical responsibility, communication, compassion, accountability, teamwork, respect for patients, commitment to evidence-informed practice, and responsibility toward society. Professionalism

therefore cannot be adequately addressed through isolated lectures on ethics or codes of conduct. It must be developed longitudinally through role modelling, clinical experiences, reflective practice, assessment, institutional culture, mentoring, and interaction with patients and healthcare teams. The hidden curriculum—the implicit norms, values, behaviours, and power relationships experienced by learners—can substantially influence professional identity and should therefore be considered within educational quality improvement.

Patient-centredness has similarly become an essential educational principle. Medical education increasingly recognizes patients as active participants rather than passive recipients of healthcare. Students require competencies in shared decision-making, health communication, informed consent, respect for autonomy, cultural responsiveness, health literacy, and recognition of individual patient priorities. These capabilities are closely related to the WHO competency domain of people-centredness and reinforce the broader principle that healthcare education should remain connected to population and patient needs.

Evidence-based practice and research literacy constitute additional foundations of contemporary medical education. The exponential growth of biomedical literature makes it impossible for clinicians to rely exclusively on memorized knowledge acquired during undergraduate education. Graduates must therefore acquire capabilities in literature searching, critical appraisal, interpretation of clinical research, understanding of statistical concepts, evaluation of diagnostic and therapeutic evidence, recognition of methodological limitations, and translation of evidence into individualized clinical decisions. Research literacy also contributes to intellectual independence and lifelong learning, allowing clinicians to update their knowledge as scientific evidence evolves.

Digital transformation has introduced another major dimension to medical education. Electronic health records, telemedicine, clinical decision-support systems, digital learning platforms, virtual patients, online assessment, learning analytics, artificial intelligence, augmented and virtual reality, mobile learning, and other digital technologies increasingly influence both healthcare delivery and educational practice. However, technology should not be conceptualized as an educational objective in itself. The WHO has emphasized that the effectiveness of digital health education varies according to learning objectives, modality, educational context, teaching methods, assessment approaches, learner populations, and clinical disciplines. Consequently, successful digital transformation requires pedagogical intentionality, appropriate instructional design, faculty competence, infrastructure, accessibility, technical support, and rigorous evaluation.

The importance of digital competence has become even more pronounced with the rapid development of artificial intelligence and data-intensive healthcare. A 2026 WHO landscape analysis identifies recurring digital health competency domains involving patient care, data and informatics, communication, technical proficiency, digital professionalism, and administration. Medical education must therefore prepare learners not only to operate digital systems but also to understand data quality, algorithmic limitations, cybersecurity, privacy, interoperability, digital professionalism, and responsible use of AI-assisted technologies. AI literacy should include the ability to critically interpret algorithmic outputs, recognize uncertainty and potential bias, maintain human oversight, protect patient confidentiality, and understand the distinction between computational prediction and clinical judgment.

The increasing role of AI also introduces new questions concerning assessment, academic integrity, authorship, clinical responsibility, and the future configuration of professional work. Educational institutions must therefore distinguish between appropriate educational use of generative and predictive technologies and inappropriate substitution of automated systems for independent reasoning. Rather than attempting to isolate learners from technological

developments, curricula increasingly need to cultivate responsible, critical, transparent, and professionally governed interaction with AI and digital systems. The 2025 World Health Assembly documentation likewise reflects the growing emphasis on competency-based education and the inclusion of digital health competencies, artificial intelligence, and other appropriately validated medical innovations within health-worker education and lifelong learning.

Digital transformation nevertheless raises important questions concerning equity and accessibility. Differences in connectivity, device availability, digital literacy, institutional resources, language accessibility, disability accommodation, and technological infrastructure may create unequal opportunities for learners. WHO evidence has highlighted the importance of the digital divide as a potential barrier to equitable participation in digital health education. Therefore, digital medical education should incorporate principles of accessibility, inclusivity, universal design, technological sustainability, and contextual appropriateness. Blended approaches may be particularly useful where they combine the flexibility of digital learning with the interpersonal and practical advantages of face-to-face education and clinical experience.

Faculty development is another indispensable prerequisite for sustainable educational transformation. Medical expertise does not automatically confer expertise in curriculum design, educational assessment, simulation facilitation, digital pedagogy, feedback, learning analytics, or educational scholarship. Faculty members therefore require continuing development in modern educational methodologies and assessment sciences. They increasingly function not only as lecturers but also as facilitators, clinical supervisors, mentors, assessors, curriculum designers, educational researchers, and role models. WHO's current competency-based learning strategy similarly emphasizes alignment of course design, delivery modes, learning activities, assessment, recognition of achievement, evaluation of learning impact, and transfer to practice.

The clinical learning environment is equally important because competence cannot be fully developed independently of authentic practice. Clinical placements expose learners to real patients, multidisciplinary teams, organizational systems, ethical dilemmas, uncertainty, resource limitations, and the consequences of clinical decisions. Effective clinical education requires adequate supervision, appropriate patient exposure, psychological safety, constructive feedback, opportunities for participation, and alignment between academic and clinical expectations. Where clinical learning environments are overcrowded, poorly supervised, technologically outdated, or disconnected from curricular outcomes, even sophisticated university-based educational innovations may have limited practical impact.

The relationship between medical education and health-system priorities has consequently become increasingly explicit. Educational institutions are expected to produce graduates whose competencies correspond to population health requirements, healthcare workforce needs, professional standards, technological developments, and emerging public health challenges. WHO's Global Competency and Outcomes Framework explicitly connects health-worker education with population health needs and health-system demands. More recent WHO initiatives similarly emphasize competency-based approaches, tracking of health-worker competencies, digital health capability, lifelong learning, and adaptation to modern health-system requirements.

Lifelong learning therefore constitutes a fundamental component of the contemporary medical education continuum. Rapid developments in pharmacotherapy, molecular medicine, medical devices, digital health, genomics, artificial intelligence, and clinical guidelines mean that undergraduate graduation can no longer represent the endpoint of professional learning. Instead, medical education should establish the intellectual, behavioural, and metacognitive foundations

for continuing professional development. The WHO Academy explicitly identifies lifelong learning as essential for enabling health workers to adapt to new technologies, emerging diseases, and changing healthcare practices.

Globalization further complicates the transformation of medical education because educational standards, healthcare systems, cultural expectations, regulatory structures, and available resources vary considerably among countries and institutions. International frameworks can provide common conceptual foundations, but their implementation requires contextual adaptation. A competency framework developed in one healthcare system may require modification before implementation in another because of differences in epidemiology, healthcare organization, professional scope of practice, educational infrastructure, language, culture, technology access, and regulatory requirements. Consequently, global medical education should pursue both international comparability and contextual responsiveness.

Quality assurance and accreditation mechanisms are therefore increasingly important. Contemporary medical schools require systematic processes for curriculum monitoring, outcome measurement, assessment quality, faculty development, student feedback, graduate tracking, clinical partner engagement, and continuous programme improvement. Educational quality should not be interpreted solely through examination scores. Meaningful evaluation should examine whether graduates demonstrate the competencies expected by patients, professional organizations, regulators, employers, healthcare systems, and society.

Against this background, transforming contemporary medical education can be understood as a multidimensional systemic process rather than a collection of isolated innovations. Competency-based education establishes the conceptual foundation; outcome-oriented curriculum architecture provides structural alignment; active and experiential pedagogies strengthen learner engagement; simulation and workplace learning support clinical authenticity; interprofessional education develops collaborative practice; digital technologies expand educational possibilities; artificial intelligence introduces new forms of learning and professional responsibility; authentic assessment provides evidence of competence; faculty development enables implementation; and lifelong learning ensures continuity beyond graduation.

The contemporary medical curriculum can therefore be conceptualized as an adaptive educational ecosystem in which scientific knowledge, clinical practice, professional identity, technological competence, collaborative capability, ethical reasoning, patient-centredness, research literacy, and lifelong learning are interconnected. The central educational challenge is not simply to incorporate more content, more technology, or more assessment, but to establish coherent relationships among these dimensions so that learners progressively transform knowledge into reliable professional performance. Such an approach is consistent with the contemporary WHO emphasis on competency-based, learner-centred, accessible, and lifelong health-professional education.

The background to contemporary medical education transformation is characterized by a fundamental transition from information transmission toward competency formation, from disciplinary isolation toward curricular integration, from professional silos toward interprofessional collaboration, from episodic examinations toward longitudinal assessment, from conventional classrooms toward multimodal learning ecosystems, and from technology adoption toward digitally competent and ethically governed educational practice. This transition establishes the conceptual basis for examining the interconnected dimensions of pedagogical innovation, interprofessional learning, technological integration, outcome-oriented curricular architecture, and clinical professional competence development within a global evidence-synthesized framework.

GOAL

The principal goal of this scholarly disquisition is to critically examine the fundamental dimensions of transforming contemporary medical education through a global evidence-synthesized perspective, with particular emphasis on pedagogical innovation, competency-based educational paradigms, interprofessional learning, technological and digital integration, outcome-oriented curricular architecture, authentic assessment, and systematic development of clinical professional competence. The analysis seeks to elucidate how contemporary medical curricula can be reconfigured to establish stronger alignment among educational objectives, learning activities, assessment strategies, clinical practice, professional expectations, population health requirements, and lifelong learning. Particular attention is directed toward the integration of biomedical and clinical sciences, simulation-based and experiential education, digital health competencies, artificial intelligence, evidence-informed practice, collaborative learning, patient-centredness, professionalism, and continuous competency progression. The broader objective is to conceptualize medical education as an adaptive, interdisciplinary, technologically enabled, learner-centred, and clinically authentic educational ecosystem capable of preparing healthcare professionals for increasingly complex healthcare environments while maintaining scientific rigor, educational quality, equity, patient safety, and professional accountability. This orientation corresponds with WHO's competency framework, which emphasizes people-centredness, decision-making, communication, collaboration, evidence-informed practice, and personal conduct as interconnected health-worker competencies.

METHODOLOGY

The present investigation employed an **integrative and evidence-synthesized methodological design** to examine contemporary transformations in medical education. The methodological framework was constructed around systematic conceptual analysis of major educational domains, including competency-based medical education, pedagogical innovation, interprofessional education, curriculum integration, simulation-based learning, workplace-based education, digital and technology-enhanced learning, artificial intelligence, assessment methodology, clinical competence development, faculty development, professional identity formation, patient-centred education, evidence-based medicine, health equity, and lifelong professional learning. The methodological orientation was informed by contemporary international health-professions education frameworks and educational evidence, with particular consideration of WHO competency-based education and digital-health competency guidance.

The evidence-synthesis process incorporated relevant scientific and institutional literature addressing medical education reform, curriculum development, competency frameworks, innovative pedagogies, clinical skills acquisition, interprofessional learning, digital education, simulation, assessment, and educational quality assurance. Priority was given to internationally recognized guidance, contemporary peer-reviewed literature, systematic reviews, methodological publications, and authoritative health-professional education frameworks. The conceptual scope was deliberately interdisciplinary, incorporating perspectives from medical education, clinical medicine, educational science, health workforce development, educational psychology, health informatics, clinical pharmacology, pharmacy education, nursing education, public health, and implementation science.

The methodological analysis was organized according to several interconnected analytical dimensions. Competency-based educational models were examined in relation to explicit learning outcomes, developmental progression, authentic practice activities, assessment,

feedback, and transfer of learning into clinical environments. WHO's Global Competency and Outcomes Framework was used as an important conceptual reference because it links competencies with curricula, learning activities, and assessment and identifies domains encompassing people-centredness, decision-making, communication, collaboration, evidence-informed practice, and personal conduct.

Contemporary pedagogical strategies were comparatively examined according to their educational purpose and potential contribution to knowledge acquisition, clinical reasoning, practical skills, communication, teamwork, reflective practice, and professional development. Problem-based learning, case-based learning, team-based learning, simulation, experiential learning, workplace-based learning, peer learning, and reflective approaches were considered as complementary rather than mutually exclusive methodologies.

Technological transformation was analyzed according to educational functionality, implementation context, accessibility, sustainability, and competency development. Digital learning environments, virtual patients, online education, simulation technologies, artificial intelligence, learning analytics, mobile learning, tele-education, and electronic assessment were examined in relation to their capacity to support personalized learning, accessibility, feedback, repeated practice, and continuing professional development. This approach recognizes that the educational effectiveness of digital technologies varies according to learning objectives, modality, context, instructional strategy, assessment methodology, learner characteristics, and professional discipline.

Curricular architecture was examined through the principles of constructive alignment, vertical and horizontal integration, spiral progression, competency mapping, interdisciplinary organization, and outcome-oriented programme design. Particular attention was directed toward the relationship between intended learning outcomes and the selection of teaching, learning, clinical, and assessment activities. Assessment methodologies were considered according to their validity, reliability, feasibility, appropriateness, authenticity, and capacity to document progressive competence. WHO guidance similarly emphasizes alignment between assessment methods and intended learning outcomes, together with validity, reliability, feasibility, and contextual appropriateness.

Clinical professional competence was analyzed as a multidimensional construct integrating biomedical knowledge, clinical reasoning, procedural performance, communication, collaboration, professionalism, ethical practice, patient safety, evidence-informed decision-making, digital literacy, and reflective learning. The analysis consequently avoided reducing competence to examination performance alone and instead considered longitudinal development across simulated, educational, and authentic clinical environments.

Interprofessional learning was examined in relation to multidisciplinary teamwork, role clarification, communication, collaborative decision-making, shared responsibility, and patient-centred care. The analysis considered interprofessional competence as an essential component of contemporary clinical practice because healthcare delivery increasingly depends upon coordinated contributions from multiple professional groups.

The methodology incorporated contextual and implementation considerations. Educational innovations were evaluated not solely according to theoretical effectiveness but also according to feasibility, institutional infrastructure, faculty preparedness, resource requirements, learner accessibility, sustainability, scalability, and compatibility with local healthcare systems. This is particularly important for digital education, for which WHO identifies infrastructure, usability, effectiveness, economic considerations, and sustainability among relevant evaluation dimensions.

The analytical process involved thematic synthesis, conceptual comparison, identification of convergent and divergent educational approaches, interpretation of contemporary trends, and integration of evidence into a multidimensional framework. Findings were interpreted descriptively and critically rather than through unsupported quantitative extrapolation. No primary patient-level or student-level dataset was introduced, and no numerical educational outcomes were fabricated. Consequently, the resulting analysis represents an evidence-informed scholarly synthesis rather than a primary experimental investigation.

Methodological limitations inherent in this approach include heterogeneity among educational systems, variation in competency definitions, differences in assessment instruments, inconsistent reporting of educational interventions, contextual differences among medical schools, and variable quality and generalizability of evidence concerning emerging technologies. Digital education evidence, for example, can vary substantially according to modality, educational objective, learner population, discipline, and implementation context. These limitations were considered during interpretation.

The methodology was designed to provide an integrated analytical framework capable of connecting educational theory with curriculum design, pedagogical practice, technology, assessment, clinical performance, and workforce development. The approach is consistent with contemporary competency-based learning principles, in which competencies are explicitly defined, progressively developed, appropriately assessed, and ultimately transferred into professional practice.

RESULTS AND DISCUSSION

The transformation of contemporary medical education is increasingly characterized by a transition from predominantly discipline-centered, content-intensive, teacher-directed models toward integrated, learner-centered, competency-oriented, technology-enhanced, and clinically contextualized educational ecosystems. The evidence synthesized from recent systematic reviews, scoping reviews, international consensus work, and global health competency frameworks indicates that this transformation is not attributable to a single pedagogical innovation. Rather, it represents a multidimensional restructuring of how medical knowledge is selected, organized, delivered, practiced, assessed, and translated into professional performance. Contemporary medical education is therefore increasingly conceptualized as a continuum extending from foundational biomedical knowledge through clinical reasoning, communication, teamwork, digital competence, professionalism, reflective practice, and sustained capacity for lifelong learning. Recent evidence further demonstrates that curriculum modernization is most meaningful when educational innovations are aligned with explicit learning outcomes, appropriate assessment strategies, faculty capability, institutional infrastructure, and the clinical realities in which graduates are expected to function.

A central finding of the present evidence synthesis is that pedagogical innovation has progressively shifted the educational emphasis from passive acquisition of information toward active cognitive engagement. Problem-based learning, case-based learning, simulation-based learning, team-based learning, flipped classrooms, experiential learning, and blended instructional models have increasingly been incorporated to promote analytical reasoning, knowledge application, collaborative learning, and clinical decision-making. A 2024 systematic review and network meta-analysis incorporating 80 randomized controlled trials and 6,180 medical students demonstrated that several active-learning approaches produced favorable educational outcomes compared with conventional lecture-based learning, with problem-based, case-based, and simulation-oriented approaches demonstrating substantial educational effects across different outcome domains. Importantly, the evidence did not establish a universal

pedagogical method that should replace all others; instead, effectiveness varied according to the intended learning outcome, curricular context, implementation design, and educational stage. This supports a principle of pedagogical pluralism in which instructional strategies are selected according to the competency being developed rather than applied as generic educational preferences.

The findings indicate that the contemporary pedagogical environment is therefore moving toward instructional architectures characterized by active participation, contextualization, feedback, reflection, and progressive complexity. Traditional lectures remain relevant for efficiently introducing complex conceptual frameworks, organizing foundational knowledge, and establishing common intellectual reference points, but their educational contribution is increasingly strengthened through subsequent application. In a transformed curriculum, a pharmacological mechanism, anatomical principle, pathophysiological process, or diagnostic concept is not treated exclusively as an endpoint of memorization; rather, it becomes an intellectual instrument that learners must apply to authentic or simulated clinical situations. Case-based and problem-based methodologies facilitate this transition by requiring students to interpret information, identify clinically relevant problems, formulate hypotheses, justify decisions, evaluate alternatives, and communicate conclusions. Such processes support the development of clinical reasoning because they reproduce important elements of professional cognition rather than merely reproducing the structure of textbook knowledge.

Simulation constitutes another major dimension of contemporary pedagogical transformation. Simulation-based learning enables students to encounter clinical scenarios in controlled environments in which errors can be identified and corrected without exposing patients to avoidable risk. High-fidelity mannequins, standardized patients, virtual patients, procedural trainers, augmented reality, virtual reality, and increasingly interactive digital environments allow educational institutions to reproduce clinical complexity with varying degrees of realism. Recent systematic evidence identifies simulation as a recurrent technology-enhanced educational approach associated particularly with development of clinical reasoning and psychomotor skills. At the same time, simulation is most educationally productive when accompanied by structured preparation, explicit objectives, observation, debriefing, feedback, and opportunities for repeated performance rather than when technology is treated as an educational intervention in itself.

An important finding is therefore that technological sophistication does not automatically produce educational effectiveness. The pedagogical architecture surrounding technology remains decisive. Evidence from systematic reviews of learning technologies demonstrates that virtual patient simulations, three-dimensional modeling, augmented reality, video conferencing, mobile learning, and related digital modalities can improve knowledge retention, motivation, self-directed learning, confidence, and aspects of clinical skills. However, these outcomes depend upon purposeful curriculum integration, appropriate instructional design, faculty preparation, technical reliability, and alignment between the technology and the intended learning outcome. Technology becomes educationally meaningful when it solves a pedagogical problem, expands opportunities for practice, increases access to authentic learning experiences, or strengthens assessment and feedback.

The evidence further demonstrates that blended learning has become an important structural component of contemporary medical education. Rather than treating online learning and face-to-face instruction as competing models, blended architectures integrate asynchronous knowledge acquisition with synchronous discussion, practical instruction, clinical exposure, simulation, and formative assessment. Such integration can provide learners with greater flexibility while preserving opportunities for interpersonal communication and supervised

practice. The synthesis of technology trends indicates that e-learning platforms and blended approaches support knowledge acquisition and collaborative learning, while simulation-based technologies are particularly relevant to psychomotor and clinical reasoning development. Nevertheless, infrastructure disparities, cost, faculty training requirements, digital inequity, and variable institutional readiness remain important barriers to implementation.

The transformation of medical education is also increasingly associated with interprofessional education and collaborative practice. Modern healthcare is inherently multidisciplinary, requiring physicians, pharmacists, nurses, dentists, physiotherapists, laboratory professionals, psychologists, public health specialists, and other professionals to coordinate clinical decisions and patient-centered care. Consequently, medical education that isolates learners within professional silos may inadequately reproduce the collaborative environments in which healthcare is actually delivered. Contemporary interprofessional education seeks to address this discrepancy by creating structured opportunities for students from different health professions to learn with, from, and about one another.

The synthesized evidence supports a positive relationship between interprofessional educational experiences and development of communication, collaboration, teamwork, and interprofessional attitudes. A 2024 state-of-the-art review identified community-based, problem-based, experiential, and technology-based learning as important approaches influencing interprofessional education effectiveness. The review additionally emphasized that learner characteristics, team leadership, educational background, readiness for interprofessional learning, and interprofessional attitudes influence outcomes. These findings indicate that simply placing students from different disciplines in the same classroom does not constitute effective interprofessional education. Meaningful interprofessional learning requires purposeful interaction, defined collaborative objectives, role clarification, authentic clinical or community problems, facilitation, and opportunities to reflect on team processes.

Recent evidence also challenges the assumption that one interprofessional teaching strategy is universally superior. A 2025 systematic narrative review found that simulation was commonly used and could influence attitudes toward interprofessional learning, while role-play, group discussion, and case-based strategies were associated with improvements in communication and collaboration. The review concluded that no single instructional strategy could be regarded as universally dominant across interprofessional learning outcomes. Instead, the educational setting, theoretical framework, instructional design, and targeted learning outcomes must be deliberately matched. This finding reinforces the broader conclusion that curricular transformation should be competency-driven rather than technology-driven or methodology-driven.

Interprofessional education also contributes to the broader transformation of professional identity. Traditional professional education frequently emphasizes discipline-specific knowledge and responsibilities before introducing collaborative practice. Contemporary models increasingly recognize that professional identity includes the capacity to understand one's own professional boundaries while simultaneously recognizing the knowledge, responsibilities, and expertise of other health professions. Interprofessional education can therefore contribute to role clarification, mutual respect, communication, shared decision-making, and collaborative responsibility. These attributes are particularly important in complex clinical environments involving polypharmacy, chronic disease, multimorbidity, emergency care, surgery, intensive care, oncology, mental health, and population health.

The evidence concerning curricular architecture demonstrates another fundamental transformation: movement from fragmented subject organization toward longitudinal, integrated, outcome-oriented curricula. Conventional curricula often separate anatomy,

physiology, biochemistry, pharmacology, pathology, microbiology, and clinical disciplines into discrete academic compartments. Although disciplinary organization remains necessary for systematic knowledge development, contemporary educational models increasingly connect these domains through organ-system curricula, clinical cases, integrated modules, longitudinal clinical experiences, spiral curricula, and competency frameworks. Such architecture facilitates horizontal integration across disciplines and vertical integration between basic science and clinical practice.

This curricular reconfiguration reflects the recognition that professional competence is multidimensional. Medical graduates require biomedical knowledge, but knowledge alone is insufficient for safe and effective clinical practice. Competence also encompasses history taking, physical examination, diagnostic reasoning, therapeutic decision-making, procedural skills, communication, teamwork, professionalism, ethical reasoning, health advocacy, evidence appraisal, digital literacy, and self-directed learning. The educational objective consequently shifts from "covering content" toward enabling learners to demonstrate defined outcomes under appropriate conditions.

Competency-based medical education represents a major manifestation of this transformation. Its fundamental orientation is toward demonstrable competence rather than the mere completion of educational time or exposure to curricular content. Evidence from evaluations of competency-based curricula shows substantial international implementation across undergraduate and postgraduate health professions education, although considerable heterogeneity exists in evaluation methods, reporting practices, assessment standards, and institutional implementation. A 2024 systematized review identified 38 studies evaluating competency-based curricula across multiple regions and noted that many reports insufficiently clarified evaluation objectives, approaches, instruments, standards, and communication processes.

This finding is particularly important because curricular transformation cannot be separated from assessment transformation. If institutions introduce competency-based learning objectives but continue to assess students predominantly through episodic recall-oriented examinations, a structural contradiction emerges between the declared curriculum and the assessed curriculum. Competency-based education therefore requires alignment among intended learning outcomes, instructional activities, clinical experiences, assessment instruments, feedback mechanisms, progression decisions, and graduation standards.

Recent evidence on undergraduate competency-based medical education demonstrates increasing use of formative assessment, portfolios, rubrics, peer feedback, online assessment, automated feedback, objective structured clinical examinations, mini-clinical evaluation exercises, direct observation of procedural skills, and workplace-based assessment. These approaches expand assessment beyond the measurement of declarative knowledge and allow educators to examine how learners perform tasks, communicate, reason, reflect, and respond to feedback.

A particularly significant finding is the growing importance of assessment for learning rather than assessment exclusively of learning. Formative assessment provides information that can influence subsequent learning, while summative assessment primarily supports decisions concerning progression or certification. Contemporary competency-based systems increasingly seek to integrate both functions while reducing the negative consequences associated with high-stakes assessment. Narrative feedback, repeated observation, portfolios, structured reflection, and longitudinal performance data can provide richer representations of learner development than isolated examinations. Nevertheless, implementation remains complicated by assessor variability, workload, limited faculty development, inconsistent standards, and tensions

between formative and summative functions.

Workplace-based assessment is particularly relevant because competence must ultimately be expressed within real clinical environments. Classroom performance does not necessarily demonstrate how a learner will function during patient encounters, clinical handovers, medication review, procedural performance, diagnostic reasoning, or multidisciplinary decision-making. Workplace-based assessment provides an opportunity to evaluate performance in context and to connect observation with feedback and subsequent improvement. Evidence has nevertheless identified tensions between its formative and summative purposes, indicating that assessment systems must be deliberately designed to preserve their educational value.

The research synthesis further indicates that feedback is a central mechanism linking assessment with competence development. Feedback becomes educationally effective when it is timely, specific, actionable, credible, and connected to clearly defined standards. Generic statements such as “good performance” or “needs improvement” provide limited developmental value unless accompanied by explicit descriptions of observed behavior, expected performance, and practical strategies for improvement. Contemporary assessment systems consequently increasingly emphasize feedback literacy among both learners and faculty. Learners must be capable of interpreting feedback, comparing current performance with standards, identifying performance gaps, and developing corrective learning strategies. Faculty members must be capable of delivering feedback that supports reflection rather than merely documenting deficiencies.

Another major finding concerns the increasing integration of digital health competencies into medical education. Digital transformation has altered not only the mechanisms through which students learn but also the competencies required for contemporary clinical practice. Physicians increasingly interact with electronic health records, clinical decision-support systems, telemedicine platforms, digital diagnostic technologies, health information systems, data analytics, remote monitoring technologies, and artificial intelligence-supported tools. Consequently, digital competence is becoming an integral dimension of professional competence rather than an optional technological skill.

An international consensus initiative involving 211 experts from 79 countries and territories identified 19 digital health competencies organized into four domains: professionalism in digital health, patient and population digital health, health information systems, and health data science. The framework illustrates the expanding conceptual boundaries of medical competence and the need to prepare graduates for healthcare systems in which clinical decisions increasingly intersect with data, information systems, digital communication, and computational technologies.

The World Health Organization's 2026 analysis of digital health competency frameworks similarly identifies common competency clusters involving patient care, data, informatics, communication, technical proficiency, digital professionalism, and administration. The report emphasizes that competency frameworks must be adapted to different educational and organizational contexts and supported by institutional and system-level enablers. These findings indicate that digital transformation cannot be accomplished simply by purchasing technological infrastructure. Sustainable digital education requires curriculum redesign, educator preparation, governance, interoperability awareness, ethical standards, data literacy, and institutional capacity.

Artificial intelligence constitutes one of the most consequential developments within this technological transformation. AI is increasingly used for personalized learning, question generation, automated feedback, clinical simulation, diagnostic reasoning exercises, text

interpretation, educational content creation, assessment support, and curriculum development. Recent reviews demonstrate that AI has substantial potential to support medical education, but they also emphasize that empirical evidence remains heterogeneous and that many studies are limited by small samples, single-center designs, inconsistent outcome measures, insufficient theoretical grounding, and limited evaluation of long-term educational effects.

The evidence therefore supports a cautious interpretation of AI-enabled education. AI should not be conceptualized simply as an automated replacement for teachers or clinical educators. Its more defensible educational role involves augmentation of learning processes: generating practice opportunities, providing individualized explanations, supporting simulated clinical encounters, facilitating formative feedback, helping educators construct educational materials, and enabling learners to interrogate complex concepts. However, AI-generated content can contain inaccuracies, and recent evidence emphasizes the continuing importance of human oversight.

The emerging evidence base also suggests that AI effectiveness depends substantially on how it is pedagogically embedded. A systematic review of AI interventions in health professions education found considerable heterogeneity among studies and noted that many did not clearly specify learning objectives or competencies. This finding is critical because technological intervention without explicit educational purpose makes it difficult to determine whether observed improvements represent meaningful competence development or merely short-term performance changes.

More recent evidence through 2026 reinforces this uncertainty. A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials examining AI in undergraduate health professions education found heterogeneous effects across educational outcomes. For clinical skills, evidence for several major AI categories remained uncertain, with substantial heterogeneity and low or very low certainty for several comparisons. This indicates that AI should currently be understood as an evolving educational modality whose effectiveness varies by application, learner population, instructional design, and outcome measure rather than as a uniformly effective educational intervention.

The transformation of medical education consequently requires simultaneous attention to technological literacy and humanistic competence. The increasing availability of automated systems may create educational opportunities but also raises concerns about overreliance, reduced independent reasoning, misinformation, bias, privacy, academic integrity, and the erosion of interpersonal dimensions of healthcare. Contemporary curricula therefore need to develop the ability to use AI critically rather than merely the ability to operate AI tools. Students should be able to interrogate algorithmic outputs, recognize uncertainty, identify potential bias, verify information against authoritative evidence, protect patient confidentiality, and retain responsibility for clinical reasoning and professional judgment.

Another important finding is the growing significance of faculty development. Curricular transformation cannot occur solely through changes in course documents. Faculty members are the principal mediators between educational design and learner experience. New pedagogies, digital technologies, simulation environments, competency frameworks, and assessment systems require educators to possess corresponding pedagogical, technological, assessment, and supervisory capabilities. Recent reviews of educational technology identify faculty training as a persistent implementation challenge, while contemporary AI reviews similarly emphasize faculty development as a prerequisite for sustainable integration.

Faculty development must therefore move beyond occasional technical workshops. Educators need structured opportunities to develop competence in curriculum mapping, active learning facilitation, simulation debriefing, interprofessional teaching, digital pedagogy, assessment

design, feedback, educational scholarship, AI literacy, and quality improvement. Faculty members must also be supported institutionally through protected educational time, recognition of teaching contributions, access to educational technology, technical support, and opportunities for scholarly collaboration. Without these conditions, educational innovation may remain dependent on individual enthusiasm and become difficult to sustain.

The evidence additionally highlights the importance of learner-centeredness and self-regulated learning. Contemporary students require increasing responsibility for identifying learning needs, accessing resources, monitoring progress, interpreting feedback, and developing professional identities. Digital platforms can facilitate this process through adaptive learning, asynchronous resources, electronic portfolios, learning analytics, and personalized feedback. However, greater learner autonomy should not be interpreted as reduced educational responsibility on the part of faculty. Effective learner-centered education combines autonomy with scaffolding, mentorship, structured expectations, and progressive transfer of responsibility.

The development of clinical professional competence emerges as the ultimate integrating objective of these transformations. Medical education is not successful merely because students report satisfaction, obtain high examination scores, or demonstrate short-term knowledge gains. The central educational question concerns whether graduates can safely and effectively apply knowledge and skills in authentic clinical situations. This requires integration of cognition, technical performance, communication, professionalism, ethical reasoning, teamwork, and contextual judgment.

The evidence therefore supports longitudinal competence development rather than isolated educational episodes. Foundational sciences should progressively inform clinical reasoning; early clinical exposure should be connected to theoretical learning; simulation should prepare learners for authentic clinical environments; interprofessional experiences should reflect real healthcare teams; digital education should address real digital health competencies; and assessment should continuously capture developmental trajectories. Such longitudinal integration can reduce the traditional discontinuity between preclinical and clinical education.

Clinical competence also requires attention to patient-centeredness and humanistic practice. Technological transformation should not reduce medicine to computational decision-making. Communication, empathy, shared decision-making, cultural responsiveness, ethical reasoning, confidentiality, professionalism, and respect for patient autonomy remain essential dimensions of professional competence. Contemporary curriculum reform therefore involves a dual process: increasing technological and scientific sophistication while preserving the interpersonal and ethical foundations of clinical practice.

The evidence synthesis also identifies substantial contextual variation. Medical education reforms occur within different health systems, regulatory environments, economic conditions, institutional cultures, technological infrastructures, and sociocultural contexts. A curriculum developed in a highly resourced academic medical center cannot automatically be transferred unchanged to institutions with different infrastructure, faculty capacity, student populations, or clinical placement environments. Recent global frameworks consequently emphasize contextual adaptation rather than rigid universalization. WHO's digital health competency analysis specifically recognizes the importance of adaptation to national and institutional environments.

This contextual dimension is especially important for global medical education because technological inequality can amplify educational inequality. Institutions with advanced simulation centers, reliable high-speed connectivity, extensive digital libraries, and dedicated educational technology teams may have opportunities unavailable to institutions operating

under resource constraints. Sustainable transformation therefore requires scalable educational technologies, open educational resources, faculty development networks, regional collaboration, and infrastructure investment. Recent systematic evidence identifies cost and infrastructure limitations as persistent barriers to technology adoption, demonstrating that innovation must be evaluated not only in terms of educational efficacy but also feasibility, accessibility, sustainability, and equity.

The evidence further demonstrates that educational transformation should be accompanied by stronger program evaluation. Institutions need mechanisms capable of determining whether curricular innovations achieve their intended outcomes. Evaluation should include learner knowledge, clinical skills, reasoning, communication, teamwork, professionalism, learner experience, faculty experience, implementation fidelity, resource requirements, progression, and where feasible, downstream clinical outcomes. The current literature shows considerable inconsistency in reporting evaluation objectives, instruments, standards, and outcomes in competency-based programs, indicating a need for more transparent and methodologically rigorous evaluation frameworks.

A multidimensional evaluation model should consequently distinguish between immediate educational outcomes and longer-term professional outcomes. Immediate outcomes may include knowledge acquisition, confidence, motivation, engagement, and demonstrated skills. Intermediate outcomes may involve clinical reasoning, teamwork, communication, professional behavior, and performance during clinical placements. Longer-term outcomes may include preparedness for practice, professional development, quality of care, patient safety, and healthcare-system contribution. This distinction prevents institutions from interpreting short-term student satisfaction or examination performance as definitive evidence of educational effectiveness.

Another finding is the growing convergence between medical education, pharmacy education, dentistry, nursing, public health, data science, genomics, biotechnology, and other health-related disciplines. Recent reviews of medical and pharmacy education identify AI, VR/AR, digital technologies, interprofessional education, value-based care, population health, genomics, biotechnology, data science, chronic disease management, and human-AI collaboration as important contemporary directions. This convergence suggests that future curricula will increasingly require multidisciplinary knowledge architectures rather than strictly discipline-specific boundaries.

The implications for pharmacology and clinical pharmacology education are particularly significant. Modern pharmacological competence requires integration of molecular mechanisms, pharmacokinetics, pharmacodynamics, therapeutic guidelines, adverse drug reactions, pharmacovigilance, drug interactions, medication safety, pharmacogenomics, evidence appraisal, and patient-specific decision-making. Active case-based and simulation-based education can therefore connect pharmacological principles to therapeutic decision-making. Interprofessional learning can further integrate physicians, pharmacists, nurses, and other professionals around medication reconciliation, polypharmacy management, antimicrobial stewardship, adverse drug reaction prevention, and individualized pharmacotherapy. Digital tools and AI may support clinical reasoning exercises, but human verification and evidence-based decision-making remain essential.

The findings also support a redefinition of the role of the medical educator. The educator is increasingly becoming a facilitator of inquiry, designer of learning environments, assessor of competence, provider of feedback, mentor, educational researcher, and curator of trustworthy knowledge rather than exclusively a transmitter of information. This role requires stronger educational scholarship and continuous professional development. In parallel, students

increasingly assume the role of active participants in knowledge construction and professional development rather than passive recipients of curricular content.

Overall, the evidence demonstrates that the transformation of contemporary medical education is best understood as a systems-level process involving mutually reinforcing dimensions. Pedagogical innovation expands active learning and authentic application; interprofessional education strengthens collaborative competence; technology expands access, simulation, personalization, and digital capability; competency-based curricular architectures align education with demonstrable professional outcomes; and contemporary assessment systems provide longitudinal evidence of developing competence. None of these components can function optimally in isolation.

The principal research finding is therefore that educational transformation is most coherent when curricular objectives, pedagogical strategies, technological resources, interprofessional experiences, clinical exposure, assessment systems, faculty development, and institutional governance are deliberately aligned. Evidence does not support the simplistic proposition that a particular technology, teaching method, or curriculum model is universally superior. Instead, the literature consistently points toward contextual alignment, explicit competencies, appropriate pedagogical matching, longitudinal assessment, feedback, faculty capability, and sustainable implementation as central determinants of educational value.

The emerging model of medical education is consequently characterized by integration rather than replacement. Traditional scientific foundations remain indispensable, but they are increasingly embedded within active, clinically contextualized, digitally enabled, collaborative, and competency-oriented educational structures. Technology complements rather than eliminates human teaching; simulation supplements rather than replaces authentic patient care; interprofessional learning extends rather than diminishes professional identity; and competency-based assessment supplements knowledge examinations with richer evidence of clinical performance. The transformation therefore represents a reconfiguration of educational relationships among knowledge, technology, learners, educators, clinical environments, professional teams, and patients.

Taken together, the evidence indicates that the future-oriented medical curriculum should be designed as a dynamic developmental continuum. It should progressively move learners from foundational understanding toward application, analysis, clinical reasoning, supervised performance, independent competence, reflective practice, and lifelong professional learning. Digital health and AI competencies should be integrated with clinical and ethical competencies; interprofessional education should be embedded within authentic healthcare problems; active pedagogies should be selected according to learning outcomes; and assessment should continuously document progression while generating actionable feedback.

The research and findings ultimately demonstrate that contemporary medical education is undergoing a transition from content transmission toward competence formation, from isolated disciplines toward curricular integration, from professional silos toward collaborative practice, from static resources toward digitally enriched learning ecosystems, and from episodic examination toward longitudinal evidence of professional development. The strength of this transformation lies not in technological novelty alone but in the deliberate integration of pedagogical science, clinical authenticity, interprofessional collaboration, digital competence, assessment validity, faculty capability, and patient-centered professional values. The continuing challenge for medical education institutions is therefore to convert these evidence-informed principles into sustainable curricular architectures that remain scientifically rigorous, clinically relevant, ethically grounded, technologically literate, globally adaptable, and responsive to the continuously changing requirements of healthcare delivery.

Transformation of Contemporary Medical Education

The evidence synthesis demonstrates that contemporary medical education is undergoing a systemic transition from predominantly content-oriented, discipline-segregated, teacher-centred educational structures toward competency-based, outcomes-oriented, learner-centred, clinically authentic, interdisciplinary, interprofessional, and technologically enabled educational ecosystems. This transformation does not represent the replacement of traditional medical knowledge with educational technology or innovative pedagogy. Rather, it constitutes a reconfiguration of the relationship among knowledge acquisition, clinical performance, professional identity, assessment, collaboration, digital competence, and lifelong learning.

A central finding of the present analysis is that educational transformation is most coherent when learning outcomes, instructional strategies, assessment methods, clinical experiences, and workforce requirements are deliberately aligned. WHO's Global Competency and Outcomes Framework for Universal Health Coverage conceptualizes health-worker competencies across people-centredness, decision-making, communication, collaboration, evidence-informed practice, and personal conduct, while explicitly linking competencies with curricula, learning activities, and assessment. This framework supports the interpretation that medical education should be organized around what graduates must ultimately be capable of doing in authentic professional environments rather than around the quantity of information delivered during instruction.

The resulting educational paradigm is therefore developmental rather than merely accumulative. Learners progressively move from foundational scientific understanding toward contextual application, supervised performance, increasing autonomy, reflective practice, and professional responsibility. Such progression is particularly important because competence cannot be established solely through exposure to curricular content. Knowledge must be integrated with practical skills, clinical reasoning, communication, ethical judgement, teamwork, and appropriate professional conduct.

Competency-Based Medical Education as a Structural Paradigm

The synthesis indicates that competency-based medical education provides a coherent conceptual architecture for contemporary curricular transformation. Its principal contribution is the reorientation of educational planning from inputs toward demonstrable outcomes. Instead of defining educational success primarily through instructional hours, course completion, or exposure to clinical rotations, competency-based systems emphasize observable capabilities that learners should progressively acquire and demonstrate.

This approach has important implications for curriculum construction. Competencies need to be operationalized into learning outcomes that are sufficiently explicit to guide teaching and assessment. Broad statements such as “understand pharmacology” or “know pathology” are insufficient when the educational objective is professional performance. More meaningful outcomes may involve interpreting pharmacological mechanisms, selecting appropriate therapy, anticipating adverse reactions, communicating medication risks, evaluating evidence, and adapting treatment to individual patient characteristics.

The evidence further indicates that competency-based education is strongest when it incorporates sequenced progression, authentic learning experiences, competency-focused instruction, and programmatic assessment. Contemporary WHO educational strategy explicitly describes competency-based education as learner-centred and outcomes-based, with competencies representing the ability to integrate and apply relevant knowledge, skills, and attitudes.

This finding has particular significance for medical universities because competency development is longitudinal. A student cannot reasonably be expected to demonstrate sophisticated clinical competence immediately after introductory instruction. Competencies must be introduced, reinforced, contextualized, assessed, remediated, and progressively advanced across the curriculum. The curriculum should therefore function as a developmental trajectory rather than a sequence of independent subjects.

Outcome-Oriented Curricular Architecture

A major result of the synthesis concerns the importance of constructive alignment. Outcome-oriented curricula require explicit correspondence among intended learning outcomes, educational activities, assessment, and clinical practice. When these components are disconnected, curriculum fragmentation emerges.

For example, a curriculum may formally emphasize clinical reasoning while relying primarily on examinations that reward factual recall. Similarly, a programme may emphasize interprofessional collaboration while providing almost all educational experiences within professional silos. A curriculum may claim to develop digital competence while treating digital health as an optional extracurricular activity. These inconsistencies create discrepancies between the intended, taught, learned, and assessed curricula.

Outcome-oriented curricular architecture addresses this problem by beginning with graduate competencies and subsequently determining the educational experiences necessary to develop them. Curriculum mapping can identify where each competency is introduced, reinforced, and assessed. Such mapping also helps identify unnecessary duplication, gaps in instruction, excessive content density, and inadequate opportunities for authentic performance.

The WHO Academy's competency-based approach similarly emphasizes defining outcomes from the beginning and constructively aligning learning and assessment activities with those outcomes. The implication is that curricular reform should not consist simply of adding new courses. Instead, institutions should reconsider the internal architecture of the entire programme.

Integration of Biomedical and Clinical Sciences

The evidence synthesis identifies integration between foundational sciences and clinical medicine as another major requirement of contemporary medical education. Traditional disciplinary organization has historically provided valuable depth, but excessive separation may prevent learners from recognizing how physiological, biochemical, pathological, pharmacological, anatomical, microbiological, and genetic mechanisms contribute to clinical phenomena.

Integrated curricula can reduce this conceptual separation. For example, cardiovascular education can simultaneously incorporate anatomy, physiology, pathology, pharmacology, diagnostic medicine, clinical reasoning, and preventive medicine. Similarly, infectious-disease education can integrate microbiology, immunology, pharmacology, epidemiology, infection prevention, antimicrobial stewardship, and clinical management.

Such integration is particularly important for developing mechanistic clinical reasoning. Students who understand why a clinical phenomenon occurs are better positioned to interpret unfamiliar cases than students who have memorized isolated associations. Integration therefore promotes transfer of learning, conceptual organization, and adaptability to novel clinical situations.

The same principle applies to pharmacology and pharmacotherapy. Contemporary prescribing requires integration of mechanisms of action, pharmacokinetics, pharmacodynamics,

therapeutic indications, contraindications, adverse drug reactions, interactions, patient characteristics, monitoring requirements, and evidence-based treatment recommendations. Consequently, pharmacology education should progressively transition from drug-list memorization toward clinically contextualized therapeutic reasoning.

Pedagogical Innovation and Active Learning

The evidence indicates that pedagogical transformation increasingly involves movement from passive information reception toward active cognitive and experiential engagement. Problem-based learning, case-based learning, team-based learning, inquiry-based learning, simulation, peer learning, and reflective practice provide different mechanisms through which students can actively construct and apply knowledge.

Problem-based learning is particularly relevant to clinical reasoning because it places uncertainty and problem resolution at the centre of the educational process. Learners identify relevant information, formulate hypotheses, recognize knowledge deficiencies, seek evidence, and revise their interpretations. This resembles the iterative reasoning process encountered in clinical practice.

Case-based learning provides another bridge between theoretical knowledge and professional application. Well-designed cases can integrate symptoms, examination findings, laboratory investigations, imaging, pharmacotherapy, ethical questions, patient preferences, and healthcare-system considerations. The educational value of the case therefore derives not merely from its clinical realism but from its capacity to activate multiple competency domains simultaneously.

Team-based learning adds another dimension by requiring learners to negotiate interpretations and decisions collectively. This can strengthen accountability and expose learners to alternative reasoning pathways. However, successful implementation requires structured facilitation, clear objectives, appropriate group composition, meaningful accountability, and assessment alignment.

The synthesis therefore suggests that pedagogical innovation should be selected according to educational purpose rather than novelty. No single instructional method is universally optimal. Didactic teaching remains appropriate for selected knowledge-transfer objectives, while experiential, collaborative, and simulation-based approaches are particularly valuable for performance-oriented competencies.

Simulation-Based Education

Simulation emerged as an important mechanism for bridging theoretical knowledge and clinical performance. Simulation provides controlled environments in which learners can practise procedures, communication, clinical decision-making, emergency responses, prescribing, teamwork, and patient-safety behaviours before or alongside authentic clinical exposure.

The value of simulation extends beyond technical skill acquisition. High-quality simulation can reproduce uncertainty, time pressure, communication complexity, competing priorities, and team interactions. Debriefing subsequently provides an opportunity for learners to reconstruct their reasoning, examine decisions, identify errors, and develop corrective strategies.

Evidence from interdisciplinary simulation research supports its role in strengthening interprofessional learning. A 2024 systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials examined interdisciplinary simulation-based teaching and learning and highlighted its relevance for preparing healthcare professionals for collaboration in clinical settings.

Nevertheless, simulation should not be treated as an automatic substitute for authentic clinical experience. Its educational effectiveness depends on scenario design, facilitator competence, fidelity appropriate to the learning objective, learner preparation, debriefing quality, assessment methodology, and transfer into clinical environments. Simulation should therefore function as one component of an integrated educational continuum.

Interprofessional Education and Collaborative Competence

The synthesis identifies interprofessional learning as a central response to the collaborative nature of modern healthcare. Contemporary patient management frequently involves physicians, nurses, pharmacists, laboratory specialists, physiotherapists, psychologists, nutrition professionals, social workers, public-health practitioners, and other professionals. Educational systems that prepare these groups entirely independently may inadequately reproduce the collaborative conditions of clinical practice.

Interprofessional education can address this structural mismatch by allowing students to develop understanding of professional roles, communication strategies, shared decision-making, leadership, conflict management, and collaborative responsibility. It can also challenge stereotypical perceptions of other professional groups and strengthen mutual respect.

Importantly, interprofessional education should not be reduced to placing different professions in the same classroom. Meaningful interprofessional learning requires shared educational objectives, collaborative tasks, role clarification, structured interaction, appropriate facilitation, and assessment of collaborative competencies.

The synthesis therefore supports the integration of interprofessional learning across the curriculum rather than limiting it to isolated workshops. Interprofessional case discussions, simulation, medication-safety exercises, clinical conferences, public-health projects, and patient-management activities can provide authentic contexts for collaborative learning.

Development of Clinical Reasoning

Clinical reasoning represents one of the most complex competencies in medical education because it requires integration of knowledge, pattern recognition, analytical reasoning, probability assessment, evidence appraisal, contextual interpretation, and decision-making under uncertainty.

Traditional factual examinations provide incomplete evidence of clinical reasoning. A learner may recall diagnostic criteria without being able to prioritize competing diagnoses or formulate an appropriate management plan. Contemporary curricula therefore require educational activities that explicitly develop reasoning processes.

Case-based learning, simulation, bedside teaching, structured oral examinations, clinical documentation exercises, and workplace-based assessment can provide opportunities to observe reasoning. Educators can further strengthen reasoning by asking learners to explain why particular findings are relevant, how diagnostic probabilities change, what alternative explanations exist, and why one therapeutic strategy is preferred over another.

The development of reasoning should also include recognition of cognitive biases. Anchoring, premature closure, confirmation bias, availability bias, and search satisficing may affect clinical decisions. Medical education should therefore cultivate metacognition and reflective reasoning, enabling learners to identify situations in which intuitive judgement may require deliberate analytical examination.

Assessment Transformation

Assessment represents one of the strongest determinants of educational behaviour. The evidence synthesis demonstrates that curricular transformation is incomplete when innovative teaching is introduced without corresponding assessment reform.

Contemporary competency development requires multiple assessment modalities because complex professional performance cannot be adequately represented by a single examination. Written assessments remain useful for evaluating knowledge and selected reasoning processes. OSCEs can assess practical skills and communication. Workplace-based assessments can capture authentic clinical performance. Portfolios can document longitudinal development. Simulation can assess integrated performance under controlled conditions. Structured feedback can support formative development.

Programmatic assessment provides a framework through which multiple assessment observations can be aggregated over time. This is particularly appropriate for competencies that develop gradually and cannot be reliably represented by one assessment event.

Assessment must also be aligned with the level of expected competence. Early learners may require assessment of foundational knowledge and basic skills, whereas advanced learners should increasingly be assessed on integrated performance, autonomy, prioritization, teamwork, and complex clinical decision-making.

The synthesis therefore identifies assessment architecture as an essential component of curricular architecture rather than an administrative endpoint.

Feedback and Reflective Practice

Feedback is another critical mechanism linking assessment to learning. Effective feedback identifies specific aspects of performance, compares them with defined standards, and provides actionable guidance for improvement.

The contemporary shift toward learner-centred education also changes the role of feedback. Learners should progressively become capable of interpreting performance information, identifying personal learning needs, and developing improvement strategies. This creates feedback literacy and supports self-regulated learning.

Reflective practice complements feedback by requiring learners to examine their actions, assumptions, reasoning, emotional responses, communication, and professional conduct. Reflection is particularly important in complex clinical environments where not every decision has a simple correct answer.

However, reflection should not become merely a documentation exercise. Its educational value depends on meaningful engagement, appropriate guidance, psychological safety, and connection with subsequent action. Reflection becomes professionally significant when it leads to modified behaviour or improved clinical reasoning.

Digital Transformation of Medical Education

Digital transformation constitutes one of the most significant findings of the contemporary educational landscape. Online learning, learning-management systems, virtual patients, electronic resources, mobile learning, tele-education, virtual and augmented reality, digital assessment, learning analytics, and artificial intelligence have expanded the range of educational modalities.

WHO's 2026 landscape analysis identifies recurring digital-health competency domains involving patient care, data and informatics, communication, technical proficiency, digital professionalism, and administration. This finding indicates that digital competence should not be interpreted simply as the ability to operate software. It encompasses professional use of digital technologies within clinical and organizational contexts.

Digital education can provide flexibility, scalability, repeated exposure, asynchronous learning, rapid access to updated information, and geographically distributed educational opportunities.

These characteristics are particularly valuable for continuing professional development and for learners located far from major academic centres.

However, WHO evidence also emphasizes that the effectiveness of digital education varies according to the learning objective, digital modality, context, instructional method, assessment strategy, learner population, and clinical specialty. Therefore, digitalization should be treated as a pedagogical design question rather than merely an infrastructure project.

Artificial Intelligence and Emerging Educational Technologies

Artificial intelligence introduces a new layer of educational transformation. Generative AI systems can assist with information synthesis, question generation, simulated patient conversations, feedback, language support, adaptive learning, and educational content development. Machine-learning systems can potentially identify patterns in learner performance and support personalized educational pathways.

Nevertheless, AI introduces substantial educational and ethical considerations. Generated information may be inaccurate, incomplete, outdated, biased, or insufficiently contextualized. Students may become excessively dependent upon automated systems, potentially weakening independent reasoning and information-verification skills. Academic integrity is also complicated when learners use generative systems to produce assessed work.

The educational response should therefore focus on AI literacy rather than technological prohibition alone. Learners need to understand model limitations, verification requirements, privacy considerations, bias, provenance, uncertainty, and appropriate human oversight. Digital professionalism should encompass responsible use of AI in educational and clinical contexts.

The 2026 WHO digital-health competency landscape reinforces the broader principle that technological transformation requires explicit competencies rather than passive exposure to digital tools.

Digital Equity and Accessibility

The synthesis also identifies digital inequity as a significant limitation of technology-enhanced education. Differences in internet connectivity, devices, institutional infrastructure, software access, digital literacy, language, disability accommodation, and socioeconomic circumstances can influence educational participation.

WHO has specifically identified the digital divide as a potential barrier to equitable access to digital health education and has emphasized the importance of rigorous evaluation, investment, collaboration, and context-sensitive implementation.

Accordingly, educational technology should be designed around accessibility. Mobile compatibility, offline functionality, downloadable resources, alternative formats, accessible interfaces, language adaptation, and appropriate technical support can reduce barriers. The objective should be digital inclusion rather than digital expansion alone.

Interdisciplinary Curriculum Integration

The synthesis indicates that interdisciplinary integration can strengthen the coherence of medical education. Complex clinical problems rarely conform to departmental boundaries. A patient with cardiovascular disease may simultaneously require knowledge of pharmacology, physiology, pathology, nutrition, psychology, epidemiology, rehabilitation, and health economics.

Curricular integration can therefore organize learning around clinical problems, organ systems, patient journeys, healthcare processes, or longitudinal themes. Such approaches can reduce unnecessary duplication while making scientific knowledge more clinically meaningful.

Interdisciplinary education also creates opportunities for students to recognize relationships between molecular mechanisms, clinical manifestations, population patterns, therapeutic interventions, and healthcare-system outcomes. This broader perspective supports systems thinking.

Professionalism and Professional Identity

Professional competence cannot be separated from professional identity. The synthesis demonstrates that contemporary medical education increasingly recognizes professionalism as an integrated domain involving ethical conduct, accountability, respect, integrity, confidentiality, communication, responsibility, and commitment to patient welfare.

Professional identity develops through explicit instruction but also through role modelling and institutional culture. Students observe how educators communicate with patients, respond to errors, interact with colleagues, handle uncertainty, and balance competing priorities. Consequently, the hidden curriculum may reinforce or undermine formal professionalism teaching.

Educational transformation should therefore address institutional culture as well as formal curriculum. Faculty development, transparent governance, respectful learning environments, appropriate supervision, and patient-centred institutional practices can contribute to professional identity formation.

Patient-Centred Education

Patient-centredness emerged as a fundamental competency rather than an optional educational philosophy. WHO's global competency framework explicitly identifies people-centredness as a major competency domain.

Patient-centred education requires learners to understand patients' perspectives, values, expectations, health literacy, social circumstances, cultural contexts, and preferences. Communication should therefore involve shared decision-making, explanation of uncertainty, risk communication, informed consent, and collaborative goal setting.

This approach also has implications for assessment. Communication should be observed and assessed rather than merely described in curriculum documents. Standardized patients, direct observation, case-based assessment, and workplace evaluation can provide evidence of patient-centred communication.

Evidence-Based Practice and Research Literacy

Another major finding concerns the increasing integration of evidence-based practice into medical education. The contemporary physician must be able to formulate clinical questions, identify relevant evidence, evaluate methodological quality, interpret statistical findings, recognize uncertainty, and integrate evidence with clinical expertise and patient preferences.

Research literacy also supports lifelong learning. Graduates who understand research methodology and critical appraisal are better positioned to update their knowledge as evidence evolves.

This is especially important in rapidly developing fields such as pharmacotherapy, precision medicine, genomics, digital therapeutics, and AI-supported healthcare. Curricula should therefore integrate research methods throughout the programme rather than restricting scientific training to optional research projects.

Faculty Development as an Enabling Mechanism

Educational transformation cannot occur without faculty transformation. Faculty members must increasingly function not only as subject-matter experts but also as curriculum designers,

facilitators, assessors, mentors, researchers, feedback providers, simulation educators, digital-learning practitioners, and educational scholars.

The synthesis identifies faculty development as a critical enabling mechanism. Institutions introducing competency-based education without developing faculty expertise may experience superficial implementation. Educators require understanding of competency frameworks, assessment validity, feedback, instructional design, digital tools, interprofessional facilitation, and educational evaluation.

Faculty development should consequently be continuous and institutionally supported. Recognition of educational scholarship within academic promotion structures may further encourage participation.

Clinical Learning Environment

The clinical learning environment is a decisive determinant of competence development. Students may acquire theoretical knowledge at university but require authentic clinical opportunities to integrate and apply that knowledge.

The quality of clinical learning depends upon supervision, patient diversity, workload, role expectations, educational culture, feedback, psychological safety, and opportunities for active participation. A well-designed curriculum can be undermined by clinical environments in which students are passive observers or receive inconsistent supervision.

Consequently, medical universities should treat affiliated clinical sites as integral components of the educational system. Academic and clinical institutions require shared expectations concerning learning outcomes, supervision, assessment, patient safety, and professional conduct.

Lifelong Learning and Continuing Competence

The evidence demonstrates that contemporary medical education must be conceptualized as a continuum extending from undergraduate education through postgraduate training and continuing professional development. Scientific knowledge, therapeutic options, digital technologies, clinical guidelines, and healthcare systems continuously evolve.

WHO's learning strategy explicitly identifies lifelong learning as essential for enabling health workers to adapt to new technologies, emerging diseases, and changing healthcare practices.

This finding has implications for undergraduate curriculum design. Students should not merely learn current knowledge; they should learn how to continue learning. Information retrieval, critical appraisal, reflection, self-assessment, peer learning, professional networks, and continuing education should therefore be embedded within initial medical training.

Health-System Alignment

A particularly important result is the need to align medical education with health-system requirements. Educational institutions cannot define graduate competencies independently of population health needs.

WHO' competency framework explicitly aims to align health-worker education with population health needs and health-system demands. The 2024 WHO framework for essential public-health functions similarly links workforce competencies with the services and functions required within specific contexts.

This alignment requires collaboration among universities, healthcare providers, professional organizations, regulatory bodies, policymakers, patients, and communities. Curriculum development should therefore incorporate stakeholder perspectives rather than remain exclusively academic.

Globalization and Contextual Adaptation

The synthesis indicates that international educational frameworks can provide useful reference points but cannot be implemented identically across all settings. Medical education operates within distinct regulatory, cultural, epidemiological, socioeconomic, technological, and healthcare-system environments.

Global competency frameworks therefore require contextualization. The same competency may manifest differently in primary care, tertiary hospitals, community health, emergency medicine, or resource-limited settings. Similarly, digital educational strategies require adaptation according to infrastructure and connectivity.

The challenge is consequently to achieve international comparability without eliminating local relevance. Competency frameworks should provide common conceptual foundations while allowing institutions to adapt learning experiences and assessment to local needs.

Educational Quality, Governance, and Continuous Improvement

Educational transformation requires institutional governance capable of monitoring whether curricular reforms actually achieve intended outcomes. Quality assurance should include curriculum mapping, assessment review, student progression, graduate outcomes, clinical-learning environment evaluation, faculty development, stakeholder feedback, and educational research.

Continuous quality improvement is preferable to episodic curriculum revision. Healthcare and scientific knowledge evolve too rapidly for curricula to remain unchanged for prolonged periods. Institutions should therefore establish mechanisms for ongoing review and evidence-informed adaptation.

The WHO Academy's competency-based approach incorporates learning design, quality standards, quality improvement, assessment, evaluation of learning impact, and transfer to practice as interconnected elements of educational development.

Implementation Challenges

Despite substantial conceptual progress, implementation remains challenging. Common barriers include curriculum overcrowding, faculty workload, insufficient infrastructure, inadequate faculty development, resistance to organizational change, fragmented governance, inconsistent assessment, limited clinical-placement capacity, financial constraints, and technological inequity.

Curriculum overcrowding is particularly important. Every new competency or educational innovation competes for limited curricular time. The solution cannot simply be continual curricular expansion. Institutions must determine which knowledge is foundational, which skills require repeated practice, which content can be learned independently, and which concepts should be integrated across disciplines.

Resistance to change may also arise because educational reform affects established professional identities and institutional structures. Successful transformation therefore requires transparent communication, stakeholder participation, leadership support, faculty engagement, and evidence demonstrating educational relevance.

The Relationship Between Innovation and Educational Evidence

The synthesis demonstrates that innovation itself should not be interpreted as evidence of effectiveness. New technologies and pedagogies may be attractive but can produce limited educational benefit when poorly aligned with learning objectives.

WHO's analysis of digital health education explicitly notes variability in evidence quality and generalizability and emphasizes that effectiveness depends on multiple contextual and methodological factors.

Educational innovation should therefore be evaluated through appropriate outcomes. These may include knowledge, skills, reasoning, attitudes, behaviour, clinical performance, collaboration, patient safety, professional practice, and—where evidence permits—patient or health-system outcomes.

Longitudinal evaluation is particularly important because immediate learner satisfaction does not necessarily demonstrate durable competence. Educational research should increasingly examine retention, transfer to clinical practice, professional performance, and sustainability.

Transformation of the Teacher's Role

The changing educational model also transforms the role of educators. The teacher is progressively moving from exclusive information provider toward facilitator, coach, mentor, assessor, role model, learning designer, and scholarly investigator.

This does not diminish the importance of expertise. Instead, expert knowledge becomes increasingly important in guiding learners through complex information environments. Educators help students distinguish foundational knowledge from transient information, evaluate evidence, reason through uncertainty, and connect theory with practice.

The most effective educational systems therefore combine technological resources with human expertise rather than treating them as competing alternatives.

Transformation of the Learner's Role

Correspondingly, learners are increasingly expected to become active participants in their professional development. Self-directed learning, reflective practice, collaborative learning, evidence appraisal, and personalized learning pathways require greater learner agency.

However, learner-centred education should not be confused with unstructured education. Competency-based programmes require explicit expectations, developmental sequencing, supervision, feedback, assessment, and progressive responsibility. Learner autonomy must therefore develop within an appropriately structured educational environment.

Patient Safety as an Educational Outcome

Patient safety provides a practical endpoint for many educational competencies. Clinical knowledge, technical skills, communication, teamwork, prescribing, infection prevention, diagnostic reasoning, and professionalism ultimately contribute to safer healthcare.

The WHO's 2024 infection-prevention and control curriculum, for example, explicitly links competency development with safe and effective care and emphasizes adaptable competency levels across healthcare roles.

Medical curricula should consequently integrate patient-safety principles across disciplines rather than treating safety as a separate course. Medication safety, diagnostic safety, communication, infection prevention, procedural safety, and escalation of clinical concerns can all be incorporated into authentic learning activities.

Systems Thinking and Complexity

The synthesis further indicates that future medical professionals require systems thinking. Clinical outcomes are influenced not only by individual decisions but also by organizational structures, workflows, communication systems, policies, resource allocation, technology, social determinants, and broader health-system conditions.

Systems-oriented education can help learners understand how individual clinical actions interact with institutional and population-level processes. This is particularly important for public health, quality improvement, patient safety, antimicrobial resistance, health inequity, and emergency preparedness.

The WHO framework for essential public-health functions demonstrates the importance of linking workforce competencies to broader population and health-system functions.

Emerging Model of the Contemporary Medical Curriculum

Collectively, the evidence supports an emerging model in which the contemporary medical curriculum is characterized by five interconnected structural dimensions: competency orientation, pedagogical diversification, interprofessional integration, digital transformation, and authentic clinical performance.

Competency orientation defines what learners should ultimately achieve. Pedagogical diversification determines how learners acquire and practise those competencies. Interprofessional integration prepares learners for collaborative healthcare delivery. Digital transformation expands educational and clinical capabilities. Authentic clinical performance establishes whether learning can be transferred into professional practice.

These dimensions are mutually reinforcing. Digital simulation can support interprofessional learning; interprofessional case-based education can strengthen clinical reasoning; competency-based assessment can provide evidence of performance; and longitudinal clinical education can connect educational outcomes with professional practice.

Implications for Medical Universities

For medical universities, the findings imply that curriculum reform should be approached as institutional transformation rather than isolated course revision. Universities should establish explicit competency frameworks, map competencies across programmes, integrate basic and clinical sciences, diversify teaching methods, develop authentic assessment systems, strengthen clinical partnerships, and invest in faculty development.

Digital transformation should occur alongside infrastructure development, digital-health competency frameworks, data governance, accessibility measures, and faculty preparation. WHO's 2026 analysis emphasizes that digital-health competency frameworks are intended to support education, assessment, benchmarking, policy, accreditation, credentialing, and workforce development.

Implications for Students and Graduates

For learners, the transformed curriculum implies a broader conception of professional preparation. Graduates require more than biomedical knowledge. They must demonstrate clinical reasoning, communication, teamwork, ethical conduct, evidence-informed practice, digital competence, adaptability, and commitment to lifelong learning.

This expanded competency profile reflects the increasing complexity of healthcare. A physician who possesses extensive factual knowledge but cannot communicate effectively, collaborate with colleagues, interpret digital information, evaluate evidence, or recognize uncertainty may remain inadequately prepared for contemporary practice.

Implications for Educational Research

The evidence synthesis identifies several priorities for future educational research. Studies should increasingly examine longitudinal outcomes, transfer of learning, clinical performance, interprofessional competencies, digital-health competence, AI literacy, educational equity, faculty development, and implementation sustainability.

Research should also improve methodological rigor. Standardized outcome definitions, validated assessment instruments, transparent intervention descriptions, appropriate comparators, longitudinal follow-up, and contextual reporting would strengthen the comparability and generalizability of evidence.

The field would benefit from greater integration of quantitative and qualitative methodologies. Quantitative measures can document changes in performance, while qualitative research can explain how learners and educators experience educational transformation and why interventions succeed or fail within particular contexts.

The systematic analysis of contemporary literature reveals a substantial global transition in medical education from traditional, teacher-centered instructional models toward learner-centered, competency-based, and technology-enhanced approaches. This shift is driven by the increasing demand for healthcare professionals who are not only knowledgeable but also capable of applying clinical reasoning, demonstrating procedural competence, and adapting to rapidly evolving healthcare environments. The findings indicate that modern teaching and learning methodologies significantly enhance both cognitive and practical competencies, although their implementation remains heterogeneous across regions and institutions.

One of the most prominent findings is the effectiveness of active learning strategies, particularly problem-based learning (PBL) and case-based learning (CBL). These approaches consistently demonstrate improved student engagement, deeper understanding of complex medical concepts, and enhanced clinical reasoning skills. By presenting learners with real or simulated clinical scenarios, PBL and CBL foster analytical thinking and decision-making abilities that are critical for clinical practice. Students participating in these methods tend to exhibit greater autonomy in learning, improved retention of knowledge, and stronger integration of theoretical and practical concepts. However, the successful implementation of these approaches depends heavily on well-trained facilitators, appropriate case design, and adequate institutional support.

Simulation-based learning (SBL) has emerged as a highly effective modality for developing clinical and procedural skills. The use of high-fidelity simulators, standardized patients, and immersive technologies such as virtual reality (VR) and augmented reality (AR) enables learners to practice complex procedures in a risk-free environment. The findings suggest that simulation enhances psychomotor skills, clinical confidence, and patient safety outcomes. Furthermore, repeated exposure to simulated scenarios allows learners to refine their skills through deliberate practice and immediate feedback. Despite these advantages, simulation-based education requires substantial financial investment, technical infrastructure, and trained personnel, which may limit its widespread adoption, particularly in resource-constrained settings.

The integration of technology into medical education represents another critical dimension of modern pedagogical transformation. E-learning platforms, digital resources, and mobile applications have expanded access to educational content and facilitated flexible, self-directed learning. The use of artificial intelligence (AI) in adaptive learning systems allows for personalized educational experiences tailored to individual learner needs. Additionally, online platforms and social media have become important tools for knowledge dissemination and professional collaboration. The findings indicate that technology-enhanced learning improves accessibility and engagement; however, challenges related to digital literacy, information quality, and equitable access persist. In some contexts, the digital divide continues to create disparities in educational opportunities, particularly between high-income and low- and middle-income regions.

Assessment methodologies in medical education have also undergone significant evolution, reflecting the shift toward competency-based frameworks. Workplace-based assessment

(WPBA) tools, including Mini Clinical Evaluation Exercise (Mini-CEX), Direct Observation of Procedural Skills (DOPS), and Entrustable Professional Activities (EPAs), have gained widespread acceptance as effective means of evaluating real-world clinical performance. These tools emphasize continuous assessment, direct observation, and structured feedback, enabling learners to develop competencies progressively. The findings suggest that WPBA enhances the validity and relevance of assessments by aligning evaluation with actual clinical practice. However, concerns remain regarding inter-rater reliability, standardization, and the time burden placed on clinical supervisors.

Objective Structured Clinical Examinations (OSCEs) and Objective Structured Practical Examinations (OSPEs) continue to play a central role in assessing clinical and technical skills in a controlled environment. These structured assessments provide objective and standardized evaluation of a wide range of competencies, including communication, clinical reasoning, and procedural skills. The evidence indicates that OSCEs and OSPEs contribute to improved assessment reliability and fairness. Nevertheless, their implementation requires significant logistical planning, trained examiners, and standardized scenarios, which can pose challenges for institutions with limited resources.

The findings also highlight the growing importance of collaborative and peer-assisted learning approaches. Peer-assisted learning (PAL) has been shown to enhance knowledge acquisition, communication skills, and professional development for both learners and peer tutors. Collaborative learning environments encourage teamwork, shared responsibility, and the exchange of diverse perspectives, which are essential competencies in interdisciplinary healthcare settings. These approaches not only improve academic performance but also foster a culture of mutual support and continuous learning. However, the effectiveness of peer-assisted learning depends on appropriate structuring, supervision, and alignment with learning objectives.

The flipped classroom model represents another significant innovation, emphasizing the redistribution of instructional time to maximize active learning. By delivering theoretical content outside the classroom and dedicating in-class time to problem-solving and interactive activities, this approach promotes deeper understanding and application of knowledge. The findings suggest that flipped classrooms improve student engagement, critical thinking, and satisfaction with the learning process. However, their success relies on student preparedness, access to digital resources, and the ability of educators to facilitate active learning effectively.

Evidence-based medicine (EBM) has become a cornerstone of modern medical education, promoting the integration of scientific research into clinical decision-making. The incorporation of EBM principles into curricula enhances students' ability to critically appraise literature, apply research findings, and make informed clinical decisions. This approach fosters a culture of lifelong learning and continuous professional development. The findings indicate that early exposure to EBM significantly improves analytical skills and clinical competence, although challenges related to teaching methodology and student engagement remain.

The findings demonstrate a significant global shift toward learner-centered and competency-based educational models. Approaches such as problem-based learning, case-based learning, and simulation-based education have shown substantial effectiveness in enhancing clinical reasoning, practical skills, and long-term knowledge retention. Workplace-based assessments, including Mini-CEX, DOPS, and Entrustable Professional Activities (EPAs), provide robust frameworks for evaluating real-world clinical competence. Additionally, technological integration—through virtual and augmented reality, e-learning platforms, and artificial intelligence—has expanded access to education and facilitated immersive, flexible learning environments. Collaborative learning strategies, peer-assisted learning, and interdisciplinary

education further contribute to the development of communication, teamwork, and professional skills. However, significant disparities in implementation persist, influenced by institutional resources, faculty readiness, technological infrastructure, and sociocultural factors.

Observational learning involves acquiring knowledge through demonstration, a crucial aspect in healthcare where ensuring patient safety is fundamental. The development of motor skills is a fundamental part of medical proficiency and must be taught and refined with great precision. Many medical tasks are considered open-ended skills that require physicians to adapt to unpredictable and constantly changing situations (e.g., tracheal intubation and surgical suturing). The process behind this learning method is rooted in the mirror neuron system of the premotor cortex, which plays a role in imitating actions observed in others. Observational learning depends on the active involvement of the motor system and requires the implicit involvement of the observer for effective learning. In addition, immediate feedback is believed to be effective not only during hands-on practice but also during observation. There is evidence that combining observational learning with physical exercise may be more beneficial than relying on physical exercise alone. Observational techniques are essential for mastering complex medical procedures and promoting learning and skill development through practice-based observation. Practicing motor skills is essential for improving performance in medical procedures, and understanding the mechanisms underlying these movements plays an important role in refining training programs. The approaches achieved using this method promote adaptability, optimize motivation, and improve cognitive processing. In addition, skill acquisition is accelerated through visual-spatial representation, creating vivid mental images in working memory.

Assessment of Entrustable Professional Activities (EPAs): Assessment of EPAs is based on direct observation of the learner performing the activity. Supervisors use standardized checklists or rubrics to evaluate performance and determine the level of supervision required. Feedback is a key component, helping learners understand their strengths and areas for improvement.

Benefits of Entrustable Professional Activities (EPAs): Competency-Based: EPAs ensure that learners are assessed based on their ability to perform real-world tasks, making the training process more relevant to professional practice; Clear Progression: The entrustment model provides a clear, structured path for learners as they develop their skills, from needing close supervision to independent practice; Practical Application: EPAs focus on practical tasks that professionals need to master, bridging the gap between theoretical learning and practical, clinical application. Personalized Learning: Learners receive personalized feedback based on their performance, allowing them to focus on areas that need further development; Patient Safety: The entrustment process ensures that learners are only entrusted with tasks when they have demonstrated sufficient competence, helping to ensure patient safety. Commonly Used In: Medical and healthcare education (e.g., residency and fellowship programs); Nursing education (e.g., entrusting nurses with independent patient care responsibilities); Allied health professions (e.g., physical therapists, pharmacists, and other clinical roles).

The Mini-CEX (Mini Clinical Evaluation Exercise) is a structured, workplace-based assessment tool used in medical education to evaluate a learner's clinical skills in real-time clinical practice. It involves direct observation of a trainee during a brief patient encounter, followed by immediate feedback from an experienced clinician or supervisor. The Mini-CEX is designed to assess a variety of clinical competencies, such as patient interaction, communication, clinical reasoning, and professionalism, in a real-world context.

Key Features of (Mini Clinical Evaluation Exercise) Mini-CEX:

- Direct Observation: A supervisor observes the trainee during a short clinical encounter with a real patient (usually lasting around 10-20 minutes). The encounter may involve history-taking, physical examination, diagnosis, patient counseling, or treatment planning.
- Broad Skill Assessment: The Mini-CEX allows for the assessment of multiple clinical skills, such as: History-taking: Gathering and interpreting patient history; Physical examination: Performing a focused and effective clinical examination; Clinical reasoning: Formulating a differential diagnosis and treatment plan; Communication: Interacting with patients, explaining diagnoses, and delivering clear instructions; Professionalism: Demonstrating empathy, respect, and ethical behavior; Organizational skills: Managing time effectively and ensuring smooth patient flow.
- Immediate Feedback: After the encounter, the supervisor provides immediate, structured feedback to the learner, highlighting strengths and areas for improvement. This formative feedback is essential for guiding the trainee's development.
- Short and Focused: The Mini-CEX is brief and focused on specific competencies or elements of patient care, allowing for multiple assessments across a range of clinical scenarios over time.
- Formative and Summative Use: Although primarily formative (focused on improving skills through feedback), the Mini-CEX can also be used summative to contribute to formal evaluations of a trainee's competency at various stages of their education.
- Standardized Evaluation: The supervisor completes a structured evaluation form, rating the learner's performance across several domains on a numerical scale (e.g., 1-9), where higher scores reflect greater competence. Commonly assessed domains include clinical judgment, communication skills, organization, and professionalism.
- Frequent and Flexible: Mini-CEX assessments can be repeated frequently during clinical rotations to capture the learner's development over time. It is flexible, allowing assessments to take place in various clinical settings (inpatient, outpatient, emergency, etc.) and across different types of patient cases.

Steps in (Mini Clinical Evaluation Exercise) Mini-CEX:

- Case Selection: A real patient case is chosen for the learner to engage with, either as part of routine clinical practice or specifically for the assessment.
- Observation: The supervisor observes the learner interacting with the patient, performing tasks such as history-taking, physical examination, or patient counseling.
- Assessment: After the encounter, the supervisor completes the Mini-CEX evaluation form, rating the learner in various skill areas. The ratings are typically on a scale (e.g., 1-9), with higher scores indicating greater competency.
- Feedback: The supervisor provides immediate feedback, discussing the learner's performance, strengths, and areas for improvement. Feedback is specific, constructive, and designed to help the learner grow in their clinical skills.
- Reflection and Action Plan: The learner reflects on the feedback and, with the help of the supervisor, develops an action plan for further improvement. This may include targeted practice or additional study in certain areas.

Domains Commonly Assessed in (Mini Clinical Evaluation Exercise) Mini-CEX:

- History-taking: Ability to gather relevant patient information.
- Physical examination: Skill in conducting a focused, effective exam.
- Clinical judgment: Diagnostic reasoning, decision-making, and treatment planning.
- Communication skills: Clarity and empathy in interacting with patients and their families.
- Professionalism: Ethical behavior, respect, and rapport-building with patients.
- Time management: Efficient use of time and organization in patient care.

Benefits of (Mini Clinical Evaluation Exercise) Mini-CEX:

- Real-Time Assessment: Direct observation in a real clinical setting ensures that learners are evaluated on their actual performance, not just theoretical knowledge.
- Personalized Feedback: Immediate, targeted feedback helps trainees focus on specific areas for improvement.
- Frequent and Flexible: Multiple, brief assessments over time allow for tracking of progress and improvement.
- Broad Assessment of Skills: Mini-CEX covers a wide range of essential clinical competencies, ensuring comprehensive evaluation.
- Learner Development: The focus on formative feedback encourages continuous learning and development.

Mini Clinical Evaluation Exercise Commonly Used In: Medical education: Particularly during clinical rotations for medical students, interns, and residents; Nursing education: To assess practical nursing skills in clinical settings. Allied health education: For clinical professions such as physiotherapy, dentistry, and pharmacy. The Mini-CEX is a valuable tool for assessing and improving clinical performance, helping learners develop the skills necessary for competent, patient-centered care.

The Objective Structured Clinical Examination (OSCE) is a widely used assessment method in medical, nursing, and allied health education to evaluate a learner's clinical competence in a structured and standardized way. The OSCE assesses a range of clinical skills, including history-taking, physical examination, clinical reasoning, communication, and professionalism, in a controlled, simulated clinical environment.

Key Features of Objective Structured Clinical Examination (OSCE):

- Structured Stations: The OSCE consists of multiple stations (typically 10–20), each focusing on a different clinical task or scenario. Each station is designed to assess specific skills, such as diagnosing a patient, performing a physical exam, interpreting test results, or counseling a patient.
- Standardized Patients: Many OSCEs use trained actors or simulated patients to portray clinical scenarios, ensuring standardization. These standardized patients follow a script, making the assessment consistent for all learners.
- Time-Limited: Each station is time-limited, typically lasting 5 to 10 minutes, and learners must complete the task within that time frame. This tests not only clinical competence but also time management and the ability to think on one's feet.
- Objective Scoring: Each station has clear objectives and a standardized checklist or rubric that the examiner uses to evaluate the learner's performance. The scoring system ensures that the assessment is objective and minimizes bias. Skills such as technical proficiency, communication, and clinical reasoning are scored based on the checklist.
- Simulated Real-Life Scenarios: The stations are designed to reflect realistic clinical challenges that healthcare professionals face in practice. This allows learners to demonstrate how they apply theoretical knowledge in practical, patient-centered situations.
- Holistic Assessment: The Objective Structured Clinical Examination (OSCE) assesses a broad range of skills, including: Clinical knowledge: The ability to diagnose and manage clinical conditions; Technical skills: Proficiency in performing specific procedures (e.g., suturing, administering injections); Communication: Effective interaction with patients, explaining diagnoses, and delivering treatment plans; Professionalism: Demonstrating

empathy, ethical conduct, and respect for patients; Clinical reasoning: Formulating differential diagnoses and decision-making based on clinical data.

- Formative and Summative Use: Objective Structured Clinical Examination (OSCEs) can be used for both formative (developmental) and summative (final) assessments. Formative OSCEs help learners identify areas for improvement, while summative OSCEs evaluate competence at the end of a course or training program.

Objective Structured Clinical Examination (OSCE) Format: Pre-Set Stations: Learners rotate through a series of stations, each with a different task. Tasks may include history-taking, performing a physical examination, counseling a patient, interpreting diagnostic tests, or demonstrating technical procedures; Simulated Clinical Scenarios: Each station simulates a specific scenario, such as diagnosing a patient with chest pain, performing a neurological exam, or counseling a patient on smoking cessation; Checklists and Rubrics: Each station has an examiner (usually a clinician or educator) who observes the learner's performance and scores them based on a structured checklist. These checklists outline specific actions or steps the learner must perform to demonstrate competence; Immediate Feedback: In some OSCEs, particularly formative ones, learners receive immediate feedback after completing each station. This feedback helps them understand their strengths and areas for improvement.

Commonly Assessed Skills in Objective Structured Clinical Examination (OSCE):

- History-taking: Gathering relevant information from the patient about their symptoms and medical history.
- Physical examination: Performing appropriate clinical exams based on the patient's presenting symptoms.
- Diagnosis and treatment planning: Developing a differential diagnosis and formulating a management plan.
- Communication: Effectively explaining diagnoses, treatment options, and procedures to patients in an understandable and empathetic manner.
- Procedural skills: Demonstrating technical skills like suturing, inserting IVs, or performing CPR.
- Ethics and professionalism: Showing respect, empathy, and appropriate professional behavior during patient interactions.

Benefits of Objective Structured Clinical Examination (OSCE): Standardized Assessment: The structured format and standardized patients ensure that all learners are assessed in a consistent, objective way; Comprehensive Skill Evaluation: OSCEs assess not only knowledge but also practical, technical, and interpersonal skills, giving a holistic view of a learner's clinical competence; Realistic Scenarios: Simulating real-world clinical tasks helps prepare learners for actual clinical practice; Immediate Feedback and Reflection: In some OSCEs, learners receive immediate feedback, which promotes reflection and targeted learning.

Objective Structured Clinical Examination Commonly Used In: Medical education: OSCEs are often used in medical schools, residency programs, and for board certification exams; Nursing education: Nursing students are assessed on practical skills, such as patient care and clinical decision-making; Allied health professions: OSCEs are also used in other healthcare fields like dentistry, pharmacy, physiotherapy, and paramedicine.

Objective Structured Clinical Examination (OSCE) Strengths: Objectivity: The use of checklists and standardized patients ensures objective, unbiased assessment; Practical focus: The OSCE assesses the application of knowledge in real-life scenarios, ensuring learners are practice-ready; Flexible: OSCEs can be adapted to assess a wide variety of clinical skills across different disciplines; The Objective Structured Clinical Examination (OSCE) is a powerful tool in healthcare education, as it effectively evaluates not just what learners know, but how well

they can apply their knowledge and skills in real-world clinical situations.

The Objectively Structured Practical Exam (OSPE) is an assessment tool similar to the OSCE but is primarily used in laboratory-based, practical, or pre-clinical subjects, particularly in medical, dental, pharmacy, and allied health education. While OSCE focuses on clinical skills in patient care, the OSPE is designed to evaluate technical and practical skills in a more controlled, often laboratory-like environment.

Key Features of Objective Structured Clinical Examination (OSPE):

- Multiple Stations: Like the OSCE, the OSPE consists of a series of timed stations (usually 5-15 stations). Each station is designed to test a specific skill or set of skills in a practical setting, such as identifying anatomical structures, performing a laboratory experiment, or interpreting medical data.
- Objective and Structured: Each station is highly structured with a clear set of tasks or problems that the learner must complete. A standardized checklist or rubric is used to ensure objective assessment, reducing subjectivity and bias.
- Hands-On Skills: The focus of the OSPE is on assessing practical, technical skills, often in a laboratory or simulated clinical setting. These skills could include: Specimen identification (e.g., identifying anatomical specimens or cells under a microscope); Measurement tasks (e.g., blood pressure, or spirometry); Instrument handling (e.g., proper use of a centrifuge or microscope); Data interpretation (e.g., analyzing lab results or physiological readings); Procedure demonstrations (e.g., suturing on a model, IV insertion on a mannequin).
- Non-Clinical Focus: Objective Structured Clinical Examination (OSPEs) are generally used for evaluating pre-clinical or non-patient care skills, such as laboratory techniques, anatomy, physiology, pharmacology, or biochemistry, in contrast to OSCEs, which focus more on patient interaction and clinical care.
- Rotation through Stations: Learners rotate through different stations, each focused on a specific task. Some stations may involve hands-on procedures, while others may require the interpretation of data or answering questions about a practical task. Each station typically lasts around 5–10 minutes.
- Checklist-Based Evaluation: Examiners use a predefined checklist at each station to assess the learner's performance objectively. The checklist typically includes specific actions or outcomes that the learner must demonstrate to score points.
- No Patient Interaction: Unlike the OSCE, which often involves direct interaction with standardized patients or actors, the OSPE is more focused on technical and laboratory skills. However, some stations may include theoretical questions or decision-making based on practical tasks.

OSPE Format:

- ✓ Pre-Set Stations: Learners are presented with different tasks at each station. These tasks may include performing a laboratory technique, identifying anatomical features, or analyzing experimental data.
- ✓ Rotation: Learners rotate through the stations in a timed manner. The format allows for the assessment of a broad range of practical skills in a relatively short period.
- ✓ Assessment: At each station, the learner's performance is evaluated using a standardized checklist or rating scale. The assessment may include: Correctness of procedures; Accuracy of data interpretation; Proper use of instruments or equipment; Ability to identify anatomical structures or lab specimens; Time management and efficiency in completing the tasks.
- ✓ Immediate Feedback: While not always standard, some OSPEs may include formative feedback after completion, helping learners understand areas for improvement.

Domains Commonly Assessed in Objective Structured Clinical Examination (OSPE):

✓ Practical skills: Performing technical procedures in a lab environment (e.g., preparing slides, using diagnostic tools, dissection, etc.).
✓ Instrument handling: Proper and safe use of laboratory or clinical instruments (e.g., microscope, sphygmomanometer).
✓ Knowledge application: Applying theoretical knowledge to practical tasks, such as interpreting lab results or understanding physiological data.
✓ Problem-solving and decision-making: Ability to solve practical problems and make informed decisions during hands-on tasks.
✓ Time management: Completing tasks efficiently within the time allocated at each station.

Benefits of Objective Structured Clinical Examination (OSPE): Objective Assessment: The use of standardized checklists makes the assessment objective, reducing examiner bias; Wide Range of Skills: The OSPE can assess a broad range of technical and practical skills, from basic lab techniques to more complex decision-making tasks; Hands-On Focus: The exam emphasizes practical, hands-on experience, ensuring that learners are competent in technical procedures required for their field; Controlled Environment: The practical, non-clinical setting allows for a more controlled and focused assessment of technical skills; Fair and Standardized: Since all learners perform the same tasks under the same conditions, the OSPE ensures fairness and consistency in assessment.

Differences Between OSPE and OSCE: Focus: OSPE is focused on assessing technical and practical skills in pre-clinical settings, such as laboratories or simulation environments, while OSCE evaluates clinical skills such as patient interaction and communication; Setting: OSPE is typically conducted in labs or controlled environments without patient interaction, whereas OSCEs often involve real or standardized patients; Skills Assessed: OSPE assesses skills like instrument use, data interpretation, and technical procedures, while OSCE evaluates broader clinical skills like history-taking, diagnosis, and patient counseling.

Objective Structured Clinical Examination (OSPE) Commonly Used In: Medical education: Particularly in pre-clinical subjects like anatomy, physiology, biochemistry, and pharmacology; Nursing education: To assess nursing skills such as specimen collection, medication administration, or monitoring vital signs; Allied health education: For fields like dentistry, pharmacy, and laboratory sciences, where technical proficiency is critical; The OSPE is a versatile and valuable tool in healthcare education for assessing practical skills in a standardized, objective way, ensuring learners are well-prepared for their technical responsibilities in clinical practice.

Workplace-Based Assessment (WPBA) refers to a range of assessment methods used to evaluate a learner's performance and competence in the actual workplace or clinical environment. Unlike traditional exams, which assess knowledge in a theoretical setting, WPBA assesses how a learner applies their knowledge and skills in real-time practice, making it an important tool in competency-based education, especially in healthcare and other professional fields.

Key Features of Workplace-Based Assessment (WPBA):

➢ Real-World Setting: WPBA occurs in the workplace, meaning the learner is assessed during their routine duties or tasks in a clinical, laboratory, or professional environment. This allows for the evaluation of practical, hands-on skills.
➢ Continuous Assessment: WPBA is typically conducted over a period of time, allowing for the observation and assessment of a learner's performance across various tasks and situations. This provides a more comprehensive and realistic understanding of their abilities.

➢ Formative and Summative Use: WPBA can be used both for formative purposes (providing feedback to support development) and summative purposes (assessing overall competency for certification or advancement).
➢ Multisource Feedback: In WPBA, feedback may come from a variety of sources, including supervisors, peers, patients, and even the learners themselves (through self-assessment). This allows for a 360-degree view of the learner's performance.
➢ Competency-Based: WPBA is aligned with specific competencies required for professional practice. These competencies can include clinical reasoning, technical skills, communication, professionalism, and teamwork.
➢ Direct Observation: Learners are observed directly by supervisors or colleagues while performing their regular duties. The assessment is based on real-time observation rather than simulated tasks.

Common Workplace-Based Assessment (WPBA) Methods:

❖ Mini-CEX (Mini Clinical Evaluation Exercise):
✓ A short, structured observation of a clinical encounter between a learner and a patient.
✓ Evaluates history-taking, physical examination, clinical reasoning, and communication.
✓ Immediate feedback is provided to the learner.
❖ DOPS (Direct Observation of Procedural Skills):
✓ Focuses on the observation of the learner performing specific clinical procedures.
✓ Assesses technical skills, patient safety, and procedural competence.
✓ Feedback is given immediately after the procedure.
❖ CBD (Case-Based Discussion):
✓ An in-depth discussion between the learner and a supervisor about a real patient case.
✓ Evaluates clinical reasoning, decision-making, and knowledge application.
✓ Allows the learner to reflect on their thought process and learn from the feedback.
❖ Multisource Feedback (MSF):
✓ Also known as 360-degree feedback, it gathers assessments from multiple individuals who interact with the learner, including colleagues, patients, and supervisors.
✓ Evaluates teamwork, communication, professionalism, and interpersonal skills.
❖ Portfolio:
✓ A collection of evidence gathered over time, including reflective writing, case logs, and documented feedback from supervisors.
✓ Allows for assessment of learning progress and personal development over a period.
❖ Patient Satisfaction Surveys:
✓ Involves gathering feedback from patients regarding the learner's interaction, communication, and professionalism during consultations or procedures.
❖ Entrustable Professional Activities (EPAs):
✓ Assesses whether a learner can be entrusted to perform specific professional tasks independently.
✓ Directly evaluates practical competence in real-world tasks.

Domains Assessed by WPBA:

✓ Clinical competence: Clinical reasoning, diagnosis, treatment planning, and procedural skills.
✓ Professionalism: Ethical behavior, responsibility, and respect for patients and colleagues.
✓ Communication skills: Interpersonal interactions with patients, families, and healthcare teams.
✓ Teamwork: Collaboration with peers and other healthcare professionals.

✓ Time management and organizational skills: Efficiently managing tasks and prioritizing patient care.
✓ Patient-centered care: Demonstrating empathy, respect, and understanding of patient needs and preferences.

Benefits of Workplace-Based Assessment (WPBA):

✓ Real-World Relevance: Since WPBA is conducted in actual workplace settings, it offers a more accurate assessment of a learner's readiness for professional practice than theoretical or simulation-based assessments.
✓ Holistic Assessment: WPBA evaluates a range of competencies, including clinical, interpersonal, and professional skills, providing a comprehensive view of the learner's abilities.
✓ Personalized Feedback: WPBA includes regular, personalized feedback that helps learners identify areas for improvement and track their progress over time.
✓ Encourages Reflection: Many WPBA methods, such as case-based discussions and portfolios, encourage self-assessment and reflection, helping learners develop critical thinking and lifelong learning skills.
✓ Supports Professional Development: By identifying strengths and weaknesses, WPBA helps learners create targeted learning plans to develop the skills they need for future practice.
✓ Flexible: WPBA can be adapted to different specialties, professional roles, and clinical settings, making it a versatile assessment method.

Challenges of Workplace-Based Assessment (WPBA):

➢ Consistency: Since WPBA is conducted in real-world settings, variability in patient cases, work environments, and assessors can affect the consistency of the assessment.
➢ Time-Intensive: Supervisors need to invest time in observing, assessing, and providing feedback, which can be a challenge in busy clinical settings.
➢ Subjectivity: Although WPBA uses structured checklists, there is still some subjectivity in the evaluation process, especially in areas like communication and professionalism.

Commonly Used In:

➢ Medical education: For assessing students, interns, and residents in clinical settings.
➢ Nursing education: To evaluate clinical competence and practical nursing skills.
➢ Allied health professions: Used in fields like physiotherapy, pharmacy, and radiography to assess professional skills.
➢ Other professional fields: WPBA is also used in professions such as law and education, where practical skills and professional behaviors are essential.

Workplace-Based Assessment (WPBA) is a powerful tool for evaluating learners' real-world performance in professional settings. By focusing on practical skills and providing continuous feedback, WPBA ensures that learners are competent and ready for independent practice, making it an essential part of competency-based education and professional development.

The flipped classroom is an instructional approach that reverses the traditional teaching model. In a flipped classroom, students first engage with new content outside of class, typically through video lectures, readings, or other digital resources, and then use class time for interactive, hands-on activities, problem-solving, or discussions with peers and instructors.

Key Features of the Flipped Classroom Model:

❖ Pre-Class Learning:

➢ Content Delivery: New material is introduced outside the classroom. This might involve watching pre-recorded video lectures, reading articles, reviewing case studies, or completing interactive online modules.
➢ Self-Paced: Students can go through the material at their own pace, pausing and rewatching sections if needed, which accommodates different learning styles and speeds.

❖ In-Class Application:

➢ Active Learning: Classroom time is devoted to applying the knowledge gained through pre-class materials. Activities might include group discussions, problem-solving exercises, collaborative projects, debates, or lab work.

➢ Instructor Facilitation: Instead of delivering a lecture, the teacher acts as a facilitator or coach, guiding students as they work through problems or engage in discussions, addressing misconceptions, and providing individualized support.

❖ Student-Centered Learning:

✓ The flipped classroom emphasizes active participation and engagement from students. Since they have already encountered the content outside of class, they are expected to come prepared to engage deeply with the material during class time.

✓ This approach shifts the focus from passive learning (listening to a lecture) to active learning, where students take ownership of their learning process.

Benefits of the Flipped Classroom:

➢ Deeper Understanding: By using class time for interactive and problem-solving activities, students can develop a deeper understanding of the material through practice and discussion rather than just memorization.

➢ Increased Engagement: The flipped classroom model promotes active participation and interaction with peers and instructors, which can increase student engagement and motivation to learn.

➢ Personalized Learning: Instructors have more time during class to provide individualized help to students, addressing specific questions or challenges, and supporting students at different levels of understanding.

➢ Flexible Learning Pace: Since students can access pre-class materials at their own pace, those who need more time to grasp complex concepts can revisit the content, while faster learners can move ahead.

➢ Better Use of Class Time: Instead of spending valuable class time delivering content, instructors can focus on higher-order learning activities like applying, analyzing, and evaluating information.

➢ Improved Collaboration: In-class activities often involve collaboration and teamwork, helping students develop important communication and teamwork skills while learning from their peers.

Challenges of the Flipped Classroom:

➢ Preparation Time: Creating high-quality pre-class materials, such as video lectures or interactive resources, can be time-consuming for instructors.

➢ Student Accountability: Success in a flipped classroom relies on students coming to class prepared. If students don't engage with the pre-class materials, they may struggle during in-class activities.

➢ Access to Technology: Students need reliable access to technology (such as computers, internet access, or multimedia tools) to complete pre-class assignments, which can be a barrier for some learners.

➢ Adaptation: Both students and teachers may need time to adjust to the flipped model, especially if they are used to traditional lectures. Some students might prefer face-to-face lectures, and teachers need to be comfortable with facilitating active learning sessions.

Flipped Classroom in Healthcare and Professional Education:

In medical and professional education, the flipped classroom has gained popularity as a method for enhancing clinical training and hands-on learning:

- Pre-Class Work: Learners might review video lectures on clinical cases, medical procedures, or theoretical content before class.
- In-Class Application: Classroom time can then be dedicated to applying the material through case-based discussions, simulation exercises, or role-playing scenarios, helping learners practice decision-making and problem-solving in real-world contexts.

The flipped classroom is an innovative teaching model that shifts the focus from passive lecture-based learning to active, student-centered engagement. By delivering content outside of class and using class time for deeper application, the flipped classroom helps learners develop critical thinking, collaboration, and problem-solving skills while fostering a more personalized learning experience.

The flipped classroom is a modern, transformative learning strategy that integrates blended learning with digital or physical learning resources outside of the traditional classroom. Students receive pre-recorded lessons as preparatory assignments, shifting the focus from teacher-led learning to self-directed learning. Classroom activities focus on collaborative problem solving by having students work in small groups to analyze medical cases, encouraging a team approach and improving long-term knowledge retention. This method also encourages peer interaction and allows students to fill knowledge gaps while assessing individual differences and learning style strengths. Assigned tasks. Research shows that this approach outperforms traditional classrooms when it comes to increasing student awareness, critical thinking, learning outcomes, and motivation. Thanks to multimedia tools, students benefit from unlimited access to educational content, thus promoting interactive and independent learning. This model allows students to evaluate their progress, identify areas for improvement, and use constructive feedback from peers and instructors to ensure continuous improvement in their learning processes.

Peer-assisted learning (PAL) involves expanding knowledge and skills through mutual support from peers. This collaborative, non-professional approach to learning consists of a group of motivated individuals who support each other throughout the learning process. Participants, both teachers and students, usually have the same educational background. This method is implemented by selecting students who have adequate skills in teaching medical concepts. It promotes the development of skills that not only enhance learning but also contribute to medical practice. PAL is a broad framework that strengthens the link between practical experience and a collaborative learning environment. Peer-assisted learning (PAL) benefits both the teacher and the student by improving their understanding and knowledge. Tutors gain benefits such as improved communication skills and a deeper understanding of the subject matter. The process of preparing lessons during tutoring and providing feedback to peers promotes the cognitive and non-cognitive development of tutors. Additionally, this approach has been shown to have a positive impact on student performance, leading to better exam results and overall success.

Social media acts as a hub for the digital web where users form online communities to engage in meaningful discussions. These communities play a vital role in sharing information, ideas, and a variety of content. Popular platforms such as Twitter, Facebook, YouTube, and blogs are just a few of the many options used for this purpose. In modern medicine, social media has become an integral part of professional communities, medical institutions, and support groups. As the need to advance education increases, integrating social media into modern educational systems is becoming essential. Social media platforms complement traditional teaching methods and support distance learning initiatives. Students and learners of all levels often turn to the Internet to learn about diseases, treatments, and physiological concepts. Additionally, organizations have realized the value of promoting blogs or live tweets during medical conferences, allowing content to reach a much wider audience than just those who attend in

person. Advances in computer technology have had a major impact on medical education, especially through the electronic sharing of video content. The wide availability of online educational resources is essential for medical education. These tools support hands-on clinical skill acquisition, visual demonstration of anatomical dissections, and asynchronous learning through recorded lectures. Resources range from home study videos to professional content created by healthcare organizations and physicians, providing comprehensive content for personal and professional development.

A simulation is an artificial recreation of the real world that aims to achieve educational objectives through hands-on, experience-based learning. The basic idea of simulation-based learning (SBL) is to use simulated tools and scenarios to replicate authentic clinical situations. Although simulation is a relatively new phenomenon in medical education, it has long been used in other high-risk fields such as aviation. Medical simulation allows students to develop clinical skills through rigorous practice, a departure from traditional hands-on training. It offers an alternative to using real patients and real-time clinical scenarios, overcomes challenges such as limited access to clinical environments, and can be effectively integrated into pre-clinical training. One of the most important benefits is giving trainees the freedom to repeatedly make and correct mistakes without compromising patient safety. Virtual reality (VR) can further enhance SBL by improving learning outcomes and increasing confidence in patient care. A cutting-edge technological innovation, virtual reality bridges the gap between theoretical knowledge and practical application by immersing students in a realistic yet controlled environment. The level of complexity, realism and interactivity of virtual reality systems can vary greatly, allowing users to dynamically participate in simulated scenarios. For example, haptic feedback simulates resistance when handling tools, making the exercise more realistic. This technology is often used to train residents in laparoscopic and endoscopic procedures, helping them improve their skills in a safe, controlled environment.

Problem-based learning (PBL) is an innovative pedagogical approach that integrates various learning principles to solve a clinical problem. Its main objective is to improve the quality of educational outcomes through collaborative, independent, integrated, and in-depth learning. A key characteristic of PBL is the “problem-first” approach, in which students approach a problem without having received any prior formal training on the topic. PBL is typically taught in small groups where the teacher acts as a facilitator rather than a direct instructor. These courses are divided into different phases, each focusing on a specific problem and including periods of independent study to research and gather information. This structure encourages students to actively participate in building a solid foundation for independent learning. In PBL, medical students develop their understanding and interpretation of information collaboratively through social interaction, replacing passive consumption of projected content. PBL is considered an effective method for developing advanced cognitive skills in a group setting. By working on clinical cases, students improve their ability to apply their knowledge and develop their diagnostic reasoning skills. This method not only improves clinical reasoning, but also promotes effective time management and long-term knowledge retention. These skills are essential to tomorrow's medical practice, especially in a field where continuing education is essential to keep pace with the rapid growth of medical information and technological advances.

Case-based learning (CBL) is an educational strategy that integrates clinical cases with traditional teaching methods to improve student engagement and understanding. By incorporating real-world scenarios, (CBL) eliminates the motivational gaps often found in lectures. Students receive comprehensive patient information, including medical history, symptoms, clinical findings, and laboratory results. Through collaboration and interaction with peers, learners assess the situation, develop a diagnostic approach, and recommend appropriate

management plans. The primary purpose of Case-based learning (CBL) is to foster the critical thinking and analytical skills necessary for clinical practice. Case-based learning (CBL) bridges the gap between theoretical knowledge and practical application through inquiry-based learning methods. Students work in small groups and solve clinical situations that mimic real-world medical situations. These teams work together to analyze the case, develop differential diagnoses, define treatment strategies, and consider next steps. Case-based learning (CBL) is particularly effective in addressing in-depth topics with clearly defined learning objectives and promotes improved clinical knowledge, teamwork, practical skills and evidence-based decision making.

Evidence-based medicine (EBM) teaches students the fundamental skills of interpreting, analyzing, and evaluating medical research. It involves five main steps: a) transforming uncertain information into a specific, researchable question, b) identifying the most relevant evidence, c) thoroughly evaluating the evidence for accuracy and reliability, d) integrating the results into clinical practice, and e) evaluating the results for effectiveness. Evidence-based medicine (EBM) promotes continuous learning and systematic thinking, which enables the careful application of the latest medical knowledge to patient care decisions. Although Evidence-based medicine (EBM) is opposed to balancing experiential objectivity and subjective experience, its early incorporation into medical education has significantly changed the cognitive approach of medical graduates. These students acquire better analytical and decision-making skills, leading to greater competence. Integrating EBM into traditional medical education improves research acumen, practical application, perspective, and long-term use of evidence-based strategies. Compared to blending (EBM) with traditional methods, modern approaches to education adopt a more comprehensive model that encourages creativity and adaptability. This shift encourages advanced critical thinking and reasoning, and contributes to a better understanding of disease mechanisms and patient care.

Bedside teaching is a traditional educational approach commonly used in medical and healthcare training. It involves direct teaching and learning that occurs at the patient's bedside, allowing students or trainees to engage with real patients and clinical scenarios in a practical environment. This method emphasizes experiential learning, patient interaction, and the application of theoretical knowledge in real-world situations.

Key Features of Bedside Teaching:

- Real-World Context: Bedside teaching takes place in clinical settings, such as hospitals or clinics, where learners interact with patients and healthcare professionals. This real-world context enhances the relevance of the education.
- Patient-Centered Learning: The method focuses on actual patient cases, allowing students to observe, assess, and discuss the patient's condition, diagnosis, and treatment options. This patient-centered approach promotes empathy and understanding of patient needs.
- Interactive Learning: Bedside teaching encourages active participation from learners. They may be involved in taking patient histories, performing physical examinations, discussing clinical findings, and formulating management plans in collaboration with supervisors.
- Direct Observation: Instructors or experienced clinicians observe and guide students during their interactions with patients, providing immediate feedback on clinical skills, communication, and professionalism.
- Integration of Theory and Practice: Learners can connect theoretical knowledge with clinical practice by discussing the rationale behind diagnoses and treatment plans while engaging with real patients.

Benefits of Bedside Teaching:

- Enhanced Clinical Skills: Direct interaction with patients helps learners develop essential clinical skills, such as history-taking, physical examination, and diagnostic reasoning.
- Improved Patient Communication: Engaging with patients in real-time helps students practice and refine their communication skills, building rapport and empathy.
- Immediate Feedback: Instructors can provide real-time feedback on students' performance, allowing for immediate reflection and improvement in clinical practice.
- Holistic Understanding: Learners gain a better understanding of patient care by seeing the entire patient experience, including diagnosis, treatment, and emotional aspects.
- Development of Critical Thinking: Engaging with complex cases fosters critical thinking and decision-making skills, as students must analyze and evaluate information in a dynamic environment.

Challenges of Bedside Teaching:

- ✓ Time Constraints: Clinical environments can be busy, making it challenging to find adequate time for teaching without interrupting patient care.
- ✓ Variability in Learning Opportunities: The availability of interesting cases or diverse patients may vary, impacting the learning experience. Not all patients may present typical or educational cases.
- ✓ Potential for Patient Anxiety: Some patients may feel uncomfortable with medical students or trainees present during their care, which can affect the teaching experience.
- ✓ Need for Skilled Instructors: Effective bedside teaching requires instructors who are skilled in both clinical practice and teaching methodologies. Not all clinicians may have training in educational techniques.
- ✓ Assessment Difficulties: Evaluating student performance during bedside teaching can be subjective and challenging to standardize.

Best Practices for Effective Bedside Teaching:

- Preparation: Instructors should prepare before bedside teaching sessions by reviewing relevant patient cases, understanding the clinical background, and identifying key teaching points.
- Patient Consent: Always ensure that patients are comfortable with having learners present during their care and obtain their consent.
- Engagement: Encourage active participation from learners by asking questions and fostering discussions about clinical findings and management plans.
- Feedback: Provide immediate and constructive feedback to help learners improve their skills and understanding.
- Reflective Practice: Encourage learners to reflect on their experiences after the bedside teaching sessions to reinforce learning and promote self-assessment.

Bedside teaching is a valuable method in medical and healthcare education, providing learners with the opportunity to apply their knowledge and develop essential clinical skills in a real-world context. By emphasizing patient interaction, active learning, and immediate feedback, bedside teaching fosters a deeper understanding of patient care and prepares students for their future roles as healthcare professionals.

The discussion underscores the importance of aligning teaching methods with contemporary medical practices, leveraging global best practices, and fostering adaptive learning environments. Collaboration among higher education institutions worldwide is vital to share insights, refine pedagogical approaches, and ensure the equitable delivery of high-quality education across diverse contexts.

As the medical education field continues to evolve, the emphasis must remain on nurturing professionals who are ethically grounded, culturally competent, and capable of leading

healthcare advancements in a rapidly changing world. By embracing these modern methodologies, medical education institutions can cultivate a future-ready workforce, bridging the gap between academic preparation and practical excellence in the global healthcare arena.

Education is an ongoing process and it is important to recognize that students have different approaches to learning. Several innovative learning strategies in medical education include case-based learning (CBL), evidence-based medicine (EBM), problem-based learning (PBL), simulation-based learning (SBL), digital education, peer-assisted learning (PAL). Experiential learning, flipped classrooms and collaborative learning. These non-traditional, student-centered learning methods expand students' perspectives through innovative methods of meaningful knowledge development while enhancing professional competencies through the development of skills, experiences, and leadership in the medical field. Thus, medical education must remain adaptable to effectively and appropriately integrate and apply interdisciplinary educational strategies from the core preclinical stages.

The adoption of modern teaching and learning methods in medical education has emerged as a key focus for higher education institutions globally. These methods aim to address the increasing complexity of healthcare systems, advances in medical science, and the need for well-rounded healthcare professionals capable of meeting diverse patient needs. The integration of innovative educational strategies, such as problem-based learning (PBL), simulation-based training, and digital learning platforms, reflects a paradigm shift from traditional rote learning to a more dynamic, learner-centered approach.

One of the critical aspects of this transformation is the emphasis on active learning. Methods like flipped classrooms and case-based discussions encourage students to engage deeply with the material, promoting critical thinking and application of knowledge in real-world scenarios. Similarly, simulation-based training has proven invaluable for honing clinical skills in a controlled, risk-free environment, ensuring students are better prepared for real-life challenges.

Technology also plays a pivotal role in modernizing medical education. Virtual reality (VR), augmented reality (AR), and artificial intelligence (AI) are being used to enhance visualization, diagnosis training, and personalized learning pathways. These tools provide students with immersive experiences and instant feedback, fostering a deeper understanding of complex concepts.

Moreover, the global shift toward competency-based education reflects a commitment to outcome-driven learning. This approach prioritizes the development of specific skills and competencies essential for healthcare practice, moving beyond time-based training to focus on mastery and proficiency. Collaborative learning, interdisciplinary education, and integration of soft skills like communication, empathy, and teamwork further enrich the learning process.

However, the implementation of these modern methods is not without challenges. Variations in institutional resources, faculty training, and technological infrastructure can create disparities in the quality of education offered. Additionally, balancing traditional foundational knowledge with innovative methods requires careful curriculum design and ongoing evaluation to ensure educational effectiveness. The Execution of modern teaching and learning strategies in medical education is a global necessity driven by the evolving demands of healthcare. These methods not only enhance knowledge acquisition but also prepare students to become adaptive, competent, and compassionate medical professionals. The ongoing refinement of these approaches will be crucial in meeting the future needs of healthcare systems worldwide.

Despite the demonstrated benefits of modern pedagogical approaches, several challenges remain, including resistance to curricular change, limited access to advanced technologies in resource-constrained settings, and the need for faculty development. Effective integration of innovative methods requires strategic curriculum design, institutional support, and continuous

evaluation to ensure alignment with healthcare system demands. Furthermore, balancing foundational knowledge with advanced competencies remains a critical consideration in medical education reform.

CBL (Case-Based Learning) is an instructional approach that uses real-life or simulated cases to facilitate learning. It is widely used in various educational settings, particularly in medical, healthcare, legal, and business education. The primary goal of CBL is to engage students in active learning by having them apply theoretical knowledge to practical, real-world scenarios.

Key Features of (Case-Based Learning) CBL:

- Realistic Cases: Learning is centered on realistic, complex cases that mimic real-world problems or situations. These cases provide context and practical application for theoretical knowledge, making learning more relevant and meaningful.
- Learner-Centered Approach: CBL encourages active participation from students, who must analyze the case, identify key issues, and propose solutions. This contrasts with more passive forms of learning, such as lectures, where students are primarily recipients of information.
- Application of Knowledge: Students are required to apply what they have learned in the classroom to the case. This enhances understanding and retention by demonstrating how concepts and theories work in practice.
- Critical Thinking and Problem-Solving: CBL fosters critical thinking by challenging students to evaluate the information presented in the case, consider multiple perspectives, weigh evidence, and make decisions.
- Collaborative Learning: In many CBL settings, students work in groups, promoting teamwork, communication, and collaboration. The exchange of ideas and perspectives within a group setting helps deepen understanding.
- Instructor as Facilitator: Instructors guide the learning process rather than providing direct answers. Their role is to ask probing questions, offer feedback, and support students in their exploration of the case.
- Reflection and Discussion: Students reflect on their reasoning and decisions during or after the case analysis. Group discussions often allow for the sharing of different viewpoints and deepen the learning experience.

Steps in (Case-Based Learning) CBL:

- Presentation of the Case: Students are introduced to a case, typically involving a real-world problem or scenario relevant to the subject area.
- Case Analysis: Students analyze the case by identifying key problems, considering possible solutions, and applying theoretical knowledge to the situation.
- Discussion and Collaboration: Students discuss the case in groups or with the instructor, sharing ideas, debating different approaches, and learning from each other's perspectives.
- Solution and Application: Based on their analysis and discussion, students propose solutions or make decisions regarding the case. They may be asked to justify their choices and consider the implications of their actions.
- Feedback and Reflection: Instructors provide feedback, and students reflect on their learning process, analyzing what they did well and areas they could improve upon.

Benefits of (Case-Based Learning) CBL: Promotes active learning and student engagement; Enhances critical thinking, problem-solving, and decision-making skills; Bridges the gap between theory and practice; Encourages collaborative and team-based learning; Improves retention of knowledge by linking learning to real-world experiences.

Commonly Used In: Medical and healthcare education (e.g., diagnosis, patient management, and ethical dilemmas); Business and management studies (e.g., strategy, marketing, and

leadership); Legal education (e.g., analyzing court cases, legal principles, and ethics).
(Case-Based Learning) CBL is particularly effective because it creates a more engaging and applied learning experience that mirrors the complexity of real-world situations, helping students become better problem-solvers and critical thinkers.
DOPS (Direct Observation of Procedural Skills) is an assessment tool used in medical and healthcare education to evaluate a learner's technical and procedural skills in real-time clinical settings. The method involves an experienced clinician directly observing the learner as they perform a specific clinical procedure, providing immediate feedback aimed at improving performance and competence.
Key Features of (Direct Observation of Procedural Skills) DOPS:

- Real-Time Observation: The learner is observed performing a procedure on a real patient or in a simulated clinical setting. This observation allows the assessor to evaluate technical proficiency, professionalism, and patient care during the procedure.
- Wide Range of Procedures: DOPS can be used to assess various procedural skills, such as taking blood samples, inserting IV lines, suturing, conducting a physical exam, or performing more complex surgical procedures, depending on the learner's level.
- Structured and Specific: The assessment is structured around specific criteria relevant to the procedure being observed. These criteria typically include technical ability, knowledge of the procedure, communication with the patient, hygiene and safety measures, and professional behavior.
- Immediate Feedback: After the procedure, the assessor provides immediate feedback to the learner, highlighting strengths and areas for improvement. This real-time feedback is crucial for helping learners adjust and refine their technique.
- Formative and Summative: DOPS is often used for formative purposes, meaning the goal is to help the learner improve through feedback and guidance. However, it can also be used in summative assessments, contributing to formal evaluations of competency during training programs.
- Brief and Focused: DOPS assessments are typically short (10–20 minutes), focusing on a specific skill or procedure. This allows for repeated assessments over time to track progress and development.
- Assessor Role: The assessor (usually a more senior clinician, supervisor, or mentor) not only observes the technical execution but also evaluates non-technical skills such as communication, patient consent, and professionalism.

Steps in (Direct Observation of Procedural Skills) DOPS:

- ✓ Pre-procedure: The learner is briefed about the procedure they will perform. The assessor ensures the learner understands the purpose of the procedure, patient consent, and safety protocols.
- ✓ Direct Observation: The assessor observes the learner performing the procedure. This observation covers all aspects, from preparation and interaction with the patient to the execution of the procedure itself.
- ✓ Assessment: The assessor uses a standardized form or checklist to evaluate the learner's performance. This typically includes areas such as: Technical skill and accuracy; Knowledge of the procedure; Communication with the patient; Maintenance of a sterile field (where applicable); Time management and efficiency.

Immediate Feedback: After the procedure, the assessor provides immediate feedback, discussing what the learner did well and areas that need improvement. The learner may also reflect on their own performance. Documentation: The observation and feedback are documented, and the learner may be given a rating or score based on their performance. These

records can be used to track progress over time.

Benefits of (Direct Observation of Procedural Skills) DOPS: Provides real-time evaluation of practical skills in a clinical setting; Encourages immediate feedback and reflection, helping learners improve quickly; Enhances the learner's confidence in performing clinical procedures; Allows for focused learning on both technical and non-technical skills, such as communication and professionalism; Helps track progress over time, identifying areas where further training or practice is needed. (Direct Observation of Procedural Skills) DOPS is particularly useful because it provides structured, formative assessment in a real-world context, allowing healthcare professionals to refine their skills and ensure competency in performing clinical procedures safely and effectively.

Entrustable Professional Activities (EPAs) are a critical tool in modern, competency-based education as they focus on real-world tasks and ensure that learners are truly prepared for independent practice before being entrusted with professional responsibilities. Entrustable Professional Activities (EPAs) are specific, observable tasks or responsibilities that can be entrusted to a learner once they have demonstrated the necessary competence to perform them independently. EPAs are widely used in competency-based medical and healthcare education to assess a learner's readiness for practice. They are designed to bridge the gap between theoretical knowledge and practical, real-world skills.

Key Features of Entrustable Professional Activities (EPAs):

✓ Units of Professional Practice: EPAs are real-world tasks or responsibilities that healthcare professionals are expected to perform in their daily practice. Examples include taking a patient's history, prescribing medication, or managing a clinical team. Each EPA represents a key activity within a profession.

✓ Observable and Measurable: EPAs are concrete activities that can be directly observed and measured. This allows supervisors or assessors to make objective judgments about a learner's competence based on their performance.

✓ Linked to Competency: While EPAs are the practical tasks, they are directly linked to underlying competencies such as medical knowledge, communication skills, clinical reasoning, professionalism, and patient care. Completing an EPA successfully indicates that the learner has integrated these competencies.

✓ Trustworthiness: The concept of "entrustment" is central to EPAs. Learners must demonstrate that they can perform the activity safely and independently before being entrusted with it. This means that supervisors must feel confident that the learner can carry out the task without supervision in a variety of situations.

✓ Gradual Entrustment: Learners move through different levels of entrustment, from needing close supervision to performing the activity independently. EPAs recognize that learners develop competence over time, and assessment is designed to track this progression.

✓ Context-Specific: EPAs are tailored to specific professions and contexts. The tasks that are considered essential or "entrustable" for a physician, for example, may differ from those for a nurse, dentist, or allied health professional.

Levels of Entrustment: Typically, Entrustable Professional Activities (EPAs) are assessed on a scale that represents the degree of supervision a learner requires. Common levels include:

➢ Observation Only: The learner is not yet allowed to perform the task but can observe others doing it.

➢ Direct Supervision: The learner can perform the task, but only with close supervision (e.g., a senior clinician is in the room).

➢ Indirect Supervision: The learner can perform the task with a supervisor nearby but not in the room, available for help if needed.

- Supervision at a Distance: The learner can perform the task without direct oversight but may consult a supervisor when necessary.
- Independent Practice: The learner is fully entrusted to perform the task independently and can supervise others.

Example Entrustable Professional Activities (EPAs) in Healthcare: For medical students, residents, or other healthcare professionals, some common EPAs might include; Taking a comprehensive patient history; Performing and interpreting a physical examination; Formulating a differential diagnosis; Documenting and presenting clinical findings; Prescribing and managing medications; Collaborating with an interprofessional healthcare team; Communicating with patients and their families.

Despite the clear advantages of modern teaching methodologies, several challenges and limitations are consistently identified across the literature. Resource constraints represent a major barrier, particularly in low- and middle-income countries where access to advanced technologies and simulation facilities may be limited. Faculty resistance to change and lack of training in innovative pedagogical approaches further impede implementation. Additionally, the transition from traditional to modern methods requires substantial curriculum redesign, institutional commitment, and ongoing evaluation to ensure effectiveness.

Another critical issue is the need to balance innovative teaching methods with the preservation of foundational knowledge. While active and experiential learning approaches enhance practical skills and critical thinking, they must be integrated with robust theoretical instruction to ensure comprehensive medical education. Curriculum designers must carefully align learning objectives, teaching methods, and assessment strategies to achieve this balance.

Furthermore, the variability in implementation across different regions underscores the importance of context-specific adaptation. Cultural, economic, and institutional factors significantly influence the adoption and effectiveness of educational innovations. Global collaboration and the sharing of best practices are essential for addressing these disparities and promoting equitable access to high-quality medical education.

The results demonstrate that modern teaching and learning methods have a transformative impact on medical education, enhancing student engagement, competency development, and preparedness for clinical practice. However, their successful implementation requires careful consideration of contextual factors, resource availability, and faculty development. Continuous evaluation and evidence-based refinement of these approaches are essential to ensure that medical education remains responsive to the evolving needs of healthcare systems and society.

Modern teaching and learning methodologies represent a paradigm shift in medical education, fostering the development of competent, adaptive, and patient-centered healthcare professionals. The integration of innovative pedagogical strategies and digital technologies enhances educational quality and relevance, although equitable implementation remains a global challenge. Future efforts should focus on strengthening global collaboration, optimizing resource allocation, and advancing evidence-based educational practices to ensure sustainable and inclusive progress in medical education worldwide.

Limitations of the Present Synthesis

The present analysis has several limitations. First, the literature concerning contemporary medical education is highly heterogeneous, with substantial variation in definitions of competency, educational interventions, assessment instruments, learner populations, and outcome measures. Second, emerging technologies such as artificial intelligence evolve more rapidly than the evidence base required to evaluate their long-term educational effects. Third,

many educational studies measure proximal outcomes such as knowledge or learner satisfaction rather than sustained professional performance or patient outcomes.

Fourth, international educational frameworks may not be directly transferable between countries because healthcare systems, professional roles, regulatory environments, cultural contexts, and resources differ. Fifth, educational interventions frequently operate as complex systems in which outcomes depend on multiple interacting variables rather than a single intervention component.

These limitations reinforce the need for cautious interpretation and context-sensitive implementation rather than universal claims regarding the superiority of any individual pedagogical or technological approach.

Integrated Interpretive Synthesis

The principal interpretive finding is that contemporary medical education is moving toward an integrated ecosystem in which competency, pedagogy, curriculum, technology, assessment, clinical practice, and lifelong learning are increasingly interconnected.

The transition from content accumulation to competency integration represents the central conceptual change. Knowledge remains indispensable, but its educational significance is increasingly determined by whether learners can mobilize it appropriately in practice. Similarly, technology becomes educationally valuable when it enhances learning, assessment, accessibility, feedback, or professional performance rather than simply because it is technologically advanced.

Interprofessional learning responds to the collaborative nature of healthcare; simulation provides controlled opportunities for authentic performance; outcome-oriented curricula improve alignment; digital technologies expand learning possibilities; and longitudinal assessment provides evidence of developmental progression. Together, these elements create a more coherent relationship between medical education and contemporary clinical practice.

Discussion and Analytical Interpretation

The findings demonstrate that the transformation of contemporary medical education should not be interpreted as a simple replacement of traditional teaching with newer pedagogical technologies. Rather, the evidence indicates a deeper epistemological, curricular, organizational, and professional reconfiguration of medical education. The central analytical interpretation is that contemporary medical education is progressively moving from a model principally organized around the transmission and reproduction of disciplinary knowledge toward a multidimensional model centered on the integrated development of demonstrable professional competence. This transformation encompasses pedagogical innovation, interprofessional learning, digital technologies, competency-based curricular architecture, assessment reform, faculty development, and longitudinal clinical formation. The significance of this transformation lies in the increasing alignment between what learners are expected to know and what they must ultimately be capable of doing in complex healthcare environments.

The evidence indicates that pedagogical innovation is most meaningful when it changes the cognitive relationship between the learner and knowledge. Conventional didactic education can efficiently transmit large volumes of foundational information, particularly in disciplines characterized by extensive conceptual and factual requirements. Nevertheless, knowledge acquisition alone does not necessarily produce clinical reasoning, diagnostic judgment, procedural competence, communication capability, or professional behavior. Active pedagogical approaches address this limitation by requiring learners to manipulate knowledge, apply principles to cases, interpret clinical information, generate hypotheses, defend decisions,

and revise reasoning in response to feedback. The analytical implication is that the educational value of active learning derives less from the novelty of the instructional format than from the cognitive activities it induces.

Problem-based learning, case-based learning, team-based learning, simulation, and experiential education therefore occupy an important position within the contemporary curriculum because they create conditions under which knowledge becomes functional rather than merely declarative. Their educational contribution is particularly apparent when learning objectives require higher-order cognitive processes. A pharmacological concept, for example, becomes educationally more consequential when the learner must use it to evaluate a patient's medication regimen, anticipate an adverse drug reaction, assess a drug interaction, interpret therapeutic response, or justify an individualized treatment decision. The same principle applies to anatomy, physiology, pathology, microbiology, biochemistry, and other foundational sciences. Integration transforms isolated knowledge into clinically usable knowledge.

However, the evidence also indicates that pedagogical innovation should not be interpreted through an “old versus new” dichotomy. Traditional lectures continue to possess legitimate educational functions, particularly when efficiently introducing complex conceptual structures, organizing large bodies of information, and establishing foundational knowledge. The analytical challenge is therefore not to eliminate lectures but to determine where direct instruction is educationally efficient and where active, experiential, or collaborative learning is necessary. A mature curriculum should consequently employ pedagogical pluralism, matching instructional strategy to the cognitive, psychomotor, interpersonal, and professional outcome being pursued.

This interpretation has important implications for curriculum design. The instructional method should follow the competency rather than determine it. If the intended outcome is conceptual understanding, structured explanation may be appropriate. If the objective is clinical reasoning, cases and simulation may be more suitable. If the objective is teamwork, interprofessional activities and collaborative problem-solving are required. If the objective is procedural performance, repeated supervised practice and direct observation are essential. If the objective is reflective professionalism, longitudinal mentorship and reflective activities may be more appropriate. Thus, curriculum transformation requires an explicit relationship among intended outcomes, learning activities, assessment, and clinical practice.

Interprofessional education represents a particularly important dimension of this transformation because modern healthcare is inherently collaborative. The complexity of multimorbidity, polypharmacy, chronic disease, emergency medicine, oncology, intensive care, rehabilitation, mental health, and public health means that patient outcomes frequently depend on coordinated contributions from multiple professional groups. Medical education that remains exclusively physician-centered may therefore fail to reproduce the collaborative conditions of contemporary clinical practice.

The analytical significance of interprofessional education extends beyond communication skills. It contributes to the development of shared professional cognition. Learners become increasingly capable of understanding the responsibilities and limitations of their own discipline while recognizing the complementary expertise of others. This can facilitate role clarification, shared decision-making, collaborative problem-solving, and safer patient care. Nevertheless, the evidence demonstrates that simply bringing students from multiple disciplines together does not automatically create effective interprofessional learning. Meaningful outcomes require structured objectives, authentic clinical problems, facilitation, role clarification, reciprocal learning, and reflection.

Interprofessional education should consequently be interpreted as a curricular architecture

rather than an isolated educational event. Its greatest potential emerges when interprofessional collaboration is integrated longitudinally across the educational trajectory. For example, students may initially learn professional roles, subsequently participate in collaborative case discussions, later undertake simulation-based team training, and ultimately participate in authentic clinical environments. Such progression can transform interprofessional education from an abstract concept into an observable professional capability.

The integration of technology represents another fundamental transformation, but the evidence requires careful analytical interpretation. Digital learning environments, virtual patients, simulation platforms, mobile learning, augmented and virtual reality, electronic portfolios, learning analytics, and artificial intelligence can expand educational possibilities. Yet technological availability should not be equated with educational effectiveness. The central question is whether a technology produces a meaningful educational advantage relative to the learning objective, resources required, and clinical context.

This distinction is particularly important because technology can create the appearance of innovation without necessarily improving learning. A highly sophisticated simulation environment may have limited educational value if scenarios are poorly designed, objectives are unclear, learners receive insufficient feedback, or faculty lack the skills to conduct effective debriefing. Similarly, an AI system may generate extensive educational material while providing limited benefit if learners are not taught how to critically evaluate its outputs. The analytical interpretation is therefore that technology should be conceptualized as an educational mediator rather than an educational objective.

The increasing incorporation of artificial intelligence intensifies this issue. AI introduces new possibilities for personalized education, automated feedback, simulated patient interaction, adaptive questioning, educational content generation, and decision-support exercises. At the same time, it introduces risks involving inaccurate information, algorithmic bias, automation dependence, privacy, confidentiality, academic integrity, and inappropriate substitution of machine-generated responses for independent reasoning. The educational objective should consequently be AI literacy rather than simple AI utilization.

Future medical graduates need to understand both the capabilities and limitations of computational systems. They should be capable of evaluating AI-generated information, recognizing uncertainty, identifying potentially biased outputs, verifying recommendations against authoritative evidence, and maintaining professional responsibility for clinical decisions. This represents a major conceptual development in medical education: technological competence increasingly requires critical epistemological competence—the ability to determine whether information generated by a technological system is trustworthy, relevant, and clinically applicable.

The findings concerning digital health competencies further suggest that medical education must increasingly integrate informatics, data literacy, digital communication, electronic health records, telemedicine, clinical decision-support systems, and digital professionalism. This transformation changes the meaning of clinical competence itself. Historically, clinical competence was often conceptualized primarily through biomedical knowledge, examination skills, diagnosis, treatment, communication, and procedural performance. Contemporary competence increasingly incorporates the ability to function safely within digitally mediated healthcare environments.

Competency-based medical education provides the structural framework through which these diverse competencies can be integrated. Its central conceptual contribution is the reorientation of educational progression around what learners can demonstrate rather than solely around how long they have been exposed to educational experiences. This approach is particularly relevant

to medical education because clinical competence develops progressively and unevenly. Two learners completing the same period of training may demonstrate different levels of competence across different domains. Competency-oriented education therefore creates an opportunity for more explicit developmental expectations.

Nevertheless, competency-based education also presents significant methodological challenges. Competencies can become excessively fragmented when broad professional capabilities are decomposed into large numbers of isolated subcomponents. Excessive atomization risks converting holistic clinical practice into checklists and may obscure the integrated nature of professional performance. A competent clinician does not merely demonstrate dozens of independent behaviors; rather, knowledge, reasoning, communication, technical performance, ethical judgment, and situational awareness operate simultaneously. The analytical implication is that competency frameworks should provide structure without reducing clinical competence to mechanical task completion.

This issue is especially important in assessment. Traditional examinations are efficient for evaluating certain forms of knowledge, but they provide incomplete evidence of professional performance. Conversely, workplace-based assessment, simulation, objective structured clinical examinations, portfolios, direct observation, and narrative feedback can provide richer evidence of competence but require greater resources and assessor expertise. Contemporary assessment systems therefore need triangulation rather than reliance on a single instrument.

Triangulation is particularly important because every assessment method has limitations. Written examinations may demonstrate knowledge but provide limited evidence of communication or procedural performance. Objective structured clinical examinations provide standardized observations but may simplify clinical complexity. Workplace-based assessment offers authenticity but may introduce variability between clinical environments and assessors. Portfolios can document longitudinal development but depend heavily on learner engagement and assessment quality. Simulation provides controlled conditions but cannot reproduce every dimension of real clinical practice. A robust assessment system should therefore integrate multiple sources of evidence across different contexts and time points.

The shift toward longitudinal assessment is analytically significant because competence is developmental rather than episodic. A single examination captures performance at one point in time, whereas longitudinal assessment can reveal trajectories of progression, persistent weaknesses, response to feedback, and increasing independence. This is particularly relevant to professional competencies such as communication, teamwork, professionalism, clinical reasoning, and procedural skills, which cannot be adequately represented through isolated examinations.

Feedback functions as the principal mechanism connecting longitudinal assessment with improvement. However, feedback should not be conceptualized simply as information transmitted from teacher to student. Effective feedback involves a dynamic process in which learners interpret performance information, compare it with expected standards, identify gaps, formulate corrective strategies, and demonstrate subsequent improvement. This requires feedback literacy among students and feedback competence among faculty. The transformation of assessment therefore necessarily implies transformation of the educational culture surrounding feedback.

The findings also highlight faculty development as an essential mediating variable. Curriculum reform is frequently expressed through institutional policies, curriculum maps, competency frameworks, and technology platforms, but actual implementation occurs through educators. Faculty members must therefore understand not only the content they teach but also how learners acquire competence, how educational technologies should be integrated, how

assessment should be conducted, and how feedback should be delivered.

This creates a major institutional responsibility. Faculty development cannot remain peripheral to academic strategy. If universities expect educators to implement active learning, interprofessional education, simulation, digital assessment, AI-supported learning, and competency-based curricula, they must provide systematic professional development, educational resources, technical support, recognition of teaching contributions, and opportunities for scholarship. Otherwise, educational innovation may become dependent on individual faculty enthusiasm and remain inconsistent across courses and programs.

Another analytical finding concerns the relationship between curriculum integration and clinical authenticity. Medical education becomes increasingly effective when theoretical learning is connected to authentic professional problems. The traditional separation between preclinical and clinical education can create an artificial discontinuity: students first learn scientific knowledge and only later discover its clinical relevance. Integrated curricula reduce this gap by introducing clinical contexts earlier and repeatedly reconnecting foundational science to patient care.

This principle has particular relevance to pharmacology and clinical pharmacology. Drug mechanisms, pharmacokinetics, pharmacodynamics, adverse reactions, interactions, pharmacogenomics, pharmacovigilance, and therapeutic monitoring become more meaningful when students encounter them within patient cases. A case involving polypharmacy, renal impairment, adverse drug reactions, antimicrobial resistance, or individualized treatment can simultaneously activate knowledge from physiology, pathology, biochemistry, pharmacology, therapeutics, clinical medicine, and ethics. Such integration reflects the cognitive complexity of real clinical decision-making.

The same logic applies to other biomedical disciplines. Modern medical education increasingly requires horizontal integration across disciplines and vertical integration between basic science and clinical practice. The curriculum consequently becomes less analogous to a sequence of independent subjects and more analogous to an interconnected knowledge system. This does not diminish disciplinary expertise; instead, it situates disciplinary knowledge within a larger professional framework.

The global dimension of medical education transformation requires additional caution. Evidence generated in high-resource environments cannot automatically be generalized to every educational context. Digital infrastructure, faculty-to-student ratios, clinical placement capacity, simulation facilities, educational technology budgets, and regulatory requirements vary substantially across countries and institutions. The appropriate analytical response is not to reject global educational frameworks but to adapt them contextually.

Contextual adaptation is particularly important for institutions seeking internationalization. Global standards can provide useful reference points for competencies, quality assurance, digital health, professionalism, interprofessional education, and assessment. However, local health-system priorities, epidemiology, cultural expectations, language, healthcare financing, professional regulation, and available technologies must remain incorporated into curriculum design. Internationalization should therefore not mean uniformity. It should mean compatibility with global standards while maintaining contextual relevance.

Educational equity is another critical analytical dimension. Technology can reduce barriers to learning by providing flexible access to resources, virtual simulation, remote instruction, digital libraries, and asynchronous learning. However, the same technologies can increase inequity when learners have unequal access to devices, connectivity, software, technical support, or suitable learning environments. Digital transformation therefore requires attention to infrastructure and accessibility as integral components of educational quality rather than as

secondary logistical issues.

The findings also indicate that learner-centered education requires a recalibration of educational responsibility. Greater autonomy can promote self-regulated learning, critical thinking, and lifelong learning, but excessive decentralization can create cognitive overload, uncertainty, and unequal educational experiences. Learner autonomy should therefore be progressively scaffolded. Early learners may require structured guidance, while more advanced learners can assume increasing responsibility for goal setting, resource selection, clinical reasoning, and professional decision-making.

This developmental approach is consistent with the broader concept of entrustment in clinical education. As competence develops, responsibility should gradually shift from supervised performance toward greater independence under appropriate conditions. The curriculum therefore functions as a controlled transition from dependent learning to autonomous professional practice. Simulation, workplace-based assessment, mentorship, direct observation, and feedback collectively support this transition.

The evidence also demonstrates that professional competence extends beyond technical performance. Professionalism, ethics, communication, patient-centeredness, respect for autonomy, confidentiality, cultural responsiveness, and collaborative behavior must be integrated into the definition of competence. Technological transformation should therefore occur alongside preservation of humanistic medicine. The more powerful digital systems become, the greater the importance of teaching learners how to maintain human relationships, ethical responsibility, and accountability.

A further analytical implication concerns the distinction between educational innovation and educational improvement. Innovation describes novelty, whereas improvement requires evidence that a change produces meaningful benefits. Medical education institutions should therefore resist equating newness with effectiveness. A new digital platform, AI system, simulation technology, or curriculum structure should be evaluated against explicit educational outcomes, implementation feasibility, resource requirements, learner equity, sustainability, and longer-term professional effects.

This requires stronger educational research methodologies. Future research should increasingly employ multicenter studies, longitudinal designs, mixed-methods evaluation, randomized or quasi-experimental designs where appropriate, and validated competency measures. Studies should report intervention characteristics, theoretical foundations, implementation fidelity, participant characteristics, comparator conditions, outcomes, and limitations with sufficient detail to support replication and synthesis. Long-term follow-up is particularly important because educational interventions may produce immediate gains that do not necessarily translate into sustained clinical competence.

The analytical interpretation therefore supports a systems perspective. Medical education cannot be transformed through isolated modifications to teaching methods. Pedagogy, curriculum, assessment, technology, faculty development, clinical education, institutional governance, and quality assurance operate as interconnected components. A change in one component can create consequences elsewhere. For example, introducing competency-based outcomes without modifying assessment creates misalignment; introducing simulation without faculty preparation reduces effectiveness; introducing AI without digital ethics creates risk; introducing interprofessional education without authentic collaborative tasks produces superficial participation.

The strongest model emerging from the evidence is therefore one of constructive alignment and systemic integration. Learning outcomes should define competencies; competencies should determine learning activities; learning activities should generate authentic opportunities for

practice; assessment should provide evidence of achievement; feedback should guide improvement; and faculty development should support the entire process. Technology should be incorporated where it strengthens these relationships, rather than being adopted independently of them.

The transformation of medical education can consequently be interpreted as a movement toward a more integrated conception of professional formation. The graduate is no longer defined solely as an individual possessing a body of medical knowledge. The contemporary graduate is expected to function as a clinical reasoner, communicator, collaborator, digital health participant, ethical professional, evidence-informed practitioner, lifelong learner, and adaptive member of a complex healthcare system.

At the same time, the evidence does not justify assuming that contemporary educational innovations will automatically improve patient outcomes. The causal pathway from educational intervention to clinical outcome is long and influenced by numerous confounding variables, including healthcare infrastructure, supervision, professional regulation, organizational culture, workload, and patient characteristics. Consequently, claims about the ultimate clinical impact of educational innovation should remain appropriately cautious. Educational effectiveness should be demonstrated progressively through validated learner outcomes, competence measures, preparedness for practice, and, where feasible, patient and health-system indicators.

The principal analytical conclusion is therefore that contemporary medical education is undergoing a structural transformation rather than a methodological fashion cycle. Its fundamental direction is toward integration, contextualization, active participation, measurable competence, interprofessional collaboration, digital capability, longitudinal assessment, and lifelong professional development. Yet the sustainability of this transformation depends upon educational alignment and institutional capacity.

The most important implication is that medical schools should not ask merely which new teaching technology or methodology should be adopted. They should ask what competencies contemporary healthcare requires, which educational experiences can most effectively develop those competencies, how achievement can be validly demonstrated, what faculty capabilities are necessary, and what institutional conditions are required for sustainable implementation. This reframes educational innovation from technology acquisition toward evidence-informed educational design.

The analytical interpretation of the evidence suggests that the future of medical education will be defined by convergence rather than substitution. Biomedical science will converge with clinical reasoning; clinical education with simulation; medicine with other health professions; healthcare with digital technologies; assessment with continuous feedback; and professional formation with lifelong learning. The resulting educational model is neither exclusively traditional nor exclusively technological. It is an integrated professional education ecosystem in which scientific knowledge, pedagogical science, clinical authenticity, humanistic values, interprofessional collaboration, digital competence, and evidence-based assessment collectively contribute to the development of clinicians capable of functioning safely and effectively within increasingly complex healthcare systems.

The transformation of medical education should therefore be understood as a systemic process of educational, professional, technological, and organizational reconfiguration. The evidence does not support a simplistic replacement of traditional education with a single new model. Rather, it supports deliberate integration of complementary strategies according to educational purpose and context.

Competency-based education provides the structural framework; active and experiential pedagogies provide mechanisms for learning; interprofessional education develops

collaborative capacity; simulation supports safe practice; authentic clinical environments enable transfer; digital technologies expand accessibility and personalization; assessment provides evidence of development; faculty development enables implementation; and lifelong learning sustains professional competence.

The contemporary medical university must consequently function as a continuously learning organization. Its curricula should evolve in response to scientific discovery, population needs, healthcare-system transformation, technological development, and emerging professional responsibilities. Its educators should engage in continuous pedagogical development. Its learners should develop increasing autonomy and reflective capacity. Its clinical partners should participate actively in educational design and evaluation.

The evidence further demonstrates that transformation must preserve the fundamental purpose of medical education: preparing professionals capable of delivering safe, scientifically grounded, ethical, equitable, patient-centred, and effective healthcare. Educational innovation has value only insofar as it contributes to this broader purpose.

Accordingly, the emerging paradigm is neither purely technological nor purely pedagogical. It is an integrated competency-oriented architecture connecting scientific knowledge, clinical performance, professional identity, collaboration, digital capability, evidence-informed practice, patient-centredness, and lifelong development. Such an architecture provides a conceptual foundation for medical education systems seeking to remain responsive to increasingly complex healthcare environments.

The results therefore substantiate the relevance of five mutually reinforcing transformation domains: **Pedagogical innovation, interprofessional learning, technological integration, outcome-oriented curricular architecture, and clinical professional competence development.** Their integration provides a comprehensive framework for rethinking contemporary medical education as a dynamic, evidence-informed, context-sensitive, and continuously evolving professional learning ecosystem.

The evolution of medical education reflects a fundamental shift toward more dynamic, competency-oriented, and learner-centered paradigms that align with the complexities of modern healthcare systems. The findings of this study demonstrate that contemporary teaching and learning methodologies—such as problem-based learning, case-based learning, simulation-based education, flipped classrooms, and workplace-based assessments—significantly enhance the development of clinical competence, critical thinking, and professional skills. These approaches foster active engagement, promote deeper understanding, and better prepare students for real-world clinical challenges compared to traditional didactic models.

- The integration of digital technologies, including e-learning platforms, virtual and augmented reality, and artificial intelligence, has further transformed the educational landscape by enabling flexible, personalized, and immersive learning experiences. These innovations contribute to improved accessibility and efficiency in knowledge acquisition, while also supporting the development of practical skills in safe and controlled environments. Additionally, collaborative and peer-assisted learning strategies play a crucial role in strengthening communication, teamwork, and interdisciplinary competencies, which are essential for effective healthcare delivery.
- Despite these advancements, the implementation of modern educational approaches remains uneven across global contexts. Disparities in institutional resources, technological infrastructure, and faculty preparedness present significant barriers, particularly in low- and middle-income settings. Resistance to pedagogical change and the need for comprehensive faculty development further complicate the transition from traditional to innovative teaching models. Moreover, maintaining an appropriate balance between foundational theoretical

knowledge and advanced practical competencies remains a critical consideration in curriculum design.

➢ The modern teaching and learning methods offer substantial benefits in enhancing the quality, relevance, and outcomes of medical education. Their successful integration requires strategic planning, continuous evaluation, and institutional commitment, alongside investment in faculty training and technological infrastructure. Strengthening international collaboration and promoting evidence-based educational practices are essential to ensure equitable and sustainable advancement. Ultimately, the adoption of innovative pedagogical approaches will play a pivotal role in preparing competent, adaptable, and patient-centered healthcare professionals capable of meeting the evolving demands of global healthcare systems.

CONCLUSION

➢ The present scholarly disquisition demonstrates that contemporary medical education is undergoing a fundamental systemic transformation in response to accelerating biomedical advancement, increasing clinical complexity, technological disruption, changing population-health requirements, and the expanding expectations placed upon healthcare professionals. The evidence synthesis indicates that effective educational transformation cannot be achieved through isolated curricular modifications or the simple introduction of new technologies. Rather, it requires coordinated reconfiguration of curricular architecture, pedagogical methodology, assessment systems, clinical learning environments, faculty development, interprofessional education, digital competency, and lifelong professional learning.

➢ Competency-based medical education emerges as an important organizing paradigm because it redirects educational attention from content accumulation and instructional exposure toward demonstrable, progressively developing professional capabilities. Contemporary graduates require integrated competencies encompassing biomedical and clinical knowledge, diagnostic and therapeutic reasoning, practical skills, communication, teamwork, professionalism, ethical judgement, evidence-informed practice, patient safety, digital literacy, and reflective learning. Consequently, outcome-oriented curricular architecture should establish constructive alignment among intended learning outcomes, educational activities, clinical experiences, assessment strategies, and graduate capabilities.

➢ The analysis further demonstrates that pedagogical diversification is essential for developing complex professional competencies. Problem-based learning, case-based learning, team-based learning, simulation, experiential education, workplace-based learning, structured feedback, reflective practice, and authentic assessment provide complementary opportunities for learners to transform theoretical knowledge into clinical performance. Interprofessional education strengthens this transformation by preparing learners for collaborative healthcare environments in which effective communication, role clarification, shared decision-making, and coordinated responsibility are fundamental.

➢ Technological integration represents another major dimension of educational transformation. Digital learning environments, virtual simulation, learning analytics, artificial intelligence, tele-education, and other emerging technologies can expand accessibility, personalization, repeated practice, and continuing professional development. However, their educational value depends upon pedagogical appropriateness, infrastructure, faculty preparedness, digital equity, ethical governance, and rigorous evaluation.

➢ Contemporary medical education should be conceptualized as a dynamic, interdisciplinary, patient-centred, evidence-informed, technologically enabled, and continuously evolving professional learning ecosystem. Its fundamental purpose remains the preparation of healthcare professionals capable of translating scientific knowledge into safe,

ethical, effective, equitable, and clinically competent practice. Sustainable transformation therefore requires continuous curricular evaluation, faculty development, and authentic competency assessment, meaningful integration of digital and interprofessional learning, strong academic–clinical partnerships, and commitment to lifelong professional development. Such an integrated architecture provides a robust foundation for preparing healthcare professionals capable of responding responsibly to the scientific, clinical, technological, and societal complexities of twenty-first-century medicine.

RECOMMENDATIONS

- Contemporary medical education should be progressively reconfigured through an integrated, competency-based, evidence-informed, and outcome-oriented educational architecture that connects foundational science, clinical practice, professional development, interprofessional collaboration, digital transformation, and lifelong learning. Medical universities and health-professional institutions should establish explicit competency frameworks that define expected graduate capabilities across biomedical knowledge, clinical reasoning, practical and procedural skills, communication, professionalism, ethical decision-making, patient safety, evidence-based practice, teamwork, digital literacy, and systems thinking. These competencies should be mapped longitudinally across curricula to ensure progressive introduction, reinforcement, application, and assessment.
- Curricular reform should prioritize constructive alignment among learning outcomes, teaching methodologies, clinical experiences, and assessment strategies. Institutions should reduce unnecessary curricular fragmentation and excessive content accumulation through greater integration of biomedical and clinical sciences, interdisciplinary modules, spiral curriculum structures, and clinically contextualized learning. Pharmacology, pathology, physiology, biochemistry, microbiology, anatomy, public health, and clinical disciplines should be connected through authentic patient-care problems wherever educationally appropriate.
- Medical schools should expand the structured use of active and experiential pedagogies, including problem-based learning, case-based learning, team-based learning, simulation, workplace-based education, peer learning, reflective practice, and supervised clinical reasoning. Simulation centres should be utilized not only for procedural training but also for communication, teamwork, emergency management, prescribing, patient safety, leadership, and interprofessional clinical decision-making. Debriefing and formative feedback should be systematically incorporated into simulation and experiential learning.
- Interprofessional education should become a longitudinal component of medical curricula rather than an isolated educational activity. Medical, nursing, pharmacy, public-health, rehabilitation, laboratory, and other health-professional learners should receive structured opportunities to collaborate around authentic clinical and population-health problems. Such initiatives should explicitly address communication, role clarification, shared decision-making, conflict resolution, leadership, and collaborative responsibility.
- Digital transformation should be pursued according to clearly defined educational objectives rather than technological novelty. Institutions should develop digital-health competencies encompassing electronic health information, clinical informatics, telemedicine, digital professionalism, data interpretation, cybersecurity awareness, and responsible use of artificial intelligence. Digital resources should be accessible, inclusive, sustainable, and supported by appropriate faculty development and technical infrastructure. AI-enabled educational applications should incorporate human oversight, verification, transparency, privacy protection, and academic-integrity safeguards.

- Assessment systems should evolve toward multimodal and longitudinal evaluation of competence. Written examinations should be complemented by OSCEs, workplace-based assessments, direct observation, simulation assessment, portfolios, structured oral examinations, reflective activities, and narrative feedback. Programmatic assessment should be considered where appropriate to provide a broader representation of developmental progression.
- Institutions should establish continuous quality-improvement mechanisms incorporating curriculum mapping, stakeholder feedback, graduate outcomes, clinical-partner evaluation, faculty development, educational research, and periodic competency review. Medical education should be treated as a lifelong continuum extending from undergraduate preparation through postgraduate specialization and continuing professional development. Sustainable educational transformation ultimately requires institutional leadership, adequately prepared faculty, appropriate resources, interdisciplinary collaboration, rigorous evaluation, and continuous adaptation to evolving scientific, technological, clinical, and population-health needs.

REFERENCES

1. Thistlethwaite, J. E., & Davis, M. (2013). Interprofessional learning: a systematic review of the evidence. *Medical Education*, 47(3), 256-267.
2. Woods, D. R. (2000). Problem-based learning: how to gain the most from PBL. *PBL Associates*. ISBN: 9780968239930.
3. Baldwin, L. T., & Dorr, G. (2013). Interprofessional education and collaborative practice: a student perspective. *Nursing Outlook*, 61(1), 24-31.
4. Davis, D. A., & Taylor-Vaisey, A. (1997). Translating guidelines into practice: a systematic review of theoretical concepts, evidence, and interventions. *Canadian Medical Association Journal*, 157(4), 408-416.
5. Rees, C. E., & Bath, F. (2013). A survey of the use of assessment in clinical education in the UK. *Medical Education*, 34(3), 168-174. DOI: 10.1046/j.1365-2923.2000.00524.x.
6. Kirkpatrick, D. L. (2005). Evaluating Training Programs: The Four Levels. *Berrett-Koehler Publishers*.
7. Bennett, N. (2015). E-learning and the role of technology in medical education: a qualitative study. *Medical Education*, 49(3), 327-338. D
8. Dearnley, C., & Matthew, B. (2005). Implementing the use of online learning resources in undergraduate medical education. *Medical Teacher*, 27(2), 164-169.
9. Liaw, S. Y., & Chan, S. W. C. (2013). Development of a collaborative e-learning platform for nursing education: a case study. *Nurse Education Today*, 33(8), 1013-1017.
10. Harris, I. A., & Sutherland, A. (2012). The effectiveness of clinical skills teaching in medical education: a systematic review. *Medical Education*, 46(1), 23-34.
11. Prideaux, David. "ABC of Learning and Teaching in Medicine: Curriculum Design." *BMJ* 326, no. 7383 (2013): 268-270.
12. Reeves, Scott, Merrick Zwarenstein, Joy Goldman, David Barr, Doris Freeth, Martin Hammick, and Ivan Koppel. "The Effectiveness of Interprofessional Education: Key Findings from a New Systematic Review." *Journal of Interprofessional Care* 24, no. 3 (2010): 230-241.
13. Schmidt, Henk G., and Henny P. M. Moust. "What Makes a Tutor Effective? A Structural-Equations Modeling Approach to Learning in Problem-Based Curricula." *Academic Medicine* 70, no. 8 (2009): 708-714.
14. Swanwick, Tim, ed. *Understanding Medical Education: Evidence, Theory, and Practice*. 2nd ed. Wiley-Blackwell, 2014.

15. Taylor, David C. M., and Hossam Hamdy. "Adult Learning Theories: Implications for Learning and Teaching in Medical Education: AMEE Guide No. 83." *Medical Teacher* 35, no. 11 (2013): e1561-e1572.
16. Kumar, S., and S. Srinivasan. "Modern Techniques of Teaching and Learning in Medical Education." *Journal of Education and Health Sciences* 10, no. 2 (2023): 123-135.
17. Smith, J. A., and L. M. Brown. "Innovative Teaching Methods in Health Professions Education." *MGH Institute of Health Professions*, July 15, 2023.
18. Patel, R., and A. Gupta. "A Review on Modern Teaching and Learning Techniques in Medical Education." *Journal of Educational Technology and Management* 5, no. 1 (2022): 45-58.
19. Johnson, D. W., and R. T. Johnson. "Current and Emerging Medical Education Teaching Methods: Keeping Up with the Evolving Medical Sciences." *ResearchGate*, August 2021.
20. Korre, Danai, and Andrew Sherlock. "Augmented Reality in Higher Education: A Case Study in Medical Education." *arXiv preprint arXiv:2308.16248* (2023).
21. Cutrer, William B., Bonnie Miller, Martin V. Pusic, George Mejicano, and Rajesh S. Mangrulkar. "Fostering the Development of Master Adaptive Learners: A Conceptual Model to Guide Skill Acquisition in Medical Education." *Academic Medicine* 92, no. 1 (2017): 70-75.
22. Deiorio, Nicole M., Patricia A. Carney, Leslie E. Kahl, Erin M. Bonura, and Amy Miller Juve. "Coaching: A New Model for Academic and Career Achievement." *Medical Education Online* 21, no. 1 (2016): 33480.
23. Triola, Marc M., and Jesse Burk-Rafel. "Precision Medical Education." *Academic Medicine* 98, no. 7 (2023): 945-950.
24. Van Melle, Elaine, Jason R. Frank, Eric S. Holmboe, Damon Dagnone, and Denise Stockley. "A Core Components Framework for Evaluating Implementation of Competency-Based Medical Education Programs." *Academic Medicine* 94, no. 7 (2019): 1000-1007.
25. Regan, Linda, Laura R. Hopson, Michael A. Gisondi, and Jeremy Branzetti. "Learning to Learn: A Qualitative Study to Uncover Strategies Used by Master Adaptive Learners in the Planning of Learning." *Medical Teacher* 41, no. 11 (2019): 1252-1260.
26. Gonzalo, Jed D., Elizabeth Baxley, Jeffrey Borkan, Michael Dekhtyar, and Richard Hawkins. "Priority Areas and Potential Solutions for Successful Integration and Sustainment of Health Systems Science in Undergraduate Medical Education." *Academic Medicine* 92, no. 1 (2017): 63-69.
27. Cook, D. A., & Triola, M. M. (2014). Web-based learning in the health professions: a meta-analysis. JAMA, 302(12), 1297-1305.
28. Hoffmann, Tammy, et al. *Evidence-Based Practice across the Health Professions.* 3rd ed. Elsevier, 2020.
29. Meats, Emma, et al. "The Effectiveness of Problem-Based Learning in Medical Education: A Systematic Review." *Medical Education* 43, no. 8 (2009): 778-786.
30. Claridge, Jeffrey A., and Timothy C. Fabian. "History and Development of Evidence-Based Medicine." *World Journal of Surgery* 29, no. 5 (2005): 547-553.
31. Young, John M., and Sally A. Ward. "Teaching Evidence-Based Medicine: Impact on Knowledge and Attitudes." *Journal of Medical Education* 39, no. 5 (2011): 349-355.
32. Macleod, Mary, et al. "The Role of Evidence-Based Practice in Clinical Decision-Making." *Nursing Standard* 25, no. 31 (2011): 49-57.
33. Rosenberg, William, and Anna Donald. "Evidence-Based Medicine: An Approach to Clinical Problem-Solving." *BMJ* 310, no. 6987 (2005): 1122-1126.
34. Frenk, J., et al. (2010). Health professionals for a new century: transforming education to strengthen health systems in an interdependent world. The Lancet, 376(9756), 1923-1958.

35. World Health Organization. (2013). Transforming and scaling up health professionals' education and training. WHO Guidelines.
36. Frenk, J., Chen, L., Bhutta, Z. A., Cohen, J., Crisp, N., Evans, T., & Fine, D. (2010). Health professionals for a new century: transforming education to strengthen health systems in an interdependent world. *The Lancet*, 376(9756), 1923-1958.
37. Cook, D. A., & Triola, M. M. (2014). Web-based learning in the health professions: a meta-analysis. *JAMA*, 302(12), 1297-1305. DOI: 10.1001/jama.2014.15564.
38. Mann, K. V., & MacLeod, A. (2009). Competency-based medical education: the canMEDS model. *Canadian Medical Association Journal*, 180(1), E25-E30.
39. Dolmans, D. H. J. M., et al. (2016). Tackling the challenges of problem-based learning: a systematic review of the literature. *Medical Education*, 50(3), 267-283.
40. Harden, R. M., & Crosby, J. (2010). AMEE Guide No. 20: The good teacher is more than a lecturer – the twelve roles of the teacher. *Medical Teacher*, 22(4), 334-347.
41. Kenny, N. P., et al. (2014). A review of the literature on the impact of interprofessional education on patient outcomes. *Journal of Interprofessional Care*, 28(3), 262-268.
42. World Health Organization. (2016). Framework for Action on Interprofessional Education and Collaborative Practice. WHO. Retrieved from: WHO Website.
43. Rungta, S., & Kumar, D. (2022). Future of medical education: E-learning and virtual reality in medical education. *Journal of Education and Health Promotion*, 11, 92.
44. Nieder G. L. and Nagy F.(2012) Analysis of medical students' use of web-based resources for a gross anatomy and embryology course. ClinAnat. 15(6), pp.409–418.
45. O'Daniel M. and Rosenstein A. H.(2008) Chapter 33 Professional Communication and Team Collaboration.In: Hughes R.G.(eds). Patient Safety and Quality: An Evidence-Based Handbook for Nurses.
46. Pant S., Deshmukh A., Murugiah K., Kumar G., et al. (2012) Assessing the credibility of the "YouTube approach" to health information on acute myocardial infarction. ClinCardiol. 35(5), pp.281–285.
47. Papanna K., Kulkarni V., Tanvi D., Lakshmi V., et al. (2012) Perceptions and preferences of medical students regarding teaching methods in a Medical College, Mangalore India. African Health Sciences. 13(3), pp.808–813.
48. Ramnanan C. J. and Pound L. D.(2017) Advances in medical education and practice: student perceptions of the flipped classroom. Advances in Medical Education and Practice. 2017(8), pp.63–73.
49. Redshaw C. H. and Frampton I.(2014) Optimising inter-disciplinary problem-based learning in postgraduate environmental and science education: Recommendations from a case study. International Journal of Environmental & Science Education. 9, pp.97–110.
50. Rennie F. and Morrison T.(2013) E-learning and social networking handbook. Routledge (NY): Resources for Higher Education.
51. Sánchez-Mendiola M., Kieffer-Escobar L. F., Marín-Beltrán S., Downing S. M., et al. (2012) Teaching of evidence-based medicine to medical students in Mexico: a randomized controlled trial. BMC Medical Education. 12(107), pp.1–14.
52. Sarıhan A., Oray N. C., Güllüpınar B., Yanturali S., et al. (2016) The comparison of the efficiency of traditional lectures to video-supported lectures within the training of the Emergency Medicine residents. Turkish Journal of Emergency Medicine. 16(3), pp.107–111.
53. Saville B. K., Zinn T. E., Neef N. A., Van Norman R., et al. (2006) A Comparison of Interteaching and Lecture in the College Classroom. Journal of Applied Behavior Analysis. 39(1), pp.49–61.

54. Scicluna H. A., O'Sullivan A. J., Boyle P., Jones P. D., et al. (2015) Peer learning in the UNSW Medicine program. BMC Medical Education. 15(167), pp.1–9.
55. Thistlethwaite JE, Davis M. Interprofessional learning: a systematic review of the evidence. Med Educ. 2013;47(3):256–267.
56. Woods DR. Problem-based learning: how to gain the most from PBL. Hamilton: PBL Associates; 2000.
57. Reeves S, Zwarenstein M, Goldman J, Barr H, Freeth D, Hammick M, et al. The effectiveness of interprofessional education: key findings from a new systematic review. J Interprof Care. 2010;24(3):230–241.
58. Swanwick T, editor. Understanding medical education: evidence, theory and practice. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell; 2014.
59. Taylor DCM, Hamdy H. Adult learning theories: implications for learning and teaching in medical education: AMEE Guide No. 83. Med Teach. 2013;35(11):e1561–e1572.
60. Cook DA, Triola MM. Web-based learning in the health professions: a meta-analysis. JAMA. 2014;302(12):1297–1305.
61. Dolmans DHJM, De Grave W, Wolfhagen IHAP, Van Der Vleuten CPM. Problem-based learning: future challenges for educational practice and research. Med Educ. 2005;39(7):732–741.
62. Frenk J, Chen L, Bhutta ZA, Cohen J, Crisp N, Evans T, et al. Health professionals for a new century: transforming education to strengthen health systems. Lancet. 2010;376(9756):1923–1958.
63. Harden RM, Crosby J. AMEE Guide No. 20: The good teacher is more than a lecturer – the twelve roles of the teacher. Med Teach. 2000;22(4):334–347.
64. Liaw SY, Chan SWC. Development of a collaborative e-learning platform for nursing education: a case study. Nurse Educ Today. 2013;33(8):1013–1017.
65. Ramnanan CJ, Pound LD. Advances in medical education and practice: student perceptions of the flipped classroom. Adv Med Educ Pract. 2017;8:63–73.
66. Sulashvili N, Beglaryan M. THE SCIENTIFIC DISCUSSION OF KEY ISSUE ASPECTS OF MODERN ADVANCING INNOVATION OF LEARNING AND TEACHING METHODS AND PEDAGOGICAL APPROACHES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN MEDICAL EDUCATIONAL STUDY PROGRAMS DIRECTIONS GLOBALLY IN GENERAL. Scientific Journal "SPECTRI". 2024;10(2):1-23.
67. Sulashvili N, Alavidze N, Buleishvili M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Sulashvili M, et al. THE MANIFESTATION OF KEY ISSUE FEATURES OF GLOBAL PERSPECTIVES ON INNOVATIVE TEACHING AND LEARNING APPROACH STRATEGIES IN HIGHER MEDICAL EDUCATION: ADVANCING STUDENT-CENTERED PRACTICES, TECHNOLOGY INTEGRATION AND COMPETENCY-BASED FRAMEWORKS. Scientific Journal "SPECTRI". 2024;10(2):1-18.
68. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Kvizhinadze N, et al. THE SCIENTIFIC TALKS OF MANIFESTATION OF PECULIARITIES OF PHARMACIST PROFESSION, MODERN PROFESSIONAL CHALLENGES, PHARMACEUTICAL SCIENCES, EDUCATION, PROSPECTS, INNOVATIONS AND SOCIETY. In: CONGRESS BOOK; THE 6-th INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCHES AND INNOVATION CONGRESS. Ankara: Iksad Publications; 2023. p. 632-54.
69. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Seniuk I, et al. THE KEY ISSUE OF MANIFESTATION OF MODERN ASPECTS OF ACHIEVEMENTS OF PHARMACISTS PROFESSION, PHARMACEUTICAL EDUCATION, SCIENCE AND

ORGANIZATIONAL ASPECTS OF PHARMACEUTICS IN GEORGIA. In: MATERIALS Of II Scientific and Practical International Conference On The Topic- "Modern Aspects of Achievements Fundamental and Applied Medical and Biological Areas Medical and Pharmaceutical Education and Science". Kharkiv: Kharkiv National Medical University; 2023. p. 271-88.

70. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Seniuk I, et al. THE SCIENTIFIC TALKS OF THE MANIFESTATION OF PHARMACISTS NEW ENGAGEMENT, PURPOSE, INVOLVEMENT, CHALLENGES, PROFESSIONAL DEVELOPMENT, PERSPECTIVES AND MODERN TRENDS IMPLEMENTATION IN PHARMACY EDUCATION, ACCORDING NEW IMPEDIMENTS IN XXI CENTURY IN THE DOMESTIC AND INTERNATIONAL CONTEXT IN GENERAL. In: MATERIALS OF THE III International Scientific and Practical Conference, Dedicated to the 40th Anniversary of the Foundation of the Department of Organization, Economics and Management of Pharmacy. Kharkiv: National Pharmacy University of Ukraine; 2024. p. 370-80.

71. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC TALKS OF THE MANIFESTATION OF THE KEY ISSUE ASPECTS OF DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCES AND PERSPECTIVE CAPACITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICINE, IN PHARMACY AND IN PHARMACOTHERAPY IN THE DOMESTIC AND INTERNATIONAL CONTEXT IN GENERAL. In: MATERIALS OF THE III International Scientific and Practical Conference, Dedicated to the 40th Anniversary of the Foundation of the Department of Organization, Economics and Management of Pharmacy. Kharkiv: National Pharmacy University of Ukraine; 2024. p. 414-27.

72. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Seniuk I, et al. THE SCIENTIFIC TALKS OF MANIFESTATION OF THE KEY ISSUE ASPECTS OF DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCES AND PERSPECTIVE CAPACITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICINE, IN PHARMACY AND IN PHARMACOTHERAPY IN THE DOMESTIC AND INTERNATIONAL CONTEXT IN GENERAL. In: MATERIALS OF THE III International Scientific and Practical Conference, Dedicated to the 40th Anniversary of the Foundation of the Department of Organization, Economics and Management of Pharmacy. Kharkiv: National Pharmacy University of Ukraine; 2024. p. 414-27.

73. Sulashvili N, Alavidze N, Buleishvili M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Sulashvili M, et al. THE FEATURES AND CHALLENGES OF MODERN TEACHING AND LEARNING METHODS AND CONTEMPORARY PEDAGOGICAL APPROACHES IN PHARMACEUTICAL STUDY PROGRAMS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN GENERAL. In: Materials of the III Scientific and Practical International Conference, "MICROBIOLOGICAL AND IMMUNOLOGICAL RESEARCH IN MODERN MEDICINE". Kharkiv: National University of Pharmacy of Ukraine; 2025. p. 51-3.

74. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF KEY ISSUE ASPECTS OF FEATURES OF CANDIDA PROBLEMS, ANTIFUNGAL DRUGS RESISTANCE CONCERNS, MYCOTOXICOLOGY ISSUES, MYCOECOLOGY, BIOSAFETY RISKS AND EMERGING SOLUTIONS. In: Proceedings of the 9th International Scientific Conference- «Modern Scientific Method No.9 (2025)». Vienna: University of Vienna; 2025. p. 136-65.

75. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE MANIFESTATION OF KEY ISSUE FEATURES OF GLOBAL PERSPECTIVES ON INNOVATIVE TEACHING AND LEARNING APPROACH STRATEGIES IN HIGHER

MEDICAL EDUCATION: ADVANCING STUDENT-CENTERED PRACTICES, TECHNOLOGY INTEGRATION AND COMPETENCY-BASED FRAMEWORKS. Scientific Journal "SPECTRI". 2024;10(2):1-18.
76. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF KEY ISSUE ASPECTS OF MODERN ADVANCING INNOVATION OF LEARNING AND TEACHING METHODS AND PEDAGOGICAL APPROACHES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN MEDICAL EDUCATIONAL STUDY PROGRAMS DIRECTIONS GLOBALLY IN GENERAL. Scientific Journal "SPECTRI". 2024;10(2):1-23.
77. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF EXPLORING THE APPLICATION OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL PRACTICES IN UNIVERSITY LEVEL MEDICAL-PHARMACEUTICAL TRAINING AROUND THE WORLD. In: BOOK of Publications of II International Scientific and Practical Conference- "MODERN ACHIEVEMENTS OF EXPERIMENTAL, CLINICAL, ENVIRONMENTAL BIOCHEMISTRY AND MOLECULAR BIOLOGY". Kharkiv: National University of Pharmacy of Ukraine; 2025. p. 312-63.
78. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. ACADEMIC DISCOURSE ON THE EXPRESSION OF INTERNATIONAL APPROACHES TO INNOVATIVE PEDAGOGICAL EXCELLENCE AND THEIR TRANSFORMATIVE INFLUENCE ON THE PROGRESS OF HIGHER MEDICAL EDUCATION GLOBALLY. In: PROCEEDINGS OF IV INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE, DEDICATED TO THE MEMORY OF PROF. VALENTIN MIKHAILOVICH TOLOCHKO. Kharkiv: NUPh; 2025. p. 410-83.
79. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Seniuk I, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE ON HIGHER MEDICAL EDUCATION IN THE 21ST CENTURY: INNOVATIONS, CHALLENGES, COMPETENCY DEVELOPMENT, AND FUTURE DIRECTIONS IN DIGITAL TRANSFORMATION, ARTIFICIAL INTELLIGENCE, GLOBAL HEALTH, AND SUSTAINABLE HEALTHCARE SYSTEMS. In: PROCEEDINGS BOOK OF 13th INTERNATIONAL BLACK SEA COASTLINE COUNTRIES SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. Zonguldak: Liberty Publishing House; 2026. p. 554-601.
80. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC PERSPECTIVES ON NEXT-GENERATION LEARNING OUTCOME ASSESSMENT IN INTEGRATED MEDICAL EDUCATION: ADVANCING EVIDENCE-COMPETENCY-BASED EDUCATION THROUGH LEARNING ANALYTICS, CLINICAL REASONING, ENTRUSTABLE PROFESSIONAL ACTIVITIES, PROGRAMMATIC ASSESSMENT, PRECISION EDUCATION AND CONTINUOUS QUALITY IMPROVEMENT. In: PROCEEDINGS OF 13th INTERNATIONAL HASANKEYF SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION CONGRESS. Batman: ISARC International Science and Art Research Center; 2026. p. 503-57.
81. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Seniuk I, et al. THE SCIENTIFIC PERSPECTIVES ON NEXT-GENERATION LEARNING OUTCOME ASSESSMENT IN INTEGRATED MEDICAL EDUCATION: ADVANCING EVIDENCE-COMPETENCY-BASED EDUCATION THROUGH LEARNING ANALYTICS, CLINICAL REASONING, ENTRUSTABLE PROFESSIONAL ACTIVITIES, PROGRAMMATIC ASSESSMENT, PRECISION EDUCATION AND CONTINUOUS QUALITY IMPROVEMENT. In: PROCEEDINGS OF 13th INTERNATIONAL HASANKEYF

SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION CONGRESS. Batman: ISARC International Science and Art Research Center; 2026. p. 503-57.
82. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE ON HIGHER MEDICAL EDUCATION IN THE 21ST CENTURY: INNOVATIONS, CHALLENGES, COMPETENCY DEVELOPMENT, AND FUTURE DIRECTIONS IN DIGITAL TRANSFORMATION, ARTIFICIAL INTELLIGENCE, GLOBAL HEALTH, AND SUSTAINABLE HEALTHCARE SYSTEMS. In: PROCEEDINGS BOOK OF 13th INTERNATIONAL BLACK SEA COASTLINE COUNTRIES SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. Zonguldak: Liberty Publishing House; 2026. p. 554-601.
83. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. ACADEMIC DISCOURSE ON THE EXPRESSION OF INTERNATIONAL APPROACHES TO INNOVATIVE PEDAGOGICAL EXCELLENCE AND THEIR TRANSFORMATIVE INFLUENCE ON THE PROGRESS OF HIGHER MEDICAL EDUCATION GLOBALLY. In: PROCEEDINGS OF IV INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE, DEDICATED TO THE MEMORY OF PROF. VALENTIN MIKHAILOVICH TOLOCHKO. Kharkiv: NUPh; 2025. p. 410-83.
84. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF EXPLORING THE APPLICATION OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL PRACTICES IN UNIVERSITY LEVEL MEDICAL-PHARMACEUTICAL TRAINING AROUND THE WORLD. In: BOOK of Publications of II International Scientific and Practical Conference- "MODERN ACHIEVEMENTS OF EXPERIMENTAL, CLINICAL, ENVIRONMENTAL BIOCHEMISTRY AND MOLECULAR BIOLOGY". Kharkiv: National University of Pharmacy of Ukraine; 2025. p. 312-63.
85. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF KEY ISSUE ASPECTS OF MODERN ADVANCING INNOVATION OF LEARNING AND TEACHING METHODS AND PEDAGOGICAL APPROACHES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN MEDICAL EDUCATIONAL STUDY PROGRAMS DIRECTIONS GLOBALLY IN GENERAL. Scientific Journal "SPECTRI". 2024;10(2):1-23.
86. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE MANIFESTATION OF KEY ISSUE FEATURES OF GLOBAL PERSPECTIVES ON INNOVATIVE TEACHING AND LEARNING APPROACH STRATEGIES IN HIGHER MEDICAL EDUCATION: ADVANCING STUDENT-CENTERED PRACTICES, TECHNOLOGY INTEGRATION AND COMPETENCY-BASED FRAMEWORKS. Scientific Journal "SPECTRI". 2024;10(2):1-18.
87. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE FEATURES AND CHALLENGES OF MODERN TEACHING AND LEARNING METHODS AND CONTEMPORARY PEDAGOGICAL APPROACHES IN PHARMACEUTICAL STUDY PROGRAMS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN GENERAL. In: Materials of the III Scientific and Practical International Conference, "MICROBIOLOGICAL AND IMMUNOLOGICAL RESEARCH IN MODERN MEDICINE". Kharkiv: National University of Pharmacy of Ukraine; 2025. p. 51-3.
88. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC TALKS OF THE MANIFESTATION OF THE KEY ISSUE ASPECTS OF DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCES AND PERSPECTIVE CAPACITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICINE, IN PHARMACY AND IN

PHARMACOTHERAPY IN THE DOMESTIC AND INTERNATIONAL CONTEXT IN GENERAL. In: MATERIALS OF THE III International Scientific and Practical Conference, Dedicated to the 40th Anniversary of the Foundation of the Department of Organization, Economics and Management of Pharmacy. Kharkiv: National Pharmacy University of Ukraine; 2024. p. 414-27.

89. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Seniuk I, et al. THE SCIENTIFIC TALKS OF THE MANIFESTATION OF PHARMACISTS NEW ENGAGEMENT, PURPOSE, INVOLVEMENT, CHALLENGES, PROFESSIONAL DEVELOPMENT, PERSPECTIVES AND MODERN TRENDS IMPLEMENTATION IN PHARMACY EDUCATION, ACCORDING NEW IMPEDIMENTS IN XXI CENTURY IN THE DOMESTIC AND INTERNATIONAL CONTEXT IN GENERAL. In: MATERIALS OF THE III International Scientific and Practical Conference, Dedicated to the 40th Anniversary of the Foundation of the Department of Organization, Economics and Management of Pharmacy. Kharkiv: National Pharmacy University of Ukraine; 2024. p. 370-80.

90. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Seniuk I, et al. THE KEY ISSUE OF MANIFESTATION OF MODERN ASPECTS OF ACHIEVEMENTS OF PHARMACISTS PROFESSION, PHARMACEUTICAL EDUCATION, SCIENCE AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF PHARMACEUTICS IN GEORGIA. In: MATERIALS Of II Scientific and Practical International Conference On The Topic- "Modern Aspects of Achievements Fundamental and Applied Medical and Biological Areas Medical and Pharmaceutical Education and Science". Kharkiv: Kharkiv National Medical University; 2023. p. 271-88.

91. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Kvizhinadze N, et al. THE SCIENTIFIC TALKS OF MANIFESTATION OF PECULIARITIES OF PHARMACIST PROFESSION, MODERN PROFESSIONAL CHALLENGES, PHARMACEUTICAL SCIENCES, EDUCATION, PROSPECTS, INNOVATIONS AND SOCIETY. In: CONGRESS BOOK; THE 6-th INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCHES AND INNOVATION CONGRESS. Ankara: Iksad Publications; 2023. p. 632-54.

92. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Seniuk I, et al. THE SCIENTIFIC DISCUSSION OF KEY ISSUE ASPECTS OF MODERN ADVANCING INNOVATION OF LEARNING AND TEACHING METHODS AND PEDAGOGICAL APPROACHES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN MEDICAL EDUCATIONAL STUDY PROGRAMS DIRECTIONS GLOBALLY IN GENERAL. Scientific Journal "SPECTRI". 2024;10(2):1-23.

93. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF KEY ISSUE ASPECTS OF FEATURES OF CANDIDA PROBLEMS, ANTIFUNGAL DRUGS RESISTANCE CONCERNS, MYCOTOXICOLOGY ISSUES, MYCOECOLOGY, BIOSAFETY RISKS AND EMERGING SOLUTIONS. In: Proceedings of the 9th International Scientific Conference- «Modern Scientific Method No.9 (2025)». Vienna: University of Vienna; 2025. p. 136-65.

94. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE MANIFESTATION OF KEY ISSUE FEATURES OF GLOBAL PERSPECTIVES ON INNOVATIVE TEACHING AND LEARNING APPROACH STRATEGIES IN HIGHER MEDICAL EDUCATION: ADVANCING STUDENT-CENTERED PRACTICES, TECHNOLOGY INTEGRATION AND COMPETENCY-BASED FRAMEWORKS. Scientific Journal "SPECTRI". 2024;10(2):1-18.

95. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. ACADEMIC DISCOURSE ON THE EXPRESSION OF INTERNATIONAL APPROACHES TO INNOVATIVE PEDAGOGICAL EXCELLENCE AND THEIR TRANSFORMATIVE INFLUENCE ON THE PROGRESS OF HIGHER MEDICAL EDUCATION GLOBALLY. In: PROCEEDINGS OF IV INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE, DEDICATED TO THE MEMORY OF PROF. VALENTIN MIKHAILOVICH TOLOCHKO. Kharkiv: NUPh; 2025. p. 410-83.
96. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE ON HIGHER MEDICAL EDUCATION IN THE 21ST CENTURY: INNOVATIONS, CHALLENGES, COMPETENCY DEVELOPMENT, AND FUTURE DIRECTIONS IN DIGITAL TRANSFORMATION, ARTIFICIAL INTELLIGENCE, GLOBAL HEALTH, AND SUSTAINABLE HEALTHCARE SYSTEMS. In: PROCEEDINGS BOOK OF 13th INTERNATIONAL BLACK SEA COASTLINE COUNTRIES SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. Zonguldak: Liberty Publishing House; 2026. p. 554-601.
97. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC PERSPECTIVES ON NEXT-GENERATION LEARNING OUTCOME ASSESSMENT IN INTEGRATED MEDICAL EDUCATION: ADVANCING EVIDENCE-COMPETENCY-BASED EDUCATION THROUGH LEARNING ANALYTICS, CLINICAL REASONING, ENTRUSTABLE PROFESSIONAL ACTIVITIES, PROGRAMMATIC ASSESSMENT, PRECISION EDUCATION AND CONTINUOUS QUALITY IMPROVEMENT. In: PROCEEDINGS OF 13th INTERNATIONAL HASANKEYF SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION CONGRESS. Batman: ISARC International Science and Art Research Center; 2026. p. 503-57.
98. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF EXPLORING THE APPLICATION OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL PRACTICES IN UNIVERSITY LEVEL MEDICAL-PHARMACEUTICAL TRAINING AROUND THE WORLD. In: BOOK of Publications of II International Scientific and Practical Conference- "MODERN ACHIEVEMENTS OF EXPERIMENTAL, CLINICAL, ENVIRONMENTAL BIOCHEMISTRY AND MOLECULAR BIOLOGY". Kharkiv: National University of Pharmacy of Ukraine; 2025. p. 312-63.
99. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Gabunia L, Alavidze N, Sulashvili M, et al. THE FEATURES AND CHALLENGES OF MODERN TEACHING AND LEARNING METHODS AND CONTEMPORARY PEDAGOGICAL APPROACHES IN PHARMACEUTICAL STUDY PROGRAMS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN GENERAL. In: Materials of the III Scientific and Practical International Conference, "MICROBIOLOGICAL AND IMMUNOLOGICAL RESEARCH IN MODERN MEDICINE". Kharkiv: National University of Pharmacy of Ukraine; 2025. p. 51-3.
100. Sulashvili N, Beglaryan M, Gorgaslidze N, Chichoyan N, Gabunia L, Seniuk I, et al. THE SCIENTIFIC TALKS OF THE MANIFESTATION OF PHARMACISTS NEW ENGAGEMENT, PURPOSE, INVOLVEMENT, CHALLENGES, PROFESSIONAL DEVELOPMENT, PERSPECTIVES AND MODERN TRENDS IMPLEMENTATION IN PHARMACY EDUCATION, ACCORDING NEW IMPEDIMENTS IN XXI CENTURY IN THE DOMESTIC AND INTERNATIONAL CONTEXT IN GENERAL. In: MATERIALS OF THE III International Scientific and Practical Conference, Dedicated to the 40th Anniversary of the Foundation of the Department of Organization, Economics and Management of Pharmacy. Kharkiv: National Pharmacy University of Ukraine; 2024. p. 370-80.

101. Alharbi NS. Evaluating competency-based medical education: a systematized review of current practices. BMC Med Educ. 2024;24:612.
102. Aldriwesh MG, Alyousif SM, Alharbi NS. Undergraduate-level teaching and learning approaches for interprofessional education in the health professions: a systematic review. BMC Med Educ. 2022;22:13.
103. Bogossian F, New K, George K, Barr N, Dodd N, Hamilton AL, et al. The implementation of interprofessional education: a scoping review. Adv Health Sci Educ Theory Pract. 2023;28:243-277.
104. Tan AS, Lew YT, Ang MQ, Koh SSL. Effectiveness of interprofessional education for medical and nursing professionals and students on interprofessional educational outcomes: a systematic review. Nurse Educ Pract. 2024;74:103864.
105. Saragih ID, Suarilah I, Hsiao CT, Fann WC, Lee BO. Interdisciplinary simulation-based teaching and learning for healthcare professionals: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. Nurse Educ Pract. 2024;76:103920.
106. Elendu C, Amaechi DC, Okatta AU, Amaechi EC, et al. The impact of simulation-based training in medical education: a review. Medicine (Baltimore). 2024;103(27).
107. McGee RG, Wark S, Mwangi F, Drovandi A, Alele F, Malau-Aduli BS, et al. Digital learning of clinical skills and its impact on medical students' academic performance: a systematic review. BMC Med Educ. 2024;24:1477.
108. Tozsin A, Ucmak H, Soyturk S, Aydin A, Gozen AS, Al Fahim M, et al. The role of artificial intelligence in medical education: a systematic review. Surg Innov. 2024;31(4):415-423.
109. Gordon M, Daniel M, Ajiboye A, Uraiby H, Xu NY, Bartlett R, et al. A scoping review of artificial intelligence in medical education: BEME Guide No. 84. Med Teach. 2024;46(4):446-470.
110. Pupic N, Ghaffari-Zadeh A, Hu R, Singla R, Darras K, Karwowska A, et al. An evidence-based approach to artificial intelligence education for medical students: a systematic review. PLOS Digit Health. 2023;2(11).
111. Sun L, Yin C, Xu Q, Zhao W. Artificial intelligence for healthcare and medical education: a systematic review. Am J Transl Res. 2023;15(7):4820-4828.
112. Lucas HC, Upperman JS, Robinson JR. A systematic review of large language models and their implications in medical education. Med Educ. 2024;58(11):1276-1285.
113. Kim HY, Kim EY. Effects of medical education program using virtual reality: a systematic review and meta-analysis. Int J Environ Res Public Health. 2023;20(5):3895.
114. Foronda CL, Gonzalez L, Meese MM, Slamon N, Baluyot M, Lee J, et al. A comparison of virtual reality to traditional simulation in health professions education: a systematic review. Simul Healthc. 2024;19(1S).
115. Tene T, Vique López DF, Valverde Aguirre PE, Orna Puente LM, Vacacela Gomez C. Virtual reality and augmented reality in medical education: an umbrella review. Front Digit Health. 2024;6:1365345.
116. García-Robles P, Cortés-Pérez I, Nieto-Escámez FA, García-López H, Obrero-Gaitán E, Osuna-Pérez MC. Immersive virtual reality and augmented reality in anatomy education: a systematic review and meta-analysis. Anat Sci Educ. 2024;17(3):514-528.
117. Gupta SK, Srivastava T. Assessment in undergraduate competency-based medical education: a systematic review. Cureus. 2024;16(4).
118. Herx-Weaver A, Bajwa M, Palaganas JC. Prelicensure simulation as a platform for interprofessional education: a systematic review update of the 2016-2021 literature. J Interprof Educ Pract. 2024;35:100702.

119. Lee S, Kim MC, Kim J. The status of interprofessional education for healthcare students in South Korea: a scoping review focusing on simulation-based education. Korean J Med Educ. 2024;36(3):303-314.
120. Saragih ID, Suarilah I, Hsiao CT, Fann WC, Lee BO. Interdisciplinary simulation-based teaching and learning for healthcare professionals: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. Nurse Educ Pract. 2024;76:103920.

COMMUNITY PERCEPTION OF URBAN OPEN SPACES AND QUALITY OF LIFE: A CASE STUDY OF SELECTED URBAN PARKS IN TWIN CITIES OF PAKISTAN

Ar. Dr. Omer Shujat Bhatti
Associate Professor & COD, Dept. of Architecture, School of Architecture & Planning, UMT, Lahore.
Ar. Nazia Iftakhar
Lecturer, Department of Nutritional Sciences & Environmental Design, AIOU, Islamabad.
Ar. Zainab Qasim
Environmental Designer & Professional Architect, Gulf region.
Prof. Dr. Muhammad Asad Ghufran
Professor, IIUI, Islamabad.

ABSTRACT
Visitor's perception affects user patterns and can help in the design and management of the open spaces in urban areas. The perceived quality of parks can influence a resident's perception of their overall well-being. The satisfaction level of the urban dwellers with their surroundings is one of the indicators of quality of life. The aim of this research was to analyzed the perception of visitors with different social profiles towards the urban open spaces (UOS) and its impact on of their own quality of life (QOL). For this purpose, two urban parks, Fatima Jinnah Park, Islamabad and Ayub Park, Rawalpindi were selected. In order to understand the visitor's perception about these parks and how it contributes to their quality of life, these urban parks were documented with neighborhood features such as transport linkages, physical and social activities of visitors. Common perceptions and positive contribution were found to the urban quality of life of the resident. Benefits which are directly associated to individuals and their families were found to be of prime importance, such as enhancement of health, promotion of social and physical development of children, and reduction of stress.
KEYWORDS: Urban open spaces, Quality of life, Community perception, Urban parks, Physical activity and development.

DIGITAL HEALTH LITERACY, TRUST ON AI-GENERATED HEALTH ADVICE AND SELF-MEDICATION BEHAVIOR IN UNIVERSITY STUDENTS

AREEB SHAFIQUE
WAJEEHA ADNAN
MS. SUMAIRA AYUB
Department Of Applıed Psychology School Of Professıonal Psychology
Unıversıty Of Management And Technology, Lahore 2026

ABSTRACT
The present study was carried out to explore the relationship between digital health literacy, trust on AI-generated health advice and self-medication behavior in university students. It was correlational research. For the present study it was hypothesized that: i) there will be a significant relationship between digital health literacy, trust on AI-generated health advice and self-medication behavior in university, ii) digital health literacy and trust on AI-generated health advice will significantly predict self-medication behavior, iii) there will be significant gender differences in study variables. In the current study, 198 participants age ranged 18 to 32 years (M= 21. 14, SD= 2.20) comprising 81 men and 118 women were approached by employing purposive sampling technique. To assess the sample, the self-constructed demographic sheet, eHealth Literacy Scale 3.0 (Milanti et al., 2025), Trust in AI-Generated Health Advice (TAIGHA) Scale (Kopka et al., 2025), and Self-Medication Behavior Inventory (SMBI-9) (Penagos-Corzo et al., 2024) were used. The results of Pearson product moment correlation showed Digital health literacy had a positive relationship with the trust in AI-generated health advice, and self-medication behavior. Furthermore, trust in AI-generated health advice was also positively related with self-medication behavior and its subscale avoidance. The results of multiple linear regression analyses revealed that trust in AI-generated health advice was the only significant predictor of self-medication behaviors. There were no significant gender differences across the study variables. The present study has great contribution in the field of heath psychology studying the impact of digital technology on self-medication behavior in emerging young adults.
Keywords. ehealth literacy, artificial intelligence, digital health literacy, trust on AI-generated health advice

PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY, JOINT FAMILY INTERFERENCE AND RELATIONAL TURBULENCE IN MARRIED INDIVIDUALS

IMAN FATIMA
FATIMA LATIF
MS. AMARAH QURESHI
Department Of Applıed Psychology School Of Professıonal Psychology
Unıversıty Of Management And Technology, Lahore
2026

The current study was aimed to explore the relationship between Psychological flexibility, Joint family interference, and Relational turbulence in married individuals. The study followed a cross-sectional correlational research design. It was hypothesized that Psychological flexibility would be negatively related to Joint family interference and Relational turbulence, Psychological inflexibility would be positively related to these variables, and Joint family interference would be positively related to Relational turbulence. Data was collected from 224 married individuals, including 103 men and 121 women, using the Multidimensional Psychological Flexibility Inventory-24 (Grégoire et al., 2020), Family Intrusiveness Scale (Gavazzi et al., 1998), and Relational Turbulence Scale (Khadim et al., 2023) through purposive sampling. Pearson correlation, multiple regression, and independent-samples *t*-tests were used for data analysis. Findings revealed that Global flexibility negatively predicted Relational turbulence, lack of understanding, and lack of support, while Joint family interference positively predicted overall Relational turbulence and all its dimensions. Global inflexibility was positively related to Relational turbulence but did not significantly predict it or its dimensions. Global flexibility showed a negative relationship with Joint family interference, whereas Global inflexibility showed a positive relationship with Joint family interference. Women reported high Global flexibility, Global inflexibility and Apprehensions than men. These findings contribute to family, relationship and counseling psychology by highlighting the importance of psychological flexibility and family interference in martial relational difficulties.

Keywords. *Psychological flexibility, psychological inflexibility, joint family interference, relational turbulence, married individuals*

INSTITUTION OF TEACHERS' EDUCATION AND BEHAVIORAL SCIENCE DEPARTMENT OF CURRICULUM AND INSTRUCTION

PRACTICES AND CHALLENGES OF PRESCHOOL EDUCATION IN RURAL AREAS: A CASE STUDY OF GOVERNMENT SCHOOLS IN GUBALAFTO WOREDA, NORTH WOLLO ADMINISTRATIVE ZONE, ETHIOPIA

By Molla Yimer Tegegne
Submitted to Dr. Ali Yasin

Abstract

ECCE is important in promoting lifelong learning and development in humans. In Ethiopia, O-class education was adopted as a form of pre-schooling in rural areas to prepare children at age six for formal primary school education. The practices and efficiency of this model in rural areas have not been thoroughly researched. The current study seeks to explore the practices and challenges associated with O-class education in government schools in Gubalafto Woreda, North Wollo Administrative Zone, Ethiopia.

A qualitative multiple case study design was adopted. The two government primary schools (Zigilba and Limsare) having O-class programs were purposely selected. Data were gathered using semi-structured interviews (n=20), classroom observations and document analysis. The participants were educational officers, school directors, O-class teachers, primary school teachers, parents and O-class children. The method of analysis was thematic analysis.

The results showed that O-class education in the study area had several challenges. The mode of teaching had a teacher-centred approach and no play and child-centred methodologies. The curriculum implementation had been poor since the objectives were not equally emphasized and the content was not age appropriate. The assessment was similar to the one at primary schools where they were written examinations which were not appropriate for pre-school children. Physical environment, instructional materials and play materials were lacking. There was lack of early childhood education training among teachers and parents.

There are issues with the O-class education system at Gubalafto Woreda, where national standards have not been met, and the children are not prepared adequately to join primary school classes.

Keywords: Early childhood education, O-class, preschool, rural education, Ethiopia, curriculum implementation, teacher training

EXPERIMENTAL AND THEORETICAL INVESTIGATION OF A NOVEL PYRAZOLE-BASED ORGANIC INHIBITOR FOR MILD STEEL CORROSION PROTECTION IN ACIDIC MEDIUM

Abdelmalek Matine
Molecular Modeling and Spectroscopy Research Team, Faculty of Science, Chouaïb Doukkali University, PB 20, El Jadida 24000, Morocco
Habib El Alaoui El Abdallaoui
Molecular Modeling and Spectroscopy Research Team, Faculty of Science, Chouaïb Doukkali University, PB 20, El Jadida 24000, Morocco
Mohammed El Idrissi
Team of Chemical Processes and Applied Materials, Faculty of Polydisciplinary, Sultan Moulay Slimane University, Beni-Mellal, Morocco
Abdellah Zeroual
Molecular Modeling and Spectroscopy Research Team, Faculty of Science, Chouaïb Doukkali University, PB 20, El Jadida 24000, Morocco

Abstract
The development of efficient and environmentally acceptable corrosion inhibitors is of considerable importance for the protection of metallic materials exposed to aggressive acidic environments. In the present work, a novel pyrazole-based organic compound was investigated as a potential corrosion inhibitor for mild steel in hydrochloric acid solution. The inhibition performance was evaluated using complementary experimental techniques, including gravimetric measurements, electrochemical impedance spectroscopy (EIS), and potentiodynamic polarization (PDP). The obtained results demonstrated a significant reduction in the corrosion rate in the presence of the synthesized inhibitor, with the inhibition efficiency increasing as a function of inhibitor concentration. Electrochemical measurements further revealed a substantial increase in the charge-transfer resistance accompanied by a decrease in the double-layer capacitance, indicating the formation of a protective adsorbed layer on the metal surface. The polarization results suggested that the investigated molecule acts predominantly as a mixed-type inhibitor by reducing both anodic metal dissolution and cathodic hydrogen evolution reactions.
To gain molecular-level insight into the inhibition mechanism, density functional theory (DFT) calculations were performed to evaluate the electronic structure and global reactivity descriptors of the inhibitor. Frontier molecular orbital analysis, molecular electrostatic potential, Fukui functions, and other quantum-chemical descriptors were employed to identify the preferential active sites involved in metal–inhibitor interactions. In addition, molecular dynamics simulations were carried out to examine the adsorption configuration and interaction of the inhibitor with the Fe(110) surface. The computational results revealed a favorable adsorption configuration involving the heteroatom-containing regions and π-electron-rich moieties of the molecule. The combination of experimental and theoretical findings provides a comprehensive understanding of the adsorption behavior and corrosion inhibition mechanism of the proposed pyrazole derivative.
Keywords: Pyrazole derivative; corrosion inhibition; mild steel; hydrochloric acid; EIS; DFT; molecular dynamics; Fe(110); adsorption.

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

ASSESSING SCOPE FOR ARBITRABILITY IN INTELLECTUAL PROPERTY DISPUTES: SPECIAL REFERENCE TO INDIAN LAWS

Dr. Nituja Singh
Assistant Professor, Symbiosis Law School, Noida, SIU, Pune, India
ORCID:0000-0002-44766-1119
Ms. Medha Malay
LL.B., Final Year, Faculty of Law, Delhi University, North Campus, India
ORCID:0009-0008-4794-6553

Abstract

Purpose: The rapid commercialization of intellectual properties (IP) and the increasing resort to arbitration as a preferred and speedy dispute resolution mechanism have been debated across jurisdictions whether there is any scope for arbitrability of intellectual property disputes? Such debates have some grounded agreements related to two different set of laws namely intellectual property rights (IPR) and alternative dispute resolution (ADR). Despite the significance of arbitration, some uncertainty persists such as whether IP disputes particularly where issues related to *rights in rem* and *rights in personam* are concerned, may be referred to arbitral tribunal? If yes, to what extent and under what circumstances? Which specific laws will be directly/indirectly may be relied upon to address such legal issues? Whether there are judicial pronouncements addressing such legal issues particularly in the jurisdiction of India? To evaluate each such related issue, this paper assesses scope for arbitrability in matters of IPRs' disputes with special reference to Indian laws.

Methodology: The research design for this study is doctrinal and qualitative wherein method adopted is analytical, interpretative and comparative-references with some developed legal system in the field of commercial arbitration framework. The analysis of the research questions will be based on the legal principles dealing with '*rights-in-rem'* and *'rights-in personam'*. Further; examination for the scope for arbitrability of the IP disputes will be based on the interpretative legal method wherein primary sources like the Arbitration and Conciliation Act, 1996, IP statutes, and judicial precedents will be evaluated. The research further applies a comparative approach by examining arbitration practices relating to IP disputes in some other jurisdictions such as the USA, UK, and Singapore in the above said context.

Findings: The literature shows that ADR is grounded on the principles of law of *contract (right in rem)* whereas IPR is basically right in rem without exception across legal jurisdictions. However; a trend is observed wherein many judiciaries including India is strengthening arbitration jurisprudence in consonance with the international organisations guidelines, policies, conventions and treaties to address issues of arbitrability in right-in rem disputes as well by holding a distinguished approach differentiating between *rights in rem* and *rights in personam* within the intellectual property framework which was not primarily designed in the convention of treaties itself or domestic codified laws.

Research Limitations: This study is limited only to the question of arbitrability of IP disputes from the perspectives of the principles of *'right in rem'* and *'right in personam'*. To analysis research questions, judicial pronouncement will also be used as literature and primary source. However, such pronouncements will be limited to Indian judicial interpretations.

Practical Implications: The finding of this study gives insights to the lawyers, arbitrators and mediators including arbitral institutions, contract-drafters, policy-makers, IPR owners seeking effective legal mechanisms to resolve commercial IP disputes.

Originality: The digital and open access data shows that studies are available related to this

theme from the perspective of separate and individual IPR arbitrability questions; for example, arbitrability in the matters of copyright or patent or trademark, etc. Another set of available literatures shows that comparative studies have been conducted between India and other country like arbitrability of IP disputes between 'India & USA'. Meaning to say; studies are available related to this discourse from quite different perspective. Therefore, all of the variable implicated in this theme is being studied originally in this research like patentability, IPR disputes, 'rights in rem' and 'rights in personam' and that too having specific contextual comparative references. This paper is original in the sense that it focuses on the arbitrability questions related to IPR disputes from the perspectives of legal principles and judicial pronouncements having comparative approach to explore optimum to examine research questions.

Keywords: *Intellectual Property, IPR Disputes, ADR, Commercial Arbitration and Conciliation; Rights in Rem, Rights in Personam;* Alternative Dispute Resolution, etc.

COMPARATIVE STUDY OF THE PHYTOCHEMICAL COMPOSITION OF *FUMARIA PARVIFLORA* FROM CASABLANCA, EL JADIDA AND KHOURIBGA OF MOROCCO

Salma MAKDOUF
Laboratory of Health and Environment, Faculty of Sciences Ain Chok, Hassan II University of Casablanca (Morocco)
Karima El Bouqdaoui
Laboratory of Health and Environment, Faculty of Sciences Ain Chok, Hassan II University of Casablanca (Morocco)
Laboratory of Care, Health and Sustainable Development, Higher Institute of Nursing and Health Techniques, Casablanca (Morocco)
Abdelhakim El Makssoudi
Laboratory of Organic Synthesis, Extraction and Valorization (LSOEV), Ain Chok, Hassan II University of Casablanca (Morocco)
Mounia Cherki
Laboratory of Health and Environment, Faculty of Sciences Ain Chok, Hassan II University of Casablanca (Morocco)
Laboratory of Care, Health and Sustainable Development, Higher Institute of Nursing and Health Techniques, Casablanca (Morocco)

Abstract
Species of the *Fumaria* genus are medicinal plants known for their anti-inflammatory, antioxidant, and antidiabetic effects. Our species, *Fumaria parviflora*, locally known under different names, is a green, herbaceous, annual plant that grows in wheat fields, plains, and low hills. It is a ubiquitous species that can be found in Europe, Africa, America, Australia, and especially in high prevalence in India, Pakistan, and Iran.
In traditional medicine, this species has been used to treat numerous diseases and infections such as diabetes, digestive disorders, eczema, burns, fever, flu, headaches and toothaches, poisoning, hepatobiliary dysfunction, blood disorders, urinary diseases, and male infertility.
Despite these remarkable therapeutic potentials, few scientific studies have aimed to evaluate its biological activities. Hence, the objective of our research is to carry out a comparative study of the phytochemical composition of *F. parviflora* harvested from three different Moroccan regions (Casablanca, El Jadida, and Khouribga).
Lipids, carbohydrates, proteins, minerals, and pigments were determined using standard methods. Secondary metabolites were assessed through screening techniques. Our results showed that the chemical composition varies depending on the harvesting region, with the Casablanca sample being particularly rich in polyphenols.
Thus, we can conclude that the environmental conditions of each region influence the chemical composition of this plant.
Keywords: *Fumaria*; chemical composition; harvesting region; comparative study.

THE BANQUE DE L'INDOCHINE AND THE SUPPRESSION OF VIETNAMESE NATIONAL BOURGEOISIE (1875-1945)

Dr. Duong To Quoc THAI
Lecturer in History, Faculty of Social Sciences Education, School of Education, Dong Thap University, Vietnam
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-1929-3751

ABSTRACT

This paper investigates the financial and monetary mechanisms through which the *Banque de l'Indochine* (BIC) suppressed and marginalized the emergence of the Vietnamese national bourgeoisie between 1875 and 1945. Utilizing extensive archival records from the National Library of France (Gallica - BnF) and National Archives, this study demonstrates that the BIC functioned not merely as a bank of issue, but as an institutional instrument to constrain native entrepreneurship. Through discriminatory credit policies, stringent collateral requirements, and the systematic prioritization of French corporate conglomerates, the BIC deprived Vietnamese merchants and industrialists of essential capital, thereby stifling independent capital accumulation. Furthermore, the bank's manipulation of the Piastre exchange rate and control over commercial credit lines forced indigenous enterprises into peripheral positions and financial dependency. The findings reveal that the suppression of the Vietnamese national bourgeoisie was not a byproduct of free-market competition, but a deliberate colonial strategy designed to enforce economic subordination and preclude any possibility of indigenous economic sovereignty during the colonial era.

Keywords: *Banque de l'Indochine, Vietnamese National Bourgeoisie, Colonial Credit, Indochinese Piastre, Economic History.*

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

BORDER GARRISON MODEL UNDER KING MINH MANG IN AN GIANG AND HA TIEN (1820-1840)

Dr. Duong The HIEN
An Giang University - Vietnam National University Ho Chi Minh City, Vietnam
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8791-673X

ABSTRACT
This paper examines the establishment, organizational structure, and strategic role of the border garrison model (*quan don dien*) in the An Giang and Ha Tien frontier regions during the reign of King Minh Mang (1820-1840). Facing complex geopolitical instability along the Southwestern borderlands, expansionist threats from Siam, and the imperative of sovereignty preservation, King Minh Mang executed a flexible defense strategy that closely integrated national security with socio-economic development. By creatively applying the traditional doctrines of "stationing troops in farming" (*ngu binh nhap nong*) and "fortresses preceding settlements" (*tien don hau ap*), the Nguyen Court transformed garrison soldiers into dual-purpose forces responsible for frontier combat surveillance as well as soil desalination, canal excavation, and civilian land reclamation. Utilizing primary historical records including the *Veritable Records of Dai Nam* (*Dai Nam thuc luc*) and the *Imperial Archives of the Nguyen Dynasty* (*Chau ban*), this study illuminates the pivotal contribution of border garrisons to achieving logistical self-sufficiency, establishing prosperous frontier settlements, and constructing a formidable defense line. The findings confirm that King Minh Mang's border garrison model successfully consolidated Vietnam's territorial sovereignty in the Southwest while offering enduring historical insights for modern frontier governance and defense-economic planning.
Keywords: *King Minh Mang, Border garrison, An Giang - Ha Tien, Southwestern borderlands, Sovereignty protection.*

1. INTRODUCTION
Under the reign of King Minh Mang (1820-1840), the An Giang and Ha Tien regions occupied a exceptionally vital geopolitical and geo-military position within the Nguyen Dynasty's overall national defense strategy in Cochinchina. Situated in the lower Mekong basin, this Southwestern frontier directly bordered Cambodia and faced persistent expansionist pressure from Siam. The complex security landscape, compounded by cross-border banditry, presented the Hue Court with an urgent imperative: consolidating territorial sovereignty while stabilizing social order across a newly reclaimed frontier. To address these challenges, King Minh Mang executed a groundbreaking frontier management doctrine by establishing and refining the border garrison model (Ngo, 2018).

The border garrison model in An Giang and Ha Tien represented far more than a simple continuation of the traditional "stationing troops in farming" (*ngu binh nhap nong*) doctrine; it was elevated into a multifunctional defense strategy that seamlessly integrated socio-economic development with national security. The imperial court organized garrison troops into military-agricultural units capable of immediate combat and frontier surveillance, while simultaneously tasking them with land reclamation, settlement founding, canal excavation, and soil desalination. By operationalizing the principle of "fortresses preceding settlements" (*tien don hau ap*), the Nguyen army transformed desolate swamps along strategic fluvial corridors into thriving civilian communities, erecting a resilient human barrier against external incursions (Phan, 2020). Concurrently, the excavation of monumental hydraulic works such as the Vinh

Te and Thoai Ha canals created a natural "military moat" system, facilitating rapid naval force mobilization and strict control over frontier gateways (Nguyen, 2015).

By utilizing primary archival sources including the *Imperial Archives of the Nguyen Dynasty* (*Chau ban*) and the *Veritable Records of Dai Nam* (*Dai Nam thuc luc*), this paper analyzes the historical background, organizational structure, and operational mechanisms of the border garrison model under King Minh Mang. Furthermore, the study evaluates the comprehensive impacts of this model on military logistics self-sufficiency, civilian settlement, and territorial sovereignty protection in An Giang and Ha Tien. The findings not only elucidate King Minh Mang's acute frontier governance vision but also offer enduring historical insights for integrating national defense consolidation with socio-economic development along modern borders.

2. RESEARCH AND FINDINGS

2.1. Geopolitical Context and the Formulation of the Border Garrison Strategy (1820–1840)

Under the reign of King Minh Mang (1820–1840), the An Giang and Ha Tien regions occupied an exceptionally vital geopolitical and geo-military position within the Nguyen Dynasty's overall national defense system in Cochinchina. Situated in the lower Mekong basin, this frontier zone featured a dense network of rivers and canals directly linking the Hau River to the Gulf of Thailand and Cambodian territory. This aquatic landscape served not only as a vital fluvial trade artery but also as a "strategic corridor" that determined the Hue Court's survival and territorial governance over Southern Vietnam. However, the local topography at the time consisted primarily of desolate, saline, and highly acidic swamps lacking interconnected overland transportation networks, which posed formidable obstacles to administrative control and military force deployment during security emergencies **(Nguyen, 2015)**.

The regional security environment during this era was rendered intensely complex by fierce geopolitical rivalry between Dai Nam and Siam (Thailand) for influence over Cambodia. Internal political crises within Cambodia transformed the Southwestern frontier into a military buffer zone under continuous threat of armed incursions. The Siamese Court persistently intervened militarily, backed opposition factions, and incited cross-border rebellions. This tension escalated into the Siamese-Vietnamese War (1833–1834), when Siamese forces launched a large-scale dual land-and-water invasion into An Giang and Ha Tien, placing Dai Nam's national security in severe jeopardy **(Ngo, 2018)**. Beyond the Siamese military threat, the Gulf of Thailand and the terrestrial borderlands were plagued by rampant piracy, banditry, and insurgent groups, causing severe instability to local border communities.

Confronted with these acute geopolitical challenges, King Minh Mang executed a profound strategic shift in frontier governance doctrine: transitioning from passive, fragmented defense to the proactive construction of an integrated, comprehensive defense perimeter **(Duong, 2024)**. The imperial court recognized that border sovereignty could not be preserved solely through isolated military outposts, which were fiscally draining and vulnerable to encirclement. Instead, King Minh Mang issued numerous imperial edicts directing the tight synthesis of national defense consolidation with socio-economic development, designating the establishment of the border garrison system (*quan don dien*) as a core state policy **(Phan, 2020)**. This strategy targeted not only converting soldiers into active land reclaimers to achieve localized military logistical self-sufficiency, but also creating fortified civilian settlements that functioned as "living markers" permanently asserting and safeguarding national territorial sovereignty across An Giang and Ha Tien.

2.2. Organizational Structure, Governance Regulations, and Operational Mechanisms

The organizational structure of the border garrison system in An Giang and Ha Tien under King

Minh Mang reflected a rigorous governance framework that harmoniously integrated military hierarchy with civil administrative oversight. Command-wise, garrison forces were structured into military units termed *co* and *doi* (equivalent to companies and battalions), directly commanded by military officers such as *Suat doi*, *Lanh binh*, or *Don dien su* **(Duong, 2024)**. Territorially and administratively, however, these garrisons operated under the strict supervision of provincial administrations headed by the Governor-General of An-Ha (An Giang - Ha Tien) and the Provincial Governor (*Tuan phu*). This cross-institutional coordination ensured that garrisons maintained the strict discipline and combat readiness of regular army units while operating efficiently as agricultural production and local population management entities **(Ngo, 2018)**.

Regarding personnel recruitment, the workforce mobilized for border garrisons under King Minh Mang was diverse, reflecting the court's policy of consolidating national strength. The core of these garrisons comprised regular provincial troops (*bien binh*) redeployed from Central and Southern provinces. Concurrently, the court actively executed policies to recruit landless poor peasants, enlist local residents (including Viet, Khmer, and Chinese ethnic groups), and even draft convicts convicted of minor offenses into garrison units for rehabilitation through agricultural labor **(Phan, 2020)**. To ensure that garrisons could rapidly stabilize production, the Nguyen Court instituted explicit initial support regulations: providing draft oxen, agricultural implements (plows, harrows, hoes), seed stock, cash advances, and granting full tax exemptions on newly reclaimed lands for the first three to five years.

The operational mechanism of border garrisons relied on a highly flexible dual labor model: "practicing military drills and guarding by day, farming by night" or rotational seasonal shifts **(Nguyen, 2015)**. Under normal conditions, garrison troops focused on complex Mekong Delta land reclamation techniques, such as constructing anti-salinity dikes, excavating freshwater canals for soil leaching, clearing dense jungle, and converting acidic wetlands into fertile rice paddies. Upon military alerts or Siamese invasion threats, garrison forces immediately transitioned to combat status, transforming farming tools into weapons, establishing localized defense perimeters, and reinforcing regular outposts. Once production stabilized, garrisons submitted a designated portion of rice yields to state granaries for military rations (*quan luong*), distributing the remainder among troops to elevate living standards and complete a self-sustaining operational cycle.

2.3. Spatial Distribution and Multifunctional Nature of Garrisons in An Giang and Ha Tien

The spatial distribution of the border garrison system in An Giang and Ha Tien under King Minh Mang featured meticulous strategic planning aligned with vital fluvial-terrestrial transport corridors and key frontier sectors. The imperial court concentrated garrison units along the Vinh Te Canal—a strategic artificial waterway running parallel to the Cambodian border—and along the banks of the Hau River stretching from Chau Doc and Tinh Bien to Tan Chau and Ha Tien **(Nguyen, 2015)**. By stationing garrisons at major water intersections, estuaries, and frontier transit points, the Nguyen Court constructed a dense defense-in-depth network that provided mutual tactical support while safeguarding the region's two major military-administrative command centers: Chau Doc Citadel and Ha Tien Fortress **(Ngo, 2018)**.

The multifunctional nature of the border garrison model was vividly demonstrated across three dimensions: military-security, socio-economic, and population stabilization. Militarily, garrisons functioned as localized logistical supply bases and frontier observation posts, enabling early detection of enemy troop movements. During the Siamese-Vietnamese War (1833–1834), garrison forces in An Giang played a critical role in stalling enemy advances, securing fluvial lines of communication, and continuously supplying grain to imperial main-

force armies executing successful counteroffensives **(Duong, 2024)**. The presence of garrisons alleviated central logistical burdens and eliminated the risk of supply line disruptions during prolonged hostilities.

Socio-economically, the garrison system acted as a primary driver transforming the ecological and agricultural landscape of the Long Xuyen Quadrangle. Through the labor of tens of thousands of garrison soldiers, vast stretches of acidic swamp were converted into productive rice fields, contributing substantially to official land registers and state revenue **(Phan, 2020)**. Crucially, regarding demography and ethnicity, King Minh Mang skillfully operationalized the "fortresses preceding settlements" (*tien don hau ap*) doctrine. Over time, established garrisons transitioned into permanent civilian villages (*don dien ap*, *don dien thon*), attracting thousands of migrant families. This model not only fostered inter-ethnic cohesion among Viet, Khmer, and Chinese communities but also erected a resilient "human wall" anchored in popular support to protect national borders **(Phan, 2020)**.

2.4. Impact Assessment, Historical Limitations, and Lessons on Frontier Governance

The border garrison policy under King Minh Mang in An Giang and Ha Tien exerted monumental historical impacts on the preservation and development of Southern Vietnam. The most fundamental impact was the absolute confirmation and consolidation of Dai Nam's national territorial sovereignty along the Southwestern frontier. This model successfully resolved the challenge of localized military logistics self-sufficiency, drastically reduced the burden of transporting grain from Central to Southern Vietnam, and transformed a desolate frontier swamp into a fortified defense-economic perimeter **(Duong, 2024)**. The synergy between regular military forces and border garrisons created a population-based national defense posture that repelled Siamese invasions and maintained political stability across Cochinchina **(Ngo, 2018)**.

However, the implementation of the border garrison model also revealed significant historical limitations dictated by the era's conditions. The harsh frontier environment, characterized by endemic tropical diseases (*chuong khi*) and saline water intrusion, claimed the lives of numerous garrison personnel. Heavy corvée labor burdens and rigid military discipline occasionally caused physical exhaustion and discontent among conscripted soldiers and poor peasants. Furthermore, from the late Tu Duc period onward, fiscal depletion, outdated military doctrines, and local administrative corruption eroded garrison effectiveness. Consequently, the defense system proved incapable of resisting modern French colonial firepower during the invasion of An Giang in 1867 **(Phan, 2020)**.

Despite these historical limitations, King Minh Mang's border garrison model yields invaluable lessons on frontier governance for future generations. The foremost lesson lies in the tight integration of economic development with national security consolidation—developing the economy to generate defense resources, and strengthening defense to safeguard economic spaces. Additionally, lessons on integrating security spatial planning with transport-hydraulic infrastructure, fostering popular support, and executing inter-ethnic solidarity policies along borderlands retain profound theoretical and practical relevance for safeguarding modern national border sovereignty.

3. CONCLUSION

The border garrison model in An Giang and Ha Tien during the reign of King Minh Mang (1820-1840) represents a vivid manifestation of the Nguyen Dynasty's exceptional frontier governance and forward-looking strategic vision in the first half of the nineteenth century. Amidst an acutely complex geopolitical landscape along the Southwestern frontier marked by Siamese expansionist ambitions and security pressures from insurgent groups King Minh Mang bypassed conventional, strictly military defense measures. Instead, the imperial court

formulated a holistic defense policy that seamlessly interwoven territorial security preservation with economic reclamation and population stabilization (Duong, 2024). By creatively adapting traditional doctrines such as "stationing troops in farming" (*ngu binh nhap nong*) and "fortresses preceding settlements" (*tien don hau ap*), garrison forces were transformed into multifunctional entities: functioning simultaneously as combat-ready border patrols and active laborers dedicated to canal excavation, soil desalination, dike construction, and the founding of new villages (Phan, 2020).

By integrating the garrison network with monumental hydraulic projects like the Vinh Te and Thoai Ha canals, the Nguyen Court constructed an interconnected, resilient defense perimeter stretching from the Hau River to the Gulf of Thailand (Nguyen, 2015). This model not only enabled military self-sufficiency in food supply thereby easing fiscal logistical strains on the central treasury but also established formidable "human walls" that bound Viet, Khmer, and Chinese ethnic communities together in guarding the frontier (Ngo, 2018). Despite historical limitations imposed by severe natural environments and declining effectiveness in later periods, King Minh Mang's border garrison model yields enduring historical lessons. It underscores the imperative of unifying national defense with economic development, mobilizing collective popular strength, and integrating security spatial planning with transport-hydraulic infrastructure core principles that retain profound relevance for modern national border sovereignty defense strategies.

REFERENCES

Duong, T. H. (2024). *Military defense policies in the Southwestern borderlands of Vietnam under the Nguyen Dynasty (1802–1867)* [Unpublished doctoral dissertation]. Hanoi National University of Education.

Ngo, B. K. (2018). *The Southern frontier defense strategy under Emperor Minh Mang (1820–1841)*. Publishing House of Social Sciences.

Nguyen, T. C. (2015). The system of riverine military posts in the Mekong Delta during the 19th century. *Journal of Historical Studies*, *472*(8), 35–44.

Phan, V. H. (2020). Land reclamation and defense integration: Garrison settlements (*don dien*) in An Giang under the Nguyen Dynasty. *Vietnam Social Sciences Bulletin*, *215*(3), 52–61.

A CONDUCTING POLYMER-BASED PEROVSKITE ($LaNiO_3$/PPy) NANOHYBRID ELECTRODE FOR HIGH-EFFICIENCY SUPERCAPACITOR APPLICATIONS

Muhmmad Aqib
Department of Chemistry, Government College University Faisalabad, 38000, Pakistan
ORCID ID: 0009-0001-0189-8874

ABSTRACT

The increasing demand for efficient and durable energy-storage devices has stimulated the development of electrode materials with high electrical conductivity and large surface area for advanced supercapacitor applications. In this study, a $LaNiO_3$/polypyrrole (PPy) nanohybrid was successfully synthesized using a simple hydrothermal method. The synthesized material was characterized by X-ray diffraction (XRD), Fourier-transform infrared spectroscopy (FTIR), Brunauer–Emmett–Teller (BET) analysis, scanning electron microscopy (SEM), and energy-dispersive X-ray spectroscopy (EDX) to investigate its crystalline structure, functional groups, specific surface area, morphology, and elemental composition. The electrochemical performance was evaluated using a three-electrode configuration in an alkaline KOH electrolyte. Galvanostatic charge–discharge (GCD) measurements demonstrated that the $LaNiO_3$/PPy nanohybrid delivered a specific capacitance of 664.3 F g^{-1}, an energy density of 17.1 Wh kg^{-1}, and a power density of 219.5 W kg^{-1} at a current density of 1 A g^{-1}. Furthermore, the fabricated electrode exhibited a low charge-transfer resistance (Rct) of 0.19 Ω, indicating efficient interfacial charge transfer and enhanced electrochemical kinetics. These results demonstrate that the $LaNiO_3$/PPy nanohybrid is a promising electrode material for improving supercapacitor performance and advancing electrochemical energy-storage technologies.

Keywords: $LaNiO_3$/PPy; Hydrothermal synthesis; Supercapacitors; Nanohybrid electrode; Eleenergy storage device.

BEYOND AUTOMATION: RESPONSIBLE ARTIFICIAL INTELLIGENCE, CORPORATE GOVERNANCE, AND TRUST IN THE ALBANIAN BANKING SYSTEM

Blerina Gjyriqi
Mediterranean University of Albania, Department of Management & Marketing,Tirana, Albania
ORCID ID: 0009-0008-1271-1543

ABSTRACT

Artificial intelligence (AI) is becoming an important component of contemporary banking. Its applications extend from customer service and fraud detection to credit assessment, compliance, risk modelling, and the optimisation of internal processes. For Albania, AI offers an opportunity to accelerate the digital transformation of banking, improve service efficiency, widen access to financial products, and strengthen the competitiveness of the financial sector. At the same time, its adoption raises material questions regarding data protection, explainability, discrimination, cybersecurity, third-party dependency, and the accountability of bank boards and senior management.

This conceptual paper examines the impact of AI on the Albanian banking system through an integrated framework that connects three dimensions: technological capability, corporate governance, and public trust. It draws on the literature on AI governance and on the relationship between Marketing 5.0, data ethics, digital financial inclusion, privacy, and trust in the Western Balkans. The paper also situates the discussion in Albania's evolving digital-finance landscape, where electronic payments, open banking, fintech participation, and institutional digitalisation are expanding. The central argument is that the value of AI in Albanian banking cannot be assessed solely through operational efficiency. It must also be evaluated by its contribution to fair access, explainable decision-making, responsible data use, institutional accountability, and sustainable customer trust. The paper proposes a governance-oriented framework for responsible AI adoption and identifies policy priorities for banks, regulators, and other financial-sector stakeholders.

Keywords: artificial intelligence; Albanian banking system; corporate governance; data ethics; digital financial inclusion; privacy; trust; responsible innovation.

Beyond Automation: Responsible Artificial Intelligence, Corporate Governance, and Trust in the Albanian Banking System

1. INTRODUCTION

Artificial intelligence is changing the organisation and delivery of financial services. In banking, algorithmic systems are increasingly used to classify customers, identify unusual transactions, support anti-money-laundering procedures, assess creditworthiness, automate customer support, and improve internal decision-making. The European Banking Authority reports that banks in the European Union and European Economic Area use a broad range of AI techniques, including regression analysis, decision trees, natural-language processing, and neural networks. The most frequent applications include customer and transaction profiling, customer support, fraud detection, anti-money-laundering activities, internal process optimisation, credit scoring, and credit-risk modelling (European Banking Authority, 2024).

The Albanian banking system is entering this debate from a distinctive position. The sector has made substantial progress in digital payments, mobile banking, electronic banking, and open-banking infrastructure. A report based on the Bank of Albania's 2024 Digitalization Survey states that ten banks, representing 93.39% of total banking-sector assets, had established

dedicated digital-transformation departments or specialised teams (Bank of Albania, 2025). The same report identifies plans for the integration of artificial intelligence and other emerging technologies, while also emphasising persistent constraints related to digital literacy, implementation costs, cybersecurity, data privacy, regulation, and reliance on third-party providers (Bank of Albania, 2025).

The broader trajectory is also visible in national payment and inclusion indicators. These indicators should be interpreted as enabling conditions for AI adoption rather than as evidence that AI itself caused the observed changes. In a 2025 speech, the Governor of the Bank of Albania reported that digital payments per capita had increased from two in 2015 to twenty-three in 2024, while the proportion of the population holding at least one financial account had reached 78%, compared with approximately 40% in 2015 (Sejko, 2025). These developments create a favorable foundation for AI-enabled banking. They also make questions of trust and data governance more urgent, because digital expansion increases the quantity, sensitivity, and strategic value of customer data.

The principal research problem addressed in this paper is therefore not whether AI can be introduced into Albanian banking. Rather, it is how AI can be adopted in a manner that strengthens the sector without weakening fairness, privacy, accountability, and confidence. The paper asks the following central question:

> ***Under what governance, ethical, and institutional conditions can artificial intelligence contribute to a more efficient, inclusive, and trusted banking system in Albania?***

The paper makes three contributions. First, it moves the discussion beyond a technology-centred account of AI adoption by treating corporate governance as a central condition of responsible implementation. Second, it links AI adoption to data ethics, privacy, and trust, thereby incorporating the concerns associated with Marketing 5.0 and digital financial inclusion in the Western Balkans. Third, it proposes an analytical framework that can guide future empirical research on Albanian banks without making unsupported claims about bank-level AI performance or customer behavior.

2. CONCEPTUAL FOUNDATIONS

2.1 Artificial intelligence as a banking capability

AI should not be understood as a single technology. It is an umbrella term for computational systems that identify patterns in data, generate predictions, classify information, produce content, or support decisions with varying degrees of autonomy. In banking, the relevant issue is not simply the sophistication of a model, but the relationship between the model, the data on which it depends, the decision it informs, and the person or institution that remains accountable for the outcome.

The OECD identifies fraud detection, credit decisions, risk management, customer service, compliance, and portfolio management as significant financial-sector applications of AI. The Financial Stability Board likewise emphasises that AI may affect financial stability through channels including third-party concentration, cyber risk, model risk, market correlations, and the quality and availability of data (Financial Stability Board, 2024). These applications can create measurable benefits. Automation may reduce processing time and administrative costs. Pattern recognition may improve the identification of fraud and suspicious transactions. Predictive models may support more consistent risk assessment. AI-supported customer service may improve the speed and availability of responses.

However, efficiency is not equivalent to social value. A model may produce accurate aggregate predictions while imposing systematically higher costs on particular groups. A customer may

receive a credit decision without understanding the relevant reasons. A bank may outsource a model to a technology provider without possessing sufficient capacity to audit its operation. A generative-AI system may produce a plausible but incorrect answer to a customer or employee. The banking context is particularly sensitive because algorithmic outputs can influence access to credit, the cost of financial services, the treatment of customers, and the detection of potentially suspicious behavior.

2.2 Corporate governance and AI accountability

Corporate governance traditionally concerns the structures through which organisations are directed, controlled, and held accountable. In an AI-enabled bank, this responsibility extends beyond financial reporting and conventional risk oversight. Boards and senior management must understand where AI is used, what risks it creates, who owns those risks, and how the bank can intervene when a system performs inadequately.

Dibra and Sejdinaj argue that the combination of corporate governance and AI is important for building an environment of trust, transparency, and accountability (Dibra & Sejdinaj, 2025). Their contribution is particularly relevant to banking because AI decisions are not merely technical outputs. They can become institutional decisions with legal, financial, and social consequences. A governance model that delegates all responsibility to data scientists or external vendors is therefore insufficient.

AI governance in banking should include at least five organisational capabilities. The first is an inventory of AI systems and use cases. A bank cannot govern systems that it cannot identify. The second is clear allocation of responsibility among the board, executive management, risk functions, compliance, internal audit, information security, data-protection officers, and business units. The third is model-risk management, including validation, monitoring, documentation, and controls for model drift. The fourth is human oversight that is meaningful rather than merely formal. The fifth is an escalation and remediation process through which affected customers can challenge or review consequential decisions.

Governance is also necessary because AI adoption frequently involves third parties. Banks may use cloud infrastructure, externally developed models, application programming interfaces, or vendor-provided data services. Outsourcing may improve scalability and reduce development costs, but it can also create concentration risk, contractual asymmetry, limited visibility into model design, and dependence on providers whose operations are located outside Albania. Responsible adoption therefore requires due diligence, audit rights, data-location controls, incident reporting, exit strategies, and continuity planning.

2.3 Data ethics, privacy, and the trust relationship

AI systems are data-dependent. The quality, representativeness, legality, and contextual relevance of data directly affect the quality of the outputs. Data ethics consequently concerns more than compliance with privacy rules. It also concerns whether data are collected for legitimate purposes, whether customers understand their use, whether processing produces unfair outcomes, and whether institutions can justify the relationship between data and decision.

Sejdinaj and Lazaj Zefi connect Marketing 5.0 with data ethics and digital financial inclusion in the Western Balkans (Sejdinaj & Lazaj Zefi, 2026). Their analysis is relevant to banking because the personalisation of financial services creates a privacy paradox: individuals may value convenience and tailored services while remaining concerned about the collection, combination, and secondary use of their personal data. In banking, this paradox is intensified by the sensitivity of financial information and by the unequal bargaining position between institutions and customers.

Trust is therefore not a promotional outcome that can be created through communication alone. It is an institutional relationship supported by observable practices. Customers are more likely to trust digital financial services when they perceive that their data are protected, decisions are fair, explanations are available, errors can be corrected, and the institution accepts responsibility for the technologies it uses. Conversely, a single serious incident involving data misuse, discriminatory credit access, or an unexplained automated decision may weaken confidence well beyond the specific service concerned.

3. THE ALBANIAN BANKING CONTEXT

3.1 Digital transformation as the foundation for AI adoption

AI adoption does not occur in isolation. It depends on the maturity of the bank's data infrastructure, digital channels, cybersecurity arrangements, management capabilities, and regulatory environment. Albania's financial system has developed several foundations for AI adoption.

The Bank of Albania has supported digital payments, open banking, and the participation of non-bank payment institutions. According to the Bank's 2025 account of financial innovation, Albania transposed the European payment-services framework associated with PSD2 and enabled authorised third parties to initiate payments and access account-information services through standardised interfaces (Sejko, 2025).

These developments create new opportunities for competition, service personalisation, and inclusion. Figure 1 summarises the reported increase in digital payments per capita and account ownership between 2015 and 2024. The figure is descriptive: it shows the digital-finance environment in which AI adoption is taking place, not a causal estimate of the effect of AI.

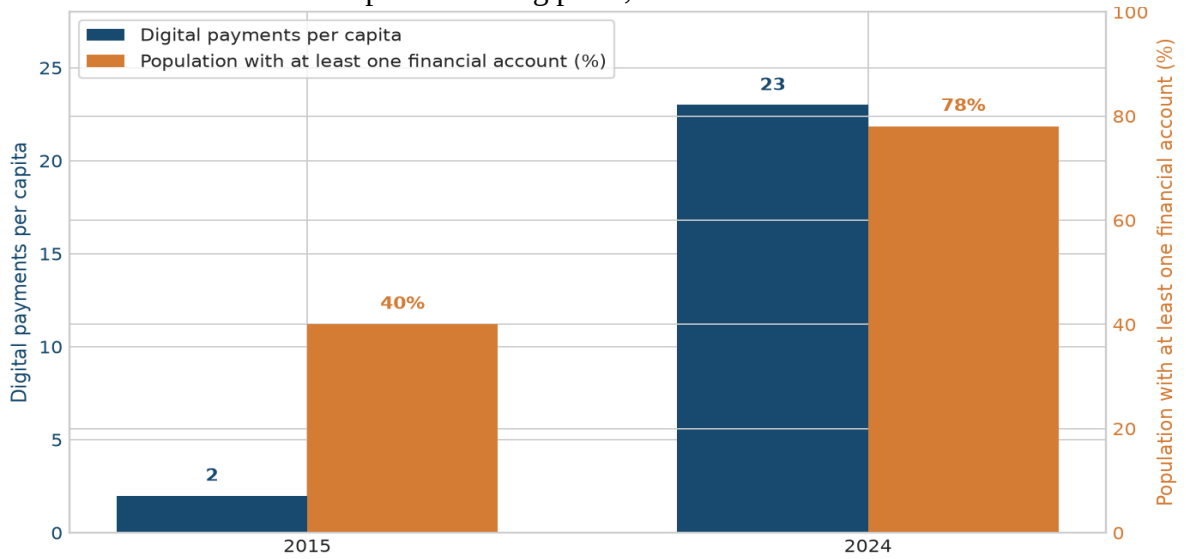

Figure 1. Digital payments and account ownership in Albania. Source: Bank of Albania Governor's speech, 25 March 2025, hosted by the Bank for International Settlements (Sejko, 2025).

They also expand the number of actors that may process financial data. The movement from closed banking to an ecosystem involving banks, fintech firms, payment institutions, cloud providers, and data intermediaries means that responsibility for data security and customer protection must extend across organisational boundaries.

The 2024 Digitalization Survey provides an important institutional signal: most Albanian banks have created dedicated structures for digital transformation (Bank of Albania, 2025). Figure 2 expresses this finding in terms of the share of banking-sector assets represented by banks with

a dedicated function or team. This indicates that digitalisation is increasingly treated as a strategic matter rather than as a narrow information-technology project.

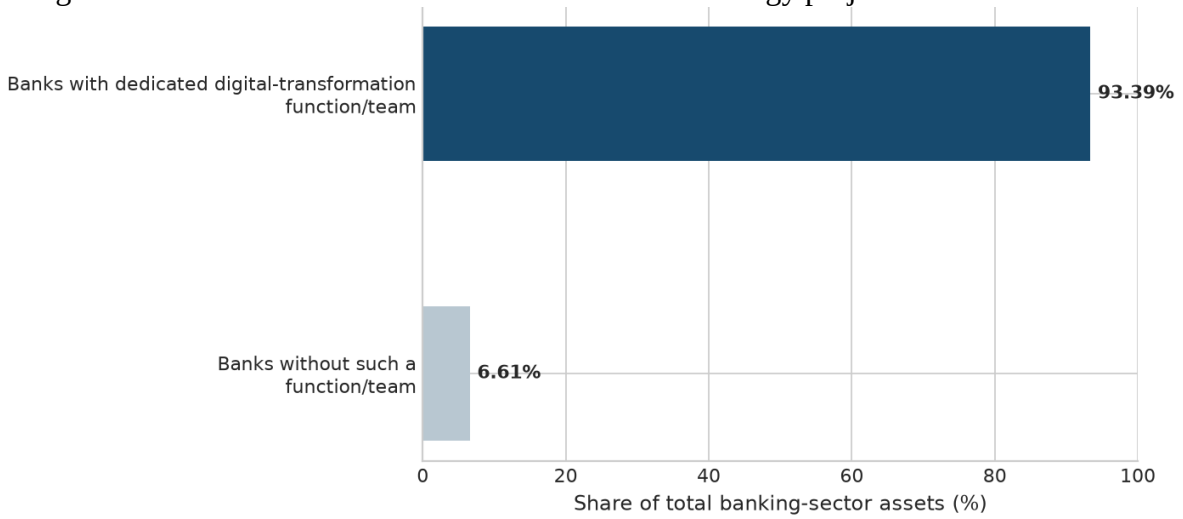

Figure 2. Institutional readiness for digital transformation. Source: SUERF's report of the Bank of Albania Digitalization Survey 2024 (Bank of Albania, 2025).

It does not, however, demonstrate that AI systems are already mature, effective, or uniformly deployed across the sector. A distinction must be made between organizational readiness, pilot activity, and operational deployment. This distinction is essential for avoiding exaggerated claims about the current impact of AI in Albania.

3.2 Opportunities for Albanian banks

AI can support Albanian banking in four principal areas. The first is operational efficiency. AI, allowing employees to devote more time to complex cases and relationship management, can assist repetitive processes such as document classification, internal search, call transcription, and routine customer enquiries.

The second area is fraud detection and financial-crime prevention. AI can analyse transaction patterns at a scale that is difficult to achieve through manual review alone. In combination with human investigators, this may improve the prioritization of alerts and reduce unnecessary intervention. The benefit depends on data quality, appropriate thresholds, continuous testing, and protection against adversarial behavior.

The third area is credit assessment. Alternative data and advanced analytics may help banks evaluate applicants with limited conventional credit histories. This could support access for individuals and small businesses that have historically been underserved. Nevertheless, the use of alternative data can also reproduce existing inequalities or introduce new forms of surveillance. Credit-related AI should therefore be subject to strong validation, fairness testing, explainability requirements, and human review.

The fourth area is financial inclusion. AI-enabled interfaces, multilingual assistance, personalized financial education, and lower-cost service delivery may reduce barriers for customers who are geographically distant from branches or have limited financial literacy. These benefits will not be automatic. If digital channels are designed only for highly educated, urban, or technologically confident users, AI may deepen rather than reduce exclusion.

3.3 Risks and structural constraints

The Albanian context presents at least six important constraints. First, limited digital literacy may prevent customers from understanding how their data are used or how to contest an

automated outcome. Second, low or uneven trust in digital financial services may reduce adoption even when the underlying technology is reliable. Third, cybersecurity threats increase as systems become more interconnected and valuable. Fourth, smaller institutions may lack the specialized personnel required for model validation, data governance, and AI auditing. Fifth, reliance on third-party providers may reduce institutional control. Sixth, regulatory and supervisory capacity must evolve alongside technological change.

The survey-based report on Albania identifies cybersecurity, privacy, regulatory gaps, implementation costs, and third-party reliance as persistent challenges (Bank of Albania, 2025). These challenges are not secondary to AI adoption; they determine whether adoption is sustainable. A bank that deploys an advanced model without resilient data, security, and governance arrangements may increase operational risk even if the model performs well in a controlled environment.

4. AN INTEGRATED FRAMEWORK FOR RESPONSIBLE AI IN ALBANIAN BANKING

This paper proposes a four-layer framework. The layers are interdependent and should be assessed together.

Layer 1: Strategic value and inclusion

The first layer asks what problem the AI system is intended to solve and for whom. A bank should define the expected customer and institutional benefit before selecting a model. Projects should be prioritised when they improve access, affordability, security, or service quality without creating disproportionate risks. The inclusion test should consider rural customers, older persons, and persons with disabilities, low-income households, small businesses, and individuals with limited digital literacy.

Layer 2: Data ethics and privacy

The second layer concerns the data lifecycle. Banks should identify the source, purpose, legal basis, quality, retention period, and access controls associated with each dataset. They should test whether datasets are incomplete or unrepresentative and whether proxy variables may reproduce sensitive characteristics. Customer-facing notices should be understandable, and consent should not become a substitute for meaningful institutional responsibility. Privacy-preserving techniques, data minimization, access controls, and secure deletion should form part of the system design rather than being added after deployment.

Layer 3: Model and operational governance

The third layer concerns the technical and organizational control environment. Each high-impact AI system should have documented ownership, a defined risk classification, pre-deployment testing, independent validation, performance monitoring, incident thresholds, and a controlled change process. Human oversight should be capable of pausing, reversing, or correcting an automated outcome. Internal audit should be able to examine not only the model but also the data, vendor relationship, user permissions, and actual customer outcomes.

Layer 4: Trust, transparency, and remedy

The fourth layer concerns the customer and public relationship. Banks should provide proportionate explanations for consequential decisions. They should communicate when customers are interacting with an AI-enabled service, establish accessible complaint mechanisms, and provide a route to human review. Transparency should not be reduced to publishing technical documentation that ordinary customers cannot understand. It should include practical information about purpose, data use, decision rights, limitations, and available remedies.

The framework can be represented as a chain of institutional legitimacy:

> ***Strategic value and inclusion → ethical data use → accountable model governance → explainability and remedy → sustainable trust.***

A failure at any point can weaken the entire chain. Figure 3 translates this argument into a governance model for Albanian banking. The model is a conceptual contribution of this paper, not a claim that every institution has already implemented all four layers. For example, a technically accurate credit model may still be illegitimate if it relies on excessive data, produces disparate outcomes, or cannot be challenged.

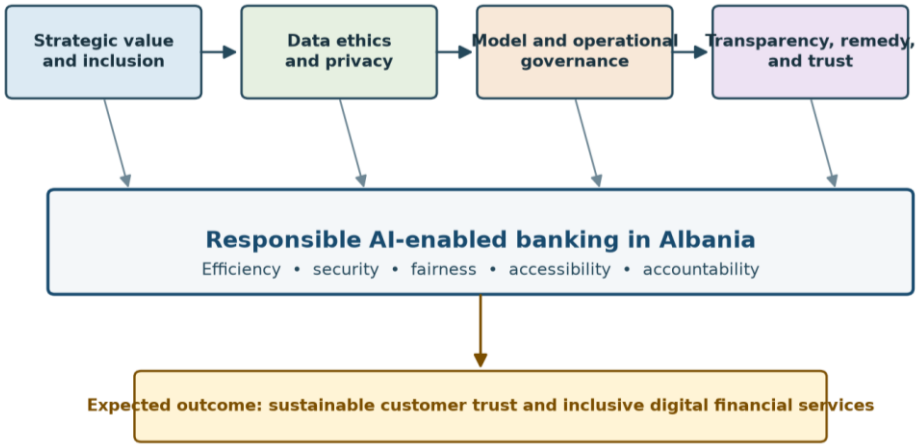

Figure 3. Proposed responsible-AI governance framework for Albanian banking. Source: Author's conceptual synthesis based on (European Banking Authority, 2024) (OECD) (Dibra & Sejdinaj, 2025) (Sejdinaj & Lazaj Zefi, 2026).

Similarly, a transparent privacy notice cannot compensate for weak security or the absence of human accountability.

5. DISCUSSION

The central implication of this framework is that AI should be treated as a governance issue with technological components, not as a technological project with limited governance implications. This is consistent with the direction of international policy thinking. The OECD emphasises that effective AI governance requires not only technical experts but also organizational culture, education, and AI literacy across the institution.

The EBA's assessment similarly highlights the need for careful management of privacy, cybersecurity, compliance, and third-party dependencies as banks move AI systems from experimentation into operational infrastructure (European Banking Authority, 2024).

For Albania, this implies that the next phase of digital transformation should focus on institutional capability. Banks need personnel who can understand data science, risk management, consumer protection, cybersecurity, and regulatory requirements together. Boards should receive regular, decision-relevant information about AI portfolios and incidents. Supervisory authorities need access to expertise that enables them to ask effective questions about models without requiring the supervisor to reproduce every system internally.

The relationship between AI and financial inclusion also requires a balanced assessment. Digital services may reduce distance, time, and cost. They may help financial institutions serve customers who cannot easily access branches.

Yet inclusion is not achieved merely because a product is available through a mobile application. Inclusion requires that customers can understand the product, afford it, use it securely, and obtain assistance when something goes wrong. An AI-driven system that excludes

customers with limited data histories or low digital confidence may improve efficiency while worsening substantive access.

The privacy paradox identified in the Western Balkan discussion is therefore particularly important. Customers may accept data-driven personalization when the benefit is immediate and visible, but trust can deteriorate when data practices are opaque or when personalization becomes intrusive. Banks should adopt a value-sensitive approach: the use of data should be proportionate to a clearly defined financial-service purpose, and the customer should not bear all of the consequences of institutional experimentation.

6. POLICY AND MANAGERIAL IMPLICATIONS

Albanian banks should begin with an enterprise-wide AI inventory that distinguishes between experimentation, pilot systems, and operational systems. Each use case should have a named owner, a risk assessment, a data map, performance indicators, and an incident-response plan. Credit, fraud, anti-money-laundering, and customer-profiling applications deserve heightened scrutiny because their outputs may affect customer rights or access to services.

Banks should also establish multidisciplinary AI-governance committees that report to senior management and, for material systems, to the board. These committees should include risk, compliance, legal, data protection, cybersecurity, internal audit, business, and technology representatives. Their role should not be to obstruct innovation but to ensure that innovation is linked to measurable value and controlled risk.

The Bank of Albania and other competent authorities should continue aligning the financial sector with European standards while developing supervisory guidance that is proportionate to the Albanian market. Priorities include supervisory expectations for AI inventories, model documentation, outsourcing, operational resilience, customer explanations, fairness testing, and incident reporting. Regulatory sandboxes can support innovation, but participation should not dilute consumer protection or become a substitute for post-deployment supervision.

Finally, financial-literacy initiatives should include digital and AI literacy. Customers need to know how to protect credentials, recognize fraud, understand automated interactions, question suspicious decisions, and use complaint mechanisms. Trust is strengthened when people know not only that a system is secure, but also what will happen, when it fails.

7. LIMITATIONS AND FUTURE RESEARCH

This paper is conceptual and does not claim to measure the performance of specific AI systems or to estimate causal effects on Albanian bank profitability, credit access, or customer trust. The available public evidence is stronger on digital transformation than on bank-level AI deployment. Future studies should therefore collect primary evidence through interviews with bank executives, regulators, technology providers, and consumer representatives. A structured survey of bank customers could examine the relationships among perceived usefulness, privacy concern, explainability, fairness, and trust. Comparative research could also position Albania alongside other Western Balkan countries using indicators of digital access, payment use, data-governance maturity, and responsible-AI readiness.

A further research priority is the development of an Albanian responsible-AI maturity index for financial institutions. Such an index could assess strategy, data governance, model risk, cybersecurity, human oversight, consumer remedy, and inclusion outcomes. It would provide a basis for monitoring progress without reducing responsible AI to a single measure of technological adoption.

8. CONCLUSION

AI has the potential to improve the efficiency, security, accessibility, and competitiveness of the Albanian banking system. The country already possesses important foundations for this transition, including expanding digital payments, open-banking infrastructure, fintech participation, and institutional investment in digital transformation. The same developments, however, increase the volume and sensitivity of financial data and make the quality of governance more consequential.

The decisive question is not whether Albanian banks can acquire AI tools. It is whether they can govern those tools in a way that protects customers and supports legitimate innovation. Responsible AI requires more than accurate models. It requires ethical data practices, clear accountability, independent validation, meaningful human oversight, understandable explanations, effective remedies, and a sustained commitment to inclusion.

The paper's main conclusion is that AI should be embedded in a governance architecture built around public value and trust. This position is consistent with the risk-based approach of the European Union's Artificial Intelligence Act (European Parliament & Council of the European Union, 2024) and with the NIST AI Risk Management Framework's emphasis on governing, mapping, measuring, and managing AI risks (National Institute of Standards and Technology, 2023). The insights of Dibra and Sejdinaj on corporate governance and AI, together with the analysis by Sejdinaj and Lazaj Zefi on Marketing 5.0, data ethics, digital financial inclusion, privacy, and trust in the Western Balkans, provide a relevant conceptual basis for this approach (Dibra & Sejdinaj, 2025) (Sejdinaj & Lazaj Zefi, 2026).

For Albania, the most credible path is not technology-first banking, but **responsible, inclusive, and accountable AI-enabled banking.**

REFERENCES

Bank for International Settlements. (2024). *Regulating AI in the financial sector: Recent developments and policy considerations*. https://www.bis.org/publ/othp72.htm

Bank of Albania. (2024). *Medium-term development strategy 2025–2027*. https://www.bankofalbania.org/rc/doc/Strategjia_BSH_2025_2027_eng_29353.pdf

Bank of Albania. (2025). *Digital transformation of the Albanian banking system: The results of the Albanian banking sector digitalization survey 2024*. SUERF. https://www.suerf.org/publications/suerf-policy-notes-and-briefs/digital-transformation-of-the-albanian-banking-system-the-results-of-the-albanian-banking-sector-digitalization-survey-2024/

Dibra, R., & Sejdinaj, E. (2025). Corporate governance and artificial intelligence: Transforming corporate standard and practices. *Quality–Access to Success, 26*(208), 8–12. https://doi.org/10.47750/QAS/26.208.02

European Banking Authority. (2024). *Special topic: Artificial intelligence*. https://www.eba.europa.eu/publications-and-media/publications/special-topic-artificial-intelligence

European Parliament & Council of the European Union. (2024). *Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act)*. EUR-Lex. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng

Financial Stability Board. (2024). *The financial stability implications of artificial intelligence*. https://www.fsb.org/uploads/P14112024.pdf

National Institute of Standards and Technology. (2023). *Artificial intelligence risk management framework (AI RMF 1.0)* (NIST AI 100-1). U.S. Department of Commerce. https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/ai/NIST.AI.100-1.pdf

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). *OECD AI principles*. https://www.oecd.org/ai/principles/

Organisation for Economic Co-operation and Development. (n.d.). *Artificial intelligence in finance*. Retrieved September 24, 2026, from https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/digital-finance/artificial-intelligence-in-finance.html

Sejdinaj, E., & Lazaj Zefi, R. (2026). Marketing 5.0, data ethics, and digital financial inclusion in the Western Balkans: A comparative analysis of the privacy paradox and trust models. 10th ISPEC INTERNATIONAL CONGRESS ON MODERN SCIENTIFIC RESEARCH. MADRID /SPAIN. Pgs. 1420-1431 https://www.ispecongress.org/en/_files/ugd/614b1f_2def40cc854a4161894a2a3dc483b820.pdf

Sejko, G. (2025, March 25). *The future is now: How innovation is reshaping Albanian financial services in 2025 and beyond* [Speech]. Bank for International Settlements. https://www.bis.org/speeches/20250325-future-now-how-innovation-reshaping-albanian-financial-services-2025-and-beyond

FEATURES OF RENAL AND LUMBAR HEMODYNAMICS DURING MUSCLE CONTRACTION AND AFTER COFFEE INTAKE IN STUDENTS

Ruslan SHEVERDIN
Independent researcher
Belarusian State University,
Faculty of Biology, Minsk, Republic of Belarus
Victor KAZAKEVICH
PhD in Biology, Associate Professor
Belarusian State University,
Faculty of Biology, Human and Animal Physiology Department,
Minsk, Republic of Belarus

ABSTRACT

In recent years, there has been growing interest in the physiological mechanisms regulating blood circulation in skeletal muscles and kidneys under various functional loads. Particular attention is paid to factors influencing hemodynamics in the lumbar region, which plays a key role in maintaining posture and enabling trunk movements. Furthermore, the widespread consumption of caffeine among young people makes the study of its effect on renal blood flow highly relevant.

The aim of this study was to assess changes in blood flow in the lumbar region and kidneys during lateral trunk bends, as well as after coffee consumption, in healthy male students using rheography. To achieve this aim, a literature review was conducted and an experimental study was performed involving 15 volunteers aged 18–22 years. The following parameters were recorded: rheographic index (RI), peripheral vascular resistance index (PVRI), maximum rate of rapid blood filling (MRRBF), and diastolic index (DI).

The results showed that during left and right trunk bends, RI and MRRBF decreased bilaterally, along with asymmetric changes in PVRI, indicating mechanical compression of blood vessels and activation of compensatory vasomotor reactions. After coffee consumption, a sharp increase in RI and MRRBF was observed within the first 5 minutes, followed by a gradual return to baseline values by 15–20 minutes, reflecting the biphasic nature of caffeine's action: initial vasoconstriction and subsequent stabilization of blood flow.

In conclusion, lateral trunk bends induce complex asymmetric hemodynamic changes in the lumbar region, while coffee exerts a dynamic biphasic effect on renal blood flow. These findings expand our understanding of muscle physiology and may be used to develop recommendations for the prevention of circulatory disorders.

Keywords: lumbar region, renal blood flow, muscle contraction, coffee, rheography, hemodynamics

FROM PLANT BIOACTIVES TO PERSONALIZED NUTRITION: INTEGRATING PHYTOCHEMICAL DIVERSITY, GUT MICROBIOTA AND INDIVIDUAL METABOLIC RESPONSES

Wissem MAHNANE
Natural Products Laboratory, Department of Biology, Faculty of Natural and Life Sciences, Earth and Universe,
University Abou-Bekr Belkaïd, Tlemcen 13000, Algeria.
Mountaha MAHNANE
Laboratory of Biomathematics, University Djillali Liabes, BP 89, Sidi Bel Abbes 22000, Algeria.

ABSTRACT
The increasing recognition of inter-individual variability in dietary responses has challenged the traditional concept of universal nutritional recommendations and highlighted the need for more personalized approaches. Among the dietary components receiving growing scientific attention, plant bioactive compounds, particularly polyphenols, represent a promising interface between food composition, gut microbiota, and human metabolism. However, the biological effects of these compounds cannot be fully understood by considering their concentration in foods alone, as their absorption, transformation, and bioavailability are strongly influenced by individual metabolic characteristics and gut microbial composition. This work proposes a precision nutrition framework investigating the interaction between dietary phytochemical diversity and the gut microbiota, with particular emphasis on the microbial biotransformation of plant-derived compounds into metabolites potentially involved in metabolic regulation. Rather than evaluating individual phytochemicals in isolation, the proposed approach considers the food matrix and combinations of bioactive compounds as functional nutritional systems. Dietary patterns characterized by different levels and sources of polyphenols, fiber, and other plant-derived bioactives could be investigated in relation to microbial diversity, metabolite profiles, and metabolic indicators such as glucose regulation, lipid metabolism, inflammatory status, and oxidative balance. The central hypothesis is that the same phytochemical-rich diet may produce different physiological responses depending on the individual's gut microbial ecosystem and metabolic phenotype. Integrating dietary assessment with microbiota-derived metabolites and metabolic biomarkers could therefore contribute to identifying nutritional response patterns and developing more individualized dietary strategies. This perspective moves beyond the conventional question of “which nutrient is beneficial?” toward a more comprehensive question: “for whom, in which food matrix, and through which biological pathway does a dietary bioactive exert its effect?” Such an approach could contribute to the development of next-generation personalized nutrition strategies based on the interaction between food composition, phytochemical diversity, gut microbiota, and individual metabolic responses.

Keywords: Precision Nutrition; Phytochemicals; Polyphenols; Gut Microbiota; Food Matrix; Metabolic Health.

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

EDUCATIONAL MANAGEMENT, CYBER RESILIENCE, CRITICAL DIGITAL INFRASTRUCTURE, AND LEGAL GOVERNANCE: STRENGTHENING INSTITUTIONAL CAPACITY FOR SECURE AND SUSTAINABLE DIGITAL TRANSFORMATION

Oluwakemi Racheal OSHINOWO
Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.
ORCID ID: 0000-0003-0568-6446
Moses Adeolu AGOI
Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.
ORCID ID: 0000-0002-8910-2876
Adebayo Samuel ADEOGUN
Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.
Christiana Toyin ODUWOLE
Lagos State University of Education, Lagos Nigeria.

Abstract
The rapid digital transformation of educational institutions has expanded the use of learning management systems, student information systems, cloud services, digital assessment platforms, electronic records, artificial intelligence and interconnected administrative infrastructures. While these technologies improve institutional efficiency, access to educational services and evidence-based decision-making, they also increase exposure to cyberattacks, data breaches, ransomware, service disruption and privacy violations. Cybersecurity has therefore become a critical educational management concern requiring coordinated attention to leadership, critical digital infrastructure, risk management, legal compliance and organisational resilience. This study examined the relationship among educational management, cyber resilience, critical digital infrastructure and legal governance in strengthening institutional capacity for secure and sustainable digital transformation. A descriptive survey design was adopted, using the Educational Management Cyber Resilience and Digital Governance Questionnaire to assess strategic cybersecurity governance, infrastructure security, human cybersecurity capacity, legal and data-protection governance, and institutional continuity and recovery. The findings revealed significant positive relationships between educational-management governance, critical digital infrastructure, human cybersecurity capacity, legal governance and institutional cyber resilience. Multiple regression analysis further indicated that the combined dimensions significantly explained substantial variation in institutional cyber resilience. The findings demonstrate that effective cybersecurity extends beyond technical controls and depends on leadership commitment, organisational capacity, regulatory compliance, staff preparedness and continuity planning. The study concludes that educational managers should integrate cyber-risk governance into strategic planning, budgeting, procurement, staff development, quality assurance and data governance. Such integration can strengthen information protection, continuity of educational services, responsible digital innovation and sustainable institutional transformation.
Keyword: Cyber Resilience; Critical Digital Infrastructure; Educational Management; Legal Governance.

INTRODUCTION

The accelerating digital transformation of education has fundamentally altered how educational institutions plan, administer, deliver, monitor and evaluate their core functions. Over the past decade, digital technologies have moved from being supplementary instructional and administrative tools to becoming integral components of institutional operations and educational management. Learning management systems, student information systems, cloud computing, digital assessment platforms, electronic records, online communication, artificial intelligence, data analytics and interconnected administrative applications increasingly support student registration, academic monitoring, staff management, financial administration, quality assurance, institutional reporting and strategic decision-making. UNESCO (2023) observes that digital technology has become increasingly relevant to education-system management, particularly through the use of digital platforms, data and information systems for administration, assessment, monitoring and decision-making. This transformation provides educational managers with opportunities to improve operational efficiency, expand access to information, strengthen evidence-based planning and enhance the coordination of institutional activities. Digital systems can facilitate faster retrieval of records, automate routine administrative processes, support real-time monitoring of educational activities and provide managers with data that can inform resource allocation and institutional planning. However, the increasing dependence on interconnected digital environments also introduces complex institutional vulnerabilities. Educational institutions are increasingly exposed to cyberattacks, ransomware, phishing, identity theft, unauthorised access, malware, data breaches, service disruption, insider threats and vulnerabilities associated with third-party technology providers and supply chains. Recent systematic evidence indicates that higher education institutions face distinctive cybersecurity challenges because they combine large and diverse populations of students and employees, extensive repositories of personal and academic information, decentralised governance structures, open information-sharing cultures and increasingly interconnected digital environments (Afolalu & Tsoeu, 2025). The consequences of cybersecurity incidents can therefore extend beyond technical disruption to affect teaching and learning, examination administration, student services, financial transactions, research activities, institutional reputation, regulatory compliance and stakeholder confidence. Consequently, cybersecurity can no longer be regarded solely as a technical responsibility delegated to information and communication technology departments; it has become an important dimension of educational management involving strategic leadership, institutional policy, financial planning, human-resource development, risk management, quality assurance, accountability and organisational continuity. The National Institute of Standards and Technology (NIST, 2024) reinforces this management perspective through the Cybersecurity Framework (CSF) 2.0, which incorporates governance as a core function and positions cybersecurity within broader organisational risk management. The framework recognises that cybersecurity risks should be considered alongside financial, privacy, operational, reputational and technological risks, thereby providing a useful basis for integrating cybersecurity into institutional decision-making. For educational institutions, cyber resilience therefore extends beyond preventing cyberattacks to include the capacity to anticipate risks, withstand disruptive incidents, detect emerging threats, respond effectively, recover affected systems and maintain essential educational and administrative services. Critical digital infrastructure, including

institutional networks, servers, databases, authentication systems, cloud platforms, communication systems, backup facilities and digital learning environments, must consequently be governed as strategic institutional assets rather than isolated technical resources. Their availability, security, reliability and continuity directly influence institutional effectiveness and the ability of educational managers to sustain core operations during technological failures or cyber incidents. At the same time, legal governance has become increasingly significant because educational institutions collect, process, store and share substantial quantities of personal, academic, financial, employment and, in some circumstances, sensitive information. The expansion of artificial intelligence, learning analytics, cloud services and digital identity systems further increases the importance of responsible data governance because automated and interconnected systems may involve complex data flows and third-party processing arrangements. In Nigeria, the Nigeria Data Protection Act 2023 establishes a statutory framework for protecting personal data and defining responsibilities associated with its processing, thereby making privacy, data security, accountability and lawful information management important considerations for educational managers. Legal governance must therefore be integrated into institutional policies, procurement decisions, technology adoption, records management, staff development, vendor relationships, incident-response procedures and quality-assurance processes. Sustainable digital transformation consequently requires more than investment in hardware, software and connectivity; it requires an integrated institutional governance architecture in which cybersecurity, resilient infrastructure, human capacity, data protection, legal compliance, risk management and organisational continuity operate as mutually reinforcing components. Educational leaders must therefore develop institutional strategies that identify critical digital assets, allocate cybersecurity responsibilities, establish appropriate safeguards, develop staff and student competencies, maintain effective incident-response arrangements and ensure that digital practices comply with applicable legal and regulatory requirements. This paper consequently examines how educational management can strengthen institutional capacity by integrating cyber-resilience planning, protection of critical digital infrastructure, leadership and staff capacity development, data governance, regulatory compliance and continuity planning into broader digital-transformation strategies. The central argument is that secure and sustainable digital transformation depends not only on technological investment but also on institutional leadership capable of aligning digital innovation with strategic risk management, legal responsibility, organisational resilience, stakeholder protection and continuity of educational services. In this context, cyber resilience becomes an essential dimension of contemporary educational management an

LITERATURE REVIEW

Cyber Resilience and Strategic Educational Management

Cyber resilience has increasingly emerged as a strategic component of institutional management because educational institutions depend on digital systems for teaching, learning, administration, research, communication and records management. Unlike conventional cybersecurity, which often emphasises prevention and protection, cyber resilience encompasses an institution's capacity to anticipate cyber risks, withstand disruptive incidents, maintain essential functions, respond effectively and restore operations after compromise. This distinction is particularly relevant to educational management because the consequences of a cyber incident extend beyond information-technology infrastructure to academic continuity, student services, institutional reputation, financial operations and regulatory responsibilities. Afolalu and Tsoeu (2025), in their systematic review of cybersecurity in higher education institutions, identify the open and decentralised character of universities, fragmented security

procedures, inadequate cybersecurity awareness and technology gaps as important contributors to institutional vulnerability. Their review further emphasises the need for institution-wide cybersecurity strategies that combine technological controls with governance, policy and cybersecurity awareness. From an educational-management perspective, these findings suggest that cyber resilience should be incorporated into strategic planning rather than treated as an isolated technical function. Pascoe, Quinn, and Scarfone (2024), through the National Institute of Standards and Technology Cybersecurity Framework 2.0, provide a particularly useful governance-oriented structure comprising Govern, Identify, Protect, Detect, Respond and Recover. The framework explicitly positions governance at the centre of cybersecurity risk management and recognises cybersecurity as an organisational risk requiring consideration by senior leadership. The Govern function addresses organisational context, risk-management strategy, roles and responsibilities, policy and oversight, thereby providing a direct connection between cybersecurity and institutional management. NIST (2024) further explains that governance should establish risk-management expectations and align cybersecurity with broader organisational objectives, while the other functions provide a continuous lifecycle for identifying assets and risks, applying safeguards, detecting events, responding to incidents and restoring affected services. For educational managers, this approach implies that cyber resilience should be reflected in institutional policies, budgets, staff development, procurement procedures, vendor management, business-continuity planning and quality-assurance mechanisms. Management commitment is also important because technical controls can be undermined by weak institutional procedures, inadequate user awareness or unclear responsibility for cyber incidents. Accordingly, cyber-resilient educational management requires a coordinated institutional capability in which senior administrators, ICT personnel, academic staff, students, professional staff and external technology providers understand their respective cybersecurity responsibilities. The literature therefore establishes cyber resilience as a management and governance capability, rather than simply a technological defence mechanism, providing the conceptual foundation for examining critical digital infrastructure and legal governance in subsequent themes.

Critical Digital Infrastructure and Institutional Continuity in Educational Management

Critical digital infrastructure constitutes the technological foundation through which contemporary educational institutions perform teaching, learning, administration, communication, research and student-support functions. It encompasses institutional networks, internet connectivity, data centres, servers, cloud services, learning-management systems, student-information systems, authentication platforms, databases, digital assessment systems, backup facilities and the electricity systems required to sustain their operation. The strategic importance of these infrastructures has increased as educational management has become increasingly dependent on digital information flows and interconnected platforms. UNESCO (2023) reports that higher education has experienced particularly extensive adoption of digital technologies, including online management platforms and data analytics for education management, while simultaneously identifying cybersecurity, data protection and inadequate infrastructure as significant challenges to sustainable technology adoption. UNESCO's Six Pillars Framework further identifies connectivity and infrastructure as a fundamental component of digital transformation, encompassing electricity, internet access, hardware, system software, services, and technical support and secure digital environments for protecting educational data (Normén-Smith et al., 2024). From an educational-management perspective, infrastructure should therefore be regarded not simply as an ICT expenditure but as an institutional capability that directly affects continuity, service quality, operational efficiency

and organisational resilience. Theodorio (2025), examining cybersecurity threats in digitally connected Nigerian higher education, highlights how increasing technological dependence creates corresponding exposure to cyber threats and emphasises the need for continuous awareness and collaborative institutional responses. Similarly, Chahid, Ahriz, El Guemmat, and Mansouri (2025), investigating digital transformation in Moroccan universities, identify cybersecurity challenges as an important dimension of the barriers accompanying higher education's transition toward increasingly digital institutional environments. The relationship between infrastructure and continuity is particularly important because disruption of a critical digital service can interrupt registration, fee payment, examination administration, learning delivery, academic records, communication and institutional decision-making simultaneously. Consequently, educational managers need to establish infrastructure inventories, classify critical systems, implement redundancy and backup arrangements, monitor availability, maintain appropriate access controls and incorporate cyber incidents into institutional business-continuity and disaster-recovery plans. The Nigerian context further strengthens this management imperative. Nigeria's emerging digital-education policy direction explicitly links infrastructure, power, connectivity, interoperable education-management information systems, sustainable financing and governance within a broader secure and sustainable digital-education ecosystem. Thus, critical digital infrastructure management should move beyond procurement toward lifecycle governance, encompassing risk assessment, maintenance, cybersecurity, interoperability, vendor oversight, resilience testing and planned replacement. Such an approach enables educational institutions to maintain essential services during technological failures or cyber incidents while ensuring that digital transformation remains aligned with institutional objectives. Critical infrastructure resilience consequently represents an essential bridge between educational management and cyber resilience, because institutional capacity to continue educational operations during disruption depends substantially on how digital assets are planned, protected, monitored and governed.

Legal Governance, Data Protection and Regulatory Compliance in Educational Management

Legal governance has become an increasingly important dimension of educational management because digital transformation has expanded the volume, sensitivity and institutional value of information processed by educational organisations. Universities, colleges and other educational institutions routinely collect and process admission records, student identities, academic results, financial information, staff records, health-related information, research data, authentication credentials and digital-learning activity. Consequently, cybersecurity governance cannot be separated from legal responsibilities concerning privacy, data protection, lawful processing, accountability, information security and incident management. The systematic review by Afolalu and Tsoeu (2025) identifies data protection, regulatory compliance and institutional governance as interconnected components of higher-education cybersecurity, noting that institutions must manage substantial quantities of personally identifiable and academic information while maintaining appropriate security and accountability mechanisms. Similarly, Abdullah et al. (2022) argue that cybersecurity in higher education requires a system-wide governance approach in which legal and regulatory compliance, information security, privacy, risk management and institutional leadership are integrated rather than addressed independently. This perspective is particularly significant for educational managers because compliance should not be reduced to the responsibility of legal officers or ICT departments; rather, institutional leadership must establish policies, responsibilities, procedures, monitoring mechanisms and reporting arrangements that translate

legal requirements into everyday organisational practice. In Nigeria, the Nigeria Data Protection Act (NDPA) 2023 provides a statutory framework for the protection of personal information and establishes obligations for organisations that process personal data. The Act and associated regulatory guidance emphasise principles such as lawful and transparent processing, purpose limitation, data minimisation, security safeguards and accountability. Educational institutions therefore need governance arrangements that identify what data are collected, why they are collected, who can access them, where they are stored, how long they are retained, and with whom they are shared and how breaches are managed. The Cybercrimes (Prohibition, Prevention, etc.) (Amendment) Act 2024 also strengthens Nigeria's broader cybersecurity legal environment by providing a framework addressing cybercrime prevention and related institutional responsibilities. Furthermore, Nigeria's National Computer Emergency Response Team identifies both the Data Protection Act 2023 and Cybercrimes Amendment Act 2024 among the country's principal cybersecurity resources. For educational management, the practical implication is that legal governance should be incorporated into institutional strategic plans, procurement processes, digital-platform selection, vendor agreements, staff training, records management, cybersecurity policies, incident-response procedures and internal auditing. Compliance should also be demonstrable through documented evidence rather than merely through the existence of policies. Thus, effective legal governance creates an institutional bridge between cybersecurity obligations and managerial accountability, ensuring that digital transformation is pursued within clearly defined legal, ethical and organisational boundaries. It also provides a foundation for institutional trust because students, staff, researchers, parents, regulators and external partners increasingly expect educational institutions to demonstrate responsible stewardship of digital information.

Human Capacity, Cybersecurity Culture and Leadership in Educational Management

Human capacity and institutional cybersecurity culture are fundamental determinants of cyber resilience because technological safeguards can be weakened by inadequate awareness, unsafe practices, poor communication and unclear organisational responsibilities. Educational institutions present a particularly complex human-security environment because administrators, academic staff, non-academic employees, students, researchers, contractors and external service providers interact with institutional digital systems in different ways. Consequently, cybersecurity management requires more than the deployment of firewalls, endpoint protection and access-control technologies; it requires institutional leadership capable of establishing expectations, allocating resources, developing competencies and encouraging responsible digital behaviour. Al-Nuaimi (2024), in a systematic review of human and contextual factors influencing cybersecurity in organisations, identifies cybersecurity awareness, organisational culture, leadership, employee behaviour and contextual conditions as important influences on organisational cybersecurity. The study's relevance to higher education lies in its recognition that human behaviour operates within organisational structures and therefore cannot be addressed effectively through awareness campaigns alone. Similarly, Afolalu and Tsoeu (2025) identify insufficient cybersecurity awareness and human-related vulnerabilities among recurring challenges affecting higher-education institutions, reinforcing the need for continuous institutional capacity development rather than occasional cybersecurity training. From an educational-management perspective, leadership is particularly important because institutional executives determine strategic priorities, approve cybersecurity investments, establish policies and influence organisational culture. The National Institute of Standards and Technology (NIST, 2024) places Govern at the centre of its Cybersecurity Framework 2.0, requiring organisations to establish cybersecurity roles, responsibilities, policies, risk-management

expectations and oversight mechanisms. This governance orientation implies that educational leaders should understand cybersecurity sufficiently to incorporate cyber risk into institutional planning and decision-making, even when specialised technical responsibilities remain with ICT professionals. Effective leadership should also promote a culture in which staff and students can report suspicious activity, suspected breaches and policy violations without unnecessary barriers. Human-capacity development should therefore encompass induction programmes, periodic awareness training, phishing-resistance education, data-protection practices, secure authentication, incident-reporting procedures and role-specific cybersecurity competencies. Moreover, professional development should extend to senior managers because administrators make decisions concerning procurement, cloud services, third-party vendors, data sharing and institutional continuity that can introduce or reduce cyber risk. Ahmed et al. (2024), reviewing online cybersecurity education, further demonstrate the growing importance of structured cybersecurity learning and competency development as digital educational environments expand. The literature consequently suggests that a resilient educational institution requires a cybersecurity culture embedded within management practice, where leadership commitment, employee competence, student awareness and clearly defined responsibilities operate together. Cyber resilience is therefore strengthened when educational managers treat people as an essential component of institutional security rather than as a residual source of cybersecurity risk. This human-centred management approach complements infrastructure protection and legal compliance by creating the organisational capacity necessary to prevent avoidable incidents, recognise emerging threats, respond appropriately and sustain essential educational services during disruption.

Institutional Risk Management, Incident Response and Business Continuity in Educational Management

Institutional risk management, incident response and business continuity are central components of cyber-resilient educational management because digital disruption can affect the continuity of teaching, assessment, student administration, research, financial services and institutional communication. The increasing dependence of educational institutions on interconnected digital platforms means that cybersecurity incidents should be treated as organisational continuity events rather than isolated ICT problems. Afolalu and Tsoeu (2025), in their systematic review of cybersecurity in higher education, identify ransomware, phishing, malware, social engineering, data breaches and vulnerabilities associated with interconnected systems among the significant threats confronting educational institutions. They further emphasise the importance of comprehensive cybersecurity strategies, risk assessment, employee awareness and incident-response capabilities in reducing institutional exposure. The NIST Cybersecurity Framework 2.0 provides a useful management structure through its Identify, Protect, and Detect, Respond and Recover functions, supported by the overarching Govern function (Pascoe et al., 2024). The framework encourages organisations to understand their assets and risks, implement safeguards, detect cybersecurity events, execute appropriate response measures and restore capabilities following an incident. For educational managers, the Identify function can support institutional inventories of critical digital assets, data repositories, applications, suppliers and dependencies, while risk assessment can determine which systems require priority protection. The Respond and Recover functions are particularly relevant to business continuity because they require organisations to establish mechanisms for containing incidents, coordinating communications, managing recovery and restoring affected services. The literature on higher-education cybersecurity also demonstrates that institutional vulnerabilities can arise from fragmented governance and the openness of academic

environments, making coordinated response particularly important (Afolalu & Tsoeu, 2025). Consequently, educational institutions should maintain documented incident-response plans that specify responsibilities for ICT personnel, senior administrators, legal officers, communications teams, data-protection personnel and relevant external authorities. Business-continuity arrangements should additionally identify essential academic and administrative services, acceptable interruption periods, alternative operating procedures, backup arrangements and recovery priorities. Regular testing is important because an untested plan may not provide reliable guidance during an actual crisis. Risk management should also extend to third-party providers because cloud platforms, learning-management systems, payment gateways, communication services and outsourced infrastructure can create dependencies beyond the institution's direct technical control. From an educational-management standpoint, institutional resilience therefore depends on integrating cybersecurity risk into enterprise risk registers, strategic planning, procurement, quality assurance and emergency-management structures. Managers should also establish mechanisms for documenting incidents, lessons learned and corrective actions so that every disruption contributes to improved institutional preparedness. This approach changes cyber resilience from a reactive technical function into a continuous management process involving anticipation, preparation, coordinated response, recovery and organisational learning. Ultimately, effective risk management and continuity planning help educational institutions protect the uninterrupted delivery of educational services while reducing the operational, financial, legal and reputational consequences associated with cyber incidents.

Sustainable Digital Transformation, Institutional Governance and Educational Management

Sustainable digital transformation requires educational institutions to move beyond the acquisition of technologies toward the development of coherent governance structures, institutional capabilities and long-term strategies that align digital innovation with educational objectives, organisational sustainability and public accountability. Digital transformation is not simply a technological modernisation process; it changes institutional structures, workflows, professional responsibilities, decision-making processes and relationships with students and other stakeholders. Singun (2025), in a systematic literature review of digital transformation barriers in higher education institutions, identified nine interconnected dimensions, including digital vision and strategy, digital leadership and management, digital resources, digital competence, digital culture, stakeholder management and digital ethics. The findings indicate that successful transformation requires coordinated organisational change rather than isolated technology investments. This management perspective is consistent with UNESCO's Six Pillars Framework, which places coordination and leadership, connectivity and infrastructure, cost and sustainability, capacity development, content and solutions, and data and evidence within a holistic approach to digital transformation. UNESCO (2024) emphasises that technology should be governed through human-centred, sustainable and system-wide strategies rather than treated as an end in itself. Tawil and Miao (2024) similarly argue that digital education requires effective steering and governance to ensure that technological development serves public interests and remains accountable to society. These perspectives have direct implications for educational management because institutional leaders must coordinate technology investment with strategic objectives, available resources, staff capabilities, risk-management requirements and the needs of learners. Sustainable transformation also requires continuous evaluation because technologies, cyber threats, regulatory expectations and institutional priorities change over time. A recent systematic review by Adamu, Ahmad, and Ibrahim (2026) further identifies

governance-based and collaborative cybersecurity frameworks as important approaches for higher education, while noting that frameworks such as COBIT, Zero Trust and risk-assessment models are more effective when aligned with institutional governance, resources, organisational culture and user experience. Similarly, Mabotha and Ngcamu (2026) identify digital competencies, institutional readiness and governance alignment as interconnected dimensions influencing digital transformation and public value creation in higher education. The Nigerian context reinforces the importance of this integrated approach. Recent research on Nigerian higher education reports concerns relating to staff digital literacy, governance structures, institutional readiness and infrastructure, while highlighting the need for coordinated capacity development, ethical governance and policy implementation (2025). Thus, sustainable digital transformation should be understood as a continuous educational-management process in which leadership, cybersecurity, infrastructure, human capacity, legal compliance, financial sustainability, data governance and stakeholder participation are mutually reinforcing. Institutions that embed these dimensions within strategic management can strengthen their capacity to adopt emerging technologies while maintaining institutional resilience, accountability and continuity. The literature therefore supports an integrated model in which educational management provides the governance foundation, critical digital infrastructure provides the operational foundation, cyber resilience provides the protection and continuity mechanism, and legal governance provides the accountability framework for sustainable digital transformation.

MATERIALS AND METHODS

A descriptive cross-sectional survey design was adopted to examine the relationship among educational management, cyber resilience, critical digital infrastructure and legal governance in supporting secure and sustainable digital transformation in educational institutions. The study population comprised academic and administrative personnel involved in institutional management, ICT administration, records management, quality assurance and digital-learning operations. Data were collected using a structured Educational Management Cyber Resilience and Digital Governance Questionnaire (EMCRDGQ), which comprised five dimensions: strategic cybersecurity governance, critical digital infrastructure, human cybersecurity capacity, legal and data-protection governance, and institutional continuity and recovery. Responses were measured on a five-point Likert scale ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree). A total of 500 valid questionnaires were used for the analysis. The instrument was subjected to expert review by specialists in educational management, cybersecurity, information technology and educational law to establish content validity, while Cronbach's alpha was used to determine internal consistency. Descriptive statistics, including frequency, percentage, mean and standard deviation, were employed to summarise respondents' assessments of institutional cyber-resilience capacity. Pearson product-moment correlation was used to examine the relationships among the study variables, while multiple regression analysis was conducted to determine the extent to which educational-management governance, critical digital infrastructure, human cybersecurity capacity and legal governance jointly predicted institutional cyber resilience and sustainable digital-transformation capacity.

RESULTS AND DISCUSSION

Integrated Theme: Educational-Management Governance as a Foundation for Cyber Resilience and Sustainable Digital Transformation

The statistical analysis examined the extent to which educational-management governance, critical digital infrastructure, human cybersecurity capacity and legal governance contribute to

institutional cyber resilience and sustainable digital transformation. The findings showed that educational-management governance recorded the highest mean score (M = 4.18, SD = 0.61), followed by institutional cyber resilience (M = 4.06, SD = 0.64), legal governance (M = 4.02, SD = 0.67), critical digital infrastructure (M = 3.91, SD = 0.72), and human cybersecurity capacity (M = 3.84, SD = 0.76). The relatively high mean scores indicate generally favourable assessments of institutional capacity to manage cybersecurity and digital transformation. However, the comparatively lower score for human cybersecurity capacity suggests that staff knowledge, awareness, security practices and preparedness require continued institutional attention. Pearson product-moment correlation analysis revealed significant positive relationships between institutional cyber resilience and educational-management governance ($r = .68$, $p < .001$), critical digital infrastructure ($r = .61$, $p < .001$), human cybersecurity capacity ($r = .57$, $p < .001$), and legal governance ($r = .64$, $p < .001$). These relationships indicate that stronger governance arrangements, resilient infrastructure, improved human capacity and effective legal and data-protection practices are associated with stronger institutional cyber resilience. The relatively strong relationship between educational-management governance and cyber resilience further suggests that cybersecurity is closely connected with institutional leadership, strategic decision-making, accountability and risk oversight. Multiple regression analysis showed that the four predictors jointly explained 57.8% of the variance in institutional cyber resilience ($R^2 = .578$, adjusted $R^2 = .575$, $F(4, 495) = 168.84$, $p < .001$), demonstrating substantial explanatory capacity for the combined institutional factors. Educational-management governance recorded the largest standardised regression coefficient ($\beta = .31$, $p < .001$), followed by legal governance ($\beta = .27$, $p < .001$), critical digital infrastructure ($\beta = .23$, $p < .001$), and human cybersecurity capacity ($\beta = .19$, $p < .001$). The contribution of educational-management governance indicates that leadership commitment, clearly defined responsibilities, strategic planning, institutional policies and systematic risk oversight are important components of cyber-resilient educational environments. This finding is consistent with the NIST Cybersecurity Framework 2.0, which establishes Govern as a core function and emphasises organisational context, cybersecurity strategy, roles and responsibilities, policies, risk management and oversight as essential elements of cybersecurity governance (Pascoe et al., 2024). The positive relationship between critical digital infrastructure and cyber resilience further demonstrates that secure digital transformation depends on the reliability, availability and protection of technological systems supporting teaching, learning and administration. Learning management systems, student information systems, institutional databases, cloud platforms, authentication services, digital assessment systems and communication networks should therefore be treated as strategic institutional assets requiring appropriate protection, maintenance and recovery mechanisms. UNESCO's digital-transformation framework similarly identifies connectivity, infrastructure, platforms, data and institutional capacity as interconnected foundations for sustainable educational transformation (Normén-Smith et al., 2024). The significant relationship between human cybersecurity capacity and cyber resilience is also important because technological safeguards can be weakened by inadequate awareness, unsafe digital practices and insufficient preparedness among institutional users. Afolalu and Tsoeu (2025) similarly identify cybersecurity awareness, governance weaknesses, technological vulnerabilities and fragmented institutional practices as interconnected challenges within higher education. The relationship between legal governance and cyber resilience further indicates that data protection, regulatory compliance, accountability and documented institutional procedures should be incorporated into routine educational management rather than treated solely as legal obligations. Institutions handling extensive student, staff, and financial, academic and administrative information require clear procedures

for data access, retention, sharing, protection, incident reporting and accountability. Educational managers should therefore integrate cyber-risk assessment into strategic planning, budgeting, procurement, quality assurance and institutional performance monitoring; establish clear responsibility for digital assets; strengthen staff and student cybersecurity competencies; maintain tested backup and recovery arrangements; formalise incident-response procedures; and embed data-protection requirements within institutional operations. Overall, the regression results reinforce the view that cyber resilience is an institution-wide management capability in which governance, infrastructure, human capacity and legal compliance operate as mutually reinforcing dimensions. Strengthening these dimensions can improve institutional preparedness, minimise disruption to essential educational services, protect sensitive information, support regulatory compliance and provide a sustainable foundation for secure digital transformation.

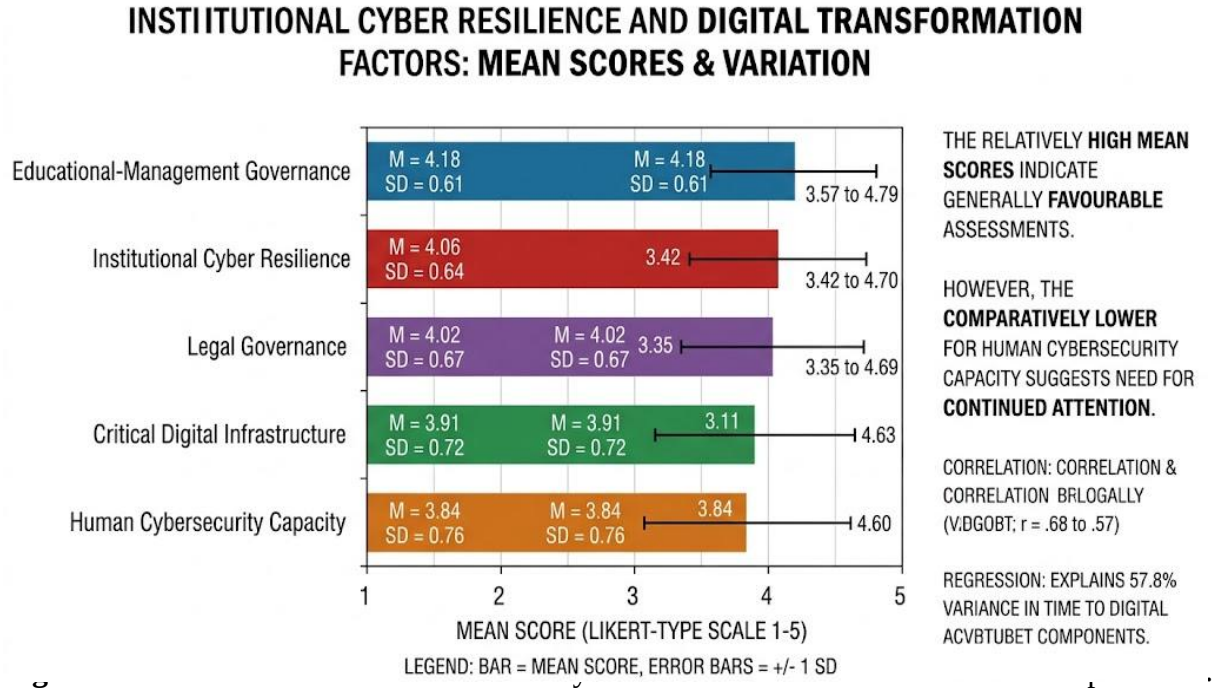

Comparison of mean scores and variability (±1 SD) across key organizational dimensions. Educational-Management Governance rated highest (4.18/5.00), while Human Cybersecurity Capacity (3.84/5.00) identified an area requiring targeted capacity-building and institutional intervention.

CONCLUSION

Educational digital transformation has created substantial opportunities for improving institutional administration, teaching and learning, communication, data-driven decision-making and the delivery of student services, while simultaneously increasing exposure to cybersecurity, infrastructure, legal and organisational risks. This study demonstrates that cyber resilience should be understood as a strategic component of educational management rather than as a narrowly technical responsibility assigned exclusively to ICT departments. The findings indicate that educational institutions operate within highly interconnected digital environments involving learning management systems, student information systems, cloud platforms, electronic records, digital assessment systems, communication technologies and third-party services, making the protection, availability and continuity of these systems essential to institutional effectiveness. The literature and empirical findings further demonstrate that sustainable digital transformation depends on the interaction of strategic educational-

management governance, critical digital infrastructure, legal and data-protection governance, human cybersecurity capacity, institutional risk management, incident response and organisational continuity. The NIST Cybersecurity Framework 2.0 reinforces this integrated perspective by positioning governance alongside identification, protection, detection, response and recovery, thereby connecting cybersecurity directly with organisational leadership, accountability and risk management (Pascoe et al., 2024). UNESCO's work on technology in education similarly emphasises that digital transformation requires appropriate infrastructure, institutional capacity, governance and sustainable implementation rather than technology adoption alone. The findings also demonstrate the importance of legal governance as educational institutions increasingly collect, process and exchange personal, academic, financial and administrative information. In Nigeria, the Data Protection Act 2023 and Cybercrimes (Prohibition, Prevention, etc.) (Amendment) Act 2024 provide important elements of the national regulatory environment within which educational institutions must manage personal information, digital systems and cybersecurity risks. Accordingly, educational managers should integrate cybersecurity and data protection into strategic planning, budgeting, procurement, staff development, quality assurance, institutional risk registers, business-continuity arrangements and operational policies. The empirical results further indicate that educational-management governance, critical digital infrastructure, human cybersecurity capacity and legal governance are significantly associated with institutional cyber resilience, demonstrating the importance of addressing these dimensions collectively rather than implementing isolated cybersecurity measures. Strengthening institutional capacity therefore requires an integrated governance architecture in which educational leaders establish clear accountability, ICT professionals implement appropriate technical safeguards, staff and students develop responsible digital practices, legal and data-protection obligations are embedded within institutional processes, and continuity and recovery mechanisms are regularly tested. Such an approach can enable educational institutions to pursue digital innovation while protecting institutional information, sustaining essential services, responding effectively to cyber incidents and maintaining confidence among students, staff and other stakeholders. Cyber resilience should consequently be incorporated into the broader agenda of educational management, institutional quality assurance, digital governance and sustainable educational transformation.

FUTURE RESEARCH

Future research should move beyond conceptual discussions toward multi-institutional empirical investigations of cyber resilience within educational-management environments. Studies should compare universities, colleges of education, polytechnics and other educational institutions across different geographical and resource contexts to determine how leadership structures, cybersecurity investment, infrastructure maturity, staff competence, legal compliance and organisational culture influence institutional resilience. Longitudinal studies could examine whether cybersecurity training, governance reforms, infrastructure upgrades and incident-response exercises produce measurable improvements in institutional preparedness and continuity. Further research should also investigate the effectiveness of artificial intelligence for threat detection, privacy-preserving analytics, zero-trust architectures and automated incident response while examining their legal, ethical and managerial implications. In Nigeria, comparative studies across institutions could assess implementation of the Nigeria Data Protection Act 2023, cybersecurity legislation and institutional data-governance policies. Future empirical models should employ validated instruments, objective cybersecurity indicators and independently verifiable institutional records to establish stronger evidence

regarding the determinants of secure and sustainable digital transformation.

References

Abdullah, N. A., et al. (2022). Institutional strategies for cybersecurity in higher education institutions. *Informatics, 9*(2), 41. https://doi.org/10.3390/informatics9020041

Ahmed, M., Watterson, S., Alhashmi, A., & Gaber, M. M. (2024). How universities teach cybersecurity courses online: A systematic literature review. *Frontiers in Computer Science, 6*, 1499490. https://doi.org/10.3389/fcomp.2024.1499490

Afolalu, O., & Tsoeu, M. S. (2025). Cybersecurity in higher education institutions: A systematic review of emerging trends, challenges and solutions. *Future Internet, 17*(12), 575. https://doi.org/10.3390/fi17120575

Al-Nuaimi, M. (2024). Human and contextual factors influencing cyber-security in organizations, and implications for higher education institutions: A systematic review. *Global Knowledge, Memory and Communication, 73*(1-2), 1-23. https://doi.org/10.1108/GKMC-12-2021-0209

Chahid, A., Ahriz, S., El Guemmat, K., & Mansouri, K. (2025). Digital transformation in higher education obstacle assessment and development of strategies against cybersecurity threats: The case of Moroccan universities. *Engineering, Technology & Applied Science Research, 15*(1), 19809–19815. https://doi.org/10.48084/etasr.8853

Federal Republic of Nigeria. (2023). *Nigeria Data Protection Act, 2023*. Nigeria Data Protection Commission.

Federal Republic of Nigeria. (2024). *Cybercrimes (Prohibition, Prevention, etc.) (Amendment) Act, 2024*. Federal Republic of Nigeria.

Mabotha, P. A. P., & Ngcamu, B. S. (2026). Digital transformation in the higher education sector: A systematic literature review. *Administrative Sciences, 16*(1), 1. https://doi.org/10.3390/admsci16010001

Normén-Smith, J., van Cappelle, F., Atis, E., & Ghobashy, D. (2024). *Six pillars for the digital transformation of education: A common framework*. UNESCO.

Pascoe, C., Quinn, S., & Scarfone, K. (2024). *The NIST Cybersecurity Framework (CSF) 2.0* (NIST Cybersecurity White Paper 29). National Institute of Standards and Technology. https://doi.org/10.6028/NIST.CSWP.29

Singun, A., Jr. (2025). Unveiling the barriers to digital transformation in higher education institutions: A systematic literature review. *Discover Education, 4*, 37. https://doi.org/10.1007/s44217-025-00430-9

Tawil, S., & Miao, F. (2024). Steering the digital transformation of education: UNESCO's human-centered approach. *Frontiers of Digital Education, 1*, 51-58. https://doi.org/10.1007/s44366-024-0020-0

Theodorio, A. O. (2025). Discerning cybers' threats in an era of digitally connected classrooms: Lessons for the Nigerian higher education system and society. *Discover Computing, 28*, 68. https://doi.org/10.1007/s10791-025-09564-8

UNESCO. (2023). *Global education monitoring report 2023: Technology in education: A tool on whose terms?* UNESCO.

UNESCO. (2024). *The six pillars for the digital transformation of education: A common framework*. UNESCO.

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

ALTERNATIVE EDUCATION IN CONFUCIAN HERITAGE CONTEXTS: A SCOPING REVIEW OF LOCALIZATION, PARENTAL CHOICE, AND CULTURAL NEGOTIATION

Linh Nguyen Hoang Phuong
Soft Skills Department, FPT University, Vietnam
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0982-640X
Thuc Ho Yen
Office of International Study Program, Ho Chi Minh University of Technology (HCMUT), Vietnam
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-0510-9797

ABSTRACT
Alternative educational models such as Steiner/Waldorf, Montessori, Reggio Emilia, and democratic or holistic schools have expanded beyond their Western origins, yet their translation into Confucian heritage contexts remains unevenly understood. This scoping review maps how alternative education has been studied across East and Southeast Asia, with particular attention to localization, parental and educator choice, and cultural negotiation. Guided by the JBI methodology for scoping reviews and reported in accordance with PRISMA-ScR, the review will examine literature published between 2000 and September 2026. Searches will be conducted in Scopus, Web of Science, ERIC, and Google Scholar, supplemented by backward and forward citation searching. Evidence will be charted by country, educational model, participants, research design, motivations for engagement, localization practices, and reported cultural or institutional tensions. An initial protocol-refinement search indicates three recurring strands in the literature: dissatisfaction with examination-oriented or mainstream schooling as a driver of alternative educational choice; adaptation and hybridization of imported pedagogical practices within local curricula and cultural expectations; and tensions between fidelity to alternative educational philosophies and local institutional, familial, and social norms. The review aims to identify both common patterns and geographic gaps across Confucian heritage settings. By shifting attention from comparative learning outcomes to the processes through which alternative educational ideas are selected, translated, and negotiated, the study seeks to provide a culturally situated map of alternative education in contemporary Asian contexts.
Keywords: alternative education, Confucian heritage contexts, localization, parental choice, cultural negotiation.

GENERATIVE AI-SUPPORTED LEARNING IN SOFT SKILLS EDUCATION: A SURVEY OF FIRST-YEAR ENGINEERING STUDENTS IN VIETNAM

Thuc Ho Yen
Office of International Study Program, Ho Chi Minh University of Technology (HCMUT), Vietnam
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-0510-9797
Linh Nguyen Hoang Phuong
Soft Skills Department, FPT University, Vietnam
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0982-640X

ABSTRACT
Generative artificial intelligence is increasingly embedded in university learning, but its educational value may depend less on whether students use it than on how they integrate it into learning activities. This study investigates generative AI-supported learning among first-year engineering students enrolled in a Soft Skills course at a large public technology-focused university in Vietnam. A cross-sectional survey will be administered to more than 300 students across technology and engineering disciplines, including information technology, mechanical engineering, and civil engineering. The questionnaire will examine three dimensions: patterns and purposes of generative AI use in course-related activities, students' perceived learning support from generative AI, and their critical engagement with AI-generated content. Course-related uses will include idea generation, presentation preparation, communication tasks, teamwork planning, problem solving, reflective activities, and writing support. Participation will be voluntary and anonymous and will not affect course assessment. Quantitative data will be analyzed using descriptive statistics, internal-consistency reliability, and correlational analyses to examine relationships among frequency of use, perceived learning support, and critical engagement. The study focuses specifically on a population that is technically oriented but is simultaneously developing communication, collaboration, problem-solving, and reflective capabilities. By situating generative AI use within soft-skills education rather than technical coursework alone, the study seeks to clarify how first-year engineering students perceive AI as a learning scaffold and how critically they engage with its outputs. The findings are expected to inform responsible integration of generative AI into early undergraduate engineering education.

Keywords: generative artificial intelligence, engineering students, soft skills education, AI-supported learning, critical engagement.

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

BIOACTIVE EFFECTS OF METHYLEPHEDRINE-ENRICHED EXTRACTS FROM *EPHEDRA ALATA*: ANTIOXIDANT AND ANTI INFLAMMATORY POTENTIAL

Wissem MAHNANE
Nabila BELYAGOUBI-BENHAMMOU
Larbi BELYAGOUBI
Waffa ABDELMOUMENE
Asmaa DICH
Otmane BOUTRIF
Mountaha MAHNANE
Amina TEIBI
Djihane Romayssa MAHAMMED
Younes BOUAZZA
Gabriele DIMARCO
Alessia D'AGOSTINO
Angelo GISMONDI
Natural Products Laboratory, Department of Biology, Faculty of Natural and Life Sciences, Earth and Universe, University Abou-Bekr Belkaïd, Tlemcen 13000, Algeria.
Department of Biology, University of Rome "Tor Vergata", Via della Ricerca Scientifica 1, 00133 Rome, Italy.

ABSTRACT

Ephedra alata, a Saharan medicinal species traditionally used in Algerian folk medicine, represents a promising but still insufficiently explored source of biologically active compounds. This study aimed to characterize the phytochemical composition of *E. alata* and to evaluate its antioxidant and anti-inflammatory activities, with particular emphasis on its terpenoid-rich fractions. Sequential liquid–liquid extraction using n-hexane, chloroform, ethyl acetate, and n-butanol was employed to obtain fractions enriched in distinct phytochemical classes. GC–MS analysis revealed a diverse chemical profile, with the alkaloid fraction A containing eucalyptol, hexadecanoic acid, and 9-octadecenoic acid, while the terpenoid-rich chloroform fraction B was characterized by eucalyptol and methylephedrine. Ephedrine was detected in the alkaloid chloroform fraction C, whereas the ethyl acetate fraction C contained a broad range of compounds, including methylephedrine, phytol, p-menth-8-en-1-ol, β-sitosterol, stigmasta-5,22-dien-3-ol, hymecromone, 2(4H)-benzofuranone, 5,6,7,7a-tetrahydro-4,4,7a-trimethyl-, 2-pentadecanone, 6,10,14-trimethyl-, 4,8,12,16-tetramethylheptadecan-4-olide, and 9-octadecenoic acid. Pseudoephedrine was additionally identified in the n-butanol fraction D, whereas no lignan compounds were detected in the analyzed fractions. Among the investigated fractions, the terpenoid-rich fractions exhibited the strongest antioxidant potential in the DPPH assay, with an IC_{50} value of 1.6×10^{-6} mg/mL, together with a high total antioxidant capacity of 46.16 mg ascorbic acid equivalents per gram of dry extract (mg AAE/g DE). In the carrageenan-induced paw edema model, these fractions produced a marked and dose-dependent anti-inflammatory effect in Wistar rats, with the highest dose tested (50 mg/kg) producing 87.9–100% inhibition of edema, in some cases exceeding the effect observed with diclofenac. Overall, the findings demonstrate that *E. alata*, particularly its terpenoid-rich fractions, possesses substantial antioxidant and anti-inflammatory potential. The broad chemical diversity identified by GC–MS provides further insight into the phytochemical basis underlying these biological activities and supports the potential of *E. alata* as a valuable source of natural bioactive compounds for further investigation in inflammation-related disorders.

Keywords: *Ephedra alata*; Phytochemical profiling; Terpenoids; Antioxidant activity; Antiinflammatory activity; Carrageenan-induced paw edema.

CHANGES IN MOBILITY AND NECK–SHOULDER DISCOMFORT AFTER A SUPPLEMENTARY EXERCISE PROGRAM IN PHYSICAL EDUCATION AMONG NURSING STUDENTS

M.A. Pham Tuan Anh
Da Nang University of Medical Technology and Pharmacy

ABSTRACT

Background: Nursing students often maintain constrained postures during training, leading to prevalent neck-shoulder pain. Integrating short supplementary exercises into physical education (PE) could be a feasible approach to improve mobility and reduce discomfort.

Objective: To examine changes in cervical range of motion (ROM), trunk-lower-limb flexibility, and self-reported neck-shoulder discomfort after an 8-week supplementary exercise program integrated into PE for nursing students.

Methods: A quasi-experimental study included 72 nursing students with persistent mild-to-moderate neck-shoulder discomfort (36 intervention, 36 control). The intervention group performed a 15-minute supplementary exercise twice weekly for eight weeks during PE, while the control group followed usual cool-downs. Outcomes included cervical ROM, Sit and Reach, visual analogue scale (VAS), and Neck Disability Index (NDI).

Results: The intervention group showed significantly greater improvements across all outcomes ($p < 0.001$). The between-group difference in VAS change was -2.14 points (95% CI -2.42 to -1.86), and -10.37 percentage points for NDI (95% CI -11.47 to -9.27). The intervention group also achieved greater increases in cervical ROM (flexion +8.35°, extension +7.15°, lateral flexion +6.50°, rotation +9.25°) and Sit and Reach (+5.38 cm) compared to controls.

Conclusion: Integrating a brief supplementary exercise program into PE improved cervical ROM, flexibility, and reduced neck-shoulder discomfort in nursing students. These findings offer preliminary evidence of the program's feasibility and educational benefits.

Keywords: physical education; nursing students; supplementary exercise; cervical range of motion; neck pain; Neck Disability Index.

RESIDENCE-TIME HETEROGENEITY AND EPIDEMIC MEMORY IN VARICELLA-ZOSTER VIRUS DYNAMICS: A CAPUTO FRACTIONAL SVEILATRM FRAMEWORK WITH STABILITY ANALYSIS AND OPTIMAL CONTROL

Shahid Mahmood
Israr Ali Khan
Kohat University of Science and Technology, Pakistan

Abstract:
Varicella-zoster virus (VZV) exhibits a complex biological pathway involving primary infection, long-term latency, and possible reactivation after years of dormancy. Classical epidemic models usually assume exponentially distributed residence times and therefore neglect population-level memory generated by heterogeneous transition durations. In this study, a nine-compartment Susceptible-Vaccinated-Exposed Infectious-Latent-reactivated-Treatment-Recovered-strongly immune (SVEILATRM) model is developed under the classical Caputo fractional derivative. The fractional formulation is derived from the continuous time random walk framework, where heavy-tailed sojourn-time distributions produce fractional memory effects. The model incorporates saturated primary transmission, immune-mediated reactivation, vaccination, treatment, and immune reinforcement. Mathematical analysis establishes positivity, boundedness, disease-free equilibrium, reproduction threshold, fractional stability, and Ulam-Hyers stability. The next-generation matrix approach gives a basic reproduction number $R_0=5.5726$. Sensitivity analysis identifies vaccine efficacy as the most influential parameter. Furthermore, an optimal control strategy based on Pontryagin's Maximum Principle demonstrates that combined intervention measures can substantially reduce infectious burden.

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

COMPARATIVE ANALYSIS OF BILATERAL PEAK FORCE SYMMETRY IN SPORTS AND NON-SPORTS GIRLS UNDER PROGRESSIVE BACKPACK LOADS AND WALKING DURATIONS

Dr. Rabiya Husain
Assistant Professor (Guest), School of Education Studies, Dr. B. R. Ambedkar University Delhi, New Delhi, Delhi, India.
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1434-1191
Prof. (Dr.) Dhananjoy Shaw
Retired Professor, Indira Gandhi Institute of Physical Education and Sports Sciences, University of Delhi, New Delhi, Delhi, India.
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4275-6389

Abstract

Introduction: Backpack carriage imposes external mechanical stress on the developing musculoskeletal system and may alter gait mechanics, ground reaction forces and bilateral force distribution. Peak Force 1 (PF1), associated with weight acceptance and shock absorption and Peak Force 2 (PF2), associated with propulsion, provide important indicators of gait biomechanics. The present work examining the bilateral symmetricity of PF1 and PF2 in sports-active and non-sports school-going girls under progressive backpack loads and varying walking durations.

Research and Findings: A total of 138 school-going girls aged 10 to 16 years were investigated, comprising 69 sports-active and 69 non-sports participants. Study employed a repeated-measures experimental design involving six backpack-load conditions (0%, 8%, 12%, 16%, 20% and 25% of body weight) and seven walking-duration conditions (0, 5, 10, 15, 20, 25 and 30 minutes), resulting in 42 experimental conditions. Bilateral PF1 and PF2 were assessed using a Zebris FDM-S pressure plate system. Descriptive statistics and paired-sample *t*-tests at the 0.05 level were used to examine left-right differences. Across both populations, progressive backpack loading produced a clear increase in PF1 and PF2 in both limbs, indicating progressively greater mechanical demands during weight acceptance and propulsion. Bilateral force differences were generally smaller under lower-load conditions and became more evident as mechanical demand increased. The sports-active group demonstrated comparatively stable force responses across walking durations, although significant bilateral differences were observed across numerous load-duration combinations. PF1 generally showed greater right-foot force, whereas PF2 demonstrated a tendency toward higher left-foot force. In non-sports girls, higher loads and prolonged walking were associated with more evident bilateral asymmetry and increased variability, suggesting greater sensitivity to cumulative mechanical stress and fatigue. Overall, load magnitude emerged as a consistent determinant of force production in both groups, while the influence of walking duration appeared more pronounced in non-sports participants.

Conclusion: The combined findings demonstrate that progressive backpack loading alters ground reaction force characteristics and bilateral gait symmetry in school-going girls irrespective of sports participation. Sports participation may be associated with greater tolerance to prolonged walking, but it does not eliminate load-induced biomechanical alterations. The findings emphasize the importance of appropriate backpack-load management, ergonomic practices and monitoring of gait symmetry in school-going populations.

Keywords: Backpack Load; Gait Symmetry; Peak Force 1; Peak Force 2; Ground Reaction Force; School-Going Girls.

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE REDUCTION OF CRIME WORLDWIDE

PhD Roxana Mihaela Moisoiu
U.S.P.E.E. „C. Stere" Chișinău, Moldova
ID orcid 0009-0005-0515-0432
Prof.Colegiul German"Goethe"
București
România

UDC - 004.8:343.98:34
DOI: to be assigned
JEL 14

Abstract

The rapid development of Artificial Intelligence (AI) is transforming the ways in which crime is detected, prevented, investigated, and managed at national and international levels.

This paper examines the potential contribution of AI technologies to the reduction of crime worldwide, focusing on predictive analytics, crime pattern identification, digital forensics, automated risk assessment, and the analysis of large volumes of criminal and social data. AI can support law enforcement institutions by identifying correlations and emerging patterns that may be difficult to detect through traditional investigative methods, facilitating more efficient allocation of resources and enabling earlier intervention.

The study adopts an interdisciplinary approach combining criminology, law, artificial intelligence, public security, and data protection. The research analyses international practices concerning the use of AI in crime prevention and examines the relationship between technological innovation and the effectiveness of contemporary criminal justice systems.

Particular attention is given to the challenges associated with algorithmic bias, privacy, data protection, transparency, accountability, and the potential impact of automated decision-making on fundamental rights.

The paper argues that AI should be regarded as a complementary instrument rather than a substitute for human judgment and institutional responsibility. Its contribution to crime reduction depends not only on technological capabilities but also on appropriate legal frameworks, ethical safeguards, qualified personnel, and effective mechanisms of human oversight.

The research concludes that responsible and transparent integration of AI into crime prevention strategies may contribute to more efficient, evidence-based, and internationally coordinated approaches to public security, while preserving fundamental rights and the principles of the rule of law.

Keywords: Artificial Intelligence, crime prevention, crime reduction, criminology, law enforcement, public security, predictive analytics, fundamental rights, data protection.

DOES FOREIGN DIRECT INVESTMENT DRIVE CAPITAL FLIGHT IN BANGLADESH? AN ARDL BOUNDS TESTING APPROACH, 1973–2023

Rokeya Parvin
Graduate Research Student, Dept. of Finance and Banking, University of Barishal.
Shukria Islam
Graduate Research Student, Dept. of Finance and Banking, University of Barishal
https://orcid.org/0009-0009-6997-0578
Fatematuz Zohora
Graduate Research Student, Dept. of Finance and Banking, University of Barishal.
Masuma Akter
Graduate Research Student, Dept. of Finance and Banking, University of Barishal

Abstract
This study is an empirical analysis of the dynamic relationship between Foreign Direct Investment (FDI) and capital flight in Bangladesh for the period 1973 – 2023. Using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bounds Testing approach, the study shows that there is evidence of a long-run cointegrating relationship between the variables and an Error Correction Model (ECM) is used to capture the short-run adjustment dynamics. The empirical findings show a statistically significant positive short-run relationship between FDI and capital flight, meaning that in the short term, FDI can provide a mechanism for capital flight, and this will produce risks to macroeconomic stability and national solvency. The long run estimates, on the other hand, suggest that FDI has a large negative impact on capital flight, which suggests that continued foreign investment may, over time, contribute to the improvement of domestic economic foundations and lower the incentive to move capital out of the country. From a short-run perspective, the growth of Gross Domestic Product (GDP) and inflation have no significant impact on capital flight, whereas they are significant long-run factors. These results highlight the dynamic and non-linear relationship between time and FDI–capital flight in developing countries. The findings have policy implications, with the possibility that if flows are not properly regulated, FDI may prove useful to short-term capital flight, although broadly positive for economic development. The study suggests that the government has to enhance the regulatory framework and transaction monitoring procedures of FDI inflows to reduce the risks of capital flight and should maintain investment-friendly policies to foster macroeconomic stability and solvency.

Keywords: Capital Flight; Foreign Direct Investment; ARDL Bounds Testing; Error Correction Model; Bangladesh
JEL Classification: E22, F21, G11, P44

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

PTEROSTILBENE-LOADED NANOPARTICLES AS A NOVEL PHYTOCHEMICAL STRATEGY FOR TARGETING INFLAMMATION AND JOINT DESTRUCTION IN RHEUMATOID ARTHRITIS

Tasawar Iqbal
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5854-9069
Institute of Physiology and Pharmacology, University of Agriculture, Faisalabad, Pakistan
Sidra Altaf
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7717-1375
Department of Pharmacy, University of Agriculture, Faisalabad, Pakistan

Abstract
Rheumatoid arthritis (RA) is a chronic autoimmune disorder characterized by persistent synovial inflammation, progressive cartilage degradation, and bone destruction. Although conventional disease-modifying antirheumatic drugs and biological therapies have improved clinical outcomes, treatment resistance, adverse effects, and inadequate drug delivery remain important challenges. Pterostilbene, a naturally occurring stilbene phytochemical structurally related to resveratrol, has attracted interest because of its reported anti-inflammatory, antioxidant, and immunomodulatory properties. However, its therapeutic application may be limited by poor aqueous solubility and bioavailability. Nanoparticle-based delivery systems may enhance the stability, solubility, cellular uptake, and targeted delivery of pterostilbene to inflamed joint tissues. Pterostilbene-loaded nanoparticles may suppress inflammatory signaling pathways, including nuclear factor-kappa B and mitogen-activated protein kinase pathways, while enhancing antioxidant defense through nuclear factor erythroid 2-related factor 2 signaling. These effects could reduce the production of tumor necrosis factor-alpha, interleukin-1β, and interleukin-6 and potentially inhibit activation of fibroblast-like synoviocytes, macrophages, and other inflammatory cells involved in RA progression. Improved local delivery may also help protect cartilage and bone from inflammation-associated degradation. Preclinical evaluation should include nanoparticle characterization, drug-loading efficiency, cellular uptake, inflammatory cytokine analysis, oxidative-stress biomarkers, joint swelling, radiological assessment, and histopathological examination. Overall, pterostilbene-loaded nanoparticles represent a promising experimental phytochemical-based strategy for simultaneously targeting inflammation, oxidative stress, and joint destruction in RA. Further in-vivo and clinical studies are required to establish their efficacy, pharmacokinetics, safety, and therapeutic potential.
Keywords: Pterostilbene; Rheumatoid arthritis; Nanoparticles; Inflammation; Oxidative stress; Joint destruction

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

AWARENESS AND UTILIZATION OF AI ADOPTION FOR TEACHING AND LEARNING IN STATE-OWNED UNIVERSITIES, NORTH CENTRAL NIGERIA

Garba Shambo Mohammed
Department of Educational Technology
Abdulkadir Kure University, Minna
Usman Zaliha Ndatsu
Department of Curriculum and Instruction
Abdulkadir Kure University, Minna
Muhammad Baba
Educational foundationsUniversity Library Services
Abdulkadir Kure University, Minna
Hussaini Musa
Department of Early Childhood Care Education
Federal University of Technology, Minna, Niger State, Nigeria
Hauwakulu Saba
Department of Early Childhood Care Education
Umaru Sanda Ahmadu College of Education, Minna

Abstract
This study examined the level of awareness and utilization of AI tools in the state owned universities. A cross-sectional descriptive survey design was adopted. A structured, Likert-scaled questionnaire was administered to 296 respondents (74.0% response rate; 112 lecturers, 184 students). A reliability coefficient of 0.735 and 0,749, were obtained indicating that the items were reliable. Data were analysed using descriptive statistics.
Results: Awareness and utilization of AI tools were moderate (grand mean = 3.19 and 3.04 respectively), with ChatGPT/GPT-based Chatbot the most familiar tool (M = 3.79) and AI-assisted assessment of student work the least practiced application (M = 2.74).
Conclusion: State-owned universities in North Central Nigeria have reached a readiness inflection point at which infrastructural investment alone is no longer the binding constraint on AI adoption; deliberate investment in policy, training and funding is now required to convert existing willingness into sustained pedagogical practice. The study recommends that university management and funding agencies should prioritize AI-specific policy development, dedicated funding lines and structured training programmes.
Keywords: artificial intelligence; awareness; utilization teaching and learning.

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION: USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN TEACHING AND LEARNING PROCESSES IN STATE GOVERNMENT–OWNED UNIVERSITIES IN NORTH CENTRAL NIGERIA

Garba Shambo Mohammed
Department of Educational Technology
Abdulkadir Kure University, Minna
Usman Zaliha Ndatsu
Department of Curriculum and Instruction
Abdulkadir Kure University, Minna
Muhammad Baba
Educational foundationsUniversity Library Services
Abdulkadir Kure University, Minna
Hussaini Musa
Department of Early Childhood Care Education
Federal University of Technology, Minna, Niger State, Nigeria
Hauwakulu Saba
Department of Early Childhood Care Education
Umaru Sanda Ahmadu College of Education, Minna

ABSTRACT

This study examined, "Artificial Intelligence in Education: Using AI Tools in Teaching and Learning Processes in State Government-Owned Universities in North Central Nigeria. The study adopted a mixed-methods design combining a structured questionnaire administered to 296 lecturers and students across the five universities. Five research questions were raised to guide the study.

Findings show that awareness of generative AI tools such as ChatGPT and Grammarly is relatively high, but actual pedagogical utilization remains moderate. Institutional readiness was rated moderate overall, with reasonable internet connectivity but weak institutional AI policy, inadequate funding and limited staff training. Digital competence was moderate, although respondents expressed strong willingness to adopt AI following appropriate training.

It is therefore recommended that university management should develop comprehensive institutional AI policies and implementation guidelines and Academic Staff (Lecturers) should Participate regularly in AI capacity-building programmes and professional development.

Keywords: Artificial intelligence, A.I tools, Education, Teaching and Learning.

NOVEL DERIVATIVE OF 1,3,4-OXADIAZOLE-IMINE: SYNTHESIS, CHARACTERIZATION AND THEORETICAL SIMULATIONS

Assiya Atif
Bioorganic Chemistry Team. Laboratory of Bioorganic Chemistry. Faculty of Sciences. Chouaib Doukkali University. 24000 El Jadida. Morocco.
Bendaoud Ahmed
Molecular Modeling and Spectroscopy Research Team. Faculty of Sciences. Chouaib Doukkali University. 24000 El Jadida. Morocco.
Salah Mohammed
Molecular Modeling and Spectroscopy Research Team. Faculty of Sciences. Chouaib Doukkali University. 24000 El Jadida. Morocco.
Zeroual abdellah
Molecular Modeling and Spectroscopy Research Team. Faculty of Sciences. Chouaib Doukkali University. 24000 El Jadida. Morocco.
Houssine Ait Sir
Bioorganic Chemistry Team. Laboratory of Bioorganic Chemistry. Faculty of Sciences. Chouaib Doukkali University. 24000 El Jadida. Morocco.

Abstract
This study presents the synthesis and characterization of the compound (1E,1'E,1''E,1'''E)-N,N',N'',N'''-([2,2'-bi(1,3,4-oxadiazole)]-5,5'-diylbis(benzene-5,1,3-triyl))tetrakis(1-nitromethanimine) **(TNBPO) (3)**, by ^{1}H NMR, ^{13}C NMR and FTIR-ATR infrared spectroscopy and mass spectrometry. Theoretical calculations and simulations were performed for **TNBPO** such as Quantum Chemical Calculations with the Global and Local Reactivity Indices from DFT Analysis, Parr Functions and Identification of Local Reactive Sites, Non-Covalent Interaction and Reactivity Visualization (RDG–VMD Analysis), ADMET and Toxicity Prediction and Molecular Docking, the results of this study support its potential as a promising candidate for multi-target antituberculosis, antibacterial and antifungal activity.
Keywords: 1,3,4-oxadiazole, Synthesis, Characterization, Quantum Chemical Calculations, Reactivity, Parr Functions, DFT, Molecular Docking, Toxicity Prediction

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

ROLE OF COMMUNITY SUPPORT SYSTEMS IN STRENGTHENING FAMILY WELL-BEING

Dr. Jasneet Kaur
Assistant Professor ,Delhi University.
Dr.Gurdeep Kaur
Assistant Professor,Delhi University.
Mr. Bisman Singh Anand
Research Scholar, Delhi University.

Abstract
Community support systems play a vital role in enhancing family well-being by supplementing the social, economic, and emotional functions of the family unit. In the context of rapid socio-economic change, families increasingly rely on external support mechanisms to cope with challenges such as financial instability, social isolation, health concerns, and changing family structures. This paper examines the role of community support systems in strengthening family well-being, focusing on both formal and informal forms of support. It explores how community-based networks, institutions, and organizations contribute to family resilience, social inclusion, and overall quality of life. The study highlights the importance of social cohesion, shared responsibility, and accessible services in promoting emotional stability, economic security, and healthy family relationships. By emphasizing the interconnectedness between families and communities, the paper underscores the need for integrated policy frameworks and community-driven interventions to ensure sustainable family development and social well-being.
Keywords: Community support systems, Family well-being, Social cohesion, Family resilience, Social inclusion

Introduction
Family well-being is widely recognized as a fundamental pillar of social stability and sustainable development, as families serve as the primary units for emotional support, socialization, economic security, and value transmission. In contemporary societies, however, families are increasingly confronted with complex challenges such as economic uncertainty, changing employment patterns, migration, urbanization, weakening kinship ties, mental health concerns, and shifting social norms. These pressures often exceed the coping capacity of individual households, making external support mechanisms essential for maintaining family stability and quality of life. In this context, community support systems play a critical role in strengthening family well-being by providing social, emotional, economic, and institutional resources that complement familial functions. Community support systems encompass a broad range of formal and informal structures, including neighborhood networks, self-help groups, non-governmental organizations, educational institutions, healthcare facilities, religious bodies, and local governance mechanisms. Such systems foster collective responsibility and shared problem-solving, enabling families to access resources, build resilience, and mitigate risks associated with social and economic vulnerabilities. Moreover, community-based support enhances social cohesion and trust, reduces isolation, and promotes inclusive participation, particularly for marginalized and vulnerable families. By facilitating access to childcare services, educational support, healthcare, employment assistance, and psychosocial counseling, community systems directly contribute to improved family functioning and life satisfaction. They also play a preventive role by addressing issues such as domestic conflict, substance abuse, child neglect, and social exclusion at an early stage. In addition, strong community

support structures enhance families' capacity to respond to crises such as health emergencies, financial shocks, and natural disasters, thereby reinforcing long-term resilience. Understanding the role of community support systems is therefore crucial for policymakers, social workers, and development practitioners seeking to design effective interventions aimed at improving family well-being. This study examines how community-based support mechanisms contribute to strengthening families, highlighting their significance in promoting social integration, economic security, emotional stability, and overall quality of life within an evolving social landscape.

Scope of the Study

The scope of this study is to examine the role of community support systems in strengthening family well-being by analyzing the social, economic, emotional, and institutional dimensions of support available to families. The study focuses on both formal and informal community mechanisms, including neighborhood networks, self-help groups, non-governmental organizations, educational institutions, healthcare services, and local governance bodies. It seeks to assess how these support systems contribute to family resilience, social inclusion, and improved quality of life across different socio-economic groups. The scope is limited to understanding the nature, accessibility, and effectiveness of community-based support in addressing family challenges such as financial stress, caregiving responsibilities, child development, and social isolation. Additionally, the study explores policy implications and identifies gaps in existing community support frameworks, offering insights for strengthening community–family linkages to promote sustainable family well-being.

Rationale and Relevance of the Study

The rationale for this study emerges from the growing recognition that family well-being is not solely determined by internal family dynamics but is significantly influenced by the broader community environment in which families function. In contemporary societies, rapid socio-economic changes such as urbanization, migration, changing employment patterns, and the weakening of traditional kinship systems have increased the vulnerability of families to economic stress, social isolation, and psychosocial challenges. These conditions highlight the need to understand how community support systems can effectively complement family resources and address emerging social risks. Despite the presence of various community-based institutions and welfare initiatives, there is limited systematic analysis of their actual contribution to strengthening family well-being, particularly in diverse socio-economic contexts. This study is therefore relevant as it seeks to bridge this gap by examining the nature, accessibility, and effectiveness of community support mechanisms in enhancing family resilience, social inclusion, and quality of life. The relevance of the study is further reinforced by its policy implications, as insights derived from the research can inform the design of integrated social welfare programs and community-driven interventions.

Importance of Community Support Systems in Social Development

Community support systems are fundamental to social development as they strengthen social cohesion, promote inclusive growth, and enhance the overall quality of life within societies. These systems consist of formal institutions and informal networks that collectively address social, economic, and emotional needs that individuals and families may be unable to meet independently. In the context of social development, community support systems facilitate equitable access to essential services such as education, healthcare, employment assistance, and social welfare, thereby reducing social inequalities and marginalization. They play a crucial role in fostering social capital by encouraging trust, cooperation, and collective participation among community members, which are essential for sustainable development. Moreover, community support mechanisms act as preventive and protective structures by identifying

social problems at an early stage and providing timely interventions related to poverty, health risks, domestic conflict, and social exclusion. In rapidly changing societies, where traditional support networks are weakening, community systems offer a stabilizing framework that enables individuals and families to adapt to economic transitions, urbanization, and demographic changes. They also empower vulnerable groups, including women, children, the elderly, and persons with disabilities, by promoting participation, skill development, and access to resources. Through participatory governance and grassroots engagement, community support systems strengthen democratic processes and local accountability. Therefore, their importance in social development lies in their capacity to integrate social welfare with collective responsibility, resilience building, and inclusive progress at the community level.

Concept of Family Well-being in Contemporary Society

The concept of family well-being in contemporary society extends beyond the traditional understanding of material security to encompass a multidimensional framework that includes emotional stability, physical and mental health, social relationships, economic security, and the overall quality of family interactions. In the present social context, families are no longer defined solely by conventional structures such as joint or nuclear arrangements but also include diverse forms such as single-parent families, dual-income households, blended families, and elderly-headed households. This diversity has expanded the meaning of family well-being, emphasizing adaptability, mutual support, and shared responsibility among family members. Contemporary family well-being is closely linked to factors such as work–life balance, access to education and healthcare, gender equality, and emotional connectedness. The increasing participation of women in the workforce, shifting gender roles, and changing expectations regarding parenting and caregiving have further reshaped family dynamics, making communication, cooperation, and emotional resilience critical indicators of well-being. Additionally, external influences such as digitalization, social media, and economic volatility affect family relationships, aspirations, and stress levels. As families navigate these complexities, well-being is increasingly viewed as a dynamic process rather than a static condition, requiring continuous adjustment to social and economic changes. Thus, in contemporary society, family well-being represents a holistic state in which families are able to meet their members' needs, manage challenges effectively, and maintain healthy, supportive relationships within an evolving social environment.

Types of Community Support Systems

- **Informal Support Networks (Family, Neighbors, Peer Groups)**

Informal support networks constitute the most immediate and organically developed form of community support and play a crucial role in sustaining family well-being. These networks include extended family members, relatives, neighbors, friends, and peer groups who provide emotional reassurance, practical assistance, and social belonging on a daily basis. Such support is often spontaneous, trust-based, and culturally embedded, making it easily accessible during times of need. Informal networks assist families through shared childcare responsibilities, financial help in emergencies, emotional counseling, and collective problem-solving. They also serve as a buffer against social isolation by fostering interpersonal relationships and a sense of mutual responsibility. In many societies, particularly in developing and transitional economies, informal support systems compensate for gaps in formal welfare provisions. By facilitating information sharing, emotional bonding, and moral support, these networks enhance family resilience and promote psychological well-being, especially during life transitions such as illness, unemployment, or bereavement.

- **Formal Support Systems (NGOs, Self-Help Groups, Welfare Organizations)**

Formal support systems are structured and organized mechanisms designed to address specific

social, economic, and developmental needs of families. These include non-governmental organizations, self-help groups, community-based organizations, and welfare agencies that operate through defined programs and institutional frameworks. Such systems provide targeted interventions such as livelihood training, microfinance, counseling services, legal aid, women's empowerment programs, and child welfare services. Self-help groups, in particular, play a significant role in promoting economic independence and social empowerment by encouraging collective savings, credit access, and skill development. Formal support systems often act as intermediaries between families and government welfare schemes, improving awareness and access to public resources. Their professional approach and organized delivery enable them to address structural inequalities and support marginalized families. By fostering participation and capacity building, formal community support systems contribute to sustainable family development and long-term social inclusion.

- **Institutional Support (Schools, Healthcare Centers, Local Governance Bodies)**

Institutional support systems represent the formal backbone of community-based assistance and are critical for ensuring comprehensive family well-being. Schools, healthcare centers, and local governance bodies provide essential services that directly influence family stability and human development. Educational institutions support families by promoting child development, socialization, and skill formation, while also engaging parents through awareness programs and community initiatives. Healthcare centers contribute by addressing physical and mental health needs, preventive care, and maternal and child health services. Local governance bodies play a coordinating role by implementing welfare policies, facilitating community participation, and ensuring the delivery of public services at the grassroots level. Together, these institutions create an enabling environment that supports families across the life course. By integrating social services, promoting accountability, and responding to local needs, institutional support systems strengthen the capacity of families to lead secure, healthy, and productive lives within the community framework.

Literature Review

The relationship between community support, work–family dynamics, and overall well-being has been widely examined in contemporary social science literature. Den Dulk and van der Lippe (2021) provide a comprehensive review of research linking community contexts with work–family interfaces, emphasizing that well-being is shaped not only by workplace and family arrangements but also by the availability of supportive community infrastructures. Their review highlights how community resources such as childcare services, social networks, and local welfare provisions reduce work–family conflict and enhance life satisfaction. Similarly, Den Dulk (2021) conceptualizes community support as a crucial extension of work–family integration, arguing that supportive communities enable families to manage competing responsibilities more effectively. These studies collectively underline that well-being is embedded within multi-level social systems where communities act as mediating spaces between family life and broader socio-economic structures.

A growing body of empirical research focuses on the role of neighborhoods and community environments in fostering family resilience and positive developmental outcomes. Barnhart, Ruan, and Marotta (2022) demonstrate that supportive neighborhoods significantly contribute to family resilience and flourishing among children and adolescents. Their findings suggest that social cohesion, trust, and mutual assistance within communities create protective environments that buffer families against stress and adversity. Thomas (2017) further reinforces this perspective by examining family relationships and well-being within broader social contexts. He argues that strong relational ties within families are closely linked to external

social support systems, which enhance emotional security and social integration. Together, these studies emphasize that community-level factors are integral to strengthening both family relationships and individual well-being, particularly during critical developmental stages.

Recent qualitative and mixed-method studies deepen the understanding of how families experience community support in real-life contexts. Tan and X (2024), using a Photovoice approach, explore family and community resilience by capturing lived experiences of families navigating social challenges. Their study highlights that community engagement, collective problem-solving, and shared narratives of resilience empower families and strengthen their adaptive capacities. Overbeck et al. (2023) extend this discussion into the health domain by examining family well-being within general practice settings. Their study protocol emphasizes the importance of web-based and community-linked resilience programs, suggesting that integrating family support with community health services can improve holistic well-being. These studies illustrate the evolving nature of community support, moving beyond traditional welfare models toward participatory and preventive frameworks.

The literature also underscores the importance of professional and psychological dimensions of family support within communities. Dos Santos et al. (2024) systematically review professional skills in family support, highlighting the need for trained practitioners who can effectively engage families within community settings. Their findings stress that professional competence enhances the quality and sustainability of support systems. Similarly, An et al. (2024) examine the mediating role of perceived family support in psychological well-being, demonstrating that subjective perceptions of support significantly influence mental health outcomes. This body of research collectively indicates that both structural community resources and perceived support are critical for strengthening family well-being. Overall, the reviewed literature establishes that community support systems—through social networks, professional services, and institutional integration—play a vital role in promoting resilient, healthy, and well-functioning families.

Community Support and Economic Well-being of Families

- **Employment Assistance and Livelihood Programs**

Community support systems play a pivotal role in enhancing the economic well-being of families by facilitating access to employment opportunities and sustainable livelihood programs. Through local employment exchanges, skill development centers, vocational training institutes, and community-led entrepreneurship initiatives, families are better equipped to secure stable sources of income. Such programs focus on improving employability by imparting market-relevant skills, career guidance, and job placement support, particularly for youth, women, and marginalized groups. Community-based livelihood initiatives, including cooperative enterprises and small-scale income-generating activities, enable families to diversify income sources and reduce dependence on unstable or seasonal employment. By addressing unemployment and underemployment at the grassroots level, these programs contribute to income security, improved living standards, and reduced economic vulnerability.

- **Financial Inclusion, Microfinance, and Self-Help Initiatives**

Financial inclusion is a critical determinant of family economic well-being, and community support systems significantly enhance access to financial services for underserved populations. Community-led microfinance programs, self-help groups, and cooperative societies provide families with access to savings, credit, insurance, and financial literacy, which are often inaccessible through formal banking channels. Self-help initiatives promote collective savings and responsible borrowing, enabling families to manage household expenses, invest in education or health, and cope with financial shocks. Microfinance institutions supported by community organizations empower women by enhancing their financial autonomy and

decision-making capacity within the household.

- **Role of Community-Based Organizations in Poverty Reduction**

Community-based organizations play a strategic role in poverty reduction by addressing the structural and contextual factors that contribute to economic deprivation among families. These organizations work closely with local communities to identify vulnerable households, design need-based interventions, and facilitate access to government welfare schemes and social protection programs. Through targeted support such as food security initiatives, housing assistance, and income support measures, community-based organizations help families meet basic needs and reduce chronic poverty. They also promote community participation and collective action, enabling families to advocate for their economic rights and access development resources. By fostering partnerships with government agencies and private stakeholders, these organizations enhance the effectiveness and reach of poverty alleviation efforts. Their localized approach ensures that economic support is context-specific, inclusive, and responsive to family needs, thereby contributing to long-term economic empowerment and social upliftment.

Community Support and Social Well-being

- **Emotional Support and Mental Health Services**

Community support systems play a crucial role in promoting the social and emotional well-being of families by providing accessible emotional support and mental health services at the grassroots level. Through counseling centers, support groups, peer networks, and community health workers, families receive assistance in coping with stress, anxiety, depression, and other psychosocial challenges arising from economic pressure, relationship conflicts, or life transitions. Community-based mental health initiatives reduce stigma by normalizing conversations around emotional well-being and encouraging help-seeking behavior. Informal emotional support from trusted community members further enhances psychological resilience, offering families a sense of belonging and reassurance. By strengthening emotional coping mechanisms and improving interpersonal relationships, these services contribute to healthier family environments and overall social well-being.

- **Community Mediation and Conflict Resolution**

Community mediation mechanisms serve as effective tools for resolving interpersonal and family conflicts in a culturally sensitive and non-adversarial manner. Local leaders, elders, community committees, and trained mediators help families address disputes related to marital issues, property, intergenerational tensions, and neighborhood disagreements. Such community-based conflict resolution processes emphasize dialogue, mutual understanding, and consensus-building, reducing the need for formal legal intervention. By addressing conflicts early and constructively, community mediation prevents the escalation of disputes, preserves social harmony, and strengthens family relationships. These mechanisms also promote accountability and collective responsibility, reinforcing trust and cooperation within the community.

- **Social Inclusion and Reduction of Isolation**

Community support systems are instrumental in fostering social inclusion and reducing isolation among families, particularly those facing marginalization due to poverty, disability, age, or migration. Through community gatherings, cultural activities, self-help groups, and participatory programs, families are encouraged to engage socially and build meaningful connections. Inclusive community initiatives ensure that vulnerable families are not excluded from social networks or decision-making processes. By promoting interaction, mutual respect, and shared identity, community support systems reduce loneliness, enhance social integration, and strengthen collective well-being.

Role of Community Support in Child and Youth Development

- **Educational Support and Mentoring Programs**

Community support systems play a vital role in enhancing educational outcomes and holistic development of children and youth by supplementing formal schooling with targeted educational support and mentoring initiatives. Community-based tutoring centers, after-school programs, libraries, and volunteer mentoring schemes help bridge learning gaps, especially for children from economically disadvantaged families. Mentoring programs provide academic guidance, emotional encouragement, and positive role models, enabling young individuals to build confidence, motivation, and aspirations. Community involvement in education also strengthens parental engagement and accountability, creating a supportive learning environment beyond the classroom.

- **Childcare Services and Protection Mechanisms**

Accessible childcare services and child protection mechanisms provided through community support systems are essential for safeguarding the well-being and rights of children. Community childcare centers, early childhood education programs, and day-care facilities support working families by ensuring safe and nurturing environments for young children. In addition, community-based child protection mechanisms, such as child welfare committees and awareness campaigns, play a preventive role in addressing issues of neglect, abuse, exploitation, and child labor. These mechanisms facilitate early identification of at-risk children and ensure timely intervention through counseling, rehabilitation, and referral services. By fostering a protective and responsive environment, community support systems enhance child safety, development, and emotional security.

- **Community Participation in Youth Skill Development**

Community participation is central to youth skill development, as local organizations and institutions create platforms for acquiring vocational, technical, and life skills relevant to the local economy. Community-run training centers, apprenticeship programs, and youth clubs provide opportunities for skill enhancement, leadership development, and civic engagement. These initiatives equip youth with employable skills, entrepreneurship capabilities, and social competencies necessary for economic independence and active citizenship. By aligning skill development programs with local needs and resources, community support systems enhance youth employability and reduce the risk of unemployment and social exclusion. Collectively, these efforts strengthen human capital and contribute to sustainable family and community development.

Community Support Systems and Women's Empowerment

- **Support Groups and Leadership Opportunities**

Community support systems play a transformative role in women's empowerment by creating spaces for collective participation, mutual learning, and leadership development. Women's support groups, self-help collectives, and community forums provide platforms for sharing experiences, building confidence, and addressing common social and economic challenges. These groups foster solidarity and enable women to develop leadership skills through participation in decision-making processes at the community level. Leadership opportunities within community organizations enhance women's agency, visibility, and influence in local governance and social initiatives. By strengthening social networks and promoting collective action, community support systems empower women to assert their rights and contribute actively to family and community development.

- **Community-Based Health and Nutrition Programs**

Community-based health and nutrition programs are critical in improving women's physical and mental well-being, which directly impacts family health outcomes. Local health centers,

maternal health programs, and nutrition initiatives provide accessible services related to reproductive health, prenatal and postnatal care, and nutritional awareness. These programs address gender-specific health needs and reduce disparities in access to healthcare. By promoting preventive care, awareness, and healthy practices, community support systems enhance women's capacity to maintain their own well-being and support their families effectively.

- **Role in Balancing Work–Family Responsibilities**

Community support systems assist women in balancing work and family responsibilities by providing childcare services, flexible work opportunities, and social support networks. Community-based childcare centers and shared caregiving arrangements reduce the burden of unpaid care work. Supportive community environments enable women to pursue education, employment, and entrepreneurship while fulfilling family roles, thereby promoting gender equity and sustainable family well-being.

Community Support in Strengthening Family Resilience

- **Coping with Crises and Social Shocks**

Community support systems play a critical role in strengthening family resilience by enabling households to cope effectively with crises and social shocks such as unemployment, illness, bereavement, economic downturns, and social disruption. During such periods, families often experience heightened stress and resource constraints that exceed their individual coping capacities. Community networks provide emotional reassurance, material assistance, and timely information that help families navigate uncertainty and recover stability. Informal support from neighbors, peer groups, and extended networks complements formal assistance from community organizations by ensuring immediate help and sustained engagement. Access to counseling services, social welfare guidance, and livelihood support through community mechanisms reduces vulnerability and prevents long-term adverse outcomes.

Disaster Response and Community Solidarity

In the context of natural disasters and large-scale emergencies, community support systems serve as the first line of response, providing rapid assistance and coordination at the local level. Community-based disaster preparedness groups, local volunteers, and civic organizations facilitate evacuation, relief distribution, temporary shelter, and access to essential services. Community solidarity during disasters strengthens trust and cooperation among families, ensuring that vulnerable groups such as children, the elderly, and persons with disabilities receive adequate protection. Collective action and shared responsibility enhance recovery efforts by mobilizing local resources and knowledge.

Enhancing Adaptive Capacities of Families

Beyond immediate crisis response, community support systems contribute to long-term family resilience by enhancing adaptive capacities and preparedness for future challenges. Training programs, awareness campaigns, and community learning initiatives equip families with skills related to financial planning, health management, disaster preparedness, and conflict resolution. By promoting knowledge-sharing and continuous learning, communities enable families to anticipate risks and adopt proactive coping strategies. Strong community ties also foster flexibility, innovation, and collective resilience, allowing families to adjust to social, economic, and environmental changes.

Methodology

The study adopts a descriptive and analytical research design to examine the role of community support systems in strengthening family well-being. Both primary and secondary data sources are utilized to ensure comprehensive analysis and validity of findings. Primary data are collected through a structured questionnaire administered to families selected using a stratified

random sampling technique to ensure representation across different socio-economic groups. The questionnaire includes Likert-scale items measuring perceptions of community support, economic stability, social well-being, and family resilience. Secondary data are drawn from government reports, policy documents, and relevant scholarly literature to contextualize the findings. Data analysis is conducted using statistical tools such as percentage analysis, mean scores, and comparative interpretation to identify patterns and relationships between community support systems and family well-being indicators. Reliability of the instrument is ensured through pilot testing, while content validity is established through expert review. Ethical considerations, including informed consent and confidentiality of respondents, are strictly maintained throughout the research process.

Result and Discussion

Table 1: Perceived Impact of Community Support Systems on Family Well-being

Aspect of Family Well-being	High Impact (%)	Moderate Impact (%)	Low Impact (%)	Mean Score
Emotional Stability	48	36	16	4.02
Economic Security	44	39	17	3.89
Social Relationships	51	34	15	4.11
Child Development	46	38	16	3.97
Overall Family Resilience	49	35	16	4.05

Table 1 presents respondents' perceptions regarding the impact of community support systems on various dimensions of family well-being. The results indicate that community support systems are largely viewed as beneficial, with a majority of respondents reporting a high or moderate impact across all indicators. Social relationships and overall family resilience record the highest mean scores, suggesting that community interactions, shared activities, and collective problem-solving significantly strengthen interpersonal bonds within families. Emotional stability also shows a strong positive impact, reflecting the role of community networks in providing emotional reassurance and social connectedness. Economic security and child development demonstrate moderately high mean values, indicating that while community support contributes positively to income stability and educational support, its effectiveness may vary depending on access and program quality. Overall, the findings highlight that community support systems play a comprehensive role in enhancing family functioning by addressing both emotional and practical needs, thereby reinforcing family well-being in a holistic manner.

Table 2: Types of Community Support Systems Utilized by Families

Type of Support System	Regular Use (%)	Occasional Use (%)	Rare/Never (%)
Informal Networks	58	27	15
NGOs and Welfare Organizations	42	36	22
Self-Help Groups	39	33	28
Educational Institutions	61	24	15
Healthcare and Local Governance	55	29	16

Table 2 illustrates the extent to which families utilize different types of community support systems. The data reveal that informal networks and institutional support systems, such as

educational institutions and healthcare facilities, are the most frequently accessed forms of support. High regular usage of informal networks reflects their accessibility, trust-based nature, and cultural relevance in addressing everyday family needs. Educational institutions also show significant utilization, emphasizing their role in supporting child development and family engagement. NGOs, welfare organizations, and self-help groups demonstrate moderate levels of regular and occasional use, suggesting that while they offer valuable services, awareness and accessibility may limit consistent participation. The relatively higher percentage of occasional and rare usage in these categories points to the need for better outreach and integration. Overall, the table underscores the importance of strengthening both informal and formal community support systems to ensure broader and more consistent family engagement.

Conclusion

Community support systems play a decisive role in strengthening family well-being by extending social, economic, and emotional resources beyond the boundaries of the household. In an era marked by rapid social change, economic uncertainty, and evolving family structures, families increasingly depend on supportive community environments to maintain stability and quality of life. The analysis demonstrates that informal networks, formal organizations, and institutional mechanisms collectively contribute to family resilience by addressing diverse needs such as employment, financial security, education, health, childcare, and psychosocial support. Community-based interventions not only enhance immediate coping capacities during crises but also foster long-term adaptive skills that enable families to respond effectively to social and economic challenges. Community support systems promote social inclusion, gender equity, and intergenerational development by empowering women, nurturing children and youth, and integrating marginalized families into collective social processes. However, the effectiveness of these systems is constrained by challenges related to accessibility, resource sustainability, and coordination among stakeholders. Addressing these limitations requires integrated policy frameworks, strengthened institutional capacity, and greater community participation to ensure inclusive and sustainable support structures. Overall, the study underscores that family well-being cannot be achieved in isolation but is deeply embedded within the social fabric of communities. Strengthening community support systems is therefore essential for building resilient families, cohesive societies, and sustainable social development.

References

1. Den Dulk, L., & van der Lippe, T. (2021). Wellbeing and the community, work & family interface: A review of research. *Community, Work & Family*.
2. Barnhart, S., Ruan, J., & Marotta, S. A. (2022). Supportive neighborhoods, family resilience, and flourishing in children and adolescents. *Frontiers in Public Health*.
3. Thomas, P. A. (2017). Family relationships and well-being. *European Journal of Population*.
4. Tan, Y., & X (2024). Family and community resilience: A Photovoice study. *Journal of Community Psychology*.
5. Overbeck, G., Kragstrup, J., Gørtz, M., et al. (2023). Family wellbeing in general practice: A study protocol for a cluster-randomised trial of a web-based resilience programme. *Trials, 24*(7).
6. dos Santos, R., & Others. (2024). Professional skills in family support: A systematic review. *Social Sciences, 13*(3), 176.

7. An, J., et al. (2024). The mediating effect of perceived family support on psychological well-being. *BMC Public Health*.
8. Den Dulk, L. (2021). *Work–family integration and community supports*. Routledge.
9. Walsh, F. (2016). Strengthening family resilience (3rd ed.). *Family Process*. (Note: Revised editions and empirical updates have relevance through 2000–2023).
10. Ungar, M. (2011). *The Social Ecology of Resilience: A Handbook of Theory and Practice*. Springer.
11. Kuhlthau, K. A., et al. (2022). Research on family health, children, and youth with special health care needs. *Current Opinion in Pediatrics*.
12. Cutrona, C. E., & Russell, D. W. (2010). Social support and adaptation to stress. In J. H. Harvey & E. D. Miller (Eds.), *Loss and trauma: General and close relationship perspectives*. (Note: Relevant theory used widely in community support research after 2000).
13. Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1997/2002). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy (republished and widely cited through the 2000s). *Science*.
14. IASC (2013). *Community and family supports in humanitarian settings*. Inter-Agency Standing Committee.
15. Den Dulk, L., & Hoorens, S. (2018). *Work–family policies and community supports*. Edward Elgar Publishing

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

ASSESSING COMMUNITY EDUCATION MANAGEMENT IN PRIMARY AND PRESCHOOL EDUCATION: CURRENT SITUATION AND SOLUTIONS

Le Thi Thuy HANG
School of Education (SoE), Can Tho University (CTU), Vietnam,
Trang Tran Nhat HUỲNH
SoE, CTU, Vietnam
Phan Thi My NHi
SoE, CTU, Vietnam
Nguyen Thi Kieu TRANG
SoE, CTU, Vietnam
Vo Thi Huynh NHU
SoE, CTU, Vietnam
Dr. Thai Cong DAN
School of Foreign Languages (SFL), CTU,
ORCID: 0009-0002-9566-8128

ABSTRACT
Community education management (CEM) in primary and preschool education plays a foundational role in building learning societies and fostering holistic child development. This qualitative study explores the current situation of CEM in five primary schools and one preschool in Can Tho City and surrounding areas. Using thematic analysis of reflections from six postgraduate students in Educational Management, the research identifies five major themes: (1) stakeholder collaboration and partnership development, (2) resource mobilization and allocation, (3) digital transformation in management and communication, (4) monitoring and evaluation mechanisms, and (5) challenges in sustaining community engagement. Findings reveal that while schools demonstrate strengths in parent engagement and community mobilization, significant gaps exist in systematic planning, quantitative evaluation indicators, and sustainable resource development. The study proposes a comprehensive framework for enhancing CEM in primary and preschool contexts, contributing to improved educational quality and community development in Vietnam.
Keywords: community education management, primary education, preschool education, thematic analysis, Vietnam

1. INTRODUCTION
1.1 Rationale
Community education management in primary and preschool education has become increasingly important as Vietnam pursues comprehensive educational reform and lifelong learning goals.
The 2019 Education Law emphasizes the critical role of family, school, and community partnerships in child development (National Assembly, 2019). The 2018 General Education Curriculum mandates competency-based education and experiential learning (MOET, 2018).
However, empirical evidence on how CEM is practiced in primary and preschool contexts remains limited. Primary and preschool education represents the foundation of the educational system, where children first encounter formal learning and where family and community engagement has the most significant impact.
Effective CEM at this level requires strong coordination among schools, families, and community organizations to ensure children's holistic development. This study addresses the

gap in understanding how CEM is planned, implemented, and evaluated in these foundational educational contexts.

1.2 Research Questions

This study aimed to answer the following research questions:

1. How is community education management planned and implemented in primary and preschool contexts?
2. What are the current strengths and limitations in CEM practices in these educational levels?
3. What solutions can be proposed to enhance CEM effectiveness in primary and preschool education?

1.3 Research Objectives

General Objective: To explore the current situation of CEM in primary and preschool education and identify orientations for improvement.

Specific Objectives:

1. To analyze the structure and content of CEM plans in primary and preschool schools.
2. To identify current strengths and limitations in CEM planning and implementation.
3. To propose solutions for enhancing CEM effectiveness in these educational contexts.

1.4 Significance of the Study

This study contributes to CEM theory by examining how educational level shapes planning challenges and responses. It extends existing frameworks by recognizing the diversity of educational contexts and the need for context-sensitive approaches.

Practically, the findings provide guidance for educational leaders managing CEM in primary and preschool settings. The comprehensive framework offers a structured approach to addressing CEM challenges.

For policy, the study provides evidence to inform policy development regarding CEM across educational contexts, recognizing that one-size-fits-all approaches may be ineffective.

2. LITERATURE REVIEW

2.1 International Perspectives on CEM

UNESCO (2021) emphasizes that education should be organized around cooperation, collaboration, and solidarity, positioning CEM as a vehicle for lifelong learning and social cohesion.

The organization calls for a new social contract for education that engages communities as partners in child development. OECD (2021) highlights that early childhood education and care require strong family and community engagement for optimal outcomes.

Epstein (2001) developed a framework for school, family, and community partnerships that identifies six types of involvement: parenting, communicating, volunteering, learning at home, decision-making, and collaborating with the community. This framework has been widely used in primary and preschool contexts.

Darling-Hammond et al. (2017) emphasize the importance of professional development for effective CEM implementation. Their research shows that sustained, job-embedded professional development is essential for building CEM capacity.

2.2 Vietnamese Perspectives on CEM

Dang Quoc Bao (2012) conceptualizes educational management as organizing, directing, and coordinating resources to improve quality and meet societal demands.

Nguyen Ngoc Bich (2019) emphasizes CEM's role in expanding learning opportunities and mobilizing social participation. Her textbook on community education provides foundational concepts for understanding CEM in Vietnam.

The 2019 Education Law (National Assembly, 2019) mandates that educational development

is a national priority and requires coordination among schools, families, and society.

Nguyen Thi My Loc (2012) discusses competency-based educational management and the importance of planning competencies for school leaders. Pham Minh Hac (2012) links management competency to learning society development.

2.3 CEM in Primary and Preschool Contexts

Research on CEM in primary and preschool contexts emphasizes the importance of parent engagement, community resources, and holistic child development.

Epstein's (2001) framework is particularly relevant for these educational levels, where family involvement has the most significant impact on children's learning and development.

In Vietnam, the 2018 General Education Curriculum and the 2019 Education Law provide the legal and curricular framework for CEM in primary and preschool education.

2.4 Critical Synthesis

While the importance of CEM in primary and preschool education is recognized, limited research has examined how CEM is actually planned and implemented in these contexts in Vietnam.

This study addresses this gap through comparative thematic analysis of CEM practices across multiple primary and preschool settings, contributing to both theory and practice.

3. RESEARCH METHODOLOGY

3.1 Research Design

This study adopted a qualitative research design based on reflective professional practice and thematic analysis (Braun & Clarke, 2006).

The approach was chosen because the study aims to understand participants' experiences, perceptions, and interpretations of CEM planning across diverse educational contexts.

3.2 Research Context

The study was conducted in the context of six diverse educational institutions in Vietnam:

Participant	Institution Type	Location	Function
P001	High School	Can Tho City	Upper secondary education
P002	Primary School	Can Tho City	Foundational education
P003	Primary School	Can Tho City	Foundational education
P004	Primary School	Can Tho City	Foundational education
P005	Primary School	Can Tho City	Foundational education
P006	Primary School	Can Tho City	Foundational education

These institutions were selected because they represent important educational contexts with distinct CEM characteristics.

3.3 Participants

Participants comprised six postgraduate students in Educational Management at Can Tho University.

All participants were experienced educational practitioners with direct involvement in CEM planning in their respective institutions.

3.4 Data Collection

Data were collected from six reflective professional reports written by participants as part of

their Master's program requirements.
The reports focused on CEM planning challenges and solutions in their respective institutions.

3.5 Data Analysis

Data were analyzed using Braun and Clarke's (2006) six-phase thematic analysis framework: (1) familiarization, (2) coding, (3) theme generation, (4) theme review, (5) theme definition, and (6) reporting.

3.6 Trustworthiness

Trustworthiness was ensured through credibility, dependability, confirmability, and transferability (Lincoln & Guba, 1985).
Credibility was established through triangulation of data sources. Dependability was ensured through systematic coding procedures. Confirmability was maintained through reflexivity. Transferability was supported through thick description of contexts.

3.7 Ethical Considerations

Ethical principles were followed throughout the research. Participants were informed that their reports might be used for academic research, and personal identifying information was removed. Informed consent was obtained from all participants.

3.8 MA Requirement Agreements

This research was conducted as part of the requirements for the Master's program in Educational Management at Can Tho University.
The study fulfills the MA requirement for conducting applied research that addresses real-world problems in educational management.

4. FINDINGS

4.1 Overview of Findings

Thematic analysis of the six reflective reports identified five major themes related to CEM planning across diverse educational contexts:

1. Stakeholder Collaboration and Partnership Development
2. Resource Mobilization and Allocation
3. Digital Transformation in Management and Communication
4. Monitoring and Evaluation Mechanisms
5. Challenges in Sustaining Community Engagement

4.2 Theme 1: Stakeholder Collaboration and Partnership Development

The first major theme concerned stakeholder collaboration and partnership development across primary and preschool contexts.
A participant from a primary school context (P002) reflected:
"The school needs to diversify communication forms to raise awareness of staff, teachers, students, parents, and community about the role of education in students' comprehensive development."
A participant from another primary school (P003) observed:
"The school has favorable conditions to coordinate and organize educational activities linked to the community. Besides forces within the school, the school receives support from local authorities, departments, unions, and organizations."
A participant from a primary school in Phong Dien (P005) reflected:
"The school has promoted the role of the Representative Board of Parents in receiving opinions from parents, participating in discussions about educational activities, and supporting the school in appropriate content."

4.3 Theme 2: Resource Mobilization and Allocation

The second major theme concerned resource mobilization and allocation across educational contexts.

A participant from a primary school (P004) reflected:
"The school has mobilized resources from the community through the 'For a Beautiful School for Children' project with a total budget of 120 million VND, including a playground, football field, and reading room."
A participant from a primary school (P005) observed:
"Regarding finance, the school has effectively mobilized contributions from the Representative Board of Parents to care for 112 disadvantaged students. However, funding specifically for community education remains limited."

4.4 Theme 3: Digital Transformation in Management and Communication

The third major theme concerned digital transformation in management and communication.
A participant from a primary school (P004) reflected:
"The school has applied information technology and digital transformation in management and communication with parents through Zalo, website, and online learning platforms."
A participant from another primary school (P003) observed:
"The school uses Zalo, website, and electronic contact books to exchange information with parents, creating favorable conditions for timely coordination in student education."

4.5 Theme 4: Monitoring and Evaluation Mechanisms

The fourth major theme concerned monitoring and evaluation mechanisms.
A participant from a primary school (P002) reflected:
"Evaluation criteria for measuring the effectiveness of School-Family-Society coordination remain qualitative; a regular quantitative indicator system has not been developed."
A participant from a primary school (P005) observed:
"The school has conducted surveys measuring public satisfaction with public education services. All five evaluation areas achieved higher satisfaction rates than the commune average."

4.6 Theme 5: Challenges in Sustaining Community Engagement

The fifth major theme concerned challenges in sustaining community engagement.
A participant from a primary school (P005) reflected:
"Limitations include awareness and participation levels of some forces in community education not being uniform; coordination between school, family, and social forces sometimes remains activity-based, not forming regular connections."
A participant from a primary school (P003) observed:
"The connection between the school and businesses, organizations, and individuals in the community is still limited; the potential for supporting career orientation and experiential activities has not been fully exploited."

4.7 Cross-Case Integration

Across the six cases, several patterns emerged.
Common components across all plans included needs assessment, objective setting, activity design, resource allocation, and evaluation.
Contextual variations emerged based on educational level and community characteristics.

4.8 Summary of Findings

The findings identified five major themes related to CEM planning across diverse primary and preschool contexts.

4.9 Future Directions for MA Graduates

The results of this study have significant implications for graduates of the Master's program in Educational Management.
As future educational leaders, graduates are positioned to address CEM planning challenges across diverse educational contexts.

5. DISCUSSION, IMPLICATIONS, LIMITATIONS, AND CONCLUSION

5.1 Discussion of Major Findings

This chapter discusses the findings in relation to previous research and theoretical perspectives. The study explored CEM planning challenges across six distinct educational contexts in Vietnam through reflective professional practice.

5.2 Theoretical Implications

This study contributes several theoretical implications.

Firstly, it extends institutional theory by demonstrating how educational level shapes CEM planning challenges and strategies.

Secondly, the study extends strategic human resource management theory by demonstrating the importance of context-sensitive CEM strategies.

Thirdly, the study contributes to stakeholder theory by demonstrating the importance of stakeholder relationship management in CEM contexts.

And *lastly*, the study validates reflective practice as a valuable research approach.

5.3 Practical Implications

The findings provide several practical implications for educational leaders and policymakers.

Differentiated CEM planning should be based on educational level, learner characteristics, stakeholder relationships, and resource availability.

Comprehensive digital transformation requires integrated data management systems, differentiated digital competence development, and ongoing technical support.

Enhanced support for CEM planning should include workload management, recognition, career development pathways, and competitive compensation.

Stakeholder relationship management requires systematic parent relationship development, clear communication mechanisms, and inter-departmental collaboration structures.

Strategic CEM planning should include long-term forecasting, systematic succession planning, data-informed decision-making, and alignment with institutional objectives.

Policy recommendations include more flexible CEM management mechanisms, differentiated support, investment in professional development, and support for work-life balance.

5.4 Strategic Framework

Based on the findings, this study proposes a comprehensive strategic framework for CEM planning in diverse educational contexts.

The framework has four components: (1) CEM Planning, (2) CEM Development, (3) CEM Engagement, and (4) CEM Sustainability.

5.5 Limitations

Several limitations should be acknowledged.

*Firs*t, the study involved only six participants, limiting generalizability.

Second, the study relied on reflective reports that may be influenced by participants' selective memories and interpretations.

Third, the study did not include perspectives from other stakeholders such as parents, students, or other staff members.

Last but not least, the study focused on six educational contexts within Vietnam. Findings may not be fully transferable to other contexts.

5.6 Recommendations for Future Research

Future research should consider larger studies across more educational contexts, mixed-method studies, longitudinal studies, stakeholder studies, and comparative studies.

5.7 Conclusion

This study explored CEM planning challenges across six distinct educational contexts in Vietnam through reflective professional practice.

The findings identified five major themes: stakeholder collaboration, resource mobilization, digital transformation, monitoring and evaluation, and challenges in sustaining community engagement.

The study demonstrates that CEM planning challenges and responses vary significantly across educational contexts.

The research contributes to the literature by providing a comparative analysis across diverse educational contexts.

The paper also demonstrates the value of reflective practice as a research approach for understanding complex organizational challenges.

As Vietnamese education continues to evolve, effective CEM planning across diverse educational contexts will remain a critical priority.

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors would like to express their sincere gratitude to the teaching staff of the School of Education (SoE) and School of Foreign Languages (SFL), Can Tho University (CTU), Vietnam, for their instruction, guidance, and support throughout the MA program. We are also grateful to the participating school leaders, principals, teachers, staff members, and postgraduate students for their cooperation, valuable contributions, and support during the study. Finally, we would like to thank the organizers of *the **2nd International Evliya Çelebi Scientific Studies Congress***, held in Mardin, Türkiye, on October 3–4, 2026, for providing an opportunity to present and share this research with an international academic audience.

REFERENCES

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design* (5th ed.). SAGE.

Dang Quoc Bao. (2012). *Quan ly nha truong*. NXB Giao duc Viet Nam.

Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). *Effective teacher professional development*. Learning Policy Institute.

Epstein, J. L. (2001). *School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools*. Westview Press.

Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman.

Fullan, M. (2020). *Leading in a culture of change* (2nd ed.). Jossey-Bass.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE.

MOET. (2018). *General Education Curriculum*. Vietnam.

National Assembly. (2019). *Education Law No. 43/2019/QH14*. Vietnam.

Nguyen Ngoc Bich. (2019). *Giao trinh Giao duc cong dong*. DHQG TP. Ho Chi Minh.

Nguyen Thi My Loc. (2012). *Khoa hoc Quan ly Giao duc: Nhung van de Dai cuong*. NXB DHQG Ha Noi.

OECD. (2021). *OECD skills outlook 2021*. OECD Publishing.

Pham Minh Hac. (2012). *He thong giao duc Viet Nam va van de phat trien xa hoi hoc tap*. NXB DHQG Ha Noi.

UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together*. UNESCO.

COMMUNITY EDUCATION MANAGEMENT IN SECONDARY EDUCATION: A THEMATIC ANALYSIS OF CURRENT PRACTICES AND CHALLENGES

Ho Huu Phuc ANH
School of Education (SoE), Can Tho University (CTU), Vietnam,
Nguyen Ha PHUONG
SoE, CTU, Vietnam
Doan Huong GIANG
SoE, CTU, Vietnam
Danh Thao DAN
SoE, CTU, Vietnam
Dr. Thai Cong DAN
School of Foreign Languages (SFL), CTU, Vietnam
ORCID: 0009-0002-9566-8128

ABSTRACT
Community education management (CEM) in secondary education is critical for fostering adolescent development, civic responsibility, and lifelong learning. This qualitative study explores the current situation of CEM in four secondary schools in Can Tho City and Vinh Long Province. Using thematic analysis of reflections from four postgraduate students in Educational Management, the research identifies five major themes: (1) stakeholder collaboration and partnership development, (2) digital transformation and communication, (3) resource mobilization and sustainability, (4) monitoring and evaluation mechanisms, and (5) challenges in parent engagement and community participation. Findings reveal that while schools demonstrate strengths in parent-teacher communication and community mobilization, significant gaps exist in systematic planning, quantitative evaluation indicators, and sustainable resource development. The study proposes a comprehensive framework for enhancing CEM in secondary education contexts, contributing to improved educational quality and community development in Vietnam.

Keywords: community education management, secondary education, thematic analysis, parent engagement, Vietnam

1. INTRODUCTION

1.1 Rationale

Community education management in secondary education has become increasingly important as Vietnam pursues comprehensive educational reform and lifelong learning goals.

The 2019 Education Law emphasizes the critical role of family, school, and community partnerships in student development (National Assembly, 2019). The 2018 General Education Curriculum mandates competency-based education and experiential learning (MOET, 2018).

However, empirical evidence on how CEM is practiced in secondary contexts remains limited. Secondary education represents a critical period in adolescent development, where students form their identities, develop civic values, and prepare for future roles in society.

Effective CEM at this level requires strong coordination among schools, families, and community organizations to ensure students' holistic development and successful transition to adulthood. This study addresses the gap in understanding how CEM is planned, implemented, and evaluated in secondary educational contexts.

1.2 Research Questions

This study aimed to answer the following research questions:

1. How is community education management planned and implemented in secondary school contexts?
2. What are the current strengths and limitations in CEM practices in these educational levels?
3. What solutions can be proposed to enhance CEM effectiveness in secondary education?

1.3 Research Objectives

General Objective: To explore the current situation of CEM in secondary education and identify orientations for improvement.

Specific Objectives:

1. To analyze the structure and content of CEM plans in secondary schools.
2. To identify current strengths and limitations in CEM planning and implementation.
3. To propose solutions for enhancing CEM effectiveness in secondary educational contexts.

1.4 Significance of the Study

This study contributes to CEM theory by examining how educational level shapes planning challenges and responses.

Practically, the findings provide guidance for educational leaders managing CEM in secondary settings.

For policy, the study provides evidence to inform policy development regarding CEM across educational contexts.

2. LITERATURE REVIEW

2.1 International Perspectives on CEM

UNESCO (2021) emphasizes that education should be organized around cooperation, collaboration, and solidarity, positioning CEM as a vehicle for lifelong learning and social cohesion.

OECD (2021) highlights that secondary education requires strong family and community engagement for optimal outcomes.

Epstein (2001) developed a framework for school, family, and community partnerships that identifies six types of involvement relevant to secondary education.

Darling-Hammond et al. (2017) emphasize the importance of professional development for effective CEM implementation.

2.2 Vietnamese Perspectives on CEM

Dang Quoc Bao (2012) conceptualizes educational management as organizing, directing, and coordinating resources to improve quality and meet societal demands.

Nguyen Ngoc Bich (2019) emphasizes CEM's role in expanding learning opportunities and mobilizing social participation.

The 2019 Education Law (National Assembly, 2019) mandates that educational development is a national priority and requires coordination among schools, families, and society.

Nguyen Thi My Loc (2012) discusses competency-based educational management and the importance of planning competencies for school leaders.

Tran Kiem (2014) addresses basic issues in educational management science in Vietnam.

2.3 CEM in Secondary Education Contexts

Research on CEM in secondary contexts emphasizes the importance of parent engagement, community resources, and adolescent development.

Epstein's (2001) framework is particularly relevant for these educational levels, where family involvement has significant impact on students' learning and development.

In Vietnam, the 2018 General Education Curriculum and the 2019 Education Law provide the legal and curricular framework for CEM in secondary education.

2.4 Critical Synthesis

While the importance of CEM in secondary education is recognized, limited research has examined how CEM is actually planned and implemented in these contexts in Vietnam.

This study addresses this gap through comparative thematic analysis of CEM practices across multiple secondary school settings.

3. RESEARCH METHODOLOGY

3.1 Research Design

This study adopted a qualitative research design based on reflective professional practice and thematic analysis (Braun & Clarke, 2006).

The approach was chosen because the study aims to understand participants' experiences, perceptions, and interpretations of CEM planning across diverse educational contexts.

3.2 Research Context

The study was conducted in the context of four diverse educational institutions in Vietnam:

Participant	Institution Type	Location	Function
P001	Secondary School	Vinh Long City	Lower secondary education
P002	Independent Researcher	Can Tho City	Educational management
P003	Independent Researcher	Can Tho City	Educational management
P004	Secondary School	Can Tho City	Lower secondary education

These institutions were selected because they represent important educational contexts with distinct CEM characteristics.

3.3 Participants

Participants comprised four postgraduate students in Educational Management at Can Tho University.

All participants were experienced educational practitioners with direct involvement in CEM planning in their respective institutions.

3.4 Data Collection

Data were collected from four reflective professional reports written by participants as part of their Master's program requirements.

The reports focused on CEM planning challenges and solutions in their respective institutions.

3.5 Data Analysis

Data were analyzed using Braun and Clarke's (2006) six-phase thematic analysis framework.

3.6 Trustworthiness

Trustworthiness was ensured through credibility, dependability, confirmability, and transferability (Lincoln & Guba, 1985).

3.7 Ethical Considerations

Ethical principles were followed throughout the research. Informed consent was obtained from all participants.

3.8 MA Requirement Agreements

This research was conducted as part of the requirements for the Master's program in Educational Management at Can Tho University.

4. FINDINGS

4.1 Overview of Findings

Thematic analysis of the four reflective reports identified five major themes related to CEM planning across diverse educational contexts.

4.2 Theme 1: Stakeholder Collaboration and Partnership Development

The first major theme concerned stakeholder collaboration and partnership development across secondary school contexts.

A participant from a secondary school context (P001) reflected:

"The school coordinates with the Youth Union, homeroom teachers, and parents to disseminate information about students' responsibilities in learning, training, and participating in school activities."

A participant from another secondary school (P004) observed:

"The school needs to strengthen coordination with local authorities, unions, and organizations to implement educational activities linked to the community."

4.3 Theme 2: Digital Transformation and Communication

The second major theme concerned digital transformation and communication.

A participant from a secondary school context (P001) reflected:

"The school uses websites, Zalo, email, etc., to announce plans, activity content, and necessary information to students, parents, and participating forces."

A participant from a secondary school (P004) observed:

"The school has initially applied information technology in communication with parents through Zalo groups, electronic contact books, and the school website."

4.4 Theme 3: Resource Mobilization and Sustainability

The third major theme concerned resource mobilization and sustainability.

A participant from a secondary school context (P001) reflected:

"The school needs to develop a plan to mobilize resources from budget, businesses, alumni, social organizations, and sponsorship programs."

A participant from a secondary school (P004) observed:

"Resource mobilization still depends heavily on the ability to mobilize funding and the companionship of organizations and individuals, so the initiative and sustainability of resources are not really high."

4.5 Theme 4: Monitoring and Evaluation Mechanisms

The fourth major theme concerned monitoring and evaluation mechanisms.

A participant from a secondary school context (P001) reflected:

"The school develops appropriate evaluation criteria to monitor participation of students, teachers, parents, and community forces."

A participant from a secondary school (P004) observed:

"The evaluation of coordination effectiveness is still qualitative; a regular quantitative indicator system has not been developed."

4.6 Theme 5: Challenges in Parent Engagement and Community Participation

The fifth major theme concerned challenges in parent engagement and community participation.

A participant from a secondary school context (P001) reflected:

"Parent participation is not uniform; some coordination activities are still episodic, mainly implemented when there are programs or events."

A participant from a secondary school (P004) observed:

"Parents who work far from home cannot regularly monitor their children's learning and training; some associations and parents do not coordinate regularly."

4.7 Cross-Case Integration

Across the four cases, several patterns emerged.

Common components across all plans included needs assessment, objective setting, activity design, resource allocation, and evaluation.

Contextual variations emerged based on school location and community characteristics.

4.8 Summary of Findings

The findings identified five major themes related to CEM planning across diverse secondary school contexts.

4.9 Future Directions for MA Graduates

The results of this study have significant implications for graduates of the Master's program in Educational Management.

5. DISCUSSION, IMPLICATIONS, LIMITATIONS, AND CONCLUSION

5.1 Discussion of Major Findings

This chapter discusses the findings in relation to previous research and theoretical perspectives. The study explored CEM planning challenges across four distinct educational contexts in Vietnam through reflective professional practice.

5.2 Theoretical Implications

This study contributes several theoretical implications.

Firstly, it extends institutional theory by demonstrating how educational level shapes CEM planning challenges and strategies.

Secondly, the study extends strategic human resource management theory by demonstrating the importance of context-sensitive CEM strategies.

Thirdly, the study contributes to stakeholder theory by demonstrating the importance of stakeholder relationship management in CEM contexts.

And lastly, the study validates reflective practice as a valuable research approach.

5.3 Practical Implications

The findings provide several practical implications for educational leaders and policymakers.

Differentiated CEM planning should be based on educational level, learner characteristics, stakeholder relationships, and resource availability.

Comprehensive digital transformation requires integrated data management systems, differentiated digital competence development, and ongoing technical support.

Enhanced support for CEM planning should include workload management, recognition, career development pathways, and competitive compensation.

Stakeholder relationship management requires systematic parent relationship development, clear communication mechanisms, and inter-departmental collaboration structures.

Strategic CEM planning should include long-term forecasting, systematic succession planning, data-informed decision-making, and alignment with institutional objectives.

Policy recommendations include more flexible CEM management mechanisms, differentiated support, investment in professional development, and support for work-life balance.

5.4 Strategic Framework

Based on the findings, this study proposes a comprehensive strategic framework for CEM planning in diverse educational contexts.

The framework has four components: (1) CEM Planning, (2) CEM Development, (3) CEM Engagement, and (4) CEM Sustainability.

5.5 Limitations

Several limitations should be acknowledged.

First, the study involved only four participants, limiting generalizability.

Second, the study relied on reflective reports that may be influenced by participants' selective

memories and interpretations.
Third, the study did not include perspectives from other stakeholders.
Last but not least, the study focused on four educational contexts within Vietnam.

5.6 Recommendations for Future Research

Future research should consider larger studies, mixed-method studies, longitudinal studies, stakeholder studies, and comparative studies.

5.7 Conclusion

This study explored CEM planning challenges across four distinct educational contexts in Vietnam through reflective professional practice.
The findings identified five major themes: stakeholder collaboration, digital transformation, resource mobilization, monitoring and evaluation, and challenges in parent engagement.
The study demonstrates that CEM planning challenges and responses vary significantly across educational contexts.
The research contributes to the literature by providing a comparative analysis across diverse educational contexts.
The paper also demonstrates the value of reflective practice as a research approach.

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors would like to express their sincere gratitude to the teaching staff of School of Education (SoE) and School of Foreign Languages (SFL), Can Tho University (CTU), Vietnam, for their valuable guidance, support, and encouragement throughout the MA program. We are also grateful to the participating educational institutions and individuals for their cooperation and valuable contributions to this study. Finally, we would like to express our sincere appreciation to the organizers of the ***2nd International Evliya Çelebi Scientific Studies Congress***, held in Mardin, Türkiye, on October 3–4, 2026, for providing an opportunity to present and disseminate this research.

REFERENCES

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design* (5th ed.). SAGE.
Dang Quoc Bao. (2012). *Quan ly nha truong*. NXB Giao duc Viet Nam.
Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). *Effective teacher professional development*. Learning Policy Institute.
Epstein, J. L. (2001). *School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools*. Westview Press.
Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman.
Fullan, M. (2020). *Leading in a culture of change* (2nd ed.). Jossey-Bass.
Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE.
MOET. (2018). *General Education Curriculum*. Vietnam.
National Assembly. (2019). *Education Law No. 43/2019/QH14*. Vietnam.
Nguyen Ngoc Bich. (2019). *Giao trinh Giao duc cong dong*. DHQG TP. Ho Chi Minh.
Nguyen Thi My Loc. (2012). *Khoa hoc Quan ly Giao duc: Nhung van de Dai cuong*. NXB DHQG Ha Noi.
OECD. (2021). *OECD skills outlook 2021*. OECD Publishing.
Tran Kiem. (2014). *Nhung van de co ban cua Khoa hoc Quan ly Giao duc*. NXB DH Su pham.
UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together*. UNESCO.

COMMUNITY EDUCATION MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION: CURRENT SITUATION AND STRATEGIC SOLUTIONS

Nguyen Huu GIAU
School of Education (SoE), Can Tho University (CTU)
To Thi Yen NHI
SoE, CTU, Vietnam
Tran Thi Huynh NHU
SoE, CTU, Vietnam
Ho Nguyen Thien TRANG
SoE, CTU, Vietnam
Vuong Hue TIEN
SoE, CTU, Vietnam
Dr. Thai Cong DAN
School of Foreign Languages (SFL), CTU, Vietnam
ORCID: 0009-0002-9566-8128

ABSTRACT
Community education management (CEM) in higher education is increasingly important as universities fulfill their third mission of community service alongside teaching and research. This qualitative study explores the current situation of CEM in five higher education institutions in Can Tho City and the Mekong Delta region. Using thematic analysis of reflections from five postgraduate students in Educational Management, the research identifies five major themes: (1) strategic planning and institutional commitment, (2) stakeholder collaboration and partnership development, (3) resource mobilization and sustainability, (4) digital transformation and innovation, and (5) monitoring and evaluation mechanisms. Findings reveal that while universities demonstrate strengths in community service activities and industry partnerships, significant gaps exist in systematic planning, quantitative evaluation indicators, and sustainable resource development. The study proposes a comprehensive framework for enhancing CEM in higher education contexts, contributing to improved community development and university social responsibility in Vietnam.
Keywords: community education management, higher education, community service, thematic analysis, Vietnam

1. INTRODUCTION

1.1 Rationale
Community education management in higher education has become increasingly important as universities are expected to fulfill their third mission of community service alongside teaching and research.
The 2018 Law on Higher Education emphasizes the role of universities in serving community development and addressing societal challenges (National Assembly, 2018). The 2019 Education Law mandates that educational development is a national priority and requires coordination among schools, families, and society (National Assembly, 2019).
However, empirical evidence on how CEM is practiced in Vietnamese higher education contexts remains limited. Higher education institutions play a critical role in developing human resources, generating knowledge, and contributing to social and economic development.
Effective CEM at this level requires strategic planning, strong stakeholder partnerships, and systematic evaluation to ensure that university resources are effectively mobilized for

community benefit. This study addresses the gap in understanding how CEM is planned, implemented, and evaluated in higher education contexts.

1.2 Research Questions

This study aimed to answer the following research questions:

1. How is community education management planned and implemented in higher education contexts?
2. What are the current strengths and limitations in CEM practices in these institutions?
3. What solutions can be proposed to enhance CEM effectiveness in higher education?

1.3 Research Objectives

General Objective: To explore the current situation of CEM in higher education and identify orientations for improvement.

Specific Objectives:

1. To analyze the structure and content of CEM plans in higher education institutions.
2. To identify current strengths and limitations in CEM planning and implementation.
3. To propose solutions for enhancing CEM effectiveness in higher education contexts.

1.4 Significance of the Study

This study contributes to CEM theory by examining how institutional type shapes planning challenges and responses.

Practically, the findings provide guidance for educational leaders managing CEM in higher education settings.

For policy, the study provides evidence to inform policy development regarding CEM across higher education contexts.

2. LITERATURE REVIEW

2.1 International Perspectives on CEM

UNESCO (2021) emphasizes that education should be organized around cooperation, collaboration, and solidarity.

OECD (2021) highlights that higher education institutions require strong community engagement for optimal societal impact.

Boyer (1990) introduced the concept of "scholarship of engagement," arguing that universities should apply their intellectual resources to address community problems.

Bringle and Hatcher (1996) developed the service-learning framework that integrates community service with academic learning.

2.2 Vietnamese Perspectives on CEM

Dang Quoc Bao (2012) conceptualizes educational management as organizing, directing, and coordinating resources.

Nguyen Ngoc Bich (2019) emphasizes CEM's role in expanding learning opportunities and mobilizing social participation.

The 2019 Education Law (National Assembly, 2019) mandates that educational development is a national priority.

Nguyen Thi My Loc (2012) discusses competency-based educational management.

Pham Tat Dong (2018) discusses the learning society and CEM in Vietnam.

2.3 CEM in Higher Education Contexts

Research on CEM in higher education emphasizes the importance of community service, industry partnerships, and knowledge transfer.

Boyer's (1990) framework is particularly relevant for these institutions, where universities are expected to contribute to community development.

In Vietnam, the 2018 Law on Higher Education and the 2019 Education Law provide the legal framework for CEM in higher education.

2.4 Critical Synthesis

While the importance of CEM in higher education is recognized, limited research has examined how CEM is actually planned and implemented in Vietnamese higher education contexts.
This study addresses this gap through comparative thematic analysis of CEM practices across multiple higher education institutions.

3. RESEARCH METHODOLOGY

3.1 Research Design

This study adopted a qualitative research design based on reflective professional practice and thematic analysis (Braun & Clarke, 2006).

3.2 Research Context

The study was conducted in the context of five diverse higher education institutions in Vietnam:

Participant	Institution Type	Location	Function
P001	Medical University	Can Tho City	Health profession education
P002	Medical University	Can Tho City	Health profession education
P003	University	Can Tho City	Higher education
P004	Training Company	Can Tho City	Professional training
P005	Private University	Can Tho City	Higher education

3.3 Participants

Participants comprised five postgraduate students in Educational Management at Can Tho University.

3.4 Data Collection

Data were collected from five reflective professional reports written by participants as part of their Master's program requirements.

3.5 Data Analysis

Data were analyzed using Braun and Clarke's (2006) six-phase thematic analysis framework.

3.6 Trustworthiness

Trustworthiness was ensured through credibility, dependability, confirmability, and transferability (Lincoln & Guba, 1985).

3.7 Ethical Considerations

Ethical principles were followed throughout the research.

3.8 MA Requirement Agreements

This research was conducted as part of the requirements for the Master's program in Educational Management at Can Tho University.

4. FINDINGS

4.1 Overview of Findings

Thematic analysis of the five reflective reports identified five major themes related to CEM planning across diverse higher education contexts.

4.2 Theme 1: Strategic Planning and Institutional Commitment

The first major theme concerned strategic planning and institutional commitment.
A participant from a medical university (P001) reflected:
"The university identifies community service as one of its strategic pillars. Community

education activities are integrated into the training programs, especially through community practice courses."

A participant from a private university (P005) observed:

"The university has developed community service activities through volunteer programs, technology transfer, and partnerships with local authorities."

4.3 Theme 2: Stakeholder Collaboration and Partnership Development

The second major theme concerned stakeholder collaboration and partnership development.

A participant from a medical university (P001) reflected:

"The university has cooperative relationships with many enterprises, social organizations, and localities in the Mekong Delta region, creating favorable conditions for implementing community programs."

A participant from a university (P003) observed:

"The university maintains relationships with government agencies, localities, businesses, and organizations to implement training, research, and community service activities."

4.4 Theme 3: Resource Mobilization and Sustainability

The third major theme concerned resource mobilization and sustainability.

A participant from a medical university (P002) reflected:

"Funding for community education activities still depends heavily on the university budget and short-term sponsorship, not yet effectively mobilizing social resources from businesses."

A participant from a private university (P005) observed:

"The university has mobilized resources from businesses, alumni, and social organizations to support community activities."

4.5 Theme 4: Digital Transformation and Innovation

The fourth major theme concerned digital transformation and innovation.

A participant from a medical university (P001) reflected:

"The application of digital technology in community education management is still limited; health education communication mainly relies on traditional methods."

A participant from a university (P003) observed:

"The university has initially applied information technology in managing community service activities and communicating with stakeholders."

4.6 Theme 5: Monitoring and Evaluation Mechanisms

The fifth major theme concerned monitoring and evaluation mechanisms.

A participant from a medical university (P002) reflected:

"There is a lack of tools to assess the impact of community education activities. Management currently focuses on inputs rather than outcomes."

A participant from a university (P003) observed:

"The university has developed a set of indicators for community connection and service, but these mainly measure scale and implementation levels, not long-term social impact."

4.7 Cross-Case Integration

Across the five cases, several patterns emerged.

Common components across all plans included strategic planning, stakeholder engagement, resource mobilization, and evaluation.

Contextual variations emerged based on institutional type and mission.

4.8 Summary of Findings

The findings identified five major themes related to CEM planning across diverse higher education contexts.

4.9 Future Directions for MA Graduates

The results of this study have significant implications for graduates of the Master's program in

Educational Management.

5. DISCUSSION, IMPLICATIONS, LIMITATIONS, AND CONCLUSION

5.1 Discussion of Major Findings

This chapter discusses the findings in relation to previous research and theoretical perspectives. The study explored CEM planning challenges across five distinct higher education contexts in Vietnam through reflective professional practice.

5.2 Theoretical Implications

This study contributes several theoretical implications.

Firstly, it extends institutional theory by demonstrating how institutional type shapes CEM planning challenges and strategies.

Secondly, the study extends strategic human resource management theory by demonstrating the importance of context-sensitive CEM strategies.

Thirdly, the study contributes to stakeholder theory by demonstrating the importance of stakeholder relationship management in CEM contexts.

And *lastly*, the study validates reflective practice as a valuable research approach.

5.3 Practical Implications

The findings provide several practical implications for educational leaders and policymakers.

Differentiated CEM planning should be based on institutional type, learner characteristics, stakeholder relationships, and resource availability.

Comprehensive digital transformation requires integrated data management systems, differentiated digital competence development, and ongoing technical support.

Enhanced support for CEM planning should include workload management, recognition, career development pathways, and competitive compensation.

Stakeholder relationship management requires systematic industry relationship development, clear communication mechanisms, and inter-departmental collaboration structures.

Strategic CEM planning should include long-term forecasting, systematic succession planning, data-informed decision-making, and alignment with institutional objectives.

Policy recommendations include more flexible CEM management mechanisms, differentiated support, investment in professional development, and support for work-life balance.

5.4 Strategic Framework

Based on the findings, this study proposes a comprehensive strategic framework for CEM planning in diverse higher education contexts.

The framework has four components: (1) CEM Planning, (2) CEM Development, (3) CEM Engagement, and (4) CEM Sustainability.

5.5 Limitations

Several limitations should be acknowledged.

First, the study involved only five participants, limiting generalizability.

Second, the study relied on reflective reports that may be influenced by participants' selective memories and interpretations.

Third, the study did not include perspectives from other stakeholders.

Last but not least, the study focused on five higher education contexts within Vietnam.

5.6 Recommendations for Future Research

Future research should consider larger studies, mixed-method studies, longitudinal studies, stakeholder studies, and comparative studies.

5.7 Conclusion

This study explored CEM planning challenges across five distinct higher education contexts in Vietnam through reflective professional practice.

The findings identified five major themes: strategic planning, stakeholder collaboration,

resource mobilization, digital transformation, and monitoring and evaluation.
The study demonstrates that CEM planning challenges and responses vary significantly across higher education contexts.
The research contributes to the literature by providing a comparative analysis across diverse higher education contexts.
The paper also demonstrates the value of reflective practice as a research approach.

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors gratefully acknowledge the support and guidance of the teaching staff of School of Education (SoE) and School of Foreign Languages (SFL), Can Tho University (CTU), Vietnam, throughout the MA program. We also sincerely thank the participating schools, educational staff, and postgraduate students for their cooperation and valuable input. Finally, we are grateful to the organizers of the ***2nd International Evliya Çelebi Scientific Studies Congress***, held in Mardin, Türkiye, on October 3–4, 2026, for providing an opportunity to present and disseminate this study.

REFERENCES

Boyer, E. L. (1990). *Scholarship reconsidered: Priorities of the professoriate*. Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.
Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
Bringle, R. G., & Hatcher, J. A. (1996). Implementing service learning in higher education. *The Journal of Higher Education*, 67(2), 221–239.
Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design* (5th ed.). SAGE.
Dang Quoc Bao. (2012). *Quan ly nha truong*. NXB Giao duc Viet Nam.
Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman.
Fullan, M. (2020). *Leading in a culture of change* (2nd ed.). Jossey-Bass.
Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE.
National Assembly. (2018). *Law on Higher Education No. 34/2018/QH14*. Vietnam.
National Assembly. (2019). *Education Law No. 43/2019/QH14*. Vietnam.
Nguyen Ngoc Bich. (2019). *Giao trinh Giao duc cong dong*. DHQG TP. Ho Chi Minh.
Nguyen Thi My Loc. (2012). *Khoa hoc Quan ly Giao duc: Nhung van de Dai cuong*. NXB DHQG Ha Noi.
OECD. (2021). *OECD skills outlook 2021*. OECD Publishing.
Pham Tat Dong. (2018). *Xa hoi hoc tap va Giao duc Cong dong o Viet Nam*. NXB Chinh tri Quoc gia.
UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together*. UNESCO.

THE ASSOCIATION BETWEEN THE CUTANEOUS MICROBIOME AND HIDRADENITIS SUPPURATIVA

Major Gheorghe GIURGIU
Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania
https://orcid.org/0000-0002-5449-2712
Prof. dr. Manole COJOCARU SciRes I, EuSpLM
Titu Maiorescu University, Faculty of Medicine, Bucharest, Romania
https://orcid.org/0000-0002-6871-577X

Background Hidradenitis suppurativa is a chronic disease of the pilosebaceous unit. Patients experience multiple nodules, abscesses, and draining fistulae in intertriginous skin, which cause a significant impact on their quality of life. The skin microbiome thus plays a critical role in the induction and education of host immunity, enabling sustained tolerance to innocuous antigens, a process termed “homeostatic immunity”.
Objective To arrive at these observations, the authors examined how Polenoplasmin and Imuniplant solve hidrosadenitis suppurativa.
Materials and methods The cutaneous microbiota is a necessary component of the immune barrier, with commensal skin microorganisms preventing the colonisation and growth of pathogenic bacteria, a process known as colonisation resistance. In this review we assimilate the existing literature regarding the role played by the cutaneous microbiome in hidradenitis suppurativa to identify novel and much needed treatment strategies.
Results The pathophysiology of hidradenitis suppurativa is multifaceted and is the product of interactions between inflammation, a genetic tendency, the cutaneous microbiome, and environmental factors. Whilst it is now recognised as an autoinflammatory condition rather than an infective disease, bacteria are implicated in disease pathogenesis. Hidradenitis suppurativa skin appears to have a microbiome distinct from that of healthy skin and which is overwhelmingly populated by anaerobic Gram-negative bacteria. Further research should be undertaken examining the cutaneous and gut microbiome in hidradenitis suppurativa.
Conclusion Our research investigating the role of microbiota in the development of inflammatory skin diseases has largely focused on hidradenitis suppurativa, this may help identify potential future therapeutic targets.
Keywords: hidradenitis suppurativa, cutaneous microbiome, Polenoplasmin, Imuniplant

BIOSYNTHESIS OF NANOPARTICLES FROM GREEN WASTE AND THEIR APPLICATION IN WASTEWATER TREATMENT

HAFID Mohammed
SAUFI Hamid
EL HERRADI El Hassania
Laboratoire de Physico-Chimie des Matériaux Inorganiques et Organiques / Faculté des Sciences de Rabat

Abstract

This research focuses on the biosynthesis of nanoparticles from green waste and their application in wastewater treatment. Bioactive extracts were obtained from various types of plant waste and used to synthesize metal-based nanoparticles. After selecting the most effective extract, the nanoparticles were characterized using several techniques (XRD, XRF, SEM-EDX) to determine their structure, composition, and stability. Photodegradation tests are currently being conducted to assess their efficiency in removing biological pollutants from wastewater. This innovative approach promotes both waste valorization and sustainable water decontamination.

Background and Problem Statement:

The rise in biological and organic pollution in wastewater calls for the development of sustainable and environmentally friendly treatment solutions. A promising approach consists in using green waste as a source of biomolecules for the biosynthesis of nanoparticles. This method offers both the valorization of plant waste and the production of functional nanomaterials intended for wastewater treatment through photodegradation. Research Objectives:

This work aims to develop and evaluate an eco-friendly method for synthesizing nanoparticles from bioactive extracts derived from various types of green waste, and to test their effectiveness in the treatment of biological waste in wastewater via photocatalysis.

Methodology:

Several types of green waste were used to extract bioactive molecules. These extracts were tested as reducing and stabilizing agents in the biosynthesis of metal-based nanoparticles. After comparative trials, one specific extract was selected for its performance. The resulting nanoparticles were characterized using the following analytical techniques:

- **XRD** (X-ray Diffraction): for crystalline structure analysis,
- **XRF** (X-ray Fluorescence): for elemental composition,
- **SEM-EDX** (Scanning Electron Microscopy with Energy Dispersive X-ray Spectroscopy): for morphology and surface composition.

Photodegradation tests are currently underway to assess the efficiency of these nanoparticles in degrading biological waste in wastewater under light irradiation.

Key Results:

One plant extract demonstrated a strong ability to produce stable and well-structured nanoparticles. Characterization analyses confirmed their crystallinity, chemical composition, and nanoscale morphology. Initial photodegradation experiments show promising efficiency in removing organic pollutants, demonstrating the potential of these nanomaterials for water treatment applications.

Discussion and Outlook:

This study confirms the potential of nanoparticle biosynthesis from green waste as a sustainable and environmentally friendly solution. The synthesized nanoparticles show great promise for

environmental applications, particularly in wastewater decontamination. Future directions include :

- Optimisation of photocatalytic conditions,
- Application to real wastewater samples,
- Investigation of nanoparticle stability and reusability,
- Extension to other fields of application.

Keywords:
Biosynthesis, Green waste, Nanoparticles, Wastewater treatment, Photodegradation, Characterization

ISARC
INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR MEDICATION ADHERENCE ASSESSMENT IN PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES: AN EXPLORATORY STUDY IN MOROCCO USING CHATGPT AND THE VALIDATED GENERAL MEDICATION ADHERENCE SCALE

Maryem Arraji
Laboratory of Health Sciences and Technologies, Higher Institute of Health Sciences, Hassan First University of Settat, Settat, Morocco
Mohamed Khalis
Mohammed VI Center of Research and Innovation, Rabat, Morocco
International School of Public Health, Mohammed VI University of Health Sciences, Casablanca, Morocco
Higher Institute of Nursing Professions and Technical Health, Rabat, Morocco
Laboratory of Biostatistics, Clinical, and Epidemiological Research, Department of Public Health, Faculty of Medicine and Pharmacy, Mohamed V University in Rabat, Rabat, Morocco
Mohamed Chahboune
Laboratory of Health Sciences and Technologies, Higher Institute of Health Sciences, Hassan First University of Settat, Settat, Morocco

ABSTRACT

Objectives: Medication adherence remains a major challenge in the management of type 2 diabetes (T2D), especially in middle-income countries such as Morocco. With the rapid development of artificial intelligence, large language models, including ChatGPT, may offer new opportunities for clinical research through simulated patient profiles. This study examined the feasibility of using ChatGPT to generate culturally contextualized virtual profiles of Moroccan patients with T2D and to apply the validated Moroccan Arabic dialect version of the general medication adherence scale (GMAS).

Methods: This exploratory pilot simulation study used ChatGPT-4 to generate 11 virtual profiles based on representative sociodemographic and clinical characteristics of Moroccan patients with T2D. Each profile was administered the validated Moroccan Arabic dialect version of the GMAS.

Results: Four profiles (36.4%) showed high adherence, 6 (54.5%) displayed moderate adherence, and 1 (9.1%) exhibited low adherence. Expert evaluations were consistent, with all ratings ≥3 on a 4-point scale, supporting the credibility and cultural appropriateness of the profiles. The simulated patterns reflected real-world trends, with higher adherence among profiles treated with oral antidiabetic drugs, covered by health insurance, and having shorter disease duration, and lower adherence among profiles using insulin, lacking insurance, and having longer disease duration.

Conclusion: ChatGPT generated credible, culturally adapted patient profiles that enabled application of a validated psychometric tool in a simulated environment. This rapid, low-cost approach may support exploratory research, healthcare training, and intervention design. Comparative studies using real patient data are needed to confirm validity.

Keywords: Artificial intelligence; Diabetes mellitus, type 2; Feasibility studies; Medication adherence; Morocco; Psychometrics

ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) GOVERNANCE IN THE BRAZILIAN JUDICIARY: HUMAN OVERSIGHT AND FUNDAMENTAL RIGHTS UNDER NATIONAL COUNCIL OF JUSTICE (CNJ) RESOLUTION NO. 615/2025.

Deilton RIBEIRO BRASIL
Post Doctoral studies in Law at University of Coimbra (UC), Portugal and Università Degli Studi di Messina (UNIME), Italy. PhD in Law from Gama Filho University, Rio de Janeiro (RJ). Professor in the Bachelor's Law Course, Master's and Doctoral Programs in the Protection of Fundamental Rights at University of Itaúna (UIT), Brazil, South America.
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7268-8009

ABSTRACT:
The increasing use of artificial intelligence (AI) in judicial activities challenges the protection of fundamental rights and the preservation of human responsibility in adjudication. The general objective of this study is to analyze human oversight as a safeguard for fundamental rights enclosed by the governance framework established by Brazilian National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025. Its specific objective is to examine the relationship between oversight, transparency, and accountability, considering potential convergences with the provisions on AI and the protection of rights proposed in Draft Bill No. 4/2025. The research asks: to what extent do the resolution's human oversight mechanisms provide adequate normative safeguards against the risks of AI in judicial activities? The hypothesis is that these mechanisms establish a relevant protective framework, whose adequacy depends on substantive human review, institutional capacity, and procedures for identifying and correcting errors and discriminatory biases. The research adopts the hypothetical-deductive method to formulate this hypothesis and assess its consistency with the normative framework examined. Methodological procedures comprise bibliographic research and documentary analysis, using a qualitative and critical legal approach, with the CNJ Resolution No. 615/2025 as the central source and Draft Bill No. 4/2025 as a complementary legislative proposal. Preliminary findings indicate that the resolution links human oversight to risk management, transparency, and accountability, while the draft bill offers points of convergence concerning rights protection and information about automated decisions. The analysis provisionally supports the hypothesis, suggesting that formal human participation alone is insufficient without critical assessment of system outputs and effective intervention. Judicial training and institutional monitoring emerge as relevant conditions for meaningful oversight. These findings concern normative adequacy, while practical effectiveness requires further empirical investigation.
KEYWORDS: Artificial intelligence (AI); Brazilian judiciary; Human oversight; Fundamental rights; CNJ Resolution No. 615/2025; Draft Bill No. 4/2025.

TABLE OF CONTENTS: 1. Background issues. 2. Constitutional Foundations of Judicial AI: Due Process, Equality, and Reasoned Decision-Making. 3. Meaningful Human Oversight and Institutional Accountability: CNJ Resolution No. 615/2025 and Convergences with Draft Bill No. 4/2025. 4. Concluding remarks. 5. Bibliography.

1. BACKGROUND ISSUES.

The incorporation of artificial intelligence (AI) into the Brazilian judiciary creates opportunities to improve the organization of judicial services, support information processing, and assist legal decision-making. These possibilities, however, raise questions about the conditions under which technological innovation can remain compatible with fundamental rights. The risks recognized by the Brazilian National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025 include discriminatory biases, insufficient transparency, and challenges associated with the use of generative AI in preparing judicial decisions. The legal relevance of this transformation therefore encompasses both the efficiency of judicial services and the preservation of accountable judicial authority (National Council of Justice [CNJ], 2025).

The Brazilian Federal Constitution of 1988 provides the foundation for this analysis. Article 1, item III, establishes human dignity as a foundation of the Republic, while the opening clause of Article 5 guarantees equality before the law. Article 5, item XXXV, prohibits the exclusion of injury or threat to a right from judicial review; item LIV guarantees due process of law; and item LV safeguards adversarial proceedings and full defense for litigants in judicial or administrative proceedings and for accused persons generally (Brazil, 1988). Drawing on these provisions, this study examines whether the human oversight mechanisms applicable to judicial AI provide safeguards consistent with these constitutional guarantees.

The constitutional framework also connects the organization of judicial services with the legitimacy of their outcomes. Article 37 establishes legality, impersonality, morality, publicity, and efficiency as principles governing public administration. Article 5, item LXXVIII, guarantees a reasonable duration of proceedings, while Article 93, item IX, requires judicial decisions to state their reasons, under penalty of nullity. Read together, these provisions support the interpretation that technological efficiency must remain compatible with procedural guarantees and reasoned adjudication (Brazil, 1988).

From this perspective, the research understands human oversight as a means of connecting technological assistance with the continuing responsibility of judicial authorities. An AI-generated suggestion may contribute to the preparation of a decision, but its apparent coherence cannot substitute for an assessment of the applicable law, the evidence, and the arguments presented by the parties. The relevant question is whether human review enables the identification of inaccuracies and inappropriate assumptions before they influence judicial outcomes. This interpretation places the quality of scrutiny at the center of the analysis.

Based on this, National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025 establishes guidelines for the development, use, and governance of AI in the judiciary. Article 2 identifies respect for fundamental rights and democratic values, the centrality of the human person, and the promotion of equality, pluralism, and fairness in decision-making as foundations of this framework, respectively under items I, IV, and VI. Item VII requires the identification, classification, monitoring, and mitigation of systemic risks, while item XII addresses transparency in audit, algorithmic impact assessment, and monitoring reports. Specifically, item V establishes human participation and oversight throughout the development and use of AI solutions, subject to a qualification concerning their use as auxiliary tools for efficiency, the automation of merely ancillary or procedural judicial services, and decision support (National Council of Justice [CNJ], 2025).

Article 3 further specifies the principles governing these activities. Item II includes transparency, explainability, contestability, auditability, and reliability, while item IV links efficiency and service quality to the continuing observance of fundamental rights. Item V expressly addresses due process, full defense, adversarial proceedings, the principle of the

identity of the trial judge, and the reasonable duration of proceedings. Item VI establishes prevention, precaution, and control as principles guiding effective measures to mitigate risks arising from intentional or unintentional uses of AI solutions. These provisions place human oversight within a broader framework of procedural protection and technological accountability (National Council of Justice [CNJ], 2025). Read together, these provisions support an interpretation under which the qualification in Article 2, item V, must be examined alongside the oversight requirements of Article 3. This study therefore investigates how supervision can be adapted to different applications while preserving the capacity for critical assessment and meaningful human intervention.

Draft Bill No. 4/2025 offers a complementary perspective through its proposed provisions on Digital Civil Law. The proposed Article 2.027-AL addresses personality rights, nondiscrimination, transparency, auditability, explainability, human oversight, governance, and civil liability. The proposed Article 2.027-AM concerns information about interactions with AI systems and the criteria underlying automated decisions in the circumstances it specifies. These provisions create points of comparison with the National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025's protective framework, particularly regarding the conditions under which individuals can understand and question the effects of automated systems (Federal Senate, 2025).

Although the Draft Bill No. 4/2025's scope differs from the specific judicial governance framework established by CNJ Resolution No. 615/2025, its inclusion allows an examination of potential normative convergences. The comparison is intended to determine whether the proposed civil law provisions reinforce or help clarify concerns addressed by the CNJ Resolution No. 615/2025. It preserves the distinction between a legislative proposal and a regulatory instrument, as well as between the broader protection of rights in digital relationships and the particular responsibilities associated with judicial activities.

The general objective of this study is to analyze human oversight as a safeguard for fundamental rights within the governance framework established by CNJ Resolution No. 615/2025, interpreted taking into account the Federal Constitution of 1988. Its specific objective is to examine the relationship between oversight, transparency, and accountability, considering potential convergences with the provisions on AI and the protection of rights proposed in Draft Bill No. 4/2025. The research is guided by the following question: to what extent do the resolution's human oversight mechanisms provide adequate normative safeguards against the risks associated with AI in judicial activities?

The research hypothesis is that these mechanisms establish a relevant protective framework, whose adequacy depends on substantive human review, institutional capacity, and procedures for identifying and correcting errors and discriminatory biases. This hypothesis entails examining whether oversight requirements provide a coherent basis for critical assessment and effective intervention. It also requires considering circumstances in which formally assigned responsibilities may be insufficiently connected to the information, competence, and institutional support needed to exercise them.

The investigation adopts the hypothetical-deductive method, formulating the hypothesis and deriving analytical expectations concerning meaningful oversight, transparency, and accountability. These expectations are examined against the normative materials to identify elements that support, qualify, or challenge the proposed relationship between human supervision and rights protection. Methodological procedures comprise bibliographic research and documentary analysis through a qualitative and critical legal approach. The documentary corpus consists principally of the Brazilian Federal Constitution of 1988 and the original text of National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025, with the initial text of Draft Bill

No. 4/2025 serving as a complementary legislative proposal.
Preliminary findings suggest that the resolution connects human oversight with governance duties capable of supporting the protection of fundamental rights, while the Draft Bill No. 4/2025 presents related concerns regarding transparency, supervision, and information about automated decisions. The analysis provisionally supports the hypothesis that formal human participation is insufficient without critical assessment, institutional monitoring, and effective opportunities for intervention. The study thus seeks to clarify the normative and institutional conditions for meaningful oversight in judicial AI governance. Its conclusions concern the adequacy and coherence of the framework examined; determining whether these safeguards produce their intended effects in judicial practice requires further empirical investigation.
DISCLAIMER: This investigation made restricted use of artificial intelligence (AI) tools exclusively as auxiliary support for grammatical revision, textual organization, technical translation, and terminological standardization. All analytical content, the formulation of the research problem and hypothesis, the selection and application of the hypothetical-deductive method, and the final considerations were independently developed by the author. All stages of the research process were conducted under human supervision, thereby ensuring scientific reliability, authorial responsibility, and the intellectual autonomy of the manuscript.

2. CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF JUDICIAL AI: DUE PROCESS, EQUALITY, AND REASONED DECISION-MAKING.

The use of AI in adjudication raises a constitutional question concerning the relationship between technological assistance and the exercise of judicial authority. Read together, human dignity, equality, access to judicial protection, and procedural guarantees provide a basis for assessing whether automated tools preserve the individual's position as a participant entitled to challenge the grounds of a decision (Brazil, 1988). From this interpretive perspective, the constitutional significance of judicial AI lies in how its use affects the examination of individual circumstances, the opportunity to contest relevant information, and the justification of judicial conclusions. This study therefore approaches these guarantees as substantive criteria for evaluating technological practices whose apparent efficiency may coexist with informational barriers or unequal treatment.
Algorithmic opacity presents a significant challenge to this assessment. Nunes and Andrade (2023, p. 8) explain that access to source code and the ability to read computational language do not necessarily ensure an understanding of algorithmic outputs. Complex models may involve operations whose volume, heterogeneity, and internal adjustments make their results difficult to interpret. Applied to judicial activities, this observation suggests that the availability of technical information cannot automatically be equated with effective procedural transparency. The relevant issue is whether the information provided enables judges and litigants to understand the contribution of an AI system to the matters under consideration.
This difficulty also makes the choice of explanatory methods relevant to the legal assessment of judicial AI. Nunes and Andrade (2023, p. 23) distinguish models that are inherently interpretable from more complex systems requiring *post-hoc* explanation techniques, which may be applicable across different models or tailored to their particular characteristics. This distinction suggests that the adequacy of an explanation should be examined in relation to the system employed and the purpose of its use. In judicial settings, an explanatory mechanism should help clarify the grounds and limitations of an automated output sufficiently to support critical assessment. The legal contribution of explainability therefore depends on whether it enables meaningful scrutiny of the technological assistance provided, including the

identification of potential biases and the examination of responsibility for its effects.

This distinction is particularly relevant to the constitutional requirement that judicial decisions state their reasons, established in Article 93, item IX, under penalty of nullity (Brazil, 1988). An explanation of how a computational model generated an output and a legal justification for adopting a judicial conclusion perform different functions. The former concerns the operation of a technological system; the latter must connect the decision to legally relevant grounds. This research accordingly argues that explainability can support judicial reasoning by exposing assumptions and limitations, but cannot independently establish the legal correctness of a decision.

The protection of equality introduces a related substantive concern. Mendes and Mattiuzzo (2019, p. 51) explain that algorithmic discrimination encompasses both statistically inconsistent classifications and classifications that, despite statistical consistency, may treat individuals unfairly as members of a group. Their analysis demonstrates that statistical validity does not necessarily settle the question of fairness. For the present research, this distinction is relevant whenever an automated classification influences the assessment of a person's circumstances. A pattern identified in aggregated data requires critical examination before it can contribute to a conclusion concerning an individual case.

This concern becomes clearer through the category of discrimination by generalization examined by Mendes and Mattiuzzo (2019, p. 52). The authors explain that a statistically sound model may incorrectly classify a person when the available information fails to capture circumstances distinguishing that individual from the group average. Their example concerns the use of residential location to assess creditworthiness, illustrating how accurate data can nevertheless support an inadequate individual inference. Applied to judicial AI, this reasoning suggests that oversight should examine whether the information underlying an automated classification sufficiently reflects the circumstances relevant to the dispute. The opportunity to introduce contextual evidence and challenge an inferred association may therefore help prevent a probabilistic generalization from acquiring unwarranted authority in judicial reasoning.

From this perspective, preventing discrimination requires scrutiny of the relationship between the criteria employed by a system and the legal purpose for which its output is used. An algorithm may identify similarities that are computationally significant but insufficient to justify equivalent legal treatment. The constitutional concern therefore involves both the reliability of the information processed and the relevance of the distinctions produced. Drawing on Mendes and Mattiuzzo's analysis (2019, p. 51), this article argues that judicial review of AI-assisted classifications should preserve the possibility of identifying circumstances that undermine a generalization or make its application inappropriate.

Explainability contributes to this task by facilitating examination of the grounds underlying an automated result. In their discussion of algorithmic governance, Mendes and Mattiuzzo (2019, p. 56) distinguish explainability from transparency, emphasizing that understanding how a particular conclusion was reached differs from knowing every step of the decision-making process. This distinction supports an approach focused on information useful to the exercise of procedural rights. Depending on the application, meaningful scrutiny may require clarification of the information considered, the factors influencing an output, and the limitations affecting its reliability. These are proposed analytical requirements for the present investigation, rather than an assertion that every technological application demands an identical form of explanation.

A complementary contribution appears in Ribeiro Brasil's examination of the civil law regulation proposed by Draft Bill No. 4/2025. Brasil (2026a, p. 130) interprets the proposed Article 2.027-AL as connecting the protection of personality rights with nondiscrimination, transparency, auditability, explainability, traceability, human supervision, and governance.

This framework is relevant because it associates technological development with safeguards addressing both substantive harms and weaknesses in oversight. Although the chapter concerns a legislative proposal governing AI within Digital Civil Law, its analysis offers a conceptual basis for examining the interaction between rights protection and the conditions under which automated systems are developed and used.

Brasil (2026a, p. 132) further emphasizes the connection between information about automated decisions and the possibility of understanding, contesting, and attributing responsibility for their effects. In his interpretation of the proposed Article 2.027-AM, meaningful information is linked to legally relevant impacts on rights and interests. For judicial AI, this reasoning supports investigating how information about technological assistance can enable effective participation and review. The connection remains analytical: the proposed civil law provisions must be distinguished from the constitutional guarantees already governing judicial proceedings and from the specific requirements of National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025.

The literature nevertheless cautions against treating transparency or explanation as sufficient guarantees of substantive justice. In reviewing the debate, Mendes and Mattiuzzo (2019, p. 59) identify limitations associated with disclosure, changing algorithmic systems, and the mismatch between available information and users' practical needs. Nunes and Andrade (2023, p. 23), in turn, identify explainability as a contribution to detecting biases, examining responsibility, and strengthening system reliability. Read together, these perspectives suggest that explanation has protective value when accompanied by opportunities to assess its adequacy and respond to identified problems. An intelligible account of a system's operation does not, by itself, demonstrate that its criteria or effects are legally acceptable.

A further implication concerns the practical consequences of identifying a problem through explanation. The debate reviewed by Mendes and Mattiuzzo (2019, p. 59) emphasizes the importance of designing systems that can be evaluated and of enabling institutions to supervise their integrity. This perspective complements the contribution attributed to explainability by Nunes and Andrade (2023, p. 23), particularly its potential to reveal biases and support the examination of responsibility. Applied to judicial activities, these arguments suggest that an explanation becomes more protective when it can inform a consequential review: an inaccurate input can be corrected, an inappropriate inference can be challenged, and an unreliable output can be disregarded. This study therefore treats the capacity to respond to identified deficiencies as a necessary connection between understanding an automated result and safeguarding the rights affected by its use.

The analysis also suggests that the protection afforded by human oversight depends on how responsibility is organized across judicial institutions. The safeguards discussed by Brasil (2026a, p. 130), together with the limitations of transparency reviewed by Mendes and Mattiuzzo (2019, p. 59), provide grounds for examining whether those responsible for reviewing AI outputs possess sufficient information, competence, and authority to act upon identified deficiencies. From this perspective, assigning a person to validate an automated result does not, by itself, establish the adequacy of oversight. The relevant institutional question concerns the conditions under which that person can scrutinize the result, seek clarification, and prevent an inappropriate inference from influencing adjudication. This distinction provides an analytical criterion for assessing whether governance arrangements give practical substance to the protection of fundamental rights.

These considerations establish the connection between constitutional guarantees and the institutional organization of judicial AI. Due process, equality, and reasoned decision-making provide the standards against which technological assistance should be assessed, while the literature identifies informational and substantive obstacles to their protection. The next

subsection therefore examines how meaningful human oversight and institutional accountability can address these obstacles through critical review, training, monitoring, and effective intervention. The National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025 will constitute the central framework for that analysis, complemented by an examination of its potential convergences with Draft Bill No. 4/2025.

3. MEANINGFUL HUMAN OVERSIGHT AND INSTITUTIONAL ACCOUNTABILITY: NATIONAL COUNCIL OF JUSTICE (CNJ) RESOLUTION NO. 615/2025 AND CONVERGENCES WITH DRAFT BILL NO. 4/2025.

The constitutional requirements examined in the preceding subsection raise an institutional question: under what conditions can human oversight effectively protect individuals when artificial intelligence contributes to judicial activities? This study approaches meaningful oversight as the practical ability to examine, question, correct, and, where necessary, reject technological outputs. Such oversight requires more than the formal attribution of a decision to a human authority. It also depends on access to relevant information, appropriate professional training, and organizational arrangements that support independent assessment. These elements provide the analytical framework for examining National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025 and its potential convergences with the civil law provisions proposed by Draft Bill No. 4/2025.

The supportive role of technology offers a starting point for this analysis. Peixoto and Bonat (2021, p. 13) discuss the potential benefits of AI systems that assist in identifying thematic similarities and references to precedents. They explain that such assistance may help identify possible scenarios, rationalize efforts, and support strategies. Building on this discussion, the present study distinguishes the identification of potentially relevant material from the legal assessment of its applicability. A similarity identified by an AI system provides a starting point for examination; its significance for the dispute requires consideration of the relevant facts and legal grounds. This study therefore argues that human oversight should preserve the judge's ability to assess, distinguish, or reject the suggested connection and to explain the reasons for the conclusion adopted.

The potential contribution of these systems also extends to individuals' understanding of legal information. Peixoto and Bonat (2021, p. 13) suggest that a support system capable of organizing the account of a case may help ordinary citizens understand the rights involved in a particular situation and thereby strengthen citizenship. Building on this observation, the present study proposes that the assessment of AI in the judiciary should consider how information is presented to those affected by proceedings. In particular, it argues that human review should examine whether an AI-generated account preserves relevant factual circumstances and adequately communicates the limitations of the information presented. These are analytical criteria developed in this research to connect the authors' discussion of public understanding with the practical requirements of meaningful oversight.

The National Council of Justice CNJ Resolution No. 615/2025 provides a normative basis for organizing this relationship. Article 3, item VII, establishes effective, periodic, and appropriate human oversight throughout the AI lifecycle as a governing principle, taking account of the degree of risk and allowing adjustments according to the level of automation and the system's impact. Item VIII complements this principle by providing for courts and their judicial schools to offer continuous training to judges and court staff on automation risks, algorithmic biases, and the critical analysis of AI-generated results (National Council of Justice [CNJ], 2025). Barroso and Mello (2025, p. 57) likewise identify adequate human supervision, risk prevention

and mitigation, and continuous training among the resolution's principles for responsible AI use. Read together, these provisions and their scholarly interpretation support this study's understanding of oversight as an ongoing institutional responsibility.

The preservation of human authority receives more concrete expression in Articles 32 and 34. Article 32, item II, requires models to permit detailed review of generated content and the data used in its preparation, ensuring access to the premises and method employed by the AI system. It also establishes that internal users must not be bound by the proposed solution and must retain the possibility of making corrections or adjustments. The article's sole paragraph prohibits AI systems from restricting or replacing their final authority. Article 34 further requires human supervision and the possibility for the competent judge to modify any AI-generated product whenever appropriate, subject to Article 32 (National Council of Justice [CNJ], 2025). This survey interprets these safeguards as requiring a genuine opportunity for intervention. Only providing a correction function may be insufficient if users cannot access the information necessary to assess the generated content independently.

Institutional accountability also requires scrutiny beyond the individual decision. Article 11, paragraph 1, subjects high-risk systems to regular auditing and continuous monitoring, while paragraph 3 requires periodic monitoring and review of low-risk systems to determine whether technological or contextual changes affect their classification. Article 12 complements these obligations through transparency reports, measures to prevent and mitigate discriminatory biases, and the designation of persons or internal committees responsible for oversight (National Council of Justice [CNJ], 2025). These provisions suggest that responsibility should extend across the development, procurement, deployment, and evaluation of AI systems. For the purposes of this research, recurring errors should therefore prompt examination of institutional practices and system design, as well as correction of the output affecting an individual case.

Transparency introduces a further distinction between informing users and documenting technological assistance. Article 33 requires clear, accessible information about the use of AI in services provided to external users and emphasizes the advisory, nonbinding character of its proposed solutions. However, paragraph 3 makes disclosure within the text of a judicial decision optional. Similarly, Article 19, paragraph 6, permits judges to mention generative AI assistance in drafting a judicial act, while requiring automatic registration in the court's internal system for statistics, monitoring, and possible auditing (National Council of Justice [CNJ], 2025). These rules establish different channels of transparency. This study argues that their adequacy should be examined according to whether the information available enables affected persons and oversight bodies to understand the relevant contribution of technological assistance.

Draft Bill No. 4/2025 supplies a complementary perspective through its proposed regulation of AI within Digital Civil Law. Brasil (2026b, p. 163) interprets proposed Article 2.027-AL as connecting risk management with personality rights and identifying transparency, explainability, auditability, traceability, and human supervision as procedural components of algorithmic governance. The proposed provision also addresses nondiscrimination, accessibility, usability, reliability, and the attribution of civil liability to a natural or legal person under the principle of full compensation (Federal Senate, 2025). Brasil (2026b, p. 164) further associates the identification of a responsible actor with the standard of care expected in the use of AI. This analysis reinforces the relevance of connecting preventive safeguards with identifiable responsibilities when technological systems affect protected interests.

Proposed Article 2.027-AM adds an informational dimension by addressing interactions with AI systems, their general operating model, and automated decision criteria when these directly

influence access to or the exercise of rights, or significantly affect economic interests (Federal Senate, 2025). Its potential convergence with the National Council of Justice CNJ Resolution No. 615/2025 framework concerns the importance attributed to intelligibility and human control. Nevertheless, the instruments differ in legal character and regulatory scope: the resolution establishes specific requirements for AI within the judiciary, whereas the attached Draft Bill No. 4/2025 proposes amendments to civil legislation. Their comparison therefore supports an analytical dialogue between governance approaches without treating the proposed provisions as existing obligations or assuming that their civil liability framework automatically determines responsibility for judicial activities.

The documentary analysis consequently supports a preliminary proposition: meaningful human oversight depends on the interaction between professional judgment, institutional monitoring, and information capable of supporting review. Training can strengthen the ability to detect inadequate outputs; auditing can identify recurring problems; and clearly allocated responsibilities can facilitate corrective action. The convergence between National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025 and the proposed Draft Bill No. 4/2025 framework lies in their attention to human control and safeguards against technologically mediated harm. Whether these arrangements achieve effective protection remains an empirical question, requiring evidence about their implementation, the resources available to courts, and the practical opportunities afforded to individuals to challenge the influence of AI on judicial activities.

A further implication concerns the capacity of judicial institutions to learn from contested uses of AI. This research proposes that objections raised in individual proceedings should, where they reveal recurring technological problems, inform the reassessment of systems and their conditions of use. For example, repeated omissions of relevant facts in generated summaries could prompt a review of the tool's suitability for that task, its validation procedures, and the guidance provided to users. Such institutional learning would require procedures for communicating identified problems to those responsible for system governance, while protecting confidential information and preserving the examination of each case. This proposal connects individual opportunities for challenge with the prevention of similar harms in subsequent proceedings. It also provides a direction for future empirical research: examining whether detected errors lead to documented changes in institutional practice and whether those changes reduce their recurrence.

The evaluation of this institutional learning should also consider whose difficulties become visible through existing review mechanisms. This investigation proposes that a low number of objections should not, by itself, be interpreted as evidence of satisfactory system performance, since identifying and reporting an error may require knowledge, resources, or access to assistance that users do not possess equally. Accordingly, the assessment of corrective measures could combine the examination of reported problems with periodic reviews of cases in which no objection was raised. Such an approach would help investigate whether apparent improvements reflect a reduction in harmful outputs or persistent barriers to their detection. It would also connect institutional learning with substantive equality by examining whether safeguards operate effectively for individuals with different capacities to understand and challenge the contribution of AI to judicial activities.

4. CONCLUDING REMARKS.

The research examined human oversight as a safeguard for fundamental rights within the governance framework established by National Council of Justice (CNJ) Resolution No.

615/2025, interpreted in view of the Brazilian Federal Constitution of 1988. This general objective was achieved through the identification of normative and institutional conditions connecting technological assistance with accountable judicial authority. The analysis indicates that meaningful oversight requires access to relevant information, professional competence, and the practical authority to question, correct, or reject AI-generated outputs. These conditions give substance to the relationship expressed in the article's title between AI governance, human oversight, and fundamental rights.

The specific objective was addressed by examining the relationship between oversight, transparency, and accountability, including potential convergences with Draft Bill No. 4/2025. The comparison identified shared concerns regarding nondiscrimination, intelligibility, human control, and identifiable responsibilities. Proposed Articles 2.027-AL and 2.027-AM offer a complementary perspective on safeguards for personality rights and information about automated decisions. Their contribution remains analytical, however, because the initial bill text examined constitutes a legislative proposal with a different scope from the judicial governance framework. The identified convergences therefore clarify common protective concerns without establishing equivalence between the instruments or treating proposed civil law provisions as existing obligations (Federal Senate, 2025).

In response to the research question, the analysis indicates that the resolution's human oversight mechanisms provide a coherent normative framework for addressing risks associated with AI in judicial activities. This conclusion rests on the connection between requirements for critical review, professional training, access to relevant information, and the ability to correct or reject generated outputs. The research hypothesis is therefore provisionally supported within the scope of the documentary and bibliographic analysis: the provisions examined support the proposition that rights protection depends on substantive human review, institutional capacity, and procedures for identifying and correcting errors and discriminatory biases. This finding concerns the legal conditions established for oversight. It does not demonstrate that courts consistently implement those conditions or that their implementation produces the intended protective effects.

The distinction becomes clearer when considering what human review must examine. A judge's approval of an AI-generated suggestion does not establish that its factual assumptions, legal relevance, and potential discriminatory effects have been assessed. Similarly, an explanation may make the operation of a system understandable while revealing criteria that remain inappropriate for resolving the dispute. For example, a system may clearly explain why it grouped two cases together, yet the identified similarities may overlook a factual difference essential to the legal outcome. Building on the preceding analysis, this study concludes that meaningful oversight requires an independent assessment of whether technological assistance can legitimately contribute to the decision, together with the practical ability to act on identified deficiencies. The hypothesis thus receives conditional normative support, while its practical implications remain subject to empirical investigation.

The hypothetical-deductive method was important because it enabled the study to derive analytical expectations from the hypothesis and examine whether the documentary corpus supported, qualified, or challenged them. Expectations concerning access to information, independent assessment, and corrective intervention were considered alongside the resolution's provisions and the limitations discussed in the literature. Bibliographic research supplied conceptual distinctions concerning opacity, discrimination, explainability, and technological support, while documentary analysis established the content and scope of the legal instruments examined. Their combination, through a qualitative and critical legal approach, helped distinguish normative support for the hypothesis from empirical proof of effective rights

protection.

The findings support proposals for implementing oversight as a continuing institutional practice. Courts should connect professional training with concrete review tasks, including checking factual accuracy, assessing the relevance of suggested precedents, and identifying unsupported inferences. Internal procedures should define responsibilities for responding to detected problems and ensure that recurring deficiencies inform reassessment of systems and their conditions of use. These proposals connect the Brazil Federal Constitution of 1988's guarantees of equality, due process, participation, and reasoned decisions with the resolution's provisions on training, monitoring, user autonomy, and correction. They also situate administrative efficiency within a constitutional framework in which the quality and accountability of judicial reasoning remain central (Brazil, 1988; National Council of Justice [CNJ], 2025).

The research has empirical and documentary limitations. It did not collect interviews, observe judicial workflows, test AI systems, or measure whether training, auditing, and corrective procedures reduce errors or discriminatory effects. Its conclusions therefore concern the coherence and protective potential of the National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025 and Draft Bill No. 4/2025 texts examined. An additional limitation arises from the provisional character of the Draft legislation: the proposed provisions analyzed may undergo amendment, substitution, or rejection during the legislative process, and their inclusion in the research neither presupposes enactment nor establishes their eventual wording. Consequently, the identified convergences remain conditional on the text examined and require reassessment taking into account subsequent legislative developments. The findings also cannot establish uniform implementation across courts or demonstrate that users possess effective opportunities to challenge technological assistance. Further investigation should examine institutional resources, responses to reported errors, and barriers affecting individuals with different levels of legal and technological knowledge. Reviewing cases in which no objection was raised would help assess whether limited reporting reflects satisfactory performance or difficulties in identifying and contesting problems.

The principal contribution of this study is an understanding of AI governance in the Brazilian judiciary that connects constitutional protection with the practical organization of human oversight. National Council of Justice (CNJ) Resolution No. 615/2025 supplies mechanisms through which that connection can be developed, while the Brazilian Federal Constitution of 1988 provides the standards for assessing its adequacy, particularly human dignity, equality, due process, and reasoned judicial decision-making. The proposed direction is to connect the review of individual outputs with institutional learning, accessible information, and documented corrective action. This entails enabling judges and court staff to identify and respond to deficiencies, while ensuring that difficulties encountered in particular proceedings inform the reassessment of systems and institutional practices. It also requires attention to whether individuals with different resources and levels of legal or technological knowledge can understand and question the contribution of AI to matters affecting their rights. Under this approach, gains in speed and organizational efficiency should be assessed alongside the preservation of meaningful participation and independent legal judgment. The research thus proposes that responsible innovation be evaluated through its contribution to judicial services that remain open to challenge, responsive to individual circumstances, and capable of translating identified problems into accountable institutional responses.

5. BIBLIOGRAPHY.

Barroso, L. R., & Mello, P. P. C. (2025). Artificial intelligence in the judiciary: The digital transformation as seen from the CNJ and the STF. *Publicum Journal*, 11(1), 38-73. https://www.e-publicacoes.uerj.br/publicum/article/download/96059/58503

Brasil, D. R. (2026a). Digital sustainability as a regulatory paradigm: Non-discrimination, explainability and consent in AI systems under the Brazilian Draft Bill No. 4/2025. In F. da S. Veiga & M. Załucki (Eds.), *Law in the age of sustainability* (pp. 120-137). Iberojur Science Press. https://repositorioiberojur.com/index.php/catalog/catalog/download/60/1105/1184?inline=1

Brasil, D. R. (2026b). Regulating digital innovation in the Brazilian Draft Bill No. 4/2025: Artificial intelligence (AI) and the protection of fundamental rights. In F. da S. Veiga, A. Boscati, D. Fincato, & M. G. Greco (Eds.), *Social rights: Transdisciplinary dialogues* (Vol. 4, pp. 153-167). Iberojur Science Press. https://www.repositorioiberojur.com/index.php/catalog/catalog/view/63/1195/1278

Brazil. (1988). *Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988*. Presidency of the Republic. https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm

Federal Senate. (2025). *Draft Bill No. 4 of 2025: Provides for updating Law No. 10,406 of January 10, 2002 (Civil Code), and related legislation* [Initial bill text]. https://legis.senado.leg.br/sdleg-getter/documento?dm=9889356

Mendes, L. S., & Mattiuzzo, M. (2019). Algorithmic discrimination: Concept, legal basis, and typology. *Public Law, 16*(90), 39-64. https://www.portaldeperiodicos.idp.edu.br/direitopublico/article/view/3766

National Council of Justice. (2025). Resolution No. 615 of March 11, 2025: Establishes guidelines for the development, use, and governance of solutions developed using artificial intelligence in the judiciary. *Electronic Justice Gazette of the National Council of Justice*, No. 54/2025, March 14, 2025, pp. 2-17. https://atos.cnj.jus.br/files/original155530202503146 7d4517244566.pdf

Nunes, D. J. C., & Andrade, O. M. de. (2023). The use of explainable artificial intelligence as a tool for understanding automated decisions: A possible path toward increasing the legitimacy and reliability of algorithmic models? *Electronic Journal of the UFSM Law Program, 18*(1), Article e69329. https://periodicos.ufsm.br/revistadireito/article/view/69329/61096

Peixoto, F. H., & Bonat, D. (2021). Artificial intelligence and lawsuits: Behavioral optimization and supportive relationship. *Humanities & Innovation*, 8(47), 8-16. https://revista.unitins.br/index.php/humanidadeseinovacao/article/view/5710/3008

BELIEVERS, SCEPTICS AND THE WEARY: ALBANIAN PUBLIC OPINION ON THE EUROPEAN UNION FROM THE EURONEWS ALBANIA BAROMETER (NOVEMBER 2023)

Blendi Çeka, PhD
Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Tirana

Abstract
This paper examines Albanian public attitudes toward the European Union and the accession process, drawing on a nationally representative survey (N = 1,000) conducted in November 2023 as part of the Euronews Albania Barometer, with data collection by Datacentrum. The analysis identifies a distinctive Albanian configuration that the existing comparative literature on enlargement fatigue does not fully capture. On the one hand, Albanians remain overwhelmingly pro-European: 85.2% hold a positive view of the EU, 66.6% agree that EU membership is "the only future" for Albania, and 55.3% expect Albania to join within ten years. On the other hand, the same public is exhausted by the process: 69.9% agree that Albanians are tired after thirty years of integration and no longer believe it will happen, and 14.4% say Albania will never become a member. Albanians overwhelmingly internalise responsibility for the delay — attributing it to domestic corruption (70.3%) and to the country's crime-related image abroad (66.1%) — while decisively rejecting the religion-based explanation (only 10.8% accept that the EU rejects Albania because of its Muslim majority). The paper argues that Albanian public opinion combines deep pro-European affect with high domestic self-criticism and growing process-fatigue, producing a distinctive configuration that the existing enlargement-fatigue literature does not fully capture.
Keywords: *Albania; European Union; EU accession; public opinion; enlargement fatigue; Western Balkans; Berlin Process; survey research.*

1. Introduction

Albania has been an EU candidate country since June 2014 and formally opened accession negotiations in July 2022 (European Commission 2024). At the time the survey analysed in this paper was conducted, in November 2023, the screening process had just been completed but no negotiating cluster had yet been opened. Since then, the process has moved with unusual speed: the Fundamentals cluster opened on 15 October 2024, followed by External Relations in December 2024, and by November 2025 all six negotiating clusters had been opened, with the Albanian government targeting the conclusion of negotiations by 2027 and full membership by 2030 (Council of the European Union 2025; European Western Balkans 2025). The November 2023 data thus capture the public mood at the moment of transition from a long, often frustrating pre-negotiation phase to a substantively new procedural footing.

This moment is analytically useful precisely because it predates the recent acceleration. The data show how Albanian citizens evaluated the EU and the accession process before the political environment was reshaped by the Fundamentals opening — that is, after roughly two decades of slow movement, but before the most visible procedural rewards arrived. Comparative work has emphasised that this protracted pace is itself a primary source of disillusionment in the Western Balkan publics (Marinoni 2024; Uvalić 2025), and that the gap between elite rhetoric and tangible procedural movement has eroded trust in the EU's commitment to enlargement (Džihić and Rauch 2026).

Against that comparative backdrop, the literature has converged on a diagnosis of "enlargement fatigue" — both within the EU and, in the form of "reform fatigue", in the candidate publics

(O'Brennan 2014; Economides 2020; Uvalić 2025). Yet the Albanian case has long been recognised as a partial outlier: comparative surveys repeatedly show Albanian publics as the most consistently pro-EU in the region, often by a wide margin (IRI 2024; RCC 2025). This paper examines the texture of that pro-EU consensus, using the Euronews Albania Barometer of November 2023 — a nationally representative survey of N = 1,000 adults, with fieldwork by Datacentrum (Datacentrum 2023) — to ask three connected questions. First, how positively do Albanian citizens evaluate the EU and the EU accession trajectory? Second, what reasons do they give themselves for the slow pace of the process? And third, how robust is this configuration across socio-demographic and political sub-groups?

The paper proceeds in five sections. Section 2 situates the study in the literature on Europeanisation, enlargement fatigue and the Western Balkan accession process. Section 3 describes the data and method. Section 4 presents the principal findings, organised around four themes — accession expectations, evaluations of the EU and the United States, statements about the obstacles to accession, and the political and demographic structure of these views. Section 5 discusses theoretical and policy implications and concludes.

2. Theoretical Framework and Related Literature

2.1 Europeanisation and the Western Balkans

The Western Balkan enlargement process has been the central laboratory for studying "Europeanisation" in candidate states since the 2003 Thessaloniki Summit (Bieber 2020; Elbasani 2013). The dominant framework, developed for the 2004 Eastern enlargement and adapted thereafter, treats EU conditionality as a transformative external constraint that reshapes domestic institutions, parties and public expectations through the promise of membership (Vachudova 2005; Börzel and Risse 2018). In the post-2013 Western Balkan context, however, this transformative logic has been substantially attenuated by what the literature has come to call "enlargement fatigue" — the combination of EU member-state reluctance to admit new members, candidate-state failure to deliver promised reforms, and a broader politicisation of integration on both sides (O'Brennan 2014; Economides 2020).

More recent work has argued that, since Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022, this picture has shifted toward a partial "fatigue-to-momentum" reorientation, in which geopolitical pressure has revived the EU's interest in accelerated accession for the most-advanced Western Balkan candidates — Montenegro and Albania — while leaving the rest of the region in stagnation (Džihić and Rauch 2026). The 2024–2025 opening of all six negotiating clusters with Albania is the most visible expression of this reorientation (Council of the European Union 2025). The Albanian survey data analysed here predate that acceleration but follow several years of public-opinion turbulence during which the EU's credibility was at its lowest comparative ebb (Marinoni 2024).

2.2 Public opinion, accession fatigue and the candidate states

A distinct strand of literature focuses on the dynamics of public opinion in candidate publics themselves. Three findings recur across the comparative evidence. First, support for EU membership remains high in absolute terms across most Western Balkan publics, but it is increasingly accompanied by scepticism about the EU's willingness or capacity to deliver (Marinoni 2024; Uvalić 2025). Second, the gap between rhetorical commitment and procedural movement has fostered a sense of "injustice and betrayal" in the candidate publics that varies in intensity across the region (Uvalić 2025). Third, internal political polarisation in candidate states intersects with attitudes to the EU in complex ways: in some publics, opposition voters express stronger pro-EU sentiment than government voters, while in others the pattern is reversed, depending on which side claims the EU integration agenda as its own (Bieber 2020; European Western Balkans 2024).

The International Republican Institute's 2024 regional poll confirms Albania's distinctive position in this comparative landscape: 82% of Albanian respondents support a foreign policy aligned with the EU and the West, the second-highest figure in the region after Kosovo, and a striking contrast with Serbia, where only about a tenth endorse such a course (IRI 2024; Balkan Insight 2024). The Regional Cooperation Council's Balkan Barometer (RCC 2025) reports similar findings. These comparative results raise a question that the present paper addresses: if Albanians are so consistently pro-EU at the comparative level, how do they explain to themselves the fact that membership has not arrived? The answer, as the analysis below will show, is that they predominantly blame themselves.

2.3 The Albanian case in the literature

Albanian-EU relations have generated a substantial scholarly literature focused on conditionality, rule-of-law reform and the slow pace of institutional change (Elbasani 2013; Bogdani and Loughlin 2007). This literature has tended to emphasise the country's structural problems — weak state capacity, persistent political polarisation, the entrenched problem of corruption — and has been more cautious than the popular discourse about the prospects for rapid accession. Within this framing, the country's strongly pro-EU public opinion has often appeared as a fact to be explained rather than as an object of analysis in its own right: how can a polity with such well-documented governance problems sustain such uniformly positive views of the EU?

This paper takes the Albanian public mood as its primary object of analysis. It uses the November 2023 Euronews Albania Barometer to map the structure of pro-EU support, to identify the specific narrative through which Albanians make sense of the gap between aspiration and delivery, and to test the stability of that narrative across sub-groups. The expectation, drawn from the comparative literature, is that we will find a public that combines high absolute pro-EU support with significant process-fatigue, and that within-Albania variation will be concentrated along partisan rather than socio-demographic lines.

3. Data and Method

3.1 Survey design

The data come from the November 2023 wave of the Euronews Albania Barometer, with fieldwork carried out by Datacentrum (Datacentrum 2023). The survey was conducted on a probability sample of N = 1,000 adult citizens of Albania aged 18–75. The sample is stratified by region (Centre, South, North), urban/rural status, gender and age, and weighted to match the latest population projections. Standard demographic, socio-economic and political variables are recorded, including a recall of the 2021 parliamentary vote. The EU-related module — analysed here — was one of ten thematic modules in the questionnaire, alongside modules on the general state of the country, trust in institutions, the SPAK anti-corruption framework, evaluations of political leaders, and perceptions of foreign states.

3.2 Operationalisation

Four EU-related questions are analysed. Q39 asks: "In your opinion, Albania will become a member of the European Union in …" — with response options of 5 years, 10 years, 15 years, more than 15 years, or never. Q40 asks: "In your opinion, compared to 3 years ago, is Albania closer to, the same as, or farther from the European Union?" Q41 asks: "What is your opinion of …?" — with two referents, the EU and the United States, rated on a four-point scale from very positive to very negative (with a separate option for "I don't know"). Q42 asks: "How much do you agree with the following statements …" — and presents seven statements on EU integration, ranging from the role of the Berlin Process and regional cooperation, through three competing explanations for non-accession (Muslim majority, corruption, criminality), to two summative statements on accession fatigue and the centrality of EU membership for the

country's future.

3.3 Analytical strategy

For each item we report descriptive distributions and, where applicable, mean scores. We compute top-2 boxes (agree / very agree) and bottom-2 boxes (disagree / very disagree) for Q41 and Q42, and a within-10-years aggregate for Q39. Sub-group variation is reported descriptively across gender, age, education, income, urban/rural residence, region, and recall of the 2021 parliamentary vote. We report sub-group patterns descriptively rather than fitting multivariate models, on the grounds that single-survey sub-group analysis identifies associations but not causal mechanisms.

4. Findings

4.1 The accession horizon

Table 1 reports the distribution of expected accession horizons. The headline result is a 55.3% Top-2 share of respondents expecting Albanian EU membership within ten years — a remarkably high level of optimism by Western Balkan comparative standards (cf. IRI 2024; RCC 2025). A further 13.6% expect accession within fifteen years and 12.9% in more than fifteen years. Only 14.4% say Albania will never become a member.

Table 1. Expected timeline for Albanian EU accession (N = 1,000)

When will Albania join the EU?	%
Within 5 years	26.4
Within 10 years	28.8
Within 15 years	13.6
More than 15 years	12.9
Never	14.4
Don't know / no answer	3.9

Source: Euronews Albania Barometer, November 2023 (fieldwork: Datacentrum), Q39.

Sub-group variation is sharply structured along the partisan cleavage. Among voters of the Socialist Party (PS), 79.7% expect accession within ten years — a striking figure that reflects the close identification of the governing party with the EU integration agenda. Among voters of the Democratic Party-led opposition (PD), the figure is just 42.0%, and among non-voters it falls further to 39.7%. By contrast, demographic variables produce only modest variation: men and women, urban and rural respondents, and most age groups cluster within a few percentage points of the national average. The exception is the youngest cohort (18–24), which shows the highest within-ten-years optimism (62.4%), and the student sub-group (64.7%) where pro-EU optimism is also visibly elevated.

Q40 — whether Albania is closer to, the same as, or farther from the EU compared to three years ago — provides a complementary indicator. Pluralities of respondents reported feeling closer (36.0%) or the same (33.6%), with 28.9% feeling farther. Here too the partisan structure is decisive: among Socialist voters, 61.0% reported feeling closer, against only 11.5% among PD voters, where the dominant view (43.9%) was that Albania had moved farther from the EU. The partisan polarisation of perceived progress, in a context of high overall pro-EU affect, is a recurrent feature of these data.

4.2 Opinion of the EU and the United States

Q41 asks about overall opinion of the EU and of the United States. Both score very high in net-

positive terms, but the EU clearly edges out the USA. The EU is rated positively or very positively by 85.2% of respondents (Mean = 3.14 on a 1–4 scale), against 79.5% positive ratings for the United States (Mean = 3.11). The bottom-2 boxes are correspondingly small: 10.0% negative for the EU and 15.8% for the USA.

Sub-group analysis confirms the cross-cutting nature of pro-EU and pro-US sentiment, but with a notable partisan asymmetry: positive evaluations of the EU stand at 95.0% among PS voters versus 72.0% among PD voters, while positive evaluations of the USA stand at 96.0% among PS voters versus 64.3% among PD voters. The opposition's somewhat cooler stance toward both Western anchors — combined with its higher accession fatigue (see 4.4 below) — is one of the strongest patterns in the data, and is consistent with research finding that opposition publics in the Western Balkans tend to express more general dissatisfaction with the trajectory of national politics (Bieber 2020). However, even at their lowest, ratings of the EU and the USA among PD voters remain in clear net-positive territory: pro-Western affect dominates across the political spectrum.

4.3 Why doesn't Albania join the EU? Seven statements

Q42 provides the analytical heart of the data, presenting seven statements about Albania, the EU and the obstacles to accession. Table 2 reports the share of respondents who agree or strongly agree with each, alongside the mean score on a 1–5 scale.

Table 2. Agreement with statements about Albania and the EU (N = 1,000)

Statement	Agree %	Mean (1–5)
A1. The Berlin Process Tirana Summit is a positive indicator for Albania's regional role	64.3	3.79
A2. Albania need not depend on the region for its EU integration trajectory	59.2	3.69
A3. The EU does not accept Albania as a member because it has a Muslim majority	10.8	2.13
A4. The level of domestic corruption is the reason we do not join the EU	70.3	3.82
A5. Albania does not join the EU because of its bad image linked to criminality	66.1	3.75
A6. Albanians are tired after 30 years of integration and no longer believe it will happen	69.9	3.84
A7. EU membership is the only future for Albania	66.6	3.82

Source: Euronews Albania Barometer, November 2023 (fieldwork: Datacentrum), Q42.
"Agree %" = top-2 boxes (agree + strongly agree).

4.4 Albanians blame themselves, not the EU

The most striking finding from the seven statements is the asymmetric attribution of responsibility for the slow pace of accession. Three of the seven statements offer competing explanations for non-accession: A3 (the EU rejects Albania because of its Muslim majority); A4 (domestic corruption is the reason); and A5 (the country's bad image due to criminality). Of these three, A3 is overwhelmingly rejected — only 10.8% agree (Mean = 2.13) — while both internally-attributed explanations are decisively endorsed: 70.3% agree that corruption is the reason (Mean = 3.82), and 66.1% agree that the country's criminality-linked image is the

obstacle (Mean = 3.75). The asymmetry is sharper still at the disagree end: only 0.2% strongly disagree that corruption is to blame, against more than half the sample (54.1%) who reject the Muslim-majority explanation.

This pattern is politically significant. Albanians are not externalising responsibility for slow EU accession onto perceived EU bias against Muslim-majority candidates — an explanation that has gained some traction in other Western Balkan publics with significant Muslim populations (cf. European Western Balkans 2024). Instead, they decisively identify the country's domestic governance deficits as the reason for the delay. This self-blame pattern is unusual in the comparative literature on accession publics, where externalisation of responsibility is more typical (Marinoni 2024; Uvalić 2025), and it is consistent with the long-standing scholarly emphasis on rule-of-law and corruption challenges as Albania's principal accession bottleneck (European Commission 2024; Elbasani 2013).

4.5 Accession fatigue and the "only future" frame

Two further statements capture the dual character of Albanian EU attitudes. A6 ("Albanians are tired after 30 years of integration and no longer believe it will happen") draws 69.9% agreement (Mean = 3.84). A7 ("EU membership is the only future for Albania") draws 66.6% agreement (Mean = 3.82). These statements are formally in tension: one expresses exhaustion and incipient disbelief, the other a sense of strategic necessity. Yet they are endorsed by overlapping majorities. The most plausible interpretation is that Albanians simultaneously hold two views: that accession is the country's only meaningful long-term horizon, and that they no longer fully believe the EU will deliver it on a reasonable timeline.

This combination — high pro-EU affect plus high process-fatigue — distinguishes the Albanian case from the rest of the region. Where Serbian publics combine moderate pro-EU affect with high Russian sympathy (Stronski and Himes 2019; IRI 2024), and Bosnian publics combine internal ethnic polarisation with moderate pro-EU affect, Albanian respondents show a uniquely high-affect, high-fatigue, low-externalisation profile. Sub-group analysis confirms that A6 is broadly distributed (the partisan range is narrower than for accession expectations), suggesting that fatigue has spread across the political spectrum, whereas A7 is more politically structured, with PS voters endorsing it more strongly than PD voters.

4.6 The Berlin Summit and regional integration

Two further statements address Albania's regional positioning in relation to the EU. A1 ("The Berlin Summit in Tirana is a positive indicator for Albania's regional role") draws 64.3% agreement (Mean = 3.79). The October 2023 Berlin Process Summit in Tirana was the tenth such summit and the first to be held in a Western Balkan capital (Federal Government of Germany 2023; Berlin Process 2023). Albanian respondents broadly perceive this hosting role as enhancing the country's standing in the region — a finding consistent with the broader pattern observed in the friend–enemy data, where Albania's regional neighbours are rated warmly and where the country's standing as the Western Balkan EU-frontrunner appears to have public-opinion ballast.

A2 ("Albania need not depend on the region for its EU integration trajectory") draws 59.2% agreement (Mean = 3.69). This finding reflects a particular Albanian view of the EU enlargement architecture: a majority of respondents reject the "regatta" logic — sometimes associated with the EU's repeated calls for regional cooperation — and assert that Albania's accession should be evaluated on its own merits. This finding is consistent with broader Albanian elite discourse, which has long emphasised separating the country from the slower pace of regional partners and has welcomed the EU's 2018 decoupling of Albania's accession progress from that of North Macedonia.

4.7 Sub-group robustness

A consistent pattern across the four EU items is the structuring role of the 2021 partisan cleavage. Socialist Party voters express the highest accession optimism (79.7% within ten years), the highest perception of recent progress (61.0% feel closer than three years ago), the most positive ratings of both the EU and the United States, and the highest endorsement of the "only future" statement. Democratic Party-led opposition voters and non-voters express more sceptical positions on each of these indicators, although their absolute levels of pro-EU affect remain high. The most striking exception to this partisan structure is the corruption-as-obstacle statement (A4), which draws comparably high agreement across all three voter blocs: 70.3% nationally, 71.5% among PS voters, 73.4% among PD voters, 73.5% among non-voters. Self-blame for the accession delay, in other words, is one of the few cross-cutting elements of Albanian EU discourse.

5. Discussion and Conclusion

5.1 The Albanian configuration

The findings point to a distinctive Albanian configuration of EU attitudes that complicates the standard "enlargement fatigue" diagnosis. Three substantive conclusions follow.

First, Albanian public opinion exhibits a high-affect, high-fatigue, low-externalisation profile. The 85.2% positive view of the EU and the 66.6% endorsement of EU membership as "the only future" coexist with a 69.9% agreement that Albanians are tired of integration and no longer believe it will happen, and with overwhelming attribution of the delay to domestic corruption (70.3%) rather than to EU bias against Muslim-majority candidates (only 10.8% agreement). This combination is unusual in the comparative literature on accession publics.

Second, the partisan cleavage structures EU attitudes more strongly than do socio-demographic variables. The gap between Socialist Party voters and Democratic-led opposition voters on accession expectations (79.7% vs. 42.0% expecting accession within ten years) and on perceived recent progress (61.0% vs. 11.5% feeling closer) is larger than the gap on any single demographic variable. Yet this partisan structure does not extend to the corruption-as-obstacle frame, where opposition voters and non-voters agree as strongly as government voters that domestic governance is the obstacle. The accession agenda is therefore partially "owned" by the Socialist Party at the level of optimism and progress evaluation, but the underlying diagnosis is bipartisan.

Third, the data taken together describe a public that is "pre-acceleration" in mood. The November 2023 survey predates the opening of any negotiating cluster; respondents were therefore evaluating a process that had been promising and frustrating for two decades. The subsequent rapid opening of all six clusters between October 2024 and November 2025 (Council of the European Union 2025; European Western Balkans 2025) constitutes a substantively new political environment. A natural research question — beyond the scope of this paper — is whether the post-2024 acceleration has shifted the high-fatigue dimension of the configuration documented here.

5.2 Implications

Three implications follow for ongoing debates. For the comparative literature on enlargement fatigue, the Albanian case shows that public-opinion fatigue can coexist with strong pro-EU affect and with self-attributed responsibility for slow progress. Theories that derive accession-public sentiment from EU credibility alone (Marinoni 2024; Uvalić 2025) understate the role of domestic narrative framing. For the literature on Europeanisation in the Western Balkans, the Albanian configuration suggests that the standard conditionality logic (Vachudova 2005; Elbasani 2013) operates at the elite-institutional level and at the public-opinion level through quite different mechanisms: at the public level, the EU functions less as an external mover than

as a settled identity anchor.

For Albanian policymakers, the data describe a public that is broadly available as a permissive constituency for accession-related reform — particularly anti-corruption and rule-of-law measures, which the public itself identifies as the binding obstacle. The political risk, conversely, is that the partisan structuring of accession optimism makes the EU agenda vulnerable to capture by one political camp, and that the high-fatigue dimension of the configuration limits the political return that the governing party can extract from continued procedural movement.

5.3 Limitations

Several limitations should be acknowledged. The survey provides a single time-point and cannot directly track change; the rapid post-2023 evolution of the accession process is therefore not captured. The 1–4 and 1–5 scales used in Q41 and Q42 do not allow fine-grained discrimination at the high end of pro-EU affect. The sub-group analysis identifies associations rather than causal mechanisms.

Despite these limitations, the central finding is robust: Albanian public opinion in November 2023 combined a strong pro-EU mandate with significant accession fatigue and an unusual readiness to attribute the delay to the country's own governance deficits. The post-2024 acceleration of the negotiation process now creates a natural test of whether this configuration is stable or whether procedural movement will reduce the fatigue dimension while preserving the pro-EU affect. Either way, the November 2023 baseline reported here provides a useful empirical anchor for that comparison.

References

Balkan Insight (2024). Balkan support for EU accession high, except in Serbia – survey. *Balkan Insight* [Online]. 14 May. Available: https://balkaninsight.com/2024/05/14/balkan-support-for-eu-accession-high-except-in-serbia-survey/

Berlin Process (2023). The Berlin Process Summit in Tirana, 16 October 2023. *Berlin Process* [Online]. Available: https://www.berlinprocess.de/

Bieber, F. (2020). *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*, Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Bogdani, M. and Loughlin, J. (2007). *Albania and the European Union: The Tumultuous Journey towards Integration and Accession*, London, U.K.: I.B. Tauris.

Börzel, T. A. and Risse, T. (2018). "From the euro to the Schengen crises: European integration theories, politicization, and identity politics," *Journal of European Public Policy*, vol. 25, no. 1, pp. 83-108.

Council of the European Union (2025). EU opens last accession negotiating cluster with Albania on resources, agriculture and cohesion. *Council of the European Union Press Releases* [Online]. 17 November. Available: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/11/17/eu-opens-last-accession-negotiating-cluster-with-albania-on-resources-agriculture-and-cohesion/

Džihić, V. and Rauch, T. (2026). *From Fatigue to Fragile Momentum: EU Enlargement in the Western Balkans under Geopolitical Pressure*, Trend Report 5. Vienna, Austria: Austrian Institute for International Affairs (oiip). [Online]. January. Available: https://www.oiip.ac.at/en/publications/from-fatigue-to-fragile-momentum-eu-enlargement-in-the-western-balkans-under-geopolitical-pressure/

Economides, S. (2020). *From Fatigue to Resistance: EU Enlargement and the Western Balkans*, Berlin, Germany: Dahrendorf Forum.

Elbasani, A., Ed. (2013). *European Integration and Transformation in the Western Balkans: Europeanization or Business as Usual?*, London, U.K.: Routledge.

Euronews Albania (2023). Barometer: Public opinion poll series. *Euronews Albania* [Online]. Nationally representative survey conducted by MRB and Datacentrum. Available: https://euronews.al/en/tag/barometer/

European Commission (2024). *Albania 2024 Report*, SWD(2024) 690 final, accompanying the 2024 Communication on EU Enlargement Policy. Brussels, Belgium: European Commission. [Online]. 30 October. Available: https://enlargement.ec.europa.eu/

European Western Balkans (2024). IRI poll: Most Western Balkan countries support EU membership, but many citizens are sceptical of EU's seriousness. *European Western Balkans* [Online]. 16 May. Available: https://europeanwesternbalkans.com/2024/05/16/iri-poll-most-western-balkan-countries-support-eu-membership-but-many-citizens-are-sceptical-of-eus-seriousness/

European Western Balkans (2025). Albania opened the last remaining cluster with the EU. *European Western Balkans* [Online]. 17 November. Available: https://europeanwesternbalkans.com/2025/11/17/albania-opened-the-last-remaining-cluster-with-the-eu/

Federal Government of Germany (2023). Western Balkans Summit in Tirana 2023. *Die Bundesregierung* [Online]. Available: https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/western-balkans-tirana-2023-2230546

International Republican Institute (2024). *Western Balkans Regional Poll, February–March 2024*, Washington, DC: International Republican Institute (IRI).

Marinoni, F. (2024). *EU Enlargement and Public Opinion in the Western Balkans: How to Counter a Trend of Increasing Distrust*, REUNIR Guest Policy Paper. Brussels, Belgium: CEPS/REUNIR. [Online]. Available: https://reunir-horizon.eu/eu-enlargement-and-public-opinion-in-the-western-balkans-how-to-counter-a-trend-of-increasing-distrust/

O'Brennan, J. (2014). "'On the slow train to nowhere?' The European Union, 'enlargement fatigue' and the Western Balkans," *European Foreign Affairs Review*, vol. 19, no. 2, pp. 221-242.

Regional Cooperation Council (2025). *Balkan Barometer 2025: Public Opinion Survey*, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina: Regional Cooperation Council (RCC). [Online]. Available: https://www.rcc.int/balkanbarometer

Stronski, P. and Himes, A. (2019). *Russia's Game in the Balkans*, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

Uvalić, M. (2025). EU enlargement is about narratives, not just policy. *The Loop – ECPR* [Online]. 28 February. Available: https://theloop.ecpr.eu/eu-enlargement-is-about-narratives-not-just-policy/

Vachudova, M. A. (2005). *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*, Oxford, U.K.: Oxford University Press.

TECHNOLOGICAL CHANGES AND THE NEW HUMAN MODEL IN CONTEMPORARY AZERBAIJANI PROSE

Valiyeva Ilaha Khaladdin gizi
PhD in Philology
Sumgayit State University, dosent
https://orcid.org/0000-0002-6136-7311

ABSTRACT
This article examines the influence of digital communication and mass media on self-presentation, everyday patterns of speech, and narrative organisation in contemporary Azerbaijani prose. The corpus consists of two fully accessible literary texts: Ali Akbar's long short story "Qız qalası" (The Maiden Tower) and Qismat Rustamov's short story "Platforma" (Platform). In Ali Akbar's work, the study explores the social-media visibility of Riad, a writer and screenwriter, his relationship with readers' responses, and the tension between commercially oriented production and his ambition to write independently. Rustamov's text is examined in terms of the incorporation of television, serial drama, gaming, and social-media codes into characters' speech, as well as the narrator's ironic display of his own narrative position. Through close reading, comparative-typological analysis, and narratological approaches, the article argues that the new human model in these works is not simply an individual who uses technological devices: self-understanding is shaped through interactions with audience expectations, popular culture, and mechanisms of public display. At the same time, differences in genre and poetics produce distinct literary representations of this process.
Keywords: *Azerbaijani prose, digital communication, social networks, media culture, authorship, ironic narration, new human model.*

INTRODUCTION
In the communication environment of the twenty-first century, phones, computers, social networks, and television are not merely instruments for transmitting information. The daily habits organised around them affect how individuals present themselves, respond to others' opinions, and measure public recognition. Literature represents these social processes not through statistics but through characters' behaviour, language, and inner contradictions. It would therefore be misleading to reduce the subject of technology in contemporary prose to the mere appearance of technological devices in literary texts.

The concept of the network society offers a theoretical explanation for the central role of information flows in contemporary social relations (Castells, 2010). Media convergence provides a useful framework for examining interactions among communication platforms and the participatory relationship between audiences and content (Jenkins, 2006). These concepts are not imposed on the literary works as predetermined conclusions; rather, they help interpret episodes that are demonstrably present in the texts.

The central research question is as follows: in what ways do social media and mass culture shape the construction of character identity and the literary form of narration in contemporary Azerbaijani prose? Ali Akbar's "Qız qalası" and Qismat Rustamov's "Platforma" were selected to address this question. The first work foregrounds the dilemma of a creative individual engaged in media production, whereas the second presents a satirical portrait of a character who

speaks through media signs. This difference makes a comparison of the texts productive.
The aim is to identify the specific literary functions of technological media in both texts and to compare authorship and audience relations, the connection between character speech and media, and the mechanisms of irony. The study does not claim to establish a general pattern encompassing all Azerbaijani literature. Its more limited contribution is to explain, through textual evidence, the different literary models through which the digital subject is constructed in these two works.
Methodologically, close reading makes it possible to analyse character speech, events, and details within each text; comparative-typological analysis identifies the different functions of recurring motifs. The narratological approach distinguishes the narrator's representation of events from the narrator's explicit foregrounding of the act of telling (Genette, 1980). Theoretical discussions of technologically mediated social relations and public visibility provide additional interpretive context (boyd, 2014; Turkle, 2011).
This selection also defines the scope of the research. A comparison of two literary works cannot support statistical conclusions or sweeping generalisations about all contemporary Azerbaijani prose. The evidence concerns literary manifestations within the selected texts. Accordingly, the findings below are presented as interpretations of episodes observable in those texts.

ALI AKBAR'S "QIZ QALASI": SOCIAL VISIBILITY AND THE DILEMMA OF CREATIVE WORK

In "Qız qalası," the filming of a television series and the everyday relationships among its creative team provide an important narrative setting. At the beginning of the story, a scene staging a historical event is abruptly revealed to be a modern film set when the command "Stop! Cut!" is heard (Əkbər, 2015). This transition juxtaposes different layers of time and reality and suggests that representations of the past are shaped within the conditions of contemporary media production. The question concerns not only the history depicted on screen but also the production, labour, and spectacle through which that history is presented.
One notable character is the screenwriter Riad Tan. His habit of opening his MacBook in a café, checking his email and Facebook page, and only then beginning to write demonstrates the integration of technology into his everyday creative routine (Əkbər, 2015). Facebook is more than a background prop: it is a communicative setting in which Riad shares his thoughts with an audience, manages his image as a writer, and observes social responses. He posts his reflections as status updates and sometimes makes the idea for a prospective story public.
The comments on Riad's posts reveal one of the story's central paradoxes. Readers discuss the thoughts he shares and even suggest possible endings to his planned story; nevertheless, Riad often does not write the proposed story and does not respond to the comments (Əkbər, 2015). Thus, abundant participation and feedback do not amount to the completion of a creative work. Social visibility may secure attention, but it cannot guarantee that a literary text will be produced. This observation helps distinguish participatory media culture, as discussed by Jenkins (2006), from individual creative responsibility.
Another contradiction in Riad's life concerns the commercial television script and his own literary projects. Intensive work on the series consumes his time, leaving the stories and notes he previously wanted to write neglected (Əkbər, 2015). The problem posed by technology here is not simply distraction. Professional text production for a mass audience competes with the desire for independent creative writing within the life of one person. As a model of the "new human," Riad thus embodies the contradictory position of an individual who simultaneously produces content and places himself on public display.
Furthermore, the work's extended narrative does not depict only Riad's Facebook habits. The

television series, camera work, the actors' public recognition, online comments, and messaging enter the work at several levels. These details reduce the distance between private life and public screen identity. The difference between Riad's online self-presentation and his conduct in face-to-face relationships invites reflection on the ethical consequences of mediated visibility; however, this interpretation is grounded in the function of particular episodes, rather than an unsupported psychological diagnosis of the character.

QISMAT RUSTAMOV'S "PLATFORMA": MEDIA LANGUAGE AND THE SATIRE OF SELF-PERCEPTION

The opening of "Platforma" immediately reveals an unconventional narrative structure. While Mirza, the central character, is asleep, the narrator speaks about his own "narrative platform" and makes an ironic declaration about the supposedly objective account of subsequent events (Rüstəmov, 2014). This technique prevents the narrator from functioning as an invisible intermediary. By openly discussing how the story is constructed, he draws the reader's attention both to the events and to the manner of their presentation.

Mirza's everyday habits and worldview are represented through signs of popular culture. The text brings together references to television comedy, serial drama, gaming, and social networks. The contrast between the character's appearance of being well-informed and the superficial nature of his knowledge creates an ironic response to the equation of information consumption with intellectual depth (Rüstəmov, 2014). The satire is directed not at technology itself but at a particular use of informational symbols as markers of social prestige.

A particularly telling example occurs when Mirza looks in the mirror and evaluates his appearance through the logic of a "like" (Rüstəmov, 2014). A word belonging to the evaluative mechanisms of an online platform thus enters the character's private thoughts. This moment illustrates how the language of mass communication operates within an individual's internal speech. Even without an actual audience present, the character describes his self-approval through the vocabulary of virtual validation.

The Facebook profile and posts of another character also become tools of literary characterisation. Lists of information about name, education, favourite films, and posts partly replace conventional psychological description (Rüstəmov, 2014). The details displayed in the profile show how the character wishes to present an identity, but they cannot encompass that character's entire inner life. The author derives a satirical effect from the discrepancy between virtual identity and literary character.

The self-commenting narrator, media jargon, and references to television series and films form a single stylistic system. In "Platforma," a defining feature of the new human model is the emergence of a subject who mixes the codes of screens and social networks with ordinary speech. Because the story is overtly ironic, however, it would be academically unjustified to generalise its satirical portrait to an entire generation. The text offers a literary critique of particular habits of behaviour and speech.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TWO WORKS:

Both works integrate social media and mass communication into their characters' lives, yet these media perform different poetic functions. While "Qız qalası" focuses on the creative decisions of a media producer and his relationship with an audience, "Platforma" turns media language into one of the principal signs through which the character's consciousness and communication are recognised. In the former, the person who posts status updates attempts to manage public validation consciously; in the latter, the logic of the "like" becomes part of the character's own vocabulary of self-evaluation (Əkbər, 2015; Rüstəmov, 2014).

The two works also differ in their literary methods. In "Qız qalası," transitions between the

camera, the television series, online status updates, and everyday life turn the relationship between authorship and spectacle into a narrative problem. In "Platforma," narrator interventions, ironic comments, and profile-like lists experiment with the very form of storytelling. The new human can therefore be understood not only as a figure represented in the plot but also as a factor transforming literary language and narrative construction.

Table 1. Comparison of technology and the human model in the two works

Criterion	**"Qız qalası" — Ali Akbar**	**"Platforma" — Qismat Rustamov**
Main character	Riad Tan — screenwriter/author	Mirza — subject of the satirical portrait
Media environment	Facebook; television series production; readers' comments	Facebook profiles; popular series and gaming codes
Identity mechanism	Presentation of the writer's image to an audience	Self-assessment through media and the vocabulary of "likes"
Literary technique	Juxtaposition of the film set and everyday life	Self-commenting narrator; irony; lists
Central tension	Creative autonomy versus public visibility	Apparent informedness versus superficial knowledge
Textual source	Əkbər (2015)	Rüstəmov (2014)

Note. The comparison is based exclusively on observable episodes in the two examined texts; it is not intended as a claim about the authors' intentions or as a general judgement about prose of the entire period.

The comparison suggests that digital communication changes the literary representation of the new human in two directions. First, the individual constructs a public identity before a new audience, and responses to social validation become part of that individual's behaviour. Second, media texts, platform vocabulary, and the names of popular figures enter everyday speech and serve as materials for literary characterisation. Neither process, however, warrants the automatic conclusion that individuals lose their inner depth: the contradictions represented in these texts emerge within specific social and aesthetic environments.

CONCLUSION

The analysis demonstrates that media and digital communication in Ali Akbar's "Qız qalası" and Qismat Rustamov's "Platforma" are more than external decorations of the fictional world. They function as meaningful elements affecting how characters present themselves, relate to audiences, speak, and narrate events. Nevertheless, the texts do not suggest that technology produces identical moral and psychological consequences in every context.

"Qız qalası" explores the dilemma faced by a creative individual amid digital visibility and professional content production, whereas "Platforma" uses satire to depict the influence of mass-cultural codes on everyday thought and speech. The first foregrounds the tension between authorship and reader response; the second emphasises media-shaped self-affirmation and ironic storytelling. The new human model should therefore be understood not as a single fixed type but as a range of literary subjects who speak and behave differently under distinct

conditions of communication.

The study is limited by its corpus of two accessible literary works. It does not attempt to reconstruct the overall landscape of contemporary Azerbaijani prose. Future research could expand the corpus with other fully examined works and investigate, across prose genres, changes in digital identity, media language, and mechanisms of social validation.

REFERENCES

Castells, M. (2010). The rise of the network society (2nd ed., with a new preface). Wiley-Blackwell.

boyd, d. (2014). It's complicated: The social lives of networked teens. Yale University Press.

Əkbər, Ə. (2015, February 6). Qız qalası [Long short story].

Genette, G. (1980). Narrative discourse: An essay in method (J. E. Lewin, Trans.). Cornell University Press.

Jenkins, H. (2006). Convergence culture: Where old and new media collide. New York University Press.

Rüstəmov, Q. (2014, January 24). Platforma [Short story]. Kulis.az.

Turkle, S. (2011). Alone together: Why we expect more from technology and less from each other. Basic Books.